

31474

№ 3

Александ^р ДЮМА

Граф Монте Кристо

Исп^{ан} қаласыннан
махбуси

Александр ДЮМА

Граф
Монте Кристо

МАЖБУРИЙ
НУСХА

Иер қаласинин
шахәүсі

Аниш аспр алғоды
2011

**УДК: 821.512.133
84(4Фр)
Д-95**

Дюма Александр. Граф Монте-Кристо. (Иф қалъасининг маҳбуси). Роман. Русчадан Т.Рустамов тарж. Биринчи китоб. –Т.: «Янги аср авлоди», 2011. – 748 б.

Бу китоб – кўплар кутган лурдона. У жаҳон адабиётидаги энг сара асарлар рўйхатига киради. Гарчанд “Граф Монте Кристо” яратилганига бир неча асрлар ўтган бўлса-да, ундаги улуғвор гоялар, ўлмас туйғулар, орзулар ва армонлар талқини сира-сира ўз аҳамиятинин йўқотмайди. Асардаги қаҳрамонлар, уларнинг ҳаёти, кечинма ва кечмишлари, воқеалар занжири ўқувчини китобга ипсиз боғлаб қўяли. Айниқса, бош қаҳрамон Эдмон Дантесининг узоқ йиллик уқубатлари, ана шу йиллар самараси ўлароқ ўзгача инсон бўлиб етишиши, бир вақтлардаги жабр-сигам учун нитиқом курашига киришиши бугунги кун ўқувчиси учун ҳам бирдек мароқли.

“Граф Монте Кристо”ни кўплар итиқ кутаётганининг боиси шундаки, ушбу китоб ўзбек тилида чиқарилганига қирқ йилдан ошди. У дунё адабиёти хазинасидан ўрин олган бўлса-да, эҳтимол, ҳажми катталиги боис, бизда бошқа чоғ этилмаган. Нашрнётимиз кўп сонли китобхонларининг талаб-истакларини инобатга олиб, мазкур ишга қўйурганининг боиси ана шунда.

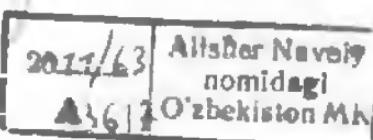
Марҳамат, ўсмирилик ва улуғворлик, эзгулик ва жаҳолат, нафс йўлидаги талотўплар, кимсасиз оролдаги надоматлар, қасосга ундалган турфа саргузаштлар оламига ошно бўлинг, муҳтарам ўқувчи!

**ББК 84 (4Фр) Д-95
УДК:821.512.133**

Рус тилидан
Тўлқин РУСТАМОВ
таржимаси

ISBN 978-9943-08-667-8

© Александр Дюма, «Граф Монте-Кристо». (Иф қалъасининг маҳбуси). «Янги аср авлоди», 2011 йил.

Бишкек Фестиваль

I. МАРСЕЛЬ. ТАШРИФ

1815 йилнинг йигирма еттинчи февралида Норт-Дам де-ла-Гард қалъасининг соқчиси уч мачтали «Фараон» номли кема яқинлашиб келаётганини хабар қилди. Бу кема Смирна, Триест ва Неаполдан келаётган эди.

Порт поцмани ҳар галгидек дарҳол гавандан чиқди-да, Иф қалъасини ёнлаб ўтиб, Моржион буруни билан Рион ороли ўртасида келиб кемага чиқди.

Муқаддас Ионна қалъаси майдони бир зумда синчков томошабинларга лиқ тўлди. Бу одат бўлиб қолган, чунки Марселга бирор кема, хусусан қадимий Фокеяда қурилган, жиҳозланган ва юклangan, маҳаллий арматорлардан¹ бирига тобе бўлган «Фараон»га ўхшаш кема келиб қолгудек бўлса, бас, бу бир кутимаган ҳодиса ҳисобланади-ю, олоннинг бутун диққат-эътиборини жалб этади-кўяди.

Кема тобора яқинлашиб келяпти, у бир замонлар Каласарен ва Жарос ўртасида вулқон ларзаси оқибатида пайдо бўлган бўғоздан эсон-омон ўтди-да. Пометдан айланиб келаверди. У негадир елканларини ҳалпиллатганча жуда се-кин ва ғамгин сузар, бу ҳолдан эрмакталаб одамлар, нима бўлдийкин, кема бирор баҳтсизликка учрадимикин, деб ўйлаб, ташвишланишарди. Бироқ билагонлар кеманинг ўзига зарап-заҳмат етмаганини, туппа-тузук сузиб келаётганини, лангар ташлашга тайёр эканини, «Фараон»ни тор йўлдан Марсель гаванига олиб киришга тайёrlанаётган поцман ёнидаги ёш йигит кема ҳаракатларидан қўзини узмай, поцманинг ҳар бир командасини такрорлаб, ғоз турганини аниқ кўриб туришарди.

Ҳаммадан ҳам кўпроқ ўринсиз ташвишга тушган бир томошабин кеманинг портга кишини кутиб ўтирмай, ир-

¹ Арматор – кема эгаси.

ғиб қайиққа тушди-да, ҳайда, «Фараон» томонға, деб қич-қирди ва Резерв күрфази қаршиисида кемага ёндашди.

Буни күрган ҳалиги ёш денгизчи поцман ёнидан жилиб, шапкасини бошидан олди-да, кема четига келиб тұхтади.

Бу ўн саккиз-йигирма ёшга кирган, қадди-комати сүк-сурдай гүзап, қора күз ва қора соч ўспирииннинг бутун вұжудида болапик өнглериданоқ хавф-хатарларга қарши курашга одатланған кишиларға хос хотиржамлик ва қатыяйт акс этиб турарди.

– Ия! Сиз экансиз-ку, Данте! – қичқирди қайиқдаги киши. – Ўзи нима гап? Нечун кемадагиларнинг ҳамма хомуш күринади?

– Бахтсизлик юз берди, жаноб Моррель, жуда оғир баҳтсизлик! – жавоб қипли ўспирин, – айниқса мен учун жуда катта баҳтсизлик: Чивита-Векки олдида машхур ёқимтой капитанимиз Леклердан жудо бұлдик.

– Юк-чи! Юк нима бұлди? – сұради корчалон.

– Юклар бус-бутун келди, сиз бундан албатта мамнун бўлурсиз, деб ўйлайман... Бироқ бечора капитан Леклер...

– Қандай балога дуч бұлди у? – сұради корчалон анча хотиржамлик билан. – Нима бўлди шонли капитанимизга?

– Дунёдан ўтди у.

– Кемадан йиқилиб түшдими?

– Йўқ, асаби бузилиб, ниҳоятда қийналиб ўлди, – деди Данте.

Сўнг экипажга ўгирилди-да, қичқирди.

– Ҳой йигитлар! Ҳамма ўз жойида турсин! Лангар ташлансин!

Саккиз ёки ўн матросдан иборат экипаж итоат қилиб, бири елканбоққа, иккинчиси сим арқонга, учинчиси яна бошқа нарсага ёпиша кетди.

Ёш денгизчи уларни бир зум күздан ўтказди-да, команда бажарилаётганини кўриб, яна ҳамсуҳбатига ўгирилди.

– Қандай юз берди бу баҳтсизлик? – сұради тұхтаб қолған сұҳбатини давом эттириб арматор.

– Қўққисдан. Порт капитани билан узоқ гаплашиб, санманга борди-да, Неаполдан дарғазаб чиқиб кетди, бир кеча-ю бир кундуз ўтгач, безгаги хуруж қилиб, уч кундан сўнг дунёдан ўтди... Биз уни иззат-хурмат билан дағн эт-

дик: бұз кафанга үрадик-да, оғи ва боши томонга тұп үқи боғлаб, Деб-Жильо оролига яқын ерда сувга чүктириб юбордик. Салб ва шамширини бевасига топшириш учун олиб келдик, роса үн жип инглизлар билан жанг қилиб, келиб-келиб ҳамма қатори тұшақда жон берса-я, бечора! – деди йигитча қайғулы оқанғда.

– Чорамиз қанча, Эдмон! – деди тобора күнгли юмшаб бораётган корчалон. – Бу үлім ҳаммамизнинг қисматимиз, хуллас, кексалар ўрнини ёшларга бұшатиб бераверишпа-ри позим, бусиз бутун ҳаёт үрнидан қымирламай қолган бўларди-да. Демак, гапингиздан маълум бўлдики, юк...

– Мен сизни яна ишонтириб айтаманки, ҳамма юк сақланиб, олиб келинди, жаноб Моррель. Агар йигирма беш минг франк фойда билан қаноатланиб қўя қоламан десан-гиз, ҳақингиз кетади.

Йигитча «Фараон» нинг юмалоқ минора ёнидан ўтгани-ни кўриб, қичқирди:

– Марс-гитоваларга! Кливер-нирап! Бизань-шкотга! Лан-гар тайёрлансан!

Бўйруқлар худди ҳарбий кемалардагидек, тез бажо келтирилди.

– Шкоталар берилсан! Елканлар штоваларга қўйилсан!

Сўнгти команда бернилиши биланоқ ҳамма елканлар йи-ғиштирилди, кема эса энди секин-аста силжиб бормоқда.

– Жаноб Моррель, энди бу ёққа чиқаверсангиз бўларди, – деди Данте, арматорнинг тоқатсизланаётганини кўриб.

– Мана, бухгалтерингиз жаноб Данглар ҳам хонасидан чиқиб келяпти. Сиз истаган маълумотларнинг ҳаммасини шу киши айтиб беради. Мен энди кемани пристанга қўяй, мотам маросимини тайёрлай.

Арматор яна бир бор таклиф қилишпарини кутиб турмади-да, Данте улоқтирган арқонни тутиб тажрибали денизчига хос моҳирлик билан кемага чиқнб олди. Данте эса эндиги сұхбатни Моррелга пешвоз чиқиб келаётган Дангларга қолдириб, илгариги жойнга қайтди.

Данглар ёши йигирма бешларга бориб қолган, ҳамиша қовоғидан қор ёғиб турадиган, улуғларга хушомадгўю, қарамидагиларга дағал, дарғазаб бир киши эди. У бухгалтер бўлгани учун эмас, кўпинча юқорида зикр этилган феъл-

атвори учун матрослар ундан нафратланишар, Дантеңни эса яхши күришарди.

– Жаноб Моррель шундай қилиб, баҳтсизликка учрага-
нимизни сиз аллақачон билиб олибсиз-да? – деди Дангарлар.

– Ҳа, худди шундай! Бечора капитан Леклер! У жуда
ёқимтой ва виждонли одам эди!

– Ажойиб маҳоратли денгизчи эканини айтмайсизми?!

Бу унинг энг зўр хислати эди. У бутун умрини соchlари
оқариб кексайгунга қадар сувда ўтказди. «Моррель ва ўғли»
каби улкан фирманинг манфаатлари йўлида жонбозлик
қиладиган одам мана шундай бўлмоғи керак-да, – деди Дангар-
лар.

– Чамамда, – деди арматор кемага жой танлаётган Дан-
теслан назарини узмай, – ўз ишининг устаси фарангি
бўлмоқ учун, сиз айтгандек кекса денгизчи бўлиш шарт
эмас. Ана қаранг, дўстимиз Эдмонни. Ўз вазифасини қан-
дай моҳирлик билан бажо келтиряпти. Менимча у бирор-
нинг маслаҳатига муҳтож ҳам эмас.

– Тўғри, – жавоб қилди Дангарлар Дантеслага хўмрайиб, унинг
кўзлари нафратга тўла эди, – тўғри, ёшлиқ ва кибр бу йи-
гитчани анча ҳовлиқтириб қўйди. Капитан оламдан ўтиши
биланок, у ҳеч ким билан маслаҳатлашмай командани ўз
қўлига олди-да, тўғри Марсептга йўл олиш ўрнига Эльба оро-
лида бир ярим кун вактимизни беҳуда ўтказишга мажбур
этди.

– Командани қўлига олиб, – деди арматор, – тўғри қилиби-
ди, капитан ёрдамчиси сифатида ўз бурчини бажарибди.
Кемани ремонт қилишга эҳтиёж туғилмаган ҳолда Эльбада
бир ярим кунни бекорга ўтказиш хато, албаттга.

– Кема бус-бутун, ҳеч шикастсиз эди, жаноб Моррель.
Бу йигитчанинг қирғоқча чиқамиз, деб инжиқлик қилиши
натижасида ана шу бир ярим кун бекор ўтиб кетди.

– Данте! – деди арматор ўспиринга қараб. – Бу ёққа
кел.

– Кечиринг, жаноб, – жавоб қилди Данте, – бир дақи-
қада ҳузурингизда бўламан. Сўнг экипажга қараб команда
берди: – Лангар узатилсан!

Шу заҳоти лангар ташлашли, занжир эса жаранглагани-
ча чўзилиб кетди.

Лоцман шу ерда ҳозир бўлишига қарамай, Дантең ана шу охирги буйруғи тўла бажарилмагунча ўрнидан қимирламади.

У яна қичқирди:

– Вимпель ярмигача туширилсин, байроқ тугинлансанин, реялар тахлансанин!

– Ана, қаранг, – деди Данглар, – у энди капитан ўзимман, деб гердайяпти, ҳа, жуда ўзига бино қўйиб боряпти.

– Тўғри, у чиндан ҳам капитан-да, – жавоб қилди арматор.

– Тўғри, жаноб Моррель, бироқ уни капитан қилиб ҳеч ким, сиз ҳам, шеригингиз ҳам тасдиқлагани йўқ-ку.

– Унинг ўзини капитан қилиб қолдирсак бўлмайдими? – деди арматор, – тўғри, у ҳали ёш, лекин чамаси, жуда жон кўйдириб ишлайдиган ва тажрибага бой бўлса керак.

Дангларнинг ранги ўчди.

– Жаноб Моррель, узр, – деди Дантең яқин келиб, – пангар узатипди, энди хизматингизга тайёрман. Сиз мени чақирдингиз, чоғи?

Данглар бир қадам орқага тисарилди.

– Мен сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим: нечун Эльба оролига кирдингиз?

– Нимага кирганимни ўзим ҳам билмайман. Мен капитан Леклернинг сўнгти топшириғини бажардим, холос. У дунёдан кўз юмаётуб мендан бир пакетни маршал Бертранга етказиб беришни илтимос қилган эди.

– Демак, сиз уни кўзингиз билан кўрдингизми?

– Кимни?

– Маршални.

– Ҳа, кўрдим.

Моррель атрофга аланглаб олди-да, Дантеңи четга тортди.

– Император-чи? Унинг аҳволи қалай экан? – сўради у қизиқсиниб.

– Менинг билинчча, соппа-соғ.

– Ҳали, императорнинг ўзини ҳам кўрдим денг?

– Мен маршалнинг уйидалигимда у ҳам кириб қолди.

– Сиз у билан гаплашиб ҳам олдингизми?

– Йўқ, у мен билан гаплашди, – жавоб берди Дантең жилмайиб.

– Нима деди у сизга?

– Кемани, Марселга қачон ва қайси томонда кетажагимизни, нима ортиб бораётганимизни сүради. Мабодо кема бүш ва меники бўлганда, у сотиб олишга ҳам тайёр эди шекилли; бироқ мен унга, кеманинг хўжайини «Моррель ва ўғли» савдо фирмаси эканини, мен эса фақатгина капитан вазифасини бажараётганимни айтиб, шаштини қайтардим. Ҳа, биламан, биламан, – деди у. – Морреллар уруғ-аймоғи билан арматорлик қилишади, улардан бири ҳатто Валанс-далигимда, полкимизда хизмат қилган эди».

– Жуда тўғри! – деди қувониб арматор. – У ерда тоғам Поликар Моррель хизматда бўлган эди, то капитанлик унвонини олгунча хизмат қилиди. Дантең мабодо тоғамга, «Сизни император эслади», дегундек бўлсангиз, вайсақи чот йиғлаб юборади. Сиз, Дантең, капитан Леклернинг буйругини бажо келтириб, Эльбада тўхтаб жуда савоб иш қилибсиз. Лекин маршалга хат олиб борганингизни ва император билан гаплашганингизни билиб қолишса, сизга гап тегиб қолиши мумкин.

– Нега менга гап тегаркан? – деди Дантең. – Ахир мен пакетда нима борлигини билмайман-ку! Император менга берган савоғларни истаган бошқа кишига ҳам бериши мумкин эди. Кечиринг, ана божхона вакиллари ва карантин ходимлари келишяпти.

– Боринг, азизим, боринг...

Иигитча кетиши билан Данглар яқинлашди.

– Ҳўш? – сўради у. – Ахир у сизга нима учун Порто-Феррайога кирганини айтгандир?

– Худди шундай, азизим Данглар.

– Аҳа! Жуда соз, – деди Данглар. – Дўст ўз бурчини бажармаганини кўрсам тутуним чиқиб кетади-да.

– Дантең ўз бурчини бажарибди, бу соҳада ундан гина қилишга ўрин йўқ, – деди арматор. – Капитан Леклер, Эльбада тўхтагин, деб буйруқ берган экан.

– Айтмоқчи, капитан Леклернинг хатини бердими у сизга?

– Ким?

– Дантең.

– Менга?.. Йўқ, унда хат бормиди?

– Чамамда, пакетдан бўлак, капитан унга бир хат ҳам берди шекилли.

– Қанақа пакет у, Данглар?

– Дантес Порто-Феррайога олиб борган пакет-да.

– Дантеснинг Порто-Феррайога пакет олиб борганини сиз қаёқдан биласиз?

Данглар қизариб кетди.

– Мен капитаннинг хонаси олдидан ўтиб боряпгандим, шунда у Дантесга пакет ва хат берадиганини кўриб қолдим.

– У менга бу ҳақда ҳеч нима дегани йўқ, мабодо хат бўлса, беради.

Данглар ўйланиб қолди.

– Ундей бўлса, жаноб Моррель, бу гапни Дантесга айтманг, илтимос қиласман. Мен чамаси янгишаётиман.

Шу пайт ёш денгизчи қайтиб келди. Данглар яна ўзини четга олди.

– Хўш, азизим Дантес, энди бўшадингизми? – деб сўради арматор.

– Ҳа, бўшадим, жаноб Моррель.

– Жуда тез тугатдингиз-а?

– Тўғри, божхона вакилларига молларимизнинг рўйхатини топширдим, портдан поцман билан бирга одам юборишган экан, унга ҳужжатларимизни бериб юбордим.

– Бу ерда энди ишингиз йўқми?

Дантес атрофга бир назар ташлаб олди.

– Йўқ, ҳамма иш жойида, – деди у.

– Юринг, овқатни бизникида қиласмиш.

– Узр сўрайман, жаноб Моррель, мен ҳаммадан олдин отам ҳузурида бўлишим лозим. Илтифотингиз учун раҳмат.

– Бу галингиз тўғри, Дантес, жуда тўғри. Ибратли ўғил эканингизни биламан.

– Менинг отам қалай экан? – сўради Дантес паришон ҳолда, – сиз биласизми, соғ-саломатмикан?

– Мен, азизим, отангизни кўрганим йўқ, бироқ ўйлайманки, у соғ-саломат бўлса керак.

– Ҳа, у ўз кулбасидан ҳеч ёқса жилмай ўтиргандир.

– Демак, сиз бўлмасангиз ҳам у ҳеч нарсага муҳтож бўлмаган экан-да.

Дантес илжайиб кўйди.

– Отам жуда мағрур; бошидан қанчалик муҳтоҗлик ке-чирмасин, худодан бошқа ҳеч кимдан ёрдам сўрамайди.

– Демак, отангиз ҳузурида бўлгач, бизникига ташриф бу-юрасиз, шундайми?

– Яна бир карра узр, жаноб Моррель, менинг яна бир бурчим борки, уни ҳам бажо келтириш мен учун қарзи қиёматдир.

– Э, шундай денг! Каталанида ҳам сизни худди отангиз каби сабрсизлик билан кутаётганларини унутиб қўйибман – у тенги йўқ гўзал Мерседес-да!

Дантес жилмайди.

– Э, гап бу ёқда экан-ку! – давом этди арматор. – Фараон қачон келади, деб уч марта сўраб келган эди. Бунинг боисини мана энди англадим. Эдмон, маликангиз гўзаллар-нинг гўзали, жуда баҳтли экансиз!

– У маликам эмас, менинг қайлиғим, – деди жиддий тус-да денгизчи.

– Баъзан иккисининг фарқи бўлмайди, – деди кулиб ар-матор.

– Бунинг бизга дахли йўқ, – жавоб берди Дантес.

– Майли, Эдмон, сизга жавоб. Сиз менинг ишларимни жуда боплаб бажо келтирдингиз, энди мен ҳам сизга ишла-рингизни битириб олмоқ учун эркинлик бермоғим позим. Пулдан қалайсиз? Керак бўлса берайин?

– Йўқ, эҳтиёж йўқ. Сафар вақтидаги маошларим шун-дай тахи бузилмай турибди. Бу деярли уч ойлик маош.

– Жуда батартиб одам экансиз, Эдмон.

– Жаноб Моррель, биласизки, отам камбағал одам.

– Биламан, биламан, сиз ибратли ўғилсиз. Боринг, отангиз олдига боринг. Меним ҳам ўғлим бор, уч ой айрилнидан қайтган ўғлмининг мен билан учрашувига бирор киши ха-лақит бергудай бўлса, мен ҳам ўша кишидан жуда хафа бўлган бўлардим.

– Демак, менга рухсатми? – деди йигитча таъзим қилиб.

– Менга бошқа гапингиз бўлмаса, боринг.

– Бошқа гапим йўқ.

– Капитан Леклер ўлиш оғидан менга сиздан хат йўлла-магамиди?

– У хат ёзишга ожиз эди... Саволингиз ёлимга бир нарсаны келтирди. Сиздан иккى ҳафталик таътил сўрайман.

– Тўй учунми?

– Ҳам тўй, ҳам Парижга бориб келиш учун.

– Бўпти, майли. Биз олти ҳафтача юқ тушириш билан банд бўламиз, уч ойсиз денгизга чиқолмаймиз. Шундай бўлса-да, уч ой ўтди деганда шу ерда ҳозир бўлмоғингиз керак, – деди сўзини давом эттириб арматор денгизчининг елкасига қоқиб, – «Фараон» ўз капитанисиз сафарга чиқолмайди.

– Ўз капитанисиз! – қичқириб юборди Данте, унинг қувончдан кўзлари чақнаб турарди. – Астароқ гапиринг, жаноб Моррель, чунки ҳозир сиз дилимдаги сирли тилагимни айтдингиз. Мени сиз «Фараон»нинг капитани қилиб тайинлатмоқчимизсиз?

– Агар якка ўзим хўжайн бўлганимда шу заҳотиёқ қўлимни бериб, «Иш битди, тамом-вассалом!» деб қўя қолардим. Афсуски, шеригим бор. Сиз италянларнинг мақолини билсангиз керак: «Шериги борнинг хўжайнини ҳам бўлади». Бироқ ишнинг ярми битган, чунки иккى овоздан бири сизники. Иккинчисини ҳам сизга тобе этишни менга қўйиб бераверинг.

– Оҳ, жаноб Моррель! – деди қичқириб йигитча кўзлари ёшга тўлиб, арматорнинг қўлини сиқаркан, – сизга отам ва Мерседес номидан миннатдорчилик билдираман.

– Бўпти, бўпти, Эдмон! Отангиз ҳузурида ҳам, Мерседес ҳузурида ҳам бўлиб, уларни хурсанд қилинг, сўнг қайтиб келинг.

– Истасангиз қирғоққа ўтказиб қўяй?

– Раҳмат. Мен бу ерда қолиб, Данлар билан ҳисоб-китобларни кўздан кечирай. Сафарда ундан мамнун бўлгандирсиз?

– Мамнун бўлдим ҳам, бўлмадим ҳам. Бир дўст сифатида ундан хурсанд эмасман. Бир гал у билан жанжаллашиб қолдим-да, қизиқонлик қилиб Монте-Кристо оролида ўн минутча тўхташни ва жанжални узил-кесил ҳал этишни таклиф қилдим. Бу тентаклик эди, албатта, бундай демаслигим керак эди. У таклифни рад этиб, ақулли иш қилди. Ана ўшандан бери у мени жуда ёмон кўриб қолди чамамда. Бух-

галтер сифатида унга ҳеч қандай эътиroz билдириш мумкин эмас. Сиз ҳам унинг хизматидан мамнун бўлурсиз албатта.

– Бироқ Дантеc, очигини айтинг-чи сиз «Фараон»га капитан бўлсангиз, Данглар билан бирга ишлармидингиз?

– Жаноб Моррель, капитан бўлиб ишлайманми, унинг ёрдамчиси бўлибми, барибир, мен хўжайнларим ихлос қўйган кишиларни ҳамиша ҳурмат қиламан.

– Жуда тўғри, Дантеc, сиз жуда ажойиб йигитсиз, жуда ажойиб. Қани энди, жўнанг: қўриб турибманки, тоқатингиз тоқ бўлиб, типирчилаб турибсиз.

– Демак, мен таътилдаман-а?

– Бораверинг деяпман-ку, ахир.

– Қайингизни опсам майлимни?

– Олинг.

– Хайр, жаноб Моррель. Минг-минг раҳмат сизга.

– Хайр, Эдмон. Омадингизни берсин!

Ёш дengizchi иргиб қайикқа минди, рулга ўтириди-да, Каннебъер кўчаси томон ҳайдашни буюрди. Икки матрос эш-какни зўр бериб эша бошлади. Қайик зич-зич қайиклар орасидан, икки ёнда саф тортган кемалар ўртасидаги тор жойдан ўтиб, Орлеан қирғонига жадал йўл олди.

Арматор уни то қирғоққача жилмайиб кузатди ва иргиб тош кўчага тушганини, саҳармардонда то кеч соат ўнгача машхур Каннебъер кўчасини тўлдириб сайр қиладиган олони орасига шўнгиб кетганини кўриб турди. Фокеяликлар бу кўчани жуда кўкларга кўтариб: «Парижда ҳам Каннебъер кўчаси бўлсайди, Париж ҳам кичкина Марсель бўлиб қоларди», деб мақташади.

Арматор аданглаб, орқасида турган Дангларни кўриб қолди. Данглар гўё унинг буйруғига мунтазирдай кўринсада, икки кўзи ёш дengizchida эди. Лекин бир вақтнинг ўзида ёш дengizchini кузатиб турган бу икки қарашда тамоман бир-бирига қарши икки хил маъно бор эди.

II. ОТА ВА ЎГИЛ

Нафрат ўтида жизғанак бўлаётган Данглар арматор олдида ўз ўртоғини балчиққа бўлғайверсин, биз Дантесни кузатиб борайлик. У Каннебъер кўчасини бошидан охиригача босиб ўтди-да, Ноайль кўчасини орқада қолдириб, Мельянски хиёбонининг чап томонидаги бир уйга кирди, қопқоронги зинапоядан чолқиллаб бешинчи қаватга кўтарилиди, бир қўли билан панжарани ушлаб, иккинчи қўли билан гулиллаб ураётган юрагини босиб, ярим очиқ эшик олдида тўхтади. Эшик тирқишидан қулбадаги ҳамма нарса кўриниб турарди.

Унинг отаси мана шу қулбада истиқомат қиласарди.

«Фараон»нинг келганини ҳали чол эшитгани йўқ. У стулга чиқиб, титроқ қўллари билан дераза пардаларини тузатяпти. Шу пайт кимдир тўсатдан уни орқасидан қучоқлаб олди. Таниш овоз эшитилди:

– Ота!

Чол қичқириб орқасига ўтирилди-да, ўғлини кўриб, унинг кучоғига отилди. Чолнинг аъзойи баданини титроқ босган эди.

– Нима бўлди сизга, ота? – сўради ўғли ташвишга тушиб.
– Тобингиз қочганми?

– Йўқ, йўқ, азизим Эдмон, қўзим, жигарбандим, соғман, соғ! Бироқ мен сенинг келишингни кутмаган эдим... Сен мени шошилтириб қўйдинг... бу хурсандчиликдан, ҳа, жуда қувониб кетдим-да. Э, тангirim! Чамамда, ўлаёттанга ўхшайман.

– Тинчланинг, отажон, тинчланинг, қаршингизда мен турибман, мен – ўғлингиз Эдмон! Қувонч соғлиққа зарар етказмайди дейишади. Шунинг учун ҳам мен тўғри кириб келавердим. Намунча опайиб қарайсиз, отажон, қўйинг, ундаи қилманг, эс-хүшингизни йигинг, табассум-ла қаранг менга. Мана мен уйга қайтиб келдим, энди бизга фақат яхшилиқ ёр бўлади, фақат яхшилик!

– Жуда соз, – деди чол, – аммо қандай қилиб яхшилик ёр бўлади? Бундан кейин биз ҳижрон азобини тортмаймизми?.. Қани, ўғлим, баҳтингни ҳикоя қилиб бер менга...

– Аввало шуни айтайнки, мен бутун бошли бир оипанинг мусибатидан баҳтиёр бўлиб қувонаётганим йўқ,

асло! Худо сақласин бундай баҳтдан. Тангримга аёнки, менга бундай баҳтнинг кераги йўқ. Баҳт қуши ўзи келиб қўнди бошимга, шу сабабли қайғуришдан ожизман. Капитан Леклер вафот этди, эндиликда Моррелнинг ҳомийлиги остида унинг ўрнини олишим эҳтимолдан узоқ эмас. Тушундингизми, отажон! Йигирма ёшимда капитан бўламан, йигирма ёшимда-я! Бир юз пуйдор маош, бунинг устига яна фойдадан улуш! Ахир, мен камбағал бир матрос – шундай бўлишини хаёлимга келтира олармидим?

– Тўғри, ўғлим, – деди чол, – бу жуда катта баҳт.

– Мен истардимки, дастлабки пулгаёқ сиз помоносла-
рингиз, настурцияларингиз ва дукчўларингиз учун боғроғ-
лик уй сотиб олсангиз... Ҳой, отажон, нима бўлди сизга?
Бехуд бўляпсизми?

– Ҳечқиси йўқ, ўғлим... Ҳозир ўтиб кетади!

Чол ҳолдан тойди-да, орқага ташлади ўзини.

– Отажон, ҳозир! Бир стакан вино ичинг, қувват беради
сизга. Винонгиз қаерда?

– Ҳожати йўқ, ахтарма, кераги йўқ, – деди чол ўғлини
тўхтатиш учун.

– Нега кераги йўқ!.. Вино қаерда, айтсангиз-чи?

Эдмон шкафни тинтий бошлади.

– Овора бўлма... – деди чол. – Вино йўқ.

– Нега йўқ? – қичқириб юборди Данте. У ҳаяжонлан-
ганча гоҳ чолнинг буришиб кетган юзларига, гоҳ бўм-бўш
шкаф токчаларига қаарарди. – Нечун вино йўқ? Пул етмади-
ми, отажон?

– Сен қошимда экансан, ҳамма нарса муҳайё, ҳеч нарса-
га муҳтоҷ эмасман энди, – жавоб қилди чол.

– Чамамда, – деди оҳиста Данте юзидағи терни артиб,

– бундан уч ой илгари кетаётib мен сизга икки юз франк
қолдириб кеттандим.

– Тўғри, Эдмон, бироқ сен қўшнимиз Кадруссдан олган
қарзни қайтаришни унугтан экансан: у буни менинг эсимга
солди-да, агар тўламасанг, жаноб Моррелга бораман, деди.
Бу сенинг ишиніта шикаст беради, деб қўрқдим...

– Сўнг нима бўлди?

– Тўладим.

– Ахир мен Кадруссдан бир юз қирқ франк қарз әдим-ку! – деди қичқириб Данте.

– Тұғри, – деди ғұлдираб чол.

– Қарзни ўша мен қолдирған икки юз франқдан тұла-дингизми?

Чол бошини ирғатди.

– Қолған олтмиш франк билан бир ой яшадингизми?

– Менга шу ҳам етиб-ортади, – жавоб қилди чол.

– Э, тангрим! – ох тортди Эдмон отаси олдида тиз чүкиб.

– Сенға нима бўлди, ўғлим?

– Бу гуноҳимни ўзим асти кечирмайман.

– Қўй бу номаъқул ғапни, – деди чол илжайиб. – Мана, сен қайтиб келдинг, энди ҳаммаси эсдан чиқади-кетади. Ахир бундан кейин ҳамма ишимиз яхши бўлади-ку.

– Тұғри, мен қайтиб келдим, – деди йигитча, – яхши орзулар билан қайтдим, бир оз пул ҳам көлтирдим... Мана отажон, олинг буларни, олинг ва дарров айтинг, бирор нарса сотиб олиб келишсин.

Данте столга ўн иккита олтин танга, беш-олти беш франклиқ танга ва чақалар ташлади.

Қари Данте қувониб, юзига қон югурди.

– Кимники бу? – сўради у.

– Ўзимники... меники... Меники... бизники, отажон! Олинг, емакликлар олдириңг, пулни аямай кўпроқ олдира-веринг, мен эртага яна келтираман.

– Тұхта, ўғлим, тұхта, – деди чол жилмайиб, – мен буларни оз-оздан сарф қиласкераман, агар бирданига кўп-кўп олсам, одамлар ўғпини шунинг учун кутиб ўтирган экан, деб ўйлашлари мумкин.

– Хоҳлаганингизни қилинг, ота, бироқ даставвал хизматкор аёл топинг, якка туришингизга энди йўл қўймайман. Кемадаги хонамда бекитиқча олиб келган кофе ва ажойиб тамаки бор, эртагаёқ уларни ҳам олиб келиб бераман. Жим! Кимдир келяпти.

– Кадрусс бўлса қерак. Келганингни эшигандир-да, эсон-омон қайтиб келганингни сўраб, табрикламоқчиидир.

– Бу одам тили бошқа-ю дили бошқа нусхалардан, – деди шивирлаб Эдмон, – ҳа майли, ҳар қалай қўшнимизку, бизга унча-мунча ёрдам ҳам берди. Уни, ота, навозигила, кутиб олинг.

Эдмон сўзини тугатмасданоқ эшиқдан Кадруссинг қолқора соқолли башараси кўринди. У йигирма беш-йигирма олти ёшларга кириб қолган. Касби тикувчилик бўлганидан қўлида бир парча мовут, кийим тикиш тараддууда бўлса керак.

— Ўҳу! Эдмон, келибсиз-да, — деди у марселликлар талаф-фузида, илжайиб, оппоқ тишларини кўз-кўз қилиб.

— Ҳа, қўшни, мана, қайтиб келдим, агар эҳтиёж бўлса хизматнингизга ҳозирман, Кадрусс, — жавоб қилди Дантец, бу одамни дилида ёқтирмаслигини сездирмай.

— Қуллуқ-қуллуқ. Хайриятки, мен ҳеч нарсага муҳтож эмасман, ҳатто баъзан бошқалар менинг ёрдамимга муҳтож бўлиб қолишиади. (Дантец сесканиб кетди.) Бу галимнинг сенга дахли йўқ, Эдмон. Мен сенга қарз бергандим, уни қайтариб бердинг. Яхши қўшнилар шунақа бўлади. Орамиз очиқ энди.

— Сенга ёрдам берган киши билан оранг ҳеч вақт очиқ бўлмайди. — деди Дантец, — қарзга олинган пул қайтарилигани билан ҳали миннатдорлик қарзи қолади, тугамайди.

— Бу ҳақда гапириб ўтиришнинг нима ҳожати бор? Утган гапга саловот. Ке, яхшиси, сафардан баҳтиёр қайтганинг тўғрисида гаплашайлик. Мен жигарранг мовут ахтариб портга борган эдим. У ерда жўрам Данларни учратдим.

«Ия, Марселга кеп қолдингми?» — деб сўрадим ундан.

«Ҳа, кўриб турибсан-ку».

«Сен Смирнададирсан деб ўйлагандим».

«У ерда бўлишим ҳам мумкин эди, чунки тўғри ўша Смирнадан келаётирман».

«Бизнинг Эдмон қаерда?»

«Отасиникида бўлса керак» — деди у. Буни эшишибоқ биродаримни табрик қилгани келдим, — сўзини давом эттириди Кадрусс.

— Кадрусс жуда яхши, бебаҳо одам-да, бизни жуда яхши кўради! — деди чол.

— Албатта, албатта яхши кўраман ва ҳурмат қиласман, чунки ҳалоп кишилар кам бу дунёда... Биродар, жуда боийиб кетгандирсан энди? — деди машиначи столга Дантец ташлаган олтин ва кумуш пуллар уюмини кўриб.

Қўшнисининг қора кўзларида очкўзлик аломатларини кўрган йигитча:

– Булар менинг пулим эмас, – деб жавоб қилди. – Отамга, сиз муҳтоҷлик кўргандирсиз, деб хавотир олгандим деган эдим, у мени хотиржам қилиш учун ҳамёнида бор пулини столга тўкиб солди. Пулларингизни олиб жойига қўйинг, ота. Бироқ қўшнимизнинг пулга эҳтиёжи бўлса, марҳамат.

– Йўқ, дўстим, – деди Кадрусс, – менга кераги йўқ, худога шукур, ҳунарим бор экан, тўқ-тўкинман. Бу пулларни эҳтиёт қип, упар ҳеч маҳал ортиқчалик қилмайди. Таклифинг учун раҳмат, олмасам ҳам олгандай бўлдим.

– Мен буни чин юракдан айтдим, – деди Данте.

– Ишончим комил. Демак, Моррель билан жуда иноқ экансан-да? Оббо, қув-э!

– Жаноб Моррель менга ҳамиша меҳрибонлик қилди, – деди Данте.

– Шундай экан, меҳмонга чақирса бормай, бекор қибсан-да.

– Нега бормадинг? – сўради чол Данте. – У сени меҳмонга чақирганмиди?

– Ҳа, ота, овқатга чақирганди, – жавоб берди Данте. Кулиб. Ўғлини арматор бунчалик ҳурмат қилганини эшишиб отаси ҳайратда қолганди.

– Нега бормадинг, ўғлим? – сўради чол.

– Тезроқ ҳузурингизда бўлай дедим-да, отажон, – деди йигитча, – жуда соғингандим, сабр-тоқат қилолмадим.

– Моррель хафа бўлгандир, – деди сўзини давом эттириб Кадрусс. – Капитан бўлиш орзусида экансан, арматорнинг сўзини қайтариш ярамайди.

– Мен боролмаслигимнинг сабабини айтдим, у англаган бўлса керак.

– Капитан бўлмоқ учун хўжайинларга бир оз хушомад қилиб турмоқ лозим.

– Мен бусиз ҳам капитан бўларман, деб умид қиласман, – жавоб қилди Данте.

– Жуда соз, жуда соз! Бундан барча дўстларинг шод бўлади. Муқаллас Николай қалъаси орқасида бир зот борки, унинг бундан боши осмонга етади.

– Мерседесми? – сўради чол.

– Топдингиз, ота, – деди Данте. – Мана, сизни кўрдим, худога шукур, соғ-саломат экансиз, ҳеч нарсага муҳтож эмас экансиз, энди рухсат қнлинг, Каталанига борай.

– Бора қол, болам, бор, – жавоб берди кекса Данте, – парвардигор, мен билан сенга қилгандек, сен билан хотинингга ҳам раҳм-шафқат қилсин. ўзи мадалкор бўлсин.

– Хотинингта? – деди Кадрусс. – Нега шошяпсиз, меним-ча ҳали Данте унга уйлангани йўқ-ку!

– Тўғри, ҳали уйланганим йўқ, бироқ яқинда уйланишим эҳтимолдан узоқ эмас.

– Ҳар қалай, тезроқ қайтиб келиб, яхши қилдинг, – деди Кадрусс.

– Нега энди?

– Чунки Мерседес жуда соҳибжамол қиз, бундай гўзал-парнинг хуштори кўп бўлади. Айниқса Мерседеснинг кўйида гирдиқапалак бўлиб юрганлар саноқсиз.

– Чинданми? – деди Данте табассум-ла. Унинг кўзларида ташвиш сезилиб турарди.

– Чиндан, ҳа, чиндан, – давом эттириди сўзини Кадрусс.

– Бунинг устига югуриб юрганлар қизларнинг ҳаваси кела-диган, ҳуснда ҳеч кимдан қолишмайдиган йигитлар. Бироқ сен тезда капитан бўлиб оласан, шунинг учун сени рад эт-маслар, албатта. Бунга ўзингнинг ҳам фахминг етиб турган-дир.

– Демак, – деди Данте кулиб, – демак, мабодо капитан бўлолмай қолсам...

– Ҳм!.. Ҳм! – пинғирлади Кадрусс.

– Аммо мен хотин-қизлар ҳақида, айниқса Мерседес ҳақида сизга қараганда яхшироқ фикрдаман, шу сабабли ҳам, капитан бўламанми, бўлмайманми, барибир Мерседес менга содиқлигича қолади.

– Ундай бўлса яна яхши, – деди Кадрусс, – яна яхши! Уйланар экансан, албатта содиқлигига ишонишинг керак. Бироқ шундай бўлса-да, вақтни ўтказма, бор, келганингни билсин, орзуларингни тўкиб сол.

– Кетдим, – деди Эдмон.

У отасини ўпди, Кадруссга бош иргатди-да, чиқиб кетди.

Кадрусс чолнинг олдида яна бир оз ўтириб, хайрлашиб чиқди-да, уни Сенак кўчаси бурчагида кутиб турган Данглар олдига борди.

– Хўш, нима бўлди? – сўради Данглар. – Кўрдингми уни?

– Кўрдим, – жавоб берди Кадрусс.

– Капитан бўлмоқчи эканини айтдими сенга?

– У худди ҳозироқ капитан бўлиб қолгандек гаплашди.

– Ҳали шунаقا дегин? – деди Данглар. – Жуда ҳовлиқиб қопти-да!

– Чамамда Моррель ваъда берган шекилли...

– У жуда ўзида йўқ хурсанд дегин?

– Ҳовлиқишини айтмайсанми?! Ҳатто кеккайиб катта мансабдордек менга ёрдам бериш нияти борлигини айтди, гўё банкиру менга пул бермоқчи бўлди.

– Сен рад қилдингми?

– Рад қилдим. Қарзга олсам бўларди, чунки биринчи бўлиб менунга умрида кўрмаган пулни қарз берганман. Мана энди жаноб Дантес ҳеч кимнинг ёрдамига муҳтож эмас: у яқинда капитан бўлади!

– Бироқ ҳали унинг капитан бўлишига анча бор!

– Очигини айтсам, унинг капитан бўлмагани яхши, – деди сўзини давом эттириб Кадрусс, – капитан бўлиб қолса борми, биз билан гаплашмай қўя қолади.

– Агар биз истасак, – деди Данглар, – у ҳозирги ҳолича қолади, ҳатто ундан ҳам пасайиб кетади.

– Нима деяпсан ўзинг?

– Ҳеч нима, шундай ўзим. У ҳалиям гўзап каталанкага хушторми?

– Жуда шайдойи: у аллақачои гўзалининг ҳузурига югуриб кетди. Лекин янглишмасам, шу иши учун унинг дилини сиёҳ қиссалар керак.

– Очиқроқ гапир!

– Нега?

– Бу сен ўйлагандан ҳам муҳимроқ. Уни, ахир сен ёқтирийсан-ку?

– Мен димоғдорларни ёқтиримайман.

– Ундай бўлса каталанка тўғрисида билганингни айтиб бер менга.

– Мен ҳеч нима билмайман, бироқ бўлажак капитан Эски Касалхона кўчасида бирор касофатга учраши мумкин.

– Нимани кўрдинг у ерда? Гапир.

– Мерседес ҳар гал шаҳарга келганда уни каталанилик ширмон юз, қора кўз, қора соч, новча бир йигит кузатиб юради. Йигитнинг қовоғидан ҳамиша қор ёғиб туради. Мерседес уни амакиваччам деб таништиради. Буни ўз кўзим билан кўрдим.

– Ростдан-а!.. У ўша амакиваччам дегани унинг кетига тушган деб ўйлайсанми?

– Чамамда шундай, йўқса йигирма ёшлик барзангি йигит билан ўн етти ёшлик соҳибжамол қиз ўртасида бундан бошқа нима бўлиши мумкин?

– Дантең Каталанига кетдими?

– Менинг олдимда чиқиб кетди.

– Ҳозир ўша ёқقا бориб «Резерв»га кириб бир стакандан вино ичиб ўтирасак, хўб ажойиб янгиликларни эшишимиз мумкин экан-да.

– Бизга янгиликларни ким айтиб беради?

– Биз Дантең келадиган йўлда бўламиз ва унинг афт-андоридан қандай воқеа юз берганини билиб оламиз.

– Кетдик, – деди Кадрусс, – фақат харажат сендан.

– Албатта, – деди Данглар.

Иккиси илдам-илдам қадам ташлаб белгиланган томонга йўл олишди. Майхонага кириб ўтиришди-да, бир шиша вино ва иккита стакан буюришди.

Ўн дақиқа олдин майхона ёнидан Дантең ўтиб кетган экан. Буни чол Памфилдан билиб олишди.

Икки оғайнини Дантеңнинг Каталанидалигига ишончи комил бўлгач, ёш чинорлар тагига ўтиришди. Чинорларнинг шохларидағи сон-саноқсиз қушлар шўх чугурлашиб навбахорнинг дастлабки очиқ кунларини қутламоқда эдилар.

III. КАТАЛАНИЛИКЛАР

Икки оғайнини чақнаб турадиган мальга виносини симириб, қулоқтарини динг қилиб йўлга тикилганча ўтирган ердан юз метрча наридаги, қуёш куйдирган, изғирин ялаган тақир тепа орқасида Каталани қишлоғи жойлашган.

Кунлардан бир кун қандайдыр сирли күчманчилар Испаниядан келиб ана шу бир парча ерга құнишди ва шу ерда муқим бўлиб қолишиди. Уларнинг қаердан келганини ҳеч ким билмас, тилига ҳам ҳеч ким тушунмасди. Провансаль тилини биладиган бошликлардан бири Марсель шаҳри ҳокимидан бўш ётган бурунни сўраб олди, сўнг улар қадимги денгизчилар сингари, кемаларини ўша ерга чиқариб қўйишиди. Шундан уч ой ўтгач, ана шу дайдиларни олиб келган ўнга яқин кема атрофида кичкина қишлоқча барпо этилди. Бу кўркам, ярим мавритианча, ярим испанча қишлоқда ҳали-ҳозиргача ўша одамларнинг авлодлари яшайди. Улар ҳозир ҳам ота-бувалари тилида гапиришади. Уч-тўрт аср бўлтики, улар гала-гала қушдек қўнгандар – шу бурундан ҳеч ёққа жилишмайди. Марсель аҳолиси билан қайин-қудачилик ҳам қилишмайди. Бир-бирларига қиз бериб, бир-бирларидан қиз олишади. Ўз ватани тилини қаңдай сақлаб келаётган бўлсалар, урф-одатларини ва кийим-кечакларини ҳам сақлаб келяптилар.

Китобхонни биз билан бирга қишлоқнинг якка-ю ягона кўчасидан бориб, уйлардан бирига киришга таклиф эта-миз. Ўйнинг деворлари қуёш нуридан заррин тусга кирган; ичи эса Испан меҳмонхоналари каби оппоқ бўёқ-ла безалган. Қора соч ва хумор кўз сулув қиз парда деворга суюнганча, бағоят нозик ва чиройли бармоқлари билан арчагул шохласини ҳадеб эзғилаяти. Оёғи остига тўкилган гуллар ва япроқларнинг сон-саноги йўқ. Қуёшда қорайған қўллари тирсагигача очиқ. Венера Арлская қўлларининг нусхасига ўхшаш бу қўллар ҳаяжондан титраб турибди. Қиз, сабртоқати тугаб, енгил оёқлари билан ер тепаркан, гулдор қизил пайпоги остидан хушбичим, бежирим болдирлари кўриниб турарди. Қиздан уч қадам нарида йигирма-йигрма икки қовун пишигини кўрган, қадди-қомати келишган йигит курсида чайқалаб ўтирибди. Үнинг ўқич ва хавотирга тўла кўзлари қизда. Үнинг қараашларида сурбетлик сезилиб турарди, аммо қизнинг ўқрайиб қараашлари йигитнинг попугини пасайтириб қўярди.

– Мерседес, бу ёққа қара, – дерди йигит. – пасха ҳам яқинлашиб қолди, тўй учун жуда соз пайт... Ахир, менинг саволимга жавоб бергин.

– Фернан, мен сенга юз карра жавоб қилдим. Ҳадеб сүрайверасанми? Ахир бу ўзингга жавр-ку.

– Яна қайтар, ўтиниб сўрайман сендан, қайтар яна, токи мен тўла ишонч ҳосил қилайин. Юзинчи марта қайтариб бўлса ҳам яна айт: яъни, сен ўз онанг фотиҳа бериб кетган менинг муҳаббатимни раф этасан, баҳти қаро қиласан мени, мен ўлиқманми, тирикманми, бунинг сен учун ҳеч аҳамияти йўқ! Э, парвардигор! Мана, ўн йилдирки, сенга умр йўлдоши бўламан деб умид қилиб келдим. Мерседес, эндиликда ҳаётимнинг ягона мақсади ана шу умиддан жудо бўламани, а?

– Сенинг бу орзу-тилагингни бошданоқ мен қўллаб-куватлаганим йўқ, – жавоб қилди Мерседес, – сени мафтун этишга жипла бўлса-да, уринганим ҳам йўқ, шу туфайли мендан ўпкалашга ҳаққинг йўқ. Мен ҳамиша сенга: сени бир акам сифатида яхши кўраман, ана шу қардошларча дўстликдан бўлак ҳеч нарса кутма мендан, чунки бошқага кўнгил қўйганман, деб келдим. Ахир шундай демаганмидим мен сенга, Фернан?

– Биламан, Мерседес, биламан, – деди йигит қизнинг сўзи ни бўлиб... – Ҳа, сен ҳамма вақт саволимга ана шунақа шартта-шартта жавоб бериб, дилимни пора-пора қилиб келяпсан, бироқ каталаниликлар фақат ўз элатига эрга чиқиши керак, бу муқаддас қонунни сен унугиб қўйяпсан.

– Фернан, бу гапинг хато, бизнинг элатда ўзининг киши сига уйланиш қонун эмас, шунчаки бир одат бўлиб қолган, сен бу одатни пеш қилиб юрма, фойдаси йўқ. Пешанангда бори шу экан, буни унумта, Фернан. Ҳозирча сени эркапатиб ўз эркингга ташлаб қўйишибди: бугун бўлмаса эртага ҳарбий хизматга чақиришлари турган гап. Ана ўшандা, солдат бўлиб қолганингда, мен бечора баҳтсиз, бир чақасиз етимчани нима қиласан? Ахир менинг отамдан онамга, онамдан менга мерос қолдирилган бир вайронга кулба-ю, увада тўрдан бошқа ҳеч нарсам йўқ! Онамнинг қазо қилганига бир йил бўлди, роса бир йил! Мен эса бир гадой каби яшаб келяпман, Фернан, буни кўз олдингга бир келтириб кўр! Баъзан ўзингни менинг ёрдамимга муҳтоҷдек қилиб кўрсатасан, бироқ тутилган балиққа шерик бўлиш учун шундай қилаётганинг билиниб туради. Мен бунга рози

бўлиб, индамайман, чунки иккимизнинг отамиз ака-ука эди, чунки иккимиз болаликдан бирга ўсиб-ундик, шунинг учун ёрдамингни рад этсам дилингни оғритган бўлардим. Лекин сен тутган балиқдан тушаётган пул (гарчи унга тўр учун ип сотиб олсан-да) садақадай гап.

– Барибир эмасми, Мерседес! Камбағал ва ёлғиз бечора қиз бўлсанг ҳам менга Марселдаги энг бой арматорнинг, энг бадавлат банкирнинг қизидан азизсан! Биз бечора гадоларга вафодор хотин ва эпчил бекадан бўлак нима ҳам керак? Сендан яхши хотинни мен қаердан топдим, энди?

– Фернан, – деди Мерседес бошини силкитиб, – унча эпчил бўлмаса-да, бека бўлиш мумкин, лекин эрини эмас, бошқани севадиган аёл вафодор бўлишига ҳеч ким кафил бўлопмайди-да. Самимий дўст бўлайлик, шунга рози бўл, чунки сенга шу дўстликдан бошқа ҳеч нарса ҳадя қилолмайман, тушундингми, бошқа ҳеч нарса!

– Тушуниб турибман, – деди Фернан, – сен ўз қашшоқлигингта чидаб келяпсан, аммо меннинг қашшоқлигим сени ваҳимага солмоқда. Бирок шуни унутмагинки Мерседес, агар сен мени севсанг, баҳт қушинн елкамга қўндириб олишга қодирман. Сен менинг ишимни олчи қиласан, ана шундагина мен бойиб кетаман. Балиқчиликни ташлайман; идора ходими бўлиб ишлашим, савдо гарлик қилишнм мумкин.

– Буларнинг биронтасини сен эплай олмайсан, Фернан. Сен солдатсан, хайриятки уруш йўқ, агар уруш бошланса сен Каталанида бир дақиқа ҳам туролмайсан. Балиқчилигингдан қолма. Ҳақиқий ҳаёт мен учун янада оғирлашмасин десанг, афсонавий қасрлардан воз кеч; мен билан эса дўстона алоқада бўл, фақат дўстона. Мендан бошқа ҳеч нарса таъма қилма.

– Бу гапинг тўғри, Мерседес, мен денгизчи бўламан: бувамнинг кийимлари (сен улардан нафратланасан) ўрнига лакланган шляпа, ола-була фуфайка, тутгалари лангар суратли кўк камзул кийиб оламан. Сенга яхши қўринмоқчи бўлган одам ана шундай либосда бўлиши керак-да, Мерседес?

– Бу билан нима демоқчисан? – сўради Мерседес кўзларини Фернанга ўқдай тикиб, – нима демоқчисан?.. Тушунмадим гапингта.

– Мен шуни демоқчиманки, Мерседес, сен худди мен ҳозир айтган кийимдаги кишини күтапсан, менга дағаллік ва шафқатсизлик қилаётганингнинг сабаби ҳам мана шунда. Бироқ сен кутаёттан одам бетайин, субутсиз бўлиши ҳам мумкин, ёки денгиз унга вафо қилмас.

– Фернан! – қичқириб юборди Мерседес. – Сени олижаноб инсон деб юрардим, маълум бўлдики, хато қилган эканман. Рашқ қилиб, бирорга худонинг ғазабини тиләтибсанми, демак, сен ёвуз экансан, ёвуз! Тўғри, яширмайман: мен ўша сен айтган одамни кутялман, чунки уни севаман. Мабодо у қайтиб келмаса, субутсиз деб ундан гина ҳам қилмайман, балки, аксинча, умрининг охирги дақиқасигача у мени севиб дунёдан ўтди, дейман.

Каталанилик муштларини қисди.

– Мен сени севмаганим учун ундан қасос олмоқчисан Фернан, буни важоҳатингдан сезиб турибман. Каталанча пичогингни унинг ханжарига рўбарў қилмоқчисан! Оқибатда нима бўлади? Мағлубиятга учрасанг, менинг дўстлигимдан ажраласан, ғолиб чиқсанг-чи, унда менинг сенга бўлган дўстлигим нафратта айланади. Шуни яхши тушуниб олгинки, қиз севган киши билан қиличбозлик қилиб қизнинг муҳаббатига мұяссар бўлиш маҳол. Аммо мен аминманки сен, Фернан, ёмон фикрларга берилиб кетмайсан. Хотининг бўполмас эканман, демак, сен мени дўстим, синглим деб биласан-да, шунга кўнишиб кетасан. Яна шуниси ҳам борки, – деди кўзлари жиққа ёшга тўлган Мерседес, – ҳозир ўзинг айтгандек, бу денгиз маккор, мана унинг кеттанига роса тўрт ой бўлди, дараги йўқ, шу тўрт ой ичида нечадан-неча бўронлар-тўфонлар юз бердики, мен уларни санаб тинкам қуриди!

Фернан бепарво эди. У ҳатто Мерседеснинг юзларидан оқиб тушаётган ёшларни артиб кўйишга уринмади ҳам, аслида у бу маликанинг ҳар бир томчи кўз ёшига бир стакандан ўз қонини ҳадя қилишга тайёр эди. Бироқ бу кўз ёшлар бошқа киши йўлида тўкиляпти, ҳа бошқа киши йўлида.

Фернан ўрнидан турди-да, кулбанинг у ёқ-бу ёғига юрди, сўнг Мерседес қошида тўхтади.

– Менга қара, Мерседес, – деди у, – яна бир карра жавоб бер: қарор қатъийми?

- Мен Эдмон Дантеңни севаман, – деди қыз оқистагина,
- Эдмондан бұлак ҳеч ким менинг эрим бұлопмайди.
- Ҳамиша фақат ўша йигитни севасанми?
- Ҳаётимнинг охирги нафасигача.

Орзу-умиди чилпарчин бўлиб, тарвузи қўлтиғидан тушган Фернан оҳ тортиб бошини қуи ташлади. Сўнг бирдан бошини кўтарди-да, тишларини гижирлатиб сўради:

- Мабодо у ўлган бўлса-чи?
- Унда мен ҳам ўламан.
- Сени унтиб юборган бўлса-чи?
- Мерседес! – ташқаридан шўх овоз эшилди. – Мерседес!

– Оҳ!.. – деб қичқириб юборди қыз, қувонч ва севгидан маст бўлиб. – Мана, кўрдингми, у келди, мени унутмабди, ҳа, унутмабди!

Қыз эшикка отилди-да, уни очиб қичқирди:

- Эдмон, бу ёққа кел! Мен бу ердаман!

Фернан ранги қув ўчиб, дағ-дағ қалтираганча, худди тўсатдан илонга кўзи тушган йўловчидек орқасига тисарилди ва ўзи ўтирган стулга қоқилиб кетиб, беҳол унга чўкди.

Эдмон билан Мерседес қучоқлашиб кетишиди. Мерседес нинг жазирама офтоби очиқ эшиқдан ўтиб, икки ошиқ устига заррин нурларини сочди. Дастребки онларда уларнинг кўзларига ҳеч нарса кўринмасди. Икки бениҳоя баҳтиёр, қувонч-ла маст-аласт бўлди-ю бутун дунёни унутди-қўйди, шу онда сўзлари ҳам бир-бирига қовушмасди.

Шу пайт Фернаннинг қоронғиликда фира-шира кўриниб турган бадқовоқ чеҳрасига Эдмоннинг кўзи тушиб қолди. Каталанилик йигит беихтиёр камарида осилиб турган пиҷофини ушлаб олган эди.

– Узр, – деди Дантең қошларини чимириб, – бу ерда учкиши эканмизу, кўрмай қолибман.

Сўнг Мерседесга қараб деди:

- Бу жаноб ким бўладилар?

– Бу жаноб, Дантең, сизнинг энг яқин дўстингиз бўлади, чунки бу йигит менинг дўстим, акам Фернан, сиздан кейин менинг энг яхши кўрган кишим шу, наҳотки танимаётган бўлсангиз?

– Ээ... танидим, танидим – жавоб қилди Эдмон ва бир құлида Мерседеснинг құlinи маҳкам туттан ҳолда, иккinci құlinи назокат-ла Фернанга узатди.

Аммо Фернан дүстона узатылған күлгә құlinи бермади, чурқ этмади, ҳайкалдай қотиб тураверди.

Бундан ҳайрон бұлған Эдмон титраб турған Мерседесга ва қовогидан қор ёғаётган Фернанга синовчан назар ташлади.

Ана шу бир қараңдаеқ ҳамма нарса унга аён бўлди. Эдмон ғазаб-ла ёнди.

– Мерседес, сенинг қошингга учиб келаётганимда, бу ерда душманни учратаман, деб ҳеч ўйламаган эдим.

– Душман! – қичқириб юборди Мерседес амакиваччасига ғазаб билан тикилиб. – Наҳотки менинг уйимда душманнингни топған бўлсанг! Агар мен шундай бўлади, деб ўйлаганимда, бу уйдан бутунлай воз кечардиму, сени қўлтиқлаб Марселга кетардим.

Фернаннинг кўзлари чақнаб кетди.

– Агар сен бирор қасофатга учрагудек бўлсанг, меним Эдмоним, мен Моржион бурунига чиқардим-да, ўзимни пастта, тош қояга отардим, – деди Мерседес ниҳоятда вазмин оҳангда. Бу ҳолдан Фернан мудҳиш фикрларини Мерседес энг чуқур жойигача англаб олганини фаҳмлади.

Фернан мурдацек оқариб кетди.

– Аммо, Эдмон, сен хато қиласан, – деб давом этди қиз, – бу ерда сенга душман йўқ, бу ерда акам Фернан бор, мана ҳозир у содик дўст каби қўлларингни қаттиқ қисиб омонлашади сен билан.

Шундай деди-ю, қиз каталанилик йигиттга амирана тикилди, Фернан эса сеҳрланған кишидек, аста юриб Эдмон олдига келди-да, унга құlinи узатди.

Бутун иродаси қизнинг ҳукмида бўлиб қолған Фернаннинг ёниб турған ғазаб-нафрати дами чиқиб кетган пуфак каби бўшашиб-кетди шудақиқада.

Бироқ қўли Эдмоннинг қўлига тегиши биланоқ, ундан ортиқ ҳеч нарсага қодир эмаслигини англали-да, уйдан ўқдай отилиб чиқиб кетди.

– Қандай балои азимга дучор қилдинг мени, э, золим фапак! – дерди Фернан бутун вужуди ғаму ғуссадан титраб. –

Бу одамдан мени ким ҳалос этаркин, ким?.. Э... золим фалак!

– Ҳой, каталанилик йигит! Ҳой, Фернан! Қаёққа кетяпсан, қаёққа? – деган овоз чиқди шу яқиндан.

Фернан дарҳол тұхтади-да, атрофға қаради, дараҳтлар остидаги столда Қадрусс билан Данглар ўтиради.

– Нега бизнинг олдимизга келмаяпсан? – деди Қадрусс.
– Ёки шошиб турибсану дўстларинг билан омонлашишга вақтинг йўқми?

– Айниқса, дўстларинг олдида лиқ тұла шиша турганда бундай қилишинг инсофдан эмас-ку! – деди гап қотиб Данглар.

Фернан уларга маъносиз қаради-да, ҳеч нима демади.

– У батамом ақлдан озибди, – деди Данглар оёғи билан Қадруссни туртиб. – Биз хато қилған бўлсагу Дантес ғалаба қозониб тантана қилиб ўтирган бўлса-я, унда нима бўлади?

– Ҳозир аниқлаб оламиз, – жавоб қилди Қадрусс ва йигитга ўгирилиб деди:

– Хўш, каталанилик йигит, бизнинг таклифимизни қабул қиласанми?

Фернан юзидағи терни артди-да, айвончага кирди; соясалқин айвон унинг ҳаяжонини бир оз босиб, ҳолдан тойған вужудига тетиклик бағишлиди.

– Салом, – деди у, – мени чақирдингиз шекилли?

Сўнг стуллардан бирига шилқ этиб ўзини ташлади.

– Эс-хушини йўқотиб қўйған кишидек чунон чопиб кетяпганингни кўриб, тағин бу ўзини денгизга ташлаб юрмасин деб чақирдим-да, – деди кулиб Қадрусс. – Тавба! Дўстларни фақат вино билан зиёфат қилибгина қўя қолмай, яна тағин утарни сувга чўкишдан ҳам сақлаб қоладилар.

Фернан уҳ тортибми, ўксинибми, ҳар қалай, қандайдир бўғиқ бир товуш чиқарди-ю, боши шилқ этиб қўлига ташлади.

– Фернан, мен сенга айтсам, – давом этди сўзида Қадрусс ҳар нарсага қизиқаверадиган ва одоб-андишани унтиб қўядиган содда кишилар каби очиқдан-очиқ мақсадга ўтиб, – сен ўлдим-куйдим деб, оҳ уриб юрадиган кишиларга ўхшаб қолибсан.

Қадрусс қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

– Ундей эмас, – деди Данглар, – шундай азамат йигит ишқұмұхаббат борасыда бахтсиз бўлиш учун дунёга келмаган. Сен ҳазиллашајсан.

– Мен ҳазиллашаётганим йўқ, яхшиси, унинг оҳ чекишига назар ташлагин. Қани, Фернан, бошингни құтариб саволимизга жавоб қил. Ахир дўстлар саломатлигингни сўраганда, жавоб бермай ерга қараб ўтиришинг одобдан эмас-ку!

– Соғман, – деди Фернан муштларини қисиб, бироқ бошини құттармади.

– Э, энди англадим, – деди Кадрусс жўрасига кўзини қисиб, – гап шундаки, Данглар, Марселнинг энг моҳир баликчиларидан бири, ҳалол ва хушфеъл бу каталанилик йигит Мерседес номли ажойиб гўзал маликага хуштор бўлиб қолган, гўзал малика эса бошқага – «Фараон» кемаси капитанининг ёрдамчисига кўнгил қўйган; «Фараон» эса бугун портга кириб келди... Мана гап қаерда, тушундингми энди?

– Йўқ, тушунолмаяпман, – жавоб қилди Данглар.

– Бечора Фернаннинг таклифини қиз рад этиби, – деди сўзини давом эттириб Кадрусс.

– Ҳўш нима бўлти? – деди Фернан Кадруссга тикилиб, – Мерседес мустақил қиз, шундай эмасми? – давом этди у аламини кимдан олишни билмаётган кишидай. – Унинг эрки ўзида – кимни истаса ўшани севади.

– Сен бу масалада шундай фикрда бўлсанг, бошқа гап! – деди Кадрусс. – Мен эса, сени каталанилик деб юрадим; айтишларига қараганда, каталаниликлар ўз севгилисини бирор илиб кетишига йўл қўядигандардан эмас. Бунинг устига, айниқса Фернан қасос олишда жуда баттол дейишган эди.

Фернан заҳарханда қилиб, жилмайиб қўйди.

– Ошиқ ҳеч маҳал баттол бўлолмайди, – деди у.

– Ўббў, бечора-э! – деди Данглар унга гўё раҳмдиллик қилаётгандай. – Иложи қанча? У, Дантес бунчалик тез айтади, деб ўйламаган эди, Дантес эҳтимол ўлгандир ёки бошқага кўнгил қўйгандир деб юрган эди. Бу бечора бехосдан зарбага учради. Бундай зарба айниқса оғир, беомон бўлади.

Ҳеч тўхтамай малъга виносини қулт-қулт ютаётган ва кайфи анчагина ошиб қолган Кадрусс сўз қотди:

– Ҳар ҳолда шуни эътироф қилмоқ керакки. Дантеснинг омон-эсон қайтиб келишидан фақат Фернаннинг бир ўзи хафа бўляпгани йўқ, албатта, тўғрими Данглар?

– Тўғри бу гапинг, мен яна шунга аминманки, бу можаролар уни кўп кулфатларга дучор этади.

Кадрусс Фернанга ва саккиз ёки тўққизинчи гап ўзига вино қуйиб, сўзини давом эттириди:

– Шунга ҳам қарамай, у гўзал Мерседесга уйланади. Ахир у бу ёққа қайтиб келишининг боиси ҳам шу-да.

Бино тўла стаканини лабига теккизиб турган Данглар синовчан кўзларини Фернандан узмас ва Кадрусснинг сўзлари унинг бағрини чўғ бўлиб ёндираётганини кўриб турарди.

– Тўй қачон? – сўради Данглар.

– Эҳ!.. – деди фифон бўлиб Фернан, – ҳали тўй ҳақида гап бўлгани йўқ!

– Тўй бўлиши турган гап, – деди Кадрусс. – Дантеснинг «Фараон» кемасига капитан бўлишига ҳеч шубҳа бўлмаганидек. Мерседеснинг эри бўлиб олишига ҳам ҳеч қандай шак-шубҳа бўлиши мумкин эмас. Тўғрими, Данглар?

Унга теккизиб айтимган бу сўздан Данглар сесканиб тушди-да, ўгирилиб Кадруссга тикилди; Данглар бу сўзлар менга ғаразгўйлик билан айтиляптиимикин, деб ўйлаганди. Бироқ Кадрусснинг кайфдан кўпчиган юзида ҳасаддан бошка ҳеч нарса кўрмади.

– Қани, келинг, – деди у стаканларни тўлдираётиб, – гўзал каталанилик маликанинг эри капитан Эдмон Дантес учун ичайлик!

Кадрусс оғирлашиб қолган қўллари билан стакани оғзига олиб борди-да, бир кўтаришда бўшатди. Фернан эса стаканини чилпарчин қилиб ташлади.

– Тўхтанг! – деди Кадрусс. – Каталани йўлида, тепаликда бир нарса кўриняптими? Фернан, сенинг кўзинг ўткир, қарагин. Кайфим ошди шекилли, кўзим хиралашиб кетяпти. Ўзинг биласан-ку, вино душман. Икки ошиқ қўлтиқлашиб боряпганга ўхшайдими? Ё тангрим! Бизнинг кўз олдимизда қучоқлашиб, ўпишяпти-я!

Данглар кўзини лўқ қилиб, Фернаннинг бужмайган юз ҳаракатларини кузатиб турарди.

- Фернан, сиз уларни танийсизми? – сұради у.
- Ҳа, танийман, – жавоб берди бүғиқ овоз билан Фернан. – Эдмон билан Мерседес.
- Э! Уларми! – деди Кадрусс. – Мен танимабман. Ҳой, Данте! Ҳой, гүзал малика! Бу ёққа келинглар! Түй қачон, түй! Фернан қайсарапқ қилиб айтмаялты.
- Бас энди, овозингни ўчир! – деди Данглар гүё кайфи ошиб қолган Кадруссни тартибга чақираётган бўлиб. – Оёғингда туролмайсан-ку, ошиқларга халақит бериб нима қиласан. Қўй, Мана, Фернандан ўрнак ол: у анча фаросатли йигит экан.

Дангларнинг ғаламислиги оқибатида қутурган йиртқич каби ғазабга минган Фернан отилиб бориб рақибини томоғидан хиппа бўғиш учун ўрнидан турган ҳам эди, аммо қувноқ ва эркин Мерседес бошини гоз кўтариб ҳаммага бир-бир назар ташлаб чиқди. У қизнинг Эдмон ўлса, мен ҳам ўламан» деган таҳдидини эслади-да, бўшашиб стулга чўкди.

Данглар ҳамроҳларига – вино ютавериб ақлдан озган Кадрусс ва муҳаббат ўқидан дилпора бўлиб, эс-хушидан аж-ралган Фернанга назар ташлади-да, пичирлади:

– Бу тентаклардан бирон иш чиқмайдиганга ўхшайди. Бири пияниста, иккинчиси қўрқоқ бир маҳлуқ. Буларга ишонишининг ўзи хавфли ҳам. Анави ҳасадчи вино ичиб қорни ни дўппайтиряпти, аслини олганда, у заҳар-заққум ютиши вожиб эди; манави каллаварамнинг ўлгудек севган жона-жон қизини тумшугининг тагидан олиб кетибдилар-у, у ҳеч чора тополмай, аммамнинг бузогига ўхшаб ғиқ этмай кўз ёши қилиб ўтирибди. Бироқ унинг кўзлари рақибидан қасос олишга жуда моҳир испанлар, сицилияликлар, калабриц-ларнинг кўзига ўхшаб ёниб турибди, муштлари эса буқанинг калласини мажақлаб ташлашда тўқмоқдан қолишмайди. Демак, баҳт қуши Эдмоннинг бошига қўнаркан-да, у гўзалга уйланади, капитан бўлиб олади-ю бизнинг масхарамизни чиқаради, – деди Данглар заҳарханда илжайиб.

– Ҳой Эдмон! – ҳамон қичқиради Кадрусс сал ўрнидан туриб, муштини столга тираб туриб. – Ҳой Эдмон! Дўстларингни кўрмаяпсанми? Ёки жуда кибрланиб, кўзингни ёғbosиб қолдими?

– Азизим Кадрусс, аспо ундаі әмас, – жавоб қилди Данте. – Мен заррача кибрланганим йўқ, фақат баҳтиёрман, баҳтиёр! Кирга қараганда, баҳт қишини күпроқ маст-аласт қылса керак.

– Мана, гап бундай бўлти! – деди Кадрусс. – Жуда боплаб жавоб берди! Салом, Данте хоним!

Мерседес одоб билан эгилиб салом берди.

– Мени ҳали бундай деб атаганларича йўқ, – деди у. – Куёв қизнинг эри бўлмагунча уни ким қаллиқнинг фамилияси билан атаб чақирса, унга мусибат тилаган бўлади, дейишади бизда. Шунинг учун, сиздан илтимос қиласман, мени Мерседес деб чақираверинг.

– Қўшним Кадрусс айбдор әмас, десак ҳам бўлади, – деди Данте. – У озгина хато қилди, холос!

– Бундан чиқдики, яқинда тўй ҳам бўларкан-да? – сўради Данглар икки ёшга таъзим қилиб.

– Мумкин қадар тезроқ ўтказишга ҳаракат қиласми. Маслаҳат бугун отамникода бўлади. Эртага, энг узоги билан индинга унаштириш шарафига шу ерда – «Резерв»да зиёфат берамиз. Ҳамма дўстлар келишади деб умид қиласман: демак, сиз ҳам таклиф этилдингиз, жаноб Данглар; демак, Кадрусс, сени ҳам кутамиз.

– Фернан-чи? – сўради Кадрусс мастона кулиб. – Фернан ҳам бўладими?

– Хотинимнинг акаси – менинг ҳам акам, – деди Эдмон, – шундай қувончли дақиқаларда у биз билан бирга бўлмаса, мен ҳам, Мерседес ҳам жуда ранжиган бўламиз.

Фернан жавоб қилмоқчи бўлди-ю, бироқ томоғига бир нарса тиқилиб, лом-мим деёлмади.

– Бугун унаштириш... Эртага ёки индин никоҳ... Оббо, жуда шошияпсиз-ку, капитан!

– Данглар, – деди жавобан Эдмон жилмайиб. – Мерседес Кадруссга айтганидек, мен ҳам сизга шуни айтиб қўйинки, ҳали олмаган унвонни менга тақаманг, бу бошимга бир фалокатни келтириши мумкин.

– Узр, – деди жавобан Данглар. – Мен фақат шошияпсиз дедим. Вақтимиз ҳам кўп: «Фараон» камида уч ойдан кейин сафарга чиқади.

– Бахт кетидан қувганда, киши ҳамиша мана шунақа шошилади, жаноб Данглар, чунки кўп изтироб чеккан киши ўз бахтига ҳам зўрға ишонади. Бу худбинлик эмас. мен Парижга кетишим керак.

– Ўҳӯ, шундай денг! Сиз Парижда илгари бўлғанмисиз ёки у ерга биринчи марта боришингизми?

– Биринчи боришим.

– У ерда бирор ишингиз бордир-да?..

– Ўзимнинг ишим эмас. Мен марҳум капитанимиз Лекпернинг охирги топширигини бажо келтиришим позим. Бу муқаддас иш, Данглар. Сиз хавотир олманг: бораману изимга қайтаман.

– Тушундим, тушундим. – деди Данглар. Сўнг ўз-ўзига деди:

«Маршал берган хатни эгасига етказиш учун Парижга боради. Ажабо! Бу хат масаласида менда бир фикр туғилди, ажойиб фикр! Э, менинг дўстим Дантес! Сен ҳали «Фараон» рўйхатида биринчи номерни эгаллагунингча йўқ, ҳа, билиб қўй, эгаллагунингча йўқ!»

Сўнг у Эдмоннинг кетидан қичқирди:

– Оқ йўл!

– Миннатдорман, – жавоб қилди Эдмон ўтирилиб ва бошини дўстона иргатди.

Икки бахтили ошиқ осмонда сайланган икки юлдуз каби хотиржам йўлида давом этди.

IV. ФИТНА

Эдмон ва Мерседес то муқаддас Николай қўргонидан ўтгунча Данглар улардан кўзини узмади. Сўнг у ичкиликбоз дўстлари ёнига қайтиб келди, ранги бўзариб титроқ босган Фернан қиммир этмай ўтирибди, Кадрусс эса қандайдир ашулани пингиллаб айтяпти.

– Чамамда, – деди Фернанга Данглар, – бу тўй баъзилар учун азага айланса керак.

– У менинг дилимни сиёҳ қилиб, ғазаблантиряпти, – деди Фернан.

– Сиз Мерседесни севасизми?

– Жонимдан ҳам яхши кўраман уни.

- Күпдан буёнми?
- Бир-биримизни таниган кундан буён севиб келдим Мерседесни.
- Шундай экан, бу дард-аламга даво топиш ўрнига бу ерда сувга тушган бўлкага ухшаб ўтирибсиз! Оббо шоввоз-э! Каталаниликлар бунақа бўлмас деб ўйлагандим мен.
- Сизнингча, нима қилишим керак мен? – сўради Фернан.
- Мен қаёқдан билай? Бу менинг ишим эмас-ку? Гўзал Мерседеснинг мафтуни бўлиб юрган мен эмас, сиз. Шунинг учун бу мушкулингизни осон қилиш йўтини ўзингиз топишингиз керак.
- Топгандек бўлувдим.
- Хўш, нима экан у?
- Мен унга ханжар урмоқчийдим, бироқ Мерседес, агар Дантес фалокатта учрагудек бўлса, мен ҳам ўзимни ўлдираман, деди.
- Қўйинг бу бемаъни гални! Бунақа нарсалар фақат оғизда айтилади-ю, амалда бўлмайди.
- Сиз Мерседеснинг феълини билмайсиз-да. У бир нарсага аҳд қилдими, албатта бажо келтиради.
- Э, каллаварам! – деди аста Данглар. – Малика ўзини ўлдираверсин, менга нима, фақат Дантес капитан бўлмаса бас.
- Аввал Мерседес эмас, – деди қатъият билан Фернан, – мен ўламан!
- Ана ошиқлигу, мана ошиқлик! – қичқириб юборди маст-аласт Кадрусс. – Ошиқи-бекарор деб шуни айтадиларда. Ёки мен калтабинлик қилляпманми-а?
- Менга қаранг, – деди Данглар, – азамат йигит, мен ҳам сизга бу мусибатдан қутулишга ёрдам берсаммикин деб ўйлаяпман, бироқ...
- Хўш, – сўз қотди Кадрусс, – гапир.
- Ҳой, жўра, – деди унинг сўзини бўлиб Данглар. – Сен маст бўл қолдинг, шишада қолганини ҳам ич, таппа-тайёр бўласан. Бизга халақит берма, ичавер. Бизнинг ишимизни бажо келтириш учун ақл расо бўлмоғи керак.
- Мен маствманми? – деди қичқириб Кадрусс. – Бунинг гапини қаранг-а! Мен мана бунақанги шишалардан яна

тұрттасини бұшата оламан. Ахир бу атир солннгтан митти шишаачалар-ку! Ҳой, Памфил ота, қани келтир винони! – деди-да, Кадрусс тақ этиб стаканни столга урди.

– Демак, гапнингизга қараганда... – деди Фернан Дангарга, гапнинг хуосасини тоқатсиз күтиб.

– Нима деганимни ҳам унугиб қўйдим. Мана бу пияниста фикримни чувалаштириб юборди.

– Майли, мен пияниста бўлсан бўла қолай, бироқ бундан мен эмас, винодан қўрқалиғанлар ютқазади, аслида уларнинг фикри бузуқ, вино ошкора қилиб қўймасин тағин, деб қўрқишида-да.

Сўнг Кадрусс ўша замонда жуда расм бўл кетган қўшиқни айта кетди.

– Демак, гапнингизга қараганда, – давом этди Фернан, – мушкулимни осон қилишда ёрдам бермоқчи бўляйпсиз, тўғрими? Бироқ қўшимча қилиб...

– Ҳа, шундай. Сизга ёрдам бериш учун Дантесининг севгилингизга уйланишига йўл қўймаслик керак. Данте тирик қолсаям, тўйни қолдиришининг йўли осон.

– Фақат ўлим уларни жудо қилиши мумкин, – деди Фернан.

– Азизим, нуқул ёш боланинг гапини қиласиз, – деди сұхбатга араплашиб Кадрусс. – Дангарлар эса оқил: қув, устомон. Сиз адашаётганингизни у исботлаб беради, ҳа, сабр қилинг, боплаб исботлаб беради. Дангарлар, ке, исботлаб бера қол. Мен сенга кафил бўлдим. Ке, Дантесининг ўлиши керак эмаслигини исботлаб бер, бунинг устига мабодо Данте ўлса, ҳаммасиз ачинамиз, афсусланамиз. У яхши, хушфөъл йигит, мен уни яхши кўраман. Данте, сенинг соғлиғинг учун!

Фернан ўксиниб қўлини силтади-да, ўрнидан турди.

– Қўй уни, – деди Дангарлар каталанилик йигитни тұхтатиб, – маст бўлса-да, ҳақиқатга яқин гапни айтяпти. Ҳижрон ҳам улар учун ўлимдан оғир бўлади. Данте билан Мерседесни қамоқхона девори ажратиб қўйса-чи? Үнда нима бўлади? Бу ҳам уларни худди қабр тоши каби бир-биридан ажратиб ташлайди.

Кадрусс эс-хушини йиғиб олишга уриниб сұхбатга қўшилди:

– Тұғри, бироқ қамоқдан озод бўлиш ҳам бор. Эдмон Дантес деган зот турмадан чиққач боплаб қасос олса керак.

– Майли, қасос олсин! – деди шивирлаб Фернан.

– Бунинг устига, – деди Кадрусс сўзини давом эттириб.

– Дантес қанақа гуноҳ қилиб қўйибдики, турмага қамашади? У ўгрилик қилмаган, бирорни ўлдирмаган, чавақламаган бўлса... Нега?

– Ўчир овозингни? – деди унинг сўзини кесиб Данглар.

– Овозимни ўчирмайман, билдингми, ўчирмайман! – деди Кадрусс. – Мен Дантесни нега қамашмоқчи эканларини айтиб беришларини истайман. Ҳа, мен Дантесни яхши кўраман. Дантеснинг саломатлиги учун. – У яна бир стаканни бўшатди.

Данглар кўзлари сузилиб, юмила бошлаган машиначига бир назар ташлади-да, Фернанга ўгирилиб деди:

– Уни ўлдирмаслик кераклигини энди тушундингизми?

– Айтганингиздек. Дантесни турмага тиқиш учун далип топилса, ўлдиришнинг ҳеч ҳожати йўқ. Бироқ бу далип қаерда?

– Агар яхшилаб қидирсак топилади, – деди Данглар. – Айтмоқчи, – давом этди у, – мен нега бу ишга тумшуғимни сўқиб юрибман? Ахир унинг менга ҳеч дахли йўқ-ку!

– Сизга дахли борми, йўқми, билмадиму, – деди қичқириб Фернан Дангларнинг қўлидан маҳкам тутиб, – аммо билишимча, қандайдир сабаб билан сиз Дантесни ёмон кўрасиз. Бир кишини ёмон кўрган одам, ўзига ўхшаш бошқа одамнинг ҳам кўнглида нима борлигини ҳеч хато қилмай ангтай олади.

– Дантесни ёмон кўриш учун менда қандай сабаб бўлиши мумкин? Худо ҳақи, ҳеч қандай сабаб йўқ. Мен бахтсизликка учраганингизни кўриб, раҳмим келди, холос. Мабодо сиз: мени ўзи учун ҳаракат қиляпти, деб ўйлаётган бўлсангиз, азизим, хайр, биродари азизи, бу балодан қутулиш йўлини ўзингиз топинг.

Данглар ўзини ўрнидан тураётгандек қилиб кўрсатиб, қимирлаб қўйди.

– Йўғ-э, тўхтанг! – деди Фернан уни ушлаб. – Сиз Дантесни ёмон кўрдингиз нима бўлди-ю, ёмон кўрмадингиз нима,

менга барибир эмасми?! Мен уни ёмон құраман, ундан нафратланаман. Сиз ўша далил-даљони топинг, уни амалға оширишни эса менга қўйиб беринг. Ўлдиришдан бошқасига тайёрман, чунки уни ўлдирсалар мен ҳам ўламан, – деди у.

Кадрусс толдан бошини күтарди-да, Фернанга ва Дангларга бемалол ва бемаъни назар ташлаб ғўлдиллади:

– Дантесни ўлдиришади денг? Ким уни ўлдириаркан? Уни ўлдиришларини истамайман, ҳа, истамайман. У менинг дўстим, бугун эрталаб менга пул бермоқчи бўлди, мен ҳам унга қарз бергандим. Дантесни ўлдиришларини истамайман!

– Бирор сенга, уни ўлдирмоқчилар, деяптими, аҳмоқ! – деди унинг сўзини кесиб Данглар. – Биз шунчаки ҳазиллашяпмиз. Ол ич унинг соғлиғи учун, – давом этди у Кадрусс-нинг стаканини тўлдириб. – Ҳадеб гапга арапашаверма.

– Ҳа, ҳа, Дантеснинг соғлиғи учун ичамиз! – деди Кадрусс винони симириб, – унинг соғлиғи учун!.. Унинг саломатлиги учун!..

– Ҳўш... ҳалиги далил қандай, айтинг воситани? – сўради Фернан.

– Ўзингиз уни ҳалиям топганингиз йўқми?

– Йўқ, ахир сиз топаман деган эдингиз-ку!..

– Тўғри, – деди Данглар. – Французларнинг испанлардан ортиқлиги шундаки, испанлар ўйини ўйлаб бўлгунча французлар чораи-тадбирни бажо келтириб қўя қолади.

– Шундай экан, қани айтинг чораи-тадбирни! – деди сабртоқати тугаб бораётган Фернан.

– Ҳой, хизматчи! – қичқирди Данглар. – Қани, қалам, сиёҳ, қофоз келтир!

– Қалам, сиёҳ, қофоз? – деди ажабланиб Фернан.

– Худди шундай, ахир ҳунарим бухгалтерлик: қалам, сиёҳ ва қофоз менинг куролим, уларсиз ҳеч нарса қилолмайман.

– Қалам, сиёҳ, қофоз! – деб қичқирди қўшимча қилиб Фернан.

– Нариги столда турибди, – деди майхона хизматчиси кўли билан столни кўрсатиб.

– Бу ёққа келтир-чи.

Хизматчи қалам, сиёҳ ва қофозни айвончага келтириб берди.

– Ўйлаб қарасам, – деди Кадрусс қофоз устига уриб, – одамни бурчакда пусиб туриб ўлдиргандан кўра, мана бу билан уриб гумдан қилиш осон, шекилли. Қилич ва тўппончадан кўра қалам, сиёҳ ва қофоздан кўпроқ қўрқишимнинг боиси ҳам шунда-да.

– Бу найрангбоз ҳали унча мастга ўхшамайди, – деди Дангарлар, – қуйинг унга яна.

Фернан шишани кўтариб Кадрусснинг стаканини пиммо-лим тўлдирди, Кадрусс қофозни қўйди-да, худди ҳақиқий пиянистага ўхшаб стаканга кўл узатди.

Фернан сўнгги винодан маст-аласт бўлган Кадрусс стаканин стол устига тушириб юборгунча ундан кўзини узмади.

– Хўш, бу ёғи нима бўлади? – деди каталанилик Кадрусс эс-хушининг охирги зарралари ҳам сўнгги стаканга чўкиб кетганини кўриб.

– Бу ёғи шундай бўладики, масалан, бирор зот Дантесининг Неаполь ва Эльбада тўхтаб, сафардан қайтганидан сўнг қироллик прокурорига унинг бонапартчилар агенти деб маҳфий маълумот берса...

– Маълумотни ўзим бераман! – деди қизишиб Фернан.

– Лекин шуни билиб қўйингки, маълумотга сиз кўл қўясиз, сўнг кимнинг устидан маълумот берсангиз, унга сизни юзма-юз қилиб сўроқ қиласдилар. Айномани тасдиқлаш учун зарур нарсалар билан сизни мен таъмин этаман, албатта. Бироқ Данте турмада абадий қолиб кетмайди, қачон бўлмасин у чиқади; ана ўшанда уни қаматганинг ҳолига вой!

– У мен билан жанжал бошласа бас, менга шуниси керак.

– Мерседес-чи? Мабодо севгилисига қўл кўтаргудек бўлсангиз, Мерседес сизга нафрат ўтини ёғдиради-ку!

– Бу гапингиз тўғри, – деди Фернан.

– Йўқ, йўқ, – деди сўзини давом эттириб Дангарлар, – башарти гап бир ердан чиқсан экан, энди ким ёзганини билмасинлар учун қаламни мана бундай қилиб чап қўлга олиб, қўйидаги қисқа маълумотни ёзиш керак.

Дангарлар панд-насиҳатларини мисол билан тасдиқлаб, қаламни чап қўлида тутиб қийшиқ-қинғир ҳарфлар билан

(бу унинг одатдаги хатларига асло ўхшамасди) қўйидаги хужжатни ёзиб, Фернанга берди.

Фернаи оҳиста овоз чиқариб ўқиди:

– «Жаноб қироплик прокурори, таҳт ва дин мухлиси сизга шуни маълум қиласиди, «Фараон» кемаси капитаннинг ёрдамчиси Эдмон Данте Смирнадан келаётниб Неаполь ва Порт-Феррайога кириб ўтди, Мюратдан узурпаторга² ва узурпатордан бонапартчиларнинг Париждағи комитетига хат олиб келди. Агар уни ҳибсга олишса фош қилувчи хатни унинг чўнтағидан ёки отасиникидан, ё бўлмаса «Фараон» кемасининг каютасидан топиш мумкин».

– Мана, – деди Данглар, – буни амалий иш деса бўлади, бундай махфий маълумот сизга асло зарар етказмаслиги ва ҳамма иш ўз йўлида кетавериши мумкин. Энди хатни мана бундай қилиб буклаб устига: «Жаноби қироплик прокурорига» деб ёзилса – олам гулистон.

Данглар тиржайиб адресни ёзди.

– Ҳа, олам гулистон, – деди қичқириб Кадрусс. У ўқилаётган хат мазмунини англаб олиш учун зўр бериб ҳушёр бўлишга уринар ва бу махфий маълумотнинг оқибати ниҳоятда даҳшат бўлишини бенхтиёр ҳис этиб турар эди. – Ҳа, олам гулистону, бироқ бу разиллик-да.

Шуни деб у қўлинни узатиб хатни олмоқчи бўлди.

– Шундай бўлишини билиб, – деди Данглар хатни Кадруссдан четга тортиб, – мен ҳам бу гапларнинг ҳаммасини ҳазил қилиб айтяпман. Мабодо бизнинг шавкатли Дантесимизга бирор шикаст етгудек бўлса, энг биринчи бўлиб, мен қайгуардим. Мана қара бунга!

У хатни олди-да, ғижимлаб-ғижимлаб айвончанинг бурчагига ирғитди.

– Мана иш бундай бўпти! – деди Кадрусс. – Данте менинг дўстим, унга зарар етказишларини асло истамайман.

– Бирор унга зарар етказаман деяптими? Мен билан Фернанинг унга ҳеч қандай хусуматимиз йўк! – деди Данглар

² Узурпатор – ҳокимиятни ёки бирорнинг ҳуқуқини қонунга хилоф равища тортиб олган киши.

үрнидан тураётіб. У бурчакка ирғитилған қоғозга күз қири-
ни ташлаб ўтирган Фернанга қараб-қараб күярди.

– Ундей бұлса, – деди давом этиб Кадрусс, – яна вино
келтириңг! Мен Эдмоннинг ва гұзап Мерседеснинг соғлиғи
учун ичаман.

– Сен бунингсизам жуда күп ичдинг. – деди Данглар, –
яна ичгүдек бұлсанг, оғингінде туролмайсан, у ҳолда шу ерда
етиб қолишингта тұғри келади.

– Мен-а? – деди Кадрусс пиянисталар каби мактаниб үрни-
дан турар экан. – Мен оғимда туролмас эканманми?
Мен-а? Гаров бойлаб Аккуль құнғироқхонасига ҳеч ганди-
ракламай чиқаман! Қани, гаров үйнаймизми?

– Бұлти, – деди унинг сүзини бұлғып Данглар, – гаров үйнай-
миз, фақат бугун әмас, әртага. Энди вақт анча бұлғып қолди,
қани, кетдик уйға. Қани, құлпингни бер менга, кетамиз.

– Кетдик, – жавоб қылды Кадрусс, – бироқ мени сұяма,
кераги йўқ, үзим боравераман. Сен-чи, Фернан! Сен ҳам ке-
тасанми? Биз билан бирга Марселга борасанми?

– Йўқ, – деди Фернан, – мен Каталанига, уйға бораман.

– Бекор қиласан-да. Юр биз билан Марселга, юр.

– Марселга борадиган ишим йўқ, боришни истамайман
ҳам.

– Нима дединг? Боришни истамайман дедингми?.. Май-
ли, билганингни қил. Ихтиёр үзингда. Қани, Данглар кет-
дик. Бу жаноб Каталанига бормоқчи экан, бораверсин.

Данглар Кадрусснинг бұшанглигидан фойдаланып-да, уни
Марсель томонға етаклади. Бироқ у Фернаннинг йұлнини қис-
қартириш ва қулайлаштириш мақсадида Рив-Нев дарёси
бүйидан юрмай, Сен-Виктор дарвозасига қараб юрди.
Унинг құлғига осилиб олган Кадрусс гандирақлаб борарди.

Йигирма қадамча юргач, Данглар орқасига үгирилиб,
Фернаннинг югуриб бориб гижимлаб ташланған қоғозни
олганини, шиййондан югуриб чиқиб шаҳар томонға чоп-
қиллаб кетганини күрди.

– Нима қиляпты у? – деди Кадрусс. – У ёлғон галирган
экан-да Каталанига бораман деб шаҳарға кетялти-ку. Ҳой,
Фернан! Адашиб кетдинг-ку, ошна!

– Құзингга шунақа күрініпти, – деди унинг сүзини бұлғып
Данглар. – У тұғри Эски Касалхона күчасига кетялти.

- Шундайми? – деди Кадрусс. – Мен ўнгга бурилди деб ўйлабман... Вино – душман, деб тұғри айтишади-да.
- Иш, чамаси, силлик күчди, – шивирлади Данлар, – энди бу ёғи ўз-ўзидан кетаверади.

V. НИКОХ

Субхитдам. Ҳаво очиқ ва илик, қуёш ёрқин ва порлоқ эди; унинг қирмизи ранг нурлари күпикли тұлқин қиррала-ри устида ёқутдек ялтиради. Зиёфат ҳали айвончаси билан танишганимиз «Резерв»нинг иккинчи қаватида тайёрланган эди. Бу олти деразали катта зал бўлиб, ҳар бир дераза тепасига (нечуқдир) Франциянинг йирик шаҳарларидан бирининг номи чизиб қўйилган эди.

Ана шу деразалар ёнида бошқа ҳамма бинолардагидек узала кетган йўлка бор.

Зиёфат тушга тайинланган бўлса-да, соат ўн бирдан ўтмасдан сабрсиз меҳмонлар йўлкани тўлдириб сайд қилиб юришибди. Булар «Фараон» кемасининг денгизчилари, бир неча солдат, Дантелининг дўстлари эди, меҳмонлар куёв билан келинга ҳурмат юзасидан янги кийимларини кийиб ясаниб келишган.

Меҳмонлар орасида, тўйга «Фараон»нинг хўжайинлари ҳам ташриф этармиш, деган гап тарқалди. Дантес учун улуғ шараф бўлган бу миш-мишга ҳеч кимнинг ишонгиси келмасди.

Бироқ Кадрусс билан бирга келган Данлар бу гап тўғри деб тасдиқлади. Эрталаб у жаноб Моррелни кўрибди, жаноб Моррель «Резерв»га зиёфатга бораман, дебди.

Чиндан ҳам бир неча дақиқадан сўнг залга Моррель кириб кепди. Уни матрослар бараварига қарсак чалиб кутуб олишди. Тўйга арматорнинг келишидан, Дантес капитан бўлади деган миш-мишлар тўғри экан-да, деган хуласага келишди матрослар. Уларнинг Дантеслга ихлослари жуда баланд эди, шунинг учун матрослар капитанликка улар истаган кишини қўймоқчи бўлган хўжайнинг миннатдорчилик билдиришди. Моррель жаноблари келиши билан ҳам манинг талабига мувофиқ тездан бориб арматорнинг кел-

ганини, бундан ҳамманинг боши осмонга етганини күёвга хабар қилишни ва ишни тезроқ тамомлаб келиш кераклигини уқтиришни Данглар ва Кадруссга топширдилар.

Данглар ва Кадрусс чопқиллаб кетишиди, бироқ улар юз қадам босмасданоқ, күёв билан келинга рўбару келишиди.

Мерседесни каталанилик тўртта дугонаси кузатиб келяпти, Эдмон уни кўлтиқлаб олган. Келиннинг ёнида чол Дантес, орқасида Фернан. Заҳарханда табассум Фернаннинг лабларини қийишайтириб юборган. Мерседес ҳам, Эдмон ҳам буни сезмасди; уларнинг кўзига ўзлари-ю, тип-тиник осмондан бўлак ҳеч нарса кўринмасди, чунки иккиси баҳт таҳтига миниб олган; гўё мусаффо осмони-фалак ҳам уларга ёрқин истиқбол тилаётгандек туюларди.

Данглар ва Кадрусс топшириқни бажо келтирдилар, сўнг Эдмон билан кўл сиқишиб дўстона табрикладилар-да, ўз жойларига, яъни ҳамманинг назар-эътиборида бўладиган жойга ўтирилар: Данглар Фернан ёнига, Кадрусс эса чол Дантес ёнига ўтириди.

Чол гўлаттумали чакмонини кийиб келибди, ингичка, мушакдор оёғида инглизча чиройли пайпок, унинг контрабанда йўли билан келтирилганини киши бир кўришдаёқ дарров фаҳмлайди. Уч бурчакти шляпасига оқ ва ҳаво ранг ленталар тақиб олган. Боши қайириб қўйилган ҳассага таяниб юради. Хуллас, чол Дантеснинг Люксенбург ва Тюильрий саройларининг янгидан очилган боғларида сайр этиб юрган 1796 йил олифталаридан заррача қолишадиган жойи йўқ.

Кадрусс чолнинг ёнига ўтириб олганини юқорида айтган эдик. У дабдабали зиёфатга чақирилиши биланоқ. Дантеслар билан тамом ярашиб, апоқ-чапоқ бўлиб олди; кечаги воқеалар унга худди безовта уйқуда кўрган тушга ўхшарди.

Данглар Фернан ёнига келди-да, кўнгли озор чекиб ранжиган муҳибига синчков назар ташлади. Бўлажак эр-хотин кетидан, ўз Эдмонидан бўлак ҳеч нарсани кўрмаётган Мерседес кетидан зўрға қадам ташлаётган Фернан гоҳ қизарар, гоҳ бўзараарди. Баъзан у Мерседес томонига қараб қўяр ва ҳар гал ихтиёrsиз сесканиб кетарди. Фернан афтидан қандайдир муҳим ҳодиса юз беришини кутаётгандай ёки олдиндан кўраётгандай эди...

Дантес соддагина кийинган. У савдо кемасида хизмат қилганидан уст-боши ҳарбий мундирга ҳам, граждан кийимига ҳам ўхшарди. Қувончдан очилиб кетган чеҳраси ниҳоят хушрўй эди.

Мерседес кипр ёки хиос грек аёлига ўхшаб кетар, кўзлари қоп-қора, лаблари қирмизи, чиройда тенги йўқ зебо. У арлезианка ва андалузкалар каби эркин, бемалол қадам ташлаб келарди. Одатда шаҳар қизи ийманиб қувончини сездирмасликка уриниши мумкин эди, бироқ Мерседеснинг чеҳрасида табассуми ўйнаб, чақнаган кўзларини меҳмонлардан узмасди. Унинг бу табассуми, қарашлари худди: «Агар менга дўст бўлсангиз, мен билан бирга қувонинг, ахир мен чиндан ҳам бениҳоя баҳтиёрман!» деяётгандек эди.

Кўёв, келин ва уларнинг йўлдошлари «Резерв»га яқинлашганда Моррель жаноблари матрослар ва солдатлар даврасида уларга пешвоз чиқди (Моррель матрос ва солдатларга марҳум Леклер ўрнига Дантес капитан бўлиши муқарарлигини айтганди). Дантес арматорни кўрди-ю, Мерседеснинг кўлтиғидан кўлини олиб, ўрнини унга бўшатди. Моррель ва келин меҳмонларга намуна кўрсатиб зинапоядан кўтарилиларда, ошхонага йўл олдилар; таҳтадан ясалган зина яна беш дақиқага яқин меҳмонларнинг вазмин қадамлари остида нижирлаб турди.

– Дадажон, – деди Мерседес стол ўртасида тўхтаб, – менинг ўнг ёнбошимга ўтиринг, илтимос қиласман, чап ёнимга акам ўрнига ака тутинган жигарбандимни ўтқазаман, – деди у меҳрибонлик билан. Мерседеснинг бу сўзлари Фернанинг бағрига найза бўлиб санчилди. Унинг лаблари кўкариб кетди, юзидан қон қочди.

Дантес Моррель жанобларини ўнг ёнига ва Дангарни чап ёнига ўтқазди: сўнг қўли билан столни кўрсатиб ҳаммани ўтиришга таклиф этди.

Ажойиб чинни товоқуларда хушбўй колбасалар, турли хил балиқлар, хуллас, денгиз тўлқинлари қумли қирғоқларга улоктириб ташлайдиган ва бундан миннатдор балиқчилар «денгиз ноз-неъматлари» деб атайдиган лазиз таомлар кетма-кет келтирилмоқда.

– Қандай оғир сукунат чўкди бу ерга! – деди кекса Дантес хўжайиннинг ўзи келтириб Мерседес опдига қўйган

қирмизи ранг тиник винодан ҳўплаб. – Бу ерда чақ-чақлашмоқ учун келган ўттиз киши ўтирибди, деб ким айта олади?

– Қуён ҳамиша хушчақчақ бўлавермайди, – деди Кадрусс.

– Ҳақ гапни айтдингиз, – деди унинг сўзини илиб олиб Эдмон, – мени баҳт шундай қамраб олдики, хушчақчақликни ҳам унутиб қўйдим. Қўшни, мабодо сиз шу маънода гапираётган бўлсангиз, бу мутлақо тўғри. Қувонч баъзан кишиига жуда ғалати таъсир этади, қайгу сингари азоб беради.

Данглар Фернанга қаради, йигитнинг барча ички кечинмалари юзида акс этиб турарди.

– Қўйинг, беҳуда қайгураверманг! Ёки бирор нарсадан қўрқяпсизми? – сўради у. – Чамамда, аксинча, ҳамма типак-орзуларингиз амалга ошягти.

– Ана шу мени ваҳимага соляпти, – деди Дантес, – назаримда, инсон баҳтга бунчалик осон эришмаслиги керак! Баҳт – эшикларини аждаҳолар тўсиб турадиган афсонавий саройларга ўхшайди. Уни эгаллаб олмоқ учун курашмоқ керак, мен эса нима қилиб Мерседесга эр бўлишдек баҳтни эгаллаб олганимни ўзим ҳам билмайман.

– Эр бўлишдек эмиш!.. – деди кулиб Кадрусс. – Йўқ, капитан, эр бўлганинг йўқ ҳали; аввало, эрлигинги кўрсат, қани, сени қандай қабул қилишаркан!

Мерседес қизарип кетди.

Фернан типирчилаб столда тинч ўтиролмасди, сал-пал шовқинга ҳам сесканиб тушар, момақалдироқдан кейинги ёмғир томчилари сингари пешонасидан мунчоқ-мунчоқ бўлиб оқаётган терларини тинмай артарди.

– Майдачўйда нарсалар устида тортишиб-жанжаллашиб ўтиришдан не фойда, қўшни, – деди Кадрусснинг пичингига жавобан Эдмон, – тўғри, Мерседес ҳали меним хотиним бўлганича йўқ...

У соатига қаради.

– Аммо бир ярим соатдан сўнг у менинг хотиним бўлиши муқаррар!

Ҳамма ҳайратдан қий-чув кўтарди. Фақат кекса Дантес ҳали маҳкам тишларини кўрсатиб тиржайиб қўя қодди. Мер-

седес энди уялмай, кулиб қўйди. Фернан эса титраб пичогининг сопини маҳкам ушлаб олди.

– Бир соат ўтгач-а! – деди Данглар ҳам бўзариб. – Бу қана-қаси?

– Ҳа, дўстларим, – жавоб қилди Данте, – Моррель жанобларининг меҳр-шафқати туфайли ҳамма ғовлар улоқтирилди. Отамдан сўнг ҳаммадан ҳам кўпроқ мен ана шу жаноб Моррелдан миннатдорман. Биз пул тўлаб қўйдик, соат икки яримда бизни Марсель шаҳрининг хоними ўз қароргоҳида кутиб олади. Мана ҳозир соат бирдан чорак ўтди, демак, бир соату ўттиз дақиқадан сўнг Мерседес ҳеч шубҳасиз Данте хоним бўлиб қолади, десам хато қилмаган бўламан.

Фернан кўзларини юмди: у гандирақлаб столга суюниб олди-да, чидолмай оҳ тортиб юборди? Аммо у чеккан фифон меҳмонларнинг шовқин-суронига гарқ бўлиб кетди.

– Мана иш бундай бўпти, тўғри эмасми-а? – деди кекса Данте. – Вақтни мана шундай тежаш керак-да! Ўзи куни кеча келди. Бугун соат учда хотинлик бўлади! Бунақасига фақат денгизчилар қодир!

– Бироқ битим тузиш, турли расмий қоғозлар ёзиш-чи?
– деди иккиланган оҳангда Данглар.

– Битим! – деди Данте қулиб. – Шартнома тайёр Мерседеснинг ҳам, менинг ҳам ҳеч нарсам йўқ! Нима бўлса ўртада... Бу арзимас нарсалар бирпасда рўйхатга олинади...

Бу ҳазил гаплардан ҳамма қаҳ-қаҳ уриб, чапак чалди.

– Демак, биз никоҳда эмас, – деди Данглар, – тўйда ўтирибмиз экан-да.

– Йўқ, – деди эътироуз билдириб Эдмон, – хотиржам бўлинг, ҳаммаси ҳам бўлади. Эртага эрталаб мен Парижга кетаман. Тўрт кун бориш, тўрт кун қайтиш, бир кун топшириқни бажаришга кетади, демак, тўққизинчи мартда шу ерда бўламан, ўнинчида эса ҳақиқий тўй зиёфати бўлади.

Яна катта зиёфат бўлишини эшигтгач, меҳмонларнинг қувончига қувонч қўшилди, зиёфат бошланишида оғир сукунатдан койинган кекса Данте эндиликда ўзида йўқ хурсанд. У шовқин-сурон ичиди, бўлажак эр-хотин учун қадаҳ кўтаришни таклиф қиласман, деб роса қичқиради.

Дантес отасининг мақсадини пайқадида, меҳр ва табасум билан унга тикилди. Мерседес деворга осигуриқ соатга қараб Дантеста имлади.

Оддий кишилар зиёфат охирида ҳамиша зални бошига күттарнб хушчакчаклик қилишади. Мана ҳозир ҳам шундай бўляпти. Ўтирган жойидан норозилар ўрнидан туриб, ёқимтой сұхбатчилар ёнига ўтириши. Ҳамма бирданига гапи-рар, саволларга ҳеч ким жавоб бермас, ҳар ким ўзи билан ўзи овора эди.

Фернан каби Дангларнинг ранги ўчинб, қони қочган эди. Фернаннинг ўзи эса дошқозонга тушиб жизғанаги чиқаётгандек ҳансира бозурға нафас оларди. У ҳаммадан олдин ўрнидан турдида, залда у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Фовур-ғувур, жаранг-журунглар орасида қупоғини динг қилиб, қандайдир товушни эшишишга уринарди.

Кадрусс Фернан олдига келган эди, шу ондаёқ улар ёнида Данглар пайдо бўлди. Фернан ундан ўзини олиб қочиб юрган эди.

– Данте азамат йигит, – деди Кадрусс. Эдмоннинг илтифоти ва кекса Памфилнинг мазали виноси Дантеста нисбатан ундағи ҳасад алансасини аллақачон ўчириб қўйган эди. – Бу ҳақ гап. Қаллиғининг ўтиришини қаранг: қандай гўзал, қандай олижаноб. Шундай ҳолда сиз кеча кечқурунгি маслаҳатингизни амалга оширгудек бўлсангиз жуда разиллик бўлардида.

– Ахир биз у ниятимиздан қайттанимизни ўзинг кўрдинг-ку, – деди Данглар. – Бечора Фернан кеча шу қадар ғамгин ва дилхаста эдикки, дастлабки дақиқаларда унга жуда раҳмим келди. Аммо у тақдирига тан бериб, ҳатто рақибиға куёв жўра бўлишга розилик бергандан сўнг, ҳеч қандай гапга ўрни қолмади.

Кадрусс Фернанга қаради. Унинг авзойи бузилиб, мурда бўлиб қолган эди.

– Бу жуда оғир дилозорлик Фернанга, чунки қиз ҳақиқатан ҳам ниҳоятда гўзал экан, – деди сўзини давом эттириб Данглар. – Буни қаранг-а! Менинг бўлғуси капитаним – баҳтиёр экан! Қани энди мен ҳам ҳеч бўлмагандан бир кун Дантелинг ўрнида бўлсам.

– Кетайлик! – деди Мерседес ёқимли, майин овозда, – ана соат иккига бонг урятти, бизни яна чорак соат ўтгач кутиб туришади.

– Ҳа, тұғри айтасан, кетдик, – деди Дантең тез ўрнидан туриб.

– Кетдик! – дейишди бир оғиздан меҳмонлар. Шу пайт Фернаннинг күzlари олайиб косасидан чиқай деб кетди: у ўрнидан бир күтарилди-да, яна қайтиб дераза токчасига ўтириди. Ташқаридан ҳар хил товушлар эшитилди: гурс-гурс этган қадам товуши, ғовур-ғувур ва қуролларнинг жаранги меҳмонларнинг қувончли чақчақини бир зумда босиб күйди, ўртага вахимали сукунат чүкди.

Ташқаридаги ғовур-ғувур яқынлашды; эшикка уч марта қарсилатиб урилди, меҳмонлар ҳайрон бўлиб, бир-бирига қаради.

– Очинг, полиция! – деди кимдир баланд овоз билан ташқаридан; ҳеч ким жавоб бермади.

Шу заҳоти эшик очилди-да, қуролли тўрт солдат ва капитан кузатувида полиция комиссари залга кириб келди.

Ташвиш-хавотирга тушиб қолган меҳмонларни вахима босди.

– Нима гап ўзи? – сўради арматор комиссар енига бориб. (У илгаридан таниш эди.) – Англашилмовчилик юз берган бўлса керак.

– Мабодо англашилмовчилик юз берган бўлса, жаноб Моррель, тезда аниқланади. Ҳозирча менда қамоққа олиш ҳақида буйруқ бор, афсусланиб бўлса ҳам мен уни бажармогим шарт. Жаноблар, орангизда Эдмон Дантең деган киши ким?

Ҳамма Эдмонга тикилди. У эса ҳаяжон-ла ўрнидан туриб ўртага чиқди ва деди:

– Мен. Ҳўш хизмат?

– Эдмон Дантең, – деди комиссар, – қонунга мувофиқ мен сизни қамоққа оламан!

– Қамоққа оламан? – сўради қайтадан Эдмон бир оз ранги учиб. – Нима учун мени қамоққа оласиз? Сабаб?

– Мен билмайман сабабини, сиз буни биринчи сўроқдаёқ билиб оласиз.

Моррель эътиroz билдириб ўтиришнинг фондасиз эканлигини англади: белита шарф боғлаб олган комис-

сар одам эмас, шунчаки ҳиссиз боқибетам, тошюрак бир маҳлуқ эди.

Аммо кекса Дантең бирдан иргиб туриб комиссар қошига келди; чунки ота ва она бундай ҳолларда ҳеч нарсани англашни истамайди. Чол ўтинди, ялиниб ёлворди. Кўз ёши ва илтижолар фойда бермади. Аммо чолнинг қайғу-алами шу қадар кучли эдик, ҳатто унга комиссарнинг ҳам раҳми келди.

– Қайғурманг, афандим! – деди у. – Эҳтимол ўғлинигиз карантин ёки божхона қонун-қоидасини бузгандир; шундай бўлса у изоҳ бериб, тушунтирас-у қутулиб чиқар.

Ўзини ҳеч нарсани билмаганга солиб ўтирган Данглар ёнига борган Кадрусс хўмрайиб сўради:

– Ўзи нима гап?

– Мен қаёқдан билай! – жавоб қилди Данглар. – Мен ҳам худди сендеқ бўлаётган ишпарни кўриб турибману лекин тушунопмай гарангман.

Кадрусс аланглаб Фернанинни ахтарди.

Бироқ у аллақачон жуфтакни урган эди.

Ана шундан сўнг кечаги воқеа Кадрусснинг кўзи олдида даҳшатни манзара бўлиб гавдаланди. Ҳозирги фожиа кечаги ширақайф вақтида ниқобга ўралган разолатни яп-ялангоч килиб, очиб ташлади.

– Бу кечаги гапларингизнинг оқибати эмасмикин? – деди у бўғиқ овозда. – Агар шундай бўлса, бу фитнани қўзғаганларнинг ҳолигавой деяверинг, чунки бу яхшиликка олиб бормайди пировардида.

– Асло ундей эмас! – деди жавобан Данглар, – хатни йиртиб ташлаганимизни кўрдинг-ку ўзинг.

– Сен хатни йиртиб эмас, шунчаки ғижимлаб бурчакка ташлаб қўя қолдинг.

– Ўчир овозингни, сен ҳеч нима қўрганинг йўқ, маст эдинг.

– Фернан қаёққа гумдон бўлди? – сўради Кадрусс.

– Мен қаёқдан билай? – деди Данглар. – Бирор иши бордир-да. Бемаъни гаплардан қўра, бечора чолга далда берайлик.

Дантең барча дўстлари билан жилмайганча қўл бериб хайрлашди-да, ўзини солдатлар ихтиёрига топширди.

– Хотиржам бўлинг, дўстлар, хато аниқланади, мен ҳатто турмагача бормай қайтаман, – деди у.

– Бу ҳақ гап, ҳа, мен бунга кафилман! Ҳеч шубҳасиз қайтасиз! – деб гап қотди яқинлашиб келган Дангарлар.

Дантес зинапоядан пастга тушди. Олдида комиссар, икки ёнбошида солдатлар. Дантес кўчада кутиб турган эшиги очиқ файтунга тушди, унинг ёнига комиссар ва икки солдат ўтириди. Эшик ёпилиши биланоқ файтун Марсель томонга ғизиллаганча кетди.

– Хайр, Дантес! Хайр, Эдмон! – қичқирди Мерседес югуриб айвонга чиқиб.

Қаллиғининг минг пора юрагидан чиққан бу охирги фонни маҳбус эшилди-да, «қўришгунча хайр Мерседес!» деб қичқирди. Файтун муқаддас Николай қалъаси муюлишидан ўтиб, кўздан ғойиб бўлди.

– Сизлар мени шу ерда кутиб туринг, – деди арматор, – мен дуч келган файтунга тушаман-да, Марсельга бориб ҳамма гапни билиб келаман.

– Боринг! Боринг! – деди ҳамма бир оғиздан, – тезроқ қайтиб келинг!

Икки киши кетгандан сўнг, қолганлар ўртасига мудҳиш маъюслик чўқди. Эдмоннинг отаси билан Мерседес ҳар иккиси ўз қайғу-аламини алоҳида-алоҳида тортганча анчагагча тик туриб қолишибди. Ниҳоят, уларнинг кўзлари тўқнашди. Бу зарба иккисини баб-баравар дилпора этганини кекса Дантер ҳам, Мерседес ҳам англади-да, иккови ўзини бир-бирининг қучогига отди.

Шу пайт залга Фернан қайтиб келди, стаканга сув қўйиб ичди-да, стулга ўтириди.

Унинг ёнидаги стулга бехосдан Мерседес ўтириди.

Фернан беихтиёр стулни нари тортиди.

– Бу фожианинг айбдори мана шу! – деди Дангарларга Кадрусс кўзларини Фернандан узмай.

– Менимча бу эмас, – жавоб қилди Дангарлар. – Фернан ниҳоятда фаҳм-фаросатсиз одам, қандай бўлмасин, бу макр га қўл урган кишининг жазосини тангirim беради.

– Сен унга маслаҳат берган кимлигини унугтиб қўйяпсан-а, – деди Кадрусс.

– Оғзингга қараб ғапир! – деди Данглар, – бу ғаплар учун жавоб беришга тұғри келади-я!

– Бу ғаплар бирорнинг бошиға күлфаттар солаёттан экан, жавоб беришга мажбурсан!

Бу орада мәхмөнлар орасыда Дантеснинг қамоққа олиниши тұғрисида ҳар ким ҳар хил фикр юрита бошлади.

– Айтмоқчи, бу ҳақда Данглар нима деркин? – деб сұра-ди кимдир.

– Чамамда, – деди Данглар, – у бирор тақиқланған мол ортиб келмадимкін?

– Сиз бухгалтерсиз, Данглар, бундан хабардор бўлишин-гиз керак-ку.

– Тұғри, албатта, аммо бухгалтер нимани кўрсатишса ўшани ҳисобга олади. Паҳтадан бўлган қоғоз ортиб келганимиздан хабардорман, холос. Юкни Александрияда Пастрдан ва Смирнада Паскалдан олдик. Мен шуни биламан. Мендан бошқа ҳеч нарсани сўраманг.

– Э! Энди эсимга тушди, – деди шивирлаб бечора ота нажот излаб. – Кеча у менга, бир яшик кофе ва бир яшик тамаки олиб келдим сизга, деган эди.

– Мана, кўрдингизми, – деди Данглар, – айтмадимми! Биз кетгач, «Фараон»ни божхона ходимлари тинтиб, ўғринча ўтказилаётган молларни топиб олибди-да, айтидан.

Мерседес бунга ишонмади. Узоқ вақтгача ичидә сақлаб турған ғам-алам ўти лов этиб ташқарига урди-да, қиз нола чекиб ҳўнграб йиглаб юборди.

– Қўй, қизим, йиглама, умид қиласизки, Эдмон тезда қайтиб келади, – деди чол ўзи ҳам нима деяётганини англамай.

– Умид қиласиз! – деди қайтариб Данглар.

Фернан ҳам «умид қиласиз!» демоқчи бўлди-ю, бироқ сўзлари томонига тиқилиб қолди, факат лаблари товушсиз қимирлади.

– Жаноблар! – деб қичқирди айвонда йўлга кўз тикиб турған бир мәхмөн, – жаноблар! Файтун келяпти! Моррель жанобларни! У бизга хушхабар келтираётган бўлса керак!

Мерседес ва кекса ота югуриб арматор йўлига пешвоз чиқишиди. Улар остоңада учрашишиди. Моррелнинг ранги ўчган эди.

- Хўш, нима гап? – сўради иккиси бир йўла.
– Дўстларим! – жавоб қилди арматор бошини чайқаб. – Иш биз ўйлагандан ҳам жилдийроқ экан!
– Оҳ! Жаноб Моррель, – деди қичқириб Мерседес. – Айбдор эмас-ку, у!
– Бунга менинг имоним комил, – жавоб берди Моррель,
– бироқ уни шунда айблайдиларки...
– Нимада айблашади? – сўради чол Дантец.
– Уни бонапартчилар жосуси деб айблашяпти.
У даврда бундай айб жуда мудҳиш эди.
Мерседес қичқириб юборди: чол стулга йиқилиб тушди.
– Демак, – шивирлади Кадрусс, – сиз мени боплаб ал-
дабсиз-да, Дангар, мана фожна юз берди, аммо мен бечо-
ра чол билан келиннинг ғам-ҳасратда қон ютиб адон та-
мом бўлишларини истамайман, ҳозирнинг ўзидаёқ ҳамма
гапни упарга айтиб бераман.

– Овозингни ўчир, бадбаҳт, – қичқирди Дангар уни қўли-
дан тутиб. – Жонингдан тўймаган бўлсанг жим бўл. Сенга
биров Дантец айбдор эмас, дедими? Кема Эльба оролига
кириб тўхтади. Дантец қирғоқча чиқиб, кун бўйи Порт-
Феррайода бўлди. Унинг ёнидан фош қиласидиган бирор хат
топиб олишса-чи? Унда нима бўлади? Унда Дантецни ҳимоя
қилаётганларнинг ҳаммасини, буларнинг тили бир, деб айб-
лайдилар.

Кадрусс бу далил-исботларнинг ҳақ эканини дарҳол
фаҳмлади-да, довдираб Дангарга қаради ва икки қадам
орқага тисарилди.

- Ундей бўлса, сабр қилиб кутамиз, – деди ўгирилиб.
– Ҳа, кутганимиз маъқул, – деди Дангар. – Агар у айб-
дор бўлмаса бўшатиб юборишади; айбдор бўлиб чиқса, унда
фитначиларни ҳимоя қиласман, деб ўзингни хавф-хатарга
дучор қилишингнинг кераги йўқ.
– Шундай экан, кетайлик, мен бу ерда энди туролмай-
ман.
– Тўғри айтасан, кетайлик, – деди Дангар йўлдош то-
пилганидан қувониб. – Кетдик, энди булар билганини қил-
син...

Ҳамма тарқалиб кетди. Мерседеснинг яна ягона ҳимоя-
чиси бўлиб қолган Фернан уни Каталанига олиб бориб

қўиди. Дантеснинг дўстлари эса ўз навбатида, батамом ҳолдан тойған чолни Мельян хиёбонидаги уйнга олиб бориб қўйишиди.

Дантеснинг бонапартчилар жосуси деб қамалганлиги ҳақидағи хабар бутун шаҳарда дув-дув гап бўлиб кетди.

– Ким шундай бўлади, деб ўйлаган эди, Данлар? – деди Моррель ўз бухгалтери ва Кадрусснинг кетидан етиб олиб. Дантес ҳақида янги гапларни билиб келиш учун у яна шошилиб шаҳарга кетаётган эди. Қироллик прокурорининг ёрдамчиси Вильфор жаноблари билан таниш, ундан бирор најот бўлармикин деган умидда эди арматор. – Шундай бўлиши кимнинг хаёлига келти?

– Жаноб Моррель, бу ерда ҳамма нарса аён, – жавоб қилди Данлар. – Дантеснинг ҳеч эҳтиёж бўлмаса-да, Эльба оролида кемани тўхтатганини мен сизга айтган эдим-ку: мен ўша вақтдаёқ бунинг тагида бир гап бор, деб шубҳалангандан эдим.

– Сиз ана шу шубҳангизни мендан бошқага ҳам айтганидингиз?

– Буни айтиб бўладими, – деди аста Данлар ва қўшимча қилди. – Ўша даврда яшаган ва ўз фикрларини ҳеч кимдан яширмайдиган бувангиз Поликар Моррель туфайли Наполеонга хайриҳоҳ деб сиздан ҳам шубҳаланиб юрганларини биласиз... Мен Эдмонга ва шунингдек, сизга зарар етишидан қўрқдим. Шундай нарсалар бўладики, уларни мутепар ўз хўжайнинг айтишлари ва бошқалардан чуқур сир сақлашлари керак.

– Тўгри, Данлар, жуда тўгри, сиз ҳалол, виждонли, пок одамсиз! Мабодо бечора Дантес «Фараон»да капитанлик ўрнини эгаллагудек бўлса, сиз нима қилишингиз тўғрисида ғамхўрлик қилиб қўйганман.

– Қандай қилиб?

– Мен Дантесдан сизнинг тўғрингизда қандай фикрдагини билмоқчи бўлиб, Данларни ўз ўрнида қолдиришга розимисиз, деб сўрагандим. Бироқ чамамда иккингизнинг ўртангизга негадир совуқлик тушган.

– У сизга нима деди?

– Ораларингда бир гап ўтган экан, нима гаплигини айтмади, у чиндан ҳам бир вақт сизни ранжиттан экан, аммо

арматор ишонч билдирган кишига ҳамма вақт ишонч билдиришга тайёрман, деди.

– Ўб-бў, мунофиқ-э! – деди Данлар.

– Бечора Дантес! – деди Кадрусс. – Жуда азамат йигит эди-да.

– Бу галингиз тўғри, бироқ «Фараон» ҳозирча капитан-сиз қолди, – деди Моррель.

– Биз денгиз сафарига уч ойдан сўнг чиқар эканмиз, – деди Данлар, – умид қиласизки, унгача Эдмонни бўшатадилар.

– Албатта, албатта, бироқ у чиққунча нима бўлади?

– Унгача, Моррель жаноблари, хизматингизга ўзим тайёрман, – деди Данлар, – сиз менинг кемани идора қилишда узоқ сафарга чиқадиган капитанлардан ҳеч қолишмаслигими ни биласиз. Мени шу ишга қўйсангиз ўзингизга фойда, чунки Эдмон турмадан чиққунча одам ахтариб юрмайсиз, у келса ўз ўрнини олади; мен ҳам ўз ўрнимда ишлайвераман.

– Раҳмат, Данлар, – деди арматор, – чиндан ҳам бу тўғри фикр. Демак, қарор шу: командирликни қабул қилиб олинг, мен сизга ваколат бераман; юкларни тушириш устидан назорат қилинг; айrim кишилар бошига тушган баҳтсизлик ишга зарар етказмаслиги керак.

– Хотиржам бўлинг. Моррель жаноблари! Бироқ шўрлик Эдмонни ҳеч бўлмаганда, бир кўриб чиқишнинг иложи бормикин?

– Мен ҳозироқ бориб билиб келаман: ҳаракат қилиб де Вильфор жаноблари билан учрашаман ва ундан маҳбусга ёрдам беришини илтимос қиласман. Маълумки, у учига чиққан роялист, бироқ қироллик тарафдори ва қирол прокурори бўлгани билан одам-ку, бунинг устига қаҳр-ғазабли эмас дейишиади.

– Тўғри, қаҳрли эмас, аммо шуҳратпараст деб эшиттандим, бунинг қаҳр-ғазабдан фарқи йўқ.

– Хуллас, омон бўлсак қўрамиз бу ёғини, – деди хўрсиниб Моррель. – Кемага боринг сиз ҳозир, мен тез қайтаман.

Шундай деди-да, арматор суд идорасига йўл олди.

– Мана, кўрдингми, иш тамом бошқача бўлиб кетди, – деди Данлар Кадруссга. – Сен ҳамон Дантеснинг ишига арагашмоқчимисан?

– Йўқ, албатта, бироқ шунчаки ҳазил гап бунақанги оқибаттга олиб боргани ёмон бўлди-да.

– Ким қилди бу ҳазилни? Сенми? Йўқ. Менми? Йўқ. Бу Фернаннинг иши. Мен ўша хатни улоқтириб ташлаганимни ўзинг кўрдинг, ҳатто уни йиртиб ҳам ташладим, шекилли?

– Йўқ! Йиртганинг йўқ! – деди қичқириб Кадрусс, – айвонча бурчагидағи жимланиб ётган ўша хат ҳозиргача кўз олдидан кетмайди. Қани энди, у ҳозир ҳам ўша ерда жимланиб ётган бўлса!

– Нима қилиш керак? Тўғри, хатни Фернан олган эди, кўчирган ёки бирорга кўчириргандир, эҳтимол, кўчиритириб овора бўлмагандир... Э, парвардигор! Мен ёзган хатнинг ўзини шундайича юборган бўлса-чи? Унда нима бўлади? Қўлимни ўзгартириб ёзиб яхши қилган эканман.

– Ие, ҳали сен Дантеснинг фитначи эканини билар экансан-да?

– Мен ҳеч нарсани бўлмасдим. Фақат ҳазил-мазах қилмоқчи бўлганимни айтдим-ку сенга. Энди бундай қарасам, ўшанда авлиёлик қилган эканман.

– Қандай бўлмасин, – деди Кадрусс. – Бу воқеага барҳам берилса, ҳеч бўлмаганда, мени унга аралаштирумасалар яхши бўларди. Мана кўрасан. Данглар, бу фожиа бизни баҳтсизликка дучор қиласди.

– Бу фожиа бирор кишига баҳтсизлик келтиргудек бўлса, бизга эмас, ҳақиқий айборга келтиради, ҳақиқий айбор биз эмас, Фернан. Биз қанақа баҳтсизликка учрашимиз мумкин? Биз тинчгина ўтиришимиз, оғзимизга маҳкам бўлишимиз керак, ана шунда бало-қазо бизни четлаб ўтиб кетади.

– Илоҳим шундай бўлсин, омин, – деди Кадрусс Дангларга бошини иргитиб; сўнг оғир ташвишга тушган ҳолда, бошини сарак-сарак қилиб, минғиллаганча Мельян хиёбони томон йўл олди.

«Хулласи калом, – деди ичида Данглар, – иш мен ўйлагандек бўлиб чиқяпти; мен энди вақтинча калитан бўлдим, мабодо бу аҳмоқ Кадрусс оғзидан гуллаб қўймаса бу ўринда доим қоламан. Унда битта хавф қолади. Агар одил суд Дантесни ўз чангалидан чиқариб юборса, унда ҳолимгавой... Одил суд одил судлигини қиласди, – деди илжайиб, – мен унга ишонаман».

У иргиб қайиққа тушди-да, «Фараон» ёнига йўл олишни буюрди, бу ерда Данглар билан арматор учрашмоқчи экани бизга маътум.

VI. ҚИРОЛТИК ПРОКУРОРИНИНГ ЁРДАМЧИСИ

Худди ўша кун, ўша соатда Гран-Кур кўчасида Медузалар фонтани рўбарўсидаги эски оқсусякларнинг архитектор Пюже қурган уйларидан бирда ҳам никоҳ тўйи бўлаётган эди. Лекин фарқи шунда эдик, бу тантананинг қаҳрамонлари оддий кишилар эмас, матрос ва солдат ҳам эмас. Марселнинг энг олий табақаларига мансуб кишилар эди. Булар узурпатор давр-давронида хизматдан бўшаган эски тўралар, Француз армиясидан қочиб. Конде армиясига қўшилган ҳарбийлар ва ёшлардан иборат эди.

Гарчи бу ёшларнинг ота-оналари арзандаларининг ўрнига тўрт-беш солдат ёллаб армияга юборган бўлсалар ҳам, кўнгиллари жойига тушмай, арзандаларидан хавотир олишар ва уларнинг ёш қалбига одамларни беш йил қувғинда юрганда жабрдийда қилиб кўрсатишар, Реставрация давридаги ўн беш йиллик ҳаётида уни худо даражасига кўтарган Наполеонга қарши адоват уругини сочар эдилар.

Ҳамма стол қошига ўтириб олган, ўша кунларда ҳаммани қизиқтирадиган даҳшатли ҳодисалар тўғрисида сұхбат, мунозара жуда қизиган эди, чунки Франциянинг жанубида сиёсий зиддият, беш юз йилдирки, қарама-қаршилик диний адоват билан қўшилиб, чуқурлашиб бормоқда эди.

Яқиндагина бутун бир қитъанинг ҳокими, ўн хил тилда бир юз йигирма миллион фуқаронинг «Яшасин Наполеон!» деган олқишлирига кўмилиб юрган император эндилиқда беш-олти минг кишилик Эльба оролининг қироли, ҳокими, ҳозирги базми-жамшиднинг қатнашчилари кўзи олдида Франция ва таҳт учун абадий кераксиз бир шахс бўлиб қолган эди. Тўралар унинг сиёсий хатоларини эсга олишар, ҳарбийлар Москва ва Лейпцигга юришлари ҳақида мулоҳаза юритишар, аёллар эса Жозефина билан ажраб кетганини тилга олишарди. Кишининг тубан кетиши эмас, принципнинг йўқ этилишидан қуонаётган бу роялистлар гуруҳи

назарида гүё улар даҳшатли туш азобидан чўчиб уйғонгандару янги ҳаёт қучоғига отилган эдилар...

Кўкрагига муқаддас Людовик ордени тақиб олган басавлат чол ўрнидан турди-да, қирол Людовик XVIII нинг соғлиғи учун қадаҳ кўтаришни таклиф этди. Бу маркиз де Сен-Меран эди.

Гартвель қувғини ва Францияга тинчлик-осойишталик бағишилаган қирол ҳурмати учун қадаҳ кўтариш таклифи қийқириқлар билан кутиб олинди, инглизлар одатига мувоғиқ ҳамма қадаҳини баланд кўтарди, аёллар кўкракла-рига таққан гулдасталарини ечиб, дастурхон устини безадилар. Бу шодиёнада қандайдир поэзия борлиги сезиларди.

Совуқ назар, юпқа лаб, зодагонларга хос тантиқ, элликни уриб қўйса-да, чиройини йўқотмаган маркиза де Сен-Меран сўз қотди:

– Виз қувғинга соглан ва эндилиқда Террор даврида ўзлари бир бурда нонга сотиб олган қадимги қасрларимизда бизга чоҳ қазиётган ўша инқилобчилар ҳозир шу ерда бўлсалар эди, асил фидокорлар биз эканимизни эътироф этишга мажбур бўлардилар, чунки барбод бўлаётган монархияга биз содик бўлиб қолдик, улар эса ўз Наполеонларини қутлаб чиқдилар ва дунё орттиришга муккабаридан кетдилар, айни вақтда биз хонавайрон бўла бошладик. Ўшанда улар ҳақиқий қиролимиз севикли Людовик эканига, пальнати Наполеон эса ҳамиша узурпатор – зўравон бўлиб қолганига иқрор бўлардилар, тўғрими, де Вильфор?

– Буюрсинлар, маркиза, хизмат?.. Кечирасиз, мен эшитмай қолибман галингизни.

– Маркиза, қўйинг, болаларга гап уқтириб бўлармиди, – деди қадаҳ таклиф этган чол. – Бугун уларнинг унашув куни, уларнинг қулогига сиёsat киармиди ҳозир.

– Ойижон, кечиринг, – деди малла сочли, қуралай кўз супув қиз, – Вильфор жанобларини мен банд қилиб эдим. Вильфор жаноблари, ойим сиз билан гаплашмоқчи.

– Маркиза саволларини қайтарсалар, жавоб беришга тайёрман. Ҳали эшитмаган эдим у кишининг сўзларини, – деди Вильфор.

– Мен сени кечирдим, Рене, – деди маркиза меҳрибонона жилмайиб. Ву совуқ чөхрада табассум ўхшовсиз туюларди кишига: бирок хурофот, бидъатлар ва одоб-расмият тартиб-қоңдалари исканжасида қанчалик сиқиб қўйилган бўлмасин, аёл юрагида меҳр-шафқат учун ҳамиша жой топлади. – Мен, Вильфор, бонапартчиларда биздагидек эътиқод, бизникидек садоқат ва биздагидек фидокорлик йўқ, дедим.

– Вегойим, шуни унумтандигизки, инқилобчиларнинг бир фазилати борки, у бизнинг сиз санаб чиқсан ҳамма фазилатларимизнинг ўрнини босиб кетади. Ву мутаассиблик. Наполеон гарбнинг Мұхаммади; ўзлари паст табакалардан чиқсан бўлсалар-да, ўта шуҳратпарат бу одамлар учун Наполеон фақат қонун яратувчигина бўлиб қолмай, шу билан бирга тенглик, тенг ҳукуқлик тимсоли ҳамдир.

– Тенглик эмиш! – қичқириб юборди маркиза, – Наполеон тенг ҳукуқлик тимсоли? Унда де Робеспьер жаноблари ким бўладилар?.. Назаримда, сиз унинг ўрнини ўғирлаб олиб корсиканликка ҳадя қилаётганга ўхшайсиз; менимча, битта узурпациянинг ўзиёқ етиб ортар бизга.

– Йўқ, бегойим, ундаи эмас, – деди эътиroz билдириб Вильфор, – мен ҳар қайсисини ўз таг курсисидан жилдирмайман; Робеспьер Людовик XV майдонидаги колониада тураверади. Аммо шуниси борки, буларнинг бириси одамни хўрлайдиган тенглик жорий қилди, иккинчиси инсоннинг қадрини кўтариадиган тенгликни яратди. Бириси қиролларни гильотин пичоғига рўпара қилди, бири эса ҳалқни тож-тахтга кўтарди. Вирок, – деди қўшимча қилиб кулги арапаш Вильфор, – бу ҳол икковининг ҳам разил инқилобчилигига ҳалақит бермайди, тўққизинчи термидор ҳам, бир минг саккиз юз ўн тўртингчи йилнинг тўртингчи апрели ҳам Франция учун баҳтли кун бўлиб, буни тартиб муҳлислари ҳам, монархия муҳлислари ҳам бир хилда тантана билан шодиёна кутиб олишлари керак. Ҳатто ағдариб ташланган Наполеон sodиқ муҳлисларини ҳамон сақлаб келаётганинг боиси ҳам шунда. Чорангиз қанча, маркиза? Кромвель Наполеоннинг соясига арзидиган шахс эди, ахир ўша ҳам шундай тарафдорларга эга эди!

– Шуни билиб қўйингизки, Вильфор, бу гапларингиздан инқилоб анқиб турибди. Бироқ мен сизни афв этаман, ахир жирондистнинг ўғлида инқилобнинг озгина сассиқ-алафи бўлмаслиги мумкин эмас-да.

Вильфорнинг юзига қон юурди.

– Отам чиндан ҳам жирондист эди; аммо у қиролни қатл этишга овоз бермаган. Террор кунларида сиз каби қувгинга учраган, отангизнинг калласи танидан жудо этилган жаллод кундасида у ҳам бошидан ажралишига сал қолган эди.

– Рост, – жавоб қилди маркиза. Қонли фожиалар хақида ги бу гаплар ойимбекага жилла бўлса ҳам таъсир этганини унинг важоҳатидан билиб бўлмасди, – аслида улар жаллод кундасига ҳам фақат пиринципларнинг бутунлай қарамакарши бўлиши учунгина бошларини қўярлилар; мана сизга бир мисол: бизнинг оиласиз қувгин этилган Бурбонларга бутунлайн содик бўлиб қолган бир пайтда, сизнинг отангиз янги ҳукуматга қўшилди; Нуартъе жирондист эди, граф Нуартъе эса сенатор бўлиб олди.

– Ойижон, – деди Рене, – ўша мудҳиш воқеаларни асло эсга олмаймиз, деб аҳд қилган эдик-ку иккимиз, эсингида бўлса керак.

– Бегойим, – деди Фильфор, – мен мадмуазель де Сен-Меран таклифига қўшиламан ва у билан бирга сиздан ўтмишдаги гапларни унтишни ўтиниб сўрайман. Тангримнинг ўзи ҳам қаҳрига олишдан ожиз бўлган нарсани қоралаб ўтиришдан на ҳожат? Келажакни ўзгартиб юбориш парвардигорнинг иши; лекин ўтган ишни у ҳам ўзгартира олмайди. Виз ўтмишдан воз кеча олмас эканмиз, ҳеч бўлмаса уни хастгўшлаб кетишимиз позим. Масалан, мен отам ғояларидан юз ўгирибгина қолмай, ҳатто унинг номидан ҳам воз кечдим. Отам бонапартчи эди, эҳтимол, ҳозир ҳам шундай бўлиб, номи Нуартъедир, мен – роялистман, номим ҳам Вильфор. Революция кекса эманининг танаси қуриб-қақшали мумкин, аммо сиз ундан ўсиб четта чиқкан шохга назар ташланг, бу шох танадан ўсиб четта чиқкан бўлса-да, ундан батамом узилиб ажрала олмайди, ажралишни истамайди ҳам.

– Офарин, Вильфор, – деди маркиз, – офарин! Ажойиб гап бўлди-да! Мен ҳам маркизага ўтмишни унтиш керакли-

гини уқтира бериб тинкам қуриди, бироқ натижа чиқмади: сиз бунинг удасидан чиқурсиз деб умид қиламан.

– Бўлти, – деди маркиза, – ўтмишни унутайлик, менинг ҳам истагим шу. Аммо келажакда Вильфор матонатли бўлмоғи керак. Олий ҳазратлари олдида сизга кафил бўлганимизни унумтандиган. Вильфор, олий ҳазратлари биз кафолат берганимиздан сўнг, ўтган гапларни унугашга розилик бердилар; мана мен ҳам (қўлинни узатди), илтимосингизга мувофиқ ўтган ишга салавот, дедим. Лекин бирор фитначи қўлингизга тушиб қолгудек бўлса, шуни эсда тутингки, ўзи ҳам ўша фитначилар билан алоқада туриши мумкин бўлган оиласдан, деб сизни жуда қаттиқ назорат остига оладилар.

– Ҳайҳот, бёгойим, – жавоб қилди Вильфор. – Менинг амалим, хусусан, сиз билан яшаб турган ҳозирги замон, мендан қаттиқкўл бўлишни талаб қилади. Мен, шубҳасиз, ишни қаттиқкўллик билан олиб боришга ҳаракат қиламан, албатта. Бир неча сиёсий ишларни олиб бордим ва бу борада ўзимни кўрсатиб қўйдим. Афсуски, сиёсий ишлар бу билан тугамайди.

– Наҳотки ҳали ҳам хавф тугамаган бўлса? – сўради маркиза.

– Мен шундан хавотирдаман. Эльба ороли Франциянинг шундайгина биқинида. Наполеон яшаб турган жой қирғомиздан қўриниб турибди. Бу ҳол унинг тарафдорларида умид-ишенчни мустаҳкамлаяпти. Марсель ярим ойлик маош оловучи ҳарбийлар билан лиқ тўла; улар роялистлар билан қандай бўлмасин бирор жанжал қўзғаш учун баҳона топишга уринишяпти. Оқсуяклар ўртасида бўлаётган дуэллар, оддий кишилар ўртасидаги пичоқвозликларнинг сабаби ҳам ана шунда.

– Тўғри, – деди маркиза де Сен-Мераннинг эски дўсти ва граф д'Артуанинг камергери граф де Сальвъё. – Аммо Муқаддас Иттифоқ уни кўчириб юбормоқчи бўлаётганидан сиз бехабар экансиз чоги?

– Париждан қайтаётганимда шундай гап бўлган эди. – деди маркиз. – Бироқ уни қаёққа жўнатишаркин?

– Муқаддас Еленага.

– Муқаддас Еленага! Бу қанақа жой ўзи? – сўради маркиза.

– Экваторнинг нарёгидаги, бу ердан икки минг миль наридаги орол, – жавоб қилди граф.

– Оқ йўл! Вильфор ҳақ, бундай шахсни ўзи туғилган Корсика ва күёви ҳукмронлик қилаётган Неапол билан ўглиниг тож-тахтига айлантироқчи бўлган ана шу Италия ўртасида қолдириш тентаклик бўлур эди.

– Афсуски, – деди Вильфор, – бир минг саккиз юз ўн тўртинчи йилда тузилган бир нечта шартнома бор, ўша шартномаларни бузмай туриб Наполеонга тегиб бўлмайди.

– Уларни бузавериш керак! – деди граф де Сальвьё. – Ахир у бечора герцог Энгиенскийни отиб ташлаш ҳақида буйруқ берганда, ҳамма қонун-қондаларни бир чеккага йиғишириб қўйган эди-ку.

– Кўчириб юборишга қарор қилишган бўлса жуда тўғри қилишибди, – деди маркиза, – Муқаддас Иттифоқ Европани Наполеондан халос этади, Вольфор эса Марселни унинг тарафдорларидан қутқаради. Қирол тож-тахтида қоладими ёки йўқми – мана асосий муаммо. Мабодо у қоладиган бўлса, унинг ҳукумати кучли ва ижрочилари қаттиқўл, саботли бўлмоғи лозим. Шундай қилгандагина ёвузликка барҳам берилади.

– Бекам, афсуски, – деди Вильфор илжайиб, – қироллик прокурорининг ёрдамчиси ёвузликни фақат у содир бўлгандан кейин кўради.

– Шундай экан, буни тузатмоғи керак.

– Бунга жавобан мен, биз ёвузликни тузатмаймиз, унинг учун қасос оламиз, холос, дейишим мумкин.

– Оҳ, Вильфор жаноблари, – хитоб қилди мадмуазель де Сен-Мераннинг дугонаси, граф де Сальвьёнинг ёш, гўзап қизи, – бизлар Марселдан кетгунимизча бирор қизикроқ суд ташкил қилинг, ўтиниб сўрайман. Мен судни ҳеч кўрмаганман, айтишларига қараганда, бу жуда қизиқ бўлармиш.

– Ҳа, чиндан ҳам қизиқ бўлади суд, – жавоб қилди кулиб қироллик прокурорининг ёрдамчиси. – Бу сунъий фожиа эмас, ҳақиқий драма, ҳийла-найранг эмас, аксинча, ҳақиқатан ҳам азоб-уқубат. Спектакл тамом бўлгач, кўз опдингиздаги одам ўз оиласи билан оқшомги таомни баҳам кўриш ва эртаси осойишта ишлаш учун, тинчгина ором олиш учун уйга бормай, турмага, уни кутиб турган жаллод

олдига йўл олади. Кучли ҳиссиётларга баҳона излаб юрган асаблари бузуқ зотларга бундан ҳам ажойиброқ томоша бўлмаса керак. Агарда бирор иш чиқиб қопса мен дарҳол ташкил этаман, хотиржам бўлинг...

– Унинг сўзларидан менинг аъзойи баданимни титроқ босиб кетяпти-ю... у эса қулади! – деди ранги ўчиб Рене.

– Сизнингча, нима қилиш керак? Ахир буни яккама-якка жанг дейдилар... Мен судларда беш-олти марта сиёсий ва бошқа ишларда айборларга ўлим жазоси талаб қилдим... Пастқам жойларда менга қарши, ким билсин, қанчадан-қанча ханжарлар чархланиб қўйилган экан.

– Э худо! – деб қичқириб юборли Рене. – Наҳотки рост гапираётган бўлсангиз, Вильфор жаноблари?

– Худди шундай, – жавоб қилди Вильфор илжайиб. – Графиня ишқибоз бўлиб қолган ана шу судлардан кейин менинг учун хавф-хатар ошса ошади-ю, камаймайди. Наполеоннинг душманга кўр-кўrona ҳамла қилишга одатланиб қолган солдатлари қаерда ўқ ўзиш керагу, қаерда қилич уриш керак деб ўйлаб ўтиришармиди? Умрида ҳеч кўрмаган, билмаган русларни, автряликларни ёки венгрларни ўйлаб-нетиб ўтирмасдан отиб ташлаётган бу солдатлар, ўз душманимиз деб юрган кишини ўлдиришдан наҳотки тортиналар? Бунинг устига хавф зарур ҳамдир, чунки бу бўлмаса, ҳунаримизнинг қизиги қолмасди. Ўзим ҳам айборнинг қаҳр-ғазаби ошиб, кўзлари чақнаётганини кўрганда ёниб кетаман: бу ҳол кучимга куч қўшади. Ахир бу баҳсбозлик эмас, ҳақиқий жанг. Мен у билан курашиб, ҳамла қиласман, у эса ҳимоя қиласи үзини, мен унга яна ва яна зарба бераман, сўнг жанг одатдагидек ё ғалаба, ёки мағлубият билан тугайди. Кўриб турибсизки, судда ваъзхонлик қилиш бўёқчининг нили эмас! Хавф, ваҳима кишини гапга жуда чечан қилиб қўяди. Мабодо менинг нутқимдан сўнг айбор илжайиб ўтираверса, демак, гапни ўрнига кўёлмабман, сўзларим бўш, бетаъсир бўпти деган қарорга келаман. Далиллар ва алангали сўзлар айборни эзиб, мажақлаб ташлаганини, у финг дея олмай бўзариб ўтирганини кўриб жиноятнинг тўғрилигига имони комил бўлган прокурорнинг юраги ғолибона ғурурга тўлиб-тошганини кўрсангиз! Жиноятчининг калласи эгилиб шилқ этиб тушади қўяди!

– Бунинг сўзга чечанигини қаранг-а! – деди меҳмонлардан бири.

– Визнинг замонга мана шунақа одамлар керак, – деди яна бири.

– Сўнгги судда, – деди учинчи бир меҳмон сўз қотиб. – Сиз жуда ўткір нутқ сўзладингиз, Вильфор, жуда қойил қилингиз. Эсингиздами, ўз отасини чавақлаб ташлаган абллаҳ? Жаллоднинг қўли тегмасдан буруноқ сиз уни тирик мурда қилиб қўйган эдингиз.

– Эҳ, отабезори қотиллар! Уларга шафқат йўқ менда! Бундайларга жазоларнинг ҳамма хиллари ҳам камлик қилади, – деди Рене. – Аммо сиёсий жиноятчи бечораларга қийин...

– Аммо шуни билиб қўйингки, Рене, сиёсий жиноятчилар баттарин бўлади, чунки ҳалқнинг отаси ҳисобланган қиролни ағдаришга ёки ўлдиришга журъат этиш ўттиз икки миллион кишининг отасини қатл қилиш демакдир.

– Майли, қандай бўлса-да, жаноб Вильфор, – деди Рене.

– Бирор киши тўғрисида илтимос қилганимда, мурувват қиласман деб ваъда беринг менга...

– Хотиржам бўлинг, – жавоб берди назокат билан жипмайиб Вильфор, – айномани бирга ёзамиш.

– Азизим, – деди маркиза, – қушларингиз, кучукларингиз ва латта-путталарингиздан қолманг. Сизга ўшалар энг яхши эрмак, қўйинг, халақит берманг, бўлажак эрингиз ўз ишлари билан ўзи шуғуллансин. Қуроллар энди йигиштирилиб тахлаб қўйилган. Тогаларнинг³ эса қадри ошган: бу ҳақда потинча бир ҳикматли ибора бор: *Cedant arma togae!*⁴ – деди Вильфор.

– Мен потинча айтишга журъат этолмадим, – деди жавобан маркиза.

– Агар сиз доктор бўлсангиз, янада кўпроқ кўнгил берган бўлармидим, – деди Рене сўзини давом эттириб, – жазоловчи фаришта фаришта бўлса-да, мени ҳамиша ваҳимага солиб келади.

³ Т о г а – қадимги римликларнинг устки кийим ўрнига елкага ташлаб ўраниб юрадиган ёпинчиғи.

⁴ Қуролни тога енгади. (Лотин.)

– Менинг дилдор гўзалим, Рене! – деб шивирлади Вильфор ёш қизга хумор кўзларини тикиб.

– Вильфор жаноблари, – деди маркиз, – ўлкамизнинг ҳам маънавий, ҳам сиёсий доктори бўлади. Қизим, сени ишонтириб айтаманки, бу жуда фахрли вазифа.

– Бу отасининг қилмишларини унутишга ҳам ёрдам беради, – сўқиди сұхбатга қитмир маркиза.

– Бегойим, – жавоб қилди заҳарханда илжайиб Вильфор.

– Мен каби отам ҳам эски фикрларидан қайтган, бунга менинг имоним комил, у динга ва тартиб-қондаларга қаттиқ берилиб кетди, мендан ҳам яхши роялист бўлиб қолди, чунки у қилмишларидан пушаймон еб роялист бўлди, мен ҳавас қилиб, ишқибоз бўлиб кирдим роялистлар сафига.

Вильфор шундай деди да, ўтирганларга бир қараб чиқди. У судда тантанали нутқи йигилганларга қандай таъсир қилди экан, деб яна шундай назар ташлаб қўярди.

– Ҳақ гапни айтдингиз, Вильфор, – деди граф де Сальвье, – бундан уч кун бурун Тюильрида Конде армиясида хизмат қилган офицернинг қизи жирондистнинг ўғлига тегаётганини эшишиб таажжубланган сарой министрига мен ҳам худди сиз айтган сўзларни айтгандим. Министр менинг гапларимга қулоқ солди, масалани жуда тўғри англаб олди. Қиролимизнинг ўзлари бирлашишнинг мана шунаقا усулини қўллаб-кувватлайди. Биз гапларимизни эшишиб турганини сезмаган эканмиз, у тўсатдан сұхбатимизга аралашиб деди: «Вильфор (қўрдингизми, қирол Нуартъе демади, аксинча, Вильфорнинг номини таъкидлади), – деди қирол, – истиқболи порлоқ йигит. Бу ёш йигит аллақачон пишиб етилган бўлиб, бизнинг жамиятимиз кишини. Маркиз ва маркиза де Сен-Меран қизини унга бераётганини эшишиб жуда хурсанд бўлдим. Уларнинг ўзлари келиб бу ҳақда рухсат сўрамаганларида, ўзим уларга буни тавсия қиласардим.

– Граф, қирол чиндан ҳам шундай дедими? – деди ҳаяжонланиб Вильфор.

– Мен унинг ўз оғзидан эшитган сўзларни айтиб беряпман сизга; агар маркиз очиқча гапиришни истаса эди, бундан ярим йил илгари сизга қизини бермоқчи бўлганини қиролга айтганида, қирол унга ҳам худди шу сўзларни изҳор қилганига иқрор бўларди.

– Тұғри, – тасдиқлади маркиз.

– Демак, буларнинг ҳаммаси менга қиролнинг олий ҳиммати экан-да? Энди унинг – бу олий жанобнинг меҳри-муҳаббатини, ишончини нима қылсам оқладай оларканман?

– Мана энди ўзингизга келдингиз, шундай қылсангиз менинг сизга меҳрим ошаверади, – деди маркиза. – Энди қандай фитначи түмшүгини суқиб келмасин, ҳеч шубхасиз жазосини тортади!

– Ойижон, – деди Рене, – мен эса, илоҳим бу сўзларингиз парвардигорнинг ўзига етиб бормасин ва у Вильфор жанобларига фақат майда ўғриларни, ишига путур етказган ландавурларни, қўрқоқ, юраксиз муттаҳамларни тутиб берсин деб дуо қиласман. Ана шундагина мен тинч ухлай оламан.

– Тұғри, – деди Вильфор кулиб, – бу докторга фақат асабий касаллар, сепкип тошганлар, ари чаққанлар ва ҳоказолар келсин деб дуо қилишдек гап. Бироқ сиз менинг қирол прокурори бўлиб қолишимни истасангиз, менга, аксинча, даҳшатли касалларнинг келишини тилангиз, чунки мана шундай оғир, мураккаб ишларгина докторнинг шуҳратини оширади.

Шу дақиқада, худди тақдир Вильфорнинг истагини кутиб турғандек, қарол кирди-да, унинг қулогига бир неча сўз айтди.

Вильфор ўтинг сўраб ташқарига чиқди, орадан бироз вақт ўтгач, кулиб қайтиб кирди.

Рене қайлигига тикилиб завқланиб кетди. Вильфорнинг кўк кўзлари заъфарон юзида чақнаб турарди. Шу дақиқада у ростдан ҳам жуда гўзал эди. Рене унинг тўсатдан чиқиб кетганинг сабабини билишга ошиқарди.

– Сиз ҳозир эрим доктор бўлишини истардим, деган эдингиз, – деди Вильфор, – менинг эскулап (бир минг саккиз юз ўн бешинчи йилла шундай дердилар)нинг шогирдлари билан ўхшашлигим бор: менинг ҳам упар сингари ўз вақтим ўз измимда эмас. Мени ҳатто шу ерда, сизнинг қошингизда никоҳ куни ҳам топиб олишди.

– Сизни нега чақиришибди? – сўради ёш қиз бир оз ташвишланиб.

– Оғир беморни күриш учун. Унинг ҳоли, айтишларига қараганда, танг эмиш. Иш жуда жиддий, касал жаллод күлига тушиши ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас.

– Оҳ, парвардигор! – қичқириб юборди Рене ранги оқариб.

– Чамамда, гап бонапартчиларнинг фитнаси тұғрисида бораётган бұлса керак.

– Наҳотки шундай бұлса! – деди қичқириб маркиза.

– Махфий маълумотда шундай дейилган.

Вильфор үқиди.

– «Жаноб қироллик прокурори, таҳт ва дин мухлиси сизга шуни маълум қиласы, «Фараон» кемаси капитанининг ёрдамчиси Эдмон Данте Смирнадан келаётіб Неаполь ва Порто-Феррайога кириб ўтди. Мюратдан узурпаторга ва узурпатордан бонапартчиларнинг Париждаги комитетига хат олиб келди. Агар уни ҳибсга олишса, фош қилувчи хатни унинг чұнтагидан ёки отасиникидан, ё бұлмаса «Фараон» кемасининг қаютасидан топиш мүмкін».

– Кечирасиз, – деди Рене, – бу хатта имзо қўйилмаган: бунинг устига, сизга эмас, қирол прокурорига ёзилган.

– Тўғри, қирол прокурори ҳозир бу ерда йўқ; хатни унинг секретарига берганлар, унга хатларни қабул қилиб, очиб күриш вазифаси юкландган. Секретари хатни очибди-да, менга одам юборибди, уйдан тополмагач, жиноятчини қамоққа олиш ҳақида ўзи буйруқ берибди...

– Айбдорни аллақачон қамоққа олибдиңар денг? – деди маркиза.

– Айбдор эмас, айбланувчи ҳам, – деди Рене ойисининг хатосини тузатган бўлиб.

– Ҳа, қамоққа олиннибди, – жавоб қилди Вильфор, – ҳозиргина мадмуазель Ренега айтганимдек, мабодо унинг ёнидан хат топилгудек бұлса борми, бечора bemornining ҳолигавой деяверинг.

– У баҳти қаро қаерда ҳозир? – сўради Рене.

– Қабулхонамда кутиб ўтирибди мени.

– Боринг, азизим, – деди маркиз, – вазифангизга эътиборсизлик билан қараманг. Қироллик хизматидаги киши бу ишда шахсан иштирок этмоғи шарт. Боринг, азизим, бурчингизни адо этинг.

– Оҳ, жаноб Вильфор! – деди қичқириб Рене ялиниб-елвориб. – Раҳм-шафқатли бўлинг, ахир бугун бизнинг никоҳ кунимиз-ку!

Вильфор столни айланиб ўтиб, қаллиғи ўтирган стул сунячигига тираниб эгилди-да, деди:

– Сиз осойишта, бамайлихотир ўтираверинг, иштимосин гизни бажо келтириш учун қўлимдан нима келса, ҳаммасини қиласман. Вироқ жиноятнинг далиллари, шубҳасиз, бо-напартчи деб қўйилган айб ҳаққоний бўлса, унда ўша ёввойи ўтни кесиб ташлаш керак.

«Кесиб ташлаш керак» деган сўзни эшитганда Рене сесканиб кетди, чунки Вильфор айтган ёввойи ўтнинг калласи бор эди.

– Вильфор, сиз унинг гапларига эътибор бераверманг, – деди маркиза, – гўдаклик қиласпти у. Кейин кўнишиб кетади.

Маркиза шундай деди-да, қоқсуяқ қўлини узатди. Вильфор кўзини Ренедан узмай маркизанинг қўлини ўпди. Унинг кўзлари: «Фараз қилингки, маликам, мен сизнинг қўлингизни ўпяпман ёки ўпиш иштиёқидаман», деб турарди.

– Қайғу-ҳасрат аломати бу! – деди шивирлаб Рене.

– Бас энди, Рене. – деди маркиза. – Гўдакча қилиқларингдан тоқатим тоқ бўляпти. – Хўш, сенингча, давлатнинг тақдири муҳимми ёки сенинг ҳавои туйгуларингми?

– Эҳ, ойижон, – деди хўрсиниб Рене.

– Маркиза, ғўр роялисткамизни афв этинг, – деди де Вильфор, – қироллик прокурори ёрдамчиси бурчини бутун ақт-идрокимни сарф этиб бажараман, яъни бешафқат бўламан.

Прокурор ёрдамчиси маркизага шу сўзларни айтиётган бир пайтда, куёв қаллиғига ер остидан кўз ташлаб, Рене, хотиржам бўлинг, сизнинг ҳурматингиз ҳақи, раҳм-шафқатли бўламан», дерди.

Рене ҳам унга назокатли жилмайиб қўйди, шу зайдада Вильфор қувончга тўлиб чиқиб кетди.

VII. СҮРОҚ

Вильфор ошхонадан чиқибоқ чөхрасидати қувноқулик ниқобини улоқтириб ташлады да, гарданига мұхим вазифа – ўз яқинининг тақдирини ҳал этиш вазифаси юкландын кишига муносиб тусга кириб олди. Бироқ у моҳир актөр сингари тез-тез ўзини ойнага солиб мимика машқ қилип юрган бўлсада, бу гал қошлиарни чимира олмас ва пешонасини тириштиrolmasdi. Агар унинг мансаб-мартабасига шикаст етказиши мумкин бўлган отасининг ўтмишдаги сиёсий ишларини ҳисобга олмаганда, ундан қатъий юз ўгирмаганда эди, шу пайтда Жерар де Вильфордан баҳтиёр киши йўқ эди бу дунёда: катта бойлик, мол-мулк эгаси бўлган бу йигит йигрма етти ёшида адлия оламида мұхим ўринни эгаллаб олган; қирол прокурори ёрдамчисига хос завқ-шавқ билан ва албатта ақл-идроқ билан севган ёш нозанин қизнинг қаллиғи, мадмуазель де Сен-Меран фақат гўзалина бўлиб қолмай, шу билан бирга, қирол саройида меҳр-муҳаббат, иззат-хурматта сазовор оиладан. Бу оиланинг юқори табақалар билан алоқаси зўр, бу алоқалардан улар, бошқа болалари бўлмагач, куёв манфаати учун фойдаланишлари шубҳасиз; яна шунисини қўшиб қўяйликки, қайлиқ Вильфорга эллик минг экю пул ҳам олиб келади, бунга сўнгроқ ярим миллионлик мерос ҳам қўшилиши мумкин, деган умид ҳам бор. (Бу даҳшатли сўзни совчилар тўқиган). Буларнинг ҳаммаси тўпланиб Вильфор олдида шундай ажойиб, ҳузур-ҳаловатларга лиқ тўла ҳаёт каашф этардики, прокурор ёрдамчининг кўзига ҳеч нарса кўринмай қоларди.

Эшик олдида уни полиция комиссари кутиб турарди. Бу шахснинг мудҳиш важоҳатини кўриб Вильфор етти қават осмондан бизлар юрган ерга тушишга мажбур бўлди. У ўзини сипо тутиб, полиция ходими олдига борди.

– Ментайёрман! – деди у. – Хатни ўқидим, у одамни қамоққа олганингиз яхши бўпти. Энди унинг кимлигини ва фитнага оид қандай ҳужжатлар тўлғаганингизни айтиб беринг.

– Фитна тўғрисида ҳозирча биз ҳали ҳеч нима билмаймиз. Унинг ёнидан топиб олинган ҳамма қофозларни ўраб, столингиз устига қўйдик. Айборнинг ўзига келганда, маҳфий маълумотда ўзингиз ўқиган бўлсангиз керак, унинг

номи Эдмон Дантең бўлиб, «Фараон» кемасида капитанинг ёрдамчиси бўлиб ишларкан, бу кема Александрия ва Смирнадан пахта таширкан, Марселдаги «Моррель ва ўғли» деган савдо уйига қарашли экан.

– Савдо кемасига ишга киришдан олдин ҳам у флотда хизмат қилгаймикин?

– Йўқ, йўқ! У жуда ёш.

– Ёши нечада экан?

– Ўн тўққиз-йигирмадан ошмаган чамамда.

Вильфор Гранрю кўчасидан уйига яқинлашганиша, афтидан, уни кутиб турган бир одам унга яқинлашиб келди. Бу Моррель жаноблари эди.

– Жаноб де Вильфор! – деди у қичқириб. – Жуда соз бўлди-да сизга рўбарў келганим! Даҳшатли бир хато юз берди: капитанимнинг ёрдамчиси Эдмон Дантеңи қамоққа олишди.

– Хабарим бор, – жавоб қилди Вильфор. – Мен ҳозир уни сўроқ қилгани боряпман.

– Жаноб де Вильфор, – давом эттириди сўзини Моррель қизишиб, – сиз айбланувчини билмайсиз. Мен биламан. Бу йигит қўйдай ювош, мўмин-қобил, ниҳоятда ҳалол, бутун савдо флотида ўз ишининг энг моҳир устаси... Жаноб де Вильфор! Мен чин кўнгилдан сўрайман, унга шафқат қилинг.

Юқорида кўрганимиздек, Вильфор оқсуюклар тоифасидан, Моррель эса шаҳарнинг қуий табақаларидан; биринчisi ўта роялист, иккинчисидан эса маҳфий бонапартчи бўлса керак, деб шубҳаланишарди. Вильфор гердайиб Моррелга қаради-да, совуқ жавоб берди:

– Афандим, шуни унумтангки, киши қавм-қариндошлар ўртасида ювош, савдо ишларида ҳалол ва ўз ишини билагон бўлиши мумкин, бироқ шунга қарамай сиёsat борасида жиноятчи бўлмоғи ҳам мумкин. Сизга бу маълум бўлса керак, афандим?

Вильфор сўнгги сўзларини таъкидлаброқ айтдики, бу Моррелнинг ўзига ишора эди. Прокурор ёрдамчиси ўзи ҳам шафқатга муҳтоҷ бўла туриб, бошқани ҳимоясига олаётган бу кишининг ичидагини билишга уриниб синовчан на зар ташлаб турди анчагача.

Моррель қизариб кетди, чунки сиёсий маслак масаласида унинг ҳам виждони унчалик пок эмасди. Бунинг устига Дантелинг маршал билан учрашгани ва императорнинг унга айтган сирли гаплари Моррелни хижолатга солиб қўйган эди. Шунга қарамай, у самимий раҳмдиллик билан деди:

– Жаноб де Вильфор, ўтиниб сўрайман, ҳамишагидек адолатли бўлинг, ҳамишагидек раҳм-шафқатли бўлинг ва тезроқ бизга Дантесли қайтариб беринг!

«Бизга... қайтариб беринг» сўзлари қирот прокурори ёрдамчисининг назарида инқилобий оҳанг кашф этгандай бўлди.

«Ҳа! – ўйлади у. – Бизга қайтиб беринг...» бу Данте карбонар⁵ларнинг бирор сектасига тобеъ одам бўлмасин тагин? Ҳомийсининг бизга деяётганинг боиси ҳам шунда эмасмикин? Полиция айборни қовоқхонада катта компания ичида ўтирган жойида тутиб келишди, деган эди шекилли, бу компания қандайдир маҳфий жамиятдир эҳтимол».

Сўнг эшиттириб деди:

– Сиз мутглақо хотиржам бўлинг, афандим; мабодо айбланувчи бегуноҳ бўлса, илтимосингиз ерда қолмайди, албатта, аммо аксинча, у айбор бўлиб чиқса, у ҳолда, сиз билан биз яшаб турган ҳозирги оғир кунларда уни жазосиз қолдириш ҳалокатта олиб бориш учун бир важ ролини ўйнаши мумкин. Унда мен ўз бурчимни бажаришга мажбур бўламан.

Шундай деб совуқ хайрлашди-да, гердайиб суд идорасига туташ уйига кириб кетди, бечора арматор кўчада сўппайиб қолди.

Олдинги хона жандармлар ва полиция ходимлари билан лиқ тўлган, ўртада тинч, осойишта маҳбус қимир этмай турибди. Ҳамманинг нафратга тўла кўзи унда.

Вильфор олдинги хонадан ўтаётуб Дантеслага кўз қирини ташлаб қўйди ва полиция ходими қўлидан бир тутам қофозси.

⁵ Карабонар – XIX аср бошларида Италиядаги французлар ҳукмронлигига қарши курашган яширин революцион ташкилот аъзоси. (Тарж.)

ни олди-да «Маҳбусни олиб киринг» деб, ичкарига кириб кетди.

Вильфор бир қарашдаёқ сўроқ қиладиган маҳбусни қандай одам экани ҳақида ўзида маълум фикр ҳосил қилди. Дантелинг кенг ва очиқ чеҳрасидан – ақлли, ўқдай тикилиб турган кўзлари ва чимирилган қошларидан – жасоратли, кетида икки қатор иши садафдай ялтираб турган қалин лабларидан – дили пок инсон экани барапла кўриниб туради.

Прокурор ёрдамчисининг бу биринчи таассуроти Данте учун нафли эди; аммо Вильфор, сиёсат борасида оқил бўлмоқни истаган киши биринчи таассуротга берилиб кетмаслиги керак, чунки бу ҳамиша фақат юрак нидоси, деган гапларни жуда кўп эшитган эди: шу сабабли бу қонидага риоя қилиб, биринчи таассуротни улоқтириб ташлади.

У юрагига жойлашиб олмоқчи бўлаётган меҳр туйғуларини юлиб ташлади-да тошойна қаршисида туриб тантанали тусга кирди ва қовоғидан қор ёғиб, дарғазаб қиёфа-да столи ённга ўтиргди.

Бир дақиқадан кейин Данте кирди.

У ҳамон бўзарган, бироқ вазмин ва хушрўй эди, судьяга иззат-хурматга, эгилиб салом берди-да, ҳудди арматор Моррель меҳмонхонасида тургандек атрофга аланглаб стул ахтарди.

Шу пайт хўмрайганча тикилиб турган Вильфорга кўзи тушди. Адолатли қонун ҳимоячилари ичимдаги ўй-фикрларимни бирор билиб қўймасин деб, ана шундай хўмрайиб олишади. Бу уларнинг одати. Данте ҳам суд олдида турганини Вильфорнинг ана шу қарашидан ҳис этди.

– Кимсиз, исми фамилиянгиз? – сўради Вильфор олдинги хонада полиция ходимларидан олган қоғозларни титкилаб. Бир соат ўтар-ўтмас иш каттагина бир дафтар ҳажмига бориб қолган эди. Қаранг-а айғоқчилик деб ном берилган мараз, айбор деб аталмиш кишининг танасини нақадар тез чирита бошлар экан-а!

– Менинг исми шарифим Эдмон Данте, – жавоб қилди равон, жаранглаган овоз билан йигит. – «Моррель ва ўғли» фирмасига қарашли «Фараон» кемасида капитан ёрдамчи-си бўлиб ишлайман.

– Ёшингиз? – давом этди Вильфор.

– Ўн тўқизда, – жавоб қилди Данте.

– Қамоққа олаётганларида нима қилаётган эдингиз?

– Никоҳ тўйим эди, дўстларим билан зиёфатда эдим, – деди Данте бир оз сесканиб, чунки яқиндаги қувончларга тўла тўй билан шу дақиқада бўлаётган сўроқ-жавоб ма-росими ўртасида, Вильфорнинг бадбуруш юзи билан Мер-седеснинг қувноқ, кўхлик чеҳраси ўртасидаги фарқ ниҳоятда уқубатли, дилозор эди.

– Никоҳ тўйим эди? – қайтарди саволини прокурор ёрдамчиси ҳам беихтиёр сесканиб.

– Ҳа, шундай, уч йилдан бўён севиб юрган қизга уйланаяпман.

Бундай вақтда ҳамма нарсага бефарқ бўлишга одатланган Вильфор ҳозир тўй билан қамоқ бу қадар тўғри келиб қолганидан таажжубланди. Йигитнинг ҳаяжонли овози унинг юрагининг бир чеккасида раҳм туйғусини уйғотди. Вильфор ҳам ўз қайлигини севар ва баҳтиёр эди. Мана энди Вильфор сингари роҳат ва фароғат бўсағасида турган кишининг баҳтини барбод этиш учун уни қувончли дақиқалардан маҳрум қилиб, бу ёққа жўнатдилар.

«Бу каби фалсафий таққослаш, – деган гапни кўнглидан ўтказди Вильфор, – маркиза де Сен-Меран меҳмонхонасида зўр муваффақият қозониши мумкин». Вильфор Данте кейинги саволларни кутиб турганида фикран антitezислар тўқий бошлади. Одатда, нотиқлар буларга асосланиб, олқиши олишга мўлжалланган дабдабали жумлалар ясайдилар. Кўпинча, бундай тумтароқли гапларни одамлар самимий деб қабул қиласидилар.

Вильфор калласида чиройли, таъсирчан жумлаларни тўқиб бўлди-да, кулиб қўйди, сўнг Дантега деди:

– Давом эттираверинг.

– Нимани давом эттираверайин?

– Одил судни хабардор қилинг.

– Одил суд нимадан у кишини хабардор қилишим кераклигини айтсинлар, мен билгандаримнинг ҳаммасини айтиб бераман. Бироқ, – илжайиб қўшимча қилди Данте, – огоҳлантириб қўяй, мен унча кўп нарса билмайман.

– Узурпаторнинг даврида хизматда бўлганмидингиз?

– У ағдарылғанда мени ҳарбий флотта олмоқчи бўлишган эди.

– Сизни сиёсий маслакда ниҳоятда сўл киши дейишиди, – деди Вильфор, унга ҳеч ким бу ҳақда ҳеч нима демаган бўлса-да, ҳар эҳтимолга қарши айбловчига шу савонни бериб.

– Менинг сиёсий маслагим эмиш!.. Э воҳ, айтишга уялман: маслак деб атападиган нарсанинг ўзи менда ҳеч маҳал бўлган эмас, эндиғина ўн тўқиз ёшга кирдим, деб айтдим-ку мен сиз жанобларига. Менда маслак нима қилсан! Мен ҳеч нима билмайман, бирор муҳим мавқега эга бўлолмайман ҳам: умидвор бўлганим – ўринни берсалар ана ўшанда ҳозирги ва келажак мавқеим учун фақат жаноб Моррелдан миннатдор бўлардим. Шунинг учун менинг сиёсатга мутлақо алоқаси бўлмаган маслакларим уч туйғудан иборат: ўз отамни севаман, жаноб Моррелни ҳурмат қиласман ва гўзалим Мерседеснинг мафтуниман. Мана, жаноби олийлари, одил судга айтадиган ҳамма гапим шу: кўриб турибиски, бу гапларнинг сиз учун унчалик аҳамияти йўқ.

Дантес галираётганида Вильфор унинг пок ва очик чехрасига тикилиб турди-да, севгилисининг сўзини эслади: Рене айбланувчининг кимлигини билмаса-да, унга раҳм-шафқат қилишни сўраган эди. Жиной ишларни ва жиноятларни кўравериб кўзи пишиб қолган прокурор ёрдамчиси Дантеснинг ҳар бир сўзи унинг гуноҳсиз эканини тасдиқлайдиган янгидан-янги далил эканини кўриб турарди. Чиндан ҳам, соддадил, очик кўнгил бу ўспирин йигитча ширин сўз эди. Бу истаганда топилмайди ва фақат юрак амри билан юзага чиқади. У ўз баҳтига эришгани туфайли ҳамма нарсага меҳрмуҳаббат билан қаради (баҳт энг ёвузларни ҳам марҳаматли кишига айлантириб юборади), мана ҳозир ҳам уни айблайётган судга юрагида тўлиб-тошаётган назокат ва меҳрмуҳаббат туйғуларини тўкиб-соляпти. Вильфор уни жуда жиддий сўроқ қиласар, Эдмоннинг қараашларида, овозида, ҳаракатларида эса уни сўроқ қилаётган кишига назокат ва яхши типакдан бўлак ҳеч нарса кўринмасди.

«Ё тавба, – деди ичида Вильфор, – бу жуда азamat йигит экан-ку. Бу ҳолда Рененинг биринчи илтимосини адo этиш мен учун қийин бўлмас, бунга имоним комил: бу билан гўзап

маликамни ниҳоятда хурсанд қиласман, у ҳамманинг олдида қўлимни самимий қисибгина қўймай, бурчакка тортиб бўса ҳам беради».

Бу ширин орзу Вильфорнинг чеҳрасини очиб юборди, сўнг ҳамма ўй-хаёллардан қутулиб Дантеслга қараган эди, унинг чеҳрасидаги ҳамма ўзгаришларни кўриб турган Данте ҳам кулиб қўйди.

– Душманларингиз борми? – сўради Вильфор.

– Душманларим? – деди Данте. – Шукурки, ҳали ҳаётдаги кўп нарсалардан бехабарман, шунинг учун ҳали душман орттиришга ултурганим йўқ. Эҳтимол бир оз қизиқондирман, аммо ҳамиша итоатимдагилар билан хушмуомалада бўлишга ҳаракат қиласман. Ўн-ўн икки матрос менинг қўлимда Жаноби олийлари, улардан сўранг, мени отасидек бўлмаса-да, бир укасидек севажакларини ўзлари ҳам айтиб беришади.

– Душманингиз бўлмаса-да, эҳтимол сизга ҳасад қилиб юрган бирор киши бордир? Эндиғина ўн тўққизга кирганингизга қарамай сизни капитанликка тайнинлашялти, бу сиз учун жуда катта лавозим. Яна севганингиз – гўзал қизга уйланяпсиз, дунёда бундай баҳтга жуда кам одам мушарраф бўлади. Сизга ҳасад қиласиганларнинг бўлиши учун шунинг ўзи ҳам етиб ортади.

– Тўғри, сиз ҳақсиз. Эҳтимол ҳасадчи бордир. Сиз кўпни кўргансиз, одамларни мендан кўпроқ биласиз. Агар ана шу ҳасадчи ўз дўстларим орасида бўлса, мен уни билмаганим яхши, токи унга нисбатан нафрат туғилмасин менда.

– Бу ҳам ҳақ гап. Мумкин қадар ҳамиша ён-верингдаги одамларни равшан кўра билмоқ керак. Ростини айтсан, сиз жуда ажойиб йигитга ўхшайсиз назаримда, сиз учун одил суднинг одатдаги тартиб-қоидаларидан чекинишга ва ҳақиқатни очиб ташлашда ёрдам беришга қарор қилдим... Мана сизни айблаеттан маҳфий маълумот, хатни танийсизми?

Вильфор чўнтағидан хат олди-да, Дантеслга узатди. Данте хатни ўқиб, пешонасини тириштириди-да, деди:

– Йўқ, бу хатни танимайман, жуда бузиб ёзибди. Ҳар қалай, буни жуда уста одам ёзган. Ишим сиздек олижаноб кишининг қўлига тушган экан, мен ўзимни баҳтиёр ҳисоблайман, чунки бу ҳасадчи чиндан ҳам ҳақиқий душман экан!

Шу сўзларни айтганда, Дантесининг чақнаб кетган кўзла-рига тикилиб турган Вильфор сиртдан содда кўринган бу ўсмирнинг юрагида самимий маънавий куч яшириниб ётганини англади.

– Энди, – деди Вильфор, – суд курсисида ўтирган айбдор сифатида эмас, бошига кулфат тушган киши сифатида, шу саволга жавоб беринг: бу эгаси номаълум хатда бирор ҳақиқат борми? – деб Вильфор Данте қайтарган хатни стол устига жирканиб улоқтириди.

– Бу хатдаги гапларнинг ҳаммаси тўғри, бироқ айни вақтда унда бирорта ҳақ сўз йўқ; дengизчининг виждони ҳақи. Мерседесга бўлган муҳаббатим ҳақи, ўз отамнинг ҳаёти ҳақи, онт ичиб айтаманки, чин ҳақиқат мана бунда...

– Қани, гапиринг, – деди Вильфор ва ичида ўз-ўзига деди: «Қани энди шу пайт мени Рене кўрганда, жалпод деб атамасди, аксинча, мендан мамнун бўларди».

– Ҳакиқий гап шундаки, биз Неаполдан чиққанимизда капитан Леклер асаб касалига дучор бўлиб қолди; кемада доктор йўқ эди, уни қирғоқда тўхташга ҳеч кўндира олмадик, чунки у Эльба оролига тезроқ боришга ҳаракат қилди. Шундан кейин унинг касали оғирлашди, икки кун ўтгач ўлими яқинлашаёттанини сезди шекипли, мени ҳузурига чақирди.

– Данте, менинг топширигимни албатта бажараман деб онт ичинг, бу иш жуда жиддий, – деди менга у.

– Капитан, онт ичаман», дедим.

Мен ўлгач, капитан ёрдамчиси бўлганингиз сабабли сиз капитан бўлиб қоласиз, капитанликни қўлга олингизда, Эльба томонга йўл олинг ва Порт-Феррайода тўхтаб, маршал ҳузурига борасиз-да, мана бу хатни унга берасиз; эҳтимол у ерда сизга бошқа бир хат ёки топшириқ беришар, ўша топшириқни мен олишим керак эди; менинг ўрнимга буни сиз бажарасиз, бутун хизмат сизники бўлади».

– Капитан, топшириқни бажо келтираман, бироқ маршалнинг олдига кириш осон бўлмаса керак?»

– Мана бу узукни унга опкириб беришни илтимос қиласиз, шу билан ҳамма тўсиқлар бартараф бўлади», – деди капитан ва менга узукни берди. Икки соат ўтгач, у ҳушдан кетиб, тилдан қолди, эртаниси қазо қилди.

– Хўш, сиз нима қилдингиз?

– Мен унинг топширигини адо этдим. Менинг ўрнимда бошқа ким бўлмасин шундай қиларди, албатта. Бу дунёдан кўз юмаётган кишининг илтимоси ҳамиша муқаддасдир; аммо биз денгизчилар ўртасида бошлиқнинг илтимоси буйруқдир, уни бажармаслик мумкин эмас. Шундай қилиб, мен кемани Эльба томонга бурдим ва иккинчи куни етиб бордим; ҳаммани кемада қолдирдим-да, бир ўзим қирғоққа тушдим. Иш ўйлаганимдай бўлиб чиқди: мени маршал ҳузурига киритишмади. Шунда унга ҳалиги шартни белгини – узукни жўнатган эдим, сал вақт ўтмай қаршимдаги ҳамма эшиклар очилди-кетди. Маршал мени қабул қилиди, шўрлик Лекпернинг қандай қилиб вафот этганини сўраб-сuriштириди, сўнг капитан айтганидек, бир хат берди-да, шахсан Парижга олиб бориб беришни буюрди. Бу ҳам капитаннинг топшириқларидан бири бўлгани сабабли, бажаришга ваъда бердим. Бу ерга етиб келгач, кемада барча ишларни бажо келтириб бўлгач, қайлигим қошига югурдим. Маликам кўзимга илгаригидан ҳам гўзапроқ кўриниб кетди. Моррель жанобларининг ёрдами билан черков орқали бўладиган ҳамма расмиятларни жойига келтирдик. Сўнг, сизга маълум бўлганидек, зиёфатда ўтиргандим, бир соатдан сўнг никоҳ бўлиши керак эди, эртага Парижга жўнамоқчи бўлиб турган эдим, ана шу сизни ҳам, мени ҳам нафратлантириб турган маҳфий маълумотта биноан, мени қамоққа олишди.

– Тўгри, тўгри, – деди Вильфор, – чамамда, бу гапларингизнинг ҳаммаси тўгри, лекин бир нарсада ҳатога йўл қўйгансиз, яъни эҳтиётсизлик қилиб ҳушёрликни унугтансиз. Мана шу эҳтиётсизлик ҳам капитаннинг буйруғидан келиб чиқкан. Эльба оролида олган ҳатни бизга беринг; чақирганда дарҳол шу ерда ҳозир бўлишга қатъий ваъда беринг-да, дўстларингиз ҳузурига қайting.

– Демак, мен озодманми? – деди қувониб кетган Дантең қичқириб.

– Ҳа, озодсиз, фақат ҳатни берсангиз бас.

– У ҳат сизда бўлиши керак, уни бошқа қоғозларим билан бирга ходимларингиз олган эди, анави қоғозлар орасидацадир.

– Тўхтанг, – деди Вильфор шляпаси ва қўлқопини олиб кетишга тайёрланаётган Дантеңга, – тўхтанг! Ҳат кимга ёзилган эди?

– Парижда, Кок-Эрон кўчасида истиқомат қилувчи Нуартье жанобларига.

Момақалдироқ ҳам Вильфорга бу каби тез ва бехосдан зарба бермаган бўларди: у гуп этиб курсига чўқди-да, сўнг яна иргиб турди. Дантесдан олинган қоғозлар боғламини титиб, даҳшатли хатни топди ва кўзларини олайтириб ўқий бошлади:

– Нуартье жанобларига, Кок-Эрон кўчаси, ўн учинчи номер, – деди шивирлаб, унинг ранги энди батамом бўзариб кетган.

– Худди шундай, – деди таажжубланиб Дантес. – Сиз у кишини танийсизми?

– Йўқ, – деди шоша-пиша Вильфор, – қиролнинг содик хизматкори фитначиларни танимайди.

– Демак, гап фитна устида боряпкан экан-да? – сўради Дантес, у энди иш бошқача тус олаётганини сезди. – Қандай бўлмасин, мен бу хатнинг мазмунидан бехабарман.

– Тўғри, – деди бўғиқ овозда Вильфор. – Бироқ сиз хат юборилган кишининг номини биларкансиз-ку!

– Хатни шахсан топшириш учун ўша кишининг номини билишим шарт эди.

– Хатни ҳеч кимга кўрсатганингиз йўқми? – деди Вильфор хатни ўқиган сари рангидан қони қочиб.

– Виждоним ҳақи, онт ичаманки, ҳеч кимга кўрсатганим йўқ!

– Эльба оролидан Нуартье жанобларига хат олиб келаётганингизни ҳеч ким билмайдими?

– Ўша хатни берган кишидан бошқа ҳеч ким билмайди.

– Буниси яна ортиқча бўлибди-да, ортиқча! – деди зўрға овоз чиқариб Вильфор.

Хатни ўқиган сари унинг ранги бўзариб, пешанаси тиришаверди, лаблари кўкариб, қўлларини қалтироқ босди, кўзлари ёнди. Ву ҳолни кўрган Дантес иш ёмон томонга айланадиганга ўхшайди, деб ваҳимага тушди.

Вильфор шу ҳолда хатни ўқиб бўлди-ю, икки қўли билан бошини маҳкам сиққанча турган жойида қотиб қолди.

– Жаноб, нима бўлди сизга? – сўради зўрға ботиниб Дантес.

Вильфор жавоб бермади, бошини аста кўтарди-да, хатни яна ўқиди:

– Чиндан ҳам сиз бу хатнинг мазмунидан буткул бехабармисиз? – деди у.

– Худди шундай, онт ичаманки, ўлимдан хабарим бору бу хат мазмунидан хабарим йўқ! Бироқ сизга нима бўлди? Тобингиз қочдими? Телефон қилайми? Бирор кишини чақирайми?

– Кераги йўқ, – деди Вильфор ўрнидан иргиб туриб, – ўрнингиздан қимирламанг, тек туринг; бу ерда сиз эмас, мен буйруқ бераман.

– Кечиринг, – деди койиниб Данте, – сизга ёрдам берай дегандим, холос.

– Менга ҳеч нарсанинг кераги йўқ. Вир дақиқа беҳушпик, вассалом. Менга ғамхўрлик қилишдан кўра, тақдирингизни ўйланг. Қани, жавоб беринг.

Данте савол берилишини кутди, бироқ Вильфор анчагача савол бермай турди, сўнг яна курсига чўқди-да, хатни учинчи марта ўқиб чиқди.

– Бу ерда нималар ёзилганидан умабодо хабардор бўлса, – деди оҳистагина овоз чиқариб Вильфор, – ва у қачондир Нуартъе менинг отам эканини билиб қолса, унда мен хароб бўламан, батамом хароб бўламан!

Вильфор баъзи баъзида Эдмонга тикилиб қўяр ва шу билан гўё юрақдан чуқур жой олган ва аспо тилга олинмайдиган сирларни билиб олмоқчи бўларди.

– Шубҳаланишга ҳожат йўқ! – деб қичқириб юборди тўсатдан Вильфор.

– Худо ҳақи, – деди шўрлик ўслирин, – мендан шубҳала наётган бўлсангиз, мабодо мендан гумон қилаётган бўлсангиз, сўроқ қилаверинг. Мен жавоб беришга тайёрман.

Вильфор зўр-базўр ўзини босиб оғди-да, овозини салмоқдор қилиб деди:

– Сўроқларга берган маълумотингиз оқибат-натижада гарданингизга жуда оғир гуноҳларни юклайпти. Шу сабабдан ҳали ўйлаганимдек, сизни ҳозироқ бўшатиб юбора олмайман. Бундай қилишдан олдин терговчи билан учрашмоғим даркор. Менинг сизга қандай муносабатда эканимни ўзингиз кўриб турибсиз.

– Тўғри, бунинг учун мен сиздан миннатдорман! – деди овозини баланд кўтариб Данте, – сиз менга судья сифати-

да эмас, худди бир дўст-биродар сифатида марҳамат қилдингиз.

– Хуллас, мен сизни яна бир оз вақт бўшатмай тураман, аминманки, бу узоққа бормас. Сизга қарши асосий айнома шу қоғоз, мана қараб туринг...

Вильфор печка олдига борди-да, хатни ўтга ташлади ва ёниб тугамагунча қараб турди.

– Мана, кўрдингизми, – давом эттирди сўзини Вильфор, – мен бу ҳужжатни йўқ қилдим.

– Сиз одил судъяларнинг одили! – деб хитоб қилди Данте, – сизнинг турган-биттанингиз раҳм-шафқатнинг ўзи!

– Бироқ қулоқ солинг гапимга, – давом этди Вильфор. – Бу ишимни кўриб сиз менга ишонаверишингиз мумкин эканига аминдирсиз, албатта.

– Вуюрсинлар, мен сизнинг буйруғингизни бажаришга тайёрман.

– Йўқ, – деди Данте қошига келиб Вильфор, – йўқ, мен сизга буйруқ бермоқчи эмасман, фақат маслаҳат бермоқчиман, тушундингизми?

– Айтинг, маслаҳатингизни, бир буйруқ деб билиб, бажо келтираман.

– Мен сизни кеч кирганча шу ерда, суд биносида қопдирб кетаман. Эҳтимол бошқа бирор сўроқ қилар. Менга нима деган бўлсангиз, унга ҳам ўша гапларнинг ҳаммасини айтиб беринг, аммо хат тўғрисида асло оғиз оча кўрманг!

– Жаноблари, хотиржам бўлинг, худди шундай қиласман.

Хозир гўё Вильфор ялиниб-ёлворар, айблор эса уни тинчлантиради.

– Биласизми, – деди Вильфор, ҳали ҳам хат шаклини йўқотган кулга тикилиб, – энди хат йўқ қилинди. Шундай хат бўлганини фақат сизу мен биламиз. Уни пеш қилиб сизни айблай олмайдилар энди, мабодо хат тўғрисида оғиз очгудек бўлишса, инкор этинг, дадил туриб инкор этаверинг, ана шунда, ҳамма хавф-хатардан қутласиз.

– Хотиржам бўлинг, инкор этаман, – деди Данте.

– Жуда соз, – деди Вильфор ва қўнғироққа қўл узатди, сўнг бир оз тўхтади-да, сўради: – Сизда фақат биттагина шу хатмиди?

– Фақат шу хат.

– Онт ичинг!
Дантес қўлинини кўтарди.
– Онт ичаман! – деди у.
Вильфор қўнғироқ чалди.
Полиция комиссари кирди.
Вильфор унинг қулоғига бир неча сўз айтди: комиссар унга жавобан бошини бир неча карра иргатди.
– Комиссар кетидан боринг, – деди Вильфор Дантесга.
Дантес эгилиб хўп деди-да, яна бир марта Вильфорга қўзи билан миннатдорчилик билдириб чиқиб кетди.
Эшик ёлиниши биланоқ Вильфор оёқ-қўли бўшашиб ҳушдан кетди-да, стулга йиқилди.
Бироз вақт ўтиб, ўзига келди-ю шивирлаб, деди:
– Ё парвардигор! Кишининг ҳаёти ва баҳти баъзан арзимаган бир нарсага боғлиқ бўлиб, қип устида тураркан-а!.. Қироллик прокурори Марселда бўлганда-чи? Ёки мен эмас, терговчини чақирганларида-чи? Унда нима бўларди? Буткул ҳалок бўлардим, ҳалок!.. Мана бу хат, бу паънати хат мени жаҳаннамга улоқтириарди қўярди!.. Эҳ... ота! Ота! Паҳотки сен умр бўйи менинг баҳтимга гов бўлсанг! Наҳотки мен сенинг ўтмишинг билан ўла-ўлгунча курашсам?

Аммо, нима бўлди-ю, тўсатдан унинг чеҳраси очилиб кетди: қийшайиб бораётган лаблари жилмайди, аланглаб қолган қўзлари гўё бирор нарса устида ўйга чўмгандай бир нуқтага тикилиб қолди.

– Ҳа, ҳа, худди шундай! – деди қичқириб у. – Мени ҳало-кат жарига улоқтириши керак бўлган бу хат мен учун баҳт манбаи бўлиши ҳам мумкин... Ҷани, Вильфор, бошла ишни!

Қироллик прокурорининг ёрдамчиси айбдор даҳлиздан аллақачон чиқиб кетганини билиб олди-да, ташқарига чиқди ва тез одим ташлаб қайлиги уйи томонга йўл олди.

VIII. ИФ ҚАЛЪАСИ

Полиция комиссари даҳлизга чиқди-да, икки жандармни имлади. Улардан бири Дантеснинг ўнг томонига, иккинчиси эса чап томонига ўtdи. Суд биносига кирадиган эшик очилди-ю, айбдорни ҳар қандай одамни ҳам ваҳимага соладиган узун ва қоронги даҳлиздан олиб кетдилар.

Вильфорнинг квартираси суд биносига ёндош бўлганидек, суд биноси ҳам турмага ёндош эди. Бу файзиз бер бино бўлиб, унинг олдида Аккуль қўнғироқхонаси қад кўтариб турибди.

Бир неча марта бурилгач, Дантец ойнасига темир панжара ўрнатилган эшикка рўбарў бўлди. Комиссар темир тўқмоқ билан эшикни уч марта урди; бу тўқмоқ ҳудди унинг қўкрагига урилгандек туюлди Дантесяга. Эшик очилди, жандармлар ҳайрон бўлиб турган маҳбусни аста итариб юбориши. Дантец остонаядан ўтиши билан эшик қарсиллаб ёлилди. У эндиликда бошқа ҳаво билан – дим ва оғир ҳаво билан нафас оларди – у турмада эди. Уни тоза, лекин тамбалари вазмин, деразаларига темир панжара қоқилган хонага қўйишган эди. Дантесининг бу янги кулбаси уни унча ваҳимага солмаган эди. Бунинг устига қироллик прокурори ёрдамчисининг ҳамдардлик билан айтган сўзлари ҳамон унинг қулоғида жаранглаб, умидворлик туйфуси билан тасалли бериб турарди.

Дантечи турманинг шу хонасига келтирганларида кундуз соат тўртга бориб қолди. Бу воқеа, бошда айтганимиздек, 28 февралда юз берди; маҳбус хонасини сал ўтмай зимиштон босди.

Шу заҳоти унинг қулоқлари динг бўлди. Салгина товуш эшитилиши билан Дантец мени бўшатиб юборгани келяптилар, деб ўйлаб иргиб ўрнидан туриб эшик томонга югарарди; бироқ товуш аста-секин бошқа томонга ўтиб кетарди. Дантец эса яна скамейкада ўтирганича қоларди.

Ниҳоят кеч соат ўнларда, Дантец умидини уза бошлаганда, яна опа-ғовур эшитилди; бу гал, шубҳасиз, товуш унинг хонаси томонга қараб келаётган эди. Сўнг даҳлизда қадам товушлари эшитилиб, унинг эшиги ёнида тўхтади; қулф капити буралди, тамбалар ғижирлади; сўнг қалин қайниндан ясалган оғир эшик очилди-да, икки машъала турманинг зимиштон хонасига кўзни қамаштирадиган ёғду сочиб юборди. Ана шу ёғдуда жандармларнинг ялтираб турган қиролларига ва қиличларига Дантесининг кўзи тушди.

У олдинга отилмоқчи эди, аммо обдон қуролланган сокчиларни кўрди-ю тарвузи қўлидан тушиб, жойидан қимирламай қолди.

- Менга келдингизми? – сўради Данте.
- Ҳа, – деб жавоб қилди жандармлардан бири.
- Қироллик прокурори ёрдамчисининг буйруғи биланми?
- Албатта.
- Жуда соз, – деди Данте, – қани бошланг, мен тайёрман.

Вильфорнинг буйруғи билан келди булар деган ишонч шўрлик йигитчани ҳамма ваҳималардан озод этган эди. У хотиржам, эркин қадам ташлаб ташқари чиқди-да, ўзиёқ жандармлар ўртасидан ўрин олди.

Турма эшиги олдида ёпик файтун турарди. Олдинда файтунчи, унинг ёнида полиция бошлиғи ўтирибди.

- Бу файтун менга келганми? – сўради Данте.
- Сизга, – деб жавоб қилди жандармлардан бири, – қани, ўтилинг.

Данте эътиroz билдиromoқчи бўлди, бироқ эшик очилиши билан уни итариб файтунга киритиб юбориши. У қаршилик кўрсатолмади ва кўрсатишни истамади ҳам; бир дам ўтмай извошнинг орқа курсисига, икки жандарм ўртасига чўкканини ўзи ҳам билмай қолди; яна икки жандарм рўпарага ўтирди, шу онда оғир файтундаҳшат билан тарақтуруқ қилиб ўрнидан қўзгалди.

Маҳбус деразага қаради; уларга темир панжара қоқилган. Демак, у биринчи турмадан чиқиб, иккинчисига тушибди, холос. Янги турманинг илгаригисидан фарқи шуки, у гилдираклар устида бўлиб, номаълум жойга йўргалаб кетяпти. Данте зўрга кўл кирадиган панжаралар орасидан уни Кессари кўчасидан, сўнг Сен-Лоран ва Тарамис кўчаларидан олиб ўтиб, дарё қирғонига тушганларини кўриб турди.

Сал ўтгач, ёдгорлик олдидан ўтаётганда Дантеснинг кўзи Порт бошқармасининг биносига тущди. Унда чироқлар чараклаб ёниб турарди.

Файтун тўхтади, полиция бошлиғи тушди-да, қоровулхона олдига борди; у ердан ўнга яқин солдат чиқиб иккита-иккита бўлиб саф тортишди. Қирғондаги лампа чироқлар ёғдусида солдатларнинг қуроллари ялтираб турибди.

«Наҳотки буларнинг ҳаммаси мен учун қилинаётган бўлса!» – ўйлади Данте.

Полиция бошлиғи калит билан эшикни очди ва гёё унинг унсиз саволига жавоб бергандек бўлди: Дантесяга солдатлар ўртасида файтундан қирғоққача тор иўлка очиб қўйилган эди.

Олдинги ўтиргичдаги икки солдат биринчи бўлиб файтундан тушди, уларнинг кетидан Дантеся, сўнг унинг икки ёнбошида ўтирган солдатлар тушди. Ҳамма божхонанинг ходими кутиб турган қайнұқ томонга юрди. Солдатлар ҳайрон бўлиб Дантесяга тикилишарди. Ҳашлаш дегунча уни руль олдига, тўрт жандарм ўртасига ўтқаздилар, полиция бошлиғи эса қайнұқ бурнига ўтиреди. Бир силтаб қайнұқни қирғоқдан ажратдилар, сўнг тўрт эшкакчи қайнұқни Пилон томонга жадап ҳайдаб кетди. Қайнұқдагилар қичқирган эди, портни тўсиб турган занжир ластга туширилди-ю, Дантеся портдан чиқиб кетганини англади.

Тоза ҳавога чиққанда маҳбуснинг биринчи туйғуси – қувонч туйғуси эди. Очиқ ҳаво – эркинлик тимсоли. У чуқур-чуқур нафас олиб, ўз қанотида тун ва денгизнинг сирли ҳидини кўтариб келаётган ҳаётбахш ҳавони ҳузур қилиб ютарди. Бироқ кўп ўтмай, у қайғули уҳ торти; эрталаб, қамоққа олинмасидан сал олдин баҳт нурларига кўмилиб ўтирган Резерв майхонаси ёнидан ўтиб бораётган эди. Ярқираб ёритилган деразалар орқасидан ўйин-кулгиларнинг қувноқ овози эшитипарди Дантесяга.

Дантеся қўпларини қовуштириб, осмонга кўз тикди-да, дуо ўқий бошлади.

Қайнұқ йўлида давом этаверди; у Ўлик Калла ёнидан ўтди, Фаро кўрфазига ёндошли-да, батареяни айланиб ўта бошлади. Дантеся ҳеч нарсага тушунмасди...

– Мени қаёққа олиб боришаётни? – сўради у жандармларнинг биридан.

– Ҳозир кўрасиз.

– Ҳар ҳолда...

– Сиз билан галлашиб тақиқланган.

Дантеся солдатмижоз одам эди, шу сабабли жавоб бериш тақиқ этилган жандармларга савол беришни ўзига эл кўрмади-да, жим бўлди.

Ана шу пайт унинг калласида ғалати фикрлар чувалаша бошлади: бу омонатгина ясалган қайнұқда узоққа бориб

бўлмайди, атрофда бирорта кема йўқ; Дантес мени қирғоқнинг узок бир жойига олиб бориб, «сиз озодсиз» деб бўшатиб юборадилар деб ўйлади. Унинг қўл-оёғини боғланлари йўқ, кўлига кишан согланлари ҳам йўқ. Булардан у, ишнинг охири бахайр бўлади, деган хуласага келган эди. Бунинг устига марҳаматли раҳмдил прокурор ёрдамчиси машъум Нуартъе номини тилга олмасангиз бас, бошка ҳеч нарсадан хавотир бўлманг, деган эди-ку! Вильфор унинг кўзи олдида ягона айбловчи ҳужжат ҳисобланиши мумкин бўлган хатни ёндириб ташлади-ку ахир.

Дантес, зимистон вақтларда атрофда нималар борлигини билиб олиш ниятида бўшлиқни ўлчашга ўрганган денгизчининг кўзи билан ҳамма ёққа назар ташлаб, бу ёғи нима бўларкан, деб индамай кутиб тураверди.

Минорасида маёқ ёниб турган Ратонно ороли ўнг томонда қолди, қайиқ қирғоққа яқинроқ келди-да, Каталан кўрфазида тўхтади. Маҳбуснинг кўзлари янада чараклаб кетди: Мерседес шу ерда эди, унинг кўзига қирғоқда гирашира аёл гавдаси кўринаётгандек туюлди.

Мерседес, ўз ошиғи ундан уч юз қадамгина нарида турганини ҳис этяптимикин-а?

Бутун Каталаниянинг факат битта деразасида чироқ ёнарди, Дантес дикқат билан тикилиб, бу қайлигининг деразаси эканига ишонч ҳосил қилди. Қишлоқда факат Мерседес ухламаган эди. Мабодо у қаттиқ қичқирса, овозини қалифи эшитарди, албатта... У эсини йўқотганга ўхшаб қичқирса, жандармлар нима дейиши мумкин? Шунинг учун у оғзини очмади ва деразадан кўзини узмай ўтиб кетаверди.

Қайиқ эса тўхтамай оға бораради. Аммо маҳбуснинг хаёли қайиқда эмас, Мерседесда эди. Ёруғ дераза бора-бора орқасига яширинди. Дантес орқасига каради: қайиқ тобора қирғоқдан йироклашиб бораради, у ўз ўй-хаёллари билан банд бўлиб, эшкакларни елканларга алмаштиришганини сезмай қолган эди. Эндиликда қайиқни шамол юргазиб бораётиди.

Дантес жандармдан сўраб-суриштиришни энди истамаётган бўлса-да, бироқ унинг ёнига бориб қўлтиғидан тутиб деди:

– Ўртоқлар! Виждонингиз ва солдат деган унвонингиз ҳақи, ўтиниб сўрайман, менга раҳм-шафқат қилиб, жавоб

беринг. Мен бир соддадил, күнгли бўш, хушфеъл капитанман, қандайдир хоинликда айблаёттан бўлсаларда, мен виждени пок французман. Мени қаёққа олиб боряпсиз, айтинг ахир? Мен бир денгизчи сифатида ўз бурчимни бажараман ва тақдирга тан бераман.

Жандарм энсасини қашиб ўртоғига қаради. У: Энди айтиш мумкин, чамамда», дегандек имо қилди. Шундан сўнг жандарм Дантеся томонга ўгирилиб, деди:

– Ўзингиз марселлик ва денгизчи бўла туриб қаёққа бораётганимизни билмайсизми?

– Виждоним ҳақи, билмайман.

– Пайқамаяпсизми?

– Йўқ.

– Ростдан-а?

– Худо ҳақи, авлиё-анбиёлар ҳақи, билмайман!

– Буйруқни-чи?

– Мен, барибир, ўн минутдан кейин, ярим соатдан кейин, ёки эҳтимол, бир соатдан кейин билиб оладиган нарсани сиз айтиб берсангиз нима бўпти? Буни ахир буйруқ тақиқламаган-ку! Агар айтиб берсангиз, мени турли шакшубҳалардан қутқарапдингиз, холос. Бир дўстим сифатида, илтимос қиласман сиздан. Кўриб турибсизки, мен қаршилик кўрсатаётганим йўқ, қочмоқчи бўлаётганим ҳам йўқ. Бундай қилишга имкониятнинг ўзи ҳам йўқ. Хўш, қаёққа боряпмиз!

– Сиз ё кўздан қолгансиз ёки ҳеч вақт Марсель портидан чиқмагансиз. Бўлмаса сизни қаёққа олиб бораётганинни билиб олардингиз.

– Билмаялман-да.

– Ҳеч бўлмаса атрофга бир қаранг.

Дантеся ўрнидан турди-да, қайик бораётган томонга қаради ва юз саржин нарида қол-кора қояни қўрди. Унинг тепасида мудҳиш Иф қалъаси қад кўтариб турарди. Кишини ҳадсиз ваҳимага солувчи бесўнақай, ғалати бу турма, мана уч юз йилдирки, бир-биридан даҳшатли миш-мишлар билан марселликларни даҳшатга солиб келади. Бу қалъа Дантеся қаршисида тўсатдан намоён бўлди-ю, ўлимга ҳукм қилинган шахсга жаллод кундаси қандай таъсир қилса, Дантесяга ҳам худди шундай таъсир қилди.

– Ё тангрим! – қичқириб юборди у. – Иф қалъасими бу?
Нега биз бу қалъага боряпмиз?

Жандарм илжайди.

– Мени у ерга қамашпари мүмкін эмас-ку, ахир! – сұзини давом эттирди Дантең. – Оғир сиёсий жиноятчиларгина давлат турмаси бұлған мана шу Иф қалъасига қамаладилар. Мен ҳеч қанақа жиной иш қылғаним йўқ. Ёки Иф қалъасидаям бирор терговчи, бирорта судья борми?

– Менинг билишимча, – деди жандарм, – у ерда фақат комендант, турма ходимлари, гарнizon ва мустаҳкам де-ворлардан бошқа ҳеч ким, ҳеч нарса йўқ. Вўлди, шуниси ҳам етар, жўра, муғамбирлик қилиб ўзингизни гўлликка солаверманг, мени масхара қиласпти бу деб ўйлашим мүмкін.

Дантең жандармнинг қўлини синдиргудек қисди.

– Ҳали мени Иф қалъасига олиб бориб, ўша ерда қоғидиришади, денг?

– Шундай бўлса керак, – деди жандарм, – лекин қўлимни бунчалик қаттиқ қисишининг ҳожати йўқ эди.

– Ҳеч қандай терговсиз-а? Ҳеч қандай расмиятсиз-а?

– Ҳамма расмий тартиботлар бажо келтирилган, тергов ҳам тугаган.

– Вильфор жанобларининг ваъдаларига қарамай-а?

– Вильфор жаноблари сизга нима ваъда қылганидан бехабарман, – деди жандарм, – фақат Иф қалъасига бора-ётганимизни биламан холос. Ўҳ-ӯ! Ҳой, нима қиласпсиз? Бу ёққа, ўртоқлар, бу ёққа! Маҳкам ушланг!

Дантең яшин тезлигига ҳаракат қилиб, ўзини денгизга отмоқчи эди, бироқ тажрибали жандарм буни пайқаб қолди. Йигитчанинг оёқлари қайиқ тагидан ўзилар-узилмас тўрт жандармнинг забардаст қўллари маҳкам тутиб олган эди.

У ғазаб билан қичқириди-да, қайиқ ичига йиқилиб тушди.

– Эҳ-э, оғайни, сени қара-я! – деди жандарм тиззаси билан унинг кўкрагини босиб. – Денгизчининг онтини бажариш шунақа бўларкан-да. Мўмин-қобил деб ишонсанг, бoshинг балога қоларкан-ку! Энди сал қимирладингми, пешонангдан отиб ташлайман сен мўлтонини! Буйруқнинг би-

ринчи моддасига хилоф иш қилиб қўйдим: бироқ билиб қўйгинки, иккинчиси жуда жойига келтириб бажарилади.

Жандарм чиндан ҳам қуролининг оғзини Дантесининг чаккасига тақаб туриб олди. Дастилабки дақиқаларда Данте ҳалокатли бир ҳаракат қилиб, бу кутилмаган ҳолда бошига тушган ва ҳозир кекирдагидан сиқиб турган, фалокатдан қутулмоқчи ҳам бўлди. Бироқ бу фалокат тўсатдан келган экан, узоққа бормаслиги керак деб ўйлаб, Вильфорнинг ваъдасини эслади. Бунинг устига жандармлар кўлида мана шу қайикда ўлиб кетиш пасткашлиқ ва разилликдир.

У тахтага ўтирли-да, аламига чидолмай қўлини қаттиқ тишилади.

Қайик қаттиқ зарбадан силкиниб кетди. Эшкакчилардан бири, иргиб қайик тумшуғи билан урилган қояга тушиди, арқонинг ғийқиллаб ечилаётгани эшитилди. Шунда Данте қирғоққа етиб келганларини англади.

Унинг қўллари-ю, ёқасидан тутиб турган жандармлар, уни зўрлаб турғизишиди, қирғоққа чиқариб, қалъя дарвозаси томон судраб кетишиди: уларнинг кетидан найза тақилган милтиқ кўтарган полиция бошлиғи бормоқда эди.

Данте қаршилик кўрсатишнинг фойдаси йўқлигини биларди. Унинг секин судралиб бориши қаршилик кўрсатиётганидан эмас, поқайдлигидан, ҳафсаласи пир бўлганидан эди. Унинг боши айланди, маст киши сингари гандираклади. У яна икки қатор солдатни кўрди, улар қиялиқда саф тортиб туришарди. Зинапоялар оёғини кўтариб боришга мажбур қилаётгандек туюларди унга, дарвозадан ичкарига кирганини, дарвоза кетидан тақатак бекинганини сезди. Бироқ буларнинг ҳаммаси унинг кўзига гўё туман ичидагидек фира-шира чалинарди, у бирор нарсанинг нималигини ажратишдан ожиз эди. Данте ҳатто маҳбусларни қийноққа солувчи денгизни ҳам кўрмади. Маҳбуслар поёнсиз бу денгизга кўз ташлаганларида ундан ўта олмасликларига ақллари етиб даҳшатга тушар эдилар.

Бир дақиқа тўхташганда, Данте бир оз ўзига келди-да, атрофга қаради. У чор атрофи баланд девор билан ўралган тўрт бурчакли ҳовлида турарди. Соқчиларнинг бир текис босаётган қадамларини эшиитди. Улар чироғи ёниб тур-

ган икки-уч дераза ёнидан ўтганда, қуроллари ялт-ялт этиб кетарди.

Дантес бир муддат жойидан қимир этмай турди. Унинг энди қочиб кетиши мумкин эмаслигини билган жандармлар Дантесни күйиб юборишли. Афтидан буйруқ кутиш-ётган эди; охири кимнингдир овози эшитилди:

– Қани маҳбус?

– Шу ерда, – леб жавоб беришди жандармлар.

– Қани, менинг кетимдан юрсин, мен уни хонасига олиб бориб қўяман.

– Боринг, – дейишди жандармлар Дантесни итариб.

Дантес турма ходими кетидан борди. Ходим уни ертўла-га ўхшаш хонага олиб кирди: қитп-яланғоч, зах деворлардан кўз ёши каби сув томчилаб турарди. Табуреткадаги пилиги қандайдир сассик ёғда қалқиб турган қорачироқ даҳшатли кулбанинг ялтироқ деворларига ва маҳбусни олиб келган кишига фира-шира ёғду ташлаб турарди. Кийими ночор, юзи беўхшов бу шахс турманинг энг паст даражадаги ходимлардан бўлса керак.

– Бу кеча сиз мана шу ерда ётасиз, – деди у. – Кеч бўлиб қолди, комендант жаноблари ухлаб ётибдилар. Эргага сизга доир фармойинши ўқиганларидан сўнг, у киши сизга эҳти-мол бошқа хона берар. Ҳозирча мана нон, кружкада сув; анави бурчакда похол. Маҳбусга тегадигани мана шулар, бундан бошқа нарсани у орзу қилолмайди бу ерда. Хайрли кеч...

Дантес унга жавоб беришга улгурмасдан, ходим нонни қаёққа кўйганини, кружка ва кўрпа-ёстиги ҳисобланган похол қаердалигини кўриб олишга улгурмасдан, қорачироқни олди-да, эшикни беркитиб кетди-қолди, зах деворларни салгина ёритиб турган чироқдан ҳам маҳбусни маҳрум этди.

У сукунат ва қоронғилик қаърида ёлғиз қолди. Зиндондек хунук ва файзсиз бу ерда повиллаб турган вужуди музлаб қолаёттанини сезди.

Эрталаб, қуёшнинг дастлабки нурлари бу фурбатхонани фира-шира ёрита бошлаганда, турма ходими келиб, маҳбусни шу ерда қолдириш ҳақида буйруқ берилганини айтди. Дантес қандайдир темир кўл уни кеча турган жойига қоқиб

қўйгандай, ҳамон ўша жойида тик турган эди. Фақат кўз ёши тўқмаса ҳам кўз-қовоқлари шишиб кетган эди. У қимир этмай, ерга тикилиб турарди.

Дантес бутун тунни тик туриб, кўз юммай ўтказди.

Турма ходими унга яқинлашиб атрофидан айланиб ўтди, аммо Дантес уни кўрмади, чоғи.

Ходим уни елкасидан туртди. Дантес сесканиб кетди ва бошини чайқади.

– Ухламадингизми? – сўради турма ходими.

– Билмадим, – жавоб қилди Дантес.

Турма ходими таажӯжуб билан тикилди унга.

– Қорнингиз очгани йўқми? – яна сўради у.

– Билмадим, – такрорлади Дантес.

– Ҳеч нима қерак эмасми сизга?

– Коменданти кўрмоқчиман.

Турма ходими елкасини қисди-да, чиқиб кетди.

Дантес унинг кетидан қараб қолди, ярим очиқ эшик томонга қўлини узатди, аммо эшик тараққабекилди.

Шунда у ўқраб йиглаб юборди, тўлиб-тошиб ётган ёшлари кўзидан жилғадек оқа кетди. У тиз чўқди, худога ялиниб-ёлвориб ибодат қилди, бутун ҳаётини, қилмишларини эслади ва шу ёшимда бундай жазога лойиқ қандай гуноҳ қилиб қўйдим экан, деб ўз-ўзига савол берди.

Шу ҳолда бир кун ўтди. Дантес бир неча ушоқ нонни зўр-базўр ютиб, бир неча қултум сув ичди, холос. У гоҳ хаёлга чўмиб кетар, гоҳ қафасга тушган ииртқич ҳайвон каби девор бўйлаб гир айланарди.

Айниқса бир фикр уни қаттиқ жазавага соларди: қаёққа олиб бораётганин билмай қайнұда жим, беларво ўтирганидан аччиғи чиқарди унинг. Ахир у шунча вақт ичидаги марта сувга сакраб тушиб кетиши мумкин эди-ку. Можирона сузиш ва сув тагига шўнғиб кетишда бутун Марселда тенги йўқ. Дантес соқчиларга чап бериб сув тагида гумдон бўлиши, қирғоққа чиқиб олиб, қочиши, бирор дашт-биёбон ёки бўғозда яшириниб ётиши, кейин Генуя ёки Каталани кемасига тушиб Италия ёки Испанияга бориши ва у ердан хат ёзид Мерседесни чақириб олиши мумкин эди-ку! Оч-яланғоч қоламан деб ўйламасди у, чунки тақдир уни қайси мамлакатга улоқтириб ташламасин,

жуда кам топиладиган моҳир дengizчини ҳамма ерда қўллашади; у итальян тилида тосканликдек, испан тилида Кастилия фарзандидек гапиради. У Мерседес ва отаси билан эркин ва баҳтиёр яшаб юради. Мана энди эса бунинг акси бўлиб, у Иф қалъасида, мана шу турмада маҳбус бўлиб қамоқда ўтирибди; бу ердан қутулиб чиқиш амири маҳол: у отаси қай аҳволда, Мерседеснинг тақдири нима бўлди, бехабар. Вильфорнинг сўзларига ишониб мана шу балоларга учради у. Бу аҳволда жинни бўп қолиш ҳам ҳеч гап эмасди, у дарғазаб бўлиб турма ходими келтирган янги похол устида думаларди.

Эртаси худди шу соатда турма ходими кириб келди.

– Хўш, аҳвол қалай? – деди у, – бир оз эс-хүшингизни йиғиб олдингизми?

Дантес жавоб бермади.

– Э, бас энди, ҳадеб диққат бўлаверманг! Истагингиз нима, айтинг. Айтинг ахир!

– Коменданнтни кўришни истайман.

– Бунинг иложи йўқ дедим-ку, сизга, – жавоб қилди турма ходими ўқинч билан.

– Нега иложи йўқ?

– Чунки турма уставида маҳбусларнинг у билан учрашуви тақиқ қилинган.

– Бўлмаса бу ерда нимага рухсат бор?

– Яхшилаб емак-ичмакка, ўз пулнингизга албатта; сайр қилмоқ, баъзан китоб ўқимоқ мумкин.

– Китоб керак эмас менга, сайр қилишни истамайман, ҳозирги овқат етади менга. Мен фақат бир нарсани – коменданнтни кўришни истайман.

– Сиз ҳадеб шу талаб билан менга елимдай ёпишаверсангиз, овқатни келтирмай қўяман.

– Нима бўлти? Шу билан мени қўрқитмоқчимисан? Агар шундай қилсанг, – деди Дантес, – очдан ўламан-қўяман, таомом-вассалом!

Бу сўзларни Дантес шундай оҳангда айтдики, турма ходими унинг маҳбуси ўлимига ҳам рози эканини англади. Ҳар қандай маҳбус турма ходимига ўн танга даромад келтиради, шунинг учун турма ходими у ўлиб қолгудек бўлса, қанча зарар кўражагини ҳисоблаб кўрди да, меҳрибонона деди:

– Ҳой, менга қаранг: сизнинг илтимосингизни бажаришнинг ҳеч иложи йўқ; шундай бўлгач, илтимос қилиш фойдасиз. Шу вақтга қадар комендант бирорта маҳбуснинг илтимосига биноан унинг хонасига киргани йўқ, яхшиси жимгина ўтираверинг, сайд қилишга рухсат беришади, ана шунда комендантни учратиб қолишингиз мумкин. Ўшандада унга мурожаат қилсангиз бўлар, агарда у лозим топса, саволларингизга жавоб берар.

- Бундай учрашувни қанча вақт кутиш мумкин?
- Ким билсин? – деди турма ҳодими. – Бир ой, уч ой, ярим йип, эҳтимол бир йип ўтгач учрашарсиз.
- Жуда узоқ-да бу, – деди Дантец, – мен уни ҳозир, шу дақиқанинг ўзида кўрмоқчиман.
- Қайсарлик қилиб ҳадеб бир гапни айтаверманг, бу ҳолда икки ҳафта ўтар-ўтмай жинни бўлиб қоласиз.
- Наҳотки? – деди Дантец.
- Ҳа, жинни бўласиз; жиннилик ҳамиша мана шундан бошланади. Бизда шунақа бир ҳол юз берди. Сиздан олдин шу ерда бир аббат турган эди... У комендантга бўшатиб юборсанг миллион франк бераман деб ҳеч тўхтамай алжий берди, охири ақлдан озиб, жинни бўлиб қолди.
- У бу ердан қачон кетган эди?
- Бундан икки йил бурун.
- Уни озод қилиб юборишдими?
- Йўқ, карцерга тиқиб қўйишиди.
- Ҳой, менга қара, – деди Дантец, – мен аббат эмасман, жинни ҳам эмасман. Эҳтимол, кейин ақлдан озарман, бироқ баҳтга қарши ҳозирча ақл-хушим жойида. Мен сенга бошқа нарса ваъда қиласман.
- Нима экан у?
- Мен сенга миллионлар ваъда қиласман, чунки менинг бунақа пулим йўқ. Лекин сен Марселга борганингда Каталанига бориб Мерседес деган қизга менинг хатимни, ҳатто хат эмас, икки сатр ёзувимни етказишига ваъда қиласанг юз экю бераман.
- Агарда мен бу икки сатр хатни олиб бориб берсаму, у ерда мени тутиб олишса, у тақдирда мен йидига минг ливр оладиган ўрнимдан ажраламан, яна қўшимча даромадим ва овқат ҳам бор бу ёқда. Кўриб турибсизки, уч юзни ола-

ман деб, ўзимни минг ливрдан маҳрум этадиган йўлга юрсам, аҳмоқлик қилган бўлур эдим.

– Майли, сенинг айтганинг бўлсин, – деди Данте. – Лекин қулоқ сол ва эсингда тутгинки, сен Мерседесга хатни олиб бормасанг ёки жиппа бўлмаса, менинг шу ердалигими ни унга хабар қилмасанг, бир эмас, бир кун эшик орқасида пойлаб тураман-да, эшиқдан киришинг ҳамон табуретка билан қарсллатиб соламан-да, каллангни мажақ-мажақ қилиб ташлайман.

– Ҳа-ҳа! Бу пўписа-ку! – деди турма ходими бир оз орқага тисарилиб ва ҳимояга тайёрланиб. – Дарҳақиқат, миянгиз айнигани ростта ўхшайди. Аббат ҳам шундан бошлаган эди, уч кундан сўнг сиз ҳам унга ўхшаб қутуриб тўполон кўтарасиз. Хайриятки Иф қалъасида карцерлар бор.

Данте табуреткани кўтариб боши устида айлантириди.

– Хўп-хўп, – деди турма ходими, – энди сиз комендантни албатта кўрмоқчи экансиз, мен унга айтаман.

– Бошда шундай десанг бўларди-ку! – деди Данте, сўнг табуреткани ерга қўйди-да, чиндан ҳам ақлдан озаётган киши сингари кўзларини олайтириб, бошини қўйи солиб ўтириди.

Турма ходими чиқиб кетди; бир неча дақиқадан сўнг тўрт солдат ва бир капрап ҳамроҳлигида қайтиб келди.

– Комендантнинг буйруғига биноан, – деди у, – маҳбусни бундан бир қават пастга тушириб қўйинг.

– Яъни зиндонга-да, – деди капрап.

– Ҳа, зиндонга, жиннини жинни билан бир хонага қамаш керак.

Тўрт солдат маҳбусни маҳкам тутиб олди. Қандайдир бир паришон ҳолга тушиб қолган Данте ҳеч қаршилик кўрсатмай улар кетидан юрди.

Улар ўн беш зина пастга тушишли: қоп-қоронги камеранинг эшиги очилди. Данте: «У ҳақ гапни айтди, жиннини жинни билан бирга қамаш керак», деб гўнғиллаб камерага кириб кетди.

Эшик ёпилди. Данте деворга етгунча қўлларини узатиб борди-да, бурчакка чўкиб, узоқ вақтгача қимир этмай ўтириди. Шу орада қоронғилликка кўникиб, хонадаги буюмларни кўра бошлади.

Турма ходими янглишмаган эди: Дантес чиндан ҳам ақлдан озаётган эди.

IX. НИКОҲ КУНИНИНГ ОҚШОМИ

Вильфор юқорида айтганимиздек, яна ўша Гран-Кур кўчасига бориб, жаноб Сен-Меран уйнга кирди. Меҳмонлар емакхонада эмас, меҳмонхонада кофе ичиб ўтиришган эди.

Рене ва меҳмонлар уни сабрсизлик билан кутишаётган эди. Шу сабабдан уни қувонтириб-қичқириб кутиб олишиди.

– Хўш, каллакесар, давлат посбони роялист Брут! – қичқириди меҳмонлардан бири. – Нима бўлди? Гапиринг!

– Яна янги террорга тайёрланаётган эканларми? – деди яна бири.

– Корсикалик одамхўр инидан чиқмадимикин? – сўради учинчиси.

– Маркиза, – деди Вильфор бўлғуси қайнанаси ёнига бориб. – Кечиринг мени, лекин менга жавоб бермасангиз бўлмайди... Маркиз, фақат ўзингизга айтадиган икки оғиз сўзим бор, рухсат қиласизми?

– Демак, ҳақиқатдан ҳам жиддий иш экан-да? – деди маркиза, ҳақиқатдан ҳам Вильфорнинг кайфи ночоғ эканини кўриб.

– Жуда жиддий иш, мен бир неча кунга сизни ташлаб кетишга мажбурман. Ишнинг нақадар муҳимлигини шундан ҳам билиб олишингиз мумкин.

– Сиз кетяпсизми? – қичқириб юборди Рене дили сиёҳ бўлганини беркитолмай.

– Иложим йўқ! – жавоб қилди Вильфор. – Иш жуда зарур.

– Қаёққа кетяпсиз? – сўради маркиза.

– Суд сири бу. Вироқ бирортангизда Парижга топшириқ бўлса, бир жўрам кетяпти, у бажонидил бажаради.

Ҳамма бир-бирига қаради.

– Сиз мен билан гаплашмоқчимидингиз? – сўради маркиз.

– Ҳа, рухсат этсалар кабинетингизга кирайлик.

Маркиз Вильфорни қўлтиқлади-да, иккови чиқиб кетди.

– Нима гап ўзи? – деди маркиз кабинетга кира туриб. – Қани, гапиринг-чи.

– Масала жуда муҳим. Тездан мен Парижга жўнашим керак. Беадаблилик бўлса-да, кечиринг, бир савол бераман. Давлат заёми борми?

– Менинг бутун бойлигим шу заёмларда, олти ёки етти минг франк келади ўзиям.

– Сотинг уни, тезроқ сотиб юборинг, акс ҳолда хонавайрон бўласиз.

– Бу ерда туриб қандай қилиб сотаман?

– Парижда далполингиз борми?

– Бор.

– Унга хат ёзинг, мен олиб бориб бераман, тезда сотиб юборсин, эҳтимол мен ҳам кечикиб қоларман.

– Оббо! – деди маркиз. – Келинг, вақт ўтмасин.

У столга ўтириб ҳамма облигацияларни тўғри келган нархда сотиб юбориш тўгрисида агентига фармойиш ёзди.

– Бир хат тайёр, – деди Вильфор хатни кармонига аста солиб, – менга яна бир хат керак.

– Кимга?

– Қиролга.

– Қиролга?

– Ҳа, қиролга.

– Мен у олижанобларига тўғридан-тўғри қандай хат ёза оламан ахир?

– Мен ўзингиз ёзинг деяйтганим йўқ, граф де Сальвъёдан илтимос қилинг, у киши ёзиб берсан. Қимматли вақтни бекорга ўтказмаслик учун, шундай хат керакки, у билан мен қабул қилишда бўладиган расмиятларсиз тўғри қирол ҳузурига кириб бора олайин.

– Адлия министри-чи? У Тюильрига кириш ҳуқуқига эга, истаган вақтда қирол ҳузурига кириш учун шу министр орқали рухсат олишингиз мумкин.

– Тўғри. Бироқ олиб бораётган муҳим янгиликка бирорни шерик қилишнинг нима кераги бор?.. Тушундингизми? Адлия министри мени иккинчи ўринга суриб қўйиб, мен қилган хизматни ўзиники қилиб кўрсатиши табиий. Сизга

шуни айтиб қўяйинки, маркиз, агарда Тюильтрига ўзим биринчи бўлиб кирсам, ҳеч шубҳасиз, катта мансабга эга бўлман, чунки мен қиролга шундай ёрдам кўрсатаманки, буни ҳеч ким ҳеч маҳал унумтмайди.

– Азизим, агар шундай бўлса, боринг, сафарга тайёрганинг; мен Сальвьёни чақираман, у хат ёзиб беради, бу хат билан сиз тўғри қирол ҳузуринга кириб кетаверасиз.

– Жуда соз, бироқ тез бўлинг, вақт ўтмасин; чорак соатда мен почта файтунида бўлишим керак.

– Бизнинг уйимиз опдида тўхташсин, айтинг файтунчига.

– Минг-минг афсуски, шундай баҳтли пайтда мадмуазель де Сен-Мерандан ажралаётирман, мен учун маркизадан ва мадмуазелдан узр сўрарсиз деб умид қиласман.

– Сизни улар менинг кабинетимда кутишади, ўша ерда хайрлашасиз.

– Бениҳоя миннатдорман сиздан. Хатни тайёргланг.

Маркиз қўнғироқ чалди.

Хизматкор кирди.

– Граф де Сальвьёни чақиринг бу ёққа... Сиз кетаверинг, – деди маркиз Вильфорга.

– Мен ҳадемай қайтаман.

Вильфор шундай деди-да, шошилиб чиқиб кетди; аммо эшик опдида, қироллик прокурорининг ёрдамчиси қаёқладир жуда шошилиб бораётганини кўрсалар бутун шаҳар ваҳимага тушиб қолиши мумкин, деб ўйлади-да, одатдагича салобатли, вазмин, осойишта қадам ташлай кетди.

Уйига яқинлашганда, қоронғида уни кутиб турган оппоқ шарпага кўзи тушди.

Бу Мерседес эди. У Эдмондан ҳеч қандай дарак бўлмагач, унинг нечун қамалганини ўзи билмоқчи бўлиб келган эди.

У Вильфорни кўрди-да, йўлга чиқиб унинг олдини тўсди. Дантес қайлиги тўғрисида Вильфорга айтиб берган эди, шунинг учун Мерседеснинг ўзини танитишга эҳтиёж йўқ эди, Вильфор шусиз ҳам уни таниди. Қизнинг бекиёс ҳусижамоли, келишган қадди-қомати уни мафтун этди ва қиз ундан қаллигини сўраганида Вильфор ўзини айбдору. Мерседесни судья деб ҳис этгандай бўлди.

– Сиз сўраётган одам ниҳоятда оғир жиноятчи, – жавоб қилди Вильфор, – унинг учун бирор нарса қилишдан ожизман.

Мерседес уввос солиб йиглаб юборди; Вильфор ёнидан ўтиб кетмоқчи бўлган эди, қиз уни тўхтатди.

– Ҳеч бўлмаса, унинг қаердалигини айтиб беринг, – деди зўрға овоз чиқариб, – мен унинг тириги ёки ўлигидан хабар олиш имкониятига эга бўлай.

– Билмайман унинг қаердалигини? Энди у менинг ихтиёrimda эмас. – жавоб қилди Вильфор.

Мерседеснинг сезгир, синовчан қараши ва ёлвориб туриши унга оғир туюлди. У Мерседесни итариб юборди-да, уйига кириб, қизнинг дард-аламидан ўзини халос қилмоқчи бўлгандек, дарров эшикни бекитиб олди.

Аммо киши дард-аламдан осонликча кутула олмайди. Дард-алам билан яраланган киши, Вергилий айтганидек, уни ҳалокатли найза каби ўзи билан бирга олиб кетади. Вильфор эшикни қулфлаб меҳмонхонага кўтарилди, аммо шу пайт оёқлари титраб, букилди: кўксидан йиги сингари фифон отилиб чиқди-да, курсига йиқилиб тушди.

Ана шунда хаста юракда бедаво дарднинг биринчи белгилари пайдо бўлди. Ўз мансабпарамстлиги йўлида қурбон этган бегуноҳ ўсмир, отасининг гуноҳи учун азоб чекиб ётган инсон унинг кўз олдида гавдаланди: ранги оқариб бўзарган Данте севгилисини кўлтиқлаб даҳшат солиб келарди. Мерседеснинг ҳам ранги ўчиб, қони қочган. Бу Вильфорни оғир виждан азобига соларди; юрагини эзиб, кеми-рарди.

Вильфор яна бир карра иккиланди, аммо бунисини ҳам енгди. У бир марта эмас, бир неча марта кураш жараёнида ҳаяжондан бўлак ҳеч нима сезмай, айборларга ўлим жазоси талаб қилган эди. Унинг суд маслаҳатчилари ва судьяларни лол этувчи дабдабали нутқлари натижасида юз берган бу ўлим жазолари салгина бўлса-да прокурор ёрдамчи-сининг кўнглини нохуш этмаганди, чунки айбланувчилар Вильфорнинг фикрича, гуноҳкор эдилар.

Бу гал эса иш буткул бошқача эди: у гуноҳсиз кишини – баҳт қуши бошига қўниб турган ёш йигитни бир умрлик қамоқча ҳукм қилди; унинг эркинлигини эмас, баҳтини ҳам

тортиб олди; бинобарин, бу гал Вильфор судья эмас, жал-под ролини ўйнади.

Мана шуларни ўйлаганда юраги санчиб, гурс-гурс ураёт-ганини сезди, шу дамгача ҳеч бундай бўлмаган эди. Қалби-ни ваҳима ҳислари бутунлай қамраб олди. Чидаб бўлмайди-ган алам ярадорга мана шу каби азоб беради, то яранинг кўзи битиб, тузалиб кетмагунча унга асло бармоқ учини тек-кизолмайди ярадор.

Бироқ Вильфорнинг яраси тузалмайдиган ёки тузалган-да ҳам илгаригидан қаттиқроқ азоб бериб яна очиладиган ярапардан эди.

Мабодо шу пайт Рененинг раҳм-шафқат тилаган майин овози эшитилиб, гўзал Мерседес кирса-ю: «Теламизда пар-вардигор гувоҳ, дуобад қиласман сизни: қайтариб беринг қайлиғимни», деб юборса, Вильфор муқаррарлик олдида тиз чўкиб, унга буткул таслим бўлган ва ўзини хавф-хатар-лар жари ёқасига олиб бориб бўлса-да, жонсиз қўли билан Дантесли озод қилиш тўғрисидаги буйруққа қўл қўярди. Аммо бу ноҳуш сукунат чўйкан хонада ҳеч кимнинг овози эшитилмади, фақат эшикни очиб хизматкор кирди-да, поч-та отларн извошга қўшилиб, сафарга тайёр этилганини хабар қилди.

Вильфор ўнидан турди ёки тўғриси, ички зиддият кура-шидан ғолиб чиққан киши каби сапчини турди-да, югуриб ёзув столи ёнига борди, тортмалардан бирида сақланиб ётган ҳамма олтинларни олиб чўнтағига солди. Паришон ҳолда қўли билан пешонасини артиб ва нималарни дир пин-гиллаб у ёқ-бу ёққа юрди; ахири хизматчи елкасига плаши-ни ташлаганини сезиб, ташқарига чиқди, иргиб файтунга минди ва Гран-Кур кўчасига, маркиз де Сен-Меран уйига юриш ҳақида дона-дона қилиб буйруқ берди. Хуллас, баҳ-ти қаро этилган Дантесл ҳеч чиқмайдиган қилиб қамоққа ҳукм этилди.

Маркиз де Сен-Мераннинг ваъдасига мувофиқ Вильфор кирганда кабинетда унинг хотини ва қизи ўтирган эди. Йигит Ренени қўриб сесканиб кетди: у яна Дантеслга раҳм-шафқат қилишни илтимос қилармикан деб қўрқди. Бироқ ёш қиз фақат бир нарса билан, қайлиғининг сафари би-лангина банд эди. Рене Вильфорни севарди; Вильфор улар-

нинг тўйи арафасида жўнаб кетяпти; қачон қайтишини Вильфорнинг ўзи ҳам айтольмасди, шу сабабли, Рене Дантесга раҳмдиллик қилиш ўрнига, аксинча, жиноят қилиб уни қаллиғидан жудо қилаётган кишига лаънат ўқиди шу пайтда.

Мерседес шўрликнинг ҳоли на кечдийкин?

Мерседеснинг кетидан келган Фернан уни де-ла-Лож кўчаси бурчагида кутиб турган эди. Шўрлик қиз Каталанияга қайтиб келди-да, бағри қон бўлиб тўшакка ўзини ташлади. Фернан тўшак ёнида тиз чўкиб бехуш қизнинг муздек қўлини ушлаб иссиқ лабларини босиб ўпа бошлади. Мерседес қўлини тортмас, ҳеч нарсани ҳис этмас эди.

Шу ахволда биринчи тун ўтди. Жинчироқнинг мойи туғаб, ўчди; Мерседес чироқ ёғдусини ҳам, қоронгини ҳам сезмасди. У ҳатто тонг ёришганини ҳам сезмади.

Унинг қайғу-алам тўла кўзлари Эдмондан бошқа ҳеч нарсани кўрмасди.

– Шу ердамисан? – деди у ниҳоят Фернанга ўгирилиб.

– Кечадан буён олдингдан бир қарич нари кеттаним йўқ, – жавоб қилди Фернан ғамгин овозда.

Моррель ҳамон ўзини мағлубиятга учраган ҳисобламасди... Сўроқдан сўнг Дантесин турмага ташлаганларини биларди. Шунда у ёрдам бериши мумкин бўлган ҳамма танишибилишлари, дўст-оғайнилари ҳузурига кириб чиқди, барчасига мурожаат қилди, бироқ Данtes бонапартчилар агенти сифатида қамоққа олинди деган овоза ҳар ёққа тарқаб кеттган эди. Ўша маҳалларда энг довюрак кишилар ҳам Наполеоннинг таҳтига қайтиш йўлидаги ҳар қандай урининини тентаклик деб ўйлардилар, шу сабабли Моррелни ҳеч ким қўпламади, ҳамма ерда унинг илтимосини рад этишди. У иш жуда оғирлашганини ва энди ҳеч ким ёрдам бера олмаслигини англаб, кўнгли ғаш бўлиб уйига қайтди.

Кадрусс ҳам зўр танишга тушиб қолган эди. Дантесга ёрдам бериш учун Моррель сингари елиб-югуриб бутун шаҳарни кезиб чиқмади, чунки бундан наф йўқ эди. Бунинг ўрнига у уйидан ташқарига чиқмай ўтириб олди-да, икки шиша винони олдига қўйиб, бутун аламини винодан олди. Бироқ унинг гангнуб қолган қалласини батамом айнитиб юбориш учун икки шиша вино камлик қиласарди. Шу сабабли

Кадрусс оёқтари қийшайиб кетган столга икки бўш шиша ўртасига кўкрагини тираганча ўтириб қолди. Ташқарига чиқиб вино келтиришга ҳам, юз берган воқеани унудишига ҳам мадори етмай, пилиги тутаб ётган шамчироққа тикиларди, холос.

Биргина Данглар бу воқеалардан ташвишга тушмас ва азоб чекмасди, аксинча, у қувонардн: у душманидан қассос олди ва **Фараон** кемасидаги лавозимни эгаллади. Илгари, Дантес озод вақтда бу лавозимдан ажралиб қоламанмикин, деб қўрқиб юради. Данглар онасининг қорнидан қулогига қалам қистириб, юрак ўрнига сиёҳдон билан туғиладиган ҳисоб-китобли одамлардан бўлиб, дунёдаги ҳамма нарса унинг кўзопдида олиш ёки кўпайтиришдан иборат эди. Борди-ю, бирон киши шу рақамларнинг камайишига сабабчи бўлгудек бўлса, Данглар ундай одамнинг баҳридан ўтиб қўя қоларди. Чунки рақамларни одамдан устун қўярди.

Шу боисдан Данглар одатдаги вақтда ётди ва хотиржам уйқуни ураверди.

Вильфор граф-де Сальвъёning тавсияномасини олиб, Ренени иkkala юзидан ўпди, маркиза де Сен-Меран қўлига лабларини босди, маркизнинг қўлини сиқиб хайрлашди-да, почта аравасига чиқди. Арава Экс йўлидан елдек учиб кетди.

Оғир мусибат чекаётган кекса Дантес даҳшатли ташвиш-ваҳималар гирдобида қийналиб ётарди.

Энди Эдмонга келсак, унинг ҳоли нима кечажигани бизга маълум.

X. ТЮИЛЪРИДАГИ МЎЖАЗ ОРОМГОҲ

Уч ҳисса ортиқ кира пули тўлаб Париж томон учиб бораётган Вильфорни шу ерда қолдирайлик-да, икки-уч меҳмонхонадан ўтиб бориб, доира шаклдаги деразали оромгоҳга назар ташлайлик. Бу оромгоҳнинг донғи кетганига сабаб шуки, у илгарн Наполеон ва Людовик XVIII нинг, ҳозир эса, Луи-Филиппнинг энг севган кабинети эди.

Людовик XVIII мана шу кабинетда Гартвелдан олиб келган ва машҳур кишиларга хос ажиб табиати билан жуда

ѣқтириб қолган ёнғоқ столда ўтириб олиб оқ соч, ялтироқ юзли, олифта кийинган эллик ёшли кишининг ҳикоясини паришон ҳолда тингларди. Шу билан бирга у Горацийнинг асари четларига қандайдир белгилар ёзарди. Бу китоб Грифиус томонидан анча хатолар билан нашр этилган бўлса-да, ўқимиши эди ва олий жанобларнинг филология борасидаги кузатишларида ёрдам берарди.

– Гапингиздан маълум бўлники... – деб гап бошлади қирол.

– Мен бениҳоя ташвишдаман, олий жаноблари.

– Ростдан-а? Тушингизда еттита семиз ва еттита ориқ сигир кўргаи бўлманг тағин?

– Йўқ, олий жаноблари. Ундаи бўлганда эди, ҳалқ маталига мувофиқ, биз етти йил мўл-кўллиқда, сўнг етти йил очликда яшаган бўлур эдик, бироқ сиз каби тадбиркор қирол паноҳида яшаганда, ҳеч нарсадан хавфсирашнинг ҳожати йўқ.

– Хўш, айтинг-чи, сизни нима ташвишга соляпти, жаноб Блакас?

– Жаноби олий, менинг фикримча, жанубда момақалдироқ тайёрланаяпти, деб ўйлашга асос бор.

– Шундай деб ўйласангиз, азизим герцог, – жавоб қилди Людовик XVIII, – демак, кўп нарсадан бехабар экансиз. Менинг билишимча, у ерда ҳаво очиқ.

Людовик XVIII анча маърифатли одам бўлса-да, енгилелли ҳазилни яхши кўрарди.

– Жаноби олий, – деди деб Блакас, – ҳеч бўлмаса содик хизматкорингизнинг кўнглига тасалли бериш учун Лангердок, Прованс ва Дофине ўлкаларидаги оқилларнинг кайфиятини, фикрини аниқ билиб келиш учун ишончли кишиларни юборишга рухсат этингиз.

– *Capitius surdis*,⁶ – жавоб қилди қирол Гораций китоби бетлари четига белгилар кўйища давом этиб.

– Жаноби олийлари, – давом этирди сўзини сарой аъёни ўзининг венузин шоирининг ярим байтини тушунганини кўрсатиш учун илжайиб, – жаноби олий, Франциянинг со-

⁶ Биз гунгларча ашулга айтамиз (пот.).

диклигига ишониб, шундай деяётган бұлсанғиз, ҳақ гапни айтапсиз. Бирок қандайдыр ашаддий бир ҳужум бўлиши мумкин деб хавотир олаётганим асоссиз эмасдир.

– Ким хуруж қилиши мумкин?

– Бонапарт ёки унинг партияси.

– Азизим Блакас, – деди қирол, – сизнинг бу ваҳиманғиз ишимга халақит беряпти.

– Сизнинг бепарволигингиздан менинг уйқум қочади тун бўйи.

– Тўхтанг, азизим, тўхтанг, менда бир фикр пайдо бўлди: *Pastor quum traheret*⁷ тўғрисида, тўхтанг, галингизни сўнг айтасиз.

Жимжитлик чўкди, қирол майда хат билан Гораций асарининг бетлари четига бир неча сатр ёзди.

– Мана энди давом эттираверинг, азизим герцог, – деди қирол бирорнинг фикрини таҳлил этиб, ўзида ҳам фикр туғилган киши сингари бошини баланд кўтариб, – давом эттиринг сўзингизни, қулоғим сизда.

– Жаноби олийлари, – деб бошлади ҳикоясини Влакас, Вильфорнинг ахборотидан аввал ўз манфаати учун фойдаланмоқчи бўлиб, – сизга маълум Өлпсинки, мени қуруқ мишишлар ташвишга solaётгани йўқ. Менинг тўла ишончимга сазовор, Франция жанубидан хабардор бўлиб туриш тўғрисида мендан топшириқ олган (герцог шу сўнгги сўзларини айтганда бир оз тутилиб олди) фаросатли киши почта аравасида от чолтириб ҳузуримга келди-да, қиролга катта хавф таҳдид қилмоқда деди. Ҳузурингизга шошиб келишменинг боиси ҳам шу!

– *Mala ducis avi domum.*⁸ – давом эттириди қирол Гораций китобига белгилар кўйиб.

– Жаноби олийлари, эҳтимол бу борадаги галларни бас қилишимни истарсиз?

– Йўқ, йўқ, азизим герцог, бирок қўлингизни чўзинг...

⁷ Подачи аравада олиб келаётгани... (лот.) (Гораций, Одапар. I, 15).

⁸ Аччиқ қайғуга элтапсан мени... (лот.) (Гораций, Одапар. I, 15).

– Қайсинаисини?
– Хоҳлаганингизни. Ҳуана, у ёқда, чапда...
– Мана бу ердами, жаноби олий?
– Мен чапда деяпман, сиз бўлса ўнгдан ахтаряпсиз; мендан чап томонда деяпман, ана шу ерда полиция министри нинг кечаги ахбороти бўлиши керак... Дандренинг ўзи ҳам келган кўринади... Жаноб Дандре деб айтгандингиз шекили? – деди қирол полиция министри келганини хабар бериш учун кирган маҳрамга қараб.

– Худди шундай, жаноби олийлари, барон Дандре келдн, – жавоб қилди маҳрам.

– Ҳа, барон, – деди Людовик XVIII мийигида қулиб, – киринг, барон, герцогга жаноб Бонапарт ҳақидаги сўнгти маълумотларни айтиб беринг. Аҳволнинг қанчалик оғир бўлишига қарамай, ҳамма гапни очиқ айтинг, ҳеч нимани яширманг. Эльба ороли вулқон ва у даҳшатли уруш оловини отмоқчи деяётганлари тўғрими?

Дандре икки қули билан стул суюнчиғига тиралиб туриб деди:

– Жаноби олийлари, менинг кечаги ахборотимга назар ташлаған бўлсалар керак?

– Ўқидим, ўқидим. Герцог уни тополмаяпти. Унда нималар ёзилганини ўзингиз ўқиб бера қолинг. Зўравон Бона-парт ўз оролида нималар билан шуғуланаётганини муфасал айтиб беринг.

– Олий жанобларига содиқ кишиларнинг ҳаммаси, – деди герцогга қараб барон. – Эльба оролидан олинган сўнгги хабарлардан хурсанд бўлмоқлари керак. Бонапарт...

Дандре Людовик XVIII га қаради. Қирол нимагадир жуда берилиб кетиб бошини кўтармади ҳам.

– Бонапарт, – давом этди барон, – ўлгудек зерикиб ётибди. Ҳар куни эрталабдан кечгача Порто-Лангонда минерларнинг ишини томоша қилиш билан овора.

– Эрмак учун қашиниб ўтирашиб, – деди қўшимча қилиб қирол.

– Қашиниб? – деди герцог. – Бу нима деганингиз, жаноби олийлари?

– У улуғ зот, ўша қаҳрамон, ярим худо қўтириб касалига мубтало эканини унутиб қўйдингизми?

– Бу ҳам оз, герцог, – давом этди полиция министри, – яқын күнларда у зұравон ақұдан озади, деб умид қиласиз.

– Ақұдан озади?

– Ҳеч шубҳасиз, унинг мияси айниятти. У гоҳ аччик құз ёзи тұкиб йиғлайды, гоҳ қаҳ-қаҳ уриб купади. Баъзан соатлаб қирғоқда сувга тош отиб ўтиради, мабодо тош сув устида беш ёки опти марта сакраса, худди Маренго ёки Аустерлицда яна ғалаба қозонғандек қувонади. Ишон-чингиз комил бўлсинки, бу ақұдан озишнинг ёрқин белги-сидир.

– Ёки ақли ошиб кетишининг денг, жаноб барон, – деди Людовик XVIII қулиб, – қадимги буюк лашкарбошилар ҳордик чиқариш дамларидә сувга тош отиш билан шуғулланардилар. Плутархнинг китобини очинг-да, Сципион Африканскийнинг ҳаётига бир назар ташланг.

Министрнинг ва қиролнинг бу каби бепарволигини күрган Блакас ўйлаб қолди. Вильфор, ўзимдан бўлак ҳеч ким фойдаланмасин деб, унга ҳамма сирни айтиб бермаган бўлса-да, бироқ герцогни ваҳимага соладиган даражада маълумот берган эди.

– Сўзингизни давом эттиринг, Дандре, – деди қирол, – Блакас ҳалиям ишонгани йўқ. Узурпатор қандай қилиб тўғри, ҳақ йўлга кирганини айтиб беринг.

Полиция министри таъзим қилди.

– Ҳақ йўлга, – деди оҳиста герцог Вергилий асаридаги подачиларга ўҳшаб бири қўйиб, бири вайсаётган қиролга ва Дандрега қараб. – Узурпатор ҳақ йўлига кирибдими?

– Худди шундай, азиз герцог.

– Қанақа ҳақ йўлига?

– Яхшилик йўлига, тушунтириб беринг.

– Гап шундаки, герцог, – деб гап бошлади министр чиндан ҳам жиддий оҳангда, – яқинда Наполеон кўрик ўтказган. Унинг эски вайсақиларидан икки ёки учтаси Францияга қайтиш истагини билдирган. Наполеон уларга жавоб берган ва марҳаматли қиролга жон-дил билан хизмат қилинг, деб насиҳат қилган. Сизни ишонтириб айтаманки, буни унинг ўз оғзидан эшитганлар.

– Хўш, энди нима дейсиз, Блакас? – сўради қирол олдида очиқ турган улкан китобдан бошини кўтариб.

– Нима дердим, жаноби олийлари, иккимииздан биримиз – полиция министри ёки мен хато қиляпмиз. Аммо сиз жаноби олийларининг тинч-осойишта ҳаётингизни ва шоншухратингизни сақлаб-қўриқлаб турган жаноб полиция министри хато қилиши мумкин эмас, бинобарин, мен хато қилган бўлиб чиқаман. Шундай бўлса-да, сизнинг ўрнингизда бўлганимда мен номини айтган кишидан сўраб-суриштирган бўлардим. Мен сиздан, путф этиб, уни қабул қилиб, гапларини эшитишингизни ҳатто талаб этаман.

– Марҳамат этинг, герцог, сизнинг кўрсатмангизга муовফик кимни истасангиз қабул қиласан, бироқ мен уни қуролланган ҳолда қабул қилмоқчиман. Жаноб министр, сизда янги маълумотлар йўқми? Мана бунисига йигирманчи февраль деб ёзилган, бугун ахир учинчи март.

– Йўқ, жаноби олийлари, аммо янги маълумот яқин фурсатларда келиши керак. Уйдан эрталаб чиқиб кетгандим. Мендан кейин эҳтимол олгандирлар.

– Идорангизга боринг, мабодо ҳали келмаган бўлса, у вақтда... – Людовик қулиб юборди, – ўзингиз тўқиб қўя қолинг; ахир, аслида буни шундай қиладилар-ку?

– Худога шукурки, жаноби олийлари, ҳеч қандай уйдирма ясад ўтиришимизнинг ҳожати йўқ, – жавоб қилди министр, – бизга ҳар кун қоп-қоп маълумот юборишади; бу маълумотларни турли шўрпешона одамлар ёрдам кўрсатиб, шунинг эвазига бирор ёрдам олиш ниятида ёзадилар. Улар, баҳтимизга тўғри чиқиб қолар, кутилмаган бирон воқеа юз бериб, маълумотимизни тасдиқлар деб умид қиладилар.

– Жуда соз, бўпти, боринг, – деди қирол, – унугманг, мен сизни кутиб ўтираман.

– Жаноби олий, ўн дақиқа ичида ҳузурингизда бўламан...

– Мен эса жаноби олий, – деди де Блакас, – ахборотчими ни етаклаб келаман.

– Тўхтанг, сабр қилинг, – деди қирол. – Биласизми, Блакас, гербингизни ўзгартишга мажбурман. Сизга қанотларини ёзиб, питирлааб ётган ўлжасини тирноқлари билан чанглаб турган бургутни бераман ва тагига тирноғи ўткирдеган сўз ёзиб қўяман.

– Қупогим сизда, жаноби олийлари, – жавоб қилди герцог. У тоқатсизланиб тирноқларини тишларди.

— Мен мана бу шеър тұғрисида сиз билан маслаҳатлашмоқчи әдим: *Molli fugiens anhelitu*.⁹ Эсингиздами, бу ерда сүз қашқир қувиб бораётган буғу ҳақида боряпти. Ахир, сиз овчи ва оберегермейстерсиз-ку; мана шу *Molli anhelitu* ёқадими сизга?

— Жуда соз, жаноби олийлари. Аммо менинг ахборотчим ана шу сиз айтган буғуға үшшайды. Чунки у икки юз йигирма пье йүлни салкам уч күн ичида почта аравасида босиб келган.

— Бу беҳуда меҳнат ва ортиқча ташвиш. Визда телеграф мавжуд, бу орқали ҳалиги ишни уч ёки тұрт соатда ҳеч қийналмай бажо келтириш мүмкін әди.

— Жаноби олий, сизни фалокатдан сақташ учун узоқ жойдан от чолтириб келган шүрлік ёш йигиттің дилини сиёх қиласиз. Ҳеч бұлмаса менга ўша йигитни тавсия этган граф Сальвьё ҳурмати, ахборотчини қабул қилишингизни илтипом қиласман.

— Граф, Сальвьё? Акамнинг маҳрамими?

— Худди ўша.

— Ҳа, айтгандай, у Марселда-ку.

— Ўша ердан хат ёзиб юборибди менга.

— Фитна тұғрисидаги хатни ўша граф ёзибдими?

— Йүқ, у жаноб де Вильфорни тавсия қилиб, уни сизнинг ҳузурингизга олиб киришни топширибди.

— Вильфор! — қичқириб юборди қирол. — Унинг номи Вильформи?

— Шундай, жаноби олий.

— Марселдан келган шу Вильформи?

— Ҳа.

— Бошдаәқ унинг номини айта қолмайсизми менга? — деди қирол ва унинг юзида ташвиш аломати пайдо бўлди.

— Жаноби олий, унинг номини сиз билмассиз деб ўйлагандим.

— Ундей эмас. Блакас, ундей эмас; бу киши ишбилармон, фикри ҳам яхши, энг муҳими мансабпарат, шуҳратпарат. Отасининг номини сиз биласиз, ҳа, биласиз...

Сен ҳам ҳарсиллаб чопасан... (пот.) (Гораций, Одалар, I, 15).

- Отасини?..
- Ҳа, отасини, яъни Нуартъени.
- Жирондист? Сенатор-а, ўшами?
- Ҳудди ўзи.
- Сиз олий жаноблари шундай кишининг ўғлига давлат лавозимини ишониб топшириб қўйдингизми?
- Азизим Блакас, сиз ҳеч нимани тушунмайсиз-да, мен сизга, Вильфор шуҳратнараст, дедим; у бизга яхши кўри-ниш учун ҳамма нарсадан, ҳатто отасидан ҳам воз кечади-ган киши.
- Үндай бўлса, мен ҳозир уни олиб келай ҳузурингизга?
- Дарҳол, қаерда у?
- Пастда, менинг файтунимда кутиб ўтирибди.
- Боринг, тез олиб келинг бу ёққа уни.
- Кетдим, – деди-да, герцог ёш йигитдай югуриб чиқиб кетди. Роялистик шиҷоати унга ёшлик файрати бағишлар эди.

Якка қолган Людовик XVIII яна Гораций китобига ти-
килди ва шивирлади: *justum et tempest propositi
virum...*¹⁰

Де Блакас қандай шошиб чиқиб кетган бўлса, ҳудди шундай шошиб-пишиб қайтди, аммо қабулхонада у қиролни рўкач қилишга мажбур бўлди: Вильфорнинг чангбосиб кетган ва сарой одоб-қондаларига номуносиб жўн кийимидан маркиз де Брезе норози бўлди ва шундай ҳолда қирол ҳузурига кирмоқчи бўлган ёш йигитнинг беадаблигидан ғазабланди. Бироқ герцог удайчининг хўжакўрсинга ҳамон вай-сашига қарамай ·Олий жанобларининг ҳукм-фармойиши· деган сўз билан ҳамма ғовларни олиб ташлади, Вильфор кабинетга кирди.

Қирол герцог чиқиб кетганда қаерда ўтирган бўлса, ўша ерда ўтирган эди. Вильфор эшикни очганда қиролга рўбарў бўлди. Йигит беихтиёр тўхтади.

– Жаноб де Вильфор, кираверинг, – деди қирол. – Кира-веринг!

¹⁰ Арбоб одил, азму қарорида мустаҳкам... (лот.) (Гораций, Одалар, III, 3).

Вильфор таъзим қилди-да, олга бир неча қадам ташлаб, қиропнинг саволларини кутиб тұхтади.

– Жаноб де Вильфор, – деб гап бошлади Людовик XVIII, – герцогнинг гапига қараганда, бизга сиз қандайдыр мұхим нарсани маълум қилмоқчи экансиз.

– Олий жаноблари, герцогнинг гапи тұғри, мен олий жаноблари, менинг гапларымни тинглашга рози бұлурсиз деган умиддаман.

– Аввало шуни айтинг-чи: у хавф-хатар чиндан ҳам жуда жиddийми?

– Олий жаноблари, бу маълумот менимча, жуда жиddий. Аммо менинг чаққонлигим туфайли, бу хавфнинг олдини олиш мүмкін, деб умид қиласман.

– Ҳеч тортынмай муфассал гапириб беринг, – деди қирол. У ҳам ҳаяжонга туша бошлаган эди, – гапириңг, аммо бир бошдан, тартиб билан ҳикоя қилинг. Мен ҳамма ерда, ҳамма нарсада тартибот бўлишини ёқтираман.

– Мен сиз жаноби олийларига фақат ҳақиқатдан иборат маълумот бераман. Лекин ийманганим важидан фикрим бир оз чалғиб кетса афв этишингизни илтимос қиласман.

Вильфор бу сўзларни ниҳоятда эҳтиёткорона айтди-да, ер остидан қиролга назар ташлади ва у муруват билан қараётганини кўриб, сўзини дадил давом эттириди:

– Мен бир сарой хизматкори сифатида бурчимни адо этиб сизнинг таҳtingизга таҳлика солаётган ҳақиқий фитнани фош этганимдан олий жанобларини хабардор қилиш учун Парижга ниҳоятда шошилиб, ўқдай учиб келдим. Бу ҳар куни пастки табака ичиде ва қўшинларда юз бериб турадиган шунчаки оддий бир тұданинг иғвоси эмас, аксинча, жиddий равишда уюштирилаётган ҳақиқий фитна. Олий ҳазратларига маълум бўлсинки, узурпатор Бонапарт уч кемани қироплантияпти; у қандайдыр бир даҳшатли ишни режалаштиряпти, бу тентаклик бўлса-да, лекин ниҳоятда хавфлидир. Шу дақиқаларда у Эльба оролидан чиқиб кетган бўлиши керак; қаёққа йўл олди экан, бундан хабарим йўқ. Шубҳасизки, у ё Неполга, ёки Тоскания қирғогига, эҳтимол, ҳатто Франциянинг ўзига тушишга уринади. Эльба оролининг ҳокими Италия билан ҳам, Франция билан ҳам алоқани узгани йўқ, бу жаноби олийларига аён.

– Тұғри, – жавоб қилди қирол қаттиқ ҳаяжонланиб, – яқындағина бонапартчилар Сен-Жак күчасида йиғилишиб турғанларини аниқлаган әдік. Давом эттираверинг сүзингизни, илтимос қиласынан. Бу маълумоттарни сиз қандай килиб олдингиз?

– Мен, жаноби олийлари, бир марсеппик дengizчини сүроқ қилиб, шу маълумотларни олишга мұяссар бўлдим. Мен унинг юриш-туришини кўлдан буён назорат остига олиб юрадим, бу ёққа келәётган куни уни қамоққа олиш тұғрисида буйруқ бердим. Бу шахс ҳеч шубҳасиз бонапартчи бўлиб, яширин ҳолда Эльба оролига борган, у ерда маршал билан учрашган, маршал эса у орқали Париждаги бонапартчилардан бирига оғзаки топшириқ берган: бироқ бу одамнинг номини у айтиб бермаяпти. Топшириқда казоқазоларни қайтишга тайёрлаш керак, дейилган (олий жаноблари, мен бу ерда айбдорнинг кўзларини такрорлаётганимни унутмасинлар), бу қайтиш яқинда, тез кунларда юз бериши керак, дейилган топшириқда.

– У одам қаерда? – сўради қирол.

– Турмада, олий ҳазратлари.

– Ишни сиз жиддий деб ўйлајapsизми?

– Жуда жиддий деб билганим сабабли буни никоҳ тўйим куни тантанали ўтиришда эшилдиму, ҳамма нарсани ташлаб, бу ёққа жўнадим. Қайлиғимни ҳам, дўстларимни ҳам қолдириб олий жанобарининг ҳузурига йўл олдим. Хавфга тушаётганим содиқлигимнинг бир гувоҳи.

– Ҳа, – деди Людовик. – Сиз мадмуазель де Сен-Меранга уйланәётган эдингиз-ку.

– Сизга бутун жон-дили билан содиқ кишилардан бири-нинг қизига.

– Тұғри, тұғри, бироқ келинг, Вильфор жаноблари, ҳалиги бирлашма тұғрисидаги гапта ўтайлик.

– Жаноби олий, бу бирлашмадан каттароқ нарса, яъни фитна, деб қўрқаман.

– Бизнинг замонимизда, – жавоб қилди қирол кулиб. – фитна бошлаш мумкину, бироқ уни амалга ошириш оғир, шунинг учунки, яқындағина ота-боболаримиз эгаллаб келганд таҳтга минганимизда бир йўла ўтмишни ҳам, ҳозирги замонни ҳам, келажакни ҳам назар-эътиборга олганмиз...

Мана ўн ойдирки, менинг министрларим Ўртаер денгизи қирғоқларини ҳушёрлик билан күриқлаш устидан қаттиқ назорат қилиб туришибди. Агарда Бонапарт Неаполь қирғығыга тушгудек бўлса – Пъомбинога етнб келмасидан унга қарши бутун коалиция оёққа туради. Агарда Тосканга кўнса, душман ерига қадам босган бўлади: Франция тупроғига у кичкина бир тўда билан тушиши мумкин, у ҳолда биз уни осонгина бир ёқлик қиласиз-кўямыз, чунки аҳоли уни ёмон кўради. Шу сабабли хотиржам бўлинг, лекин амин бўлингки, қироллик сиздан миннатдор.

– Ана, жаноб Дандре ҳам келдилар, – деб хитоб қилди герцог Блакас.

Кабинет остонасида ранги ўчиб, қалтироқ босган полиция министри пайдо бўлди. Ақлдан озган кишига ўхшаб унинг кўзлари олайиб кетганди. Вильфор чиқиб кетмоқчи бўлган эди, бироқ Блакас уни қўлидан тутиб қолди.

XI. КОРСИКА ОДАМХЎРИ

Полиция министрини ваҳима босганини кўриб Людовик XVIII олдидаги столни итариб юборди.

– Барон, нима бўлди сизга? – қичқирди у. – Нега бунчалик эсанкираб қолдингиз? Наҳотки герцог Блакаснинг гумони ва уни тасдиқлаётган жаноб де Вильфорнинг ахбороти тўғри чиқкан бўлса?

Герцог лип этиб бароннинг ёнига борди, аммо сарой аъёнининг ваҳимаси давлат арбобининг балҳоҳлигини бошиб кетди! Дарҳақиқат, аҳвол шу қадар жиддий эдики, шу онда полиция министридан кўра кўпроқ герцог ўзининг шарманда бўлишини афзал кўтарди.

– Олий жанобни... – гўлдиради барон.

– Галиринг! – деди қирол.

Шу пайт полиция министри кайфи учиб Людовик XVIII олдида тиз чўқди, қирол қошларини чимириб орқага тисарилди.

– Галирасизми ёки миқ этмай тураверасизми?

– Оҳ, жаноби олийлари! Қандай баҳтсизликка учрадик биз! Энди нима қиласан? Балойи азимга дучор бўлдим мен!

– Мұхтарам жаноб, – деди Людовик XVIII, – буюраман: гапириңг, нима бұлди?

– Жаноби олийлари, зұравон Наполеон йигирма саккизинчи февралда Эльба оролини ташлаб кетибди ва бириңчи мартда қирғоққа тушибди.

– Қаерда?

– Францияда, олий жаноб, Жуан күрфазида, Антиб яқинидаги кичкина гаванда.

– Зұравон Париждан иккі юз эллик лье масофадаты Жуан күрфазидаги Антиб яқинига бириңчи мартда тушибди-ю, сиз бундан фақат бугун – учинчі мартда хабардор бўлиб-сиз-да... Йўқ, мұхтарам жаноб, бундай бўлиши мумкин эмас, ё сизни алдабдилар ёки сиз ақтдан озибсиз.

– Жаноби олийлари, баҳтимизга қарши, бу ҳақиқат! Чиндан ҳам у Франция қирғоғига тушибди!

Людовик XVIIIни қаҳр-ғазаб ва ваҳимадан титроқ босди, кўкси ва юзи тўсатдан шатта егандек сапчиб ўрнидан туриб кетди.

– Францияда! – бақириб юборди у. – Зұравон Францияда! Демак, шундан маълум бўлдики, унинг изидан назорат қилиб турилмаган экан-да? Ким билсин, эҳтимол назорат қиладиганлар у билан тип бириктиргандир?

– Олий ҳазратлари, – деди герцог Блакас товушини кўтариб, – барон Дандрейдай одамни сотқинликда айблаш мумкин эмас! Жаноби олийлари, ҳаммамиз бегам, бепарво бўлиб, бурнимиз олдиаги нарсани ҳам кўролмайдиган кўр бўлиб қолган эканмиз, полиция министри ҳам мана шу умумий бепарволик ботқоғига ботган, холос!

– Бироқ... – деди Вильфор сўз қотиб, аммо бирдан шаштидан қайтди, – марҳамат қилиб кечиринг мени, олий жаноблари, – таъзим қилди у, – мен ошириб юбордим шекили; узр сўрайман сиздан.

– Гапираверинг, жаноб Вильфор, дадил гапираверинг, – деди қирол. – Фақат сиз юз берәётган баҳтсизликдан бизни ҳаммадан олдин хабардор этдингиз. Энди бу баҳтсизликдан қутупиш воситасини топишида бизга ёрдам беринг.

– Олий ҳазратлари, жанубда зұравон Наполеонни жуда ёмон кўришади. У мабодо жануб томондан босиб келади-

ган бўлса, Прованс ва Лангедок аҳолисини унга қарши кўтариш қийин эмас, дейишади.

– Тўғри, – деди министр, – бироқ у Гап ва Систерон томондан келяпти.

– Келяпти! – деди министрнинг сўзини бўлиб қирол. – Демак, у Парижга келаёттан экан-да?

Полиция министри индамади, бу эътироф этгани эди.

– Дофине-чи? – сўради қирол Вильфордан, – Прованс каби бу ўлка аҳолисини ҳам зўравонга қарши кўтарса бўлармикин? Бу ҳақда нима дейсиз?

– Мен жаноби олийларига аччик ҳақиқатни айтишга мажбурман. Дофинеда аҳолининг кайфияти Прованс ва Лангедокка қараганда анча бузуқ. Тоғликлар – бонапартчилар, олий ҳазратлари.

– У яхши хабардор экан, – шивирлади қирол, – унинг қанча қўшини бор?

– Олий жаноблари, қанчалигини билмайман, – жавоб қилди полиция министри.

– Нега билмайсиз? Буни аниқлашни унугиб қўйибсиз-да? Дарвоҳе, бунинг унчалик аҳамияти йўқ.

– Олий жаноблари, мен буни сўраб-сурештиролганим йўқ: шошилинч хабарда узурпаторнинг қирғоққа чиққани ва қайси томондан келаётгани айтилган, холос.

– Шошилинч хабарни қандай қилиб, қаердан опдингиз? – сўради қирол.

Министр бошини қўйи солди-да, қизариб кетди.

– Телеграф орқали, жаноби олийлари.

Людовик XVIII опдинга бир қадам ташлади-да, Наполеонга ўхшаб қўлларини қовуштириб кўксига қўйди.

– Хуллас, – деди ғазабдан бўзариб, – бу шахсни етти иттифоқчи армия ағдариб ташлади, бир мўъжиза юз бердию, мен йигирма беш йил чўзилган қувфиндан сўнг қайтиб келиб, боболарим таҳтига ўтирдим. Ўша йигирма беш йил мобайнинда менга ваъда қилинган Францияни ўргандим, фикр юритдим, одамларни танидим, хўш, нима учун? Орзум ушалиб мақсадимга етган пайтимда ўз измимдаги куч-кувват момақалдироққа айлансину, ўзимни кунпаякун қилсин учунми?!

– Жаноби олийлари, тақдир экан, – деди ғұнғиплаб оғир бу күпфат, одамни әзіб мажақлаб ташлаши мүмкін эканини фаҳмлаган министр.

– Бинобарин, бизнинг ҳәқимизда душманлар нима деған бўлса, ҳаммаси ҳақ гап экан-да: яъни биз ҳеч сабоқ олмабмиз, ҳеч нарсани унутмабмиз-да! Унга қилғанларидек, менга ҳам хонинлик қилиб тутиб берганлариде эди, ўзим ўзимга тасалли бериб кўя қолардим. Бироқ мени шуҳратга кўмиб юборган одамлар орасида, мени ўзларидан ҳам яхшироқ сақлаши керак бўлган одамлар орасида (чунки, мен таҳтга мингунимга қадар улар ҳеч эдилар, мендан кейин ҳам ҳеч бўлиб қолишади; бундан хулоса шуки, мен баҳтиёр бўлсам, улар ҳам баҳтиёр) турсаму, ана шу одамларнинг нўноқлиги, аҳмоқлиги натижасида ҳалокатта юз тутсам! Ҳа, жаноб, сиз тўғри айтдингиз: бу – тақдир!

Министр бошини қўйи соглан ҳолда бу даҳшатли раддияни фиқ этмай тинглар, Блакас юзидағи терни артар, Вильфор эса, нуфузи ошаётганини сезиб ичидан қувонарди.

– Ағдариссангу, – давом этди сўзида Людовик XVIII, монархияга қазилган чуқурнинг ниҳоятда чуқурлигини биринчи қарашдаёқ ўлчаб олгандек, – ағдариссангу, таназзул жарига отилаёттанингни телеграфдан билсанг! Бу шарманда-гарчиликдан кўра, заҳарханда кулгилар остида Тюильри зинасидан пастга тушиб боришдан кўра, акам Людовик XVI сингари дорга бўйнимни чўзиб бора қолганим яхши-ку! Францияда кулги бўлишнинг оқибати нима бўлишини билмайсиз-да, муҳтарам жаноб! Аслида сиз буни билиб олишиниз зарур.

– Жаноби олийлари, – деди минғирлаб министр, – шафқат қилинг!

– Жаноб Бильфор, яқинроқ келинг, – деди қирол бутун бир давлатнинг тақдирини зилзилага солаётган суҳбатни тек кузатиб турган йигитга қараб, – яқинроқ келинг-да, у шу кунгача билолмаган нарсаларнинг ҳаммасини олдиндан билиб олиш мүмкін эканини айтиб беринг министрга.

– Узурпаторнинг ҳаммадан сир сақлаб келган режаларини олдиндан билиб олишнинг имконияти бўлмади.

– Имконият бўлмади эмиш! Бунинг топган важини қаранг-ал Афсуски, ҳар қандай асосли далил кишининг мав-

қеңига таққосдир, мен шундан уларнинг қадр-Кимматини билиб оламан. Ўз ихтиёрида бутун бир бошқарма, департаментлар, агентлар, изқуварлар, айғоқчилар ва бир яром миллион франк миқдорида махфий фонди бўлган министр Франция қироғидан атиги олтмиш миль нарида нима бўлаётганини билиш имкониятини тополмабди-да? Ана шу воситалардан биронтасига эга бўлмаган мана шу йигит, қаршингизда турган мана шу оддий суд ходими бутун бошли полицияси бўлган сиздек одамдан кўпроқ сирларни билиб олибди, агар у сиз сингари телеграфга ҳўжайинлик қилиш ҳуқуқига эга бўлганда эди, менинг тоҷ-тахтимни қутқариб қолган бўлур эди.

Полиция министрининг хўрлиги келиб Вильфорга қарди, прокурор ёрдамчиси эса ғолибона камтарлик билан бoshини эгди.

– Блакас, сизнинг ҳақингизда ҳеч нарса дея олмайман, – давом этди қирол, – бирор нарсани фош этмаган бўлсангиз-да, бироқ оқиппик қилиб фитнадан гумоним бор, деб қаттиқ туриб олдингиз. Вошқа киши жаноб Вильфорнинг ахборотига бўлмағур гап деб эътибор бермаган ёки ўз манфаатини кўзлаётган шуҳратпастнинг уйдирмаси бу, деб ўйлаган бўлур эди.

Бу бир соат олдин полиция министрининг жуда гердан-йиб айтган сўзларига ишора эди.

Қиролнинг бу пичингини Вильфор тушунди. Прокурор ёрдамчисининг ўрнида бошқа одам бўлганда, мақтовларга маҳлиё бўлиб, эсанкираб қолган бўларди. Бироқ Вильфор полиция министрининг беомон ҳалокатга юз тутаётганини фаҳмлаган бўлса-да, ўзига қарши яна битта ашаддий душман орттиришни истамасди. Шуниси ҳам борки, шунча ҳокимият қўлида бўла туриб, Наполеоннинг разил режаларини билиб ополмаган министр жон талвасасида Вильфорнинг сирларини фош қилиб қўйиши мумкин, бунинг учун у Дантесли сўроқ қилса кифоя. Шу сабабдан Вильфор министрининг «ярасига туз сепиш» ўрнига, малҳам қўйди:

– Жаноби олий, – деди Вильфор, – воқеа шу қадар тез юз бердики, буни фақат парвардигорнинг ўзи тўхтата олиши мумкин эди. Сиз жаноби олийлари, мени матонатим натижасида узурпаторнинг режалари аён бўлганини айтяп-

сиз. Аслида буни мен ҳам тасодифан билib қолдиму содик хизматкорингиз сифатида бу тасодифдан фойдаланиб, ҳузурингизга ташриф этишга шошилдим. Жаноби олийлари, сўнг ихлосингиз қайтиб қолмасин учун ҳозир, биринчи учрашувдаёқ бирдан мени ортиқча мақтаб юбормаслигинизни илтимос қиласман.

Полиция министри Вильфорга табассум-ла қараб, министрдорчиллик изҳор этди, Вильфор эса ниятига эришганини ва қиролнинг марҳаматидан маҳрум бўлмаган ҳолда, зарур пайтда таянч бўладиган дўст ортирганини англади,

– Майли, сиз айтгандек бўлсин, – деди қирол. – Жаноблар, энди... – давом эттириди сўзини қирол Блакасга ва полиция министрига, – энди иккингизга менинг бошқа айтадиган гапим йўқ, жавоб сизларга... Бундан кейин қилинадиган ишлар, ҳарбий министрнинг вазифаси.

– Бахтимизга, – деди герцог, – ишонса бўладиган армиямиз бор: жаноби олийларига аёнки, келиб турган барча маълумотлар армиянинг тож-тахтига содиқлигидан далопат беради.

– Менга ҳадеб маълумотлар тўғрисида гапираверманг; уларга қанчалик ишониш мумкин эканини энди билиб олдим. Дарвоқе, барон, Сен-Жак қўчаси тўғрисида қандай янги маълумотлар бор?

– Сен-Жак қўчаси тўғрисида! – қичқириб юборди бехосдан Вильфор, лекин дарров ўзини босиб олди: – Жаноби олий, кечиринг, баъзан сизга мафтун бўлиб кетаман-да, адаб қондаларини (сизга бўлган иззат ҳурматимни эмас, асло) унутиб қўяман.

– Марҳамат қилинг, – деди жавобан қирол, – бугун сиз сўраб-сuriштириш ҳукуқига эгасиз.

– Жаноби олий, – сўз қотди полиция министри. – Мен бугун сиз жаноби олийларига шу масалага оид янги маълумотлар тўғрисида доклад қилмоқчи эдим, аммо жаноби олийларининг дикқат-эътибори Дуан кўрфазида юз берган воқеалар билан банд бўлиб қолди, эндиликда бу маълумотларнинг сиз учун ҳеч қандай аҳамияти йўқ.

– Аксинча, – жавоб қилди қирол, – менимча, бу иш ҳам мамизнинг дикқатимизни жалб этган масала билан бево-

сита алоқадордир, генерал Кенелнинг ўлими мамлакат ичидаги фитнанинг изини бизга аён этиб берар.

Вильфор Кенелнинг номини эшишиб сесканиб кетди.

– Ҳамма фактларни ҳисобга олганда – давом этди полиция министри, – бу аслида ўз-ўзини ўлдириш эмас (бошда шундай деб ўйлашган эди), қотиллиқидир. Генерал Кенель бонапартчилар клубидан чиққандан сўнг гумдан бўлди. Қандайдир бир нотаниш одам ўша тонгда унинг олдига бориб Сен-Жак кўчасида учрашишга ваъдалашган. Афсуски, генералнинг сочларини тараб турган маҳрам, номаълум кишини олиб киришганда Сен-Жак кўчасида учрашишлари тўғрисидаги гапни эшигтану, уй номерини эслаб қолмаган.

Полиция министри қиролга бу маълумотларни айтиб берётганда, қулоқларини динг қилиб турган Вильфор гоҳ қизаарар, гоҳ бўзаарарди.

Қирол унга ўғирилди-да, деди:

– Жаноб Вильфор ҳозиргача узурпаторнинг мухлиси деб аталган генерал Кенель сизнингча, менга бутунлайн содик бўлгани учун бонапартчилар томонидан қатл этилмадимикин?

– Жаноби олий, шундай бўлиши мумкин. Наҳотки, бундан бошқа ҳеч нарса маълум бўлмаса?

– Учрашув тўғрисида ваъдалашган кишининг аллақачон изига тушганлар.

– Изига тушганларми? – такрорлади Вильфор.

– Ҳа, тушганлар, маҳрам унинг ташқи қиёфасидаги белгилари айтиб берибди: у эллик ёки эллик икки ёшларга бориб қолган, қора кўз, қора соч, қалин қош, мўйловли, томогига тугма қадалган кўк камзул кийган, фахрий легион лентаси таққан киши экан. Куни кеча худди мана шу белгилари бор кишининг изига тушганлар, бироқ у шу белгилари бор кишининг изига тушганлар, бироқ у па-Жюсьен ва Кок-Эрон кўчалари муюлишида кўздан ғойиб бўлган.

Министрнинг дастлабки сўзларидаёқ Вильфор курси суяничиғига таяниб, ўзини зўрга тутиб олган, оёқлари чалишиб кетган эди, бироқ ўша номаълум киши полицияга чап бериб, қутулиб кетганини эшигтгач, енгил нафас олди.

– Ўша одамни топинг, – деди қирол полиция министрига, – чунки шу пайтларда бизга жуда асқатадиган генерал

Кенель қотил құлида ҳалок бұлған экан, у бонапартчими ёки бошқами, бундан қатын назар, мен у қотилнинг қаттық жазога дучор этилишини истайман.

Қиролнинг сүнгги сұзлари Вильфорни ниҳоятда ваҳимага солған эди, бироқ у зүр-базүр ўзини босиб, бу ҳолатини сездирмади.

– Ажабо! – давом этди қирол афсусланиб. – Полиция қотиллик юз берган деганда, айтиладиган гапларнинг ҳаммаси айтилди дейди, яна құшымча қилиб: айбдорнинг изига тушдик, деганда, ҳамма иш бажо этилди дейди.

– Бу гал, сиз жаноби олийлари, мамнун бұлурсиз, деб умид қиласман.

– Ҳа, майли, бу ёғини күрармиз, барон, сизга рухсат. Жанобде Вильфор, узоқ сафарда анча толиқиб қолған бұлсанғыз керак, боринг, дам олинг. Отанғизнинг уйига тушгандирсиз?

Вильфорнинг кайфи учди.

– Йўқ, мен, жаноби олий, Турнон күчасидаги «Мадрид» меҳмонхонасига тушдим.

– Вироқ сиз уни кўргандирсиз?

– Жаноби олий, мен тўғри герцог Блакас ҳузурига бордим.

– Ҳар ҳолда сиз отанғизни кўргани борарсиз?

– Ҳаёлимга келтирганим ҳам йўқ!

– Дарвоқе, – деди қирол, бу саволларни жўрттага берадётганилиги унинг сунъий илжайишидан сезилиб турарди. – Жаноб Нуартъе билан орангиз бузуклигини унугибман, шунни ҳам мен тож-тахтим учун бир қурбон деб биламан ва бунинг учун сизни тақдирлашим позим.

– Жаноби олий, менга кўрсатган марҳаматингизнинг ўзи ҳамма орзуларимни ортиғи билан ушалтирадиган мукофот, бундан бошқа тилагим йўқ.

– Шундай бўлса-да, биз сизни унутмаймиз, хотиржам бўлинг; ҳозирча (қирол кўк камзулига – муқаддас Людовик крести ёнига Кармиль Момоси ва муқаддас Лазарь юлдузи устига тақиб юрадиган Фахрий легион крестини олиб Вильфорга узатди) ҳозирча мана шу крестни олиб туриңг.

– Жаноби олий, адашяпсиз, – деди Вильфор, – бу офицер крести.

— Ҳечқиси йўқ, олинг буни; бошқасини оғдириб келишга вақтим йўқ. Блакас, жаноб де Вильфорга ёрлиқ олиб беришни сизга топшираман.

Вильфорнинг кўзларида гуур, қувонч ёшлари пайдо бўлди. У крестни қабул қилди ва ўпди.

— Олий жанобларининг менга яна қандай фармойишлари бор? — сўради Вильфор.

— Дам олинг, сўнгра шуни унугмангки, мабодо Парижда менга хизмат қилишга қурбингиз етмай қолгудек бўлса, Марсельда менга ёрдам беришингиз мумкин.

— Олий жаноблари, — жавоб қилди таъзим этиб Вильфор, — бир соатдан кейин Париждан чиқиб кетаман.

— Боринг, — деди қирол, — агарда мен сизни унутиб қўйгудек бўлсан, ҳеч торгинмай ўзингиз эсимга солиб туринг... (Қироллар паришенхотир бўладилар). Барон, буюринг, менга ҳарбий министрни чақириб берсинлар. Влакас, кетмай туринг.

— Бопладингиз, жаноб, — деди полиция министри Вильфорга Тюильридан чиқаётib. — Қайси эшикка бош суқиши кераклигини биларкансиз, энди мансаб поғоналаридан юқорига чиқиб бораверасиз.

— Қачонгача? — деди оҳиста овоз билан Вильфор мансабига зил кеттан министр билан хайрлашаётib ва атрофга аланглаб файтун ахтарди.

Қирғоқдан файтун ўтиб бораётган эди. Вильфор уни чакирди, манзилни айтиб, файтунга иргиб минди-да, шұҳрат қозониш борасида ширин хаёлларга чўмди. Ўндақиқа ўтар-ўтмас уйига келди, икки соатдан сўнг отлар қўшилсин дедида, нонушта келтиришни буюрди.

Столга ўтириши билан кимдир дадиллик билан эшик қўнғирогининг ипини тортди, хизматкор бориб эшикни очиши билан кимдир унинг номини айтди. «Парижга келганимни ким билди экан?» ўйлади қирол прокурорининг ёрдамчиси.

Хизматкор қайтиб кирди.

— Ким у? — сўради Вильфор. — Қўнғироқ чалган ким экан? Мени ким сўрайлати?

— Нотаниш жаноб, номини айтмаяпти.

— Нечун? Ўз номини айтишни истамаяптими? Менда унинг нима иши бор экан?

- У сиз билан гаплашмоқчи экан.
 - Мен билан?
 - Ҳа, сиз билан.
 - Құриниши қанақа?
 - Эллик ёшларга бориб қолган.
 - Паканами? Ёки новчами?
 - Бүйін сиздек.
 - Ранги қорами, маллами?
 - Қорачадан келган, сочлари, мүйлови қоп-қора, құпла-ри ҳам қора.
- Кийими-чи? – сұради қизиқиб Вильфор. – Устидаги ки-йими қанақа?
- Томоғигача тұгмаси солинган күк камзил кийиб, Фах-рий легион лентаси тақиб олган.
- Үшанинг ўзи! – шивирлади бұзариб Вильфор.
- Тавба! – деди ташқи қиёфаси юқорида иккі марта тасвир этилған одам бұсағада пайдо бўлиб. – Маросимнинг охири борми? Ёки Марселда яшовчи ўғиллар оталарини эшик олдида куттириб қўйишни одат қилиб олганларми?
- Ота! – қичқириб юборди Вильфор. – Ўзим ҳам сиз бўлсангиз керак деб ўйлаган эдим, тўғри чиқди.
- Шундай деб ўйлаган экансан, – давом этди меҳмон бур-чакка ҳассасини ва стулга шляпасини қўйиб, – мени эшик олдида куттириб қўйишинг одобдан эмас-да, азизим Же-рар.
- Жермен, сизга рухсат, – деди Вильфор.
Хизматкор таажжубланиб чиқиб кетди.

XII. ОТА ВА ЎГИЛ

Жаноб Нуартъе (чиндан ҳам ҳалиги одам Нуартъе эди) хизматкор эшикни ёпиб чиқиб кетмагунча, ундан кўзини узмади; сўнг даҳлиздан қулоқ солмасин деб эшикни сал очиб қаради: эҳтиёткорлик беҳуда кетмади, Жерарнинг маккорлик билан туёгини шиқиплатишидан маълум бўлди-ки, у ҳам кўпларни ҳалок этган расво қилиқдан халос эмас экан. Нуартъе ўз қўли билан биринчи хонанинг эшигини ҳам маҳкам бекитди ва шундан кейингина анқайиб қолган Вильфорга қўлини узатди.

– Биласанми, Жерар, – деди у ўғлига илжайиб, бунинг тагида қандай маъно борлигини билиши қийин эди, – мен билан учрашувдан сени жуда хурсанд бўлди дейиш мумкин эмас, албатта.

– Ота, нега бундай дейсиз, аксинча, мен ниҳоятда шодман: тўғри, сиз келасиз деб ўйламаган эдим, шунинг учун ҳайратда қолдим.

– Аммо, азизим, – давом этди жаноб Нуартье курсига ўтириб, – мен ҳам сизга худди шундай дейишим мумкин эди. Нечун? Сиз менга ёзган хатингизда никоҳ тўйимиз йигирма саккизинчи февралда Марселда бўлади, деган эдингиз, аммо учинчи марта Парижда юрибсиз.

– Тўғри, мен бу ердаман, – деди Жерар жаноб Нуартьега яқин бориб, – лекин бунинг учун мендан койинманг; бу ерга сизни деб келдим, эҳтимол менинг бу ерга келишим сизни ҳалокатдан халос этар.

– Ўҳ-хў, ҳали шундай денг! – жавоб қилди жаноб Нуартье курсида талтайиб. – Қани, жаноб прокурор, ўзи нима гап, айтинг-чи, эшитайлик; жуда қизиқ гап бўлса керак.

– Сен-Жак кўчасида бонапартчиларнинг қандайдир клуби бор дейишиади, буни эшитганмисиз?

– Эллик учинчи уйдами? Ҳа, бор, мен ўша клубнинг вице-президентиман.

– Ота, бепарволигингиз мени ваҳимага солялти.

– Ҳўш, нима демоқчисан ўзинг, азизим? Шуни билиб қўйгинки, монтанъялар ўлимга ҳукм қилган, похол ортилган аравада яшириниб Париждан қочган, Робеспьер исковучларидан бекиниб, Бордос далаларини кезган бу бошим кўп нарсаларга кўнишиб қолган. Қани, айт-чи, ўша Сен-Жак кўчасидаги клубда қандай воқеа юз берибди?..

– Юз берган воқеа шундан иборатки, ўша клубга генерал Кенелни таклиф қилишибди, генерал соат тўққизда уйидан чиқиб кетган, икки кеча-ю, икки кундуздан сўнг Сенадан унинг ўлигини топиб олишган.

– Бу қизиқ ҳодисани сизга ким айтди?

– Қиролнинг ўзи.

– Ўҳ-хў, – деди Нуартье. – Мен эса бу ҳикоянгизга жавобан сизга бир янгиликни айтиб бераман.

– Чамамда, бу янгиликдан хабардор бўлсам керак.

– Ҳали сиз олий ҳазрат императорнинг қирғоққа тушганидан хабардормисиз?

– Ота, илтимос қиласман, ўчиринг овозингизни; аввало бу ўзингиз учун фойда, сўнг мен учун ҳам. Ҳа, бу воқеадан хабарим бор, ҳатто сиздан илгарироқ хабардор бўлиб от чоптиридим да, уч кун дегандан Марселдан Парижга етиб келдим, чунки ақлдан оздираёзган фикрни икки юз лъега етказиб боролмасман, деб сочларимни юлдим.

– Уч кун? Ақлингизни еб қўйдингизми? Уч кун илгари император ҳали қирғоққа тушгани йўқ эди-ку.

– Тўғри, аммо мен унинг бу ниятини билган эдим.

– Қандай қилиб?

– Эльба оролидан сизга ёзилган хатдан.

– Менга?

– Ҳа, сизга. Мен хатни чопардан тортиб олдим. Бу хат агар бошқа бироннинг кўлига тушиб қолганда, сизни аллақачон отиб ташлардилар.

Вильфорнинг отаси қах-қах уриб кулиб юборди.

– Афтидан, – деди у. – Бурбонлар симсиз иш юритишни императордан ўрганиб олганга ўхшайдилар... Отиб ташлардилар эмиш! Азизим, ниҳоятда шошиляпсиз! Қани хат? Мен сизни биламан, шунинг учун уни жуда маҳкам жойга яшириб қўйган бўлсангиз керак.

– Уни, бир парчасини ҳам қодирмай ёндириб юбордим, чунки бу хат сизни ўлимга маҳкум қиласарди.

– Сизни мансабдан маҳрум этарди, – деди бепарволик билан Нуартъе, – тўғри айтасиз, бироқ сиздек ҳимоячим бор экан, мен нимадан ҳам қўрқардим.

– Вугина эмас, мен сизни ўлим хавфидан халос этяпман.

– Ўҳ-ҳў, ҳали шундайми? Буниси яна қизиқ-ку! Қани, тушунтириб беринг-чи?

– Сен-Жак кўчасидаги клуб масаласига ўтайлик.

– Бу клуб полициячи жанобларини роса ташвишга солиб қўйган, шекилли. Нечун улар бу клубни шу вақтгача тополмай юришибди? Агар яхшилаб ахтарганларида аллақачон топиб олишарди!

– Топмаган бўлсалар-да, изига тушгандар.

– Бу мавҳум бир гап; полиция ожизлик қилиб қопса, изига тушдик деб баҳона топишади, шундан сўнг полиция

бошлиғи мұлтайиб келиб, изни йүқотиб қўйдим, кечиринг бизни дегунча, ҳукумат кутиб ўтираверади.

– Тұгри-я, лекин жасад топилған, генерал Кенелнинг жасади. Барча мамлакаттарда буни қотиллик деб аташади.

– Қотиллик? Бирок генералнинг ўлдирілғанлиги ҳақида ҳеч қандай далип йўқ. Жонидан тўйиб ўзини сувга ташлаған ёки сўзишни бўлмай чўкиб кетган қишиларнинг ўлигини Сена дарёсидан ҳар кун топиб туришади.

– Генерал жонидан тўйиб ўзини дарёга отмаганини ва январь ойида Сенада чўмилиб бўлмаслигини сиз яхши биласиз. Қўйинг, бекорга далда берманг ўзингизга; уни ўлдирғанлар, ҳа, буни қотиллик деб атайдилар.

– Ким шундай деб атайди?

– Қиролнинг ўзи.

– Қиролнинг ўзи? Мен уни философ ва сиёсатда қотиллик деган нарсанинг ўзи йўқлигини билади, деб юрадим. Чироғим, менга ҳам, сизга ҳам аёнки, сиёсатда одамлар эмас, ғоялар назарда тутилади, ҳиссиётлар эмас, манфаатлар тўқнашади. Сиёсатда одамларни ўлдирмайдилар. Бу қандай юз берганини билмоқчимисиз? Мен ҳикоя қилиб беришим мумкин. Биз генерал Кенелга ишонса бўлади деб ўйлаган эдик, уни бизга Эльба оролидан тавсия қилган эдилар. Ўртоқларимиздан бири унинг ҳузурига бориб, Сен-Жак кўчасида бўладиган мажлисга таклиф қиласди, у келади, унга Эльба оролидан жўнаш ва Франция қирғоғига тушиш тўғрисидаги барча режаларни очиқ айтиб беришади. Бу гапларнинг ҳаммасини эшишиб, билиб олгандан кейин, у мен роялистман дейди. Ҳамма ҳайрон бўлиб, бир-бирига қараб қолади. Уни қасам ичишга мажбур этадилар, у бўйни ёр бермай, зўр-базўр худони тилга олиб қасамёд қиласди. Шундай бўлса-да, генералга тегмайдилар, у мажлисдан осойишта чиқиб кетади. Аммо уйига қайтиб келмайди. Хўш, энди нима дейсиз? Биздан чиққач, у йўлдан адашибди, вассалом. Қотиллик эмиш! Сиз мени таажжубга соляпсиз, Бильфор, қироллик прокурорининг ёрдамчиси мана шунақанги асоссиз далилларга асосланиб айбнома ёзмоқчи. Бундоқ ўйлаб кўринг-чи: мабодо сиз содиқ роялист сифатида қачон бўлмасин бизлардан биронтамизни нариги дунёга жўнатсангиз, мен: «Ўғлим, сиз одам ўлдирдингиз!» дермидим; бун-

дай дейишиңи хаёлимга ҳам келтирмасдим, асло. Аксинча, «Марҳаматли жаноб, бопладингиз, қойил қылдингиз, ғала-ба қозондингиз, эндн навбат бизники», дердим.

– Ота, әхтиёт бўлинг, навбат бизга келганда, раҳм-шаф-кат деган нарса бўлмайди.

– Гапингизга тушунмадим.

– Узурпатор қайтади, деб умид қиляпсизми?

– Ҳа, умид қиласман, буни сир сақламайман ҳам.

– Адашяпсиз, у Франция тупроғига бир қадам ҳам бо-сиб киролмайди, пойлаб туриб, уни йиртқич ҳайвондек ту-тиб олишади.

– Азизим, император аллақачон Франция тупроғига ту-шиб олиб, Гренобль томон келяпти. Тұққизинчи ёки ўн ик-кинчидә у Лионда бўлади, йигирманчи ёки йигирма бешин-чида Парижга келиб киради. Тушунарлими?

– Аҳоли қўзғалади...

– Тўғри, уни табриклаб кутиб олиш учун...

– Унинг бармоқ билан санарли одамлари бор холос, унга қарши бутун-бутун армияларни юборишади.

– Бу армиялар ҳам уни тантана билан пойтахтгача кузатиб келишади. Сиз ҳали гўдаксиз: император қирғоққа тушганидан уч кун ўтгач, телеграф сизга, «Узурпатор бир қисм одамлари билан Каннига қўнибди, уни тугиб олиш учун аскар юборилди», деб хабар қўлса бас. ҳамма воқеадан хабардорман деб ҳовлиқасиз. Бироқ у қаерда? Нима қиляпти? Бундан мутлақо бехабарсиз. Тугиб олиш учун аскар юбо-рилганинингина биласиз. Тутиб келиш учун юборилган кишилар Парижгача унинг кетидан битта ҳам ўқ узмай қувиб келаверишади, мана бўладиган гап шу.

– Гренобль ва Лион – роялистлар шаҳри, у шаҳарларда-ги роялистлар зўравоннинг йўлини ўтиб бўлмайдиган ғов-лар билан тўсадилар.

– Гренобль қулочини очиб, қувонч билан кутиб олади уни; бутун Лион аҳолиси пешвоз чиқади унинг истиқболи-га. Амин бўлинг, бу нарсалардан биз ҳам яхши хабардор-миз, бизнинг полициямиз сизницидан қолишмайди. Мана сизга бир далил: сиз бу ерга келганингизни мендан сир сақ-ламоқчи эдингиз, мен эса сиз заставадан ўтгандан ярим соат ўтар-ўтмас келганингизни билдим. Адресингизни фа-

қат почта файтунчисига айттан экансиз, сиз столга ўтиришингиз билан мен келдим, бинобарин, бу адрес менга маълум эди. Шунинг учун ҳам яна бир овқат чақиринг, бирга овқатланамиз.

– Дарҳақиқат, – деди Вильфор, таажжуб-ла отасига тикилиб, – сиз жуда аниқ маълумот оларкансиз, тавба.

– Бунинг йўли жуда осон, сиз яни ҳукумат тепасида турвчилар фақат пулга сотиб олиш мумкин бўлган воситаларга эгасизлар, биз эса, яни ҳукумат тепасига интилаётганлар содиқлик ва фидокорлик натижасида вужудга келадиган ҳамма воситаларга эгамиз.

– Содиқлик? – такрорлади Вильфор илжайиб.

– Ҳа, содиқлик. Келажакка умид тутадиган шухратпастликни одоб юзасидан шундай деб аташади.

Чол ўғли хизматкорини чақирмаётганини кўриб, қўнгироққа ўзи қўл узатди.

Бильфор уни тұхтатди.

– Сабр қилинг, ота, яна бир сўзим бор.

– Гапиринг.

– Бизинг полициямиз қанчалик нўноқ бўлмасин, бир даҳшатли сирни билади.

– Қанақа сир экан?

– Генерал Кенель йўқолган куни уни чақириб келган кишининг ташқи кўринишидаги белгиларни.

– Шундайми ҳали! Полиция уни биларканми? Наҳотки? Қанақа белгилар экан у?

– Қорачадан келган, сочлари ва кўзлари қоп-қора, устиди ёқасигача тугмаси солинган кўк камзул, петлицасида Фахрий легионнинг лентаси, кенг шляпа ва қўлида қамиш ҳасса.

– Аҳа!.. Полиция биларкан-да? – деди Нуартъе. – Шундай экан, нега энди полиция у одамни тутиб олмабди?

– Чунки, кеча ёки ўттан куни у Кок-Эрон кўчаси муюлишида полицияга чап бериб кетибди.

– Полициянгиз ҳафтафаҳм деб бежиз айтмадим-да, мен сизга.

– Тўғри, аммо уни истаган пайтда полиция толиб олади.

– Албатта, – деди Нуартъе парвойи палак атрофга аланглаб. – Мабодо у одамни огоҳлантирганларидан, тутишла-

ри мумкин эди, бироқ уни огоҳлантириб қўйишгаи. Демак, – деди у илжайиб, – у юзини ва кийимини ўзгартиб олади.

Шу сўзларни айтиб у ўрнидан турди, камзулини ва галстугини ечди, Вильфорнинг сафар буюмлари турган стол олдига борди-да, устарани олди, юзларини совунлаб, ҳаммага таниқ узун бакенбардларини қириб ташлади; бу бакенбардларнинг, полиция учун аҳамияти катта эди.

Буни кўрган Вильфорни ваҳима босди.

Нуартъе бакенбардларини олиб бўлгач, сочларини бошқача шаклга солиб таради; қора галстук ўрнига очик чамадондан рангдорини олиб тақди; устидаги кўк камзулини ечида, Вильфорнинг жигар ранг камзулини кийди: унинг чети қайрилган шляпасини ойна олдига бориб кийиб кўрди, афтидан, ёқиб қолди шекилли, ечмади; ўзининг ҳассасини тош печканинг бурчагига қўйди-да, қироллик прокурори ёрдамчисининг юришига эрк ва назокат бағишловчиbam-буқдан ясалган енгил таёқни олди.

– Хўш, қалай? – деди у анқайиб жойида қотиб қолган ўғлига ўгирилиб. – Хўш, энди сенингча полиция мени таниб олармикин?

– Йўқ, ота, – деди минғиллаб Вильфор, – мен аминманки, таниб ополмас.

– Сенга ташлаб кетаётган мана бу буюмлар масаласига келганда, сендай ҳушёр одам уларни ҳеч ким тополмайдиган жойга бекитиб қўя олишига имоним комил.

– Хотиржам бўлинг! – деди Вильфор.

– Ростини айтганда, сен ҳақсан; эҳтимол чиндан ҳам мени ҳалокатдан кутқаргандирсан, бироқ ташвишланма, яқинда мен ҳам сени қутқараман балойи азимдан.

Вильфор бошини чайқади.

– Йшонмаяпсанми?

– Ҳар ҳолда хато қиляпсиз, деган умиддаман.

– Сен қиролни яна кўрасанми?

– Эҳтимол.

– Унинг кўз олдида ўзингни пайғамбар қилиб қўрсатмоқ чимисан?

– Вахтсизликни каромат қиладиган пайғамбарларни саройда хуш кўрмайдилар.

– Тұғри-я, бироқ бугун эмас, әрта ана шу пайғамбарларға сиғинишга мажбур бўлишади: иккинчи тикланиш даври бўлади деб фараз қилайлик, у вақтда сен улуғ зот деган шуҳрат қозонган бўлур эдинг.

– Мен қиролга нима дейишим керак?

– Унга шундай дегин: «Жаноби олийлари, Франциянинг аҳволи, шаҳарлардаги аҳолининг аҳволи-руҳияси, феълатори, армиянинг руҳи тұғрисида сизга ёлғон гапларни айтишиб, алдашяпти, сиз Парижда ўтириб олиб, Корсика одамхўри, Неверадаги узурпатор деган одамни эндиликда Лионда Бонапарт деб, Греноблда император деб атаяптилар. Сиз, уни таҳқир этиб қувяптилар, у қочиб юрибди деб ўйлайсизку, аслида у тоғ бургути каби учиб, қайтиб келяпти биз томонга: сиз унинг армияси очлиқдан қириляпти, йўл боса-боса ҳолдан тойгач, тумтарақай бўлишга тайёр дейсизу ҳақиқатда эса унинг армияси по-лақизгандоқдек ҳамма ёқни босиб боряпти. Жаноби олий, Францияни унинг жанг қилиб олган эгасига топшириб, жўнант бу ердан: сиз хавф-хатарга қолаётганингиз учун жўнанг деяётганим йўқ, рақибингиз сизга марҳамат қиласи куч-қудратта эга: Арколи, Маренго ва Аустерлиц қаҳрамони олдида муқаддас Людовик авлодининг кўл қовуштириб бош эгиб туриши уят». Жерар, мана шуларнинг ҳаммасини айт қиролга, ёки, қўй, яхвиси унга ҳеч нима дема. Парижда бўлганингни ҳаммадан сир тут, бу ерга нима учун келганингни ва нима қилганингни ҳеч кимга айтма: от кира қилгин-да, орқага уч. Марселга тунда қайтиб бор, уйнингга орқа эшиқдан киргин-да, ҳеч ёққа чиқмай, ҳеч кимга кўринмай, қимир этмай ўтири, энг муҳими жим ўтири, чунки бу гал биз душманларимизни билиб олган, куч-ғайратга тўлган ҳолда ҳужум қиласиз. Ўғлим, жўнант бу ердан, шундай қиссангиз, ота насиҳатларига қулоқ соганингиз учун ёки дўстнинг маслаҳатларини ҳурмат қилганингиз учун, биз сизни ўз ўрнингизда қолдирамиз. Бу, – қўшимча қилди Нуартъе кулиб. – вақти-соати келиб сиз сиёsat зинасининг тепасига чиқиб, мен пастта тушиб қолгундек бўлсам – мени хавф-хатарлардан ўшанда халос қилиш учун сизга имконият туғдириб беради. Хайр, Жерар, келаси гал меникига тушинг.

Нуартъе шундай деди-да, бутун оғир сұхбат давомида үзини қандай вазмин, хотиржам тутган бўлса, худди шундай ҳолда чиқиб кетди.

Ранги ўчиб, қони қочган Вильфор югуриб дераза олди-га бориб дарпардани икки томонга сурди-да, күчага қарди: отаси ҳеч нарсани назар-писанд қилмай, икки-уч шубҳали киши олдидан ўтиб кетди, ҳалиги одамлар, афтидан, қора бакенбардли, кўк камзул ва кенг шляпа кийган киши-ни тутиб олиш учун пойлаб турган бўлсалар керак.

Вильфор титраб-қақшаб, отаси муюлишдан ўтиб кўздан ғойиб бўлгунча дераза олдидан кетмади. Сўнг отаси қолдирган буюмларни апил-тапил йигишишиб олди, қора галстукни, кўк камзулни чамадоннинг тагига тиқди, шляпани фижимлаб шкафнинг энг пастки тортмасига солди, ҳассани майдо-майдо қилиб синдириди-да, печкага улоқтириди, йўл шапкасини кийиб, хизматкорни чақирди, бир нигоҳ ташлашнинг ўзидаёқ ҳамма саволларни бартараф этди, ижара ҳақини тўлади, уни кутиб турган файтунга минди. Бонапартнинг Греноблга кирганини Лионда билди ва бутун йўл бўйи ҳаяжонга тушган ҳолда, минг азоб-укубатда Марсепга етиб келди. Зоро, шуҳратпараматлик ва биринчи ютуқлар киши қалбига изтироб билан бирга кириб келади.

XIII. ЮЗ КУН

Нуартъе чиндан ҳам ажойиб пайғамбар экан, у нима деган бўлса, ҳаммаси рўёбга чиқди. Бонапартнинг ҳеч кутилмаган ҳолда қойилмақом қилиб Эльба оролидан қайтиб келиши ҳаммага аён. Тож-тахтга бунақа қайтиш ўтмишда бўлмаган ва келажакда ҳам бўлмаса керак.

Людовик XVIII қақшатқич зарбани қайтариш учун ожизона бир ҳаракат қилиб кўрди; қирол одамларга ишонмаганидек юз берадиган воқеаларга ҳам ишонмасди. У эндинина қайта тиклаган қироллик ҳокимиятининг, тўғрироғи, монархия ҳокимиятининг ҳали мустаҳкамланиб олишга ултурмаган тиргакларига зил кетди ва императорнинг биринчи зарби биланоқ эски анъаналар билан янги foяларнинг бу омонат биноси кунпаякун бўлди. Шу сабабли Вильфорнинг ўз қиролидан олган мукофоти кераксиз бўлибгина қол-

май, хавфли ҳам эди; шунинг учун герцог Блакас қиролнинг буйругини бажо келтириб унга ёрлиқ юборган бўлсада, Вильфор Фахрли легион орденини ҳеч кимга кўрсатмади.

Людовик XVIII даврида сарсон-саргардонликда азоб чеккани ва фидокорона хизматлари учун император саройида катта мансабни эгаллаб олган Нуартъе ҳимоя қилмаганда, Наполеон Вильфорни ишдан четлаштирган бўлур эди. 1793 йилги жирондист ва 1806 йилги сенатор сўзининг устидан чиқди ва куни қеча ёрдам қўлини чўзган кимсага ёрдам қилди.

Янада йиқилиши кўриниб турган Императорни тиклаш вақтида Вильфор бутун ҳақ-хуқуқидан фойдаланиб, нақ бўлмаса Дантес очиб юбораёзган сирни қаттиқ сақлади.

Қироллик прокурори эса етарли даражада бонапартчи эмас, деган шубҳа билан ишдан четлаштирилди.

Император ҳокимияти эндиғина тикланган, яъни бундан бир неча дақиқа муқаддам Людовик XVIII ташлаб чиқкан Тюильри саройига Наполеон кириб келган, Вильфор кетидан китобхонларимизни ҳам таништирганимиз кабинетдан – ёнғоқ дараҳтидан ясалган стол устида ҳамон Людовик XVIIIning тамаки тўла тамакидони оғзи очилганича қолган кабинетдан император турли-туман буйруқлар, фармойишларини эндиғина жўната бошлаган бир пайтда, Марселда, маҳаллий бошлиқларнинг қаршиликларига қарамай, Жанубда ҳамиша бўлиб турадиган ўзаро жанг бошланди; иш хавфли тус олиб борар, уйида тухум босиб ўтирган роялистларга қаратадан боззлик кўчага чиқишига журъят этганларни жамоат оғидида ҳақорат қилиш билангина чекланиб қолмайдиганга ўхшарди.

Шароитўзгариб кетди, оқибатда плебейлар лагерига мансуб ҳурматли арматор – савдо-сотиқ ишлари поғонасидан секин-аста қийналиб кўтарилиган ҳамма корчалонлар сингари эҳтиёткор ва бир оз тортинчоқ жаноб Моррель ҳар нарсага қодир ҳукмдор бўлиб олмасада, ашаддий бонапартчилар уни орқада қолдириб кетган бўлсаларда, ҳар ҳолда қаддини кўтариб, арз-додини далиллик билан айтиб, ўз сўзини ўтказа оладиган нуфузга эга бўлиб олди. Унинг арз-доди Дантесга тааллуқли экани бизга маълум.

Вильфор бошлиғи қия бўлиб кетганига қарамай ўрнида қолди. Тўй бузилиб кетмади, фақат кейинроққа, тинч вақтга сурилди. Император ҳокимиятни кўлида сақлаб қолганда эди, Жерар бошқа бир партияни топишга мажбур бўлар эди ва Нуартъе унга бошқа қаллик топиб берарди. Мабодо Людовик XVIII яна қайтиб тахтга мингудек бўлса, маркиз де Сен-Мераннинг ҳам, Вильфорнинг ҳам мавқеи икки баравар ортарди, бинобарин, мадмуазелга уйланиш, айниқса, Вильфорнинг ниятига жуда мос келиб тушарди.

Шундай қилиб, қироллик прокурорининг ёрдамчиси Марсель судьялари доирасида биринчи ўринни эгаллаб олганди. Ана шу кунларнинг бирида эрталаб унга жаноб Моррелнинг ташриф буюришини хабар қилдилар.

Бошқа одам бўлганда, шошиб арматорга пешвоз чиқиб, қўрқоқлигини, иродаси заифлигини кўрсатиб қўйган бўлур эди; Вильфор эса оқил ва зийрак одамлар хилидан эди. У иш билан банд бўлганидан эмас, шунчаки прокурор ёрдамчиси қабулхонада куттириши одат тусига кириб қолганидан, Моррелни кутиб ўтиришга мажбур этди. Турли оқимлардаги бир неча газеталарни кўриб чиққач, чорак соатдан сўнг у жаноб Моррелни чақиришни буюрди.

Моррель, Вильфор мени кўриб ўзини йўқотиб қўяр, деб ўйлаган эди, бироқ прокурор ёрдамчиси бундан бир ярим ой илгари қандай мағрур, хотиржам, қатъий ва ясама назокатли бўлган бўлса, ҳозир ҳам худди шундай эди, мана шу совуқ, ясама назокатли муомала мансабдор билан оддий киши ўртасидаги ҳамма ғовлардан кучли, ўтиб бўлмайдиган тўсиқ ҳисобланади. Моррель, мени кўриб Вильфорни қалтироқ босса керак, деб кабинетга қадам ташлаган эди, бунинг ўрнига ўзи саросимага тушди ва ёзув столи орқасида уни гердайиб кутиб ўтирган прокурор ёрдамчинини кўрганда ўзини титроқ босди.

Моррель бўсағада тұхтади. Вильфор танимаёттан кишига ўхшаб унга қаради. Ахири, бир неча дақиқа ҳукм сурган сукунатдан сўнг (шу вақт ичиди мұхтарам арматор шляпасини кўлида айлантирганча қимир этмай тураверди) прокурор ёрдамчинининг овози чиқди:

- Сиз, янгишмасам, жаноб Моррель бўлсангиз керак?
- Ҳа, жаноб, бу мен, – жавоб қипди арматор.

– Марҳамат, кираверинг, – деди Вильфор қалондимоғлиқ билан, – хизмат, менга бирор ишингиз бор чоғи, ҳузуримга ташриф буюрибсиз.

– Наҳотки ташрифимнинг сабабини ўзингиз англаб олмаган бўлсангиз?

– Йўқ, англай олмаяпман, мутлақо; бироқ шунга қарамай, қўлимдан келса ёрдам беришга тайёрман.

– Ву фақат сизнинг қўлингиздан келади, – деди Моррель.

– Хўш, айтинг-чи, нима гап?

– Жаноб, – деб гап бошлади Моррель аста-секин ўзига келиб. Талаби адолатли экани ва мақсадининг аниқлиги унга далда берарди. – Эсингизда бўлса керак, император олий ҳазратларининг қайтиши маълум бўлишидан бир неча кун илгари мен ҳузурингизга келиб, менинг кемам капитаннинг ёрдамчиси ёш денгизчига раҳм-шафқат қилишингизни илтимос қилган эдим. Сизга маълумки, уни Эльба ороли билан алоқада айبلاغан эдилар. Илгари бундай алоқада бўлган киши жиноятчи ҳисобланган бўлса, эндиликда у тақдирланишга ва мукофот олишга ҳақли. У вақтда сиз Людовик XVIIIга хизмат қиласардингиз, шу сабабли бурчингизни адо этиб, айбордга раҳм-шафқат қилмаган эдингиз. Эндиликда Наполеонга хизмат қиляпсиз, демак, яна бурчингизни адо этиб, у бегуноҳни химоя қилишингиз шарт. Шуларни ҳисобга олиб, мен у бечоранинг ҳоли нима кечганини сиздан сўраб билмоқчи бўлиб келдим ҳузурингизга.

Вильфор зўрга ўзини тутиб олди.

– Унинг номи нима эди? – сўради у. – Марҳамат қилиб, унинг номини айтиб беринг.

– Эдмон Данте.

Вильфорга рўйи-рост айтилган бу номни эшитгандан кўра, дуэлда йигирма беш қадам нарида туриб душман ўқига пешонасини тутиб бериш яхшироқ эди, деб ўйлаши мумкин киши. Аммо Вильфор пинагини ҳам бузмай безрайиб тураверди.

«У йигитни ўзининг шахсий манфаатларини кўзда тутиб қамади, деб мени ҳеч ким айблай олмайди», қўнглидан ўтказди Вильфор.

– Данте? – тақрорлади у. – Эдмон Данте дедингизми?

– Шундай, жаноб.

Вильфор конторкадаги катта рўйхат дафтарини очди, сўнг бошқа стол ёнига борди. ундан папкалар тахлаб қўйилган жавонлар олдига ўтди-да, арматорга қараб ниҳоятда табиий овоз билан сўради:

– Жаноб, адашмаяпсизми?

Моррелнинг зеҳни ўткирроқ бўлиб, бу ишнинг қандай вазиятда ҳал этилганидан яхшироқ хабардор бўлганда эди, прокурор ёрдамчиси гапни нега бошқа ёққа буришга уринаётганидан таажжубланиб, «Нега Вильфор мени маҳбуслар рўйхатига, турма бошлиғига, департамент бошлиғига юбормаяпти?» деб ўз-ўзига савол берган бўлур эди. Бироқ Вильфорнинг қиёфасида ҳамон ваҳима аломатларини ахтараётган Моррель прокурор ёрдамчисининг бу ҳаракатларини яхшилик белгиси, мурувват аломати деб фаҳмлади, Вильфор худди шундай бўлишини кутган эди.

– Йўқ, – жавоб қилди Моррель, – адашаётганим йўқ; шўрликни ўн йилдан бўён биламан, менда эса тўрт йил хизмат қилди. Бундан бир ярим ой муқаддам мен сиздан шафкатли бўлишни илтимос қилган эдим, эсингиздами? Энди адопатли бўлишингизни илтимос қиласман. Мени анча ноҳуш, совуқ қабул қилиб, сўровларимга зарда билан жавоб берган эдингиз. Ўша вақтларда роялистлар бонапартчиларга бераҳм эдилар.

– Ҳурматли жаноб, – деб эътиroz билдириди Вильфор зарбани ўзига хос совуққонлик ва эпчилик билан бартараф қилиб. – Мен Бурбонлар таҳтининг қонуний ворисигина эмас, шунинг билан бирга, ҳалқнинг ўзи сайлаган вакиллари деб ўйлаб юрганимда роялистлар сафига кирган эдим. Аммо императорнинг саройга ғолибона қайтиб келиши менинг адашганимни тасдиқлаб берди. Наполеоннинг генийси ғолиб чиқди: севимли монархгина – қонуний монарх бўла олади.

– Балли! – деди Моррель дағалроқ оҳангда, очиқ гапириб. – Сиздан биндай гапларни эшитиш биз учун қувончли албатта, мен бундан шўрлик Эдмоннинг иши ҳам яхши бўлади деган хулоса чиқардим.

– Сабр қилинг, – деди Вильфор янги рўйхатни варақлатиб, – эсимга тушяпти: денгизчи эди шекилли? Каталаниялик қизга уйланмоқчи ҳам эди, чамамда? Ҳа, ҳа, эсга тушди; бу жуда жиддий иш эди.

– Ростдан-а?

– Сиз яхши биласизки, уни суд залидан тұғри турмага олиб кетишиди.

– Биламан, хүш кейин-чи?

– Кейин ахборот ёзиб, унинг ёнидан топилған хатларни құшиб Парижга юбордим. Шундай қилишга мажбур әдим мен... Бир ҳафтадан сүңг маҳбусни олиб кетишиди.

– Олиб кетиши? – қичқириб юборди Моррель. – Шүрлік йигитни нима қилиши экан?

– Хавотир олман! Уни, афтидан, Фенестрелга, Пиньеролга ё бўлмаса Маргарита оролига сургун қилган бўлсалар керак. Гўзал тонгларнинг бирида у қайтиб ҳузурингизга келади-да, ўз кемасининг қўмондонлигини қабул қиласди.

– Қачон келмасин, қўмондонлик унинг учун тайёр... Бироқ нега шу пайтгача қайтиб келмади? Ахир, Наполеон юстицияси биринчى галда роялистлар юстицияси қамаган кишиларни озод қилиши зарур эди-ку.

– Жаноб Моррель, кишини дарров гуноҳкор этиш ярамайди, – жавоб қилди Вильфор, – ҳар қандай ишни қонун асосида ҳал этиш керак. Қамоққа олиш тўғрисида энг юқори лавозимдаги бошлиқдан буйруқ олинган эди; озод қилиш тўғрисидаги буйруқни ҳам ана ўша бошлиқдан олиш керак. Наполеоннинг қайтиб келганига атиги икки ҳафта бўлди. Қамалганларни озод этиш тўғрисидаги фармойишларни эндиғина ёзишяпти.

– Ахир, – деди Моррель, – бу расмиятчиликни тезлаштирса бўлмайдими? Биз голиб чиқдик. Менинг дўстларим бор, юқори мартабалилар билан алоқам яхши; ҳукмни бекор қилдиришим мумкин.

– Ҳукм бўлгани йўқ.

– Қамоққа олиш тўғрисида қарор бўлиши керак-ку, уни бекор қилдирман.

– Сиёсий ишларда маҳбусларнинг рўйхати бўлмайди; айрим ҳолларда одамнинг бедарак йўқолиб кетишидан ҳукумат манфаатдор бўлади. Рўйхат бўлганда, ахтариб топиш мумкин эди уни.

– Бурбонлар даврида шундай эди, бироқ эндиликда...

– Ҳамиша шундай бўлади, қадрли жаноб Моррель. Ҳукуматлар бир-бири билан ўрин алмашади ва бири иккинчи-

сига ўхшайди. Людовик XVI замонида жорий этилган жазо машиналари ҳозиргача ишлаб келяпти. Фақат Бастилия йўқ. Турма уставларига амал қилишда Людовик XVI га нисбатан император қаттиқўл эди, рўйхатга олинмаган маҳбуслар эса сонсаноқсиз.

Вильфорнинг очиқ кўнгил билан айтган бу сўзлари ҳар қандай ишончумидни пучга чиқариб ташлаши мумкин эди. Моррелда эса заррача бўлсин шубҳа-гумон йўқ эди.

– Жаноб Вильфор, менга маслаҳат беринг: шўрлик Дантесининг қайтишини тезлатиш учун нима қипсам экан?

– Биргина маслаҳат беришим мумкин: адлия министрига илтимоснома ёзинг.

– Эҳ, жаноб Вильфор! Илтимосноманинг тақдирни нима бўлажагини биласиз-ку; министр булардан ҳар куни икки юзтасини олади ва шундан тўрттасини ўқиса ўқийди, ўқимаса йўқ.

– Бу гапингиз тўғри, – деди Вильфор, – бироқ менинг хатим билан бевосита юборилган илтимосномани министр албатта ўқийди.

– Менинг илтимосномамни ўзингиз хат ёзиб қўшиб юбориши гарданингизга оласизми?

– Жоним билан. Илгари Дантес айбдор бўлиши мумкин эди, энди у айбдор эмас. Мен уни илгари қамоқقا олишга мажбур бўлганим каби, энди озод қилишга ҳам мажбурман.

Вильфор бу гаплари билан ўзи учун хавфли бўлган ва уни батамом ҳалокатга дучор этадиган терговнинг олдини олди.

– Илтимосномани министрга қанақа қилиб ёзиш керак?

– Қани жаноб Моррель мана бу ерга ўтиринг, – деди Вильфор ўз жойини унга бўшатиб. – Мен айтиб тураман, сиз ёзасиз.

– Марҳамат этиб, айтиб турасизми?..

– Худди шундай! Қани, беҳудага вақтни ўтказмайлик, анча вақт бекорга ўтиб кетди.

– Тўғри, жуда тўғри! Бечора Дантес минг азоб чекиб, эҳтимол жонидан тўйиб, сабр-тоқати тугаб кутялти. Ахир уни унумаслик керак, асло унумаслик керак.

Зими斯顿 турмада унга лаънатлар ўқиб ётган маҳбус ёдига тушди-да, Вильфор сесканиб кетди. У ишни жуда

чуқурлаштириб юборган эди, энди орқага қайтишнииг иложи йўқ, аспо, унинг шуҳрат орттириш йўлида босаётган қадамлари остида Дантең мажақланиб кетмоғи шарт.

– Мен тайёрман, – деди Моррель Вильфорнинг курсисига чўкиб қўлига қалам опаркан.

– Вильфор илтимосноманинг матнини айтиб берди. Унда, шубҳасиз, энг яхши ниятлар билан Дантеңнинг ватанпарварлиги ва бонапартчиларга қилган хизматларини жуда ошириб кўрсатди. Шу илтимосномада Дантең Наполеоннинг қайтишида жонбозлик кўрсатган кишилардан бирни қилиб тасвирланди. Министр мабодо ҳалигача адолатни тиклаб Дантеңни бўшатмаган бўлса, бу хатни ўқиб, дарҳол шундай қилиши, яъни адолатни тиклаб, Дантеңни озод қилиши муқаррар эди.

Илтимоснома ёзилиб бўлгач, Вильфор уни баланд овоз билан ўқиди.

– Жуда соз, – деди у, – энди бу ёғини менга қўйиб берасиз.

– Буни қачон жўнатасиз?

– Шу буғуноқ.

– Ёнiga ўз хатингизни ҳам қўшиб-а?

– Яхиси, мен шу илтимосноманинг ўзига, бунда ёзилганларнинг ҳаммаси жуда тўғри, деб тасдиклаб имзо қўйсам юзта хатдан кучлироқ бўлур.

Вильфор курсига ўтирди-да, хатнинг бурчагига ҳалиги сўзларни ёзиб қўйди.

– Энди мен нима қилмоғим керак?

– Кутинг, – жавоб қилди Вильфор, – қолган ишларнинг ҳаммасини мен ўз гарданимга оламан.

Комил ишонч билан айтилган бу сўзлар Моррелни янада умидвор этди. У қироллик прокурори ёрдамчисидан ниҳоятда мамнун бўлиб чиқди ва ўғлини тез кўражагини хабар қилиш учун кекса Дантеңнинг уйи томонга жўнади.

Вильфор эса илтимосномани Парижга юбормай, ўзида эҳтиёт қилиб сақлади. Дантең кутқазиш керак бўлган бу хат, мабодо Европадаги аҳволга ва воқеаларнинг ўзгариб бораётганига қараб кутилган ҳол юз бергудек бўлса, яъни қайта реставрация бошланса, бу илтимоснома пироварднатижада уни ҳалокатга маҳкум этиши мумкин эди.

Шундай қилиб, Дантең маҳбуслигича қолди. Зинданда, бугун дунёдан бадарға бўлган Дантең Людовик XVIIIning ағдарилишидаги момақалдироқларни ва Империянинг қулашидаги даҳшатли гумбур-гумбурларини эшитмади.

Вильфор эса атрофда юз берәётган ҳамма воқеалар, ҳодисаларга кўз-кулоқ бўлиб турди. Наполеоннинг қайтганидан бўён Юз кун деб аталағиган қисқа мулдат мобайннида Моррель яна икки марта келиб, Дантеңни бўшаттириб бер, деб ғалва кўтарди, бироқ икки сафар ҳам Вильфор въдалар ва умид-орзулар билан уни ортига қайтариб юборди. Пировардида Ватерлоо воқеаси юз берди. Шундан сўнг Моррель Вильфор кабинетига қадам босмай қўя қолди: у ёш дўстини халос этиш учун қўлидан келган ҳамма чоратадбирларни ишлатиб кўрди, эндиликда, иккинчи реставрация даврида бу борада яна уриниши унинг мавқеига пур етказиши мумкин эди.

Людовик XVIII таҳтга қайтди. Марсепда турли хил қилмишлари кўз опдига келиб, виждан азобида қийналаётган Вильфор Тулуза шаҳрида қироплик прокурори лавозими ни эгаллашга мубаффақ бўлди. Бу шаҳарга кўчиб келганидан икки ҳафта ўтгач, у маркиза Рене де Сен-Мерангга уйланди. Гўзал қалпигининг отаси эса эндиликда саройнинг энг нуфузли зодагонларидан бўлиб олган эди.

Шу сабабли Дантең Юз кун мобайннида ҳам, Ватерлоо воқеасидан сўнг ҳам одамларнинг ёки худонинг ёдидан кўтарилиди-да, турмада қолаверди.

Наполеоннинг Францияга қайтганини эшитган Данглар Дантеңга қандай қақшатқич зарба берганини англади; унинг яширин маълумоти мўлжалга бориб теккан эди: жиноий ишларда маълум даражала ҳунар орттирган ва оддий турмушда ўрта қобилиятга эга кишилар сингари Данглар ишнинг бунчалик ўнгидан келишини «тақдир тақозоси» деб атади.

Бироқ Наполеон Парижга кириб келганида ва унинг кучли, ҳукмрон овози яна жаранглагандан, Дангларни ваҳима босди. Ҳар дақиқа у Дантеңнинг ҳамма нарсадан хабардор, ҳар қандай қасос олишга тайёр бўлиб, дарғазаб кириб келишини минг ҳадик-ла кутарди. Шу вақтда у жаноб Моррелга денизизда хизмат қилишдан воз кечмоқчи эканини

айтди ва ундан испаниялик бир катта савдогарга ўз лавозимини тавсия этишни илтимос қилди. Март ойининг охрида, яъни Наполеон Тюильрига қайтганидан ўн ёки ўн икки кун ўтганда, ана шу испанга идора хизматчиси бўлиб ишга кирди-да, Мадридга кетди, шундан кейин у дом-дараксиз йўқолди.

Фернан эса ҳеч нарсани тушунмади. Дантең ғойиб бўлгани унинг учун айни муддао эди. Дантеңнинг ҳоли нима кечайтганини билишни у истамади ҳам. Фернан бутун кучини, ақл-идроқини Мерседесни алдашга, қайлигининг келмаётганига уйдирма сабаблар тўқишга ёки қизни олиб қочишга қаратди. Аҳён-аҳёнда у Марсель ва Каталания аниқ кўриниб турадиган Фаро чўққисига чиқиб ўтириб олар ва қасос олиш учун келаётган гўзап денгизчининг қораси кўринмайдими, деб икки томондаги йўлга бургутдек кўз тикар эди. Фернан албатта Дантеңни отиб ташлашга ва бу қотиллигини оқлаш учун ўзини ўлдиришга қарор қилди. Бироқ Фернан ўзини-ўзи алдарди: у ҳеч вакт ўз жонига ўзи қасд қилмас, чунки ҳали кўп нарсадан умидвор эди.

Ана шу ташвиш-ҳаяжонлар орасида император жар солиб, ҳамма рекрутларни битта қолмай қуролланишга ҷиради. Қўлида қуроп ушлашга қодир кишиларнинг барчаси Франция чегарасидан ташқарида жангта отланди.

Фернан ҳам кулбасини ва Мерседесни ташлаб, бошқалар билан бирга жангга жўнади. Мен йўғимда, эҳтимол, рақибим келиб севгилимга уйланиб олар, деган хаёл унинг бағрини қонга тўлдирарди.

Агар Фернан ўз жонига ўзи қасд қилишга қодир бўлганда эди, Мерседесдан ажраган замонок ҳижрон ўтида ёниб, ўзини-ўзи отиб ташлаган бўлур эди.

Фернан ўзини Мерседесга ҳамдard қилиб кўрсатиб унинг қайғусига ҳамдам бўлгандек оҳ тортиб қўяр, арзимаган талаб-тилагини бажо келтириш учун ўлиб-тирилиб ҳаракат қилар эди. Садоқат покиза, оқ кўнгиллilarга таъсир этмай қолмайди, шу боисдан Фернаннинг бу ҳаракатлари ҳам зое кетмади. Мерседес Фернанни бир дўсти сифатида севарди; бу дўстлик миннатдорчиллик ҳиссиётлари қўшилиб янада мустаҳкамланди, теранлашди.

– Менинг қадрдон акам, – деди Мерседес каталанийлик йигитнинг елкасига сафар халтасини боғлаётib, – сен менинг битта-ю битта дўстимсан; ўзингни эҳтиёт қил, мен шўрликни қон йиғлатиб якка қолдириб кетма, менинг сендан бўлак ҳеч кимим йўқ бу дунёда энди.

Хижрон дақиқаларида айтилган бу сўзлар Фернанга умид бағишилади. Мабодо Дантеս қайтиб келмайдигандек бўлса, эҳтимол, кунлардан бир кун Мерседес унинг хотини бўлиб қолтар.

Мерседес яп-яланғоч қоя устида якка ўзи сўппайиб қолди. Бу поёnsиз денгиз шу кунгача ҳозиргидек бефайз кўринмаган эди унга. Кўзлари жиққа ёшга тўла Мерседес тинмай Каталан атрофида гир айланар, баъзан жануб офтобининг жазирама тиглари остида худди ҳайкал каби узоқ тўхтаб Марсель томонга кўз тикиарди, баъзан қирғоққа бориб, ўз дард-алами сингари абадий тўлқинларнинг овозига қимири этмай қулоқ солиб ўтирас ва ўз-ўзига савол берарди; бу фойдасиз интизорлик жабрини чеккандан кўра оға эгилиб, йиқилсаму мана шу денгиз гирдобида ғарқ бўлиб кетганим яхшимасми? Мерседес ўлимдан қўрқмасди. У жонига қасд қилишга қодир эди, бироқ дин унинг йўлини тўсди, сақлаб қолди.

Кадруссни ҳам Фернан каби армияга олишди, бироқ у каталанийликдан саккиз ёш катта ва уйланган эди, шунинг учун уни учинчи гуруҳда қирғоқни қўриқловчилар қаторида қолдиришди.

Орзу-умид билан яшаб келаётган кекса Дантеս император ағдарилгандан сўнг умидини батамом ўзиб қўя қолди.

Ўғлидан жудо бўлганидан беш ой ўтгач, худди Эдмон қамоққа олинган соатда Мерседеснинг кўлида жон берди.

Моррель чолни кўмиш ташвишларини ўз устига олди ва касал вақтида олган майда қарзларини тўлади. Бу инсон-парварликкина бўлмай, мардлик ҳам эди. Бутун жанубда ўзаро урушлар қизигандан қизиб кетган бир пайтда, Дантеслек хавфли бонапартчининг отасига, у ҳатто ўлим тўшагида ётганида ҳам ёрдам бериш жиноят ҳисобланарди.

XVI. ТЕЛБА МАҲБУС БИЛАН ДАРҒАЗАБ МАҲБУС

Людовик XVIII таҳтга қайтганидан таҳминан бир йил ўтгач, турманинг бош инспектори тафтиш ўтказди.

Дантес ертўладаги хонасида нимадир тақиилаганини, нимадир гийқиллаганини эшилди; бу овоз юқорида қаттиқ эшилса-да, пастда уни тунги жимжитликда тўр тўқиётган ўргимчакининг шитир-шитирини-ю, бу заҳ зинданнинг шифтида роппа-роса бир соатда йигиладиган сувнинг чак-чак томишини эшитишга ўрганиб қолган маҳбусгина фарқ қила олади.

У тириклар орасида бирор ҳодиса юз берадётганини фаҳмлади: чунки бу қабристонда кўпдан-кўп яшагани учун ўзини мурда деб ҳисоблашга ҳақли эди.

Инспектор ҳамма хоналарни бирма-бир қараб чиқаётган эди. Айрим маҳбуслар соддадиллиги ва қалтабинлиги сабабли бошлиқларнинг марҳаматига сазовор эдилар, бинобарин, инспектор улардан ҳол-аҳвол сўраб-суроштириди, овқат дурустми, бирорта илтимосларинг борми, деб сўради. Ҳалигидек маҳбусларнинг бариси бир оғиздан овқатнинг ниҳоятда ёмонлигини айтишди ва озод этиб юборишни илтимос қилишди. Шунда инспектор, яна бошқа гапларинг бўлса айтинглар, деди. Маҳбуслар бошларини чайқадилар. Маҳбус озодликдан бўлак нимани ҳам сўраши мумкин?

Инспектор илжайиб коменданту қаради-да, деди:

— Ажабо, бу фойдасиз ревизиялар кимга керак экан? Бир турмани кўрган киши юзтасини кўрган, бир маҳбуснинг арзини эшилган киши мингтасининг арзини эшилган. Ҳамма ерда бир хил гап, маҳбусларга бериладиган овқат ёмон, маҳбуслар – гуноҳсиз. Бошқа хил маҳбусларингиз йўкми?

— Бор, хавфлилари ёки жиннилари бор, уларни биз ертўладаги хоналарга қамаб қўйганимиз.

— Бўлти, — деди инспектор жуда чарчаб ҳолдан тойган кишидек, — бурчимизни охиригача бажарайлик-да, пастга ҳам тушайлик.

— Рухсат қилинг, — деди коменданту, — ҳеч бўлмаса икки солдат олайлик, баъзида маҳбуслар жонидан тўйиб, ўлим-

га ҳукм эта қолсинглар тезроқ мени деб, кирган кишига ҳужум қилишади. Сиз сүнқасл құрбони бўлишингиз мумкин.

– Үндай бўлса эҳтиёт чораларини кўринг, – деди инспектор.

Икки солдат кириб келди-ю, ҳамма чидаб бўлмайдиган даражада сассиқ, ифлос ва нам зинадан пастга туша бошлиди.

– Тавба! – деди инспектор тўхтаб, – бу ерда қандай одам яшайди?

– Жуда хавфли фитначи, бу одамнинг кўлидан ҳар бало келади, деб огоҳлантириб қўйишди бизни.

– Биз ўзими?

– Албатта.

– Кўпдан буён шу ердами?

– Бир йилча бўлди.

– Буни бирданига ертўлага қамашдими?

– Йўқ уни овқат олиб кирган соқчини ўлдирмоқчи бўлганидан сўнг шу ерга қамашибди.

– Соқчини ўлдирмоқчи бўлдими у?

– Шундай, мана ҳозир ўша соқчи бизга чироқ тутиб турибди. – Тўғрими, Антуан? – сўради коменданант.

– Худди шундай, у мени ўлдирмоқчи бўлди, – жавоб қилди соқчи.

– Бу жинни экан-да бўлмаса!

– Ундан ҳам баттарроқ, – деди соқчи, – бу худди иблиснинг ўзи!

– Агар истасангиз, мен унинг устидан арзнома ёзаман, – деди инспектор коменданнтга.

– Кераги йўқ, бусиз ҳам у етарли даражада жазо олган; бунинг устига яқинда батамом ақлдан озади, узоғи билан бир йилда, буни тажрибада кўрганмиз.

– Бу ўзи учун ҳам яхши, – деди инспектор, – ақлдан озгач, руҳий азобдан қутулади қўяди.

Мана кўриб турибсизки, инспектор инсонпарвар ва ўзининг филантропик лавозимига жуда мос келиб тушган одам.

– Сиз жуда ҳақ гапни айтдингиз, – деди коменданант, – бу сўзларингиздан кўриниб турибдики, маҳбусларни жуда яхши биларкансиз. Бизда, бошқа зинадан тушадиган ерту-

лада бир кекса аббат ўтирибди. У Италияда қандайдир партиянинг бошлиғи бўлган экан, уни бу ерга бир минг саккиз юз ўн биринчи йили қамаганлар, бир минг саккиз юз ўн учинчи йилнинг охирига келиб жинни бўлиб қолган; ўшандан буён уни таниб бўлмайди. Илгарилари у йигидан тўхтамасди, энди кулгани-кулган; илгари жуда ориқлаб кетган эди, энди семириб боряпти. Мана бунинг ўрнига ўшани кўриб қўя қоларсиз? У жинни бўлганда ҳам жуда хушчақ-чақ жинни, кўнглингизни бузмайди.

– Иккаласини ҳам қўраман, – деди инспектор, – вазифамни ҳалоллик билан бажаришим керак.

Турмаларни инспектор биринчи марта кўздан кечираётган эди, шунинг учун бошлиқлар мамнун бўлсин, деб ҳаракат қиласди.

– Қани, юринг, аввал мана шуни кўрайлик, – деди инспектор.

– Марҳамат қилсинлар, – деди комендант ва соқчига имлаб қўйди.

Сим тўр тирқишидан хонага тушган тангадек офтоб нурига нечундир қувониб кўз тикиб ўтирган Дантеся оғир лўки-донларнинг ва занг босган ошиқ-маъшуқларнинг гижирлашини эшитиб, бошини кўтарди.

Дантеся номаътум бир шахсни, машъал кўтарган икки соқчини, икки солдатни ва қўлида шияпа тутган комендантни кўриб, буларнинг нима учун ташриф этганини англади ва энг юқоридаги амалдорларга дардини айтиш пайти келганини фаҳмлаб югуриб борди да, таъзим этиб қўлини кўксига қўйди.

Солдатлар маҳбуснинг авзойи бузуқ шекилини, тағин инспекторга ташланмасин, деб дарров миљтиқ найзаларини унга ўқталишиди.

Инспектор беихтиёр орқага бир қадам тисарилди.

Уни бу одамга жуда хавфли киши деб роса уқтирганларини Дантеся англади да, бутун вужуди билан чорасиз бир ғарип тусиға кириб раҳм-шафқат типади, унинг хонасига ташриф буюрган амалдорнинг юрагини юмшатишга интилди. Бундан ҳамма таажжубланди.

Инспектор Дантесянинг арз-додини охиригача тинглади, сўнг комендантта қаради:

– Бу – сабр-қаноат, тавғиқ билан тамом бўлади, – деди у оҳиста. – Ҳозирнинг ўзидаёқ мулойим бўлиб, фақат тинчликни истаб қолибди, қиличларни кўриб чекинди, аслида жинни ҳеч нарсадан кўркмайди. Мен Шароитонда бу борада жуда кўп қизиқ-қизиқ ҳолларни кўрганман.

Сўнг у маҳбусга қараб деди:

– Қисқаси, талабингиз нима?

– Мен айбимнинг нимадалигини айтиб беришларини илтимос қиласман, суддан ҳам, терговчидан ҳам илтимос қиласман: агар мен айбор бўлсам отиб ташласинлар, агарда айбим бўлмаса озод этишсин.

– Бераётган овқатлари яхшими? – сўради инспектор.

– Яхшидир балки. Билмадим. Бироқ овқатнинг яхшими, ёмонми, аҳамияти йўқ. Фақат мен учун эмас, одил судни жорий этган ҳукумат учун ҳам, бизни бошқараётган қирол учун ҳам бегуноҳ киши қабиҳ иғволининг қурбони бўлмаслиги ва қамоқда ўз қотилларига лаънатлар ўқиб ўлиб кетмаслиги позим.

– Бугун сиз жуда ювош бўлиб қолибсиз, – деди комендант, – илгари бундай эмас эдингиз. Соқчини ўлдирмоқчи бўлганингизда гапларингиз бошқача эди.

– Тўғри, – деди Данте, – менга жуда яхши қараётган бу кишидан ўтиниб узр сўрайман. Ахир ўзингиз бир ўйлаб кўринг ўша пайтдаги аҳволимни? Унда ниҳоятда ёниб, ғазабнок бўлиб ақлимни йўқотган эдим.

– Ҳозир ундей эмасми?

– Йўқ, турма мени букиб, адойи тамом этди. Ахир бу ерда қачонлардан бери ётибман!

– Жуда кўп вақт ўтдими?.. Сизни қачон қамоққа олишганди? – сўради инспектор.

– Бир минг саккиз юз ўн бешинчи йилнинг йигирма саккизинчи февралида тушки соат иккода.

– Бугун бир минг саккиз юз ўн олтинчи йил ўттизинчи июль. Нега ваҳима қиласиз? Турмада ўтирганингизга атиги ўн етти ой бўпти.

– Атигин ўн етти ой! – такрорлади Данте. – Ахир сиз турмада ўн етти ой ётиш нақадар мушкул эканини, бу ўн етти ой – ўн етти йил, ўн етти асрга баробар эканини наҳотки билмасангиз! Айниқса, баҳт қуши эндиғина бошига

құнаёттан, севимли қызига үйланаёттан ва фахъли лавозимни әгаллаёттан мен учун бу турма дұзах билан тенг, чунки мен бу зиндонға тущыму ҳамма нарасдан маҳрум бўлдим, мен учун қүёшнинг олтин нурларига тұла кун зим-зиё тунга айланди; истиқболим барбод бўлаётир, севгилим мендан юз ўғирдими, йўқми, кекса отажоним тирикми, йўқми, мен ғариб билолмай бағрим кабоб бўляпти. Денгиз ҳавосига ўрганган, бепоён, кенг денгизда эркин нафас олиб юрган киши учун ўн етти ой турмада ўтиришнинг ўлимдан ҳам оғир эканини наҳотки англамасангиз! Ўн етти ой турмада ётиш инсон тилида энг қабиҳ ном билан айтиладиган оғир жиноят қилган киши учун ҳам қўплик қиласи! Шундай экан, раҳмингиз келсин менга, мен учун кечиришни эмас, қатъий қонуниятни, афв эмас, суд қилишларини тиланг: мен судни, судьяларни талаб қиласман, ахир айборгага судьяларни йўқдайиш мумкин эмас-ку.

– Яхши, – деди инспектор, – ўйлаб кўрамиз.

Сўнг комендантга қараб деди:

– Ҳақиқатан ҳам бу шўрликнинг аҳволи оғир экан, раҳмим келяпти унга. Телага чиққанда делосини кўрсатасиз менга.

– Яхши, – жавоб қилди комендант, – бироқ у ерда сиз бу маҳбус тўғрисида жуда кўнгилсиз маълумотларни кўрармикинсиз деб қўрқаман.

– Биламан, – деди Дантең, – сиз мени озод қила олмайсиз; бунга қурбингиз етмайди; бироқ менинг арз-додимни юқори мартабали бошлиқларга етказа оласиз, менинг ишимни тафтиш қила оласиз, пировардида ишимни судга ўтказа оласиз. Суд! Мен фақат мана шу, суд қилишларини илтимос қиласман. Ана шу суд айбим нима ва қандай жазога сазоворман айтib беришсин. Нима учун, қанақа гуноҳларинг учун қамоқда ўтирганингни билмасликдан ҳам оғир жазо борми бу дунёда!

– Мен ишни текшириб, аниқлайман, – деди инспектор.

– Раҳмингиз келаётганини овозингиздан билиб турибман! – деди қувониб Дантең, – марҳамат қилиб айтинг, умид қилсан бўладими?

– Мен сизга умидвор бўлингдея олмайман, – жавоб қилди инспектор, – ишингизни текшириб кўраман, деб ваъда беришим мумкин.

– У ҳолда мени озод бўлди, мени қутулди деяверинг!
– Сизни қамоққа олишга ким буйруқ берганди?
– Жаноб де Вильфор, – жавоб берди Данте, – ундан сўранг.

– Жаноб де Вильфор аллақачон Марселдан кетиб қолган, у бир йилдан буён Тулузада ишлайти.

– Демак, таажжубланиб ўтиришимнинг ҳожати йўқ эканда! – деди оҳистагина Данте, – якка-ю ягона ҳимоячим бу ердан кетиб қолибди-да!

– Жаноб де Вильфор бирор сабаб билан сизни ёмон кўриб қолмаганими? – сўради инспектор.

– Бунга ҳеч қандай сабаб бўлиши мумкин эмас, аксинча, у менга кўп меҳрибонлик кўрсатди.

– Демак, сизнинг ҳақингизда у берган ёки баён этган маълумотларга тўла ишонсан бўладими?

– Ҳеч шубҳа қилмай ишонсангиз бўлади.

– Бўпти. Кутинг.

Данте тиз чўкиб қўлларини кўтарди-да, киши жонини олиб чиққани дўзахга тушган халоскордек унинг зиндонига келган инспектор ҳақига кўпдан-кўп дуолар қилди.

Инспектор кетидан эшик беркилди, бироқ у келтирган умид Данте хонасида қолди.

– Маҳбуслар рўйхатини ҳозир кўрасизми? – сўради комендант. – Ёки аббатнинг ертўласига кириб чиқасизми?

– Аввал ҳамма хонапарни кўздан кечириб чиқайлик, – жавоб қилди инспектор. – Ҳозир юқорига чиқсан яна қайтиб пастга тушишга қурбим етмай қолиши мумкин.

– Аббат бунга ўхшамайди мутлақо; у жинни бўлса-да, жуда хушчакчақ.

– У нимадан жинни бўлиб қолди?

– Галати бир фикр уни ақлдан оздирди: мен ҳеч ҳисоби йўқ бойликнинг эгасиман, деб вайсагани-вайсаган. Қамалган йили ҳукуматга бир миллион бераман мени озод қилсаларинг, деб ваъда берди, иккинчи йили икки миллион, учинчи йили уч миллион... Ҳар йили бир миллиондан қўшаверди. Мана энди унинг турмада ётганига беш йил бўлди; у албатта сиз билан яккама-якка гаплашишини илтимос этади ва шубҳасиз, сизга беш миллион таклиф этади.

– Ростдан ҳам бу жуда қизиқарли гаплар-ку, – деди инспектор, – бу миллионернинг оти нима?

– Аббат Фария. Йигирма еттинчи номер! – деди инспектор.

– Ҳа, у мана шу ерда. Антуан, очинг.

Соқчи итоат қилиб эшикни очди, инспектор қизиқсиги ҳамма «жинни Аббат» деб атайдиган маҳбуснинг ертүласига қаради.

Ертўланинг ўртасида, уст-боши дабдала бўлиб кетган ярим яланғоч киши ётибди. У девордан кўчириб олинган оҳак парчаси билан доира чизиб, унга жуда аниқ геометрик линиялар чизяпти. Солдат Марцелла жонига қасд қилган пайтда Архимед ўз ишига қандай берилиб кетган бўлса, аббат ҳам шудақиқада геометрик масалани ечишга бутун вужуди билан берилиб кетган эди. Шунинг учун ҳам у эшик гийқиллаб очилганда қимир этмади, фақат машъаллар ёғдуси у ётган зах полни одатдан ташқари ёритиб юборгандан сўнггина ҳушига келди-да, эшик томонга қаради; ертўласига бунчалик кўп меҳмон ташриф буюрганини кўриб, ҳанг-манг бўлиб қолди.

Сўнг ўрнидан иргиб турди-да, кирган одамлар уят қилмасин деб оёқ томонида ётган одеялни олиб устига ёниб олди.

– Қандай талабингиз бор? – деди инспектор доимий расмий важкоҳатини ўзгартирмай.

– Менинг талабим? – тақрорлади саволини аббат ажабланиб. – Ҳеч қандай талабим йўқ.

– Сиз менинг гапимга тушунмаяпсиз шекилни, – сўзида давом этди инспектор, – мени ҳукумат турмани назардан ўtkазиш ва маҳбусларнинг арз-додини эшитиш учун юборди.

– Э-э, гап бундай денг! – деди жонланиб аббат, – ундай бўлса, аминманки, иккимизнинг гапимиз бир ердан чиқади.

– Ана, кўрдингизми, – деди комендант, – гапни худди мен айтгандек бошлади.

– Марҳаматли жаноб, – давом этди маҳбус. – Мен аббат Фария бўламан, туғилган жойим Рим, йигирма йил кардинал Роспильозининг секретари бўлиб ишладим; мени бир

минг саккиз юз ўн биринчи йилнинг бошларида номаълум сабаблар билан қамоққа олишди; ўшандан бери Италия ва Франция ҳукуматларидан озод қилишларини сўраб кўпдан-кўп талаб қилдим, натижা бўлмади.

– Нечун Франция ҳукуматидан? – деб сўради комендант.

– Чунки мени Пъомбинода тутиб олишди, менга аёнки, бу шаҳар ҳам Милан, Флоренция каби Франциянинг бирор департаментининг марказий шаҳри бўлиб қолган.

Инспектор ва комендант бир-бирига илжайиб қараб кўйди.

– Азизим, – деди инспектор, – Италия тўғрисидаги маълумотларингиз янги эмас.

– Бу маълумотлар ўша мен қамалган кунга тааллуқли, – жавоб қилди аббат Фария, – ўша вақтда ҳазрати олийлари император парвардигор ато қилган ўғлига Рим қироллигига нибарпо этиб берганида, у олий ҳазратлари ғалабаларга маҳлиё бўлиб Макиавелли ва Цезарь Борджианинг орзуларини рўёбга чиқариб бутун Италияни ягона, бўлинмас бир давлат қилиб бирлаштириди деб фараз қилган эдим.

– Бахтимизга, – деди зътиroz билдириб инспектор, – тақдир тақозоси билан улкан режалар ўзгариб кетди. Турган гапки, бу сизни таассуфга согусидир.

– Италияни кучли мустақил ва баҳтиёр давлатга айлантиришнинг ягона йўли шу, – деди аббат.

– Эҳтимол, – деди жавобан инспектор, – бироқ мен бу ерга Италия сиёсатини муҳокама қилгани келганим йўқ, фақат сиздан бу хона ва овқат сизни қаноатлантирадими ёки йўқми, шуни сўрагани келдим.

– Овқат бошқа ҳамма турмалардаги сингари бу ерда ҳам bemаза, – деди аббат, – хонани ўзингиз қўриб турибсиз, зах, соғлиққа кони зарар, бироқ умуман олганда, ер ости турмаси учун дуруст. Ҳозир гап бунда эмас, гап шундаки, мен ҳукуматга ниҳоятда муҳим бир сирни маълум қилмоқчиман.

– Ана, бошланди, – деди комендант инспекторнинг қулоғига шивирлаб.

– Сизни кўриб хурсанд бўлганимнинг боиси ҳам шунда, – деди сўзида давом этиб аббат, – мен жуда муҳим бир масалани ечаётган эдим, мабодо муваффақият билан ҳал этсам Ньютоннинг бутун системасини ўзgartириб юборишим

мумкин, сиз ана шундай мұхим ищимга халақит берсанғыз ҳам, хафа бұлғаним йўқ. Сиз билан якка гаплашишга рух-сат қила оласизми?

– Мана, айтмадимми сизга, – шивирлади инспекторга комендант.

– Ўзмахбұспарингизни яхши биларкансыз, – деди илжа-йиб инспектор, сұнгабbatта қараб деди: – Мен бу илтимо-сингизни бажара олмайман.

– Мабодо бу гапимиз ҳукumatting ҳазинасига беш миллиондан иборат улкан сумма тушиши устида кетса-чи?

– Ажабо, – деди инспектор комендантта қараб, – сиз ҳатто олдинданоқ суммани ҳам айтиб берган әдингиз. Тавба.

– Майли, – деди аббат инспектор чиқиб кетмоқчи бұла-ттганини күриб, – яккама-якка бұлмаса ҳам гаплашаверай-лик; суҳбатимизда жаноб комендант ҳам иштирок этиши мумкин.

– Азизим, – деди унинг сўзини бўлиб комендант, – аф-уски, сиз айтмоқчи бўлган гапларнинг ҳаммасини биз ал-лақачон ипидан-игнасигача билиб олғанмиз. Ҳазинангиз устида борса керак-да гап, шундайми?

Фария уни мазах қилаёттан комендантта шундай бир на-зар ташладики, четдан келган киши аббатнинг бу қарави-дан у оқил ва дили пок одам эканини дарров пайқаб олар-ди.

– Ҳа, шундай албатта, – деди аббат, – бундан бошқа нима ҳақида галиришим мумкин?

– Жаноб инспектор, – давом этди комендант, – бу воқе-ани сизга аббатдан қолишмай ҳикоя қилиб беришим мум-кин: мана беш йил бўлдики, бу гапларни қайта-қайта айта-вериб миямни қоқиб қўлимга берди бу маҳбус.

– Бу, жаноб комендант, шундан далолат берадики, – деди аббат, – сиз, ривоятларда ёзилганидек, қўзи бўлсаям кўрмайдиган, қулоги бўлсаям эшилтмайдиганлар тоифаси-лан экансиз.

– Мұхтарам жаноб, – деди инспектор, – ҳукumat бой, ху-дога шукурки, у сизнинг пулларнинг мұхтој әмас, у пулла-рингизни турмадан чиқсанга қадар эҳтиёт қилиб сақлаб қўйинг, кейин үзингизга асқатади.

Аббатнинг кўзлари олайиб кетди; у инспекторни қулидан маҳкам тутиб олди.

– Агар мен турмадан чиқолмай қолиб кетсам-чи, – деди у, – агар адолатга хилоф равишда мени шу ертўлада бутунлайнин қолдирсалар-чи, агар мен сирларни ҳеч кимга васијат қилолмай ўлиб кетсам-чи, унда нима бўлади? Унда ўша олтин хазина бекорга йўқ бўлиб кетаркан-да? Ахир улардан давлат ва унинг билан бирга мен фойдаланганим яхши эмасми? Мен опти миллион беришга ҳам розиман, агар мени озод этиб турмадан чиқариб юборсалар, опти миллион бераман, қолгани менга етади.

– Чиндан ҳам, – деди инспектор оҳиста, – мен бу одамнинг жиннлигини олдиндан эшитмаганимда, бу гапларининг ҳаммаси тўғри деб ўйлаган бўлур эдим, чунки у жуда ишонадиган қилиб гапиряпти.

– Мен жинни эмасман, фақат ҳақ гапни айтяпман, – деди Фария маҳбусларга хос зийраклик билан инспекторнинг ҳамма сўзларини эшитиб. – Мен ҳикоя қилаётган олтин хазина чиндан ҳам бор, мен билан шартнома тузинг, бу шартномага мувофиқ, сиз мени айтган жойимга олиб борасиз, бизнинг кўз олдимизда уни кавлаб олишади, башарти гапим ёлғон чиқса, ҳеч нарса топишмаса, агар мен сиз айтгандек жинни бўлиб чиқсан, у вақтда мени ана шу ерга – ертўлага олиб келиб ташлашади қўйишади, сўнг бу ерда абадий қоламан ва ҳеч кимнинг миясини ачитмай, ҳеч кимни хит қилмай ўламан-кетаман.

Комендант қулиб юборди.

– Олтинларингизни кўмган жой бу ердан узоқми? – сўради у.

– Бу ердан юз милча нарида, – деди Фария.

– Бунинг топган гапини қаранг-а, – деди комендант, – агар барча маҳбуслар турма ходимларини мана шунаقا юз миль-юз миль сайдарга таклиф этса-ю, турма ходимлари хўп деб жўнайверишиша, у вақтда маҳбуслар салгина имконият туғилиши билан жуфтакни уриб қочаверишади-да. Бунақанги узоқ сайдар вақтида қочиш имконияти оз бўлмаса керак.

– Маҳбусларнинг бу усули бизга маълум, – деди инспектор, – буни жаноб аббат биринчи ўйлаб чиқкан эмас.

Сўнг у аббатга қараб деди:

– Мен сиздан, овқатлар қалай, деб сўраяпман, хўш, гапиринг?

– Мұхтарам жаноб, – деди Фария, – Исо пайғамбар ҳақи, бўшатиб юбораман деб қасам ичсангиз, мен сизга олтин кўмилган жойни айтиб бераман.

– Овқат дурустми? – тақрорлади инспектор.

– Бундай шароитда сиз аспо хавфланмасангиз бўлади, ўзингиз кўриб турибсизки, мен қочиш йўлини ахтараётганим йўқ; олтинни топгунларига қадар мен турмада қоламан.

– Менинг саволларимга жавоб бермаяпсиз, – аббатнинг сўзини кесди энсаси қотиб инспектор.

– Сиз ҳам менинг илтимосимга жавоб бермаяпсиз-ку! – деди қичқириб аббат. – Бошқа тентаклар сингари сиз ҳам менинг сўзларимга ишонмадингиз, паънат-э сизга! Менинг олтинларимни олишни хоҳламаяпсиз, майли, ўзимга қолади; мени озод этишни хоҳламаяпсиз, майли, мени яратганинг ўзи озод этади. Туёғингизни шикиллатинг, менинг сизга бошқа сўзим йўқ.

Аббат шундай деди-да, елкасидан одеялни улоқтириб ташлади, ердан бир парча оҳакни олиб чертежлари ва риёзиёти билан шуғуллана кетди.

– У нима билан шуғулланяпти? – сўради инспектор ертўладан чиқаётib.

– Олтинларини ҳисоблаяпти, – деди комендант.

Фария комендантнинг мазах қилиб айтган бу сўзларини эшишиб қаттиқ нафрат билан қараб қўиди.

Улар чиқиб кетишиди, соқчи эшикни қулфлади.

– Чиндан ҳам унинг яшириб қўйган олтини бормикан-а? – деди инспектор зинадан юқорига кўтарилаётib.

– У олтинларни тушида кўргану, уйғониб ақлдан озган, – сўз қотди комендант.

– Ҳақиқатан ҳам шундай бўлса керак, – деди инспектор оддий порахўрнинг гапини қилиб, – у ростакамига бой бўлганда, турмага тушармиди?

Аббат Фария ҳақидаги машмаша шу билан тугади. У турмада қолди, бироқ бу ташрифдан сўнг унинг жуда қизиқ жиннилиги тўғрисидаги гаплар ҳамма ёқса тарқалиб кетди.

Хорижи имкондаги беҳисоб бойликтарни ахтарган буюқ хазина қидирудилар Калигула ва Нерон бу баҳти қаро зотнинг гапларига қулоқ солған, унга ишонган, у истаган ҳавони, кенгликни ва озодликни берган бўлур эдилар. Бироқ замонамизнинг бурнидан наридагини кўришга ноқобил зодагонларида жасорат деган нарса йўқ, улар буйруқ беришади-да, аммо шу буйруқни эшиттган қулоқлардан ўлгудек қўрқишиди, хатти-ҳаракатларини кўриб турган кўзларни кўрганда, ўтакалари ёрилади. Улар ўзларини ҳудонинг вакиллари эканига ҳам ишонмай қўйишган, эндиликда улар бошига тож кийиб олган шахслар холос. Бир замонлар ўзларини Юпитернинг фарзанди деб ҳисоблаган ёки ўзларига шундай деб ном берган бу зотлар баъзида ўз оталарига ўхшаб қолишади ҳам; аммо бу путлар ортида нималар бўлаётганини текшириш мураккаб иш; ҳозирги замонда ердаги ҳокимлар қўл узатса етадиган жойда. Қамоқхоналар ва улардаги ниҳоясиз жазолар оқибатини ошкора қилишдан ҳамиша қўрқади, ҳар қандай зулм қурбонларининг мажақланган сүякларини ва қони оқиб ётган ярапарини жумлаи жаҳонга жуда камдан-кам аён этади, турмалардаги зинданларда виждон азоби – руҳий қийноқлар оқибатида ақлдан озган кишиларни ҳам ўша ернинг ўзида яширин сақлайди, борди-ю бундай кишилар у ердан чиқиб қолгудек бўлса, уни қандайдир мудҳиш касалхонага тиқадилар, докторлар эса турмачи ходимлар ташлаб кетган мурдалардан инсон қиёфасига оид бирон белги тополмай гаранг бўладилар.

Аббат Фария турмада эс-ҳушини йўқотиб қўйгач, умр бўйи қамоққа ҳукм қилинди.

Дантес масаласига келганда, инспектор унга берган сўзининг устидан чиқди. У комендант кабинетига қайтиб келиб маҳбуслар рўйхатини кўрсатишни талаб этди. Маҳбуслар рўйхатида Дантес тўғрисида қўйидагилар ёзилган эди:

Эдмон Дантес. Ашаддий бонапартчи: узурпаторнинг Эльба оролидан қайтишида актив қатнашган. Қаттиқ сир сақлансин, доимий назорат остида тутилсин.

Бу изоҳлар бошқалардагига ҳеч ўхшамайдиган қўл ва сиёҳ билан ёзилган эди. Демак, бу изоҳлар Дантең қамалганидан кейин ёзилган.

Айбнома ниҳоятда қатъий бўлганидан унга қарши бирор эътиroz билдириш мумкин эмасди. Шу сабабдан инспектор унинг ёнига ёзиб қўйди: «Ҳеч нима қилиш мумкин эмас».

Инспекторнинг ташрифи Дантеңга анча жон киргизди. У турмага тушган дақиқаданоқ қунлар ҳисобини унугтган эди, бироқ инспектор айтган ой ва кунни унугтмади. Шифтдан ўзилиб тушган оҳак парчаси билан уdevорга ёзиб қўйди: 1816 йил 30 июл. Ўшандан бошлаб вақт ҳисобидан адашмаслик учун ҳар куни белги қўйиб борди.

Кунлар, ҳафталар, ойлар ўтди. Дантең ҳамон кутар эди: даставвал у икки ҳафта кутишга қарор қилди. Инспектор унинг ишига озгина аҳамият бериб қараганда эди, шу икки ҳафта ҳам етиб ортарди. Бу икки ҳафта ўтгандан сўнг Дантең, инспектор Парижга қайтиб бормагунча меним ишим билан шуғулланади деб ўйлаш хомхаёл, деди ўз-ўзига. Парижга эса у топширилган ревизия ишларини батамом туғатгач қайтади, бу ревизия эса бир ойга, ҳатто икки ойга чўзилиши мумкин. Шу сабабли у янги муддат белгилади: икки ҳафта ўрнига уч ой. Уч ой ҳам ўтгач, у яна бир мупоҳза қилиб, ўзича ярим йил муддат берди. Бу ярим йил ўтгандан кейин кунларни ҳисоблаб чиқса, роса тўқиз ярим ой кутибди.

Бу ойлар мобайнида унинг аҳволида ҳеч қандай ўзгариш юз бермади. У кўнглига тасалли берадиган бирорта хабар олмади. Турма ходими илгаригидек гунг эди. Дантең ҳиссистларига ишонмай қўйди, хаёлни чин деб ўйлаб юрган экан, турмада пайдо бўлган юпатувчи фаришта тушида келиб кетган экан...

Шундан бир йил ўтгач, коменданти ўзgartиришди; унга Гам қалъасини топширишди. У ўзи билан итоатидаги баъзи бир ходимларни, шу жумладан, Дантеңнинг қоровулини ҳам олиб кетди.

Янги комендант келди: маҳбусларнинг фамилияларини эсда сақлаш қийин туюлди шекипли, у қамоқдагиларни номерларини айтиб таништиришни талаб қилди. Бу даҳшат-

ли даргоҳнинг элликта хонаси бор эди; маҳбусни номерлар билан атайдиган бўлишди. Шунда шўрпешона йигит Эдмон деган исмидан ва Дантең деган фамилиясидан ажралиб, ўттиз тўртинчи номер бўлиб қолди.

XV. 34-НОМЕР БИЛАН 27-НОМЕР

Турмада ҳамманинг ёдидан кўтарилиб, якка қолиб кетган маҳбус қандай оғир азоб-уқубат чекса, шуларнинг ҳаммасини Дантең ҳам бошидан кечирди.

Даставвал у бегуноҳ эканини англаб, яхши умидлар оғушида фуурланиб юрди, сўнг гуноҳсиз эканлигига ўзи ҳам ишонмай қўйди, бу эса уни жиннинг чиқариб қўйган комендантнинг назариясини маълум даражада тасдиқлади ҳам. Пировардила у фууридан бир лоғона пастга тушив, ҳали-ҳозирча худога эмас, одамларга сифиниб, япиниб-ёлвора бошлади.

Инсон бошига мусибат түшса худога илтижо қилиши керак, лекин у ҳеч кимдан, ҳеч қаердан нажот тополмагачги на худога мурожаат қиласди.

Дантең уни бундан қоронғироқ ва заҳроқ бўлса-да, бошка ертўлага кўчиришларини илтимос қилди. Бу ўзгариш, нечоғли ёмон бўлса-да, муҳитни янгилаб, уни анча овунтириши мумкин. Ҳовлига чиқиб, ҳавода юришга, китоб ва асбоб-ускуналар олишга рухсат беришларини сўради. Унга ҳеч нарса беришмади, бироқ у ҳалеб сўрайверди. У ўзига бириклилган турма ходими билан тил топди; янги соқчи илгаригисидан ҳам баттарроқ гунг эди. Аммо Дантең учун бирор киши билан, ҳатто у гунг-соқов бўлса-да, гаплашиш кўнгилли иш эди. Дантең ўзининг овозини эшитиш учун галирарди соқчига, у танҳо ўзи билан ўзи ҳам гаплашиб кўрди, бироқ бундай вақтларда уни ваҳима босарди.

Қамалишдан бурун озод кунларида Дантеңнинг ўй-хаёлинин баъзан беихтиёр даҳшатли турма хоналари, улардаги дайдилар, қароқчилар ва қотилларнинг разил ўйин-кулгилари, ваҳшиёна қийқириқлари чулғаб оларди-да, кўнглени ноҳуш этарди. Эндилиқда эса у мана шундай базмлардан биронтасида бўлишни ва безбет, гунг сокчидан бошқа би-

рон-бир кишининг ҳеч бўлмаса афт-башарасини кўришни истарди. У оёғида занжир ва елкасида тавқи пальнат тамғаси билан шарманда-ю шармисор бўлиб юрадиган жулдуровоқи каторжник бўлмаганидан афсусланарди. Каторжниклар ўзига ўхшашлар гуруҳида бўлади, очиқ ҳавода нафас олиб, мовий самони кўради. Улар баҳтли кишилардан.

У турма ходимидан ким бўлмасин бирор одамни ёнига кўйишларини сўраб, таърифини эшигтан ўша жинни аббат бўлса ҳам майли, деб ялиниб-ёлворди. Турма ходими қанчалик бағри тош кўринмасин, юрагининг чуқур бир жойида инсоний ҳис яшириниб ётарди. Дантесининг соқчиси ўлим қафасида жуда оғир азоб чекаётган шўрлик йигитга ич-ичидан ачинаётган бўлса-да, буни билдирамасликка уринарди. У 34-номернинг илтимосини комендантга етказди: бироқ комендант сиёсий арбобга хос эҳтиёткорлик кўрсатиб, бу Данте маҳбусларни оёққа кўтармоқчи ёки ўртоғининг кўмаги билан қочиб кетмоқчи, деб ўйлаб, илтимосни рад этди.

Данте инсон қўлидан келадиган ҳамма воситаларни ишга солиб кўрди. Нажот бўлмади. Шунинг учун у энди худога мурожаат қилди. Шунда Дантесининг барча тавфиқли фикри-хаёллари (тақдир эзиб-букиб ташлаган баҳти қаролар ҳамиша орзу-умид билан яшайдилар) унга далла берди: у онаси ўргатган дуоларни эслади ва улардан ўзига шу пайтгача маълум бўлмаган маъно топди. Чунки дуо баҳтсиз кишиғам-ғуссада худога илтижо қилиб, уларга чуқур маъно бағишламагунча, баҳтлилар учун бир хилдаги қуруқ сўзлар йиғиндиси бўлиб қолаверади. У жон-жаҳди билан товушини барака чиқариб ибодат қилса-да, ўз овозидан энди кўркмасди. Ҳар бир сўзини жазаваси қўзғаб, титроқ босиб изҳор этар, шунда унинг кўз олдида худо намоён бўларди. Осоишта ўтган ва пировердида поймол этилган ҳаётидаги нимаики бўлган бўлса, буни худодан кўрар, улардан ўзи учун хулоса чиқарар, аҳд қилар, ҳамиша дуоларни киши худога эмас, одамларга мурожаат қилганда айтадигандек: «Э худо, ўзинг гуноҳимдан ўт, ахир биз ҳам қарздорларимизнинг гуноҳидан ўтамиш-ку», – деган таънали сўзлар билан тутгатарди.

Худога зўр ихлос билан илтижо қилиб сифинса-да, нажот бўлмади. Данте турмадан чиқолмади.

Шундан кейин у рүхий тушкунликка тушиб қолди. Дантес оддий илмсиз киши бўлиб, унинг учун ўтмишни сир сақлайдиган фаннинг эшиклари берк эди. У турмада ёлғиз ётиб, қуруқ хаёл билан ўтган асрларни қайта тиклай олмас, ёшини яшаб ўтган халқуларни тирилтириб кўз ўнгидагавдалантиrolмас, тасаввурларда улуғвор ва гўзап бўлиб келган Мартиннинг¹¹ вавилон картиналари сингари дилларга завқ бағишилаган қадимий шаҳарларни жонлантира олмасди, албатта. Дантеснинг фақат қисқа ўтмиши, зимистон ҳозири ва номаълум келажаги бор эди. Атиги ўн тўққиз баҳорни кўрган бу йигит эндилиқда эҳтимол охири йўқ тим қоронғи тунларда фақат ўтган кунларинигина ўйлай олиши мумкин эди. Мана шу сабабдан у ўзини ҳеч нарса билан овунтира олмас, унинг асрлар оша қанот қоқиб униши мумкин бўлган ақл-идроқи худди бургутдек тор қафасга тиқиб кўйилган эди. Шундан сўнг у бир фикрга – яъни хавфли фалокат оқибатида, сабабсиз сароб этилган баҳт тўғрисидаги фикрга маҳкам ёпишиб олди, шу фикр устида роса бош қотирди, уни ҳар мақомга солиб кўрди ва таъбир жоиз бўлса, Дантеснинг дўзахида бераҳм, Уголино архиепископ Руджинерининг калла суюкгини ғажигани каби тишлари орасига олиб ғажиди. Дантеснинг худога ишончи шунчаки ўткинчи, бир зумда унутиладиган, ҳамма нарсага қодирлик тўғрисидаги фикрга асосланган ишонч эди. Бошқалар муроди ҳосил бўлгач, динга ишончидан воз кечганидек, Дантес ҳам илоҳий кароматларга бўлган ишончини йўқотди. Аммо у муродига етолмади.

Оқибат шунга олиб келдики, худонинг мўмин, итоатли бандаси шаккокка айланди-қўиди. У худодан нолиб, уни ҳакорат қилар, буни эшилган турма ходимининг кайфи учар эди; Дантес бошини турма деворига уриб дод соларди. Ўз кўзи билан кўрган, Вильфор кўрсатган, ўзи кўли билан ушлаган ўша яширин маълумот хаёлидан ҳеч нари кетмасди. Унинг ҳар бир сатри Валтасарнинг «Мене, Текел, Фарес»¹² и каби деворда чўғдай ёниб турарди. «Мени ҳалокат жарига

¹¹ Джон Мартин – инглиз рассоми (1789–1854).

¹² «Ҳисобланган, тортилган, бўлинган» (Таврот.)

итариб ташлаган худонинг қаҳри эмас, одамларнинг ғазаби-нафрати-дерди у ўз-ўзига. Ўша номаътум одамларни оғзига нима келса қайтармай ҳақорат қилар, қарғар, уларга жўшқин ёш тасаввури бовар эта оладиган турли хил ўлимларни типарди; лекин буларга кўнгли тўлмас, чунки бу қисқа муддатда ўтиб кетадиган азоб, чунки қатл этилгач, одам мурдага айланади, мурда эса ҳамма ҳиссиётлардан маҳрум бўлнб, ҳеч нарсани сезмайди дерди.

Дантеснинг бутун фикр-хаёли душманларида, у, «ўлим – ҳаловат, шунинг учун душманни қаттиқ қийнаш учун ўлдириш шарт эмас», деган сўзларни ҳадеб ичида қайтараверди: натижада ўзини ўлдириш фикрига ўtdи, бу эса Данте-ни руҳий тушкунликка олиб келди. Гам-ғуссага тўла ҳаёт йўлида ана шундай мудҳиш фикрга келиб тўхтаган кишининг ҳолига вой! Бу фикр тиник сувли, сокин денгизга ўхшар, лекин унда сузуви оёғини чирмовиқлар ўраб пастга тортаётганини, дафн этаётганини ҳис этади. Агарда шу пайт унга осмону фалакдан мадад бўлмаса, бу дунё билан хайр-маъзур қилиш ҳеч гап эмас, у ўзини бу балодан ҳолос этаман деб қанча уринса, бу денгиз уни шунча тез ажал гирдобига тортаверади.

Ҳар нечук бу руҳий вассаса нлгариғи жабр-зулмларга ва бундан сўнг келадиган жазоларга қараганда унчалик даҳшатли эмас; бу руҳий вассаса кишини анча овунтиради, у жаҳаннам сари ундейди, бироқ жаҳаннам – йўқлик деган гап. Эдмон бу фикр билан ўзини овунтиради, унинг бутун дарди-алами, изтироблари, ваҳимага солган шарпалар, Азроил аста қадам қўймоқчи бўлаётган мана шу турма кулбасидан учиб чиқиб, гумдон бўларди. Гўё Данте ўз ҳаётининг ўтмишига хотиржам назар ташлар, аммо келажагини кўз ўнгига келтирганда даҳшатга тушарди, хуллас, у ўз тасаввурида бу турмуш ғавғоларидан қочиб қутулса бўладиган ҳалиги маконга йўл олишга қарор қилди.

– Узок сафар вақтларида, – деди у ўз-ўзига, – яъни мен ҳақиқий одам эканимда ва эркин, куч-ғайратга тўла одам сифатида бошқа одамларга буйруқлар берганимда ва буйруқларим дарҳол бажо этилган пайтларда, кўпинча осмонни булутлар қоплаб олаётганини, тўлқинлар жунбишга келганини, осмоннинг бир чеккасидан бўрон кўтарилиб улкан

бургут каби қанотларини қоқаётганини күрардим. Ана шунда кемам заиф бир күлба эканини ҳис этардим, у худди девнинг кафтидаги пат каби пирпириар, титрарди. Тўлқинларнинг даҳшатли гумбурлари орасидан кўзимга ўлимдан дарак берувчи тик қоялар кўринарди: ўшанда мен ўлимдан қўрқардим ва қандай бўлмасин уни даф қилишга тиришардим, бутун инсоний куч-кудратни ва денгизчига хос маҳоратни ишга солиб худо билан яккама-якка жанг қилардим!.. Аммо у вақтда мен баҳтиёр эдим; чунки тирик қолиш баҳтли ҳаётга қайтиш демак эди. У вақтда ўлимни асло истамасдим; жонимга қасд қилишни, сувдаги гиёҳлар ва тошлар устида бу дунёдан абадий кўз юмишни мутлақо хоҳламасдим; парвардигорнинг шакли шамойилида яратилган бир зот бўла туриб, қирғийлар ва балиқчи қушларга ем бўлсам яхшими ахир, деб ғазабланардим. Ҳозир эса аҳвол тамомила бошқача; мен яшашга даъват этадиган ҳамма нарсалардан маҳрум бўлдим. Эндиликда, ўлим гўдагини аллаётган она каби менга илжайиб тикилиб турибди, энди мен ўз ихтиёrim билан ўляпман, бу зинданда кунига уч минг марта гир айланиб ўттиз минг қадам ташлаб, ақлдан озиб, ҳолдан тойгач, абадий кўз юмаяпман.

Мана шу фикр унинг дилидан чуқур жой олганидан кеинин Данtes мўмин-қобил, анча хушчақчак бўлиб қолди. Тўшакнинг қаттиқлигидан ва қора нондан унча нолимай қўйди. Овқатни ҳам кам ер, мутлақо ухламасди, шундай ҳаётни ҳар дақиқада эски кўйлакни улоқтириб ташлагандек бўйнидан соқит қилиши мумкин эканлигига тушунгач, ўз ҳаёти кўзига ҳаддан ташқари ёмон кўринмай қолди.

Улишнинг икки усули бор эди: бириси жуда жүн – дастрўмолчани дераза панжарасига боғлаб ўзини осиш; иккинчиси, овқат еяётган бўлиб кўриниш, лекин овқат емай очдан ўлиш; биринчи усулдан Данtes жирканарди, у кема дорига осиб ўлдириладиган қароқчиларга нафрат рухида тарбияланган эди; шу сабабдан, сиртмоқда ўлишни шармандалиқ деб ўйларди у, бинобарин, бу усулни рад этиб, иккинчи усулни қабул қилди-да, уни шу куннинг ўзидан амалга ошира бошлади.

Данtes мана шу азоб-уқубатда тўрт йилни ўтказди. Иккинчи йилнинг охирида у деворга чизишни тўхтатди ва

инспектор келиб кеттанидан олдинги пайтлардаги қаби кунлар ҳисобидан яна адашди.

У ўз-ўзига: «Мен ўлишни истайман», – деди-да, ўлиш усупини ўзи танлади, сұнг ҳамма томонини муфассал ҳисобға олиб чиқди ва бу йұлдан қайтмаслик учун, албатта очикдан ўламан, деб қасам ичди. «Менга түшки ёки кечқурунги овқатни көлтирганларида, – деди у, – овқатни деразадан ташқарнға ташлаб юбораман; шундай қипсам, овқатнинг ҳаммасини епти, деб ўйлашади».

У худди шундай қилди. Бир парча ёруғлук тушиб турдиган деразадан кунига икki марта көлтирилган овқатни улоқтириб ташлайверди; авваллари хурсанд бұлиб, сұнг ўйланиб-ўйланиб, охири ағсусланыб ташларди овқатни; қасами ёдига тушгандагина бу даҳшатлы қарорини амалға оширишда күч-ғайрат пайдо бұларди. Дастрлаб-ки вактларда күрганда жирканадиган ана шу овқат энди очлик пайтларыда унинг күзига жозибали ва хүшбүй бўлиб кўринарди. Баъзида у никопчадаги сассиқ мол гўштини ёки бир парча балиқни ва могорглаган бир бурда қопқора нонни қўлида тутган ҳолда соатлаб суқланиб тикилиб ўтирарди. Ана шундай пайтларда ундаги жон асари ўз-ўзидан қаршилик кўрсатар, аҳён-аҳёнда даҳшатли қароридан устун чиқар эди, шунда турма унинг күзига анча дуруст жой бўлиб кўринарди, қисмати унчалик аччиқ туғулмас эди. У ҳали ёш, эндиғина йигирма беш ё йигирма олтига борган, яна эллик йил яшаши мумкин, бу ўтган умридан икки баробар ортиқ. Ана шу узоқ муддатда ҳар қандай воқеа турма эшикларини парчалаб ташлаши, Иф Қалъасининг деворларини тешиб, уни озод этиши мумкин эди. Мана шу ўй-хаёллар гирлобида у овқатни оғзига олиб келарди, аммо шу он қасами ёдига тушарди-да, субутсиз бўлишдан қўрқиб, бор кучини йигиб нафсини тијарди; ўзидағи ҳаёт учқунларини ҳеч иккиланмай раҳмисизлик билан ўчириб ташларди. Охири ўрнидан туришга ҳам мадори келмай, кечки овқатни деразадан улоқтириб ташлай олмай қолди.

Эртаниси у ҳеч нарса кўрмай, қулоги ҳам оғирлашиб қолди. Турма назоратчиси уни касалға – оғир касалға йўйди. Эдмон ажали тезроқ етиб келишига умид боғларди.

Шутахлит бир күн ўтди, Эдмон уни қандаидир нохуш мудроқ босаётганини сезди, бу унга ёқимли туюлди. Қорин оғриғи деярли тұхтади; чанқоғи босилди, у күзини юмганда, қаршиисида тұнлари ботқоқуиклар устида парпираб турған чироқчаларға үхшаган ёрқин нұқталар пайдо бўларди, бу ўлим деб ном берилган ўша номаъум дунёning тонги эди.

Кечқурун, соат тұққизларда, каравоти турған девор орқасидан ногаҳон тақ-туқ этган овоз эшнтилди.

Бу турмада жирканчыл қурт-күмурсқаларнинг сон-саноғи йўқ бўлиб, Эдмон бундай арзимас ҳодисалардан таажжубланмай, бемалол уйқуни ураверишга аста-секин одатланиб қолган эди. Бу гал эса, очлик зеҳнини жуда ўтқирлаштыриб юборганиданми ёки у шовқин илгариларидан кучлироқ бўлганиданмн, ҳаётнинг сўнгги дақиқаларида ҳамма нарса аҳамият касб этиб қолганиданми, Эдмон бошини кўтариб, қулоқ солди.

Кимдир ўсиқ тирноғи билан ёки түяникидек тишлиари билан, ё бўлмаса, бирорта асбоб билан бир мақомда тошни синдиради.

Маҳбуслар озодликка чиқиши тўғрисидаги фикр-хаёлини ҳеч ерда, ҳеч қачон унумтмайди, шу дақиқада бу муқаддас фикр Дантесининг туман босган миясига ҳам ёриб кирди.

Дантес ҳамма товушларни эшитишдан абадий маҳрум бўлаётган бир дамда бу овоз эшитилиб қолди-ю, у худо, азоб-уқубатда қолган мен бандасига раҳм қилиб, қабр олдида тўхтатиб қолиш учун мана шу овозни юборди, деб ўйлади. Ким билсин, дўстларидан, кечаю-кундуз кўз ўнгидан кетмаган қадрдан кишиларидан бирортаси уни қутқариш учун, ҳижрон муддатини қисқартиш учун тиришиб ҳаракат қилаётгандир.

Бундай бўлиши маҳол, шунчаки унга туюлган бу ўлим олдиаги туш, холос. Аммо Эдмон ҳамон қулоқ соларди. Тошни қиртиллатиш уч соат чўзилди. Эдмон, нимадир шув этиб тушганини эшилди, сўнг сукунат чўқди.

Бир неча соат ўтгач, товуш яна қаттиқроқ ва жуда яқиндан эшитилди. Эдмон бу ишга фикран қатнашиб турди ва энди ёлғизликни унчалик ҳис этмай қўйди. Шу лайт тўсатдан турма назоратчиси кириб келди.

Дантес ўзини ўлимга ҳукм қилганидан буён бир ҳафта ўтди, туз тотимаганига тўрт кун бўлди. Шу вақт ичиди у турма назоратчиси билан бирон марта гаплашмади, у қаерингиз оғрияпти деб сўраганди, жавоб қайтармади, назоратчи узоқ тикилгудек бўлса девор томонга ўгирилиб оларди. Энди эса ҳаммаси ўзгариб кетди, назоратчи ҳалиги товушни эшишиб қолиши, уни тўхтатиб қўйиши, ўлиб бораётган Дантесининг охирги умидини пучга чиқариши мумкин эди.

Турма назоратчиси нонушта келтирган эди.

Дантес тўшак устида бошини кўтарди-да, оғзига нима келса ҳаммасини галираверди; овқатнинг расволиги, хонанинг ниҳоятда захлиги тўғрисида тинмай вайсаб, сўкиниб бақираверди; бемор маҳбус учун бир коса шўрва ва юмшоқ нон сўраб олиб келган назоратчи жуда афсусланди. Хайриятки у, Дантеас васвасага тушиб қопти, деб ўйлаб, овқатни синик столга қўйди-да тезда чиқиб кетди. Дантеас енгил нафас олиб, қувонч-ла яна қулоқ сола бошлади.

Товуш жуда аниқ эшитила бошлади.

– Шубҳасиз, – деди ўз-ўзига у, – бу тақиллатиш кундузи ҳам давом этаётганидан маътум бўладики, баҳти қаро маҳбуслардан кимдир бу жабр-зулмдан кутулиш учун ўлиб-тирилиб меҳнат қилипти. Агар мен ҳозир унинг ёнида бўлсанам, жонимнинг борича ёрдам қилардим!

Сўнг тўсатдан келган бир фикр унинг умид тонгини қопқора булутипар билан қоплаб қўйди. Баҳтсизликка кўникиб қолган киши қувончига зўрга ишонади. Дантеас ҳам бояги тахминидан қайтиб, комендант қўшни хонада бирор нарсани таъмир қилишга юборган ишчилар тақиллатаётган бўлса керак, деган фикрга келди.

Буни аниқлаб олиш қийин эмас, албатта, бироқ қандай қилиб назоратчидан сўрайди? Турма назоратчининг келишини кутиб унга тақиллаётган томонни кўрсатиш ва шу пайт унинг важоҳатидаги ўзгаришни кўриб, ҳалиги жумбоқни ечиш осон гап, аммо бир лаҳза қаноат ҳосил қиласман деб шу овоз келтираётган озодликдан маҳрум бўлиб қолиш ҳам ҳеч гап эмас-ку?.. Эдмоннинг боши қотди. У ниҳоятда тинкаси қуриб, фикрлари чувалашиб кетди, у энди фикри-

ни бир нүктага қарата олдмай қолди. Ўз фикр-хаёлинин ой-динлаштиришга биттагина восита кўринарди унинг кўзи-га, у ҳам бўлса назоратчи столга қўйиб кетган овқат эди. Данtes кўзларини тиқди-да, ўрнидан турди, гандираклаб стол олдига борди, косани қўлига олди, лабларига олиб бориб, завқ билан шўрвани ичди.

Данtes шунинг ўзи билан қаноат этишга ўзини мажбур этди, у кема ҳалокатидан кейин денгиздан кутқариб олинган денгизчилар очкўзлик қилиб овқатни кўп еб, бўкиб ўлганларини эшишган эди. Эдмон оғзига олиб бораётган нонни қайтариб стол устига қўйди-да, яна ётди. Энди у ўлишни истамасди.

Кўп ўтмай у эс-хуши жойига келиб, фикри равшанланадётганини сезди. У энди фикр юритишга ва фикрларни бирбирига мантиқий боғлашга қодир эди.

Хуллас, у ўз-ўзига шундай деди:

– Ҳеч кимнинг сирини ошкора қилмасдан, бу овозни аниқлаш зарур. Тошни қириб-тешаётган оддий бир ишчи бўлса, деворни тақиллатсам бас, у дарҳол ишни тўхтатадида, ким ва нега тақиллатаяпти, деб ўйлаб қолади. Мабодо бу маҳбус бўлса, менинг тақиллатганимни эшитиб қўрқиб кетади ва тагин тутиб олмасинлар, деб ишни тўхтатади; фақат кечқурун, ҳамма ухлагандан кейингина давом эттиради.

Эдмон шу заҳоти ўрнидан турди. Энди оёқлари қалтирамас, букилмасди. Бурчакка бориб, девордан тош олдида, ҳалиги товуш жуда аниқ эшитилаётган жойни тақиллатди.

Биринчи тақиллатишаёқ нарёқдан келаётган товуш тўхтади.

Эдмон бутун дикъат-эътиборини бериб қулоқ соларди. Бир соат ўғди, икки соат ўтди. Битта ҳам товуш эшитилмади. Эдмон деворни бир тақиллатиши билан нарёқ жим бўлди қўйди.

Эдмон орзупари ушалишига ишониб қувонди-да, бир оз нон еди, бир қултум сув ичди ва табиат ато этган бақувватлиги туфайли анча кучга кириб олди.

Бутун кун бўйи жимлик ҳукм сурди.

Кеч кирди, бироқ товушдан дарак йўқ.

«Бу маҳбуснинг иши», – ўйлади Эдмон ўзида йўқ қувониб. Дунё энди кўзига қоронғи кўринмай қолди. У яшаш учун яна кураша бошлади.

Бутун тун бўйин тиқ этган товуш эшитилмади.

Бу кечани Эдмон бир дақиқа ҳам қўз юммай ўтказди.

Тонг отди, турма назоратчиси овқат келтирилган овқатни ҳам зўр иштача билан ея бошлади. У тақиллаш яна қайтарилмасмикин, деб дикқат билан қулоқ солар, бутунлай тўхтаб қолса-я, деб ташвишланар, зинданда гир айланиб чиқар, соатлаб деразанинг панжараснни силтаб-силкиб кўп вақтдан буён унутиб қўйган бадан тарбия билан шуғулланар ва шу билан яна куч тўплаб, майдонга баданига мой суртнб, қўлларини уқалаб чиқадиган полвон сингари, бўлажак курашга тайёрланарди. У баъзан тўхтаб, яна қулоқ солар ва маҳбуснинг эҳтиёткорлик қилаётганидан хафа бўларди. Ахир унинг ишига озодликни жон-дили билан қўмсадб ётган ўзи каби бошқа маҳбус халал берди-ку.

Шу зайлда у кеча-ю, уч кундуз – уқубатли етмиш икки соат ўтиб кетди!

Ахирни бир кун оқшом пайтида, турма назоратчиси кетгач, Дантең юзинчи марта қулоғини деворга тутганда, девор нарёғида нимадир ларзага келиб, Дантеңнинг миясига урилгандек бўлди.

Ҳаяжонга тушган Дантең эс-хушини йиғиб олиш учун орқасига қайтди, бир неча бор хонани гир айланиб чиқди, сўнг ҳалиги жойга яна қулоғини босди.

Шубҳасиз, девор орқасида бирор ҳодиса юз беради: афтидан, маҳбус илгариги усулинни хавфли деб билиб, бошқасини ишлатяпти, бамайлихотир ишлаш учун у исканани ричагга алмаштирилди шекилли.

Эдмон ўзининг бу ҳулосасидан ўзи илҳомланиб, толмас маҳбусга ёрдам қилишга қарор қилди. У каравотини бир четга суриб қўйди, чунки чамасида, озодлик йўлидаги иш ана шу каравот орқасида олиб борилаётган эди; деворни кавлаш учун, нам оҳакни сидириб ташлаб, тошни суғуриб олиш учун бирорта асбоб ахтариб, атрофни қараб чиқди.

Бироқ унда бу ишга ярайдиган ҳеч нима – пичоқ ҳам, бошқа бирор асбоб ҳам йўқ эди. Фақат панжаранинг

йўғон темир симлари бор, аммо улар жуда пухта ўрнатилганини Дантесининг ўзи бир неча бор синаб кўрган.

Унинг хонасидағи рўзгор битта каравот, битта стул, битта стол, челак ва хумчадан иборат эди.

Каравотнинг темир тиргаклари бор, бироқ улар тахтага винт билан бураб ташланган. Винтларни бўшатиб, тиргакларни олиш учун отверка керак.

Стол ва стулда бу ишга яроқли ҳеч нима йўқ, чеҳакнинг дастасини ҳам суғуриб олиб қўйишган.

Дантеս учун ягона бир йўл қолди, у ҳам бўлса хумчани синдириб, унинг ўтқир қирралари билан кавлаш.

У хумчани кўтариб ерга урди, хумча чилларчин бўлди.

Дантеս икки-уч ўтқир қиррали сопол бўлагини олди-да; пахтали тўшак ичига яшириб қўйди, бошқа бўлакларини ерда қолдирди. Хумни синдириш турмада оддий воқеа, у ҳеч қандай шубҳага олиб бормайди.

Эдмон бутун тун бўйи ишлаши мумкин, бироқ қоронгиди иш унча юришмади: тимирскилаб ишлашга тўғри келди; нозик асбоби қаттиқ тошга тегиб, ўтмаслашиб бораётганини билиб қолди. У каравотини жойига қайтариб сурниб қўйди-да, тоңг ёришишини кутди. Умид кетидан сабртоқат, матонат пайдо бўлди унда яна.

Туни билан кўз юммай қазувчининг ишига қулоқ солиб чиқди. Қўшни ишни тоңг отгунча бир зум ҳам тўхтатмади.

Тоңг ёришди. Турма назоратчиси кирганда Данте, оқшом пайтида сув ичмоқчи бўлган эдим, хумча қўлимдан тушиб кетди ва синиб қолди, деди. Соқчи алланима деб тўнгиллади-да, сопол синиқларни йигиб олмай, бошқа хумча келтиргани чиқиб кетди.

Кўп ўтмай у қайтиб келди ва эҳтиёт бўлиш керак, деб танбеҳ бериб кетди.

Дантеս қулфнинг шиқирлаганини эшитиб, ўзида йўқ, қувониб кетди; илгарилари қулф-калит товушини эшитганда ҳар сафар юраги орқасига тортиб кетарди. Назоратчанинг оёқ товуши тиниши билан у югуриб бориб, каравотни сурниб ташлади-да, зиндоңзаги гира-шира қуёш ёғдусида деворга қаради; у ярим кечада беҳудага меҳнат қилган экан; тошнинг атрофини қириб кавлаш ўрнига тошнинг ўзини ураверган экан.

Зах оҳакни ивитиб, юмшатиб қўйган эди.

Оқ шувоқ осонгина кўчаётганини кўриб Дантес яна қувонди, шувоқ жуда майда-майдага кўчаётган бўлса-да, Дантес умидсизланмасди, чунки чорак соатда у бир қисм оҳакни кавлаб олди. Математик бўлганда, иш шу тариқа кетса, икки йил мобайнинда, мабодо бирор харсанг тӯғри келиб қолмаса, узунлиги йигирма фут келадиган икки квадрат фугли туйнук қазиб чиқиш мумкинлигини ҳисоблаб бера оларди.

Орзу-умидлар, дуо-сифинишлар, қайғу-ҳасратларга бехуда сарф этилган илгариги сон-саноқсиз соатларни шу ишга сарфламаганидан жуда афсусланди.

Шу ертўлада ўтказган олти йил мобайнинда у ҳар қандай ишни ҳеч сўзсиз бажариб қўйган бўлур эди.

Бу сўзлар унинг ғайратига ғайрат қўшди.

Уч кун ичида жуда эҳтиёткорлик билан ишлаб, ҳамма шувоқни кўчириб ташлаб, тошни қигп-яланғоч қилиб ташлади. Девор жуда қаттиқ тошдан тикланган ва баъзи жойларига маҳкам бўлсин учун тош тахталар қўйилганди. Дантес яланғочлаган тош ана шу тош тахталардан бири эди. Энди уни бўшатиб олиш керак.

Дантес тирноқларини ишга солиб кўрди, бироқ наф бўлмади.

У сопол бўлакларини тирқишига қўйиб, босиб кўрган эди. Сопол синиб кетди.

Шу тарзда Дантес роса қийналди-да, ҳафсаласи пир бўлиб, ишни тұхтатди.

Наҳотки, қўшнисининг бир ўзи ишни тутатгунга қадар у икки қўлинини қовуштириб бекор ўтираверса?

Унинг калласига тұсатдан бир фикр келди; пешона терини артди-да, илжайиб ўрнидан турди.

Турма назоратчиси ҳар куни унга тунука кастрюлда шўрва келтиради. Шу кастрюлда бошқа маҳбусга шўрва олиб борсалар керак. Назоратчи кимдан бошлаганига қараб, кастрюл баъзан тўла, баъзида ярим бўларди, буни Дантес кўрган эди.

Кастрюлнинг темир дастаси бор; ана шу темир даста керак Дантесга: унинг эвазига у ўн йиллик ҳаётини беришга тайёр!

Турма назоратчиси ҳар галгидек кастрюлдаги шұрвани Дантеңнің никопчасига түкар, никопчаны Дантеңнің үзи ҳар куни ювиб құйяды.

Кечқурун Дантең никопчаны эшик билан стол үртасига ерга ташлаб құйди. Турма назоратчиси кириб келаётіб никопчаны босиб олди, никопча чил-чил бўлиб кетди.

Бу гап Дантеңга таъна қилиш учун ҳеч қандай асос йўқ эди; никопчаны ерга жўрттага ташлаб қўйгани тўғри, бироқ назоратчи оёғи остига қарамай сўппайиб келиб идишни синдириди; демак, айб назоратчининг үзиди.

Турма назоратчиси тўнғиплаб қўя қолди; сўнг шўрвани нимага қўйсам экан, деб у ёқ-бу ёққа аланглади, бироқ Дантеңнің хонасида бошқа ҳеч қанақа идиш йўқ эди.

— Кастрюлкани қолдираверинг, — деди Дантең. — эртага эрталаб овқат келтирганда олиб кетарсиз.

Бу маслаҳат назоратчига ёқиб тушди, у юқори чиқиб, пастта туцшишдан ва яна юқорига чиқищдан халос бўлди.

У кастрюлкани қолдириб чиқиб кетди.

Дантең қувончдан терисига сифмай кетди.

Шўрвани апил-тапил ичиб, гўштини еди. Сўнг, турма назоратчиси кастрюлни олиб кетаман деб қайтиб келиб қолмасин тағин, деб роса бир соат кутди. Сўнг келмаслигига қаноат ҳосил қилгач, каравотни яна суриб ташлади; кастрюлни олиб, дастасини плита билан тош үртасида үзи кавлаб қўйган тирқишига тиқди-да, ричаг каби боса бошлади. Девор сал қўмирлагач, Дантең иш жойида бўляпти деб ўлади.

Чиндан ҳам бир соатдан сўнг тошни суғуриб олди: деворда бир ярим фут диаметр тешик пайдо бўлди.

Дантең оҳак парчаларини битта қўймай териб бурчакка олиб борди, сопол билан нам тупроқ кавлаб олиб оҳакнинг устини бекитиб қўйди.

Шу туннинг – кутилмаган бир ҳолда, ўз ақул-идроки билан энг қимматли асбобдан фойдалана бошлаган туннинг бир паҳзасини ҳам беҳуда ўтказиб юбормаслик учун у жонжашади билан ишни давом эттириди.

Тонг ёриши билан тошни қайтариб тешикка қўйди, каравотни девор тагига сурди-да, ётиб ухлади.

Эрталабки овқат бир бурда нондан иборат эди. Назоратчи кириб нонни столга қўйди.

– Менга бошқа ликопча келтирмадингизми? – сўради Дантес.

– Йўқ, келтирмадим, – жавоб берди турма соқчиси, – сиз ҳаммасини синдирияпсиз; хумчани синдиридингиз, сизнинг айбингиз билан мен ликопчани босиб синдиридим. Агар ҳамма маҳбуслар шунчадан идиш синдириса, уларни таъмин этишга ҳукumatning қурби етмасди. Сизга кастрюлни қолдиришиди, шўрвани шунга қўйиб беравераман, эҳтимол шунда идиш синдиришни бас қиласиз.

Дантес қўзларини осмонга тикиб қўлларини одеял остида кўксига босди-да, худога минг карра шукур қилди.

Унинг қўлида пайдо бўлиб қолган бу бир парча темир кўнглини шу қадар шод этдики, умрида ҳеч маҳал, ҳатто баҳтнинг энг юқори чўққисига миниб олган пайтида ҳам бунчалик шодланмаган, қувончларга тўлмаган эди.

Фақат бир нарсадан қўнгли ғаш эди унинг. У ишлай бошлиған кундан бўён қўшнисидан садо чиқмасди.

Бироқ бундан, ниятимдан қайтишим керак энди, деган хулоса чиқармади Дантес. Қўшниси уникига чиқмаётган экан, ўзи қўшнисиникига чиқади.

Кун бўйи у тинмай ишлади; кечкурунга келиб, ҳалиги асбоб билан девордан ўндан ортиқ майдо тош ва оҳак бўлакларини кавлаб опди.

Тушки овқат пайти келганда анча букилиб кетган дастани тўғрилади-да, кастрюлни жойига қўйди. Турма назоратчиси унга мол гўшти, тўғрироғи, балиқ солингган шўрвани қўйди. (Маҳбусларга ҳафтада уч марта гўшт егизмасдилар; бугун шўрвага гўшт эмас, балиқ солинганининг боиси шунда, агар Дантес аллақачон кунларни санашни ташламаганида бу унга календар бўлиб хизмат қиласди.)

Назоратчи шўрвани қўйиб чиқиб кетди.

Бу гал Дантес қўшниси ростдан ҳам ишламай қўйганини аниқ билиб олишга қарор қилди.

У қулоқ сола бошлади.

Ўтган уч кундагидек жимжитлик ҳукм сурарди ҳамон.

Дантес хўрсиниб қўйди, қўшниси ундан ҳадиксираётганга ўхшайди.

Шундай бўлса-да, у хомуш бўлмади, ўзини дадил тутиб, ишни давом эттириди; бироқ уч соат ишлаб тўsicқа дуч келди.

Темир даста энди оқакни күчиролмай, силлиқ нарса устиды сидирилаверди.

Дантес пайпасланиб деворни ушлаб күрди ва синчга тұғри келиб қолганини фаҳмлади.

Синч у тешикни түсіб туради.

Энди синчдан баландроқ әки пастроқдан кавлаш керак.

Шүрлик йигит бундай түсиққа учраши мүмкінлигини хәёлига ҳам көлтиргаман эди.

– Э-э, парвардигори опам! – деди қичқириб у. – Оху фиғонимни эшитарсан, деб кеча-кундуз илтижо қилдим, раҳмшафқат қилиб, мадал берасан деб ишонгандым сенга! Сен мени әркін ҳаётимдан жудо этдинг, тинч үлімдан ҳам маҳрум қилдинг, мени яшашга ҳам ўзинг даъват этдинг, эндиликда карам қил; жондан түйиб ўлиб кетищдан холос эт мени, э худойим!

– Жонидан түйиб, худога нола қилаёттан ғарип ким ўзи?
– деган товуш худди ер тагидан чиққандек бұлды. Қалин девор орасидан бүғилиб чиқаёттан бу товуш маҳбус қуполғига гүё уни қабрдан чақираётгандек эшитилди.

Дантесса сочлари тик бўлиб кетаётгандек туюлди. Үрнидан турмай, чўккалаганча девордан орқага тисарилди.

– Мен одам овозини эшитялман, одам овозини! – деди шивирлаб.

Тўрт-беш йил мобайнида Эдмон фақат турма назорат-чисининг овозинигина эшитган эди, маҳбус турма ходими ни одам қаторига қўшмайди; маҳбус учун у қалин эшикка қўшимча жонли бир эшик, у темир панжарага қўшимча жонли панжара, холос.

– Худо ҳақи! – қичқириди Дантес, – илтимос қиласман, гапириңг, ўтинаман, гапириңг яна! Кимсиз?

– Ўзингиз кимсиз? – сўради ҳалиги овоз.

– Бахтсиз бир маҳбусман, – жавоб берди ўйлаб ўтирумай Дантес.

– Қайси миллатдансиз?

– Французман.

– Номингиз?

– Эдмон Дантес.

– Касб-корингиз?

– Денгизчи.

- Кўпдан бу ердамисиз?
 - Бир минг саккиз юз ўн бешинчи йилнинг йигирма саккизинчи февралидан.
 - Нима учун қамашди сизни?
 - Бегуноҳман.
 - Сизни нимада айблашяпти?
 - Императорни қайтариб келиш мақсадидаги фитнада қатнашдинг деб.
 - Нима? Императорнинг қайтиши? Ҳали император тахтда эмасми?
 - Бир минг саккиз юз ўн тўртинчи йили Фонтенеблода тахтдан туширилиб, Эльба оролига юборилган эди. Сиз-чи? Ўзингиз бу ерда қачондан буён ётибсиз? Бу воқеадан хабардор бўлмасантиз, кўпдан бери ётибсиз экан-да?
 - Бир минг саккиз юз ўн биринчи йилдан буён.
- Дантес сесканиб кетди. Бу одам унга қараганда тўрт йил илгари турмага тушган экан.
- Тўхтанг, кавламай туринг, – деди шошиб ҳалиги овоз.
 - Сиз кавлаган тешик ердан қанча баландда?
 - Ер билан бир текисда.
 - Уни нима билан яширгансиз?
 - Ўз каравотим билан.
 - Турмага тушганингиздан бери каравотингизнинг жойини ўзгартишгани йўқми?
 - Бир мартаям ўзгартиришмади.
 - Хонангизнинг эшиги қаёққа қараган?
 - Даҳлизга.
 - Даҳлизники-чи?
 - Ҳовлига.
 - Қандай баҳтсизлик бу? Бутун ишим чиппакка чиқибди-да! – деди овоз.
 - Э, худо! Тағин нима бало бўлди? – сўради Дантес.
 - Мен янгишибман: режам мукаммал эмас экан, адабишибман. Циркуль бўлмаганининг касофати бу; режадаги кичик бир хато амалда ўн беш фут бўлиб чиқибди; мен сизнинг деворингизни қатъанинг ташқи девори деб билибман!
 - Ахир сиз денгиз томонга кавлаб чиқяпкан эдингиз-ку!
 - Худди шундай ниятда эдим.

– Ниятингизга еттанингизда нима қилардингиз?

– Денгизда сузіб Иф қалъаси атрофидаги ороллардан бирига – Дом оролигами, ёки Тибуленга, ё бұлмаса қырғоқ-қами – чиқиб олардим-да, қутулардим.

– Бундай узоқ масофага сүзиб бора олармидингиз?

– Худо пошшо, үзи мадад берарди менга. Энди эса ҳам-маси барбод бўлди.

– Ҳаммаси?

– Ҳа, ҳаммаси. Тешикни жуда эҳтиётлик билан бекитиб қўйинг, кавлашни бас қилинг, ҳеч нима қилманг, ўзим ха-бар бераман, кутинг.

– Ахир, айтсангиз-чи, кимсиз?...

– Мен... мен – йигирма еттинчи номер.

– Сиз менга ишонмаяпсизми? – сўради Данте.

Заҳарханда кулаги эшишибди Данте.

– Мен худонинг бир мўмин бандасиман! – деди товуши-нинг борича Данте. номаътум сухбатчи уни ташлаб кета-ёттанини ҳис этиб, – сизнинг ва ўзимнинг жаллодларимга бу сирни асло ошкора этмайман деб қасамёд қиласман. Худо ҳақи, мени ташлаб кетманг, овозингиздан маҳрум этманг. Мабодо шундай қилгудек бўлсангиз, бошимни деворга уриб мажақлаб ташлайман ёки тинкам Қурийди-ю, сизни виж-дон азобига солиб дунёни тарқ этаман.

– Ёшингиз нечада? Овозингиздан ёшга ўхшайсиз.

– Нечага кирганимни ҳам билмайман, чунки бу турмада вақт ҳисобидан адашиб кетдим. Бир минг саккиз юз ўн бешинчи йилнинг йигирма саккизинчи февралида мени қамоққа олганларида ёшим эндиғина ўн тўққизга тўлаёт-ган эди.

– Демак, сиз ҳали йигирма олтига ҳам кирмабсиз-да, – деди овоз. – Бу ёшларда киши сотқинлик қилиши амри маҳол.

– Йўқ! Йўқ! – деди Данте, – онт ичаман деб айтдим-ку сизга. Яна бир карра қайтариб айтаманки, мени қиймалаб ташлаганларида ҳам сизга хонинлик қиласман. Асло!

– Мени чақириб гаплашганингиз жуда яхши бўлди. Акс ҳолда мен бошқа режа тузиб, ўзимни сиздан узокроққа ол-моқчи эдим. Ёшингизни эшишиб хотиржам бўлдим. Мен ол-дингизга кираман, кутинг.

– Қачон?

– Буни ҳисоблаб чиқиш керак, мен сизга сигнал бераман.

– Лекин сиз мени ёлғиз қолдириб ташлаб кетмайсизми? Ўзингиз чиқасизми меникига ёки менга рухсат этасизми чиқишига? Қочсак бирга қочамиз, мабодо қочишнинг иложи бўлмаса мен севган кишиларим ҳақида гапириб, сиз ҳам ўзингиз севган кишилар тўғрисида гапириб отамлашамиз. Сиз ҳам кимнидир севарсиз?

– Мен бу жаҳонда сўққабошман.

– Ундан бўлса мени сева қолинг. Ёш бўлсангиз мен сизнинг ўртоғингиз бўламан; кекса бўлсангиз ўғлингиз бўламан. Менинг отам бор, агар у тирик бўлса етмиш ёшга киради. Мен фақат ана шу отамни ва Мерседес деган қизни севардим, отам мени ҳеч ёдидан чиқармайди, бунга мен аминман; қиз бўлса... Билмадим, у мени эсига олармикин? Мен сизни худди отамни севгандай севаман.

– Яхши, – деди маҳбус, – эртагача хайр.

Бу сўзлар шундай айтилдики, Дантең уларга дарров ишонди. Үнга энди бундан бошқа ҳеч нарсанинг кераги йўқ. Дантең ўрнидан туриб, ҳар галгидек девордан кавлаб олган шувоқни яширди-да, каравотни девор тагига суриб қўйди. Сўнгра ўз баҳт-қувончи ҳақида ўйга чўумиб кетди. Энди у ёлғиз эмас, эҳтимол қочиб кета олишар. У ҳатто турмада қолиб кетса-да, энди ҳамроҳи бор. Гамгусса баҳам кўрилса турма ҳам чидамли. Кўплашиб айтилган арзод – ибодат, икковлашиб айтилган илтижо – ҳаловат.

Дантең кун бўйи ертўлада юриб чиқди. Қувончи ичига сиғмасди унинг. Баъзан қўлларини кўкрагига босиб, каравотида ўтириб қоларди. Даҳлизда салгина товуш эшитилса, эшикка югуради. Нотаниш, лекин азиз дўстидек севиб қолган ҳалиги кишидан мени ажратиб қўймасинлар тагин, деб тез-тез ваҳимага тушарди. Мабодо турма назоратчиси каравотни суриб, энгашгудек бўлса сув тўла хумча остидаги тош билан унинг калласини мажақлаб ташпайман, деб аҳд қиласарди.

Уни ўлимга ҳукм қилишларини Дантең биларди. Лекин у мўъжизали товушни эшитгунга қадар бир карра ўлиб бўлган

эмасмиди ахир? Фақат ана шу тақиллаган товуш унга яна жон кирилди-ку?

Кечкурун турма назоратчиси келди. Дантең каравотда ётган ҳолиңа кавлаб тамомланмаган тешикни жуда маңкам мұхофаза қиласынан ёт күзлардан, деб фараң қиласы: Дантең ҳадеб келаверіб меъдасига теккан кишиға бу галапти тикилди шекиппли, назоратчи деди:

– Нима бұлды? Яна ақыдан озяпсизми?

Дантең индамади. Титроқ овозимни эшитиб шубхаланмасын деб құрқади. Назоратчи бошини чайқаб чиқиб кетди.

Қош қорайди. Дантең тунгы зимистан ва сукунатдан фойдаланып күшним сұхбатни давом эттирад, деб умид қылғанди. Бироқ у айтгандай бұлмади. Тун бүйи юраги ҳовтиқиб, миңжы қоқмай чиққан Дантеңни тинчтиш учун бирорта овоз эшитилмади. Бироқ тонг пайтида, назоратчи келиб кетгач, каравотни суриб құйиб қулоқ солди; учта бир хилдаги тақиллаш эшитилди. Дантең дархол чүкка тушди.

– Сизмисиз? – сұради у. – Бу мен.

– Турма назоратчиси кетдими? – сұради ҳалиги овоз.

– Кетди, – жағоб берди Дантең, – энди фақат оқшом пайтида келади. Үн икки соат вактимиз бор.

– Ишга киришаверайинми? – сұради овоз.

– Албатта, албатта, шу дақиқанинг ўзидаәк, ўтиниб сұрайман.

Шу захотиәк Дантең икки құлинини тираб турған тупроқ унинг томонига ағдарила бошлади, у чүчиб кетди, сал ўтмай бир уюм тупроқ ва тош Дантең кавлаб құйған тешик тагидаги чуқурға тұқилиб тушди. Сұңг чуқурлығы номағым қопкоронғи ўрадан аввал калла, сұңг елка, пировардиде бусбутун одам пайдо бұлды-да, лип этиб тешикдан ўтиб опди.

XVI. ИТАЛИЯ ОЛИМИ

Дантең күпдан буён зор-интизор бўлиб, сабрсиз кутиб ётган янги дүстини қучогига маңкам босди-да, гира-шира ёруғда уни яхшилаб қўриб олайнин деб, дераза ёнига етаклаб келди.

Бу ўрта бўйли, сочлари қарилкдан эмас, ғам-гуссадан оқариб кетган, ўткир кўзли, қалин қошларига оқ тушган, кўксигача тушган соқоли ҳали қоп-қора бир зот эди. Ориқ юзларидаги чуқур-чуқур ажинлар, чеҳрасидаги дадиллик ва жозиба бу одам жисмоний кучга эмас, кўпроқ руҳий кучга эътибор берадиган кишилар тоифасидан эканидан дарак берарди. Унинг пешонасидан тер оқиб турарди. Уст-боши-нинг бошда қанақа эканини аниқлаш қийин, дабдала бўлиб кетган.

У олтмиш беш ёшларга бориб қолганга ўхшарди, ҳаракатлари чаққон эди. Бинобарин, унинг бунчалик қилтил-лаб қолиши қарилигидан эмас, у унча қарига ўхшамайди. Фақат узоқ қамоқда жабрланиб шундай ҳолга келиб қолган.

У афтидан, ёш йигитнинг ҳаяжонга тушиб қувонганидан ниҳоятда мамнун эди. Унинг сўлиб, сўниб қолган кўнгли Данtesнинг ёш, жўшқин кўнглидан ҳарорат олиб, илиди. Аббат шунча меҳнат қилиб қутулиш ўрнига, иккинчи зинданга тушиб қолганидан фоят қайғурган бўлса-да, қупоч ёзиб қабул қилгани учун Данtesга миннатдорчиллик билдириди.

– Даставвал, – деди у, – соқчилардан мен кавлаб ўтган тешикни бекитиш йўлини ахтарайлик. Бизнинг бундан кейинги хотиржам бўлиб иш юритишимиз кўп жиҳатдан шунга боғлиқ.

У тешикка эгилиб, тошни оғир бўлишига қарамай кўтариб оғди-да, илгариги жойига кўйди.

– Сиз бу тошни жуда эҳтиётсизлик билан олибсиз, – деди бошини чайқаб у. – Асбоб йўқмиди сизда?

– Сизда борми? – сўради Данtes ажабланиб.

– Мен баъзи асбобларни ўзим ясаб олдим. Менда аррдан бўлак ҳамма нарса: исказа, қисқич, ричаг бор.

– Сабр-тоқат, матонат ва маҳоратингиз билан яратилган ўша нарсаларни бир кўрсам, агар мумкин бўлса, – деди Данtes.

– Марҳамат мана исказа, – деб темирдан жуда маҳкам ва ўткир қилиб ясалган ёғоч дастали исказани кўрсатди аббат.

– Нимадан ясадингиз буни? – сўради Данtes.

– Каравотимнинг тиргагидан. Мана шу асбоб билан де-ярли эллик фут йўлни кавлаб шу ерга келдим.

– Эллик фут? – қичқириб юборди Дантең ҳаяжонланиб.

– Секинроқ гапиринг. Йигитча, секинроқ; кўп вақт маҳ-бусларнинг эшиги олдида узунқупоқлар қўйилган бўлади.

– Ахир ёлғизлигимизни билишади·ку.

– Барибир.

– Эллик фут йўлни тешиб келдим дедингизми?

– Ҳа, менинг хонам билан сизнинг хонангиз ўртасидаги масофа тахминан эллик футга боради. Геометрик асбобларим бўлмаганидан масштабни аниқлай олмадим, натижада қийшиқ чизиқни тортишда адашдим. Эллипс бўйича қирқ ўрнига эллик фут чиқиб қолди. Боя сизга айтганимдек, ташқи деворга чиқиб, уни тешаман·да, денгизга сакрайман, деб ўйлаган эдим. Хонангизнинг эшиги чиқадиган даҳлизнинг тагидан кавлаб бориш ўрнига, ёнидан кавлаб ўтибман; шундай қилиб, бутун меҳнатим зое кетди, чунки даҳлиз тўғри ҳовлига чиқади, ҳовли соқчилар билан лиқ тўла.

– Бу гапингиз тўғри, – деди Дантең, – бироқ даҳлиз менинг хонамнинг фақат бир томонидан ўтади, хонамнинг яна уч томони бор.

– Шундай, албатта, бироқ деворнинг мана шу томонида қоя тош бор, барча керакли асбоб-ускуналар билан тўла-тўкис қуролланган ўнта кон қазувчи ўн йилда ҳам бу қоя тошни охиригача кавлаб чиқа олмайди. Анави томони эса комендант хонасининг фундаментига тақалган; мабодо шу томондан кавлаб борсак, қулфлаб қўйиладиган ертўлага кириб қоламиз, у вақтда бизни осонгина тутиб олишади; энди, деворнинг бу томонига келсак... Тўхтанг·чи... Буниси қаёққа чиқади?

Деворнинг бу томонида шинак очилган бўлиб, ундан ёруғ тушиб турарди. Бу шинак қалин девордан торайтириб чиқарилган, ундан муштдек гўдак ҳам ўтолмайди. Шунга қарамай, уч қатор темир панжара билан тўсиб қўйилган, бинобарин, турманинг энг бадгумон назоратчиси ҳам маҳбус бу томондан қочади деб ҳадиксирамасди. Меҳмон ҳалиги саволини берди·да, столни дераза олдига сурди.

– Столга чиқинг. – деди у Дантеслга.

Дантес хўп деб столга чиқди ва ҳамроҳининг мақсади-ни англаб, елкаси билан деворга суюнди-да, икки кафтини тутди.

Ана шунда номи ўрнига хонасининг номерини айтган ва Дантесга асл номи номаълум чол мушук каби иргиб аввал столга, сўнг столдан Дантеснинг кафтларига ва сўнгра елкасига чиқиб олди; паст шифтдан сал эгилди-да, бошини панжаралар орасига сукиб пастга қаради.

У бир дақиқа ўтар-ўтмай бошини суғуриб олди.

– Оҳ-ҳо! – деди у, – ўйлаганимдек бўлиб чиқди.

Сўнг у Дантеснинг елкасидан столга, столдан ерга ирғиб тушди.

– Нима гап ўзи? – сўради Дантес ташвишланган ҳолда столдан тушиб.

Чол ўйланиб қолди.

– Тўғри, – деди у, – худди шундай: ертўлангизнинг тўртинчи девори гир айланган хиёбонга тугашган экан; у ерда кеча-ю кундуз қоровуллар тинмай юриб чиқади ва сокчилар туради.

– Шунга имонингиз комилми?

– Мен солдатнинг шапкасини ва қуролининг учини кўрдим. Кўриб қолмасин деб бошимни дарҳол тортиб олдим.

– Хўш, энди нима қилдик? – деди Дантес.

– Ўзингиз кўриб турибсизки, сизнинг бу зиндонингиздан қочиб кетишнинг иложи йўқ.

– Бу ёғи нима бўлади? – давом этди Дантес.

– Бу ёғига, – деди чол, – худо пошшо! – унинг чехрасида тўла итоаткорлик белгилари пайдо бўлди.

Шунча йиллардан буён кўмса-интилиб келган орзу-умидларидан шу қадар осонлик билан ниҳоятда бамайлихотир воз кечаетган аббатга Дантес завқ билан тикиларди.

– Энди айтинг, кимсиз? – сўради Дантес.

– Эндиликда, менинг сизга ҳеч нафим тегмайди, шундай бўлса-да, сиз менинг кимлигимни билмоқчи экансиз, айтиб берайин.

– Сиз мени юпатишингиз ва қўллаб туришингиз мумкин, чунки менинг назаримда дунёда сиздан кучли киши бўлмаса керак.

Маҳбус илжайиб қўйди.

– Мен аббат Фариаман, – деди у. – Иф қалъасида бир минг саккиз юз ўн биринчи йилдан бери ўтирибман. Буни айтгандим сизга, бироқ бундан бурун Фенестрель қўргонида уч йил ётдим. Бир минг саккиз юз ўн биринчи йили мени Пьемонтдан Францияга олиб келишди. Бу ерда, тақдир гўё Наполеонга бўйин эгиб, унга ўғил ато эттанини ва ўғил бешикда ётган чоғидаёқ Рим қироли қилиб тайинланганини билдим. Ўшанда сиздан эшиттан ҳодисалар юз беради деб ўйламаган эдим; тўрт йилдан сўнг жаҳонгир ағдариб ташланади деб тасаввур этолмагандим. Ҳозир Франция тахтида ким ўтирибди? Наполеон II ми?

– Йўқ, Людовик XVIII.

– Людовик XVІнинг укаси Людовик XVIII! Тақдирнинг тақазосини қаранг-га! Тож-тахтга ўзи кўтарганини у нима мақсад билан ерга урди-ю, ўзи ерга урган зотни қандай мақсад билан яна кўтарди?

Ўз ташвишларини унутиб қўйиб, дунё ташвишлари тўғрисида фикр юритаётган бу ажойиб одамдан Дантес кўзини узмасди.

– Худди Англиядагидек бўпти, – деди сўзини давом эттириб аббат.

– Карл Iдан кейин – Кромвель; Кромвелдан кейин Карл II, эҳтимол Яков II дан сўнг яна биронта уруг-аймоғи, қандайдир шаҳзода Оранскийми, собиқ штатгальтерми қирол бўлиб қолар, шундан кейин яна ҳалқа имтиёзлар, конституция, озодлик ваъда қилинар! Сиз буларни ўз кўзингиз билан кўрасиз ҳали, йигитча, ҳа, кўрасиз, – деди аббат Дантесга авлиёларча тикилиб. – Сиз ёшсиз ҳали, ҳаммасини кўрасиз!

– Агар бу зиндандан қутулиб чиқа олсам.

– Дарвоқе, – деди аббат Фериа. – Биз қамоқдамиз-а. Шундай дақиқалар бўладики, мен буни унутиб, ўзимни озодликда деб ҳис этаман. Чунки кўзларим турма деворларини ёриб, нариги ёқда бўлаётган воқеаларга тикилади.

– Сизни нима учун қамадилар?

– Меними? Шунинг учунки, Наполеон бир минг саккиз юз ўн биринчи йилда амалга ошироқчи бўлган режасини мен бир минг саккиз юз еттинчи йилда орзу қилган эдим;

шуннинг учунки, Италияда ин қуриб олган ва лапашанг, заиф жоҳиллар идора қилаётган майда-чуйда князликлар ўрнига мен, Макиавелли каби, ягона бир бутун ва қудратли улуғ давлат бўлишини истаган эдим; қарангки мен тож кийган нодон қиёфасида ўз Цезарь Борджиамни топдим деб ўйласам, у мени осонгина сотиш учун ёлғондака фикримга кўшилган экан. Бу Александр VI ва Климент VII нинг режаси эди; бу режа барбод бўлди, уларнинг уриннишлари бехуда кетди; ҳатто Наполеон ҳам буни тугал бажаролмади. Чиндан ҳам Италия қарғишига учраган экан!

Чол бошини эгиб, жимиб қолди.

Киши шундай маслак йўлида ўзини қурбон қилиши мумкин эканлигига Дантес тушунолмасди. Тўғри, у Наполеонни биларди, уни кўрганди ва гаплашганди ҳам; бироқ Климент VII ва Александр VI тўғрисида ҳеч қандай тасаввурга эга эмас эди.

Иф қалъасида кўпчиликнинг фикрига қўшила бошлаган Дантеس сўради:

- Касал деб айтишган диндор сизми?
- Жинни деб айтган демокчисиз-а?
- Мен бундай дейишга журъат этолмадим, – деди Дантес илжайиб.
- Тўғри, – деди аста Фарна заҳарханда қилиб, – тўғри, мени ақлдан озган – жиннинг чиқариб қўйишган. Мен бу қалъадагиларга аллақачондан буён кулги-мазах бўлиб қолганман; агар бу ғамхонада гўдаклар бўлганда, уларга эрмак бўлардим.

Дантес қимир этмай жим турарди.

- Демак, энди сиз қочищдан воз кечасизми? – сўради у.
- Қочишининг имкони йўқлигига имоним комил бўлди; имкони йўқ нарсага уриниш – худога қарши бош кўтариш демакдир.

- Умидсизликка берилишдан на фойда? Иш дарров унади деб ўлашнинг ўзи ҳам парвардигордан керагидан ортигини тилаш демакдир. Бошқа томондан кавташнинг иложи йўқмикин?

- Ахир, биласизми, буни қазишга қанча меҳнатим кетди менинг? Асбоб-ускуналарни ясашнинг ўзига тўрт йиллик умрим кетди, тушундингизми? Биласизми, мен тинмай икки

йил метиндай ерни қазиб чиқдим. Илгариги вақтларда ҳатто ўрнидан қўзғатолмайдиган тошларни кўчириб олдим: бутун-бутун кунларимни ва тунларимни мана шу оғир ва ма-шаққатли меҳнат билан ўтказдим. Баъзан кечга бориб тошдай қотиб қолган мана шу оҳақдан зўрга ёнғоқдай бир пар-часини кўчириб олардим холос, шунга ўзимда йўқ хурсанд бўлардим. Биласизми, кавлаб олган тупроқ ва тошларни яшириш учун деворни тешиб, уларни зинапоя остига ташлашга мажбур бўлдим, энди эса у ер тепача бўлиб ётибди: бинобарин эндиликда мен бир сиқим тупроқ кўядиган жой тополмайман? Мен қилган шунча меҳнатим бекорга кетмади, ниятимга Эришдим, ишнинг қолганини тугатишга куч-кувватим етади энди, деб ўйлаган эдим, бироқ тўсатдан худо орзумнинг ушалишини кейинга сурибгина қолмай, уни чиппакка чиқарди. Йўқ, етар шуниси ҳам. Мен сизга айтдим, яна қайтариб айтаманки, бу ишга энди жинжалогими-ни ҳам теккизмайман, чунки озодликдан абадий маҳрум-ликни тангрининг ўзи пешонамга ёзид қўйган экан.

Эдмон, қочишининг уддасидан чиқолмаган бундай одам билан ўртоқ тутинганидан қувониб кетгани унга ҳамдард бўлишга халақит берадётганини чолга билдириласлик учун бошини қуи солди.

Аббат Фария тўшакка чўкли.

Эдмон қочишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Бу борадаги баъзи тадбирлар амалга ҳеч ошадиганга ўхшамас, шу сабабли уларга қўл уришни хаёлига ҳам келтирмасди. Қандайдир туйғу улардан воз кечишига мажбур этарди. Уч йил куни-тун машакқатли меҳнат қилиб ер тагини ўйиб, денгиз устидаги жар ёқасига борилса, эллик, олтмиш, эҳтимол юз фут баландликдан сакраб каллани (агар шу вақтгача соқчининг ўқи кунини калта қилиб қўймаган бўлса) мажақла-са, ёки бу хавф-хатарлардан қутулиб, бир миль масофани сўзиб ўтилса – унда нима бўлади? Мана шунинг ўзи тақдирга тан бериш учун Дантеслга етиб ортарди; биз юқорида тақдирга тан бериш: «Пешонамга ёзилгани шу экан-да», деб ўтириш Дантесин ўлим жари ёқасига олиб бориб қўйганини кўрган эдик.

Бутун куч-қудрати билан яшаш учун курашаётган ва бу борада тиришқоқлик, жонбозлик намунасини намойниш

қилаётган чолни күргач, ўйга тушиб қолди ва ўз күч-күвватини, сабот-матонатини ўлчовга солиб кўра бошлади. Ана-ви чол у хаёлига келтирмаган ишларни қилишга уринибди: ундан қари, ундан қучсиз, эпчилликда ҳам унинг олдига тушолмайдиган бу киши сабр-тоқат, машаққатли меҳнат қилиб, ҳисобда адашганидан амалга ошмай қолган бу улкан ишга зарур асбоб-ускуналарни ўзи ясад олибди. Аббат шу ишларнинг ҳаммасини қилган экан, бинобарин, унинг учун ҳам иложсиз ҳеч нима йўқ, бажариб бўлмайдиган нарса йўқ. Фария эллик фут масофани кавлаган экан, у юз футни кавлайди; эллик ёшли Фария уч йип меҳнат қилган бўлса, ундан икки марта ёш Дантесл олти йип ишлайди; аббат, олим, диндор Фария Иф қалъасидан Дом, Ротано ёки Лемер оропларигача сўзиб боришга қарор қилган экан, денигизчи, ботир ғаввос, коралл хивчинлари олиб чиқиш учун тез-тез сув тагига шўнғиб юрган Дантесл наҳотки бир милли масофани сўзиб ўтолмаса? Бу масофани сўзиб ўтиш учун қанча вақт керак бўлади? Бир соатми? Ахир унинг соатлаб қирғоққа чиқмай, тўлқинлар устида чайқалиб юрган пайлари кам бўлганми?! Йўқ, йўқ! Унга далда берадиган намуна керак эди, ҳа, ана шундай намуна керак эди! Аббат қилган ёки қила оладиган ишларнинг ҳаммасини Дантесл ҳам қила олади.

У ўйланиб турди-да, деди:

– Сиз ахтарган нарсани мен топдим.

Фария сесканиб кетди.

– Сиз? – сўради аббат бошини қўтариб; агар Дантеслнинг гапи рост бўлса, ҳамроҳи ҳам тез кунда умидсизликдан кутулиши мумкинлигини ўйлаб: – Хўш, нимани топдингиз?

– Сиз кесиб ўтган даҳлиз ташқи хиёбон томонга чўзилиб борса керак чамамда.

– Худди ўндан.

– Буларнинг ораси ўн беш қадам бўлса керак.

– Бундан кўп эмас.

– Бинобарин, даҳлизнинг ўртасидан тўғри бурчак йўл кавлаймиз. Бу гал аниқроқ ҳисоблаб чиқасиз. Шунда ташқи хиёбонга чиқамиш-да, соқчини ўлдириб қочамиш. Бунинг учун шижоат керак, сизда куч ҳам, шижоат ҳам бор, менда эса куч-ғайрат етарли. Сабр-тоқат, сабот-матонат тўғриси-

да гап бўлиши мумкин эмас, буни сиз амагча кўрсатдингиз, мен ҳам кўрсатишга ҳаракат қиласман.

– Сабр қилинг, – деди аббат, – менинг куч-ғайратим қанчалигини ва бу кучимни нимага ишлатмоқчи эканимни сиз ҳали билмайсиз-ку. Сабр-тоқатим етарлидир эҳтимол; чунки ҳар кун эрталаб – тунги ишимни, тунда – кундузги ишимни давом эттириб келдим. Ўша вакъларда мен... йигит, гапимга диққат билан қупоқ солинг, ўша вакъларда мен худо йўлида у яратган бегуноҳ жазога мустаҳиқ этилган зотни халос этиш учун жонимни жабборга бериб ишлайпман деб ўйлаган эдим.

– Энди-чи? Ҳозир ҳам шундай эмасми? – сўради Данте. – Ёки иккимиз учрашганимиздан кейин ўзингизни айбдор деб билдингизми?

– Йўқ, аммо айбдор бўлмоқчиман энди. Ҳозиргача мен буюмларни тешиб, синдириб келган эдим. Энди сиз мени одам билан тўқнаштирмоқчисиз. Деворни тешиб ташлашим ва зинапояни синдиришим мумкин, бироқ кўкракни тешиб, кимнингдир ҳаётини поймол қилиш қўлимдан келмайди.

Данте таажжубланиб тикилиб қолди аббатга.

– Нечун? – деди у. – Қочиб қутулиб кетишимиз мумкин бўлган бир ҳолда шу мупоҳазалар сизни йўлдан қайтардими?

– Гап бунда эмас! – деди Фариа, – нега ўзингиз стол оёғи билан назоратчини ўлдириб, унинг кийимларини кийиб қочмадингиз?

– Шунинг учунки, бундай фикр хаёлимга келгани йўқ, – жавоб берди Данте.

– Бунинг боиси шуки, табиат сизга одам ўлдиришдек қабиҳ ишдан жирканиш хислатини ато этган. Буни хаёлингизга ҳам келтирмаганингизнинг важи шунда, – деди сўзи ни давом эттириб чол, – оддий ва йўл қўйилган ишларда табиий туйғуларимиз бизни тўғри йўлдан бошлаб бораверади. Қон тўкиш учун яратилган шер учун ўлдириш қасб, бурч, у ўлжа яқинлигини ҳис этса бўлди – унга шуниси етарли. Шу заҳоти отилиб боради-да, қўлига тушган жониворни бурдалаб ташлайди. Унинг одати шу, шунга бўйсунишга мажбур. Инсон эса қондан ҳазар қиласми.

ри эмас, табиат қонунлари бизга қон түкишни, одам ўлдиришни тақиқлаб қўйган.

Дантес ўнгайсиз ҳолга тушиб қолди. Аббатнинг бу сўзлари унинг миясида, тўғриси юрагида (чунки баъзи фикрлар кишининг миясида, баъзилари юрагида пайдо бўлади) онгиз равишда пайдо бўлган фикрларнинг маъносини англатиб берган эди.

– Бундан ташқари, – давом этди Фарна, – турмада ўн икки йил ўтириб оламга машҳур турмадан қочишиларнинг ҳаммасини бирма-бир кўз олдидан ўтказиб чиқдим. Улардан жуда камдан-ками муваффақиятли чиққан экан. Факат узоқ ўйлаб, аста-секин тайёргарлик кўриб қочган кишилар мақсадига эришган экан. Ана шундай тарзда Венсен қальасидан герцог Бофор, Фол-Левекдан аббат Дюбюкуя, Бастилиядан Латюод қочиб чиққан экан. Яна бир неча одам фавқулодда шаронит туғилиб қолганда қочиб чиқишиган турмадан. Мана шу кейингиси энг кулайи, яхшиси ана шундай қулай пайтни кутайлик, тўғри келганда ундан фойдаланиб, осонгина қочамиз кетамиз.

– Сиз, – деди аббатнинг сўзини бўлиб Дантес, – узоқ вақт тинимсиз меҳнат билан банд бўлиб кутгансиз, меҳнат билан банд бўлмаган вақтда орзу-умид билан юпаниб келгансиз.

– Мен шу билан шуғулланибгина қолганим йўқ, – деди аббат.

– Тағин нима билан шуғулландингиз?

– Ёздим, машғулот билан банд бўлдим.

– Демак, сизга қоғоз, қалам, сиёҳ берарканлар-да?

– Йўқ, беришмайди, – деди аббат, – ўзим ясаб оламан утарни.

– Қоғоз, қалам ва сиёҳни ҳам ўзингиз ясайсизми? – деди ҳайрон бўлиб Дантес.

– Ҳа, ўзим ясайман.

Дантес кекса аббатга завқ, ҳавас билан кўз тикарди-ю, ҳамон унинг сўзларига унчалик ишонмасди. Фарна унинг шубхаланаётганини сезди.

– Меникига чиққанингизда, – деди аббат, – Римдаги Колизей соябони остида, Венециядаги муқаддас Мария колониялари тагида, Флоренциядаги Ариодарёси қирғоқлари-

да умр бўйи ўйларим, мулоҳазаларим, фикрларим маҳсули сифатида ёзган асарларимни кўрсатаман. Менинг турма назоратчиларим буни Иф қалъасининг деворларига ёзишимга монелик қилмасалар керак деб ишонгандим. Бу «Бутун Италияда якка-ягона монархия барпо этиш мумкинлиги туғрисида трактат» деган катта асар.

– Бу асарни ёзиб тугатдингизми?

– Икки кўйлакка ёзиб бўлдим. Мен бўз матони силлик қилиб қўядиган бир дори ўйлаб топдим; бўз худди қалин қоғозга ўхшаб қолади.

– Ҳали сиз химик экансиз-да?

– Қисман. Мен Лавуазье билан бир озтаниш ва Кабаниц билан дўст эдим.

– Бироқ бундай асар ёзиш учун сизга тарихий материаллар керак бўлгандир. Китобларингиз бормиди?

– Римда беш минг китоблик кутубхонам бор эди. Уларни қайта-қайта ўқиб шундай қарорга келдимки, яхшилаб танлаб олинган бир юз эллик асар бутун инсоният яраттан билимларнинг ҳаммаси бўлмаса-да, ҳар ҳолда киши учун фойдали бўлган ҳамма илмларни бера оларкан. Ҳаётимнинг уч йилини ана шу бир юз эллик томни ўрганишга бағишиладим, мени қамоққа олганларида ўша томларни деярли ёдлан билардим. Бурмада зеҳнимга бир оз зўр бериб, уларнинг ҳаммасини яна эсига солиб олдим. Сизга Фукидиднинг, Ксенофонтнинг, Плутархнинг, Титнинг, Ливийнинг, Тацитнинг, Страдунинг, Иорнанднинг, Дантенинг, Монтенниг, Шекспирнинг, Спинозанинг, Макиавеллининг, Боссюэнинг асарларнни ёддан ўқиб беришим мумкин. Мен сизга фақат биринчи даражадагиларининг номларини айтдим.

– Сиз бир нечта типни биласизми?

– Мен бешта жонли тилда гапира оламан: немисча, французча, итальянча, инглизча, испанча, қадимий грекча ёрдамида ҳозирги грек тилини ҳам тушунаман, тўғри, ҳозирча бу тилда равон гапира олмайман, аммо ўрганяпман уни.

– Грек тилини ўрганяпсизми? – сўради Данте.

– Ўрганяпман, ўзим бнлган сўзларнинг луғатини тузиб чиқдим; фикрларимни грекча бемалол ифода қила оламан. Мингга яқин сўз биламан; менга шуниси ҳам кифоя қилади. Луғатларда эса юз мингга яқин грек сўзи бор.

Эдмоннинг завқи тобора ошиб борарди; бу ажойиб одамда қандайдир гайри табиий хислат бордек туюларди унга. Дантең чолнинг сирини билиб олиш ниятида саволларини давом эттириди.

– Сизга қалам бермаган эканнлар, шундай катта асарни нима билан ёзиб чиқдингиз?

– Мен ёвғон овқат вақтида бериладиган балиқнинг кемирчагидан жуда соз қаламлар ясаб олдим ўзимга, бу бошқа қаламлардан яхшироқ бўлиб чиқди. Мен сесланба, жума ва шанба қунларни жуда яхши кўраман, шунинг учунки, шу қунлари запас қаламларим кўпайиб кетади, очигини айтсан, тарих борасидаги ишларим энг севимли машғулот мен учун. Ўтмиш тўғрисида ўй-хаёлларга шўнгигб кетганда ҳозирги замонни ёдимдан чиқариб ташлайман; тарих бўйлаб эркин ва мустақил саир қилиб юрганда, турмадалигимни ҳам сезмай қоламан.

– Сиёҳ-чи? – сўради Дантең, – сиёҳни нимадан ясадингиз?

– Менинг хонамда илгари вақтларда печка бўлган экан, – жавоб қилди Фария. – Мен келмасдан сал олдин унга труба кўйган бўлсалар керак, бироқ унгача узоқ йиллар пеккани шундай ёқавергандар, натижада унинг деворларини қурум босиб кетган экан. Ана шу қурумларни якшанба бериладиган мусалласга аралаштиравердим, натижада бундан ажойиб сиёҳ пайдо бўлди. Кўзга ташланиб туриши керак бўлган айрим сўзларни бармоғимни тешиб қон билан ёздим.

– Буларнинг ҳаммасини мен қачон кўрсам бўлади? – сўради Дантең.

– Хоҳлаган вақтингизда, – жавоб қилди Фария.

– Ҳозироқ!

– Бўлмаса, юринг менинг кетимдан, – деди аббат.

У туйнукка кирди-да, ғойиб бўлди. Дантең ҳам унга эргашди.

XVII. АББАТНИНГ ХОНАСИ

Дантең, эгилиб-букилиб бўлса-да, аббат кавлаб келган паҳмнинг охирига етиб олди. Шу ерга келиб паҳм торайиб кетган, ундан фақат эмаклаб ўтиш мумкин эди. Аббат хо-

насининг таги плитадан ишланган экан. Мана шу плиталардан бирини аббат кўчириб олиб кавлай бошлаган экан. Иш нима билан тугагани Дантеста маълум эди.

Эдмон аббатнинг хонасига кирди-да, қаддини ростлаб, атрофга назар ташлаб чиқди. Биринчи қарашда бу зин-донда кишини ажаблантирадиган ҳеч нарса кўзга ташланмасди.

– Хўш, – деди аббат, – эндигина соат ўн иккidan ўн беш минут ўтибди. Яна бир неча соат вақтимиз бор.

Аббат қайси соатга қараб вақтни бунчалик аниқ белгилапти экан, деб Данте хонанинг ҳамма ёғини қараб чиқди.

– Деразамдан кирган қуеш нурига, – деди аббат, – деворга чизиб қўйган чизигимга қаранг. Мана шу чизиқларга қараб мен вақтни соатдагидан тўғрироқ аниқлайман, чунки соат бузилиб қолиши мумкин, қуёш ва ер ҳамма вақт тўғри ишлайди.

Данте бу изоҳдан ҳеч нарса тушунмади. Қуёшнинг тоғлар орасидан кўтарилиб чиқишини ва Ўрта ер денгизига тушиб кетишини кўриб у ер эмас, қуёш айланиб юради деб ўйларди. Ўзи яшаб турган ер куррасининг унга сездирмай икки турда айланиши тўғрисидаги гапларга у ишонмасди, ҳамсуҳбатининг ҳар бир сўзида у фаннинг сирлари бор деб биларди, булар ёшлик чоғида Гузерат ва Голкондга саёҳат вақтида кўрган мўъжизадор олтин ва олмос ўқ ёйларга ўхшарди.

– Мен, – деди у аббатга, – бойликларингизни қачон кўрарканман, деб тоқатим тоқ бўляпти.

Аббат ўчоқ олдига борди-да, қўлидан ташламай юрган парма билан тошни суғуриб олди. Бу тошни қопқоқ ўрнида ишлатиб каттагина чуқурни бекитиб келган эди, аббатнинг Дантеста айтган буюмлари ана шу чуқурда сақланарди.

– Дастрлаб нимани кўрсатай сизга? – сўради у.

– Италияда монархия тўғрисидаги асарингизни кўрсатинг.

Фарна чуқурдан қоғоз варақларига ўхшатиб ўралган тўртта юмалоқ нарсани олди. Бу ўрамлар кенглиги тўрт дюйм ва узунлиги ўн саккиз дюйм бўздан иборат бўлиб, ҳаммасига номер қўйилганди. Данте бир қанча сатрни ҳеч қийналмай ўқиди. Асар аббатнинг ўз она тилида, яъни италь-

ян тилида ёзилган эди. Дантең Провансда туғилған бўлиб, бу тилни жуда яхши биларди.

— Мана, кўрдингизми, бутун асар мана шу ерда, бир ҳафта бурун олтмиш саккизинчи саҳифага асарнинг охирини ёзган эдим. Икки кўйлагим ва барча дастрўмолларимни ишлатдим бунга. Қачон бўлмасин озодликка чиқиб қолтудек бўлсан ва Италияда шу китобни босиб чиқаришга журъат қиласидиган бирор босмахона топилиб қолса, шуҳрат қозонишим турган гап.

— Тўғри, — деди Данте, — кўриб турибман. Энди буларни ёзган қаламни кўрсатишингизни илтимос қиласман.

— Мана у қалам, — деди Фария ва узунлиги олти дюйм, қалинлиги ярим дюйм чўпни кўрсатди. Унга балиқ чандири ип билан боғланган, уни сиёҳга бўялган оддий перога ўхшатиб ўткир қилиб тарашланган эди.

Данте перони синчилаб кўздан кечирди-да, унинг учини ўткирлашда ишлатилган асбобни ахтариб, атрофга аланглади.

— Сиз қаламтарошни ахтаряпсизми? — деди Фария, — у менинг фахрим. Мен уни ҳам ўз қўлим билан ясадим. Мана бу катта пичоқ эски темир шамдоңдан ясалди.

Қаламтарош худди устарадек кесарди, пичоқ эса ҳам пичоқ, ҳам ханжар ролини ўйнарди.

Данте илгарилари Марселдаги нодир буюмлар магазин-парида ёввойи одамлар ясаган ва узоқ денгиз сафари капитанлари жанубий ороллардан келтирадиган яроғ-аслаҳаларни қандай завқ билан томоша қиласан бўлса, аббатнинг бу буюмларини ҳам худди шундай зўр қизиқиши билан кўздан кечирарди.

— Сиёҳни, — деди Фария, — қандай қилиб тайёрлаганимни сиз биласиз. Мен уни эҳтиёжга қараб, кунлигини кунда тайёрлайман.

— Энди мени фақат бир нарса ҳайратда қолдиряпти: бу ишларга қандай қилиб вақт топдингиз?

— Мен тунлари ҳам ишлаб чиқдим, — деди Фария.

— Тунлари? Ахир сиз мушук эмассиз-ку кечаси қоронғида ҳам кўзингиз кўрса?

— Тўғри, кўзим мушукникига ўхшаб зимиstonda кўрмайди, лекин худо инсонга ҳиссиёт камчилигини

тұлдира оладиган ақл ато этган. Чироғимни ҳам үзим ишлаб ясадим.

– Қандай қилиб?

– Менга бериладиган мол гүштидан ёғини кесиб олиб эритиб оламан. Мана менинг чироғим.

Аббат Дантеңса идишни құрсатди. У тантанали күнларда күчаларда ёқыладиган жинчиrokқа үхшарди.

– Нима билан ёқылади?

– Мана иккита чақмоқ тош ва күйлакнинг қийқимидан ишланған пилик.

– Гугурт-чи?

– Мен тери касалим бор, деб баҳона қилдим-да, олтингүргүт сүрадим, олиб келиб беришди.

Дантең барча буюмларни стол устига териб қўйди-да, бу зотнинг кучи ва сабот-матонатидан ҳайратга тушиб бошини қўйи солди.

– Булар ҳали ҳаммаси эмас, – деди Фариа. – Ҳамма нарсанни бир жойга яшириш ярамайди. Бу ерни бекитайлик олдин.

Иккөвлашиб тошни жойига суриб қўйиши, аббат у жойни тупроқ сепиб яширди ва тош ўрнидан қўзгатилгани билинмасин, деб оёғи билан текислаб қўйди. Сўнг каравот олдига бориб, уни нари суриб қўйди.

Каравотнинг бош томонида тош билан маҳкам бекитилган тешик бўлиб, унда арқондан ясалган ўттиз метр чамали нарвон яширилган эди. Дантең уни синааб қўрди, у ҳар қандай оғирликни ҳам кўтара оладиган даражада маҳкам эди.

– Бундай ажойиб зинапоя учун арқонни қаердан топдингиз? – сўрали Дантең.

– Аввало кўйлакларимдан, сўнг Фенестрелида уч йил қамоқда ётган вақтимда чойшаблардан суғуриб олган иллардан. Мени бу ёққа кўчирганларида бу материалларни яшириб олиб келдим, бу ерга келгач, ишни давом эттиредим.

– Чойшабларингиз йиртиғидан ҳеч ким сезиб қолмадими бу ишни?

– Мен тикиб қўярдим уларни.

– Нима билан?

– Мана бу игна билан.

Аббат күйлаги увадалари ичидан узун ва ўткыр балиқ саягини олиб құрсатди. Суяқдаги тешикдан ип ўтказиб қүйилған эди.

– Гап шундаки, – давом эттири ділін Фария, – авваллары темир панжарани кесиб, деразадан қочмоқчи эдим. Үзингиз күриб бурибсизки, бу дераза сизниңдан сал кенг, қочиш олдида мен уни яна кенгайтирадым, бироқ у ички ҳовлиға қараган экан, бинобарин, бу ниятимдан қайтдим. Шунга қарамай нарвонни бирор қочиш имкони туғилиб қолса керак бўлур деб сақлаб қўйдим.

Нарвонга қараб турган Дантеңнинг хаёли тамоман бошқа ёқда эди. Унда янги бир фикр пайдо бўлди. Эҳтимол бу оқил, уддабурон олим бу зот унинг ўзи учун қоронғи бўлган баҳтсизлигининг сабабини айтиб бериши мумкин.

– Нимани ўйлаб қолдингиз? – сўради кулиб аббат, Дантеңнинг хаёлга берилиб кетганини кучли даражада завқла-ниш оқибати деб фаҳмлаб.

– Биринчидан, мақсадлга эришиш йўлида сизнинг нақадар кўп куч сарф қилганингиз ҳақида ўйлајман. Эркинликда қандай ажойиб, улуғ ишлар қилишингиз мумкин эди!

– Ҳеч нима қилмаган бўлишим ҳам мумкин эди. Мен ақлидроқимни майда-чуйда нарсаларга сарф қилиб кўйган бўлур эдим. Фақат баҳтсизлик киши ақлининг яшириниб ётган бойликларини очиб ташлайди, ҳаракатта солиб юборади. Порохни портлатиш учун сиқиш керак. Турма ҳар томонга йўналган тафаккуримни мужассамлаштириди, улар тор маконда тўқнашди, сиз биласизки, булутлар тўқнашса электр ҳосил бўлади, электрдан чақмоқ ҳосил бўлади, чақмоқдан эса ёруғлик ҳосил бўлади.

– Йўқ, мен ҳеч нима билмайман, – деди Данте бу нарсалардан хабарсиз эканидан хўрсиниб. – Баъзи сўзларингизнинг маъносига мутлақо тушунмайман. Сиздек олим бўлишдан ҳам баҳти нарса борми дунёда?!

Аббат кулиб қўйди.

– Сиз яна алланима тўғрисида ўйлаётган эдингиз шекилли?

– Шундай.

– Барини айтдингиз, иккинчиси нима эди?

– Иккинчиси шуки, сиз ўз ҳаётингизни менга айтиб бердингизу, бироқ меникини билиб олмадингиз.

– Сиз шу қадар оз яшагансизки дунёда, унда мұхим воқеаларнинг бўлиши мумкин эмас.

– Ахир ҳаётимда улкан бахтсизлик юз берди, – деди Данте, – таажжублиси шундаки, мен шундай бахтсизликка дучор этадиган гуноҳ иш қилганим йўқ. Эндилиқда мен худодан нолишни қўйиб, мени бахти қаро қилган одамлар эканига ишонч ҳосип этмоқчиман.

– Бинобарин, сиз гарданингизга юкланган айбни ноҳақ деб, ўзингизни бегуноҳ ҳисоблайсизми?

– Мен учун дунёда энг азиз кишилар – отам ва Мерседес ҳақи, қасамёд қиласманки, мутлақо бегуноҳман.

– Ундан бўлса, – деди аббат тешикни бекитиб, каравотини жойига суро туриб. – Қани, тарихингизни ҳикоя қилиб беринг менга.

Данте, аббат тарих деб атаган саргузаштини ҳикоя қилиб берди. У қисқа қилиб, Ҳиндистонга қилган саёчтини, иккича марта Шарққа борганини, сўнгти сафарини, капитан Лекпернинг ўлимини, маршалга хат берганини, маршал билан учрашганини, ундан жаноб Нуартъега хат олиб келганини айтиб берди. Марселга қайтиб отаси ҳузурида бўлганини, Мерседесга мұхаббатини, никоҳ тўйи, қамалиши, сўроқ қилиниши, вақтинча суд биносида қамоққа бўлганини, охирига келиб Иф қальасига тушганини сўзлади.

Аббат унинг ҳикоясини тинглаб бўлгач, чуқур ўйга чўмди.

– Ҳуқуқ фанида, – деди у сукутга ботиб, – оқипона бир аксиома бор, буни сизга айтиб берган эдим. Мудҳиш ниятлар бузуқ хулқдан келиб чиқади, бошқа вақтларда инсон жиноятдан ўзини четга тортади. Бироқ цивилизация инсонда яхшилик туйғуларини бўғиб ёмонликка олиб борадиган сунъий талаб, иллат ва истак бортигини ошкора этиб ташлади. Бундан шундай қонда келиб чиқади: жиноятчи ни топмоқчи бўлсанг қилинадиган жиноятдан наф кўрадиган кишини ахтар, сизнинг гумдан бўлиб кетишингиздан манфаатдор бирор киши борми?

– Йўқ, унақа манфаатдор киши йўқ. Мендай бир оддий кишининг йўқолиб кетишидан ким ҳам манфаат кўриши мумкин.

– Ўйламай жавоб берманг, жавобингизда на мантиқ, на фалсафа бор. Азиз дўстим, шуни билиб қўйингки, дунёда ҳамма нарса, ўз меросхўри – ўринбосарига йўл бермайдиган қиролдан тортиб, то штатдан ташқари мирзага йўл бермайдиган идора хизматчисигача – ҳаммаси нисбий. Қирол дунёдан ўтса, унинг наслдоши таҳтни эгаллайди, идора хизматчи-си дунёдан ўтса, ўрнини мирза эгаллайди-ю, минг икки юз ливр маошини санаб олаверади. Қиролга йигирма миллион керак бўлганидек, у ана шу минг икки юзга муҳтож. Ҳар бир киши ижтимоий ҳаёт зинапоясининг бошидан тагигача ўз шахсий манфаатлари доирасида яшайди. Унинг Декарт ола-мидаги сингари бўронлари ва атомлари бўлади. Юқори поғо-нага яқинлашган сари бу доира кенгайиб бораверади. Ке-линг, сизнинг ҳаёт оламингиз ҳақида гаплашайлик. Сизни «Фа-раон»нинг капитани қилиб тайинламоқчимиidlар?

– Шундай.

– Сиз гўзал қизга уйланмоқчимиidlингиз?

– Шундай.

– Сизнинг капитанликка тайинланмаслигингиздан манфа-атдор бирон киши бормиди? Мерседесга уйланмаслигингиз-дан манфаатдор киши бормиди? Аввал биринчи саволга жа-воб беринг, чунки тартибот – барча жумбокутарнинг капити. «Фараон»га капитан бўлишингизни истамаган киши бормиди?

– Бундай киши йўқ эди, кемада мени жуда севиб, хур-мат қилишарди. Матросларга бошлиқни сайлаб қўйишга рухсат эттудек бўлсалар. улар, шубҳасиз, мени сайларди-лар. Фақат бир киши менга ғайирлик қилиши мумкин: мен у билан «сан-манга» боргандим.

– Хўш, хўш! Унинг номи?

– Данглар.

– Кемада ким бўлиб ишларди у?

– Бухгалтер бўлиб.

– Капитан лавозимини эгаллагач, сиз уни ўз ўрнида қол-дирадиidlингиз?

– Агар бу менинг измимда бўлса, қолдирмасдим, унинг ҳисоб-китобларида қандайдир чатоқликлар борлигини сез-ган эдим.

– Жойида. Капитан Леклер билан охирги марта сұхбат қилганингизда ҳеч ким бормиди?

– Йўқ, фақат иккимиз эдик?
– Суҳбатингизни бирор киши эшитмаганмикин?
– Эшитган бўлиши мумкин, чунки эшик очиқ эди... Ҳа, айттанча, капитан Леклер маршалга ёзган хатини бераётгандан Данглар ўтиб кетаётган эди.

– Жуда соз, мана калаванинг учини топдик. Эльба оролига тушганингизда бирор кишини ўзингиз билан бирга олиб борганимидингиз?

– Ҳеч кимни олиб борганим йўқ.
– У ерда сизга хат беришдими?
– Ҳа, хатни маршал берди.
– Нима қилдингиз хатни?
– Катмонимга солиб қўйдим.

– Катмонни ёнингизда олиб юрдингизми доим? Расмий хат солинган катмон денгизчининг чўнтағига қандай қилиб сиғар экан?

– Гапингиз тўғри, катмон ётогимда қолган эди.
– Демак, хатни фақат ётогингизга келгач, катмонга солганимидингиз?
– Шундай.
– Порто-Феррайодан кемага келгунча хат қаерда эди?
– Менинг қўлимда.
– «Фараон»га чиқаётганингизда қўлингиздаги хатни ҳар бир одам кўриши мумкин эдими?

– Кўриши мумкин эди.
– Данглар ҳам кўриши мумкинмиди?
– Ҳа. Данглар ҳам кўриши мумкин эди.
– Энди дикқат қилиб қулоқ солинг ва зўр бериб эсга олинг: сизнинг ҳақингиздаги маҳфий маълумот қандай ёзилгани эсингиздами?

– Албатта, эсимда, мен уни уч марта ўқиб чиққан эдим, ундан ҳар бир сўз миямга қаттиқ ўрнашиб қолган.

– Уни менга қайтариб ўқиб беринг-чи.

Дантес ўйлаб қолди.

– Мана, эшитинг: «Жаноб қироллик прокурори, тахт ва дин муҳлиси сизга шуни маълум қиласадики, «Фараон» кемаси капитанинг ёрдамчиси Эдмон Данте Смирнадан келётиб Неаполь ва Порто-Феррайога кириб ўтди, Мюратдан узурпаторга ва узурпатордан бонапартчиларнинг Па-

риждаги комитетига хат олиб келди. Агар уни ҳибсга олишса, хатни унинг чўнтағидан ёки отасиникидан, ё бўлмаса, «Фараон» кемасининг каютасидан топиш мумкин».

Аббат елкасини қисиб қўйди.

– Мана энди ҳаммаси аён бўлди, – деди у, – жуда кўнгилчанлик қилибсиз-да, йигит, ўша заҳотиёқ бу сирнинг тагига етиб олишингиз мумкин эди.

– Сиз шундай деб ўйлайсизми? – деди қичқириб Данте.

– Қандай разолат бу!

– Дангларнинг хати қанақа эди?

– Жуда равшан ва гўзал, сал ўнг томонга қийшайтириб ёзарди.

– Маълумот қанақа ёзилганди?

– Чап томонга қийшайтириб.

Аббат илжайиб қўйди:

– Бошқача қилиб ёзибди-да!

– Унинг қўли жуда ҳам ўрганиб қолган, бошқача ёзолмаган бўлса керак.

– Тўхтанг, – деди аббат.

Сўнг у қаламни, тўғриси қаламнамо чўпни олди-да, сиёҳга ботириб олиб, ҳалиги махфий маълумотнинг биринчи сатрини қоғоз ўрнига ишлаётган бўзга ёзди.

Данте сесканиб тушди-да, кўзларини ваҳима босиб аббатга қаради.

– Ё, тавба! – қичқирди у, – бу хатингиз ўша хатнинг худди ўзи-я!

– У махфий маълумот чап қўли билан ёзилган. Мен қизиқ нарсани аниқладим, – деди давом этиб аббат.

– Нимани?

– Ўнг қўл билан ёзилган хатларнинг ҳаммаси турли бўлади, чап қўл билан ёзилган хатлар эса ҳаммаси бир хил шаклда бўлади.

– Ҳамма нарсани ўргангансиз-а, ҳаммасини биласиз!

– Суҳбатни давом эттирамиз.

– Ҳа, давом эттирамиз.

– Иккинчи саволга ўтайлик.

– Қулогим сизда.

– Мерседесга уйланмаслигингиздан манфаатдор бирор киши бормиди?

– Бор эди, қизнинг бир хуштори – ёш йигит рақиб эди менга.

– Унинг номи?

– Фернан.

– Исли испанча экан.

– У каталанилик.

– Сизнингча, махфий маълумотни ўша ёзмаганмикин?

– Менимча, у ёзмаган бўлиши керак. У ғазабланса, менга шартта пичоқ уради қўярди.

– Тўғри айтасиз, испанларнинг одати шу: ғаламислик эмас, ўлдириш.

– Бунинг устига у маълумотда ёзилган тафсилотлардан мутлақо бехабар.

– Сиз буни ҳеч кимга айтганингиз йўқми?

– Ҳеч кимга айтганим йўқ.

– Қаллиғингизга-чи?

– Қаллиғимгаям.

– Демак, уни Данглар ёзган.

– Энди бунга менинг имоним комил.

– Сабр қилинг... Фернанни Данглар танирмиди?

– Йўқ. Ҳа, эсимга тушди!

– Нима?

– Менинг тўйимдан бир кун олдин иккиси чол Памфилнинг қовоқхонасида ўтирган эди. Данглар жуда меҳрибон ва хурсанд, Фернан эса бўзарган ва хижолатда эди.

– Улар фақат иккиси ўтириб эдими?

– Йўқ, улар ёнида яна бир киши, менинг яхши бир танишим ҳам бор эди: машиначи Кадрусс. Уларни менга ўша таништирган эди. Бироқ маст эди... Тўхтанг... Тўхтанг... Энди эсимга тушди-я! Улар ичиб ўтирган стол устида сиёҳдон, қофоз, қалам турувди. (Дантес пешанасига урди.) Оббо, абллаҳлар! Абллаҳлар!

– Яна бир нарса билишни истайсизми? – сўради кулиб аббат.

– Албатта, албатта, сиз ҳамма гапларни жуда синчиклаб, аниқлаяпсиз. Мени фақат бир мартагина сўроқ қилгандарининг, бўйнимга судсиз айб қўйганларининг сабаби нима экан? Шуни билмоқчиман.

– Бу жуда мураккаб иш, – деди аббат. – Адлия ишлари шу қадар туманли ва чигалки, унда бирор нарсани аниқлаб олиш ўлимдан қийин баъзан. Иккала душманингизнинг қилмиш-қидирмишларини бошдан-оёқ назардан ўтказиб чиқиш ўйинчоқдай гап эди. Эндиғи масалада сиз менинг сўроқларимга жуда аниқ жавоб беринингиз шарт.

– Марҳамат, сўрайверинг. Тарихимни сиз чиндан ҳам менинг ўзимдан яхшироқ биларканисиз.

– Сизни ким сўроқ қилди? Қироллик прокурорими ёки унинг ёрдамчисими? Ё бўлмаса терговчими?

– Ёрдамчиси.

– Ёшми, қарими?

– Ёш, йигирма еттиларда бўлса керак.

– Хўш, ҳали бузилмаган, аммо шухратпаст, – деди аббат. – У сиз билан қандай муомалада бўлди?

– Анча дуруст, ҳар ҳолда дағаллик қилгани йўқ.

– Унга сиз ҳамма нарсани оқизмай-томизмай айтиб бердингизми?

– Ҳаммасини.

– Сўроқ вақтида унинг муомаласи ўзгардими?

– Бир зум, мени айблашга дастак бўлган хатни ўқиганда менинг баҳтсизликка дучор бўлганимдан шекипли, титраб кетди.

– Сизнинг баҳтсизликка учрашингиздан?

– Шундай.

– Менга раҳми келиб қайғурди у, деб ростдан ишондингизми?

– Ҳар қалай у менга ҳамдард бўлганини тасдиқлади.

– Қандай қилиб?

– У ҳалиги мени айблашга дастак бўлган хатни қўидириб ташлади.

– Қайси хатни? Махфий маълумотними?

– Йўқ, мен олиб келган хатни?

– Бунга имонингиз комилми?

– У хатни менинг кўз олдимда қўйдирди.

– Бу ерда бир гап бор. Менимча ўша прокурор ёрдамчи сиз ўйлаган одам эмас, аксинча, аплаҳ, ифлос бир махлуқ бўлса керак.

– Худо ҳаққи, титроқ босяпти мени, – деди Дантең, – наҳотки жаҳонни инсон эмас, фақат шер ва тимсоҳ каби ваҳший ҳайвонлар босиб кетган бўлса?!

– Худди шундай, аммо икки оёқли шер ва тимсоҳлар ҳамма ҳайвонлардан ҳам хавфли бўлади.

– Марҳамат қилинг, давом эттнрайлик сұхбатни.

– Ҳўп бўлади. Хатни куйдирди дедингиз-а?

– Ҳа, куйдирди ва: «Кўрдингизми, сизни айблашнинг ягона далили мана шу хат эди, мен уни куйдирриб ташладим», – деди.

– Бу жуда ортиқча муруват, шунингучун ғайри табиий.

– Сиз шундай деб ўйлайсизми?

– Бунга менинг имоним комил. Хат кимга ёзилган эди?

– Парижда, Кок-Эрон кўчасидаги ўн учинчи уйда яшовчи Нуартъе жанобларига.

– Бу хатнинг йўқотилишидан прокурор ёрдамчисининг ўзи манфаатдор эмасмикин?

– Эҳтимол, бу хат тўғрисида ҳеч кимга ҳеч нима демаслик керак, деб мени бир неча марта ваъда беришга мажбур этди, конвертустига ёзилган исмни ҳеч қачон, ҳеч ерда оғизга олмайсиз, деб қасам ичирди ва бу ўзингизга наф келтиради, деди.

– Нуартъе! – деди аббат. – Нуартъе! Собик қиролича Этрuriянинг саройида Нуартъе деган одам бўлганидан хабарим бор. Ўша Нуартъе революция вақтида жирондист эди. Прокурор ёрдамчининг номи нима?

– Де Вильфор.

Аббат қаҳ-қаҳ уриб кулди.

Дантең ҳайрон бўлиб тикилиб қолди унга.

– Нима бўлди сизга? – деди у.

– Мана бу қуёш нурини кўриб турибсизми?

– Кўриб турибман.

– Мана эндилиқда сизнинг ишингиз менга ана шу нурдан ҳам равшан. Э-э, бола бечора! У мен билан жуда хушмуомалада бўлди денг?

– Ҳа, жуда меҳрибонлик қўрсатди.

– Хатни йўқ қилиб ташлаган ҳам ана шу меҳрибон денг?

– Ҳа, ўша.

– Нуартъе номини ҳеч қачон, ҳеч қаерда оғизга олмай-
сиз деб сизни қасам ичирган ҳам ўша жаллодга қурбон ет-
казиб берувчи муртадми?

– Ҳа.

– Э-э, ғофил банда, биласизми, Нуартъе деб аталган ма-
лук ким ўзи? Ахир Нуартъе ўша прокурор ёрдамчисининг
отаси-ку!

Аббатнинг бу сўзлари Дантесини шу қадар эсанкиратиб
қўйдики, агар шу пайт унинг оёғи остида чақмоқ урилиб
ер ёрилса-ю, тагида дўзах кўринса у бунчалик ҳаяжонга туш-
маган бўлур эди... Данте ўрнидан сапчиб турди-да, икки
қўли билан бошини чанглаб олди.

– Унинг отасими? Отаси дeng! – қичқириб юборди Дан-
тес.

– Ҳа, худди шундай, унинг отаси, номи Нуартъе де Виль-
фор, – деди аббат.

Шу пайт Дантесининг фикри бирдан равшанлашиб, ҳозир-
гача унга қоронги бўлиб келган нарсаларнинг ҳаммаси тўсат-
дан ялт этиб ёришиб кетди. Вильфорнинг сўроқ вақтида
инклипаниб, саросимага тушиб қолгани, хатнинг кўйдири-
лиши, онт ичишни талаб қилиши, судьянинг хушмуомала-
да бўлиши – дағаллик қилмай, ҳатто илтимосомуз гапири-
ши – ҳаммаси бирин-кетин унинг кўз олдидан ўтди. У қич-
қириб маст-аластдай гандираклаб кетди. Сўнг аббат каме-
расидан ўзиникига борадиган тешик томон отилди.

– Мен ўзим якка бўлишим керак ҳозир! – деди хитоб
қилиб. – Буларнинг ҳаммасини ўйлаб ўйимга етишим керак.

У камерасига чиқиб ўзини каравотта отди. Кечқурун тур-
ма назоратчиси келганда Данте авзойи бузилиб бир нук-
тага тикилганча чурқ этмай каравотда ўтирган эди.

Бир дақиқадек ўтиб кетган узоқ вақт ичида фикр-хаёл-
га чўмиб кетган Данте даҳшатли қарор қабул қилди ва
буни амалга ошириш учун қатъян онт ичди.

Турма назоратчиси келиб кетгач, аббат Фария кечки ов-
қатга чақиргани келиб Дантесининг хаёlinи қочириб юбор-
ди. Жинни деган (бунинг устига жинниларнинг қизиги де-
ган) унвон кекса маҳбусга баъзи имтиёзлар берилшига
сабаб бўлган эди, унга ноннинг оқроғини беришарди ва
якшанба кунлари бир график вино келтириб қўйишарди.

Шу күн якшанба эди, аббат ёш дүстини яна шу нон ва ви-
нени бирга баҳам күришга чақыргани келди.

Дантес чолнинг кетидан чиқди. Унинг чеҳраси очилиб,
илгариги тусга кирган эди, бироқ кўзлари ҳамон қатъият
ва ғазаб билан ёниб туради. Бу йигитнинг нимагадир аҳд
этганидан далолат бериб туради. Аббат унга диққат би-
лан тикилди.

– Мен ҳақиқатни билишда сизга ёрдам берганимдан аф-
сусланяпман энди.

– Нечун? – сўради Дантес.

– Шунингучунки, дилингизда йўқ бир туйғуни, яъни қасос
олиш туйғусини пайдо қилиб қўйдим.

Дантес илжайди.

– Келинг, бошқа нарсалар тўғрисида гаплашайлик, –
деди у.

Аббат унга бир назар ташлади-да, кўнгли ғаш бўлиб бо-
шини чайқади. Бироқ Дантеснинг илтимосини ерда қол-
дирмаслик учун бошқа нарса тўғрисида гап бошлади. Бо-
шидан кўп азоб-уқубатларни кечирган, кўпни кўрган киши-
лар билан сўзлашиб жозибали ва ибратли бўлганидек, аб-
бат билан сұҳбат ҳам жуда қизиқарли ва ибратли эди, бироқ
бу шўрлик чолнинг сўзларида худбинлиқдан асар ҳам йўқ
эди, у ўз дард-аламидан ҳеч сўз очмасди.

Дантес унинг ҳар бир сўзини завқ билан илиб олар, аб-
бат баъзан унга аллақачон маълум фикрлар ва денгизчига
маълум билимлар тўғрисида галирар, баъзан унга номаъ-
лум нарсаларни баён этиб, ярим кеча денгизчининг йўли-
ни ёритадиган шимол ёғдуси каби унинг ҳаёт йўлига нур
багишларди. Дантес ахлоқ, фалсафа ва социал ғоялар чўққи-
сида бу зотга ҳамроҳ бўлиш билимдан киши учун катта баҳт
эканини англади.

– Ўзингиз билган нарсалардан бирортасини менга ҳам
ўргатинг, – деди Дантес, – йўқса зерикib қоласиз. Мендек
саводсиз, арзимаган одам билан машмашалашиб ўтирган-
дан кўра, ёлғиз бўлганим яхши эди, деб ўзингизни олиб
қочасиз. Мени ана шу ваҳимага соляпти. Агар менинг шу
илтимосимни бажаришга розилик билдирансангиз, қочиш
тўғрисида энди мутглақо гапирмасликка ваъда бераман.

Аббат жилмайиб қўйди.

– Аммо шуни яхши билиб қўйингки, азизим, – деди Фариа, – инсоннинг билими ниҳоятда чегараланган, мен сизга математика, физика, тарихни ва ўзим гапирадиган учтўрт тилни ўргатганим билан, барибир мен билгандан ортиқ илм ололмайсиз, мен ўз билганларимни сизга узоги билан икки йил ичидаёқ ўргатиб қўяман.

– Икки йил ичида! Шунча фанни икки йилда ўрганиб олишинга ишонасизми?

– Жуда чуқур бўлмаса-да, асосан ўрганиб оласиз. Ўрганиш – билиб олиш деган гап эмас, албатта. Биладиганлар бор, олимлар ор, биринчилари – ёд олувчилар, иккинчилари – файласуфлар.

– Фалсафани ўрганиш мумкин эмасми?

– Фалсафани ўрганмайдилар, фалсафа – орттирган билимлар билан юксак ақлнинг мажмуаси, фалсафа – Исо пайғамбар осмонга кўтарилиб оёқ босган ёрқин булут.

– Мен илмга шу қадар чанқоқманки, сабр-тоқатим тугаб боряпти, эртароқ бошлашингизни илтимос қиласман. Сиз дастлаб менга нимани ўргатасиз? – деб сўради Данте.

– Ҳаммасини! – деди аббат.

Маҳбуслар шу куниёқ ўқиш режасини тузиб чиқишиди ва эртаниси уни амалга ошира бошлашди. Данtesning хотираси ниҳоятда ўткир ва зеҳни баланд эди. Бу хислат математикада жуда керакли бўлиб, ҳамма дарсларни яхши ўзлаштириб оларди, денгизчининг романтикаси жонсиз-куруқ рақамлар ва тўғри чизиқлардан иборат зерикарли якунлар, далилларга анча жон киритиб юборарди. Бунинг устига у итальян тилини биларди. Шарққа қилган сафарларида янги грек тилини ҳам анча ўрганиб олганди, мана шу икки тилнинг ёрдами билан бошқа тилларнинг тузилишини ҳам тезда англаб олди ва ярим йил ўтар-ўтмас испан, инглиз ва немис тилларида гаплаша бошлиди.

Фанга жуда берилиб кетганиданми ёки ўз ваъдасининг устидан чиқадиган тантлилигиданми ҳар нечук, Данте аббатга берган ваъдасига вафо қилиб қочиш тўғрисида фик этмай қўйди, шу зайдада унинг кунлари тез ва мазмунли ўтаверди. Бир йил ўтгач, у тамоман бошқача одам бўлиб қолди.

Аббат Фариага келганда шуни айтиш керакки, Данте билан анча овуниб қолган бўлса-да, кундан-кунга чоп-

нинг руҳи тушиб бораверди. Унинг ўй-хаёлини қандайдир фикр маҳкам чулғаб олгандек кўринарди. У гоҳ чуқур хаёлга чўмиб, уҳ тортиб қўяр, гоҳ иргиб ўрнидан турарди-да, икки қўлинин кўксига босиб, соатлаб хонада юриб чиқарди.

Кунлардан бир куни у тўсатдан турган жойида тик турриб қолди-да, хитоб қилди:

– Қани энди, соқчи бўлмаса эди!

– Соқчининг бўлиш-бўлмаслиги ўзингизга боғлиқ, – деди Дантес аббатнинг фикрини фаҳмлаб.

– Мен сизга ҳали айтдим-ку, одам ўлдиришдан жирканаман, деб.

– Аммо биз ўзимизни муҳофаза қилиш учун, ўзимизни сақлаб қолиш учун ўлдирамиз-ку.

– Бари бир, мен буни қилолмайман.

– Бироқ доим шу ҳақда ўйласангиз керак?

– Тинмай ўйлайман, – деди аста аббат.

– Бунинг йўлини топдингизми? – сўради қизиқиб Дантес.

– Топдим, агар хиёбонга кўр, кар соқчини қўйғанларидан эди.

– У ҳам кўр, ҳам кар бўлади, – деди қатъий қилиб Дантес, аббат чўчиб кетди.

– Йўқ, йўқ, – қичқирди у, – бундай қилиш ярамайди!

Дантес гапини давом эттироқчи эди, лекин аббат бoshини чайқади-да, жавоб қайтармай қўйди.

Уч ой ўтди.

– Бақувватмисиз? – сўради аббат бир куни Дантесдан. Дантес жавоб бериш ўрнига исканани олди-да, қайирди, сўнг яна тўғрилаб қўйди.

– Соқчини бошқа илож қолмаган тақдирдагина ўлдираман, деб сўз берасизми?

– Чин юракдан сўз бераман.

– Истагингизни ана шу шарт билан амалга оширамиз, – деди аббат.

– Бунга қанча вақт керак бўлади?

– Камида бир йил.

– Ишга киришавериш мумкинми?

– Ҳозирданоқ бошлаш мумкин.

– Ахийри келиб шундай бўларкану, бир йил вақтимиз беҳуда кетди-я! – деди қичқириб Данте.

– Сизнингча, беҳуда кетдими?

– Худо ҳақи, кечиринг мени! – хитоб қилди Данте қизариб.

– Бўлди! – деди аббат. – Инсон ҳамиша фақат инсон, сиз эса мен билган яхши инсонларнинг бирисиз. Энди қупоқ солинг, мана менинг режим.

Аббат ўзи ишлаган чизмани кўрсатди. Бу ўзи билан Дантеснинг камераси бўлиб, икки камера ўртасидаги йўлканнинг лойиҳаси эди. Ана шу йўлканнинг ўртасидан ёнбошга қараб ҳудди конлардагига ўхшатилиб йўл ўтказилган, унинг охири соқчи турган хиёбон тагида тугарди. Ана шу ерга етиб бориб кенг чуқур кавлаб, ташқаридан хиёбонга ётқизилган плитанинг тагини бўшатиб омонат қилиб қўйиш режалаштирилган эди: зарур пайтда ҳалиги плита солдатни кўтаролмай чўкади-да, у чукурга йиқилиб тушади, солдат ўзини йўқотиб қўйиб қаршилик кўрсатолмайди, шу дақиқада Данте уни босиб, оёқ-қўлини боғлайди, оғзига латта тиқади, сўнг икки маҳбус хиёбон деразасидан чиқади-да, арқондан ясалган нарвондан пастга тушиб қочади.

Данте чапак чалиб юборди, қувончдан кўзлари ёнди, режа жуда жўн бўлиб, унинг бажарилиши ҳеч гап эмасдай туюлди унга.

Ер қазувчиларимиз ўша кунданоқ иш бошлишди, анча вақт ҳордиқ чиқаришгани ва ҳозирги тадбир иккисининг ҳам эзгу орзуларига мос келгани сабабли бўлса керак, жонжадлари билан ишлашарди.

Улар ҳормай-толмай тинимсиз ишлашди, фақат иккиси камерасига чиқиб турма назоратчисининг келишини кутишга мажбур бўлган вақтдагина ишни тўхтатишарди. Назоратчининг қадамини анча узоқдан билиб оладиган бўлиб қолишганидан уларнинг ҳеч бирини қўлга тушира олишмади. Янгидан қазиб олинган тупроқ илгариги тешикни бекитиб қўймасин учун уни оз-оздан ва ниҳоятда эҳтиётлик билан Дантеснинг ёки Фарианинг деразасидан ташқарига отиб юборишарди. Аввал қуқун қилиб майдалардилар-да, сўнг отиб юборардилар, тунги шамол уни учирив кетарди.

Искана, пичоқ ва ричаг билан қилинганды бу иш бир йилдан күпроқ давом этди, шу давр ичида аббат Дантеңиң үқитиши ҳам давом эттирилди, у билан ҳар хил тилларда гаплашды, халқтар тарихини, шон-шараф қозониб тарихда из қолдирған улуғ инсонлар тарихини ҳикоя қилип берди. Шу билан биргә олий табақага мансуб оқсусылардан бұлғани туфайли аббат үзини қандайдыр улугвор тутарди ҳам, Дантең эса ҳозирча үз хүлқ-атворида бұлмаган гүзәл назокат, хушмұомалалик, юқори табақа синғға мансуб зоттар ёки билимден кишилар гурунгидагина орттириладиган аристократик қилиқтарни үзиге хос үткір туғма зеңн билан зәгаллаб оларди.

Роса ўн беш ой деганда, йўлкани кавлаб битиришди. Хиёбон тагидаги ўрани ҳам тутатиши. Энди соқчининг үй-қадан-бу ёққа гурс-гурс қадам ташлаб юргани бемалол эши-тилип турарди. Осонлик билан қочиш учун қоронғи тушишини кутишга мажбур маҳбуслар бир нарсадан хавфсирашарди: ер бўшлиқ қилиб, солдатни кўтаролмай, вақтидан илгари ўпирилиб тушиши мумкин, унда иш ҳароб бўлади. Ана шу хавфнинг олдини олиш учун маҳбуслар тиргак кўйиши, буни фундаментдан топиб олгандилар.

Дантең ана шу иш билан банд эди, үз хонасида арқон нарвонни қоқиши учун михни қайириб турганда, аббат Фарианинг ваҳимали овози эшишилди, у ўтакаси ёрилгудек бўлиб Дантеңи чақиравар эди. Дантең югуриб борди, аббат хонанинг ўртасида ранги ўчиб тер босиб, қалтираб турарди.

– Э-э, парвардигор! – деди Дантең. – Нима гап? Сизга нима бўлди?

– Тез келинг! Тез! – деди аббат. – Қулоқ солинг!

Дантең аббатнинг бўзариб кетган юзи, чақчайиб кетган кўзлари, қонсиз лаблари, тўзиган сочларини кўриб кайфи учеби қўлидан исканани тушириб юборди.

– Нима бўлди? – хитоб қилди у.

– Мен ҳалок бўлдим, ҳалок! – деди аббат. – Мана, қулоқ солинг! Мени даҳшатли бир касал чулғаб олялти, бу касал ўлимга дучор қилиши мумкин, ана тутқаноқ бошланяпти, сезиб турибман. Қамоқдан бир йил олдин бу касални бөшимдан кечирған эдим. Бунинг факат биргина давоси бор,

ҳозир айтаман сизга, югуриб менинг хонамга боринг, кара-
вотнинг оёғини кўтаринг. Унинг ичи ҳавол, ковақда суюқ
қизил дори солинган шишача бор, ўша шишачани олиб
келинг... ёки... йўқ, йўқ, тўхтанг! Бу ерда мени кўриб қолиш-
лари мумкин. Мени қувватим борида суяб ўз хонамга олиб
боринг, ким билсин, бирор кори ҳол юз бериши ҳам мум-
кин, тутқаноқнинг қанча давом этиши номаълум.

Дантес даҳшатли баҳтсизлик юз берәётганига қарамай,
саросимага тушмади, у шўрлик аббатни судраб форга туш-
ди, уни зўр-базўр ўз хонасига олиб бориб тўшакка ётқизди.

– Раҳмат, миннатдорман, – деди аббат ҳудди ҳозиргина
муздек сувдан чиққан кишига ўхшаб дир-дир титраркан. –
Тутқаноқ эҳтимол ҳозир бошланар, мен қотиб қоларман.
Эҳтимол, унсиз, қимир этмай ётарман, эҳтимол, оғзимда
қўпик пайдо бўлар, ағанаб қичқиравман ҳам. Шундай қилин-
гки, менинг қичқирганимни ҳеч ким эшиитмасин. Бу жуда
муҳим. Агар шундай қилмасангиз, мени бошқа хонага кўчи-
риб қўйишлари мумкин, унда иккимизни бир-бири издан
батамом ажратиб қўйишади. Мен ҳудди мурда сингари
қотиб, совиб қолганимдан сўнг – ана ўшанда, фақат ўшан-
да эшиитдингизми, пичоқ билан тишларимни йиринг-да,
ҳалиги суюқ доридан ўн томчи томизинг, шундан сўнг эҳти-
мол ҳушимга келарман.

– Бу даргумонми ҳали? – деди қайғуриб Дантес.

– Ёрдам беринг! Ёрдам беринг! – қичқиради аббат. – Мен...
мен... ўл...

Тутқаноқ тўсатдан, шу қадар тез бошландик, бечора
маҳбус бошлаган икки оғиз сўзини ҳам тамомлай олмади,
пешанасини қора тер босди, кўзлари қизариб кетди, у ўзини ҳар
томонга уриб, бақира бошлади, оғзида қўпик пайдо бўлди.
Дантес унинг буйруғини бажо келтириб, одеял билан оғ-
зини бекитди. Тутқаноқ икки соат давом этди. Ахири тош-
дек ҳиссиз, мармардек совуқ ва оппоқ тортиб, эзиб таш-
ланган хас-чўпдек ҳолсиз аббат сўнгги марта талвасалан-
ди-да, оёқларини шартта узатиб чўзилганча, қимир этмай
қолди.

Эдмон мана шу хаёлий, сохта ажал чолнинг аъзойи ба-
данини бўғиб олгунча, уни музга айлантиргунча кутиб тур-

ди, шундан сўнг пичоқ олиб, аббатнинг тишилари орасига сукди-да, зўр бериб унинг жағларини айирди ва қизил доридан бирин-кетин ўн томчи қўйди, сўнг кутиб турди.

Бир соат ўтди, чол қимир этмади. Дантеш шунча кутсам ҳам ҳушига келмади, деб қўрқиб кетди, икки қўли билан бошини чангллаганича ваҳима босган кўзларини чопдан узмасди. Бора-бора чолнинг юзига сал қон югурди, бақрайган кўзларida жон асари кўриниди, оғзидан енгил нафас чиқди. Чол қимирлади.

– Кутулди! Кутулди ажалдан! – қичқириб юборди Дантеш.

Бемор ҳали гапиришга мадори йўқ эди, шунга қарамай, у ташвишга тушиб тўлғанди-да, қўлини эшик томонга узатди. Дантеш қулогини динг қилиб турма назоратчисининг оёқ товушларини эшилди. Соат аллақачон еттига бориб қолган. Дантеш эса вақтга қараб туришни буткуп унудиб қўйган эди.

Эдмон югуриб бориб ўрага кирди-да, тошни жойига ўрнатиб, ўз камерасига ўтди.

Бир неча дақиқадан сўнг назоратчи эшикни очиб ичкари кирди, маҳбус ҳар галгидек тўшагида ўтирган эди.

Назоратчи чиқиб кетиши билан, унинг қадам товушлари йўқолиши ҳамоноқ тоқати тоқ бўлган Дантеш, овқатлашини ҳам унудиб шошиб орқага югурди, тошни олиб қўйиб, аббат камерасига кириб борди.

Аббат ҳушига келиб қолган бўлса-да, ҳали чўзилганича қимир этмай ётган эди.

– Мен энди сиздан жудо бўлдим, деб ўйлаган эдим, – деди чол Эдмонга.

– Нечун? – сўради Дантеш, – наҳотки ўлиб қоламан деб қўрқкан бўлсангиз?

– Йўқ, ундан эмас. Ҳамма нарса тайёр, бир ўзингиз қочиб кетиб қоласизми деган хаёлга бордим.

Дантеш кўнгли оғриниб, қизариб кетди.

– Сизни қолдириб-а? – қичқирид у. – Наҳотки, сиз мени шундай бевафо одам деб ўйлайсиз?

– Янглишганимни ўзим ҳам билдим энди, – деди бемор.

– Менинг, афсуски, хеч ҳол-жоним йўқ. Бу касал батамом эзиз ташлади.

– Күнгилни тұқ тутинг, сабр қилинг, бардам бўлинг, худо хоҳласа, күч ҳам кириб қолади қайтадан, – деди Дантең аббат тұшаги ёнига ўтириб. У чолнинг қўлини ушлади.

Аббат бошини чайқади.

– Илгариги сафар, – деди у, – тутқаноқ ярим соат давом эттан эди, тамом бўлгач, овқат егим келиб, ўзим ўрнимдан турғандим, бугун эса, на ўнг оёғимни қимирлата оламан, на ўнг қўлимни, бошим ниҳоят оғирлашиб қолди, демак, мијамга қон қўйилган бўлса керак. Учинчи тутқаноқ мени фалажга мубтало қиласди ёки кунимни калта қиласди-кўяди.

– Йўқ, йўқ, тинчланинг, хотиржам бўлинг, сиз ўлмайсиз, учинчи тутқаноқ мабодо юз бергудек бўлса, сизнинг эркин юрган пайтингизда бўлади, у вақтда биз сизни буғунгидек, ҳатто бундан ҳам яхшироқ тузатиб, соғайтириб оламиз. Ахир у вақтда ҳамма зарур нарсалар муҳайё бўлади-ку!

– Азизим, – деди жавобан чол, – ўзингизни ўзингиз бехуда алдаманг, буғунги тутқаноқ мени тұшакка абадий михлаб кўйди: қочиш учун юра билмоқ керак.

– Нима бўпти? Бир ҳафта кутамиз, бир ой, керак бўлса, икки ой сабр қиласми, бу вақт ичида қайта кучга кирасиз. Қочишимииз учун ҳамма нарса тайёр, қочишнинг куни, соатини ўзимиз белгилаб олишимиз мумкин, сиз, сўзишга кучим етади энди, десангиз бас, ўша заҳоти қочамиз.

– Мен энди ҳеч суза олмайман, – деди Фариа, – мана, кўлим шол бўлди, бир кунга эмас, абадийликка. Кўтариб кўрсангиз биласиз.

Дантең беморнинг қўлини кўтарди, қўйиб юборган эди, кўл қуруқ таёқдай шилқ этиб тушди. У ўксиниб, оғир нағас олди.

– Энди ишондингизми, Эдмон? – деди Фариа. – Ишоннинг менга, мен билиб гапиряпман. Бу касалим биринчи туттандан буён шу ҳақда ўйлайман, кутаман, чунки бу менга ота мерос, отам учинчи тутқаноққа дунёдан ўтган, бувам ҳам. Менга ҳалиги дорини берган доктор машҳур Кабаниц бўлиб, у менга ҳам тутқаногингиз учинчи тутишда тамом бўласиз деган эди.

– Доктор хато қиласди, – деди хитоб билан Дантең, – қасалингиз халақит бермайди бизга: мен сизни опичиб олиб, сўзиб кетавераман.

– Болам, – деди аббат, – сиз денгизчи, тажрибали сузувчисиз, биласизки, бундай юқ билан узоққа боролмайсиз денгизда. Қўйинг, қўйнингизни пуч ёнғоққа тўлдириб ўтирмаиг, бу гапларингизга мурувватли ўз юрагингиз ҳам ишонмайди. Мен охирги дамгача, умримнинг сўнгги дақиқасигача шу ерда қоламан. Сиз қочинг, қутулинг бу азоблардан! Ёш, эпчил ва бақувватсиз. Мени деб қариб ўтиранг.

– Бўлти, – деди Данте, – ундан бўлса мен ҳам қоламан. – У ўрнидан турди-да, қўлларини чол устида чўзиб деди: – Парвардигор олдида қасамёд қиламанки, охирги дақиқангизгача сиз билан бирга бўламан.

Фарна олижаноб, олийҳиммат, самимий йигитчага қарди-да, унинг чеҳрасида садоқат, чин меҳр-муҳаббат ва вафодорлик аломатлари барқ уриб турганини кўрди.

– Майли, – деди бемор, – мен фидокорлигинги зини қабул қиламан. Раҳмат.

Шундай деб чол қўлини Эдмонга чўзди.

– Сизнинг бу самимий садоқатингиз эҳтимол яхши тухфалар ато этар сизга, – деди чол, – бироқ бу ердан энди мен кетолмас эканман, сиз эса кетишни истамас экансиз, ундан бўлса, келинг, йўлак тагидан йўл очайлик. Соқчи гувиллаётган жойга эътибор бериб назоратчини чақириб қолиши мумкин, унда сиримиз очилиб, бизни бир-биримиздан жудо қилишлари турган гап. Боринг, бу иш билан шуғулланинг, афсуски, мен сизга энди ёрдам беролмайман. Бутун тун бўйи шу иш билан банд бўлинг, эртага эрталаб текшириш тугагандан сўнг қайтиб келинг. Сизга айтадиган жуда муҳим гапим бор.

Данте кулиб, уни хотиржам этган аббатнинг қўлини қисди-да, чол буйруғига итоат қилиб, иззат билан кекса дўсти олдидан чиқиб кетди.

XVIII. АББАТ ФАРИАНИНГ ХАЗИНАСИ

Данте эрталаб дўстининг хонасига кирганда аббат тўшақда ўтирган эди. Унинг чеҳраси хотиржам, чап қўлидаги бир парча қоғоз устига деразадан қуёш нури тушиб турарди. Беморнинг ўнг қўли ишламай қолгани ўқувчига

маълум, бу қоғоз кўпдан бери най сингари ўралиб ётган бўлса керак, уни ёзишн анча қийин бўлди.

Аббат ун чиқармай Дантесяга қоғозни кўрсатди.

– Нима бу? – сўради Данте.

– Яхшироқ қаранг, – жавоб берди аббат илжайиб.

– Яхши қарайпман, – деди Данте, – бу ғалати сиёҳ билан ёзилган готик ҳарфлар ва ярми қўйган бир парча қоғоздан бошқа ҳеч нарса эмас-ку.

– Дўстим, бу қоғоз, – деди Фарна, – мен синаб кўрдим сизни, энди сирни айтишим мумкин, бу қоғоз – менинг оптин хазинам, шу ондан бошлаб бунинг ярми сизники.

Дантесининг пешанасидан совуқ тер чиқиб кетди. Бахти қаро чолнинг жинни деб ном олишига сабаб бўлган бу хазина тўғрисида Эдмон шу кунгача оғиз очмай келган эди. Ёшлигидан одоб қоидаларига одатланиб келган Эдмон аббат ҳаётидаги бу ярага туз селишни истамасди, Фарианинг ўзи эса бу ҳақда ҳеч нима демай келганидан чолнинг эсҳуши жойига тушганидан нишона, деб ўйлаб қувонган эди. Мана энди оғир тутқаноқдан сўнг чоҳнинг оғзидан чиқиб кетган бу сўзлар, аббатнинг яна ақлдан озаётганидан дарак бераётгандек туюлди унга.

– Сизнинг хазинангизми бу? – деди зўрга овоз чиқарив Данте.

– Ҳа, менинг хазинам, – жавоб қилди аббат, – сиз жуда олижаноб йигит экансиз. Эдмон, рангингиз учиб кетганидан ва овозингизнинг қалтирашидан қандай ҳолга тушганингизни фаҳмлаб турибман. Тинчланинг, мен жинни эмасман. Бу хазина чиндан ҳам бор, эндиликда мен у хазинага эга бўлолмаган эканман, сиз эга бўласиз унга. Ҳамма мени жинни деб гапимга ишонмади, аммо сиз ақлҳушим жойида эканини биласиз, менинг гапларимни яхшилаб тингланг, сўнг ишонасизми-йўқми сизнинг ишинингиз.

«Ё тавба! – ўйлади Данте. – У яна ақлдан озди, энди шуниси етмаганмиди мен бахтсизга!»

Сўнг аббатга қараб деди:

– Дўстим, тутқаноқ жуда тинкангизни қуритиб қўйди. Дам олсангиз яхши бўларди. Истасангиз, эртага ҳикоя қилиб берарсиз, бугун эса мен фақат сизга ёрдам берсам

дейман. Бунинг устига, – қўшиб қўйди у қулиб, – бу хазина масаласи ҳозир жуда қистов эмас-ку!

– Нихоятда қистов иш бу! – жавоб қилди чол. – Ким билсин, эртага ёки индинга учинчи тутқаноқ тутиб қолиши мумкин. Унда тамом-вассалом! Баъзан мен бу хазина ўнлаб оиласа баҳт-саодат кептиради деб ўйлаб, ичдан куйинардим. Мени таъқиб қилиб юрганлар энди бу бойликлардан маҳрум бўлди. Мен улардан шу билан қасос олдим деб, зимиштон зиндоңда ўзимга далда бериб келдим. Мана эндиликда сизга меҳр-муҳаббатим ҳақи, тақдирга тан бериб, йигитлик чоғингизни ва келажагингизни кўриб ва менинг хазинам сизни қандай баҳтиёр этишини кўз олдимга келтириб турган бир пайтда кечикиб, улгурмай қоламан деб, сиздек муносиб кишини бу бойлиқдан маҳрум қилиб қўяман деб қўрқаяпман.

Эдмон хўрсиниб орқасини ўтиргди.

– Сиз ҳамон ишонмаяпсизми менга, Эдмон? – давом эттириди сўзини Фариа, – менинг сўзларим сизни ишонтиромади шекилли. Сизга далил кераклигини сезиб турибман. Мана далил, марҳамат қилиб, ўқиб чиқинг бу сатрларни. Мен буни шу вақтгача ҳеч кимга кўрсатмаган эдим.

– Эртага дўстим, эртага, – жавоб берди Эдмон чолнинг ақлдан озаётганини инкор этишга ожизлик қилиб. – Эртага бу ҳақда гаплашамиз деб аҳд қилган эдик-ку.

– Майли, эртага гаплашамиз, бироқ ҳатни бугун ўқинг.

«Чолни хафа қилмаслик керак» деб ўйлади Данте.

У ярми куйган қофозни олди-да, ўқиди:

Мана шу форларда, хазина энг тўрдаги бу хазинани унга васият қилиб ягона меросхўримга бераман.

25 апрель 149. Чез.

– Хўш, энди нима дейсиз? – сўради Фариа, Данте ҳатни ўқиб тамомлагач...

– Бу ерда фақат жумлаларнинг боши, – жавоб қилди Данте, – сўзлар бир-бирига қовушмайди: ярми куйиб кетибди, маънисига тушуниб бўлмайди.

– Сиз тушунмаяпсиз фақат, биринчи марта ўқияпсиз-да, менга эса ҳамма сўzlари аён, чунки бунинг ҳар жумла-

сини, ҳар бир фикрини қайта тиклагунча шу бир парча қоғоз устида қанчадан-қанча түнларни бедор ўтказдим.

– Куйган жойдаги маънони ҳам тикладим деб ўйлайсизми?

– Менинг бунга имоним комил, ўзингиз фараз қилиб кўринг, дастлаб бу ҳужжатнинг тарихини эшитинг.

– Жим! – деди Данте. – Оёқ товуши! Мен кетдим!.. Хайр!

Дўстининг ақидан озганини тасдиқлаётган бу ҳикоядан кутулиш имконияти туғилганидан шодтаниб, лаҳмдан илондек ўрмалаб кетди. Фарна эса охирги кучини тўплаб оёғи билан тош тахтани итариб жойига сурди-да, тупроқ сепишга улгуролмай, ёриқлари кўринмасин деб чипта ёпиб қўйди.

Комендант кирди, у соқидан аббатнинг касал бўлиб қолганини эшитиб, ўзи кўриб чиқмоқчи бўлиб келган эди.

Фарна гавдасининг ўнг томони фалаж бўлиб қолганини комендантдан яшириш учун уни ҳар қандай шубҳали ҳаракатдан ўзини тийиб ўтирган ҳолда кутиб олди. Аббат, комендант менга раҳм қилиб бошқа хонага кўчириб, мени ёш дўстимдан ажратиб қўймасин, деган ваҳимага тушган эди. Яхшиямки, бундай бўлмади. Комендант юраги ачишиб, шўрлик жинни бир оз бетоб бўп қопти деган фикрга келиб, чиқиб кетди.

Айни вақтда Данте каравотда бошини қўйи солиб ўтириб ўйга тушиб кетган эди. Аббат билан танишганидан буён унинг ақли расолигини, равшанлигини, мулоҳазалари чукур ва мантиқули эканини тасдиқлайдиган жуда қўп далилларнинг гувоҳи бўлди, аммо ана шундай доно, юксак ақл эгасининг биргина масалада ақунини йўқотиб ўтирганига ҳеч тушунолмасди Данте. Ким янгишяпти: ҳадеб олтин хазинаси тўғрисида гапираётган Фариами ёки Фариани жиннига чиқариб қўйганларми?

Данте дўстининг ёнига чиқишга юраги дов бермай, куни билан ўз хонасида ўтирди. У Фарианинг чиндан ҳам жиннилигига имони комил бўладиган дамларни орқага суришга уринарди.

Кечқурун одатдаги текширишдан кейин Эдмонни кутакута тоқати тоқ бўлган Фарна ўртадаги масофани ўзи босиб ўтишга уриниб кўрди. Эдмон шитир-шитир товуш эшишиб фалаж мажақлаб ташлаган чолнинг зўр машақватлар

билинг эмаклаб келаёттанини күз олдига келтирди да, сесканиб кетди. У аббатни хонасига тортиб чиқаришга мажбур бўлди, чунки Данте сигарасига тор тешикдан Фарианинг ўтиши қийин эди.

– Мана, кўрдингизми, мен сизни жон-жаҳдим билан таъқиб қиласман, – деди Фариа меҳрибон табассум билан, – сиз менинг хотамтойлигимни рад этмоқчи бўласиз, бироқ буни удалай олмайсиз. Қани, қулоқ солинг.

Эдмон ноилож чолни каравотига ўтқазди да, ўзи унинг ёнидаги табуреткага чўқди.

– Сизга маълумки, – деди аббат, – мен қадимий уруғнинг охирги вакили кардинал Спаданинг секретари, ишончли дўсти эдим. Ҳаётимда қандай баҳтиёр дамлар ўтган бўлса, ҳаммаси унинг шарофати билан бўлган, ундан миннатдорман. Унинг уруғ-аймоғининг мол-дунёси тўғрисида ҳамма жойда дув-дув гап тарқалган эди, ҳатто кўп вақт «Спададек бой» деган ибораларни ўз қулогим билан эшитар эдим, шунга қарамай, бу кардинал бой эмасди. Фақат ана шу мишишларга маҳлиё бўлиб юради. Унинг саройи мен учун жаннат эди. Мен унинг жиянларини ўқитардим (сўнг улар ўлиб кетди), у дунёда ёлғиз ўзи қолганда, ўн йиллик давр ичидаги қилган ҳамма яхшиликлари учун мен унга чексиз садоқат билан хизмат қилдим.

Кардинал оиласида ҳеч нарса мендан сир сақланмасди, у бир неча марта қадимий китобларни зўр дикқат-эътибор билан варақлаб ва мерос қолган ёзувларни титиб ўтирганини кўрганман. Бир гап у ҳолдан тойиб, ҳафсаласи пир бўлиб ўтирганида, мен унга, кечалари кўз юммай, бу қоғозларни титиб ўтиришдан на фойда, деб таъна қилган эдим, кардинал менга заҳарханда назар ташлади да, олдимга Рим тарихи китобини қўйди. Ана шу китобнинг папа Александр VIning туриш-турмушлари тасвир этилган йигирманчи бобида абадий эсимда қолган қўйидаги сатрларни ўқидим.

Романьега юришлар тугади. Цезарь Борджиа босқинчиликни охирига етказа бориб, Италияни буткул сотиб олиш учун пулга муҳтож бўлиб қолди. Папага ҳам мағлубиятга учраса да «эгардан тушмаётган» француз қироли Людовик XIIга барҳам бериш учун пул керак эди. Вайрон этилган Италиядаги бирор қулай иш ўйлаб топиш керак эди.

Ҳазратларининг калласига бир фикр келди. У иккита янги кардинал тайинлашга қарор қилди.

Албатта, бой икки рим мансабдорини тайинлашда муқаддас авлиёга икки томонлама фойда келарди: биринчидан, у бўлғуси икки кардинал эгаллайдиган юксак мансабни ва даромадли ўринни сота оларди, иккинчидан, у икки кардинал шапкаси учун анча мукофот ҳам олиши мумкин эди.

Бу ишнинг яна учинчи томони ҳам борки, биз унинг тафсилотини тезда билиб оламиз.

Папа ва Цезарь Борджиа кардиналликка икки кишини, муқаддас саройда тўртта муҳим лавозимни эгаллаб келган Жованни Роспильози билан Римнинг энг олий ҳимматли ва энг бойларидан бири Чезари Спадани белгилашди. Иккласи ҳам папанинг бу ҳимматига катта ҳақ тўлашди. Иккиси ҳам мансабпарамст эди. Сўнг Цезарь Борджиа уларнинг ўринларига харидор топди.

Шундай қилиб, Роспильози билан Спада кардиналликка ҳақ тўлаган бўлса, бу икки янги кардиналнинг илгариги ўрни учун яна саккиз киши ҳақ тўлади. Бу олғир корчалоннинг сандигига саккиз минг скудо нақдгина тушди.

Ишнинг учинчи томонига ўтайлик. Папа билан Цезарь Борджиа гапни бир жойга қўйиб Роспильози билан Спадани эъзозлаб, уларга кардиналлик лавозимини бериб, улкан қарзни тўлаш ва Римга кўчиб келиш учун иккиси бор дунёсини пулга айлантиришга мажбур бўлажагини фаҳмлаб, иккала кардинални меҳмонга чақиришди.

Шу масалада папа билан Борджиа ўртасида келишмовчилик юз берди. Цезарь маккор эди, назаридан қолган кишиларни макр-ҳийла билан ўлдириб юборарди. Расво бир калитни берарди-да, шу калит билан аллақандай бир шкафни очишни биронтасидан илтимос қиласарди. Чилангарнинг «хатоси» билан калитда тирноқдай игна бор эди. Кимки ана шу калит билан қулфни очаман деб уринса, ҳалиги игна қўлига санчиларди ва эртасига у жойи растонига жўнарди. Яна шер калласига ўхшаш кўзли бир узук бўлиб, уни Цезарь бирор зотнинг қўтини қисиб сўрашмокчи бўлганида тақиб оларди. Ҳалиги шер калласи ўша зодагоннинг қўлига ботиб кетарди ва бир кун ўтгач, у ўларди.

Шунинг учун Цезарь папага иккала кардинални шкафни очишга мажбур этишни ёки қўлларини дўстона қаттиқ сиқиши тақлиф этди. Аммо Александр VI унга бундай деб жавоб қилди: «Муносабатлардан ҳам муносиб кардиналлар – Слада ва Роспильозини сийлашда хасисликка йўл қўймайлик. Чамамда, бунга кетадиган харажатни қайтариб олармиз. Бунинг устига Цезарь, сен шуни унугтмагинки, ошқозоннинг бузилиши дарҳол таъсир этади, санчиш ва чақиш бир-икки кун ўтгач таъсир этади».

Цезарь бу фикрга қўшилди. Икки кардинални меҳмонга чақиришнинг боиси ҳам ана шунда эди.

Сан-Пьетро-ни-Винколи яқинидаги папанинг узумзорида дастурхон безашди. Бу гўзал жой эканини кардиналлар орқаваротдан эшишиб юришарди.

Роспильози янги унвондан ва зиёфатнинг жуда зўр бўлишидан ўзида йўқ шод бўлиб келди. Ниҳоятда эҳтиёткор ва келажаги умидли ёш офицер жиянига муҳаббати чексиз Слада эса бир парча қофоз ва қалам олди-да, ўз васиятномасини ёзди. Сўнг жиянига одам юбориб узумзорда кутишини сўради. Аммо чопар борганда жияни уйида йўқ экан.

Слада меҳмонга чақиришларининг боиси нима эканини биларди. Тараққиёт куч-қудрати ҳисобланган христиан дини Римда тантана қилганидан буён золим номидан центурия¹³ бошлиғи келиб «Цезарь сенинг ўлишингни истайди» деб эълон қилмай қўйган эди, эндилиқда саройнинг марҳаматли арбоби келиб табассум-ла: «Ҳазратлари сиз билан овқатни баҳам қўришни орзу қиладилар», дейдиган бўлиб қолди.

Слада кундуз нақ соат икки деганди, Сан-Пьетро-ин-Винколидаги узумзорга йўл олди. Папа аллақачон уни кутиб турган эди. Спаданинг дастлаб кўзи жуда ясаниб, шод-хуррам ўтирган жиянига тушди. Цезарь Бордюша уни жуда сийлаб-суйиб ўтиради. Слада бўзариб кетди. Цезарь унга масхараомуз назар ташлади-да, ҳаммасини илгаридан билиб, қўлга тушириш чораларини қўриб қуиганини англатди.

¹³ Центурия – қадимга Рим қўшинида юз аскардан иборат бўлган отряд. (Тарж.)

Овқаттаға үтиришди, Спада жиянидан фақат «Менинг чопаримни күрдингизми?» деб сұрашга улгурди холос. Бу саволнинг маъносини жуда яхши англаган жияни йўқ деб жавоб берди. Энди вақт ўтган эди: у аллақачон папанинг хизматкори қўйган ажойиб винони ичиб қўйган эди. Шу он яна бир шиша вино келтиришди-да, Спадага боплаб ичиришди. Бир соатдан сўнг доктор иккисининг заҳарланганини хабар қилди. Спада узумзордан чиқаверишда дунёдан ўтди, жияни эса, ўз уйи дарвозаси остонасида хотинига ниманидир айтаман, деб уриниб, бироқ аниқ айтотмай, тил тортмай ўлди, хотини унинг сўзларига тушунмади.

Цезарь ва папа шу соатдаёқ, марҳумларнинг ёзувлари ни кўриб чиқишини баҳона қилиб, уларнинг мол-мулкни эгаллаб олишди. Бироқ бу мерос фақат бир парча қозодангина иборат бўлиб, унда қўйидагилар ёзилган эди: «Мен ардокли жиянимга сандиқтаримни ва китобларимни васижат қилиб қолдирман, улар орасида менинг дуолар тўпламим ҳам бор. Бу китобни у севимли тоғамдан ёдгорлик деб сақлаб қўйсин».

Меросхўрлар ҳамма ёқни тинтишди; китобни варактаб кўришди, уй жиҳозларини кўздан кечиришди, бой деб донг чиқарган Спада энг камбағал тоғалардан эканини кўриб ғоят таажжубланишди. Кутубхонадаги билим бойлигини айтмаганда, бу ерда ҳеч қандай бойлиқдан асар йўқ эди.

Бошқа ҳеч нарса топипмади. Цезарь ва унинг отаси роса ахтариб тинтиб, суриштириб кўришди, бироқ минг скудага ҳам зўрға етадиган олтин ва кумуш буюмлар ҳамда шунга яқин нақд пул топишди холос, бироқ жияни эшигига қайтганида хотинига қўйидаги сўзларни айтишга улгурган эди: «Тоғамнинг қофозларини тинтиб кўринг, ҳақиқий вакиятнома ўша ерда бўлиши керак».

Хўкумат тепасидаги меросхўрларга нисбатан қавм-қарин дошлар ҳовлиқмай, аста-секин синчиклаб текшира бошлашди. Бироқ булар ҳам ҳеч нима топишолмади; улар икки ҳовли-ю ва Палатин орқасидаги узумзорларга эга бўлишди. Ўша вақтларда уй-жой, ҳовли жуда арzon эди. Иккала ҳовли ва узумзорлар ҳеч нарсага арзимайдиган мулк бўлгани сабабли очкўз папа ва унинг шериги буларни марҳумнинг оиласига қолдирисди.

Ойлар, йиллар ўтдин, Александр VI адашиб заҳар ичиб ўлиб кетди, унинг билан бирга заҳарланган Цезарь эса ҳийлаю найранг билан илон каби пўстини ташлаб, бошқа қиёфага кириб қолди. Пировардида Римдан чиқиб кетишга мажбур бўлди, қандайдир тунги тўқнашувда ўлиб кетди, тарихда номи ҳам қолмади.

Папанинг ўпимидан, унинг шериги ҳайдалганидан кеинин ҳамма Спадалар оиласи яна илгаридек бек-хонларча яшаб кетса керак деб ўйлаган эди. Асло шундай бўлмади. Спада оиласи шубҳали ҳаёт кечирарди, абадий сир бу шубҳали ишга ҳаммани тортарди. Пападан қувроқ Цезарь иккала кардиналнинг мол-мулкини ўғирлаб кетди, деган мишишлар тарқалди. Иккала кардиналнинг деяётганимнинг сабаби шуки, кардинал Роспильози, ҳеч қандай эҳтиёт чораси кўрмай, шипшийдам қилинган эди.

– Ҳозиргача, – деди Фария жилмайиб, – сиз менинг сўзларимдан бирорта чалғиши сезмадингиз шекилли, тўғрими?

– Аксинча, – деди Данте, – мен худди ажойиб солнома ўқиётганга ўхшайман. Илтимос қиласман, давом этинг.

– Хўп, давом этаман.

Спадалар оиласи бу жумбоққа кўнишиб, аҳамият бермай қўйишиди. Йиллар ўтди. Бу оила авлодида ҳарбийлар, дипломатлар бор эди, айримлари диний мансаб қабул қилди, баъзилари банкка хўжайн бўлиб қолди, бири бойиб кетиб, иккинчиси тамоман хонавайрон бўлди. Энди бу уруғнинг энг охирги аъзоси – мен секретарь бўлиб ишлаган граф Спадага ўтаман.

У кўпинча унинг бойлиги мавқеига мос келмаётганидан нолирди, мен унга қолган ҳамма мулкини доимий рентага айлантиришни маслаҳат бердим. Спада маслаҳатимга амал қилиб, даромадини икки баробар кўпайтириб олди.

Машҳур дуолар китоби оиласида граф Спаданики бўлиб қолди, бу китоб отацан ўғилга ўтиб, бояги васият туфайли қандайдир муқаддас буюм сифатида сақланиб келинди. Китоб готик услубдаги нафис суратлар, заррин безаклар билан безалган бўлиб, тантанали кунларда хизматкор кардинал олдида уни кутариб бораради.

Заҳар ичиб ўлган кардиналдан сўнг қолган ва оиласи макони архивда сақланиб ётган турли ҳужжатларни, шартнома-битимларни, чарм хатларни кўриб, мен ҳам мендан олдин йигирмага хизматкор тинтиган бу улкан қоғоз тўпламини тинтиб-текшира бошладим. Сабр-тоқат қилиб роса титкилаш имга қарамай, ҳеч нима топмадим. Шудавр ичидаги Борджаиалар оиласининг тарихига доир ёзувларни синчиклаб роса ўқидим, ҳатто деярли кунма-кун муфассал ёзиб чиқдим, бундан мақсадим менинг Чезаре Спадам ўлганидан сўнг уларнинг бойлиги ошган ёки ошмаганини билиш эди. Билдимки, Борджаиалар оиласининг бойлиги фақат баҳти қаро Спаданинг жабрдийда дўсти кардинал Роспильзининг мулки ҳисобигагина кўлпайган холос.

Спаданинг меросини ҳеч ким эгаллаб олмаганига – оиласи ҳам, Борджаиа ҳам тополмаганига ишониб, бу дунё ҳудди араб эртакларидағи каби эгасиз, руҳлар муҳофазасида ер остида кўмилиб ётган бўлса керак деб ўйлардим. Уч юз йил мобайнида Спадалар оиласининг даромад ва харажатларини минг-минг марта ўрганиб, ҳисоб-китобдан ўтказиб чиқдим, аммо шунчалик меҳнатим беҳуда кетди, ҳеч нарса тополмадим. Граф Спада эса қашшоқликка юз тутди.

Менинг ҳимоячим вафот этди. У мол-мулкини доимий рентага айлантириб, ўзига фақат оиласи архивни, беш минг томлик кутубхонани ва машҳур дуолар китобини қолдирган эди. Шуларнинг ҳаммасини, яна бир минг рим скудосини менга васият қилиб қолдирди да, ҳар йили унга ҳудойи ўтказишмни ва авлодининг тарихини тузишимни шарт қилиб қўйди. Мен буни айтганидек қилиб бажо келтирдим...

– Сабр қилинг, азизим Эдмон, охирига яқинлашяпмиз.

Минг саккиз юз еттинчи йили, мени қамашларидан бир ой олдин ва графнинг вафотидан иккита ҳафта ўтгач, йигирма бешинчи декабрда (бу сананинг нечун эсимда қолганинг сабабини ҳозир биласиз) мен мингинчи марта қоғозларни ўқиб, тартибга солаётган эдим. Сарой сотиб юборилган эди, мен ҳамма буюмларимни (буларнинг баҳоси ўн икки минг ливр эди), кутубхонадаги китобларни ва машҳур дуолар китобини олиб Римдан Форенцияга кўчмокчи бўлиб юрган эдим. Кўп чарчаб, тўйиб овқат еб бўшашган

ҳолда бошимни күлларимга қўйиб ухлаб қолибман. Кундуз соат учлар эди.

Уйғонганимда соат олтига борган экан.

Бошимни кўтардим, атрофга қоронғипик чўкканди. Чироқ сўраш ниятида қўнғироқ чалдим. Ҳеч ким келмади. Шундан сўнг чироқни ўзим ёқишга қарор қилдим. Бунинг устига мен фалсафачиларга хос яшашга одатланмоғим зарур эди. Бир қўлимга шам олдим-да, гугурт йўқулигидан, печендан ёндириб олиш учун бирор парча қоғоз ахтардим. Қераксиз қоғоз ўрнига бирорта қимматли ҳужжатни ёндириб қўймайин тағин деб қўрқдим, шу пайт шу ерда, стол устидага ётган бояги дуолар китоби ичига хатчўп ўрнида сарғайиб кетган бир парча қоғоз ёттани эсимга тушиб қолди. Бу қоғозни меросхўрттар жуда авайлаб сақлаб келардилар. Мен ана шу қераксиз қоғозни топиб олдим-да, буклаб-буклаб, ўт олдига олиб бордим.

Тўсатдан, худди сеҳргарнинг амри вожиб бўлаётгандай, ҳалиги қоғоз ёнган сари, унинг оппоқ бетидан сап-сариқ ҳарфлар пайдо бўла бошлади, мени ваҳима босди, қоғозни дарҳол кафтимга босиб, ўтни ўчиридим, нақ печь олдида шам ёқдим, қандайдир кучли ҳаяжон билан мижиғланган қоғозни текисладим, сўнг англадимки, бу ҳарфлар фақат қизитилгаида рангсиз сиёҳ билан ёзилган экан. Хатнинг тўртдан уч қисми ёниб кул бўлган эди. Бугун эрталаб сиз ўқиган хат худди ана шу хат эди. Дантес, хатни яна бир ўқиб чиқинг, ўқиб бўлганингиздан кейин мен ўша куйиб йўқ бўлиб кетган жойларини тўлдириб айтиб бераман.

Фария шундай деди-да, ғурур-ла қоғозни Дантесга узатди, Дантес эса бу гал зўр ҳаяжон билан сариқ сиёҳ билан ёзилган қўйидаги сўзларни ўқиди:

«1498 йил 25 апрелда ҳаз
чақирилганимда, у кардинал
ланиб қолмай, меросимга эга
Капрар ва Бентиволью
ягона меросхўрим Гвидо
бориб кўрган Монте-Кристо
ни, тангапаримни, қимматбаҳо асл
қўйганман, фақат менга маълум икки миллион

бойликни жияним шарқ томондаги кичик
қоя тағидан толиб олади. Мана шу горда
тұрдаги иккінчі ўрага құмилған, бу хаз
га васият қилиб қолдираман ва унга шах

149... 25 апрайль Чез...

– Мана энди буни ўқынг, – деди аббат ва Дантеңса яна
бир хатни узатди. Дантең хатни опди-да, ўқиди.

рат Александр VI томонидан меҳмонга
шапкаси учун оладиган ҳақ билан кифоя-
чиқиши ниятида мени ҳам кардинал
заҳарлаб ўлдирса керак деб хавотирланиб
Спадага маълум қиласманки, унинг ўзи бирга
оролидаги форга ҳамма олтин, ём биларим-
тошларимни, олмосларимни күмиб
рим скудосига баробар бу
күрфаздан борганда йигирманчи
икки ўра бор, олтинлар энг
инани ягона меросхұр жияним-
сий мулки қилиб, ато этаман.

8 йил аре Спада».

Фария құзлари ёниб унга тикилиб турди.

– Энди, – деди у Дантеңнинг охирги сатрга етганини
құриб, – икки бұлакни улаб күринг-чи.

Дантең аббатнинг айтганини қипди, натижада икки
бұлак қоғоз улангач, қуйидаги сұзлар ҳосип бўлди: «1498
йил 25 апрайда, ҳазрат Александр VI томонидан меҳмонга
чақирилганимда, у кардинал шапкаси учун оладиган ҳақ
билин кифояланиб қолмай, меросимга эга чиқиши ниятида
мени ҳам кардинал Капрар ва Бентиволью каби заҳарлаб
ўлдирса керак деб хавотирланиб, ягона меросхұрим Гвидо
Спадага маълум қиласманки, унинг ўзи бирга бориб күрган
Монте-Кристо оролидаги форга ҳамма олтин, ём биларим-
ни, тангаларимни, қнмматбаҳо асл тошларимни, олмосла-
римни күмиб қўйғанман, фақат менга маълум бу икки мил-

лион рим скудосига баробар бу бойликни жиянним шарқ томондаги кичик күрфаздан борганда йигирманчи қоя та- гидан топиб олади. Мана шу горларда иккى ўра бор, олтин- лар энг тұрдаги иккінчи ўрага күмилган, бу хазинани яго- на меросхұр жияннимга васият қилиб қолдираман ва унга шахсий мулки қилиб ато этаман.

149... 8 йил, 25 апрель

Чез... аре Спада».

– Тушундингизми энди? – сұради Фарна.

– Кардинал Спаданинг аризаси ва ҳамма ахтарған васи- ятнома шуми? – деди Эдмон ҳамон ишонмай.

– Ҳа, ҳудди ўзи!

– Ким тиклади буни?

– Мен. Сақтаниб қолған қоғознинг энига қараб сатрлар- ни үлчаб, форда йўл топғандек бор сўзлардан маъно ясад уни тикладим.

– Батамом шак-шубҳангиз қолмагандан кейин нима қил- дингиз?

– Мен ягона итальян қироллиги тузиш тўғрисида бош- ланган асаримни опдим-да, дарҳол йўлга чиқдим. Аммо им- ператор полицияси аллақачон мени пойлаб юрган экан. У вақтда Наполеон вилоятни бўлак-бўлак қилиб ташлашга уринаётган эди (ўғил кўргандан сўнг бу фикридан қайтди). Ҳеч кимга билдиримай шошилиб йўлга чиққанимдан шубҳа- ланганлар. Пъомбинода кемага тушаётганимда қамоқقا олишиби.

– Эндиликда, – давом этди сўзида Фарна Дантеся ота- парча меҳр билан тикилиб, – эндиликда, азизим, мен бил- ганини сиз ҳам биласиз. Мабодо иккимиз қачон бўлмасин бу ердан қочиб қутулгудек бўлсан, ана шу хазинанинг тенг ярми сизники бўлади. Мабодо мен шу ерда дунёдан ўтсаму бир ўзингиз қутулиб чиқсангиз хазина бутунлайн сизга қолади.

– Аммо, – деди Данте дудмол оҳангда, – бу хазинанинг биздан бошқа ҳақиқий эгаси йўқмикин?

– Йўқ, хотиржам бўлинг. Йўқ, у оиласининг ҳаммаси қири- либ кеттган. Бунинг устига сўнгги граф Спада мени ўзининг меросхұри қилиб тайинлаган. У ана шу машхур дуолар ки-

тобини васият қилиб қолдириш билан бирга, ундағы нарсаларнинг ҳаммасини васият қилиб қолдирди. Агарда бу бой хазинани құлға киритолсак, ундан бамайтихотир фойдаланаవәрамиз.

– Сиз бу хазинанинг қиммати...

– Икки миллион Рим скудосига баравар, бизнинг пули мизда ўн уч миллионга яқин.

– Наҳотки шундай бўлса? – қичқириб юборди бу улкан рақамни эшишиб қўрқиб кетган Данте.

– Ҳа, ҳудди шундай, – деди чол. – Спадалар уруғи жуда қадимги бўлиб, ўн бешинчи асрнинг энг бақувват, бадавлат уруғи эди. Шу билан бирга, у вақтларда йирик пул муоммаласи, йирик саноат йўқ эди, олтин ва бошқа қимматбаҳо тошларни тўплайдиганлар кўп бўларди. Римда ҳали ҳозиргача мерос қолган бир неча миллион сўмлик олмос ва бошқа қимматбаҳо тошларга эга бўлиб олган, бироқ унга кўл теккизиш ҳуқуқидан маҳрум бўлгани важидан муҳтоҗликда яшаётган оиласлар бор.

Эдмонга буларнинг ҳаммаси тушдек туюларди, у бунга дам ишонмай шубҳаланаар, дам ишониб қувонар эди.

– Мен бусирни анчагача сиздан яшириб келдим, – деб давом этди Фария, – шунинг учунки, биринчидан, синаб кўрмоқчи бўлдим, иккинчидан, сизни ҳайратда қолдирмоқчи эдим. Агар биз тутқаноғимдан олдин қочганимизда сизни ўша Монте-Кристога олиб борган бўлур эдим. Энди, – деди қўшимча қилиб чол, – сиз мени олиб борасиз. Хўш, Данте, нега менга миннатдорчилик билдиrmаяпсиз?

– У хазина сизники, азизим, – деди Данте, – фақат бир ўзингиз эгасиз унга, менинг унда ҳеч қанча ҳаққим йўқ. Менинг сизга ҳеч қанақа қариндошлигим йўқ.

– Сиз, Данте, менинг ўғлимсиз! – хитоб қилди чол. – Менинг қуплиқдаги фарзандимсиз! Менинг унвоним никоҳсиз умр ўтказишга мажбур этди. Ота бўлолмай қолган ва озодликка эрищолмаган кишини юпатиш учун менга сизни худонинг ўзи юборди.

Фария шундай деди-ю, Дантесга соғлом қўлини узатди, Данте эса кўzlари жиққа ёшга тўлиб чолни қучоқлади.

XIX. УЧИНЧИ ТУТҚАНОҚ

Аббат Фарианинг фикр-хаёлини кўп вақтдан буён банд этиб келган эндиликда ўз ўғли сингари севиб қолган Эдмонни баҳтиёр эта оладиган бу хазина чолга ўз жонидан ҳам азиз бўлиб қоғди. Санаб саноғига етнб бўлмайдиган бу бойлик тўғрисида у ҳар куни тинмай гапирар, Данте мана шу ўн уч ўн тўрт миллион бойликни эгаллаб оғлач, ҳозирги замонда ёр-дўстларига қанчадан-қанча яхшиликлар қилиши мумкинлигини тасвирлаб берарди. Шунда Дантесининг кўнгли ғаш бўлди, у даҳшатли қасамини эслади, ўн уч ёки ўн тўрт миллион скудога эга бўлиб олнб, душманларини беҳисоб азоб-уқубатларга дучор қилиши мумкин эканини хаёлидан ўтказди.

Монте-Кристо оролини аббат билмасdn, аммо Данте биларди. Корсика билан Эльба ўртасида. Пианозадан йигирма беш миля наридаги бу орол ёнидан кўп марта ўтган, ҳатто кунларнинг бирида у ерда тўхтаган ҳам эди. Монте-Кристо ороли шу пайтга қадар ва ҳозир ҳам инсон қадами тегмаган, хилват жой. Бу орол вулқон отилиши натижасида денгиз тагидан кўтарилиб қолган. Данте аббатга оролнинг лойиҳасини чизиб берди, Фария эса хазинани қандай қилиб топиб олиш йўпини кўрсатди.

Бироқ Данте ҳалиям бунга аббат каби жуда маҳлиё бўлиб ва энг муҳими, унга ўхшаб ишониб кетмади. Энди у аббатнинг жинни эмаслигини билган ва аббатнинг жинни деб ном чиқаришига сабаб бўлган кашфиётни йўлидаги ақулзаковатига жуда қойил қолган эди. Лекин шу билан бир вақтда бу хазина бир вақтлар яшириб қўйилгани билан ҳозир борми-йўқми, маълум эмас, деб ўйларди Данте, ҳазинанинг кўмилганини ҳақиқат деб ўйласа-да, ҳар ҳолда йўқолиб кетган бўлиши ҳам мумкин, деб ўйларди у.

Шу орада, тақдир гўё бу икки маҳбусни охирги орзу-умидлардан ҳам маҳрум этишга аҳд қигитандек ва улар бир умрга турмада қолажакларини англатиб қўяёттандек, уларнинг бошига яна бир баҳтсизлик келтирди: кўпдан буён қулай деб турган ташқи йўжани қайтадан ишлаб чиқдишар: пойдеворни таъмир қилишиб, ярмини – Данте бескитиб кўйган тешикни – харсанг тошлар билан тўсиб қўйишди. Яхшиям-

ки, аббатнинг насиҳати билан Дантең тешикнинг ярмини бекитиб қўйган экан, бўлмаса улар бундан ҳам баттарроқ фалокатга учраган бўлишарди, яъни қочишга тайёрланаётганилари ошкора бўлиб қолиб, иккисини бир-биридан ажратиб қўйишарди. Шундай қилиб, уларни илгаригисидан маҳкамроқ ва мутлақо очиб бўлмайдиган янги эшик тусиб қўйди.

– Мана, кўрдингизми, – деди Данте, ғамгин оҳангда аббатга, – менинг сизга чексиз садоқатим парвардигорга ҳам хуш келди. Мен сиз билан абадий бирга бўлишни вайда қилган эдим, мана энди шу ваъдамни ноилож бажаришга мажбурман. Хазина менга ҳам, сизга ҳам насиб бўлмади, бу ердан энди мутлақо чиқолмайдиган бўлдик. Аслини олганда, азизим, ҳақиқий бойлик Монте-Кристо қоялари тагида кўмилиб ётган бойлик эмас, ҳақиқий бойлик – сизнинг менинида ҳозир бўлишингиз, сиз билан менинг ҳар кун назоратчидан қўрқмай беш-опти соат суҳбат қўрганимиз, ҳақиқий бойлик – сизнинг менга бағишлигар билим чароғлари, эсимга сиз соглан чет шевалар, улар филологик шохчапарини тобора ёзиб ўсиб боряпти. Ҳақиқий бойлик бу – сизнинг чуқур билимингиз ва ёрқин фикрларингиз туфайли менга аён бўлган илмлар. Менинг боёлигим мана шулар, азизим, мана шулар натижасида сиз менга ҳам бойлик, ҳам баҳт ато этдингиз. Ишонинг ва хотиржам бўлинг: мен учун бу бойлик ўша олтин тўла хумлардан ва олмос лиммо-лим сандиқлардан азиз ва қимматдир. У хумлар ва сандиқлар саҳар мардонда денгиз устида қаттиқ тупроққа ўхшаб қалқиб юрадиган ва лекин денгизга яқинлашган сари буғга айланиб йўқолиб кетадиган булулпарга ўхшайди. Назаримда иложи борича кўпроқ сизнинг ёнингизда бўлиш, сизнинг ёқимли ва жозибали овозингизни эшитиб ўтириш, ақулимни бойитиш, юрагимни чиниқтириб ва (мабодо қачон бўлмасин озодликка чиқиш, мени сиз билан танишишдан илгари қамраб олган умидсизликдан қутулиш насиб этгудек бўлса) келажакда қиласидиган улуғ ва даҳшатли ишларга ўзни тайёрлаш – мана шулар менинг ҳақиқий бойлигим, азизим, бу бойлик ялтираб турадиган бойлик эмас, аммо чиндан ҳам ҳақиқий бойлик! Мана шу ҳақиқий бойлик учун мен сиздан минг карра миннатдорман, бу бойлигимни дунё

ҳокимларидан ҳеч қайсиси, шу жумладан, Цезарь Борджаиа ҳам мендан тортиб ололмайды, ҳа, асло тортиб ололмайды.

Хуллас, вақт икки баҳти қаро маҳбус учун қувончсиз ва жуда тез ўта бошлади. Шунча йиллардан буён хазинаси тұғрисида оғиз очмай келган Фариа эндилікда бу ҳақда тинмай гапиради. Үзи каромат қылганидек, унинг ўнг қўли ва ўнг оёғи фалаж бўлиб қолди ва хазинадан баҳраманд бўлиш умидидан деярли воз кечди, аммо у ҳамон ёш дўстим турмадан озод этилади ёки қочиб кетади, деб умид қилиб қувонарди. Хат йўқолиб қолмасин тагин деб хавотирланиб Дантесин уни яхшилаб ёдлаб олишга мажбур этди. Данте ҳам хатнинг бирор сўзини қолдирмай ёдлаб олди. Шундан сўнг, у хатнинг иккинчи ярмини йўқ қилиб ташлади, биринчи ярмини олганларida ҳам унинг мазмунини англаб олишолмайди, деб ўйларди чол. Баъзида Фариа соатлаб Дантега у озодликка чиққудек бўлса, зарур бўладиган кўп маслаҳатлар берарди. Унинг маслаҳатига кўра, Данте озодликка чиққани замоноқ қандай бўлмасин, ҳеч кимни шубҳага солмай Монте-Кристога етиб олишининг, бирор баҳона топиб у ерда ёлғиз қолишнинг, афсонавий ғорни топишнинг ва айтилган жойни кавлашнинг пайига тушмоғи керак. Ҳазина, бизга маълум бўлишича, иккинчи ғорнинг энг чекка бурчагида.

Шундан сўнг вақт ҳар қалай чидаса бўладиган даражада ўта борди. Ҳали айтганимиздек, Фариани фалаж ишдан чиқариб қўйган бўлса-да, бироқ унинг ақли яна илгаригидек равшанлашди, у ўз дўстига умумий билимлардан ташқари маҳбуснинг сабр-матонати ва юксак санъатини ҳам ўргатди. Шундагина у йўқни бор қилиши мумкин. Иккиси ҳамма вақт бирор иш билан банд бўлишарди, бунинг сабаби – Фариани қариллик ваҳимага соларди. Данте эса тим қоронги ўтмишини эсига келтирмаслик учун тинмай тўғри келган нарса билан шуғулланарди. Икки баҳти қаронинг ҳаёти кўпдан-кўп баҳтсизликларга бардош бериб келаётган кишиларнинг ҳаётига ўхшарди.

Бу хотиржамлик фақат юзаки эди, йигитнинг юрагида эса (эҳтимол, чолнинг юрагида ҳам) зўр-базур босилиб турган жўшқинлик, ғайрат-шижоат яшириниб ётарди. Бўғи либ ётган нола-фифон эҳтимол Фариа якка қолганда ва Эд-

мон ўз хонасига қайтганда иккисининг ҳам қўксидан оти-либ чиққандир.

Кунлардан бир кун Эдмон тўсатдан чўчиб уйғониб кетди, назарида уни бирор чақираётгандек бўлди. У кўзларини зими斯顿га ўқдай тикиб қаради.

Эдмон кимдир чақираётганини, тўғрироғи, унинг номини тилга оламан деб кучаниб инграётганини эшилди.

У каравотдан бошини кўтариб, титраб қулоқ солди. Овоз шубҳасиз аббатнинг камерасидан келаётган эди.

– Э парвардигор! – деди зўрға товуш чиқариб Данте. – Наҳотки?

Эдмон каравотни сурди-да, тошни олиб ташлади, юрга отилиб, эмаклаб охиригача борди. Аббат камерасидаги тоштахта олиб қўйилган эди.

Аббат жинчироқнинг гира-шира ёғдусида каравотга зўрға суюниб туарди. У мурдага ўхшаб қолган эди, чолнинг башараси ўтган сафардагидек тамоман ўзгариб, хунуклашиб кетган эди. Уни биринчи марта шу аҳволга кўрганида Эдмон қўрқиб кетган эди.

– Биласизми, азизим, – деди зўрға товуш чиқариб Фария. – Мен сизга ҳамма гапни айтиб ўтирумайман.

Эдмон инграб юборди ва фалокатдан эс-хушини йўқотиб эшик томон югурди-да, қичқира бошлади:

– Ёрдам беринг! Ёрдам беринг!

Фария бутун кучини сарфлаб Эдмонни қўлидан ушлаб тўхтатди.

– Овозингизни ўчиринг! – деди у, – акс ҳолда ҳалок бўласиз. Энди, азизим, фақат сизни ўйлашимиз, қамоқдаги ҳаётингиз чидаса бўладиган ҳолда ўтиши йўлларини ёки қочиб кутулиб кетишингиз чораларини излашимиз керак. Мабодо турма ходимлари иккимизнинг алоқада эканимизни билиб қолишса, унда бутун меҳнатим самарасини бир зумдаёқ чиппакка чиқариб ташлашади ва бу ишларни қайта тиклаш учун сиз яна бир неча йиллар заҳмат чекишига мажбур бўласиз. Яна шуни ҳам унутмангки, азизим, мен гумдон бўлиб, ташлаб кетадиган бу хона узоқ бўш турмайди, яна бир баҳтсиз маҳбус эгаллайди менинг ўрнимни. Ана ўша янги маҳбус ҳузурига сиз халоскор фаришта бўлиб ташриф буорасиз. Эҳтимол у ҳам сиз каби ёш, бақувват, сабр-

тоқатлы бұлтур, қочишиңгизда ёрдам қилур, мен эса факат халақыт беріб келдім. У вақтда ҳамма ҳаракаттарингизгағов бұлаёттан ярим мурдадан қутуласиз. Худонингүзи құллади сизни, у сизга илтифот күрсатди, мен эса аллақачон бу дунёдан күз юммоғим керак эди.

Бунга жавобан Дантең құлларини күксига босди-да, хитоб қилди:

– Азиз дүстім, бас қилинг, ўтниб сұрайман, бас қилинг бу гапларии!

Сұнг күтилмаган зарбадан йұқотиб құйған эс-хүшини йиғиб, дадилланиб олди-да, деди:

– Мен сизни бир марта құтқариб олган әдім, бу ғал ҳам күтқарамай!

У каравотнинг оёғини күтарди-да, тағидан ҳамон қызып суюқ дори бор шишани олди.

– Мана шифобаҳшдори, – дедіт у, – мана, күрдингизми! Қани, тез айтинг, нима қилай? Йұлини күрсатинг! Гапириңг, азизим, қулоғим сизде, гапириңг!

– Фойдаси йўқ, – деди Фарна бош чайқаб, – бироқ майли, қабул қилай бу шифобаҳшдорини, худойим ўзи яратған инсонға ҳаёт ва яшаға чексиз мұхаббатни ҳам ато этган экан, инсон ана шу азиз ҳаётни сақлаш учун құлидан келған ҳамма чораларини күрмөғи керак, бу худонинг амри.

– Тұғри, тұғри, – хитоб қилди Дантең, – мен сизни құтқараман, албатта, құтқараман!

– Бўпти! Бироқ аъзойи баданим муз бўлиб боряпти, ми-ямга қон қуйилляпти, тишлиримни такнлатаётган титроқ бутун вужудимга тарқаб боряпти, демак беш дақиқадан сўнг тутқаноқ бошланади, ярим соат ўтгач, мурдага айланаман.

– Ё тангрим! – қичқирди Дантең изтироб чекиб.

– Аввалги сафар қандай қилған бўлсангиз, худди шундай қилинг, зинҳор узоқ кутиб турманг. Бутун куч-кувватим адойи тамом бўлған аллақачон, – деди у шол бўлиб қолған қўли ва оёғига ишора қилиб. – Ажал мени энди осонгина олади қўяди. Мана бу суюқ дорини бу ғал ўн марта эмас, ўн икки марта томизинг, мабодо ҳушимга келмагулек бўлсам, қолған ҳамма дорини қўйинг. Энди ёрдам беринг, мен ётай, тик туришга ҳолим йўқ.

Эдмон чолни даст күтариб каравотига ётқизди.

– Азизим, – деди Фария, – мен хароб этилган ҳаётимда биргина қувонч күрдим, у ҳам бўлса сиз, сизни менга тангримнинг ўзи юборди, кечикиб бўлса-да, юборди, бу бебаҳо тухфа учун ундан миннатдорман. Сиз билан абадий видопашарканман, сизга, сиз олижаноб зотга – ўз фазилатпариңизга муносиб баҳт ва тан-сиҳатлик, хотиржамлик тилайман. Ўғлим, сизга оқ фотиҳа бердим: илоҳим умрингиз узоқ, баҳтингиз ёр бўлсин!

Дантес тиз чўкиб бошини чолнинг тӯшагига қўйди.

– Сабр қилинг, азизим, охирги дақиқалардаги сўзларимни яхшилаб уқиб олинг: кардинал Сладанинг хазинаси чиндан ҳам бор. Тангрим марҳамат қилиб узоқни яқинлаштириди менга, оптингларни мен шу ерданоқ куриб турибман: иккинчи фор тагида ётибди. Борди-ю қочиб қутулгудек бўлсангиз, шуни унутмангки, ҳамма жиннига чиқариб қўйган шўрлик аббат соппа-соғ одам эди. Кутулганингиз ҳамоно Монте-Кристога йўл олинг, бойлигимизнинг эгаси бўлинг, кўп азият чекдингиз, энди давр-даврон суриб, роҳатда яшанг.

Чолнинг томирлари тортишиб, тилдан қолди, Дантес бошини кўтариб аббатга қаради. Аббатнинг кўзларига қон қуюлаётган эди. Гўё юрагидаги қон бошига отилиб чиқаётгандек эди.

– Алвидо, азизим! Алвидо! – деди бўғик овоз билан чол Эдмоннинг қўлидан тутиб. – Алвидо!

– Йўқ! Йўқ! – деб хитоб қилди Дантес. – Э, парвардигорим, бизни бир-биримиздан жудо этма, кутқар буни ўлимдан, кутқар!.. Ёрдам беринг! Ёрдам!

– Секин, дўстим! Секин! – шивирлади жон бераётган чол. – Жим бўлинг, акс ҳолда, мени қутқариб қолгудек бўлсангиз, иккимизни бир-биримиздан ажратиб қўйишади!..

– Ҳақ гапни айтдингиз. Хотиржам бўлинг, азизим, мен сизни қутқараман, албатта! Бу гал касал оғрифи ўтган сафардагидан озроқ бўляпти чамамда.

– Ундай эмас, дўстим, бунинг сабаби ҳолдан тойиб, инграшга ҳам мадорим йўқ. Сизнинг ёшингизда одам ишонч билан яшайди, ишонч ва умидворлик – ёшлиқ тимсоли. Кексаликда эса кишининг кўзига кўпроқ ўлим кўринади.

Мана ўлим! Келяпти!.. Тугадим!.. Кўзларимни қоронғилик босяпти... Эс-хушим ҳам хиралашяпти! Данте, узатинг менга қўлингизни! Узатинг менга, узатинг! Алвидо!.. Алвидо!..

Чол сўнгги кучларини тўплаб охирги марта қаддини кўтарди.

— Монте-Кристо! — деди у, — эсингиздами, Монте-Кристо!

Шундай деди-ю, охирги марта оғир нафас олиб каравотга шилқ этиб тушди.

Тутқаноқ ниҳоятда оғир бўлди бу гал. Фария чангак бўлиб, аъзойи бадани тошдек қотиб қолди, қовоқлари шишиб, қаварди, оғзидан қон арапаш кўпик чиқди, бутун вужуди шол бўлиб қолди. Бундан бир дақиқа бурун ақлирасо бир зот энди ўлим тўшагида ана шундай ҳолда ётар эди.

Данте қора чироқни тўшакнинг бош томонида девордан чиқиб турган тош устига олиб қўйди; пирпираб турган шуъла чолнинг буришиб-тиришиб кетган юзига ва жонсиз қотиб қолган танасига ажойиб яллиғ ташлаб турарди.

Данте бемордан кўзини узмай, нафасини ичига ютиб, шифобахш дорини томизиш онларини кутарди.

Ниҳоят у пичоқни олди-да, беморнинг тишлирини йирди (бу гал тишилар илгаридан осонроқ йирилди), доридан ўн икки томчи томизди, чолнинг хушига келишини кутди. Шишада томизганидан икки баравар кўп дори қолганди.

Данте ўн дақиқа кутди, чорак соат кутди, ярим соат кутди, аммо Фария қимир этмади. Бутун вужуди титраб, сочлари тик бўлиб, пешанасидан дувтер чиқиб кетган Данте юрагидукиллаб секундтарни санаб чиқди. Нажот бўлмади.

Сўнг у охирги воситани ишлатишга қарор қилди, аббатнинг кўкариб кетган лабларига шиша идишни олиб бордида, қолдик дорининг барисини оғзига қуйиб юборди.

Дорининг кучи электр қувватидай таъсир қилди; чолнинг бутуи гавдасини даҳшатли қалтироқ босди кўзлари олайиб кетди, нидога ўхшаш оҳ тортди, сўнг титроқ се-кин-аста пасайди-ю, яна қимир этмай қолди.

Фақат кўзлари очилганича тураверди.

Ярим соат ўтди, бир ярим соат ўтди. Шу вақт ичида дўстинида энкайиб қўлини унинг юрагига босиб турган Данте

аббатнинг тани совиб, юраги тобора уришдан тўхтаб борәётганини сезиб турди.

Ахири чолнинг юраги охирги марта бир сапчиб тушдида, тинди, юзлари кўкарди, кўзлари очиқ ҳолида нурдан қолди.

Соат эрталаб олти, тонг ёришиб келяпти, ертўлага тушган қўёшнинг хира нурлари қора чирокнинг кучсиз шұъласи билан кураш тушаётгандек туюларди. Қўёш нури мурда юзида пирпираб туарар ва у бальзан ҳудди тирикка ўхшаб кўринарди. Нур билан зулмат кураши давом этаркан, Дантеч ҳамон ишонмай турди, бироқ нур голиб чиққандан сўнг, олдида мурда ётганига имони комил бўлди.

Ана шундан сўнг уни беомон ваҳима босди, энди у тўшакдан пастга осилиб ётган бу қўлни сиқолмас, унинг уриниб бекитолмаётган бу нурсиз кўзларига тикилолмасди. У қора чирокни ўчириб маҳкам қилиб яшириб қўйди-да, тош тахтани боши билан суриб, тешикни бекитди ва ўз хонасига кетди.

Бунинг устига вақтни ўтказиш ярамасди: турма назоратчиси келадиган вақт яқинлашиб қолган эди.

Бу гал у текширишни Дантецдан бошлади. Ундан ўтиб аббатникеига овқат ва ички кийим олиб кирмоқчи бўлди.

Юз берган воқеадан у ҳали бехабар экани важоҳатидан кўриниб туарди. У Дантецнинг камерасидан чиқиб кетди.

Шу пайт Дантеч дўсти камерасида нима бўлишини билиш иштиёқида эди. У яна ер ости йўлкасига тушиб, аббатнинг камерасига яқин борди. Бирдан турма назоратчининг қичқириб ёрдамга чақираётгани қулоғига урилди. Сал ўтмай бошқа назоратчилар келишди. Сўнг солдатларнинг вазмин ва бир текис қадамлари эшитилди. Улар кетидан комендант кирди.

Эдмон жасадни афдаргандарини, каравотнинг ғижирланини, комендантнинг: «Мурда юзига сув пурканг» деганини ва маҳбус ҳушига келмагач, доктор чақиринг деб буюрганини эшитди.

Комендант чиқиб кетди, Эдмоннинг қулоғига афсус, мазах, култи чалинди.

– Мана, – деди кимдир, – жинни ўз хазинаси томонга жуфтакни урибди, оқ йўл!

— Миллион-миллион пул эгаси бўла туриб, энди кафандага до кетадиган бўлди шу шўрлик, — деди иккинчиси.

— Иф қалъасида кафанд жуда арzon-ку, — деди эътироз билдириб учинчиси.

— Эҳтимол унга раҳм қилиб, бир оз сарф-харажатга йўл қўйишар, ҳар ҳолда бу уламолардан-ку.

— Ундай бўлса бунга битта қоп ҳадя қилишлари турган гап.

Эдмон бирор сўзни ўтқазмай қулоқ солди, бироқ уларнинг кўпига тушунолмади. Кўп ўтмай товушлар тинди, у, ҳамма чолнинг камерасидан чиқиб кетди шекиали, деб ўйлади.

Шундай бўлса-да, у аббатнинг камерасига киришга журъат этолмади, эҳтимол мурда тепасида қоровул қолдириб кетишгандир.

Шунинг учун у жойидан қўзғалмади, нафасини ичига ютиб қулоқ солиб тураверди.

Бир соатдан сўнг яна шов-шув бошланди. Чолнинг камерасига комендант қайтиб келди, унинг ёнида доктор ва бир неча офицер бор эди.

Ҳамма бир дақиқа жим турди. Афтидан, доктор тўшак ёнига бориб мурдани текшираётган бўлса керак.

Сўнг сўраб-сuriшириш бошланди.

Врач маҳбусни синчиклаб текшириб бўлгач, ўлганлигини тасдиқлади.

Савол-жавобларда тошбагирлик, бепарволик сезилиб турарди. Бу Дантесли ғазаблантирди. Ҳамма шўрлик аббатга озгина бўлса-да ачиниши керак, деб ўйларди Данте.

— Мен жуда хафа бўлдим, — деди комендант докторнинг чол жон бериди деганига жавобан, — бу ювош ва беозор маҳлуқ эди, тентак қилиқлари билан ҳаммани кулдириб турарди, бироқ энг муҳими — бу маҳбусни кузатиш осон эди.

— Уни кузатиб ўтиришга ҳожат ҳам йўқ эди, — гап қотди турма назоратчиси. — Бу бечора турмада эллик йил ётса-да, қочиши аслпо хаёлига келтирмаган бўлур эди. Мен бунга кафилман.

— Аммо, — деди комендант, — сиз кафиллик берсангизда, (бундан, менга ишонмаяпти деб ўйламанг тағин) жавоб-

гар бўлиб қолмаслик учун маҳбуснинг чиндан вафот этганини яхшилаб текшириб аниқлашимиз зарур.

Орага чуқур сукунат чўқди, қулоқ солиб турган Дантес, доктор мурдани яна текшириб кўряпти, деб фараз қилди.

– Хотиржам бўлаверинг, – деди доктор, – чол ўлган, менинг бунга имоним комил.

– Аммо сиз биласизки, – эътиroz билдирид комендант, – бундай ҳолларда биз шунчаки юзаки текшириш билан кифояланолмаймиз, шунинг учун юзаки белгилардан қатъи назар, қонун талабига мувофиқ расмий тартиботларни ҳам бажармогингиз шарт.

– Майли, бўлмаса темирни қиздиринг, – деди доктор, – лекин менимча, сиз ортиқча эҳтиёткорлик кўрсатяпсиз.

Темирни қиздириш тўғрисидаги гапларни эшитган Дантец сесканиб кетди.

Шошилинч қадамлар овози эшитилди, эшик ғичирлади, яна оёқ товуши келди. Бир неча дақиқадан сўнг назоратчининг овози эшитилди:

– Мана манқал ва темир.

Яна сукунат чўқди, сўнг куйдирилган баданинг жизиллагани эшитилди, қўланса ҳид девор ёриғидан ҳам ўтиб, Дантец димоғига урилди. Одам гўштининг ҳиди димоғига урганда Дантеси қора тер босди, у хушидан кетишига сал қолди.

– Мана, кўрдингизми энди, – деди доктор, – бу аллақачон дунёдан ўтган. Ўликни аниқлаш учун товонни куйдириш кифоя. Энг зўр далил шу. Шўрлик чол жиннилиқдан ҳам, зиндандан ҳам кутулибди энди.

– Номи Фариамиди? – сўради комендантни кузатиб кирган офицерлардан бири.

– Ҳа, Фария, чолнинг ўзи, бу қадимий авлод деб уқтиарди бизга. Бу чол ҳазинаси ҳақида гапирганда жуда оқил ва бамаъни одамга ўхшаб қолар ва айтган гапида туриб олиб, қайсарлик қилаверарди.

– Бу шундай бир касалки, унинг номи бизда мономания дейилади, – сўз қотди доктор.

– Сиз бунинг устидан ҳеч шикоят қилганингиз йўқмили, – сўради комендант аббатга овқат ташийдиган назоратчидан.

– Йўқ, бирор марта ҳам шикоят қилганим йўқ. – Жавоб берди назоратчи, – аксинча, у дастлабки вақтларда жуда ажойиб тарихий воқеаларни ҳикоя қилиб, мени завқлантирарди, хотиним касал бўлганда, бир дори ёзиб бериб, соғайтириб юборган.

– Шундайми ҳали! – деди доктор. – Мен бу зот ҳамкасб эканини билмаган эканманда. Умид қиласманки, жаноб комендант, – қўшимча қилди у қулиб, – бунга энди раҳм-шафқат қиласиз.

– Худди шундай қиласиз, хотиржам бўлинг бу зот янги бир қопга солинадида, оғзи маҳкам тикилиб қўйилади. Шунга розимисиз?

– Ҳозир, сизнинг ҳузурингизда бажо келтирайликми бу ишни, жаноб комендант? – сўради назоратчи.

– Албатта, фақат тез бўлинг, кун бўйи бу зинданда маҳтал бўлиб ўтиришга тоқатим йўқ.

Яна у ёқ-бу ёқка юришди, кўп ўтмай чиптанинг шитирлагани, каравотнинг фижирлагани, оғир нарса кўтарган кишининг вазмин қадами эшитилди Дантесга. Сўнг каравот яна фижирлади.

– Кечгача шундай тураверсин, – деди комендант.

– Жаноза ўқиладими? – сўради офицерлардан бири.

– Бунинг иложи йўқ, – жавоб қигди комендант. – Турмадаги поп бир ҳафтага жавоб олиб, кеча Гъерга жўнаб кетди. Мен, келганингизга қадар маҳбусларимиз соғ-саломат туради, деб уни ишонтиргандим. Бечора аббат бир неча кун сабр қилганида унга жуда яхшилаб жаноза ўқишарди.

– Ҳечқиси йўқ, – деди врач бу касб эгаларига хос шиддат билан, – бу художўйларнинг бошқача хили. Парвардигор унингдиний мансабини ҳисобга олиб, дўзахга поп қилиб сайламас.

Бу разил ҳазилдан ҳамма қах-қах уриб қулиб юборди.

Айни бир вақтда мурдани қопга солиб қўйишган эди.

– Кечкурун кўришгунча, – деди комендант.

– Соат нечада? – сўради назоратчи.

– Соат ўн, ўн бирларда.

– Мурда олдида соқчи қолдирайликми?

– Нега? Уни худди тирик маҳбусдек устидан қулфлаб қўяверинг.

Сўнг оёқ товушлари узоқлашди, овозлар тина бошлиди, ёпилаётган эшик ва лўкидонларнинг шақир-шуқури эшитилди. Ҳамма ёқни, ҳатто Эдмоннинг музга айланган юрагини ҳам ёлғизлик сукунати эмас, ўлим сукунати қоплади.

Ана шундан сўнг Данте билан тош тахтани астасекин кўтарди-да, аббатнинг камерасига синовчан назар ташлади.

Камера бўм-бўш, ҳеч ким йўқ эди. Данте ер ости йўлкадан аббатнинг ёнига чиқди.

XX. ИФ ҚАЛЪАСИННИГ ГЎРИСТОНИ

Деразадан туманли тонгнинг хира ёғдуси тушиб турган каравот устида буқланиб ётган чипта қопда узун гавда қимир этмай ётибди. Бу аббатнинг, турма назоратчиси айтганидек, арzonга тушган кафани эди.

Хуллас, ҳаммаси тамоматига етди, Данте ўз дўстидан жудо бўлди. Энди у азиз биродарининг гўё у дунёга назар ташламоқчи бўлаётгандек очилиб қолган кўзларини кўролмайди, дунёнинг ажойиб тилсимотлари пардасини унга очиб берган толмас қўлларини сиқолмайди. Қадрдон дўсти, раҳмдил, тажрибали Фария энди унинг хотирасида яшайди. Эдмон каравотнинг бош томонига чўқди-да, дард-алам гирдобига гарқ бўлди.

Ёлғизман! Яна ёлғиз қолдим! Яна даҳшатли сукунат, тутқинлик!

Яна якка ўзим қолдим! Унинг юрагида ҳаётга муҳаббат уйғотган ягона кишини энди кўришдан, сўзларини эшитишдан абадий маҳрум бўлди. Бундай жудоликдан кўра Фарияга тақлид қилиб, худодан ажал сўраган яхши эмасми?

Дўсти рад этган, ўз-үзини ўлдириш фикри Фария жасади олдида яна Датеснинг миясига урди.

– Мен ҳам ўлишнинг иложини қилолсам, албатта унинг кетидан борган, унга яна ҳамроҳ бўлиб олган бўлур эдим. Бироқ бу ерда қандай қилиб ўлиш мумкин?.. Топдим, бунинг йўли жуда осон, – деди у кулимсираб. – Мана шу ерда қоламан, биринчи бўлиб ким кирса ёпишиб, томоғидан хил-

па бўғаман-да, кунини калта қиласман, ана шунда мени осиб ўлдиришади.

Аммо кучли бўронлар оралиғида бўлганидек, кучли дард-аламлар ўртасида ҳам најот йўли бўлади. Дантең шарманда бўлиб, гуноҳга ботиб ўпишдан кўрқиб воз кечди бу хаёлдан ва бирдан ҳур яашаш иштиёқи унинг бутун вужудини забт этиб олди.

– Ўлиш? Йўқ! Асло йўқ! – хитоб қилди у. – Шунча йип яшаб, қанчадан-қанча азоб чекиб, эндиликда жимгина ўлиб кетишдан на фойда! Ўлиш? Ахир, бундан бир неча йип илгари ўз жонимга қасд қиласман деб аҳд қилганимда ўлиб кетаверишим мумкин эди-ку! Етар! Энди бераҳм тақдир қўлида қўғирчоқ бўлишни истамайман! Асло! Яашашни, охиригача курашишни истайман, менинг баҳтимни тортиб олишди, энди мен ана шу баҳтимни қайтариб олиш учун курашмоғим керак, ҳа, курашмоғим керак!

Ўлишдан олдин, жаллодларимни жазолашим ва иложи бўлса, озгина дўстларимни рағбатлантиришим керак. Бироқ мени бу турмада унутиб юборишиди, демак, бу ердан менинг ҳам худди Фариага ўхшаб ўпигим чиқалы, холос.

Дантең шундай деди-ю, калласига тусатдан даҳшатли, аллақандай фикр келган кишидек тўғрисига кўз тикканча қотиб қолди. У иргиб турди-да, бошн айланган кишига ўхшаб қўли билан пешанасини қисди, хонани гир айланниб чиқиб, яна каравот олдида тўхтади.

– Бу фикрни ким ўқтиради менга? – шивирлади у. – Ўзингми, тангрим? Бу ердан фақат ўликлар чиқиши вожиб бўлса, биз ҳам ана шу мурда ўрнини эгаллаб ола қоламиз.

Дантең шундай деди-да, хаёлига бошқа ҳеч нарсани келтирмасликка уриниб эгилди, аббат ясаган пичноқ билан кўрқинчли қопнинг ипларини кесди, мурлани чиқариб ўз хонасига олиб борди ва ўз каравотига ётқизиб, ўзи ўраниб ётадиган латта билан унинг калласини ўради, одеялинини Фария устига ёпди, муздек юзидан охирги марта ўпди, бақрайиб олайиб ётган кўзларини ёлай деб яна бир марта уриниб кўрди, назоратчи кирганида маҳбус ухлаб ётибди деб ўйласин учун мурданинг юзини девор томонга ўгириб қўйди, сўнг ер ости йўлкага тушиб, каравотни деворга тортиб қўйди, аббат камерасига қайтиб келгач, яшириб қўйил-

ган игна билан илни олди, қоп ичидә яланғоч жасад ётгандек бұлсын деб күйлагини ечиб ташлади, қопга кириб худи аввалги мурдадек үрнашды-да, ичидән тикиб олди.

Шу пайтда фалокат юз беріб, бирор киши кириб қолса борми, Дантеңинг юраги гуппилашини эшитиб, сирини фош қилиши ҳеч гап эмасди.

У сабр қилиши ва бу ишларни кечки текшириш ўтгандан сүнг бажо келтириши мүмкін эди. Аммо у, комендант фикридан айниб мурдани айтган муддатидан олдин чиқариб ташлатмасын, деб құрқди. Үнда Эдмоннинг охирғи умиди ҳам пучга чиққан бўлур эди.

Қандай бўлмасин, хуллас, у шунга аҳд қилди.

Дантеңинг режаси шундай эди:

Гўристонга бораётгандан гўрковлар қолда тирик одам борлигини пайқаб қолишиса, Данте, ҳаш-паш дегунча қопни пичноқ билан шартта ёриб ташлайды-да, одамлар сароси-мага тушиб қолганидан фойдаланиб қочади. Мабодо улар уни тутмоқчи бўлишса, пичноқни ишга солади.

Агар улар Дантеңни гўристонга олиб бориб, гўрга ташласалар, кўмгунларича индамай туради, бу иш тунда бажарилади, шу сабабли гўрковлар кетиши билан у устидаги юмшоқ тупроқни кавлаб қочади. Тупроқ үнчалик оғир бўлмас, деб умид қилди. Борди-ю тупроқ оғирлик қилиб, кавлаб чиқиша кучи етмаса, нафаси бўғилиб ўлады-да, бу азоблардан қутулиб қўя қолади.

Данте кечадан буён туз татигани йўқ, бироқ очлик, ташналиқ сезмади, энди эса овқат эсига ҳам келмасди. У ҳозир ниҳоятда хавфли ҳолатга тушиб қолиб, ҳеч нима кўнглига сиғмас, ҳеч нарсани хаёлига келтирмасди.

Уни хавфга солаётган нарса шу эдикى, назоратчи кечкурун соат еттида кечки овқат келтирганды маҳбус алмаштирилганини билиб қолиши мүмкін эди. Аммо Данте кўпинча зерикканидан ёки чарчаганидан кечки овқат келтирилганды деворга қараб ётар, назоратчи эса одатдагидек овқатни ва нонни стол устига қўйиб, чурқ этмай чиқиб кетарди.

Лекин бу гал назоратчи одатини тарқ этиб, Дантеста гап қотиши, у жавоб бермагач, каравот ёнига бориб сирни фош қилиши мүмкін.

Соат еттига яқинлашган сари Дантеңинг ваҳимаси ку-
чая борди. Қинидан чиқиб кетаётган юрагини тинчтиши
учун құлниң күксига босар, иккінчи құли билан бетидаги
мунчоқ-мунчоқ оқаётган терни артарди. Баъзан унинг бу-
тун вужудини титроқ босиб, юраги тұхтаб қолаётгандек
туюларди. Аммо вақт үтса-да, турмада жимжитпик ҳукм сур-
ди, демак, бириңчи хавф-хатар үтиб кетди. Бу яхшилик
аломати эди. Пировардіда комендант белгилаган соатда
оёқ товушлари әшилді. Эдмон узоқ кутган дақиқа кел-
ганини англади, у бутун күч-иродасини тұплаб, нафас чи-
қармай әтди, юрагининг уришини тұхтатолмаганидан
қаттық койиди ичида.

Қадамлар әшик олдіда тұхтади. Дантең иккі жуфт оёқ
товуши әшилталаётганини англади: демак, уни олиб кетиш
учун иккі гүрков келаётган бұлса керак. Ҳа, худди шун-
дай, ана иккиси ерга дукиллатиб замбил қўйиши.

Эшик очилди. Дантең қаравот ёнига иккі одам сояси
келганини күрди. Учинчиси әшик олдіда фонус тутиб
қолди. Гүрковлар қопнинг иккі томонидан ушлаб күтариб
кўриши.

– Қоқ сүяқ чол эди-ю, оғирлигини қара-я, – деди гүрков-
лардан бири Дантеңни бош томонидан күтараётіб.

– Айтишларига қараганда, ҳар йил киши сүяклари ярим
қадоқдан оғирлашиб борармиш, – деди иккінчиси Дан-
теңни оёғи томонидан күтараётіб.

– Тугунни тайёрлаб қўйдингми? – сұради бириңчиси.

– Ортиқча юкнинг нима кераги бор, – жавоб қилди ик-
кинчиси, – ўша ерда тайёрлайман.

– Бу гапинг тұғри, қани, кетдик.

«Тугуни нимаси экан тағин?» ўйлади Дантең. Сохта ўлиқ-
ни қаравотдан замбил томонга олиб бориши. Эдмон қотиб
қолган гавдага ўхашаш учун томирларини тарап қилиб бо-
раверди. Уни замбилга солиб соқчи тутиб турған фонус
еңдусида зинапоядан күтариб чиқа бошлаши.

Бирдан димогига туннинг тоза ҳавоси урганини ҳис этди
Дантең. Йиллаб сассиқ ҳавода азият чеккан танига бу тоза
ҳаво ором бағищлади.

Гүрковлар йигирма қадамча юриб тұхташында, замбил-
ни ерга қўйиши. Бири нарироққа борди ва Дантең унинг

тош тахталар устида қадам ташлаётганини эшилди. «Қаер-га олиб келишди мени?» – ўйлади Эдмон.

– Жуда оғир-а, сезяпсанми? – деди Дантеңсинг олдида қолган гүрков замбилинг четига ўтириб.

Шу он Дантең шартта қопни ёриб чиқмоқчи бўлди, бироқ шаштидан қайтди.

– Ҳой, бетамиз, чироқ тутсанг-чи ахир, бу зимишонда ҳеч нима тополмаяпман, – деди нари кетган гүрков.

Фонус кўтарган киши буйруқ жуда қўполлик билан айтлган бўлса-да, узр сўраб чироқ тутди.

«У нимани ахтаряпти? – ўйлади Дантең. – Белқурак бўлса керак».

Гўрковнинг қувончли овозидан ахтарганини топгани маълум бўлиб туради.

– Хайрият, топди, – деди иккинчиси.

– Бу энди қаёққаям шошиларди? – деди биринчиси.

Шундай деди-да, Эдмон олдига қандайдир оғир бир нарсани тақ этказиб ташлади. Шу заҳоти унинг оёқларини қаттиқ оғритиб чандиб боғлашди.

– Боғлаб бўлдингми? – сўради иккинчи гўрков.

– Жуда боплаб боғладим! – жавоб қиоди бошқаси.

– Қани, кетдик!

Замбилинг кўтариб жўнашди.

Эллик қадамча йўл босишли, сўнг тўхтаб қандайдир дарвозани очишида-да, яна юриб кетишли. Дантең қалъа тагида қоя қирғоқларига урилаётган тўлқинлар шов-шувини эшилди.

– Осмоннинг қовоғини солиб олганини қара-я! – деди гўрковлардан бири, – бундай зимишон тунда денгизда юриш жонга жабр!

– Тўғри гапинг! Бу шўрлик аббат ивиб қолмаса, дейман, – деди наригиси.

Иккиси қаҳ-қаҳ уриб кулди.

Дантең ҳазил гапларга тушуммай, соchlари тик бўлиб кетди.

– Мана, етиб келдик, – деди биринчи гўрков.

– Сал нарироқда, сал нарида, – деди эътиroz билдириб иккинчиси, – ўтган сафар иргитганимизда жойига бориб тушмай, тошга тегиб абжаги чиққанини унутиб қўйдинг-

ми. Комендант эртаниси бизни дангасалар деб сүккан эди ўшанда.

Улар яна беш-олти қадам босиб, юқори құтарилиши. Сүңг Дантең уни боши ва оёғидан ушлаб силкитаётганларини сезди.

– Бир! – деди гүрков.

– Икки!

– Уч!

Шудақиқа Дантең уни бепоён бұшлыққа отиб юборғанларини, у худди ярадор қүш каби ҳавони кесиб тушаёттаганини сезди-да, бутун вужуди музлаб кетди. Аплақандай оғир нарса уни пастта тортиб бораёттган бўлса-да, бу учишнинг охири йўқдек сезиларди унга. Охири, у шалоп этиб муздек сувга тушди. Эдмон қичқириб юбормоқчи бўлган эди, бироқ оғзига сув тиқилиб дами чиқмай қолди.

Дантеңни олиб келиб денгизга ташлашди, унинг оёғига боғлаб қўйилган ўттиз олти қадоқли ядро маҳбусни денгиз тагига торта кетди.

Денгиз – Иф қальласининг гўристони эди...

XXI. ТИБУЛЕН ОРОЛИ

Дантең, кулоқлари битиб, нафаси бўғилиб кетган бўлсада, дамини ичида сақлаб турди, ўнг қўлида тахт қилиб турған пичоқ билан бир зумда қопни ёриб, аввал қўлини, сўнг бошини чиқарди. У зўр бериб ядрони қўтармоқчи бўлди, аммо кучи етмади, ядро пастта тортиб кетаверди. Сўнг оёғига боғлаб қўйилган арқонни топиб, кесиб ташлади-да, депсиниб сув юзига чиқиб олди, ядро эса нақ бўлмаса унинг кафанига айланиб қолган бўш қопни денгиз тагига тортиб кетди.

Дантең бир мартагина нафасини ростлаб олди-да, мени кўриб қолмасинлар тағин деб яна сув тагига шўнғиди.

Отиб юборилган ердан эллик қадам нарига бориб яна сув юзига чиқди-да, осмонга қаради. Тепада момақалдириқ жарчиси – ўркач-ўркач булутлар сайр этиб юрар, улар орасида чароғон юлдузлар пирпираб кўринар, пастда эса зимистон ва тўфонли бўшлик ястаниб ётар, орқада денгиздан ҳам, осмондан ҳам қора қалъа тош деворлари дев

каби қад күтариб турарди, унинг тепасидаги икки найза худди қочиб кетаётган маҳбусни тутиб оши учун узатилаётган кўлга ўхшарди. Энг баланд қоя устида – фонус ёғдусида икки одамнинг қораси кўриниб турарди.

Дантес назарида икки одам хавотир олгандек ҳадеб денгизга эгилиб қараётгандек туюларди. Бу ғалати гўрковлар унинг қичқирганини эшишиб қараётгандек туюларди. Шу сабабдан Эдмон яна шўнғиб сув тагида суза кетди. Сузишнинг бу усулини жуда яхши эгаллаб олган эди, шундай қилиб сузган пайтларида Фаро кўрфазига кўпдан-кўп мухлислари тўпланиб, қойил қолишар ва уни Марселнинг энг ўткир сувчиси дейишарди.

У иккинчи марта сув юзига қалқиб чиққанида фонус ғойиб бўлган эди. У атрофига назар ташлай бошлади. Иф қалъасига энг яқин орол Ратонно ва Помег. Аммо бу икки оролда аҳоли яшайди, улар яқинидаги Дом ҳам шундай ороллардан. Демак, энг хавфсизи Тибулен ва Лемер ороллари, иккиси Иф қалъасидан бир миль нарида.

Дантес ана шу ороллардан бирига сўзиб боришга қарор қилди. Бироқ бу зимистон тунда уни қандай топиб боради?

Шу пайт юлдуз каби мициллаб турган Планье маягига Дантеснинг кўзи тушди-ю, ўша томонга тикка суза борди. Шунда Тибулен ороли чап томонда қолган бўлиши керак. Демак, сал чапга бурилса, у ана шу оролга рўбарў бўлади.

Лекин ҳали айтганимиздек, Иф қалъаси билан бу орол ўртасидаги масофа тўла бир миль.

Турмада Фария Эдмонга қуйидаги насиҳатини бир неча марта такрорлаган эди: «Энг хавфли нарса ҳаракатсизлик, ҳафсаласизлик. Тинмай машқ қилиб қучингизга куч қўшиб, ўзингизни ўзингиз чиниқтирмасангиз, қочаётгандан ҳалок бўлишингиз ҳеч гап эмас».

Мана ҳозир денигизнинг даҳшатли қучогида Дантес чолнинг ана шу насиҳатини эслади. У дарҳол сувнинг юзига отилиб чиқди-да, кучини синаб кўриш учун кулоч ёзиб суза бошлади. Мажбурий ҳаракатсизлик унинг чидами ва маҳоратига ҳечам зарар етказмаганига ишонч ҳосил қилиб қувонди, ёшлигидан ўрганган сузища ҳамон моҳир эканини ҳис этди.

Бунинг устига құрқув, ваҳима ҳам унинг кучига күшди. Дантең тұлқынларни ёриб бораётіб, бировлар қувиб келмаётгандык, деб ҳар бир шубҳали шов-шувга қулок соларди, ҳар гап тұлқын елкасига күтариб чиққанда у зимиңтінде бирор нарсани қўришга уриниб, атрофға назар ташлаб чиқарди. Башқаларидан баландроқ күтарилган тұлқын унинг кўзига қувиб келаётган қайик бўлиб қўринар, шунда у янада тез сузар, бу эса манзилни яқинлаштирад, шу билан бирга дармонини ҳам қуритарди.

У тинмай сузар, даҳшатлы қалъя эса тобора зимиңтінга чўмиб, кўздан йўқола борарди. Қалъя энди унинг кўзидан ғойиб бўлган, аммо ҳиссиётида ҳамон сақланиб турарди.

Шу тарзда бир соат вакт ўтди, Дантең кўзлаган манзили томон сўзишда давом этди. «Суза бошлаганимга бир соат бўлди, – деди у ўз-ўзига. – шамол рўбарудан уриб, сузиш суръатини анча пасайтириб қўйди. Лекин адашмаган бўлсам Тибулен ороли яқининга келиб қолгандирман. Аммо йўлдан адашган бўлсам-чи? Унда нима бўлади?»

Дантеңнинг бадани жимиirlаб кетди. У бир оз ҳордик чиқариш учун сув бетида чалқанча тушиб ётди, бироқ денгиз борган сари тұлқынлана берди, демак, дам олишнинг иложи йўқ.

– Нима бўпти? – деди у, – кучим борича, то томирларим тортишиб қимир этолмай қолгунимча сузавераман, шунда ҳам манзилимга етолмасам, иложим қанча! Денгиз ютади-ю, гумдон қиласи кетади-да!

У бутун жон-жаҳди билан сўзишда давом этди.

Шу пайт унинг кўзига осмон бирдан яна қоронғилашиб бораётгандай, қуюқ, қол-қора булат устига босиб келаётгандек бўлиб қўринди. Унинг тиззапари зирқираб оғриб кетди. У менга ўқ тегди, ҳозир яна ўқ отиласи, деб ўйлади. Аммо ўқ товуши эшигилмади. Дантең қўлинини узатиб, қаттиқ бир нарсани ушлади. Оёғини буқкан эди, ерга тегди. Ҳали булат деб фараз қилган тепалик эканини фаҳмлади.

Йигирма қадам нарида повиллаб ёниб турган пайтда бирдан тошга айланиб қолган гулханга ўхшаш ажойиб қатор қоялар қад күтариб турарди. Бу Тибулен ороли эди. Дантең бир неча қадам юрди-да, худога минг-минг шукур қилиб, метин қояга узала тушиб ётиб олди. Шу пайт тош унинг

назарида энг юмшоқ, ҳатто күрпадан ҳам юмшоқ туюлди.

Сўнг шамолни, бўронни, ёмғирни писанд қилмай, баҳтиёр киши сингари қотиб ухлади.

Бир соат ўтгач, кучли момақалдироқ Эдмонни уйғотиб юборди. Бўрон кучайиб қанотлари билан осмонни ҳам, денизни ҳам роса шартиплатиб савалай берди. Чақмоқ чўғ илон каби ёниб, тўлқинларни ва бир-бирини қувиб бораётган булутларни ярқиратиб юборди.

Тажрибали денгизчининг кўзлари янгишмаган эди. Дантес ўзи мўлжаллаган ороплардан бирига – Тибулен оролига чиқиб олди. Бу ҳечам яширина диган жойи йўқ, тўрт томони очиқ орол эканини Дантес биларди. Аммо у бўрон тўхташи биланоқ яна денгизда сузиб Тибуленга ўхшаса-да, пекин анча кенг ва «мехмондўст» Лемер оролига бориб олмоқчи эди.

Қад кўтариб турган қоя Дантесга вакъти бошпана бўлиб қолди. Эдмон унинг тагига кириб бекиниб олди. Сал вакт ўтмай тўфон кўтарилиб ҳамма ёқни алғов-далғов қилиб ларзага келтира бошлади.

Тагида Дантес ётган қоя тебраниб-титрар, бу улкан тепа тагига урилаётган тўлқинлардан отилиб чиқаётган томчилар Эдмоннинг юзига сачрарди. У хавфсиз пана ерга жойлашиб олган бўлса-да, даҳшатли гулдурослар, кўзни қамаштирадиган чақмоқларда боши айланиб, қулоқлари битди, унинг назарида оёғи остидаги бутун бир орол титраётгандек ва худди кема каби лангардан узилиб чиқиб уни баҳайбат сув гирдобига олиб кетаётгандек бўларди.

Шу вакт бир кеча-ю, кундуз ҳеч нарса татимагани эсига тушди. Очлик ва ташналик азоб бера бошлади. Дантес эгилди-да, ҳовучлаб ёмғир сувидан ичди.

Дантес бошини кўтарганда, етти қават осмонни ағдар-тўнтар қилиб ташлаган чақмоқ атрофни сутдек ёритиб юборди. Ана шу нур ичиди Лемер ороли билан Круавиль буруни ўртасида балиқ овловчиларнинг кичкина кемасининг шарпаси кўринди, уни шамол ва тўлқинлар қаёқладир олиб кетаётган эди. Бир паҳза ўтар-ўтмай шарпа жуда тез яқинлашиб кела бошлади. Дантес қичқирмоқчи, бирор парча латта топса, сигнал бериб, ҳалокат қаршисига кетишашётганини хабар қилмоқчи бўлди, бироқ кемадагилар бун-

дан ўзлари хабардор эди. Яна чақмоқ чаққанда Дантең кемада мачтани ва штагаларни маҳкам ушлаб турган тўрт кишининг қорасини кўрди, бешинчиси синиб кетган руль олдиди турарди. Улар ҳам чамаси Эдмонни кўришиди, чунки кемадагиларнинг зўр бериб қичқиришлари шамол шовқини аралаш эшитилиб турарди Эдмонга. Дабдаласи чиқиб кетган елкан мачта тагида осилиб ётибди, тўсатдан кемани ушлаб турган арқонлар узилди-ю, шамол кемани илиб, зимиштон ичига тортиб кетди.

Шу заҳотиёқ қарс-курс этган-овозлар, унинг кетидан чўкиб бораётган одамларнинг дод-фарёди эшитипди. Дантең қояга сиқилиб олиб денгиз қаърига тикилиб қолди. Яна момақалдироқ гулдураб, чақмоқ оламни ёритиб юборди, мажаҳланган кема, талвасага тушган чеҳралар, осмонга кўтарилиган кўплар кўринди.

Сўнгра чақмоқ ўчиши биланоқ буларнинг ҳаммаси тун зимиштони ичиди йўқ бўлиб кетди.

Дантең хавф-хатарга қарамай туртиниб-сирғаниб пастга югурди, у атрофга қаради, қулоқ солди, бироқ ҳеч қандай овоз эшитилмади, ҳеч ким кўринмади. Фақат бўрон ҳамма ёқни алғов-далғов қилиб, тўлқинларни кўпиртиради.

Аста-секин бўрон тинчиди, шамол тўхтади, момақалдироқда ранги ўчиб кетган купранг булутлар карвони гарбга йўл олди, осмон яна ложувард тус олиб, юлдузлар чараклаб кетди. Кўп ўтмай шарқдан уфқа кенг шафақ кўтарилиди, ялт этиб отилган нур ичига ботиб, олтин тусига кирди.

Тонг ота бошлади.

Дантең буажойиб дабдабали манзарага, гўё биринчи марта кўргандек, тикилди-ю, маҳлиё бўлиб қотиб қолди. Чиндан ҳам Иф қалъасида ётганида қандай тонг отиши, қўёшнинг денгиз тагидан кўтарилиб чиқиши нақадар улуғвор, гўзал бўлиши Дантеңнинг ёдидан кўтарилиб кетган эди. У қалъа томонга ўгирилди-да, ерга ва денгизга узоқ тикилди.

Бу посбон ва ҳоким мудҳиш бино денгиз тўлқинлари орқасида қад кўтариб, даҳшат солиб турарди.

Эрталабки соат бешлар эди, денгиз аста-секин тинчланяпти.

«Икки-уч соатдан сўнг турма соқчилари менинг камерамга киришади, – деди ўз-ўзига Эдмон, – шўрлик дўстимнинг

жасадини күриб, мени ахтаришади, тополмай бонг уришади, ер остидаги йўлкани топиб олишади, мени дengизга улоқтирган ва эҳтимол менинг қичқириғимни эшишган кишилардан сўраб-суриштиришади. Қочоқ узоққа кетолмаган бўлса керак деб, шу заҳоти қуролланган солдатларни қаниқуларга ўтқазиб жўнатишади. Замбараклардан ўқ отишиб, оч-яланғоч дарбадарни қаерда учратилса тутиб олинсин деб буйруқ беришади. Марсель полицияси ҳам хабардор қилинади, у ҳамма қирғоқларни ўраб олади. Иф қалъасининг коменданти эса дengизни титиб-тингувга солади. Унда нима бўлади? Атрофини сув ўраб олған, оролда эса таъқиб остида қолган бечора ўзини қаёққа уради? Қорним оч, со-вукқотиб қалтираб кетяпман, сузишга халақит беради деб пичноқни ҳам ташлаб юбордим, биринчи бўлиб учраган киши мени тутиб бериб, йигирма франк ишлаб олиши ҳеч гап эмас. Менда кучдан ҳам, ақлдан ҳам, жасоратдан ҳам асар қолгани йўқ! Э, парвардиғор! Фақат сенга аён менинг дарду алампарам! Мадад бер менга! Ночорман! Мадад бер!

Мадори қуриб, ақлдан озаётган Эдмон Иф қалъасига хавф-хатар-ла кўз тикиб шу алангали сўзлар билан худодан мадад типаб турган бир пайтда Помег ороли яқинида сувнинг нақ устида учиб юрган балиқчи қуш каби кичкина кема кўринди. Ҳамон ним қоронғи дengизда юрган бу кема Генуя тартанаси эканини тажрибали Эдмоннинг кўзларигина илғаб олиши мумкин эди. Кема Марсель портидан очик дengизга чиқиб, тумшуғи билан сувни ёриб келяпти.

– Сўраб-суриштириб кимлигимни билиб олишади-да, Марсельга олиб бориб яна полицияга топширишади, деб кўркиб турибман! – деди ўксиниб Эдмон, – бўлмаса яrim соатда бу кемага етиб, тушиб олардим. Нима қилсан экан? Мабодо боргудек бўлсан, нима дейман? Уларни алдаш учун қанақа баҳона топсан экан? Бу одамлар чегарарадан ўғринча мол ўтказиб сотувчи контрабандист ёки қароқчилардир, савдогар ниқобида босқинчилик билан шуғулланишади муттаҳамлар, яхшилик кутиб бўлмайди улардан, мени дарҳол тутиб пул ишлаш пайида бўлишади.

Яхшиси, сабр қилайин...

Аммо сабр қилиш мумкин эмас, очдан ўлиб бораётиман, бир неча соат ўтгач, бутунлай ҳолдан тойиб адойи-

тамом бўламан, бунинг устига турмада камераларни текшириш соати ҳам яқинлашиб келяпти, ҳали бонг урганларича йўқ, эҳтимол кемадагилар мендан шубҳаланмаслар, тунда ҳалок бўлган кеманинг матроснман дейишим мумкин, бунга ишонадилар, гапим ёлғонлигини очиб берадиган ҳеч кимса йўқ, ҳалок бўлган кеманинг барча матрослари чўкиб кетди. Қани, бос олға, Эдмон!..

Дантес кичкина кема ҳалок бўлган жойга қаради-да, сесканиб кетди. Қоя устидаги дўнгда чўкиб кетган матрослардан бирининг қалпоғи осилиб турибди, унинг ёнида кема синиклари, йўғон-йўғон ходалар орол четига урилиб, сув тўлқинлари устида қалқиб юрибди.

Дантес охирги шубҳани ҳам улоқтириб ташлади-да, ҳалиги қалпоқ ёнига сўзиб борди, уни бошига кийиб олиб, ходалардан бирини тутди ва кема томон йўл олди.

– Энди қутулдим, – шивирлади у.

Бу ишонч унга куч-қувват ато этди. Сал вақт ўтмай у Иф қальласи билан Кланье минораси ўртасида гоҳ у ёқ, гоҳ бу ёққа бурилиб шамол қарисига сузиб бораётган кемани кўрди. Дастваб Дантес кема қирғоққа яқинлашиб сузмай, денгизнинг ўртасига чиқиб, Корсика ва Сардиния томон жўнаб қоладими ҳали деб қўрқкан эди. Бироқ кеманинг юришидан, у Италияга борадиган кемалар каби, Йарос ва Каласаренъ ороллари оралиғидан ўтиб кетишга тайёрланётганини фаҳмлаб олди.

Шу орада кема билан Дантес тобора бир-бирига яқинлашиб келаверди. Кема шамолга қараб бир ҳаракат қилган эди. Дантесдан чорак миль яқинга келиб қолди. Эдмон бошини кўтариб, қалпоғи билан сигнал бера бошлади, аммо уни кемадагилардан ҳеч ким кўрмади. Кема йўлини ўзгартириб тикка суза кетди. Дантес қичқирмоқчи бўлди-ю, бироқ кўзи билан масофани ўлчаб, товуши етиб бормаслигини, шамол ва тўлқинлар шовқинга ғарқ бўлиб кетишини фаҳмлади.

Шу пайт ходани ушлаб олганига минг марта шукур қилди. У шунчалик ҳолдан тойган эдики, агар ана шу хода бўлмаса кемага етиб олиши ёки кема кўрмай ўтиб кетгундек бўлса, қирғоққа қайтиб кела олиши амри маҳол эди.

Кеманинг қайси томонга сузаётганини яхши билиб олган бўлса-да, Дантең ташвишланиб ундан кўзини узмас, у яна Эдмон томонга бурилганидан сўнггина кўнгли тинчиди.

Дантең кеманинг йўлига чиқди, аммо яқинлашганда кема яна бошқа ёқقا бурилди.

Дантең бор кучини йиғиб сув устига кўтарили-да, шапкасини кўтариб, худди чўкаётган одамдек дод-вой солиб қичқирди. Бу гал уни кўриб, овозини эшитишиди. Кема йўлини ўзгартиб Эдмон томонга бурилди. Айни вақтда, кемадагилар сувга қайиқ туширишга тайёрлана бошлидилар. Бир дақиқа ўтар-ўтмас икки эшкакчи тушган қайиқ Дантең томон сузди. Шундан кейин Эдмон энди кераги йўқ деб ходани қўйиб юборди-да, қайиқ томон тез сузиб кетди. Аммо у ҳолдан тойганини унугиб кўйган эди, ходани қўйиб юборганига минг пушаймон еди, қўллари увишиб, оёқлари ҳаракатдан қола бошлиди, нафаси томоғига тиқилди.

У яна қичқирди, эшкакчилар ҳаракатни кучайтиришиди, улардан бири итальян тилида Дантеңга қараб қичқирди:

– Бўшашма!

Бемажол Дантең бу овозни тўлқин гирдобига олиб, кўпиги билан кўмиб ташлаган пайтда эшилди. У сувда шалоплаб, юзага отилиб чиқди-да, худди оёғидан ҳамон ядро тортиб кетаётгандай яна учинчи марта қичқирди.

Денгиз уни тортиб, кўмиб кетди, сув тагидан осмон қонқора доғлар ичида бўзариб кўринди унинг кўзига.

У яна ҳаддан ташқари зўр бериб сув юзига қалқиб чиқди, сочидан бирор тортатоётгандай туюлди, шундан кейин ҳеч нимани кўрмади, ҳеч нарсани эшилмади. У ҳушидан кетиб қолган эди.

Дантең ҳушига қелиб, кўзини очганда сузиб бораётган кема саҳнида узала тушиб ётган эди. У дарҳол бошини кўтариб, кеманинг қайси томонга кетаётганини билиб олмоқчи бўлди, кема Иф қалъасидан йироқлашиб бормоқда эди.

Дантең ниҳоятда ҳолдан тойган, мадорсиз эди, шунинг учун ҳам унинг шодиёна овози беморнинг инграшига ўхшаб чиқди.

Шундай қилиб, Дантең кемада ётибди. Матрослардан бири уни жун одеял билан ишқалар, иккинчиси (бояги «бўшашма!» дегани) оғзига сувдонни суқар, кеманинг ҳам

хўжайини, ҳам командири кекса денгизчи эса худбинларча ачиниб тикилиб турарди. Бахтсизлик кечагина четлаб ўтиб кетган бўлса-да, бироқ эртага поп этиб рўбарўсидан чиқиши мумкин бўлган кишилар бахтсизликка учраганларга ана шундай назар ташлайдилар.

Сувдондан бир неча бор томизилган ром Дантеслага анча кувват берди. Олдида тиз чўкиб олган матроснинг ишқалашлари эса Эдмоннинг увушиб, қотиб қолган танасига жон киритди.

— Кимсиз? — сўради кема хўжайини француз тилини бузиб гапириб.

— Мальта матросиман, — деди Дантец итальян тилини бузиб гапириб. — Сиракуздан вино ва мато юклаб келаётган эдик. Кеча Моржион бурунига яқинлашганимизда тўфон кўтарилиб, кемамизни ҳув авали қояга олиб бориб уриб, мажақлаб ташлади.

— Сиз қаердан сузиб келдингиз?

— Мен қояга маҳкам ёпишиб олдим, бечора капитанимиз капласи билан урилиб ҳалок бўлди. Қолган уч киши чўкиб кетди. Фақат бир ўзим тирик қолган бўлсан керак, сизнинг кемангизни кўрдиму, бу инсон яшамайдиган оролда узоқ қолиб кетишдан кўркиб, кемамиздан қолган хода-да сиз томонга сузиб келдим. Сиздан ниҳоятда миннатдорман, — сўзини давом эттириди Дантец, — сиз мени ўлимдан қутқариб қолдингиз. Матросларингиздан бири сочимдан ушлаб тортмаганда, мен чўкиб, ҳалок бўлар эдим.

— Сочингиздан тортган мен эдим, — деди очиқ чеҳрали, юлдузи иссиқ бир матрос, — сиз чўкиб кетаётган эдингиз, ўша дақиқада мен бошқа илож тополмадим.

— Тўғри, — деди Дантец унга қўлини узатиб, — жуда тўғри, миннатдорман сиздан, дўстим.

— Ростини айтсан, — деди матрос, — сочларингиз алвастиникига ўхшаб ўсиб кетганини кўриб қароқчи деб ўйладим сизни.

Дантец Иф қалъасида қамоққа олинганидан бошлаб ҳозиргача бирор марта сочини, соқол-мўйловини олдирмаган эди.

— Тўғри, — деди у, — хавфли дақиқада соч-соқолимни ўн иил қирдирмайман деб момо Пье де ла Гrottага ваъда бер-

ган эдим. Бугун ўша ваъдамнинг муддати тугади, мен нақ бўлмаса шу тантанали кунда чўкиб кетаёздим.

– Хўш, энди сизни нима қипайлик? – сўради хўжайнин.

– Истаганингизни қипаверинг, – деди Дантес, – мен хизмат қилиб юрган кема ҳалок бўлди, капитаним чўкиб кетди, мен эса мана, қутулиб қип-яланғоч қолдим. Бахтимга анча дуруст матросман, биринчи тўхтаган портга мени тушириб юборинг, ҳар қандай савдо кемасидан иш топиб оламан.

– Ўрта ер дengизини яхши биласизми?

– Бу ерда болалигидан буён сузаман.

– Кемаларнинг тўхташи учун қулай жойларни биласизми?

– Мен кириб-чиқмаган порт бу дengиз қирғоқларида қолмаган бўлса керак. Ҳаммасига кўзимни боғлаб ҳам кириб чиқавераман.

– Хўжайнин, – деди боя «Бўшашма!» деган матрос гап қотиб, – бу ўртоқ рост гапираётган бўлса, ўзимизда қолаверса бўлмайдими?

– Агар рост гапираётган бўлса, – жавоб қилди хўжайнин гумонсираб, – ҳар ким ҳам бу шўрликнинг кунига тушса қоп-қоп ваъда бераверади, аммо ишга келганда билганини қиласди.

– Мен ваъдамдагидан кўпроқ ишлаб бераман, – деди Дантес.

– Оббо! – деди хўжайнин купиб. – Қани, кўрамиз.

– Марҳамат қилиб кўраверинг, – деди Дантес ўрнидан туроётуб, – қаёққа бораётган эдингиз?

– Ливорнога.

– Шундай экан, у ёққа-бу ёққа бурилиб, вақтни беҳуда ўтказгандан кўра, шамол юрган томонга сузиб борсангиз қулай эмасми?

– Унда биз Рионга тўқнаш келиб қоламиз.

– Ундей эмас, Рион қирқ метр нарида қолади.

– Шундай экан, рулга ўзингиз ўта қолинг, – деди хўжайнин, – кўрамиз, удалай олишингизни.

Эдмон румпель олдинга ўтириб, кема рулга яхши итоат қилиш ёки қипмаслигини билиш учун уни сал босиб синааб кўрди, сўнг кема ҳар қалай итоат қилаётганини кўриб, команда берди:

– Ҳамма ўз жойида турсин!

Экипаждаги тұрт матрос тұрт томонга югуриб кетди. Хұжайини эса ҳаммани күздан кечириб турарди.

– Браслар мақкам үралсии! Булинялар тутилсін! – давом этди Дантең.

Матрослар командағыниң оқытада әпчиллік билан бажо келтиришиди.

– Энди, буралсін!

Бу команда ҳам илгаригисидек чаққон бажарылды. Сұнг кема тұппа-тұғри Рион ороли томон йұл олди-да. Дантең олдиндан айтганидек, уни үнг томонда қирқ метрча нарида қолдириб ўтиб кетди.

– Офарин! – деди хұжайин.

– Офарин! – тақрорлади матрослар.

Кемадагилар қарашларыда ақт, танида күч ҳосил бўлган Дантеңга таажжубланиб тикилган эди.

– Мана, кўрдингизми, – деди Дантең рулни қолдириб, – мен сизга ҳар қалай мана шу сафарингиз вақтида ёрдам беришм мумкин. Агар Ливорнада керагим бўлмай қолса, у ерда қолдириб кетаверинг, берган овқатингиз ва кийимингизнинг ҳақини биринчи ойлигимданоқ тўлайман.

– Бўлти, – деди хұжайин. – Бунисини бир гап қиласиз, мабодо сиз ортиқча талаб қиласангиз.

– Ҳамма матросларнинг ҳақи баб-баравар бўлади, – деди Дантең. – Ўртоқларга қанча тўлаётган бўлсангиз, менга ҳам шунча тўлай беринг.

– Бу алопатсизлик бўлади, – деди Эдмонни сувдан олиб чиққан матрос. – сиз биздан кўпроқ биласиз-ку.

– Джакопо, сенинг бунга нима даҳлинг бор? – деди хұжайин. – Ҳар ким ўзи истаганча ҳақ олиб ишлаши мумкин.

– Бу ҳам тұғри, – деди Джакопо. – мен шунчаки айтдим кўйдим-да.

– Яхшиси, ортиқча камзулинг ва иштонинг бўлса қарзга бер бунга.

– Ортиқча камзулим йўқ, – деди жавобан Джакопо. – кўйлак-иштон бор.

– Менга кераги ҳам ана шу кўйлак билан иштон, – деди Дантең. – Раҳмат, дұстим.

Джакопо ётогига түшиб бир зум ўтмай кийим олиб чиқди. Дантең бениҳоя хурсанд бўлиб кийиб олди.

– Яна нима керак сизга? – сўради хўжайнин.

– Бир бурда нон, мен ҳали татиб кўрган ажойиб ромингиздан яна бир қултум бўлса бас, мен кўпдан буён ҳеч нима еганим йўқ.

Чиндан ҳам Эдмон икки кеча-кундуз мобайнида туз татигани йўқ эди.

Дантеңга бир бурда нон келтириб беришди. Джакопо эса сувдонни тутди.

– Роль чапга бурилсин! – деб қичқирди капитан рулдаги матросга.

Дантең сувдонни лабларига энди олиб бораётганда, бирдан тошдек қотиб қолди.

– Уни қаранг, – деди хўжайнин, – Иф қалъасида бирор ҳодиса юз берганмикин?

Иф қалъасининг жанубий истеҳкоми устида оқ тутун кўтарилиди.

Лаҳза ўтмай замбарак овози эшитилди.

Матрослар бошини кўтариб бир-бирига қарашиди.

– Бу нимаси? – сўради хўжайнин.

– Эҳтимол бу кеча бирорта маҳбус қочгандир, – деди Дантең, – шунга бонг уриб favю кўтаришяпти.

Кема хўжайнини сувдонни лабларига олиб бораётган ёт ийгитга тикилиб қараб қўйди. Аммо Дантең ромни шундай хотиржам ичдики, кема хўжайнинида пайдо бўлган жиндак шубҳа бир зумда изсиз йўқ бўлди кетди.

– Зап ўтқир ром эканми! – деди Дантең пешана терини енги билан артиб.

– Мабодо қочган маҳбус шу бўлса, – деди тўнғиллаб Дантеңга тикилиб турган хўжайнин, – жуда соз: у моҳир, эпчилийнгит ўлжа бўлди менга.

Дантең рулни олишга рухсат сўради, сменадан шод бўлган рулдаги матрос хўжайнинга қаради, хўжайнин эса унга имо қилиб, бер, деди.

Дантең рулда Марсель томонга қараб ўтиrsa, ҳеч кимда шубҳа туғилмасди.

Иф қалъаси кўздан ғойиб бўлгач, Дантең олдига келган Джакоподан сўради:

- Бугун ойнинг нечанчи куни?
- Йигирма саккизинчи февраль, – жавоб берди матрос.
- Қайси йилнинг феврали? – сўради Данте.
- Қайси йилнинг бўларди. Сиз қайси йилнинг феврали деб сўраяпсизми?
- Ҳа, – деди Данте, – мен қайси йил деб сўраяпман.
- Қайси йилда яшаётганимизни унутиб қўйдингизми?
- Шундай! – деди Данте кулиб. – Шу кечаси жуда қаттиқ қўрқиб, ақлдан озаёздим, эсимни тамоман йўқотиб қўйдим. Шунинг учун қайси йилнинг йигирма саккизинчи феврали деб сўраяпман.
- Бир минг саккиз юз йигирма тўққизинчи ийлнинг, – деди Джакопо.

Дантелинг қамоққа тушганига роса ўн тўрт йил бўпти. У Иф қалъасининг остонасига ўн тўққиз ёшида қадам қўйган эди, ундан ўттиз уч ёшида чиқди.

У ғамгин илжайиб қўйди. Эдмон Мерседесининг ҳоли нечук экан, деб ўзига савол берди шу он. Мерседес уни ўлган, деб ўлагандир.

Сўнг қўзларида нафрат, ғазаб ўтлари ёнди. Эдмон уни узоқ зиндан азобига дучор қнлган уч абллаҳни эсга олди.

Бир гал турмада қасам ичганидек Данте яна Данглардан, Фернандан ва Вильфордан шафқатсиз ўч олишга онт ичди.

Ҳозирги қасам қуруқ пўписа эмасди, чунки ҳамма елканларини кенг ёзиб Ливорнога учиб бораётган кичкина кемачани энди Ўрта ер денгизининг энг тезюарар елканли кемаси ҳам қувиб етолмасди.

Иккинчи Кисм

I. КОНТРАБАНДИСТЛАР

Дантес бир кун ўтмай кемадагилар қандай одамлар эканини билиб олганди. «Ёш Амелия» (Генуэз кемачасининг номи)нинг муносиб хўжайнини аббат Фариадан сабоқ олмаган бўлса-да, Ўрта ер денгизи деб аталадиган поёни йўқ кўл қирғоқларида яшовчи ҳамма ҳалқлар тилида – арабчадан тортиб то провансаль тилигача гаплаша олар эди. Бу уни диққинафас, ҳавоси баланд таржимонлардан қутқарган, сафарда учрайдиган кемалар ва майда қирғоқ кемачалари билан алоқасини осонлаштирган, денгиз портларида бекасб, бемакон, бепул, аммо сирли сармоя ҳисобига кун кечириб юрадиган дайдилар билан тип топишини қулайлаштирган эди. Хуллас, Дантес контрабандистлар кўлига тушиб қолганини ўқувчи фаҳмлаб олган бўлса керак.

Хўжайнин бошда Дантесдан хавфсираган эди. Бу контрабандист қирғоқлардаги бож соқчиларига отнинг қашқасидек таникли эди, соқчилар ва кема хўжайнини бир-бирини алдаш учун минг турли ҳийла-найранглар ишлатиб келишди. Шу сабабли бошда хўжайнин Дантесни шу йўл билан менинг сирларимни билиб олмоқчи бўлган бож идорасининг ходими деб ўйлаган эди. Бироқ Дантес рулни қаттиқ шамол томонга буриб, синовдан ўттач, хўжайнин хотиржам бўлди. Сўнгра у Иф қальласи истехқоми устида тутун кўтарилганини кўргач ва тўл овозини эшилттач, унинг миясида қочган маҳбуслардан бири эмасмикин бу, деган фикр туғилди. Тўғриси, бу бож ходимидан хавфсизроқ эди контрабандист учун. Лекин бу иккинчи гумон ҳам Дантеснинг ҳеч писанд қилмай ишлаётганини кўргач, пучга чиқди.

Хуллас. Эдмон янги хўжайнини қандай эканини билиб олган эди, аммо хўжайнини эса янги матроси кимлигини билмасди. Дантес мана шу жиҳатдан хўжайнинидан устун эди. Кекса денгизчи ва ўртоқлари қанчалик сўраб-сuriширишмасин. Дантес ҳеч сир бермай, нуқул Непаол ва Маль-

та тұғрисида узундан-узоқ ғап сотар, ҳамма күрган-білгансарини бирма-бир айтиб берарди. Шундай қилиб, шумқұв генуялик дәнгизчи ювош, тажрибали дәнгизчи ва айниқса сир бой бермайдыган Эдмон олдида ип әшолмай қолди.

Бунинг устига генуялик зот әхтимоп донолик қилиб, үзи билиши керагини билишни ва үзи учун манфаатли нарсага ишонишни афзал күрган бўлса керак.

Ливорнога етиб келишганда, аҳвол ана шундай эди.

Бу ерда Эдмон яна бир синовдан ўтиши керак эди, янги ўн тўрт йиллик қамоқдан сўнг у ўзини таний оладими ё йўқми – шуни текшириб олиши керак, у ёшлигига қандай эканини жуда яхши эслайди, энди эса ёши ўтиб қолганида қанақа бўлиб қолганини үзи кўриб билиши лозим. У ўртоқлари олдида берган ваъдасининг устидан чиқди. Ливорнода кўп марта бўлган эди ва Сан-Фернандо кўчасида бир сартарошни танирди. Дантең ўша сартарошнинг уйига борнб, сочини ва соқолини қириб ташлашни сўради.

Сартарош узун соч, пахмоқ қора соқолли кишига таажжубланиб тикилиб қолди. У замонларда узун соч ва узун соқол расм эмасди. Ҳозир эса табиат ато этган бу безакдан воз кечеётган кишини кўрса сартарошлар ҳайратда қолган бўлур эдилар.

Сартарош ортиқча ғап сотиб ўтирмай ишга киришди.

У ишни тугатгач, Эдмон соқоллари силлиқ қилиб қирилганини ва сочи бир меъёрга келтирилганини сезди-да, ойна сўради.

Боя айтганимиздек, Дантең ўттиз уч ёшга кирган, ўн тўрт йиллик зиндан азоби унинг афт-ангорини ўзгартириб юборган эди.

Иф қалъаси остонасига биринчи қадамини ташлаганда, Дантең юзи нақш олмадек қизил, хушчақчақ, навқирон, баҳтиёр ўсмир йигитча бўлиб, ҳаёт йўлидаги биринчи қадамларни осонгина ташлаган ва келажакдан умидвор эди. Эндиликда улардан асар ҳам қолмади.

Юзи анча чўзилиб кетибди, ҳамиша жилмайиб турадиган оғзи жиддийлашиб қолибди, қошлари қайрилибди, манглайида ажинлар тизилибди, чуқур гусса яширинган кўзлари баъзан нафрат ўти билан ёниб туради, узоқ йиллар

ёруғлик ва қүёш нуридан баҳра ололмай келган юзларида жилодан из ҳам қолмаганди, буларнинг устига орттирган билими чеҳрасига донолик, оқиллик ва дадиллик белгилари ато этибди. Табиат аслица уни бўйдан камситмаган бўлсада, қомати аста-секинн кучга тўлиб бориб, чайир бўлиб қолибди.

Бекирим, чаққон жусса ўрнида юмалок мускулари бўлиқ қомат пайдо бўлибди. Нолалар, йигилар, лаънат ўқиб фиғон уришлар овозини ҳам мутлақо ўзгартириб юборибди, энди у гоҳ нозик, гоҳ қўлол, гоҳ бўғиқ овоз чиқариб галирарди.

Ҳамиша ним қоронги ёки зимистонга тикилиб келган кўзлари эндиликда, сиртлон ёки бўри кўзи каби тунда ҳам кўриш, таниш қобилиятига эга бўлибди.

Эдмон ойнада ўзини кўриб, купди, энг яқин дўсти ҳам (мабодо дўстларидан бирортаси тирик қолган бўлса) ҳозир уни танимасди, ўзи ҳам ўзини танимади.

«Ёш Амелия» нинг хўжайини Эдмондай матросни ўз кемасида олиб қолишни жуда истарди, шунинг учун у кепажадаги фойдалан, тегадиган улуши устидан бир оз берай деди. Эдмон рози бўлди. Эдмон уни тамом бошқа тусга киритиб кўйган сартарош опцидан чиқди-да, даставвал магазинга кириб, тўла матрос кийимини сотиб олди. Бу костюм жуда оддий бўлиб, оқ ҷолвор, ола-була иссиқ кўйлак ва қалпоқдан иборат эди.

Эдмон кемачага келди-да, Джакопога кўйлак-иштонни қайтариб берди ва «Ёш Амелия» капитани ҳузурига кириб, яна тарихини ҳикоя қилиб беришга мажбур бўлди. Капитан пахмоқ соқол, алвости соч, ивиб тартанага қип-яланғоч чиққан чалажон кишининг гўзап матрос бўлиб кетганини кўриб, кўзига ишонмай ҳайрон бўлди.

Келишган қадди-қоматнiga мафтун бўлди-да, Дантесин хизмат қилишга таклиф этди. Аммо бошқа режалар чизиб кўйган Данtes, «Ёш Амелия» да фақат уч ой хизмат қилишга розилик берди.

«Ёш Амелия» нинг экіпажидаги одамлар ҳаракатчан, унинг капитани вақтни беҳуда ўтказмайдиган командир эди. Бир ҳафта ўтар-ўтмай кеманинг тагхоналари доклар, юпқа газлама, хорижга чиқариш тақиқианган читлар, инг-

лиз ўқ-дориси ва бошқа рухсатсиз моллар билан тұлди. Буларнинг ҳаммасини Ливорнодан Корсика қирғоқларига олиб бориб тушириш керак, у ерда қандайдир корчалонлар бу юкларни Францияга етказиб беришни гарданига олган.

Шу зайдада тартана йүлга чиқди. Эдмон яна бешиги бўлиб аллалаган ва қамоқда тез-тез тушига кирган денгиз қирғоғига отилди. У Горгонани ўнгда, Пианозани чагда қолдириб, Паоли ва Наполеон ватанинга қараб юрди.

Эртаниси капитан одати бўйича эрталаб кема саҳнига чиққанда Данте斯 бортга тирсагини тираганча қоя тошлар тизмасига қаттиқ кўз тутган эди. Унинг қарашлари жуда ғалати эди; у нимага бунчалик кўз тикияпти экан, деб ўйлади капитан. Эдмон суқланиб тикилаётган қирғоқ Монте-Кристо ороли эди.

«Ёш Амелия» оролни чорак кам бир миль нарида – ўнг томонда қолдириб ўтиб кетди ва Корсиқага сафарини давом эттириди.

Номи унинг учун азиз орол ёнидан ўтаётгандан Данте斯, денгизга иргиб тушсам бас, ярим соат ўтар-ўтмай ўша ваъда қилинган ерда бўлардим, деб ўйлади. Аммо хазинани кавлаб олиш учун бирор асбоби, ўзини ҳимоя қилиш учун биронта қуроли бўлмай туриб, у нима ҳам қила оларди? Матрослар нима дейди? Капитан нима деб ўйлаши мумкин? Сабр қилишдан бошқа чора йўқ.

Бахтига Данте斯 сабр-тоқатли йигит. У ўн тўрт йил озодликни кутиб сабр қилди. Мана энди озодликка чиққанда хазина ярим йил ёки бир йил кутса ҳеч нима бўлмас.

Бироқ бу хазина, бу бойлик бўлмаса ҳам озод қилсалар жон демасмиди?

Олтин хазина тўғрисидаги гаплар хом хаёл бўлмасин тағин? Шўрлик аббат Фарианинг айнигган калласида пайдо бўлган бу хаёл унинг руҳи билан бирга учиб кетмадимикин?

Аммо кардинал Сладанинг хати жуда аниқ эди. Данте斯 ҳар бир сўзини эсида сақлаб қолган бу хатни фикран тақрорларди.

Кеч кирди. Эдмон оролни аста-секин тун чодири ўраб олаётганини кўриб турди, кўп ўтмай орол кўздан ғойиб бўлди. Турма хонасида кўзи қоронғига ўрганиб қолган Эд-

мон, афтидан оролни ҳамон күриб турарди, кема саҳнида ҳаммадан кейин туриб қолганининг боиси ҳам шу эди.

Эрталаб улар Алерияга рўбарў келишди. Бутун кун бўйи шу атрофда айланаб юришди. Кечкурун қирғоқ чироқла-ри ярқираб ёнди, чироқларнинг ўрнаштирилиши, чамаси юкларни тушириш мумкин деб кўрсатма берди, чунки га-фелда баёнроқ ўрнига чироқ кўтариб сигнал беришди-ю, улар қирғоққа яқин келишди.

Дантес бу тантанали вазият туфайли капитан «Ёш Аме-лия» саҳнига иккита қурол қўйдирганини кўрди. Бу қурол-лар тўрт қадоқли ўқларни унчалик овоз чиқармай бемалол минг қадам жойга ота оларди.

Аммо бу гал эҳтиёткорликка зарурат йўқ экани аниқ-ланди. Ҳамма иш тинч ва осойишталик билан бажо этилди: тўрт эшкакли қайнқ оҳистагина «Амелия» ёнига келди, тартана ҳам, одоб юзасидан шекилли, ўзининг қайнқлари-ни ҳам пастга туширди. Бу беш қайнқдагилар эпчиллик билан ишлаб, кечаси соат иккигача «Ёш Амелия»даги юкнинг ҳаммасини қирғоққа тушириб олишди.

«Ёш Амелия» капитани тартиб-қонидага муккасидан туш-ган одам, шу сабабли фойдани шу кечанинг ўзидаёқ эки-паж ўртасида тақсимлаб берди. Ҳар бир матросга бир юз тоскан ливридан тегди, бу қарийб саксон франкка тенг эди.

Эспедиция бу билан тамом бўлгани йўқ: улар Сардиния томон йўл олишди. Бўш кемага яна юк ортиш зарур эди.

Бу иккинчи иш ҳам биринчисидек силлиқ битди, афти-дан, «Ёш Амелия»нинг ишлари ўнгидан келди шекилли.

Аксари Гавана сигаралари, херес ва малага винолари-дан иборат бу янги юклар Лукка герцоглигига аталган эди.

Бу ерда «Ёш Амелия» капитанининг доимий душмани божхона билан тўқнашув юз берди. Бир соқчи асфаласо-филинга кетди, икки матрос ярадор бўлди, булардан бири Дантес эди, ўқ Эдмоннинг чап елкасига тегди, аммо суюк-ка зарар етказмади.

Дантесни бу тўқнашув мамнун этди ва ўқ текканига хур-санд бўлди, бу аччиқ сабоқдан Эдмон ҳар қандай хавф-хатардан қўрқмаслик ва ҳар қандай азоб-уқубатларга бар-дош бериш қобилиятига эга эканини билиб олди. Хавфни

у жилмайиб кутиб олди, ярадор бўлганида грек философи сингари «Огриқ, сен ёвузлик эмассан» деди.

Бунинг устига у қаттиқ ярадор бўлган соқчининг ўлим талвасасида ётганини кўрди, тўқнашиш вақтида қизишиб кетганиданми ёки ҳиссиётлари ўтмаслашиб қолганиданми, ишқилиб, бу манзарани кўриб кўнгли бузилмади. Данtes ўзи белгилаб олган йўлига аллақачон тушиб олган ва мақсадига етиш учун тик қадам ташлаб бораётган эди. Энди унинг бағри тошга айланган эди.

Дантеснинг ўқ еб йиқилганини кўрган Джакопо югуриб келиб, уни кўтариб олди, кейинчалик уни парвариш қилиб, олдидан жилмади.

Борди-ю, Джакопо Данте ўлса фойдадан олган улуши менга қолади деб тама қилмай Эдмон ўлиб қолди деб шу қадар қайғурган экан, демак, дунё доктор Панглосес ўйлаганидек, шафқатли бўлмаса-да, Данте ўйлаганидек, бева-фо, бемеҳр эмас экан.

Бахтимизга Эдмон фақат енгил ярадор бўлган эди. Сардиния кампирлари фақат ўзларига аён сирли кунлар ва соатларда топиб келадиган шифобахш гиёҳлар ёрдамида яра тез битиб кетди. Шундан кейин Данте ўртоғи Джакопони синаб кўрмоқчи бўлди. У қилган ғамхўрлиги учун унга фойдадан теккан ўз улушини берди, аммо Джакопо жуда хафа бўлди ва пулни олмади.

Джакопо биринчи соатларданоқ Эдмонни ҳурмат қилиб, унга содик дўст бўлиб қолди, бу ўз навбатида Эдмонда ҳам Джакопога нисбатан дўстлик туйғуларини уйғотди. Джакопога эса бундан бошқа ҳеч нарсанинг кераги йўқ эди. Эдмон бошқалардан устун эканини ҳеч ерда, ҳеч қачон сездирмасликка уринса-да, Джакопо Эдмон ҳозирги тутган ўрнидан юксакроқ ўринда бўлиши, юқорироқ мавқени эгаллаши кераклигини беихтиёр ҳис этарди. Солдадил йигит Данте у билан ўз тенгидек муомала қилганидан хурсанд эди.

«Амелия» мовий денгиз бетида узоқ вақттинч сузаётган ва йўлдош шамол елканларни шиширгани туфайли рулчидан бошқа ҳеч кимнинг иши бўлмай қолган пайтларда Эдмон, ўз муаллими аббат Фариага ўхшаб, қўлига денгиз картаси тутиб, Джакопога дарс бера бошларди. Унга қирғоқ-

парнинг ҳолатини кўрсатиб тушунтирас, компасни ишлатиши, юлдузлар тузилишини ўргатар эди.

Джакопо бир куни ундан:

– Шўрлик матросга буларни ўргатишдан на фойда? – деб сўраган эди. Эдмон жавоб қилди:

– Ким билсин? Эҳтимол сен бир кун эмас, бир кун кема капитани бўлиб қоларсан. Ахир ҳамشاҳаринг Бонапарт император бўлди-ку!

Айтмоқчи, Джакопо корсикалик эканини айтишни унуган эканмиз. «Ёш Амелия» бетўхтов икки ярим ой сузи. Илгариги моҳир, ботир денгизчи Эдмон, эндиликда эпчил қирғоқ саноатчиси ҳам бўлиб қолди. Данtes қирғоқдаги ҳамма контрабандистлар билан алоқани мустаҳкамлади, барча масон белгиларини ўрганиб олди, бу қароқчилар бир-бирини мана шу белгилар воситаси билан қаерда бўлмасин, таниб олади.

Данtes ўз ороли Монте-Кристо ёнидан йигирма марта ўтиб кетди, лекин бирор марта унга тушиш имконига эга бўлолмади.

Шу сабабли у қўйидаги тадбирни кўрмоқчи бўлди:

«Ёш Амелия»да хизмат муддати тугагач, ўз ҳисобига кичкина қайиқни ижарага олади-да (унинг бунга қурби етади, чунки хизмат вактида бир юз пиастр пул жамғарди), бирор баҳона топиб Монте-Кристо оролига боради.

У ерда эркин ҳолда хазинани ахтаради.

Албатта у тўла эркин бўлолмайди, чунки у ёрга олиб бориб ташлаганлар кўз ташлаб юришлари турган гап. Аммо ҳаётда баъзан киши таваккал қилишга мажбур бўлади.

Турма Эдмонни эҳтиёткорликка ўргатди, шунинг учун бу ишни хавф-хатарсиз бажариш йўлини ахтарди, бироқ бўлмади.

Данtes иккиланиб юрган кунлардан бирида, унга жуда ишониб қолган ва ўз кемасида қолдиришни истаган капитан келиб қўлтиғидан олади-да, уни одатда ливорнонинг машҳур контрабандистлари тўпланадиган Ольо майхонасига олиб борди. Савдо битимлари ҳам ана шу ерда тузиларди. Данtes буденгиз биржасида икки-уч марта бўлган эди. Икки минг лье узунликдаги қирғоқда тўпланган бу довюракларни кўриб, агар инсон мана шу бирлашган ёки тарқоқ куч-

ларни ўзига итоат эттиролса, нақадар зўр қудратга эга бўлур эди, деб ўйлади.

Бу гап гап йиллик иш устида бораётган эди, кемадаги турк гипамларини, шарқ газмоллари ва юнг матоларини хавфсиз жойга тушириш, сўнг француз бозорига ўтказиш керак эди.

Мабодо бу иш муваффақиятли чиқса, катта мукофот – ҳар бир кишига эллик пистардан бериларди.

«Ёш Амелия» хўжайини юкни Монте-Кристо оролига туширишни таклиф этди. Бу орол мажозий маънода айтганда, одам оёғи етмаган, солдат ва бож ходимларидан халос, хилват жой бўлиб, уни савдогарлар ва қароқчиларнинг худоси Меркурий маъжусийлар Олимпи даврида гўё атайин денгиз ўртасига ўрнатиб кўйгандек эди.

Монте-Кристо сўзини эшигандан Данте қувонганидан сапчиб тушди, ҳаяжонга тушганини сездирмаслик учун у ўрнидан турди-да, тутун босиб кетган ва дунёдаги барча типлар франк тилига қоришириб юборилаётган қовоқхонани айланиб чиқди.

У ҳамсуҳбатлари ёнига қайтиб келганда, юкни Монте-Кристо оролига туширишга қарор қилингган эди. Йўлга эртага кечаси чиқадиган бўлишди.

Бу ҳақда Эдмоннинг фикрини сўраганпарида у орол ниҳоятда хавфсиз жой эканини ва бу фойдали ишни аспо кейинга сурмай амалга ошириш зарурлигини айтди.

Шундай қилиб, режа ўзгармади. Эртаниси кечкурун йўлга чиқиб, қулай об-ҳаво ва йўлдош шамолдан фойдаланиб, бир кеча-қундузда оролга етиб олишга аҳд қилишди.

II. МОНТЕ-КРИСТО ОРОЛИ

Ниҳоят, Дантесининг иши ўнгидан келди (баъзида тақдир узоқ вақт жабрлаб келган кишиларнинг омади келиб қолади), энди у осонгина, ҳеч кимни шубҳага солмай ниятига етиши мумкин.

Бир кечадан сўнг Данте узоқ вақт орзу қилиб келган сафарга отланди, бир кечадан сўнг!

Бу кеча Данте ўтказган беором кечалардан бири бўлди. Бутун тун бўйи ҳаётидаги барча омади келган ва келмаган

дамлари бирин-кетин күз олдиdan ўтди, күзини юмган эди, қаршисида кардинал Спаданинг деворига зар билан ёзган ҳатлари пайдо бўлди, жиндек мизғиши билан атрофида турли хил ажина-арвоҳлар гирдикапалак бўлишарди, у гўё ери зумрад, деворлари ёқут ва олмосдан ясалган форга кириб бораётгандек, марварид доналари ер ости сувидек тинимсиз томчилаб тушаётгандек бўларди...

...Кувониб мафтун бўлган Эдмон чўнтағини қимматбаҳо тошлар билан тўлдириб олди, у ташқарига чиққанда ҳалиги қимматбаҳо тошлар оддий қайроққа айланиб қолди. Шундан сўнг ҳали күз олдиdan милт этиб ўтиб кетган мӯъжизадор форга яна қайтиб кирмоқчи бўлди, аммо йўл қийша-йиб-буралиб кетаверди-да, Дантеc эшикни тополмай қолди. Араб баликчиси Али Бобо горнинг эшигини очиш олдиdan айтган ривоятларини эсга оламан деб роса уринса-да, иш чиқмади. Дантеc эндигина ўғирлаб оламан деб турган хазина кўздан ғойиб бўлди.

Ёриша бошлиётган тонг пайтида ҳам Дантеc тундаги каби тўлганиб ётган эди. Ниҳоят мантиқ устунлик қилиб, миясидаги фира-шира режалар ойдинлашди.

Кеч кирди, йўлга чиқиш пайти ҳам келди. Дантеc ҳаяжонда эканини сездирмаслик имкониятига эга бўлди. У аста-секин ўртоқларини ўз амри-итоатига бўйсундириб, уларга худди капитандек команда бера бошлади. Унинг буйруқлари ҳамиша аниқ, равshan, осонлик билан бажариладиган буйруқлар бўлиб, ўртоқлари уларни тезлик билангина эмас, жон-дил билан бажо келтиришарди.

Кекса денгизчи Эдмонга халақит бермади, зеро, Дантеc нинг бошқа матрослардан ва ҳатто ўзидан ҳам устунлигини эътироф этарди. У бу ёш матрос сўзсиз менинг ворисим, издошим деб ҳисоблар ва қизим бўлганда Эдмонга бериб, уни ўзимга куёв қилиб олардим, деб ўйларди.

Кечқурун соат еттида ҳамма нарса тахт этилди. Еттидан ўн дақиқа ўтганда, кема чироғи лоп этиб ёнган маяк олдидан бурилаётган эди.

Денгиз сокин, шарқи-жануб томондан майин шамол эсяпти. Кема худо ҳам ўз маякларини ёқиб қўйган само гумбази остида сузиб боряпти. Худонинг ҳар бир маяги ҳам ўзига хос бир дунё!

Дантес, ҳамма ухлай берсин, рулда ўзим бўламан, деди.

Мальталикнинг (Дантесга шундай ном берган эдилар) бу сўзларига ҳеч ким эътироz билдиrmади ва ҳамма хотиржам бўлиб, ётоқقا кириб кетди.

Кўпинча шундай бўларди. Ёлғизлиқдан тўсатдан жамият ичига қайтиб келган Дантес, баъзан ёлғизликни жуда кўмсаб қоларди. Тим қоронғи тун чодири остида бепоён денгиз бўйлаб югуриб бораётган ва фақат тангрининг назари тушиб турган кемаради ёлғизлиқдан ҳам бениҳоя гўзал, сирли ёлғизлик бўлармикин?

Аммо ўша кечасидаги ёлғизлик дақиқаларини Дантес ўйхаёл ва ёрқин орзу-умидлар билан ўтказди.

Капитан уйғонганида Амелия барча елканларини шамолда ҳиллериатиб учиб бораётган эди. Кема соатига икки яrim миль йўл босяпти.

Уфқда Монте-Кристо ороли кўринди.

Эдмон вахтани капитанга топширди-ла, ўз навбатида бориб каравотта отипди. Туни билан мижука қоқмаганига қарамай, бир дақиқа ҳам кўз юммади.

Икки соат ўтказиб, у яна кема саҳнига чиқди. «Амелия» Эльба оролини айланиб ўтиб, Меречана рўпарасида, кўмкўк Пианоза ороли олдида бораётган эди. Монте-Кристо оролининг ялтироқ чўққиси мовий осмонга кўтарилиб турибди.

Дантес рулдаги матросга Пианоза оролини ўнг томонда қолдириб кетиш учун рулни чапга буришни таклиф этди. У шундай қилинса, йўл икки-уч узелга қисқарап деб ҳисоблаган эди.

Кеч соат бешларда бутун орол кафтдагидек яққол кўриниб туради. Ботиб бораётган қуёшнинг нури ёритиб турган оқшом ҳавосида атрофдаги ҳамма нарсаларни ипидан-игнасигача кўриб таниб олиш мумкин эди.

Эдмон ранго-ранг товланиб турган улкан қояга тикилиб қолди. Унинг юзларига қон югуриб, паблари қизариб, кўзлари қамашиб кетди.

Ўзининг бутун бор-йўгини таваккал деб қиморга тиккан қартабоз ҳам шу пайтда Дантесдек ҳаяжонга тушмасди.

Тун қора чодирини ёйди. Соат ўнда қирғоқقا тақалишиди. «Ёш Амелия» белгиланган жойга биринчи бўлиб келди.

Дантес ўзини тута билнишга одатланиб қолганига қарамай, сабр қилолмади ва қирғоққа ҳаммадан олдин иргиб тушди. Агар иложи бўлса, Брут сингари, таппа ташлаб ерни ўпид оларди.

Зимистон тун. Бироқ соат ўн бир дегандада ой пайдо бўлди-да, титраб турган денгиз юзини кумушдек ялтиратиб юборди. Ой кўтарилиб, борган сари унинг кумуш нурлари бу иккинчи Пелион қояларини сутдек ёритаверди.

Монте-Кристо «Ёш Амелия» экипажига таниш орол эди, бу ерда у кўп тўхтарди. Дантес эса шарққа сафар қилганди, бу оролни узоқдан кўтарди, аммо бирор марта унга тушмаган эди.

У Джакоподан сўради:

- Тунни қаерда ўтказамиш?
 - Тартанада-да, – жавоб қилди матрос.
 - Горларда ўтказсак дуруст бўлмасмикин?
 - Қанақанги горларда?
 - Оролдаги горларда-да.
 - У ердаги горларни мен кўрмаганман, – деди Джакопо.
- Дантеснинг аъзойи баданидан қора тер чиқиб кетди.
- Ҳали Монте-Кристода фор йўқми? – сўради у.
 - Йўқ.

Джакопонинг жавоби Дантеснинг бошига тўқмоқ ургандек бўлди; сўнг у эҳтимол форларни қоялардан ўрилиб тушган тупроқлар кўмиб қўйгандир, ёки Спаданинг ўзи эҳтиёт қилиб жўрттага ёпдириб қўйгандир, деб ўлади.

Агар шундай бўлса бекилиб кетган тешикни излаб топмоқ керак. Уни тунда излаб топиб бўлмайди. Шу сабабдан Дантес бу ишни эртага қолдирди. Бунинг устига қирғоқдан ярим миль нарида денгиздан иш бошлансан деб сигнал беришди.

Кечиккан кема, йўл очиқ деб берилган сигналдан сўнг хотиржам бўлиб, ун чиқармай оппоқ кафанга ўралган арвоҳ каби қирғоқ ёнида пайдо бўлди-да, лангар ташлади.

Шу заҳоти юкни тушира бошлашди.

Дантес ҳам ишга тушди, бироқ унинг хаёли бутунлай бошқа фикр билан банд эди: у қувончли дамларни ўйлар ва бу ҳақда ўртоқларига ҳеч нарса демасди, у сир бой бер-

маган бўлса-да, бироқ жуда ортиқча гап сотиб қўйди ва энди, ўз хатти-ҳаракатим, сўроқларим, суқланиб тикилишларим, ташвишларим билан кишиларни шубҳага солиб қўйишим мумкин деб хавотирлана бошлади. Хайриятки ўтмишдаги оғир мاشаққатли дамлар унинг чеҳрасига ғам-алам доғларини сепиб ташлаган эди, аҳён-аҳёндаги қувонч момақалдироқ вактидаги қора булутлар устида яракуаб отила-диган яшинга ўхшарди.

Хуллас, ҳеч ким Дантесининг важоҳатида ўзгариш сезмади, эрталаб у тикка-тикка тоғларда сакраб юрган эчкиларни овлайман деб мигтиқ, ўқдори олиб йўлга чиққанда, якка овга ўч экан бу йигит, деб қўя қолиши. Фақат Джакопо бирга боришга истак билдири. Данте бутагин гумонсирасин, деб қаршилик кўрсатмади. Аммо улар бир неча қадам ташлашга улгурмаган ҳам эди, Данте битта эчки отиб йиқитди-да, Джакоподан буни дарҳол ўртоқтар оғидига олиб бориб, қовуришни ва овқат тайёр бўлганда, ўқ узиб, сигнал беришни илтимос қилди. Мева қоқилари ва мотепульчан винолари зиёфатга шўхлик, қувонч бағишлар, деди.

Данте гоҳ-гоҳ орқасига қараб, йўлида давом этди. Қоя устига чиқиб минг фут нарида дўстларини кўрди. Джакопо аллақачон етиб бориб овқат тайёрлаётган эди.

– Икки соатдан сўнг, – деди ўз-ўзича Эдмон, – чўнтағига эллик пиастрдан солиб олган бу баднафс зотлар яна эллик пиастрни кўлга киритиш учун хатарли йўлга тушадилар, сўнгра оғити юз ливрдан йигадилар-да, бирор шаҳарда бепарволик ва ғурур билан совурадилар. Мен эса ҳозир эзгу ниятлар билан яшаб, уларнинг бойлигини арзимас бир нарса, қашшоқлик деб менсимай, жирканялман. Бироқ эртага ҳамма орзу-умидларим пучга чиққудек бўлса, бу зотларнинг қашшоқлигини буюк баҳт деб ҳисоблашим ҳам мумкин. Йўқ, – деди хитоб қилиб Эдмон, – бундай бўлмайди, доно, беайб Фария хато қилиши мумкин эмас! Асло! Бу маҳлуқлар каби ғариб, жаҳолатда ҳаёт кечиргандан кўра, бу дунё билан хайрлашган минг карра яхши!

Хуллас, бундан уч ой муқаддам фақат озодликка чиқиши орзу қилган Данте, энди бу билан қаноатланмай бойликини қўмсашиб қолди. Данте асло одам оёғи тегмаган жар,

ўрлар бўйлаб бориб, тасаввуридаги ғорлар бўлган жойга яқинлашди. У қирғоқ бўйлаб қадам ташлар экан, ҳамма майда-чуйда нарсаларни назардан қочирмасди. Шу он баъзи тепаликларда одам қўли билан қилингандек кертик белгиларга кўзи тушди.

Ботинан ва зоҳиран барча нарсаларни унтиб, йўқ қилиб юборадиган вақт, қаёққадир йўл кўрсатиб турган бу белгиларга раҳм қилиби. Баъзида бу белгилар чангалзорлар, турли гиёҳлар орасида йўқ бўлиб кетган эди. Данtes новдалар ва гиёҳларни кўтариб унинг умидларига қанот бағишаётган белгиларни топиб оларди. Ким билсин, эҳтимол оиласининг бундай бахтсизлик гирдобига дучор бўлишини кутмаган кардинал Спаданинг ўзи, жиянига йўл кўрсатиш учун чизиб кетгандир бу белгиларни? Одамлардан йироқ бу пастқам жой бойликни яшириш учун жуда боп эди. Бироқ бу белгиларга бегоналарнинг кўзи тушмаганмикин? Мудҳиш мўъжизаларга тўла бу орол ўзининг ажойиб сирини муқаддас сақлай олдимикин?

Ўртоқлари кўзидан олтмиш қадам йироқда, қоялар орқасида юрган Данtes кертик белгилар охирига етганини билди, бироқ фордан ҳамон дарак йўқ эди. У йирик, юмапоқ қояга дуч келди. У ҳалиги йўлчи белгиларнинг охирига эмас, бошига келиб қолдим шекилли, деб келган йўлидан орқасига қайтди.

Айни вақтда, унинг дўстлари овқат пишириш билан овора эди: булоқдан сув келтиришди, нон ва меваларни қирғоққа олиб чиқишиди ва эчки гўштини қовура бошлашди. Ўртоқлари ўзлари ясаган сихдан гўштларни олаётганда, қоядан-қояга эпчиллик билан иргиб юрган Эдмонни кўриб қолишиди, ўқ узиб сигнал беришди. У дарҳол орқага бурилиб дўстлари ёнига югуrdи. Матрослар дадил сакраётган Данtesдан кўз узмай, эҳтиётсизлик қиляпти, деб койинишиди, шу пайт Данtes қоя чўққисида қоқилиб, гандиракладида, қичқириб кўздан ғойиб бўлди.

Ҳамма бирдан иргиб турди, чунки ўзларидан устунлиги-га қарамай, Эдмонни ҳамма яхши кўради. Унинг олдига биринчи бўлиб Джакопо югуриб келди.

Эдмон ҳушсиз, қонга беланиб ётарди. Афтидан, у ўн икки, ўн беш фут баландлиқдан йиқилган бўлса керак. Оғ

зига ром томизиши, ўтган сафар ҳам ёрдам берган бу ши-
фобахш дори бу гал ҳам яхши тарьсир этди.

Эдмон күзини очди, тиззам, белим қаттиқ оғрияпти, бо-
шим айланыпти, деди. Уни қирғоққа олиб бормоқчи бұлиш-
ди. Джакопо буйруғи билан уни күтара бошлаган эдилар,
Дантес инграб, қичқириб юборди ва күтарсанғиз оғриққа
чидолмайман, деди.

Равшанки, әчки гүштини баҳам күришга Дантеңнинг
ҳоли йўқ эди, аммо бошқалардан қирғоққа қайтишни та-
лаб этди. «Мен дам олишим керак, сизлар қайтгунча анча
ўзимга келиб қоламан», деб ишонтириди.

Матрослар узоқ ялинтириб ўтиришмади, чунки ҳамма оч
эди, ўтда пишаётган гүштнинг ҳиди димоққа уриб туар-
ди, одатда булар каби денгиз қашқирлари ўзаро «ол-ол» деб
ўтирадиганлар хилидан эмас.

Улар бир соатдан сўнг қайтиб келиши. Шу орада Дан-
тес бир неча қадам эмаклаб бориб, ўт босиб кетган қояга
суюниб олди.

Оғриқ пасаймади, аксинча кучайди. Пьемонт билан
Франция чегарасида, Ницца билан Фрежюс ўртасида юк-
ларни түшириши шарт бўлған кекса капитан шу кун эрта-
лаб жўнаб кетиши керак эди. Шунинг учун у Дантеслан
оёққа туриб олишни талаб этди. Данте, ниҳоятда оғир
бўлса-да, капитаннинг талабини бажо келтириб, бир неча
бор ўрнидан туришга уриниб кўрди, бироқ ҳар гал ранги-
дан қони қочиб йиқилиб тушаверди.

– Қовурғаси синган, – деди оҳиста капитан, – шундай
бўлса-да, бу азamat йигитни ташлаб кетиб бўлмайди. Уни
тартанага олиб боришга уриниб кўрамиз. Аммо Данте, сал-
гини қимирласам аъзойи баданим қақшаб, шундай азоб бер-
яптики, асло чидаб бўлмайди бу оғриққа, бундан кўра, шу
ерда қимирламай ўлганим яхши, деди.

– Бўпти, – деди капитан, – бошга тушганни кўз кўради.
Сиздек азamat йигитга ёрдам бермай ташлаб кетишибди,
деб маломат қилмасалар бас. Кечқурунгача жўнамай тура-
миз.

Бу таклиф матросларни жуда таажжубга солған бўлса-
да, бирортаси қарши сўз айтмади. Капитан қаттиққўл,
чўрткесар одам, унинг бу феълинин ҳамма биларди, у бирор

марта ҳам айтганидан қайтмаган ва уни бажаришни ке-йинга сурмаган. Шунинг учун Дантең кемада йиллаб бажо этиб келинаётган тартиб-қойдани бузишга йўл қўймасликни капитандан ўзи илтимос қилди.

– Йўқ, – деди у капитанга, – бундай ҳолга тушишимга айбдор ўзим, азобини ҳам ўзим тортишим керак: менга бир оз қотган нон бериб, миљтиқ, ўқ-дори ташлаб кетсангиз бас, эчки отиб тирикчилик қиласман, мабодо сиз кечикиб қолгудек бўлсангиз, ўзимга жўнгина кулба қуриб олишим керак, бунинг учун чўкич ташлаб кетсангиз бўлди.

– Ахир, очдан ўласан-ку, бу ҳолда, – деди капитан.

– Чидаб бўлмайдиган оғриқ азобини чеккандан кўра, – деди Эдмон, – ўлиб қутулганим яхши.

Капитан денгизга чиқишига таҳт бўлиб, сув тўлқинлари устида чайқалиб турган «Амелия»га қараб қўйди-да, деди:

– Эҳ, азамат, сени нима қилсак экан-а? Бир томондан сени ташлаб кетолмаймиз, иккинчи томондан бу ерда тўхтаб туравериш ҳам мумкин эмас бизга.

– Жўнаб кетаверинг! – деди Дантең.

– Биз камида бир ҳафта ғойиб бўлиб кетамиз, – деди капитан, – бунинг устига сени олиб кетиш учун тўғри йўлдан бурилиб бу гаванга киришига мажбур бўламиз.

– Бўлмаса бундай қила қолинг, – деди, Дантең, – мабодо шу икки-уч кун ичида шу томонга келаётган балиқчиларнинг ёки бошқа бирон бир қайиқни учратгудек бўлсангиз, айтинг, мени олиб кетишсин. Ливорнога олиб бориб қўйишса, йигирма беш пиастр тўлайман. Агар ҳеч кимни учратмасангиз, ўзингиз қайтиб келарсиз.

Капитан бош чайқади.

– Капитан Бальди, менга қаранг, – деди Джакопо, – бунинг битта йўли бор: сиз кетаверинг, хаста ёнида мен қоламан, вассалом.

– Мени деб тақсимотдан тегадиган улушингдан ҳам кечасанми? – сўради Эдмон.

– Ҳа, кечаман, – жавоб қилди Джакопо, – ҳечам ачинмай, аттанг демай кечаман.

– Олижаноб йигит экансан, Джакопо, – деди Дантең, – худонинг ўзи ёрлақасин сени бу муруватинг учун, минг раҳмат сенга, аммо мен ҳеч кимнинг ёрдамига муҳтоҷ эмас-

ман. Бир-икки кун дам олсам, согайиб ўзимга келаман, ахир мана шу қоялар орасида ярага малҳам бўладиган бирорта гиёҳ топилиб қолар.

Дантеснинг лабларида сирли жилмайиш пайдо бўлди. У Джакопонинг қўлини маҳкам сиқиб хайрлашди. Эдмон оролда фақат якка ўзи қолишга қатъий қарор қилган эди.

Контрабандистлар Эдмон сўраган нарсаларнинг ҳаммасини қолдириб, орқага қайтишди, улар йўл-йўлакай оролга қараб у билан дўстона хайрлашишар. Эдмон эса қимирлашга мадори йўқдек, фақат бир қўлини кўтариб жавоб қиласди.

Улар кўздан ғойиб бўлгач, Данте суплиб юборди.

– Тавба, – деди шивирлаб у, – шунақангি кишилар ўртасидан содик дўст топади киши кўпинча!..

Сўнгра у денгизни тўсиб турган қояга эмаклаб чиқди, тепадан тартананинг сафар тайёрлигини тугатиб лангарни кўтаргани ва балиқчи қуш каби енгил чайқалиб ўрнидан кўзғалганини кўрди.

Бир соат ўтгач, кема кўздан ғойиб бўлди, ҳар қалай ярадор ётган ердан у кўринмасди.

Шундан сўнг Данте бу бўм-бўш қоялар устида доимо ям-яшил ўсимликлар, дараҳтлар орасида сакраб юрадиган тоғ эчкисидан эпчилроқ дик этиб турди-да, бир қўлига милитиқни, иккинчи қўлига чўкични олиб ҳали белгилар тугаган тепа томон югорди.

– Қани, – деди қичқириб Данте, Фария айтиб берган араб эртагини эслга олиб, – қани, Сезам, очил!

Ш. СЕХРЛИ ЖИЛВА

Кун оғди, май ойи қуёшнинг ҳаётбахш нурлари қоялар устида ярқираб, уларга ҳарорат бағишлияпти, арча гуллар тагида яшириниб ётган минглаб чигирткалар тинмай чириллаб, осмонни бошига кўтаряпти. Даражтларнинг япроқлари титраб шитиргаяпти. Эдмон босган ҳар қадамида зумрад каби ям-яшил калтакесакларнинг ўтакасини ёряпти. Узоқ тоғлар чўққиларида овчиларни мафтун этадиган шўх ўйноқи эчкилар қулоқларини дингиллатиб сакраб юрибди,

хүллас, орол одам яшайдыган ерга ўхшарди, бирок шунга қарамай Эдмон ўзини бу ерда якка-ю ягона деб ҳис этарди.

Уни ваҳимага ўхшаш қандайдыр бир ҳис-түйғу забт этиб олди, шу пайтда бунга сабаб, куннинг ниҳоятда ёрқинлиги эди. Бундай ҳолларда чўлда кимдир таъқиб қилаётгандек туюлади кишига.

Бу түйғу шу қадар кучли эдикки, Эдмон ишни тўхтатишга мажбур бўлди-да, чўкични қўйиб, милтиқни қўлига олди ва яна энг баланд довонга тармасиб чиқиб, атрофни диққат билан кўздан кечирди.

Аммо шуни эътироф этиш керакки, бу қарашда уни гўзал Корсика ҳам, нотаниш Сардиния ҳам, улуғ воқеаларни эслатувчи Эльба ҳам, ажойиб Генуя ҳам, савдо макони Ливорно ҳам қизиқтирмасди, унинг жавдираган кўзлари саҳармардонда йўлга чиққан биргантина (кичкина елканли кема) ва ҳозиргина жойидан қўзгалган тартанани ахтарди.

Улардан биринчиси Бонифац бўғозига кириб гумдон бўлган эди, иккинчиси эса орқа томонга бурилиб, Корсика оролини айланиб ўтиб кетиш учун, унинг қирғоқлари ёнидан сузиб борарди.

Эдмон буни кўриб кўнгли тинчиди.

Кейин у яқиндаги нарсаларга кўз ташлади, чўққили оролнинг энг баланд ғуқтасига чиқиб, улкан шоҳсупага ўрнатилган нозик ҳайкал сингари тик туриб олган эди. Пастда ҳеч ким қўринмас, атрофда бирорта қайиқ сояси ҳам йўқ. Қоялар пойига гумбурлаб урилиб, кумуш каби кўпиклари ни қирғоқдаги харсанг тошларга уриб кетаётган шиша ранг белоён дengиздан бошқа ҳеч нима қўринмасди.

Шундан сўнг у шошилиб, аммо эҳтиёт билан пастга туша бошлади, эрталаб Данте оролда қолишга баҳона топиш учун жўрттага йиқилиб ўзини-ўзи ярадор этган эди, ҳозир эса чинакамига йиқилиб хароб бўлмайин тағин деб хавфсиради.

Ҳали айтганимиздек, Данте кертик белгилар изидан орқасига қайтди. Белгилар қадимиий сув парилари чўмиладиган ҳовузча сингари пастқам бир кўрфазга олиб бораётганини кўрди. Кўрфазга кирадиган жой жуда кенг ва чукур бўлиб, кемалар bemalol кириб, бекиниб олса бўларди. Де-

мак, аббат Фарианинг доно сўзларини давом эттирганда шу келиб чиқадики, кардинал Спада ёт кўзлардан четда бўлиши учун мана шу кўрфазга кириб, кичкина кемасини яширгану, белгилар кўрсатиб турган йўлдан бориб, энг охирiga хазинасини кўмиб кетган, деган фикрга келди Дантес. Мана шу тахмин билан Эдмон яна юмалоқ тош олдига келди.

Фақат бир мулоҳаза уни ташвишга солар ва динамика ҳақидаги тасаввурларини чиппакка чиқариб юборарди: ахир беш ёки олти минг фут оғирликдаги бу харсанг тошни қандай қилиб ўрнатган эканлар бу ерга?

Тўсатдан унда бошқа фикр туғилди.

– Эҳтимол, бу тошни кўтариб келмагандирлар, – деди Дантес ўзига-ўзи, – юқоридан пастга юмалатиб олиб келишгандир.

Шундай деди-ю, иргиб тошдан юқорироқ кўтарилиб, тошнинг дастлабки жойини ахтарди. Чиндан ҳам, тоғдан пастга чўзилиб кетган қияликни кўрди, тошни ўша ердан думалатиб юборишган. Қоя бўлакларидан бири эса унинг йўлини тўслан, атрофда майда тошлар сочилиб ётар, унинг устига тупроқ сепилган бўлиб, бутун майдон кўкаламзорга айланиб кетган эди. Кўм-кўк ўтлар, чанглаллар билан қопланган харсанг тошни қоялардан ажратиб бўлмасди.

Дантес ерни аста кавлади-да, Спада ғоятда усталик билан яширган, йилдан-йилга маҳкамланиб келган ўрта деворни чўкич билан бузишга киришди.

Ўн дақиқа ўтмас, девор ёрилиб, унда қўл сигадиган тешик пайдо бўлди.

Дантес қўлига илингандай зайдун дарахтини йиқитиб, битта шохини кесди-да, уни тешикка сукди, сўнг шуни ричаг сифатида ишлатиб ҳаракат қилаверди.

Аммо харсанг тош ниҳоятда оғир ва тагидаги тошларга жуда маҳам ёпишиб кетган эди, уни афсонавий кучга эга баҳодир ҳам ўрнидан қўзғата олмасди.

Дантес ўйлаб-ўйлаб шундай фикрга келди: даставвал қоя тошини олиб ташлаш керак. Бироқ қандай қилиб? Эдмон саросимага тушиб, атрофга аланглади ва ўқдори тўла қўчкор шохини кўриб қолди. Уни Джакопо қолдириб кетган эди.

Дантеснинг чехраси очилиб кетди: худонинг ўзи яратиб кўйган бу шох унинг мушкуини осон этади.

Дантес чўқични олди-да, узоқ ва оғир меҳнатдан қочиш йўлини ахтарган ер қазувчилар сингари устки тош билан пастки тош ўртасида мина қўядиган тешик қазиди ва уни ўқдорига тўлғазди, рўмолчасини йиртиб, селитра ёрдамида ундан пилик ясади.

Сўнг пиликни ёндириди-да, ўзини четга олди.

Кўп ўтмай дори портлади, унинг бекиёс кучи билан устки тош бир дамда кўтарилиди, пасткиси майдо-майдо бўлиб тўрт томонга сачраб кетди. Дантес очган кичкина тешикдан гув этиб турли курт-кумурсқалар чиқиб тум-тарақай қочди, кулча бўлиб ётган бу сирли йўлканинг соқчиси – катта илон чўзилди-да, гумдон бўлди.

Дантес яқинлашиб келди, тиргаксиз қолган устки тош жар тепасида осилиб қолган эди. Кўрқмас қидирувчи тошнинг атрофини айланаб чиқди, энг омонат жойини танлаб жон-жаҳди билан ричагни босди.

Портлаш натижасида анча лиқиллаб қолган тош тебранди. Дантес яна зўр бериб босди, у тоғни талқон қиласидан паҳлавонга ўхшарди шу пайтда, охири тош ўрнидан қўзғалиб пастга юмалаб кетди ва денгиз тагига тушиб, кўздан йўқолди.

Тошнинг таги юмалоқ майдонча бўлиб, унинг ўртасида чор қирра тош плитага темир ҳалқа ўрнатиб қўйилган экан.

Дантес дастлабки ҳаракати муваффақиятли чиққанидан ҳам кувониб, ҳам таажжубланиб қичқириб юборди.

У ахтаришни давом эттироқчи бўлди-ю, бироқ ҳолдан тойиб, оёклари титраб, юраги қаттиқ уриб, кўзлари тина бошлади. У ишни тўхтатишга мажбур бўлди.

Аммо дам олиш узоққа чўзилмади. Эдмон ричагни ҳалқадан ўтказди-да, зўр бериб кўтарди, тош тахта кўтарилиди. Унинг тагида тим қоронғи форга олиб тушадиган зина нусха йўл бор эди.

Эдмоннинг ўрнида бошқа бирор бўлганда, шу заҳоти кувончидан қичқириб форга ўзини отарди. Дантес бўзариб кетди ва тўхтаб, ўйлаб қолди. Сўнг ўзига-ўзи деди:

– Тўхта! Мард бўлиш керак, мард! Мен бошимдан не-не баҳтсизликларни кечириб келдим, ҳаммасига чидадим, энди

ҳеч қандай умидсизлик мени буқолмайди, ҳа, буқолмайди, асло! Қанчадан-қанча азоб-үқубатлар наҳотки менга сабоқ бўлмаса? Юрак шундай бир нарсаки, у орзу-умидларнинг илк шабадаси эсиши билан дарҳол ортиқ шишиб, кенга-йиб кетади, воқеликнинг совуқ шамоли эслудек бўлса, бирдан сиқилиб кичрайиб қолади. Фарна уйдирма тўқигандир балки: кардинал Спада, форга ҳеч нарса кўмган эмасдир, ҳатто қадам ҳам босмаган бўлиши мумкин, бу ерга мабодо келган бўлса, ҳеч балодан қўрқмайдиган авантюрист, абжир ва қўрқинчли қароқчи Цезарь Борджаиа ундан кейин келиб, унинг изини топгандир, мен кўрган белгиларга қараб форга киргандир, шу тошни кўтариб мендан олдин пастга тушгандир ва менга ҳеч нарса қолдирмай хазинани шипшийдам қилиб кетгандир деб ўйлади.

Дантес чуқур, зимистон тешикка тикилганича бир неча дақиқа тик туриб қолди.

– Дарвоқе, қароқчилар шоҳи Борджианинг қабиҳ қилмишларга тўла ола-чипор ҳаётида бу каби саргузаштларнинг бўлиши ҳеч гап эмас. Бу ажойиб саргузашт унинг жасоратли хатти-харакатларининг зарур бир қисми эди. Чиндан ҳам Борджаиа қачондир, бир кўлида машъала бир кўлида шамшир тутиб бу ерга келгандир, бундан йигирма қадам нарида, эҳтимол, худди мана шу қоя олдида икки бадбуруш, даҳшатли соқчи шоён дикқат билан ерни ҳам, осмонни ҳам, денгизни ҳам назорат остига олиб тургандир, уларнинг хўжайини эса, худди менга ўхшаб, форга киргандир.

«Хўш, унинг сиридан хабардор соқчиларни нима қилди экан Борджаиа? – сўради ўзидан Дантес.

«Аларих гўрковларини қандай қилиб мурда билан бирга дағн эттан бўлсалар, Борджаиа ҳам соқчиларни шундай қилгандир», – жавоб қилди ўзига-ўзи Дантес кулиб.

«Бироқ Борджаиа бу ерга келган бўлса, – давом этди Дантес, – хазинани топиб олиб кетган бўлур эди. Лекин Италияни артишокка ўхшатиб, баргларини битта-битталаб юлиб, яланғочлаб келган Борджаиа вақтнинг қадр-қимматини биладиган бир зот бўлиб, бу тошни яна қайта ўрнига қўйиш учун беҳуда овора бўлиб ўтирасди.

Бас, етар, энди форга тушайлик».

Дантес инсон заковатининг сўнгги сўзи «яна ким билсин»ни оҳистагина тилга олиб зинага қадам қўйди.

Дантес фор қоп-коронғи зимиштун, ҳавоси бузук бўлса керак, деб ўйлаган эди даставвал, бироқ ҳозир тушганда фор ғира-шира ёруғ эди. Форга ҳаво ва ёруғ тешикдангина эмас, қояларнинг кўзга кўринмас тирқишлиаридан киради, ҳатто тешик ва тирқишлиаридан кўм-кўк осмон, қайин дараҳтларининг зангори япроқлари, тоғолчанинг тиканли шохлари кўриниб турарди.

Ҳавоси нам ва кўланса эмас, аксинча, ташқаридагидек майнин эди. Ғира-шира ёруғ горда қоронғида кўришга ўрганган Дантең бирпастда горнинг ҳамма бурчакларини кўздан кечириб чиқди. Горнинг деворлари харсанг тошлардан ясалган бўлиб, уларнинг майдачуида безаклари олмос сингари ялтираб турарди. «— Ҳайхот! — деди Дантең илжайиб. — Кардинал қолдирган хазина шу экан-да, олижаноб аббат эса ялтироқ деворларни тушида кўриб, улкан орзу-умидларга тўлиб юрган экан-да». Аммо Дантең васиятноманинг ёдига қолган қўйидаги сўзларини эслади: «Иккинчи тешикнинг энг тўридаги бурчакда...»

Дантес эса ҳозир фақат биринчи форга кирди, иккинчи сига кирадиган йўлни топиш керак.

У атрофга қаради. Иккинчи фор фақат оролнинг тўрида бўлиши керак. Эдмон тош тахталарни кўздан кечириб чиқди ва горнинг тешиги шу ерда бўлса керак, деб ўйлаган деворини тақијлатга бошлади. Бу тешикни жуда эҳтиёткорлик билан бекитган бўлсалар керак.

Эдмон бир неча дақиқа тош деворни чўкич билан урди, тош девор ниҳоятда қаттиқ эди, Дантеңни тер босди. Ахирни бориб тош деворнинг бир жойидан бўғиқ паст овоз чиқди. У кўзларини жавдиратиб деворга тикилди ва маҳбусликда чархланган зеҳни билан тешик мана шу ерда эканини англади.

Бироқ вақтни қадрлашда Цезарь Борджиадан бир энлик ҳам қолишмайдиган Дантең горнинг бошқа деворларини ҳам чўкич, ерни милитиқ қўндоғи билан уриб синаб кўрди, шубҳали жойларнинг қумини ағдарди, ҳеч нима топилмагач, ҳалити девор ёнига қайтди.

У яна қаттиқроқ урди.

Шу пайт чүкич зарбидан девордан бұлак-бұлак шувоқ-пар ажралиб туша бошлади ва оддий қурилишда ишлатипадиган оппоқ тош күринди, қоядаги ҳалиги тешик мана шу тошлар билан бекилгандын бўлиб, устидан шуваб ташланган эди.

Сўнг Дантең чўкичнинг ингичка ўтқир учи билан урган эди, у деворга бир дюйм кириб кетди. Излашни шу ердан бошлаш керак экан аслида.

Фарианинг ҳақ эканинга қанча кўп далип топған сари Дантеңи шубҳа қўйиноққа солар, умидсизлик туйғуси оша борарди. Бу инсон табиатининг таажжубланарли хусусияти. Ҳозирги кашфиёти унга далда бериб, жасорат бағишлиши керак эди, бироқ аксинча, тинкасини қуритди. Чўкич деворга суркалиб, кўлидан тушиб кетган эди. Эдмон чўкични ерга қўйиб, пешанасини артди-да, ўз-ўзига, бирор бегона киши пойлаб турмаялтимиқан, қарайчи, деб ғордан ташқари чиқди, аслида мақсади тоза ҳаводан нафас олиш эди. У ҳушидан кетишига сал қолган эди.

Оропда одам боласидан асар йўқ эди, қуёш осмонифафалакдан ўзининг жазирама нурларини тўқяпти. Узоқда кўм-кўк денгиз устида балиқчиларнинг қайиқлари қанот ёзялти.

Эрталабдан буён Дантең ҳеч нима егани йўқ, чунки овқатланишга вақти бўлмади, у бир қултум ром ичди-да, қайтиб ғорга тушди.

Сал илгари зилдек кўринган чўкич энди яна енгил туюлди. Дантең уни даст кўтариб ғайрат билан ишга киришиб кетди.

Чўкичини бир неча бор урганидан кейин маълум бўлдик, тошлар бир-бирига ҳеч нарса билан ёлиширилмаган экан, шунчаки уст-устига териб, шуваб қўйилған экан. Эдмон каваклардан бирига чўкичнинг учини тиқди-да, дастасини гавдаси билан босди, тош оёғи остига кўчиб тушди.

Ана шундан сўнг Дантеңнинг иши осонлашди. У чўкичнинг учи билан тошларни ағдариб ташлай берди.

Дантең ўзи ўйган тешикка аллақачон кирса бўларди, бироқ у ишончи ва орзу-умидларининг тўсатдан пучга чиқиб қолишидан қўрқиб, бу ишни кейинга суриб келаётган эди.

Ахири бориб, Дантең бекарорликни, шубхани улоқтириб ташлади-да, биринчи ғордан иккинчисига қадам қўйди. Иккинчи ғор биринчисидан паст, қоронғи ва мудҳиш эди. Ҳозиргина ўйилган тешикдан кирган ҳаво қўланса ва рутубатли эди, биринчисида бундай эмас эди-ку, деб таажжубланди Дантең. Эдмон ташқаридан ҳаво кириб, ғорни бироз шамолплаттунча тўхтаб турди-да, сўнг ичкари кирди. Кираверишдан ўнг томонда узоққа чўзилган қоп-қоронғи бурчак бор эди. Бироқ биз Дантең қоронғига кўнигиб қолганини айтган эдик.

У ғорни кўздан кечириб чиқди. Буниси ҳам биринчиси сингари бўм-бўш эди.

Хазина, у ҳақиқатан бор бўлса, мана шу бурчакка кўмилган бўлиши керак.

Мана, уқубатли дақиқалар келди энди. Икки фут ер қазиб олинса бас – Дантең ё мисли йўқ баҳтга эга бўлади ёки умилалири пучга чиқиб, бутунлайн баҳти қароликка дучор этилади.

У бурчакка борди-да, бирдан ғайратга миниб ерни кавлай бошлади. Бешинчи ёки олтинчи марта урилганда чўкич қандайдир темирга тегди.

Дафн қўнфироқларининг овози ҳам, ташвишли бонглар ҳам ҳеч вақт Дантеңга ҳозирги темир товушидек қучли таъсир этмаган эди.

Дантең, мабодо ҳеч нарса топмаганида ҳам бунчалик ва ҳимага тушиб, ранги ўчиб кетмаган бўлур эди.

У чўкични яна бошқа ерга уриб кўрди, у ердан ҳам темир овози эшитилди, аммо бу галги овоз бошқача эди.

– Бу темир қопланган ёғоч сандиқнинг овози, – деди ўзўзига у.

Шу пайт тешикдан кимнингдир сояси кўринди.

Дантең дарҳол чўкични қўйиб, милтиқни қўлига олдида, югуриб ғордан ташқарига чиқди.

Ғор ёнидан бир ёввойи эчки югуриб ўтди-да, бир неча қадам нарида тўхтаб, ўт чимдий бошлади.

Тушки овқат ҳам таъмин бўлди, деб ўйлади шу он Дантең, бироқ милтиқ овозини бирор эшитиб қолади, деб кўркди.

У бир оз ўйлаб турди-да, бир дараҳтни кесиб олиб, контрабандистлардан қолган чўёда ёндириб олиб, ғорга қайтди.

Эдмон кўздан кечириши керак бўлган майда-чуйда нарсаларнинг биронтасини ҳам қўймай қараб чиқмоқчи бўлди. Ўзи кавлаган чуқурга машъалани тутиб қаради, ўйлагани тўғри чиқди: чўкич ростданам гоҳ темирга, гоҳ ёғочга тегаётган экан.

Дантес машъалани ерга суқиб қўйди-да, яна ишга киришиб кетди.

Бир неча дақиқа ичида ерни узунасига уч фут ва энига икки фут қазиб очди, унинг кўз олдида қайниндан ясалган ва зарбли тунука қопланган сандиқ пайдо бўлди. Сандиқнинг қопқоғи устида Спадалар қавмининг кумушдан ясалган тамғаси – итальянча қалқон устида тикка қўйилган қиличининг сурати ўймакорнинг моҳир кўллари билан ясаб қўйилган эди.

Дантес бу тамғани дарров таниди, чунки аббат Фария бир неча марта бу тамғанинг суратини чизиб берган эди.

Энди ҳеч қандай шубҳага ўрин қолмади. Хазина мана шу сандиқда, бўлмаса бўш сандиқни ким ҳам бунчалик маҳкам яшиарди.

Дантес бир зумда сандиқнинг атрофини тупроқдан тозалади. Дастреб юқори халқа, кейин икки осма қулф, сўнгра иккала ёнидаги дасталари кўринди. Металлни гулга айлантириб юбориш санъати авж олган даврнинг ажойиб ҳуарманалари буларнинг ҳаммасини зўр моҳирлик билан йўниб ясашган эди.

Дантес сандиқни дасталаридан ушлаб сал кўтармоқчи бўйди, бироқ жойидан қўзгатолмади. Сўнг у сандиқни очаман деб уриниб кўрди, аммо у жуда маҳкам қулфлаб қўйилган эди, бу содик соқчилар ўзларига топшириб қўйилган бойликни гўё ҳеч кимга беришни истамасдилар.

Дантес чўкичининг ўткир учини сандиқнинг қопқоғи тагига суқди-да, дастасини кўкси билан босди, қопқоқ фий-қиллаб ёрилди, темир тасмалар бўшашиб ажралиб кетди, шундан сўнг сандиқ очилди.

Дантеснинг аъзойи бадани титраб кетди. У милтиқни олиб, тепкисини кўтарди-да, ёнига қўйди. Дастреб у осмонда кўпроқ юлдуз кўриш ниятида кўзларини юмадиган болага ўхшаб, кўзини юмди, сўнг очди ва кўзлари қамашиб нафаси ичига тушиб кетди.

Сандиқнинг ичи уч бўлакка бўлинган эди.

Биринчи бўлимда қизғиши олтин червонлар ялтираб турибди.

Иккинчисида ҳали ишланмаган, бироқ қиймати олтинга тенг ём билар қатор териб қўйилган.

Учинчиси эса олмослар, марваридлар, ёқутларга лиқ тўла эди. Эдмон ҳовучини тўлдириб-тўлдириб совура бошлади, қимматбаҳо тошлар бир-бириннинг устига шаршара каби ялтираб тўкилар, ойнага урилган дўл каби тиқирлаб овоз чиқаради.

Бу ажойиб манзарага кўзи тўйган ва титроқ босган қўлларини олтин ва дур-гавҳарларга суқа-суқа кўнгли тўқ бўлган Эдмон ўрнидан иргиб турди-да, ақлдан озаётган кишига ўхшаб, гордан ташқарига отилди. Денгиз кафтдай кўриниб турадиган қоя чўққисига чопқиллаб чиқди. Атрофда бирор инсон қораси кўринмасди. Бу беҳисоб бекиёс бойлик ёнида унинг бир ўзи эди. Бу бойлик уники бўлиб қолди энди. Бироқ, бу тушими ёки ўнгими? Тушига кирдимикин ёки ҳақиқатан мавжудмикин бу хазина?

Дантес олтинларни яна кўргиси келар, бироқ ўша манзарага бардош бериб қараб тура олармикинман деб қўрқарди. У эс-ҳушини йиғишга уринаётгандек, икки қўли билан бошини маҳкам ушлаб олди-да, боши оққан томонга юргурди. Сўнг гир айланиб, орқасига қайтди. Ҳамон ишончи комил бўлмай биринчи форга отилиб кирди, ундан иккинчи сига ўтди, кўз олдида яна ўша олтин ва олмос кони пайдо бўлди.

Бу гал у тиз чўкиб қалтироқ қўлларини титраб турган юрагига босди-да, фақат худога аён дуолар ўқиб ибодат қилди.

Бир оз вақт ўтгач, Эдмон ўзини анча босиб олди ва елкасига баҳт қуши чиндан ҳам кўнганига ишониб, боши кўкка етди. Шундан сўнг бойлигини ҳисоблай бошлади. Сандинда ҳар бири икки фунт ва уч фунтдан мингта олтин ёмби, йигирма беш минг олтин червон (буларнинг ҳар бири саксон франкка тенг эди) бор экан. Бу олтин пулларга папа Александр VI ва ундан олдинги папаларнинг суратлари солинган эди, Данте олтин пулларнинг фақат ярмини санаб чиқди. Пировардида икки қўли билан олмос, марварид ва

бошқа қимматбаҳо тошларни ўлчаб чиқди, бу тошларни замонасисининг энг моҳир ҳунармандлари ажойиб жимжи-мадор нақшлар билан безашган ва эндилликда булар бади-ий жиҳатдан бебаҳо буюмга айланиб қолган эди.

Қош қорайиб бормоқда. Дантең қоронилик босаёттагини англади. Тунла ғорда қолиб кетмайин тағин, деди-да, мильтигини олиб ташқарига чиқди. Бир неча қотган нон ва уч-тўрт қултум вино билан кечки овқатни тановвул қилиб олди. Сўнг у тош тахтани эски ўрнига қўйди-да, уннинг устига чўзилди ва гавдаси билан ғорнинг оғзини яшириб бир неча соат ухлаб олди.

Бутун вужуднни завқ-ҳавас қамраб олган бу йигит учун бу кеча ҳам нашъали, ҳам даҳшатли бўлиб ўтди.

IV. НОТАНИШ ОДАМ

Тонг отди. Дантең анчадан буён кўз юммай ётган эдн. Қуёш кўтарилиши билан ўрнидан турди-да, кечагидек атрофини кўздан кечириш учун оролнинг энг баланд чўққи-сига чиқди. Ҳеч кимнинг қораси кўринмасди. Эдмон пастга – ғор олдига борди, тош тахтани четга суриб қўйиб, ичкари кирди, чўнтақларини қимматбаҳо тошларга тўлдириди, сандиқнинг эшигини маҳкам бекитди, ерни текислаб, кавлангани билинмасин, деб қум сепди, ғор оғзини тош тахта билан бекитиб, устига тошларни уйиб қўйди-да уларнинг ораснга тупроқ сепди, кўм-кўк дарахтлар ўтқазиб, улар қўкариб кўпдан бери ўсиб ётган дарахтга ўхшасин, деб сув ҳам сепиб қўйди: оёғи изларини текислаб ташлади. Сўнг ўртоқларининг келишини тоқатсизланиб кутди.

Эндилликда олтин ва олмосларга тикилиб ўтиришга мутлақо ҳожат қолмади. Энди ҳаётга, одамлар орасига қайтиб бориб, мавқе, обрў ва ҳукмронликни эгаллаши керак, ҳа, эгаллаб олиши даркор! Маълумки, буларни ҳозирги замонда, инсон қўлида энг зўр, энг улуғ куч ҳисобланган бойлик билан, олтин билангина қўлга киритиш мумкин.

Контрабандистлар олти кундан кейин қайтишди. Дантең узоқда кўринган «Ёш Амелия»ни юриши ва кўринишидан таниб олди. У ярадор Филоктет сингари, кема тўхта-

тән ерга оқсокланиб борди. Ўртоқлары қирғоққа түшгандар, ҳали ҳам оғриқ борлигидан зорланиб, ҳар ҳолда илтгаридан ҳоли дуруст эканини айтди. Сүңг уларнинг ҳикояларини тинглади. Экипажнинг иши бошда ўнгидан келибди. Бироқ улар юкларни эндигина тушириб бўлгандар, соқчилар кемаси Тулондан чиқиб, улар томонга йўл олганини билиб қолибди. Шундан кейин улар шошилиб йўлга чиқишибди. Матрослар, аттанг, қани ҳозир кемани жуда моҳирлик билан тез юргизадиган Дантеас бўлса эди, деб уни эслаб, кўп афсусланибдилар. Кўп ўтмай уларни қувиб келаётган соқчи кемани кўриб қолишибди. Бироқ «Ёш Амелия» экипажи қоронгидан фойдаланиб, Корс бурунини айланиб ўтиб, соқчилар кўзидан ғойиб бўлибди.

Умуман олганда, сафар муваффақиятли ўтибди. Ҳамма, айниқса, Джакопо Дантеаснинг бу галги сафарда бўлмаганига ва фойдадан ўз улуши – эпллик пиастрни ололмаганига ачинди.

Эдмон ўзини вазмин тутди, оролни ташлаб кетганда олиши мумкин бўлган ақчани айтганларида, у ҳатто тишининг оқини ҳам кўрсатмади. «Ёш Амелия» фақат уни олиб кетиши учун Монте-Кристо оролига келган эди, шу сабабдан ўша кеч Дантеас буюмларини йигиштириб кемага чиқиб олди ва капитан билан Ливорнога жўнади.

Ливорнога келгач, у сарроф яхудийникига бориб, энг майда тошларидан бешгасининг ҳар бирини беш минг франқдан сотди, яхудий матросдан бу қимматбаҳо тошларни қаердан олдинг, деб сўраши мумкин эди, бироқ ҳар бир тошдан минг франқдан фойда кўришини билиб, гиқ этмай қўя қолди.

Эртаниси Дантеас янги балиқчилар қайиги сотиб олиб, Джакопога ҳадя қилди, бунинг устига, матрос ёллаш учун деб юз пиастр ақча ҳам берди, буларнинг эвазига Джакоподан Марселга бориб Мельян хиёбонида яшовчи Луи Дантеас деган чолдан ва Каталани қишлоғида турувчи Мерседес деган қиздан хабар олиб келишини сўради.

Бу гал Джакопо туш кўрляман шекилли, деб ўйлади. Аммо Эдмон матросликка ота-онаси пул бермаганига аччик қилиб кирганини, Ливорнога келиб тօғасининг васият қилиб қолдирган меросига эга бўлиб қолганини айтди. Дан-

тес оқ-қорани таниган одам, бундайлар ёлғон гапирмайды, бунга Джакопо заррача шубҳа қилмас эди.

Дантеснинг «Ёш Амелия»да хизмат мұддати тугади, у капитан билан хайрлашды, капитан унга жавоб бермоқчи эмасди, бироқ мерос олганини эшитиб, шаштидан қайтди.

Эртаниси Джакопо Марселга жүнади. Дантес билан Монте-Кристо оролида учрашадиган бўлишиди.

Шу куни Дантес ҳам «Ёш Амелия» экипажига катта-кatta мукофот бериб, ҳеч кимга қаёққа кетаётганини айтмай, бирор кун келиб, сизни хабардор қиларман, деб капитанга вайда бериб жўнаб кетди. У Генуяга йўл олди.

Шу вақт Генуя гаванида кичкина кемани синовдан ўтка-зишаётган эди. Уни бир инглиз генуяликларни ўрта ер денигизида кемасозликда «устаси фаранг» деб эшитиб, буюртма берган эди. Инглиз кемага кирк минг франк тўлашга шартлашган эди. Дантес эса олтмиш минг бераман, аммо кема шу буғуноқ менга топширилиши шарт, деди. Кемаси битгунча инглиз Швейцария бўйлаб сайр қилиб кетди. У бир ойдан берида етиб келмасди. Кемасоз у келгунча яна бирини ясаб қўярман деб, Дантеснинг шартига кўнди. Эдмон кемасозни яҳудийнинг дўконига олиб бориб орқа хонага ўтди ва яҳудий шу заҳоти кемасозга олтмиш минг франк санаб берди.

Кемасоз Дантесга экипаж составини ёллаб бермоқчи бўлган эди. Дантес, бир ўзим юришга одатланиб қолгандан, деди-да, каютасидаги каравотининг бош томонига ичи учга бўлинган ва ҳар бир бўлимга алоҳида қалит тушадиган маҳфий қулфли сандик ясаб беришни илтимос этди. У сандик ичидаги бўлинмаларнинг ҳажмини ўлчаб бўрди, бу илтимос эртанисиёқ бажо келтирилди.

Икки соатдан сўнг Дантес Генуя портидан йўлга чиқди. Якка ўзи сўзишга одатланган испаниялик тўрани қизиқиб кузатганлар кўп эди портда.

Дантес кемани зўр маҳорат билан ҳайдаб кетди. Бирги-на руль воситаси билан кемани у истаган томонига буриб бораради, кема ниҳоятда итоаткор чиқиб қолди. Дантес ҳам, генуя кемасозларининг чиндан ҳам ажойиб усталар эканига ишонди.

Одамлар кема кўздан ғойиб бўлгунча кузатиб туришди, сўнг унинг қаёққа кетаётгани тўғрисида жумбоқлар айта бошлиши: бири Корсикага кетди деса, иккинчиси Эльбага йўл олди дерди. Баъзилар у Испанияга кетди деб ўзининг гапини маъқул киларди. Яна бири, Африкага кетди бу, деб гап маъқулламоқчи бўларди. Лекин бирор киши Монте-Кристо оролини тилга олмади.

Дантес эса худди ўша оролга йўл олганди.

У иккинчи куннинг охирида оролга етиб келди. Кема жуда енгил, тез юрар қилиб ишланган экан, оролгача бўлган масофани ўттиз беш соатда босиб ўтди. Дантес оролнинг қирғоқларини жуда пухта ўрганиб олди, шунинг учун ҳам гаванга кирмай, кичкина бир кўрфазга кириб тўхтади.

Орол бўм-бўш, Дантес кетгандан буён оролга ҳеч ким келмаган бўлса керак. У форга кирди, сандиқ Дантес қандай қилиб кўйиб кетган бўлса шундайлигича турган эди.

Шу куннинг эртаси Дантес беҳисоб бойлигини қайиққа олиб чиқди-да, яширин сандиқнинг учала бўлимига солиб қулфлаб кўйди.

Дантес яна бир ҳафта сабр қилди. Шу етти кун мобайнинда у, отини совитиб юрган чавандоз сингари, қайиги билан орол атрофини бир неча бор айланиб чиқди, кемасининг яхши ва ёмон томонларини, камчиликларини билиб олди, яхвисини такомиллаштириб, камчиликларини тузатишга қарор қилди.

Саккизинчи кун барча елканларини ёйиб келаётган қайиқни кўрди, буд Джакопо эди. У сигнал берди, Джакопо жавоб қайтарди, икки соат деганда қайиқ кўрфазга кирди.

Эдмон иkkala саволга ҳам ноҳуш хабар олди.

Кекса Дантес дунёдан ўтган, Мерседес ғойиб бўлган эди.

Эдмон бу хабарни вазминлик билан тинглади, бироқ шу заҳоти қирғоққа чиқиб кетди, Джакопога тушишни ман этди.

Икки соатдан сўнг у қайтиб келди, Джакопонинг қайиғидаги икки матрос Дантеснинг кемасига ўтиб, елканларни ишга солди. У Марсель томонга юрилсин деб буйруқ берди. Отасининг вафотини у олдиндан биларди, аммо Мерседесга нима бўлди экан?

Эдмон ўз сирини ошкор этмай, бирор агентта топшириқ беролмасди, бунинг устига яна бир қанча маълумотлар олмоғи керак, буни фақат ўзи бажо келтириши мүмкін. Ливорнодаги сартарошнинг ойнасига қараб ўтирганда, жуда ўзгариб кетганини кўрган эди, демак, таниб қолишади деб хавотирланишга асос йўқ. Яна ўз афт-ангорини ўзгартириб юборадиган воситаларнинг ҳаммаси ўз қўлида. Хуллас, кунлардан бир кун эрталаб Дантесининг елканли кемаси балиқчилар қайиги кузатувида Марсель портига кирди-да, машъум оқшомлардан бирида Эдмонни қайиққа солиб, Иф қальасига олиб кетган жойга келиб тўхтади.

Данте жандармларнинг эшқакли карантин қайиги яқинлашиб келаётганини кўриб, юраги шиф этиб кетди. Аммо у ўзини босиб олди-да, ҳеч хавотир олмай Ливорнода сотиб олган инглиз паспортини курсатди ва Францияда маҳаллий француз паспортидан обрўлироқ ҳисобланган ана шу паспорти билан қирғоққа тушиб кетаверди.

Каннебъер кўчасида учратган биринчи таниши «Фараон» кемасининг матроси бўлди. Бу одам бир вақтлар Дантесининг қўлида хизмат қилганди, Данте бу қулай пайтдан фойдаланиб, ўз важоҳати чиндан ҳам ўзгарганми, йўқми эканини синааб олмоқчи бўлди. Эдмон матрос олдига тўғри борди-да, унга бир неча савол берди, матрос ҳам биринчи марта кўрган киши билан қандай гаплашилса, худди шу тарзда жавоб берди.

Данте керакли маълумотлар бергани учун матросга танга узатди: бир дақиқа ўтар-ўтмай ҳалиги азамат матрос югуриб қайтиб келди.

Данте уни табассам-ла, кутиб олди.

– Жаноб, кечиринг мени, – деди матрос, – сиз менга икки франкли танга бермоқчи бўлиб адашиб, икки ҳисса ортиқ Наполеондор бериб юборибсиз.

– Азизим, ҳақ гапни айтдинг, мен адашибман, – деди Данте, – бироқ сенинг бу софдиллигинг мукофотга сазовордир, шунинг учун мана бу иккинчисини ҳам олгин-да менинг соғлиғим учун ўртоқларинг билан ичгин.

Матрос ҳанг-манг бўлиб, Эдмонга раҳмат айтишни ҳам унутиб қўйди. У Дантесининг орқасидан қараб туриб:

– Ҳиндистондан келган набоблардан бўлса керак. – деб қўйди.

Дантес йўлида давом этди. Ҳар қадамда юрак тепиши кучайиб борарди унинг. Фикр-хаёлимиздан ҳеч қачон ари-майднган ёшлик даври ҳар бир муюлишда, ҳар бир бури-лишда Дантес кўз оллида гавдаланиб турарди. Ноайль кўча-си охирига бориб Мельян кўчасини кўрди-ю, оёқлари тит-раб, гандиралаб кетди ва нақ бўлмаса, ўтиб бораётган извош тагида қолаёзди. Бир вақтлар отаси истиқомат қил-ган уйга яқинлашди. Чол меҳр қўйиб ўстириб келган дер-задаги гуллардан асар ҳам қолмабди.

Дантес дараҳтга суюнди-да, эски уйнинг юқори қават-ларига тикилиб ўйга ботди. Сўнг эшик олдига келди, ич-кариға кириб, бўш квартира борми, деб сўради. Бешин-чи қаватдаги ўйлар банд дейипса-да, у ўша қаватни кўришга ниҳоятда иштиёқи зўр эканини изҳор этгач, қоровул юқорига чиқиб, турғанлардан хорижий мәхмон-га ўйларни кўришга рухсат этишларини илтнисос этди. Икки хонадан иборат бу квартирада ёш келин-куёв ис-тиқомат қиларди. Буларнинг тўйи ҳам яқингинада, икки ҳафта бурун ўтган эди. Бахтиёр ёшларни кўриб Дантес ўксиниб қўйди.

Дантеснинг отаси турган квартирада ундан ҳеч қандай из қолмаган эди. Деворга бошқа гулқоғоз ёпништирилган, ёшлигини эслатадиган ҳамма эски буюллардан биронтаси йўқ. Факат деворлар илгаригича турибди.

Дантес каравотта кўз ташлади: каравот отаси ётган жой-да эди.

Эдмоннинг кўзлари беихтиёр жиққа ёшга тўлди: ахир унинг бечора ғариб отаси мана шу ерда охириги марта ўғлини тилга олиб дунёдан ўтган эди-да.

Ёш келин-куёв бу жиддий кишининг юзларидан мунчоқ-мунчоқ ёш оқаётганини кўриб ҳайрон бўлиб қолишиди. Аммо қайғу-алам олдида ҳамма лол қолади, шунинг учун нотаниш кимсани саволга тутмадилар. Эдмонга халақит бер-майлик, деб ўзларини четга олдилар, факат у хайрлаша бошлагач, ёнига келиб, истаган вақтида келишн мумкин-лигини ва квартиранинг эшиги унинг учун ҳамиша очиқ эканини изҳор этиб, кузатиб қўйдилар.

Бир қават пастга түшгач, Эдмон яна бир эшик опдида тұхтади-да, машиначи Кадрусс ҳалиям шу ерда турадими, деб сұради. Қоровул, сиз сұраган одамнинг ишлари касод-га учраб хонавайрон бўлди, ҳозир у Бельграддан Бокэрга борадиган йўл устида қовоқхона очиб тирикчилик қилиб юрибди, деди.

Дантес ташқарига чиқиб, уй хўжайнининг манзилини сўраб олиб, ўша томонга йўл олди. Ўзини лорд Уилмор деб таништири (сотиб олган инглиз паспортида шундай ёзилганди). Отаси яшаган ҳалиги уйни йигирма беш минг франк-ка сотиб олди. Бу – уйнинг ҳақиқий нархидан ўн минг франк ошиқ эди. Лекин хўжайнин ярим миллион талаб қилгандა ҳам Дантеч чурқ этмай санаб берарди.

Нотариус уй сотилганини бешинчи қаватдаги ҳалиги ёш оиласа хабар қилди ва янги хўжайнин агар ёшлар ҳозир турган икки хонани унга бўшатиб беришса истаган бошқа квартирани олишлари мумкин, деганини етказди.

Бу кутилмаган воқеа Мельян аҳолиси ўртасида турли мишишларга сабаб бўлди.

Аммо бугун Мельян хиёбонидаги уйга келган ажнабийни кечқурун Каталани қишлоғида сайд қилиб юриб, камбағал балиқчининг уйида роса бир соат бўлиб ўн беш йил бундан мұқаддам вафот этган одамларни сўраб-суринтириб юргани ҳаммани ҳайратга солиб қўйди.

Эртаниси балиқчилар үйларига қадам ранжида қилган кишидан тўрлар билан бирга каталан қайиғини тұхфа сифатида олдилар.

Балиқчилар ҳимматли жанобга миннатдорчиллик билдиromoқ учун боргандаридан, у аллақандай матрослар билан гаплашиб, отта миниб Марселнинг Экс дарвозасидан чиқиб кетган эди.

V. «ГАР КЎПРИГИ» ҚОВОҚХОНАСИ

Кимки мен сингари жанубий Франция бўйлаб саёҳат қилган бўлса, Бельгард билан Бокэр ўртасида, қишлоқдан шаҳарга борадиган йўлнинг тахминан ярмида, лекин ҳар ҳолда Бельгардга қараганда, Бокэрга яқинроқ жойдаги кичкина қовоқхонани кўрган бўлса керак. Қовоқхонанинг

сал шамол турса тебраниб ғийқиллаб турадиган тунука пав-ҳасида Гар күппригининг ғалати сурати солиб қўйилган. Рона дарёсининг оқимига қараб борилса, қовоқхона катта йўлнинг чап томонида дарёга орқасини ўгириб қад кўтариб турибди. Орқа ҳовлисида пастқам ҳовлиси бор, унда бир неча атиргул ва яна бошқа мева дарахтлари сўлиб, чанг босиб ётибди, дарахтлар оралигига сабзавот, аксари, саримсоқни ёз, гармдори ва пиёз экилади. Бурчакда итальян қарағайи гумбазнусха баланд шоҳларини жазира-ма офтобга тутиб, унугилган соқчи сингари серрайиб турибди.

Бударахтларнинг ҳаммасини каттасидан тортиб кичигигача табиатнинг ўзи эгри-буғри қилиб яратган ва Привансдаги уч офатнинг бири ҳисобланган мистраль (Франциянинг ана шу районларида бўладиган совуқ ва қуруқ шамол) эслан томон эгилиб туради. Қолган икки офат Дюранс¹⁴ ва парламент¹⁵ ҳисобланади.

Атрофда, чанг босиб ётган кенг майдонда, онда-сонда буғдой бошоқлари сўлиб салом бериб турибди, афтидан, маҳаллий боғбонлар буғдойни ҳавасга ўстиришган бўлиб, бу овлоқ ерга келиб қолган саёҳатчиларнинг қулоқ-мияси-ни қоқиб қўлига берадиган чирилдоқ чигирткаларга қўноқ бўлиб хизмат қиласар эди.

Бу қовоқхона эр-хотиннинг қўлига ўтганига роса етти йил бўлди. Уларнинг фақат иккитагина хизматчиси – Тринетта номли аёл ва Пако номли отбоқари бор эди, аслида икки хизматчи кифоя эди қовоқхонага, чунки Бокэр билан Эг-Морт ўртасида канал казилгач, почтани отларда эмас, юқ кемасида, йўловчиларни извошда эмас, кемада ташийдиган бўлиб қолди.

Бу канал, шўрлик қовоқхона хўжайинининг ярасига туз сепиб, у сув ичидаги Рона дарёси билан йўл ўртасида, қовоқхонадан атиги юз қадамча наридан ўтарди.

Бу фақирона қовоқхонанинг хўжайини қотма, новча, қинғир бурун, тишлари оппоқ, ҳақиқий жануб кишиси эди.

¹⁴ Рона дарёсининг тез-тез тошиб турадиган ирмоғи.

¹⁵ Революциядан бурунги Франция суди.

Ич-ичига тушиб кетган күзлари ҳамиша чақнаб турарди. Қариллик эшигини қоқиб келаётганига қарамай, сочла-ри қалин, бароқ соқоли қора, онда-сонда оқ туша бошланған. Азалдан сарық мafиз юзлари әртадан кечгача эшик олдида хұранда кутиб, тамом қорайиб кетган эди, бу кутишлар күпинча беҳудага чиқарди. Бу бизнинг эски танишмиз Гаспар Қадрусс эди. Унинг қызы өзінде Мадлен Радель деб аталған хотини рангпар, озғын, дардчил аёл эди. У Арпъяқинида туғилған бўлиб, ўша ўлканинг аёллари каби супув эди, бироқ Эг-Март кўллари, Камарг балчықзорлари яқинида яшовчилар ўртасида тарқалған ич безгаги касали туфайли унинг юзлари сўлиб қолған эди. Мана шу сабабли у иккинчи қаватдаги хонасидан ташқарига камдан-кам чиқар, кун бўйи безгаги хуруж қилиб, каравотидан ёки юмшоқ курсидан турмасди, ташқари эшик остонасида уззуқун сарғайиб ўтириб, кечқурун қайтганида, тақдирдан нолийвериб эрининг жонига тегиб, безор қиласарди. Эри эса унга фалсафиј жавоб қиласарди:

– Бас қил, Карконтада! Худойимнинг ёзгани шу.

Хотинига «Карконтада» деган лақаб қўйишининг сабаби шуки, Мадлена Радель Салон билан Ламбекс ўртасидаги Карконтада қишлоғида туғилған. Ўша районларда одамларнинг лақабини айтиб чақириш одат бўлиб қолганидан хотинини Мадлена деб эмас, ўз кўпол овозига жозиба бериш учун бўлса керак. уни Карконтада деб чақирадиган бўлиб қолганди Қадрусс.

Қовоқхоначи тип учиди илоҳий тақдирга тан берди-ю, аммо ўзи ҳам каналнинг касофати билан ишлари юришмай, мушкуп ҳолга тушиб қолганидан ичидаги хўп нолир, куйиб жизғанак бўлиб юрарди... Шунинг учун хотинини бу борада койиши шунчаки юзаки гап эди. Барча жануб кишиларидек, у ҳам нафсини тия оладиган, инжиқтлик, тантиқликни билмайдиган зот бўлиб, ҳамма ерда кеккайиб, ҳеч кимдан кейинда қолгиси келмасди. Фароғатда яшаган кунларидаги биронта сайд-томоша, ўйин-кулгидан қолмас, Карконтасини қўлтиқлаб, ҳозир бўлар эди. Иккисининг кийими башанг бўлур эди. Қадрусснинг устида бичими ҳам каталанча, ҳам андалузча гўзал костюм, хотинининг устида арлезин хонимларининг греклар ва арабларни кига ўхшаш

гүзап либос бўларди. Лекин бора-бора соатларнинг олтин занжирлари, марварид-маржонлар, ранго-ранг камарлар, баҳмал камзуллар, шойи пайпоқлар, кумуш тўқали кавушлар бирин-кетин қўлдан кетаверди. Гаспар Кадрусс эса одамлар олдига илгаригидек башанг кийиниб чиқиш имкониятидан маҳрум бўлиб, қовоқхона атрофида бўлаётган ва шўх, шовқин-суронлари билан юракларни пора-пора қилаётган байрамларга ўзи ҳам, хотини ҳам мутлақо қатнашмай қўйди. Қовоқхонани эса фақат фойда кетидан югуриб эмас, бирор бошпанага эга бўлиш учун ҳам сақлаб турарди.

Кадрусс одатдагича тонг отиши билан қовоқхона эшиги остонасига чиқиб олиб, гоҳ товуқлар изғиб юрган кўлобга, гоҳ икки томонга – жанубга ва шимолга чўзилиб кетадиган бўм-бўш йўлнинг тўрига қайғули кўзларини тикиб ўтиради. Шу пайт дабдурустдан хотинининг чинқирган овози эшитилди, ударҳол постини ташлади-да, вайсаб-вайсаб иккинчи қаватга кўтарилиди. Бирор келиб қолса, марҳамат қилиб кираверсин дегандек эшикни панг очик қолдириб кетди.

Кадрусс ичкарига кирган пайтда, ҳали биз тасвир этган ва боя қовоқхона хўжайинининг кўзлари нигорон бўлган катта йўлда ҳамон инсон зотининг қораси ҳам кўринмасди. Йўл икки томонда қаторлашиб сўлпайиб турган дараҳтлар ўртасида охири йўқ оплоқ лента каби чўзилиб ётарди. Бу сахрода шу пайт ўз ихтиёри билан кимнинг юргиси келарди дейсиз.

Аммо шунга қарамай, ҳар эҳтимолга қарши агар Кадрусс ўрнидан қўзғалмай турганда, Бельгард томоницдан отига озор бермай аста йўрттириб келаётган киши қовоқхонага яқинлашиб келаётганини кўриб ўзида йўқ қувонган бўлур эди. Отлик, жазирама офтобга қарамай, устига узун қора сутана, бошига уч бурчакли қалпоқ кийиб олган кашиш эди. Йўрға аста елиб-югуриб келарди.

Кашиш қовоқхона эшиги олдида тўхтади, от хўжайинини тўхтатдими ёки хўжайн отними – билиб бўлмасди. Бундан қатъи назар кашиш отдан тушди-да, жиловини омонат дераза эшиги ҳалқасига боғлаб қўйди, эшик оғидига келди ва қизил чит рўмолчаси билан юзидан маржон бўлиб

оқаётган терни артди, сүнг қўлидаги ҳассасининг темир дастаси билан эшикни уч марта қоқди.

Бузоқдек қора кўпак ирғиб туриб, бир неча қадам ютуриб товушининг борича вовиллади. Бу ҳам қовоқхонага одам жуда камдан-кам келаётганинг далили эди. Деворга ёпиштириб ясалган тахта зина шу заҳоти бу факир кулба эгасининг қадамлари остида қисирлай бошлади, у эгилиб-букилиб, орқаси билан эшик олдида турган кашиш олдига тушиб келди.

– Тушяпман, ҳозир, – дерди ҳайратда қолган Кадрусс. – Учир овозингни, Марго! Жаноб, кўркманг, вовиллайди-ю, қопмайди. Вино ичишни истаб қолган бўлсалар керак, шундайми? Офтоб роса жазиллатялти-да... Аҳ, кечиринг мени, – давом этди Кадрусс йўловчининг қай тоифа одамлардан эканини фаҳмлаб қолиб. – Афв этинг, меҳмоним кимлигини билмай қолибман. Марҳамат қилиб айтинг, нима билан меҳмон қиласай, истаганингизни айтинг, жаноб аббат?

Аббат бир неча дақиқа Кадруссга дикқат билан тикилиб турди, у ҳатто ўзига унинг эътиборини жалб қилмоққа уринаётгандек бўларди. Қовоқхоначи кашиш саволига жавоб бермаётганидан таажубланиб ҳанг-манг бўлиб қолганини кўрган аббат бу ҳолатга барҳам беришга қарор қилдида, итальян талаффузида деди:

– Сиз жаноб Кадрусс эмасмисиз?

– Ҳа, мен, – деди хўжайн янга таажубланиб, – мен каминангиз Гаспар Кадрусснинг худди ўзиман.

– Гаспар Кадрусс? Ҳа, демак, худди ўшанинг ўзи. Бир вақтлари Мельян хиёбонида тўртинчи қаватда истиқомат қиласардилар шекилли?

– Худди шундай.

– Машиначилик ҳунари билан шуғулланармидилар ўшанда?

– Шундай, бироқ ишим юришмади. Бу лаънати Марселда ҳаво шу қадар исиб кетдики, кўп ўтмай ҳамма қип-яланғоч бўлиб олса керак. Сиз ҳам иссиқда анча димиққандирсиз, бир оз чанқоқни бостириб опарсиз?

– Тўғри. Энг яхши винонгиздан бир шиша келтиринг, сўнг суҳбатни давом эттирамиз.

– Ҳўп бўлади, жаноб аббат, – деди Кадрусс.

Сўнг Кадрусс охирги кагор виносидан бир шишасини пуллаб олиш учун уй тахта поли остидаги ертўланинг эшигини очди-да, пастга тушиб кетди.

Беш дақиқадан сўнг, у қайтганида, аббат табуретда столга тираниб ўтирганди. Шу вақт жазаваси босилган Марго меҳмон вино сўраганини эшитиб унинг тиззасига ингичка бўйнини қўйди-да, қўзларини мўлтиллатиб тикилганча қолди.

– Бу ерда якка ўзингиз турасизми? – сўради аббат хўжайндан винони столга қўяётгандা.

– Ҳа, якка ўзим, жаноб аббат, якка ўзим десам бўлади, чунки хотиним, шўрлик Карконтамнинг ёрдами тегмайди.

– Уйланганман денг! – деди ҳамдардлик оҳангиде аббат, сўнг бечора оиласининг рўзгорини баҳолаб кўраётгандек ат-рофга назар ташлаб чиқди.

– Мени жуда камбағал одам экан деб ўйлаётган бўлсангиз керак, жаноб аббат? – деди Кадрусс хўрсиниб, – нима қнла олардим, иложим қанча? Бу дунёда фароғатда яшаш учун ҳалол бўлишгина камлик қилади шекилли.

Аббат унга синовчан назар ташлади.

– Ҳа, худди шундай, ҳалоллик билан кун кечирялман деб мақтансам бўлади, жаноб аббат, – деди аббатнинг қўзларига тик қараб ва қўлларини кўксига босиб хўжайин, – бизнинг ҳозирги замонда бундай дейишга ҳамма ҳам журъат қилолмайди.

– Гапларингиз ҳақ бўлса, бу жуда ажойиб фазилат, – деди аббат, бир кун бориб ҳалол, виждони пок кишилар, сўзсиз муродига етади, ёвуз, виждонсизлар жазоланади, менинг бунга имоним комил.

– Касб-корингиз шундай дейишни тақозо қилади сизга, жаноб аббат, – деди эътиroz билдириб Кадрусс, – лекин сўзингизга ишониш-ишонмаслик ҳар кимнинг ўз иши.

– Шундай деб чакки ўйлайсиз, жаноб, – деди аббат, – сўзларим ҳақ эканини эҳтимол ҳали ўзим ҳам далиллаб берурман.

– Қандай қилиб? – сўради ажабланиб Кадрусс.

– Мана бундай қилиб: аввало менга керак киши чиндан ҳам сиз эканингизга ишончим бўлмоғи керак.

– Сизга қандай далиллар керак?

– Бир минг саккиз юз ўн тўртинчи йили ёки бир минг саккиз юз ўн бешинчи йили Дантес деган денгизчини танирмидингиз?

– Данте! Шўрлик Эдмонни жуда яхши танирдим! Нега энди уни танимас эканман! У менинг энг яқин дўстим эди!
– хитоб қилди Кадрусс рангига қон югуриб. Аббатнинг ча-роғон ва осойишта кўзлари олайиб ҳамсуҳбатига тикилган эди шу пайт.

– Тўғри, унинг номи Эдмон эди шекилли.

– Ҳа, унинг номи Эдмон эди! Бунда ҳеч шубҳа бўлиши мумкин эмас! Менинг исми-шарифим Гаспар Кадрусс экани қанчалик ҳақ бўлса, унинг номи Эдмон экани ҳам шунчалик ҳақ! Жаноб аббат, бечора Эдмоннинг тақдирдан хабарингиз борми? – давом эттириди сўзини қовоқхоначи,
– Сиз уни танирмидингиз? Ҳаётмикин? Озодмикин? Бахтиёрмикин?

– У Тупон сургунларида умри ядро судраб ўтаётган маҳбуслардан баттарроқ азоб чекиб турмада ўлиб кетди. Кадрусснинг қип-қизил юзлари бир зумда мурда каби оқариб кетди, у орқага ўгирилди-да, бошидаги апвон рўмолчасининг учи билан кўз ёшларини артди.

– Шўрлик Эдмон! – деди Кадрусс. – Мана сизга жаноб аббат, бояги менинг сўзларимга яна бир далил. Тангрим, фақат ярамас одамларга меҳр-шафқат кўрсатади. – Мана шундай, – давом этди Кадрусс, – будунёла ёвузлик кундан-кунга кучайиб боряпти, қани энди осмондан аввал олтин-гугурт, унинг кетидан олов ёғса-да, қиёмат қойим бўла қолса! Бу азоб-уқубатлардан бира тўла қутулиб қўя қолардик.

– Чамаси, сиз у йигитни астойдил яхши кўраркансизд-да,
– деди аббат.

– Ҳақ гап, мен уни жуда яхши кўрардим, – деди Кадрусс,
– аммо бир сафар мен унинг бахтиёр бўлганини кўриб ҳасадим келган эди. Ўша қилмишимдан ҳалиям пушаймонман, сўнг унинг бахтсизликка дучор бўлганини эшитиб қаттиқ ачиндим, қайғурдим.

Бир дақиқа сукунат чўмди, аббат синовчан кўзларини қовоқхоначининг маънодор чехрасига тикканча жим бўлиб қолди.

– Сиз ҳам у шүрликни танирмидингиз? – сұради Кадрусс.

– У үлім тұшагида жон бераётганида мени жаноза үқиш учун чақыртирган эди, – деди аббат.

– Қандаи касалға чапинибди? – сұради бўғиқ овозда Кадрусс.

– Киши үттис ёшга кирганда турмада шу турманинг беніхоя азоб-уқубатидан бўлак нимадан ўлиши мумкин?

Кадрусс юзидан шариллаб оқаётган терни артди.

– Бир нарса мени ҳайратда қолдирди, – давом этди аббат, – Дантең дунёдан кўз юмаётіб, ҳали-ҳозиргача нима учун қамоққа олинганимни, худо ҳақ, билмайман, деб менинг олдимда онт ичди.

– Тўғри, жуда тўғри, – деди оҳиста овоз чиқариб Кадрусс, – у билолмасди ҳам. Ҳа, жаноб аббат, шўрлик йигит тўғри айтибди.

– Шунинг учун у баҳтсизликка дучор бўлишининг сабабини аниқлашни, мабодо унинг шаънига ноҳақ қора доғ туширилган бўлса, у доғни ювиб ташлаб, номини қайта оқлашни топширди менга.

Аббат шу пайт кўзларини Кадрусснинг ғам-аламга тўла юзига янада қаттиқроқ тикди.

– Бир бой инглиз, – давом эттириди сўзини аббат, – у билан турмада бирга бўлиб, бирга кулфат чекиб, иноқлашиб қолган экан. Инглиз реставрация даврида турмадан озод бўлиб чиқибди. Унинг жуда қимматбаҳо олмоси бор экан. Турмадан бўшаётіб у олмосни касал ётганида худди жигаридек парвариш қилгани учун Дантеңга туҳфа қилибди. Дантең эса турма соқчиларига буни порага беришдан наф бўлмаслигини билиб (чунки, улар пора берди, деб уни тутиб беришарди) озод бўлсан асқатади, деб эҳтиёт қилиб сақлаб келган экан. Агар у турмадан қутулиб чиққанда эди, ўша олмосни сотиб дарров бойиб қоларди.

– Олмос? – сұради кўзлари ёниб Кадрусс, – жуда қиммат турарди денг?

– Дунёда ҳамма нарса нисбатли, – деди аббат. – Эдмон учун олмос катта бойлик эди, уни эллик минг франк турди дейишиади.

– Эллик минг франк! – қичқириб юборди Кадрусс. – Демак, ёнғоқдай экан-да?

– Сал кичикроқ, – деди аббат, – ўз кўзингиз билан кўриб аниқлашингиз мумкин, чунки олмос менда.

Кадрусснинг кўзлари аланг-жапланг қилиб олмосни ахтараётгандек, аббатнинг кўйин чўнтағига тикила бошлади.

Аббат майин чарм қолланган қутичани чўнтағидан чиқариб очди-да, узукка ўрнатилган ажойиб олмосни анқайиб қолган Кадруссга кўрсатди.

– Шу эллик минг франк турадими?

– Узукдан ташқари, узукнинг ўзи ҳам жуда қиммат, – жавоб қилди аббат.

У қутичани бекитиб, чўнтағига солди. Кадрусснинг кўз олдида олмос ҳамон ярқираф турарди.

– Бу олмос қандай қилиб сизнинг қўлингизга тушиб қолди? – сўради Кадрусс. – Наҳотки, Эдмон сизни ўзининг меросхўри этиб эълон қилган бўлса?

– Меросхўри эмас, руҳининг ҳокими қилиб тайинлади. У менга шундай деди: «Менинг учта меҳрибон дўстим ва қайлиғим бор эди, аминманки, тўрттовор ҳам менга ичичидан ачингандир. Улардан бири Кадрусс эди. – Кадрусс сесканиб кетди. Аббат Кадрусснинг бу ҳолатини кўрмаганга солиб, давом этди. – Иккинчисининг номи Данглар, учинчиси менинг рақибим эди, аммо у ҳам мени севарди».

Кадрусснинг лаблари титраб, кўзларида ғазаб алангаси ёнди, у аббатнинг сўзини кесмоқчи бўлди.

– Тўхтанг, сабр қилинг, – деди аббат, – мен сўзимни тутгатай, бирор нима демоқчи бўлсангиз, сўнг айтарсиз. «Учинчиси менинг рақибим эди, аммо у ҳам мени севарди. унинг номи Фернан, қайлиғимнинг, қайлиғимнинг номи... номи...» қайлиғининг номини унугибман.

– Мерседес, – деди Кадрусс.

– Ҳа, худди шундай, – деди хўрсиниб аббат. – Мерседес.

– Ҳўш, сўнг нима бўлди? – сўради Кадрусс.

– Менга бир графин сув келтиринг, – деди аббат. Кадрусс югуриб бориб сув келтирди.

Аббат сувни стаканга қўйди-да, бир неча қултум ютди.

– Нимада тўхтаган эдик? – сўради у стаканни столга кўйиб.

– Қайлиғининг номи Мерседес эди.

– Ҳа. «Сиз Марселга борасиз...» Бу сўзларни Дантесининг ўзи айтди, тушуняпсизми?

– Тушуниб турибман.

– «Мана шу олмосни сотиб, севимли беш дўстимга тақсимлаб берасиз».

– Нега бешта бўлиб қолди? – деди Кадрусс. – Сиз менга фақат тўрттасини айтган эдингиз-ку.

– Чунки, бешинчиси дунёдан ўтди, дейишди менга... Бешинчиси Дантесининг отаси эди.

– Ҳайҳот, тўғри гап, – деди қарама-қарши ҳиссиётлар дилини чилпарчин қилаётган Кадрусс, – шўрлик чол вафот этди.

– Мен буни Марселда эшитдим, – деди аббат, ўзини бепарво тутишга уриниб, – унинг вафот этганига кўп вақт бўлти, шу сабабли мен тафсипотини билолмадим... Эҳтимол чолнинг ўлеми тафсипоти тўғрисида сиз бирор нарса биларсиз?

– Мен билмай ким биларди?... – деди Кадрусс. – Мен унга қўшни эдим... Э, парвардигор! Ўзингта аёнки, чол ўғли ғойиб бўлгандан бир йил ўтар-ўтмас қазо қилди!

– Қанака касалдан ўлди у?

– Докторлар, янглишмасам, ошқозон яллиғланган, дейишди... Таниш-билишлари эса уни қайғу-алам адойи тамом этди, дейишди... Аммо унинг қандай қилиб ўлганини ўз кўзим билан кўриб турганман... у...

Кадрусснинг тили калимага келмай қолди.

– Нимадан? – сўради ташвишга тушиб аббат.

– Очликдан ўлди!

– Очликдан? – қичқириб юборди аббат ўрнидан иргиб туриб. – Очликдан? Энг пасткаш махлуқ ҳам очдан ўлмайди. Кўчама-кўча лайдиб юрадиган итга ҳам бир бурда нон ташлайдиган раҳмидиллар топилади, аммо худонинг бир мўмин бандаси, христиан динининг қули ўзларини христиан деб атовчи кишилар орасида очликдан ўлиб кетибди-а! Бунга чидаб бўладими? А, қандай қилиб чидаб бўлади!

– Мен сизга бўлган гапни айтяпман, – деди Кадрусс.

– Бекор айтибсан, – деган товуш эшитилди зинадан, – нима қиласан бирорвнинг ишига аралашиб?..

Сұхбатчилар орқага ўғирилиб, зинада Карконганинг заъфарон юзини күрдилар, у күлбасидан судралиб чиқиб аббат билан эрининг сұзларига қулоқ солиб ўтирган эди.

– Сен ўзинг нечук суқуяпсан бирорнинг ишига, а, хотин? – деди Кадрусс. – Жаноб аббат мендан билган нарсаларимни айтиб беришни сұрайапты, одоб юзасидан мен унга сұраганларини айтиб беряпман.

– Ақл-идрокли киши индамай ўтираверади. Ахир, тен-так, сендан нима ниятда сұраетганларини билмайсан-ку!

– Энг яхши ният билан сұраяпман бекам, – деди аббат, – ишонтириб айтаманки, энг яхши ниятлар билан. Эрингиз асло хавотир олмасин, фақат ҳақиқатни айтиб берса бас, менга.

– Бунақаларнинг күлини күрганмиз... Дастрраб қоп-қоп ваяда беришади-да, ваядаларининг устидан чиқмай «хавотирланманг» деб жұнаб қолишади, сұңг күнлардан бир күн балойи-азим қаёқдан келиб гирибонингдан тутганини билмай қоласан.

– Хотиржам бўлинг, – деди аббат, – менинг сизга заррача зарарим тегмайди.

Карконта тағин алланималарни валдираб бошини қўлпариға қўйиб ёнбошлади ва гапни эрига қўйиб берди, ўзи яна диққат билан тинглай бошлади.

Шу орада аббат бир оз сув ичиб, ўзини босиб олди.

– Ростдан ҳам, – деди яна сұз бошлаб аббат, – у бечора чол кимсасиз қолиб, очдан ўлдими?...

– Йўқ, йўқ! – жавоб берди Кадрусс, – каталанилик Мерседес ва жаноб Моррель уни ташлаб қўймадилар, тез-тез келиб турдилар, бироқ чол Фернанни жуда ёмон кўриб қолди, ўша Данtes менинг дўстим деган Фернанини.

– Ахир у Дантесининг дўсти эмас эканми? – сұради аббат.

– Гаспар! Гаспар! – қичқирди зинапояда ёнбошлаб ёттан бемор Карконтан. – Ўйламай гапирган оғримай ўлар, деган мақолни унутма!

Кадрусс, вағиллайверма, дегандек қўлини силтаб қўяқолди.

– Севган қайлиғингни тортиб олган киши дўст бўлармиди! – деди у аббатга. – Данте соддадигилик билан уларнинг ҳаммасини дўстим деб айтгандир... Шўрлик Эдмон! У бу

воқеаларни билмагани яхши бўпти, ўлим тўшагида буларнинг гуноҳидан ўтолмай қийналарди бечора... бошқалар нима деса деяверсин, аммо мен тирикларнинг нафратидан кўра ўликларнинг қарғишидан кўпроқ қўрқаман.

– Аҳмоқ! – деди Карконта.

– Ҳалиги Фернан нима қилганини сиз биласизми? – деди аббат.

– Биласизми эмиш! Албатта биламан!

– Айтинг бўлмаса.

– Ихтиёр ўзингда, Гаспар, – деди хотини, – билганингни қил, бироқ «тая қўрдингми, йўқ, бия қўрдингми йўқ» деб жим ўтирганинг яхши эди-да.

– Бу гал сен ҳақсан, – деди Кадрусс.

– Демак, сиз айтиб бермайсизми? – давом этди аббат.

– Бунинг нима кераги бор энди? – жавоб қилди Кадрусс.

– Эдмон тирик бўлса-ю, ёнимга келиб мендан дўсти ким, душмани ким эканини сўраса майли эди, ҳамма гапни тўкиб солардим, бироқ сиз уни гўрда ётибди дедингиз, энди у нафратпана олмайди, қасос ҳам ополмайди, шундай экан, келинг, бас қилайлик бу гапларни.

– Демак, – деди аббат, – ўзингиз хоин ва сохта дўстлар деб атаган кишилар бояги тухфаларни олаверсин демоқчимисиз?

– Ҳақ гапни айтдингиз! – деди Кадрусс. – Бироқ Дантеснинг тухфаси нима бўларди, уларга? Денгиздан бир томчи!

– Бунинг устига у зотлар кичкина жинжилоқчаси билан сени ер билан яксон қилиб қўя қолиши мумкин, – деди хотини.

– Шундайми ҳали! У одамлар шунақа кучли ва бадавлатми?

– Наҳотки, сиз улар тўғрисида ҳеч нима билмасангиз?

– Билмайман. Айтиб беринг менга.

Кадрусс ўйланиб қолди.

– Йўқ, бўлмайди, бу жуда узоққа чўзиладиган гап.

– Майли, айтасизми-йўқми – ўзингиз биласиз, – деди аббат ўзини бепарво кўрсатиб. – Иккиланишга ҳақлисиз. Бўлди, энди бу ҳақдаги гапларни йиғиштиридик. Менга нима топшириқ берган эди? Раҳматлининг охирги орзусини ба-жаришим керак энди. Бўлти, бу олмосни сотаман.

Аббат шундай деди-да, чўнтағидан яна қутичани олиб очди, қиммат баҳо тош Кадрусснинг завққа тўла кўзлари олдида жилваланиб ёнди.

– Эй, хотин бу ёққа кел, бунга қара, – деди у бўғиқ овозда.

– Олмос дедингми? – сўради Карконта ўрнидан тураётуб. Зинадан соғ кишига ўхшаб тушиб келди. – Бу қанақа олмос экан ўзи?

– Ҳали эшитмовдингми? – деди Кадрусс, – бу олмосни Эдмон бизга васият қилиб қолдирибди: аввало отасига, сўнг учала дўсти – Фернанга, Дангарга ва менга ҳамда қаллиғи Мерседесга. Олмос эллик минг франк турди.

– Оҳ, қандай ажойиб олмос экан бу! – деди хотини.

– Демак, бу пулнинг бешлан бир қисми бизга тегади-да, шундайми жаноб аббат? – сўради Кадрусс.

– Ҳа, сизга тегади, – жавоб қилди аббат. – Дантесининг отасига тегиши керак бўлган улушни ҳам қўшиб оласиз. Буни тўрттовларингга бўлиб бераман.

– Нега энди тўрт кишига бўласиз? – сўради Карконта.

– Чунки Эдмоннинг дўстлари тўртта-да.

– Дўст эмас, хоин улар! – деди гўнғиплаб Карконта.

– Мен ҳам худди шундай деган Эдим, – гапга қўшилди Кадрусс. – Хоинни, тўғрироғи, жиноятчини мукофотлаш – бу оғир гуноҳ, ҳатто пасткашлик.

– Ўзингиз шунга хоҳиш билдирияпсиз-ку, – деди осойишлиқ билан аббат олмосни чўнтағига солиб. – Қани менга Эдмон дўстларининг манзилини беринг, марҳумнинг сўнгти илтимосини бажо келтирай.

Кадруссдан қора тер чиқиб кетди. Аббат ўрнидан турди-да, эшик олдига бориб отта қараб қўйди, сўнг яна жойига қайтди. Кадрусс билан хотини бир-бирига аланглаб ҳангманг бўлиб қолган эди.

– Олмос бутунлай бизга тегиши мумкин эди, – деди Кадрусс.

– Ростданми? – деди хотини.

– Дин соҳиби алдамайди кишини.

– Ундей бўлса, – деди Карконта, – билганингни қил. Мен аралашмайман.

Карконта яна зина томонга жүнади. Жазирама офтобга қарамай безгак титратиб тишларини шақиллатарди бечора аёлнинг.

Карконта охирги зинапояда тұхтаб деди:

– Гаспар, ўзинг яна яхшилаб ўйлаб күр.

– Бўлди, қарор қилдим, – деди Кадрусс.

Карконта оғир нафас олди-да, кулбасига кириб кетди, унинг оёғи остида тахта пол фийқиллагани ва сўнг гавдаси тушган курсининг ғижирлагани эшитилиб турарди.

– Нимага қарор қилдингиз? – сўради аббат.

– Ҳаммасини сизга айтиб беришга қарор қилдим, – деди Кадрусс.

– Очифини айтганда, яхиси шундай қилганингиз маъкул, – деди аббат. – Бу сир сақламоқчи бўлган нарсаларими ни билиб олиш учун шундай деяпти деб ўйламанг, фақат марҳумнинг хоҳиши асосида меросни тақсимлашга ёрдам берасиз, деб шундай деялман.

– Мен сизга ишонаман, – деди Кадрусс. Унинг юзлари умид ва тамагирлик-ла ёниб турарди.

– Қулогим сизда, – деди аббат.

– Бир зум сабр қилинг, – деди Кадрусс, – одамнинг ғашини келтириб сұхбатимизни қизиган жойда бўлиб қўйишлари мумкин. Яна сизнинг бу ерга ташриф буюрганингизни бошқалар билмагани маъкул.

У бориб эшикни қулфлади ва хавф-хатардан батамом соқит бўлиб олиш учун тунги лўқидонни ҳам солиб қўйди. Шу орада аббат ҳам ўзига қулай ўрин топиб олди, ўзини қоронғига олиб, бурчакка ўтирди, ёруғ фақат ҳамсуҳбатининг юзига тушиб турарди. Аббат бошини қўйи солиб, қўлларини қовуштириб-да, бутун вужуди билан ҳикояни тинглашга тахт бўлиб турди.

Кадрусс табуретни яқинроқ тортиб аббатнинг рўбарўсига ўтирди.

– Шуни унутмагинки, сени мен мажбур қилганим йўқ! – Карконтанинг титроқ овози эди бу. Аёл пастда нима бўлаётганини гўё девор орқасидан кўриб тургандек эди.

– Ҳа, бўлди, бўлди, – деди Кадрусс, – бас қип, ҳаммасини ўз гарданимга оламан, ҳаммасини!

Сўнг ҳикояни бошлади.

VI. КАДРУССНИНГ ҲИКОЯСИ

– Дастанб, – деди Кадрусс, – сен сиздан бир нарсада ваъда беришингизни илтимос қиласман.

– Қанақа ваъда? – сўради аббат.

– Мен айтгид берган маълумотлардан қачон бўлмасин фойдалансангиз, буларни мендан эшиганингизни ҳеч ким билмаслиги керак, мен тилга оладиган одамлар жуда катта кучга ва бойликка эга бўлиб, мени бир чертишда чилларчин қилиб юборишлари ҳеч гап эмас.

– Азизим, хотиржам бўлинг, – деди аббат, – мен руҳний, дин мансабдориман, бу сир гўрга киргунимча ичимда сақланади. Шуни эсда тутингки, сиз билан менинг ягона мақсадимиз – марҳумнинг сўнгги дақиқадаги истагини бажо келтиришдир. Ҳеч кимни раъй-андиша қилмай, аммо ўзингизни босиб олиб гапираверинг. Ростини, фақат рост гапни айтинг... Сиз ҳозир тилга оладиган кишиларни мен танимайман ва эҳтимол бундан сўнг ҳам ҳеч вақт танимай ўтарман. Бунинг устига мен француз эмас, итальянман, худонинг бир қулиман. Марҳумнинг охирги истагини бажо келтириш мақсадида – фақат шу мақсадда монастирдан чиқиб бу ёққа келдим, бурчимни адо этгач, яна монастирга қайтаман.

Бу ишончли далиллар, афтидан, Кадрусснинг ишончи-ни комил этди шекилли, у чеҳраси очилиб деди:

– Ундан бўлса, сизга шўрлик Эдмон ўйлаган дўстлари ҳақиқий дўст эмас, тилёғмачилар эканини айтиб беришим керак.

– Ҳикояни отасидан бошлишингизни илтимос қиласман, – деди аббат, – Эдмон отаси тўғрисида жуда кўп гапирган эди, отасига меҳр-муҳаббати бениҳоя эди унинг.

– Отасининг тарихи жуда қайғули, – деди Кадрусс бошини чайқаб, – бу тарихнинг боши сизга аён бўлса керак.

– Ҳа, аён, – жавоб қилди аббат. – Эдмон Марсель ёнидаги кичик бир ресторонда уни қамоққа олганларига қадар бўлган гаиларнинг ҳаммасини менга ҳикоя қилиб берган эди.

– «Резерв» номли ресторанда! Ўша пайтда юз берган воқеа ҳали-хозиргача кўз оғидимда гавдаланиб турибди.

– Ўша куни уларнинг никоҳ тўйи бўлган шекилли?

– Тўй шарафига берилган зиёфат жуда зўр хурсандчилик билан бошланган эди, аммо ғам-ғусса билан тугади: ресторанга полиция комиссари тўрт солдат билан кириб келди-да, Дантесин қамоқقا олиб кетди.

– Мен воқеани фақат ана шу еригача биламан, – деди аббат. – Данте факат шахсан ўзига тааллуқли бўлган нарсани биларди, чунки у ўша дақиқадан сўнг мен сизга номларини айтган кишиларнинг биронтасини кўрмаган ва улар ҳақида ҳеч нима эшитмаган.

– Ана ўшандан кейин, яъни Данте қамоқقا олингач, жаноб Моррель нима гаплигини билиш учун Марселга борди ва жуда қайгули хабар келтириди. Дантесининг отаси уйига якка қайтиб келди-да, зор йиғлаб тўйда кийган кийимларини ечиб ташлаб, кун бўйи хонасида юриб чиқди ва тунни мижжа қоқмай ўтказди. Мен у вақтда чолнинг хонаси тагидаги уйда турадим, тун бўйи ер тепиб чиққанини ўз қулогим билан эшитганман, ўшанда ўзим ҳам бир зум кўз юммай тонг оттирганман: чолнинг бошига тушган оғир кулфатдан мен ҳам қайғурдим, азият чекдим, унинг ҳар бир қадам товуши юрагимга ханжар бўлиб санчиларди.

Эртаниси Мерседес келиб Вильфор жанобларидан раҳмшафқат қилишни, ҳомий бўлишни илтимос қилган, аммо ҳеч нима қиломай қайтиб чолнинг ҳузурига кирди, ғамгин ва беумид шўрликнинг тун бўйи мижжа қоқмаганини ва кечадан буён туз тотмаганини билиб, чолни уйига олиб кетмоқчи бўлди. лекин чол бормайман деб, оёғини тираб туриб олди.

– Йўқ, – деди чол, – кулбамни ташлаб кетмайман. Бечора ўғлим мени ўз жонидан ҳам яхши кўради, мабодо уни турмадан озод қилгудек бўлсалар, у тўппа-тўғри югуриб уйга келади. Келса-ю, бу ердан мени тополмаса нима бўлади? Турли ўй-хаёлларга тушиши мумкин-ку? Мен зинапоя саҳнида бу гапларнинг ҳаммасини эшитиб турган эдим, мен ҳам. Мерседес ҳам чолни кўндириб олиб кетишини истардим. Тепамда дўр-дўп этиб юрган ташвишли қадамлари менга ором бермасди.

– Наҳотки чолга таскин бериш учун унинг олдига кирмаган бўлсангиз?

– Ох, жаноб аббат? – жавоб берди Кацрусс. – Таскинга муҳтоҗлик изҳор этган кишига таскин бермоқ жоиздир. Чол буни истамади, яна нечундир, у мени кўришни хоҳла-магандай сезиларди. Кунларнинг бирида унинг йиглаб, инг-раганини эшишиб чиқиб бордим, бироқ эшикка яқин кел-ганимда, йигини қўйиб дуо ўқиётган экан. У шундай ўткир, гўзал сўзлар билан ибодат қилдики, сизга айтиб бера ол-майман, жаноб аббат, унинг сўзлари, тангридан қилган ип-тижо-илтимослари ҳар қандай дуо-ибодатдан ҳам кучли эди. Ахир мен художўй эмасман, мунофиқ католикларни жиним сўймайди, шунинг учун ўшанда ўз-ўзимга дедим: «Хайрият-ки, яккаман, тангрим менга фарзанд ато этмаган, мабодо фарзандим бўлиб, сўнг шу баҳти қаро чол каби дард-алам ўтида ёнсам, тангрига илтижо қилиш учун бунчалик сўзлар тополмаган ва бу азоб-уқубатларга бардош беролмасдим-да, шартта бориб ўзимни денгизга улоқтирадим кўярдим».

– Шўрлик ота! – деди салгина овоз чиқариб аббат.

– Кундан-кунга одамови бўлаверди чол, уни жаноб Моррель ва Мерседес тез-тез кўргани келишар, бироқ эшик қулф бўларди. Улар тақиплатса ҳам очмасди. Бир сафар у одатини бузиб, Мерседесни қабул қилди. Ўзи ғам-гусса билан юраги қонга тўлиб юрган бечора қиз унга далда бермоқчи бўлганида, чол бунга жавобан шундай деди: «Қизим, сенга ростини айтяпман, Эдмон дунёдан ўтди, энди биз уни эмас, у бизни кутяпти. Бу мен учун яхши, чунки мен ёшимни яшаб бўлганман, у билан охиратда биринчи бўлиб мен учрашаман».

Киши нақадар меҳр-шафқатли бўлмасин, ҳар кўрганда дилини пора қилиб ташлайдиган одамникига борищдан юраги безиллаб қолади. Пировард натижада кекса Дантес бутунлай ёлғизликка маҳкум бўлди. Шундан кейин унинг хонасига бирон кишининг кирганини кўрганим йўқ. Аҳён-аҳён қандайдир нотаниш кишилар кириб, кўлида тугун кўтариб аста чиқиб кетиб юришди. Кўп ўтмай бу тугунларда нималар борлигини фаҳмлаб олдим: у бисотидаги бор нарсаларини оз-оздан нонга алмаштирган экан. Охирида қолган майда-чуйда ашқол-лашқолларини квартира ҳақига тўлади.

Ўшандан кейин мен яна уч кун уйни гир айланиб юрганини эшиздим, бироқ тўртинчي куни чолнинг хонасидан

ҳеч қандай товуш чиқмади. Ҳабар олмоқчи бўлиб борган эдим, эшик қулф экан. Қулф тирқишидан қараб унинг рангида қон йўқ беҳол ётганини кўрдим, тоби қочибди, деб ўйлаб жаноб Моррелга ва Мерседесга ҳабар қилдим. Улар дарҳол етиб келишди. Жаноб Моррель доктор олиб келди. Доктор ошқозони, ичаги яллигланибди, деб парҳез овқатлар буюрди. Ўша пайтда мен унинг ёнида эдим, доктор нинг гапини эшишиб, чолнинг илжайиб кўйгани ҳали-ҳали эсимда. Шундан кейин у эшикни қулфламай қўиди: энди унинг овқат емасликка ҳақи бор эди, чунки доктор парҳез буюрди-да!

Аббат оҳ тортиб юборди бехосдан.

– Менинг ҳикоям сизга ёқмаялтими, жаноб аббат? – сўради Кадрусс.

– Ҳа, – деди аббат, – жуда таъсирли ҳикоянгиз.

– Мерседес яна иккинчи марта келди, унинг ҳоли жуда оғирлашганини кўриб, уйига олиб кетмоқчи бўлди. Жаноб Моррель ҳам бу фикрга қўшилиб, уни ҳатто зўрлаб олиб кетмоқчи бўлишди. Аммо чол даҳшат солиб қичқириб юборди, улар қўрқиб кетишли. Мерседес чолнинг ёнида қолди. Моррель жаноблари, пул печь устидаги катмонда, деб имо қилиб чиқиб кетди. Лекин чол докторнинг буйруғини пеш қилиб, ҳеч нима емасди. Чол тўққиз кун туз татимай ётиб, уни баҳти қаро этгандарга минг-минг лаънатлар ўқиб дунёдан ўтди. У Мерседесга: «Мабодо қачон бўлмасин Эдмонни учратиб қолсангиз, даданг сендан рози бўлиб ўпди, денг», – деб тайинлаганди.

Аббат ўрнидан турди-да, қалтираб турган қўлини қақраб бораётган томонига босиб, хонани икки бор айланиб чиқди.

– Сиз уни очлиқдан ўлди деб ўйлайсизми?

– Очлиқдан, жаноб аббат, очлиқдан! – деди жавобан Кадрусс. – Менинг бунга имоним комил, ҳа, комил!

Аббат ярим стакан сувни қалтироқ қўллари билан олдида, даст кўтариб ичиб юборди ва жойига ўтирди. Унинг кўзлари қизариб, ранги ўчиб кетган эди.

– Бу ниҳоятда оғир баҳтсизлик, тушундингизми, катта баҳтсизлик, – деди у бўғиқ овозда.

– Бу тангрининг қаҳр-ғазабдан эмас нопок, ифлос, виж-
донсиз кишиларнинг қилмишидан, шуниси кишини газаб-
лантиради.

– Қани, эди ўша кишилар масаласига ўтайлик, – деди
аббат. – Ҳаммасини оқизмай-томизмай тўкиб соламан деб
ваъда берганингизни унутманг, – деди у пўписаомуз. –
Ўглини дилхасталик, отасини эса очлик билан гўрга тик-
қан бу зотлар ким ўзи?

– Иккитаси унга ҳасади келиб, ичқоралик қилиб юар-
ди: бири ишқ-муҳаббат йўлида, иккинчиси шуҳратпараст-
лик қилиб. Бунинг биринчиси Фернан, иккинчиси Данлгар.

– Ҳасад уларни қандай ёмон йўлларга судради? Қани,
айтинг!

– Улар, бу бонапартчилар агенти, деб Эдмон устидан
маълумот ёзишди.

– Маълумотни қайсиниси берган эди? Ҳақиқий айбдор
ким?

– Иккови, жаноб аббат, иккови, бири маълумотни бер-
ди, иккинчиси олиб бориб почтага ташлади.

– Бу хат қаерда ёзилган эди?

– Худди «Резерв»нинг ўзида, тўйдан бир кун олднн.

– Худди айтганидек бўлиб чиқди-а, – деди шивирлаб
аббат. – Оҳ, азизим Фарина. Фарина! Одамлар ва уларнинг
кирдикорларини сендан ҳам яхши биладиган инсон бўлма-
са керак бу дунёда!

– Нималар деяпсиз? – сўради Кадрусс.

– Ҳеч нима, – жавоб қилди аббат, – давом этаверинг
ҳикоянгизни.

– Данлгар, хатимни таниб қолмасинлар, деб маълумот-
ни чап қўли билан ёзди, Фернан олиб бориб почтага таш-
лади.

– Сиз ҳам уларнинг олдида эдингиз-да ўша вақтда! – хи-
тоб қилди дабдурустдан аббат.

– Мен? – деди таажжубланиб Кадрусс. – Бирор сизга мени
ӯша ерда эди деб айтдими?

Аббат ҳаддан ошиб кетганини сезиб қолди.

– Ҳеч ким айтгани йўқ, – деди у, – бироқ бу каби таф-
сиботларни билган киши воқеанинг тепасида бўлиши ке-
рак-да.

– Ҳақ ғапни айтдингиз, – деди босиқ овоз билан Кадрuss, – мен тепасида эдим.

– Шундай экан, сиз нега уларнинг бу разил ишига қаршилик кўрсатмадингиз? – деди аббат. – Демак, сиз шерик экансиз-да, улар билан.

– Жаноб аббат, – жавоб қилди Кадрuss, – улар мени обдан ичириб масти қилиб қўйишиди, ақулимини йўқотиб қўйиб, кўзим хира тортиб уларни зўрға кўрадиган бўлиб қолдим. Шундай аҳволда бўлсан ҳам мен уларни йўлдан қайтаришга ҳаракат қилиб кўрдим, бироқ улар ҳазиплашяпмиз, бунинг ҳеч қандай оқибати бўлмайди деб мени ишонтиришди.

– Эртасига-чи? Ўша куннинг эртаниси уларнинг бу разил қилмиши ёмон оқибатга олиб борганини кўрганингиздан кейинн-чи? Дантесни қамоққа олганларида ҳам ўша ерда бўла туриб ғиқ этмай тураверибсиз-да

– Тўғри, қамоққа олаётганиларида бор эдим, гапирмоқчи бўлдим, ҳаммасини айтиб бермоқчи эдим, аммо Дангар шаштимни қайтариб қўйди.

«У чиндан ҳам айбдор бўлса-чи, – деди менга, – чиндан ҳам Эльба оролига борган бўлса, унга Париждаги бонапартчилар комитетига хат бериб юборишган бўлса, мабодо шу хатни унинг чўнтағидан топиб олишса, у вақтда уни ҳимоя қилувчиларни шериги деб айблашлари турган гап».

– Мен оғир замонда сиёsat ишларига аралашиб қолмайин, деб қўрқдим-да, жим бўлиб қолдим. Бу ерда мен қўрқоқлик, номардлик қилдим, бунга иқрор бўламан ўзим, бироқ қўрқоқлик – жиноят эмас.

– Тушуниб турибман, сиз қўлингизни ювиб қўлтиғингизга уриб қўя қолгансиз.

– Тўғри, жаноб аббат, – жавоб қилди Кадрuss, – ўшандан буён виждон азобида кечаю-кундуз изтироб чекиб келяпман. Сизга онт ичиб айтаманкн, бу гуноҳимни кечиришини сўраб парвардигорга жуда кўп марта ялиниб-ёлвордим. Ахир ҳаётимда йўл қўйган ана шубитта-ю битта гуноҳ бошимга тушган ҳамма кулфатларнинг сабабчиси-ку! Гуноҳимни ювишга ҳамиша ҳаракат қиласман... Шунинг учун ҳам. Карконта тақдирдан нолиб валдираганида: «Овозингни ўчир, худойимнинг ўзи пешанамизга ёзгани шу», дейман ҳаргал.

Кадрусс чиндан ҳам тавба-тазарру қилиб бош эгди.

– Бу самимийлигингиз мақтовга сазовордир, – деди аббат, – айбини бўйнига олиб, афсусланган кишининг гуноҳини кечирмоқ керак, албатта.

– Бахтга қарши, – деди Кадрусс, – Эдмон менинг гуноҳимни кечиришга улгурмай дунёдан ўтди.

– Бу гапларни у билмасди... – деди аббат.

– Эҳтимол, энди билиб олгандир, – деди эътиroz билдириб Кадрусс, – ўпиклар ҳамма нарсадан хабардор дейишида.

Ўртага сукунат чўкди. Аббат ўрнидан турди-да, хаёл сурған ҳолда хонада бир оз юрди, сўнг яна қайтиб келиб жойига ўтириди.

– Сиз бир неча марта Моррель деган кишининг номини тилга олдингиз, – деди аббат. – Ким у?

– «Фараон» кемасининг эгаси, Дантесининг хўжайини.

– Бу қайгули ишларда у одамнинг иштироки қанақа? – сўради аббат.

– У виждони пок, дадил ва меҳрибон одам эканлигини кўрсатди бу ишда. Йигирма марта Дантеси озод қилишпарини илтимос қилиб борди қироллик прокуратурасига. Император таҳтга қайтганда хат ёзиб илтимослар қилди, пўлиса ҳам қилиб кўрди, сўнг иккинчи реставрация даврида унинг ўзини, бонапартчи деб роса таъқиб остига олиши. У ўн марта Дантесининг отаси ҳузурига келиб, уйига олиб кетмоқчи бўлди, у чол вафот этишидан бир кун ёки икки кун олдин печка устига пул кўйиб кетганини ҳали айтгандим сизга, чолнинг қарзларини ана шу пулдан тўлашди, кўмиш харажатларига сарф қилишиб, натижада чол ҳеч кимга оғирлиги тушмай, ҳамма қарзларидан ҳалос бўлиб дунёдан ўтди. Моррель пул солиб ташлаб кетган ўша катмон менда; қўлда тўқилган бежирим қизил катмон.

– Ўша жаноб Моррель ҳаётми ҳозирам? – сўради аббат.

– Ҳаёт, – деди Кадрусс.

– Худонинг ўзи ёрлақабди-да уни. Бой – ўзига тўқ, бахтиёрми у одам?

Кадрусс заҳарханда қилди:

– Бахтиёр бўлганда ҳам менга ўхшаш бахтиёр, – деди у.

– Жаноб Моррель бахтсизми ҳали? – хитоб қилди аббат.

– У ҳозир қашшоқлик жари ёқасида турибди, жаноб аббат, бунинг устига у бегуноҳни айблаб, шарманда қилмоқчилар.

– Нечун?

– Шунинг учунки, йигирма беш йил меҳнат эвазига Марсель савдогарлари ўртасида эндиғина фахрли ўринни эгаллаган жаноб Моррелнинг ишлари касодга учраб, шилшийдам бўлди. Икки ой мобайнида бешта кемадан ажралди, уч марта касофатга учраб, моллари ўтмай қолди, энди унинг бутун умиди бир вақтлар шўрлик Дантең қўмондонлик қилган ·Фараон·дан. Яқинда у Хиндистондан юқ олиб қайтади. Агар бу кема ҳам илгаригилариdek чўкиб кетса, жаноб Моррель батамом ҳалок бўлади.

– У шўрликнинг хотини, болалари борми?

– Ҳамма нарсага чидаш берадиган хотини бор, қизи эрга тегмоқчи эди, бироқ йигитнинг ота-онаси камбағалнинг қизига уйланишга йўл бермади ўғлига. Яна бир офицер ўғли бор, бироқ буларнинг ҳаммаси бечора Моррелнинг кўнглига тасалли беролмайди, аксинча, қайғусига қайғу қўшади. Якка ўзи бўлганда аллақачон ўзини чаккасидан отиб ёруғ дунё билан хайрлашарди.

– Даҳшат! Даҳшат! – деди шивирлаб аббат.

– Мана, кўрдингизми жаноб аббат, – деди Кадрусс. – тангри ўқтам, дилкаш кишиларни ана шундай аҳволга солиб қўяди. Мана, мени мисолга олишингиз мумкин, умримда инсон боласига ёмонлик қилганим йўқ, шунга қарамай, қашшоқликка маҳкум бўлиб ўтирибман. Хотиним бечорани безгак қийноққа согани соглан, мен унга ҳеч қандай ёрдам беролмайман, ёрдам беришга қодир эмасман, ўзим ҳам Дантеңнинг отаси каби очдан ўламан. Фернан ва Данлар эса олтинга ботиб ётибди.

– Қандай қилиб?

– Уларнинг ошиғи олчи ҳозир, виждони пок кишилар эса иши ўнгидан келмай хароб бўляпти.

– Данларнинг аҳволи қалай? Ахир, асосий айбор, биринчи бўлиб фитнани бошлаган ўша Данлар-ку, тўғрими?

– У Марселдан кўчиб кетди, унинг жиноятларидан бехабар Моррель жанобларининг тавсияси билан бир испан бандига ишга жойлашиб олди. Испан уруши вақтида Франция

армиясига яроғаслаxa етиштириб бериш иши билан шүгланиб, бойиб кетди. Сүнг биржада найранг ишлатиб бойлигини уч баравар ошириб олди, ўз банкирининг қизи бўлган хотини билан ажралиб, ҳозирги қирол камергери жаноб де Сервъёниng қизи бева Наргони хонимга уйланди. Бу камергер ҳозир қиролнинг энг севимли сарой ҳодимларидан ҳисобланади. У миллионлаб дунёга эга бўлиб олди, барон унвонига сазовор, энди уни барон Дангарлар деб улуғлашади. Унинг Монблан кўчасида ажойиб саройи, ўнта дулдуғ оти бор, биргина ташқари ҳовлисида олтита хизматкор ишлайди. Сандинида неча миллиони бор экан, худо билади.

– Ўх-ҳў, шундай денг ҳали, – деди аббат ғалати оҳангда.
– Демак, жуда баҳтиёр экан-да, жаноб Дангарлар?

– Баҳтили дейсизми? Ким билсин? Баҳтлими, баҳтсизми буни ўша кошонанинг тўрт девори ичидағилар билади, деворлар билади, деворларнинг фақат қулоғи бору, типи йўқда. Эндиғисини айтганда мабодо бойлик баҳтиёрлик бўлса, унда Дангарларнинг баҳтиёр эканига шубҳа йўқ.

– Фернан-чи! У қалай?

– Фернаннинг иши яна зўр, жуда омади келган.

– Саводсиз, ақчасиз камбағал каталан балиқчиси қанақа қилиб бойиб кетди экан? Очиги, мен бунга тушунолмай ҳайрон бўляпман.

– Бунга ҳамма ҳайрон, афтидан унинг қилмиш-қидирмиш парида ҳеч ким билмайдиган бир сир бўлса керак.

– У қандай йўл билан катта бойликка ва юксак мансабга эга бўлиб олди экан?

– У бунинг иккисига: бойликка ҳам, юксак мансабга ҳам эга.

– Фақат чўпчакларда бўлади бунақаси!

– Тўғри, бу чиндан ҳам чўпчакка ўхшайди, лекин қулоқ солинг, сўнг ҳаммаси аён бўлади сизга.

Император келишидан бир неча кун олдин Фернан солдатликка чақирилганлар рўйхатига тушиб қолди. Бурбонлар унга тегмадилар. Бироқ Наполеон қайтиши билан армияга фавқулодда чақириш тўғрисида буйруқ чиқиб, Фернан армияга боришга мажбур бўлди. Мен ҳам бордим, бироқ Фернандан ёшим катталиги ва яқиндагина баҳти қаро хо-

тинимга уйланганим сабабли мени қирғоқ соқчиси қилиб тайинлашди. Фернан эса ҳаракатдаги армия сафига тушиб, полк билан чегарага жұнади ва у ерда Линъядаги жангларда қатнашди.

Жангдан кейинги тунда у душман билан алоқада бўлган бир генералда ординарец бўлиб турган, худди шу кечаси ҳалиги генерал инглизлар томонига қочиб ўтмоқчи экан, у Фернанга кузатиб боришни таклиф этган. Фернан бунга рози бўлиб, постини ташлаган-да, генерал кетидан жўнаган.

Наполеон таҳтда қолганида Фернан бу қилмиши учун ҳарбий судга бериларди, бироқ Бурбонлар буни уннинг катта хизмати деб билишди. У Францияга подпоручик унвони билан қайтди, бояги генерал қиролнинг марҳаматига сазовор зот бўлиб, Фернанни ўз қаноти остига олди, бир минг саккиз юз йигирма учинчи йили, испан уруши вақтида, яъни Данглар эндиғина савдо-сотиқ ишлари билан шуғулана бошлаган пайтларда унга капитан унвонини беришди. Фернан аслида испан қабиласидан, шунинг учун уни кайфиятни билиб келиш учун Мадридга юборишди. Мадридда у Данглар билан учрашиб тил бириктирган, ўз генералига пойтаҳтда, чет вилоятларда роялистларнинг ёрдамини уюштиришга ваъдалар бериб, ундан ҳам ваъдалар олиб полкини фақат ўзига маълум ва роялистлар сақлаб турган дарадан олиб ўтган, хуллас, ўша қисқа муддатли ҳарбий жангда дурустгина хизмат кўрсатиб, Трокадеро ишғол қилингандан сўнг унга полковник унвонини беришди. Фахрий легион крести ва граф деган унвон билан мукофотлашди.

– Ё алҳазар! Ё алҳазар! – деди оҳиста аббат.

– Сабр қилинг, ҳали давоми бор. Испан уруши тугади. Европада узоқ тинчлик бўлиши кутилаётган эди, бу эса Фернаннинг мансаб-мартабасига путур етказиши мумкин эди. Аммо шу пайт Греция Туркияга қарши қўзғолон кўтарди, мустақиллик учун уруш бошланди. Умумнинг дикқат-эътибори Афинага қаратилди. У вақтлари грекларга раҳм қилиш ва уларни қўплаб-қўлтиқлаш расм бўлиб қолган эди. Франция ҳукумати грекларга очиқ кўмаклашмаса-да, уларга ёрдам беришга рухсат этган эди. Фернан армия сафида туриб Грецияга боришга рухсат олди.

Вир оз вақт ўтгач маълум бўлдики, граф де Морсер (у ўзига шундай ном қўйиб олганди) генерал-инструктор унвонида Али пошшога хизматга ўтди. Сизга ҳам маълум бўлса керак, Али пошшони ўлдирдилар, ўлим тўшагида у Фернанга жуда катта туҳфа берибди. Францияга қайтгач, Фернанга генерал-лейтенант унвонини бериши.

– Ҳозир-чи? Ҳозир қалай?.. – сўради аббат.

– Ҳозир ҳам, – деди Кадрусс. – Парижда, Эльдер кўчасидаги йигирма еттинчи номерли ажойиб кошонада роҳат-фароғатда яшаяпти.

Аббат бир нарса демоқчи бўлди, журъат этолмади шекилли, жим бўлиб ўйлаб қолди. Ахири ўзига далда бердида, сўради:

– Мерседес-чи? Айтишларига қараганиша, у яшириниб олганмишми?

– Яшириниб бўпти! – деди Кадрусс. – Ҳар куни эрталаб яна-да кўчлироқ нурланиб чиқадиган қуёш қандай яширинса у ҳам шундай яширинади-да.

– Унинг бошига ҳам бахт қуши қўнмаганмикин? – сўради аббат кинояли илжайиб.

– Париж оқсуяклари гуруҳидаги машҳур хонимлардан бири ҳозир Мерседес, – деди Кадрусс.

– Давом эттиринг ҳикоянгизни, – деди аббат, – мен бир ажойиб эртак эшитаётгандек бўляпман. Бироқ бунақангি фавқуподда воқеаларни ўзим ҳам учратганман, шу сабабли ҳикоянгиз унча таажжубга solaётганий йўқ мени.

– Мерседес дастлабки чоғларда Эдмондан ажралиб ҳижрон ўтида куйиб ёнди. У жаноб Вильфорга ялиниб-ёлворганини ва Дантелинг отасига садоқат билан ғамхўрлик қилинани бошда айтгандим сизга. Фернан полкка кетгандан сўнг Мерседеснинг дард-алами яна ошиди, бечора қиз унинг жиноятларидан бехабар эди ва уни акаси сифатида хурмат қиласарди...

Фернан кетиб, Мерседес ёлғиз қолди.

Уч ой қон йиглади. На Эдмондан, на Фернандан дарак бор, қайғу-аламда куйиб тамом бўлаётган чопдан бошқа ҳеч ким қолмади.

Кунлардан бир кун Мерседес Марселдан Каталанига борадиган икки йўл оралиғида ҳар галгиҳек кун бўйи инти-

зор бўлиб ўтира-ўтира ғам-ғуссага тўлиб қайтди. Бу йўлларнинг бирортасидан севгилиси ҳам, дўсти ҳам қайтиб келмади, улар тўғрисида жиндек хабар ҳам ололмади.

Шу пайт тўсатдан таниш қадам товуши эшигиди. Мерседес ҳаяжонланиб орқасига ўгирилди, эшик очилди-да, рўбарўда подпоручик либосида Фернан пайдо бўлди.

Мерседес уни соғиниб қон йиғламаган бўлса-да, бироқ ўтмиш totли дамларининг ҳеч деганда ярми қайтиб келгандек туюлди. Мерседес қувончга тўлиб Фернаннинг қулидан тутди, подпоручик эса буни ишқ-муҳаббат рамзи деб тушунди. Аммо аслида бу ёлғизлик азобида тоқати тоқ бўлган қизнинг, энди ёлғиз эмасман, ҳамдард дўстим ёнимда, деб шодланиши эди холос, шуни ҳам эътироф этиш керакки, Фернан Мерседесни нафратлантирадиган, жиркантирадиган бирор қилиқ кўрсатгани йўқ, аммо қизнинг муҳаббатига сазовор бўлолмади ҳам. Мерседеснинг юрагидан маҳкам жой олган бошқа одам эди, бу одам эса узоқда, жуда узоқда... гумдон бўлиб кетди... Эҳтимол дунёдан ўтгандир. Хаёлидан шу фикр ўтганда Мерседес фифон чекиб йиғлар эди. Аммо илгарилари бировлар шундай деганда рад этиб юрган Мерседеснинг ўзи энди беихтиёр, шунга ишона бошлади. Кекса Дантеս унга тинмай: «Эдмонимиз ўлган, тирик бўлса аллақачон қайтиб келарди», дерди.

Чолнинг вафот этганини юқорида айтган эдим сизга. У ўлмаганда, эҳтимол Мерседес бошқа ҳеч кимга эрга чиқмаган бўлур эди. Чол унга, бевафолик қилдинг деб таъна қилган бўлур эди. Фернан буни тушунарди. У чол вафот этганини эшитиб, қайтиб келди. Бу гал у поручик бўлиб келди. Биринчи сафар қелганида у Мерседесга муҳаббат тўғрисида ҳеч нима демаган эди. Иккинчи гал қелганида, муҳаббатини изҳор этди. Мерседес яна ярим йил Эдмонни зор йиғлаб кутмоқчи эканини айтди.

– Ростанам, – деди аббат заҳарханда қилиб, – ахир бир ярим йил чидаш ҳазилакам гап эмас! Үлгудек яхши кўрадиган ошиқ ҳам бундан ортиқ нимани талаб қилиши мумкин? – сўнг у инглиз шоирининг қуйидаги сўзларини аста қўшиб қўйди: «Сенинг номинг, э хотин, бекарорлик!

– Ярим йил ўтгач, – давом эттирди ҳикоясини Кадрусс. – Аккуль черковида никоҳлари бўлди.

– Мерседес Эдмон билан ҳам ана шу черковда никоҳ қилмоқчи эди, – деди шивирлаб аббат, – қайлиқни ўзгартирибди холос.

– Шундай қилиб, Мерседес эрга чиқди, – деди Кадрусс ҳикоясини давом эттириб, – у сиртдан осойишта кўринисда, ишқ ўти юрагининг энг тўрида ҳамон ёниб турган киши билан бундан бир ярим йип муқаддам унаштириш маросими ўтган «Резерв» ёнига келганда, Мерседес ҳушидан кетиб қолди.

Фернан баҳтга мұяссар бўлди-ю, аммо кўнгли ором топмади. Ўша вақтлари уни кўриб турадим. Эдмон келиб қолади, деб ҳамиша ваҳимага тушиб юради. Шунинг учун Фернан хотинини олиб узокроқ жойга кўчиб кетишга ҳаракат қилди. Каталани хавф-хатарли ва кўп воқеаларни эсга солиб турадиган жой эди.

Тўйдан икки ҳафта ўтгач, улар жўнаб кетишли.

– Шундан кейин сиз Мерседесни бирор марта учратдингизми? – сўради аббат.

– Учратдим, испан уруши вақтида Перпиньянда, Фернан уни шу шаҳарга кўйиб кетган эди, Мерседес ўғлини тарбиялаш билан банд экан.

Аббат титраб кетди.

– Ўғлини дедингизми?

– Ҳа, – жавоб қилиди Кадрусс, – кичкина Аль берни.

– Ўғлини ўқитаётган бўлса, – деди аббат, – демак, ўзи ўқиб маълумотни бўлиб олган экан-да? Эдмон менга, Мерседес оддий балиқчининг қизи, гўзал, аммо саводсиз, деган эди, адашмасам.

– Демак, Эдмон ўз қаллигини яхши билмас экан-да? – деди Кадрусс, – жаноб аббат, агарда таҳтга ҳамиша фақат энг гўзал ва оқилларни ўтқазишганда Мерседес шубҳасиз, қиролича бўларди. Тақдир тақозоси билан у юқори погонага кўтарилиди, унинг ўзи ҳам ҳар жиҳатдан тобора қаддини ростлаб, нуфуз қозона берди. Рассомликка ўқиди, кўп нарсани ўрганди. Гап орамизда қолсин: чамамда у фикри хаёлини қочириш, овуниш ниятида шуғулланиб юрди бу ишлар билан. Эндилиқда буларнинг ҳаммаси барҳам еди, бойлик ва иззат-хурматлар билан овуниб қолган Мерседес тақдирига тан бериб қўя қолди. У бой, асилизода, аммо шунга қарамай...

Кадрuss тұхтаб қолди.

– Хүш? – сұради аббат.

– Шунга қарамай Мерседес баҳтпі эмас, бунга имоним комил.

– Нимага асосланиб шундай деяпсиз?

– Шунга асосланибки, мен қашшоқлашиб оғир ахволға тушиб қолганимда илгариги дұстларим ёрдам қылмасмін деган умидда Дангларнинг олдига бордим, бироқ у мени ҳатто қабул қылмади. Сұнгра Фернан ҳузурига бордим, у малайидан менга юз франк беріб юборди.

– Демак, икковиниям күролмабсиз-да?

– Күролмадим, бироқ графиня де Морсер мени күрди.

– Қандай қилиб?

– Қайтиб чиқаётганимда оёғим остиға шалл этиб бир кармөн келиб тушди, унда йигирма беш пүндөр бор экан. Дархол бошимни күттарсам рұпарамда Мерседес турарди. У дәразаны бекитиб олди.

– Жаноб де Вильфор-чи? – сұради аббат.

– У билан ҳеч маҳап дұстона мұносабатда бұлған эмасман, уни танимасдым ҳам, шунинг учун ундан ёрдам сұраб боришим мүмкін эмасди.

– Унинг ахволи қалай экан ҳозир? Эдмонни күлфатта солған ишга у қандай қилиб қатнашган экан? Бундан хабарнингиз борми?

– Хабарим йўқ, Эдмон қамоққа олинганидан сұнг бир оз вақт ўтгач, у мадмуазель де Сен-Меранга уйланғанда. Марселдан қўчиб кетди. У ҳам бошқалар сингари баҳтиёр бўлса керак, Данглар каби бой, Фернан каби мартабаси улуғ бўлса керак. Фақат менгина қашшоқликка маҳкум бўлиб, худонинг марҳаматидан маҳрум, ночор ҳолга тушиб қолдим, мана буни ўзингиз кўриб турибсиз.

– Бу гапингиз тўғри эмас, азизим, – деди аббат. – Худонинг олий, одил суди кечикяпти бир оз, шунинг учун унинг марҳаматидан четда қолаётпандек сезамиз ўзимизни. Бироқ вақт соати келиб тантрим бизни ҳам ёрлақайди, мана унинг далити.

Аббат шундай деди-да, чўнтағидан олмосни олиб Кадрussга узатди.

– Азизим, мана, – деди у, – олинг буни, бу олмос сизники бўлди.

– Менгами? Бир ўзимгами? – қичқириб юборди Кадрусс.
– Күйинг-э, жаноб аббат! Мазах қиляпсизми мени!

– Бу олмосни Эдмоннинг дўстлари ўртасида тақсимлаб бериш керак эди. Маълум бўлдики, Эдмоннинг биттагина дўсти бор экан. Демак, тақсимлашга ҳожат қолмади. Бу олмосни сотинг. Илгари сизга айтганимдек, бу эллик минг франк туради, бу пул сизни қашшоқликдан қутқарса керак, мен бунга аминман.

– Жаноб аббат, – Кадрусс бир қўлини аста олмосга узатиб, иккинчи қўли юзидан шариллаб оқиб турган терни артиб. – Жаноб аббат, кўйинг бу ҳазилингизни, илтимос қиламан, нима қиласиз мен баҳти қаронинг ярасига туз сепиб.

– Менга баҳтиёрлик шавқи-завқи ҳам, баҳти қаролик мусибатлари ҳам жуда таниш, ҳаёт эканман, ҳеч вақт, ҳеч қаерда бундай туйғуларни ҳазилга йўймайман. Олинг ахир буни... Фақат бунинг эвазига...

Кадрусс олмосга тегиб турган қўлини бирдан тортиб олди.

Аббат кулиб деди:

– Эвазига жаноб Моррель кекса Данте斯 печининг устидаги қоллириб кетган катмонни беринг, у менда турибди деган эдингиз.

Кадрусс таажжуб-ла ўрнидан турди ва эман дараҳтидан ясалган шкаф ёнига бориб, очди-да, қизил қалин шойи катмонни аббатга узатди.

Аббат катмонни олиб, олмосни Кадруссга берди.

– Сиз ҳақиқатан авлиё экансиз, жаноб аббат, – деди Кадрусс. – Эдмон бу олмосни сизга берганини ҳеч ким кўрганим, билганиям йўқ, буни ўзингиз олиб қолсангиз ҳеч ким билмасди.

«Ҳа-ҳа, – деди ичиди аббат, – бу гапингдан, мен сизнинг ўрнингизда бўлсам шундай қилардим, демоқчи бўлаётганинг сезилиб турибди».

Аббат ўрнидан туриб қалпоғини ва қўлқопини олди.

– Менга қаранг! – деди у. – Мен айтганларингизнинг ҳамаси ҳақиқат деб ишонсам бўладими?

– Жаноб аббат? – деди Кадрусс. – Мен худо олдида, авлиё-анбиётар олдида тиз чўкиб қасамёд қиламанки, айтган сўзларимдан бирортаси ёлғон эмас.

– Жуда соз, ундаи бўлса, – деди аббат Кадрусснинг юракдан айтган сўзларига ишониб, – жуда соз. Бу ақча сизнинг мушкулингизни осон қилсин! Хайр. Мен қилмиши бир-бираига гўр қазишдангина иборат кишилардан ўзимни узоққа олиб кетдим яна.

Аббат қовоқхоначи Кадрусснинг тўлиб-тошиб айтаётгани гапларини беоқибат қолдириб, эшик томон зўрға юриб борди ва эшикни ўзи очиб, ташқарига чиқди, кейин отига минди-да, ҳамду сано ўқиётган қовоқхоначи билан яна энгашиб хайрлашди ва келган томонига отини йўрттириб кетди.

Кадрусс орқасига ўгирилганда кетидан Карконта титраб турарди, аёл илгаригидан баттарроқ бўзариб кетган эди.

– Ўз қулоғимга ўзим ишонмаялман, Кадрусс! Ростданми? – деди у.

– Нима ростданми? Олмос бутунлайн бизга қолгани ростданми деялсанми? – деди Кадрусс терисига сиғмай шодланиб.

– Ҳа.

– Ростдан! Мана олмос менда.

Хотини бир тикилиб қаради-да, нафаси бўғилиб, деди:

– Бу олмос қалбаки эмасмикан?

Кадрусс бўзариб, гандираклаб кетди.

– Қалбаки! – деди у овозини зўрға чиқариб. – Қалбаки. Ахир у, қалбаки олмос бериб бирор наф кўармиди?

– Сирларни текинга билиб олиш учун-да, эй каллаварам, шунгаям тушунмайсанми?!

Бу гапдан Кадрусс турган жойида тошдек қотиб қолди. Бир дам фиқ этмай турди-да, сўнг қалпоғини олди ва бошига ўроғлиқ қизил рўмоли устидан кийиб, эшик томонга югурди.

– Биз буни ҳозир аниқлаб оламиз. – деди у.

– Қандай қилиб?

– Бокэрда ярмарка бор, у ерга Париждан заргарлар келиб туради. Бориб олмосни уларга кўрсатаман. Сен уйга қараб тур, икки соатда қайтиб келаман.

Кадрусс шундай деди-да, йўлга чиқиб номаътум аббат кетган томонга эмас, унга қарши томонга жўнади.

– Эллик минг франк! – деди минфиллаб якка қолган Кар-конт. – Бу пул... аммо бойлик эмас.

VII. ТУРМА РҮЙХАТИ

Бельгард билан Бокэр ўртасидаги йўл устида биз тасвир этган сұхбатдан бир кун ўтгач, түқ зангори фрак, малла ранг шим ва оқ нимча кийган, юриш-туриши талаффузидан инглизни эслатувчи ўттиз ёшга борган бир киши Марсель шаҳри ҳокимининг ҳузурига келди.

– Мұхтарам жаноб, – деди у, – мен Римдагы Томсон ва Френч банкирлар хонадонининг бош агентиман. Рона үн йилдерки, биз Марселдаги «Моррель ва уғли» савдо хонадони билан алоқадамиз, бу фирма билан оборотимиз юз минг франкка боради, яқында ана шу фирма синиб, таназзулга юз тутяпти деган хабарни эшлитиб, ташвишга тушиб қолдик... Римдан шахсан келишимнинг боиси ҳам шу, ўша савдо хонадони тұғрисида маълумот олишдир.

– Мұхтарам жаноб, – деди шаҳар ҳокими, – менга маълум бўлишича, чиндан ҳам сўнгги йилларда жаноб Морреллининг ишлари чаппа кетиб, кўп баҳтсизликларга учраяпти, у бирин-кетин тўрт-беш кемасидан ажралди ва бир неча бор савдо-сотиқ ишида синиб, зарар кўрди. Аммо у менинг ўзимдан ҳам үн минг франк қарз бўлса-да, унинг молиявий аҳволи тұғрисида сизга бирор маълумот беришни эп кўрмайман ўзимга. Мабодо сиз мендан, шаҳар ҳокими сифатида жаноб Моррель қандай одам ўзи, деб сўрасаигиз, жавоб беришм мумкин: у виждони пок, жуда ҳалоп, ўз гарданиннаги бурчларини ҳозиргача сидқидилдан бажариб келаётган зотлардан бири. Мана, унинг тұғрисида сизга менинг айтадиган сўзим шу. Агар бу сизга камлик қипса, турмалар инспектори жаноб де Вовилга мурожаат қилинг, у Ноайль кўчасидаги үн бешинчи уйда туради. Жаноб де Бовиль, янгилишмасам, бу фирмага икки юз минг франк қўйган, бу менницидан йигирма баробар ортиқ, фирмадан хавфланишга бирор асос бўлса, ўша одам сизга батафсил маълумот бериши мумкин.

Инглиз, шаҳар ҳокимининг назокатли сўзларидан мамнун бўлди шекипли, таъзим қилиб хайрлашди-да, кўчага чи-

қиб, ростдан ҳам банк даъвогари сингари гердайиб турмалар инспекторининг уйи томон йўл олди.

Жаноб де Бовиль кабинетида ўтирган эди. Инглиз уни кўрди-да, гўё таниш одамини учраттандек ажабланиб, турган жойида тақа-тақ тўхтаб қолди. Бироқ жаноб де Бовильнинг бутун фикр-хаёли ягона бир нарса билан банд бўлиб, шу қадар дилҳаста эдики, ўтмишни эсга оладиган ҳоли йўқ эди унинг. Инглиз, ўз миллатига хос одат билан пинагини бузмай, турмалар инспекторига ҳам шаҳар ҳокимига берган саволларини берди.

– Оҳ, жаноб! – деди хитоб қилиб жаноб де Бовиль, – баҳтга қарши хавфтанишингизга тўла асос бор, мана кўриб турибсиз менинг ҳам умидларимни пучга чиқариб, бошимни қотириб қўйган ўша фирма. Жаноб Моррель менинг ҳам икки юз минг франк дастмоямни ишлатиб туриб эди. Бу икки юз мингни қизимнинг тўйига атаб қўйган эдим, тўйига икки ҳафта қолди. Жаноб Моррель менинг ўша пулимни иккига бўлиб тўлаши керак эди, шу ойнинг ўн бешида юз мингини, келаси ойнинг ўн бешида қолган юз мингини. Жаноб Моррелга пулни албатта белгиланган муддатда олишим шарт деб хабар қилдим, ярим соат олдин у келиб, агар кемам «Фараон» ўн бешинчи числода етиб келмаса пулингизни тўлай олмайман, деб кетди.

– Бу унинг, тўлаш муддатини кейинга суриш керак, дегани бўлса керак, – сўз қотди инглиз.

– Йўқ, очиги мен таназзулга юз тутдим дегани унинг! – қичқирди жаноб де Бовиль икки қўли билан бошини чанглаб.

Инглиз бир оз ўйлаб турди-да, деди:

– Бу қарз мажбурияти сизни хавфга солаяпти шекилли, шундайми?

– Мен ундан умидимни ўзиб қўя қолдим энди.

– Мен сотиб оламан уни.

– Сиз-а?

– Ҳа, мен.

– Албатта катта скидка билан оларсиз-да?

– Йўқ, икки юз минг франкка, бизнинг савдо хонадонимиз бунақа олди-сотди билан шуғулланмайди.

– Сиз менга қай хилда тўлайсиз уни?

– Нәқд пул билан.

Инглиз чүнтагидан бир даста пул чиқарди, бу жаноб де Бовиль маҳрум бўлиб қолишидан кўрқсан суммадан икки барабар кўп эди чамаси.

Жаноб де Бовиль қувониб кетди, бироқ у ўзинни босиб, деди:

– Мұхтарам жаноб, мен сизни огоҳлантириб қўяйки, бу сумманинг олти процентини ҳам қайтариб ололмайсиз сўнг.

– Менинг бу билан ишим йўқ, – жавоб қилди инглиз, – бу банкир Томсон ва Френч хонадонининг иши. Мен уларнинг вакили сифатида иш олиб боряпман. Эҳтимол банк хўжайини рақиб фирманинг синиб, ҳалок бўлишидан манфаатдордир. Қандай бўлмасин, мен ўша пулни ҳозир сиздан олди берди ҳақидаги актни олиб нақд санаб беришга тайёрман. Фақат менга ширинкома берсангиз бўлганни.

– Албатта, албатта! Бунга сиз ҳақлисиз! – деди жаноб де Бовиль. – Одатда ширинкома бир ярим процент бўлади. Аммо ундан кўпроқ беришга тайёрман. Қанча бўлган: икки процентми, уч ёки бешми? Ёки бундан ҳам кўпми? Айтинг!

– Мұхтарам жаноб! – деди эътиroz билдириб инглиз, – мен, фирмамиз сингари бунақанги ишлар билан шуғулланмайман, мен бошқача ширинкома олишни истардим.

– Ҳўш, қанақа экан у, айтинг, қулоғим сизда.

– Сиз турма инспектори бўлиб ишлайсизми?

– Үн беш йилдан бўён.

– Сизда турма рўйхатлари бўлса керак?

– Албатта.

– У рўйхатларда маҳбуслар ҳақида маълумотлар бўлар?

– Ҳар бир маҳбуснинг делоси бор.

– Мұхтарам жаноб, менинг Римда бир аббат мураббиним бор эди, у тўсатдан фойиб бўлди кетди. Кейинроқ у Ифқатъасида қамоқда деб эшитдим. Ана шу аббатнинг ўлимни тўғрисида баъзи маълумотлар керак эди менга.

– Оти нима эди?

– Аббат Фарина.

– Э-э, мен уни жуда яхши танийман, – деди жаноб де Бовиль, – у жинни эди.

– Ҳа, мен ҳам шундай деб эшитган эдим.

- У ростдан ҳам жинни эди.
- Эҳтимол, бироқ нимаси учун уни жиннига чиқариб қўйишган эди?
- У тинмай, аллақандай хазина тўғрисида, беҳисоб бойлик тўғрисида вайсар ва озод этишса ҳукуматга жуда кўп маблаг бераман, деб жаврарди.
- Ўб-бў, шургик-э! У вафот этдими?
- Ҳа, ўлди, бундан ярим йил илгари, февралда.
- Зеҳнингиз жуда ўткир экан.
- Менинг эсимда қолганининг боиси шуки, аббат вафти вақтида ғалати воқеалар юз берди.
- Қанақа воқеалар экан у? Мен ҳам билсам бўладими? – сўради инглиз қизикиб, синчков киши шу пайт унинг безрайиб турган юзида бирдан қизиқувчанлик белгилари пайдо бўлганини сезиб оларди.
- Айтиб беришим мумкин, аббат хонаси собиқ бонапартчилар агенти қамалган хонадан эллик фут нарида эди, бу агент узурпаторнинг бир минг саккиз юз ўн бешинчи йилда тахтга қайтиб келишига кўмаклашганлардан бири эди, у жуда чўрткесар ва ниҳоятда хавфли шахс эди.
- Ростданми? – деди инглиз.
- Ростдан, – жавоб қилди жаноб де Бовиль, – бир минг саккиз юз ўн олтинчи ёки бир минг саккиз юз ўн еттинчи йили уни шахсан кўрганман, унинг хонасига бир взвод солдат билан кириларди. У одам менда жуда катта таъсир қолдирди. Мен унинг юзини ҳеч унутмайман.
- Инглиз мийигида кулди.
- Демак, – деди у, – сизнингча бу икки хона...
- ...Бир-биридан эллик фут узоқда эди. Бироқ, афтидан, ҳалиги Эдмон Данте...
- Ўша қўрқинчли одамнинг номи...
- Эдмон Данте эди. Ҳа, жаноб, афтидан ўша Эдмон Данте қаердандир асбоб-ускуналар топган ёки ўзи ясад олган, улар воситаси билан аббат томонга ер остидан йўл қазиб келган экан, улар шу йўл орқали алоқа боғлашар экан.
- Бу йўлни улар қочиб кетиш учун қазишгандир-да?
- Шундай. Бироқ уларнинг баҳтига аббат Фарианинг тутканоги тутиб вафот этди.
- Тушунарли, шунинг учун улар қочолмаган.

– Фақат мурда қочолмай қолди, – деди жаноб де Бовиль.
– Дантес эса аббатнинг ўлими менинг қочишимни тезлата-
ди деб билган. Афтидан у Иф қалъасида ўлганларни оддий
қабристонга қўмсалар керак деб ўйлаб, мурдани ўз хонаси-
га олиб бориб ташлаган-да, ўлик солинган қопга ўзи тушиб
олган ва қабристонга олиб боришларини кутиб ётган...

– Кўрқмасдан дадні ҳаракат қилишибди-да, азаматлар,
– деди инглиз.

– Ҳа, боя сизга айтган эдим-ку, жуда хавфли одам эди
деб, хайриятки, унинг ўзи ҳукуматни ташвишлардан ҳолос
этib қўя қолди.

– Қандай қилиб?

– Наҳотки фахмламаган бўлсангиз?

– Йўқ.

– Иф қалъасида қабристон йўқ, ўлганларни тўғри олиб
чиқиб оёқларига ўттиз олти қадоқлик тош боғлайдилар-
да, денгизга улоқтирадилар.

– Хўш, сўнг! – деди ўзини гўлликка солиб инглиз.

– Унинг ҳам оёғига ўттиз олти қадоқли тош боғлаб ден-
гизга ташлаб юбориши.

– Шундай денг! – хитоб қилди инглиз.

– Шундай, жаноб, – давом этии инспектор. – Уни тепа-
дан денгизга улоқтираётганларида қочоқнинг қанчалик
ҳайратда қолганини кўз олдингизга келтириб кўринг, қани
энди ўша пайтда унинг афти-башарасини кўриб тура ол-
сайдим.

– Бу маҳол эди.

– Барибир, – деди, икки юз минг франк ақчасини қайта-
риб олишга ишончи комил бўлиб, жуда талтайиб, жаги очи-
либ кетган жаноб де Бовиль, – барибир унинг ўшанда ҳоли
нима кечганини аниқ тасаввур қиласман мен.

У қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

– Мен ҳам шундай тасаввур этиб турибман, унинг важо-
ҳатини, – деди инглиз.

У ҳам инглизларга ўхшаб лабининг бир бурчагини бу-
риб кула бошлади.

– Шундай қилиб, – деди инглиз ўзини кулгидан босиб, –
шундай қилиб қочоқ денгиз тагига чўкиб кетди денг.

– Ҳа, тошдек чўқди-кетди.

– Иф коменданти бир йўла жиннидан ҳам, қутургандан ҳам қутулиб қўя қолибди-да?

Худди шундай.

– Бу воқеа тўғрисида акт ёзилган бўлса керак, албатта? – сўради инглиз.

– Албатта, албатта, ўлгани тўғрисида гувоҳлик берадиган ҳужжат ёзилган. Ахир Дантесининг ота-онаси, қариндошлари унинг тирикми, ўлиқми эканини билмоқчи бўлиб суроштириб қолишлари мумкин-да.

– Мабодо унинг меросини эгаллаш ниятида бўлсалар, энди хотиржам бўлишлари мумкин. У буткуп хароб бўлди денг?

– Шубҳасиз. Қариндошлари истаган вақтда ҳалиги ҳужжатни олишлари мумкин.

– Ҳудо раҳмат қиласин уни, – деди инглиз, – келинг рўйхатга ўтайлик.

– Ҳақ гап айтдингиз. Менинг ҳикоям фикрингизни четга буриб юборди, бунинг учун кечиринг мени.

– Нечун? Ҳикоя учунми? Уни мен жуда қизиқиб тингладим.

– Чиндан ҳам жуда қизиқарли ҳикоя бу. Ҳуллас, шўрлик аббатингиз ҳақида муфассал маълумот олмоқчи бўлсангиз керак-да.

– Катта марҳамат қилган бўйасиз менга.

– Юринг, идорамга ўтайлик, у ерда сизга ҳаммасини кўрсатаман.

Жаноб де Бовиль иккови кабинетга йўл олиши. Инспектор ҳақ гапни айтган эди: ҳамма нарса батартиб эди, ҳар бир ведомостга маҳсус қўйилган, ҳар бир иш ўз жойида турибди. Инспектор инглизни ўзининг юмшоқ курсисига ўтказди-да, Иф қалъасига тааллуқли папканни олдига қўйди ва хоҳлаганингизча титиб кўраверинг, дегандек, ўзи бурчакдаги стулга ўтириб газеталарни ўқий бошлади.

Инглиз аббат Фариага тааллуқли қоғозларни осонгина топиб олди, де Бовиль айтиб берган ҳодиса ҳақиқатан уни жуда қизиқтириди шекилли, у қоғозларни кўздан кечирдида, делони яна варақлай берди. Ахир Эдмон Данте тўғрисидаги ҳужжатни топди. Бу ерда ҳамма нарса – маҳфий маълумот, тергов протоколи, Моррелнинг прокурор ёрдамчи-

сига ёзган илтимосномаси муҳайё эди. Илтимосноманинг айрим жойларини Вильфор чизиб кўйган эди. У маҳфий маълумотни ўраб чўнтағига яшириб кўйдн, терговдаги сўроқ протоколини ўқиб чиқди, унда Нуртъенинг номи тилга олинмаган эди, 1815 йил 10 апрелда ёзилган илтимосномага ҳам кўз югуртиб чиқди. Унда Моррель қироллик прокурори ёрдамчисининг маслаҳатига биноан. Дантесининг Империяга хизматини жуда бўрттириб кўрсатган эди. Бу эзгу ниятлар билан шундай қилинган эди, чунки у пайтда Наполеон таҳтга қайтган эди. Шундан кейин инглиз гап нимада эканини англади. Наполеон вақтидаги бу илтимоснома иккинчи реставрация даврида қироллик прокурори қўлида даҳшатли дастак бўлиб қолди. Шу сабабли ведомостда қўйидаги изоҳни ўқигандага у таажжубланмади:

Эдмон Данте. Учинга чиққан бонапартчи. Эльба оролидан узурпаторнинг қайтиб келнишида фаол қатнашган.

Бунинг ишн қаттиқ сир сақлансан, тинмай назорат остига олинсанни.

Бу сатрлар остида яна бошқача ёзув бор эди:

-Ҳеч нима қилиб бўлмайди.

Инглиз бу ёзув билан Моррелнинг афвномасига ёзилган изоҳни солиштириб кўриб, бу иккаласини бир киши, яъни Вильфорнинг ўзи ёзганини англади.

Изоҳга ёзилган қўшимча сўзларини эса Дантесининг такдирини ҳал этишда сал-пал қатнашган ва юқоридаги изоҳларни кўриб ёрдам беришга илож тополмаган турма инспектори ёзганини фаҳмлади.

Жаноб де Бовиль одоб-назокат қондапарига амал қилиб ва аббат Фарианинг шогирдига халақит бермаслик учун бурчакда ўтириб «Оқ байроқ» газетасини ўқирди.

Шунинг учун ҳам Данглар томонидан «Резерв» ресторанида ёзилган ва почтанинг 27 февраль соат олтида яшикдан олингандаги ҳақида штамп босилган маҳфий маълумотини инглиз яшириб чўнтағига солиб олганини де Бовиль кўргани йўқ.

Мабодо күрганда ҳам ўзини күрмаганга солиб тураверарди, чунки бу қофозга у үнчалык аҳамият бермасди, унинг бутун хаёли икки юз минг франкда эди, қоидани бузаёттан инглизга ҳечам халақит бергиси келмасди.

— Раҳмат сизга, — деди инглиз папкани қарсилатиб ёпиб.
— Менга керак нарсаларнинг ҳаммасини топдим. Энди мен ҳам вайдамни бажо келтиришим керак. Менга битта тилхат ёзиб берсангиз бўлди, унда пулнинг ҳаммасини олдим, деб ёзинг, мен ҳозирнинг ўзидаёқ ҳаммасини нақд санаб бераман.

Сўнг у ўрнидан туриб, жойни де Бовилга бўшатиб берди. Де Бовиль, дарҳол ўтириб олиб, тилхат ёза бошлади. Шу орада инглиз столнинг иккинчи четида пулни санаб турарди.

VIII. МОРРЕЛЬ САВДО ХОНАДОНИ

Борди-ю, Моррель савдо хонадони билан таниш кишилардан биронтаси Марселдан кетиб, бир неча йилдан сўнг биз тасвир этәётган вақтда қайтиб келса, бу ерда катта ўзгаришлар юз берганини кўрарди.

Илгариги вақтларда бу уйга файз киритиб турадиган гавжумлик, фаровонлик, дарпардалар орқасидан шод кулиб турадиган чехрапар ўрнида, йўлак-даҳлизларда қаламларини кулоғига қистириб югуриб юрадиган серташвиш идора ходимлари ўрнида, турли-туман юкларга тўла ҳовлида ючиларнинг шов-щувлари-ю, қийқириқлари ўрнида кимсасиз ҳувиллаб ётган вайронани кўрган бўларди энди у. Бу конторани тўлдириб юрган кўпдан-кўп ходимлардан эндиликда фақат иккитаси – йигирма уч баҳорни кўрган. Моррелнинг қизига шайдо бўлиб, фирмадан кетолмай юрган Эмманюель Эрбо билан бир кўзи сўқирлиги туфайли Коклес¹⁶ деб лақаб олган ғазначи ёрдамчиси қолган эди, холос. Унга бу лақабни бир вақтлар бу улкан, гавжум, сершов-қин ҳовлини бошларига кўтарадиган ёшлар берган эдилар.

¹⁶ Cocles (лот.) – Бир кўзли, қадимги рим баҳодири Гораций Коклеснинг лақаби.

Бу лақаб унинг сүяк-саягига сингиб кетганидан бўлса керак, уни ўз номи билан чақиришса, ўтирилиб бокмасди ҳам.

Коклес жаноб Моррель идорасида қолди, бу ҳалол кимсанинг ҳаётида ўзига хос ўзгариш юз берди: мансабда бир погона кўтарилиб, ғазначи бўлиб олди.

Аммо шундай бўлса-да, у ҳеч ўзгармай, ўша илгариги хушфөйл, меҳрибон, ишчан, садоқатли Коклеслигича қолди, фақат ҳисоб-китобда ҳеч кимга ён бермас, ҳеч кимни, ҳатто жаноб Моррелни ҳам аямасди, ёддан биладиган кўпайтириш жадвалига ишонарли, жадвални минг томонга буриб, уни чалғитишга уринишдан фойда чиқмасди.

Моррелнинг дард-аламга тўла хонадонида фақат биргина Коклес вазмин, совуқон эди. Бироқ бу унинг шу хонадонга кўнгил қўйганлигидан эмас, аксинча, унга, унинг келажагига ишончи ниҳоятда комил эканидан эди. Ҳалокатга юз тутган кемадан каламушлар ҳар томонга тирақайлаб қочганидек, тақдирни арматор фирмасининг қўлида бўлган хизматчиларнинг ҳаммаси аста-секин контролорани ва складларни ташлаб жуфтакни уришиди. Буни кўрган Коклес эса, булар нега қочяпти деб ўйламади ҳам. У ҳамма гап рақамларда дерди. Моррель савдо хонадонида йигирма йилдан бўён ишлаб, тўловлар ўз муддатида бажо келтирилаёттанини кўриб, ўрганиб қолганидан эндиликда буларнинг куни битяпти ва бу тўловлар тақа-тақ тўхтайди деган гапларга ишонмасди. Чиндан ҳали-ҳозиргача ҳеч нарса унинг ишончига раҳна соганий йўқ. Охирги сафарги ойлик тўловлар нақ вақтида бажарилди. Жаноб Моррель ўз зарарига етмиш сантим хато қилганини Коклес топиб, шу куннинг ўзидаёқ тузатди ва ўн тўрт сўм ақчани қайтариб берди. Жаноб Моррель замгин жилмайди-да, пулни олиб, бўш кассага солиб қўйди.

– Жуда соз, Коклес, дунёда агар битта ҳалол ғазначи бўлса, ўша сизсиз, –деди.

Коклес ўзида йўқ хурсанд бўлиб, чиқиб кетди, чунки Марселда энг виждонли, пок одам жаноб Моррелнинг бир оғиз яхши сўзи – мақтови унинг учун эллик экю мукофотдан ҳам азиз эди.

Бежанжал ўтган ана шу сўнгги тўловдан сўнг жаноб Моррель учун оғир кунлар бошланди, у қарзларидан қуту-

либ олиш учун бор-будини йигиштириб, сотишга қарор қилди, бундай иложсиз ҳолга тушганимни кўриб одамлар Марселда «бу фирма хонавайрон бўлти» деган гап тарқалиб юборишмасин тагин деб, Бокар ярмаркасига ўзи бориб хотини билан қиззининг баъзи қимматбаҳо буюмларини ва кумушларини пуллади-да, ишини бир оз ўнглаб олди, бироқ Моррель савдо хонадонининг кассаси бўмбўш бўлиб қолди. Энди жаноб де Бовилга шу ойнинг ўн бешинчи куни юз минг франк, келаси ойнинг ўн бешинчисида қолган юз минг франк қарзини тўлаши керак. буни у фақат «Фараон» қайтиб келсагина тўлаши мумкин, чунки бутун умиди шу кемада эди. «Фараон» билан бирга бўлган ва Марсель портига омон-эсон қайтиб келган кема Моррель кемасининг ҳам йўлга чиққанидан дарак берган эди.

Бироқ шуниси таажжублики, Калькуттадан Фараон билан бир вақтда йўлга чиқкан ҳалиги кеманинг келганига икки ҳафта бўлса-да, Фараондан дом-дарак йўқ эди.

Римлик Томсон ва Френч хонадонининг вакили жаноб де Бовиль ҳузуридан чиқиб эртаниси жаноб Моррель ҳузурига ташриф буюрганда аҳвол ана шундай эди.

Уни Эмманюель кутиб олди. Ким эшик қоқиб келса, яна қарздор кепди шекилли деб ўтакаси ёриладиган бу йигит хўжайнини нохуш суҳбатдан халос этиш ниятида меҳмонни сўраб-суринтира бошлади, бироқ меҳмон жаноб Эмманюелга ҳеч нарса айтмаслигини, шахсан жаноб Моррель билан гаплашмоқчи эканини изҳор этди.

Эмманюель нафаси ичига тушиб, Коклесни чақирди. Коклес келди, йигит нотаниш кишини жаноб Моррелнинг ҳузурига олиб боришини буюрди.

Коклес олдинда, нотаниш унинг кетидан жўнашди.

Зинада улар ўн олти-ўн етти ёшга кирган гўзал қизга дуч келишди, қиз нотаниш меҳмонга ташвишларга тўла назар ташлаб қўйди.

Коклес қизнинг чехрасидаги ғамгин ҳолатни кўрмади, аммо бу нотаниш кишининг назар-эътиборидан четда қопмаган эди.

– Мадмуазель Жюли, жаноб Моррель ўз кабинетидами?
– сўради ғазначи.

– Кабинетида бўлса керак, – жавоб қилди қиз, – қараб боқинг-чи, агар отам у ерда бўлсалар, меҳмон келганини хабар қилинг.

– Менинг келганимни хабар қилиш фойдасиз бўлур, – деди инглиз. – Жаноб Моррель менинг исми шарифимни билмайди. Мен Томсон ва Френч фирмасининг бош агентиман, отангизнинг савдо хонадони у билан алоқада. Шуни у кишига хабар қиссангиз кифоя.

Ёш қиз ранги ўчди-ю, зинадан югуриб тушиб кетди, Коклес билан нотаниш киши эса юқори кўтарилди.

Жюли конторага – Эмманюель хонасига кирди, Коклес учинчи қаватнинг бурчагидаги эшикка капит солиб очди, нотаниш кишини қабулхонага киритиб, ичкариги хонанинг эшигини очди. Томсон ва Френч фирмасининг вакилини қолдириб, ўзи ичкарига кириб кетди. Кўп ўтмай қайтиб чиқиб, кираверинг, деб имо қилди меҳмонга.

Инглиз кирди, жаноб Моррель ёзув столи орқасида ранги заъфарон бўлиб ҳисоб-китоб дафтарига тикилиб ўтирган эди.

Нотаниш кишини кўрган заҳоти жаноб Моррель дафтарини бекитди, ўрнидан туриб, меҳмонга стул қўйди, нотаниш киши тириштириб кўйган эди. Қарашларида илгариги қатъият ва дадиллик йўқ, юрак олдириб қўйган кишидек ҳадиксираб қадам ташларди.

Инглиз унга қараб ҳам таажжубланар, ҳам раҳми келарди.

– Мұхтарам жаноб, – деди жаноб Моррель меҳмоннинг дикқат қилиб тикилишидан ўнгайсизланиб, – менда бирор гапингиз бўлса керак?

– Шундай, жаноб. Кимдан вакил бўлиб келганимни сизга айтгандирлар.

– Банкир Томсон ва Френч фирмасидан, ғазначим шундай деди менга.

– Худди шундай. Томсон ва Френч фирмаси шу яқин икки ой ичida Францияда уч юздан тўрт юз минг франкка-

ча тұлов операцияси үтказиши керак. Сизнинг қарзларни жуда вактида тұлаб юрганингизни ҳисобға олиб, сиз қўйган барча мажбуриятларни йигиб, менга уларни муддатига қараб, сиздан ундиришни топширди.

Моррель хўрсишиб нафас олди, қўллари билан пешана терини артди.

– Демак, – деди Моррель, – мен қўл қўйган векселлар қўпингизда бўлса керак?

– Шундай, бунинг устига векселларга катта-катта суммалар ёзилган.

– Қанчага? – сўради Моррель хотиржам гапиришга уриниб.

– Биринчидан, – деди инглиз чўнтағидан бир боғлам қофоз чиқариб, – мана икки юз минг франкка үтказма хат, сизнинг фирмандиз устидан турмалар инспектори жаноб де Бовиль ёзиб берди. Бу қарзингизни тан оласизми?

– Тан оламан, бу суммани у беш йил бундан муқаддам тўрт ярим процент фойдасига үтказган эди.

– Сиз буни қайтариб беришингиз керак эди...

– Ярмини шу ойнинг ўн бешинчисида, қолган ярмини келаси ойнинг ўн бешинчисида.

– Худди шундай. Мана тағин ўттиз икки минг франкли векселлар, буларнинг муддати ҳам шу ойнинг охирида туғайди. Буларда ҳам сизнинг имзоингиз бор, буларни қарздорлар берди бизга.

– Тан оламан, – деди Моррель, бироқ биринчи марта бу қарзларини тұлашга қодир эмаслигини англаб қизариб кетди. – Шуми ҳаммаси?

– Йўқ, жаноб, бу ҳали ҳаммаси эмас. Менда Паскаль, Уайлд ҳамда Тэрнер савдо хонадонлари берган векселлар бор, булар эллик беш минг франкка боради, буларнинг муддати келаси ойнинг охирида туғайди. Ҳаммаси икки юз саксон етти минг беш юз франк.

Буларни эшишиб шўрлик Моррель дўзах азобига мубтапо бўлгандек сезарди ўзини.

– Икки юз саксон етти минг беш юз франк, – такрорлади у беихтиёр.

– Ҳа, жаноб, – деди инглиз ва бир оз сукунатдан сўнг сўзини давом эттириди. – Бироқ, жаноб Моррель, сизни виж-

дени пок инсон сифатида ҳурмат Қилсан-да, шуни очик айтишим керак: Марседа, бу фирма яқинда қарзларини ҳам тұлопмайдыган ҳолға тушиб қолади деган миш-мишлар юрибди.

Күпоплик билан айтилған бу сұзларни эшитиб Моррель мурдадек оқариб кетди.

– Мұхтарам жаноб, – деди у, – фирмамизни отам менга топширганингаям йигирма түрт йилдан күпроқ вақт үтди, отамнинг ўзи фирмага үттис беш йил бошчилік қилиб келди. Мана шунча йил мобайнида Моррель ва ўғли күйган бирорта қарз мажбурияти бажарилмай қолгани йүк.

– Тұғри, мен биламан, – жавоб қилди инглиз, – соф кишиларга хос равища очиқасига гаплашайлық, қаны айтинг-чи, мана шу қарзларингизни ўз вақтида тұлай оласизми?

Моррель бир сесканиб түшди-ю, сұнг ўигланиб олиб сухбатдошига дадил назар ташлади.

– Бундай дангал саволға дангал жавоб бермоқ керак, – деди у. – Ҳа, жаноб, кемам омон-эсон қайтиб келса бас, ҳаммасини тұлайман. Чүнки у келиши билан ишимга путур етиб, ажраб қолган маблағ яна қайтиб киради күлимга. Лекин «Фараон» ҳалокатта учраса, у вақтда энг сұнгги умидларим пучга чиқиши мүмкін.

Бахтсизлик арматорнинг күзларини жиққа ёшга тұлдырди.

– Демак, – деди инглиз, – охирги умидингиз чиплакка чиқса, унда нима бұлади?

– Унда, – давом этди Моррель – ... айтишга оғир... Лекин бахтсизликка маңкум бұлғач, уятни ҳам йиғишириб қўйиш керак... Унда, мен тұловларни тұхтатиб қўйишга мажбур бўламан.

– Ёрдам бера оладиган бирорта ёри биродарларингиз йўқми?

Моррель ғамгин ҳолатда илжайиб қўйди.

– Жаноб, сиз биласизки, бундай ишларда кишининг дўсти бўлмайди, фақат гумашталар бор, холос.

– Бу ҳақ гап, – деди инглиз. – Хуллас, бутун умидингиз фақат ўша «Фараон»да экан-да?

– Фақат ўшанда.

– Энг охиргисими?

- Охиргиси.
- Бу умидга етолмасангиз-чи?
- Унда мен батамом хароб бўламан.
- Мен сизниги келаётганимда портга қандайдир кема кириб келаётган эди.

– Хабарим бор бундан, бошимга кулфат тушганда ҳам менга елкадош бўлиб қолган содиқ хизматчим менга ҳаммадан олдин хушхабар келтирайин, деб кун бўйи умрини портда, томлар устида ўтказяпти. У ҳалиги кеманинг келганини менга хабар қилган эди.

- У сизнинг кемангиз эмасми?
- Йўқ, у Бордодан келган «Жиронда» кемаси. У ҳам Ҳиндистондан келди, лекин менини эмас.

– У, эҳтимол, «Фараон» қаердалигини билар, сизга бирор хабар келтиргандир?

– Очигини айтайми сизга? Кеманинг бедараклиги мени қанчалик ваҳимага солаётган бўлса, унинг тўғрисида кела-диган хабар ҳам мени шунчалик ваҳимага солаёттир. Беда-раклик – ҳар қалай умид-ку.

Жаноб Моррель бир оз ўйга чўмиб, сўнг бўғиқ товушда деди:

– Билмадим, бунчалик кечикмасди «Фараон», у Калькуттадан бешинчи февралда чиқсан экан. Бу ерга бир ой илгари етиб келиши керак эди.

– Нима гап ўзи? – деди тўсатдан инглиз қулоғини динг қилиб, нега шовқин кўтаришялти?

– Ё парвардигор! Ё парвардигор! – деди мурда каби бўзарб кетган Моррель. – Нима бўлди?

Чиндан зинада шов-шув кўтарилиб, одамлар у ёқдан-бу ёққа югуришарди, кимдир ҳатто фифон чекди.

Моррель эшикни очиш учун ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, бироқ оёқлари қалтираб, яна курсига ўтириб олди.

Иккиси бир-бирига тикилганча ўтириб қолди. Моррел-нинг бутун вужудини титроқ босган эди, нотаниш меҳмон эса унга раҳми келиб ачинарди. Шовқин тўхтади, лекин Моррель ниманидир кутарди: чунки бу шовқинда бир сир бор, ана шу сир ошкора бўлиши керак.

Нотаниш қулоқ солди: кимдир зинадан аста чиқиб келаётганга ва майдонда бир неча киши тўпланганга ўхшади.

Сўнг у биринчи эшик калит солиниб очилганини эшилди.

– Бу эшикнинг калити икки кишида бор: биттаси Коклесда, иккинчиси Жюлида, – деб шивирлади Моррель.

Шу дақиқанинг ўзида иккинчи эшик ҳам очилиб остоңада Жюли пайдо бўлди. Унинг ранги ўчган, кўзлари жиққа ёш.

Моррель қалтираб ўрнидан турди ва гандираклаб курсининг дастасига суюниб қолди. У галирмоқчи бўлди, бироқ тили айланмай қопди.

– Дада, – деди қиз ялингансимон қўлини қўксига қўйиб.
– сизга хунук хабар келтирганим учун кечиринг мени!

Моррелнинг кўзлари олайиб, ниҳоятда бўзариб кетди. Жюли ўзини унинг қучогига отди.

– Дада, дадажон! – деди қиз. – Ўзингизни қўлга олинг!

– Фараон ҳалокатга учрабдими? – сўради Моррель бўғик овозда.

Жюли ҳеч нима демади, фақат боши билан ишора қилиб «ха» деди.

– Экипаж-чи? – сўради Моррель.

– Қутқариб қолишибди, – деди Жюли, – Бордо кемаси қутқариб олибди, бу кема ҳозиргина портга келиб кирган.

Моррель шу пайт худонинг энг содиқ мўмин бандаси бўлди-ю, кўпларини кўтариб нола қилди:

– Минг карра шукур ўзингга, тангри, минг карра! – деди у. – Шукурки, фақат менинг бир ўзимни қаҳрингга олибсан!

Инглиз ўзини вазмин, совуқён тутишга қанча уринсада, бўлмади, унинг ҳам кўзлари жиққа ёшга тўлди...

– Киринглар ичкарига, – деди Моррель, – кираверинглар ҳаммаларинг, эшик орқасида турганингизни сезиб турибман.

Шу сўзлар унинг оғзидан чиқиши билан хотини йиғлаб кирди, унинг кетидан Эмманюель пайдо бўлди. Даҳлизда жигар-бағрн қон, ярим яланғоч етти-саккиз матрос туарди. Инглиз уларни кўриб сесканиб кетди, сўнг ёнларига бормоқчи бўлди-ю, лекин шаштидан қайтиб, аксинча, ўзини кабинетнинг энг тўридаги қоронғи бурчакка олди.

Моррель хоним курсига чўқди-да, эрининг қўлини тутди. Жюли эса боягидек бошини дадасининг кўксига қўйганча қимир этмай туарли. Эмманюель кабинетнинг ўртаси-

да Моррель оитаси билан эшик олдида тұпланиб турған матрослар орасыда қаққайиб қолди.

– «Фараон»ға нима бўлди ўзи? – сўради Моррель.

– Яқинроқ келинг, Пенелон, – деди Эмманюель, – бўлган воқеани ҳикоя қилиб беринг.

Саҳро офтобида куйиб, қорайиб кетган кекса матрос шляпасидан қолган лаҳтакни қўлида ўйнатиб келди.

– Салом, жаноб Моррель, – деди гўё кечагина Морседан чиқиб кетиб Экс ёки Тулон сафаридан бугун қайтгандек.

– Салом, дўстим, – деди кўзи ёшга тўлган хўжайнин беихтиёр илжайиб, – капитан қаерда?

– Жаноб Моррель, капитан тоби қочиб Пальмада қолди, худо пошшо, у тез соғайиб сиз билан мен сингари отдай бўлиб кетади.

– Яхши... Қани, Пенелон, ҳикоя қилиб беринг, нима бўлди, – деди жаноб Моррель.

Пенелон оғзидаги сақиҷни пунжининг ўнг томонига олиб, қўли билан оғзини ёпди-да, орқасига ўгирилиб даҳлизга тупурди, сўнг чайқалиб сўз бошлади:

– Гап бундай, жаноб Моррель, биз шундай Бланко буруни билан Боядор буруни ўртасида жануби-ғарб томондан эсаётган шамол бўйлаб келаётган эдик, шу пайт капитан Гомар оғдимга келиб (шунисини ҳам айтиб қўяйки, мен бу вақт рупда эдим) деди:

«Пенелон амаки, ҳув анави уфқдан кўтарилиб келаётган булутларни кўрдингизми? Бу тўғрида фикрингиз қалай?»

Ўзимнинг ҳам икки кўзим ўша булутларда эди.

«Менинг фикримми, капитан? Фикрим шуки, бу булутлар одатдагидан сал тезроқ кўтариляпти ва бошқаларига қараганда, жудаям қора-я, ишқилиб, охири баҳайр бўлсин».

«Менинг ҳам фикрим худди шунақа, – деди капитан. – Ҳар эҳтимолга қарши чора-тадбирлар кўраман. Елканнани жуда кўпайтириб юборибмиз, ҳозир эсадиган шамолда бундай қилиш ярамайди. Ҳой йигитлар! Бом-брамсел ва бомкливер олиб ташлансин!»

Командани бажо келтиришга улгурмай қолдик: бирдан даҳшатли шамол кўтарилди, кема чайқалиб қийшшая бошлади.

«Халиям елкан күп, – деди капитан. – Грут ҳам олинсин!»
Беш дақиқада бу команда ҳам бажо этилди, биз қолган
елканларда йўл босавердик.

«Хўш, Пенелон амаки, – деди менга капитан, – нечун бо-
шингизни чайқаяпсиз?»

«Шунинг учунки, агар мен сизнинг ўрнингизда бўлсан ел-
канлардан яна олиб ташлатардим».

«Чол, ҳақ гапни айтаяпсан, – деди у, – салқинроқ шамол
эсадиганга ўхшайди».

«Шамол эмас, капитан, довул кўтариладиганга ўхшайди,
жуда кучли пўртана».

Шунисини ҳам сизга айтиб қўяйки, шамол худди катта
йўлдаги чанг-тўзон каби биз томонга бостириб келавера-
ди. Хайриятки капитанимиз ишбилағон.

– Икки риф ва марселлар олинсин! – қичқирди капитан.
– Булиня бўшатилсан, брасопит шамолга тўғрилансин! Мар-
селлар олиб ташлансан, талилар реяларга кўтарилсан!»

– Ўша кенгликларда бу ҳам кам, – деди тўсатдан инглиз.
– Мен тўрт рифни олиб, фокни чиқариб ташлардим капи-
таннинг ўрнида бўлсан.

Бу қатъий ва жарангдор овозни эшишиб ҳамма чўчиб
тушди. Пенелон қўли билан кўзини тўсди-да, капитаннинг
Фармойишини далил туриб танқид қилган ким экан деб
бурчакка қаради.

– Биз, жаноб, бундан ҳам кўпроқ иш қилдик, – деди кек-
са денгизчи бир оз ҳурмат билан. – биз довул билан бирга
бориш учун контрабизанни арқонга ўраб фордевиндан
ўтказиб бураб қўйдик. Ўн дақиқадан кейин марселни ҳам
арқонга ўраб олдик.

– Эски кемада бундай қилиш хавфли-ку, – деди инглиз.

– Ҳа, балли, топдингиз! Бизни ана шу ҳалок этди. Ўн икки
соат давом этган ағдар-тўнтардан сўнг (бунга иблиснинг
ўзи ҳам чидолмасди!) кема тешииди.

«Пенелон, – деди капитан, – чамамда, бизлар чўкиб кет-
япмиз, қани рулни менга бер, ўзинг трюмга туш».

Мен унга рулни топшириб пастга тушдим. У ерга отилиб
кираётган сув уч футга бориб қолган эди. Мен юқорига
чиқиб: «Тортиб чиқариб ташланглар сувни!» деб қичқир-
дим. Лекин қаёқда, фурсат ўтган эди. Роса ҳаракат қил-

дик, бироқ сувни қанча чиқарып ташласақ, шунча күтари-
лаверди.

«Эй, йигитлар, – дедим тұрт соат жонимни жабборга бе-
риб ишлагач, – фойда йўқ бу уринишидан: чўксак чўка қолай-
лик, ажалимиз етган экан».

«Хой, Пенелон амаки, сен бошқаларга шунақа намуна
кўрсатмоқчимисан? – деди капитан, – тұхтаб тур ҳали, сени
адабингни бериб қўяй!»

Капитан шундай деди-ю, ўз каютасига тушиб иккита
тұппонча олиб чиқди.

«Кимки насосни ташласа, – деди у, – миясининг Қатиғи-
ни чиқарып ташлайман!»

– Жуда тұғри, – деди инглиз.

– Бамаъни гапдек кишини ғайратта киритадиган нарса
бўлмаса керак дунёда, – давом этди сўзини денгизчи, – бу-
нинг устига ҳаво очила бошлади ва шамол тұхтади, бироқ
тешиқдан ҳамон сув кирип турарди, соатига икки дюйм
жуда камга ўхшайди-ю, аммо ўн икки соатда кам деганда
йигирма тұрт дюймни ташкил қилади, бу икки фут демак-
дир. Икки футта илгариги уч футни қўшсангиз беш фут
бўлади. Қорнига беш фут сув киргач, кема бўкиб қолди
деяверинг.

– Энди, – деди капитан, – бас қилинг, шуниси ҳам етар,
жаноб Морреллинг биздан қойинадиган жойи қолгани йўқ:
кемани сақлаб қолиш учун қўлимиздан кепган ҳамма чора-
ларни кўрдик, эндилікда одамларни ҳалокатдан кутқарып
қолиш керак. Йигитлар, қайиқларни туширинглар, қани
чаққон-чаққон ҳаракат қилинглар!»

– Менга қаранг, жаноб Моррель – давом этди Пенелон, –
биз «Фараон»ни жуда севиб қолган здик, аммо денгизчига
биринчи гапда жон керак, шунинг учун ҳам ўз жонимизга
ўзимиз жабр қилишни истамадик. Бунинг устига кема ҳам
«Түёғингни шиқиллатиб қол тезроқ!» дегандек «ғийқ-ғийқ,
қарс-қурс» этарди тинмай. Шўрлик «Фараон» ҳақ гапни айт-
арди. Оёғимиз остида чўкиб бораётганини сезиб турардик.
Хуллас, ҳаш-паш дегунча кемадаги қайиқ туширилди-ю,
ҳаммамиз унга ўтириб олдик.

Капитан ҳаммадан кейин тушди, тұғриси, у тушмади, чун-
ки кемани ташлаб кетишни истамади, мен уни қучоқлаб

даст күтариб қайиқдагиларга узатдим, сүнг ўзим тушдим. Жуда вақтида тушган эканман, зум ўтмай кема худди замбарак ўки отилгандек қарсиллаб синиб кетди.

Үн дақиқа ўтмай кема аввал түмшуғи, сүнг қүйруги билан сувга шўнғиди, кейин бир оз попиллаб турди-да, хайрмазурни насия қилиб гумдон бўлди, шўрлик «Фараон!»

Энди биздан сўрасангиз, уч кечаю уч кундуз ҳеч нима татимай оч бўрига айланиб, қани қайсимизни жizzга қиласиз деб турган эдик, «Жиронда» кемасини кўриб қолдик, унга сигнал бердик, бизни кўриб бурилди, қайнуклар юбориб ҳаммамизни йигиб олди. Жаноб Моррель, гапнинг пўсткаласи шу. Денгизчининг гапига ишонаверинг! Шундайми ўртоқлар?

Бошқа матрослар «Тўғри!», «Тўғри!» деб кекса денгизчнинг гапларини тасдиқлади.

– Азиз, дўстларим, – деди жаноб Моррель, – яхши қилибсиз, азамат йигитларнинг иши бу, баҳтсизликни тақдир пешанамга ёзиб қўйганини аллақачон билган эдим. Бу худонинг амри, кишиларда гуноҳ йўқ аспо. Биз бандаларга худонинг амри вожиб. Энди бу ёгини айтинг: сизга қанча маош тўлашим керак?

– Бу гапни қўйинг, жаноб Моррель, маош тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас, ҳозир.

– Йўқ, азизлар, гап бўлиши керак, – деди арматор ғамгин илжайиб.

– Ундей бўлса айтиб қўя қолайлик: уч ойлик ҳақ тўлашингиз керак... – деди Пенелон.

– Коклес, буларнинг ҳар қайсисига икки юз франқдан тўланг. Бошқа вақтда, – давом этди жаноб Моррель, – ҳар қайсисига икки юз франқдан мукофот беринг дердим, бироқ ҳозир аҳвол чатоқ, дўстларим, қолган озгина ақчамга ҳам ўзим хўжайин эмасман. Шунинг учун мендан хафа бўлманг, узр.

Пенелон ачинган бўлиб юзини буриштириди, ўртоқларига ўгирилиб нима тўғрисидадир маслаҳатлашди-да, яна хўжайинига қаради.

– Демак, жаноб Моррель, – деди у сақичини у пунжидан-бу лунжига олиб, – ҳалиги... ҳалиги...

– Нима ҳалиги?

- Пулни...
- Хүш, нима?
- Жаноб Моррель, ўртоқларим, бизга ҳозирча эллик франқдан етади, қолганини кейин берсалар ҳам бўлади, дейишяпти.
- Раҳмат, дўстларим, раҳмат! – деди чин юракдан миннатдор бўлиб, жаноб Моррель. – Ҳаммангиз ҳам ўқтам танти кишилар экансиз. Бунинг учун сиздан миннатдорман, бироқ пулингизни олинг. Мабодо бирор иш толилиб қолгудек бўлса, ёлланиб ишлайверинг, озодсиз.
- Арматорнинг сўнгги сўзлари денгизчиларга жуда қаттиқ таъсири этди. Улар ваҳимага тушиб бир-бирларига қарадилар. Пенелоннинг нафаси бўғилди, у нақ бўлмаса сақичини ютиб юборай деди, хайриятки вақтида томогини ушлаб қолди.
- Жаноб Моррель, нима дедингиз? – деди у бўғиқ овозда.
- Сиз бизни ишдан бўшатяпсизми? Ёқмай қолдикми сизга?
- Йўқ, асло ундей эмас, – жавоб қилиди арматор, – аксинча, мен сизлардан жуда розиман. Ишдан бўшатаётганим йўқ. Аммо иложим қанча? Эндиликда бирорта кемам йўқ, ҳаммасидан ажрапдим, шунинг учун матросларга муҳтожлигим йўқ.
- Нега кемангиз йўқ экан? – деди Пенелон. – Буюринг, янгисини ясад беришсин, биз у битгунча сабр қилиб турмиз, сабр-тоқатни ҳам бизга денгиз ўргатиб қўйди.
- Пенелон, кема қуришга энди пулим йўқ, – деди арматор қайгули илжайиб, – таклифингиз менга манзур бироқ уни қабул қилолмайман, сабабини айтдим.
- Пулингиз йўқ экан, бизга ҳам тўламай қўя қолинг. «Фараон» кемамиз сингари биргина асбоб-ускуналаримиз билан кетаверамиз, вассалом!
- Бас қилинг, дўстларим, бас! – деди ҳаяжон-ла нафаси бўғилиб Моррель. – Боринг, илтимос қиласман, боринг. Яхши кунларда дийдор кўришайлик, илоҳим. Эмманюель, – деди қўшимча қилиб Моррель, – Боринг улар билан бирга, менинг фармоним тўла бажо келтирилиши устидан назорат қилиб туринг.
- Жаноб Моррель, биз батамом хайрлашмаймиз, фақат «кўришгунча хайр» деймиз, хўлми? – деди Пенелон.

– Тұғри, дүстларим, тұғри, шундай бұлур деб умид қипаман. Боринглар.

Моррель Коклесга имо қипди. Коклес олдинга тушиб жұнади, унинг кетидан денгизчилар қадам ташлаши. Эмманюель ҳаммадан кейин чиқди.

– Энди, – деди арматор хотини ва қызига, – сизлар ҳам боринглар, мен мана бу жаноб билан холи гапташмоқчи-ман.

У шундай деб Томсон ва Френч фирмасининг ишончли вакилига күз ташлаб қўйди. Инглиз эса матрослар билан бўлган сұхбат вақтида бурчакда қимир этмай турган эди. Иккала аёл тамом унутиб қўйилган нотанишга ялт этиб қарашибди-да, чиқиб кетишибди. Бироқ Жюли эшик олдида орқага ўгирилиб унга илтижо билан назар ташлади, нотаниш эса бунга жавобан илжайиб қўйди. Кабинетда икки эркак қолди.

– Мана, – деди Моррель курсига чўкиб, – ҳаммасини ўз кўзингиз билан кўриб, ўз қулогингиз билан эшитдингиз, менинг бунига қўшадиган бошқа гапим йўқ.

– Тұғри, – деди инглиз. – Ҳақиқатан ҳам сиз жуда оғир мусибатта учрабсиз, илгаригисидек ноҳақ мусибат тушибди бошингизга, энди мен сизга албатта ёрдам қилишим зарурлигига аслло шубҳа бўлиши мумкин эмас.

– Оҳ, муҳтарам жаноб! – деди Моррель.

– Менга қаранг, – давом этди нотаниш. – Ахир мен сизга асосий қарз берувчилардан бириман-ку, тұғрими?

– Ҳар ҳолда муддати ҳаммадан олдин тугайдиган мажбуриятлар сизнинг қўпингизда.

– Муддатини чўзишни истайсизми бу тұловларнинг?

– Қани энди иложи бўлса, унда мен шаъни-шавкатимни, демак, ҳаётимни муҳофаза қилиб қолган бўлур эдим.

– Қанча вақт керак сизга?

Моррель ўйланиб қолди.

– Икки ой, – деди у.

– Бўлти, – деди нотаниш, – уч ой муддат бераман сизга.

– Бунга Томсон ва Френч фирмаси кўнармикин...

– Хотиржам бўлинг, бу ёғини мен ўз устимга оламан. Бутун бешинчи июнми?

– Ҳа, бешинчи июнь.

– Ундаи бўлса мана бу векселларнинг муддатини бешинчи сентябрга деб қайтадан ёзиб беринг, мен бешинчи сентябрь эрталаб соат ўн бирда (шу пайт соат нақ ўн бир эди) ҳузурингизда ҳозир бўламан.

– Мен сизни кутаман, – деди Моррель, – ё сиз пулингизни нақ оласиз... ёки... мен гўрда бўламан.

Моррель сўнгти сўзларини жуда аста айтди, нотаниш уни эшифтмади.

Векселлар қайтадан ёзилди, эскилари йиртиб ташланди, шўрлик арматор сўнгги маблағларини йигиш учун уч ой муддат олди.

Инглиз унинг миннатдорлигидан мамнун бўлди-да, ўз миллатига хос лоқайдлик билан хайрлашиб жўнади. Моррель нотаниш ҳақига минг дуо-фотиҳа ўқиб уни эшиккача кузатиб қўйди.

Зинада нотаниш Жюлига дуч келди.

Қиз ўзини шунчаки зинадан тушиб бораётганга солди, у аслида меҳмоннинг чикишини кутиб турган эди.

– Оҳ, муҳтарам жаноб, – деди у ялингансимон қўлларини қовуштириб.

– Мадмуазель, – деди нотаниш, – кунлардан бир кун Синод-Денгиз сайёҳи... имзоси билан хат оласиз. Хатда нима дейилган бўлса, ғалати туюлишига қарамай ҳаммасини айнан бажарасиз.

– Хўп бўлади, – жавоб қилди Жюли.

– Айтганингизни бажо келтираман албатта, деб ваъда берасизми?

– Онт ичаман!

– Жуда соз. Хайр, мадмуазель. Ҳамиша мана шундай отага меҳрли, муруватли қиз бўлинг! Ана шунда тангirim сизга Эмманюель каби ажойиб эр ато этгай.

Жюли аста ингради, юзлари қизариб кетди, панжарага суюниб қолди. Нотаниш қўлларини кўтариб хайрлашди-да, йўлида давом этди...

Ховлида у икки қўлида юз франқдан ақча туттан ҳолда, олиб кетсаммикин ёки йўқми деб иккиланиб турган Пенепонни учратди.

– Дўстим, бу ёққа юринг, – деди унга инглиз, – сиз билан гаплашиб олишим керак.

IX. БЕШИНЧИ СЕНТЯБРЬ

Моррель шу дақиқада банкир Томсон ва Френч фирмасининг ишончли вакили тұлов муддатини кечиктиради деб аспо ўйламаган эди. Бечора арматорга баҳт қуши яна қайтиб келиб, елкасига құнғандек бўлди. Ўша куниёқ у бўлган ҳамма гапни оқизмай-томизмай қизига, хотинига ва Эмманюельга айтиб берди. Шундан кейин оиланинг руҳи бир оз кўтарилиди, умидсизлик ўрнини умидворлик олди. Лекин минг афсуски, Моррель фақат олижаноблик кўрсатган Томсон ва Френч фирмаси билангира эмас, бошқалар билан ҳам алоқа боғлаган эди. Унинг ўзи айтганидек, савдо-сотик ишларидан дўст бўлмайди, фақат гумашталар бўлади. Томсон ва Френч фирмаси олийхиммат чиқиб қолди, бироқ бу жуда ўйлаб худбинларча қилинган иш, фақат, деб ўйларди у. Фирманинг мақсади аник: Моррелнинг хонавайрон бўлишини тезлатиб олти ва саккиз процент олгандан кўра, уч ойдан сўнг ўша уч юз минг франкка яқин қарзни ундириб олмоқ учун уни қўллаб-қўлтиқлагани яхши-ку.

Моррелга қарз берган бошқа фирмаларнинг фикри эса баҳтта қарши, бундай эмасди, упар арматордан ҳамма қарзларини муддатида ундириб олиш керак, унинг хонавайрон бўтиши ва бўлмаслиги билан бизнинг нима ишимиз бор, деган фикрда эди. Шунинг учун Моррель қўл қўйган векселлар белгиланган муддатнинг нақ ўзида кассага тутқазилди, хайриятки инглиз муддатни кечиктирган экан, ана шу туфайлигина бу векселлардаги қарзларни Коклес дарҳол тўлаб қўя қолди. Шу билан Коклес ғалвалардан кутублиб, яна хотиржам бўлиб олди. Фақат жаноб Моррель ҳамон «Агар ўн бешинчида де Бовилга юз минг франк, ўттизинчада муддати чўзилган яна бошқа векселлар бўйича ўттиз икки минг беш юз франк тўлашга мажбур этганларида шу ойнинг ўзидаёт ҳонавайрон бўлардим», деб ваҳимага тушиб юради.

Бутун июль ойи зарур суммани тўплаш учун Моррель жонининг борича ҳаракат қилди. Унинг мажбуриятлари қандай муддатга бўлмасин, зўр ишонч билан қабул қилинар ва умуман бунда унинг бозори чаққон эди. Моррель уч ойлик векселлар беришга ҳам уриниб кўрди, бироқ бирорта банк

уни қабул этмади. Хайриятки, Моррель, умид қилган киримлар кассасига тушди, шундай қилиб ойнинг охирида Моррель қарз бергандарнинг талабини яна қондириди.

Томсон ва Френч фирмасининг ишончли вакилини ўшандан буён Marselda учратишмади. Моррель жаноблари ҳузурида бўлган кунининг эртасигами ёки индинигами, у гумдон бўлди. Marselda у шаҳар ҳокими билан турмалар инспектори ва арматор билангина учрашиб ишини битириб тез кетди. Шу сабабли бу учала зотдан бошқа ҳеч ким уни кўргани йўқ. «Фараон» кемасининг матросларига келганда, улар ҳам ғойиб бўлишди, афтидан бошқа ишга жойлашиб олишди.

Беморлиги туфайли Пальмада анча вақт ушланиб қолган капитан Гомар Marselga қайтиб келди. У жаноб Моррель ҳузурига боришга журъат этолмай юрди. Моррелнинг ўзи унинг келганини эшишиб капитанникига жўнади. Вижони пок арматор кемаси ҳалокатга учраган вақтда капитаннинг жасорат кўрсатганини Пенелоннинг ҳикоясидан билиб олганди, шу важдан ўзи бориб, унинг кўнглига таскин беришга қарор қилди. Капитан маошини олишга ҳам ийманиб юрганди, арматорнинг ўзи унинг ойлигини келтириб берди.

Жаноб Моррель капитанникидан чиқаётib, зинада Пенелонга дуч келди. Пенелон олган пулларини эплаб сарфлаган чоғи, жуда башанг кийиниб олган эди. Соддадил матрос арматорни кўриб саросимага тушиб қолди. У бурчакка сиқилиб, сақичини аввал чап лунжига, сўнг ўнг лунжига олди, кўзларининг пахтасини чиқариб жаноб Моррелга аста қўл узатди. Жаноб Моррель башанг кийинганидан уялиб шундай қиласяпти деб ўйлади, афтидан, кекса матрос фаят ўз пулига бунчалик ортиқча ясанмаган бўлса керак, у бошқа кемага ишга кириб олган бўлса керак, «Фараон»ни жуда тез унугиб қўйгандан хижолат тортаётган бўлса керак. Эҳтимол, у капитан Гомарга иши ўнгидан келганини, янги хўжайинни уни ҳам ишга таклиф этаётгани хабар қилгани келгандир.

– Сизлардек ёқимтой одам йўқ бу дунёда! – деди арматор кетаётib. – Илоҳим янги хўжайинингиз сизга мен сингари меҳрибон бўлсин.

Моррель август ойи ичида эски қарзларини яна тиклашга ёки янги қарзлар олишга роса уринди. Йигирманчы августда Марсель Моррель почта извоши буюртма қилибди деган гап тарқалди, ҳамма бундан, демек Моррель ойнинг охирига бориб, қарзларини тұлашга қодир әмаслигига күзи етиб шарманда бўлмаслик учун жўрттага жўнаб кетяпти, бу ишни саркори Эмманюель ва ғазначиси Коклес зиммасига юқлаган бўлса керак, деб ўйлади. Аммо бу гап-сўзларнинг ҳаммаси пучга чиқиб, август ойиннинг нақ ўттиз бирила касса ланг очилди. Коклес эса «тақводор» Гораций каби гердайиб, узатилган векселларни днққат билан кўздан кечириб чиқди-да, одатдагидек ҳаммасини тұлади... Ҳатто иккита бегона векселни ҳам қабул қилиб, худди арматорнинг векселларини тұлагандек, нақт тұлаб қўйди. Ҳамма бунга тушунолмай гаранг эди: кўплар фолбинларга ўхшаб, у синганини бўйнига олганини сентябрнинг охирида эълон эта-ди, деб каромат қилди.

Моррель биринчи сентябрда қайтиб келди. Бутун оила уни ваҳимага тушиб кўтарди, шармандагарчиликдан кутулишда энг сўнгги најотни улар Моррелнинг Париж сафаридан кутаётган эди. Кунларнинг бирида Моррель бир вақтлар кўп яхшилик қилган кишиси Дангарнинг ҳозир жуда бойиб, миллионер бўлиб кетганини эсга олиб қолди. Ахир Моррелнинг тавсияси билан Дангарлар испан банкига ишга кирди ва у ерда тез бойлик орттира бошлади-да. Айтишларига қараганда, Дангарнинг олти ёки саккиз миллион франк сармояси ва беҳисоб векселлари бор экан. Дангарлар чўнгагидан бир червон чиқармасданам Моррелни фалокатдан қутқариб олиши ҳеч гап әмас эди. У арматорни кафилликка олса бас, Моррель кутулиб қоларди. Дангарлар тўғрисида Моррель анчадан буён ўйлаб юрарди, аммо ўзига ҳам номаълум жирканиш ва нафрат ҳисси унинг шаштини охирги дақиқагача қайтариб турарди. Мана энди у ҳақ экани тасдиқланди. Моррель умидлари пучга чиқиб, дилхаста бўлиб қайтди. Дангарлар худбинлик қилиб, арматорнинг илтимосини рад этибди.

Моррель эшиқдан чурқ этмай кирди-да, Дангарлардан заррача арз-дод қилмади, ўпкаланмади ҳам, кўзлари жиққа ёшга тўлиб, хотини ва қизини кучоқлади. Эмманюельга кўл

бериб, дўстона сўрашди, сўнг учинчи қаватга – кабинетига кириб кетди. Сал ўтмай Коклесни чақиртирди.

– Бу гал, – дейишди, иккала аёл Эмманюельга, – хона-вайрон бўлишимиз муқаррар.

Бир оз кенгашиб олгач, улар Жюлининг Ним шаҳридаги полқда хизмат қилаётган акаси Максимилианни чақиришга қарор қилишди. Жюли унга тез келишини илтимос қилиб хат ёзадиган бўлди.

Шўрлик аёллар хавф солиб келаётган зарбага бардош бериш учун бор кучларининг ҳаммасини тўплаш зарурлигини ҳис этишарди.

Бунинг устига эндигина йигирма икки ёшга кирганига қарамай, Максимилиан Морреллинг отасига таъсири кучли эди.

У ростгўй ва чўрткесар одам. У касб-кор танлаётганиша отаси уни бирор соҳага ўтишга мажбур этмади, ўз майлига қўйиб берди. Ўшанда Максимилиан ҳарбий хизматта кирмоқчи эканини айтди. Шу қарорда тўхтаб, у қунт қилиб ўқиди. Политехника мактабига кириш конкурсидан ўтди ва 53-полкка подпоручик қилиб тайинланди. Бир йилдан буён ана шу унвонда хизмат қилас ва поручик унвони олиш ниятида эди. Полқда Максимилиан Моррель солдатлик бурчинигина эмас, шубилан бирга инсоний бурчини ҳам аниқ бажо келтирас ва шунинг учун унга «мустақил» деб лақаб қўйишган эди. Алибатта, кўплар бу сўзнинг тагида қандай маъно ётганини билмас-да, бошқалар оғзидан илиб олиб гап маъқуллашарди.

Ёш офицерни шу қора кунларда елкадош бўлиш учун онаси ва синглиси ёрдамга чақираётган эдилар.

Аёлларнинг ҳадиксираши тўғри бўлиб чиқди; чунки бир неча дақиқадан сўнг Жюли отасининг кабинетидан Коклес бўзариб, гандираклаб чиққанини кўрди. Қиз Коклес ёнидан ўтиб кетаётганда уни тўхтатмоқчи ва нима гаплигини сўраб-суриштирмоқчи бўлди, аммо шўрлик ғазначи ўз одатига хилоф равишда зинадан шошиб тушаётib, қўлларини осмонга кўтарди-да, хитоб қилди:

– Оҳ, мадмуазель Жюли! Не кулфатлар тушди бошимизга! Ким шундай бўлади деб ўйлаган эди!

Хийла вақтдан кейин у ҳисоб-китоб дафтарлари, пул солинган ҳамён ва қопча кўтариб келди.

Моррель ҳисоб-китоб дафтарини варақлаб-варақлаб күрди, ҳамённи ва қопчани очиб, пулларини санаб чиқди.

Қолган ҳамма сармояси саккиз минг франкдан ошмасди.

Бешинчи сентябрғача тұрт-беш минг франк тушиши мүмкін, демек ўн тұрт минг франкка яқын боради ҳамма пули, ҳолбуки у шартномалардаги мажбурияти бўйича икки юз саксон етти минг беш юз франк тўлаши керак. Бундай суммани тўлашга мутлақо кодир эмасди Моррель.

Шунга қарамай, тушки овқатга чиққанида Моррель осо-йишта, хотиржам эди. Икки аёл бу хотиржамликни кўриб янада баттарроқ ваҳимага тушди.

Овқатдан кейин Моррель одатда уйдан чиқиб «Фокейц-лар клуби»га борар ва «Семафор»ни ўқиб, қаҳва ичиб ўти-рарди, бу гал ташқарига чиқмай, қайтиб кабинетига ки-риб кетди.

Коклес жуда саросимага тушиб, гангиб қолган эди. У деярли кун бўйи ҳовлида, тош ўтида ҳарорат ўттиз дара-жага кўтарилганига қарамай, бош яланг ғиқэтмай ўтириди.

Эмманюель бека Моррелга ва Жюлига далда беришга уринарди, бироқ у ҳам илгариги сўзамолликдан маҳрум бўлиб қолганди. Эмманюель фирма ишларидан жуда яхши хабардор бўлиб, Моррель оиласи даҳшатли ҳалокатга маҳкум эканини олдиндан кўриб турарди.

Тун чодирини ёзди, онаси билан Жюли ҳозир Моррель кабинетидан чиқиб бизнинг хонамизга киради, деб мижжа қоқмай ўтиришди. Бироқ Моррель уларнинг эшиги ёнидан аста-секин қадам ташлаб ўтиб кетди-да, ётогига кириб, эшигини ичидан қулфлаб олди.

Она қизини ўз ётогига жўнатди-да, кавушини ечиб қўйиб сарпойчан даҳлизга чиқди ва эрим нима қиляпти экан деб қулф тешигидан мўралаб қарамоқчи бўлди. Даҳлизда кимнингдир сояси кўринди. Бу Жюли эди, у ҳам онасидан илга-риёқ отасидан хабар олгани чиққан эди.

Қизи онаси ёнига келиб:

– Хат ёзяпти, – деди.

Она-бала сўzsиз бир-бирининг фикрини англаб олишди.

Моррель хоним қулф тешигидан мўралади. Моррель хат битяпти. Аммо она қизи кўрмаган бир нарсани кўриб қолди: эри хатни гербли қофозга ёзаётган эди.

Демак, жаноб Моррель васиятнома ёзяпти. Бекани без-гак титроғи босди, бироқ үзини тутиб олиб, қизига ҳеч нима демади.

Эртаниси жаноб Моррель буткүл хотиржам күринди. Одатдагидек kontорада үз ишлари билан машғул бўлди, ҳар вақтдагидек нонуштага чиқди. Фақат овқатдан сўнг Моррель қизини ёнига ўтқазиб унинг бошини тутиб, бағрига босди.

Кечқурун Жюли онасига, отам ташдан хотиржам күринса-да, юраги жуда қаттиқ уриб турган эди, деди.

Яна икки кун ваҳима билан ўтди. Тўртинчи сентябрь куни кечқурун Моррель қизидан кабинетнинг калитини топширишни талаб этди.

Жюли бу сўзни эшитиб сесканиб кетди. Нечун? Шу вақтгача унинг қўлида бўлиб келган, фақат болалигида шўхлик қипса жазо тарзида олиб қўйишадиган бу калитни нечун олиб қўйяпти отаси?

Жюли илтижо билан тикилди отасига.

– Қандай айбим учун, – деди у, – мендан калитни олиб қўйяпсиз?

– Қизгинам, сенга ҳеч қандай айб қўяётганим йўқ, – жавоб қилди Моррель қизининг бу соддадил саволидан кўнгли бузилиб, – калит менга керак бўлиб қолди.

– Калитни хонамда қолдирган бўлсан керак, – деди қиз ўрнидан туриб ва даҳлизга чиқди-да, үз хонасига эмас, маслаҳатлашиб олиш учун Эмманюель ёнига югурди.

– Калитни берманг зинҳор, – деди йигит, – отангизни эрталаб ҳам ёлғиз қолдирманг.

Қиз Эмманюелдан нима галигини сўраб-сuriштирмоқчи бўлди, аммо йигитнинг ҳеч нимадан хабари йўқ эди ва бу ҳақда бирор нарса дейишни истамасди.

Моррель бека тўртинчидан бешинчига ўтар кечаси кўз юммай деворга суюниб эрининг хонасига қулоқ солиб чиқди. Эрталаб соат учгача эрининг ётоқда оғир нафас олиб ўриб чиққанини эшитиб турди.

Соат учдагина Моррель үзини каравотга ташлади.

Она ва қиз тунни бирга ўтказишиди. Улар кеча кечқурундан буён Максимилияннинг келишини кутишарди.

Эрталаб соат саккизда аёллар хонасига жаноб Моррель кириб келди. У хотиржам кўринарди, бироқ ранги-рўйидан тунни мижжа қокмай ўтказгани билиниб турарди.

Аёллар журъат қилиб, уйқунгиз оромли бўлдими, деб сўрашди.

Моррель хотини ва қизига шу пайт ҳар қачонгидан ҳам дилкаш, меҳрибон эди. У Жюлидан кўзларини узолмай, узоқ бағрига босиб ўпди.

Қизи Эмманюелнинг маслаҳатини эсига олди-да, отасини кузатиб қўймоқчи бўлди, бироқ арматор қизини тўхташиб:

– Онангнинг ёнида бўлгин, – деди.

Жюли, йўқ, кузатиб қўяман сизни, деб туриб олди.

– Мен талаб қиласман қолишингни! – деди Моррель.

Моррель умрида биринчи марта қизига «Талаб қиласман» деган сўзни айтиши, аммо у буни оталик меҳри билан айтди, шу сабабли Жюли ўрнидан қимирлай олмади.

Жюли чурқ этмай турган жойида қолди. Кўп ўтмай эшик яна очилди, кимдир уни қучиб ўлди.

Жюли бошини кўгарди-ю, шодланиб қичқириб юборди:

– Максимилиан! Ақажон!

Буни эшитган Моррель хоним учиб келиб, ўзини ўғли қучоғига отди.

– Онажон! – деди Максимилиан тоҳ онасига, тоҳ синглисига қараб. – Нима гап ўзи? Мактубингиз мени жуда ваҳимага солиб юборди, шу сабабли шошилиб йўлга чиқдим.

– Жюли, – деди онаси, – бор, Максимилиан келди деб отангга айт. Жюли югуриб ташқари чиқди ва биринчи зинапояда қўлида хат ушлаб келаётган кишига дуч келди.

– Мадмуазель Жюли Моррель сиз бўласизми? – сўради ҳалиги киши итальян талаффузида.

– Ҳа, жаноб, мен, – деди дудукланиб Жюли, – менда бирор ишингиз борми? Мен сизни танимаялман.

– Мана бу хатни ўқинг, – деди итальян хатни узатиб.

Жюли иккиланиб қолди.

– Бу ерда гап отангизни ҳалокатдан сақлаб қолиши усттида боради, – деди нотаниш киши. Буни эшитиб Жюли унинг қўлидаги хатни шартта тортиб олди-да, дарҳол очиб ўқиди. Хатда қуйидагилар ёзилганди:

·Тездан Мельян хиёбонига боринг-да 15-номерли уйга киринг ва қоровулдан қалитни олиб бешинчи қаватдаги хонага чининг, тош печка устидаги қизил шойи ҳамённи олингу отангизга келтириб беринг.

У бу катмонни албатта эрталаб соат ўн биргача олиши шарт.

Сиз менинг буйрукларимни ҳеч сўзсиз бажаришга вайда берган эдингиз. Ана шу ваъдангизни хотирингизга солиб қўйяпман.

Синдбод-Денгиз сайёхи».

Қиз қувончдан қичкириб юборди, сўраб-суриштирумокчи бўлиб хат келтирган кишини ахтарди, бироқ у аллақачон кўздаи ғойиб бўлганди.

Жюли хатни яна қайтадан ўқиди ва қуйидаги иловасига кўзи тушди:

«Бу топшириқни шахсан ва якка ўзингиз бажармоғингиз зарур, мабодо бирор кишини эргаштириб келсангиз ёки ўрнинизга бошқа бирор келса, қоровул «ўзи нима гап, тушунмаяпман» деб жавоб беради».

Хатдаги бу илова сўзлар дарров қизнинг кўнглини совутиб ваҳимага солди. Бу хат бир фалокат келтирмасин тагин! Алдаб тузоққа туширмасмикин? Соддадил Жюли бундай ёш чогида иффатли қиз қандай хавфга учраши мумкинлигини билмасди ҳам. Киши дучор бўладиган хавфни билганда эмас, аксинча билмаганда кўпроқ ваҳимага тушиди.

Жюли тараддуланиб қолди. У кимдандир маслаҳат сўрамоқчи бўлди. У қандайдир номаълум мақсадда онасидан эмас, акасидан эмас. Эмманюелдан ёрдам сўрашга қарор қилди-да, пастга тушиб, отаси қошига Томсон ва Френч банки вакили келган кун юз берган воқеаларни ва зинада учрашганида бўлган гапларни айтиб берди. Сўнг хатни кўрсатди.

– Албатта боришингиз керак, – деди Эмманюель.

– Ўша уйга-я?

– Ҳа, мен сизни кузатиб бораман.

– Ахир бу ерда якка ўзингиз боришингиз керак, деб ёзилган-ку!

– Ҳалиям бир ўзингиз борасиз, – жавоб қилди Эмманюель, – мен сизни Музей кўчасидаги муюлишда кутиб туралман. Мабодо узоқ ушланиб қолгудек бўлсангиз, дарров етиб бораман, бирор киши сизни хафа қилган бўлса, роса аданини бериб қўяман!

– Шундай қилиб, Эмманюель, – деди қиз иккиланиб, – таклиф этилган жойга бораверайми?

– Бораверинг. Ахир ўша вакил, гап отангизни муҳофаза қилиб қолиш устида боради, дебди-ку.

– Нимадан уни муҳофаза қилиш керак, Эмманюель? Қандай хавфдан? – сўради Жюли.

Эмманюель иккиланиб қолди, бироқ Жюлининг кўнглида жасорат уйғотиш учун қандай хавф эканини айтиб беришга қарор қилди.

– Бугун бешинчи сентябр-а, – деди Эмманюель.

– Ҳа, бешинчи сентябрь.

– Отантиз худди шу бугун соат ўн бирда уч юз минг франк қарзини тўлаши керак.

– Тўғри, буни биламиз.

– Унинг кассасидаги пул ўн беш минг франкка ҳам етмайди, – деди Эмманюель.

– Хўш, нима бўлиши мумкин?

– Агар отангиз бугун соат ўн бирда мадад берадиган бирор зотни тополмаса, у қоқ тушда ўзини синиб хонавайрон бўлган қарздорман, деб эълон қилмоғи шарт.

– Юринг, борайлик! Тез борайлик! – деди Жюли Эмманюелни қўлидан тортиб.

Айни вақтда, Моррель хоним ҳамма гапни оқизмай-томизмай ўғлига айтиб берди.

Максимилиан, кетма-кет баҳтсизликка учраш оқибатида оиласи ҳаётида анча ўзгариш юз берганини билса-да, аммо аҳволнинг бундай оғирлашиб қолганидан бехабар эди.

Кутимаган зарба унинг ҳам кўнглини вайрон этди.

Сўнг у хонадан отилиб чиқди-да, зинадан чопқиплаб чиқиб отасини учратиш ниятида эшикни тақиллатди.

Шу пайт пастдаги эшик очилди, Максимилиан ўтирилиб отасини күрди. Жаноб Моррель аёллар хонасидан чиқиб тұғри кабинетига бормай етоқхонасига тушган ва эндиги на юқорига күтарилаётган эди.

Жаноб Моррель ўғлини күриб таажжубдан қичқириб юборди, ўғлининг келганини ҳали у эшитмаганди. У қўйнига яшириб олган бир нарсани кўлтиғига маҳкам қисганча турган жойида қотиб қолди.

Максимилиан зинадан югуриб тушди-да, отасининг бўйнига осилди, аммо ўнг қўли отасининг кўксига теккач, ўзини орқага ташлади.

– Ота! – деди у ранги ўчиб, – нега қўйнингизда тўппонча олиб юрибсиз?

– Мен фақат шундан қўрққандим... – деди шивирлаб Моррель.

– Отажон! Худо ҳақи, айтинг! – деди хитоб билан Максимилиан, – бу қурол нечун?

– Максимилиан, – деди отаси, ўғлига диққат билан тикилиб, – сен номусли йигитсан, юр, кабинетга кирайлик, уша ерда сенга ҳамма гапни айтиб бераман.

Моррель шундай деди-да, шаҳдам қадам ташлаб, кабине-ти томон юрди. Максимилиан гандираклаб унга эргашди.

Моррель калит солиб эшикни очди-да, олдин ўғлини киритиб юбориб, орқасидан ўзи кирди ва эшикни ичидан қулфлаб олди. Сўнг ёзув столи ёнига бориб, тўппончани стол четига қўйди-да, ўғлига очиқ турган рўйхатни кўрсатди.

Рўйхатда ишлар қандай аҳволда экани жуда равшан қилиб ёзилган эди.

Ярим соатдан сўнг Моррель икки юз саксон етти минг беш юз франк тўлаши керак. Кассасида эса бор-йўғи ўн беш минг икки юз етти франк бор, холос.

– Ўқи буни! – деди Моррель.

Максимилиан ўқиб чиқди. У худди яшин урганга ўхшаб, қотиб қолганди.

Отаси ҳеч нима демади: рақамлар ҳукми олдида нима дея оларди у?

– Ота, ҳалокатнинг олдини олиш учун ҳамма чора-тадбирларни кўрдингизми? – сўради Максимилиан.

– Кўрмаган чoram қолмади, – деди отасн.
– Кассага эндн ҳеч қаердан пул тушмайдими?
– Йўқ,
– Сармоянинг ҳаммаси тугаб тамом бўлдими?
– Ҳаммаси тугадн.
– Демак, ярим соатдан сўнг, – деди пичирлаб дилгир ҳолда Максимилиан, – шарманда-ю, шармисор бўламизми? Бадном бўламизми?

– Иложимиз битта: бадномликни қон билан ювмоқ керак, – деди Моррель.

– Ҳақ гапни айтяпсиз, ота, мен буни тушуниб турибман. У тўппончага қўл узатди.

– Биттаси сизга, биттаси менга, – деди у. – Раҳмат.

Моррель ўғлининг қўлидан тутди.

– Онанг нима бўлади? Синглингнинг ҳоли нима кечади? Уларни ким боқади?

Максимилиан сесканиб кетди.

– Отажон? – деди у. – Наҳотки сиз менинг яшашимни истасангиз!

– Ҳа, истайман, – жавоб қилди Моррель, – чунки бу сенинг бурчинг. Максимилиан, сен иродали йигитсан. Эсҳушинг ҳам жойида. Мен сени зўрлаётганим йўқ, факат ўзингни бегона киши ўрнига қўйгин-да, четдан туриб юз берган аҳволни ўйлаб, мулоҳаза қилиб, ўзинг бир қарорга кел», деяпман.

Максимилиан ўйлаб қолди, кўзида мардонавор аҳд аломатлари пайдо бўлди, маъюс ҳолда эполетларини ечиб ташлади.

– Майли, – деди у отасига қўлинни узатиб, – сизга худо ёр бўлсин. Мен яшайман.

Моррель ўғлининг оёғи остига ўзини ташламоқчи бўлди, аммо Максимилиан бунга йўл қўймай, уни қучоқлаб олди. Ўқтам, олижаноб ҳамдард иккала юрак бир-бирига жўр бўлиб кетди шу пайт.

– Бу каби мушкул ҳолга тушиб қолишимизда менинг бегуноҳ эканимни сен яхши биларсан, ўғлим? – деди Моррель. Максимилиан илжайиб қўиди.

– Биламан, ота, сиз ҳалоп, виждони пок одамсиз.

– Жуда соз, ҳамма гапни гаплашиб олдик, энди онанг билан синглингнинг қошига бор.

– Ота, – деди тиз чўкиб йигит, – менга оқ фотиҳа беринг.

Моррель икки қули билан ўғлининг бошини ушлаб пешонасидан ўпди-да, фотиҳа берди:

– Ўз номимдан ва уч авлоднинг инсоф-диёнатли зотлари номидан оқ фотиҳа бераман сенга – умринг узок, қўлинг баланд, мартабанг улуг бўлсин, болам, ана шу уч авлоднинг менинг тилимдан айтадиган сўзларига қулоқ ос: тақдир бахтсизлик оқибатида вайрон бўлган бинони яна тиклаб қўйиши мумкин. Менинг вижлон азобида ҳалок бўлганимни кўрган ҳар қандай бағритош ҳам сенга ачинар, эҳтимол, сенга муддатни чўзиб беришар, ана шунда сен бизнинг шаънимизга иснод келтирадиган бирор сўз айтилишига йул қўймаслик учун ҳамма чораларни кўр. Ишни қўлингга ол, кучинг борича ишла, ғайрат билан ўтдай ёниб кураш, тийиб-тежаб яшанглар, токи мен қарздор бўлган кишиларнинг мулки сенинг қўлингга ўтсин, кўпайсин. Шуни асло унутмагинки, менинг шаънишухратим тикланган кун, худди мана шу идорада сен дадил туриб: «Бугун мен адо этаётган ишларни отам уддалай олмагани учун жонидан кечган эди, аммо у ишларни мен мана шундай маромига етказиб қўйишими билганим сабабли хотиржам дунёдан ўтди» дейдиган кун энг гўзал, энг улуг кун бўлади биз учун.

– Эҳ, отажон! – хитоб қилди Максимилиан, – қани энди сиз ҳам биз билан бирга қола опсангиз эди!

– Мабодо мен қолгудек бўлсам, ҳамма иш чаппасига кетади, одамлардаги бизга бўлган ҳамдардлик, раҳмдиллик – шубҳага, ишонмасликка айланади, ачиниш, меҳр-шафқат – таъқибга айланади, мен ўз мажбуриятларини бажармаган субутсиз, бебурд киши, қисқаси, карзларини тўлашга ожиз бир маҳлуқ бўлиб қоламан. Максимилиан, шуни укиб олгинки, мен ўтганда ҳам бир бахтсиз, лекин ҳалол, виждени пок инсон сифатида ўламан. Тирик бўлсам, энг якин дўстларим ҳам биздан ўзини четга тортишади, остоナмизга қадам босмай қўйишади, ўлсам-чи, бутун Марсель кўз ёши тўкиб гўримга кузатиб қўяди, мен тирик қолсам сенга ҳам иснодим тегали, сени ҳам уятга қўяман, ўлсам сен ҳам кўкрагингни баланд кўтариб: «Ҳаётида биринчи марта сўзининг

устидан чиқолмай, ваъдасини бузгани учун ўз жонига қасд қилган зотнинг ўғлиманинг, – деда оласан.

Максимилиан қайгули ох тортди, аммо афтидан, тақдирга тан берди шекилли, дилида бўлмаса-да, фикран отасининг далилларига қўшилди.

– Энди ўғлим, – деди Моррель, – мени якка қолдир, онанг ва синглингни узоқроққа олиб кетишга ҳаракат қил.

– Жюлини яна бир марта кўришни истамайсизми? – сўради Максимилиан.

Максимилианнинг сўнгги умиди ана шу учрашувда эди, аммо Моррель бош чайқаб йўқ деди.

– Мен уни эрталаб кўрдим, – деди у, – хайрлашдим.

– Ота, яна бошқа топшириғингиз йўқми менга? – сўради Максимилиан бўғиқ овозда.

– Бор, ўғлим, яна бир муқаддас топшириқ бор.

– Қулғорим сизда, ота.

Фақат Банкир Томсон ва Френч фирмаси, шуҳратпараматликданми ёки ҳудбинлиқданми, ҳар ҳолда раҳм-шафқат қилиб мени қўллади. У фирма вакилининг ўзи мен сўрамасданоқ қарз муддатини уч ойга узайтириб берди. Ўн дақиқадан сўнг у вексел бўйича икки юз саксон етти минг беш юз франк олиш учун келади. Шундай қилгинки, ўғлим, у ҳақини биринчи бўлиб олсин ва сен учун энг азиз, энг олижаноб одам бўлиб қолсин.

– Хўп бўлади ота, – деди Максимилиан.

– Ўғлим, кечир отангни, – деди Моррель, – бор энди, бор ўғлим, мен ёлғиз бўлмоғим керак, васиятномамни ётогимдаги стол тортмасидан топасан.

Максимилиан турган жойида қотиб қолди, чиқиб кетмоқчи бўлар, аммо оёқларини ўрнидан қимирлатолмасди.

– Бор, Максимилиан, бор. – деди отаси, – мени ҳам ўзинг сингари солдат деб фараз қил, душман истеҳкомини ишғол этиш ҳақида буйруқ олди-ю, жангда душман ўқидан ҳалок бўлди, деб фараз қил. Ростдан ҳам мен солдат бўлиб ана шундай буйруқ олсану иккиланиб турсам, наҳотки сен: «Ота, боринг, акс ҳолда бадном бўласиз, шарманда-ю шармисор бўлгандан кўра, дунёдан кўз юмган яхши!» демасдинг?

– Тўғри, ота, – деди Максимилиан, – тўғри.

У титраб чолни қучоғига олди.

– Боринг, ота, – деди Максимилиан чолни қучоғидан бўшатиб, сўнг кабинетдан югуриб чиқиб кетди.

Моррель якка ўзи қолиб, анча вақтгача ўғли чиқиб кетган эшиқдан кўзини узолмай турди, сўнг қўтини узатиб қўнғироқ ипини топиб, тортди.

Коклес кирди. Кейинги уч кун ичида у жуда ўзгариб кетган эди. Моррель фирмаси бутунлай хароб бўлиб, синиб, қарзларини тўлай олмай қолармиш деган фикр уни вахимага солиб йигирма ёш қаритиб юборганди.

– Азизим, Коклес, – деди Моррель, – сен қабулхонада тур, ўша ўзинг билгани жаноб – Томсон ва Френч фирмаси нинг вакили келганда, менга ўзинг хабар қиласан.

Коклес ун чиқармай «хўп» дегандек бошини қимирлатди-да, қабулхонага чиқиб стулга ўтириб олди.

Моррель юмшоқ курсига шилқ этиб чўқди. У девордаги соатга қаради: етти минут қолганди. Соат стрелкаси ниҳоятда тез югураётгандек туюлди шу пайт.

Эҳтимол хотүгри бўлса-да, ўзича ҳақ қўринаётган аҳдига амал қилиб, айни кирчиллама пайтида ҳамма шодликлару оилавий ҳаётига баҳт-саодат баҳш этган ҳаёт билан абадий видолашаётган бу зотнинг дилидан шу сўнгги дақиқаларда нималар ўтаётганини тасвирлаб беришга ҳар қандай сўз ҳам ожиздир. Шу пайтда бу одамнинг ички кечинмаларини англаш учун унинг мунчоқ-мунчоқ тер босган ва лекин тақдир олдида тиз чўқканини асло сездирмаётган манглайига, жиққа ёшга тўлган ва лекин пастга эмас, юқорига тик қараб турган кўзларига бир назар ташланса кифоя.

Соат стрелкаси ҳамон югуряпти, тўппончалар ўқланиб тахт этиб қўйилган, у қўтини узатиб битта тўппончани тутди-да, қизининг номини тилга олиб пичирлади.

Сўнг у ўлим қуролини қайтариб жойига қўйди. Қўлига қалам олиб бир неча сўз ёзди. У севимли қизим билан қониқиб хайрлашолмадим, деб сезарди ўзини.

У яна соатга қаради, энди минутларни эмас, секундларни санашга ўтди.

Моррель қўлига яна тўппончани олди-да, оғзини очиб соат стрелкасига бақрайиб қаради, тўппонча тепкисини

күттарди-ю, шиқ этган овоздан бейхтиёр сесканиб кетди. Шу дақиқада унинг юзидан шариллаб тер оқар, ўлим ваҳимаси юрагини эзарди; шу чоқ зина остидаги эшик фийқиллади.

Сўнг кабинетнинг эшиги очилди.

Соат стрелкаси ўн бирга яқинлашиб боряпти.

Моррель орқасига ўғирилиб қарамади ҳам, у Коклес келган бўлса ҳозир: «Томсон ва Френч фирмасининг вакили келди» деб айтади, деб ўйлади-да, тўплончани чаккасига олиб борди...

Орқадан қўнғироқдек овоз эшитилди: бу қизининг овози эди. У орқасига ўғирилди. Эшик олдида Жюли турарди. Моррелнинг қўлидан тўплонча тушиб кетди.

– Отажон! – деди қизи ҳаяжондан энтикиб, – сиз халос бўлдингиз! Халос!

Жюли қўлида қизил шойи ҳамённи ушлаганича отасининг кучоғига отилди.

– Халос бўлдингиз дедингми, қизим? – деди Моррель. – Ким ва нима мени халос этди?

– Ҳа, халос бўлдингиз! Мана, қаранг, мана! – қичқирди Жюли.

Моррель ҳамённи олиб, юраги «шиф» этиб кетди: бир вақтлар бу ҳамён ўзиники эканини эслади.

Ҳамённинг бир томонига икки юз саксон етти минг беш юз франкли вексел солинганди.

Векселдаги қарз батамом тұлаб қўйилганди.

Яна бир томонида ёнғоқдай олмос солинган бўлиб, бир парча пергаментга: «Жюлиниң сели» деб ёзиб қўйилган эди.

Моррель пешанасини ушлади, бу хаёлми, чинми деб ўйлади у.

Соат ўн бирни санай бошлади. Унинг ҳар бир зарби Моррелнинг юрагига тўқмоқ ургандек туюларди.

– Тұхта, қизим, – деди у, – нима гап ўзи, тушунтири менга. Бу ҳамённи қаердан топдинг?

– Мельян кўчасидаги ўн бешинчи номерли бир кулбадаги тош печ устидан олдим.

– Бу ҳамён сеники эмас-ку, ахир! – деди хитоб қилиб Моррель.

Жюли эрталаб олган хатини отасига узатди.

– Сен у ерга якка ўзинг бордингми? – сўради Моррель хатни ўқиб.

– Менга Эмманюель ҳамроҳ бўлиб борди. Музей кўчаси муюлишида кутиб турман деб ваъда қилган эди, бироқ чиқсан жойида йўқ экан, ҳайрон бўлиб келавердим.

– Жаноб Моррель! – кимдир қичқирди зинада, – жаноб Моррель!

– Ана ўзи келяпти! – деди Жюли.

Шу заҳоти ўзида йўқ қувончга тўлиб Эмманюель кирди.

– «Фараон!» – қичқирди у, – «Фараон!»

– Қанақа «Фараон? Эсингиз жойидами, Эмманюель? У кема фарқ бўлиб кетганини била туриб, нима деяпсиз ўзи!

– «Фараон» жаноб Моррель! «Фараон» портга киряпти деб сигнал беришди.

Моррель юмшоқ курсига йиқилиб тушди, ҳолдан тойиб, бўшашиб кетди. Бу гапларга унинг ақли бовар этмай қогди.

Шу пайт эшик очилиб Максимилиан кириб келди.

– Ота! – деди у, – сиз «Фараон» ҳалок бўлди деган эдингиз, ҳолбуки қоровул турадиган минорадан «Фараон» портга киряпти деб эълон қилишди ҳозир.

– Дўстларим, – деди Моррель, – ҳақиқатан ҳам у келаётган бўлса, бу ақлга сифмайдиган мўъжиза, худонинг каромати! Бироқ бундай бўлиши мумкин эмас, асло мумкин эмас!

Бироқ кўлидаги тўланиб кўйилган вексел ва ялтираб турган олмос солингган ҳамённинг пайдо бўлиши ҳам ақл бовар этмайдиган мўъжиза эди.

– Жаноб Моррель, – деди кабинетга кирган Коклес, – нима гап ўзи? «Фараон» пайдо бўлиб қолди!..

– Дўстларим, қани юринг, – деди Моррель ўрнидан қўзғалиб, – юринг, кўрайлик-чи, бу ёлғон гап бўлса, худодан кўрдик.

Улар зинада Моррель хонимни учратишли. Шўрлик аёл юқорига чиқишга журъат этолмай турган эди.

Бир неча дақиқада улар Каннебъер кўчасига етиб боришли.

Пристанда тумонат одам.

Одамлар Моррелга йўл берди.

– Ҳамма «Фараон!» «Фараон!» – деб қичқиради.

Чиндан ҳам сон-саноқсиз одамларнинг кўз олдида кўз кўриб қулоқ ёшитмаган мўъжиза содир бўлмоқда эди. Муқаллас Ионн минораси рўпарасида илгариги «Фараон»нинг худди ўзига ўхшаган, куйруқ томонига оппоқ ҳарфлар билан «Фараон» (Моррель ва ўғли) деган сўзлар ёзилган, аввалгидек нил бўёғи ва қизил бўёқ ортилган кема тўхтаб, елканларини туширмоқда. Кемада капитан Гомер фармониш бериб турибди, Пенелон эса Моррель жанобларига қараб нималар тўғрисидалир имо-ишора қиласарди. Энди ҳеч қандай шубҳага ўрин қолгани йўқ эди: Моррель, унинг оиласи, хизматчилари ва ўн минглаб кишилар буни ўз кўзи билан аниқ кўриб турарди.

Моррель билан ўғли бутун шаҳар аҳолисининг қувончили олқишлиари остида қучоқлашиб турганда қоровул будкаси мазкур мўъжизанинг сабабчиси қора соқолли зот аста пи-чирапб деди:

– Э, олижаноб инсон, илоҳим баҳт қуши ҳамиша ёр бўлсин сенга! Қилган ва қиладиган ҳамма яхшиликларнинг учун минг карра раҳмат сенга. Сен кўрсатган мурувват, хайри-саҳоват, олижаноблик қанчалик сир сақланган бўлса, менинг миннатдорлигим ҳам шунчалик сир бўлиб қолсин.

У қувончга тўлиб жилмайиб қўиди, сўнг пастқам жойни ташлаб, бу куннинг ажойиботларнга мафтун бўлиб қолган кишиларга сездирмай, кемалар олдидағи бир зинадан тушди-да, уч марта:

– Джакопо! – деб чақирди.

Бир зумда эшқакли қайиқча келиб уни олди-да, ниҳоятда шинам кемача ёнига келтирди, у денгизчига хос чаққонлик, эпчилик билан иргиб кемага тушиб олди. У шу ердан туриб, Моррелга яна бир қараб олди. Арматор қувончи ичига сиғмай, ҳар томондан узатилган қўлларни дўсто на қисиб бошини қимирлатар ва дилида бунчалик меҳрмурувват кўрсатган номаълум зотга минг-минг раҳматлар айтарди.

– Мана энди, – деди нотаниш ўз-ўзига, – алвидо, одам-парварлик, мурувват, ўқтамлик, алвидо, энди сизга, э, хаста юракларга тасалли берувчи ҳис-туйгулар, алвидо!.. Мен ҳазрати Хизр бўлиб олдим, ўқтам, олижаноб инсонларга мурувват қиласарди, қўплаб-кувватладим... Эндиликда эса, қасос

худоси ўз мартабасини менга бўшатиб берсин, энди золим-парнинг жазосини берай!

У шу сўзларни айтди-да, ишора қилди, шу заҳоти унинг буйргуннин кутиб турган кемача йўлга чиқди.

X. ИТАЛИЯ. СИНДБОД-ДЕНГИЗ САЙЁХИ

1838 йилиннинг бошида Флоренцияда Париж оқсусиятлари жамнитига мансуб икки ёш йигит: виконт Альбер де Морсер ва барон Франц д'Эпине яшарди. Улар Римда карнавал ўтказишга аҳд қилишди. Қарийб тўрт йилдан буён Италияда истиқомат қилиб келаётган Франц карнавалда Альбернинг маслаҳатгўйи бўлиб хизмат қилмоғи керак эди.

Римда карнавал ўтказиш осон эмас, чунки карнавал ўтказман деб ётишга жой тополмай Пьяцца-дель-Пополо ёки Кампо Ваччино кўчаларида қолиб кетиш ҳеч гап эмас. Шу сабабдан йигитлар Пьяцца ди Спаньядаги «Лондон» меҳмонхонасиning хўжайини маэстро Пастринига яхши номер олиб қўйишини сўраб хат ёзиб юборишиди.

Маэстро Пастрини фақат иккинчи қаватдан икки ётоқхона ва қабулхона бера олиши мумкинлигини ва бунинг учун улар кунига бир пуйдордан тўлашлари лозимлигини билдириди. Йигитлар бўлаверади бизга, деб жавоб қайта-ришиди. Альбер карнавалгача қолган вақт беҳуда ўтмасин деб, Неаполга жўнади, Франц эса Флоренцияда қолди.

Франц дунёга донғи кетган машҳур банкир Медичилар шаҳрини роҳат-ла томоша қилиб, Кашини деб аталмиш жаннатдек жойда айшу ишратини суриб, Флоренциянинг қудратли ҳукмдорларининг ажойиб мезbon эканларини билиб олди. Бонапартнинг киндик қони тўкилган жой Корсикага борди, сўнг Наполеоннинг қувғинда юрган ери – Эльба оропини кўришга аҳд қилиди.

Шундай қилиб, кунлардан бир кун у елканли қайиқни Ливорно пристанига боғлаб қўйган темир ҳалқадан бўшаттириди-да, плашига ўраниб ёнбошлади ва матросларга фақат уч сўз айтди: «Эльба оролига жўнацик». Қайиқ инидан учиб чиқкан денгиз қуши сингари жойидан денгиз сатҳига отилиб чиқди-да, елдек учиб кетди. Эртаси куни Франц Порто-Феррайо қирғонига тушди.

Франц император оролини кесиб ўтиб, Марчанада яна денгизга тушди.

Икки соатдан сүнг, у Пианоза оролига бориб қирғокқа чиқди, бу ер какликнинг кони дейишган эди. Ови юрмади, Франц зўрга уч-тўртта ориқ каклик отиб олди холос, ови ўнгидан келмаганидан хафаланиб қайиқقا тушиб қайтди.

– Агар жаноб чиндан ов иштиёқида бўлсалар, – деди қайиқ эгаси, – боплаб ов қилса бўладиган жой бор.

– Қаёрда у жой?

Қайиқ эгаси жануб томонда кўм-кўк денгиз орқасида юксалиб турган тепани кўрсатди:

– Хув авави чўқини кўрдингизми?

– Қандай орол у? – сўради Франц.

– Монте-Кристо ороли, – деди қайиқ эгаси.

– Бироқ у оролда ов қилишга рухсат олганнм йўқ.

– Рухсатнинг кераги йўқ. У ерда одам яшамайди.

– Э, ҳали шундай денг! – деди Франц. – Ўрта ер денгизида ҳам одам яшамайдиган орол бор экан-да, ажабо!

– Бунда ажабланадиган ҳеч нарса йўқ, жаноб. Бутун орол бошидан охиригача тошдан иборат, бир парча ҳам унум берадиган ер йўқ унда...

– У кимга қарашли?

– Тосканга.

– У ерда ёввойи паррандалардан қанақаси бор?

– Ёввойи эчкининг сон-саноги йўқ.

– Улар тошни кавшаб юришаркан-да, – деди Франц ҳамрохининг сўзига ишонмагандай кулиб.

– Ундей эмас, жаноб, эчкилар арчагул, миরта ва хушбўй смолали дарахтларни кемириб озиқланишади.

– Мен у оролда қандай қилиб тунайман?

– Оролдаги горларда, ёки қайиқнинг ўзида плашга ўрапиб ётаверасиз. Истасангиз ов тугаши биланоқ қайтиб кетаверамиз, ихтиёр сизда, бизга барибир: кечасиям, кундузиям елканлар остида юриб ўрганиб қолганимиз, мабодо бирор зарурат туғилгудек бўлса, эшқакларни ишга солиб суваверамиз.

Жўраси билан учрашув муддатигача ҳали анча вақт борлиги ва Римда турадиган жой банд қилиб қўйилгани сабаб-

ли Франц бу таклифни қабул қилди ва яна бошқатдан ов қилишга аҳд этди.

У розилик билдиргаида, матрослар нималар тұғрисида-дир шивирлаша бошлашды.

– Нима тұғрисида гапиришяпсиз? – сұради у. – Ёки би-рор монелик борми?

– Ҳеч қандай монелик йүқ, – деди қайиқ эгаси. – Фақат биз орол назорат остида эканидан сизни огоҳлантириб қўйи-шимиз позим.

– Бу нимаси энди?

– Бу шундайки, Монте-Кристо оролида одам боласи яша-майди, бироқ унда Корсика Сардиниядан ва Африкадан келган контрабандистлар ва денгиз қароқчилари яшири-ниб юришади, борди-ю, бизнинг бу оролда бўлганимизни билиб қолишса, тутиб олишади-да, Ливорнода олти кун ка-рантинда саклашади.

– Оббо! Буниси чатоқ-ку. Олти кун-а! Худди мана шу олти кун муддат ичида худо оламни яраттан-а! Бу ортиқча, дўстла-рим.

– Жаноб, Монте-Кристо оролида бўлганингизни биро-га ким ҳам айтарди?

– Ҳар ҳолда мен айтмайман, – деди Франц.

– Биз ҳам, – дейишиди матрослар.

– Шундай экан, қани, кетдик Монте-Кристога!

Қайиқ энаси команда берди. Қайиқ Монте-Кристо оро-ли томон йўлга тушди.

Франц қайиқ бурилиб, елканларини шамолта тутгунча ва тўрт матрос жой-жойига туриб олтунча сабр қилиб тур-ди, сўнг суҳбатни давом эттириди.

– Мұхтарам Гаэтано, – деди у қайиқ эгасига мурожаат қилиб, – ҳали сиз менга Монте-Кристо оролида денгиз қароқ-чилари яшириниб ётишлади, деган эдингиз-а, ахир қароқ-чилар ёввойи эчкиларга сира ўхшамайдиган хилидан-ку.

– Тўғри айтасиз, жаноб, улар бошқача нусхалардан.

– Мен контрабандист деган маҳлуқлар бўлганини эшит-ганман, аммо Жазоир эгаллангандан сўнг ва Бербери ре-гентлиги ағдариб ташланганидан сўнг, денгиз қароқчила-ри гумдон бўлган ва энди улар фақат Купер ва капитан Ма-риэтанинг романларидагина бўлади деб ўйлаб юардим.

– Жаноб, янглишяпсиз, денгиз қароқчилари худди йүлтүсарларга ўхшаш махлуклар, папа Лев XII йүлтүсарларни қириб ташладим деб чучварани хом санаб юрганди, йүлтүсар ўғрилар ҳар куни шундайгина римнинг дарвозаси олдида босиб талаб кетишепти. Ахир бундан ярим йил муқаддам Франциянинг муқаллас таҳт қошидаги ишончли вакилини Веллетеңидан атиғи беш юз қадам нарида тутиб, шилиб олганларини эшитмаганмидингиз?

– Эшитганман.

– Жаноблари, биз сингари Ливорнода истиқомат қилған бўлсалар эди, юк ортнлган бирор кема ёки Вастилияда кутишаётган ҳашаматли инглиз яхтаси Порт-Феррайода ёки Чивита-Веккида дараксиз йўқолгани ва қояга урилнб чилпарчин бўлгани ҳақидаги гапларни эшитиб турардилар. Қоя дегани эса аслида қароқчиларнинг пастак узун юк кемасидир, унда олти ёки саккиз одам бўлади. Ана шулар ҳалиги «қояга урилибди» дейишган кемани но-тинч кечалардан бирида ҳувиллаб ётган ороллардан бири олдида қароқчилар почта аравасини ўрмон ёқасида талаганлари каби таққа тўхтатишида-да, талон-торож қилишади.

– Лекин, – деди Франц плашига ўрала туриб, – нега ўша талон-торож этилганлар арз-дод қилишмайди? Нечун улар Франция ёки Сардиния ҳукуматидан, ё бўлмаса Тоскан ҳукуматидан бу қароқчиларнинг адабини бериб қўйишни талаб қилишмайди? Нечун?

– Нечун дедингизмн? – сўради кулиб Гаэтано.

– Ҳа, нечун?

– Шунинг учункни, даставвал тутиб олинган кемадаги ҳамма юкларн ўзларининг кемасига ташиб ўтказишади, сўнг экипаж аъзоларининг қўл-оёқларини боғлашади, ҳар қайсисининг бўйнига ўн тўрт қалокли ядрони осишади, кемани тагидан тешишади, сўнг ҳамма эшнк-дарчаларни маҳкам бекитиб, ўз кемаларига қайтишади. Ўн дақиқа ўтар ўтмай ҳалиги кема аста чўка бошлайди, дод-фарёд кўтарилиди, тўсатдан гумбурлаган овоз эшитилади – яъни кема саҳни қамалган ҳаво зарбидан ёрилиб кетади. Худди чўкиб бораётган кишига ўхшаб кема типирчилаб-типирчилаб ҳолдан тойди. Кўп ўтмай, кема ичидағи сув чиқишига йўл то-

полмай тирқишилардан фонған бўлиб отила бошлади. Пировардида, кема ўлим талвасасида хириплаб яна бир карпа тўнтарилади-да, сувга батамом чўкиб, катта из колдира-ди, сўнгра сув юзида пайдо бўлган из ҳам текисланади-да, ҳаммаси гумдон бўлади. Беш дақиқа ўтгач, фойиб бўлган кемани фақат худонинг ўзи кўради, холос.

– Мана энди, – кўшимча қилди қайнұқ эгаси, – кема нега портта қайтиб келмагани ва экипажи арз-дод қилмаслиги-ни тушунган бўлсангиз керак.

Агар Гаэтано бу гапларни Монте-Кристода ов қилиш тўғрисидаги таклифидан олдин айтганда, Франц у оролга ўйлаб борарди. Бироқ энди улар йўлга чиққан, қайтиш қўрқоқлик бўлади, деган мулоҳазага борди Франц. У ўзи хавфнинг кетидан қувадиган одамлардан бўлмаса-да, мабодо хавф-хатар дуч келиб қолгудек бўлса, саросимага тушмай тик бориб ёқа тутишадиган бу каби одам хавфни дуэлдаги душман деб ҳисоблайди ва душманнинг хатти-харакатини-ю кучини чамалаб кўради, шошилмай аста ҳаракат қилиб, нафасини ростлаб олади-да, бир зарба билан рақибини ер тишлатади.

– Мен бутун Сицилияни ва Калабрияни, – деди у, – кезиб чиқдим, архипелаг бўйлаб икки марта суздим, лекин бирорта йўл тўсувчи ёки денгиз қароқчисининг соясини ҳам учратмадим.

– Марҳаматли жаноб, мен бу гапларни Монте-Кристога боришдан сизни қайтариш учун айтганим йўқ, асло ундан эмас, фақат сўраганингиз учун айтиб бердим.

– Тўғри, азизим Гаэтано, сизнинг сұхбатингиз мени жуда қизиқтирипти ҳикояни давом эттиринг яна тинглайнин, сўнг Монте-Кристога кетаверамиз.

Бу орада улар манзилга тез яқинлашиб кела бошлашди, совуқ шамол эсяпти, қайнұқ соатига олти ва етти миљ тезликда сузяпти. Улар яқинлашган сари Монте-Кристо ороли худди денгиз тагидан кўтарилиб чиқаётгандек туюларди кишиига, шафақ ёғдусида тошлар тизмаси аспаҳаона-даги ядролар сингари қалашиб кўзга ташланади. Қоялар ўрталиғида арча гуллар қизариб, дараҳтлар кўкариб ётибди. Матрослар хавотирланаётган бўлсалар-да, чурқ этмай ойнадек ялтираб турган сокин денгиздан кўз узмай, майдада-

чүйда балиқчи қайиқлар мильтилаб күринаётган уфқадик-кат билан тикилишади.

Куёш Корсика орқасига ботаётганда, ўнг томондаги тоғларнинг чўққилари осмонга бўй чўзганда, Монте-Кристоға ўн беш милга яқин масофа қолганда, ҳайбатли бу тоғ астасекин қуёшни тўсиб, қайиқ қаршисида гигант Адамастро каби қад кўтариб, кишиларни ваҳимага соляпти. Оқшом сўниб бораётган куннинг шаффоф ёғдусини қувиб денгиз устига қора чодирини ёпляпти. Қуёшнинг сўнгги қизғиш нурлари чўққилар бошида бир зум тўхтаб, вулқон тепасидан учиб чиқадиган аланга сингари лов этди-да, ўчди. Зим-зиё тун чодирни аста кўтарилиб борди-да, чўққиларни ҳам қоплаб олди, орол кул ранг тусга кирди. Ярим соат ўтар-ўтмас ҳамма ёқни зим-зиё қоронғилик босди.

Хайриятки бу йўл эшкакчиларга таниш эди, улар Тоскан архипелагининг ҳамма бурчакларини кезиб чиқишганди, шундай бўлмаганды. Франц қайиқни ўраб олған зулмат олдида ваҳимага тушиб қолган бўларди. Корсика кўздан ғойиб бўлди. Монте-Кристо ороли ҳам кўринмай қолди, бирор матрослар қоронғида мушукдек яхши кўришар, дарға эса қайиқни дадил ҳайдаб борар эди.

Кун ботганига бир соат бўлди. Шу пайт Франц чорак миль нарида аллақандай қоп-кора уюмга кўзи тушди. Бунинг шакли ноаниқ эди. шу сабабли уни булуутга ўхшатиб матрослар олдида кулагига қолишдан қўрқиб, Франц индамади. Қирғоқда тўсатдан ёрқин аланга кўринди, бояги уюм ер бўлиб, булуутга ўхшаб кўриниши ҳам мумкин, аммо аланга метеор бўлиши маҳол.

– Ҳув анави аланга нима экан-а? – сўради Франц.

– Жим! – деди қайиқ эгаси шивирлаб, – гулхан.

– Сиз, бу оролда одам яшамайди, деган эдингиз-ку!

– Мен унда доим яшайдиганлар йўқ деган эдим, аммо бу орол контрабандистлар яшириниб ётадиган жой деб айтган эдим.

– Денгиз қароқчилари ҳам-а!

– Тўғри, қароқчилар ҳам яшириниб ётишади, – деди Газтано, – ёнлаб ўтиб кетилсин деб буйруқ берганимнинг боси ҳам шунда эди-да. Ана кўрдингиз, гулхан орқамиизда қолиб кетди.

– Менимча, – деди Франц, – гулхандан биз хавотир олмай, аксинча, хотиржам бўлишимиз керак, чунки у ердаги одамлар, бирор кўриб қолмасин, деб яшириниб юрган бўлса, гулхан ёқишмасди.

– Бунинг ҳеч аҳамияти йўқ, – деди Гаэтано, – қоронғида оролни аниқ кўра олмайсиз, агар аниқ кўра олганингизда гулханни қирғоқдан ҳам Пианозадан кўриб бўлмаслигини, уни фақат очиқденгиздан кўриш мумкинлигини фаҳмлаб олардингиз.

– Демак, сизнингча бу гулхан атрофида ёмон одамлар ҳам бўлиши мумкинми?

– Ҳозир билиб оламиз, – деди Гаэтано гулхандан кўзини узмай.

– Қандай қилиб билиб оласиз?

– Ҳозир кўрасиз.

Гаэтано ўртоқлари билан шивирлаша бошлади ва беш дақиқали кенгащдан сўнг қайиқ аста бурилди-да, орқага юрди, бир неча секунд ўтгач, ҳалиги гулхан аллақандай тепалик орқасида кўринмай қолди.

Шундан кейин дарға рулни бурли, қайиқ сездирмай аста-секин оролга яқинлашди, сал вақт ўтгач, эллик қадам қолди оролга.

Гаэтано елканларни туширди, қайиқ тўхтади.

Бу ишларнинг ҳаммаси чуқур сукунат остида бажо этилди. Ўша қайиқ бурилган дақиқадан бошлаб, ҳамма жим бўлиб қолган эди.

Бу сайрнинг ташаббускори Гаэтано бутун масъулиятни ўз гарданига олди. Тўрт матрос хўжайндан бир зум ҳам кўзини узмабди. Улар бирор воқеа юз бергудек бўлса, шартта ёпишиб қоронғида кўздан ғойиб бўламиз деб эшкакларни тахт қилиб туришди.

Франц бизга аён совуққонлик билан қуролларини кўздан кечирарди унинг иккита қўшофиз ов милтиғи ва битта калта бешотари бор эди. У қуролларини ўқлади, тепкисини текширди-да, кутиб тураверди.

Шу орада Гаэтано камзупини ва кўйлагини ечди, чоловорини маҳкам боғлади. У яланг оёқ эди. Шундай ҳолда у баромогини лаблари устига қўйди-да, иргиб сувга тушди, товуш чиқармай қирғоққа қараб сўзиб кетди. Унинг кетида қола-

ётган оқ изга қараб уни күзатиш мүмкін эди. Бир оздан сұнг бу из ҳам құрнамай қолди. Афтидан Гаэтано қирғоққа етди.

Роса ярим соат қайиқда ҳамма қимир этмай турди, сұнгра қирғоқдан ҳалиги сув юзидағи из күрина бошлади ва яқынлашиб келаверді. Бир дақиқа ўтгач, Гаэтано қайиқ олдида ҳозир бўлди.

– Хўш, нима гап? – сўрашди бир оғиздан Франц ва матрослар.

– Испан контрабандистлари экан, улар ёнида фақат иккита корсикалик қароқчи бор.

– Корсикалик қароқчилар нима қилиб юрибди экан испан контрабандистлари орасида?

– Эҳ, ҳурматли жаноб, – деди Гаэтано ўта художўй христианга ўшаб, – ахир улар бир-бирларига ёрдам беришмаса, ишлари битармиди? Баъзан қирғоқда қароқчилар полиция ва карабинерлар таъкибига тушиб қолышади. Улардан қочиб қирғоққа келишади, бизга ўшаган раҳмдилларни топиб сузувчи кулбага бекитишни сўраб ёлворишади. Кувгинда қолган шўрпикнинг илтимосини рад қилиб бўлармиди? Биз уларни ҳали сузувчи кулба деб аталған қайиққа оламиз-да, гўё сафарга чиққан бўлиб денгиз томон йўл оламиз. Бунинг биз учун ҳеч қандай оғирлiği йўқ, лекин яхин қишимизни ўлимдан халос этамиз ёки кам деганда, ҳур яшини таъминлаймиз. Бирор кун келиб у ҳам яхшиликни қайтаради ва юкларни хавф-хатарсиз туширадиган пастқам жой кўрсатиб беради.

– Шундай дeng, дўстим Гаэтано! – деди Франц. – Демак, сиз ҳам контрабанда билан шуғулланар экансиз-да?

– Иложим қанча? – деди Гаэтано сирли бир табассум-ла.

– Бу қурғур ҳунарларнинг ҳаммаси билан пича-личадан шуғулланмаса, кун кечириб бўладими?

– Ундей бўлса, бу Монте-Кристодаги одамлар сизга таниш экан-да.

– Тўғрисини айтсам, таниш, биз денгизчилар масонлар сингари, бир-биrimizni ўзимизга маълум белгилар билан таниб оламиз.

– Демак, биз ҳеч хавотир олмай қирғоққа тушаверишимиз мүмкін экан-да!

– Бунга имоним комил, контрабандистлар ўгри эмас.

– Корсика қароқчилари-чи? – сўради Франц учраши мумкин ҳамма хавф-хатарларни олдиндан кўриб.

– Улар ўз айби билан қароқчи бўлиб қолгани йўқ-ку, – деди Гаэтано, – бунга ҳукумат идоралари мажбур этди уларни.

– Нечун?

– Бўлмасам-чи? Бўлмағур майда-чуйда ишларга уларни тутиб жазолашади, корсикаликларни қасос ололмайдиган мўмин бандалар деб ўйлашса керак-да, чамамда.

– Майд-чуйда деганингиз нимаси? Одам ўлдиришми? – сўради Франц.

– Душманни қатп этиш, – деди қайиқ әгаси, – бу тамом бошқа гап.

– Ундай бўлса, юринг, кетдик, – деди Франц. – Юринглар, контрабандистлар ва қароқчиларга меҳмон бўлайпик. Айтганча, улар бизни қабул қилишармикин?

– Шубҳасиз.

– Улар нечта?

– Тўрт контрабандист ва икки қароқчи, бари олтита.

– Биз ҳам олти кишимиз. Мабодо у жанобларнинг феъли бузук бўлса, адабини бериб қўйишга кучимиз етади. Демак, масала ҳал, Монте-Кристоға борамиз.

– Хўп бўлади жаноб, лекин бир оз сабр қилиб, бизга ҳам эҳтиётдан бир оз тайёрланиб олишга рухсат этинг.

– Албатта, азизим, албатта! Нестор каби оқил ва Улисс каби қув бўлинг. Рухсат этибина қолмай, илтимос қила-ман.

– Жуда соз. Ҳамма жим бўлсин! – деди Гаэтано.

Сукунат чўқди.

Ҳамма нарсага оқилона, сергаклик билан қарайдиган Франц каби кишилар ҳозирги ҳолни хавфли демасалар-да, ҳар ҳолда анча қалтис деб ўйлашади. Франц зимиston тун пайтида, очиқ денгизда нотаниш денгизчилар орасида юрибди, буларни Францга содик деб фараз қилишга ҳеч қандай сабаб йўқ, бунинг устига денгизчилар Францнинг камарида бир неча минг франк борлигини билишади, бир неча марта, ҳасад билан бўлмаганда ҳам, қизиқсиниб унинг яроғ-аслаҳаларини олиб кўздан кечиришди. Бунинг устига

у мана шу нотаниш одамлар билан сирли оролга келяпти. Бунга құшимча ўлароқ, чўктириб юборилган кемалар тұғри-сидаги ҳикояни Франц қундузи ҳақиқатдан узоқ деб ўйла-ган бўлса, энди зим-зиё тун қўйнида ҳақиқатга яқин экан-да, деган фикрга келди. Шундай қилиб Франц ўзини икки томонлама хавфла қолган киши деб ўйлаб, матрослардан бир зум кўз узмас, милтиғини қўлидан ташламасди.

Матрослар эса елканларни кўтариб яна йўлга тушишди. Қоронғиликка анча кўникиб қолган Франц қайиқ ёнбоши томонда қад кўтариб турган улкан тошларни аниқ кўриб турарди. Қайиқ бир қояни айланиб ўтгач, у яна илгариги-дан ёрқинроқ аланга олган гулханни кўрди. Гулхан атро-фида бир неча киши давра қуриб ўтирап эди.

Аланга шуғласи денгиз сатҳида юз қадамча жойни ёри-тиб турибди. Гаэтано қайиқни бегона назардан пана қилиб ана шу ёруғ жойга чап бериб ўтди, сўнг гулханга рўбарў келгандан рулни гулханга тўғрилаб бурди-да, ҳалиги ёруғ чизиққа дадил кириб олди ва балиқчилар қўшиғини жа-ранглатиб тикка бораверди. Матрослар қўшиққа жўр бўлишди.

Қўшиқ эшитганлари ҳамоно гулхан атрофида ўтирган-лар ўринларидан туриб, денгиз лабига келишди ва қайиқ-ни кўздан кечира бошлишди, афтидан, улар қайиқнинг ҳаж-мини ва нима мақсадда келганини билиб олмоқчи бўлиш-ди. Кўп ўтмай улар кўнгли тинчиб, бутун бир эчки чўғда кабоб бўлаётган гулхан ёнига қайтишди, қирғоқда битта-си қолди.

Қайиқ қирғоққа йигирма қадам яқинга келганда, қир-ғоқда қолган одам худди патрулни кутаётган соқчи каби милтиғини тўғрилаб сардиния талаффузида қичқирди:

– Келаётган ким?

Франц бамайлихотир қўштиғни отишга тайёрлаб қўйди.

Гаэтано қирғоқдаги киши билан бир неча оғиз гаплаш-ди. Франц сўз унинг тўғрисида кетаётган бўлса-да, ҳеч нар-са тушунмади.

– Жаноблари ўз номларини айтаверадиларми ёки сир сақламоқчиларми? – сўради Гаэтано.

– Менинг исмимдан ҳеч ким ҳеч нима англаб ололмайди, – жавоб қилди Франц, – уларга мен француз эканимни

ва шунчаки күнгилхушлик учун саёчат қилиб юрганимни айтаб құя қолайин.

Гәэтано Францнинг сўзларини таржима қилиб бергандан сўнг соқчи гулхан олдиғилардан бирига қандайдир буйруқ берди, у эса иргиб ўрнидан турди-да, қоялар орқасига ўтиб ғойиб бўлди.

Ҳамма жим турди. Кўринишдан ҳар ким ўз иши билан банд эди: Франц оролга тушяпти, матрослар елканларни туширишяпти, контрабандистлар эчкини кабоб қилишяпти. Бироқ ташдан бепарво кўринган матрослар ҳам, саёчатчи француз ҳам бир-бирига ер остидан ҳадеб кўз тикишарди.

Ғойиб бўлган одам иккинчи томондан чиқиб келди, у соқчига имо қилди, соқчи эса қайиқ томонга ўгирилди-да, қуяндаги бир сўзни айтди:

– S'accommadi.

Бу сўз итальянча бўлиб, таржима қилинмайди. У бир йўла бир неча маънони тушунтиради: «Марҳамат, марҳамат, киринг, қадамларига ҳасанот, ўз уйингиздек бемалол ўтиринг». Бу Мольернинг туркча жумласига ўхшайди, ўша жумла ҳам кўп маънони англатиб, дворян оқсусякларини ҳайратга соларди.

Матрослар иккинчи марта чақиришни кутиб ўтиришмади, эшқакларни тўрт марта эшдилар-да, қайиқни қирғоққа тақаб қўйдилар. Гәэтано иргиб ерга тушди, оҳиста овозда соқчи билан яна нималарни дир гаплашди, бирин-кетин матрослар ҳам тушди, навбат Францга келди.

У битта мильтигини елкасига осиб олди, иккинчиси Гәэтано кўлида эди. Матрослардан бири бешотарни ушлаб олганди. Франц олифта рассомга ўхшаб кийинган эди. Буни кўрган хўжайнилар ҳадиксирамай қўйишиди.

Қайиқни қирғоққа боғлашди-да, қулай қўноқ жой ахтариб кетишиди. Улар танлаган томон контрабандистга ёқмади шекилли, Гәэтанога қараб қичқирди:

– У ёққа борманг?

Гәэтано сан-манга бориб ўтирмай узр сўради-да, орқа томонга юрди. Айни вақтда икки матрос гулхандан машъал ёқиб олишди.

Тахминан ўттиз қадамча юриб майдончада тўхташли, унинг атрофидаги қояни кесиб ўтиргичлар ясад қўйилган-

ди, бу ерда ўтириб қоровуллик қилса бўларди. Атрофда пастак эманлар ва қалин кўм-кўк ўтлар ўсиб ётибди. Франц машъалини пастга тутиб куллар уюмини кўрди-да, бу қулай жойда илгари ҳам Монте-Кристо оролини саир этган одамлар бўлганини фаҳмлади.

Франц қирғоқча тушиб, хўжайнларининг дўст бўлмаса-да, ҳар ҳолда хайриҳоҳ кайфиятдалигига ишончи комил бўлгач, ташвиш, хавф-хатардан халос бўлди. Энди ҳеч қандай фавқулодда ҳодиса юз бермас деган фикрга келди. Гулханда қовурилаётган эчки гўштининг ҳиди димогига ургач, қорни очганини сезди.

Бу ҳақда Гаэтанога оғиз очган эди, қайиқ эгаси кечки овқатни тахт қилиш ҳеч гап эмас, қайиқда нон, вино, олтита каклик бор, бир паҳзада ўт ёқиб юборамиз, деди.

– Мабодо, – қўшиб қўйди у, – жанобларига эчки гўштининг ҳиди ёқиб қолган бўйса, айтсинлар, мен қўшнимизга бир жуфт каклик олиб бориб, эчки гўштига алмаштириб келаман.

– Жуда соз бўлади-да, Гаэтано, – деди Франц. – Сизда музокара юргизишга туғма талант бор экан ростданам.

Шу орада матрослар қуруқ шоҳларни синдириб келиб гулхан ёқиб юборишган эди.

Франц эчки гўштининг ҳидини исқаб, Гаэтанони сабрсизлик билан кутарди. Гаэтано эса нохуш бўлиб қайтди.

– Хўш, нима дейишди? – сўради Франц. – Рози бўлишмадими?

– Аксинча, – жавоб қилди Гаэтано. – Атаман француз эканингизни эшитиб, сизни бирга овқатланишга чақирди.

– Жуда илтифотли одам экан-да, – деди Франц. – Рад этиб бўладими бундай таклифни, ўзим ҳам овқатга улушими қўшяпман-ку.

– Гап улушда эмас, унда овқат керагидан ортиқча, бироқ у сизни ғалати бир шарт билангина қабул қилмоқчи ўзиникида.

– Ўзиникида қабул қилмоқчи? – сўради йигит. – Ўзига уй ҳам қуриб олганми?

– Йўқ, ундей эмас, фақат жуда қулай жойи бор, дейишади.

– Сиз атаманни танир экансиз-да?

– Овозасини эшитганман.

- Яхши томонданми ёки ёмон томонданми?
- Яхшиям, ёмонам.
- Тавба! Хүш, шарти қанаңа экан?
- Күзингизни боғлаб қўйицга ижозат бераркансиз, сўнг фақат ўзи айтганда ечаркансиз.

Бу таклифдан мақсад нималигини билиб олиш учун Франц Гаэтанонинг кўзларига разм солди.

Гаэтано эса французнинг фикрини фаҳмлаб, деди:

- Ҳа, худди шундай, буни ўйлаб кўриш зарурлигини ўзим ҳам тушуниб турибман.
- Менинг ўрнимда ўзингиз бўлганингизда нима қилардингиз?

– Менинг қўрқадиган жойим йўқ, бораверардим.

– Таклифни қабул қиласмидингиз?

– Ҳа, қизиққанимданам қабул қиласдим.

– Унинг қизиқадиган бирор нарсаси бормикин?

- Айтишларига қараганда... – деди Гаэтано овозини пасайтириб... у бирор қулоқ солмаяптими деб атрофга аланг-лаб қўйди.

– Нима дейишяпти?

- Айтишларига қараганда, шундай ертўлада яшармиш-ки, Питти саройи унинг олдида ип эшолмасмиш.

– Бу хом хаёл-ку? – деди Франц ўтираётуб.

- Йўқ, хом хаёл эмас, – деди ўзиникини маъқуллаб Гаэтано, – ростдан ҳам шундай. «Муқаддас Фердинанд» кемаси-нинг дарфаси Кама бир гал у ерда бўлиб, ҳанг-манг бўлиб чиққан экан. У ердаги қимматбаҳо нарсалар фақат эртак-ларда бўлади, дейди.

- Шундай денг! Бу сўзлар билан мени Али Бобо горига тушишга мажбур этиб қўясиз-ку?

– Мен, жанобларига, эшитганларимни айтиб беряпман, холос.

- Мен бундай деяпганим йўқ. Ихтиёр ўзингизда. Бундай ҳолларда маслаҳат бернишга журъят этолмайман.

Франц бир оз ўйлади-да, шундай бой одам менинг бир неча минг франкимга кўз олайтиармиди деган фикрни дилидан ўтказди ва мазали овқатдан воз кечмасликка қарор қилди. Гаэтано унинг жавобини етказиш учун контрабандистлар олдига жўнади.

Францининг эҳтиёткор, тадбиркор одамлигини биз бошда баён этган эдик, мана ҳозир ҳам у ажиб ва сирли хўжайиннинг саргузаштларини муфассалроқ билиб олишга ҳаракат киларди.

Гаэтано билан гаплашиб турганида ўз ишидан мамнун кишидай гердайиб каклик патини юлиб турган матросдан, бу одамлар оролга қандай қилиб келишиди экан, бу ерда бирорта қайиқ йўқ-ку, деб сўради.

– Мен учун бунда ажабланадиган ҳеч нарса йўқ, – жавоб қилди матрос, – уларниң кемасини кўрганман.

– Кемаси зўрми?

– Қани энди сизга ҳам тангрим шундай кемани ато этса, бутун дунёни кезиб чиқардингиз.

– У жуда каттами?

– Юз тонна келар. Бироқ у кема ҳаваскорга ясалган, дешишади, аммо шу қадар бақувватки, ҳар қандай бўронга, тўфонга чидаш бера олади.

– Уни қаерда қурган эканлар?

– Билмадим, Генуяда қурган бўлсалар керак.

– Контрабандистларнинг бошлиғи Генуя портида ўзига кема буюришдан наҳотки қўрқмаган бўлса?

– У кеманинг хўжайнини контрабандист деяпганим йўқ, – жавоб қилди матрос.

– Гаэтано шундай деди-ку.

– Гаэтано экипажни узоқдан кўрди, аммо уларниң бирортаси билан гаплашгани йўқ.

– Бу одам контарбандистларнинг атамани бўлмаса ким ўзи?

– У бой тўрапардан, кўнгилхушлик учун саёҳат қилиб юрибди-да.

«Унинг ҳақида ҳар ким ҳар хил гап гапиряпти; демак, жуда сирли зот бўйса керак», деган фикрни кўнглидан ўтказди Франц.

– Унинг оти нима?

– Сўраганларга, отим Синдбод-Денгиз сайёҳи деб жавоб беради. Бироқ унинг асли номи бошқа бўлса керак.

– Синдбод-Денгиз сайёҳи?

– Ҳа.

– Бу тўра қаерда яшайди?

– Денгизда.
– Қаерлик экан?
– Билмадим.
– Уни күрганмисиз?
– Күрганман.
– Күриниши қанақа?
– Жанобларининг ўзлари кўрадилар-ку энди.
– Мени қаерда қабул қиласкин?
– Ҳали Газтано айтган ер ости саройида қабул қилса кепак-да.

– Сиз ўша сеҳрли қалъага киришга ҳеч уриниб кўрмаб-мидингиз?

– Э, жаноб, кўп уриниб кўрдик, – деди матрос, – бир неча марта ҳаракат қилдик, бироқ ҳаммаси беҳуда бўлди, ҳамма горларни тинтиб чиқдик, бироқ ҳеч ерда қалъага кирадиган йўлни тополмадик. Бунинг устига унинг эшиги калит билан эмас, балки аллақандай сеҳрли сўз билан очи-пар эмиш.

– Бу «Минг бир кеча» эртакларининг худди ўзгинаси, – деди пицирлаб Франц.

– У жаноблари сизга кўз тутиб ўтирибди, – деди орқадан бир овоз. Бу ҳалиги соқчи эди.

Франции яхтанинг икки матроси кузатиб борди.

Франц индамай чўнтағидан дастрўмолини олди-да, соқчига узатди.

Бизга фириб бермасин бу зот деб унинг кўзини жуда яхшилаб боғлашди. Шундан сўнг уни рўмолнани ечишни хаёлимга келтирмайман, деб қасам ичишга мажбур этишди.

Франц қасам ичди.

Фақат шундан сўнг матрослар уни икки қўлтиғидан ушлаб олиб кетишли, соқчи олдинда борди.

Ўттиз қадамча юргач, эчки гўшти кабобининг иштаҳани қўзғовчи ҳиди анқиди. Франц гулхан ёнидан олиб ўтганларини фаҳмлади, сўнг яна эллик қадамча юриб, боя Газтанога тақиқ этган томонга олиб кетишли, нима учун бу ёққа юриш тақиқлангани энди маълум бўлди. Бир оздан кейин Франц ҳавонинг ўзгариб кетганидан уни ертўлага олиб киришганини англади. Бир неча вақтдан сўнг тарс этган овоз эшишилди, илиқ хушбўй ҳаво эсди, пироварди-

да оёклари қалин юмшоқ гиламга текканини сезди Франц. Кузатувчилар унинг қўлларини қўйиб юбориши. Сукунат чўқди, кимдир соф француз тилида деди:

– Марҳамат қилинг, энди рўмолчани ечиб ташлашингиз мумкин.

Франц бу тақлифнинг яна қайтарилишини кутиб ўтирамай, рўмолчани ечиб ташлади. унинг рўпарасида тунисча кўк шойи попукли қизил қалпокча, қора зарбоғ мовут камзул, тўқ қизил чалвор, худди шундай рангда зар билан тикилган гетр ва сариқ туфли кийган, қирқ ёшларга бориб қолган киши ўтиради, у белидаги қимматбаҳо шоп белбекқа ханжар осиб олган эди.

Мурда каби рангпар бўлса-да, юзи ниҳоятда чиройли, ўткир кўзлари ёниб турибди, бежирим бурни тоза қонли грек наслидан эканидан далолат берарди, қол-қора мўйлови тагидаги садафдек тишлари ярқираб турибди.

Юзидаги рангпарликни табиат ато этмаганди бу зотга, у умрининг кўп йилларини гўрда ўтказганга ўхшарди, қизиллик энди унинг юзига аспо қайтмасди.

У унча новча бўлмаса-да, қалди-қомати барно ва барча жанубийлар каби қўллари, оёклари жажжи эди.

Францни ҳаммадан ҳам лабдабали зеб-зийнатлар ҳайратда қолдирди.

Хонанинг тўрт деворига зарҳал гуллар солинган қипқизил турк шойиси тутилган. Тўрдаги кенг диван устида гулдор ғилофли милтиқлар осиглик, уларнинг кўндоқларида турли қимматбаҳо тошлар ёниб турибди. Шифтда венеция шишасидан ясалган гўзал лампа чироқ. Франц кирган эшикка ҳам, ёнбошдаги хонага кирадиган эшикка ҳам кимхоб дарларда осилган.

Мезбон, майли, роса кўриб олсин деб Францга халақит бермади ва ундан кўзини узмади. Ахири деди:

– Мұхтарам жаноб, эҳтиёткорлик қилиб кўзингизни боғлатганим учун узр сўрайман. Аммо ахборотингиз учун айтиб қўяйки, бу оролда инсон зоти яшамайди, агарда бирор зот мени бу маконимнинг сирларини билиб олгудек бўлса, қайтганда маконимнинг ҳолига маймунлар йиглаган бўлиб, кўп нарсаларимдан ажралиб, ҳасрат-надоматда қолган ва баъзида ёлғиз бўлиш ҳаловатидан маҳрум этилган

бўлур эдим. Мана энди дилингизда пайдо бўлган ҳалиги ноҳушлиқдан сизни халос этишга уринаман ва бу ерда топилмайдиган таомлар билан меҳмон қиласман, ҳузурэтиб ҳордиқ чиқаришингиз учун ихтиёрингизга кўрпа-тўшаклар бераман.

– Кечирасиз, – деди Франц, – узр сўрашга на ҳожат? Сехрли қатъаларга кирганда кўзни боғлаб қўядилар, бу ҳаммага маълум тартиб. Гугенотилардаги Раулни эсга олинг, менинг асло нолишим мумкин эмас, чунки менга кўрсатаётган нарсаларингиз чиндан ҳам «Минг бир кеча»даги мўъжизапарнинг худди ўзи.

– Минг афсус! Мен бунга жавобан сизга Лукуллнинг қўйидаги сўзларини такрорлашим мумкин: сизнинг меникига ташриф буюришингизни илгаритдан билсайдим, тайёргарлик кўриб қўйган бўлур эдим. Шундай бўлса-да оддий кулбам сизнинг ихтиёрингизда. Жиндек овқат ҳозирланган, баҳам кўришларига муштоқман. Али, овқат сўзилдими?

Шу заҳоти эшик пардаси икки томонга тортилиб, оппоқ яктак кийган қоп-қора ҳабаш пайдо бўлди-да, хўжайнини емакхонага таклиф этди.

– Билмадим, сиз қандай қарайсиз бу гапга, аммо мен рўтарида ўтирган зоти-шариф билан соатлаб ҳамсуҳбат бўлсаму аммо номи нишонларини билмасам, жуда хуноб бўлиб кетаман. Амин бўлингки, меҳмон ҳурмати, мен сизнинг исмингизни ҳам, унвонингизни ҳам сўраб-суриштиришга журъат этолмайман, фақат сизни ким деб аташ сизга қулай ва маъкуп, шуни айтсангиз бас. Мендан хижолат тортмаслигингиз учун ўз номимни айтайин: мени Синдбод-Денгиз сайёҳи деб аташади.

– Оловиддин нуфузида бўлиш учун, – деди Франц, – фақат унинг машҳур лампаси етишмайди холос менга, шунинг учун бугун Оловиддин деб ном олишимга ҳеч қандай монелик бўлмаса керак. Хуллас, бу Шарқнинг шоҳонасида қоладиган бўлдик, минг-минг шукурки, мени бу ерга қандайдир олижаноб сехрли паризодлар келтириди.

– Муҳтарам Оловиддин, – деди сеҳргар мезбон, – овқат сўзилганини эшиштган эдилар, қани емакхонага марҳамат қилсинлар. Камина қўпингиз, сизга йўлчи бўлиб, опдинда боришга мажбур.

Сиңбод шундай деди-да, мәхмөннинг олдига тушиб йўл бошлади.

Францинг шавқ-завқи яна ошди. Дастурхон жуда боплаб ясатилган, овқатлар «жаннати». Бунга қойил қолган Франц атрофга алланглади. Емакхона ҳам безакда ҳозирги на ташлаб чиқишган мәхмөнхонадан қолиши масди. У буткул мармардан ишланган, қадимий услубда нақшланган чўзиқроқ залнинг икки томонига бошига сават қўйган иккита гўзал ҳайкал ўрнатилган, саватларга ширин-шарбат мевалар: сицилия ананаслари, малага анорлари, балеар апельсинлари, француз шафттолилари ва тунис хурмолари солинган эди.

Оқшомги бу овқат – тус товуқ ва бошқа парранда гўштларидан қовурдок, яхна тўнғиз гўшли, қайлали эчки кабоби ва бошқа ноёб мазали таомлардан иборат эди. Кумуш лаганлар, япон чиннилари ярқираб турарди.

Франц тушимми бу, ўнгимми, деб кўзларини ишқалаб-ишқалаб олди.

Али якка ўзи хизмат қиласар, вазифасини қойил этиб бажо келтирап эди. Мәхмөн уни мақтади.

– Тўғри, айтасиз, – деди мезбон Францни лаззатли овқатларга ундан, – бечора менга ниҳоятда содик ва берилиб хизмат қиласди. Мен уни ўлимдан қутқариб қолганимни ҳеч унутмайди, бунинг учун мендан жуда миннатдор.

Али хўжайнини олдига келди-да, қўлидан ўғди.

– Нокулай бўлса-да, бир саволим бор, – деди Франц унга, – сиз қачон ва қандай вазиятда олижаноблик кўрсатган эдингиз?

– Бу шундай бўлган эди, – жавоб қиласди мезбон. – Бу саёқ қора танлилар юриши тақиқланган жойда, яъни Тунис бегининг ҳарамхонаси ёнида санғиб юрган экан, шу сабабли уни бек тутиб олиб, тилини, қўлини ва калласини кесиб ташлашни буюрган: биринчи куни тилини, иккинчи куни қўлини, учинчи куни бошини. Мен ҳамиша гунг хизматчи олишни орзу қилиб юрадим. Унинг тилини кесгунга қадар сабр қилиб турдим, сўнг ҳабашни қўшофиз милтиққа алмаштиришни илтимос қиласди. Бир кун илгари шу милтиқ бекка ёқиб қолган эди. У бек бир оз иккиланиб турди: зеро, бу шўрликни уўлдириб юборишга жуда иштиёқманд экан.

Сўнг мен яна инглизларнинг овничогини ҳам қўщдим. Шундан кейин бек хабашнинг қўлини ва қалласини ўринида қолдирди, бироқ у Тунисга бундан кейин ҳеч қадам босмасин деган шарт қўйди. Аммо бу талабга ҳожат қолмади. Бу бечоранинг қўзига Африка қирғоти кўриндими, бас, кайфи учади-ю, кеманинг тагхонасига тушиб, пусиб олади. То ўша қирғоқ кўздан ғойиб бўлмагунча, уни уриб ҳам юқорига чиқара олмайсан.

Франц мезбон бу воқеани нечун бу қадар бераҳмлик, беларволик билан ҳикоя қилиб берганини тушунолмай хаёлга чўмди.

– Демак, исми жисмига мос қабилида, сиз денгизда саёҳатда ҳаёт кечиришни аҳд қилибсиз-да... – деди у сўзни бошқа ёққа буриш учун.

– Шундай. Мен шунга аҳд қилган эдим бир вақтлар. Ўшанда буни бажариш имкониятига эга бўларман деб ҳеч ўйлаган эдим, – деди илжайиб мезбон. – Мен яна бир қанча ишлар қиласман деб аҳд этганман. Уларни ҳам ўз вақтида бажо келтиришимга имоним комил.

Синдбод бу сўзларни ўта совуққонлик билан айтган бўлса-да, унинг кўзларида нафрат учқунлари ялт этиб ёниб ўтди.

– Чамамда сиз кўп азият чеккан бўлсангиз керак? – сўради Франц.

Синдбод бир сесканиб тушди-ю, Францга қаттиқ тикилди.

– Нечун шундай деяпсиз? – сўради у.

– Овозингиз, қарашларингиз, заъфарон юзингиз ва туриш-турмушингиз шундан далолат бериб турибди.

– Мени-я? Дунёда ҳеч ким мендай баҳтиёр ҳаёт кечирмаётган бўлса керак. Мен дунё ҳокимиман, қаер менга ёқса ўша ерда қолавераман, зериксам кетавераман. Мен қуш каби эркинман, қанотим бор. Измимдаги, атроф-теваракдаги одамлар менга содик, ҳар гапимга қулоқ қоқмай итоат қилишади. Баъзан одил суднинг масхарасини чиқариб, у ахтариб юрган қароқчини ёки таъқибга олган жиноятчи ни ўғирлайман. Менинг ўз одил судим бор, у муддат ҳам бермай, шикоятга йўл қўймай, жазога тортади ёки оқлаб юборади, бунга ҳеч ким араплашмайди. Агар сиз менинг

ҳаётимнинг лаззатини бир марта бўлса ҳам татиб кўргудек бўлсангиз, бошқача яашани асло истамаган, жамият орасига қайтмаган бўлур эдингиз, қайтганда ҳам бирор муқаддас маслак йўлидан қайтган бўлур эдингиз.

– Масалан, қасос олмоқ учун, шундайми?! – деди Франц.

Мезбон Францга фикрининг ва юрагининг энг тўрига кириб борадиган қилиб тикиди.

– Нечун албатта қасос олиш учун? – сўради у.

– Шунинг учунки, – эътиroz билдириди Франц, – сиз менинг назаримда жамиятнинг қувгинига учраётган ва ундан қандайдир даҳшатли қасос олишга тайёрланаётган одамга ўхшайсиз.

– Янглияпсиз, – деди Синдбод ўзига хос ғалати кулги билан, тишларининг оқини кўрсатиб, – мен ўз йўлида бир саховатпешадирман, балки, бирор вақт келиб, Парижга йўл оларман ва жаноб Аппер ҳамда кўк плашли Одам¹⁷ билан рақобат қиларман.

– Бу сизнинг Парижга биринчи сафарингиз бўладими?

– Афсуски, шундай! Мен ҳар нарсага ортиқча қизиқа-верадиганлардан эмасман, тўғрими? Бироқ ишонингки, бунда мен айбдор эмасман. Бунинг ҳам вақт-соати келиб қолади.

– Қачон борасиз Парижга?

– Қачон боришимни айтолмайман. Бу шароитга боғлиқ.

– Сиз боргандада мен ҳам Парижда бўлсам дейман, Монте-Кристода менга қилган бу иззат-ҳурматингизни қайтарсам дейман.

– Мен сизнинг таклифингизни бажону дил қабул қилардим, бироқ, – деди мезбон, – мен Парижга боргандада ҳам яширин ном билан бораман.

Овқатланиш давом этди, у фақат Франц учун тайёрлангандек кўринар, чунки мезбоннинг ўзи таомларга деярли кўп тегизмас, нуқул меҳмонни «олинг», «олинг» деб қистарди.

Али овқат кетидан ширинлик келтириди, тўғриси, ҳайкалдаги саватларни олиб столга қўйди. Саватлар ўртасига

¹⁷ Машҳур олийхиммат Эдма Шампъоннинг лақаби (1764 – 1852).

Колқоқлик зархал идиш қўйди. Франц қизиқсиниб колқоқни очди, идишда шарбатга ўхшайдиган кўкимтири суюқлик бор эди. Бунақасини Франц ҳозиргача кўрмаган эди. У ҳайрон бўлиб колқоқни бекитиб қўйди-да, мезбонга қарди. Мезбон илжайиб турган эди.

– Бу идишдаги нарса нималигини билолмай ҳайратда қолдингиз шекилли?

– Худди шундай.

– Бу зангори шарбат. Тобанинг Юпитер дастурхонига қўйган амврозиясининг¹⁸ худди ўзи.

– Бироқ бу амврозия, – деди Франц, – инсон қўлига тушиб қолгач, ўзининг ҳавойи номини тарқ этиб, ерда бошқа ном олган бўлса керак? Менга унча ёқинқирамаётган анави таомнинг номи одам тилида нимадеб айтилади?

– Мана бу материализмимизнинг асло инкор қилиб бўлмайдигандалолати! – хитоб қилди Синдбод. – Биз кўпинча, баҳтимиз қуши ёнидан уни кўрмай, унга назар ташламай ўтиб кетаверамиз, назар ташласак-да танимай ўтамиз. Агар сиз оқил одам бўлиб, тилагингиз олтин бўлса бу шарбатни ичинг, дарҳол кўз олдингизда Перу, Гузерата ва Гоконда олтин сочилари яйт этиб жамол кўрсатади қўяди, агар сиз хаёлпараст, шоир бўлсангиз, бушарбатни ичишинг ҳамоно имконият чегаралари гумдан бўлади-да, кўз олдингизда бепоён бўшлиқлар пайдо бўлади, унда сизнинг ўй-хаёлларнинг чексиз саҳроларига учади кетади. Мабодо сиз шуҳратпарастликка берилиб, ер юзида ҳоким бўлиш кетидан қувиб юрган бўлсангиз, у вақтда бу шарбатни ичгач, бир соат ўгар-ўтмай Европанинг бир чеккасидаги Англия, Франция ёки Испания каби кичкинагина мамлакатнинг эмас, бутун ер юзининг, бутун дунёнинг, бутун койнотнинг ҳукмрони бўлиб қоласиз. Тахтингиз арши аълода бўлади ва сиз ер юзидаги барча шаҳаншоҳларнинг энг олий ҳокими бўлиб опасиз. Бу жуда жозибадор нарса, бунинг учун унга фақат бир назар ташлаб қўйсангиз бас. Мана, қаранг.

¹⁸ Амврозия – қадим юнон афсоналарида худоларга абадий ёшлиқ бағишилаган ичимлик. (Тарж.)

Шундай деди-да, мезбон заррин идишнинг қопқогини очди, кичик қаҳва қошиғи билан шарбатдан олиб оғзига солди ва кўзларини қисиб, бошини орқасига ташлаб аста юта бошлади.

Франц мазза қилаётган мезбонга халақит бермади, сал ўзига келгандан сўнгина сўради:

– Бу қанақа сеҳрли таом?

– Кекса Тоғликни¹⁹ эшитганмисиз? – сўради мезбон – анавини-да, Филипп Августнинг жонига қасд қилган Кекса Тоғликни?

– Эшитганман, албатта.

– У тоғлар этагидаги гўзал водийни эгаллаб олган, унинг пақаби ҳам ана шундан келиб чиққан. Ўша водийдаги боғроғларни Ҳасан ибн Сабо яраттан, боғларнинг чекка-чеккаларида холи шийпончалар қурилган эди. У ана шу шийпончаларга мумтоз зотларни таклиф этиб, уларни, Марко Полонинг сўзига қараганда, аллақандай гиё билан сийларкан, бу гиё уларни шу заҳоти абадий гуллаб ётадиган, мева дарахтлар ҳамиша пишиб турадиган, ёш қизлар сайдир этиб юрадиган жаннатга олиб бораркан. Бу баҳтиёр ёшлар воқелик деб фараз қилган нарсалар, аслида хаёл эди, аммо оддий хаёл эмас, ўта ширин хаёл, ниҳоятда завқ-шавқли, паззатли хаёл бўлиб, улар шундай роҳатижон гулистонни барпо этгандарга худди худога сажда қилгандек, уларга бўйсуниб, тани-жонларини берарканлар, уларнинг амри војиб деб дунёнинг у бурчига бориб бўлса ҳам айтган кишиларининг бошини танидан жудо қилиб келарканлар, ана шу гиё ваъда этган кайфи-сафоларга тўла ҳаётга ўтиш нијатида минг-минг азоб-укубатларга бардош бериб дунёдан ўтарканлар.

– Ие, бу тарёк-ку! – деди хитоб қилиб Франц, – унинг номини эшитгандиму, лекин ўзини кўрмагандим.

– Худди айтганингизнинг ўзи, муҳтарам Оловиддин, бу тарёкнинг энг асли, Александр тарёки, хотирасига сарой қуриб, деворига: «Баҳт мутасаддисига миннатдор ҳалқдан»

¹⁹ Кекса Тоғлик – Ҳасан ибн Сабо – ўз фидоини ларини жангга жўнатгандан, наша чектириб, маст қилиб юборарди.

деб ёзіб қўйса арзийдиган тенги йўқ омилкор уста Абдул-форнинг тарёғи.

– Биласизми, – деди Франц, – ўзим синааб кўрсаму мақтвларингизга ишончим комил бўлса дейман.

– Марҳамат қилинг, азиз меҳмон, марҳамат қилиб ўзингиз синааб кўринг, аммо бир мартагина синаш билан кифояланмаслик керак. Ҳиссиётни киши янги-янги турли таас-суротга, нозик ёки кучли таассуротларга, қайгули ёки қувончили таассуротларга ўргатиши лозим. Табииёт бу илохий гиёга қарши курашади, чунки бу нарса қувонч учун яратилган эмас, у жабр-жафо учун яратилган. Бу курашда табииёт енгилиб, йиқилмоғи керак, воқелик хаёлга эргашмоғи керак, ана шунда хаёл устун бўлиб чиқади, хаёлнинг ўзи ҳаётга айланади, ҳаёт эса – хаёлдан иборат бўлиб қолади. Аммо бу айланиш, ўзгаришларнинг хили беҳисоб! Ҳақиқий ҳаёт дарди-аламларини хаёлий ҳаёт лаззатлари билан солиштириб кўргач, сиз ҳақиқий ҳаётдан юз ўгира-сиз-да, хаёлнинг абадий қули бўлиб қоласиз. Бошқаларни деб ўз шахсий дунёингиздан воз кечганда, Неапол баҳорини Лапланд қишига алмаштиридим деб сезасиз ўзингизни, гўё жаннатдан ерга, осмондан дўзахга ўзингизни иргитгандай ҳис қиласиз. Татиб кўринг бу тарёкни, азиз меҳмон, татиб кўринг.

Франц индамай қошиқ солиб, шарбатдан мезбон олгунча опди-да, оғзига ташлади.

– Оббо сабил-э! – деди у ажойиб доридан ютиб, – бу кейин қандай лаззат беринини билмайману аммо ҳозир сиз айтганчалик ширин эмас-ку.

– Чунки оғзингиз ҳали бу ажойиб мўъжизадор дорининг мазасига кўникиб олгани йўқ. Қани айтинг-чи, устрица, чой, пиво, қўзиқоринни биринчи гал оғзингизга согланингизда ўрганиб қолмаганмисиз? Тустовуқларнинг гүштини асса-фетидага қўшиб ейдиган римликларни ёки қалдирғочларнинг уясини ейдиган хитойларнинг қандай лаззатланишларини биласизми? Шубҳасиз, билмайсиз. Бу тарёк ҳам худди шундай. Бирор ҳафта сабр қилинг, ҳозир ширасиз туюлаёттан бу нарсанинг дунёда ҳеч тенги йўқ эканини фаҳмлаб оласиз. Қани, бошқа хонага, сизга аталган хонага ўтайлик. Али трубка ва қаҳва келтиради.

Улар ўринларидан туришди, ўзини Синдбод деб атаган ва биз ҳам вақти-вақти билан унга шундай ном беріб кепа-ётган зот хизматкорига топшириқтар бериш билан банд бўлиб турганда, Франц қўшни хонага кирди.

Бу хона оддийгина, лекин бой жиҳозланганди. У юмалоқ бўлиб, ҳамма томонига гир айлантириб катта диван ўрнатилганди. Диван, деворлар, шифт ва поли майнин юмшоқ гилам сингари қимматбаҳо мўйна билан қопланган эди, бу – ажойиб ёлли Африка арслонлари, олачипор Бенгап шерлари-ю, қоплонларнинг, Сибирь айқлари-ю, Норвегия тулкиларининг териси эди. Улар жуда кўп, бир-бири устига қалаб ташланган, худди қалин майса устидан юриб бораётгандек ёки момик тўшакда ҳузур қилаётгандек се-зарди киши ўзини.

Меҳмон ҳам, мезбон ҳам диванга ёнбошлашди. Ёнгина-ларидаги ясминдан ясалган каҳрабо чилимга тамаки ти-киб қўйилған эди. Улар биттадан чилимни олишлари билан Али ўт тутди-да, қаҳва келтиргани чиқиб кетди.

Сукунат чўқди, Синдбод сұхбат вақтидагидек яна ўйга чўмди, Францини эса яхши тамаки ширин орзу-умидлар оғушига олиб кетди.

Али қаҳва келтирди.

– Ўзлари қайсисини хоҳлайдилар, – деб сўради мезбон, – французларникиними, ёки туркларникиними, қуюгини-ми ёки суюгиними, қандлisisиними ёки қандсизиними, со-вуғиними ёки иссиғиними? Ҳамма хилидан бор. Истаганин-гизни танлаб олинг, марҳамат.

– Мен туркларникидан ичаман, – деди Франц.

– Жуда тўғри қиласиз, – деди мезбон, – бу сизда шарқча яшашга мойиллик борлигидан далолат беради. Менга келсак, – деди у ғалати бир табассум билан, – Париждаги ишларимни тугатгач, қолган умримни шарқда ўтка-зишга аҳд қилдим. Жаноблари, мабодо мени кўришни истаб қоссалар Қоҳирадан, Бағдоддан ёки Исфаҳондан топадилар.

– Бу жуда осон бўлади менга, – деди Франц, – чунки, чамамда, ҳозир менда бургут қаноти пайдо бўляпти-ю, гўё бир кечакундузда бутун коинотни кезиб чиқадигандек ҳис этяпман ўзимни.

— Ана! Бу тарәкнинг таъсири! Шундай экан, қани, қанотингизни ёзинг-да осмонга учинг! Хавотир олманг, сизни қўриқловчилар бор, қанотларингиз мабодо Икар қаноти сингари офтоб жазирамасида эриб кетгудек бўлса, бнз сизни ўз қучоғимизга оламиз.

У Алига арабча бир неча сўз айтди, Али таъзим қилиб чиқиб кетди.

Франц ўзида ажиб бир ўзгариш юз берадётганини сезиб турарди. Бутун кун бўйи тўпланган ҳамма ҳоргинлик, кечки воқеаларнинг ҳамма ташвишлари тарқалиб йўқола бошлиди, унинг бутун вужуди енгил тортиди, ақли жуда равшанлашиб кетди, ҳиссиятлари икки баробар ўтқирлашди. Унинг уфқ доираси тобора кенгайиб борарди, бироқ бу ўнгидағи аллақандай хавф-хатарли уфқ эмас, аксинча кўм-кўк, ёрқин, бепоён уфқ, ложувардденгиз, заррин күёш, хушбўй шабада кўйнидаги уфқ эди... Сўнг ўз матросларининг қўшиғи оҳангидга, агар ёзиг олиш имконияти бўлғанда илоҳий бир куй бўладиган ана шу оҳанг остида кўз олдида Монте-Кристо ороли қад кўтараётганини – тўлқинлар елкасида даҳшатли қоя бўлиб эмас, чўл-биёбонда гўзап водий бўлиб кўтарилаётганини кўриб турарди. Қайиқ яқинлашган сари қўшиқ кучаяр, узоқ-узоқларга учарди, чунки сеҳрли куй қандайдир Лорелея балиқчини мафтун этмоқчи бўлаётгандек, оролдан жаранглаб чиқиб осмони-фалакка кўтарилиб кетяпти.

Мана қайиқ ҳам туртиммай-силкинмай, худди икки ташна лаб бир-бирига аста ёпишгандай, оҳистагина қирғоққа тегди, Франц форга кирди, жозибадор мусиқа эса ҳамон жарангларди. У назарида гўё зинадан тушиб бораёттир. Цирцея форлари атрофида эсадиган шаббода каби тоза ҳавода, киши қалбини гўзап хаёлларга кўмиб юборадиган, туйгуларни алангалантирадиган хушбўй ҳавода роҳатланиб нафас олаёттир. Мана ўнгиди нима кўрган бўлса, ҳаммаси афсонавий мезбон Синдбоддан тортиб, гунг малай Алигача ҳаммаси яна унинг кўз олдидан ўтяпти. Сўнг ҳаммаси арапашиб кетди ва сеҳрли фонуснинг сўнгги нури каби астасекин кўздан гойиб бўлди. Франц ўзини ҳайкаллар қад кўтариб турган, гира-шира шамчироқ ёритиб турган запда кўрди.

Бу ўша нақшдор, гүзап, хумор күз ҳайкаллар бўлиб, жингалак соchlарини кўз-кўз қилиб, сеҳрли табассум-ла, кишини мафтун этмоқда эди. Машхур уч ишратпааст ойимчалар – Фрина, Клеопатра, Мессалина эди. Мана шу беҳаё, уятсиз арвоҳлар ўртасида ёрқин нур каби, маъжусийлар Олимпининг фариштаси каби иффатли, маъсум жонон пайдо бўлиб, мармар фоҳишалардан ўзининг пок танини яшириб турарди.

Шу аснода ҳалиги уч ҳайкал биргалашиб битта-ю битта ошиққа зўр ҳирс, эҳтирос-ла кўз қадашди. Бу ошиқ Франц эди. Ҳайкаллар оппоқ узун ич кўйлакларда, кўкракларини очиб, сумбул соchlарини тўзғитиб ошиқнинг тӯшагига яқин келишди. Улар Франц қаршисида ўзларига зеб бериб, чунон ноз-карашма қилардиларки, бунга худолар ҳам чидолмай васвасага тушиб қолишлиари ҳеч гап эмасди. Бардош берганда ҳам фақат азиз-анбиёлар бардош бериб, чидаб тура олардилар. Бу ойимчалар, худди илон чуғурчиқни авраётгандек, Францга кўзларини жавдиратиб, ўйнатиб ишва қилардилар. Юмшоқ қучоқ ва тотли бўса вайда қилаётгандек тикилаётган бу қарашларга бардош бера олариди бечора Франц. У кўзларини бекитди, сўнг охирги марта атрофга назар ташлади-да, яна уялиб чойшабига ўралиб олган ҳайкални кўрди, шу он у иффатдан кўз юмди-да, ҳирслаззат туйғулари қучогига ўзини отди.

Ана шунда чексиз айш-ишрат, пайғамбарнинг ўзи танлаган зотларга вайда этган бетўхтов ҳирс-шавқ бошланиб кетди. Мармар лабларга жон кирди, ич кўйлаклар ҳарорат каshф этди, шундан кейин биринчи марта таряқ домига илингган Франц учун ҳирс-шавқ қийноққа, айш-ишрат азобга айланди. У титраб турган лабларига муздек мармар лаблар ёпишаётганини ҳис этиб турарди, унинг қўллари бу даҳшатни ҳирсни улоктириб ташлашга уринса-да, ҳиссиётлари сирли тушнинг жозибали айш-ишратларига тамоман берилган эди. Охири курашдан – жони фило этса арзийдиган курашдан кейин у мармар маъшуқаларнинг бўсаларига ва афсунгар тушнинг лаззатларига роса қониқди-да, ҳолдан тойиб энтиканча муккаси билан йикилди.

XI. УЙГОНИШ

Франц уйғониб күзларини очганда, атрофдаги буюмлар түшнинг давомидек туюлди. Шу пайт у қабрда етган хаёл қилиди ўзини, қүёшнинг хира нури тушиб турарди. Құлни узатди-да, пайпаслаб яп-яланғоч тошни топди, ўрнидан күтарилиб қараса плашига үралып юмшоқ ва хушбүй қуруқ арчагуллар устида ётибди.

Шарпалар гумдон бўлган, тушида бамисоли гўрдан чи-қиб келган арвоҳларга ўхшаб турган ҳайкаллар Франц уйғониши билан кўздан йўқолиб кетган эди.

Франц қуёш нури томон бир неча қадам ташлади. Даҳ-шатли, жўшқин туш ўрнини тинч, сокин борлик олди. У горда эканини англади, ярим доира тешик олдига бориб ташқарига қаради, кўз олдида ложувард осмон кўм-кўк дентиз қучоқ ёзиб турарди. Тонг қуёши ҳавога ҳарорат, тўлқинларга заррин нур сочаётир, қирғоқда матрослар давра қуриб, хушчақчақ сухбатлашиб ўтиришибди. Ўн қадам наридаги қайиқ аста-аста қалқиб турибди.

У пешонасини сийпалаб салқин ҳавода бир паҳза ҳузур қилиб турди, қирғоққа урилиб жимжима кўпиклар қолди-раётган тўлқинларнинг оҳиста шовиллашига қулоқ солди, афсонавий тушдан сўнг, хусусан, кишини маҳлиё этадиган тонг палласининг шоҳона манзарасига бутунлайин мафтун бўлиб қолди. Франц сокин, покиза улуғвор табиий ҳаётга тикилиб турди-да, тушида кўрганлари ҳақиқатдан узоқ эканини ҳис этди.

У оролга қандай келганини, контрабандистлар атаманиникига ташриф буюрганини, бой ва шинам безакли ероости саройини, ажойиб овқатларни ва бир қошиқ тарякни эслади.

Бироқ туш Францнинг эс-хушини шу қадар қаттиқ, чу-қур қамраб олган эдики, ҳозирча, ёрқин кун ёғдусида бу ҳодисаларнинг бўлиб ўтганига камида бир йил ўтиб кетгандек туупарди унга. Ўтган тунларда уни эркалатиб, кўнглини хуш этган шарпалар баъзан гоҳ матрослар ўртасида, гоҳ қоялар тепасида, гоҳо қайиқда сайр этиб юргандек бўларди унинг назарида. Лекин Франц жуда яхши дам олиб, қушдек енгил тортиб чиқди. Ўзида ҳеч қандай оғир-

лик сезмас, кайфи чоғ эди, тоза ҳавода қувончла түйиб-түйиб нафас олар, қуёшнинг илиқ нурига юзларини тутиб ҳузур қиласади. У дадил қадам ташлаб матрослар томон юрди.

Уни кўриб матрослар ўринларидан туришди, қайиқ эгаси унинг истиқболига пешваз чиқди.

– Мұхтарам Синдбод-Денгиз саїёхи, – деди у Францга, – сиз жанобга таъзим этишни ва хайрлашолмаганидан жуда афсусланганини айтишни менга топшириб кетди. Мұхим ва шошилинч бир юмуш билан Малагага жўнашга мажбур бўлганимни эшитгач, мени кечируглар, деб ишонаман, деди.

– Наҳотки шуларнинг ҳаммаси бор нарса бўлса, дўстим Гаэтано? – деди Франц. – Мени шу оролда шоҳона қабул қилган ва ухлаб ётганимда жўнаб кетган зот чиндан ҳам борми ўзи?

– Бор жаноб, бор, ҳув анави ҳамма елканларини ёйиб кетаётган кема ўша зотники, сиз бир дурбиннингизга қаранг, шубҳасиз мезбонингиз экипаж орасида юрганини кўрасиз.

Гаэтано Корсиканинг жанубий томонига сўзиб бораётган кемани кўрсатди.

Франц дурбинини тўғрилаб қўзига тутди-да, Гаэтано айтган томонга қаради.

Гаэтано ҳақ эди. Мезбон кема саҳнида юзини оролга ўтириб, Франц сингари қўлида дурбин ушлаб турарди, у кеча қандай кийимда бўлса ҳозир ҳам ўша кийимда эди, рўмолчасини ҳилпиллатиб хайрлашарди.

Франц ҳам рўмолчасини олиб ҳилпиллатди. Шундан сўнг кемадан юпқа тутун чиқди-да, буралиб осмонга кўтарилиди. Франц паст ўқ овозини эшитди.

– Эшитдинлизми? – сўради Гаэтано. – Сиз билан хайрлашяпти.

Франц ҳам ўқ овози мезбон кемасига бориб этишига қўзи етмаса-да, мильтифидан ўқ узди.

– Энди, жаноб, нима қиласлик? – сўради Гаэтано.

– Аввало машъални ёқингиз.

– Ҳа, тушундим, – деди кема эгаси, – сеҳрли саройга кирадиган тешикни ахтармоқчисиз чамамда. Жуда қизиқиб қолганга ўштайсиз жаноб, муродингизга ётинг, ҳозир машъал топамиз. Мен ҳам кўпдан ўйлаб юраман буни, ҳатто икки-

уч марта ахтардим ҳам, бўлмади, ҳафсалам пир бўлди. Жованни, – деди қўшимча қилиб Гаэтано, – жанобга машъал ёқиб бер.

Жованни буйруқни дарҳол бажарди, Франц машъални олиб форга кирди. Гаэтано унинг кетидан борди.

Үйқудан турган жойини топди, форнинг деворларини жуда диққат билан текшириб чиқди. Пайлар-пай излардан бу ерда олдин ҳам кўп кишилар форга кирадиган жойни ахтарганинни билди.

Шунга қарамай Франц тош деворларнинг бир қаричини ҳам қўймай текшириб чиқди. Жиндак тешик кўрса ов пи-чогини тиқди, дўнгрок жой учраса босиб кўрди, бироқ бу уринишларидан ҳеч фойда чиқмади, икки соат вақти бехуда ўтди.

Ахири у умидини узди, Гаэтано шодланди.

Франц қирғоққа қайтиб келганда, нотаниш мезбоннинг кемаси уфқда оппоқ нуқтага ўхшаб кўринарди. У дурбиндан қаради, аммо бирор нарсани аниқ кўриб бўлмади.

Гаэтано оролга ов қилгани келганини Францининг эсига солди. Франц буни тамом унутиб юборган эди. Милтигини олиб оролни кезди. У кўринишидан ов билан завқланаётган кишиига эмас, аксинча, қандайдир вазифа бажараётган кишиига ўхшарди. Чорак соатда битта эчки ва иккита улок отди. Бу ёввойи ва чаққон эчкилар хонаки эчкиларга жуда ўхшаб кетарди, шунинг учун Франц уларни ёввойи ҳисобламади.

Бунинг устига унинг хаёли тамом бошқа нарсада эди. Кечадан бошлаб у «Минг бир кеча» эртагидаги қаҳрамон деб ҳис этарди ўзини ва унинг мияси ҳамон ўша фор билан банд эди.

Бояги ахтаришдан натижа чиқмаганига қарамай, у Гаэтанога эчкини қовуришни буюриб, яна форни тинта бошлади. Иккинчи қидириш жуда чўзилиб кетди, шунчалик чўзилдики, то Франц қайтиб келгунча, эчки қовурилиб нонушта таҳт қилиб қўйилган эди.

Франц кеча мәхмонга чақириб кетишган жойга ўтириди ва Корсика томонга сўзиб бораётган кемани кўрди, кема ҳамон тўлқинлар устида чайқалиб ўтирган балиқчи қуш сингари сўзиб борарди.

– Бу қанақаси? – деди у Гаэтанога қараб. – Сиз менга, жаноб Синдбод Малагага кетдін, деган эдингиз, ҳозир у, менимча, тұғри Порто-Виккиога кетяпти-ку.

– Ахир унинг экипажи орасыда, – деди эътиroz билдириб қайиқ әгаси, – иккита корсикалик қароқчи борлигини унүтиб қўйдингизми?

– Ҳа, тұғри! Уларни олиб бориб қўймоқчидирда? – деди Франц.

– Худди шундай. Айтишларига қараганда, бу одам ҳеч кимдан ва ҳеч нарсадан қўрқмас экан, бирор баҳтсиз кишининг мушкулини осон қилиш учун ҳар қанча йўл босишига ҳам тайёр у!

– Вироқ бу билан давлат арбобларининг ғашини келтириши мумкин-ку? – деди Франц.

– Нима бўлти! – деди кулиб Гаэтано, – давлат арбоблари билан нима иши бор унинг? Уларни бир чақага олмайди Синдбод! Барибир унинг кетидан қувиб етишолмайди! Биринчидан, унинг кемаси шунқор, тезлиқда ҳеч қандай кема белашолмайди у билан. Иккинчидан, истаган қирғоққа тушса, дўст-ёронлари ўраб олишади уни.

Шулардан маълумки, Францнинг хушчақчақ мезбони Синдбод Ўрта ерденгизининг ҳамма қирғоқларидаги контрабандистлар ва қароқчилар билан алоқадор экан. Бу кишини таажжубга соларди.

Энди Францнинг Монте-Кристода ҳеч қандай иши қолгани йўқ. Горнинг сирини очиш тўғрисидаги умидлари пучга чиқди, шу сабабли матросларга қайиқни сафарга тайёрлашни буюриб, ўзи нонуштага ўтирди.

Ярим соатдан сўнг у қайиққа тушди.

Франц охирги марта Синдбод кемасига қаради. Кема Порт-Виккио кўрфазида кўздан ғойиб бўлиб кетаётган эди.

Франц йўлга тушилсин деб имо қилди.

Қайиқ йўлга чиққан дақиқада, кема қўринмай қоғиган эди.

Кема билан бирга тунги мўъжизадан заррача асар қолмади: ноз-неъматларга тўла дастурхон ҳам, Синдбод ҳам, таряқ ва ҳайкаллар ҳам – ҳаммаси худди туш каби йўқ бўлиб кетди.

Қайиқ кун бўйи, тун бўйи сузди, эртаниси тонгда, қуёш кўтарилгандан, Монте-Кристо ороли ҳам кўздан ғойиб бўлди.

Франц қирғоққа чиққани ҳамоно вақтінча бұлса-да, сүнгgi пайтлардаги саргузаштларини ёдидан күтариб ташлади-ю. Флоренциядаги юмушларини тезроқ охирига етказиб, Римга жұнаш тараддудига тушди. Уни у ерда Альбер де Морсер кутарди.

Шундан сүнг үйлігінде чиқыпташып шанба куни кечқурун почта извошида таможня майдонига кириб келди.

Бошда айтганимиздек, иккиси учун ётоқхона тайёр этиб қўйилган эди, фақат маэстро Пастрини меҳмонхонасиға етиб олишса бас, бироқ бу осон эмасди, чунки кўчалар тўла одам, Римни оғир ва даҳшатли тўлқинлар аллақачон қамраб олган, бу тўлқинлар улуғ воқеалар жарчиси эди. Римда эса ҳар йили тўрт хил улуғ воқеа бўлади – карнавал, пасхадан бир ҳафта олдин бўладиган байрам, вожибан вужуд ва муқаддас Пётр байрамлари.

Йилнинг бошқа вақтларида шаҳар ҳаёт билан ўлим ўртасидаги ҳолатга кириб мудраб ётади, ана шунда ҳудди бу дунё билан у дунё ўртасидаги бир мазгилга ўхшаб қолади, бу шундай гўзап, нафосатга тўла, сержило мазгилки, кишини тамомила мафтун этиб олади, Франц ҳам шу мазгилда олти марта бўлиб, жуда кўп сеҳрли ва жозибали нарсаларнинг гувоҳи бўлди.

У уриниб-суриниб, оломон ўртасини ёриб меҳмонхонага етиб олди. Унинг биринчи саволига бозори чаққон извошлини ва меҳмонхонаси одамга тўла хўжайнинга хос қўпполлик билан сиз учун «Лондон» меҳмонхонасида ўрин йўқ деб жавоб беришиди. Франц маэстро Пастринига ташриф карточкасини йўллашга мажбур бўлди ва Альбер де Морсерни пеш қилди. Бу таъсир этди. Маэстро Пастрини ўзи югуриб келиб куттириб қўйгани учун узр сўради, хизматчиларини койиди-да, йўл кўрсатувчининг қўлидан шамдонни олиб меҳмонни Альбер хонасиға кузатиб қўймоқчи бўлиб турган пайт Альбернинг ўзи чиқиб қолди.

Буюрилган номер иккита ётоқхона ва қабулхонадан иборат эди. Ётоқхонанинг деразалари кўчага қараган, буни маэстро Пастрини хоналарнинг жуда бебаҳо афзалиги деб таърифлади. Шу қаватдаги бошқа ҳамма хоналарни Сицилиядан ёки Мальтадан келган бир бой банд этганди.

– Буларнинг ҳаммаси жуда соз, маэстро Пастрини, – деди Франц, – бироқ биз учун ҳозир энг зарури кечки овқат, эрта ва ундан кейинги кунлар учун извош.

– Овқатни-ку, ҳозироқ келтиришади, – деди жавоб қилиб хўжайин, – бироқ извош масаласи...

– Бироқ деганингиз нимаси? – хитоб қиласди Альбер, – тўхтанг, тўхтанг, маэстро Пастрини, бу ҳазилингизни қўйинг! Бизга извош керак, извош!

– Муҳтарам жаноб, – деди меҳмонхона хўжайини, – сизга извош топиш учун бутун чора-тадбирларни кўрамиз. Ҳозирча бундан ортиқ ваъда беролмайман.

– Жавобни қачон оламиз? – сўради Франц.

– Эртага эрталаб, – жавоб қилди хўжайин.

– Шунгаям ғамнок бўлиб ўтирамизми?! – деди Альбер, – жазаси пулда, кира ҳақини кўпроқ тўлаймиз, вассалом. Маълумки, Дрэка ва Аронда оддий кунларда йигирма беш франк, якшанба ва байрам кунлари ўттиз ёки ўттиз беш франк олишади, ёнига яна беш франк қўшсангиз бўлди, ҳамма иш жойида бўлади.

– Жаноблари икки баробар ошиқ ҳақ тўлаб ҳам бирор фойтун топишингиз амри маҳол.

– Үндай бўлса, отларни яхшиси менинг файтонимга қўша қолишинсин. Рост, фойтун йўлда бир оз шикастланган, лекин бунинг зарари йўқ.

– От йўқ-да.

Альбер хўжайнинг гапига тушунолмай, Францга қарди.

– Бунисига нима дейсиз, Франц? От ҳам йўқ эмиш, – деди у, – почта отларидан ҳам топиб бўлмайдими?

– Почтанинг отлари ҳам икки ҳафта олдин банд қилиб қўйилган; фақат почтанинг ўзи учун зарурлари қолган, холос.

– Буниси яна ошиб тушди-ку, Альбер! – деди Франц.

– Бирор нарсага ақлим бовар қилмай қолса, у ҳақда гапни бас қилиб, бошқасига ўтиб кетаман, одатим шунаقا. Маэстро Пастрини, кечки овқат тайёрми?

– Тайёр.

– Келинг, аввал овқатни уриб олайлик.

– Извош ва отлар-чи? – сўради Франц.

– Азизим, ташвишланманг. Топилади. Фақат хасислик қилмасак бўлгани.

Чўнтақда пул бўлса, ҳаммаси топилади, деган фалсафа-га амал қилувчи Морсер овқатни пақдос туширди-да, ўзини тўшакка ташлаб, роса уйқуни урди, тушида олти отлик файтонга тушиб сайд қилди.

XII. РИМ ҚАРОҚЧИЛАРИ

Эртаниси Франц биринчи бўлиб уйғонди ва дарҳол қўнғироқни чалди. Қўнғироқнинг овози тинмасданоқ маэстро Пастринининг ўзи кириб келди.

– Мана, кўрдингизми, – деди тантанали оҳангда хўжайин, Францнинг саволини ҳам кутиб ўтирмаи, – кечасизга вайда бермай тўғри қилган эканман, сиз жуда кечикиб сўрадингиз-да, бутун Римда, сўнгги уч кун ичиди бирорта файтон топилмай қолди.

– Ҳа, албатта! – жавоб қилди Франц, – керак кунлари топилмай қолади-да, ўзи.

– Нима гап? – сўради Альбер кириб. – Извош йўқми?

– Топдингиз, азизим, йўқ экан, – деди Франц.

– Довруқ таратган шаҳрингизнинг ҳоли шуми ҳали, дунё тургунча яшнаб туради дейишади тағин бу шаҳарни.

– Жанобларига маълум қипяпманки, – деди маэстро Пастрини дунё христианлари пойтахтининг шаъни-шуҳратини келгиндилар олдида ҳимоя қилиш мақсадида, – якшанба куни эрталабдан сешанба куни кечқурунгача извош бўлмайди. Якшанбагача истасангиз юзта ҳам топилади.

– Буниси яна яхши! – деди Альбер. – Бугун пайшанба, якшанбагача худо пошшо, унгача нима бўлишини ким билсин?

– Якшанбагача яна ўн-ўн икки минг киши келади-да, иш яна мушкуллашади, – деди Франц.

– Азиз дўстим, – деди Морсер, – келинг, ҳозирнинг ҳузурини кўраверайлик-чи, у ёғи бир гап бўлар.

– Ҳеч бўлмаса деразамиз бўлар дейман? – сўради Франц.

– Дераза? Қанақа дераза?

– Корсо майдонига қараган дераза-да!

– Ҳазиллашаяпсизми?! – хитоб қилди маэстро Пастрини. – Мүмкін эмас! Сира иложи йўқ! Дария саройида олтинчи қаватда битта бўши қолган эди, уни ҳам кунига йигирма цехин тұлаш шарти билан рус князига беришди.

Йигитлар ҳанг-манг бўлиб бир-бирларига қараши.

– Азизим, – деди Франц Альберга, – иложимиз қанча? Карнавални Венецияда ўтказамиз, қўямиз-да. У ерда извош топилмаса гондолалар бўлади.

– Венецияни хаёлингизга ҳам келтирманг? – деди хитоб қилиб Альбер. – Мен Рим карнавалини кўришга аҳд қилганиман, ёғоч оёқда юриб бўлса-да, кўраман уни.

– Бу жуда ажойиб фикр! – деди унинг сўзини илиб олиб Франц. – ёғоч оёққа миниб опсак шамчироқларни боплаб ўчираверамиз, масхарабознинг, гўрдан чиқкан қонхўр мурдаларнинг ёки Ланди даштларининг ахолиси кийимларини кийиб оламиз-да, ҳаммани қойил қиласиз.

– Ҳар ҳолда, жаноблари, ҳеч бўлмаганда, яқшанбагача файтон оғишни истасалар керак?

– Албатта, албатта! – деди Альбер. – Наҳотки биз аллақандай мирзоларга ўхшаб Рим кўчаларида яёв юрсак?

– Жанобларининг буйруқлари бажо этилади албатта, – деди маэстро Пастрини. – Бироқ огоҳлантириб қўяй: файтонга ҳар куни олти пиастр тўлайсиз.

– Мен, жаноб Пастрини, – деди унинг сўзини илиб олиб Франц, – қўшнимиз сингари миллионер бўлмасам-да, сизни огоҳлантириб қўяйинки, Римга шу билан тўртинчи марта келишим, файтонларнинг оддий кунларда, байрамларда ва яқшанба кунларидаги нархини яхши биламан, сизга уч кунга: бугун, эрта ва индинга ўн икки пиастрдан берамиз, шунда ҳам анча фойда кўрасиз.

– Кечирасиз, жаноб! – деди Пастрини эътиroz билдиromoқчи бўлиб.

– Хоҳласангиз шу, қадрли хўжайин, – деди Франц. – йўқ дессангиз извошли берадиган ижараби билан ўзим гаплашиб қўя қоламан, уни мен яхши танийман, у мендан жуда кўп фойда кўрган. Яна фойда кўриш ниятида мен сизга таклиф қилаётган пулдан камига ҳам рози бўлади. Қайсарлик қилиб фойдалан ажралиб қоласиз.

– Жаноб, ўзингизни ташвишга солмай кўя қолинг, – деди маэстро Пастрини енгилган итальян юлғичи сингари илжайиб, – кўнглингиздагидек хизмат қилишга уринаман, сиз албатта мамнун бўласиз.

– Мана бу ўғил боланинг гапи. Аллақачон шундай қилиш керак эди.

– Файтон қачон келсин?

– Бир соатдан сўнг.

– Бир соатда дарвоза олдида бўлади.

Чиндан ҳам извош бир соат ўтар-ўтмас эшик олдида йигитларни кутиб турган эди, бу байрам муносабати билан извош ҳолига келтириб ясатилган аравача эди, шунга қарамай, йигитлар карнавалнинг сўнгги уч кунида шу аравача да юришга ҳам рози эдилар.

– Мухтарам жаноб! – деди йўл кўрсатувчи деразадан мўрапаб. – Извошни саройга киритайликми?

Франц итальянча мулозаматта ўрганиб қолган бўлса-да, атрофга бир аланглаб қўйди. Бироқ йўлчи ундан сўраётган эди.

Мухтарам жанобунинг ўзи, извош дегани эса ҳалиги аравача, сарой дегани «Лондон» меҳмонхонаси эди.

Итальянлар ҳар нарсани бўрттириб кўрсатишга мойил экани яна шу иборадан куриниб турарди.

Франц ва Альбер пастга тушиши. Извош сарой осто-насига келди. Мухтарам жаноблар керилиб ўтириб олишиди, йўл кўрсатувчи тик туриб олди.

– Мухтарам жаноблар, қай томонга юришни буюрадилар?

– Аввал муқаддас Пётр черковига, сўнгра Колизейга, – деди Альбер ҳақиқий парижлик сингари.

Бироқ муқаддас Пётрнинг бир ўзини кўриб чиқиши учун бир кун кетишини ва уни ўрганиш учун бир ой вақт кераклигини Альбер билмасди. Чиндан ҳам кун бўйи муқаддас Пётр ибодатхонасини кўриб чиқишига банд бўлишди.

Дўстлар кун қайтиб, кеч кираётганини сезмай қолган эдилар.

Франц соатига қаради: тўрт яримга бориб қолган эди вақт.

Меҳмонхонага қайтишга мажбур бўлишди. Извошдан тушаётлиб Франц извошчига соат саккизда эшик олдида бўли-

шини буюрди. У Альберга муқаддас Пётр ибодатхонасини күёш нурида товланиб турган пайтда кўрсатгани каби, Колизейни ойдинда кўрсатмоқчи бўлди. Ўзинг илгари кўрган шаҳарни жўрангга кўрсатаётганда, худди бир вақтлардаги хуштор аёлинг билан уни танишираётгандек сатанглик, нози-карашмаларни кўпам жойига келтирасан киши.

Извошчига маршрутни Францнинг ўзи кўрсатаётганинг боиси ҳам шунда эди. Бу маршрут бўйича улар дель-Пополо дарвозасидан ўтиб, ташки девор ёнидан бориб Сан-Жованни дарвозасига киришлари позим эди. Ана шунда Колизей лоп этиб улар қаршисида гавдаланар, йўлдаги Капитолий ҳам, Форум ҳам, Шимол Септимия аркаси ҳам, виа-Сакрадаги Антонин ва Faustina черковлари ҳам Колизейнинг улуғворлигини заррача камситолмасдилар.

Дастурхонга ўтириши. Маэстро Пастрини жуда мазали овқат тайёрланади деб ваъда қилган эди. Ростдан ҳам овқат дуруст бўлди, эътиrozга жой қолгани йўқ.

Овқат охирида хўжайин кирди. Франц хўжайин овқат учун мақтовларни эшифтани келди шекипли деб ўйлаб, мақташга шайлланган эди, аммо Пастрини дарҳол унинг сўзини кесиб, деди:

– Мұхтарам жаноб, мақтовингиздан мамнунман, бироқ мен бошқа масалада келдим.

– Эҳтимол бизга файтон топгансизу шуни хабар қилгани келгандирсиз? – сўради Альбер папиросини тортиб.

– Ундан баттарроғини, жанобларига мен бу ҳақдаги хаёлларини каллаларидан чиқариб ташлашларини ва борига шукур қилишларини маслаҳат берардим. Римда нарсаларнинг иложи бориям бўлади, иложи йўғиям. Сизга иложи йўқ дедиларми, бас, демак, гап тамом – вассалом.

– Парижда қулайроқ, сизга иложи йўқ, деганларида икки баравар тўлайсиз ва шу заҳоти керакли нарса мухайё бўлади.

– Ҳамма французлар шундай дейишади, – жавоб қилди ғижинига теккан Пастрини, – шундай экан, нега улар саёҳатга чиқиб ўзларини қийноққа солиб юришади?

– Шунинг учун, – деди юмшоқ курсида чайқалиб ўтирган Альбер папирос тутунини шифтга пуфлаб, – шунинг учун бизга ўхшаган тентаклар ва аҳмоқларгина саёҳат қилиб юришади. Ақлли одамлар Эльдер кўчасидаги, Ганте буль-

варидаги ва Кафе-де-Паридаги ҳовли-жойларида ҳузур қилиб ётишади.

Альбернинг номи тилга олинган күчада яшаганини, чиройли бульварда ҳар куни сайр этганини ва официант билан яхши муомалада бўлган кишигагина овқат бериладиган ягона кафеда овқатланиб юрганини бу ерда айтиб ўтиришнинг хожати бўлмаса керак.

Маэстро Пастрини ҳеч нима демади, Альбернинг жавоби унга тушунарли бўлмади шекипли, ўйланиб қолди.

– Аммо, – деди Франц хўжайиннинг хаёlinи бўлиб, – сиз бизнинг ҳузуримизга бирор мақсадда келгандирсиз. Хўш, қанақа мақсад экан у?

– Жуда ҳақ гапни айтдингиз, гап бундай: сиз извош соат саккизда келсин деган эдингизми?

– Ҳа, шундай деган эдим.

– Колоссеони кўрмоқчимисиз?

– Колизейни демоқчимисиз?

– Иккови бир нарса.

– Ҳа,

– Извошчига дель-Пополо дарвозасидан кириб, ташки девор ёнидан бориб, Сан-Жованни дарвозаси орқали қайтасан деганимидингиз?

– Ҳудди шундай.

– Бу маршрутдан юришнинг иложи йўқ.

– Нега?

– Жуда хатарли бу йўл.

– Хатарли? Нечук?

– Луиджи Вампа туфайли.

– Кечирасиз, муҳтарам хўжайин, – деди Альбер. – Аввалин бизга тушунтиринг: Луиджи Вампа деганингиз ким ўзи? Эҳтимол у Римда жуда машҳурдир, бироқ ишонингки, у одамни Парижда билмайдилар.

– Нега билмас эканлар! Сиз ҳам уни танимайсизми?

– Танимайман.

– Унинг номини ҳечам эшитмаганмисиз?

– Ҳеч эшиттаним йўқ.

– Ундаи бўлса билиб қўйинг: Луиджи Вампа машҳур қароқчи, Дечезарис ва Гаспароне кабилар унинг олдида ип эшолмайди.

– Диққат, Альбер! – хитоб қилди Франц. – Пировард натижада мана энди қароқчи ҳам чиқиб қолди.

– Мұхтарам хұжайин, бирорта сүзингизга ҳам ишонмайман. Шунинг учун истаганингизча гапираверинг, қулоғим сизда, қани, «Бор экану, йұқ экан... Қани, бошланг!

Маэстро Пастрини жүралар ичидә фаҳм-фаросатли деб Францга мурожаат қилди. Қойил қолиш керак бу одамга. Үнинг ҳаётида бу мәхмонхонасида истиқомат қылған французларнинг сон-саноги йұқ, бироқ уларнинг ақплиға доир баъзи хусусиятлар ҳамон Пастрини учун жумбоқ бўлиб келяпти.

– Мұхтарам жаноб, – деди у Францга, – агар сиз мени ёлғончига чиқариб қўйган бўлсангиз, айтмоқчи бўлган гапимни айтмай қўя қолганим маъқул. Мен фақат сизнинг нағингизни кўзда тутгандим.

– Азиз синьор Пастрини, Альбер сизни ёлғончи дегани йўқ, – деди Франц үнинг сўзини бўлиб, – у сизга ишонмайман, деди холос. Мен эса сизга ишонаман, хотиржам бўлиб, гапингизни давом эттираверинг.

– Бироқ жаноблари тушунадиларки, менинг ростгўйлигим шубҳа остига олинаркан...

– Азизим, – сўзини кесди Франц, – сиз Касандридан ҳам серзарда экансиз-у. Ахир у аёл фолбин эди, үнинг сўзларига ҳеч ким қулоқ осмасди, сизга эса бу ердагиларнинг ярми диққат бериб, қулоқ солиб ўтирибди. Қани ўтилинг, ўша жаноб Вампа ким ўзи, айтиб беринг.

– Мен ҳали айтганимдек, у бир баттол қароқчи, бундай баттарин қароқчини машҳур Мастирилья замонидан буён кўрганимиз йўқ.

– Ахир, извошчига дель-Пополо дарвозасидан кириб Сан-Жованни дарвозаси орқали қайтнш тўғрисида мен берган буйруқнинг бу қароқчига нима алоқаси бор?

– Алоқаси шундаки, – жавоб қилди маэстро Пастрини, – сиз бир дарвозага тинчгина кирасизу, бироқ иккинчисидан қайтиб чиқа опасизмикин, деган шубҳадаман.

– Нима учун?... – сўради Франц.

– Қоронғи тушиши билан ҳатто дарвозадан эллик қадам нарида бўлиш ҳам хавфли.

– Йўғ-Э? – деди Альбер.

– Жаноб виконт, – деди жавобан маэстро Пастрини Альбернинг ишончсизлик билдирганидан ҳамон дарғазаб бўлиб, – буни мен сизга эмас, йўлдошингизга айтяпман: у Римда бир неча марта бўлган экан, бунақа масалапар билан ҳазиллашиб бўлмаслигини у яхши билади.

– Азизим, – деди Альбер Францга, – ажойиб ҳодисалар ўз-ўзидан йўлмизда пайдо бўларкан, бу жуда соз. Извошимизни тўппончалар, мушкет ва икки оғизли милтиқларга тўлдириб оламиз. Луиджи Вампа рўбарў келгудек бўлса, у бизни эмас, биз унинг йўлини тўсамиз, машхур қароқчини тутиб олиб бориб, азиз-авлиё папага топширамиз, у биздан бу хизматингиз учун тиланг тилагингизни, деб сўрайди, биз ўйлаб-нетиб ўтирумай битта файтон ва папа отхонасидан иккита от сўраймиз, шундай қилиб, карнавални файтонда томоша қиласиз, ҳимматли Рим аҳолиси, шубҳасиз, Капитолийда бизни гултожларга кўмиб юбориб. Курций ва Гораций Коклес каби ватан ҳомийлари деб бизларни бошлирига кўтаришлари турган гап.

Альбернинг бу баландпарвоз гапларини эшитиб турган маэстро Пастринининг важоҳати ўзгариб кетди.

– Аввало, – деди эътироуз билдириб Франц, – тўппонча, мушкет ва қўшофиз милтиқларни қаердан оласиз?

– Меним арсеналимдан эмас, албатта, чунки Террачинедаги охирги ханжаримни ҳам тортиб олишди, ҳўш, сизданчи?

– Мендан ҳам Аква-Пендентда яроғ-аслаҳаларимни шилиб олишди.

– Биласизми, марҳаматли хўжайин, – деди Альбер иккичи сигарани биринчисининг чўғида тутатаётниб, – демак, бу чора-тадбирлар талончилар учун жуда қулай бўлти, чамамда бу иш қароқчиларнинг ўзи билан тил бириктириб қилинган.

Афтидан ҳазил хўжайнинг хатарли туюлди шекилли, у Францга мурожаат қилиди:

– Жаноб, мълумки, кишига қароқчилар ҳужум қилганди, у ўз-ўзини ҳимоя қилиши одат эмас-да.

– Нега энди! – хитоб қилиди Альбер. – Талаётганда чурқ этмай туравер дегаң Фикр бу мард йигитнинг жазавасини қўзғатиб юборган эди. – Нега одат бўлмас экан?.. Нега?

– Чунки қаршилик кўрсатишнинг фойдаси йўқ. Ариқ зовурлардан, кўримсиз кулбалар ёки қувур-тарновлардан гув этиб чиқиб, балодайин ёпишадиган қароқчиларга қарши нима қила олардингиз?

– Астағфирулло! Ғик этмай тургандан кўра ўлганим яхши! – деди Альбер.

Маэстро Пастрини Францга қаради, унинг кўзлари: Жаноб, ростдан ҳам жўрангизнинг ақли жойида Эмас, деб турарди.

– Азизим Альбер, – эътиroz билдириди Франц, – жуда соз жавоб қилдингиз, буни Корнелнинг «*ди’йл тоугут*»²⁰ га денг деса бўлади, бироқ у ерда сўз Римни ҳимоя қилиш устида боради, Рим эса ҳимоя қўйса арзийдиган шаҳар. Энди бизга келганда, сўз фақат бемаъни бир ҳавасни қондириш устида боряпти, шу инжиқ ҳавасни деб азиз жондан кечиш куғили бўлур эди.

– *Per Bacco!*²¹ – хитоб қилди Пастрини. – Мана гап бундай бўпти!

Альбер стаканига лакрима-кристи қўйди-да, ҳўплаб ича бошлади ва нималар ҳақидалир пингиллади.

– Хўш, маэстро Пастрини, – деди Франц. – мана оғайним ҳовуридан тушди, менинг тинчликка мойил эканимга ишон-чингиз комил бўлди ҳам, энди ҳалиги синьор Луиджи Вампа ким ўзи, айтиб беринг. У подачими ёки мансабдорларданми? Ёшми ёки қарими? Паканами ёки новчами? Уни бизга тўла тасвирлаб беринг, оломон ўртасида бехосдан учратиб қолсак таниб олайлик.

– Мендан бўлак уни ҳеч ким сизга тўла тасвир этиб беролмайди, чунки мен Луиджи Вампани болалик чоғидан биламан. Кунлардан бир куни Ферентинодан Алатрига кетаётуб унинг қўлига тушиб қолганимда, хайриятки, мени таниб қолди-ю, бўшатиб юборди, мен учун тўлов олиш у ёқда турсин, аксинча, чиройли соат тақдим этди ва ўз тарихини ҳикоя қилиб берди.

– Қани, ўша соатни кўрсатинг, – деди Альбер.

²⁰ «Ўлганим яхши!» (Корель, Гораций).

²¹ «Бахус ҳақи, қасамёд қиласман!» (Италь.)

Пастрини камзули чўнтағидан мастернинг номи ва граф тожи сурати чизилган ҳашамли гўзат соатни олиб кўрсатди.

– Мана у.

– Ўҳ-хў, жуда ажойиб-ку! – деди Альбер. – Табриклайман сизни! Табриклайман. Меники ҳам худди шунақа, – у ҳам камзули чўнтағидан соатини олиб кўрсатди, – уч минг франк тўлаб олганман.

– Энди унинг тарихини ҳикоя қилиб беринг, – деди Франц курсини сурисиб, маэстро Пастринини ўтиришга таклиф этиб.

– Сиз рухсат этасизми? – сўради хўжайин.

– Марҳамат қилинг, азизим, марҳамат қилинг, – жавоб қилди Альбер, – ўтиринг, ахир сиз тикка туриб ваъзхонлик қиладиганлардан эмассиз-ку!

Хўжайин жўраларга бир-бир таъзим қилди-да, ўтиреди. Бу билан у Луиджи Вампа ҳақидаги ҳамма маълумотларни айтиб беришга тайёр эканини тасдиқлаган эди.

– Тўхтанг, – деди Франц эндингина гап бошламоқчи бўлиб турган маэстро Пастринини тўхтатиб. – Сиз Вампани болалигидан танийман дедингиз, демак у ҳали жуда ёш эканда.

– У ёш бўлса керак деяпсизми? Ёш бўлганда қандоқ. Бор-йўғи йигирма икки ёшда, холос. Аммо у истиқболли йигит, ҳа, хотиржам бўлинг, келажакда кўп ишлар қиласди.

– Бунисига нима дейсиз, Альбер? Йигирма икки ёшда шуҳрат қозониш осон эмас-да! – деди Франц.

– Дунёда машҳур Александр, Цезарь ва Наполеон бу ёшда бунчалик муваффақият қозонмаган эди.

– Демак, – давом эттириди сўзини Франц хўжайинга мурожаат қилиб, – ҳикоянгиз қаҳрамони эндингина йигирма икки баҳорни кўрган навқирон йигит экан-да.

– Ҳа, худди шундай, ҳали айтдим-ку.

– У новчами ёки паканами?

– Тахминан жанобларидек, ўрта бўйли, – деди хўжайин Альберни кўрсатиб.

– Раҳмат, ўҳшатганингиз учун, – деди таъзим қилиб Альбер.

– Ҳикояни бошланг, маэстро Пастрини, – деди Франц жўрасининг тегма нозиклигидан кулиб. – Жамиятнинг қайси синфига мансуб у зот?

- Палестрина билан Габри күли ўртасида, граф Сан-Феличенинг ерларыла оддий чўпон эди. Пампинарда туғилиб, беш ёшидан графникида хизмат қилди. Чўпон отасининг Ананияда озгина моли бўлган ва Римда кўй жуни, пишлоп сотиб тирикчилик қилиб келган.

Вампанинг болалик чоғидаёқ феълы-атвори жуда ғалати эди. Кунларнинг бирида етти ёшли Вампа Палестрин кашиши ёнига келиб ўқишга ўргатишни сўраган. Бу ниҳоятда қийин эди, чунки чўпон бола молларни ташлаб кетолмасди, шунга қарамай раҳмдил кашиш камбағалларнинг «Борго» деган қишлоғига бориб қорилик қиларди. У Луиджига мени йўлда кутиб турасан, шу йўл чеккасида ўтириб дарс оласан, дарс жуда қисқа бўлади, ўзинг кўпроқ ҳаракат қилишингга тўғри келади, деб тайинлайди.

Вола шодланиб рози бўлади.

Луиджи ҳар куни подасини Палестринадан Боргога борадиган йўлга ҳайдаб боради. Ҳар куни эрталаб соат тўққизда кашиш ҳам шу ерга келади. Иккиси зовур лабида ўтириб машқ қилишарди, ана шу йўсинда ёш чўпон савод ўрганаради.

Уч ойда у ўқишни ўрганиб олди.

Бироқ бу билан қаноатланмади, у ёзишни ҳам ўрганишга аҳд қилди.

Кашиш Римдаги ҳусниҳат ўқитувчисига уч хил машқ ҳат буюрди: бирини йирик ҳарфларда, иккинчисини ўртача ва учинчисини майда ҳарфларда. Болага бу ҳатларни тоштахтага ўтқир темир билан қандай қилиб кўчириш кераклигини кўрсатиб берди.

Шу куни кечқурун Вампа молларни қайтариб келибоқ, Палестринадаги чилангар опдига борди, катта михни олиб қиздириб тоблади ва қадимий стилосга ўхшаган асбоб ясаб олди.

Иккинчи куни у тоштахталар йиғиб, ишга тушди.

Уч ой деганда у ёзишни ҳам ўрганиб олди.

Боланинг зеҳнига қойил қолган ва жонининг борича ҳаракат қилаётганидан хурсанд бўлган кашиш унга бир неча дафтар, бир нечта қалам ва қаламтарош тақдим этди.

Бола янги фанни, аммо олдингисидан енгилроқ фанни эгаллаши зарур эди. Бир ҳафта ичида қаламда ёзишни ҳам жуда яхши ўрганиб олди.

Кашиш боланинг бу талантини граф Сан-Феличега айтиб берди, граф ёш подачини ҳузурига чақириб ўқиттириб ва ёздириб кўрди, идора бошлигини чақириб, бола хизматчилар билан бирга овқатлантирилисин ва ойига икки пиастр маош тайинлансин, деб буйруқ берди.

Ойлиқдан тушган пулга Луиджи дафттар ва қалам сотиб оларди.

Тақлид қилиш қобилияти Луиджида ниҳоятда кучли эди, у Жотто сингари тоштахтапарга қўйларнинг расмини, уйлар ва дараҳтларнинг суратини соларди.

Қаламтарош билан дараҳтларни йўниб, улардан турли нарсалар ясай бошлади. Машҳур ҳайкалтарош Пинели ҳам ишни шундай бошлаган эди.

Луиджидан кичикроқ, эндиғина олти баҳорни ўтказган бир қизалоқ ҳам Палестрина яқинида мол қўриқлаб юради. Бу Вальмонтонда туғилган Тереза номли етим қиз эди.

Кичкинтолар учрашиб туришар, ёнма-ён ўтириб олиб, гап сотишар эди, моллари эса араплашиб кетиб ўтларди. Кечқурун улар граф Сан-Феличе подасини барон Черверти подасидан ажратиб олиб, эртага қўришгунча хайрлашар эдилар. Ву қондани улар ҳеч қачон бузмадилар, хуллас, бирга ўсдилар.

Луиджи ўн икки ёшга, Тереза ўн бир ёшга кирди. Шу билан бирга уларнинг табиий майллари ҳам ривожлана борди.

Яккаликда Луиджи имкони борича санъат билан шуғулланди, унинг феъли нотайин эди: у гоҳ сабабсиз, ғамгин, гоҳ шиддат-ғайратли, гоҳо фифони чиқиб кетар, қайсар, баъзан ҳазилкаш-масҳарабоз бўлиб қоларди. Пампинарада, Палестринада ва Вальмонтонда бирор бола унга таъсирини ўтказолмас, ҳатто у билан ўртоқлашолмасди. У ўзбошимча, талабчан, ҳеч кимга сўз бермасди, шу сабабли болалар у билан дўстона муносабатда бўлолмасдилар. Биргина Тереза бир боқиш, бир сўз, биргина имо билан уни ҳовуридан тушириб қўя оларди. У аёл қўли ишорасига ғиқ этмай итоат қиласарди, эркак қўли эса кимнинг қўли бўлишидан қатъи назар, уни синдириса синдириарди-ю, аммо бу колмасди.

Тереза, аксинча шўх, чақон, хушчақчақ, бироқ ниҳоятда тантик қиз эди. Рис қўғирчоқфурушларидан майдада

чүйда безаклар сотиб олишга граф Сан-Феличенинг иш бошқарувчиси берадиган икки пиастрни Луиджи ясама марвариддан қилингандык исиргөлар, шиша маржонлар ва олтин тұғнағиличларга сарф қиласы. Ёш дүстининг хотамтойлиги туфайли Тереза Рис атрофида эңг гүзәл ва башанг дәхқон қызы бўлиб танилди.

Болалар куни бўйи бирга ширин ўй-хаёлларга чўмиб ўсиб, улғайиб боравериши. Ўзаро сухбат вақтида, типак-орзуялар ва ширин хаёлларда Вампа ҳамиша ўзини худди кема капитани деб, қўшинлар саркардаси ёки бирорта вилоятнинг губернатори деб фараз қиласы, Терезани эса канизаклар қуршовидаги башанг бойвучча деб ҳис этарди. Улар бутун кунни бўлғуси ширин ҳаётнинг лаззатлари тўғрисидаги хом хаёллар билан ўтказиб, кечқурун қайғули ва ҳазин борлиққа кириб келардилар.

Кунлардан бир куни чўпон бола граф иш бошқарувчи сига Сабин тоғларидан бир бўри тушиб, пода атрофида изғиб юрганини айтди. Иш бошқарувчи унга малтиқ берди. Вампанинг нияти қурол олиш эди.

Бу Брешиядада жуда моҳир уста томонидан ясалган инглиз карабинидан ҳечам қолишмайдиган милтиқ эди. Бироқ бир гал граф ўқ еган тулкининг ажалини осон қиламан деб, милтиқнинг қўндоғини синдириб қўйган эди, шу сабабли уни ташлаб қўйишган эди.

Вампа каби моҳир ўймакор учун бу милтиқни тузатиш ҳеч гап эмасди. У милтиқнинг эски қўндоғини ўлчаб чиқди, қаерини ўзгартирса бўйига мос келишини ҳисоблаб олди, сўнг ўймакор янги қўндоқ ясаб, роса безади, мабодо сотмоқчи бўлганда шаҳарда факат гулдор ёғочнинг ўзига ўн беш-йигирма пиастр тўлашлари турган гап эди.

Аммо у сотишни хаёлига келтирмасди, милтиқли бўлишни кўпдан буён орзу қилиб юради. Мустақиллик эркинликнинг ўрнини босаётган мамлакатларнинг ҳаммасида ҳар қандай жасур кишининг ҳар қандай қудратли ҳамжиҳатликнинг биринчи талаби қуролга эга бўлишdir, бу қурол ҳужумда ҳам, мудофаада ҳам хизмат қиласи, эгасига битмас-туганмас куч бағишлиб, бошқаларни у билан ҳисоблашишга мажбур этади.

Шу дақиқадан бошлаб Вампа бүш вақтларыда отишни машқ қилди, ўқдори олди, күринган ҳамма нарса – Сабин тоғлари ёнбағрида ўсадиган зайдун дарахтининг күл ранг тани, оқшом пайтларыда ўлжа қидириб инидан чиқадиган тулки, осмонда парвоз этиб юрган бургут – ҳаммаси Вампа учун нишонга айланди. Күп ўтмай у жуда ўткир мергтан бўлиб қолди, олдинлари ҳар бир ўқ овозига чўчиб юрган Тереза ҳам эндиликда ёш дўстининг мўлжалига аниқ ураётганини кўриб завқланадиган бўлиб қолди.

Бир куни чиндан ҳам улар ўтирадиган жойга яқин чакалакдан бўри югуриб чиқиб қолди. Бўри беш қадам босмай тип этиб ағдарили-да, жон берди.

Вампа ови юришганидан хурсанд бўлиб, бўрини елкасига ташлаб қишлоққа келтирди.

Мана шу воқеа сабаб Бампа маълум даражада донг чиқарди. Вошқалардан мавқеи баланд киши қаерда бўлтмасин, дарҳол муҳлислар орттирали. Бутун округда Вампани энг эпчил, энг кучли ва қўрқмас йигит деб атайдиган бўлиб қолишиди. Тереза Сабин қизларидан энг гўзали бўлса-да, ҳеч ким унга муҳаббат изҳор этишга журъат этолмасди, чунки ҳамма бу жононни Вампа яхши кўришини биларди.

Лекин Луиджи билан Тереза муҳаббат тўғрисида бирор марта сўз очишгани йўқ эди ҳали. Улар ер остида томирлари, ер устида шохлари чирмashiб кетган икки дарахт каби ёнма-ён униб-ўсишиди, уларнинг битта-ю битта тилаги бор эди, у ҳам бўлса ҳамиша бирга бўлиш, бу типак бора-бора талабга айланиб кетди ва эндиликда бу икки ёш учун бирбирини бир кун кўрмай қолиш ўтимдан ҳам оғир эди.

Тереза ўн олтига кирди, Луиджи эса ўн еттига.

Шу вақтларда Лепин тоғларыда тўпланган қароқчилар тўғрисида дув-дув гап тарқалди. Рим атрофидаги қароқчиларни ҳеч тугатиб бўлмади. Баъзан атаман етишмай қоларди, бироқ у пайдо бўлиши билан унинг атрофида дарров шайка йигиларди.

Абрӯцц тоғларыда изига тушилган ва тўс-тўполонини чиқариб юрган Неполитаниядан қувилган машҳур Кукуметто, Манфред каби Гарильянодан ошиб ўтиб Амазено қирғоғида, Соннино ва Пиперно ўртасида макон топган эди.

У шайка түплаб олиб, Дечезарис ва Гаспорони изидан бориб улардан ўтиб кетишга ҳаракат қилди. Палестрина, Фраскати ва Пампинарада бир нечта ўсмирлар гумдон бўлди. Дастрлаб уларни роса ахтаришди, сўнг Кукуметто галасига қўшилиб кетганини билиб, хотиржам бўлишиди.

Бир оз вақт ўтгач, Кукуметто ҳамманинг оғзида достон бўлиб қолди. Унинг бекиёс жасорати ва тошюраклигини ҳикоя қила бошлашди.

Бир гал у фрозинонлик танобчининг қизини ўғирлаб кетди. Қароқчиликнинг бузиб бўлмайдиган қонуни бор: қиз дастлаб ўғирлаганники бўлади, сўнг қолганлар ўртага чек ташлашади, шундан сўнг шўрлик қиз то меъдага теккунча ёки ажали етгунча бугун шайка қўлида эрмак бўлиб қолади.

Мабодо ота-онаси бой бўлса пул тўлаб қизини ажратиб олиш учун чопар юборади. Асира чопарнинг хавф-хатарсиз бўлиши учун боши билан жавоб беради. Агар пул тўлаш маса, қизнинг тақдири ҳал бўлади.

Кукуметто галасида ўғирланган қизнинг маъшуки бор экан, унинг номи Карлини экан.

Қиз уни кўриб, нажот типабди ва ўзини қутқарилган деб билибди, бироқ қизни таниган шўрлик Карлинининг юраги орқасига тортиб кетибди; қизнинг ҳоли нима кечишини у биларкан.

Карлини Кукуметтонинг севимли йигити эди, уч йил барча хавф-хатарларни бирга кечиришди, ҳатто бир гал унинг бошига қиличини кўтариб турган карабинерни отиб ташлаб, Кукуметтони ўлимдан қутқариб қолган эди, шунинг учун Карлини, атаман бизга раҳм-шафқат этар деб умид қилди.

Қиз ўрмон яланглигидаги узун қарағай тагида Рим дех-кон аёллариники каби рангдо дурраси билан юзини қароқчиликнинг шаҳватпараст кўзларидан бекитиб ўтирган бир пайтда Карлини атаманни четга чақириб олди.

Карлини ҳамма гапни – қизга муҳаббатини, вафодор бўлиш ҳакида онт ичганларини, шайка бу жойларга келган кундан буён вайроналар орасида дийдор кўришиб юрганларини айтди.

Бироқ шу оқшом Карлинини қўшни қишлоққа юборишиди ва шу сабабдан у қиз билан учрашувга боролмади, бироқ

Кукуметто тасодифан у ерга бориб қолиб, қизни ўғирлаб келди.

Карлини атамандан унинг учун истисно қилиб Ритага шафқат қилишни ўтиниб сўради ва унинг отаси бой, қизини ажратиб олиш учун катта ҳақ тўлайди, деди.

Кукуметто дўстининг илтимосини бажаришга гўё тайёрман дегандек бўлди-да, Карлининг Фрозинонга, Ританинг отаси олдига юборса бўладиган бир подачи топишни топширди.

Карлини қувониб қизнинг олдига югуриб борди-да, сен халос бўлдинг, деди ва ундан отасига хат ёзиб, бўлган воқеани айтишни, бўшатиб юбориш учун уч юз пиастр пул талаб қилаётганларини хабар этишни сўради.

Отасига иккинчи кун эрталаб соат тўққизгача ўн икки соат муддат бериши.

Карлини хатни олиб чопар қидириб водийга югурди.

Ховлига подасини ҳайдаб кираётган ёш подачини топди. Шаҳар билан тоғлар ўртасида ваҳший ҳаёт билан маданий хаёт ўртасидаги чегарарада яшовчи подачи одатда қарокчиларнинг чопари ролини ўйнарди.

Подачи бола бир соатдаёқ Фрозинонга етиб боришга ваъда бериб жўнади.

Карлини бу қувончли хабарни севгилисига етказиш учун қиз қошига югурди.

Шайка майдонда овқат устида қаҳ-қаҳлашиб ўтирган эди. Улар ўлпон тариқасида қишлоқилардан йигиб олинадиган емакликларни роса «чангини чиқариб» ураётган эди. Аммо улар орасида Кукуметто билан Рита кўринмасди.

Карлини, улар қаерда, деб сўради. Бандитлар бунга жавобан қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборишли. Карлинини қора тер босди, соchlари тик бўлди.

У саволини тақрорлади. Ўтирганлардан бири стаканга тўлдириб вино қўйди-да, унга узатди.

«Жасур Кукуметто ва гўзал Ританинг соғлиги учун!»

Шу он Каролини аёлнинг фифонли овозини эшилди, ҳамма гапни фаҳмлади. Стаканни олиб, узатганинг юзига ирғитди-да, овоз чиққан томонга отилди.

Юз қадамча югуриб бориб, буга тагида беҳуш Ритани қуchoқлаб ётган Кукуметтони кўрди.

Кукуметто Карлинини кўриб ўрнидан турди-да, икки тўлпончани ўқталди.

Қароқчилар бир-бирига қараб олишди: бирининг қарашида шаҳвоний сук, иккинчисиникида ваҳима мавж уриб турарди.

Бу одамлар ўртасида ҳозир қирғин бўлади деб ўйлаш мумкин эди. Аммо Карлинин аста-секин жаҳлидан тушди-ю, тўлпонча ушлаган қўли осилиб тушди.

Рита иккисининг ўртасида ерда беҳуш ётарди.

Шу манзарага ой нури тушди.

«Хўш, нима бўлди? – деди Кукуметто, – топшириғимни бажардингми?»

«Бажардим, атаман, – жавоб қилди Карлинини, – эрталаб соат тўққизда Ританинг отаси пулни шу ерга олиб келади».

«Жуда соз. Үнгача биз, тунни айш-ишратда ўтказамиш. Бу жуда жонон қиз, сенинг дидинг дуруст экан, Карлинини. Биласанки, мен худбинлардан эмасман, ҳозир ўртоқларимиз қошига борамиз-да, чек таштаймиз, чек кимга чиқса, қиз ўшаники бўлади».

«Демак, бунга ҳам одатдаги тартиб-қоидани ишлатмокчи бўлибсиз-да?» сўради Карлинини.

«Нега энди бу қоидадан мустасно бўлиши керак?»

«Менинг илтимосимни ҳисобга олурсиз деб ўйлагандим...»

«Нима, сенинг шохинг борми?»

«Сиз ҳақлисиз».

«Лекин хотиржам бўл. – деди қулиб Кукуметто, – сенга ҳам навбат келиб қолади».

Карлинини тишини-тишига шундай қаттиқ босдики, қарсилаб кетди.

«Хўш, кетдикми? – деди Кукуметто ўртоқлари томон қадам ташлаётib.

«Кетингиздан бораман».

Кукуметто жўнади, аммо орқамдан ҳамла қипмасин тагин, деб орқасига қаради. Бироқ ёш қароқчининг важоҳатида душманликдан заррача белги сезилмасди. У ҳамон беҳуш ётган Рита тепасида қўпларини қовуштириб турарди.

Карлинин қизни олиб қочармикин-а, деган фикр Кукуметтонинг хаёлидан ўтди. Аммо бундан энди у ташвишланмас-

ди, чунки Ритадан керагини олиб бўлган эди. Уч юз пиастр масаласига келганда, бутун шайкага тақсим этилса, арзимаган пул тегишини билиб, эътибор ҳам бермади.

Кукуметто жўралар томон бораверди. Карлини у билан деярли бир вақтда етиб келганини кўриб атаман таажжубланди.

«Чек! Чек!» қичқиришди қароқчилар атаманни кўриб.

Ҳаммасининг кўзи ҳирс билан ёниб турарди. гулханнинг қизғиши шуъласидан иблисга ўхшаб кетарди бу маҳлуқлар.

Уларнинг талаби ҳақли эди, шунинг учун атаман розилик билдириб, боши билан имо қилди. Кишиларнинг, шу жумладан, Карлинининг ҳам номи ёзилган хатларни шляпага солишиди, ҳаммадан ёш қароқчи шляпадан хат олди.

Бу хатда Дъяволаччонинг номи ёзилган эди.

Бу боя Карлининг атаманинг соғлиги учун қадаҳ кўтаришни таклиф қилган ва унинг башарасига Карлини стакан билан урган қароқчи эди. Чаккасидан ияигига чўзилган ярадан ҳамон қон оқиб турарди.

Номини ўқиганларида Дъяволаччо қаттиқ қулиб юборди.

«Атаман, – деди у, – Карлини ҳам сизнинг соғлигингиз учун ичин энди, илтимос қилинг унга, эҳтимол, у сизнинг илтимосингизни илтифот қилиб бажо келтирас!»

Ҳамма Карлинининг жазаваси қўзиб кетади деб кутган эди. Бироқ аксинча, бир қўлига стакан, иккинчи қўлига флягани олиб вино қўйди, ҳамма ҳайрон эди.

«Сенинг соғлигининг учун, Дъяволаччо», – деди у хотиржам.

У қўли сирам қалтирамай, стаканни қўтарди-да, винони ичиб юборди. Сўнг гулхан олдига чўкиб, деди: «Менинг овқатимни беринг! Ютуриб-елиб, оч қолдим!».

«Яшасин Карлини!» қичқириб юборишиди қароқчилар.

«Мана, ўртоқчилик деган бунақа бўлти!»

Сўнг ҳамма гулхан атрофига чўқди. Дъяволаччо кетди.

Карлини ҳеч нарса бўлмагандек, бемалол овқатни еб, ичиб ўтираверди.

Қароқчилар унинг бунчалик беларволигига тушунолмай ҳайрон ўтирган эдилар, бирдан оғир-оғир қадам товушлари эшигилди орқадан...

Ҳамма ялт этиб орқага қаради: Дъяволаччо икки қўлида асирани кўтариб келаётган эди. Заифанинг боши шилқ этиб тушган, соchlари ерга тегай-тегай деб келяпти.

У гулханга яқинлашган сари қизнинг мурда қаби чеҳраси ва қароқчининг бўзарган юзи тобора равшанроқ кўринаверди.

Бехосдан юз берган даҳшатли ва дабдабали бу воқеа шайкани ҳаяжонга солди, ҳамма ўрнидан туриб кетди, факат Карлинини ҳеч нимадан бехабардек, бамайлихотир ичиб, овқатини ея берди.

Дъяволаччо оғир сукунат остида яқинлашнб келаверди, ахири Ритани атаманинг оёғига қўиди.

Шундагина ҳамма Карлинининг ранги докадек оқариб кетганининг боиси нимада эканини билди: қизнинг чап кўкси остидан пичоқ сопи кўриниб турарди.

Ҳамма бирдан Карлинига қаради: унинг камаридағи пичоқ қини бўш эди.

«Э-э, – деди атаман, – Карлинини шунинг учун у ерда қолган экан-да».

Ваҳший табиатли кишилар жасорат билан қилинган ишга баҳо беришга танти бўлади. Қароқчилардан биронтаси эҳтимол Карлинини қилган ишни қилмаган бўлур эди, шундай бўлса-да, улар ўртоғининг қилмишини қораламади.

Карлинини ўрнидан туриб, мурда олдига борди-да, тўппон-часининг дастасини тутиб деди: «Қани, энци бу аёлга мендан бошқа эга бўламан деган зот борми?»

Йўқ, – деди атаман, – у энди ўзингга буюрсин!»

Карлинини қизнинг жасадини даст кўтариб олди-да, гулхан ёритиб турган даврадан чиқиб кетди.

Кукуметто одатдагидек атрофга соқчилар қўиди, қароқчилар эса плашларига ўралиб гулхан ёнида ётишди.

Ярим кечада соқчилар бонг уришди, атаман ҳам, қароқчилар ҳам дарҳол ўринларидан туришди.

Ҳаммани ғулғулага солган Ританинг отаси экан. У қизини ажратиб олиш учун пул келтирибди.

«Мана ол, – деди у атаманга, бир қопчада кумуш узатиб. – Уч юз пиастр. Қизимни бер».

Атаман пулни олмади, бу ёққа юр орқамдан, деб имо қилди. Чол итоат этди. Улар япроқлари орасидан ой мўра-

лаб турган дарахтзор орқасига ўтишди. Кукуметто тұхтаб, чолға икки гавдани күрсатди.

«Ана, қизингни Карлинидан талаб қил, ҳаммасига шу жа-
воб беради».

Шундай деди-да, ўртоқлари қошиға қайтди.

Чол бошиға ниҳоятда оғир күлфат тушганини сезиб, тур-
ган жойида қотиб қолди. Ниҳоят ұрнидан құзғалиб дарахт
тагида нима юз берәётганини билмоқ учун олға бир неча
қадам ташлади.

Карлини оёқ товушини эшишиб бошини күтарди, икки
кишининг гавдаси чолнинг күзларига яққолпроқ күрина бош-
лади.

Ерда аёл ётибди, боши унинг устиға әгилиб ўтирган эр-
какнинг тиззасида эди, эркак бошини күтарғач, аёлнинг
калласи күринди. Эркак уни күксига босиб олган эди.

Чол қизини, Карлини эса чолни таниди.

«Мен сени кутиб ўтиргандым», деди қароқчи Ританинг
отасига.

«Аблах! – хитоб қилди чол. – Бу нима қылғанинг?»

Күкрагига пичоқ санчилған, қонға бүялиб қимир этмай
ётған қизини күриб кайфи учыб кетди чолнинг. Ой нури
унинг гавдасига фира-шира ёғду ташлаб турарди.

«Кукуметто қизингнинг номусини барбод этди, – деди
Карлини, – мен уни севардим ва шунинг учун үлдириб құя
қолдим. Шундай қылмасам Кукуметтодан кейин маҳбубам
бутун шайканинг құлида эрмак бұлыб қоларди».

Чол ун чиқармади, бироқ арвоғга ўхшаб өқариб кетди.

«Мен айбдор бұлсам, – деди Карлини, – қизинг учун қасд
ол мендан».

У қызчанинг күкрагидан пичоқни суғуриб олди-да, чол-
ға узатди, иккінчи құли билан күкрагини очди.

«Яхши қилибсан, – деди чол бүғиқ овозда, – мени қуч,
үелім!»

Карлини ҳұнграб йиғлаганча севгилисисининг отаси қучо-
ғига ўзини отди. Бу құли одам қонига бүялған кишининг
хаётида бириңчи йиғлаши эди.

«Кел энди, – деди чол, – қизимни дағн этишга ёрдам қил».

Карлини иккита белқурак келтирди, чол қизининг маҳбу-
би билан бирға эман дарахти тагидан қабр қазий бошлади.

Қабр қазилиб битди, дастлаб ота, ундан сүйг маҳбуб қатп
этилган мархумани ўпли, кейин бириси оёғидан, иккинчи-
си елкасидан күтариб, қабрга аста туширишди.

Кейин иккови қабр четига чўкка тушиб, мархума ҳақига
дуо ўқишиди ва қабрни кўмишиди.

Чол Карлининг қўлини чўзди.

Сендаи кўп миннатдорман, ўғлим, – деди у, – энди бор,
мени ўз ҳолимга қўй, ёлғиз қолдир».

«Нега энди...» – деди Карлини.

«Кетавер мени қолдириб, ҳа, ёлғиз ўтирмоқчиман қизим
қабрида».

Карлинини хўп, деб ўртоқлари қошига келди-да, плашига
ўрагиб ётди, сал ўтмай жўралари каби қаттиқ уйкуга кетди.

Кечаёқ қароргоҳни ўзгартиришга қарор қилишган эди.

Тонг ёришувига бир соат қолганда Кукуметто шайкаси-
ни ўйғотди ва йўлга чиқилисин деб буйруқ берди.

Аммо Карлинини Ританинг ҳолидан хабар ол-
май, ўрмондан кетишни истамади.

У кечакида ҳайрлашган жойга борди.

Чол қизи қабрига соя ташлаган эман шохига ўзини осиб
қўйган эди.

Отасининг жасади ва қизининг қабри олдида Карлинини
тиз чўкиб, икковингиз учун қасос оламан, деб онт ичди.

Аммо у онтини бажаришга улгуролмади, икки кун ўтгач,
Рим карабинерлари билан бўлган тўқнашувда ҳалок бўлди.
У душман билан бетма-бет турган бўлса-да, нечундир елка-
сидан ўқ, еб ер тишлиганига ҳамма таажубланиб қолди.

Лекин қароқчилардан бири Карлинин йиқилган пайтда
Кукуметто унинг орқасида ўн қадамча жойда турганини айт-
ганда, бу воқеадан ҳеч ким шубҳаланмай қўя қолди.

Қароқчилар галаси Фрозинон ўрмонини ташлаб чиқкан
ўша тонг пайтида Кукуметто қоронғиликдан фойдаланиб
Карлинин кетидан пойлаб келган ва унинг онтини эшигтан
эди, бу эҳтиёткор атаман чаққонлик қилиб, Карлинининг
кунини калта қилиб қўя қолди.

Бу баттол атаманинг бундан бошқа ҳам танг қолади-
ган қилмишларини ҳамма ерда ҳикоя қилишарди.

Шу сабабли ҳамма Фондидан то Перужига боргунча Ку-
куметтодан кўрқиб, жонини ҳовучлаб юрди.

Шу ҳикояларни Луиджи билан Тереза ҳам эслашарди.

Терезани ваҳима босиб титрар, Вампа эса мўлжалга аниқ урадиган милитиини силаб, қизни тинчлантирарди, шунда ҳам юпанмаса, қизга юз қадамча наридаги қуруқ шохда қўниб турган қузғунни кўрсатиб, мўлжалга олар ва тепкини босарди, қуш тап этиб йиқилиб тил тортмай ўларди.

Вақт эса жуда тезлик билан ўтиб борарди, Луиджининг ёши йигирмага. Тереза эса ўн тўққизга киргандা оила қуришга қарор қилишди.

Иккиси ҳам етим эди, шунинг учун никоҳга фақат хўжайиндан рухсат олишлари лозим эди, унга мурожаат қилиб рухсат олишди.

Кунларнинг бирида икки ёш истиқбол ҳақида ширин хаёлларга чўмиб ўтирган пайт, тўсатдан ўқлар овози эши-тилади, сўнг ён-атрофдаги дараҳтзордан бир одам чикиб, улар томонга югурди ва яқинрок келиб, қичқирди: «Мени қувиб келишяпти! Яширинг мени!»

Ёшлар бу қароқчи эканини дарҳол фаҳмлаб олишди, бироқ Рим деҳқони билан Рим қароқчиси ўртасида азалдан қолиб келаётган қонда бор: биринчиси албатта иккинчисига ҳамиша ёрдам беришга тайёр турди.

Вампа чурқ этмай югуриб бориб, ғор оғзини бекитадиган тошни ағдариб ташлади-да, қочоқни ичкарига – ҳеч ким билмайдиган пастқам жойга киритиб бекитди ва яна қайтиб келиб Тереза ёнига ўтирди.

Шу заҳотиёқ тўрт отлик карабинер дараҳтзор олдидағи майдонда пайдо бўлишди. Учтаси қочоқни ахтарар, тўртинчиси эса қўлга тушган қароқчини судраб келарди.

Карабинерлар тездан атрофга назар ташлаб, ёшларни кўриб қолишли ва отларини йўрттириб елишди-да, сўраб-суриштира бошлашли.

Улар ҳеч кимни кўрганимиз йўқ дейишли.

«Аттанг, – деди патруль бошлиғи, – биз қидираётган одам – атаман эди».

«Кукуметтоми? – беихтиёр қичқириб юборди Луиджи билан Тереза.

«Ха, худди ўша, – жавоб қилди бошлиқ, – унинг калласига бир минг рим скудоси мукофот берилади, агар сиз уни тутишда бизга кўмаклашсангиз, беш юзини оласиз».

Ёшлар бир-бирларига қараб олишди. Каабинер, булар бирор нарса билса керак деган фикрни күнглидан ўтказди. Беш юз рим скудоси уч минг франкка тент, уч минг франк эса уйланмоқчи бўлаётган иккала етим учун жуда катта давлат.

«Аттанг, – жавоб қилди Вампа, – афсуски, биз уни қўрганимиз йўқ».

Каабинерлар турли томонга от чоптиришди, лекин уни топишолмади.

Сўнгра бирин-кетин кўздан ғойиб бўлишди.

Шундан кейин Вампа тошни ағдариб горни очди, унинг ичидан Кукуметто чиқди.

Кукуметто харсанг тош тирқишидан мўралаб, каабинерлар билан ёшлар қандай тарзда гаплашганларини, уларнинг важоҳатидан уни тутиб бермасликка қатъий қарор қилишганини фаҳмлаб олганди. У чўнтағидан олтин тўла ҳамёнини чиқариб ёшларга узатди.

Вампа гердайиб олtingдан бош тортди, бироқ Тереза бу олtingа қанчадан-қанча қимматбаҳо буюмлар ва кийим-кечаклар олса бўлади-я, деб ўйлаб, кўзлари чақнади.

Кукуметто иблиснинг худди ўзи, қароқчи қиёфасидаги илон эди. У Терезанинг нигоҳини кўриб қолди, унинг ҳақиқий паризот эканини англади ва халоскорлари билан хайрлашаётган бўлиб, орқасига ўгирила-ўгирила дараҳтзорда ғойиб бўлди.

Орадан бир неча кун ўтди. Шу вақт ичига Кукуметто кўришиш бермади ва ундан ҳеч қандай дарак ҳам бўлмади.

Карнавал вақти яқинлашмоқда эди. Граф Сан-Феличе катта дабдабали костюмли бал-базм ташкил этишга қарор қилди. Балга Римнинг энг шукуҳли, энг соз жамоаси таклиф этилди.

Тереза бу бални томоша қилиш иштиёқи билан ёнарди. Луиджи иш бошқарувчидан бални Тереза билан бирга хизматчилар орасида ўраплашиб юриб бўлса-да, кўришга рухсат сўради.

Граф эса бу базми жамшидни севимли қизи Кармелани хурсанд қилиш учун ўтказаётган эди.

Кармела Терезабилан тенгдош, бўй-басти ҳам баравар эди. Тереза ҳусну латофатда граф қизидан асло қолишимасди.

Базми жамшидга Тереза энг хүшбичим, гүзәл кийимларини кийиб, энг қимматбаҳо түғнағиҷларини қадаб, бўйнига чўғдай ёниб турадиган маржонларини тақиб келди. У Фраската деҳқон аёлларининг кийимида эди.

Луиджи эса Тоскан қишлоқларидағи кишилар сайилларда киядиган ранго-ранг кийим-бошда келди.

Иккаласи, бояги шартга мувофиқ хизматкорлар ва деҳқонлар орасига шўнғиб кетишиди.

Бал-базм жуда дабдабали бўлди. Факат графнинг уйигина эмас, ҳатто боғдаги ҳамма дараҳтларда юзлаб чироклар ёниб туради. Шунинг учун ҳам сон-саноқсиз меҳмонлар бой жихозли хоналардан айвонларга, айвонлардан боғ хиёбонларига ўзини урарди.

Барча муюлишларда мусиқа янграп, ҳамма ерда ширинликлар ва виноларга тўла столлар қўйилган эди. Сайрчилар истаган жойда жуфт-жуфт бўлишиб рақсга тушар, кўнгил очишарди.

Кармела эса Сонино қишлоғи деҳқонлари кийимини кийиб чиққан эди. Қалпокчасига марварид доналаридан гул тикилган, олтин тўғнағиҷларида олмослар ёниб туар, йирик-йирик гулдор турк шойи белбоғи хипча белини сириб туарди, кўйлаги ва юбкаси кашимирдан, фартуги ҳинд муслинидан тикилган, тутма ўрнига қимматбаҳо тошлар қадалган эди.

Унинг икки дугонаси – бири Неттуно қишлоғи, иккinci Риччия қишлоғи аҳолисининг кийимини кийиб келганди.

Римнинг энг бадавлат ва донгдор оиласидан тўрт иигит ҳеч тенги йўқ итальянча эркинлик билан қизларга ҳамроҳ бўлиб кузатиб юришарди. Бу йигитлар Альбано, Валлетри, Чивита-Кастеллана ва Сора ҳам қишлоқчасига кийиниб олишган эди.

Эркакларнинг кийимларида ҳам олтин ва қимматбаҳо тошлар ярқираб ёниб туарди.

Кармела бир хил кийим кийгандар жуфт-жуфт бўлиб рақсга тушишсин деб истак билдириди, бирор тўртингчи аёл камлик қилаётган эди.

Кармела атрофда тўпланиб турганларни синчиклаб кўздан кечириб чиқди, меҳмонлардан биронтаси уларни кига мос келадиган кийим кийиб келмаган эди.

Граф Сан-Фелича қызига дәхқонлар ўртасида Луиджи-нинг қўлнга суюниб турган Терезани кўрсатди.

«Рухсат қиласизми, дада?» – сўради Кармела.

«Албатта, – жавоб қилди граф, – ахир карнавал-ку!»

Кармела ёнидаги йигитига энгашиб аста бир неча сўз айтди-да, ёш қизни кўрсатди. Йигит нозик қўллар узатилган томонга қараб турди-да, итоаткорона таъзим этиб, граф қизи истагини бажо келтириш учун Тереза томонга жўна-ди.

Таклифни эшишиб Тереза қизариб кетди. У Луиджига қаради: рад этишнинг иложи йўқ эди. Луиджи жононининг қўлини аста бўшатди. Тереза эса бутун вужудини титроқ босиб олнфта йигит билан бирга борди-да, казо-казолар қаторидан жой олди.

Рассомга Терезанинг бичими қоматига ўтирган оддий кийими Кармела ва унинг дугоналариникидан кўпроқ ёқсан бўлур эди, бироқ Тереза енгилтак ва тантик қиз эди. Бойвучча қизлардаги гулдор ҳарир ҳинд докаси, туркча гулдор камар, дабдабали кашмир кўйлаги ва юбкаси унинг кўзларини ўйнатиб юборди, қимматбаҳо тошларни кўриб эс-хушини йўқотиб қўйди.

Луиджида ҳам янги, фавқулодда бир туйғу пайдо бўлди-да, дилига озор бериб, қон томирларидан ўтиб бориб, бутун вужудини қоплади. У Тереза билан йигитнинг ҳар бир ҳаракатини кўз остига олиб турди, улар қўл ушлашганда Луиджининг боши айланиб, қони қайнаб кетди, қулоқлари остида бутхонанинг Қўнғироги чалингандек бўлди. Улар гаплашаётганда ва Тереза йигитнинг сўзларни бошини қуий солиб тинглаётганда, Луиджи йигит юзидан Терезани роса мақтаётганини сезиб турди. Ана шунда Луиджига оёғи остидаги ер ўлирилиб кетаётгандек, инс-жинслар ўлим ва ўлдириш тўғрисида қулогига шивирлаётгандек туюлди. Шайтонга ҳай бериш учун у бир қўли билан деворни маҳкам тутиб, иккинчи қўли билан камарига суқиб қўйган ханжарининг сопини си-киб олди.

Луиджининг вужуди рашқ ўтида ёнарди! У тантик ва иззат-нафс қули Терезадан ажралиб қолмайин тағин деб, ваҳимага тушган эди.

Бошда ийманиб, ҳайиқиб турган Тереза эндиликда тездә ўзини ўнглаб олди. У ниҳоятда гүзап қызлигини юқори-да айтган эдик. Терезанинг тавсифига бу камлик қипарди. Унинг табиий бекиёс назокати оқсуяк ойимчаларимизнинг ясама ноз-карашмали жилваларидан минг карра жозибадор эди.

Тереза рақснинг маликаси бўлиб қолди, агарда у граф Сан-Феличе қизига ҳасад қилаётган бўлса, Кармела ҳам унга рашк қилимаяпти деб айтольмаймиз.

Ўйин тугагач, мақтов сўзларини тўқиб сочаётган олифта йигит Терезани Луиджи кутиб турган жойгача кузатиб қўйди.

Тереза ўйин вақтида бир неча марта Луиджига қараган ва унинг бўзарган ғамгин юзларини кўрган эди. Бир гал даҳшатли ханжарнинг тифи ҳам қизнинг кўз ўнгидан ялт этиб ўтган эди.

Тереза титраб турган қўли билан маҳбубини қўлтиқлаб олди.

Ўйин жуда муваффақиятли бўлди, ҳамма меҳмонлар уни яна қайтаришни илтимос қилишиди. Фақат Кармела йўқ деб туриб олди, аммо граф Сан-Феличе жуда ўтиниб сўрагач, қизи хўп дейишига мажбур бўлди.

Йигитлардан бири дарҳол Терезани таклиф қилиш учун югурди, чунки усиз ўйин қизимасди, аммо Тереза ғойиб бўлганди.

Луиджи иккинчи сафар чида буролмаслигини сезиб, Терезани боғнинг бошқа бир чеккасига кетишга зўр-базўр кўндирган эди. Тереза хоҳишиз хўп деди. У Луиджининг важоҳати ўзгарганидан, дамини чиқармай турганидан ва қўллари қалтираб кетаётганидан кайфи бузуклигини фахмлаган эди. Терезанинг ўзи ҳам ҳаяжонда эди, гарчи у бирор хунук иш қилимаган бўлса-да, Луиджининг ўпкалашга ҳақи бордеб ҳисобларди, нима учунлигини билмаса ҳамки, шундай таънага пойиқман деб ўйларди.

Аммо Луиджи Терезани ҳайратга солиб кечанинг охири-гача негадир индамади, бирорта ҳам сўз айтмади. Меҳмонлар кечки совуқдан қочиб ичкари хоналарга киргандагина Луиджи Терезани уйига кузатиб қўйиб, қўйидаги сўзларни айтди:

«Тереза, граф қизи қаршисида ўйинга тушаёттанингда нималарни ўйлаган эдинг?»

«Мен, – деди ростини айтиб қиз, – унинг сарпоси учун жонимни берардим, деб ўйладим».

Анови йигит нималар деди сенга?»

Бундай сарпога эга бўлиш ўзингизга боғлиқ, бунинг учун биргина сўз айтсангиз кифоя. – деди.

У жуда ҳақ гапни айтибди, – деди Луиджи. – Демак, сен шундай сарполи бўлишни орзу қиласанми?»

Ха..

«Бу орзунг ушалади, албатта!..»

Тереза таажжубланиб бошини кўтарди ва савол бермоқчи бўлди, бироқ йигитнинг авзойи бузуклигини кўриб индамай қўя қолди.

Шундан сўнг Луиджи дарров кетди. Тереза унинг кетидан қараб қолди. У қоронгидан кўздан ғойиб бўлгач, Тереза хўрсинди-да, уйнга кириб кетди.

Шу кечада фалокат юз берди: хизматкорлар эҳтиёtsизлик қилиб чирокларни ўчирмаган эканлар шекилли. Сан-Феличе уйида гўзал Кармела хонаси жойлашган бинога ўт тушди. Ярим кечада ўйғониб кетган қиз аланга кўтарилаёттанини кўриб иргиб тўшакдан турди-да, халатини елкасига ташлаб, эшикка югуради. Аммо у чиқадиган даҳлизни ўт олган эди. Кармела хонасига қайтиб келди-да, «Кутқаринг», деб овозининг борича қичқирди. Шу пайт ердан йигирма фут баландликдаги дераза бирдан ланг очилиб кетди, хонага бир деҳқон йигит иргиб тушди ва Кармелани даст кўтариб, бекиёс куч ва эпчилик билан ҳовлига олиб чиқди. Кармела ҳушидан кетган эди. У ҳушига келганда тепасида отаси ўтирганди. Атрофда хизматкорлар югуриб, унга ёрдам бермоқчи бўларди. Бино батамом куйиб кул бўлган, бироқ ҳеч ким буни ўйламас, ҳамма Кармела тирик ва соғ бўлса бас, дерди.

Унинг халоскорини роса ахтаришди, бироқ у кўриниш бермади. Сўраб-сурнештиришмаган одам қолмади, аммо ҳеч ким кўрдим демади. Ўша пайтда қаттиқ ҳаяжонга тушган Кармела ҳам уни таниб олмаган эди.

Граф ниҳоятда бадавлат одам эди, Кармеланинг хавфга тушганини ҳисобга олмаганда, ёнгиндан келган зарар

унинг хўжалигига жиндек ҳам путур етказолмасди, кизимнинг саломат қолиши худонинг яна бир марҳамати бўлди деб қувонарди граф.

Эртаниси Тереза билан Луиджи одатдагидек ўрмондаги майдончада учрашишди. Луиджи олдинроқ келиб, Терезани қувонч билаи кутиб олди. У кечаги гапларни батамом унутиб юборганга ўхшаб кўринарди. Тереза ўйчан эди, пекин Луиджини шод ва беғам кўриб, қиз ҳам шодланиб кетди, аслида бу қиз, бирор орзу-типак шайдоси, бўлмаса, ҳамиша шўх, шод бўлиб юраверарди.

Луиджи уни қўлтиқлаб олди ва ғор олдига бориб, тўхтади. Қиз фавқулодда бир ҳол юз берастганини фаҳмлаб йингитга кўзларини тикди.

«Тереза, – деди Луиджи, – кеча сен, граф қизининг сарпоси менда бўлса, дунёдаги ҳамма нарсадан воз кечардим, деган эдингми?»

«Ха, – деди ажабланиб Тереза, – аммо бу истак енгилтакликдан эди».

«Мен эса сенга, шундай сарпога эга бўласан, деган эдим».

«Тўғри-ю, – деди эътиroz билдириб Тереза, тобора таажжубланиб, – сен шунчаки менинг иззат-нафсимни қондириш учун шундай деб қўя қолган эдинг-да».

«Тереза, мен сенга беҳудага ваъда берганим йўк, – деди гердайиб Луиджи. – Ғорга кириб кийиниб ол».

Шундай деди-ю, тошни нари суриб қўиди ва ажойиб тошойнанинг икки четига ёқиб қўйилган шам ёритиб турган ғорни кўрсатди. Луиджининг ўзи ясаган бесўнақай столда марварид-маржонлар ва бриллиант тўғнағичлар туради. Ступ устида бошқа ҳамма сарполар мухайё эди.

Тереза қувончдан қиличириб юборди, сарпо қаердан келганини суриштирумай ва Луиджига раҳмат айтишини ҳам унтиб ғорга отилди.

Луиджи ғор оғзини дарров бояги тош билан бекитди, чунки Палестрина томонни тўсиб турган баланд тепанинг кок устида бир отлиқ кўринган ва у тўхтаб йўл ахтараётгандек бўларди. Отлиқ кўм-кўк осмон фонида кўзга жуда яққол ташланиб туради.

Отлиқ Луиджини кўриб отини йўрттириди-да, унинг олдига келди.

Чиндан ҳам отлик Палестринадан Тиволига бораётіб, йўлдан адашган экан.

Луиджи унга йўл кўрсатди, бироқ нарироқда йўл яна ҳар томонга бурилиб кетгани сабабли, отлик тагин адашиб юрмайнин деб, Луиджидан ўша чорсигача кузатиб қўйишини илтимос қилди.

Луиджи плашини ечиб қўйди, мильтигини елкасига осди ва тез юришда отдан қолишмайдиган тоғликлар қаби отлик ёнида чопқиллаб кетди.

Ўн дақиқа деганда Луиджи ва отлик чорсига келишди. Луиджи виқор билан қўлини узатиб уч томонга кетган йўлдан қайсинаисига юриш кераклигини отликқа кўрсатди:

«Сиз борадиган йўл мана бу, – деди у. – Жаноблари энди адашмай бораверадилар».

«Мана бу сенга хизмат ҳақинг», деди отлик ёш чўпонга бир неча майда чақа узатиб.

«Рахмат, – деди Луиджи қўлини тортиб, – мен хизмат қилишга қиласману бироқ уни сотмайман».

Қишлоқ аҳолисининг ғурури шаҳар фукаросининг хушомадгўйлигидан қанчалик фарқ қилишини яхши тушунадиган отлик:

«Ҳақ олмас экансан, эҳтимол, ҳадя қилсан оларсан?» – деди.

«Бу бошқа гап!»

«Мана, бу иккита венеция олтин тангасини олгин-да, қайлигинга исирға ясатиб бер».

«Сиз мана бу ханжарни олинг, – деди ёш чўпон, – Альбанодан то Чивита-Қастелланагача ахтарганда ҳам бунақа гўзал сопли ханжарни тополмайсиз».

«Ҳадянгни қабул қиласман, – деди отлик, – бироқ энди мен сендан қарздор бўлиб қолдим, ахир бу ханжар иккала тангадан қиммат туради-ку».

«Тўғри, уни сотиб олсангиз жуда қимматта оласиз, бироқ буни мен ўзим ясаб олдим, у ўзимга бир пиастрга тушди».

«Олинг нима?» – сўради отлик.

«Луиджи Вампа, – жавоб қилди чўпон, гўё мен Александр Македонский дегандек гердайиб. – Сизнинг исмингиз-чи?

«Менинг отим Синдбод-Денгиз сайёхи», жавоб қилди отлик.

Ҳикоя шу ерга келганды Франц д'Эпине ҳайрон бўлиб қичкириб юборди:

– Синдбод-Денгиз сайёхи дедингизми?

– Ҳа, – деди ҳикоячи, – шундай деб атади ўзини отпиқ.

– Ҳўш, нима бўлди? Бу ном нега сизга ёқмай қолди? – сўз қотди Альбер. – Жуда ажойиб, гўзап ном. Очнини айтсам, бир вактлар ҳақиқий Синдбоднинг саргузашлари мени жуда мафтун этган эди.

Франц бошқа ун чиқармади. Маълум сабабларга биноан Синдбод-Денгиз сайёхининг исми кўп воқеаларни хотира-га келтирди.

– Ҳикоянгизни давом эттираверинг, – деди у меҳмонхона хўжайининга.

– Вампа икки тангани менсимай чўнтағига солди-да, орқасига қайтди. Форга уч юз қадам қолганда у кимнингдир қичкириғини эшилди.

У қулогини динг қилиб, турган жойида қотиб қолди.

Бир дақиқадан сўнг унинг номини айтиб қичкираётгандарини эшилди. Бу товуш фор томондан келаётган эди.

У тоф эчкисидек учеб икки сакрашда тепалик устига етди. Товуш бу ердан аниқроқ эшилтилди.

У пастга қаради, қандайдир эркак, худди кентавр Деянирани олиб қочгандай, Терезани ўғирлаб қочаётгани эди.

Ўғри ўрмонга чопиб бориб қолган эди.

Вампа орадаги масофани кўзи билан ўлчади: у билан ўғри ўртаси кам деганда икки юз қадам келарди. Вампа қувиб етгунча ўғри Тереза билан ўрмонга кириб ғойиб бўлиши турган гап, шунинг учун Вампа тақ тўхтади-да, милтигини олиб тўғрилади ва тепкини босди.

Ўғри бирдан тўхтади, тиззаси букилди, сўнг Терезани ҳам тортиб йиқитди.

Аммо Тереза дарҳол иргиб ўрнидан турди, ўғри йиқилган жойида қимирламай қолди. У ўлим талвасасида типирчилаб ётарди.

Вампа жонининг борича отилиб Терезанинг истиқболига югарди. Қиз жон берәётган ўғридан ўн қадамча узоқлашди-да, чўкка тушиб қолди. Луиджининг кайфи учди: душманимни ўлимга маҳкум этган ўқ қайлиғимга ҳам текканмикин, деб ўйлади у.

Хайрият ундаі бұлмаган эди, бошидан кечирған даҳшат-ли ҳол қызни ҳолдан тойдиріб қўйған эди. Терезага заар етмаганига ишонч ҳосип этгач, Вампа ўқ еган ўғри олдига борди.

У аллақачон дунёдан кўз юмған эди, муштлари сиқилған, оғзи қийшайиб кетган, ўлим талвасасида сочлари тўзиб, тердан ҳўл бўлған эди.

Кўзлари ҳамон очик ва даҳшатли эди.

Вампа тикилиб қолди: ер тишилаб ётган Кукуметто эди.

Ёш йигит ва қиз бу қароқчини ўша қутқариб қолишган кундан бошлаб у Терезани яхши кўриб қолған ва бу қиз албатта меники бўлади, деб юрган эди. У тинмай Терезани пойлаб юрарди. Луиджи, отликқа йўл кўрсатаман, деб Терезани ёлғиз ташлаб кетганини кўриб, қызни ўғирлаган ва энди бу жонон ўзимники деб ўйлаб кетаётганда, Вампа отган ўқ Кукуметтонинг бағрини тешиб ўтган эди.

Вампа мурдага заррача ҳам ташвишланмай тикилди, аммо Тереза яқинлашди-да, севгилисисининг елкаси оша қараб титраб кетди.

Вампа қизга ўғирилиб: «Сен аллақачон ясаниб олибсанда, – деди. – Энди мен ҳам кийиниб опай».

Чиндан ҳам Тереза бошдан-оёқ граф Сан-Феличе қизининг сардоларини кийиб ясаниб олганди.

Вампа Кукуметтонинг жасадини кўтариб борди-да, форга олиб кирди. Тереза бу гал форга кирмади.

Шу дақиқада ҳалиги отлик яна ўтганда, ғалати бир манзара устидан чиқарди: ажойиб либосда, зеб-зийнатта бой, бриллиант исирға, ёқут тұгмалар, марварид-маржонлар таққан қызниң пода бокиб юрганини кўриб ҳайратда қоларди.

У сўзсиз ўзини Флориан замонасига келиб қолдым деб хис этар ва Парижга қайтганда, Сабин тоглари ёнбағрида машхур Альп Чўпон қызини кўрдим, деб ҳаммани инонтиришга уринган бўлур эди.

Чорак соат ўтгач Вампа фордан чиқди. У ҳам башанг кийиниб олган эди. Устида тұгмалари олтин тўқ қызил камзил, ипакдан тўқилған нимча, бўйнида Рим рўмоли, белида зарҳал зангори ипак камар, тиззагача тушадиган кимхоб иштонига бриллиант мунчоқлар қадалган, оёғида ранго-ранг гулли гетра, бошида турли рангда пенталар тақилған

шляпа. Камарида иккита соат осиғпік, ёнбошида ажайып ханжар.

Тереза қувончдан қичқириб юборди. Кукуметто костюмида Вамла худди Леопольд Робер ёки Шнеңнинг машхур сураттарини эслатарди.

Либоси қайлиғига жуда ёққанини күриб Вампа ғуур-ла кулиб қўйди.

«Менинг тақдиримга, келажагимга, у қандай бўлишидан қатъи назар, шерик бўлишга тайёрмисан?» сўради у қиздан.

«Тайёрман!» – деди хитоб қилиб Тереза.

«Мен қаёққа борсам, борасанми?»

Дунёнинг нариги бурчига бўлса ҳам боравераман сен билан!»

Ундаи бўлса, бер қўлингни, кетдик, вақт ўтмасин».

Қиз маҳбубига қўгини берди, у қаёққа борамиз, деб сўрамади ҳам. Шу пайт йигит жуда гўзал, мағрур ва илоҳий кучга эга баҳодир бўлиб кўринди унга.

Улар ўрмонга йўл олишди ва бир неча сониядан сўнг дарахтлар орасида ғойиб бўшишди.

Вампа бу тоғлардаги сўқмоқ йўлларнинг ҳаммасини биларди, у из солингган бирорта йўл бўлмаса-да, ҳеч иккиламай ўрмоннинг ичкарисига кириб бораверди, у дарахтлар ва буталарга қараб йўл топарди, шу тариқа улар бир ярим соатча йўл юришди. Пировардида улар ўрмоннинг энг қалин жойига, чангалзорга етиб боришли. Куриб қолган ариқ қоронғи форға олиб борарди. Вампа ана шу одам оёғи тегмаган, икки томонини қалин дарахтлар ўраб олган йўлдан бораверди. Қияни мустасно қилганда бу йўлни Вергилий айтган Аверн сўқмоғи деса бўларди.

Бу ёввойи ўрмонда яна ваҳимага тушиб қолган Тереза йўлдоши линжига кириб олган эди, бироқ йигит дадил қадам ташлаб бораётганини ва хотиржамлигини кўриб, ваҳимасини ичига ютиб келарди.

Тўсатдан ўн қадам наридаги дарахт орқасидан бир одам чиқиб Луиджига милтиқ ўқтади.

«Кўй ҳазилингни!» – деди Вамла менсимагансимон қўл силтаб, Тереза эса кайфи учиб қалтираб турарди. – «Наҳотки қашқирлар бир-бирининг гўштини еса?»

«Кимсан ўзинг?» – сўради соқчи.

«Луиджи Вампаман. Сан-Феличенинг чўпони».

«Нима керак сеига?»

«Рокка-Бианка» майдонида ўртокларинг билан гаплашиб олмоғим керак».

«Ундан бўлса, юр кетимдан, – деди соқчи, – яхшиси, йўлни биларкансан, олдинда бора қол».

Вампа нафратомуз илжайди-да, Тереза билан олдинга ўтди ва илгаригидек дадил ва вазмин қадам ташлаб бора-верди.

Беш дақиқадан сўнг қароқчи уларни тўхтатди. Улар итоат этиб, қимир этмай туриб қолишли.

Қароқчи уч марта қарғага ўхшаб қағиллади.

Унга жавобан қағиллаган овоз келди.

«Мана энди, – деди қароқчи, – бораверишинг мумкин».

Луиджи ва Тереза йўлида давом этишли.

Олға борган сари Тереза маҳбубининг пинжига маҳкамроқ қапишиб олаверди: чунки дараҳтлар орасида милтиқларнинг стволлари кўзга ташланарди.

Рокка-Бианка кичик бир тепалик устидаги яланглик эди, афтидан бу ромул ва Рем Альбани ташлаб Римни барпо қилганларидан илгари сўниб қолган вулкон бўлса керак.

Тереза билан Луиджи тепаликка чиқиши ва йигирмага яқин қароқчиларга дуч келишили.

«Бу йигит сизни ахтариб келибди, сиз билан гаплашмоқчи экан», – деди соқчи.

«Нима гапи бор экан унинг бизга?» – сўради вақтинча йўқ атаманинг ўринбосари бўлган қароқчи.

«Гапим шуки, подачиликдан жуда безор бўлдим», – деди Вампа.

«Тушунарли, – деди атаман ёрдамчиси, – бизга кўшилмоқчимисан?».

«Марҳамат! Марҳамат!» – дейишили Феррузино, Пампинари ва ананъялик қароқчилар Луиджини таниб қолиб.

«Аммо мен фақат оддий ўртоғингиз бўлмоқчи эмасман».

«Унда, ким бўлмоқчисан?» сўрашди таажжубланиб қароқчилар.

«Атаманингиз бўлмоқчиман» – жавоб қилди Луиджи Вампа.

Қароқчилар қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборишди.

«Бундай шұхратта мұносиб бирор иш қылдингми?» сұра-
ди атаман ёрдамчиси.

·Мен Кукуметтони үлдірдім, мана бу устимдаги кийим-
лар уники, қайлиғимга тұй сарпосини совға қылыш учун Сан-
Феличенинг үйига үт құйдім».

Бир соатдан кейин Кукуметто үрнига Луиджи Вампани
атаман қилиб тайинлашды.

– ... Азизим Альбер, – деди Франц дўстига, – синьор Лу-
иджи Вампа тұғрисида әнди нима дейсиз?

– Менимча бу афсона, чұпчак, – деди Альбер, – бундай
одам бұлған әмас.

– Афсона нима? – сұради Пастрини.

– Буни тушунтиришга жуда күп вақт керак, ҳимматди
хұжайин, – деди жавобан Франц. – Демак, синьор Вампа
хозир Рим атрофида ов қилиб юрибди, денг?

– Ов қылғандаям жуда сурбетлик билан ов қипляпты, шу
вақтгача Рим бундай баттол қароқчини тушида ҳам күрмá-
ган әди.

– Полиция ҳеч тутолмаяптыми?

– Тутолмаяпты! Чunksи Луиджи Вампа водийдаги чұпон-
лар билан ҳам, Тибр балиқчилари билан ҳам ва қирғоқ
қароқчилари билан ҳам жуда иноқ бўлиб олган. Уни тоғ-
ларда ахтаришганда дарёда ялло қилиб юради, дарёда таъ-
қибга олишса, очиқ денгизга чиқиб олади, сұнг Жильо
Жаннутри ёки Монте-Кристо оролига қочиб кетди, деб
юришса, у Альбанода, Тиволида ёки Риччияда лайдо бўлиб
қолади.

– Йўловчилар билан муомаласи қалай?

– Жуда оддий. Шаҳарнинг узок-яқинлигига қараб ҳақ
тұлашга саккиз ёки ўн иккى соат, бўлмаса бир кеча-кундуз
муҳлат беради. Бу муҳлат ўтгач, яна бир соат вақт беради.
Мана шу соатнинг олтмишинчи минутида пул келтирилма-
са, асирни пешанасидан отади ёки кўксига ханжар уради,
тамом, вассалом!

– Хўш, Альбер, – деди Франц, – сиз ҳамон сиртқи хиё-
бон орқали Колизейга бормоқчимисиз?

– Албатта, – деди Альбер, – агар бу йўл гўзап, кўркам
бўлса.

Шу вақт соат ўн бўлганди. Эшик осилиб, извошчи кирди.

- Жаноб, извош тайёр, – деди у.
- Қани йўқса, кетдик Колизейга, – деди Франц.
- Жаноб, қай томонга юрайин, дель-Пополо дарвозаси томонданми ёки кўчалар бўйлабми?
- Кўчалар бўйлаб, кўчалар бўйлаб юр! – деди хитоб қилиб Франц.

– Дўстим! – деди Альбер учинчи сигарани тортиб ўрнидан турар экан. – Очигини айтсам, сизни мардликда мендан ўзиб кетади деб юрган эдим.

Йигитлар зинадан пастта тушиб, файтонга ўтиришди.

XIII. УЧРАШУВ

Франц Альберни Колизейга қадимий ёдгорликларни четлаб ўтмасдан ва Родос оролидаги қадимги греклар қуёш худоси Гелиос (Аполлон)нинг ғоят улкан мис ҳайкалини кўришдан маҳрум этмасдан олиб бориш йўлини топди. Бунинг учун виа-Систиндан бориб, Санта-Мария – Мажоре олдида тиккасига бурилиб, виа-Урбан ва Сан-Пьетро-ин-Винколидан ўтиб, виа-дель-Колоссога чиқиши керак эди.

Бу йўлнинг яна бир афзал томони бор бўлиб, бунда Францнинг Пастрини тилга олган Монте-Кристо оролидаги мезбон тўғрисидаги ўй-хаёлларига халақит берадиган ҳеч нима йўқ эди. У файтоннинг бурчагига ўтириб олиб хаёлга чўмди, ўзига-ўзи кўпдан-кўп савол бериб, бирортасига қониқарли жавоб тополмади. Пастринининг ҳикоясидаги яна бир нарса қароқчилар билан денгизчилар ўртасидаги Махфий алоқа Францга Синдбод-Денгиз сайёхини эслатарди. Маэстро Пастрини, Вамла балиқчилар қайиғида ҳам, контрабандистларнида ҳам яшириниб юради, деганида Франц Корсика бандитларини қирғокқа тушириш учун тўғри йўлидан бурилиб Порто-Веккиода тўхтаган кемачани ва ана шу бандитлар билан кечки овқатни баҳам кўрган матросларни эслади. Монте-Кристо оролидаги мезбоннинг ўзи айтган ва «Лондон» меҳмонхонасининг эгаси тилга олган номдаги одам Корсика, Тоскания ва Испания қирғоқларида

одамларга қанчалик муруват күрсаттан бўлса, Пьомбина, Чивита-Веккия, Остия ва Гаэта қирғоқларида ҳам шундан яхшилик қилган эди кишиларга, Францига у Тунис тўғрисида, Палермо тўғрисида ҳам кўп гаплар айтган эди, демак у кўп нарсаларни билса керак.

Бу фикрлар Франции қанчалик чулғаб олган бўлмасин, Колизейнинг улуғвор қадди кўрингани ҳаммаси хаёлидан кўтарилидиди кетди. Файтон Meta Sudans²²дан бир неча қадам нарида тўхтади. Извошли файтон эшикларини очди, йигитлар файтондан тушибди ва худди ер остидан пайдо бўлгандек какқайиб турган йўл кўрсатувчига рўбарў келишди.

Уларни меҳмонхонадан ҳам бир йўл кўрсатувчи кузатиб келаётган эди, мана энди улар иккита бўлишди.

Умуман олганда, Римда сон-саноқсиз йўл кўрсатувчилардан қочиб кутулиб бўлмайди. Меҳмонхона остонасига қадам ташлашингиз билан сизни забт этиб оладиган ва шаҳардан кеттанингиздагина қўйиб юборадиган бош йўл кўрсатувчидан бошқа ҳар бир ёдгорлик ёнида, ҳатто ёдгорлик-нинг ҳар бир қисми ёнида ҳам маҳсус йўл кўрсатувчи бўлади. Мана шунданоқ Колизейни томоша қилишда йўл кўрсатувчи керагидан ортиқ топилади дейилса муболага бўлмайди. Ҳамма ёдгорликлар ичida энг машҳури Колизей тўғрисида Марциал шундай деган эди: «Мемфис ваҳшиёна усул билан бунёд этилган мўъжизакор пирамидалари билан мақтамай қўя қолсин, Вавилон ҳам ажойиботларини достон қилмай қўя қолсин, уларнинг ҳаммаси улуғвор Уезарлар амфитеатрига тенг келолмайди, ҳамма мақтов садолари жамулжам бўлиб, мана шу ёдгорлика мадҳия ўқимоги керак».

Франц билан Альбер Рим йўл кўрсатувчиларидан қочиб кутулишга асло уринмадилар ҳам, чунки Колизейда фақат ана шу йўл кўрсатувчиларгина машъал кўтариб юриш ҳукуқига эга. Икки жўра ўз ихтиёрини йўл кўрсатувчиларга батамом бериб қўйишнинг боиси ҳам шунда эди.

Францига бу жой таниш эди, чунки у бу ерда камида ўн марта бўлганди. Аммо унинг тажрибасиз йўлдоши Флавий

²² Қадимиј Рим фонтанининг номи.

Веспасиан қурган бу бинога биринчи марта қадам күйиши эди. Нодон йўл кўрсатувчиларнинг бемаъни сафсаталари га қарамай Альбер Колизейдан ниҳоятда катта таассурот олди. Чиндан ҳам бу манзарани, хусусан, ойнинг сирли ёғдуси остида янада улканлашиб, дабдабали тусга кирганда, ўз кўзинг билан кўрмай туриб қадимий вайроналарнинг утуғворлиги ҳақида бирор тасаввурга эга бўлиш қийин, албатта.

Франц ички пешайвон бўйлаб юз қадамча юриб бордида, Альберни шерлар турган чуқурни, гладиаторлар маконини ва Цезарлар тож-тахтини ўзимиз кўрсатамиз, деб хирадлик қилиб ёпишиб олган йўл кўрсатувчиларга топшириди-да, ўзи бир томони қулаб кетган зинадан юқорига кўтарилиди, жўраси йўлчилар билан айланиб чиққунча улкан ҳайкал кўриниб турадиган тешик рўпарасидаги устун соясида ўтириб дам олди.

Франц чорак соатча устун соясида Альбер билан машъал кўтариб бораётган йўл кўрсатувчилардан кўз узмай ўтириди. Альбер Колизейнинг нариги четидаги вомиториядан чиқди-да, милтиллаб бораётган машъал кетидан соя каби судралиб, коҳинлар жойига тушди. Тўсатдан Франц ўзи чиқиб келган зинага ёндош зинадан бир тош ажралиб, Колизей тўрига юмалаб кетганини эшилди. Вакти-вакти билан бундай тошлар кўчиб жарга юмалаб туради бу қадимий кошонада, бироқ бу гал тош худди киши оёғи остидан кўчиб тушгандек туюлди. Францнинг қулогига ҳатто нотекис қадам товуши ҳам чалингандек бўлди. Афтидан кимдир жуда оҳиста қадам ташлаб зинадан чиқиб келяпти.

Ростдан ҳам бир зум ўтар-ўтмас одам гавласи кўтарилиб келаверди. Зинанинг юқори пиллапоясини ой сутдек ёритиб турарди, пастки томони қўйин тушган сари қоронгилашиб бораверарди.

Бу одам ҳам Франц сингари йўл кўрсатувчининг сафсатасини эшитиб, миясини ачитиб юргандан кўра, ёлғиз томоша қилишни маъқуп топганлардан бўлса керак, шунинг учун унинг пайдо бўлишидан ҳеч таажжуланмаса ҳам бўлади. Бироқ нотаниш кимсанинг сўнгти зинага хавотирланиб секин чиққани, қулогини динг қилиб майдончада тўхтаб

олганидан унинг бу ерга бир мақсад билан келганини ва кимнидир кутиб турганини Франц англади.

Франц беихтиёр устун орқасига яширинди.

Ердан ўн фут баландда юмалоқ тешик бор эди, ундан юлдузли осмон кўриниб турарди.

Асрлардан буён ой нури ёғиб турган ана шу тешик атрофида ўсиб чиқкан, майда буталарнинг кўм-кўк майин япроқлари ложувард осмон фонида яққол кўриниб турибди, юқоридан печакгул ва чирмовиқнинг шохлари осилиб ётибди.

Махфий равишда чиқиб келган одам ўзини қоронига олди, шундай бўлса-да, унинг либоси кўриниб турарди, у кенг қора плашга ўрапиб олган эди, плашининг бир этагини елкасидан ошириб юзини кўзигача бекитиб олган, пешанаси ва кўзлари устига кенг шляпасини бостириб кийган. Тешикдан тушиб турган хира ёғуда қора шими ва амиркон этиги кўзга аниқ ташланиб турибди.

Бу одам аристократлардан бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда жамиятнинг олий табақасига мансуб зотларидан эканлиги кўриниб турарди.

У яна бир неча дақиқа кутди, анча тоқатсизлана бошлиди ҳам, шу пайт тўсатдан тепада аста шов-шув кўтарилиди.

Шу он аллақандай кўланка ой нурини тўсди, тешик устида одам гавдаси кўринди, у қоронгиликка синчиклаб қараб чиқди, плаш ёпиниб турган нотаниш кишини кўрди шекилли, чирмовиқقا осилиб пастта тушди. У бутунлай транс-теверинлик²³ либосини кийиб олган эди.

– Жаноблари, мени кечирсинлар, куттириб қўйдим, – деди у рим талаффузида, – аммо бир неча дақиқага кечикдим. Ҳозир Сан-Жованни-ин – Латерано минорасидаги соат ўнга занг урди.

– Сиз кечикканингиз йўқ, мен эртароқ келдим, – деди нотаниш киши соф Тоскан шевасида. – Шунинг учун хижолат тортмай қўя қолинг. Кечикканингизда ҳам айб сизда эмаслигини биламан.

²³ Тибр дарёси орқасида яшовчи.

– Жаноблари ҳақ гапни айтялтилар, ҳозир тұғри мүқадас Фаришта қалъасидан келяпман. Беппо билан зұрға гаплашдим.

– Беппонгиз ким ўзи?

– Тұрма назоратчиси, унга бир оз маош тұлайман, бунинг әвазига у қалъада бұлаёттан барча воқеалардан мени хабардор қилиб туради.

– Тадбиркор одам экансиз, билдім энди.

– Бошқа илож йүк, жаноб! Нима бұлишинн ким билсін? Бир күн әмас бир күн әхтимол мени ҳам шүрлик Пеппино сингари тутиб олишар, унда арқонни ғажиб ташлайдын каламуш керак бўлади менга.

– Қисқаси, нимани билиб келдингиз?

– Ўлимга ҳуқм қилинганлардан иккитаси Римдаги одат бўйича катта байрам олдидан сешанба куни соат иккода қатт әтиларкан, бирининг калласини болтанинг муҳраси билан мажақлашади, бу ўзини тарбиялаб ўстирган кашишни ўлдирган нобакор, у заррача әзтиборга арзимайди, иккинчисининг боши танидан жудо қилинаркан, мана шуниси бизнинг шүрлик Пеппиномиз.

– Ҳўш, азизим, нима қилмоқ керак? Сиз фақат папа ҳукуматинигина әмас, ҳатто құшни ҳукуматларни ҳам ваҳимага солиб қўйдингиз. Шу сабабли ҳукумат бошлиқлари уни албатта намунали қилиб жазоламоқчилар.

– Пеппино менинг шайкамда бўлгани йўқ-ку, у бечора бир чўпон холос, айби шуки, бизга озиқ-овқат келтирарди.

– Мана шунинг ўзи билан у сизга шерик бўлиб қолган. Шунга қарамай унга шафқат қилишибди... Бирор күн сизни тутиб олишса борми, каллангизни мажақ-мажақ қилиб ташлашади, уни эса бошини гильотинада кесиб қўя қолишади. Натижада бу жозибадор томоша ранго-ранг тусга кириб, ишқибозларнинг ҳаммасини қаноатлантиради.

– Халойик учун мен ҳеч кутилмаган бир томоша тайёрлайпманки, бу ҳаммасидан завқли, жозибадор бўлади, – деди транстеверинлик.

– Азизим, – деди плаш кийған зот, – кўнглингизга оғир олманг-у, менимча сиз аллақандай бемаъни ишни ўйлаб топганга ўхшайсиз.

– Менга хизмат қилиб келган Пеппинони қутқариш учун ўзимни ўтта ҳам, сувга ҳам уришга тайёрман. Шундай қипмасак номардлик бўлади.

– Хўш, бунинг учун нима қилмоқчисиз?

– Жаллод кундаси атрофига йигирмата одам қўяман, Пеппинони келтирганларида сигнал бераман, соқчиларни ханжар билан ўлдирамиз-да, чўпонни олиб қочамиз.

– Бу жуда хавфли, менинг режам сизницидан яхши.

– Жанобларининг режаси қанақа?

– Бир одамга икки минг пиастр пул бераман. У Пеппинони қатл этиш муддатини бир йил кейинга суради, ана шу бир йил мобайнида бошқа бир одамга яна минг пиастр бераман, у эса Пеппинога турмадан қочишга ёрдам қиласди.

– Бу муваффақиятли бўлармикин? Ймонингиз комилми?

– Pardieu²⁴, – деди плаш кийган зот.

– Нима дедингиз? – сўради такроран транстеверинлик.

– Деялманки, азизим, менинг бир ўзим олтинларим кўмагидаги ханжарлар, тўлпончалар, милтиқуар билан қуролланган сиз ва барча жўраларингиздан ҳам кўп иш қиласман. Шунинг учун бу ишни менга қўйиб бераверинг.

– Марҳамат қилинг, мабодо сиз иш чиқаролмай қолсангиз, бу ёқда биз тайёрмиз.

– Хоҳласангиз, тайёр бўлиб тураверинг, менинг иш чиқаришимга, уни афв эттириб қутқариб олишимга шубҳа қиласангиз ҳам бўлади.

– Индинга сешанба-я, унумтманг, бир кунгина вақт қолди.

– Нима бўлти? Бир кун йигирма тўрт соатдан, соат олтмиш дақиқадан, дақиқа эса олтмиш сониядан иборатдир. Саксон олти минг тўрт юз сонияда ичида жуда кўп ишларни бажо келтириш мумкин.

– Ҳаммасини бажо келтирганингизни биз қандай қилиб биламиз?

– Бу жуда осон. Мен Росполи қаҳвахонасининг энг чекка уч деразасини банд қилиб қўйдим. Мен уни афв эттиришга муваффақ бўлсам ёнбошдаги икки деразага сарик

²⁴ Албатта (франц.)

кимхоб, ўртадагисига эса қызил салблы оқ кимхоб тортиб қўйилган бўлади.

– Жуда соз. Афв тўғрисидаги қоғозни бизга қандай топширасиз?

– Одамларингиздан бирини диндор кийимида менинг олдимга юборинг. Ўша кийими билан жаллод кундаси олдиға боради-да, қардошлар бошлиғига фармонни топширади, у эса жаллодга беради. Бундан Пеппинони ҳам хабардор қилиб қўйинг, у тагин ўтакаси ёрилиб ўлиб кетмасин ёки жинни бўлиб қолмасин, акс ҳолда беҳудага пул сарфлаган бўламиз.

– Мен сизга, жаноб, жон-дилим билан содик эканимни ўзингиз яхши биласиз.

– Мен бунга ишонаман.

– Мабодо сиз Пеппинони қутқарсангиз, содикқина эмас, батамом измингизда бўламиз.

– Ўйламай гапирма, азизим, эҳтимол бирор пайти келганда сўзларингни эсингга соларман, чунки сен ҳам менга керак бўлиб қолишинг мумкин.

– Бугун сиз келганингиз каби, мен ҳам зарур пайтда ҳузурингизда ҳозир бўламан, жаноблари хотиржам бўлсинлар. Дунёнинг нариги бурчида бўлсангиз ҳам, Фалон ишни бажо кептир·десангиз бас, мен дарҳол бажо келтираман.

– Жим! – шивирлади плаш кийган зот. – Қадам товуши эшитиляпти...

– Улар саёҳатчилар, қўлларида машъал кўтариб Колизейни томоша қилиб юришибди.

– Улар иккимиз бирга турганимизни кўрмасин. Йўл кўрсатувчиларнинг ҳаммаси айғоқчи, изқувар, бизни таниб қолишларн мумкин. Сиз билан дўст бўлиш мен учун жуда ёқимли, фахрли, аммо иккимизнинг яхши таниш, иноқ эканимизни билиб қолишса, менинг нуфузимга зарар етиши мумкин.

– Шундай қилиб, сиз Пеппинони қатл этилиши муддатини кейинга сура опсангиз...

– Ўртадаги деразага қызил салблы оқ кимхоб тортиб қўйилган бўлади.

– Мабодо кейинга суролмасангиз-чи?

– Учала деразага ҳам сарифи тортилади.

– Үнда...

– Үнда азиз дүстим, ханжарларингизни ишга соласиз, ҳатто бу манзарани томоша қилиш учун үзим келаман.

– Хайр жаноб, мен сиздан умидворман, сиз мендан.

Транстеңеринлик шундай деди-да, зинада ғойиб бўлди, плаш кийган киши шляпасини яна пастроқ босди-да, Францдан икки қадам наридан ўтди ва вазмин қадамлар билан пастга тушиб кетди.

Бир паҳза ўтар-ўтмас қоронғидан бир овоз Францни тилга олди: уни Альбер чақираётганди.

Франц ҳалиги икки суҳбатдошнинг сўзларини эшишиб турганини билдирамаслик учун, улар узоқлашиб кетгунча индамай турди.

Ўн дақиқа ўтгач, Франц меҳмонхонага йўл олган файтонда борар эди. У ҳар қандай одоб-андишани унтиб кўйиб, Альбернинг Плинний билан Калипунийга таяниб ваҳший ҳайвонлар қамалган темир қафас тўғрисидаги сафсаталарига қулоқ согиси келмасди.

Франц дўстига эътиroz билдирамади. Фақат якка ўзи қолиб ҳозиргина қоронғида эшилтганлари тўғрисида фикр юргизмоқчи эди.

Ҳалиги иккала одамдан бири унга мутлақо таниш эмасди, иккинчисига келганда гап бошқача эди, гоҳ қоронғида, гоҳо плашга ўралиб турган юзини кўролмаган бўлса-да, овози танишдай туюларди. Бу овоз айниқса куғига ўтганда Франц сесканиб кетди ва кўзи олдида Монте-Кристо гори гавдаланди.

Франц бу одам Синдбод-Денгиз сайёхи эканига асло шубҳа қилмасди.

Бошқа ҳар қандай шароитда Франц уни жуда қизиқтириб қўйган бу одам олдига тикка борарди, аммо улар нуқул маҳфий, сирли масалалар устида суҳбатлашди, шу сабабли кўринсанм кўнглини ноҳуш қилиб қўярман деб, кўрқди. Синдбод кўздан узоқлашгунча Франц қимир этмай тураверди. Иккинчи гал учрашсам албатта олдидан тикка чиқаман деб аҳд қилиб қўйди.

Франц тун бўйи фикр-хаёлларга ботиб кўз юмолмади. Гор хўжайнини ва Колизейда кўрган нотаниш кишига доир турли-туман вазиятларнинг ҳаммасини кўз олдидан ўтказ-

ди, күп ўйлади ва ниҳоят Колизейдаги плашли нотаниш ўша ғордаги зоти-шариф эканига имони комил бўлди.

У тонгга яқин кўз юмди ва кеч ўйғонди. Ҳақиқий парижлик Альбер эса бугун кечқурун вақтни хурсандчилик билан ўтказиш чорасини кўриб, Аржентина театрининг ложасидан жой олиш учун билетга одам юборди.

Франц Парижга хат ёзиши керак эди, шунинг учун у ҳеч қаёққа бормади, файтонни кун бўйи Альбер миниб юрди.

Кеч соат бешда Альбер қайтиб келди: у тавсия ҳатларни тарқатиб, ҳамма кечаларга таклифномалар олди ва Римнинг машҳур кўркам жойларини томоша қилди.

Альбер буларнинг ҳаммасини бир кундаёк бажариб қўя қолди. У ҳатто қандай пьеса қўйилаётгани ва қайси артистлар ўйнашлагини аниқлаб олишга ҳам улгурди.

«Паризина» пьесасини қўярканлар, унда Козелли, Мориани ва Шпех хоним ўйнаркан.

Йигитларнинг иши ўнгидан келди: улар бугун «Лючия Ламмермурская» муаллифининг энг яхши операларидан бирини Италияning донгдор артистлари ижросида томоша қилишади.

Альбернинг Буффада ўзининг маҳсус курсиси ва операнинг ложасида маҳсус жойи бор, ҳамиша борса ўз ўринлари муҳайё бўлади. Бу ерда – Италия театрларида эса балконлар ва очик ложалар йўқ, бундан Альбернинг таъби тирриқ бўлди.

Шунга қарамай Альбер ҳар гал Франц билан театрга борганда жуда баşанг кийиниб оларди. Аммо бу ясанишлардан ҳеч наф бўлмади. Париж оқсуяқ ёшларидан бўлмиш Альбер Италия бўйлаб тўрт ой сангиб ҳеч кимни мафтун этолмади.

Баъзида бу ҳақда сўз очилганда, Альбер гапни ҳазилга йўйиб юборса-да, ичидан куярди. Наҳотки ажойиб навқирон йигитлардан ҳисобланган Альбер де Морсер ҳамон интизорлиқда сўппайиб юраверса! Ахир у ёқимтой замондошлиаримизга хос соддадиллик билан Италияда кўпгина соҳибжамолларни шайдо қиласман. Парижга қайтгач, ютуқларимни достон қилиб бутун Гант хиёбонини қойил қолдираман деб ўйлаган эди-ку! Ови юрганига ортиқ дараражада жигибийрон бўлаётганининг боиси ҳам мана шунда.

Минг афсуски, Альбер билмай хафа бўлиб юрибди! Аслида Генуэзия, Флоренция ва Римнинг жонон ойимча гравинялари эрларига бўлмаса-да, ўйнашларига ўлгудек вафодор эдилар. Альбер итальян хонимлари ўз бевафоликларига содиқ эканига ишонч ҳосил этди, уларнинг француз аёлларидан устунлиги ҳам мана шунда эди.

– Ҳамма ердагидек. Италияда истисно йўқ деб тасдиқлаш қийин, албатта.

Альбер учига чиққан олифтагина эмас, шунингдек, тили ўткир, бурро йигит эди, бунинг устига у виконт, виконт бўлганда ҳам янгидан чиққан виконт эди. Ботирлигингни тасдиқлаб ўтиришнинг кераги бўлмай қолган бизнин-давримизда насл-насабинг 1399 йилдан бошланганми ёки 1815 йилданми, бунинг аҳамияти йўқ. Қолаверса, Альбернинг ҳар йили эллик минг ливр киrimи бор. Хуллас, Парижнинг манман деган жамоатида эркатой, тантик бўлиб юриш учун зарур ҳамма нарса Альберда муҳайё эди. Шу сабабли боргандан шаҳарларидан бирортасида унга яхши эътиroz бермаганларига иқрор бўлишдан бир оз уяларди ҳам.

Шундай бўлса-да, Альбер Римда кўнгил очмоқчи бўлди, чунки мақтовга сазовор бу одатни сақлаб келаётган барча мамлакатларда карнавал ўзини ниҳоятда эркин тутадиган пайт бўлиб, бу вақтда тартиб-қондаларни жуда қаттиқ тутадиган кишилар ҳам ўйинқароқликка, айш-ишрат, кайфи-сафога муккасидан кетади. Карнавал эртага бошланажаги сабабли Альбер ўзини шу бугуноқ бозорга солиши шарт. Шу мақсадда у биринчи ярусдаги кўзга яққол ташланадиган ўринлардан бирини банд этди-да, жуда башанг кийиниб борди. Кези келганда шуни ҳам айтиш керакки, биринчи ярус оқсуяклар ўтирадиган жой ҳам ҳисобланарди.

Бемалол ўн икки киши сиғадиган бу ложа Амбиғю театридаги тўрт кишилик ложадан арzon тушди икки оғайнинга.

Альбер яна бир мақсадни кўзлаганини: агарда Рим нозанинларидан бирини ўзига шайдо қила олса, уни яхши извонга таклиф этишлари мумкин, бу холда карнавални у оқсуяклар экипажида ёки княз балконида томоша қилишга мусассар бўлади.

Мана шу ўй-хаёллар оғушида шу кечада Альбернинг кайфи чоғ эди. У деворга орқасини ўгириб, қаддини белигача

ложадан ошириб катта дурбинда жонон ойимчаларнинг ҳаммасига сўз ташлаб ўтиради.

Аммо Альбернинг бу уринишларидан иш чиқмади, бирор гўзал унга ҳеч бўлмагандага шунчаки қизиқсениб ҳам қараб кўймади.

Томошабинларнинг ҳаммаси ўзи билан ўзи овора эди: иш тўғрисида, ошиқ-маъшуқлик йўлидаги саргузаштлари ҳақида, меҳмондорчиликлар, эртанги карнавал ҳақида гап сотишар, ашулачиларга, спектаклга эътибор бермай. фақат жуда ёқимли куйлар пайтида саҳнага бир қиё боқиб кўйиншарди.

Биринчи парда охирида ҳамон бўш турган ложа эшиги очилди-да, бир аёл кирди. Франц уни таниди. Уни бу аёл билан Парижда таништирган эдилар, Франц эса бу хоним Францияда деб ўйлаб юрган эди. Альбер жўрасининг бироз саросимага тушганини сезиб, ундан сўради:

– Бу аёл билан танишмисиз?

– Ҳа, танишман, ёқадими сизга?..

– Азизим, жуда гўзал-ку ойимча, олтин сочларини қаранг-га. Француими?

– Йўқ, француз эмас, венециялик.

– Оти нима?

– Графиня Г.

– Мен исмини биламан, – деди Альбер, – у гўзалгина эмас, ақулли ҳам дейишади. Мен у билан де Вильфор хонимнинг сўнгги балида танишиб олишим мумкин эди-я! Аҳмоқлик қилиб танишмабман.

– Ўша хатони мен тузатсан, хўп дейсизми? – сўради Франц.

– У билан жуда яхши танишмисиз? Тўгри ложасига мени олиб бораверасизми?

– Мен уч марта унинг сухбатида бўлганман. Ложага тўгри кириб боришга шунинг ўзи етар.

Шу пайт графиня Францни кўриб, қўлинни кўтариб саломлашди. Франц эса таъзим қилиди.

– Жонон билан алоқангиз жуда қуюққа ўхшайди, – деди Альбер.

– Йўқ, янглишяпсиз. Французлар чет элларда бўлганда ҳаммани парижликларга ўхшатиб кўп bemъни ишлар қилиб

кўйишади. Испания ёки хусусан Италияда бўлганингизда кишиларнинг бир-бири билан эркин муомала қилишаётганини кўриб, булар жуда кўнгилчан, қаёққа бурсанг ўша ёққа кетаверадиган одамлар экан деб ўйламанг. Биз графиня иккимиз бир-биrimizga ёқиб қолганмиз.

- Юрақданми? – сўради кулиб Альбер.
- Ақлдан, фақат ақлдан, – деди жиддий тусда Франц.
- Бу қандай юз берди?
- Худди сиз билан бирга бўлгандек, Колизейни сайр қилиб юрганда.
- Ойдинда денг?
- Ҳа.
- Иккалангизми?
- Ҳа, шундай деса ҳам бўлади.
- Суҳбатингиз...
- Ўлганлар ҳақида бўлди...
- Бу жуда қизик, албатта, – деди Альбер. – Лекин ана шундай сайр пайтида бу гўзал графиня билан ҳамроҳ бўлиш менга насиб этганда, мен у билан фақат тириклар ҳақида суҳбат қиласдим.
- Эҳтимол панд еб қоларсиз.
- Ваъдангизга мувофиқ ҳозир сиз мени у билан таништирасизми?
- Парда тушғани ҳамоно.
- Лаънати биринчи парда қачон тамом бўларкин?
- Охирини тингланг жуда таъсирли, Козелли шу ерини жуда боллаб ижро этади.
- Тўғри, бироқ қоматни қаранг, қоматни!
- Шпех юракларни зabit этиб олади-да...
- Зонтаг ва Малибрани эшитгандан кейин бошқаси ёқармикин кишига...
- Морианинг гўзал мактабини инобатга олмайсизми?
- Қора сочлар олтин соч бўлиб куйлаганда менинг ғашим келади, мен буни ёқтирумайман.
- Азизим, – деди Франц графиня ложасидан кўз узмай ўтирган Альбердан юзини ўтириб, – сизнинг кўнглингиз бирор нарсани ёқтириши жуда қийин экан-да!

Ниҳоят, виконт де Морсернинг орзуси ушалиб, парда ёпилиди, Альбер сочларини, галстугини ва енгларининг учи-

ни тузатиб, шляпасини олди-да, Францга мен тайёрман, деди.

Францнинг савол назари билан қарашига графиня, сизни кутяпман деб имо қилган эди, шу сабабли у Альбернинг истагини дархол бажо келтириб қўя қолди. Франц жўраси билан амфитеатрни айланиб ўтиб, графиня бандқилиб ўтирган тўртингчи ложа эшигини тақиллатди. Эшик очилди.

Графиня ёнида ўтирган ёш йигит дарҳол жойидан турди-да, итальянпар одатига риоя қилиб, ўрнини меҳмонга берди, мабодо бошқа бирор киши ташриф буюргудек бўлса, меҳмон ҳам ўрнини бўшатиб бериши шарт эди.

Франц графиняга Альберни жамоатчилик ўртасида яхшигина нуфуз козонган ва ақли расо йигитлардан деб танишитирди. Чиндан ҳам шундай эди: Парижда Альбер ўраллашиб юрадиган жамоа ўртасида энг тўқис, бенуқсон оксус як ошиқлардан ҳисобланарди. Франц яна қўшнимча қилиб, Альбер сиз билан Парижда танишиб олмаганидан жуда афсусланди ва мендан бу хатони тузатишни ўтиниб сўради, деди. Унинг бу журъати беадабникка йўйилса, графиня кечирсинлар, деб илтимос қилди Альбер, деди Франц.

Бунга жавобан графиня назокатли эгилиб, салом берди ва Франц билан қўл бериб кўришди. Графинянинг таклифи билан Альбер унинг ёнидаги бўш курсига ўтирди. Франц орқадаги иккинчи қаторга жойлашди.

Альбер суҳбат учун жозибали мавзу топди: у Париж тўғрисида, умуман таниш-билиштар тўғрисида гап бошлади. Франц дўсти тўғри йўл топганини фаҳмлаб, унинг қўлидан катта дурбинни олди-да, томоша залини кўздан кечира бошлади.

Биринчи яруснинг биринчи қаторида ниҳоятда гўзал бир аёл ўтиради, у шарқ костюмида, костюм қадди-қоматига жуда қўйиб қўйгандай.

Унинг кетида ним қоронғида бир одам бор эди, унинг юзини аниқ кўриб бўлмасди.

Франц Альбернинг сўзини бўлди-да, графинядан эркакларнинггина эмас, хотинларнинг ҳам дикқат-эътиборини торта оладиган ўша албан аёлинни танийсизми деб сўради.

– Йўқ, танимайман, – деди графиня, – фақат мавсум бошидан Римда юрганини биламан. Театр очилган куни ҳам у

шу пожада ўтирган эди, бутун ой ичида қўйилган ҳамма спектакллардан биттасини ҳам қолдирмай томоша қилиб келяпти. Унга баъзан ёнида ўтирган зот ҳамроҳ бўлиб келади, баъзида хизматчи-ҳабаш кузатади.

– Унинг ҳусни-жамолига қойилмисиз, графиня?

– Қойилман, жуда гўзал аёл. Медора ҳам худди шундай латофатли бўлгандир.

Франц ва графиня бир-бирига жилмайиб қўйишили. Шундан кейин графиня Альбер сухбатини давом эттириди. Франц эса дурбинни кўзига тутиб, албан аёлининг жамолини томоша килди.

Балет бошланди, бу ажойиб балетни бутун Италияда шуҳрат қозонган машҳур Анри саҳнага қўйган эди. У кемада (сузувчи театрда) ҳалок бўлган эди, бу балетда ҳамма биринчи раққосдан охирги кичик ролдаги артист ҳам жон-жаҳди билан ўйнайди, ҳаммаси бир хилда имо-ишора қилиб, оёқ ёки кўлинини ҳам бирга кўтаришади. Бу балетнинг номи «Полиска».

Францнинг бутун эс-ҳуши ўша нотаниш жононда эди, балет қанчалик жозибадор бўлмасин, унга Францсира кара-май қўйди. Жонон эса саҳнадан кўз узмай балетни хузур этиб томоша қиласиди, унинг орқасида ўтирган эркакка келганда, у хореографик санъатнинг саҳнада ўйналаётган мўъжизасининг бошидан охиригача парво қилмай ўйкуни уради.

Ниҳоят балет тугади ва завққа тўлган томошабиннинг гулдорос қарсаклари остида парда ёпилди.

Операга балет номерлари киритиш Италияда одат туси-га кирган, шу сабабли танаффус жуда қисқа бўлади, шу муддат ичида ашупачилар ҳордик чиқариб, кийимини апмаштиради, раққослар эса машқ қилиб олишади.

Иккинчи бўлимнинг кириш мусиқаси бошланди. Оркестрнинг биринчи қўш овози кўтарилиши билан албанканинг мудроқ кавалери аста қаддини ростлаб хонимга яқин сурилди. Аёл орқага қараб унга бир неча сўз айтди-да, яна ложа барьерига суюниб олди.

Кавалернинг юзи ҳамон қоронғида кўринмай қолди. Франц уни яхши кўролмади.

Парда кўтарилди. Франц нотаниш ойимчадан беихтиёр юз ўгириб, саҳнага, артистларга қаради.

Иккинчи бўлим, дуэт билан бошланди. Парижина тушида Угода ошиқ эканини Аццога айтиб қўяди, алданган эррашк қилиб жизғанаги чиқади, ниҳоят, хотинининг вафосизлик қилганига амин бўлгач, уни уйғотади-да, қасос ола-жагини билдиради.

Бу машҳур Доницети қалами билан ёзилган энг таъсирли, энг драматик дуэтлардан бири. Франц буни учинчи марта эшитиши, у унчалик мусиқапараст бўлмаса-да, дуэт қаттиқ таъсир этди. Франц шу сабабли кўпчиликка қўшилиб чапак чалмоқчи бўлганди, бирдан кўтарилиган кўллари тепада муаллақ бўлиб қолди ва оғзидан чиқаётган «Офарин!» сўзи ҳам ичига қайтиб кетди.

Бояги нозанин ложасида ўзини орқага, қоронғига олиб ўтирган киши ўрнидан рўйи-рост турган эди, унинг юзи чироқда яққол кўринди, у Монте-Кристо оролида истиқомат қилувчи сирли зот эди. Франц кечагина Колизей вайронасида уни гавдасидан ва овозидан таниб олганди.

Бу ғалати, сирли сайёхнинг Римда истиқомат қилишига энди ҳеч шубҳа қилиш мумкин эмасди.

Францнинг хижолат тортгани юзидан билиниб қолди шекилли, графиня унга қараб кулиб юборди ва нима бўлди сизга, деб сўради.

– Графиня, – деди Франц. – Мен сиздан ҳозиргина албанкани танийсизми, деб сўраган эдим. Энди яна бир нарсани сўрамоқчиман: унинг эрини танийсизми?

– Хотинини қанчалик танисам, эрини ҳам шунчалик танийман.

– Унга эътибор бердингизми?

– Мана, чиндан ҳам французыча савол! Сиз яхши биласизки Италия аёллари фақат севганини инобатга олади.

– Бу ҳақ гап, – деди Франц.

– Ҳар ҳолда, – деди графиня Альбернинг дурбини билан ўша пожага қараб, – афтидан, у яқинда гўрдан чиққанга ўхшайди. Бу одам гўрковнинг ижозати билан тобутдан чиқиб келган мурданинг худди ўзи. Қаранг рангида жичча ҳам кон йўқ-а.

– У ҳамиша шунақа.

– Ие, сиз ҳали уни танийсизми? – деди графиня, – у вакт да унинг кимлигини мен сиздан сўрашим керак экан-да.

- Чамамда, мен уни қаердадир күрганман.
- Тушунарли, – деди графиня гүзәл елкаларини силкитиб, – уни бир күрган киши ҳеч унутмаса керак.

Франц сирли нотаниш зот мендагина эмас, бошқаларда ҳам катта таассурот қолдираётган экан, деб ўйлади.

- Ким деб ўйлайсиз бу зотни? – сұради Франц графиня унга яна дурбинни түғрилаётганды.

– Бу зот бутун вужуди билан лорд Рутвеннинг худди ўзи.

Байроннинг номи яна тилга олинини Францни ҳайратда қолдирди, бирор киши гүрдан чикқан қонхўрлар чиндан ҳам борлигига ишонтира олса, Франц ўша қонхўрлардан бири деб мана шу кишини ҳисобларди.

- Мен бу зотнинг кимлигини билишим керак, – деди Франц ўрнидан күзғалиб.

– Йўқ, йўқ! – деди хитоб қилиб графиня. – Кетманг, мени кузатиб қўясиз, рухсат бермайман сизга.

Франц графинянинг қулогига шивирлади:

– Сиз ҳали, шунақа қўрқоқмисиз?

– Менга қаранг! – жавоб қилди графиня. – Ахир Байрон менга гүрдан чикқан қонхўрлар борлигига ишонаман деб онт ичган, уларни ўз кўзим билан кўрдим, деб ишонтирган. У менга бу қонхўрларнинг қиёфасини тасвир этиб берганди... Улар худди ана шу зотга ўхшайди, кора соч, кўзлари ҳамиша ёниб турди, мурда каби бўзарган, унинг хотини ҳам бошқаларга ўхшамайди, қаранг... У қандайдир грек аёли, ёки... унинг ўзи каби сеҳргарга ўхшайди... Борманг улар ёнига, илтимос қиламан. Жуда зарурат бўлса эртага ахтариб топарсиз уни, бугун рухсат беролмайман.

Графиня ўрнидан туралди, «мен спектаклнинг охири гача туролмайман, кетишим керак, меҳмон чақирганман, наҳот мени кузатиб қўйишни истамасангиз? Ахир бу одобдан эмас-ку», деди.

Франц итоат этишга мажбур бўлди, шляпасини кийди, ложа эшигини очди-да, графиняни қўлтиқлаб олди.

Чиндан ҳам графиня жуда ваҳимага тушиб қолган эди. Францнинг ўзи ҳам ўтган воқеаларни эслаб беихтиёр сеска-ниб кетди. Қўлтиғидан тутиб извошга ўтқазганда графиня дир-дир титраётган эди.

Франц графиняни уйигача кузатди, хонимникида ҳеч қандай меҳмон йўқ эди, кутиб турган бирор киши ҳам кўринмади. Франц мени алладингиз, деб койинди графинядан.

– Ростдан ҳам тобим қочди, – деди графиня, – ёлғиз бўлишим керак. Ўша кишини кўриб, дилим вайрон бўлди.

Франц қулгига олмоқчи бўлди.

– Кулманг, – деди графиня, – сиз куладиган ҳеч нарса йўқ бунда. Ваъда беринг...

– Нимага?

– Аввало менга сиз айтганингизни қиламан, деб сўз беринг.

– Барча истакларингизни бажо келтиришга ваъда бераман, бироқ ўша кишининг кимлигини билиш истагидан воз кечолмайман. Мен унинг кимлигини, қаерданлигини ва қаёққа бораётганини билишим шарт. Нима учун албатта билишим кераклигини баъзи сабабларга биноан сизга айтмолмайман.

– Унинг қаерданлигини билмайман, аммо қаёққа бораётганини айтишим мумкин: у тўппа-тўғри дўзахга боряпти.

– Қўйинг бу гапни, – деди Франц, – ҳали, мендан нимани талаб қилмоқчи эдингиз, айтинг.

– Ҳа, айтмоқчи, ҳозир тўғри меҳмонхонага боринг, бугун у одам билан учрашаман деб овора бўлманг, хайрлашадиган киши билан учрашадиган киши ўртасида қандайдир боғланиш бўлади. Мен билан ўша киши ўртасида воситачи бўлиб қолманг. Эртага истаганингизча унинг кетидан кувинг, лекин агар мени кўркиб юраги ёрилмасин десангиз, уни менга зинҳор рўпара қилманг. Энди хайр, яхши ухланг, мен эса мижжак қоқмай чиқсан керак.

Графиня ичкарига кириб кетди. Франц эса бу аёл ҳазиллашдими ёки ростакамига қўрқдими деб тушунолмай қолди.

Франц меҳмонхонага қайтганда Альбер халат, хонаки шим кийиб, оғзида папирос, юмшоқ курсида талтайиб ўтирганди.

– Э, ўзларими, – деди Альбер, – мен сизни эрталабгача қайтмаслар деб ўйлагандим.

– Менга қаранг, Альбер, – деди Франц, – мен сизга қувониб шуни айтайнки, сиз Италия аёллари ҳақида мутлақо

ютүгри фикрда экансиз. Менинг фикримча, ошиқ-маъшуқлик борасида ишингиз ўнгидан келмаётгани эс-хушиңгизни жойига келтириб қўймоги керак эди.

– Хўш, нима қил дейсиз? Бу хотинларнинг ичидағини ким билиб ўтирибди? Кўлингизни олиб маҳкам сиқишиади, шивирлашиб гаплашишиади, кузатиб қўйишга сизни мажбур этишиади-ю, шундан нарига ўтишмайди. Париж хоними шуларнинг ўндан бирини қилса тамом-вассалом, дарҳол обрўйини бир пул қиласди қўяди!

– Ҳамма гап мана шунда. Уларнинг сир сақлайдиган ҳеч нарсаси йўқ, улар гўзал мамлакатда Данте айтгандек, қуёшнинг ёрқин нуридан ўзларини панага олмай яшайдилар. Шунинг учун ҳам улар на ишвани, на ноз-карашмани биладилар. Бунинг устига графиня жуда қўрқиб кетганини ўзингиз кўрдингиз-ку.

– Кимдан қўрқди, графиня? Рўпарадаги пожада бир нозанин грек аёли билан ўтирган жанобданми?.. Мен ҳам уларнинг кимлигини билиш истагида эдим ва даҳлизда жўрттага тўқнаш келдим. Сизнинг у одам ҳақидағи гапларнингиз мени таажжубга солади! У жуда қадди-қомати келишган гўзал киши, кийими башанг, афтидан, кийимларини бизнинг Блен ёки Юмани тикса керак. Тўғри, унинг юзи бир оз бўзарган, аммо биласизки, оқсуяклар рангпар бўлади.

Франц илжайиб қўйди: Альбер юзим оппоқ деб ўйларди.

– Менинча ҳам, – деди Франц, – графиня бўлмагур нарсаларни хаёлига келтириб у кишидан қўрқиб юрибди. У бирор нарса дедими?

– Деди, бироқ янгича грек тилида. Мен буни бузиб айтилган бир нечта грекча сўздан фаҳмлаб олдим. Азизим, шуни билиб қўйингки, мен коллежда ўқиганимда грекчадан ҳаммадан ўзиб юардим.

– У янгича грек тилида гапирдими?

– Шунга ўхшади.

– Шубҳасиз, – шивирлади Франц, – бу ўша зотнинг ўзи!

– Нима дедингиз?

– Ҳеч нима. Сиз бу ерда нима қилдингиз?

– Сизга ҳадя тайёрладим.

– Қанақа ҳадя!

– Извош топниш қийинлигини ўзингиз биласиз.

– Билгандың қандок, Киши құлдан келадиган ҳамма ҳунарни ишлатиб күрдик, аммо бирорта нарса тополмадик.

– Менда ажайиб бир фикр туғилди.

Франц Альберга инонмай қараб қўйди.

– Азизим, – деди Альбер, – сиз менга ишонч билан қарадингиз, бунинг боисини билсан бўладими?

– Фикрингиз мабодо айтганингиздек соз бўлса, айтишим турган гап.

– Қулоқ солинг.

– Икки қулоғим сизда.

– Извош тополмаймизми?

– Тополмаймиз.

– Отлар ҳам топиб бўлмайдими?

– Топиб бўлмайди.

– Тўрт ғилдиракли аравани-чи?

– Эҳтимол топиб бўлар.

– Иккита ҳўқизни-чи?

– Эҳтимол.

– Демак, азизим, бизга мана шуниси керак! Мен аравани турли рангларга бўятираман, ўзимиз неапол ўроқчилари кийимини кийиб оламиз-да, худди Леопольд Робернинг машҳур суратининг ўзи бўламиз-кўямиз. Агарда жуда ўхшаб тушиши учун графиня ҳам Поццуолими ёки Сорренто дехқон аёлининг кийимида чиқишга рози бўлса маскарадимиз яна ҳам соз бўлади. Графиня ҳусни баркамол аёл, уни албатта «Гўдакли аёл» картинасининг оригинални деб қабул қилишлари турган гап.

– Худо ҳақи, – деди Франц, – бу гап жуда ҳақ гапларни айтяпсиз, чиндан ҳам бу жуда яхши фикр.

– Ватанпарварликни ҳам учига чиқарадиган фикр, бу билан биз дангаса, ишёқмас қиролларимиз даври-давронини бир карра ҳамманинг хотирига солиб ўтамиз! Римлилар жаноблар! Сизлар отларимиз, извошларимиз етишмайди, шунинг учун лаццаронлар каби кўчаларимизда яёв санғиб юраверасизлар-да, деб ўйлаган эдингиз, ундан бўлса, ташвишланмай қўя қолинг, биз извошни ўзимиз кашф этамиз.

– Бу дохиёна кашфиётингизни аллақачон бирор кишига айтдингизми?

– Хўжайнинимизга айтдим. Театрдан қайтиб уни бу ерга чақирдим ва унга бу тилагимни изҳор этдим. У бундан осони йўқ, деди. Ҳўқизларнинг шохларига зарҳал суртиш керак дедим, у бунга уч кун вақт керак деди, бундан воз кешишга тўғри келади.

– Қаерда у?

– Ким?

– Хўжайн.

– Аравага кетди. Буни эртага қолдириб бўлмайди.

– Бугуноқ бизга жавобини айтадими?

– Мен уни кутиб ўтирибман.

Шу пайт эшик қия очилиб, маэстро Пастринининг калласи кўринди.

– Permesso?²⁵ – сўради у.

– Албатта мумкин! – деб хитоб қилди Франц.

– Хўш нима бўлди? – сўради Альбер. – Бизга арава ва ҳўқизлар топиб келдингизми?

– Ундан яхшироғини топиб келдим, – деди хўжайнин ўзидан жуда мамнун ҳолда.

– Қадрли хўжайнин, эҳтиёт бўлинг, – деди Альбер, – яхшилиқдан яхшилик ахтармайдилар.

– Зоти шарифлари мендан умидвор бўлаверсинлар, – деди гердайгансимон маэстро Пастрини.

– Хўш, нима гап ўзи? – сўради Франц.

– Сиз билан бир қаватда граф Монте-Кристо истиқомат қилаётганидан хабарингиз борми?

– Нега хабаримиз бўлмас экан, – деди Альбер, – у зоти шарифларнинг марҳамати билан иккимиз худди потин маҳалласининг студентига ўхшаб бу ерда тиқилишиб ётибмиз-ку.

– У ишларинг ўнгидан келмаганини эшишиб, ўз извошидан икки ўрин ва Росполи саройида банд этган деразаларидан икки жой таклиф қиласпти.

Альбер билан Франц бир-бири билан кўз уриштириб олди.

– Ҳеч танимаган кишининг таклифини қабул қисак жоиз бўлармикин? – деди Альбер.

²⁵ Мумкинми? (италь.)

– Граф Монте-Кристо деганингиз ким ўзи? – сўради Франц.

– Аниқ билмайман, аммо сицилиялик ёки малъталик донгдор ва бадавлат тўралардан бўлса керак.

– Менимча, – деди Франц Альберга, – маэстро Пастринининг гапи рост бўлса, бу граф сингарилар бизни бошқача таклиф этган бўларди.

Шу он эшик тақиллади.

– Киринг, – деди Франц.

Олифта кийинган қарол кириб остона олдида тўхтади.

– Граф Монте-Кристо мени барон Франц д'Эпине ва ви-конт Альбер де Морсер ҳузурига йўлладилар, – деди қарол.

Сўнг у хўжайнинг иккита ташриф қозози узатди, хўжайнин эса йигитларга берди.

– Граф Монте-Кристо, – деди қарол, – қўшни сифатида эртага эрталаб сизга ташриф буюрмоқчилар, руҳсат қилишингиз ва ўзингизга бир вақтни белгилашингизни илтимос қиляптилар.

– Ҳеч қандай эътиrozга ўрин қолмади, – деди Альбер оҳиста Францга, – ҳаммаси жойида бўлаяпти.

– Графга айтинг, – жавоб қилди Франц, – биринчи бўлиб биз ташриф этайлик жанобларининг ҳузурига.

Қарол чиқиб кетди.

– Назокат борасида басма-бастга ўтдик энди, – деди Альбер, – маэстро Пастрини, ҳақ гапни айтган экансиз, Граф Монте-Кристо жуда раъй-андишали зот экан.

– Демак, сиз унинг таклифини қабул қилдингизми? – сўради Пастрини.

– Албатта, – жавоб берди Альбер, – бироқ очиғини айтсан, аравамизга ачиняпман. Агар ўша Росполи саройининг деразасидаги жой бўлмаганда, мен сўзсиз, илгариги фикримда турган бўлардим. Сиз нима дейсиз бунга Франц?

– Мени ҳам фақат ўша сарой деразаси тортияпти-да, – жавоб қилди Франц.

Росподи саройидан икки жойнинг таклиф этилиши Францга Копизейда нотаниш зот билан транстеверинлик ўртасидаги сухбатни эслатди. Франц ўйлаганидек, плаш кийган одам Аржентина театрида уни қизиқтириб қўйган одамнинг ўзи бўлса, уни қўради ва сўзсиз ҳамма сирларни билиб олади.

Франц кўп вақтгача ухлай олмади, нотаниш одам ва эрталабки учрашиш тўғрисида фикрлари чувалашиб ҳаяжонга солаверди уни. Ҳақиқатан ҳам эрталаб ҳамма нарса аён бўлиши керак, бу гал Монте-Кристо оролининг сирли хўжайини, агар унда Гигеснинг сеҳрли узуги бўлмаса, Францдан қочиб қутуполмайди.

Франц уйғонганида ҳали соат саккиз ҳам бўлгани йўқ эди.

Эрталаб туришга одатланмаган Альбер эса қаттиқ уйқуда эди.

Франц хўжайинни чақиртириди. У келиб одатдагича таъзим билан саломлашди.

– Маэстро Пастрини, – деди Франц, – янглишмасам, бу гун кимдир қатл этилса керак?..

– Ҳа, шундай, жаноблари тўғри айтдилар. Бу қатлни кўрадиган деразани топгин дерсиз, бироқ энди топиш қийин, кечиқдик.

– Мен ундей деяёттаним йўқ, – деди Франц. – Мабодо бу манзарани кўрмоқчи бўлганимда Монте-Пинчодан жой топардим.

– Йўғ-э, нима қиласиз у ерни тўлдириб ўтирадиган яланг-оёқларга кўшилиб.

– Жуда тўғри айтасиз, мен бормайман. У ерга бормаслигим керак, – деди Франц, – лекин баъзи маълумотларни олишим керак-да.

– Қанака маълумот?

– Жазога ҳукм қилинганлар сони, уларнинг исми ва қай усулда қатл этилаётгани тўғрисидаги маълумотларни-да.

– Бундан осони йўқ, жаноблари хотиржам бўлсинлар. Менга ҳозир tavolette ни келтиришди.

– Tavolette нима ўзи?

– Бу тахталар, уларни қатлдан бир кун олдин кўчаларнинг бурчакларига осиб қўйишади, уларда жиноятчиларнинг исми, жинояти ва қатл этиш усули ёзиб қўйилади, токи диндорлар худодан уларнинг гуноҳини кечиришини сўраб дуо ўқисинлар.

– Сизга ҳам диндорларга қўшилиб дуо ўқисин деб олиб келадиларми tavoletteни? – сўради Франц унга ишонмай.

– Йүқ, жаноб, ундей эмас. Мен афишаларни ёпишириб юрадиган киши билан келишиб олганман, у театр афишалари билан биргэ ўша эълонни ҳам келтиради, меҳмонларим орасида қатлни кўришга қизиқадиганлар чиқиб қолса, бу эълонни кўриб маълумот олади қўяди.

– Сиз мулозаматни жудаям жойига қўяркансиз-да! – деди Франц.

– Мен, – деди илжайиб маэстро Пастрини, – лутф айлаб меҳмонхонага ташриф буюрган олижаноб хорижийларга ўнғайлик туғдириш учун кўлимдан келганча ҳамма нарсани таҳт қилиб қўяман.

– Ўз кўзим билан кўриб турибман буларни, қадрли хўжайин, амин бўлинг, мен буни ҳаммага айтаман, албатта. Энди ўша tavolettedan биттасини олиб келинг, ўқиб чиқайин.

– Ҳозир, – деди хўжайин эшигини очиб, – биттаси зина олдидаги майдончага осисин деган эдим.

У хонадан чиқди-да, михга илиб қўйилган «таволетта»ни олиб келиб Францга берди.

Мана у афишанинг айнан таржимаси:

– Ҳаммага маълум бўлсинки, 22 февраль, сесланба, карнавалнинг биринчи кунида олий трибуналнинг ҳукмига мувофиқ Пьяцца-дель-Пополода қуйидаги жиноятчилар қатл қилинади: Андреа Рондоло, у муқаддас Иоан патеранский чверковининг кашиши, ҳурмат-эътиборли Чезаре Торлинини ўлдирғанликда айбланади, Рокка Приори деб пақаб берилган Пеппино: бу манфур қароқчи Луиджи Вампа ва унинг шайкаси билан шерикликда айбланади.

Биринчиси mazzolato қилинади.

Иккинчиси decapitato қилинади.

Тақводор зотлар худодан бу икки қабиҳ жиноятчига чин кўнгилдан тавба-тазарру қилишларини тилаб дуо қилишга даъват этилади».

Бу икки кун олдин Франц Колизей вайронасида эшитган гапларнинг худди ўзи эди. Программада ҳеч қанақа ўзгариш бўлмабди: жазога тортилганларнинг номи, уларнинг жинояти, катл этиш усули ўша ерда айтилгандек.

Хуллас, транстеверинлик Луиджи Вампа, плаш кийган одам эса Порте-Беккио ва Тунисдагидек Римда ҳам хайри-

Эҳсон улашишни давом эттириб юрган Синдбод-Денгиз сай-еҳининг ўзи бўлса керак.

Соат ҳам тўққиз бўлди, Франц дўстини уйғотмоқчи бўлиб турган эди, Альбернинг ўзи ётоқхонадан батамом кийиниб чиқди. Афтидан, карнавал ҳақидаги ўй-хаёллар уни тинч қўймаган шекилли, Франц ўйлаганидан анча олдин туриб шайланиб олган.

– Синъор Пастрини, – деди Франц хўжайинга мурожаат қилиб. – Мана иккимиз тайёр бўлиб олдик, энди граф Монте-Кристо ҳузурига ташриф буюраверсак бўлармикин?

– Албатта, – деди хўжайнин, – граф Монте-Кристо саҳармардонда ўрнидан туришга одатланган, уйқудан турганига икки соатча бўлгандир менимча.

– Демак, сизнингча, борсак безовта қилиб қўймаймизми у жанобларни?

– Асло.

– Ундей бўлса, қани Альбер, тайёрмисиз?

– Тап-тайёрман, – деди Альбер.

– Қани борайлик, – қўшнимиз бизга иззат-ҳурмат кўрсатгани учун миннатдорчиллик билдирайлик.

– Кетдик!

Франц билан Альбер айвончадан бир қадам ташласа, бас, граф остонасида бўлишади. Бироқ хўжайнин упардан олдин бориб қўнғироқ тумачасини босди, қарол эшикни очди.

– I signor francesi²⁶, – деди Пастрини.

Қарол таъзим қилди-да, ичкарига таклиф этди.

Улар ҳашамдор икки хонадан ўтиб (маэстро Пастрини меҳмонхонасида бунчалик бой жиҳозланган хона бўлишини икки оғайни ҳеч кутмаган эди), жуда соз жиҳозланган меҳмон кутадиган хонага киришди. Ерга турк гилами тўшалган, юмшоқ, қулай курсилар меҳмонларни ҳордиқ чиқаришга таклиф этиб, қўксини очиб тургандай. Деворларда машҳур рассомларнинг суратлари ва безакли мигтилар, эшикларда эса ранго-ранг пардалар.

– Мұхтарам меҳмонларга малол келмаса, ўтириб ҳордиқ чиқарсалар, мен бориб графга хабар қиласайин.

²⁶ Жаноб французлар (италь.).

У иккинчи эшикка кириб кетди.

Эшик очилиши билан ичкаридан удинг овози эшитилди, бироқ шу он жимиб қолди. Меҳмонхонада кутиб ўтирган йигитлар мусиқанинг фақат бир пардасини эшитишиди.

Франц ва Альбер кўз уришириб олишди-да, яна хонадаги жиҳозларни суратларни ва яроғ-аслаҳаларни кўздан кечиришда давом этишди. Улар қараган сари буюмлар гўзап, кўркам кўринарди.

– Хўш, – мурожаат қилди жўрасига Франц, – хўш, буни-сига нима дейсиз?

– Менинг ўйлашимча, бу қўшнимиз испан фонди касод бўлганда найранг ишлатиб ютиб чиқсан биржадаллопи ё бўлмаса маҳфий равишда саёҳат қилиб юрган князь бўлса керак.

– Жим! – деди Франц. – Биз буни ҳозир билиб оламиз, ана ўзи ҳам келяпти.

Эшик гийқиллаб очилди, пардалари икки томонга йигиди, остонаяда мана шу бойликлар эгаси пайдо бўлди. Альбер унинг истиқболига чиқди, Франц турган жойида қотиб қолди.

Кириб келган киши ўша плашли, пожадаги нотаниш, Монте-Кристо оролидаги сирли мезбоннинг ҳудди ўзи эди.

XIV. MAZZOLATA

– Мұхтарам жаноблар, – деди граф Монте-Кристо, – илгарироқ бориб сизни таклиф қилолмадим, узр сўрайман, аммо жуда эрта борсам ташвишга солиб қўяманми, деб қўрқдим. Бунинг устига, жаноблар, ўзимиз ташриф буорамиз, деганлари сабабли истаклари бажо келтирилсин деб қўя қолдим.

– Биз сиздан минг-минг карра миннатдормиз, граф, – деди Альбер, – сиз чиндан ҳам мушкулимизни осон қилдингиз. Биз энди катта арава кашф этаётганимизда сиз, мурувватли жанобларининг таклифини олдик.

– Ҳамма айб мана бу бефаросат Пастринида, – деди граф йигитларни диванга таклиф қилиб. – Сизнинг шунча азият

чекканингизни менга айтмабди. Мен эса ёлғыз зерикіб, құшніларим билан қандай қилиб танишиб олсам экан деб хит бўлиб юрган эдим. Бирор ёрдам қилишим мүмкнілігиги ни билгач, дарҳол танишиб олишга ҳаракат қилдим.

Графнинг бу илтифотли сўзларига, йигитлар таъзим-ла ташаккур изхор этиши. Франц саросимага тушиб ғиқ этмай турарди: афтидан, граф таниш эканини билдиришни истамади, буни кўрган Франц биринчи учрашувни эсига солайми ёки янги далилларни кутиб сабр қиласми, деб иккиланиб қолди. Бунингустига агар кеча ложада кўрган одам шу эканига имони комил бўлса-да, бироқ ундан бир кун илгари Колизейдаги одам ҳам шу эканини тасдиқлай олиши қийин эди, шу сабабли у сабр этишга ва графга ҳеч нима демай ўзини билмасликка олишга қарор қилди. Яна Франц Монте-Кристонинг сирини билгани учун ўзини устун деб билар, граф эса яширадиган ҳеч нимаси йўқ Францни тазйик остига ополмасди.

Ҳар қалай Франц ўзига шубҳали туюлган баъзи нарсаларни аниқлаб олишда ёрдам бериши мүмкун бўлган масалада сўз очишга аҳд қилди.

– Сиз бизга извош ва Росполи саройи деразаларидан жой бериб, химмат қипдингиз, – деди у, – энди Пьяцца-деп-Пополодан ҳам, итальянлар таъбири билан айтганда, бирор «пост», яъни кузатиш жойи олиш йўлини ўргатиб қўёлмайсизми?

– Э, ҳа, – деди бепарво оҳангда граф Морсерга қаттиқтиклиб, – айтганча, бугун Пьяцца-дель-Пополода қандайдир қатл бўлади шекилли.

– Ҳудди шундай, – деди Франц графнинг ўзи у истаган мавзуда сўз бошлаётганидан қувониб.

– Тўхтанг, мен кеча бошқарувчимга бу иш билан шуғуланишни топширувдим шекилли. Эҳтимол, бу масалада ҳам сизга ёрдам бериш қўлимдан келиб қолар.

У канопни тортиб уч марта қўнғироқ чалди.

– Сиз бирор марта ўз вактингизни тўғри тақсим этиш ва хизматчиларнинг у ёқ-бу ёққа югуришларини камайтириш йўллари тўғрисида ўйлаб кўрганмисиз? – деди у Францга. – Мен бу масалани ўрганиб чиқдим: камердинерга бир марта, эшик оғасига икки марта, иш бошқарувчига уч марта

құнғироқ чаламан. Шу йүсінда бир зум ҳам ортиқча вақт сарф этмайман, біттә сүзни ҳам бекорга айтмайман. Мана бошқарувчим келди.

Хонага Синабод ғорига Францни олиб кирган контрабандисттінг худди ўзига ўхшаган, қирқ беш ёшларға бориб қолған киши кирди да, ўзини танимасликка олиб туралады. Франц графнинг амри шундай бұлса керак, деб тушунди.

– Жаноб Бертуччо, – деди граф, – кеча Пьяцца-дель-Пополога қараган дераза топинг деганим эсингиздами?

– Ҳа, эсимда, жаноби олийлари, – деди бошқарувчи, – бироқ жуда кечикиб қолған эканмиз...

– Йұғ-ә! – деди граф хитоб-ла қовоғини солиб. – Мен сизга албатта дераза керак менга деган әдим-ку!

– Жаноби олийлари, деразаны оласыз албатта, бироқ уни князь Лобаньевга бериб қўйишган экан, шунинг учун юзни тўлашга мажбур бўлдим...

– Майли, майли, жаноб Бертуччо, меҳмонларимни майдада гаплар билан бошини қотирманг. Деразани топибсиз, бўлти, демак иш – жойида. Деразанинг адресини извошчига айтиб, зинада кутинг, бизни кузатиб қўясиз. Сизга рухсат.

Бошқарувчи таъзим қилди да, эшик томонга бурилди.

– Яна бир илтимос, – деди граф, – марҳамат қилиб Пастринидан сўранг – «таволетта» олганмикан, агар мумкин бўлса қатпрограммасини бериб юборсин менга.

– Ташвишга ҳожат йўқ, – деди Франц чўнтағидан ёзув дафтарчасини олиб, – уни мен кўриб ёзиб олган әдим, мана.

– Жуда соз. Ундай бўлса, жаноб Бертуччо, сиз кетаверинг, бошқа гапим йўқ сизга. Тайнинланг, нонуштани қачон келтиришларини бизга хабар қилишсин. Мен билан нонушта қиласиз деган умиддаман, тўғрими? – деди у меҳмонларга мурожаат қилиб.

– Ахир граф, – деди Альбер, – сизни ташвишга солиб қўямыз-ку.

– Ҳечқиси йўқ, аксинча, мени хурсанд қиласиз. Ахир вақт соати келиб Парижда мени, биронтангиз ёки икковингиз меҳмон қиласиз. Жаноб Бертуччо, айтинг, уч кишига овқат келтиришсин.

У Францнинг қўлидан дафтарчани олди.

— Аха, аха, — деди граф бепарво охангда гүё театр афишасини ўқиётгандек, — «...22 февралда... қатп қилинади: Андреа Рондоло, у муқаддас Иоанн Латеранский черкови-нинг кashiши ҳурмат-эътиборли дон Чезаре Торлинини ўлдирганликда айбланади. Рокка Приори леб лақаб берилган Пепино: бу манфур қароқчи Пунджи Вампа ва унинг шайкаси билан шерикликда айбланади...» Оҳо!.. Биринчи-си mazzolata қилинади. Иккинчиси decapitafo қилинади». Ҳа, — деди граф, — чамамда, ҳаммаси худди шундай содир бўлиши керак эди, бироқ кеча бу маросимнинг тартиби ўзгарган бўлса керак.

— Шундайми ҳали? — деди Франц.

— Ҳа, мен буни кеча кардинал Роспильозидан эшигандим, жиноятчилардан бирининг қатп муддати кейинга сурилиди.

— Қайсисиники? Андреа Рондолоникими? — сўради Франц.

— Йўқ, — деди граф, — иккинчисиники (у гүё исмини эслабўлмаётгандек дафтарчага қаради)... Рокка Приори лақабидаги Пепинони. Жиноятчининг калласини кесадиган машинани кўришдан маҳрум бўлдингиз, mazzolatani кўрасиз, биринчи гал кўргандагина эмас, ҳатто иккинчи марта кўрганда ҳам бу жуда завқли манзара. Машинада калпани шартта кесиб ташлаш (балки буни сиз кўргандирсиз) жуда оддий, зерикарли манзара, унда қўйқисдан, кутилмаган ҳолда юз берадиган ҳеч нарса йўқ, қатлнинг бу хилди жаллод қўлида пичоқ титрамайди, тегмасдан ўтиб кетмайди, граф де Шале калласини олиш тўғрисида Ришелъедан алоҳида фармон олган солдатга ўхшаб жаллод пичогини айбдорнинг бўйнига ўттиз марта теккизисб қайтиб олмайди. Қўйинг, — деди граф жирканиб, — айбдорга азоб бериш ма-саласига келганда европаликларингизни менга пеш қипманг, улар бу борала жуда гўл, қаҳр-ғазаб нималигини билмайдиган гўдак.

— Граф, — деди Франц, — ер куррасининг турли ҳалқларида қатп этиш усулларини бир-бирига солиштириб ўрганиб чиққансиз шекилли.

— Мен кўрмаган усул кам бўлса керак ҳар ҳолда, — деди совуқонлик билан граф.

– Наҳотки сиз шундай разил, даҳшатли манзаралардан завқлансангиз?

– Биринчи марта жиркандим, иккинчи гал парвойи фалак ўтирдим, ахири бориб қизиқадиган бўлиб қолдим.

– Қизиқадиган? Бу даҳшат-ку!

– Нега энди? Турмушда энг муҳим нарса – ўлим. Шундай экан, жоннинг танни қандай тарқ этишини ва кишилар ўз хулқи-атвори, мижози, ҳатто туб жойининг урф-одатига мувофиқ борлиқдан йўкликка ана шу охирги қадамни қандай ташлашини кўриш завқли, қизиқарли эмасми? Амин бўлингки, ўлаётганларни қанча кўл кўрсангиз, ўлиш шунча енгил бўлади, шу сабабли ўлим гуноҳни ювиш эмас, қатлдир.

– Сўзларингизга унчалик ақлим бовар қилмаяпти – деди жавобан Франц, – фикрингизни аниқроқ қилиб тушунтириб беринг, мен жудаям қизиқиб қолдим.

Граф бошқа одамларга ўхшаб бўриқиб кетмади, аксинча юзидан заҳар томиб:

– Менга қаранг, – деди. – Борди-ю, бирон киши отангизни, онангизни ёки маҳбубангизни, хуллас бирон-бир яқин кишингизни иссик бағрингиздан юлиб олиб, кўз кўриб қулоқ эшитмаган қийноқда, беадал азоб-уқубатда ўлишга мажбур қипса, қалбингиз мангуга бўш бўлиб қолади, юрак жароҳатидан умрбод қон томчилаб туради. Наҳотки сиз қотилнинг калласини гильотин пичоги сапчадек узгани билан жамият менинг иззат-нафсимни қондирди деб ҳисобласангиз? Ахир сиз ўша қотилнинг касру касофатига узок йиллар давомида руҳий изтироб чеккансиз, у бўлса бир зумгина жисмоний азоб чекди, холос.

– Биламан, – деди Франц, – инсоний одил суд кишига тасалли беролмайди. У фақат қонга қон, жонга жон олиши мумкин, унинг кўлидан келадигани шу, унга бундан ортиқча талаб қўйиб бўлмайди.

– Мен бу ерда, – деб давом этди граф, – ўз аъзоларидан бирининг ўлдирилишидан ўта ғазабга минган жамият қасосини, яъни жонга жон олишни тақдирлашини кўрсатадиган бир воқеа ҳақида гапиряпман. Аслини олганда, бизда киши бағрини минг пора қилаётган азоб-уқубатларнинг сон-саноги йўқ, аммо жамият буларни эътиборга олмайди

ва улар учун ҳатто ҳозир биз тилга олган осонгина усула
қасос олишни хаёлига ҳам келтирмайди. Ахир бизда турк-
лар қозыққа ўтказганидан, прокезлар томирларни ўйиб ол-
гандагидан баттарроқ, даҳшатлироқ қийноққа дучор эти-
лиши ҳам қарз, ҳам фарз бўлган жиноятлар йўқми? Бор,
бироқ парвойин-фалак жамиятимиз бу жиноятларни жазо-
га тортмай келади... Қани, айтинг-чи, бундай жиноятлар
йўқми?

– Бор, – деди хитоб қилиб Франц. – Дуэлни шунга чиқа-
риб қуишишган-да.

– Дуэль! – хитоб қилиди граф. – Мақсац фақат мўлжал
бўлиб қолғану, шу мақсадга эришиш учун толган воситала-
рини қаранг-а! Бир кимса маҳбубангиздан сизни жудо этса,
хотинингизни йўлдан урса, қизингизнинг номусини барбод
этса, ҳамма қаторида худодан баҳт-саодат ато этилишини
кутишга ҳақли ҳаётингизни ана шу одам бутунлай қайгу-
алам, азоб-уқубат гирдобига улоқтириб, абгор қилса-ю, сиз
унинг кўксига бир қилич санчиш билангина ёки пешона-
сига битта ўқ отиш билангина наҳотки қасосимни олдим
деб қаноат ҳосил қилсангиз? Асло! Бунинг устига, у кимса
кўпинча голиб чиқиб, одамлар кўз олдида ўзимни оқладим
ва худонинг муруъватига сазовор бўлдим, деб гердайиб юра-
ди. Йўқ, йўқ, – сўзини давом этди граф, – мабодо менда
ҳам қасос олиш зарурияти туғилиб қолгудек бўлса, асло
бундай қилиб қасос олмайман.

– Демак, сиз дуэлни инкор этаркансиз-да? Яккама-якка
жанг қилишдан воз кечаркансиз-да? – сўради графнинг
ғалати назариясидан таажжубланган Альбер.

– Йўқ, нега инкор қиларканман? – эътиroz билдириди
граф. – Менинг сўзларимга тўғри тушунинг: масхара қипса,
иззат-нафсимга тегиб нуфузимга путур еткизса, ёлғончига
чиқаришга уринса, шаппати урса, албатта, дуэлга чақириб
яккама-якка жанг қиламан, чунки жисмоний томондан чи-
ниқиб, жуда кўп ҳунар орттиридим, кўп йиллардан буён
хавф-хатарларга тик қарашга одатланиб келдим, шу сабаб-
ли душманимни ер тишлишиш мұқаррар эканига асло
шубҳа қилмай жанг қиламан. Аммо узоқ вақт беҳад оғир
азоб-уқубатларга солиб келган кишидан мен ҳам уни худди
шундай узоқ, чексиз қийноқларга дучор этиб қасос олган

бўлардим – ҳаётни тушга, ўнгни жаннатга айлантира олган қадими устозларимиз Шарқ кишилари айтганларидек, қонга қон, жонга жон олган бўлур эдим.

– Менимча, – деди эътиroz билдириб Франц, – модомики, сиз ўз хатти-ҳаракатингиз билан бир йўла ҳам суд, ҳам жаллод ролини ўйнамоқчи экансиз, у ҳолда қонун чегара-сидан чиқиб кетиб, ана шу қонун исканжасига ўзингиз тушиб қолишининг ҳеч гап эмас. Нафратнинг кўзи кўр бўлади, ғазабга минган пайт киши эс-хушини йўқотиб қўяди, қасос кайфига маҳлиё бўлган кишининг ўзи ҳам қон ютиб қақшаб қолиши эҳтимолдан холи эмас.

– Тўғри, агар у қашшоқ ва аҳмоқ бўлса шундай бўлади, лекин миллион-миллион бойликнинг эгаси ва ақли расо киши ҳеч вақт бундай ҳолга тушмайши. Жуда борса, у ҳозир биз тилга олган осонгина қатлига дучор бўлади, холос. Эсингизда бўлса керак, инсонпарвар француз революцияси илгариги тўрт нимта қилиш ва чархпалақка тортиш жазолари ўрнига мана шу жазони жорий этган эди. Қасос олингач, қатлнинг нима аҳамияти қолди унга? Афтидан, бечора Пеппинони «decapitato» усули билан қатл этмасалар керак, мен бундан бир оз афсусланяпман, чунки сиз бу усул қанча вақт олишини гапиришга арзийдиган нарсами-йўқми эканлигини ўз кўзингиз билан кўрган бўлур эдингиз. Жаноблар, карнавалнинг биринчи кунида бунақа гаплар билан бошимизни котириб ўтирганимизни қаранг-а! Нимадан бошланиб кетди бу сухбат? Ҳа, эсимга тушди! Сиз деразадан жой олишга истак билдиридингиз, бажонидил жойни муҳайё қиласиз, қани, аввало дастурхонга ўтирайлик, овқатни келтирдилар шекилли.

Чиндан ҳам меҳмонхонанинг тўрт эшигидан бири очилди-да, қароп кириб:

– Овқат тайёр, – деди.

Йигитлар ўринларидан туриб емакхонага ўтишди.

Ажойиб идишларга солинган мазали овқатларни баҳам кўраётгандা, Франц жўраси Альбердан кўзини узмасдан ва мезбоннинг гаплари унга қандай таъсир қилганини билишга уринарди. Аммо Альбер ўзига хос бепарволиги туфайли мезбоннинг бояги сўзларига унча эътибор бермаганиданми ёки дуэль масаласида граф Монте-Кристога ён бериб

күнгли тинчиганданми, ё бўлмаса Колизейдаги гап-сўзлар фақат Францга маълум бўлиб, бу галлар ёлғиз ана шу Францнинг ўзи учун чукур аҳамият касб этганиданми – ҳар ҳолда Альбернинг кўзларида ҳеч қандай ташвиш аломатлари сезилмасди. Деярли беш ойдан бўён дунёда энг бемаза ҳисобланган Италия таомларидан безор бўлган Альбер зўр иштаҳа билан овқатни туширмокуда эди. Граф эса овқатларга унчалик қарамас, меҳмонларга иззат-хурмат юзасидан аҳен-аҳенда бир чимдим олиб қўяр, йигитлар кетгач, ўзига алла-қандай ғалати ёки маҳсус овқат келтирилишини кутаётгани сезилиб туради.

Шу пайт Франц графиня Г.нинг театрда рўпарадаги ложада ўтирган кишини кўриб ўтакаси ёрилганини ва бу одам конхўр мурда деганини хотирига келтирди.

Нонуштадан сўнг Франц соатга қараб қўйди.

– Ҳа, нима бўлди? – сўради граф.

– Уэр, граф, – деди Франц, – бизнинг ҳали битмаган ишимиз кўп.

– Қанақа иш?

– Бизнинг ҳали карнавалда киядиган кийимимиз йўқ, бугун бусиз кўчада юриб бўлмайди.

– Хотиржам бўлинг. Пъяцца-дель-Пополода, чамамда, бизга алоҳида хона ажратилган, хоҳлаган кийим-бошни ўша ерга олдириб келаман, ўша хонадаёқ кийимимизни алмаштириб оламиз.

– Қатл тамом бўлгандан кейинми? – сўради Франц.

– Сиз қай вақтда десангиз, ўша вақтда: кейин десангиз кейин, олдин десангиз олдин ёки қатл вақтида десангиз – ўша вақтда.

– Жаллод кундаси рўпарасидами?

– Жаллод кундасини томоша қилиш ҳам байрам програмасига кирган.

– Менга қаранг, граф, мен Пъяцца-дель-Пополога боришдан воз кечдим, муруватингиз учун катта раҳмат, менга извошингиздаги ўрин ва Росполи саройининг деразаси кифоя. Пъяцца-дель-Пополодаги жойни хоҳлаган кишиига бера қолинг.

– Аммо огоҳ бўлингки, сиз жуда ажойиб-ғаройиб манзардан ўзингизни ўзингиз маҳрум этиб қўйяпсиз, – деди граф.

– Сўнг менга хикоя қилиб берарсиз, – деди эътиroz билдириб Франц – сизнинг ҳикоянгиз ўша манзарани ўз кўзим билан кўргандагидан кам таъсир этмас. Мен умуман, бу қатлни бир неча марта кўрмоқчи бўлиб ҳаракат қилдим аммо журъат этолмадим. Альбер, сиз-чи?

– Мен Кастенни катл этганларини кўрган эдим, – жавоб қилди виконт, – аммо анча кайфим бор эди шекилли, ўша куни коллежни тутатган эдик ва бутун тунни қандайдир ковоқхонада ўтказган эдик.

– Мабодо сиз бирор ишни Парижда қилмаган бўлсангиз, бундан ана шу нарсани албатта ёт ўлкаларда бажо келтир маслик керак деган хулоса чиқмайди-ку, – деди граф, – билимни орттириш учун саёҳат қиласди киши, янги жойни кўрмоқ учун ўрнидан кўзғалади киши. «Римда қатл қанақа бўларкан?» деб сўраганларида жавоб беришни ҳам ўйлаш керак. «Билмайман» десангиз уят бўлади. Яна шуниси ҳам борки, ўғли қаторида тарбия қилиб, вояга етказган ҳурматли кашишни тош тўқмоқ билан уриб ўлдирган жиноятчи жуда учига чиққан разил, абллаҳ экан. Ахир эви биланда! Дин мансабдорини, айниқса у отанг қатори зот бўлса, тош тўқмоқдан бошқа дурустрок қурол ишлатиш зарур. Борди-ю, Испанияга йўлингиз тушиб қолса, албатта буқалар жангини томоша қилардингиз-да, шундайми? Ҳозир ҳам худди ўша буқалар жангини томоша қилгани боряпсиз, деб фараз қилаверинг. Қадимий римликларнинг циркини, уч юз арслон ва юзлаб одамларни ўлдирган овларни хотирингизга келтиринг, қарсак чалиб ўтирган саксон минг томошабинни, келинчак-қизларини бошлаб келган ҳурматли матроналарни, «ҳой, ялқовлик қилмай анави маҳлуқнинг кунини калта қилиб қўя қолсангиз-чи, ўзиям чала ўлик бўлиб қопти-ку ахир!» – деб нозик бармоқчалари билан имо қила-диган оқбилак ойимчаларни эсланг.

– Альбер, сиз борасизми? – сўради Франц.

– Мен сиз сингари иккиланиб турган эдим, аммо графнинг сўзлари мени мафтун этди, энди албатта бораман.

– Агар сиз борар экансиз, мен ҳам бораман, – деди Франц, – фақат Пъяцца-дель-Пополога бораётиб, Корсога кириб ўтсак бўлармикин?

– Пиёда борсак бўлади, извош бормайди у ёққа.

– Мен пиёда ҳам боравераман.
– Сиз албатта Корсода бўлишингиз шартми?
– Шарт, мен у ерда баъзн нарсаларни кўришим керак.
– Майли, Корсога пиёда борамиз, извош виа-дель-Бабуину томондан бориб бизни Пъяцца-дель-Пополода кутиб турди, мен ҳам Корсога боришга қарши эмасман, бир йўла баъзи топшириқларим бажарилганми, йўқми, билиб оламан.

– Жаноби олийлари, – деди эшикни очиб қарол, – ҳожи либосидаги бир одам сиз билан гаплашмоқчи, илтифотингизга мунтазир бўлиб турибди.

– Ҳа, биламан уни, – деди граф. – Жаноблар, меҳмонхонага кирасизларми? У ердаги столда аъло сифатли гаван сигарети бор... Бир зум ўтар-ўтмай қайтаман.

Йигитлар ўринларидан туриб эшиклардан биридан чиқиб кетишли, граф ҳам яна бир карра узр сўраб, иккинчи эшикдан чиқди. Ўткир сигаралар муҳлиси Альбер стол ёнига борди-да, ростакам турсонни кўриб, кувонганидан қичкириб юборди.

– Хўш, Альбер, – сўради Франц, – граф Монте-Кристо тўғрисида фикрингиз қанақа?

– Менинг фикримми? – деди жавобан Альбер жўрасининг бу саволидан таажжубланиб. – Меним фикримча граф меҳмондўст мезбон, жуда ёқимтой, дилкаш одам, кўпни кўрган, кўпни билган, кўп мулоҳазали, Брут сингари иродали, мард кишилар тоифасидан, боз устига, – деди у сигарадан шифт томонга ҳалқа-ҳалқа тутун чиқариб, – сигаралари ҳам жуда соз.

Граф тўғрисида Альбер ана шундай фикрда эди. У, мен бирор кишига ёки бирор нарсага яхшилаб ўйлаб, мулоҳаза қилгач баҳо бераман, деб ҳамиша мақтаниб юради, шунинг учун Франц унинг гапларига эътиroz билдирамай қўяқолди.

– Бироқ сиз ғалати, ажиб бир вазиятга эътибор бердингизми? – сўради Франц.

– Қанақа вазиятта?

– У сизга тикилиб ўтирганини сездингизми?

– Менга-я?

– Ҳа, сизга.

Альбер ўйлаб қолди.

– Э, бунда, – деди у хұрснинб, – таажжубланадиган ҳеч нима йүқ. Париждан чиққанимга роса бир йил тұлди, ки-йимларим эскириб кеттәндир, граф мени қишлоқилардан деб ўйлаган бұлса керак, хонаси келгандың үндай әмас, деб нотұғри фикридан қайтариб құя қоласиз-да.

Франц жилмайиб қўйди. Бир зумдан сұнг граф қайтиб келди.

– Мана, жаноблар, энди мен бутунлайин сизнинг ихтиё-рингиздаман, – деди у, – фармон берилди, извощ ўз йўли билан тўғри Пъяцца-дель-Пополога бораверади, сиз билан биз ҳам сизга қулай экан, Корсо томондан борамиз. Жаноб де Морсер, сигарадан бир оз олинг.

– Раҳмат, граф бажонидил, – деди Альбер. – Италиян сигаралари французларницидан пастбўлади, Парижга ўзла-ри ташриф буюрсалар, мен ҳам сизга бизнинг сигараларни олдингизга қўяман.

– Розиман, бирор кун Парижда бўлиш ниятим бор, рух-сат этсалар, ҳузурингизда бўламан. Қани, жаноблар, тур-дик, вақт ўтиб боряпти, соат ўн икки яримга яқинлашиб қолди. Кетдик!

Учовлон пастга тушишди. Извошли хўжайинидан охириги фармойишларни олди-да, виа-дель-Бабуино бўйлаб йўл олди, граф билан йигитлар эса виа-Фратти-на бўйлаб Пъяцца-ди-Спанья томонга жўнашди. Бу кўча Фиано саройи билан Росполи саройи оралиғидан Кор-сога олиб чиқди.

Францнинг икки кўзи бу саройнинг деразаларида эди, Колизейда маҳфий равишда транстеверинлик билан плаш кийган киши шартлашган сигнални Франц унутма-ган эди.

Франц ҳаяжонга тушаёттанини сездирмасликка уриниб, графдан сўради:

– Деразапардан қайсинаси сизники?

– Охириг учтаси, – деди граф бепарволик билан. У са-волнинг туб маъносини англамаган эди.

Франц деразаларни тез кўздан ўтказди. Бурчак томон-дагиларига сариқ кимхоб, ўрталагиларига қизил салб сурати солинган оқ кимхоб тортилган эди.

Демак, плаш кийган зот сўзининг устидан чиқибди, ўша плаш кийган одам мана шу граф Монте-Кристонинг ўзи, бунда энди ҳеч қандай шубха бўлиши мумкин эмас.

Учала дераза ҳали бўш эди...

Ҳамма жойда карнавалга тайёргарлик қизиган, стуллар қўишияпти, сахналар қуришияпти, деразаларни тайёрлашияпти. То қўнғирок урилмагунча никоблар кўзга кўринмаслиги, извошлар қимир этмай туриши шарт, бироқ никоблар деразалар орқасила, извошлар эса дарвозалар ортида шайланиб турганини ҳамма биларди.

Франц, Альбер ва граф Корсо бўйлаб боришияпти. Улар Пьяцца-дель-Пополога якинлашган сари оломон гуж бўлаверди. Майдоннинг ўртасида оломон боши устида салб тутган ҳайкал. Бабунно, Корсо ва Ринетта кўчалари чорсисида иккита қатл устуни қад кўтарган. Улар ўртасида камон нусха гильотин пичоги ялтираб турибли.

Муюлишда графнинг иш бошқарувчиси ҳўжайнини кутиб турарди.

Жуда қимматга тушган (граф буни меҳмонлардан сир тутишга қарор қилган эди) дераза улкан саройнинг учинчи қаватида, виа-дель-Бабуино билан Монте Пинчо ўртасида эди. Хона эса ёткقا туташ бўлиб, унинг ичига кириб олган киши ўзини гўё ўз уйида деб ҳис этарди. Стулларда масхарабознинг кўк ва оқ атласлардан тикилган кўркам кийим-бошлари осиғли.

– Сиз кийимларни танлашни менга ҳавола қилган эдингиз, – деди граф иккала дўстига, – мана олдириб келдик. Аввало бу йип жуда расм бўлиб қолган кийимлар мана шулар, қолаверса, маскарад учун булар купай.

Франц графнинг сўзларига унчалик қулоқ осмаган ва унинг илтифотига эҳтимол яхши эътибор қилмаган эди, унинг бутун дикқат-эътибори Пьяцца-дель-Пополода бўладиган воқеага ва яна даҳшатли қурол гильотин пичогида эди.

Бу разил қуролни Франц биринчи марта кўриши, буни биз гильотина деяпмиз, шунинг учунки, римнинг мандаиаси француз ажал қуролига жуда ўштайди. Бу ўшанақа ярим ой нусха бўлиб, унча баландликдан тушмайди.

Айборни ўтқазадиган тахта устида қатлни кутиб ўтирган икки киши колбаса билан нон еб ўтирибди. Улардан

бири таxтани күтариб унинг тагидан вино тўла флягани олди-да, бир симириб ўртоғига узатди. Булар жаллоподнинг ёрдамчилари эди.

Буларни кўриб, Францни қора тер босди.

Ўлимга ҳукм қилинганлар кечадан Янги турмадан Санта-Мария-дель-Пополо деган кичкина черковга келтирилган эди, туни билан уларни кашишлар ўлимга тайёрлашди.

Черков эшигиги билан жаллопод кундаси оралиғини, майдон атрофини икки қатор карабинерлар, ўртада юз қадамча бўшлиқ қолдириб ўраб олишди. Мандоннинг қолган қисмини оломон банд этди. Кўп хотинлар болапарини елкасига кўтариб олганди, улар оналарининг елкасидан жаллопод кундасини bemalol кўришлари мумкин.

Монте Пинчо кенг амфитеатрга ўхшарди. Унинг ҳамма пиллапоялари лиқ тўла одам, виа-дель-Бабунно ва виа-ди Рипетта бурчакларидағи черковларнинг балконлари юқори табақа аҳолиси билан банд, деворнинг ҳар бир дўнг жойи одам жойлашса бўладиган даражада кенг ва жонли ҳайкаллар учун супача ролини ўйнаши мумкин.

Графнинг сўзлари ҳақ бўлиб чиқяпти: ҳақиқатан қатлдан ҳам завқули томоша бўлмаса керак.

Маросим тантанаси олдидан одоб сақлаб тинч туриш ўринга оломон орасида шов-шув, кулги, кувонч сўзлари жарангларди. Афтидан бунда ҳам граф ҳақ бўлиб чиқди, оломон қатлни карнавалнинг бошланиши деб биларди.

Тўсатдан, гўё сеҳрли таёқ билан ишора қилгандек ҳамма жим бўлди, черков эшиклари очигди. Биринчи бўлиб кўз олди тешилган кўк қол кийган зиёратчилар кўпларига шамчироқ ушлаб чиқишиди. Энг олдинда уларнинг бошлиғи. Зиёратчилар кетидан девдай эркак келяпти. Калта бўз иштонини ҳисобга олмаганда, у яланғоч эди. Чап биқинида қининг солиғлик катта пичоқ, ўнг елкасида гурзи. Бу жаллопод эди. Оёғида тўлиғига каноп билан боғлаб қўйилган шилпак.

Жаллопод кетидан қатл қилиш навбатига қараб Пеплино билан Андреа келяпти.

Ҳар бирини икки кашиш кузатиб келмоқда.

Иккисининг кўзини боғлашмаган.

Пеплино дадил қадам ташларди, афтидан бўладиган воқеадан уни хабардор этган эдилар.

Андреани эса қашишлар құлтиқлаб келишяпти.

Үлімга ҳукм этилғанлар бод-бод лабларыга тутилаётган буттарни ўпіб қўйишарди.

Уларни биринчи кўришдаёқ Францнинг кайфи учиб кетди, у Альберга қаради. Унинг рангида қони қолмаганди. Ярмини чекиб тугатмаган бўлса-да, у беихтиёр сигарасини улоқтириди.

Фақат граф пинагини бузмай ўтиради. Унинг девор каби юзига ҳатто бир оз қон ҳам юргурган.

Монте-Кристонинг бурун парраклари худди қон ҳиди се-заётган йиртқич ҳайвонники сингари керилди, қашқирники каби оппоқ ўткир тишлари иржайди.

Шуларга қарамай, чеҳрасида меҳр аломатлари кўриниб турарди, бундай ҳолни Франц илгари унда ҳеч сезмаганилиги боис кўзлари қувониб туриши Францни айниқса таажжубга солди.

Үлімга ҳукм қилингандар ажал қундасига тобора яқинлашиб боришаپти, энди уларнинг чеҳрасини баралла кўрса бўлади. Пеппино эндиғина йигирма беш баҳорни кўрган, қораҷадан келган гўзал йигит эди, унинг қараашлари беҳаё, дағал, бошини баланд кўтариб, гўё ҳалоскорлар қай томондан келаркан, дегандек атрофга алангтарди.

Андреа эса семиз, пакана, ғамгин чеҳрасидан ёши қанчалигини аниқлаш қийин, ўттиз ёш берса бўлади. Турмада соқол қўйган эди. Бўйни эгилиб, елкаси ичига кириб кетган, оёқлари букилиб-букилиб боряпти, бутун вужуди ўз-ўзидан, беихтиёр ҳаракат қилаётгандай туюларди.

– Сиз, булардан фақат биттасининг калласини танидан жудо қилишади деган эдингиз шекилли? – деди Франц графга.

– Мен ёлғон гапни айтганим йўқ сизга, – деди совуқ оҳангда граф.

– Бироқ икки айборни келтиряптилар-ку.

– Тўғри, аммо бирисининг ажали яқин, иккинчиси эса ҳали узоқ умр кўради.

– Агар иккинчиси афв қилинадиган бўлса, мана ҳозир эълон қилишлари керак.

– Худди айтганингиз келди, ана, қаранг, – деди граф.

Ростданам, Пеппино кунда тагига энди борган эди, бояги зиёратчи ҳеч тұхтамай, солдатлар тизими орасидан ўтиб уюшма бошлиғи олднга борди-да, тұрт буқланған қоғоз узатди.

Пеппинонинг ёниб турған ўткір күzlари бу манзарани майда-чуйдасыгача құриб турарди. Уюшма бошлиғи хатни очиб үқиди ва құлпини күтарди.

– Худо пошшо, унинг азиз папасига шон-шарафлар! – деди у баланд овоз билан дона-дона қилиб. – айбдорлардан бири афв этилди.

– Афв этилибди! – хитоб қилди оломон бир оғиздан. – Бири афв этилибди!

Андреа «афв этилибди» деган сұздан сесканиб кетди ва бошини күтарди.

– Кимни афв этишибди? – қичқирди у.

Пеппино ҳарсиллаб турған жойида қотиб қолди.

– Рокка Приори лақаблы Пеппинони афв этишди, – деди бошлиқ ва хатни карабинерлар бошлиғига тутқазди, у хатни үқиб қайтариб берди.

– Пеппино афв этилибди! – қичқириб юборди Андреа үзини босиб олиб. – Нега мени эмас, уни афв қилишади? Иккимиз қатп қилинишимиз керак эди; менга у сендан олдин үлади, деб ваяда беришган эди-ку. Бир үзимни үлдиришга ҳақингиз йўқ, бир үзим үлишни истамайман, истамайман!

У кашишлар құпидан чиқиб кетаман деб үзини қар томонға уриб дод-фарәд солди, ваҳимага тушиб бақирди, құллары боғланған арқонни узаман деб уринди.

Жалпод ёрдамчиларига имо қилди, ёрдамчилар кундан ирғиб туриб Андреани маҳкам тутиб олишди.

– Нима бўляпти у ерда? – сўради Франц графга мурожаат қилиб.

Ҳамма рим шевасида гапирганидан Франц нима бўлаётганини фаҳмлай олмаётганды.

– Нима бўляпти у ерда дедингизми? – қайтарди саволни граф. – Фаҳмингиз етмаяптими нима бўлаётганига? Ҳозир ажал сиртмоғига тушадиган анави маҳлук иккинчи одам у билан бирга үлдирилмагани учун ғалва күтаряпти. Агар унга қўйиб беришса Пеппинони тирик қолдирмаслик учун тир-

ноқлари ва тишлари билан тилка-пора қилиб ташларди. Эх, бу одамлар. Карл Моор айтганидек, тимсоҳдан тарқалган одамлар! – хитоб қилди граф муштларини тұлғаб. – Мен сизларни таниб турибман, ҳамма вакт үзингизга үзингиз содиқсиз, ҳа, ҳамма вакт содиқсиз!

Андреа ва жаллод ёрдамчилари чанг ерда уймаланишяпти. Андреа ҳамон у ҳам үлмоги керак. Мен унинг үлишини истайман! Якка үзимни үлдиришга ҳақингиз йүк! деб бақиради.

– Унга қаранг, – деди граф йигитларни құлларидан тутиб. – Ростдан ҳам күз узмай қараңша арзийдиган воқеа бұлшыпты. Ҳозиргина тақдирға тан беріб, қаршилик қылмай, арз-дод этмай құрқоқтарча ажап кундасига бosh эгиб келаёттан эди у. Шуда қиқағача қандай күч билан үзини босиб келган эди у, биласизми? Нима тасалли берәёттан эди унга? Биласизми, нега у ажап кундасига итоаткорона бүйин эгиб келаёттан эди? Чунки иккінчи бир киши ҳам унга үхшаб азоб чекаёттан эди; чунки ана шу иккінчи киши ҳам үлиши керак эди, үлганды ҳам ундан олдин үлиши керак эди! Иккі қүйни бүғизлашга, еки иккі буқаны сүйишта олиб боринг-да, бирига шериги тирик қолишини англатиб күринг, қүй кувониб маърайди, буқа суюниб бўкиради. Одам-чи? Худонинг ўзи яратиб қўйған одам, яқинларига меҳрибон бўлиш сен учун энгбириңчи, ягона олий қонун деб тангрининг ўзи буюриб қўйған одам, ўз фикрини изҳор этиш учун тип ато этилган ана шу одам ўртоғи қутқарилажагини эшитиб қолса бақириб айтадиган биринчи сўзлари нима бўлади? Қарғиши, лаънат. Қойил! Табиат тожи, жони-ворлар шоҳи – одамга офарин-а!

Граф шундай деди-ю, даҳшатли қах-қах уриб кулиб юборди. Фақат беҳаң дард-апам чеккан инсонгина шундай кулгига қодир бўлса керак.

Бу орада гильотина ёнида тұс-тұполон давом этяпган эди, бу манзарага тоқат қилиб қараб туриш аспо мумкин эмас. Жаллоднинг ёрдамчилари Андреани кунда ёнига судраб боришаётти. Ҳамма уни балодай ёмон кўриб қолган эди. Шу сабабли йигирма минг овоз бирданига «Қатл этилсин, қатл этилсин у!» деб қичқиради.

Франц үзини шартта четта олган эди, бироқ граф уни яна қўлидан ушлаб дераза олдида тутиб турди.

– Нима бўлди сизга? – сўради у Францдан. – Унга ачин-япсизми? Раҳмингиз келяптими? Шундай одамга ҳам ачинадими киши! Сиз мабодо деразангиз тагида қутурган ит югуриб юрганини билиб қолсангиз, дарҳол милтиқни олиб кўчага отилиб чиқардингиз-да, ҳеч ачиниб ўтирмай уни пешанасидан отиб ташлардингиз. У бечора эса бошқа ит тишлагани учун қутурган эди. Айби шу эди холос, бу ерда сиз ҳеч кимдан озор чекмаган ҳолда ўз раҳнамосини беваж ўлдирган маҳлуққа ачиниб, раҳмингиз келяпти. Мана ҳозир унинг қўллари боғлиқ, ҳеч кимни ўлдиrolмайди, лекин қамоқда бирга бўлган, бирга баҳтсизликка учраган ўртоғининг ҳам ўлдирилишини фарёд уриб талаб қиласпти! Ана, унга қаранг! Қаранг!

Графнинг бу талабига ҳожат қолмаган эди: Франц даҳшатли манзарадан кўзини узолмай қолганди. Жаллоднинг ёрдамчилари айборни кундага судраб чиқаришди, дод-фарёдига, тишлишларига қарамай тиз чўктиришди. Жаллод чўқморни таҳт тутиб ён томонига ўтди, имо қилиб ёрдамчиларини нари жўнатди. Айбор қаддини кўтармоқчи бўлган эди, улгуролмади. Жаллод чўқмор билан чап чаккасига тарсиллатиб солди. Андреа худди буқа каби муккасидан йиқилди, сўнг чапқанча тушиб олди. Шундан сўнг жаллод чўқморни ташлади ва пичоқни олиб кекирдагини шарт кесиб ташлади-да, қорнига чиқиб олиб, оёқлари билан боса бошлади. Ҳар босганида айборнинг бўйнидан қон отилиб чиқарди.

Франц тоқат қилолмади, югуриб уйнинг тўрига ўтди-ю, ҳушидан кетиб, курсига гул этиб йиқилди.

Альбер эса кўзларини қисиб дарпардага ёпишиб олди.

Граф тантана қилаётган ёвузлик генийси сингари бошини баланд кўтариб гердайиб турарди.

XV. РИМДА КАРНАВАЛ

Франц ҳушига келганда, ранги девордек оқариб кетган Альбер сув ичаётган эди, граф эса масхарабоз либосини кияётган эди. Франц беихтиёр майдонга қаради: каллани танадан жудо этадиган машина ҳам, жаллод ҳам, қатл этилган шахс ҳам – ҳаммаси гумдон бўлганди. Фақат ҳаяжонга

тұлған оломонгина ҳамон шов-шув солиб турарди. Папанинг ўлимини-ю, карнавал очилганини эълон қилиш учунгина чалинадиган Монте Читорио қўнғироғи ҳамма ёқни бошига кўтариб жаранглайпти.

– Нима бўляпти? – сўради Франц графдан.

– Ҳеч нарса бўлаётгани йўқ, кўриб турибсиз-ку ўзингиз, ҳеч гап йўқ, – деди граф. – Карнавал холос. Тезроқ кийининг.

– Тавба, – деди Франц, – фожна худди туш каби ўтдикетди.

– Кўз олдингиздан ўтган даҳшатли воқеалар чиндан ҳам фақат туш эди.

– Мен учун туш эди, бу тўғри, аммо қатл қилинган киши учун-чи?

– Унинг учун ҳам туш, фарқи шуки, у абадий уйқуга кўз юмди, сиз эса уйғондингиз, иккингиздан қайсингиз бахти эканингизни ким билсин?

– Пеппино қани? – сўради Франц, – унга нима бўлди?

– Пеппино одобли, муроҳазали, камтарин йигит, уни унуби қўйганпаридан ўпкалаб ўтириш у ёқда турсин, бундан фойдаланди-да, опомон ичига шўнғиди кетди, уни жаллод кундасига кузатиб келган муҳтарам зиёратчиларга миннатдорчилик билдиришни ҳам унуби қўйиб, юйиб бўлди. Одам ҳақиқатан ҳам ҳайвонга ўхшаш ношукур ва худбин бўладида... Қани, кийининг тез, жўрангиз аллақачон кийиниб оғзи.

Ростдан ҳам Альбер қора чалвори устидан атлас чалвор ва амиркон кавуш кийиб олганди.

– Ҳўш, Альбер, – деди Франц, – фақат тўғрисини айтинг, масҳарабозлик қилишни истайсизми, йўқми?

– Йўқ, истамаймиз, – деди Альбер, – бироқ бу манзарани кўришга мусассар бўлганимдан мамнунман. Мен графнинг фикрига қўшиламан: бир гал бундай даҳшатли манзарага чидағ қараб туришга куч етган экан, демак, унинг таъсир кучи ягона ва бекиёс экан-да.

– Бунинг устига одамлар ҳам мана шундай пайтларда синалади, – деди граф. – Ажал кундасининг биринчи зинаполясида ўлим киши юзини умрбод тўсиб келган ниқобни йиртиб ташлайди, ана шунда унинг ҳақиқий башараси кўринади. Икror бўлмоқ керакки, Андреанинг башарасида жози-

бадор ҳеч нарса йўқ эди... Қандай абллаҳ экан у маҳлук!..
Қани, жаноблар, кийининг!

Франц ялинтириб ўтирмай, ҳамроҳлари кетидан кийин-
ди ва ниқоб тақди.

Сўнг пастга тушиши. Эшик олдида ранго-ранг қоғоз
пистонлар ва гулдасталарга тўла извош кутиб турарди.

Улар извошлар қаторидан ўз ўрнини эгаллаб олиши.

Ҳамма нарса бирдан ўзгариб кетди. Пъяцца-дель-Попо-
ладаги мудҳиш қатп манзараси бир зумда ғойиб бўлди-ю,
унинг ўрнига ҳамма ёқни шодиёна кулги, қийқириқлар қол-
лаб олди. Эшиклар ва деразалардан турли хил ниқоб кий-
ган карнавалчилар ёпирила бошлади, ҳамма кўчалардан
масҳарабозлар, рӯдаполар, нозанин ойимчалар, рицарлар
ва қишлоқча кийингланларга лиқ тўла извошлар гуриллаб
чиқа бошлади, ҳамма қичқириб ер-кўкни ларзага солар,
минглаб кўплар осмонга кўтарилиб силкинар, бир-бирига
тухум, ранго-ранг қоғоз парчалари иргитишар, танишми-
нотанишми, қариндошлиётми фарқ қилмай бир-бирига пах-
тавон ўқ отишар ва ҳазил-мазах гап ташлаб кулишарди.
Ҳеч ким буни жичча ҳам кўнглига олмас, аксинча, завқ билан кулиб, шод бўларди.

Франц билан Альбер худди кўнгилни очиши учун қаҳва-
хонага келтирилган ва кайфи ошган сари кўзига ўтмиш қоп-
қора булуллар ичига кириб кетаётгандек сезилаётган ки-
шиларга ўхшарди. Ҳозиргина юз берган мудҳиш воқеа ҳали
уларнинг кўз ўнгидан нари кетганича йўқ, аммо шодиёна
уларни ҳам аста-секин ўз гирдобига тортарди, боши айла-
ниб, кўзи тинар, қийқириб ҳамма ёқни бошига кўтараёт-
ган оломон денгизга шўнғиб кетгиси келарди иккисининг.
Кўшни извошдан Марселга отилган бир сиқим қоғоз танга-
чалар Альбер ва йўлдошлари устига сочилиб тушди. Аль-
бернинг бўйнига, юзининг ниқоб бекитмаган жойига худ-
ди иғналар санчилгандек бўлди, бу уни умумий «ур-ур»га қат-
нашишга мажбур этди, ҳамма сингари у ҳам извошда тик
туриб олди-да, бор кучи ва ҳуарини ишлатиб қўшинлар
устига тухум ва майдада конфетлар ёғдира бошлади.

Кескин жанг бошланди. Ярим соат илгариги мудҳиш ман-
зара икки дўстнинг хотиридан батамом кўтарилиди. Улар
кўз олдилаги ранго-ранг манзара иккисини буткул мафтун

этиб опди. Граф Монте-Кристоға келганды, ҳали айтгани-миздек, қатлнинг бошидан охиригача пинагини бузмай ўтириди.

Ҳамма қаватлардаги балконларға гиламлар осилган. Барча деразаларига қимматбаҳо парда тутилған дабдабали саройлар бошидан охиригача ўраб олған гүзап Корсо күчасини кўз олдингизга келтириңг. Айвонлар ва деразаларда уч юз минг томошабин: римликлар, итальянлар, оқсусяклиарнинг барча хилларидан топипади бу ерда, жозибадор томошага мафтун бўлған нозанин хотинлар қаватлардаги балконлардан энгашиб, деразалардан бошини чиқариб, ўтиб бораётгандар устига конфетлар ёғдиришса, пастдагилар упарга гулдасталар отишади. Ҳавони юқоридан тушаётган майдада ялтироқ конфетлар, пастдан отилаётган гуллар қолпаб олған, йўлкаларда турли хил бачканга кийинган тумонат одам: бириси улкан карамага ўхшайди, иккинчиси ҳўқиз калласини кийиб бўкириб юрибди, бири ит бўлиб орқадаги икки оёқда иргиб, шу тўс-тўполон ичида гўзал паризоднинг ўн тўрт кунлик ойдек жамоли ялт этиб кўринади-ю, унга қараб жонингнинг борича отиласан, бироқ аллақандай шайтонлар лапанглаб келиб йўлингни шартта тўсиб қўяди-да, таъбингни хира қиласди. Мана шуларнинг ҳаммасини бир зум кўз олдингизга келтирсангиз. Рим карнавали ҳақида бир оз тасаввур олған бўласиз.

Улар Корсо кўчасини бошдан-оёқ икки марта сайд этиб чиққач, граф извошларининг тўхтаб қолганидан фойдаланиб, йўлдошларига менга рухсат беринглар, извошни сизларнинг ихтиёрингизга қолдираман, деди. Франц бошини кўтариб қаради, рўпарада Росполи саройи қад кўтариб турарди. Ўртадаги қизил салб сурати солинглан оқ пардали деразадан кўм-кўк ниқоб кийган одам кўринди. Франц бу ниқоб ичида ўша Аржентина театрида кўрган нотаниш жонон ноз-карашма қилиб турганини фаҳмлади.

– Жаноблар, – деди граф извошдан чиқаётуб, – аргентиналик жонингизга тегиб, томошабин бўлишни истаб қолганингизда деразам олдида икки жой сизга мунтазир бўлиб турганини унутманг, унгача менинг извошчим, извошим ва хизматкорларим сизнинг измингизда бўлишади.

Извошчи нақ «Айиқ ва Паша»даги Одри сингари қора айиқ бўлиб олганини, извошнинг орқасидаги тахтага чиқиб олган қоралар эса зангори маймун тусига кириб олганини айтиб қўйиш ёдимиздан кўтарилган экан. Уларнинг ниқоби ўзгарувчан бўлиб, дуч келганларга найранг кўрсатишарди.

Франц муруввати учун графга миннатдорчиллик билдириди. Альбер эса қўшни файтонда ноз карашма қилиб ўтирган қишлоқ ойимчаларига гул отиш билан банд эди.

Бахтга қарши извошлар карвони яна жойидан қўзғалиб, Пьяцца-дель-Пополо томонга йўл олди. Альберни мафтун этган файтон эса Венеция саройи томон жўнади.

- Сиз кўрдингизми? – сўради Альбер Францдан.
- Нимани? – сўради Франц.
- Ху анави қишлоқи қизлар ўтирган файтонни?
- Йўқ.
- Аттанг! Аминманки, улар жуда нозанин ойимчалар.
- Бахтга қарши ниқобдасиз-да, – деди Франц, – бўлмаса, шунча вақт ишқ бобида чиқка бўлиб келган ошиғингиз олчи бўладиган пайт келган экан-а!
- Карнавал албатта менга бирор нарса тухфа қилар деган умиддаман, – деди Альбер ярим ҳазил, ярим чин қилиб.

Альбернинг орзуси ушалмади, кун бирор ҳодисасиз ўтиб кетди, ҳалиги файтон бир неча бор дуч келганини айтмаса, айтарли ҳеч гап бўлмади. Учрашувлардан бирида, ўз-ўзиданми ёки жўрттагами, Альбернинг ниқоби ечилиб тушди.

Шунда Альбер қолган ҳамма гулларни тутамлаб олди-да, файтонга улоқтирди.

Афтидан Альбернинг қарашлари башанг кийинган қишлоқ аёлларидан бирининг жигаридан урган эди. Файтон йигитлар извошига яна ёнма-ён келганда ўша аёл жўраларга бирдаста бинафша иргитди. Бу гул ўзига эмаслигини билган Франц уни Альбер олишига асло қаршилик кўрсатмади. Альбер эса бинафшани кўксига тақиб олди-да, ҳаммага кўз-кўз қилиб жўнади.

- Мана, ошиқ-маъшуқлик саргузашти ҳам бошланди! – деди Франц.

– Мазах қилиб купаверинг, – деб жавоб қилди Альбер, – бироқ бу ошиқлик рост, бу гулдастани асло ташламай та-қиб юравераман.

– Албатта! – давом этди қулгисини тұхтатмай Франц. – Бусиз бир-бириңизни таний олармидингиз? Ростдан ҳам ҳазип чинга айланыётганга ўхшаб қолди. Франц билан Альбер ўша файтонга яна дуч келишганда, гулдастани йигит-нинг күксіда күрган аәл қарсак чалиб юборди.

– Офарин, офарин! – деди Франц, – ҳамма иш ўнгидан келяпти! Эҳтимол, сиз якка ўзингиз қолишни истарсиз!

– Йўқ, йўқ, шошилмайлик! У мени «гах» деса қўлга қўна-диган экан деб ўйламасин. Бу қишлоқи жонон ўйинни да-вом эттириш ниятида бўлса, биз уни, тўғрироғи, у бизни эртага топиб олади, ўзини ошкора этади, ана ўшанда ўзим биламан нима қилишни.

– Қойил, Альбер, қойил! Нестордек оқил ва Улиссдек идроклисиз. Мабодо Цирцеянгиз сехр ишлатиб сизни би-рор ҳайвонга айлантириб қўйса, уни жуда моҳир сеҳгар ёки куч-қувватда тенти йўқ деб билиш керак.

Альбер ҳақ бўлиб чиқди: афтидан қишлоқ маликаси бу-гунги ўйинни бас этишга қарор қилди. Йигитлар яна бир неча бор айланишди, аммо қишлоқи аёллар файтони учра-мади. у ёнбошдаги кўчалардан бурилиб жўнаган бўлса керак.

Улар Росполи саройига қайтганда, у ерда граф ҳам, зан-гори кийимдаги одам ҳам гумдон бўлган эди: сариқ ким-хоб дарлардапи дераза олдида граф таклиф этган томоша-бинлар туради, холос.

Шу пайт карнавалнинг бошланишида чалинган қўнғироқ яна жаранглаб карнавалнинг тугаганини хабар қилди. Кор-садаги извошлар дарҳол тарқалиб, тўрт томондаги кўча-ларда ғойиб бўлди.

Франц билан Альбер виаделле-Мараттенинг нақ рўпара-сида туришган эди.

Извошли чурқ этмай муюлишга бурилиб Поли саройи олдидан ўтди-да, Пъящца-ди-Спанья кўчаси бўйлаб тўғри меҳ-монхонага йўл олди.

Маэстро Пастрини меҳмонларни оstonага чиқиб кутиб олди.

Франц даставвал вақтида етиб келолмагани учун узр сұрамоқчи бўлиб графни ахтарди. Бироқ Пастрини, граф Монте-Кристо ўзига бошқа извош буюртириб келтирганини айтиб, «Жаноблари ташвишланмасинлар, – деди. – Бунинг устига граф Аржентина театридаги ложасининг калигини ҳам сизларга қолдириб кетди».

Франц, кечқурунги режаларингиз қанақа деб сұради жўрасидан. Альбернинг хаёли тамом бошқа ёқда эди, шунинг учун Францга жавоб қилиш ўрнига маэстро Пастринидан, машиначи чақириб беришни илтимос қилди.

– Машиначи? – сұради хўжайин. – Нечун?

– Эртагача бизга қишлоқча кийимлар тикиб берса, – деди Альбер.

Маэстро Пастрини бош чайқади-да:

– Эртагача икки костюм тикиб бўлармишми? – деб хитоб қилди. – Кўнглингизга олманг, очиқ айтишим керак: бу чиндан ҳам французча истак. Икки костюм-а! Ҳар биттасига бир скудодан тўлагандада ҳам олтита тугма қадаб бериш учун карнавал кунлари бир ҳафта ахтариб бирорта тикувчи топа опармикинсиз?

– Демак, бунақа костюмларни топиш амри маҳол денг?

– Нега топилмасин? Тайёрини топса бўлади. Буни менга ҳавола қилинг, эртага саҳармардонда бир эмас, бир нечта шляпа, камзул ва чалвор таҳт бўлиб туради. Ташвишланманг, жуда бопларини келтирамиз.

– Дўстим, – деди Франц Альберга – Хўжайнинга топширамиз бу ишни, топағон эканини бир карра у бизга кўрсатган эди. Ҳозир овқат қилиб олайлик, сўнг театрга бориб Итальянка Жазоирда операсини томоша қиласиз.

– Бўпти, театрга борганимиз бўлсин, – деди Альбер. – Бироқ, маэстро Пастрини, унутмангки, биз учун энг муҳими, эртага ўша костюмларнинг муҳайё бўлиши.

Хўжайн яна такрорлаб, ташвишланмасинлар, истакларингиз бажо этилади деди, шундан сўнггина Франц билан Альбер устларидаги масҳараబозлар кийимини ечиб ташлаш учун ўз хоналарига кириб кетиши.

Альбер бояги гулдастани эҳтиёт қилиб яшириб қўйди, мана шу гул орқалигина қишлоқ нозанини уни таниб олишиб мумкин эди.

Дўстлар дастурхонга ўтиришди. Альбер Маэстро Пастрини ошхонасининг овқати билан граф Монте-Кристо дастурхонидаги овқатларни таққослаб кўрди, графни унчалик хуш кўрмайтган Франц ҳам меҳмонхона хўжайинининг овқатлари графникидан анча паст эканини инкор қилолмасди.

Ичимлик келтирган қарол, извош қачон келсин, деб сўради. Альбер ва Франц иккиланиб бир-бирига қараб олди. Қарол улар нимани ўйлаёттанини англаб деди:

– Жаноби олийлари, граф Монте-Кристо, извошни куни бўйи сизнинг ихтиёргизга берилишини буюрдилар. Зоти шарифлари ҳеч тортинмай извошга хўжайинлик қилишлари мумкин.

Йигитлар кийиниб театрга боришида, граф ложасини эгаллаб олишди.

Биринчи парда бошлангач, ўз ложасига графиня Г. кириб келди-да, дарров кеча граф ўтирган ложага қаради. Унда Франц билан Альбер ўтирибди, графиня Г. кеча Францга роса даҳшатли гаплар билан таърифлаган кишининг ложасида икки жўранинг ўтирганини кўриб ҳайратда қолди.

Графинянинг дурбини Францга тўғриланганини кўриб, йигитлар ойимчанинг кўнглини тинчтишга аҳд қилишди, шу сабабли томошабинларга зални ўз уйидек қилиб олишга ҳуқук бериб қўйган Италия театрларининг имтиёзларидан фойдаланиб, иккала оғайни ложадан чиқиб графиня Г. ложасига йўл олишди.

Улар ложага кириши билан графиня энг фаҳрли жойга Францини ўтказди.

Альбер орқадаги стулга ўтирди.

– Демак, – деди графиня Францга у ўтириб ултурмай, – вактни ўтказмай дарров янгидан пайдо бўлиб қолган Лорд Рутвен билан танишибгина эмас, ҳатто яқин оғайни бўлиб олибсиз-да?

– Унчалик яқин бўлмаса-да, ҳар ҳолда танишиб олдик, графиня, – жавоб қилди Франц, – аммо ростини айтсан, куни бўйи унинг меҳр-илтифотидан фойдаланиб, кўп маза қилдик.

– Кун бўйи дедингизми?

– Ҳа, бутун күн бўйи, эрталаб нонуштани уникида қилдик, кундузи унинг извошида Корсо бўйлаб роса сайд этдик, мана энди, кечқурун унинг ложасида ўтирибмиз.

– Сиз уни танийсизми?

– Ҳа десам ҳам бўлади, йўқ десам ҳам.

– Қандай қилиб?

– Бунинг тарихи жуда узун.

– Менга айтиб берасизми уни?

– Ваҳимага солиб кўяди-да, сизни.

– Майли, яхши бўлади.

– Жумбоқ ечишгунча сабр қилинг.

– Бўлти, ўзим ҳам ниҳоясига етган ҳикояни ёқтираман. Бироқ сиз бошдан-оёқ ҳаммасини, қандай, қаерда учрашганингизни, сизга уни ким таништирганини айтиб берасиз-да?

– Ҳеч ким таништиргани йўқ. Ўзи биз билан танишди.

– Қачон?

– Кеча кечқурун сиз билан хайрлашганимиздан кейин.

– Қандай қилиб?

– Биз турган меҳмонхона хўжайнини орқали.

– Уям «Лондон» меҳмонхонасида туаркан-да?

– Ҳа, ўша меҳмонхонада, ҳатто биз билан бир майдончада.

– Номи нима экан? Сиз билсангиз керак унинг номини?

– Албатта биламиз. Граф Монте-Кристо.

– Бу қанақаси? Бу уруғдошлар исми эмас.

– Тўғри, уруғдошлар номи эмас, ўзи сотиб олган оролнинг номи.

– У графми?

– Тоскан графи.

– Бўлти, бунисини ҳам кўтармиз, – деди қадимий венеция авлодларидан бирига мансуб графиня. – Қанақа одам ўзи?

– Буни виконт де Морсердан сўрайсиз.

– Эшийтдингизми, виконт, – деди графиня, – менинг саволимга сиз жавоб бераркансиз.

– Унинг жуда ажойиб, дилбар одам эканини тан олишимиз керак, акс ҳолда бизни ўта инжиқлар, айбситувчилар қаторига қўшиб қўйишлари мумкин. Ўн йиллар мобайнида

қил ўтмайдиган даражада дүст бўлиб келган киши ҳам бизга граф қилған марҳамат-иззати, ҳимматининг ўндан бирини қилмасди! Бу ишларни у қанчалик меҳрибонлик, назоқат, диққат-эътибор билан қилганидан бу одамнинг чиндан ҳам оқсуяклар зотидан эканига ҳеч шубҳа қилмаса бўлади.

– Мени айтди дейсиз, менинг бу қонхўрим, – деди графиня кулиб, – миллионларим мени бадном қилмаса бўлди деб юрган бир лўттибоз бўлса керак. Шу сабабли адашиб Ротшильд деб юрмасинлар мени деб Ларага ўхшашга уриниб юрибди. Сиз ойимчасини кўрдингизми?

– Қанақа ойимчасини? – сўради Франц жилмайиб.

– Кечаги гўзал грек аёлини?

– Йўқ. Биз овозини сал-пал эшитгандек бўлдигу, аммо жамолини кўролмадик.

– Азизим Франц, – деди Альбер, – қўйинг, гапни сир-синоатга айлантируманг. Оқ дарпардали дераза олдида ўтирган кўк либосли рўдапо ким эди сизнинг-ча?

– Бу дераза қаерда эди? – сўради графиня.

– Росполи саройида.

– Росполи саройида графнинг деразаси бормиди ҳали?

– Ҳа. Сиз ҳам Корсога борганимидингиз?

– Албатта, борган эдим.

– Демак, иккита сариқ дарпарда, учинчисига қизил салб суратли оқ кимхоб дарпарда тортилган деразаларга, эҳтимол, кўзингиз тушгандир? Ана шу учала дераза графники.

– Ундаи бўлса, у ҳақиқий бадавлат одам экан-да! Корсонинг энг қулай, гўзал ерига жойлашган Росополи саройининг уч деразаси карнавал вақтида неча пул туришини биласизми?

– Икки ёки уч юз рим скудоси.

– Йўқ, икки ё уч минг скудо деяверинг.

– Оббо, шунақами!

– Унинг бу ороли шунчалик катта даромад келтирапкан-да?

– Унинг ороли? Бир чақа ҳам фойда келтирмайди.

– Бўлмаса, нега сотиб олибди?

– Олифта, тантиқ одам-да, ҳаммага «кўз-кўз» қилиш учун бўлса керак.

— Демак, у ўзига хос, бошқача нусха экан да?

— Очигини айтсам, — деди Альбер, — унинг хатти-ҳаралтлари, қилиқлари менга жуда ғалати кўринди. Агарда у Парижда бўлиб, аристократлар орасида кўринниб қолгудек бўлса, мен уни ё комедия ўйнаётган масхарабоз ёки адабиёт чалғитган фирибгар, дердим. У бугун Дильте ёки Антони²⁷ дан қолишмайдиган монолог айтди.

Ложага янги меҳмон кирди. Франц одоб қоидаларига риоя қилиб, ўрнини янги меҳмонга бўшатиб берди. Суҳбат, табиий равишда, бошқа томонга бурилиб кетди.

Бир соатдан сўнг дўстлар меҳмонхонага қайтиши. Маэстро Пастрини костюм буюрганини айтди ва ҳеч шубҳасиз кўнглингиздагидек костюм келтиришади, деб инонтирди.

Ростдан ҳам эртаниси, соат роппа-роса ўнда у Франц хонасига рим қишлоқларининг кийимларини қўтарган машиначи билан кириб келди. Жўралар қадди-қоматига анча бол бир хилда кийим-бош танлаб олиши ва ҳар бир шляпага йигирма метрдан лента тикиб қўйишни ва иккита олачипор шарф топишни буюришди. Бундай шарфларни байрам кунлари дехқонлар белларига боғлаб олишади.

Альбер янги либос ўтиришдими ёки йўқми, тезроқ билишга интилди. Карнавал либоси кўк духоба камзилча ва чалвордан, гулдор пайпок, попукли ковуш ва шойи нимчадан иборат эди. Бу ранго-ранг либосда Альбернинг ташки қиёфаси жудаям жозибадор бўлиб кетиши турган гап эди, у белбоғини маҳкамроқ тортиб, ленталари осиглик шляпасини чаккасига қўйганда Франц айрим халқларгагина мансуб деб юрганимиз қомати расолик аксари вақт кийимга ҳам боғлиқ экан деган фикрни дилидан ўтказиб қўйди. Масалан, турклар бир вақтлар ярқироқ рангдор узун чопонларида жуда гўзал, башанг кўринардилар, эндиликда бўйиндан то этаккача тутмалаб кийилладиган узун, тор кўк камзул ва грек фескасини кийиб қизил сўргичли вино шиша-сига ўхшаб юришибди.

²⁷ Дильте – В. Гюгонинг «Мария де Лорм» драмасидаги қаҳрамон (1931), Антони – А. Дюманинг шу номдаги драмаси қаҳрамони (1931).

Үзини тош ойнага солиб маҳлиә бўлпид турган Альберга Франц бир нечта мақтov сўзлари айтди.

Граф Монте-Кристо кириб келганда, жўралар кийим танлаш билан банд эди.

– Жаноблар, – деди граф, – вақтичоғ дамларни дўстлар билан бирга ўтказиш ёқимли, албатта, аммо якка ўзинг бўлсанг, тағин яхши, шу вождан мен сизга бир нарсани айтиб қўйя леб келдим: бугун ҳам ва бундан кейинги кунларда ҳам извошни буткуп сизнинг ихтиёргизга топширдим. Хўжайнимиз уч ёки тўрт извошни банд қилиб қўйганимни айтгандир сизга, демак менга жичча ҳам халақит бермайсиз, извошдан кўнгил очишда ҳам, ишда ҳам хоҳланча фойдаланаверинг, мабодо мени кўриш эҳтиёжи туғилиб қолса, Росполи саройидан топасиз.

Йигитлар дастлаб «Йўғ-э, қандай бўларкин» деб туриши-ю, бироқ рад этишга ҳеч важ тополмай, қаймоқдай ёқиб турган таклифни қабул қилиб қўя қолишиди.

Граф Монте-Кристо йигитлар билан чорак соатча у ёқбу ёқдан гаплашиб ўтириди. Бу зот ҳамма ҳалқлар адабиёти билан таниш эканини айтган эдик. Унинг меҳмонхонаси деворларига бир қарагандаёқ Альбер билан Франц графнинг расмларга ишқибоз эканини билган эдилар. Фавқу подда ҳолларда айтилган бир неча сўзлари графнинг фан оламидан ҳам чётда эмаслигини тасдиқлаб берган эди. Афтидан, у химиияга кўпроқ қизиқарди.

Йигитлар графнинг илтифотларига жавобан илтифот кўрсатайлик деб унча уринмадилар, чунки Монте-Кристонинг дабдабали лазиз таомлари олдида маэстро Пастринининг bemaza овқатлари кўнгилни хуш қилолмас, иштаҳани бўғишдан бошқага ярамасди, шунинг учун графга бу овқатни таклиф этиш ножӯя бўлур эди. Улар буни графнинг ўзига очиқ айтишди, граф буни маъқул қўрди.

Графнинг одатларидан, хатти-ҳаракатларидан Альбер завқтанаарди, бунчалик билимдон бўлмаганида, ҳақиқий жентельменлар қаторига қўшиб қўйган бўларди уни Альбер. Альбер кўпроқ извош ихтиёрига ўтганидан шод эди. Бу нозанин қишлоқлари олдида кўз-кўз қиласиган извошлардан, кеча улар юрган ҳашаматли файтондан ҳеч қолишимаслиги керак бу извош.

Соат бир яримда йигитлар ташқи зинапояга чиқиши. Извошли ва қарол илгариги ҳайвон териси устига малайлар либосини кийиб олишган эди. Натижада кечагидан баттарроқ масхарабоз бўлиб олиб, Альбер билан Францнинг мақтovига сазовор бўлиши.

Альбернинг кўксидаги бинафша сўлиб қолган эди.

Биринчи қўнғироқ овози эшитилиши билан йигитлар вия-Виттори кўчасидан Корсога жўнашди.

Иккинчи айланишда уларнинг извошига ҳозиргина узилган бир даста бинафша келиб тушди. Гулдастани қўшни извошда масхарабозлар кийимини кийиб олган аёллар ирғитган эди. Альбер кечаги қишлоқилар ҳам кийимларини алмаштириб, уларга ўхшаб масхарабоз бўлиб олганини кўриб таажжубанди.

У эски бинафшани ташлади-да, янгисини қўлида тутиб турди ва ҳалиги файтон ёндош келганда лабларига теккизиб қўйди. Бу, афтидан, гул ташлаган аёлгагина эмас, шўх соҳибжамол дугоналарининг ҳаммасига жуда ёқиб тушди.

Корсо кўчасида шавқ-завқ, қийқириқ, шовқин-сурон кечагидан кам эмасди. Синчков, зеҳнли киши бугун кўча кечагидан кучлироқ жонланиб кеттанини сезиб оларди. Граф ўз деразасидан бир зум кўринди, аммо извош иккинчи гал ўтганда, кўздан ғойиб бўлди.

Альбер билан бинафша отган ойимча ўртасидаги ҳазилмазах кун бўйи давом этди.

Кечқурун қайтиб келгач, Франц ваколатхонадан хат олди. Унда ҳазрат эртага уни ўз ҳузурида бўлишга мушарраф этганини айтишган эди. У Римда бўлганда ҳар гал олий ҳазрат қабул қилишини сўрарди, ҳар сафаргидек бу гал ҳам одоб ва миннатдорчилик юзасидан христианлар отамининг пойтахтини азиз даргоҳ остонасини тавоғ қилмай кетишни истамади Франц.

Шу сабабли эртанги карнавалда Францнинг қатнашуви тўғрисида гап бўлиши ҳам мумкин эмас. Чунки ҳазрат қанчалик олийҳиммат, раҳм-шафқатли, хушфеъл бўлмасин, у зоти шарифнинг ҳузурида бўладиган ҳар қандай киши Григорий XVI номли олижаноб оёғи остида икки букилиб таъзим этишга титроқ босмай тайёрланмайди.

Ватикандан чиқиб Франц Корсони четлаб ўтди-да, тұғри меҳмонхонага келди. У илохий фикр-зикрлар билан бутунлай банд бўлиб, карнавалда буларни булғаб қўймайин тағин, деб қўрқарди.

Соат бешдан ўн дақиқа ўтганда Альбер қайтди. У ўзида йўқ шод эди. Унинг бояги ойимчаси яна қишлоқи аёл либосида келиб, юзидаги ниқобини очиб, ҳусни-жамопини на-моён қилибди.

У нихоятда соҳибжамол экан.

Франц Альберни самимий табриклади, Альбер эса дўстига раҳмат айтди. Альбер, баъзи қилиқларидан у оқсусяклар табақасига мансуб жононгә ўхшайди, деб хуласа чиқарди.

Альбер эртага унга албатта хат ёзишга аҳд қилди.

Дўстининг бу сўзларини эшишиб турган Франц ҳамрохи ундан бирор нарса тұғрисида илтимос қилмоқчи-ю, бироқ ийманиб турганини сезди, сўраб-суриштира бошлади, унинг баҳти йўлида ўтга ҳам, сувга ҳам ўзини ташлашга тайёр эканини айтди. Альбер одоб юзасидан бирпас индамай турди-да, сўнг эртага извошни якка ўзимга берсангиз, шунда жуда катта ёрдам қилган бўлардингиз, деди.

Альбер, мен якка ўзим бўлганим учун қишлоқи жонон ниқобини кўтариб, жамопини кўрсатди, деб ўйлади. Франц Альбернинг иши ўнгидан келиб турган бир пайтда унга халақит берадиган худбин нусхалардан эмас эди. У енгилтак дўстининг ҳаёсиз эзмалигини жуда яхши билар ва ойимча билан бўладиган ошиқ-маъшуқлик ҳангомаларини оқизмай-томизмай айтиб беражагига асло шубҳаланмасди. Францнинг ўзи эса уч йип Италияни бошидан-оёқ санғиб чиқиб, бирорта ойимча билан ишқий алоқа боғлашга мұяссар бўлмади, шу сабабли бу алоқалар қандай бўлишини билишга қизиқарди.

У Альберга, менга карнавални Росполи деразасида ўтириб томоша қилишнинг ўзи етади, деди.

Франц сўзининг устидан чиқди ва эртаниси, деразадан Альбернинг Корсо кўчасида извошни физиллатганча у ёқдан-бу ёққа юрганини томоша қилиб ўтирди. Унинг қўлида катта гулдаста, ичида ошиқлик хати бўлса керак деб йўлади Франц. Сўнгроқ гулдастани соҳибжамол ойимчанинг қўлида қўриб, бояги тахмини тўғри чиққанига икрор бўлди.

Альбер мәҳмонхонага ўзида йўқ шод қайтди. Жонон худди шундай қилиб жавоб қайтаражагига унинг имони комил эди. Францдустининг истакларини бажо келтириб, тўстуғулонлардан жуда чарчаганини, эртаниси ўз альбоми ва ёзув-чиズувлари билан шуғулланмоқчи эканини айтди.

Альбернинг ўйлаганлари тўғри бўлиб чиқди: эртаниси кечқурун Францнинг хонасига отилиб кириб хатни кўрсатди.

– Мана қўрдингизми! – деди у хитоб қилиб. – Айтганим тўғри эканига инондингизми энди?

– Ойимча жавоб қайтарибди-да, – деди Франц.

– Мана, ўқинг.

Бу сўзнинг қандай дабдабали айтилганини тасвир этишга қалам ожиз. Франц хатни олиб ўқиди:

Сешанба куни, кечқурун соат еттида виа-деи-Понтете-фичи қаршисида извошдан тушинг ва қишлоқи аёл орқасидан бораверинг. У қўлингиздан шамни тортиб олади. Сан-Жакомо черкови зинасининг биринчи поясига қадам бошингиз ҳамоно масҳарабоз либосингиз енгига қизил пента боғлаб олишни унутманг.

Сешанбагача мени қўрмайсиз.

Садоқат ва сир».

– Хўш, азизим, – деди Альбер хатни Франц ўқиб тамом қилгач, – бунисига нима дейсиз энди?

– Иш жуда кўнгилли тусга кириб боряпти, дейманда, дўстим, – деди Франц.

– Меним фикрим ҳам худди шундай, – деди Альбер, – герцог Браччано балига якка ўзингиз боришга тўғри кепадимикин, деб ташвишга тушиб қолдим.

Франц билан Альбер эрталаб машхур Рим банкириникида бўладиган балга таклифнома олишган эди.

– Эҳтиёт бўлинг, азизим Альбер, – деди Франц, – шаҳарнинг барча оқсуяклари герцогникида бўлади, соҳибжамолингиз чиндан аристократлардан бўлса, албатта у ерга боради.

– У ерга борса-бормаса, менга барибир, унинг ҳақидаги фикримдан қайтмайман, – деди Альбер. – Хатни ўқидингиз-а?

– Ўқидим.

– Италияда *mezzo cito*²⁸ аёллар қандай маълумот олишligини биласизми?

– Биламан, – деди Франц.

– Ундай бўлса хатни яна ўқиб ёзувига эътибор қилинг ва бирорта имло ва жумла хатосини топиб беринг.

Ҳақиқатан ҳам хат жуда чиройли ёзилган, бирорта имло хатоси йўқ эди.

– Омад келди сизга, омад! – деди Франц хатни Альберга қайтариб.

– Майли, кулгига олсангиз олаверинг, ҳазилга йўисангиз йўяверинг, – деди Альбер эътиroz билдириб, – мен ошики бекарорман.

– Ё тавба! Сиз мени ваҳимага солиб қўйяпсиз-ку, – деди Франц. – мен фақат герцог Браччано балтагина эмас, ҳатто Флоренцияга ҳам ёлғиз қайтадиганга ўхшаб қолдим.

– Ҳар қалай, у нотаниш жонон гўзаплиги устига яна на зокатли чикиб қолгудек бўлса, мен Римда кам деганда опти ҳафта қолишим турган гап, бу менинг қатъий аҳдим. Мен Римга мафтунман ва бунинг устига археологияга ишқим баланд.

– Шунақанги ишқий саргузаштлардан яна икки-учтаси бўлиб қолса, мен сизни қадимги ёзувлар ва нодир ижодлар Академиясининг аъзолари сафида кўраман, деб умид қила бошлайман.

Шу пайт хизматкор кириб, овқат тайёр, демаганда Альбер академик столини эгаллаш ҳуқуқи масаласида жиддий мунозара юриттан бўларди. Альбер шайдо бўлиб юрган вақтларида ҳам иштаҳасини йўқотмасди, шу сабабли у жўраси билан дарров дастурхонга ўтирди ва академия ҳақидаги гапларни кейинга қолдириб, овқатнинг «чангини чиқара бошлади.

Аммо овқатдан сўнг граф Монте-Кристо келганини хабар қилишди. Йигитлар уни икки кундан бери кўрмаган эдилар. Маэстро Пастрини, граф ўз ишлари билан Чивита-Веккияга кетганини хабар қилган эди. У кечакурун кетиб бундан бир соат олдин қайтиб келди.

²⁸ Урта табака.

Граф бу гал жуда ёқимтой эди. У ё ўзини тутиб олган ёки заҳарханда гапларга бирор важ йўқ эди. Бу кеча у бошқаларга ўхшаб ўтириди. Франц учун бу зот ҳеч ечиб бўлмайдиган жумбоқ эди. Граф эса Монте-Кристо оролидаги меҳмонни таниганини яхши биларди, бироқ улар иккинчи учрашган кундан то ҳозирги кунгача уни илгари ҳам кўргани ҳақида бир оғиз сўз очмади. Франц эса илгари учрашгани миздан сўз очсан бизга шунча мурувват кўрсатаётган одамни ранжитиб кўяман, деб индамасди. Шундай қилиб, иккаласи ҳам бу нарсани сир сақлади.

Франц билан Альбер Аржентина театри ложасидан билет олопмаганини эшитиб Монте-Кристо ўз ложасининг капитини олиб келганини айтди.

Франц ва Альбер сизни томошадан маҳрум қилиш инсофдан бўлмас деб капитни олишмади, бироқ граф кўнмай, ўзи Палли театрига бораётганини ва Аржентина театридағи ложасини улар банд этмаса, бўш қолажагини айтди.

Шундай сўнггина йигитлар қалитни олишди.

Биринчи учрашганда графнинг рангпар юзи Францни таажжуубга соганди, сўнг бора-бора у бунга кўнишиб, эътибор бермай кўйди. Аммо граф юзининг тузилиши – бичими жуда келишган, Франц бунга қойил қоларди. Граф ҳақикатан ҳам Байроннинг Каҳрамонларига ўхшарди, Франц уни кўриш у ёқда турсин, хаёлига келтириши биланоқ, қаршисида Манфред ёки Лара гавдаланаарди. Графнинг пешонасини ажинлар буриштириб юборган, будард-аламли ўй-хаёллар далилидир. Чакнаб турадиган ўтқир кўзлари юракка ўқдай санчилади, истеҳзоли ва ғуурорли лаблари унинг ҳамма гапларига бошқача оҳанг бериб юборади, натижада ҳар бир сўзи тингловчининг ёдидан чуқур жой олади.

Графнинг ёши қирқларга бориб қолган бўлса керак, аммо у ўзидан ёш ҳар қандай йигитдан устун чиқадиган зот. Инглиз шоири Байроннинг афсонавий қаҳрамонларига ўхشاши устига, граф учраган кишини ўзига мафтун қилиб оладиган зўр жозиба кучига эга ҳам эди.

Альбер баҳти келиб бу бебаҳо киши билан танишиб қолганини тинмай гапираварди. Франц бу масалада ўзини вазмин тутар, лекин у ҳам атрофдагилар сингари бу тенги йўқ кишининг таъсирига тушиб қоларди.

Графнинг бир неча бор, Парижга ташриф буюриш ниятидаман, деганини Франц эсга олди ва ажойиб феъл-атворли Монте-Кристо у ерда ҳам шуҳрат қозонажагига хеч шубҳа қилмади.

Аммо у Парижда граф билан бир вақтда бўлишни истамасди.

Кечакодатда Италия театрларида қандай ўтса шундай ўтди: томошибинлар қўшиқларни тинглаш ўрнига бир-бирининг олдига ўтиб гап сотиш билан овора бўлишиди. Графиня Г. граф тўғрисида сўз очмоқчи эди, Франц бундан қизиқроқ янгилик борлигини айтди ва Альбернинг ясама эътирозига қарамай, улуғ бир воқеа юз берганини ва уч кундан бери иккисининг бутун ўй-хаёли мана шу воқеа билан банд эканини хабар қилди.

Сайёхларнинг гапи рост бўлса, бунда таажжуланадиган ҳеч нарса йўқ, чунки бундай воқеалар Италияда тез-тез учраб туради, шу вождан графиня бунга ишонаман деди ва Альберни натижаси кўнгилхушликка олиб бориши кўриниб турган бу ишқий саргузаштнинг муқаддимаси билан табриклиди.

Ийитлар бутун Рим таклиф этилган герцог Браччано балида кўришишга ваъдалашиб жўнашди. Бинафша гулли ойимча сўзининг устидан чиқди: эртанисига ҳам, индининга ҳам у Альберга кўринмади.

Ахири шанба куни ҳам келди – бу карнавалнинг охирги, энг қизғин шовқин-суронли куни эди. Шу куни театрлар эрталаб соат ўндан очилади, чунки кечқурун соат саккиздан рўза бошланади. Кимки пули, вақти етмай, ёки истаги бўлмай байрамга қатнашолмаган бўлса, шу куни тўс-тўп-лонга қўшилиб, умумий шодиёнага ўз ҳиссасини албатта кўшади.

Франц билан Альбер соат иккидан бешгача извошлар тизмасида қўча-майдонларни роса айланишди, дуч келган файтонларга, отлар оёғи ва извошлар гилдираклари орасида эпчиллик билан югуриб юрган пиёдалар устига қофоз гуллар ёғдиришди, пиёдалар хавф-хатарни ҳечам назар-писанд қилмай, от-аравалар тагида чиндан ҳам шундай ҳаракат қилардиларки, шунга қарамай бундай катта тантанада бирорта баҳтсиз ҳодиса юз бермасди. Итальянлар бу жи-

ҳатдан жуда ажойиб халқ. Улар учун байрам ҳақиқатан байрам бұлади. Бу қиссаның мұаллифи Италияда олти йил туриб, бу каби тантаналарға дөг соладиган бирорта воеа юз берганини күргани йўқ, бизнинг байрамларимизда эса күнгилсиз ҳоллар юз бериб туради.

Альбер масхарабоз кийимида барно йигит бўлиб олган, қизил бант елкасидан то тиззасигача осиган, чапкашлик юз бермасин деб Франц қишлоқи лиbosини кийиб олганди.

Кун оға бошлаган сари шовқин-сурон янада баланд күтарилди, күчада, извошларда, деразаларда қичқирмаган одам, ҳаракатсиз турган қўл йўқ. Бу чиндан ҳам қийқириқлар, гул тангачалар ва тухумлар, апельсин ва гулларни қорёғирдек отаётган минг-минглаб одамлар тұдаси эди.

Соат учда бу шовқин-суронни зўр-базўр босиб Пъяцца-дель-Попол ва Венеция саройидан қасира-қусур ўқ овози янграб пойга бошланғанидан дарак берди.

Пойга ҳам шам сотиш каби карнавалнинг охирги куни даги программага киради. Ўқлар овози эшитилиши билан ҳамма извошлар қаторидан чиқиб яқиндаги ёнбош күчаларга тарқалиб кетди.

Мана шу маневрлар полиция йўл кўрсатиб турмаса-да, жуда эпчилик ва тезлик билан бажо келтириллади.

Пиёдалар саройларга яқин келиб олишди, от туёғи ва қиличларнинг жарангى эшитилди.

Карабинерлар отряди ўн бештадан бўлиб, бутун кўчани қоплашди-да, от йўрттириб, Корсони пойгага бўшатиши. Отряд Венеция саройига етганда яна ўқ отилиб кўча бўшлигини хабар қилди.

Шу дақиқада уч юз минг томошибиннинг қийқириқлари остида саккизта отлиқ яшиндек учиб ўтиб кетишиди. Бир оздан сўнг муқаддас Ангел қалъасидан уч бор тўпдан ўқ узилди. Демак, учинчи номерли чавандоз голиб чиқибди.

Шу заҳоти, бошка ҳеч қандай сигнални кутиб ўтирмай, атрофдаги кўчалардан извошлар, худди бир зум тўсиб турилган жипғалардан отилиб чиқкан тошқин сувдек гув этиб чиқди-да, мармар қирғоқли катта дарё бўйлаб гизиллаганча кетди.

Мана энди даҳшатли шовқин-сурон тұғонига яна битта янгиси құшилди: шам сотувчилар саңнага чиқди.

Улар турли хил катта-кичик шамларни күз-күз қила бошлашди, булар ичида пасхадаги ишлатиладиган әнг йүғон шамдан тортиб, то әнг ингичкасигача бор. Рим қарнавалининг охирги пардасида қатнашувчиларга бу шамлар иккى нарса учун керак: ўз шамини ўчиришга йўл қўймаслик ва бошқаларнинг шамини ўчириш.

Бу жиҳатдан шам инсон ҳаётига ўхшаб кетади: инсон ҳаёт бағишлиашнинг фақат биттагина йўлини топган, уни ҳам Худодан олган.

Аммо ана шу инсон ҳаётни барбод этишнинг минг-минг усулларини ўйлаб чиқарган, тўғри, бунда унга иблис анча кўмаклашди.

Шамни ёндиromoқ учун уни ўтга тутиш кифоя.

Аммо ана шу шамни ўчириш учун ўйлаб топилган минг-минглаб усулларни ҳам топишган.

Мокко шамларини талашиб-тортишиб сотиб олишди. Франц билан Альбер ҳам бошқалардан қолишмади.

Тез қоронги тушди. Минглаб шамфурушларнинг «шамга кеп қолинг» деган қичқириклари остида ўралашиб юрган оломон устидаги осмон ҳам шамчироқларини ёқди. Бу сигнал ролини ўйнади. Ўн дақиқа ўтар-ўтмас Венеция саройидан то Пьяцца-дель-Попологача эллик минг чироқ шамалоқдек ёниб кетди.

Бу худди чироқлар ўйинига ўхшарди.

Бу киши тасаввuri доирасига сиғмайдиган манзара эди.

Гё ѿсмондаги ҳамма юлдузлар ерга қўнгану шўх ўйинга тушиб кетган. Ер-қўкни бошига кўтараётган бу каби қийқириклар, шовқин-суронларни инсон ер куррасининг ҳеч ерида ҳеч қачон кўрмагандир.

Бундай вақтларда кишилар орасидаги ҳамма фарқлар бекор этилади. Факкино князни, князь транстеверенликни, транстеверинлик савдогарни таъқиб этади, ҳаммаси тупфлаб шамни ўчириш пайида бўлади, бири ўчиради, бошқаси ёндиради. Шу пайт қадимги Эол пайдо бўлиб қолса борми, шам қироли деб, Аквилон эса меросхўр шаҳзода деб эълон этиларди.

Бу оловлар жанги икки соатча давом этди. Корсо күчәси кундузгидек чароғон эди. Тұртнинчи ва бешинчи қаваттарда дераза ёнида үтириб күчадан одамларни юз-күзидан таниб опса бўларди.

Альбер ҳар беш дақиқада соатига қараб қўярди. Мана соат етти ҳам бўлди.

Бу пайтда иккала жўра виа-дель-Понтефичи ёнидан үтиб бораётган эдилар. Альбер қўлида шам туттган ҳолда извошдан иргиб тушди.

Уни бир неча никобли киши ўраб олиб, шамини пуфлай бошлади, аммо эпчил боксчи Альбер одамларни ўзидан ўн метрча нарига итариб ташлади-да, Сан-Жакомо черкови томонга югурди.

Черков олдидағи майдон томошабинлар ва бир-бирининг шамини ўчириш ёки тортиб олишга зўр бериб уриниб юрган никоблар билан тўлиб-тошган эди. Франц Альбердан кўзини узмас ва жўрасининг зинапояга қадам қўйганини кўриб турарди. Шу заҳотиёқ таниш қишлоқи либосидаги ойимча қўлинни узатди, бу гал Альбер ҳеч қаршилик кўрсатмай шамни берди.

Франц анча узоқда бўлиб, уларнинг бир-бирига нима деганини эшитолмади, аммо афтидан Альбер билан ойимча бир-бирини жуда ёқимли, ширин сўзлар билан қарши олди, бу иккисининг қўл ушлашиб жўнашидан кўриниб турарди. Франц яна бир дақиқа улар кетидан қараб турди, аммо кўл ўтмай ошиқлар кўздан фойиб бўлишиди.

Тўсатдан кўнғироклар чалиниб карнавал тугаганидан дарак берди, шу он гўё сеҳргар амри билан қудратли шамол эсди-ю, барча шамларни бирдан үчириб қўйди.

Франц зимистон ичида қолди.

Чироқлар ўчиши билан ҳалиги шамол шов-шувларни ўчириб кетгандай бўлди-ю, ҳамма ёққа чуқур сукунат чўкди. Фақат никоблиларни уй-уйига олиб кетаётган извошларнинг тақир-туқири эшитипларди. Онда-сонда деразалардан милт-милт этиб ёнаётган чироқнинг ёруғи кўринарди.

Карнавал тугади.

XVI. САН-СЕБАСТИЯНО ФОРЛАРИ

Эҳтимол, Франц ҳаёти давомида ҳеч маҳал хурсандчиликдан бу каби тез хафачилик гирдобига тушиб қолмаган бўлса керак. Қандайдир сеҳргар бир ишора билан бутун Римни улкан зимистон гўрга айлантириб юборгандек бўлди. Ой ҳам жамолини яшириб, зимистонликка зимистонлик қўшаётган эди. Франц қўчаларда бир қадам нарида ҳеч нимани кўролмаётганинг боиси ҳам шунда. Бироқ йўл узоқ эмасди. Ўн дақиқа ўтар-ўтмай унинг, тўғрироғи, графнинг извоши меҳмонхона эшиги олдига келиб тўхтади.

Овқат тайёр эди. Альбер кечроқ бораман, деб огоҳлантиргани учун Франц унн кутиб ўтирумай овқатланди.

Иккаласини ҳамиша бирга кўриб юрган мәэстро Пастрини Альберни сўради. Франц Альбер меҳмонга кетди, деди. Бирданига чироқлар ўчиб, ёруғлик ўрнига зимистон, шовқин ўрнига сукунат чўккани Францнинг кўнглини ғаш қилиб, ваҳимага солди. Хўжайнин бир неча бор кириб, овқатлар жаноб меҳмонга ёқяптими-йўқми, деб сўраб-суриштирган бўлса-да, Франц чурқ этмади. Франц Альберни кутишга қарор қилди. Шу сабабли у извошни соат ўн бирга чақиришни ва борди-ю, Альбер меҳмонхонага келгудек бўлса, дарҳол унга хабар беришни илтимос қилди. Соат ўн бирда ҳам Альбер келмади. Франц хўжайнинг тунни герцог Браччано балида ўтказишини айтиб, жўнади.

Герцог Браччанонинг уйи Римда кўнгилларни чоғ қила-диган биринчи уйлардан ҳисобланади. Унинг рафиқаси қадимги Колона уруғидан, ажойиб бека бўлиб, улар меҳмон кутишда бутун Европага довруқ тарқатишган эди. Франц билан Альбер Римга ана шу герцог номига ёзилган тавсия хати билан келган эдилар, шу сабабли Франц кириши билан унинг йўлдошини сўрашди. Франц жўраси билан шамлар ўчган дамдаёқ ажралишиб кетганини ва Альбер виа-Мачелло яқинида кўздан ғойиб бўлганини айтди.

– Демак, у ҳам ҳозиргача меҳмонхонага қайтмабди-да? – сўради герцог.

– Мен соат ўн биргача уни кутдим, – жавоб берди Франц.

– Қаерга кетганини биласизми?

– Аниң билмайман, чамамда учрашувга кетган бўлса керак.

– Ё тавба! – деди герцог, – бугунги кун, тўғрироғи, тун узоқ саир учун хосиятсизdir, шундайми графиня?

Герцогнинг сўнгги сўзлари ҳозиргина герцогнинг укаси жаноб Торлония билан қўлтиқлашиб кирган графиня Г.га айтилган эди.

– Менимча, ундан эмас, аксинча, бу жуда ажойиб тун, – деди графиня, – бу ерда тўпланганлар кечанинг жуда тез ўтиб кетганидан афсусланадилар ҳали.

– Мен бу ердагилар ҳақида гапнраётганим йўқ, – эътиroz билдириди герцог илжайиб, – бу ерда эркак киши учун бирдан-бир ҳавф сизнинг ҳусн-жамоингизга мафтун бўлиб қолиш, аёл киши учун эса латофатингизга ҳасад қилиш дардига мубтало бўлишдир, мен ҳозир Рим кўчаларида сангид юрганлар ҳақида гапирияпман.

– Балга таклиф этилганлардан ким шу пайтда кўчаларда санғиб юрибди экан? – сўради графиня.

– Дўстимиз Альбер де Морсер, – деди Франц. – Мен у билан соат еттида ажралган эдим. У ўзининг ҳалиги нотаниш жонони кетидан кетган эди, ўшандан бери кўрганим йўқ.

– Ия, сиз ҳали унинг қаердалигини билмайсизми?

– Мутлақо.

– Ёнида қуроли борми?

– У масҳарабоз либосида эди.

– Уни якка юбормаслик керак эди, – деди герцог. – Римни сиз ундан яхшироқ билардингиз.

– Уни юбормай бўлармиши?! Бугунги пойгода ғолиб чиккан учинчи рақамли чавандозни тўхтатиш Альберни тўхта-тишдан юз карра осон бўлур эди менга, – деди Франц. – Хўш, у бирор кўнгилсиз ҳолга учраши мумкинми?

– Ким билсин? Қоп-қоронғи тун, виа-Мачелло билан Тибр ораси беш қадам.

Герцог ва графиня ҳам ҳавфланаётганини кўрган Францнинг аъзойи баданига муз югурди.

– Мехмонхонада сизникига боражагимни айтдим, – деди Франц, – у келиши ҳамоно менга хабар беришади.

– Ана, – деди герцог, – менинг қаролим сизни ахтариб юрибди шекилли.

Герцог янглишмаганди. Қарол Францни күриб, югуриб келди.

– Жаноб, – деди у, – «Лондон» мәхмөнхонасиңинг хўжанини кимдир сизга виконт Морсердан хат келтириб кутиб турганини айтиб юбориби.

– Виконтдан хат келтирибди?! – қичқириб юборди Франц.

– Худди шундай.

– Қанақа одам экан у?

– Билмадим.

– Хатни ўзи нега бу ёққа олиб келмади?

– Чопар менга бу ҳақда ҳеч нима демади.

– Сизга хабар қилиш учун залга кираётганимни кўргач у кетиб қолди.

– Э, парвардигори олам! – деди графиня Францга қараб.

– Боринг тезроқ. Оббо шўрлик! У бирор фалокатга учраган бўлса-я.

– Тезроқ борай, – деди Франц.

– Сиз бу ёққа қайтиб, бўлган воқеани айтиб берасизми?
– сўради графиня.

– Агар бирор кор-ҳол юз бермаган бўлса, йўқса ҳолим нима кечишини ким билиб ўтирибди дейсиз.

– Ҳар ҳолда эҳтиёт бўлинг, – деди графиня.

Франц шляласини опди-да, шошиб ташқарига чиқди. Балга келгани замон у извошга жавоб бериб, кечаси соат иккода келишни тайинлаган эди. Яхшиямки, герцогнинг бир томонда Корсога, иккинчи томондан Муқаддас апостоллар майдонига туташ саройи билан «Лондон» мәхмөнхонасиңига оралиғи кўли билан ўн дақиқалик йўл эди. Франц мәхмөнхона эшиги опдига келганди, кўчанинг ўртасида турган одамга кўзи тушди. Бу шубҳасиз Альбер юборган киши эди. У кенг плашга ўралиб олган. Франц у томонга қадам ташлади, бироқ плашдаги киши биринчи бўлиб сўз бошлади, бу Францни таажжубга солди.

– Жаноб, менда бирор гаплари борми? – деди у бир қадам орқага тисарилиб.

– Виконт де Морсердан менга хат келтирган сизми? – сўради Франц.

– Жаноб Пастрини мәҳмөнхонасида истиқомат қиляп-тиларми?

– Шуидай.

– Виконт билан бирга саёчат қилиб юргаң жаноб ўзларими?

– Шундай.

– Жанобларининг исми шарифлари?

– Барон Франц д Эспине.

– Демак, хат жанобларига ёзилган.

Франц хатни чоларнинг кўлидан олиб:

– Жавоб ёзиш керакми? – деб сўради.

– Дўстингиз жавоб хатингизга муштоқ.

– Ундай бўлса менинг ҳонамга чиқайлик.

– Йўқ, яхшиси, мен шу ерда кутиб тураман, – деди кулимсираб чопар.

– Нега?

– Вуни хатни ўқигандага фаҳмлаб оласиз.

– Сизни шу ердан топаманми?

– Албатта.

Франц мәҳмөнхонага кирди, зинада маэстро Пастринига дуч келди.

– Хўш, нима гап? – сўради Пастрини.

– Нимани сўраяпсиз? – деди Франц.

– Жўрангизнинг топшириғи билан келган кишини кўрдингизми? – сўради хўжайнин.

– Кўрдим, – жавоб қилиди Франц, – у хат келтириб берди. Марҳамат қилиб чироқ келтиришни буюрсинлар.

Хўжайнин хизматкорга шам келтиришни буюрди. Францга мәҳмөнхона хўжайнини жуда ташвишли кўринди, бу ҳол хатни тезроқ ўқишга бўлган истагини янада оширди. Хизматчи шамни ёқиши билан Франц хатни очди. Хатни Альбернинг ўзи ёзил, тагига имзо чеккан эди. Франц хатни икки марта ўқиб чиқди, унда ҳеч кутилмаган сўзлар ёзилганди.

Мана ўша хатнинг сўзма-сўз баёни:

·Қадрли дўстим, хатни олган заҳотингиз ёзув столидан менинг ҳамёнимдаги аккредитивларни олинг, мабодо менини етингирамаса, ўзингизнигини ҳам қўшинг. Зудлик би-

лан Торлониадан ҳам тўрт минг пиастр олинг. Ҳаммасини қўшиб хатии олиб борган кишига беринг. Бу маблағ дарҳол менга етказилиши шарт.

Шубилан гапни бас кипдим, чунки сиз менга қаначалик ишонсангиз, мен ҳам сизга шунчалик ишонаман.

P. S. I. believe now in italian banditte.²⁹

Дўстингиз Альбер де Морсер».

Бу сатрлар остига бошқа бир кишининг қўли билан қўйидагилар ёзилган эди:

Se alle sei della mattina le quattro mila piastre non sono nelle mie mani, alle sette Il sonte Alberto avra cessato di vivere.

Luigi Vampa³⁰.

Иккинчи имзо ҳамма нарсани англатиб қўя қолди Францга, чопарнинг хонасига чиқмаганинг бониси ҳам шунда эди: кўчада турсам хавф-хатар камроқ бўлади, деб ўйлаган у. Альбер, бунақаси бўлиши мумкин эмас, деб юрган ўша машҳур қарокчининг қўлига тушган эди.

Бир зум ҳам вақтни ўтказиш мумкин эмас. Франц югуриб бориб ёзув столининг тортмасидан ҳамённи олиб очди, унда олти минг пиастрга аккредитив бор эди, уч мингини Альбер харажат қилиб қўйган экан. Францнинг ўзига келгандা, унда умуман аккредитив йўқ эди, чунки у Флоренцияда яшарди ва Римга фақат бир ҳафтага келганди, шу сабабли бир юз лундордан ошиқ пул олмаган эди, бу юзнинг ҳам ярмини сарфлаб қўйганди. Шундай қилиб, Альбер сўраган суммага яна етти ёки саккиз юз пиастр етмасди. Тўғри, бундай фавқуподда ҳолларда Франц жаноб Торлонианинг ёрдамига умид боғлаши мумкин эди.

Франц вақтни ўтказмай Браччано саройига қайтмоқчи бўлиб турган эди, аммо тусатдан унда ажойиб фикр туғил-

■ Энди итальян бандитлари ким эканини билдим (Ингл.).

³⁰ Эрталаб соат олтида тўрт минг пиастр менга келтириб берилмаса, соат еттида граф Альбер тирик қолмайди. Луиджи Вампа».

ди. Францнинг эсига граф Монте-Кристо тушиб қолди. У маэстро Пастринини чақириш учун құнғироқ илига энди құл чүзган эди, шу пайт хұжайнинг үзи кириб келди.

— Синъор Пастрини, — шошиб сұради у, — сизнингча граф хонасидамикин?

— Ҳа, жаноб, у ҳозиргина келди.

— Ҳали ётишга ултурмаган бұлса керак?

— Йүқ, албатта.

— Марҳамат қылғыб, унга мен ҳузурига кирмоқчи эканлимни айтинг.

Пастрини топшириқни дарҳол бажаришга киришди, беш дақиқадан сұнг қайтиб келди.

— Граф жанобларини кутиб турибди, — деди у.

Франц майдончадан ўтиши билан қарол уни граф хонасига бошлади. Граф ҳалигача Франц күрмаган кичик кабинетда ўтирган эди. Кабинетнинг түрт томонига диванлар күйилген. Франции граф ўрнидан туриб кутиб олди.

— Қандай шамолт учирив келди меникига жанобларини?

— деди у. — Кечки овқатни бирга баҳам күрармиз, рози бұлсалар?! Бу билан мени жуда хұрсанд қылған бұлур әдингиз.

— Раҳмат, бироқ мен муҳим бир иш билан келдім ҳузуриңизга.

— Иш билан? — деди граф синовчан назар ташлаб Францга. — Қанақа иш билан?

— Бу ерда иккимиздан бошқа ҳеч ким йўқми?

Граф эшик олдига бориб қайтди-да:

— Иккимиздан бошқа ҳеч ким йўқ, — деди.

— Ўқинг, — деди у.

Граф хатни ўқиди.

— Эҳ-э! — деди у.

— Иловасини ҳам ўқидингизми?

— Ҳа, — деди граф, — кўриб турибман:

«Se alle sei della mattina le quattro mila piastre non sono nelle mie mani, alle sette il sonne Alberto avrà cessato di vivere.

Luigi Vampa».

— Бунисига нима дейсиз? — сұради Франц.

– Бу ерда күрсатилған пул борми сизда?

– Бор, фақат саккыз юз пиастр етмайди.

Граф шкаф-стол олдига бориб тортмага қалит солиб, олтинга лиқ тұла яшикни очди.

– Бошқа кишиға бу ҳақда мурожаат этмайсиз деб умид қылсам бўладими? – деди у Францга.

– Мана, ўзингиз кўриб турибсиз-ку, мениң тўғри жаноблагрига мурожаат қилиб келдим, – деди Франц.

– Бунинг учун сиздан миннатдорман. Мана керагича олинг, – деди-да, граф Францга яшикни кўрсатди.

– Наҳотки Луиджи Бампага шунча пулни юбориш шарт бўлса? – деди Франц ўз навбатида графга тикилиб.

– Албатта! Кўшимча ҳатда аниқ ёзиб қўйилибди-ку.

– Чамамда, агар истасангиз бундан жўнроқ йўл топиб, Альберни қутқаардингиз, – деди Франц.

– Масалан, қандай йўл? – сўради таажжуб билан граф.

– Агар икковимиз Луиджи Вампанинг олдига борсак, у сизнинг илтимосингизни рад этмай Альберни сўзсиз қўйиб юборарди. Мен бунга аминман.

– Йўғ-э! У қароқчига менинг қандай таъсири мумкин?

– Ахир сиз унга бир гал ҳеч унутиб бўлмайдиган ёрдам кўрсатган эдингиз-ку?

– Қанақа ёрдам?

– Пеппинони ўлимдан қутқариб қолған сиз эмасми, ахир?

– Ҳа-а! – деди граф. – Ким айтди сизга буни?

– Барибир эмасми? Мен буни биламан.

Граф қошини чимириб анчагача ниқ этмай турди.

– Мабодо мен Луиджи олдига боргудек бўлсанм, сиз ҳам мен билан борасизми?

– Агар халақит бермасам, борарадим.

– Бўлти, бирга борсак борайлик, ҳаво очик, бундай пайтларда Рим атрофида жуда роҳатланиб сайд қилиш мумкин.

– Қурол оласизми?

– Нима кераги бор?

– Пул-чи?

– Кераги йўқ. Ҳат келтирган одам қаерда?

– Кўчада.

– Жавоб кутиб турибдими?

– Ҳа.

– Ҳар қалай, борадиган жойимизни билиб олишимиз көрек, мен уни чақирай.

– Фойдасиз, у киришни истамади.

– Сизниңга кирмаслиги мүмкін, аммо мениңка киради.

Граф кабинеттинг күча томондаги деразаси олдига борди-да, маҳсус оҳангда ғалати хуштак чалди. Плашга бурканған одам девор тағидан күчаниңг ўртасига чиқди.

– Salite³¹ – деди граф худди ўз қаролига буйруқ қилаёт-гандай.

Чопар сира иккиланмай эшик томонга югурди ва меҳ-монхонага кирди. Бир паҳза ўтар-ұтмай у кабинет остоңасыда пайдо бўлди.

– Э-э, сеннидинг, Пеппино? – деди граф.

Жавоб ўрнига Пеппино тиз чўкиб, графнинг қўлини ушлади-да, қайта-қайта ўпди.

– Эҳ-э! – деди граф, – сени ўлимдан қутқариб қолганимни ҳалиям унугтанинг йўқми? Ажабо, унга бир ҳафта бўлди-ку!

– Йўқ, муҳтарам жаноб, унугтаним йўқ ва умр бўйи ҳеч қачон унутмайман бу олижаноблигингизни, – деди Пеппино чуқур миннатдорчилик оҳангига.

– Умр бўйи, ҳеч қачон? Йўғ-э, бу жуда узоқ-ку! Аммо шундай деб ўйлаганинг учун ҳам раҳмат. Тур ўрнингдан, жавоб бер.

Пеппино Францга ташвишомуз қараб қўйди.

– Бу жаноб олдида хавотир олмай галиравер, у менинг дўстим, – деди граф. – Шундай деб аташга розимилар жаноблари? – қўшимча қилди Француз тилида граф Францга мурожаат қилиб. – Чопарда ишонч ҳосил қилиш учун шундай қилмасак бўлмайди.

– Менинг олдимда галираверинг, – деди Франц, – мен графнинг дўстиман.

– Яхши, – жавоб қилди Пеппино графга қараб, – муҳтарам жаноблари савол берсинлар, мен жавоб бераман.

³¹ Бу ёққа чиқниң! (Итал.)

– Виконт Альбер қандай қилиб Луиджининг қўлига тушиб қопди?

– Мұхтарам жаноб, французнинг извоши бир неча марта Тереза ўтирган извош билан учраши.

– Атаманинг маҳбубасими у?

– Шундай. Француз гап ота бошлади, Тереза ҳазиломуз жилвалар қилди, француз унга гулдасталар отди, Тереза ҳам гул иргитаверди, албатта буни Тереза ўша коляскада ўтирган атаманинг рухсати билан қилди.

– Нима, нима? – деди хитоб қилиб Франц. – Луиджи Вампа ҳам ўша қишлоқи ойимларнинг файтонида ўтирганмиди?

– У извошли кийимида, отларнинг жиловини ушлаб олганди, – деди Пепино.

– Хўш, сўнг нима бўлди? – деди граф.

– Сўнг француз никобини олди, Тереза ҳам атаманинг рухсати билан юзини очди, француз якка учрашишни илтимос қилди. Тереза учрашиш вақти ва жойини айтди. Факат Сан-Жакомо черкови олдида французни Тереза эмас, Беппо кутиб олди.

– Нима? – деди яна Пеппононинг сўзини бўлиб Франц. – Альбернинг қўлидан шамни тортиб олган қишлоқи ойимча эмасмиди?..

– Тортиб олган ўн беш ёшли бола эди, – деди Пепино.

– Дўстингиз бундан уялмай қўя қолсин. Беппонинг қўлига илгари ҳам тушганлар кўп.

– Альберни шаҳардан олиб чиқиб кетган ҳам Беппо эдими? – сўради граф.

– Ҳа, Беппо эди. Биа-Мачеллонинг охирида файтон кутиб турган эди, Беппо иргиб файтонга чиқди-да, французни ҳам таклиф этди. У ортиқча таранг қилиб ўтирмай файтонга минди-да, Веппога ўнг томонни бўшатиб, ёнига ўтириди. Шунда Беппо, Римдан бир мил наридаги виллага олиб боражагини айтди. Француз дунёнинг нариги бурчагига олиб борсангиз ҳам боравераман деди. Извошли виа-ди-Репеттага йўл олди, мұқаддас Павел роботидан ўтди, бироқ далага чиққанларида француз қўлига ортиқча эрк бериб, ёпиша бошлади, шундан кейин Беппо унинг кўксига иккита тўппонча тақади. Извошли ҳам отларни тўхтатди-да, ўти-

рилиб тұлғончасини ўқталиб олди. Шу пайт Альмо қирғоғыда пусиб ётган тұрт йигитимиз файтон олдига югуриб келди. Француз ўзини муҳофаза қылышга уринди, ҳатто, Беппони бир оз бүғибди ҳам. Лекин бешта қуролланған кишиға қайдан кучи етсін? Таслим бўлишдан бошқа иложи қолмади. Уни файтондан чиқариб, ариқ бўйига, сўнг Сан-Себастиано горида кутиб ўтирган Тереза билан Пуиджи хузурига олиб боришиди.

— Ҳечқиси йўқ, бунақа воқеалар бўлиб туради, — деди граф Францга, — бироқ менимча буниси илгаригиларидан зурроқ бўлти. — Хўш, сиз нима дейсиз? Бунақанги воқеаларни жуда кўп кўрган бўлсалар керак?

— Фикрим шуки, — деди Франц, — агар бу ҳолга шўрлик Альбер эмас, бошқа бирор тушгандла, роса қотиб-қотиб кулган бўлардим.

— Агар шу пайт мени тополмаганингизда, бу ишқий саргузашт дўстингизга жуда қимматга тушган бўлур эли. Энди хотиржам бўлинг. У бир оз ваҳима билан халос бўлади.

— Бориб уни олиб келамиزمи? — сўради Франц.

— Албатта! Яна шуниси ҳам борки, у турган жой жуда хушманзара жой. Сан-Себастианодаги ер ости форларини биласизми?

— Йўқ, мен у ерга ҳеч тушганим йўқ, бироқ кўпдан буён тушмоқчи бўлиб юрувдим.

— Мана бу тилакни бажо келтиришга важ тайёр. Извошингиз шу ердами?

— Йўқ.

— Майли, ҳечқиси йўқ. Менинг извошим кундузи ҳам, кечаси ҳам таҳт бўлиб туради.

— Отлар кўшиқлик турадими?

— Албатта.

— Шуни айтиб қўяйки, мен бир ерда узоқ ўтиромайман. Баъзида ўтирган жойимдан ёки ярим кечаси тўشاқдан ирғиб туриб, қаёққа бўлмасин бошимни олиб кетишга қарор қиласман-да, жўнаб қоламан.

Граф бир марта қўнғироқ қылди, хонага камердинер кирди.

— Айтинг, извошни саройдан олиб чиқсинлар, — деди граф, — у ердаги тұлғончаларни олиб қўйинг, извошчини уйғотманг, бизни Али олиб боради.

Бир дақықа ұтар-ұтmas әшик олдида извошнинг тарақ-лагани әшитилди. Граф соатта қаради.

– Бир ярим, – деди у. – Эрталаб соат бешда жұнасак ҳам бұларди, вақтида етиб борардик, аммо кечроқ борсак дүстимиз бутун түнни ташвишда қийналиб үтказиши мумкин, шунинг учун тезроқ бориб уни бетавфиқтар құлидан құтқарып олайпік. Сиз ҳалиям мен билан бориш иштиёқидамисиз?

– Боришга иштиёқим ҳар қачонгидан зұр әнди.

– Үндай бұлса кетдік.

Франц билан граф хонадан чиқишиди. Пепино уларға әргашди.

Әшик олдида извош турарди. Извошчи ўрнида Али ўтирибди. Франц Монте-Кристо горида күрган соқов құлни та-ниди.

Извош иккى ўринли эди. Франц билан граф извошга чиқди. Пепино Алининг ёніга жойлашиб олди. Отлар йұртиб кетди.

Қайси томонга юриш тұғрисида илгариәқ фармойиш олган Али Корсо күчасига йўл олди. Кампо Ваччинодан ўтиб Странда Сан-Григориога чиқди-да, Сан-Себастиано дарвозаси олдида тұхтади. Қоровул бошда киритмади, бироқ граф Рим губернаторининг кечаю кундуз ҳеч монесиз кириш ва чиқиши учун берган рухсатномасини күрсаттагач, темир панжаралар дарҳол күтарилди, қоровул мәхнати ҳақынға бир тилла олди, шундан сұнг извош ичкари кириб кетди.

Улар иккى томони қабристон бұлған қадимий Аппий йўлидан борардилар. Францга баъзан ойнинг гира-шира нурида харобаларда соқчиларнинг қораси күринар ва улар Пеппинонинг имоси билан қоронғиликка шүнғиб кетгандек туюларди.

Извош Каракалла цирки яқинида тұхтади. Пепино извош әшигини очди, граф ва Франц тушди.

– Үн дақиқада етамиз Вамла ҳузурига, – деди граф Францга.

Сұнгуда Пеппинони четга чақириб олди-да, шивирлаб, қандайдыр топшириқлар берди. Пепино эса извош яшигидан машъални олди-да, ғойиб бўлди.

Яна беш дақиқа ўтди, Пеппино баланд-паст тәпалиқдағи илон изи ёлғизоёқ йўлдан илдам борди. Франц унинг кетидан қараб турди. Бир оз ўтгач, Пеппино қизғиши ўсиқ ўтзорга кириб кетди.

– Биз ҳам унинг кетидан бораверамиз, – деди граф.

Граф билан Франц ўша тор сўқмоқдан тәпалик ёнбағри бўйлаб юз қадамча юргач, кичкина водийга чиқишиди. Салдан кейин қоронғида бир-бирига гап сотиб турган икки киши кўринди.

– Бораверамизми ёки кутганимиз маъқулми? – сўради Франц.

– Юринг, бораверамиз, Пеппино соқчиларни огоҳлантириб қўйган бўлса керак.

Ростдан ҳам гаплашиб турганларнинг бири Пеппино, иккинчиси соқчилик қилиб турган қароқчи экан.

Граф билан Франц уларнинг олдига борди, қароқчи эглиб салом берди.

– Мұхтарам жаноб, – деди Пеппино, – меним кетимдан бораверасизми? Икки қадам нарида форнинг оғзи.

– Яхши, йўл бошла, – деди граф.

Кўп ўтмай бутазор орқасидаги тошлар орасида бир одам зўрга сиғадиган тешик кўринди.

Тешикка биринчи бўлиб Пеппино кириб кетди, бир неча қадамдан сўнг фор йўли кенгая бошлади. Шунда Пеппино машъални ёқди-да, орқага ўгирилди.

Тешикка аввал граф, унинг кетидан Франц кирди.

Йўл тоғ тагига пастлаб, кенгайиб борарди, шунга қарамай Франц билан граф ҳамон энгашиб, олдинма-кетин қадам ташлашга мажбур эди. Шу зайдада улар яна юз эллик қадам юришиди, сўнг «Ким у?» деган овоздан тўхташди.

Қоронғида милтиқ қувури машъал ёғудусида ялтираб кўринди.

– Дўст, – жавоб қилди Пеппино.

Сўнг у илгарилаб борди-да, соқчига бир неча сўз айтди, бу соқчи ҳам, биринчиси каби салом берди, ўтиб бораверишларнинг мумкин, деди имо билан.

Соқчи йигирма зинапояннинг тахминан йигирманчи пиллапоясида турарди. Франц ва граф зинадан пастга тушиб бориб, сағанага ўхшаган жойга дуч келишиди. Шу ерда беш

томонга ёритилгандар йўллари чўзилиб кетган эди. Тош деворларга товут шаклида токчалар ўйиб қўйилган. Франц ва граф ер остидаги форга киргандарини англашди.

Узунлигини аниқлаб бўлмайдиган ана шу фор йўлларидан биринга кундузи жиндек-жиндек ёруғлик тушиб турарди.

Граф қўлинни Францингелкасига қўйиб сўради:

– Қароқчилар қандай қилиб дам олишини кўришни истайсизми?

– Истаганда қандоқ! – деди Франц.

– Ундай бўлса, қани, юринг кетимдан... Пепино, машъални ўчир.

Пепино буйруқни бажо келтирди, Франц билан граф зимиштон ичидаги қолиши. Фақат эллик қадам нарида деворларда қизғиш ёғду нур парчалари милтиллаб турарди. Пепино машъални ўчиргач, нур парчалари янада ёрқинроқ кўринди.

Улар товуш чиқармай олға юришли, граф гўё қоронгидаги ҳам кўриш қобилиятига эга бўлгандан дадил қадам ташларди. Франц ҳам милтиллаб турган нурларга яқинлашган сари йўлни аниқроқ кўра бошлади.

Улар қархисида уч пештоқ пайдо бўлди, ўртасидаги эшик вазифасини бажааради. Бу пештоқлар граф билан Франц турган даҳлизни тўрт бурчакли катта хонадан ажратиб турарди. Бу хонанинг тўрт томонига ҳам боя айтганимиз сингари тахмон-токчалар ясалган. Хонанинг ўртасига тўрт харсанг тош қўйилган, бу тошлар бир вақтлар мөхроб ролини ўйнаган бўлса керак, улар устидаги салб ҳам шундан далолат бериб турарди.

Бир киши пештоқларга орқасини ўгириб, устун тагида китоб ўқиб ўтирибди.

Бу туда атамани Луиджи Вампа эди.

Унинг атрофида тош скамейкаларда плашга ўралиб йингирмага яқин қароқчи ўтирибди. Ҳаммасининг ёнида бешотар милтиқ. Хонанинг тўрица девордаги аллақандай туйнук олдида худди кўланкага ўхшаган соқчи нафасини чиқармай у ёқдан-бу ёққа бориб-келиб турибди. Туйнук зўрга кўринарди.

Граф Францга бу ажойиб манзарани роса тўйиб томоша қилгунча қўйиб берди. Сўнг бармогини лабига қўйди-да, уч

зинапояни босиб, ўртадаги пештоқдан ичкари кириб Луиджига яқынлашди. Ўқишга жуда берилиб кетган Луиджи графнинг қадам товушини эшилтмади ҳам.

– Келаётган ким? – қичқирди соқчи атаман орқасида қад кўтараётган кўланкани кўриб.

Бу товушни эшилтган Вампа иргиб ўрнидан турди-да, камаридаги тўппончасига ёпишди. Шу заҳоти ҳамма қароқчи иргиб ўрнидан турди. Йигирмата бешотар графни мўлжалга опди.

Граф пинагини бузмай, хотиржам оҳангда:

– Азизим Вампа, киши дўстини ҳам шунақа кутиб оладими? – деди.

– Тушир қуролларингни! – деб буйруқ берди атаман бир кўлини кўтариб, иккинчи қўли билан таъзим қилиб шляпасини олар экан.

Сўнгра у ҳокими мутлаққа ўхшаб гердайиб турган графга мурожаат қилди.

– Кечиринг, граф, сиз менинг кулбамга қадам ранжида қиласиз деб ҳеч ўйламаган эдим, шунинг учун танимай қолдим.

– Афтидан, сиз – Вампа кўп нарсани эсдан чиқариб қўяр экансиз, одамларни таниш у ёқда турсин, ҳатто улар билан тузилган шартномани тезда ёлингиздан кўтариб юборгансиз.

– Қанақа шартнома ёдимдан кўтарилибди менинг, жаноб граф? – сўради қароқчи ўз хатосини дарҳол тузатишга тайёр эканини англатадиган оҳангда.

Бунга жавобан граф:

– Ахир, менгина эмас, менинг барча дўстларим сиз учун дахлсиз бўлади деб келишган эмасмилик? – дедик.

– Мен бу шартни нима қилиб бузибман?

– Бугун сиз виконт Альбер де Морсерни ўғирлаб бу ерга келтирибсиз, бу киши эса... – деди сўзини давом эттириб граф ғалати оҳангда. Бундан Франц бехосдан сесканиб кетди. – Менинг дўстларимдан бири бўлади, у мен кўрган бир меҳмонхонада истиқомат қилади, бутун ҳафта – менинг извошимда Корсони сайд этди, шунга қарамай сиз уни ўғирлаб бу ерга келтирибсиз ва яна... – деди граф чўнтағидан хатни олиб, – худди у оддий кишидек унинг учун тўлов пули талаб қилибсиз!

– Нега буни менга айтмадинглар? – деди атаман унинг нигоҳига тоб беролмай орқасига тисланган йигитларига, – нега графдек азиз, муҳтарам жанобга берган сўзимни бу зишга мени мажбур этдингиз? Нега? Ахир, ҳар биримиз нинг ҳаётимиз, тақдиримиз шу графнинг қўлида эканини билмайсизми? Худо ҳақи, орангизда бирор киши бу йигитнинг муҳтарам графикнинг дўсти эканини билади деган фикр ҳаёлимга келганида уни ўз қўпим билан отиб ташлаган бўлардим!

Граф Франц турган қоронги томонга ўгирилиб деди:

– Мана, айтмадимми бу англашилмовчилик деб.

– Шеригингиз ҳам борми? – сўради хавотирланиб Вампа.

– Сиз хат йўллаган киши ҳам мен билан бирга келди. Мен унга Луиджи Вампа аҳдидан қайтмайдиган йигит эканини исботлаб бермоқчи бўлдим. Вери келинг, барон, – деди у Францга караб. – Ўз хатосидан ўзи жуда пушаймон бўлаётганини Луиджининг ўзиям айтиб беради.

Франц яқин келди, атаман ҳам бир неча қадам ташлаб унга яқин борди.

– Муҳтарам жаноб, меҳмоним бўлишингизни илтимос қиласман, – деди у. – Графнинг гапларини ва менинг жавобларимни эшигандирсиз. Мен яна шуни қўшишим мумкинки, бундай англашилмовчилик юз бермаслиги учун ўзим жон деб тўрт минг пиастр тўлов пули берган бўлур эдим.

– Бироқ асирингиз қаерда? – сўради Франц хавотирланиб атрофга аланглаб. – У бу ерда кўринмайди-ку.

– Унга бирор шикаст етказилмаган деб ишонсан бўладими? – сўради граф қошларини чимириб.

Бунга жавобан Вампа соқчи юриб турган туйнук томонга қараб:

– Асир анови ерда, ўзим бориб озод қиласман уни, – деди.

Атаман Альбер ўтирган форга юрди. Франц билан граф унинг кетидан борди.

– Нима қиляпти асир? – сўради Вампа соқчидан.

– Тўғрисини айтсам, асирининг нима қилиб ўтирганидан бехабарман, – жавоб берди соқчи, – бир соатдан кўпроқ вақт ўтди, ҳеч овози чиқмайди.

– Марҳамат, жаноблар, – деди Вампа.

Франц билан граф атаман кетидан зина бўйлаб юқори кўтарилишди. Вампа лўқидонни олиб эшикни очди.

Бояги сағанани ёритиб турган чироққа ўхшаган пампа ёғдусида Альбер кўринди. У қароқчилардан бири берган плашга ўралиб донг қотиб уйқуни уриб ётган эди.

– Бирок, – деди граф фақат ўзига хос табассум-ла, – эрталаб соат еттида отиб ташланадиган киши учун ҳам бу ер жуда ҳузур қиласидиган жой экан-ку!

Вампа мириқиб ухлаб ётган Альберга завқланиб тикилиб қолди. Ўлимни ҳам писанд қипмай ётган бу йигитнинг жасорати, афтидан, унга қаттиқ таъсир этган эди.

– Граф, сиз ҳақ гапни айтган экансиз, бу киши, ҳеч шубҳасиз, дўстингиз экан, – деди Вампа. Сўнгра Альбер олдига бориб, елкасидан туртди:

– Мұхтарам жаноб! – деди у. – Ўйғонсалар озор чекмас-микинлар?

Альбер бир керншиб олди, кўзларини ишқалаб, очди.

– Эҳ, сизмидингиз, атаман? – деди у. – Тавба, нега мени уйғотдингиз, ниҳоятда ажойиб туш кўраётган эдим. Тушимда мен Торлонианикида графиня Г. билан маза қилиб танца-га тушаётган эдим.

Чўнтағида вақтни қузатиб туриш учун сақлаб қолган соатини олиб унга қаради.

– Соат энди бир ярим бўлти, – деди у. – Нима сабаб бўлди-ю, сиз мени ярим кечада уйғотдингиз?

– Сабаби шуки, сиз озод бўлдингиз, шуни айтишим ке-рак эди сизга.

– Азизим, – деди Альбер ниҳоятда совуққонлик билан, – келажакда улуг Наполеоннинг қўйидаги сўзларини эсда ту-тинг: «Шум хабар келгандагина мени уйғотинг». Мени ҳозир уйғотмаганингизда соҳибжамол билан охиригача танца қиласидан сўнг сиздан умрбод миннатдор бўлиб қолардим... Хўш, менга тўлов пулини келтириб беришибди-да?

– Йўқ, муҳтарам жаноб.

– Undай бўлса, нега озод этилдим?

– Мен ҳеч бир илтимосини рад қила олмайдиган киши сизни олиб кетгани келди.

– Ву ерга-я?

– Ҳа, шу ерга.

– Худо ҳақи, жуда мурувватли зот экан-да, у.

Альбер атрофга қаради ва Францга кўзи тушди.

– Ё тавба! – деди у. – Ҳали садоқат кўрсатган сизмидингиз, Франц?

– Йўқ, мен эмас, қўшнимиз граф Монте-Кристо, – жавоб қилди Франц.

– Аҳ-ҳа, граф денг, – деди Альбер галстугини ва енгини тўғрилаб, – чиндан ҳам бебаҳо одам экансиз, граф, мен аввало извошингиз учун, ундан кейин – озод этганингиз учун бутун умр сиздан қарздорман! – шундай деб у графга қўл узатди.

Граф сесканиб кетди, лекин шунга қарамай қўл берди.

Ҳозирги манзара Луиджи Вампани ҳайратда қолдириди, аксари тутқунлар ҳамиша унинг олдида дағ-дағ титраб, шафқат типаб турарди. Луиджи шунга ўрганиб қолган эди. Мана ҳозир ҳеч пинагини бузмай ҳазил-мазах қилишини қўймайдигани ҳам чиқиб қолди. Франц дўсти Альбер ўз миллати шон-шуҳратига иснод келтирмай мағрур турганидан ниҳоятда хурсанд эди. У дўстига мурожаат қилди:

– Азизим Альбер, агар сал тез ҳаракат қилсангиз, биз Торлонианикидаги базми жамшиднинг пировардига етиб борамиз, ана унда синъор Луиджини афв этиб, тушдаги танцани ўнгингизда давом эттираверасиз. Тўғрисини айтганда, синъор Луиджи бу ишларнинг ҳаммасида хотамтойлик кўрсатди.

– Ҳақ ғапни айтдингиз, – деди Альбер, – соат иккигача Торлонианикига етиб борамиз. Синъор Луиджи, – деди у сўзини давом эттириб, – сиз жаноб билан хайрлашиш олдидан яна расмониятга доир қандай мажбуриятпарни адо этишим керак?

– Ҳеч қанақа, – деди қароқчи, – тўрут томонингиз қибла, хоҳлаган томонга қанот қоқиб кетаверишингиз мумкин.

– Ундай бўлса хайр, сизга баҳтли ва шод-хуррамлика тўла ҳаёт типайман, қани жаноблар, кетдик!

Альбер шундай деди-да, Франц ва граф билан бирга катта хонадан ўтди. Барча қароқчилар бош яланг кузатиб туришарди.

– Пепино! – деди атаман, – машъални бер менга.

– Нима қилмоқчисиз? – сўради граф.

– Сизларни кузатиб қўймоқчиман, – деди атаман, – мухтарам жанобга менинг бу арзимас бир хизматим бўлсин.

Луиджи ёниб турган машъални Пеппинонинг қўлидан олди-да, меҳмонлар олдига тушиб, бурчини адо этаётган қаролга ўхшаб эмас, орқасидан элчилар келаётган қаролга ўхшаб гердайиб олға юрди.

Ташқи эшик олдига бориб таъзим қилиб хайрлашди ва деди:

– Граф, мен яна бир марта узр сўрайман юз берган хато учун, бундан кейин мендан нолимайсиз, деб ишонаман.

– Нолийдиган ҳеч нарса қолмади, азизим Вампа, – деди граф, – сиз хатоингизни жуда қойил қилиб тузатар экан-сиз, бунинг учун сиздан миннатдор бўлмоғим керак.

– Жаноблар, – деди қарокчи йигитларга мурожаат қилиб, – менинг таклифим унчалик ёқмаса-да, бирор вақт менингiga ташриф буюришга аҳд қипсангиз, каерда бўлмайин, жон-дилим билан кутиб олишга тайёрман.

Франц ва Альбер таъзим қилишди. Биринчи булиб граф чиқди. Унинг кетидан Альбер эргашди, Франц тўхтаб колди.

– Бирор нарса сўрамоқчимилилар мендан, жаноблари, – деди илжайиб Бампа.

– Ҳа, иқрор бўлайинки, сўрамоқчи эдим, – деди Франц.

– Биз кирган вақтда қанақа китобни ўқиб ўтириб эдингиз? – Цезарнинг хатлари ни, – деди қарокчи. – Бу менинг севган китобим.

– Франц, юрмайсизми? – деди ташқаридан Альбер.

– Ҳозир, ҳозир, – деди Франц.

Франц ҳам ташқари чиқди.

Улар бир неча қадам босишли.

Альбер қайтиб борди-да:

– Рухсат қилинг, – деди Луиджига ва сигарасини қарокчи машъалига тутиб ёндириб олди.

– Энди, граф, вақтни ўтказмайлик, – деди у. – Мен туннинг қолганини герцог Браччаноникида ўтказишни жуда истардим. Извош уларни кутиб турганди. Граф араб тилида Алига нимадир деди, отлар чопа кетди.

Соат нақ икки деганда, дўстлар танца залига кириб боришли.

Уларнинг запда пайдо бўлиши ҳаммани ҳайратда қолдирди, аммо бирга келишлари Альбердан хавотирланиб турганларнинг кўнглини тинчитди.

– Графиня, – деди виконт де Морсер графиня Г. олдига бориб, – кеча сиз хотамтойлик кўрсатиб, мен билан танца тушишга ваъда берган эдингиз, бу ваъдангизни сал кечи-киб эслатяпман, аммо бунда мен асло гуноҳкор эмасман, ростгўйлигн сизга аён менинг дўстим буни тасдиқлаб бериши мумкин.

Шу пайт мусиқа чалинди, Альбер пайтдан фойдаланиб, графиняннинг белидан ўнг қўли билан қучди-да, жуфт-жуфт бўлиб ўйнаётганлар орасида гир айлана кетди.

Шу вакт, Франц уни таажжубга соглан бир нарса тўғри сида, яъни Альберга истар-истамас қўл узатишга мажбур бўлганда граф бирдан сесканиб кетгани тўғрисида ўйга чўмган эди.

XVII. ПИСАНДА

Эртаниси Альбер ўрнидан туриб, Францга ҳаммадан олдин графникига ташриф буюришни таклиф этди. Кечаёқ унга миннатдорчилик билдирган эди, аммо граф унга бир эмас, бир неча марта раҳмат айтишга арзийдиган даражада ёрдам қилганини Альбер тушунарди.

Графга жуда қизиқиб қолган, лекин ҳайнишиб юрган Франц таклифни қабул қилди. Иккиси графнинг меҳмонхонасига кириб борди, беш дақиқа ўтиб, граф чиқди.

– Мұхтарам жаноб, – деди Альбер графга яқинроқ бориб, – кеча унчалик ўхшатиб айтолмаган сўзларимни бугун такрорлашга рухсат этинг. Қандай шароитда менинг қошимга келиб, ёрдам қўlinи узатганингизни ва ҳалокат жари ёқасидан тортиб олганингизни умрбод унутмайман.

– Қадрли қўшним, – жавоб қилди граф кулиб, – ёрдамимнинг баҳосини жуда ошириб юбордингиз. Мен фактат йигирма минг франк ақчангизни чўнтагингизда қолдирдим холос. Кўринб турибсизки, бу гапириб ўтиришга арзийдиган нарса эмас. Лекин ўзингизни у ерда шу қадар тетик, мардона тутдингизки, мен бунга жуда қойил қолдим.

– Ўша пайтда, шундан бошқа нима ҳам қила олардим, граф. – деди Альбер. – Мен ким биландир талашиб-тортишиб қолдим шекилли, дүэлга тушсак керак деб ўйлаган-дим. Ҳамма мамлакаттарда дүэлга тушишади, лекин ҳеч ерда французларга ўхшаб кулиб туриб дүэлга тушишмайди. Буни ўша қароқчиларга кўрсатиб қўймоқчи эдим. Бироқ, менинг бу гапларим сизнинг менга қилган ёрдамингизни заррача ҳам камситмайди, шунинг учун ҳузурингизга ўзими ёки дўстларим орқалими бир масалада сизга фойдал тегадиган иш қила олармикинман, деб сўрагани келдим. Отам граф де Морсер испанлар уруғидан, Францияда ҳам, Испанияда ҳам нуфузи жуда баланд, мен ва мени севадиганларнинг ҳаммаси сизга бутқул берилганлигига имонингиз комил бўлсин.

– Жаноб де Морсер, сизга очигини айтсан, – деди граф, – шундай таклифни мен сиздан кутган эдим, мен буни жондилим билан қабул қиласман. Ўзим ҳам бир катта илтимос билан сизга мурожаат қилмоқчиман.

– Қанақа илтимос экан у?

– Мен шу вақтгача Парижда бўлганим йўқ. Уни мутлақо билмайман...

– Ростданми? – хитоб қилди Альбер, – Парижни кўрмай туриб қандай яшаб келдингиз ҳозиргача? Бу ақл бовар қилмайдиган нарса-ку!

– Афсуски, шундай, мен ҳам сизнинг фикрингизга қўшилиб, жаҳон маданиятининг марказини кўриш вақти келди, деб ўйлайман. Бунга шуни ҳам қўшиб қўяйинки, Париж жамоатчилигига олиб кирадиган бирор танишим бўлганда аллақачон борган бўлардим.

– Сиздек зоти-шариф ҳозиргача Парижни кўрмаган бўлса-я! – хитоб қилди Альбер.

– Илтифотингиз учун раҳмат. Мен миллионлар борасила жаноб Агуадо билан ёки жаноб Ротшильд билан баслаша олишга қурбим етажагини билганим ва Париж биржасида найранг кўрсатишга сирайм эҳтиёжим йўқлиги сабабли у ерга боришдан тортиниб турган эдим. Сизнинг таклифингиз энди бу фикримни ўзгартириб юборди. Қадрли жаноб де Морсер, мабодо мен Францияга боргудек бўлсам, у ерда мен учун мутлақо ёт жамоатчиликнинг эшикларини очиб

бера оласизми? (Шу сўзларни айтганда графнинг лабларида ғалати бир табассум пайдо бўлди.)

– Албаттa, мен буни, граф, хеч шак-шубҳасиз, зўр қувонч билан, жон-дилим билан бажо келтираман! – жавоб берди Альбер. – Бунинг устига худди шу бугун эрталаб Париждан .хат олдим, азизим Франц, менинг бу сўзларимни кулгига йўйманг, унда Париж жамоатчилигига яқин бир оиланинг ажойиб қизи билан бир ёстиққа бош қўяжагимни маълум қилишди. Шунга чақиришибди.

– Демак, уйланаркансиз-да? – сўради илжайиб Франц.

– Ёзишларига қараганда шундай бўлса керак. Хуллас, сиз Парижга қайтганингизда мен уйланган, эҳтимол, фарзанднинг отаси бўлиб қоларман. Менинг туғма савлат-салобатимга бу жуда мос бўлиб тушади. Ҳар ҳолда, граф яна қайтариб айтаман, мен ва менинг барча қавму қариндошларим сизнинг ташрифингизга муштоқ ва бутун жони-дили билан хизматингизга тайёр.

– Бўлти, таклифингизни қабул қиласман, – деди граф, – сизга ишонтириб яна шуни айтиб қўяйки, кўпдан буён ўйлаб юрган баъзи режаларимни амалга ошириш ниятида Парижга бориш учун бирор сабаб тополмай турган эдим. Мана сабаб топилди.

Бу Монте-Кристо ғорида граф ишора қилган режа эканига Франц заррача шубҳа қилмасди, шунинг учун ҳам у графни Парижга боришга даъват этаётган ўша режаларга оид бирор белги пайдо бўлармикин деб унинг юзига синовчан назар ташлаб қўйди. Бироқ унинг кўнглида нима борлигини билиш (айниқса, у ўз ўй-хаёлларини сирли табассум-ла яшириб турган пайтларда) ниҳоятда қийин эди.

Бу ажойиб зотни Париж жамоатчилигига таништириш зиммасига тушганидан беҳад хурсанд бўлган Альбер графга мурожаат қиқди:

– Мұхтарам граф, сизнинг бу нияtingиз саёҳат вақтида хаёлга зумда келиб, зумда кетадиган юзаки ният бўлмасин тағин?

– Йўқ, менга ишонинг, ундай эмас, – деди граф. – Мен ростдан ҳам Парижга бормоқчиман, ҳатто у ерга боришим шарт.

– Қачон?

- Ўзингиз қачон у ерда бўласиз?
- Менми? – деди Альбер, – икки ҳафта, жуда узоги билан уч ҳафта ичида. Йўлга қанча вақт кетишига қараб.
- Ундей бўлса, – деди граф, – сизга уч ой муддат бераман. Кўриб турибсизки, мен хасислик қилаётганим йўқ вақт масаласида.
- Демак, уч ойдан сўнг меникига ташриф буюрасизми?
- деди қувониб Альбер.
- Хоҳласангиз кунини ва соатини ҳам аниқ айтишим мумкин? – деди граф. – Огоҳлантириб қўяй: мен белгиланган вақтдан бир дақиқа ҳам кечикмайдиганларданман.
- Кунини ва соатини аниқ айтсангиз жуда соз бўлади! – деди Альбер.
- Ҳозир кўрамиз.
- Граф ойна олдидаги календарга қўл узатди.
- Бугун йигирма биринчи февраль, – деди у ва соатига қаради, – соат ўн ярим бўпти. Ўттиз биринчи майда соат ўн яримда мени кутиб олишга розимисиз?
- Жуда соз! – хитоб қилди Альбер. – Нонушта сизга мунтазир туради.
- Қаерда турасиз?
- Эльдер кўчаси, йигирма еттинчи уй.
- У уйда бир ўзингиз бўйдоқчасига яшайсизми?. Мен сизга халақит бермайманми?
- Мен отамнинг уйида тураман, бироқ ҳовлида алоҳида уйим бор.
- Яхши.
- Граф эсадалик дафтарини олди-да, ёзиб қўйди: «Эльдер кўчаси, 27, май ойининг 21-кунида, соат ўн яримда». Кейин дафтарини чўнтағига солди-да деди:
- Энди хотиржам бўлаверинг, мен соатингиз стрелкаси-дек аниқ бўлишга ҳаракат қиласман.
- Кетгунча сизни кўра оламанми? – сўради Альбер.
- Бу сизнинг қачон кетишингизга боғлиқ.
- Эртага кечқурун соат бешда.
- Ундей бўлса мен сиз билан ҳозир хайрлашаман. Неполга боришим керак. Шанба куни кечқурун ёки якшанба куни эрталаб қайтаман. – Сўнг у Францига мурожаат қилди, – сиз-чи, сиз ҳам кетасизми, барон?

- Ҳа.
- Франциягами?
- Йўқ, Венецияга. Мен Италияда яна бир-икки йил бўла-ман.
- Ундай бўлса, Парижда кўришмас эканмиз-да?
- Бунга муюссар бўлолмасам керак, деб хавотирланяп-ман.
- У ҳолда, жаноблар, сизга оқ йўл тилайман, – деди граф иккала қўлини Францга ва Альберга узатиб.
- Франц бу зотнинг қўлини биринчи марта қисиши эди, у беихтиёр сесканиб кетди, чунки графнинг қўли мурдани-кидек муздек эди.
- Демак, гап битта, – деди Альбер, – сиз сўз бердингиз, бўлди. Эльдер кўчаси, йигирма еттинчи уй, йигирма бирин-чи май, эрталаб соат ўн ярим.
- Йигирма биринчи май эрталаб соат ўн яримда, Эльдер кўчаси, йигирма етти, – такрорлади граф.
- Шундан кейин йигитлар хайрлашиб ташқарига чиқиши-ди.
- Сизга нима бўлди? – сўради Францдан Альбер ўз хона-сига қайтиб. – Жуда ташвишли кўринасиз?
- Ҳа, – деди Франц, – шуни айтиб қўйишм керакки, граф ниҳоятда ғалати, ажаб одам. Париждаги учрашувин-гиздан мен жуда хавотир оляпман.
- Пега хавотир оляпсиз?.. Ўша учрашувдан-а?.. Эсингиз жойидами ўзи! – хитоб қилиди Альбер.
- Иложим қанча! Эҳтимол эсим жойидамасдир. бироқ бу гапим ҳақ.
- Менга қаранг, – деди Альбер, – мана энди ўз фикрими-ни айтишга имконият түғилганидан хурсандман, мен кўпдан графни нечундир хуш кўрмайтганингизни сезиб юргандим, у эса аксинча, бизга жуда меҳрибонлик кўрсатиб келяпти. Унга қарши бирор далилнингиз борми?
- Ким билади?
- У билан сиз илгари ҳам учрашганми дингиз?
- Ҳа.
- Қаерда?
- Менинг гапимни ҳеч кимга айтмасликка ваъда бера-сизми?

– Ваъда бераман.

– Чинданми?

– Ундей бўлса, айтиб берай, қулоқ солинг.

Сўнг Франц Альберга Монте-Кристо оролига борганини ва у ерда бир тўда контрабандистларни учратганини, улар орасила иккита корсикалик қароқчи ҳам бўлганини айтди. Граф ўша оролдаги ғорда уни «Минг бир кеча» афсоналарида үтказиб меҳмон қилганини, кечки мазали таомлар, тарёк, ҳайкалларни, туши ва ўнгида нималар кўрганини, эсида эрталаб уларнинг ҳаммаси гумдон бўлиб, уфқда фақат Порто-Веккиоға бораётган биргина кемача қолганини батафсил ҳикоя қилиб берди. Кейин Колизейда граф билан Луиджи ўртасида бўлган гапларни эшитганини, шунда граф Пеппинони кутқариб беришга ваъда қилганини, сўнг граф бу ваъдасини бажарганини айтди.

Охирида Франц ўтган кеча юз берган воқеани – тўлов ҳақига етти юз пиастр етмай, жуда оғир ахволга тушиб қолганини, шу пайт унда графга мурожаат қилиш фикри туғилганини, натижада мушкули осон бўлиб, ишлар жойида бўлиб кетганини сўзлади. Альбер дўстининг сўзларини қулоқларини динг қилиб эшитди.

– Хўш, нима бўлти? – деди Альбер дўсти ҳикоясини туттагач. – Хўш, сиз булардан бирор қийиқлик топдингизми? Граф саёҳат мафтуни, у бадавлат, шахсий кемага эга бўлиши ни истайди. Портсмут ёки Саутгемптонга борсангиз гавань бой инглизларнинг ажойиб, шинам кемалари билан лиқ тўлиб ётганини кўрасиз. Граф ҳамиша, ҳамма ерда бирорта бошпанага эга бўлмоқ учун, мен тўрт ой, сиз тўрт йилдан буён ўлганимизни кунидан тановул қилиб юрган бемаза овқатларни емаслик учун, жоннинг азоби ифлос тўшакларда ётмаслик учун Монте-Кристо оролида ҳам ҳашаматли уй ясад олган. Сўнг Тоскания хукумати уйни тортиб олиб, қимматбаҳо жиҳозлардан маҳрум этиб қўйишидан қўрқиб, оролни сотиб олган ва унинг номини ўзига ном қилиб олган. Азизим, ўзингиз яна бир ўйлаб кўринг, ўзи ҳеч вақт эга бўлмаган жойларнинг номини қўйиб олган таниш-билишларингиз озми, айтинг-чи?!

– Унинг гуруҳидаги корсикалик қароқчилар-чи? Бунга нима дейсиз? – деди Франц.

– Бунда таажжубланадиган нима бор? Корсика қароқчилари талончилик билан шуғулланмаслигини жуда яхши биласиз. Улар уруғчилук интиқоми туфайли туғилган шахри ёки қышлогидан бадарға қилингандар қочоқлар холос. Улар гурунгыда ўз ор-номусига путур етказмай бемалол юраве-риш мүмкін. Менга келганды, шуни айтишим керакки, қачондир Корсикага бориб қолтудек бұлса, губернаторга ва профектта борищдан олдин, мени Коломба қароқчилари билан (агар уларни ахтарып топишнинг иложи бұлса) таништиришни илтимос қиласман. Мен уларни ажойиб одамдар деб биламан.

– Вампа ва унинг тұдаси-чи? – деди эътиroz билдириб Франц. – Ахир улар талончи, ҳақиқий қароқчилар-ку, бунга сиз эътиroz билдирмасанғиз керак. Бунақа махлуқтарға графнинг таъсири қандай деб ўйлайсиз?

– Азизим, мен ана шу таъсири туфайли бир ўлимдан қолдым, шу сабабли бу ҳақда бирор ёмон фикр айтишга қандай қилиб жүрьат эта оламан? Мен ҳам сизга ўхшаб, бунда графнинг бўйнига айб қўя олмайман, лекин мени ҳаётимни сақлаб қолмаган бўлса-да, ҳар ҳолда тўрт минг пиастр ақчамни чўнтағимда қолдирган қўшнимизнинг гуноҳлари-ни кечирдим. Бу бизнинг пулимизда ропла-роса йигирма тўрт минг франк бўлади. Францияда менинг баҳомни ҳечам бунчага чиқармасдилар. Бу деган гап – менинг ватанимда пайғамбар йўқлигидан далолат беради, – деди Альбер кулиб.

– Ватан деганингизда эсга келди: графнинг ватани қаерда экан? Она типи қанақа экан? Қанақа сармоя эвазига яшаркин у? Бу беҳисоб бойликни у қаердан олдийкин? Сирли ҳаётининг биринчи ярми қандай саргузаштлар билан ўтдийкин, уни қандай сабаблар ҳозирги нурсиз ҳаёт гирдо-бига улоктириб ташладийкин? Мен сизнинг ўрнингизда бўлсан мана шуларни аниқлаб олишга уринган бўлардим.

– Азизим Франц, – жавоб берди Альбер, – мендан хат олганингизда ва графнинг ёрдами керак бўлиб қолганда сиз бориб унга: «Менинг дўстим Альбер де Морсернинг ҳаёти таҳлика остида, уни қутқариб олишга ёрдам беринг», дедингиз, тўғрими?

– Тўғри.

— Ўшанда у сиздан, Альбер де Морсер ўзи қандай одам, деб сўрадими? Номини қаердан олди? Бойликни қаердан топди? Ватани қаерда? Қаерда туғилган, деб сизга савол бердими?

— Рости, сўрагани йўқ.

— У ўрнидан тургану, сиз билан кетаверган. Мени у Луиджининг чангалидан қутқариб олди. Сиз, менга «Ўзингизни жуда дадил, эркин тутдингиз» дедингиз, аммо тўғрисини айтсам, у ерда ўзимни жуда ёмон хис этиб ётган эдим. У мендан арзимаган бир нарсани, яъни Париж жамоатчилиги билан таништириб қўйишимни илтимос қилтан экан, сиз бу ўтинчини рад этишимни истайсизми? Ахир биз Парижга ҳар куни ташриф буюрадиган рус ёки итальян князига ҳам ёрдам берамиз-ку. Кўйингэ, Франц, эсингизни еб қўйибсиз!

Икрор бўлиш керакки, бу гал Альбернинг сўзларида жон бор эди.

— Хуллас, қадрли виконт, ихтиёрингиз ўзингизда, билганингизни қилаверинг, – дели хўрсиниб Франц. – Айтган гапларингизнинг ҳаммаси асосли, ишонарли. Лекин шунга қарамай, граф Монте-Кристо ғалати одам.

— Граф Монте-Кристо анои эмас. У Парижга нима учун бораётганини сизга айтмади, билиб қўйинг, Монтион мукофотини олгани кетяпти. Агарда бу мукофотни олиши учун унга менинг овозим ва мукофот берувчи бирор тавъянинг ёрдами керак бўлиб қолгудек бўлса, биринчи бўлиб ўзим унга овоз бераман, иккинчисини эса қўндираман. Дўстим, шу билан гап тамом. Овқат қилайлик, сўнгра охирги марта муқаддас Пётр жомесини бориб зиёрат қилиб келайлик.

Эндиликда Альбернинг программаси бажарилди, эртаниси соат бешда дўстлар хайрлашишиди. Альбер де Морсер Парижга қайтди, Франц д'Эпине икки ҳафтага Венецияга жунади.

Аммо Альбер меҳмоним белгиланган учрашувни унугиб қўймасин тагин деб хавотир олди ва шу сабабли извошга ўтираётуб, граф Монте-Кристога бериб қўйиш учун унинг хизматкорига визит карточкасини берди. У карточкадаги «Виконт Альбер де Морсер» деб ёзилган сўзлар тагига қалам билан шу сўзларни ёзиб қўйди:

«21 май, эрталаб соат ўн ярим, Эльдер кўчаси, 27».

Чинчи Кисм

I. АЛЬБЕРНИНГ МЕҲМОНЛАРИ

Эльдер кўчасидаги уйда 21 май эрталабдан меҳмонларни яхшилаб кутиб олиш учун тайёргарлик кўришяпти. Маълумки, виконт де Морсер граф Монте-Кристо билан мана шу ерда учрашишини Римдаёқ келишиб олган эди.

Альбер катта ҳовлининг бурчагидаги хизматкорлар жойлашган уйнинг рӯпарасидаги бинода истиқомат қиласарди. Бинонинг икки деразаси кўчага, утаси ҳовлига, қолган иккитаси бокқа қараган эди.

Ҳовли билан бօғ ўртасига граф ва графиня де Морсернинг кенг-мўл шинам бошпанаси жойлашган. Бу бино Наполеон даврининг кўримсиз, бесўнақай услубида қурилган. Ҳовли кўча томондан ҳашаматли панжара билан ўраб олинган, ҳар бир устун тепасига гул солинган гулдонлар қўйилган, панжара ўртасида тантанали ташрифлар учун темирлари найзанусха маҳсус зарнақш дарвоза, дарвозабон хонаси ёнида хизматчилар учун алоҳида қичкина кўча эшиги. Уй эгаларига ҳам маҳсус эшик очилган, пиёда юрганларида шу эшикдан кириб-чиқишиади.

Альбернинг уйини қуришда ўғлидан ажратиб туришни истамайдиган онанинг меҳрибонлиги сезилиб турарди. Ана шу она уйни қурдирганда ўғли ёшидаги йигит тўла эркинликка муҳтожлигини ҳам ҳисобга олган. Иккинчи томондан олганда, эркин ҳолда ўйин-кулги билан ҳаёт кечиришни яхши кўрадиган виконтнинг худбинлиги ҳам бинони тикилашда анча роль ўйнаган бўлса керак. Аслида ҳамма бадавлат зотларнинг болалари ана шундай эркин ҳаёт кечиришиади.

Деразадан Альбер кўчада бўлаётган воқеаларни кўриб ўтириши мумкин, ахир ёшларнинг кўз олдида ҳамиша жонон ойимчалар жилва қилмоғи шарт-да! Мабодо у бирор нарсани синчиклаб кўздан кечириши керак бўлиб қолса, маҳсус эшикдан чиқиши мумкин. Бу эшик бояги дарвозабон хонаси ёнбошидагига ўхшаган бўлиб, бу ҳақда алоҳида гапириб бериш керак бўлади.

Үй қуриб битказилган кундан бошлаб бу эшикни унугиб ташлаб қўйиншиди, деса бўлади, чунки уни чанг босиб кетган эди. Бироқ қулф ва ҳалқасининг яхшилаб мойлаб қўйилгани бу эшикдан яширин равишда тез-тез фойдаланиб туратгандаридан далолат берарди. Бу эшик бошқа икки эшик билан рақобат қилиб, қоровулнинг ўткир нигоҳидан четда, маҳфий равишда очилиб-ёпилар, худди афсонавий тилсимотларнинг эшигига ўхшарди.

Эшикдан кираверишдаги даҳлиз тўрида ўнг томонда деразалари ҳовлига қараган овқатхона, чап томонда деразалар боққа қараган меҳмонхона. Деразалар олдилаги буталар ва бўй бериб, чирмашиб кетган ўсимликлар биринчи қаватдаги бу иккала хонани ёт кўзлардан бекитиб қўйган.

Иккинчи қаватда худди шундай икки хона ва даҳлиз устида яна учинчи хона. Бу ерда меҳмонхона, ётоқхона ва хотинлар хонаси жойлашган.

Пастки қаватдаги меҳмонхона Жазоир саломхонасига ўхшатиб, чекувчилар учун қурилган.

Иккинчи қаватдаги хотинлар хонаси билан ётоқхона ўртасига эшик ўрнатилган, у ердан тўғри зинага чиқадиган эшик бор. Хуллас, ҳамма ёқда эҳтиёт чоралари кўриб қўйилган эди.

Учинчи қават рассомга ёки бирорта олифта оқсуякка тааллуқли турли-туман буюмларга лиқ тўла эди. Унда бургулар, контрабаслар, флейталар, бутун бошли бир оркестрнинг мусиқа асбоблари уюлиб ётарди. Альбер бир вактлар мусиқага ҳавас қўйганди, лекин кўп ўтмай, рассомликка ишқибоз бўлиб, мольберт унинг хонасидан жой олди, охири булардан воз кечиб рапира, боксчиларнинг кўлқоплари, қиличлар, гурзилар унинг эрмаги бўлиб қолди, чунки Альбер ҳам ўша давр оқсуяк ёшлари анъанасига амал қилиб, мусиқа ва тасвирий санъатдан кўра кўпроқ бокс, қиличбозлик ва гурзи ишлатиш билан шуғулланар ва навбатма-навбат Гризье, Кукс ва Шарл Лебуше билан куч синашарди.

Хонанинг қолган жойларига Франциск I даврининг жавонлари қўйилган бўлиб, бу жавонларга хитой чиннилари, япон базалари, Лукка делла Роббинанинг гулдор идишлари, Бернар де Палиссини никопчалари тўлдириб ташланган эди.

Хонада чиройлған юмшоқ курсилар ҳам бор. Курсилардан иккитасига ўймакор устанинг маҳорати билан ясалған гербда учта француз нилуфари ва қирол тожи ялтираб турибди. Шунинг учун ҳам бу курсиларда Генрих IV ё Сюлли, Людовик XIII "ёки Ришелье савлат түкиб ўтирган бўлса керак, деб ўйлайди киши. Бу ерга уларнинг Лувр омборидан ёки бошқа бирор қирол саройидан келтирилгани шубҳасиз. Ана шу ҳашаматли курсилар устида Эрон қуёшинининг нурини эмган ёки Калькутта ё Чанлернагор аёлларининг моҳир қўллари билан нақшланган қимматбаҳо ранго-ранг газламалар ёйиб ташланган. Бу газламалар нима учун бу ерга ташлаб қўйилганини хеч ким билмасди, бунинг сабаби ҳатто эгасининг ўзига ҳам аён эмасди, фақат товланиб турган зарҳал шоҳилар жилваси хонага нур сочиб, кўзларни қамаштириб турарди.

Кўзга яққол ташланадиган жойда Роллер ва Бланшенинг рангдор рояли турибди, ҳажми бизнинг ҳозирги мұъжаз меҳмонхоналаримизга тўғри келадиган бу рояль ичига бутун бир оркестрни жойлаштириб олиб, Бетховен, Бебер, Моцарт, Гайдн, Гретри ва Порпорларнинг³² ноёб куйлари остида нола қиласарди.

Деворларда, эшиклар тепасида, шифтда шамширлар, ханжарлар, пичоқлар, гурзилар, болталар, гулдор заррин яроғ-аслаҳалар осиглиқ. Булардан ташқари сон-саноқсиз гербариylар, маъдан бўлаклари, ялтироқ қанотларини ёзиб, оғизларини мангуга очганча қимир этмай турган қушлар тулумлари...

Альбернинг энг севимли хонаси шу.

Шундай бўлса-да, учрашув куни Альбер тонгги либосда пастки қаватнинг кичкина меҳмонхонасида ўтиради. Юмшоқ диван опидаги столчада аъло нав тамакилар – Петербургнинг сарғиши тамакисидан тортиб то Синайнинг кора тамакисигача – ҳамма тамакилар солинган голланд чинни кўзалари, улар ёнида хушбўй қутичаларга қадр-қимматига яраша пурслар, регалиялар, гаваналар ва маниллар солинган. Очиқ жавонда турли хил немис трубкалари ва кумуш, ёқут, садафлар билан безалган гўзал чилимлар

³² Композиторлар

шинаванда кашандаларни кутиб маҳтал бўлиб турибди. Буларни Альбернинг ўзи бош бўлиб ташкил этди. Замонавий меҳмонлар мазали нонуштадаи ва бир пиёга қаҳвадан сўнг ана шундай жойда талтайиб олиб, буралиб-буралиб шифтга кўтарилаётган тутунга тикилиб хаёл суришни яхши кўришади.

Чорак кам ўнда маҳрам кирди. Фақат инглиз тилида гапирадиган ўн беш ёшли жиловдор Жоннини ҳисобга олмаганда, бу Морсернинг яккаю ягона хизматчиси эди. Ўз-ўзидан маълумки, оддий кунлари ота-онасининг ошпази, тантанали кунларда эса отасининг қароли ҳам Альбернинг итоатида бўларди.

Маҳрамнинг иоми Жермен. У ёш хўжайнининг тўла ишончини қозонган. У столга бир даста газета қўйди, Альберга бир даста хат узатди.

Альбер хатларга паришон ҳолда назар ташлади-да, ҳусни хат билан ёзилган, атир ҳиди анқиб турган икки конвертни очди, шоён диққат билан ўқиди.

– Бу хатлар қандай қилиб олинди? – сўради у.

– Биттаси почтадан келди, иккинчисини эса Данглар хонимнинг хизматчиси келтирди.

– Данглар хонимга хабар қилинг, мен ҳурматли бегойимнинг ложасида бўлиш ҳақидаги тақлифни қабул қиласман... Тўхтанг... Сўнг Розанинг ҳузурига бориб айтинг, мен операдан сўнг унукига бораман, сиз Розаникига олти шиша энг соз кипо виносидан, бир бочкачада устрица олиб бориб қўясиз... Устрицани мен учун деб Борелдан олинг.

– Нонуштани қай вақтга тайёр қилайлик?

– Ҳозир соат неча?

– Чоракам ўн.

– Ўн яримда келтиринг. Эҳтимол, Дебрэ министрлигига шошаётгандир... Бундан ташқари (Альбер ён дафтарини олиб қаради) мен графга ҳам худди шу вақтни – йигирма биринчи май соат ўн яримда келасиз, деб айтгандим, унинг ваъдасига унчалик ишонқирамай турсам-да, ўзим аниқ шу вақтда тайёр бўлиб турмоғим шарт. Айтмоқчи, графиня ўринларидан турганмикинлар, хабарингиз борми?

– Жаноб виконт шуни истар эканлар, бориб билиб келишим мумкин.

– Яхши... Ликёрларидан ҳам берсин, айтинг, менда камроқ әкан, яна айтиб қўйинг, мен соат учда ҳузурларида бўлиб, бир жаноб билан таништираман.

Маҳрам чиқиб кетиши билан Альбер ўзини диванга ташлади, газета очиб, театрларнинг репертуарларини кўздан кечирди, балет ўрнига опера қўяётганларини кўриб ижирғанди, кимдир тавсия этган тишдориси тўғрисидаги эълонни ахтариб тополмагач, энсаси қотиб машҳур учта Париж газетасини улоқтириб ташлади-да, чўзиб эснади ва:

– Газеталар ростданам борган сайин одамни зериктирадиган бўлиб кетяпти-да, – деб пинғиллаб қўйди.

Шу пайт дарвоза олдига енгил извош келиб тўхтади, бир зум ўтар-ўтмай маҳрам Люсьен Дебрэ келганини айтди. Хонага новча, сарғиш соч, рангпар, кўк кўз, юпқа лаблари такаббурона бурилган бир киши қовоғидан қор ёғиб кеккайиб кириб келди. У заррин тугмали фрак кийиб, оқ галстук таққан, ингичка ипак ипли бир кўзли кўзойнаги фрагинг соат чўнтағидан осилиб турибди.

– Салом, Люсьен! – деди Альбер. – Сиз вақтдан олдин келиб одамни хижолат қилиб қусиз-да! Мен сизни ҳаммадан кейин келади деб ўтиргандим, сиз эса беш дақиқа кам ўнда кириб келдингиз. Нонушта ўн яримга тайин этилган эди-ку ахир. Ажабо! Кабинет ағдарилмадимикин, тағин?

– Йўқ, азизим, – деди жавобан йигит диванга чўкаётиб, – биз доим лиқиллаб тебраниб турдимиз, аммо ҳеч вақт ағдарилиб тушмаймиз, хотиржам бўл. Биз ҳечам ўзгармайдиган бўлиб боряпмиз, деган фикрга кела бошладим мен, ярим оролдаги ишлар бизнинг мавқеимизни батамом мустаҳкамлаши турган гап.

– Э, эсим қурсин, ахир сизлар дон Карлосни Испаниядан ҳайдаяпсизлар-ку.

– Асло ундан эмас, адашманг. Биз уни чегаранинг бу томонига жўнатяпмиз ва Буржда шоҳона жой тақлиф этаёттирмиз.

– Буржда?

– Ҳа, Буржда. У ҳеч нимадан нолимаса ҳам бўлади, иши беш! Бурж – Карл VII нинг пойтахти. Сиз ҳали бундан бехабармисиз? Кечаёқ бу гап бутун Парижга маълум бўлди, уч кун илгари эса бу хабар биржага етган экан. Данглар гаров

ұннаб бир миллінен ютиб олди (Бу одам ҳамма янгиликтерни қандай қылнб биз билан бир вақтда биғиб оларкин, ҳеч ақынм бовар қылмайды).

– Сиз янгын лента тақиб олдингиз шекилли? Камарингиз тұқасида янги чизик пайдо бўлиб қолибди, илгари йўқ эдикү?

– Шундай. Менга Карл III юлдузинн юборишибди, – деди назарига нимагандек Дебрэ.

– Ўзингизни бепарволникка солманг, бу мукофотни олиб қувонгансиз, албатта.

– Тўғрин, қувондим. Бу юлдуз фракка тақиңлганда жуда очиб юборади одамн.

– Яъни Уэльс шаҳзодасига ёкни Рейхштад герцогига ўхшаб кетади одам, – деди кулиб Морсер.

– Азизим, эрта келганинмнинг боиси ана шунда.

– Яъни Карл III юлдузини олганингиз тўғрисидаги қувончли хабарни менга билдириш учун барвақт келдингиз, шундайми?

– Йўқ, бунинг учун эмас. Йигирма бешта дипломатия хотини жўнатиш учун тун бўйи ишладим. Уйга тонг отганда қайтдим, ухламоқчи бўлиб уриндим, бўлмади, бошим ёмон оғриди, сўнг ўрнимдан турдим-да, отга миннб саир этдим. Булон ўрмоннга боргандা зериждим, қорним очиб қолди. Бир-бирига душман бу икки ҳисснёт камдан-кам бирга пайдо бўлади кишида, бироқ бу гап нийкиси менга қарши бирлашиб, карлист республикачилар союзига ўхшаш ўюшма туздилар. Ана шунда бугун сизникида зиёфатда бўлажагимиз эсимга келиб қолди, мана камина ҳузурингизда ҳозир бўлиб турнбди. Қорним оч, овқат беринг, зерижнб, сиқилиб кетдим, кўнглимни чоғ этинг.

– Бу мезбон сифатида менинг бурчим, қадрдон дўстим, – деди Альбер, сўнг қўнгироқ қоқиб маҳрамни чақирди. Бу пайт Люсьен Фируза кўзли, олтин тутқали таёқчаси билан ёйилиб ётган газеталарни, иргитиб-иргитиб ташлай бошлади. – Жермен, бир рюмка херес виноси ва бисквитлар келтиринг. Ҳозирча, қадрдон Люсьен, мана бу сигаралардан тортиб туринг, булар контрабанда йўли билан келтирилган, албатта. Бир чекиб кўринг-да, министрингизга бизга мана шунақаларини сотишни таклиф этинг.

Ҳозир бизда у жанобнинг муруввати билан аксари шаҳар фуқароси чекаётган қўланса тамаки ҳамманинг меъдасига тегди.

– Бўлмаган гап! Бу сиғараларингиз очиқ келадиган бўлса, дарров улардан воз кечасиз ва уларни бир кўришлаёк кўнглингиз айнийдиган бўлиб қолади. Бироқ бу ички ишлар министрлигига эмас, молия министрлигига тааллуқли гап. Солиқлар департаментида жаноб Юманга мурожаат қилинг. Жанобнинг адреси ўша департамент идорасининг А даҳлизидаги йигирма олтинчи хона.

– Сиз ҳамма нарсалардан хабардорсиз-а, қойил! Қойил!

– деди Альбер. – Қани, сиғарадан олинг энди!

Люсьен манила сиғарасидан бирини олиб заррин шамдондаги қизғиши шам ўтига ёндириб олди-да, ўзини диванга ташлади.

– Сиз жуда баҳтли зотсиз-да ҳеч нима билан ишингиз йўқ, ялло қилиб юрасиз, – деди Люсьен, – тўғри, бунга ўзингиз иқрор бўлишни истамайсиз.

– Қироллик тинчлигини сақловчи қадрли дўстим, хўш, бекор бўлсангиз ўзингиз нима қиласидингиз? – деди бир оз киноя билан эътиroz бигдириб Морсер. – Сиз министрнинг шахсий секретарисиз, айни вақтда улкан Европа сиёсати борасидаги ҳамма ҳийла-найрангларнинг ҳамда Парижданги майда-чўйда фитна-иғволарнинг иштирокчисисиз. Қиролларни ҳимоя қиласиз, партия тузасиз, сайловга раҳбарлик ҳам сизнинг қўлингизда, кабинетингизда ўтириб олиб, қалам ва телеграф ёрдамида жанг майдонида қилич билан Наполеон эришадиган ғалабадан қўпроқ ғалабага эришасиз. Сиз йилига йигирма беш минг ливр ларомац оласиз (бунга маош кирмайди), яна ажойиб аргумоғингиз ҳам бор, Шато-Рено уни тўрт юз пуйдорга сотиб олмоқчи бўлганда сиз кўнмадингиз. Кийимингизни жуда қойилмақом қилиб тикиб берадиган маҳсус машиначи ҳам ҳамиша хизматингизга тайёр. Опера, Жокейклуб ва Варъете театрининг шоҳона ложалари ихтиёрингизда, шундай бўла туриб, кўнгил очадиган жойим йўқ, деб қолдингиз, азизим? Мана мен бугун сизнинг кўнглингизни хуш қиласман.

– Нима билан?

– Янги танишлар билан.

- Эркак биланми ёки хотин биланми?
- Эркак билан.
- Шуидоғам эркак танишларим күті.
- Аммо бунақасини ҳали күрганингиз йўқ.
- У қаёқдан келган? Дунёнинг нариги бурчагиданми?
- Эҳтимол ундан ҳам наридандир.
- Оббо! Ҳар ҳолда нонуштани ўша зот көлтирмаса керак?

- Асло, хотиржам бўлинг, нонуштани шу ерда тайёрлаш ялти, уйда. Ҳа, жуда очга ўхшайсиз?

- Уят бўлса-да, айтишга мажбурман: қорним жуда оч. Кеча тушликни жаноб де Вильфорникида қилган эдим, сиз ҳам сезгандирсиз, бу суд ходимлариникида овқат жуда кам, бемаза бўлади. Уларни виждан азоби қийноққа солса керак деган фикр туғилиши мумкин кишида.

- Бошқаларнинг овқатини ерга урасиз, лекин министрларингизникида овқат қанақалигини биласизми?

- Биламан, аммо биз овқатга бамаъни одамларни таклиф қилмаймиз, агар биз эзгу нияти холис кишиларни ва бизга овоз берадиган камбағалларни меҳмон қилишга мажбур бўлмасак эди, уйда хавф-хатарсиз овқатлана олмасдик.

- Ундей бўлса, яна бир рюмка херес ичиб, бисквитдан енг.

- Жоним билан, бу испан виноси ниҳоятда соз экан, мана, кўриб турибсизки, бу мамлакатда биз тартиб ўрнатиб, жуда олижаноб, ҳаққоний иш қилган эканмиз.

- Тўғри, бироқ дон Карлоснинг ҳоли нима кечади?

- Нима кечарди! Дон Карлос қизип виноларни ичиб маза қилиб юради, ўн йилдан сўнг унинг ўғлини кичик қироличага уйлантириб қўямиз.

- Бунинг учун сиз, мабодо ўша вақтгача шу хизматда бўлсангиз, албатта Олтин Барра оласиз.

- Чамамда, Альбер, бугун сиз мени беҳуда гаплар билан қорнимни тўйғизмоқчисиз шекилли.

- Шундай бўлса нима бўлти, нафсни алдашнинг энг яхши йўли шу-да. Ташқаридан Бошанинг овози келяпти, у билан бир баҳслашинг, анча овunasиз.

- Нима ҳақда баҳслашаман у билан?

- Газеталарда нималарни ёзишаётганлари туғрисида.

– Ахир мен газетани қўлимга ҳам олмайман-ку? – деди жирканган оҳангда Люсьен.

– Ана шунда баҳслашишга асос кўпроқ бўлади-да.

– Жаноб Бошан! – деди маҳрам.

– Кани, марҳамат, кирсинглар, эй зўр адаб, кирсинглар! – деди Альбер янги меҳмоннинг истиқболига чиқиб. – Мана Дебрэ, ўзининг айтишигта Караганда, мақолаларингизни ўқимаса-да, бу газетани кўргани кўзим йўқ, дейди.

– Жуда ҳақ гап айтиби-да у, – жавоб қилди Бошан, – мен ҳам унинг нима қилаётганини билмайману, аммо сўкка-ним сўккан. Салом, командор.

– Ўҳ-ҳӯ, ҳали бунисидан ҳам хабардорман денг? – деди министрнинг шахсий секретари табассум-ла журналистнинг қўлини сиқиб.

– Бўлмасам-чи?

– Жамиятда бу ҳақда нима гаплар?

– Қайси жамиятда? Милодий йил билан ҳисоблаганда, минг саккиз юз ўттиз саккизинчи йилга келиб, жамиятларнинг уруғи жуда кўпайиб кетган. Қайсинисини аитяпсиз?

– Сиз ҳам раҳнамо бўлган сиёсий-танқидий жамиятни.

– Бу жуда муносиб иш, дейишаётни ва сизни бу одам тилида инқилоб тарафдори бўлсаям, дилида барибир қиролни ёқлайди, дейишаётни.

– Жуда окилона гап, – деди Люсьен. – Сиз нега бизнинг тарафимизда эмассиз, қадрли Бошан? Бу ақл-заковатингиз билан бир-икки йилда амалдор бўлиб кетардингиз-да.

– Энди қилмаганим сизнинг гапингизга кириб, ярим йилгина ағдарилмай бардош бериб туро оладиган министрликда ишлаш қолди. Энди сизга битта сўзим бор, Альбер, шўрлик Люсьен дамини олсин. Нонушта қиламизми ёки тушликми? Ахир мен тезроқ Палатага боришим керак-ку. Мана кўриб турибсизки, бизнинг ишимиз нукул ҳузур-ҳаловатдан иборат эмас.

– Фақат нонушта, яна икки кишини кутиб турибмиз, улар келиши биланоқ дастурхонга ўтирамиз.

– Кимни кутяпмиз? – сўради Бошан.

– Бир аристократни ва бир дипломатни, – деди Альбер.

– Э-э, демак аристократни икки соат, дипломатни эса ундан ҳам кўпроқ кутарканмиз-да. Мен дессертта етиб ке-

ламан. Менга қулупнай, қахва ва сиғарадан олиб қўйсангиз бас. Овқатни Палатада еб оларман.

– Қўйинг бу гапингизни, Бошан, аристократ Монморанс, дипломат Меттерних бўлганда ҳам бизга барибир, нақ соат ўн яримда нонуштани бошлаймиз, ҳозирча Дебрэдан ўrnак олинг-да, вино ичиб, бисквит еб ўтириング.

– Бўпти, қолганим бўлсин. Мен бугун албатта кайф-сафо қилишим шарт эди.

– Мана сиз ҳам худди Дебрэниңг ўзи бўлдингиз! Министрликнинг кўнгли хира бўлиб қолганда, оппозициянинг вақти чоғ бўлмоғи керак.

– Тўғри, бироқ бошимда қандай ташвиш борлигини сиз билмайсиз ҳали! Бугун кундузи депутатлар палатасида Дангларнинг нутқини, кечкурун унинг хотининикида Франция пэрининг фожиасини тинглашим керак. Шайтон олсин бу конституцион тузумни! Бизни, сайлаш ҳуқуқига эга одамлар, дейишади. Хўш, биз қандай қилиб Дангларни сайладик?

– Тушуниб турибман: сиз жуда хушчақчақ бўлиб олишингиз керак.

– Дангларнинг нутқини масхара қилманг, – деди Дебрэ.

– Ахир у сизга овоз беради-ку, у ҳам оппозицияда.

– Ана, бутун бало шунда-да! Сизлар уни қачон Люксембург саройига обориб қўярканлизлар, деб кутавериб тоқатим тоқ бўлди. У ўша саройда гумдон бўлса яйраб кулиб юрган бўлардим.

– Испанияда ишлар жойидага ўхшайди-ку, – деди Альбер Бошанга. – Бугун тилингиздан заҳар томиб турибди. Аммо Париж жамоатчилигида мадмуазель Эжени Данглар билан менинг тўйим ҳақида гап тарқалиб кеттанини унуманг. Ахир куиларнинг бирида менга: «Биконт, қизим учун икки миллион бераётганимдан хабардормисиз?», дейдиган кишини масхара қилишим одоблан бўлмайди-ку.

– Бу тўй бўлмайди, – деди унинг сўзини бўлиб Бошан. – Қирол уни барон қилиб кўтариши, пэр унвони бериши ҳам мумкин, бироқ уни аристократ қилолмайди. Граф де Морсер эса ўтакеттан аристократлардан, шунинг учун у арзимас икки миллион эвазига паст табақа кишиси билан қуда бўлишга асло рози бўлмайди. Виконт де Морсер фақат марказага уйланиши мумкин.

– Икки миллион! Бу ҳар қалай, чакана пул эмас, – деди этироz билдириб Морсер.

– Бу Бульварлардаги биронта театрнинг ёки Ботаника боғи билан Рапэ оралиғидаги темир йўл шохобчасининг капитали.

– Қулоқ берманг унинг гапларига, Морсер, – деди эснаб Дэбрэ, – уйланаверинг. Ахир сиз бир қоп пулни олиб никоҳ қиласиз-ку, барибир эмасми сизга! Келинг, бир герб ва бир ноль кўп бўлса бўпти-да, сизнинг гербингизда еттита мер-лётка бор, учтасини хотинингизга берасиз, ўзингизда яна тўртласи қолади. Бу ҳар ҳолда герцог Гизницидан битта ортиқ. Гиз эса Франция қироли бўлишига сал қолди, унинг амакиваччаси Германия императори бўлган.

– Гапингиз тўғри чоғи, – деди паришон ҳолда Альбер.

– Бўлмасам-чи? Бунинг устига бу қургур миллионерларнинг ҳаммаси худди ҳаромзодалар сингари асилизода бўла-ди.

– Жим! Овозингизни ўчиринг, Дебрэ, – деди кулиб Бошан, – Шато-Рено келяпти, у сизни сафсатабозлик балоси-дан холос этиш учун бобоси Рено де Монтобандан қолган найза билан кунингизни калта қилади-қўяди.

– У шундай қилса, ўз нуфузига путур етказган бўлади, – деди жавобан Люсьен, – чунки мен жуда паст табақаларга мансуб одамман.

– Ана холос! – хитоб қилди Бошан. – Министрлик Беран-же мақомига кифт қоқа бошлади-ку, жаноблар, мана кўрдингизми қаёққа йўл оляпмиз!

– Жаноб де Шато-Рено! Жаноб Максимилиан Моррель, – деди кириб маҳрам.

– Энди ҳамма келди! – деди Бошан. – Демак нонуштага ўтирамиз, сиз, Альбер, фақат икки кишини кутяпган эдин-гиз, тўғрими?

– Моррель! – деди шивирлаб таажжубга тушиб қолган Альбер. – Моррельни ким экан?

У сўзини тамом этиб улгурмасдан жаноб де Шато-Рено кириб келди. Жаноб Шато-Рено ўттизларга кирган хушсу-рат йигит бўлиб, учига чиққан аристократ, яъни сиртдан кўринишида Гиша ва ақл борасида Мортемарнинг ўзи эди. У Альберни қўлтиғидан олди-да, деди:

– Альбер, рухсат этинг, таниширий: бу киши қапитан Максимилиан Моррель, менинг дүстим ва халоскорим. Бу кишини тавсия этиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Виконт, қаҳрамонимни кутланг.

Шато-Рено орқага тисарилаб ўрнини новча ва салобатли, манглайи кенг, ўткир кўз ва қора мўйлов йигитга берди. Ўқувчиларимиз бу йигитни Марселда маълум драматик ҳолатда кўрган эдилар. Ҳойнаҳой унутмаган бўлишса керак. Ярим французча, ярим шарқча гулдор камзули Фахрий Легион крести безаб турган кенг кўксига ва хипча белига ёпишган, жуссасига ҳусн бағишлигаран эди. Ёш офицер, жуда мақомини келтириб саломлашди. Унинг барча ҳаракатлари латофатли эди, чунки у бақувват эди. Альбер қувониб кетиб гап қотди:

– Жаноб Моррель, сиз билан танишиш менга катта қувонч бағишлияжагини барон Шато-Рено илгаритдан биларди. Сиз унинг дўсти экансиз, аминман, бизнинг ҳам дўстимиз бўлиб қоласиз.

– Жуда соз, – деди Шато-Рено, – қадрдоним виконт, бу зот сизга қилган яхшилигини менга ҳам қилссин деб умидвор бўлаверинг.

– Қандай яхшилик қилди у сизга? – сўради Альбер.

– Барон жуда ошириб юборди, – деди Моррель, – гапиришга арзийдиган нарса эмас!

– Нега арзимас экан? – хитоб қилди Шато-Рено. – Наҳотки ҳаёт гапиришга арзимайдиган нарса бўлса?.. Ростданам сиз, қадрдон Моррель, улкан файласуфсиз... Сиз шундай дея оласиз, жонингизни ҳар кун таҳликага солиб юрасиз, аммо фавқулодда шундай ҳолга тушиб мен учун...

– Барон, ҳамма гапдан мен шуни тушундимки, қапитан Моррель сизни ўлимдан қутқариб қолибди.

– Бўлган ҳамма гап шундан иборат! – деди Шато-Рено.

– Нима бўлди ўзи? – сўради Бошан.

– Бошан, азизим, ахир инсоф қилинг, қорним очиб, ичагим ўзилай деяпти! – деди Дебрэ.– Кўйинг, ўша узундан-узоқ ҳикояларингизни.

– Ия, ахир мен дастурхонга ўтиришга халақит бераётганим йўқ-ку? – деди Бошан. – Шато-Рено ҳамма гапни овқат устида ҳам гапириб бераверади.

Морсер гап құшди:

– Жаноблар, ҳозир үндан фақат чорак үтди, биз охирги меҳмонни кутиб турибмиз.

– Ҳа, айтгандай, дипломатни-я, – деди Дебрэ.

– Дипломатми, башқа бирорым, менга аён эмас. Мен унга бир топшириқ берган эдим, буни у шундай қойил қилиб бажардикі, агар қирол бўлганимда барча орденларимни кўкрагига тақиб қўярдим.

– Ундаи бўлса, дастурхонга ҳали-вери ўтирумас эканмиз, барон, қани, бнзга ўхшаб сиз ҳам ўзингизга бир рюмка хересдан қуйинг-да, қиссани бошланг.

– Яқинда, ўзингизга маълумки, Африкага боргим келиб қолди.

– Бу йўлни, қадрли Шато-Рено, сизга ота-боболарингиз кўрсатиб кетган. – деди хушмуомалалик билан Морсер.

– Тўғри, бироқ сиз ҳам уларга ўхшаб Алайҳиссаломнинг мақбарасини халос қилиш учун уринмасангиз керак.

– Ҳақ гапни айтдингиз, Бошан, – деди ёш аристократ, – мен шунчаки эрмак учун тўппонча отмоқчи бўлган эдим. Ўшанда икки секундантим энг яқин дўстларимдан бири – шўрлик Франц д'Эпиненинг қўлини мажақлаб қўйишга мени мажбур этганидан бўён дуэлни жуда ёмон кўриб қолдим. Францни ҳаммангиз танийсиз.

– Тўғрн, сиз у билан қачондир дуэлга чиққан эднингиз... Сабаби нима эди? – деди Дебрэ.

– Ўлай агар, эсимда йўқ, – жавоб қилди Шато-Рено. – Лекин шуниси эсимдаки, бу борадаги талантимни намоњиши қилмоқ учун тухфа қилишган тўппончани арабларга отиб синаб кўрмоқчи бўлдим. Шу мақсадда Оранга йўл олдим, Орандан ўтиб Константинага бордим, мен борганда энди шаҳар қамалдан халос этилаётган экан. Мен ҳам бошқалар билан чекинавердим. Кундузги ёмғир ва тунги қорга икки сутка чидаш бердим, бироқ учинчи куни отим совуқда қотиб ҳаром ўлди. Шўрлик от иссиқ оғилхонага ўрганиб қолган араб оти эди, лекин шу Арабистонда тўсатдан ўн даража совуққа дуч келиб, ўз ватанини танимай қолди.

– Эҳ-э, менинг инглиз туппоримни сотиб оламан деб юрганингизнинг боиси шу экан-да, – деди Дебрэ, – бу араб

отига қараганда, совуққа чидамлироқ бұлса керак, деб умид қиляпсиз шекилли.

– Аспо ундей эмас, мен энди бундан кейин Африкага ҳеч қачон бормайман деб онт ичдим.

– Демак, құрқоқлик қипсиз-да? – деди Бошан.

– Тұғри, құрқиб қолдим, – деди Шато-Рено. – Иложим қанча! Ҳа, қиссаны давом эттирайин. Шундай қилиб, отим тарашадек қотиб қолди, пиёда кетаётсам олти араб калламни танамдан жудо қилиш ниятида устимга от қүйиб келаверди, иккисини мильтигим билан отиб ташладим, иккисини тұппончадан ўқ үзиб ер тишлатдым, бироқ яна иккитаси келиб, мени қуролсизлантирди, биттаси сочимдан маҳкам тутиб олди (энди сочимни жуда калта қилиб қирктириб юрганимнинг боиси ҳам шунда, яна шундай ҳолга учрамайман деб бўладими), иккинчиси эгри қиличини кекирдагимга тақади, муздек пўлат аъзойи баданимни қақшатайтганини сезиб турган эди, бирдан мана бу жаноб юргриб келиб арабларга ҳамла қилди, сочимдан тутиб турганини битта ўқ билан юмалатди, қиличи билан мени сўйиб ташламоқчи бўлиб турганининг калласини сапчадек узиб ташлади. У шу куни кимнидир ўлимдан сақлаб қолишдек бурчини бажо этишни ният қилиб юрган экан, тақдир тақозоси билан бунга фавқулодда равища мен тұғри келиб қолдим. Бойиб кетганимда Калагманга ёки Марокеттига тасодиф номли ҳайкал буютираман.

– Бу воқеа бешинчи сентябрда, – деди илжайиб Моррель, – отам бир мұъжиза билан ўлимдан қутулиб қолганига роса бир йил тұлған кунда юз берди. Ҳар йили шу кунни иложи борича бирор иш билан нишонлашга ҳаракат қилаマン...

– Албатта бирорта қаҳрамонона иш билан, тұғрими? – деди унинг сұзини кесиб шато-Рено. – Қисқаси, ишим ўнгидан келди, бироқ бу ёғини эшитинг. У мени пичноқданғина эмас, совуқдан ҳам қутқариб қолди: у менга муқаддас Мартин сингари плашининг ярмини эмас, бус-бутун берди, сұнг оч қолищдан ҳам сақлади, нима билан деб үйлайсиз?

– Феликснинг қийма гүшти биланми? – сўради Бошан.

– Йўқ. Ўз отининг гүшти билан. Ҳаммамиз ҳузур қилиб бир парчадан едик, бу осон эмасди, албатта!

– Отнинг бир парчасини ейишми? – сўради кулиб Морсер.

– Йўқ, ўз отини қурбон қилиш, – жавоб қилди Шато-Рено.

– Ана, Дебрэдан сўраб кўринг, нотаниш бир зот учун ўз инглиз тулпорини қурбон қилармикин?

– Нотанишга қурбон қилмайман, дўстим учун ҳеч аямай қурбон қилишга тайёрман, – деди Дебрэ.

– Сиз, менинг дўстим бўлурсиз, деб илгаридан ўйлаб юрган эдим, баром, – деди Моррель. – Менинг ўша ердаги ёрдамимни қаҳрамонлик дейсизми ёки қурбон қилиш дейсизми, майли, лекин ҳалигиларга қўшимча қиласай: ўша куни мен бир вақтлар фавқулодда бошимизга баҳт қуши қўндириган бир яхшиликка яхшилик билан жавоб қайтармоқчи бўлган эдим.

– Моррель ажойиб бир воқеага ишора қиласпти, – деди сўзини давом эттириб Шато-Рено, – сиз у билан жуда иноқ бўлиб олганингизда ҳикоя қилиб берар, албатта. Бугун эса эсадаликларни йиғиштириб қўййлик-да, қорин масаласини ҳал этайлик. Соат нечада нонуштага ўтирасиз, Альбер?

– Ўн яримда.

– Аниқми? – сўради Дебрэ соатини чиқараётib.

– Яна беш дақиқа сабр этишингизни илтимос қиласман, – деди Морсер, – мен ҳам халоскоримни кутиб турибман.

– Кимнинг халоскори?

– Менинг шахсан халоскорим, – жавоб қилди Морсер. – Эҳтимол сиз, уни нимадан халос қилиш мумкин, ахир бу ерларда каллани шартта кесадиган араблар йўқ-ку деб ўйлаётгандирсиз? Бугунги нонуштамиз дўстона нонушта, биз билан бир эмас иккита валинеъмат нонушта қиласди, мен бунга аминман.

– Энди нима бўлади? – деди Дебрэ. – Ахир бизда Монтион мукофоти фақат битта-ку?

– Нима қипти, уни шу мукофотга лойиқ бирор иш қилмаган кишиига беришади-да, – деди Бошан. – Одатда Академия қийноқдан ана шу йўл билан қутулиб олади.

– Халоскорингиз қаердан келяпти? – сўради Дебрэ, – жуда хиралик қиласпканим учун узр, эсимда, менга бу воқеанинг бир оз учини чиқарган эдингиз, лекин жуда пардали қилиб айтганингиз учун яна қайта сўрашга журъят этяпман.

– Тұғрисиниң айтсам, үзим ҳам билмайман, – жағовоб қиңди Альбер, – бундан уч ой мұқаддам, мен меҳмонга тақлиф қылғанимда Римда әди. Бироқ үшандан бүён қаерларда саýр қилиб улгурғанини ким билиб ўтирибди дейсиз.

– У белгиланған вақтдан заррача кечикмай ҳозир бўлишга қобилмикин? Сиз шунга ишонасизми? – сўради Дебрэ.

– У ҳамма нарсага қобигт одам.

– Беш дақиқалик имтиёздан сўнг яна фақат ўн дақиқа кутиш мумкин эканини ҳисобга олиб қўйинг.

– Мана шундан фойдаланиб, келаётган меҳмоним тўғрисида ҳикоя қилиб берай.

– Узр, – деди Бошан, – ҳикоянгиздан фельетон ёзсан бўладими?

– Жуда бўлади-да, – деди Морсер, – жуда қизиқарли бўлади.

– Қани, бошланг ҳикоянгизни. Палатада бўлолмас эканман, ҳеч бўлмаса шу ишни бажо келтириб қўяй.

– Мен Римда кейинги карнавал вақтида бўлган эдим.

– Биз бундан хабардормиз, – деди Бошан.

– Аммо мени қароқчилар ўғирлаб кетганидан хабарингиз бўлмаса керак.

– Қароқчилар йўқ, – эътиroz билдириди Дебрэ.

– Ундей деманг, қароқчилар бор, бўлганда ҳам жуда даҳшатли, ажиблари бор экан, мен сизга айтсам, ажойиблари. Улар менинг назаримда ниҳоятда гўзал одамларга ўшарди.

– Менга қаранг, қадрдон Альбер, – деди Дебрэ, – афтидан Маренъ ёки Остендендан устрицани ҳали келтирғанлари йўқ, шу сабабли ошпазингиз кечикиб қолган шекипли, сиз эса де Ментенон хонимдан ўрнак олиб овқат ўрнига бизни чўпчак билан тўйдирмоқчисиз, шундайми? Икror бўлаверинг, биз афв этамиз ва ҳикоянгизни, у қанчалик афсонавий бўлмасин, қунт қилиб тинглаймиз.

– Лекин афсонавий бўлиб туюлса-да, бошдан-оёқ ҳақиқий воқеа. Давом этай, қароқчилар мени асир қилиб олишди-да, кўримсиз, ноқулай бир жойга Сан-Себастиано форларига олиб бориб қўйишиди.

– Мен у ерда бўлганман, – деди Шато-Рено сўз қотиб, – үшанда нақ бўлмаса безгакка дучор бўлаётган эдим.

– Мен чиндан ҳам дучор бўлдим, – давом этди Альбер. – Менга, асир тушдингиз, тўловсиз қутуломайсиз, дейиши. Тўлов ҳақи арзимайдиган тўрт минг рим пиастри, йигирма олти минг тур ливри, холос. Бахтга қарши ўшаңда ёнимда бир ярим мингина ақчам қолган эди, чунки саёҳатим якунига етнб қолган эдн-да. Мен Францга хат ёздим... Ҳа, айтмоқчн, бу воқеа тепасида Франц ҳам бор эди. Ҳикоямда бирорта ёлғон сўз йўқлигини ундан сўраб олишингиз мумкин. Мен Францга, агар эрталаб соат олтигача тўрт минг пиастр келтирмасанг, олтидан ўн дақиқа ўтганда мени нариги дунёга жўнатадилар, деб ёздим. Амин бўлингки, қароқчиларнинг атамани Луиджи Вамла албатта сўзининг устидан чиқарди.

– Хўш, Франц тўрт минг пиастрни олиб бордими? – деди Шато-Рено. – Албатта олиб боради-да! Францд Эпине ёки Альбер де Морсер учун бу ҳеч гап эмас.

– Йўқ, Франц пул келтирмади, фақат ҳали сизга айтган ва ҳозир таништиromoқчи бўлаётган одам билан бирга келди.

– Демак, у жаноб Какни ўлдираётган Геркулес ёки Андромедни халос этаётган Перест экан-да?..

– Ундей эмас, бўйи мен билан тенг, оддийгина одам.

– Тиш-тирноғигача қуроллангандир-да?

– Ҳатто қаламтароши ҳам йўқ эди.

– Ахир тўлов пулини бергандир-да?

– Атаманнинг қулогига икки оғиз сўз айтди холос, шу билан мени бўшатиб юборишиди.

– Сени тутиб қолгани учун узр ҳам сўраган бўлса керак, – деди қўшимча қилиб Бошан.

– Худди шундай.

– Тағин Ариосто бўлмасин у?

– Йўқ, шунчаки граф Монте-Кристо.

– Бунақа ном йўқ бизда, – деди Дебрэ.

– Менимча ҳам йўқ бунақа ном, – қўшимча қилди Европадаги ҳамма уруғлар китобини биладиган кишидек Шато-Рено, – қачондир Монте-Кристо графларини эшитган бормикин?

– Эҳтимол у муқаддас ердандир, – деди Бошан, – отабоболаридан бирортаси Мортемар Ўлик денгизни эгаллаб олгани сингари Голгофанинг эгаси бўлгандир.

– Жаноблар, узр, – деди Максимилиан, – чамамда, сизнинг жумбобингизни мен ечиб берсам керак. Монте-Кристо бир кичкина орол, отамда хизмат қилган денгизчилар буни кўп тилга олишарди. Ўрта ер денгизида бир қумлоқ жой бор, унда атом сероб.

– Ҳақ гапни айтдингиз, – деди Альбер, – сизга айтаётганим у жаноб ўша оролнинг, ўша атомнинг хўжайини. Афтидан у граф унвонини Тоскананинг қаеридандир сотиб олган бўлса керак.

– Графингиз бойми?

– Менимча бой бўлса керак.

– Бойлиги қўринишидан билиниб турса керак?

– Хато қиласиз, Дебрэ.

– Гапингизга тушунмадим.

– Минг бир кечани ўқиганмисиз?

– Бу ҳақда сўз бўлиши мумкин эмас!

– Ахир ўша эртаклардаги кишиларнинг қайсиини бой, қайсиини камбағаллигини билиб бўладими? Улар назарингида бечора балиқчи, аммо сизни тўсатдан бир горга олиб киради, шундай кўз олдингизда бутун Ҳиндистонни сотиб олишга етадиган хазина пайдо бўлади.

– Хўш, шундай бўлса нима бўити?..

– Граф Монте-Кристо ўша балиқчилардан бири, ҳатто унинг номи Синдбод-Денгиз сайёҳи, олтинга лиқ тўла гори бор.

– Горни ўз кўзингиз билан кўрдингизми, Морсер? – сўради Бошан.

– Мен кўрганим йўқ, Франц кўргаи. Бироқ унинг олдида бу ҳақда фиқ этмайсиз! Францни горга кўзини боғлаб олиб кирганлар, гунглар ва ҳуснда Клеопатра ҳам олдига тушолмайдиган жононлар Францнинг хизматида бўлган. Хотинлар масаласига келганда у ишонмаяти, чунки улар тарёкни уриб олгандан сўнг пайдо бўлган, эҳтимол ҳайкалларни кўриб хотинлар деб хаёл қилгандир.

Йигитлар «ақлдан оздими бу, ёки бизни мазах қиляптими?» дегандек Морсерга анграйиб қараб қолниши.

– Ростданам, – деди ўйчан ҳолда Моррель, – мен ҳам Пенелон деган бир кекса денгизчидан жаноб Морсер айтганга ўхшаб кетадиган ҳикоя эшигандим.

– Жаноб Моррель менинг гапларымни қувватлаётганидан хурсандыман, – деди Альбер. – Бирок бу сизларга ёқмади чоғи?

– Қадрли дўстим, кечириңг менинг менни, – деди Дебрэ, – ахир сиз ақулга сиғмайдиган воқеаларни ҳикоя қиляпсиз-да, бизнинг унчалик ишонавермаётганимизнинг боиси ҳам шунда...

– Сизнинг ақлингизга сиғмаслиги турган гап, чунки элчиларингиз ва консулларингиз бунаقا воқеаларни сизга ёзиб юборишмайди, бунга уларнинг вақти йўқ, улар фақат ўз ватанидан борган саёҳатчиларга азоб беришдан бошқани билдишмайди.

– Ана холос, дарров жаҳлингиз чиқади-да, бизнинг шўрлик вакилларимизга ҳужум қиласиз. Ахир улар қандай қилиб сизнииг манфаатларингизни ҳимоя қилсин? Палата нуқул уларнинг ойликларини қисқартиргани қисқартирган. Пировардида аҳвол шу қадар оғирлашдик, бу лавозимларни истайдиганлар топилмай қолди.

– Альбер, элчи бўлишни истайсизми? Мен сизга Константинополь элчиси лавозимини олиб бераман.

– Фақат шу кам эди ўзи! Салгина Мұхаммад Алига ён бошилим билан сulton томоғимдан хиппа бўғиб нариги дунёга жўнатиб қўя қолсин демоқчимисиз?

– Ана, шундай дейсиз-да, – пингиллади Дебрэ.

– Аммо буларнинг ҳаммасидан қатъи назар, менинг граф Монте-Кристом ҳақиқатан ҳам бор, яшайди...

– Дунёда ҳамма нарса бор, яшайди! Топган ажойиботини қаранг-а!

– Албатта ҳамма яшайди, бирок қора бадан қуллар, князча суратлар галереяси, музейбоп қурол, олти минг франк туродиган отлар, грек жононлари ҳаммада бўлавермайди.

– Грек жононини кўрдингизми?

– Ўз кўзим билан кўрдим, гапларини қулогим билан эшитдим, Валле театррида кўрдим, бир гал графикнида нонушта қилганда эшитдим.

– Ҳали у ажойиб зот овқат ҳам ейдими?

– Очиғини айтганда, у жуда кам овқат ейди, гапиришга арзимайди.

– Мана, кўрасиз ҳали, у гўрдан чиққан қон сўрувчининг худди ўзи бўлиб чиқади.

– Кулгига йўйсангиз, йўяверинг, порд Рутвеннинг таниши графиня Г. ҳам шундай деган эди.

– Табриклиман, Альбер, бу журналистика билан шуғулланмайдиган киши учун жуда соз, – хитоб қилди Бошан. – Конституционалистдаги денгиз илонидан асло қолишмайди. Қон сўрувчи мурда – жуда соз!

– Қорачиқлари истаган чоқда кенгаядиган ёки тораядиган қизғиши кўзли, – деди Дебрэ, – қирғий бурун, пешанаси кенг, юзида заррача қони йўқ, қоп-қора соқолли, ўтқир тишлари ялтираб туради, қилиқлари ҳам шунга ўхшаш.

– Ҳудди шундай, Люсьен, – деди Морсер, – ҳамма белгилари жуда ўхшайди. Ҳаракатлари кескин. У билан бирга бўлганимда устимдан муздек сув қуиб юборгандек сезаман ўзимни. Бир гал, қатлни томоша қилиб ўтирганимизда, жалподнинг иши ва жазоланаётганларнинг дод-фарёдидан эмас, кўпроқ графнинг вайкоҳати ва қатлнинг турли хиллари тўғрисида беларво ҳикоя қилишидан ҳушимдан кетиб коламан шекилли, деб қўрқиб кетдим.

– Морсер, қонингизни сўриш учун Колизей вайронасига олиб бормадими сизни? – сўради Бошан.

– Сизни бўшатганда аллақандай олов ранг пергаментга, жонимни сизга ҳадия қиллим, деб ёздириб қўл қўйдириб олмадими? – деб қулди Дебрэ.

– Кулаверинг, хоҳлаганингизча кулинг, – деди Морсер бир оз нолиб. – Гант бульвари ва Булон ўрмонларида доимо сайр этиб юрувчи сиз ажойиб парижликларга қараб туриб ўша одамни эсга оламан-да, турли нусха одамлар эканмиз-да, деган хаёлга бораман.

– Мен бундан фахрланаман! – деди Бошан.

– Ҳар қалай, – қўшимча қилди Шато-Рено, – граф Монте-Кристонгиз Италия қароқчилари билан алоқасини ҳисобга олмагандা, ишдан бўш вақтларида жуда ажойиб зот бўлса керак.

– Ҳеч қанақа италия қароқчилари йўқ! – деди Дебрэ.

– Гўрдан чиқиб қон сўрадиган мурдалар ҳам йўқ! – деди Бошан.

– Граф Монте-Кристонинг ўзи ҳам йўқ, – давом эттириди сўзини Дебрэ. – Альбер, соат ўн яримга жом чаляпти.

– Даҳшатли туш кўрган эдим, деб қўя қолинг, яхшиси, юринг, нонушта қилайлик.

Бироқ девор соатининг жаранглаши тугамасданоқ эшик очилиб, Жермен пайдо бўлди.

– Жаноби олийлари, граф Монте-Кристо!

Ҳозир бўлганинг ҳаммаси беихтиёр сесканиб тушди ва шу билан Морсернинг ҳикояси юракларига нақалар чуқур кириб борганини кўрсатиб қўйишиди. Альбернинг ўзи тўсатдан юз берган хаяжонини босолмай анқайиб қолди.

Извош товушини, даҳлизда қадам овозини хеч ким эшишмаган эди, ҳатто эшик ҳам сездирилмай очилганди.

Остонада граф пайдо бўлди, у жуда оддий кийимда, аммо оқсуякларнинг олифтаси ҳам унинг костюмидан камчилик тополмасди, ҳаммаси энг нозик дидга мос, костюми ҳам, кўйлаги ҳам, шляпаси ҳам энг моҳир усталар қўлидан чиқкан эди.

У кўринишидан ўттиз беш ёшларга бориб қолган эди. Дебрэ хаёлида чизган суратга жуда ўхшаб кетгани айниқса ҳаммани қойил қилди.

Граф илжайиб унинг истиқболига бораётган Альбернинг олдига келди-да, кўлинни маҳкам сиқиб саломлашди.

– Айниқлик қироллар назокати, адашмасам монархларингиздан бири шундай деган бўлса керак, – деди Граф Монте-Кристо. – аммо саёҳатчилар қанчалик уринмасин, бунга ҳамиша амал қилишга мусассар бўполмайдилар, қадрли виконт, аниқ бўлишни чин юракдан истаганимни ҳисобга олиб, икки-уч секунд кечикканим учун кечиришингизни илтимос қиласман. Беш юз лье масофани айниқса извошлиларни калтаклаш тақиқланган Францияда фов-тўсиқларсиз босиб келиш кишиига ҳамма вақт ҳам насиб қилавермас экан.

– Граф, – жавоб қилди Альбер, – сизнинг меникига ташриф буюришингизни дўстларимга хабар қилиб, уларни таклиф қилгандим. Рухсат этинг, мен сизга уларни таништирай: граф Шато-Рено – олий табақа дворянлардан, ота-боболари юмалок столда ўтирганлардан, жаноб Люсьен Дебрэ – бу киши Ички Ишлар министрининг шахсий секретари, жаноб Бошан – француз ҳукуматига даҳшат солиб турган хавфли журналист, у ўз ватанида донгдор, бироқ сиз

Италия ҳақда ҳеч нима эшитмагандирсиз, чунки у ерда бүннинг газетасини тақиқлаб қўйишган, бу эса жаноб Максимилиан Моррель – кавалерия капитани.

Ҳамма билан қуюқ, лекин инглизча бепарво, бешавқ саломлашиб турган граф сўнгги номни эшитиб беихтиер олдинга бир қадам ташлади, сўнг рангпар юзига жиндак қон югурди ва шу заҳоти йўқ бўлиб кетди.

– Сиз ғолиб французларнинг формасини кийиб олибсиз, – деди у Моррелга. – Бу жуда гўзал форма.

Қандай ҳис-туйту графнинг овозига бу каби чуқур оҳанг бағишилаганини ва чиройли кўзларини чақнатиб юборганини билиш қийин эди.

– Сиз бизнинг африкаликларимизни ҳеч кўрмаганмидингиз? – сўради Альбер.

– Ҳеч, – деди жавобан граф яна ўзини бутунлай тутиб олиб.

– Мана шу форма тагида армиямизнинг энг олижаноб ва энг ботир юракларидан бири уриб турибди.

– Оббо, жуда ошириб юбордингиз, виконт! – деди Моррель Альбернинг сўзини кесиб.

– Капитан, ижозат этинг, мен сўзимни охирига етказай... – деди Альбер. – Биз ҳозиргина унинг ажойиб қаҳрамонлик кўрсатганини эшитиб, тасанно айтиб турган эдик. Шунинг учун бугун уни биринчи марта кўриб турган бўлсам-да, сизга дўстим сифатида таништиришга рухсат этинг, граф.

Бу сўзлар вактида графнинг кўзлари Моррелга тикилганича қотиб қолди, юзларига яна қизиллик югурди, қовоқлари пирпираб учди. Монте-Кристонинг ҳаяжонга тушгани шулардан сезилиб қолди.

– Шундай денг! – сўз қотди граф. – Демак, капитан олижаноб одам экан. Буниси яна соз!

Альбернинг сўзларига эмас, кўпроқ графнинг ўз фикр хаёлига жавоб берәётган бу хитоб ҳаммага, айниқса, Монте-Кристога ажабланиб тикилиб қолган Моррелга ғалати туюлди. Аммо граф бу сўзларни шу қадар юмшоқ оҳангда ва назокатли изҳор этдики, хафа бўлиш учун асос қолмади.

– Бундан шубҳаланишга унда қандай асос бўлиши мумкин? – сўради Шато-Ренодан Бошан.

– Ростданам, қандай асос бўлиши мумкин, – деди Шато-Рено ўзининг аристократларга хос синовчан кузларини графга тикиб, – Альбер бизга тўғри айтган экан, бу граф жуда ажиб зот. Сиз қандай фикрдасиз, Моррель?

– Меним фикрим ўзак, граф чехраси очик, овози ёқимли одам, шу сабабли, менинг ҳақимда ғалатн гаплар айтаётган бўлса-да, мен уни ёқтириб қолдим.

– Жаноблар, – деди Альбер, – Жермен нонушта тайёр деяпти, қадрли граф, рухсат этинг, ўзим сизга йўлдош бўлайин.

Ҳамма сукут сақлаб емакхонага ўтди ва жой-жойига ўтириди.

Граф ўтираётуб:

– Жаноблар, – деди, – бир нуқсонимни эътироф этишга рухсат беринг. Мен бу ерда бегона бир одамман, бу ҳам оз: Парижга биринчи марта келишим. Шу сабабли французлар ҳаёти билан мутлақо таниш эмасман, ҳозиргача француз урф-одатларига тескари бўлган шарқча яшаб келдим. Мабодо сўзларимда, хатти-ҳаракатимда туркча, неополитанча ёки арабча одатлар кўпроқ кўринса, кечиринг мени. Энди нонуштани бошлайлик.

– Гапга уста экан, – шивирлади Бошан. – Бу, ҳеч шубҳасиз, тўралардан!

– Чет элдаи келган тўра, – қўшимча қилди Дебрэ.

– Жаҳондаги ҳамма мамлакатларнинг тўраси, жаноб Дебрэ, – деди якун ясаб Шато-Рено.

II. НОНУШТА

Графнинг кам, лекин танлаб овқат ейишини китобхон унутмаган бўлса керак. Альбер шунинг учун ҳам бошданоқ Париж ҳаёти ишқилиб графга ёқмай қолмасинда, деб ташвишлана бошлади.

– Қадрли граф, – деди у, – Эльдер кўчасиннинг овқатлари Пьяцца-Спаньядаги овқатларчалик ёқмай қоладими сизга деб хавотирга тушиб қолдим. Илгарироқ дилингизга ёқадиган овқатларни билиб олиб буюрсан бўларкан.

– Сиз мени яхшироқ билганингизда бу каби арзимас нарсалардан ташвишга тушиб юрмас эдингиз, – деди илжайиб

граф. – Саёхат вақтида Неаполда макарон, Миланда полента, Валенсияда оллаподрида, Константинополда палов, Ҳиндистонда каррик, Хитойда қалдирғоч ини еб қорин түйғазардим. Мен каби жаҳонгашталар овқат танлаш имкониятидан маҳрум. Қаерда бўлмайин, тўғри келган овқатни еб кетавераман, тўғри, оз-оздан овқатланаман. Бугун эса иштаҳам карнай, чунки кечак эрталабдан бери туз татиганим йўқ.

– Кечак эрталабдан бери-я? Нега энди? – сўради меҳмонлар таажжубланиб. – Наҳотки кун бўйи ҳеч нима емаган бўлсангиз?

– Худди шундай, – жавоб қилди Монте-Кристо. – Ним атрофидан баъзи маълумотлар йигиб олиш ниятида ўша томонга бир ўтиб келишга тўғри келди, шунинг учун бир оз кечикиб қолиб, ҳеч ерда тўхтамай келди.

– Демак, извошда овқатланибсиз-да? – сўради Морсер.

– Йўқ, мен ухладим, жуда зерикиб қолсам, ўйин-кулгига ҳафсалам бўлмаса ёки қорним оч бўлса-ю, овқат егим келмаса, уйқу босади мени.

– Шундай пайтларда ўзингизни ухлашга мажбур этаркан-сиз-да? – деди Моррель.

– Шундай деса ҳам бўлади.

– Бунга бирор дори-дармонингиз бўлса керак-да?

– Жуда яхиси бор.

– Биз африкаликларга шундай дори жуда асқотарди, – деди Моррель. – Бизда ҳамма вақт бўлавермайди, ичимлик эса камдан-кам топилади.

– Бунга шубҳа йўқ, – деди Монте-Кристо, – лекин мендек яшовчи кишига жуда яхши таъсир қиласиган бу дори-дармонни армияда қўллаш хавфли, аскарлар зарур дақиқаларда ўрнидан туролмай қоладилар.

– Қанақа дори ўзи, билсак бўладими? – сўради Дебрэ.

– Билишингиз мумкин, албатта, – деди Монте-Кристо, – мени уни сир сақламоқчи эмасман: ўзим Кантондан танлаб олиб келган асил афюн ва Тигр билан Евфрот ўрталигидан йигиб олинадиган аъло сифатли нашанинг қоришмаси. Уларни тенг баравар қилиб қўшишади, кейин дори тайёрлашади, керак вақтда ютилади. Ўн дақиқадан сўнг таъсир эта бошлайди. Барон Франц д’Эпинедан сўрасангиз ҳам бўлади, у бир марта буни синаб кўрган эди шекилли.

– Тұғри, – деди Альбер, – менга айттан әди, бу дори унда жуда яхши таассурот қолдирған экан.

Бошан, журналистларга хос синчковлик билан, ишонқирамай сұрады:

– Бу гапингиздан шуни тушундимки, дори ҳамиша ённингизда бұлади, шундайми?

– Ҳамиша, – деди Монте-Кристо.

Мәхмөнни құлға тушираман, деб Бошан яна сүз қотди:

– Үшадорини бизга күрсатинг десам айбға буюрмассиз.

– Марҳамат.

Граф шундай деди-да, чұнтагидан буралиб очиладиган олтин қопқоқли зумрад қутича олди. Қопқоғи буралганда қутича ичидан мөшдай-мөшдай юмалок, үткір бүйли соққачалар чикарды. Зумрад қутичада тұрт-беш соққа бор экан, бироқ унга үндан ортиғи бемалол жойлашади.

Қутичани ўтирганларнинг ҳаммаси бир-бир құлиға олиб күрди. Мәхмөнларни доридан күра ажайиб гүзап қутича қизиқтириб қолған әди.

– Буни ошпазингизнинг үзи тайёрлайдими? – сұради Бошан.

– Йұқ, – деди Монте-Кристо, – ишончсиз кишиларга энг лаззатли нарсаларни тайёрлашни топширмайман. Үзим дурустгина химикман, будорини үзим тайёрлайман.

– Бебақ зумрад! – деди Шато-Рено, – бундай йирик зумрадни мен бириңчи күришим, менинг онамда ҳам мерос қолған ажайиб қымматбақо буюмлар бор, лекин бунақаси йўқ.

– Бундан менда учтаси бор, – деди изоҳ беріб Монте-Кристо, – биттасини подшога ҳадя қилдим, подшо у билан шамшириниbezатди, иккінчисини динимиз чароғбони папага тұхфа қилдим. У киши мен берган зумрадии қалпоғига үзидан илгариги Пий VII га император Наполеон тақдим эттан, унча гүзап бұлмаса-да, баҳоси тенг зумрад ёнига ўрнатиб қўйишни буюрдилар, учинчисини үзимда қолдириб, ўйдирдим. Шундан сўнг унинг қыммати тенг баробар камайиб кетди, бироқ бир буюм сифатида фойдаланишга қулай бўлиб қолди.

Ҳамма ҳайрон бўлиб Монте-Кристога тикилиб қолди. Унинг ниҳоятда табиий оҳангдаги бу сўзларидан киши бу

зот ё чин ҳақиқатни айтяпти, ёки тентак кишининг сафсатасини сотяпти, деган хулосага келарди. Аммо Монте-Кристо қўлида тутиб турган нодир зумрад қутича биринчи фикрда қолишга мажбур этарди.

– Икки олийҳиммат ҳоким сизнинг ажойиб тұхфандык эвазига нима берди? – сўради Дебрэ.

Граф жавоб қилиди:

– Подшо аёлга озодлик, папа эса эркакка ҳаёт ҳадя этди. Шундай қилиб, ҳаётимда ўзимни бир марта ҳокими ғолиб деб ҳис этдим.

– Халос этган кишиңгиз Леппино-да, тўғрими? – деди хитоб қилиб Морсер. – Афв этиш ҳуқуқингизни ўшанга бағишилдингиз-да.

– Эҳтимол, шундай бўлгандир, – деди кулиб Монте-Кристо.

– Граф, сўзларингизни нақадар завқ-шавқ билан тинглаб турганимни қани энди тасаввур қила олсангиз! – деди Альбер. – Мен сизни дўстларимга олдинданоқ ҳеч ўҳаши йўқ, Минг бир кеча нинг сеҳргари, ўрта аср жодугари, деб тавсиф этган эдим. Бироқ парижликлар фавқулодда воқеаларга жуда уч, шу сабабли улар ўшубхасиз, табиий нарсаларни хаёлга йўйиб қўйишаверади. Масалан, Бошан ҳар куни «Бульварда Жокей-клубнинг кеч қолган бир аъзосини тўхтатиб тунашибди. Сен-День кўчасида ёки шаҳар четидаги Сен-Жерменда тўрт кишини ўлдириб кетишибди, Темпель ёки Термах Юлиан Бульваридаги қаҳвахонада ўн, ўн беш-йигирмата ўғрини тутиб олишибди, деб ёзади, Дебрэ эса бу хабарларни мириқиб ўқийди. Бироқ улар Мареммада, Рим Кампаньесида ё бўлмаса Понтий ботқоқларида қароқчилар бор экан, десалар ишонмайди. Граф, илтимос, мени қароқчилар асир қилиб олганини ва сиз олижаноблик кўрсатиб ёрдам бермаганингизда мен ҳозир бу ерда буларни зиёфат қўймай, Сан-Себастиано горларида мурдалар даврасида бўлишим муқаррар эканини буларга сўзлаб беринг...

– Кўйинг, Альбер, – деди Монте-Кристо, – бу арзимайдиган воқеани ҳеч эсга олмайман, деб ваъда берган эдингиз менга.

– Ваъда берганим йўқ, – хитоб қилиб Морсер. – Адашяпсиз, мен сингари халос эттанларингиздан бири шундай ваъ-

да берган бўлса керак. Мен аксинча, бу ҳақда сұхбат юритишиңгизни илтимос қиласман. Эҳтимол, сиз мен билганларнигина эмас, ҳатто менга номаътум бўлган воқеаларни ҳам айтиб берарсиз.

– Менинчя, – деди ишкайиб граф, – бу воқеада сиз жуда муҳим роль ўйнадингиз, демак, мендан кўра кўпроқ биласиз нималар юз берганини.

– Мабодо мен билганларимнинг ҳаммасини айтиб берсан, менга аён бўлмаганларини сиз ҳикоя қилиб берасизми? – сўради Морсер.

– Мана бу адопатли иш бўлади, – жавоб қилди Монте-Кристо.

– Бўлти, – давом этди Морсер, – бу менинг иззат-нафсимга тегадиган воқеа бўлса-да, ҳикоя қилиб бераман. Уч кун сурункасига бир ниқобли ойимча менга имо-ишора қилиб, гул отди, уни мен оқсусяклардан деб хаёл қилиб, роса орқасидан кувиб юрган эдим, аслида эса у оддий бир деҳқон аёли, тўғрироғи, ўн беш ёшли бир бандит бола мени майна қилиб юрган экан. Журъат қилиб, унинг оқ елкасидан ўлмоқчи бўлганимда у тўплончасини кўксимга тақаб олди ва етти-саккизта ўртоқлари кўмагида Сан-Себастиано форларига судраб борди. У ерда қароқчиларнинг атаманига рўбарў қилишди. Атаман жуда билимли бўлиб, у «Цезарь хатлари»ни ўқиши билан банд экан. Марҳамат қилиб ўқишини тўхтатди-да, менга эртага эрталаб соат олтига тўрт минг пиастр тўламасангиз, олтидан чорак ўтганда каллангиз танангиздан жудо бўлади, деди. Францга бу ҳақда хат ёздим, хатда маэстро Луиджи Вампанинг изоҳи ҳам бор, хат Францда, ишонмасангиз Францдан тасдиқлатиб оламан. Менинг билганларим шу. Бироқ, граф, сиз қандай қилиб Рим қароқчиларининг бу қадар чуқур иззат-ҳурматини қозониб олганингизни билмайман, ахир қароқчилар кишига ҳурмат нималигини билмайдиган нусхалардан-ку! Очини айтсан, Франц иккимиз жуда қойил қолган эдик.

– Бунинг ҳеч ажабланадиган жойи йўқ. Мен ўша машхур Луиджи Вампани ўн йилдан кўпроқ танийман. У чўпон бола вақтида менга йўл кўрсатган эди, ўшанда мен унга битта оптин танга берган эдим, у қарздор бўлиб қолмайин сиздан деб, ўзи ясаган гулдор ханжарини берган эди. Менинг

яроғ-аслақалар коллекциямда ўша ханжарни күргандирсиз. Сұнгроқ у дұстлик рамзи – ана шу нарсаларни алмашиш воқеасини унтутиб құйғаниданми ёки танимай қолганиданми мени асир қилиб тутиб оламан деб ҳаракат қилиб қолди. Лекин бу аксина бўлиб чиқди, уни ва ўнта қароқчини мен тутиб асир қилиб олдим. Уларни Рим одил судьясига топширишим мумкин эди (Рим судьяси биласизки, бунақаларни жуда боллаб жазога тортади), лекин мен бундай қилмадим, ҳаммасини қўйиб юбордим.

– Бундан кейин бунақангич айб иш қилмаслик шарти билан албатта, – деди қулиб журналист. – Мен ҳам уларнинг ўз сўзлари устидан чиққанига жуда қойил қолдим.

– Йўқ, ундаи эмас, – эътиroz билдириди Монте-Кристо, – менга ҳам, менинг дўстларимга ҳам тегмаслик шарти билан. Сиз социалист, прогрессист ва гуманист жанобларга менинг сўзларим ғалати туюлар, аммо шуни айтиб қўяйки, мен жонимга ора кирмаяпган хеш-ақраболарга ёрдам қилмайман, айниқса мени ҳимоя қилмайдиган, панд берадиган вақтдагина мени эсга оладиган жамиятга ҳеч қачон жон кундирмайман. Жамиятни ҳам, яқин кишиларимни ҳам иззит-хурмат қилишдан воз кечиб, уларга нисбатан фақат бетарафлик позициясида турарканман, улар шунисига ҳам шукур деб, миннатдор бўлиб ўтираверсинлар.

– Худога шукур! – хитоб қилди Шато-Рено. – Худбинликни чин кўнгилдан очиқдан-очиқ тарғиб қилаётган ботир зотни мана энди кўришга мусассар бўлдим. Офарин граф, офарин!

– Ҳар ҳолда очиқдан-очиқ айтганига қойилмиз, – деди Моррель, – граф ҳозиргина ўзи жуда қатыяят билан изҳор этиб турган ўз принципларига бир гал хилоф иш қилиб қўйган эди, лекин ишонаманки, ундан ҳеч афсусланмади ўзи.

– Қанақа хилоф иш қилибман? – сўради Монте-Кристо. У аҳён-аҳёнда Моррелга дикқат билан қараб қўярди, қўрқмас ёш жангчи эса графнинг ўтқир, тиник назаридан кўзларини бир неча марта четта олди.

– Менимча, сиз мутлақо нотаниш жаноб де Морсерни халос этиб, яқинларингизга ва жамиятга ёрдам бердингиз, – деди Моррель.

– Жаноб де Морсер эса ана шу жамиятни гуллатиб юрғанлардан, – деди кеккайиб Бошан ва қадаҳдаги шампан виносини бир күтариб ичиб юборди.

– Граф, сиз ўз сўзингизга ўзингиз қарши бўлиб чиқяпсиз, – деди Альбер, – сизни мен мантиқда тенги йўқ деб биламан, сиз худбинлиқдан узоқ, аксинча, ҳимматли кишилиз, мен буни тасдиқлаб бераман сизга ҳозир. Сиз, мен шарқ ўғлониман, ливантинлик, малаялик, ҳинд, хитойман, ваҳшийман, дейсиз. Номингиз – Синдбод-Денгиз сайёҳи, граф Монте-Кристо, мана энди Парижга келишингиз биланоқ биз ғалати парижликларнинг асосий фазилатлари ёки асосий иллатлари сизга таъсир этяпти. Сизга ҳеч хос бўлмаган, асло ёпишмайдиган нуқсонларни ўзингизга ёпиштирияпсиз ва шу билан ўз фазилатларингизни ҳаспушлаб кетяпсиз.

– Азиз виконт, – эътироуз билдирилди Монте-Кристо, – сўзларимда ва ҳатти-ҳаракатларимда бунчалик мактобга арзидиган ҳеч нарса йўқ. Сиз мен учун бегона одам эмасдингиз: таниш эдик, иккита хонамни бўшатиб бердим ўшанда, эрталаб нонушта вақтида меҳмон қилдим сизни, извошларимдан бирини ихтиёрингизга бериб қўйдим, Корсадаги ниқобларни бирга томоша қилдик. Пьяцца-дель-Пополода қатуни деразадан биргалашиб кўрдик, бу қати сизга ниҳоятда қаттиқ таъсир этиб, нақ бўлмаса, ҳушингиздан кетиб қолай – дедингиз. Мана шундай меҳмонимни, сиз айтгандек, ўша қабиҳ қароқчилар кўлида қолдира оларнидим мен, қани айтинг-чи? Бунинг устига ўзингизга маълум, сизни кутқарганда яна бир мақсадни кўзда туттган эдим: Францияга борганимда сиз ҳам менга ёрдам қилиб, Париж жамоатчилиги билан таништирасиз, деб ўйлагандим. Оддин, бу бир гап-да, деб хаёл қилиб юрган бўлишингиз мумкин, аммо энди кўриб турибсизки, бу ҳакиқатнинг ўзгинаси, демак, бу ҳакиқатга бўйсуниб, сўзингизнинг устидан чиқишга мажбурсиз.

– Албатта сўзимнинг устидан чиқаман, – деди Морсер, – бироқ, азизим граф, жуда афсусланиб қолармикинсиз деб кўрқиб турибман, ахир, сиз гўзал манзарали жойларга, фавқулодда воқеаларга, афсонавий доираларга одатланиб қолгансиз. Бизда эса сиз ҳодисаларга бой ҳаётингизда учрат-

ган ғаройиб нарсалар йўқ. Монмартр – бизнинг Чимборазомиз, Монвалериен – бизнинг Ҳимолайимиз, Гренель текислиги – бизнинг Саҳройи Кабиримиз, карvonлар учун бу ерда артезиан қудуги ҳам қазишаёт. Бизда ҳам ўғрилар бор, кам дейишади, лекин кўп, аммо бу ўғрилар энг донгдор мансабдордан кўра, энг майда айғоқчи-изқувардан ўлгудек кўрқишиди. Хуллас, Франция шу қадар оддий, Париж эса шу қадар маданийлашиб кетганки, бизнинг саксон беш департаментимизнинг (мен бу ерда Корсикани Франция чекка ўлкалари қаторига қўшмайман) ҳаммасида телеграф бор, барча катта-кичик қоронғи форларга полиция комиссари газ ўтказиб қўйган. Хулласи қалом, азиз граф, мен сизга фақат бир нарсада (бу масалада бутунлайнин ихтиёргиздаман), яъни шахсан ўзим ёки дўстларим орқали сизни ҳамма ерга олиб бориб таништиришда ёрдам беришим мумкин. Аммо бу борада сиз ҳеч кимнинг ёрдамига муҳтоҷ эмассиз: сиздек номи машҳур, бадавлат, оқил (шу пайт Монте-Кристо кинояномуз илжайиб қўйди) киши юқори табака жамоатчилиги билан танишиб олишда бирорнинг кўмагига муҳтоҷ эмас ва ҳамма ерда уни кучоқ очиб кутиб олишади. Аслини олганда, мен фақат бир нарсада – Париж ҳаёти билан танишишда, роҳат қиласидаган жойлар масаласида, магазинларни билиб олишда ёрдам кўрсатиш имумкин, бунда мени бутунлайнин ихтиёргизда деб билгайсиз. Сиз Римда, марҳамат қилиб бизга икки хонангизни ажратиб берган эдингиз, бироқ мен (худбинликни тарғиб этмас-да, ўлгудек худбинман) мана ҳозир биз ўтирган квартирамдан сизга жой ажратиб беришга журъат этолмайман, зоро, бу ерга мендан бошка фақат хотин кишининг кўланкасигина сифиши мумкин.

– Бу гапингиздан бошингизни иккита қиласидаганга ўхшайсиз, – деди граф. – Чиндан ҳам, Римда сиз менга уйланиш тўғрисида қандайдир бир режангиз борлигини ишора қиласидаган эдингиз, бўлажак баҳтли тўйингиз билан табрикласам бўладими?

– Бу ҳали фақат режа, холос.

– Ҳали жуда ноаниқ режа бу, – сўз қотди Дебрэ.

– Асло ундей эмас, – деди Морсер. – отам уйлантиришни жуда истаб қолган, мен ҳозирча хотиним бўлмасада, кай-

лигим мадмуазель Эжени Данлар билан сизни таниширапман деган умидаман.

— Эжени Данлар, — деди Морсернинг сўзини тақрорлаб Монте-Кристо, — тўхтанг, унинг отаси барон Данларми?

— Ҳа, — деди Морсер, — бироқ барон бўлганда ҳам янги тоифадаги баронлардан.

— Давлатга шу унвонга муносиб хизмат қилган экан, ба-рибир-да.

— Жуда катта хизмат кўрсатди давлатга у, — деди Бошан, — дилида либерал бўлса-да, минг саккиз юз йигирма тўққизинчи йили Карл X учун олти миллион заём ўтказиб берди, шу хизмати учун қирол унга барон унвонини берди ва Фахрий легион кавалери қилиб қўйди, мана эндиликда бу мукофотни камзулининг чўнтағида олиб юрмай, кўкраги устидаги тақиб гердайиб юриби.

— Эҳ, Бошан, Бошан, — деди кулиб Морсер, — бу ибораларни «Корсар» ва «Шариварь» учун сақлаб қўй оғайни, ҳозир менинг олдимда бўлажак кайнатамга тип теккизма.

Сўнг у Монте-Кристога мурожаат қилиди:

— Сиз ҳозир бароннинг номини худди у билан яқин танишдек тилга олдингиз.

— Мен уни танимайман, — деди Монте-Кристо бепарвоник билан, — лекин яқинда танишиб олсан керак, чунки унинг банкида Лондондаги Ричард ва Блаунт банкирлар оиласи томонидан Венадаги Арштейн ва Эскелес, Римдаги Томсон ҳамда Френч банкирлар оиласи томонидан кредит очилган.

Граф сўнгги иккى номни тилга олганда Моррелга кўз қирини ташлаб қўйди. Бу билан у Максимилиан Моррелни ҳаяжонга соламан деб ўйлаган бўлса, адашмади. Максимилиан гўё электр токи ургандек сесканиб кетди.

— Томсон ва Френч? — деди у. — Граф сиз ўша банкирлар оиласини танийсизми?

— Христиан оламининг пойтахтидаги бу кимсалар менинг банкирларим, — деди граф хотиржамлик билан. — Уларга бирор ишингиз тушган бўлса, ёрдам беришим мумкин?

— Эҳтимол, сиз бизга ҳеч натижা бермаётган қидиувларимизда ёрдам берурсиз. Ўша банкирлар оиласи бир вакт-

лар бизнинг фирмамизга жуда катта ёрдам берган эди, бироқ нечундир ҳамиша буни инкор этиб келди.

– Мен хизматингизга тайёрман, – деди эгилиб Монте-Кристо.

– Сұхбатни Данглар жаноблари томонга буриб, мавзудан жуда четга чиқиб кетдик, – деди Морсер, – гап граф Монте-Кристога дурустроқ жой топиб бериш устида бора-ётган эди. Хүш, азим шаҳар Парижнинг янги меҳмонини қаерга жойлаштирасқ экан?

– Сен-Жерменца графга боғлиқ алоҳида уй топиш мумкин, – деди Шато-Рено.

– Сиз ўша бефайз Сен-Жерменингизни бозорга соганингиз солған, – деди Дебрэ. – Унинг гапига қулоқ соғтманг граф, яхшиси, Шоссе д'Антэндан жой олинг. Ҳақиқий Париж шу.

– Опера Бульвари, иккинчи қават, балконли уй, – деди Башан. – Ана ўша ерда граф кумуш ранг кимхоб ёстиқларга ёнбошлаб, чилим чекиб ёки дорисини лиқ-лиқ ютиб, рўбарўсида жилваланиб ётган пойтахтни томоша қилиб ётади да.

– Моррель, сиз ҳеч нарса таклиф этмаяпсиз-ку? Еки дурустроқ жойни эслаёлмаяпсизми? – сўради Шато-Рено.

– Ўқ, аксинча, менда ҳам бир фикр бор, – деди жилмайиб йигит, – фақат, графга сизнинг таклифларингиздан бирортаси ёқиб қолар деб тургандим. Ундан бўлмади шекилли, эндиликда мен журъат этиб, пампадурларнинг³³ дангиллама уйидан бир кичикроқ квартира таклиф қиласман. Мана роса бир йилдан буён Мели кўчасидаги ўша квартирада синглим туради.

– Синглингиз борми? – сўради граф.

– Ҳа, граф, гўзал синглим бор.

– Турмушга чиққанми?

– Тўққиз йил бўлди.

– Бахтиёрми ишқилиб? – яна сўради граф.

– Бахтиёр бўлганда қандоқ! – жавоб Қилди Максимилиан, – синглим севган йигитига – бошимизга кулфат тушганда ҳам биздан юз ўгирмаган – Эмманюель Эрбога тегди.

³³ Калтабин маъмур

Монте-Кристо мийигида қолиб күйди.

– Таътилга келганимда ана шу синглимницида тураман, – давом этди Максимилиан, – сизга бирор нарса керак бўлиб қолса, куёв иккимиз ёрдам беришга тайёрмиз.

– Бир дақиқа сабр қилинг! – деди Альбер Монте-Кристо ни жавоб беришга қўймай, – нима деяётганингизни бир ўйлаб кўринг, Моррель. Саёҳатчи Синдбод-Денгиз сайёхини оилавий муҳитда кишсанлаб қўймоқчисиз-ку! Парижни сайд этмоқ учун келган одамни авлиёга айлантириб қўймоқчисиз-ку!

– Мутлақо ундаи эмас – деди илжайиб Моррель, – синглим йигирма беш ёшда, куёвим эса ўттиз ёшда, улар ёш, шўх, баҳтиёр. Бунинг устига граф алоҳида хонада туради ва улар билан истаган вақтдагина учрашиб туриши мумкин.

– Раҳмат сизга, раҳмат, – деди Монте-Кристо, – сиз по зим топсангиз синглингиз ва куёвингиз билан танишиб олишга тайёрман. аммо ҳеч қайсингизнинг таклифингизни қабул қила олмайман, чунки менга жой аллақачон тайёр қилиб қўйилган.

– Қандай қилиб! – хитоб қилди Морсер. – Наҳотки сиз меҳмонхонада турсангиз? У ерда роҳат қилолмайсиз!

– Римдаги жойим ёмонмиди? – сўради Монте-Кристо.

– Қанақа қилиб ёмон бўлсин. Хоналарингизни безаш учун эллик минг пиастр харажат қиласизу, тағин ёмон бўлсинми? Бироқ ҳар гал бунчалик харажатга йўл қўявермассиз?

– Мени бу чўчиттани йўқ, – жавоб қилди Монте-Кристо, – лекин Парижда ўзимга хусусий уй сотиб олмоқчиман. Олдинроқ камердинеримни юборган эдим, у аллақачон уй сотиб олиб жиҳозлатиб қўйган бўлса керак.

– Парижни биладиган камердинерингиз ҳам борми ҳали? – сўради Бошан.

– Унинг ҳам менга ўхшаб Парижга биринчи келиши, у ҳабашлардан, гунг, – жавоб қилди Монте-Кристо.

– Алими? – деди хитоб қилиб Альбер ҳаммани таажжуғга солиб.

– Худди ўша Алининг ўзи, менинг нубиялик соқовим, сиз уни Римда кўрган эдингиз шекилли.

– Тұғри, күрган әдім, – деди Морсер, – ҳамон әсімда у. Бироқ Парижда уй сотиб олишни нубияликка қандай қилиб топширдингиз? Соқовга уйни жиҳозлашни топшириб бұладими? Шұрлік ҳамма ишни чатоқлаштириб юборган бұлса керак.

– Бу гапингиз беҳуда, у аксинча, ҳамма ишни менинг дидимдагидек қилиб бажо көлтирган бұлыши керак, биласизки, менинг күнглимдагидек қилиш осон эмас. Уннинг бу ерга келганига роса бир ҳафта бұлды, шу вақт ичида у бутун шаҳарни айланиб, овчи ит сингари ҳамма ёкни хидлаб чиққандир балки. Менинг инжиқ одатларимни, дидимни, таъбимга нима ёқишини, истак-әхтиәждаримни жуда яхши билади. У керак нарсаларнинг барчасини аллақачон таҳт қилиб қўйган. Бугун эрталаб соат ўнда келишимни билганидан соат тўққиздан Фонтенебло заставасида мени кутиб турган экан. Келишим билан мана бу қофозни қўлимга тутқазди, бу менинг янги адресим, мана ўқинг. – Монте-Кристо шунлай деб бир парча қофозни Альберга узатди.

Альбер ўқиди:

– Елисей Майдони, ўттизинчи номер».

– Мана буниси ажойиб! – деди тўсатдан Бошан.

– Ҳақиқатан ҳам князчасига бўлти бу иш! – сўз қотди Шато-Рено.

– Ия, сиз ҳали уйингиз қанақалигини билмайсизми? – сўради Дебрэ.

– Билмайман, – жавоб қилди Монте-Кристо. – Мен ҳали белгиланган вақтдан кечикмасликка ҳаракат қилганимни айтгандим. Кийимимни извошда кийиб, виконт остонасида тушдим.

Йигитлар бир-бирига қараб олишди: улар, Монте-Кристо ҳазиллашаяптими, деб ҳайратда қолган әдилар, бироқ бу зотнинг ғалати туюлаётган гаплари шу қадар оддий, табиий әдики, улардан бирортасини ёлғон дейишга кишининг тили бормасди, тўғрисини айтганда, у нега ёлғон гапирсин энди?

– Хуллас, – деди Бошан, – энди биз графга майда-чуйда ишлардагина ёрдам кўрсатиш билан қаноатланарканмизда. Мен, бир журналист сифатида графга барча Париж театрларининг эшикларини ланг очиб қўяман.

– Раҳмат, – деди илжайиб Монте-Кристо, – мен иш бошқарувчимга ҳар бир театрдан биттадаи ложани банд қилғин деб буюриб қўйган эдим.

– Иш бошқарувчингиз ҳам нубиялик гунгми? – сўради Дебрэ.

– Йўқ, у сизга ватандош (мабодо корсикаликни кимининг дир ватандоши дейиш жоиз бўлса), жаноб де Морсер, сиз уни танийсиз.

– Э-э, деразаларни жуда моҳирлик билан ижарага оладиган синъор Бертуччодир-да?

– Худди ўша, меникода нонушта қилганингизда кўрган эдингиз уни. Жуда азамат йигит, солдат бўлиб ҳам хизмат қилган, контрабандист ҳам бўлган, умуман ҳамма ишларга бошини суқиб чиқкан. Мен ҳатто бировга пичоқ ургани важидан полиция билан нари-бери бўлмаган деб ҳам айттолмайман.

– Жаҳонда ягона ўша ҳалоп кимсани, сиз граф, ўзингизга иш бошқарувчи қилиб олдингизми? – сўради Дебрэ. – Илига канча ақчангизни киссасига уради у?

– Менимча, бошқалардан кўп урмас, бироқ у жуда менбоп, йўқни йўндирадиган одам. «Иложи йўқ» деган гапни билмайди, шунинг учун ҳам уни сақлаб турибман.

– Демак, – деди Шато-Рено, – ҳамма ишларингиз жойида: Елисей майдонида уйингиз бор, хизматкорингиз, иш бошқарувчингиз – ҳаммаси муҳайё, факат маъшуқа йўқ.

Альбер кулиб қўйди: у Валле театрида ва Аржентина театридаги граф ложасида кўрган жононни эслади, у ё апбанка ёки гречанка эди.

– Менда ажойиб жонон асира бор, – деди Монте-Кристо. – Сиз маъшуқаларингизни Операдан, Водевилдан, Варьетедан топасиз, мен эса ўзимникини Константинополдан сотиб олдим, бу менга қимматга тушди, лекин шуниси яхшики, эндиликда бу борада ташвишим йўқ.

– Бироқ, сиз бир нарсани унутяпсиз, – сўз қотди Дебрэ. – Виз эркин францизлармиз, демак, асирангиз Франция тупроғига қадам қўйиши биланоқ эркинликка чиқади, биласизми?

– Ким унга буни айтади? – сўради Монте-Кристо.

– Ҳар бир киши.

– Асира фақат янгича грек тилида гапириша олади.
– Үнда бошқа гап!
– Бироқ биз уни күрамиз деб ишонсак бўладими? – деди
Бошан. – Ёки соқовдан бошқа яна бичилган маҳрамларин-
гиз ҳам борми?

– Йўқ, – деди Монте-Кристо, – мен шарқ маданиятини
урганиш борасида ҳали бунгача етиб борганим йўқ; атро-
фимдагиларнинг ҳаммаси истаган дақиқада ўзини озод
хисоблаб, «тўрт томоним қибла» деб кетавериши мумкин,
шундай қилганда улар на менинг, на бошқа бирорнинг ёрда-
мига муҳтоҷ бўлмайди, мени ташлаб кетмаётгандарининг
боиси ҳам шундадир.

Суҳбатлошлар овқатни тугатиб аллақачон ширинликлар-
ни баҳам кўришга ва сигаралар чекишга ўтишган эди.

– Азизим, – деди ўрнидан туроётуб Дебрэ, – соат икки
ярим бўлти, меҳмонингиз ниҳоятда гўзал, жозибалн экан,
аммо ҳар қандай ажойиб, ёқимли жўралар гурунги билан
ҳам хайрлашмасликка илож йўқ, баъзида эса шундай
ёқимли гурунгдан ёқимсизига боришга тўғри келади, мен
министрликка боришим керак ва у ерда министр билан
граф тўғрисида гаплашиб оламан, ахир биз унинг кимлиги-
ни билиб олишимиз керак-ку.

– Эҳтиёт бўлинг, – деди Морсер, – жуда зийрак, зеҳни
одамлар ҳам бу жумбоқни ечишнинг удасидан чиқолма-
ган.

– Полиция учун бизга уч миллион ажратишишган, тўғри, бу
сармоя ҳамиша илгариданоқ сарфланган бўлади, аммо бу
иш учун эллик минг франк топилиб қолар ҳар ҳолда.

– Унинг кимлигини аниқлаганингизда, менга айтасизми?

– Албатта. Хайр, Альбер, жаноблар, менга рухсат, хайр.
Дебрэ даҳлизга чиқдида, баланд овоз билан:

– Извошни чақиринг! – деди.

– Айтидан, – деди Бошан Альберга. Палатага боролмай-
диган бўлдим энди, аммо ўқувчиларимни жаноб Данглар-
нинг нутқидан кўра дурустроқ нарсадан хабардор қиласман.

– Худо ҳаққи. Бошан, бу ҳақда бир оғиз ҳам гап очманг,
илтимос қиласман, – деди жавобан Морсер, – уни жамоат-
чиликка таништириш имтиёзидан мени маҳрум этманг.
Ростланам жуда қизиқ, ғалати одам, тўғрими?

– Нихоят ажиб зот, – деди сүз қотиб Шато-Рено. – Бундай үхшашың йүқ одамни шу вақтгача күрганим йүқ эди. Сиз ҳам кетасизми, Моррель?

– Ҳозир, графга карточкамни берай, граф илтифот айлаб, бизникига, Меле күчасидаги ўн түртинчи уйимизга ташриф буюришга ваяда қилди.

– Имонингиз комил бўлсин, албатта бораман, – деди таъзим этиб граф.

Максимилиан Моррель ва Шато-Рено чиқиб кетиши, меҳмонхонада Монте-Кристо билан Морсер қолди.

III. БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Монте-Кристо билан якка қолишганда Альбер унга бундай деди:

– Граф, ижозат этсангиз, йўл кўрсатувчилик вазифамга киришсам-да, бўйдоқнинг намунали кулбасини кўрсатиб чиқсан. Италия саройларида юриб, у ерлардаги қулайликлар, ҳашамларга ўрганиб қолган сиз учун, бу ердагиларнинг фикрича, дуруст ҳаёт кечираётган ёш Париж йигити неча квадрат фут майдонда истиқомат қила олиши мумкинлигини билиш қизиқарли албатта. Нафасингиз бўғилиб қолмасин деб, хонадан хонага ўтганда деразаларни очиб юборамиз.

Монте-Кристо емакхонани ва пастдаги меҳмонхонани кўрган эди. Альбер уни дастлаб студиясига олиб кирди. Бу унинг энг севимли хонаси эканини ўқувчи билади.

Монте-Кристо студияда Альбер йикқан нарсаларга баҳо беришга қобилиятли зот: қадимий ҳамбалар, япон чиннлиари, шарқ газламалари, венеция шишалари, барча мамлакатларнинг милтиқлари... Графга буларнинг ҳаммаси таниш, шу сабабли биринчи қарашдаёқ у буюмлар қайси аср, қайси мамлакат маҳсулни эканини дарҳол аниқлади, Морсер буюмларга шарҳ беришим керак бўлур деб ўйлаган эди, амалда бунинг тескариси бўлди. Альбер графнинг раҳбарлиги остида археология-минералогия ва табиат тарихидан дарс олди. Улар иккинчи қаватга тушишди. Альбер меҳмонни меҳмонхонага бошлаб кирди. Бу хонанинг ҳамма деворларига замондош рассомларнинг суратлари осилган

Эди. Диопренинг пейзажлари, узун-узун қамишзорлар, қомати тик дараҳтлар, маъраётган сигирлар, ажойиб само... Депакруанинг узун бурнус кийган, зарҳал камар боғлаган қора милтиқұли араб суворийларининг расмлари... Отлар қутуриб бир-бирини ғажияпти, одамлар эса гурзи тутиб, жанг қилишяпти. Буланженинг ниҳоятда зүр маҳорат билан ишлаган Париж Момо ҳавосининг жомеси - деб номланған акварели ҳам осиб қўйилган. Диаснинг гуллари янги очилған гуллардан гўзап, қуёши самодаги ҳақиқий қуёшдан ҳам кучли нур сочиб турғандек кўринадиган суратлари. Деканинг Сальватор Розаникideк ярқироқ, аммо самовийроқ суратлари ҳам осиғлиқ, Жиро ва Мюлпернинг мўйқалами билан вужудга келган полотнолар фаришта гўдакларнииг ва паризодларнииг гўзап чеҳраларини тасвир этиб турибди. До-занинг шарқ альбомидан йиртиб олинган варакатар ҳам бор. Умуман, замон санъатида ўтган асрларнинг йўқ бўлиб кетган санъати ўрнига нимани бера олган бўлса ҳаммаси мавжуд эди.

Альбер энди бу ажиб хорижийни ҳайратда қолдирдим, деб умид қилган эди, аммо граф Альберни ҳайратда қолдирб, имзоларга (баъзан фақат исми ва отасининг исмининг бош ҳарфларигина ёзилган) қарамасданок ҳар бир суратнинг муаллифини шартта-шартта айтиб бераверди, у расомларнинг фамилиясини билибгина қолмай, ҳатто, ҳар бир мўйқалам устасининг талантини ўрганиб, баҳо беришга улгурган эди.

Мехмонхонадан ётоқхонага ўтишди, бу хона юқори даржада намунали, кўркам, шу билан бирга, жиддий дид-фаросат билан жиҳозланған эди: бу ерга фақат зарҳал ромда битта сурат осиғлиқ, лекин унга Леопольд Робер имзо чеккан.

Сурат дарров граф Монте-Кристонинг диққатини жалб қилиб олди, у шошиб борди-да, унинг рўбарўсида тўхтади.

Бу йигирма беш ёшларга бориб қолган, қорачадан келган, чақноқ кўз, кўзлари сузук аёлнинг сурати эди, устида каталанилик балиқчи қизининг рангдор кийими, белида қизил-қора белбоғ, сочларида олтин тўғнағичлар, хотин денгизга тикилган, хушбичим қадди-қомати осмон ва денгиз тўлқинлари фонида кўзга яққоғ ташланиб турарди.

Хона қоронғи бұлмаганда, Альбер мәхмөнининг юзлари бирдан оқарыб, елкаси, күкраги титраб кетганини күрган бўларди.

Бир зим сукунат чўқди. Монте-Кристо суратдан кўзини узмай қотиб турарди. Сўнг жуда хотиржам оҳангда:

— Виконт, қайлиғингиз жуда гўзал экан, — деди, — маскарад кийими ниҳоятда ярашибди.

— Ёнида қандайдир яна бир сурат турганида, мен бу хатонгизни кечирмас эдим. Сиз, граф, менинг онамни танимайсиз, бу унинг сурати, бундан олти ёки саккиз йил муқаддам унинг ўзи истаги билан чизилган эди, кийим ўзиники эмас, афтидан, ясама бўлса керак, аммо сурат онамнинг худди ўзи, бунга қарасам онам минг саккиз юз ўттизинчи йилда қандай бўлса, худди шундай гавдаланади кўз олдимда. Графиня бу суратни отам йўқлигига уни хурсанд қилмоқчи бўлган, бироқ сурат отамга нечукдир ёқмади, расомнинг маҳорати ҳам уни мафтун этолмади, ахир бу Леопольд Робернинг энг яхши асарларидан бири эканини ўзингиз кўриб турибсиз. Тўгрисини айтганда (бу гап иккимизнинг орамизда қолсин), отам жаноб де Морсер Люксембург саройидаги кенгашларнинг доимий қатнашчиси, олий мансаб эгаси, ҳарбий ишларда билағон, аммо санъат борасида нўноқ эди. Онам эса мўйқалам санъатини яхши билади, ўзи ҳам моҳир рассом, мана шу ижод маҳсулига мафтун, аммо у отамнинг кўзидан узоқда бўлиши учун уни менга ҳадя қилди. Гро ишлаган отамнинг сурати бор: уни ҳам кўрсатаман сизга. Оилавий икир-чикирлар билан тинкангизни қуритиб қўйяпман, кечиринг мени, бироқ мен сизни графга таништиришим керак, ана ўшанда тағин онамнинг суратини мактаб қўйманг деб, бу гапларни сизга айтяпман. Бу онамга ҳам жуда ёмон таъсир этади, бечора волидам, хонамга кирганда кўз ёшилиз қаролмайди бу суратга. Граф билан графикя ўртасига фақат шу сурат туфайлигина соvuқлик тушди. Уйланганларига йигирма йилдан кўпроқ бўлса-да, бир-бирига жуда суюниб қолишган, бир-бирини турмуш қурган кундагидек яхши кўришади.

Монте-Кристо бу сўзида бир сир бормикин дегандек, Альберга ялт этиб қаради, аммо йигитча бу сўзларни юракдан, жиддий равишда айттаётгани кўриниб турарди.

– Граф, менинг ҳамма бойлигимни күрдингиз, – деди Альбер, – энди арзирлик бұлмаса-да, буларнинг ҳаммасини сизнинг ихтиёргизга ҳавола қилишга рухсат этинг. Сиз бу ерга янада яхшироқ күнникіб олмоғингиз учун, жаноб де Морсер ҳузурига олиб кирай. Менга қылған яхшиликтарнанғиз тұғрисида Римданоқ ёзиб юборган әдим ва мениниң ташриф буюрмоққа вайда қылғанингизни ҳам айттандым. Ота-онам сизға миннатдорлық билдириш онларини сабрсизлик билан кутиб туришибди. Граф, мен сизнинг оқ-қоралы таниған одам эканингизни биламан. Синдбод-Денгиз саїёхи оилавий күринишларга унчалик қызықадиганлардан әмас, бирок илтимос қиласман, менинг тақлифимни қабул этинг ва уни Париж ҳаётіга кириш деб ҳисоблайверинг, Париж ҳаёті эса факат илтифотлар, ташрифлар ва таништиришлардан иборат.

Монте-Кристо индамай таъзим қилди, күринишдан у бу тақлифни қувонч-ла, юракдан әмас, одоб юзасидан қабул қилди. Альбер камердинерини чақириб граф ва графиня де Морсерга бориб граф Монте-Кристо ташриф буюрмоқчи эканини айтишни буюрди.

Альбер билан граф уннинг кетидан жұнашды.

Графнинг дағылзига киришингиз билан меҳмонхона эшигитепасидағи герб қалқоннан күзингиз тушади, чамбараги жуда қимматбақо бу герб хонанинг ҳамма безакларига мөс қилиб ишланған, уй әгаси бу гербга катта ақамият билан қарайжаги ана шундан күриниб турибди.

Монте-Кристо қалқон олдида тұхтаб уни шоён диққат билан күздан кечирди.

– Қалқоннинг зангори тусдаги ўртасида еттита олтин мерлетка бир-бирига боғлаб жойлаштирилған. Бу, виконт, оилавий герб бұлса керак, шундайми? – сүради у, – Геральдик формуласар билан таниш бұлғаним учун гербларни унчамунча тушунишимни ҳисобға олмаганда, геральдиканы яхши билмайман, граф деган унвонни муқаддас Стефан командорлигини тұзғаним учун Тосканда берішгап, агар үшанда, саёхатда күп бұлған киши учун бу жуда аскотади, дейишмаганда мен бу унвонни қабул қылмасдым. Ҳеч бұлмаганда, божхона чиновникларининг титиб-тингтишидан қутулиш учун ҳам извош әшикчаларыда бірор белгі бўлмоғи

керак-ку ахир. Мен сизга юқоридаги саволни беришимнинг боиси ҳам шунда, узр сўрайман.

– Бу оддий бир герб. – жавоб қилди ишонч билан Морсер. – Тўғри айтдингиз, бу бизнинг, яъни отамнинг оиласвий герби, бироқ у бошқа бир герб билан қўшиб қўйилган, у онамнинг оиласвий герби. Она томондан мен испанман, аммо ота томондан француzman. эшитишимга қараганда, жанубий Франциянинг энг қадимги қавмларидан экан у.

– Тўғри, – деди Монте-Кристо, – мерплеткалар ҳам шундан далолат бериб турибди. Муқаддас ерга отланган зиёратчиларнинг деярли ҳаммаси ўз миссияларининг белгиси сифатида герб ўрнида салбни ёки имон қанотида узоқ сафар қилишларининг белгиси сифатида кушларни танлашарди. Отангиз томондаги боболарингиздан бириси, чамамда, ана шу салб юришларидан бирида қатнашган. Бу муқаддас Людовикнинг юриши бўлиб чиқкан тақдирда ҳам кўз олдимиизда ўн учинчии аср намоён бўладики, буниси ҳам ёмон эмас.

– Эҳтимол, эҳтимол, – деди Морсер, – отамнинг кабинетида қавмимиз шажараси бор. Ундан ҳамма нарсанни билб олиш мумкин. Бир вақтлар мен бунга ҳатто д'Озье ва Жокур учун ҳам сабоқ бўладиган изоҳлар тузган эдим. Ҳозир қизиқмай қўйдим, бироқ йўл кўрсатувчи сифатида сизга шуни айтмоғим керакки, бизда, ҳозирги демократик ҳукуматимиз замонида бу нарсалар билан ниҳоятда қизиқа бошлашди.

– Ундей бўлса ҳукуматингиз ўз ўтмишидан мен кўрган ёдгорликлар устига езиб қўйилган ва ҳеч қандай гералдик маъно бермайдиган икки лавҳадан кўра дурустrok нарсанни танлаб олмоғи позим эди. Сизга келгандা, виконт, сиз бу масалада ҳукуматингиздан устунроқ турасиз, чунки сизнинг гербингиз ниҳоятда гўзал ва киши тасаввурини жўшқинлатиб юборади. Сиз провансал (жанубий францијалик), ха, испан миллатига мансуб экансиз. Ҳали менга кўрсатган сурат ростдан ҳам жуда ўхшаса, онангизнинг қорачадан келган гўзал юзи ўқтам каталанкага ўхшашининг боиси ҳам шунда.

Графнинг ниҳоятда одоб билан айтилган бу сўзларидаги кинояни фаҳмлаб олиш учун ё Эдип ёки энг ўткир сеҳргар

бұлмоқ керак эди. Бунга ақли бовар этмаган Морсер илжа-йиб ташаккур изхор этди, сұнг графға йұл күрсатиши учун опдинга үтди-да, герб остидаги мәхмөнхона эшигини очди.

Мәхмөнхонанинг эң күзга күринадиган жойида ёши үттіз беш-үттіз саккизларға бориб қолған, генерал формасига олий унвон погонларини ҳамда Фахрий легион орденини тақиб олған кишининг сурати осилған. Күкрагида үнг томонда Халоскор, чап томонда Карл III ордени, бу суратдаги зотнинг Грецияда ва Испанияда жаңғ қылғанидан ёки шу мамлакатларда аллақандай дипломатик хизматда бўлганидан дарак бериб турарди.

Монте-Кристо бояги биринчи суратни қанчалик синчик-лаб кўздан кечирған бўлса, бунисини ҳам шунчалик чукур назардан үтказаётган бир пайтда, тұсатдан ёнбошдаги эшик очилди-да граф де Морсернинг ўзи чиқиб келди.

Қирқ беш ёшлардаги бу зотни кўринишдан кам деганда эпликка бориб қолған деса бўлади, сочлари оппок, мўйлови ва қошлари эса нечундир қоп-қора, у оддий фуқаро кийимида, кўксидаги ранго-ранг лента жуда хилма-хил орденлар билан мукофотланганидан далолат бериб турарди. Қадди-қомати анча келишган, чеҳраси очиқ эди. Монте-Кристо унинг истиқболи сари бир қадам ҳам ташламай, ўрнида тек тураверди, унинг оёқлари гүё полга қоқиб кўйилгандек, граф де Морсернинг чеҳрасига тикилганча қолди!

— Ота, — деди Альбер, — бошимга оғир мусибат тушганда баҳтим чопиб учрашиб қолған олийхиммат дўстим граф Монте-Кристо билан сизни таниширишга рухсат этинг.

Граф де Морсер қуюқ табассум-ла Монте-Кристо билан саломлашди.

— Граф биз учун жуда азиз мәхмон, у оиласизнинг ягона меросхўрини ўлимлан сақлаб қолди, биз ундан абадий миннатдормиз.

Граф де Морсер шундай деди-да, Монте-Кристони юмшоқ курсига үтказди ва ўзи дераза рўпарасига ўтирди.

Монте-Кристо таклиф этилган курсига ўтирди-да, кенг духоба парда соясида үтириб графнинг ҳориган ва ташвишларга тўла чеҳрасига тикилиб, бевақт пайдо бўлган ажинларида из қолдирған сирли мусибатлари қиссасини ўқишига аҳд қилди.

– Виконт сизнинг ташриф буюрганингизни хабар қилганда графиня кийинаётган эди, – деди Морсер, – у ўн да-қиқадан сўнг келади.

– Парижга келишимнинг биринчи куниёқ хизматла-ри шон-шавкати, довруғига тенг, тақдир адолатига му-яссар бўлган зот билан учрашганим учун ўзимни баҳти-ёр деб биламан, – деди Монте-Кристо. – Бу адолатни тақ-дир, эҳтимол. Митики саҳроларида ёки Атлас тоғлари-да сизга яна қўшимча маршаллик унвонини тайёрлаёт-гандир.

– Ҳечам, – эътиroz билдириди қизариб Морсер, – мен ҳар-бий хизматдан воз кечганман, граф. Қайта тиклаш даври-да олий дворян унвони олиб, биринчи юришларда қатнаш-дим ва маршал де Бурмон бошчилигида хизмат қилдим, юқори қўмандонлик лавозимини талаб қилишим мумкин эди, мабодо юқори зинада қолганимда нималар юз бери-шини ким билади дейсиз. Ахир Июль революцияси шу қадар зўр бўлдики, император даврига мансуб бўлмаган ҳамма хиз-матларни инобатга олмади. Шу сабабли мен ҳарбий хизмат-дан воз кечишга мажбур бўлдим. Погонларни жанг майдо-нида жонбозлик кўрсатиб олган мен каби кишилар меҳ-монхоналарнинг тийғончиқ паркетларида найранг ишлатмайди. Ҳарбий хизматни ташлаб сиёsat билан, саноат билан шуғулландим, амалий санъатни ўргандим. Мен ҳами-ша бу нарсаларга жуда қизиқиб келганман, бироқ йигирма йиллик ҳарбий хизмат даврида бу иш билан шуғулланишга вақт тополмадим.

– Ҳалқингизнинг бошқа ҳалқлардан афзаллиги ҳам мана шунда, – деди Монте-Кристо. – Сиз донгдор қавмнинг ав-подисиз, катта бойлик эгасисиз, лекин шунга қарамай, би-ринчи унвон учун оддий солдат бўлиб хизмат қилдингиз, бундайлар кам бўлади. Генерал, Франциянинг пэри, Фах-рий легион командори сиздек одам мукофот учун эмас, яқинларингиз манфаати учунгина бирор янги нарса урга-нишга харакат қила бошлайсиз... Бу жуда гўзал иш, ҳатто одамни ҳайратда қолдирадиган иш.

Альбер бу сўзларни донг қотиб тинглаб ўтирарли: у Мон-те-Кристонинг бу каби шавқ-завқ билан суҳбатлашганини ҳеч кўрмаган эди.

– Афсуски, биз Италияда бундай фазилатта эга эмасмиз, – давом этди чет эллик Морсер юзида пайдо бўлган ўнгайизлиқ белгиларини ювиб ташлаши ниятида, – биз ўз наслимизга хос равишда ўсялмиз, умр бўйн ўша одатни, ўша қиёфани ва кўпинча ўша поқандликий сақлаб келяпмиз.

– Бироқ сиз каби зотларга Италия муносиб ватан эмас, – деди эътиroz билдириб граф де Морсер. – Франция сизга қучоғини очиб турибди, унинг чақириғига жавоб қилинг. У ҳамиша бешафқат бўлавермайди, у ўз фарзандларига беради, аммо чет элликларни қувончла кутиб олади.

– Ота, граф Монте-Кристони яхши билолмаётганингиз сезилиб турибди, – деди унинг сўзини бўлиб Альбер, – уни қаноатлантирадиган нарсалар бизнинг дунёмиздан мутлақо ташқарида, у обру, иззат-хурмат орқасидан қувадиган одамлардан эмас, улардан фақат паспортига сифадиганини олади холос.

– Мен ўзим тўғримда бундай тўғри баҳони мана энди биринчи марта эшитяпман, – деди Монте-Кристо.

– Граф ўзи истаган тарзда ҳаёт кечириш учун ҳамма имкониятларга эга эди, – деди граф де Морсер хўрсиниб, – аммо у гулларга тўла ҳаёт йўлинни танлаб олди.

– Худди шундай, – деди жавобан Монте-Кристо ҳеч бир рассом тасвир эта олмайдиган ва ҳеч бир физиономист баён қилиб беролмайдиган ажойиб табассум билан.

– Сизни толиқтириб қўярмиканман деб ҳайиқиб турибман, – деди генерал меҳмоннинг муомалаларига мафтун бўлиб, – бўлмаса сизни Палатага олиб борардим, бугунги мажлис бизнинг ҳозирги замон сенаторларимиз билан таниш бўлмаган киши учун жуда қизиқарли.

– Агар, бу таклифингизни кейинги сафарга қолдирсангиз бениҳоя миннатдор бўлур эдим, бугун эса графиня билан танишмоқ ниятимга етарман деган умиддаман, кутаман.

– Ана, онажонимиз чиқдилар! – деди хитоб қилиб виконт.

Монте-Кристо дарҳол ўгирилди-да, меҳмонхона остонасида рангпар де Морсер хонимни кўрди, у эри чиққан эшикка қарама-қарши эшик олдида нечундир олтин суви юритилган часпакка қўли билан суюниб турарди. Монте-Крис-

то ўгирилиб қараганда, у қўпини бўшатиб олди. У остоңада бир паҳза тўхтаб, меҳмоннинг охирги сўзларини эшитиб олган эди.

Меҳмон ўрнидан турди-да, графиняга эгилиб таъзим қилди, графиня ҳам тақаллуф билан салом берди.

– Сизга нима бўлди, графиня, – сўради граф де Морсер.

– Тобингиз қочдими? Ёки бу ер жуда иссиқдир?

– Онажон, мазангиз йўқми? – деди виконт Мерседес иқболига ташланиб.

Бека уларга табассум-ла миннатдорлик изҳор этди.

– Йўқ, – деди у, – графни кўриб юрагим ўйнаб кетди, нега десангиз, ахир бу зоти шариф ёрдам қиласмаганда биз ҳозир қайғу-аламда ёниб, мотам қилиб ўтирадик-да Граф, – деди у виқор билан Монте-Кристога яқин келиб, – ўглимни ўлимдан сақлаб қолганингиз учун мен сиздан минг карпа миннатдорман, ташаккуримни билдиришга мұяссар бўлолганим учун баҳтиёрман.

Граф илгаригидан янада пастроқ эгилиб таъзим қилди, унинг ранги Мерседесницидан ҳам баттарроқ бўзариб кетган эди.

– Сиз менга ортиқ даражада мурувват изҳор этяпсиз, графиня, – деди ўта мулойимлик ва эҳтиром билан Монте-Кристо. – Мен ҳайратга соладига ыш қилганим йўқ. Инсон боласини фалокатдан халос этиш, отани дард-аламидан, онани қон-қора қақшашдан қутқариш олижаноблик эмас, бу инсоннинг бурчи.

– Сиз каби дўст орттириб, ўғлим ниҳоят катта баҳтга эга бўлибди, – деди бека де Морсер чуқур меҳр туйғупари билан. – Бу ҳиммати учун худога минг қатла шукур.

Мерседес шундай деди-ю, ташаккурга тўла гўзал қўзлари билан осмонга тикилди, ҳатто беканинг кўзларида ёш пайдо бўлгандек туюлди графга.

Жаноб де Морсер графиня олдига бориб:

– Мен, – деди, – графни қолдириб кетишга мажбур эканимни айтиб, узр сўрадим. Сиз ҳам мен учун ундан узр сўрайсиз деб умид қиласман. Палата мажлиси соат иккода очилиши керак эди, соат уч бўлди, мен сўзга чиқишим зарур.

– Бораверинг, мен меҳмонни зериктириб қўймасликка ҳаракат қиласман, – деди графиня яна Монте-Кристога мұ-

рожаат қилиб, – шу бугун бутунлайин биз билан бирга бўлсангиз бошимиз осмонга етган бўлур эдн.

– Графиня, ишонинг менга, сиздан жуда миннатдорман. Бироқ йўғдан тўғри келиб остонангизда извошдан тушдим. Ҳали Парижда мени қаерга жойлаштирганларидан бехабарман, бу қийин иш бўлмаса-да, бир оз ташвишланиб турибман.

– Бошқа бир куни бизда бўлишга ваъда берасизми? – сўради графиня.

Монте-Кристо ун чиқармай таъзим этди, бу розилик бергани эди.

– Шундай экан, мен сизни маҳтал қилмайман, – деди графиня, – миннатдорлигимни одобсизликка ва инжиқлиқка йўйишларини истамайман.

– Азиз граф, – деди Альбер, – агар рухсат этсангиз, мен Римдаги ҳимматингизни Парижда қайтарайин-да, извошимни, то бу ердан извош топгунингизча, ихтиёрингизга бериб қўйяй.

– Ташаккуримни қабул қилинг, виконт, – деди Монте-Кристо, – аммо аминманки, Бертуччо ўтган тўрт ярим соат вақтини беҳуда ўтказмаган бўлса керак, ўйлайманки, осто-нангизда мени қандайдир извош кутиб тургандир.

Альбер графнинг қилиқларига кўнишиб қолган, у худди Нерон сингари иложи йўқ нарсаларни бор қилишга ўч эканини яхши билади, шунинг учун ҳеч нарсага таажжуланмади, фақат графнинг буйруқлари қандай бажарилганини шахсан билиб олмоқчи эди. Альбер графни эшиккача кузатиб қўйди.

Монте-Кристонинг гапи тўғри чиқди: у граф де Морсер-нинг даҳлизида кўриниш бериши биланоқ, қарол – Римда Альбер билан Францга ташриф карточка олиб кирган ўша қарол отилиб чиқиб кетди. Машҳур саёҳатчи оstonага чиқ-қанда ростданам уни извош кутиб турган эди. Бу Келлер ясаган икки ўринли қўш отли извош эди. Бу отлар Парижнинг ҳамма манман деган зотларига аён – кеча Дрэй ўн сак-киз минг франкка сотмаган отлар эди.

Граф Альберга мурожаат қилиб:

– Виконт, – деди, – сизни мен ҳозир ўзимникига таклиф қиломайман, чунки ҳали у ерда шошилиб ҳамма зарур нар-

саларни таҳт қилғанларича йўқ: сиз вақтинча туралиган жойимни ҳам жуда қулай қилиб олишга мойил одам эканимни биласиз. Бир кун муддат беринг, шундан сўнг сизни таклиф этишга рухсатингизни сўрайман. Ана ўшандада мөхмандустлик қонунларига хилоф иш қилмаган бўламан.

– Граф, бир кун муддат сўрайapsiz, аминманки, шу бир кун ичида менга уй эмас, бутун бир сарой кўрсата олишингизга имоним комил. Қандайдир олийҳиммат авлиё сизга мадад бериб турса керак-да.

– Майли, шундай деб фараз қилаверсинлар, – жавоб қилди Монте-Кристо ажойиб извошининг баҳмал ёзилган зинасига қадам қўйиб, – бу жононлар олдида менинг баҳомни яна ошириб юборади.

Граф извошга ўтиради, эшикчалар ётилди, отпар югуриб кетди, бироқ шунда ҳам граф бека Морсер якка қолган меҳмонхона деразасининг пардаси салгина титраб кетганини кўриб қолди.

Альбер қайтганда онаси ўз хонасида чуқур баҳмал курсида ўтирганди, ҳона ним қоронғи, фақат онда-сонда вазалар ва бурчакларда зарҳал ромлар йилтиллаб турарди.

Альбер графиняning ҳарир рўмол тўсиб турган юзини кўролмади, бироқ унга онасининг овози титраётгандек туюлди. Атир гуллар ва бинафга гуллар ҳидига исказидиган туз дорининг ҳиди аралашиб кетган эди, чиндан ҳам графиняning флакони шагрен ғилофдан олиниб, печь устидаги вазалардан бирига қўйилган эди.

– Тобингиз қочдими? – деди у онаси ёнига бориб. – Мен келгунча беҳуд бўлибсиз-да?

– Асло ундан эмас, Альбер, кунлар исиб кетиши билан мана бу гулларнинг ҳиди кучайиб, ҳавони оғирлаштиради...

– Ундан бўлса бу гулларни чиқариб ташлаш керак, – деди Альбер қўнғироқ ипини тортиб. – Чиндан ҳам тобингиз қочибди, меҳмонхонага киргандәёқ рангингизда қон қолмаган, оплоқ эди.

– Жудаям-а.

– Сизга бу ярашади, бироқ отам билан иккимиз қўрқиб кетдик сизни кўриб.

– Отанг сенга шундай дедими? – шошилиб сўради Мерседес.

— Менга эмас, ўзингизга айтган эди, эсингиздами?

— Эсимда йўқ, — деди графиня.

Қарол кирди.

— Гулларни даҳлизга олиб чиқиб кўйинг, улар графиня-нинг кўнглини беҳузур қилляти.

Қарол гулларни олиб чиқиб кетгунча сукунат давом этди.

— Монте-Кристо дегани қанақа ном ўзи, жойнинг номими, ё унвонми?

— Менимча, унвон бўлса керак. Граф Тоскан тизма оролларидан бир оролни сотиб олибди, эрталабки сўзларига қараганда, командорлик таъсис этибди. Бу Флоренциядаги муқаддас Стефан, Пармдаги муқаддас Георгий, ҳатто Малътадаги крест орденлари ўринида жорий қилинган. У дворянлиги билан мақтанмайди, ўзини тасодифий граф деб атайди, бироқ бу зот жуда машҳур тўралардан эканини бутун Рим эътироф этади.

— Унинг қилиқлари жуда ажаб экан, — деди графиня, — у киши билан бирга ўтказган ўша бир неча дақиқа негадир шундай кўринди менга.

— О, унинг хулқ-авторида жиндек ҳам нуқсон тополмайсиз, Европада учта энг гурурли дворянлик — инглиз, испан ва немис дворянларининг юқори табақа зодагонлари орасида мен кўрган олижаноб зотларнинг ҳаммасидан ҳам ўтиб кетади бу кишининг гўзал одатлари.

Графиня ўйга ботди, сўнг бир оз иккитаниб, сўзини давом эттируди:

— Қадрдоним, мен сендан... онанг сифатида бир нарсани сўрамоқчиман... сен граф Монте-Кристони ўйида кўргансан, зеҳнинг ўтқир, одамлар гурунгларида кўп бўласан, ёшлигинга қарамай мумалада одобли, назокатлисан, хўш айт-чи, бу граф ҳақиқатан ҳам биз фараз қилган одаммикин?

— Биз ким деб фараз қилдик уни?

— Донгдор, машҳур тўралардан, деб ўзинг айтдинг-ку.

— Ҳамма шундай дейди уни.

— Ўзинг-чи? Ўзинг қандай Фикрдасан?

— Очигини айтсам, ҳали унинг ҳақида бирор муқаррар Фикрга келганим йўқ, менимча, у малъталик бўлса керак.

— Мен унинг қаерда туғилганини эмас, ўзи қандай одам эканини сўраяпман.

– Бу бошқа гап, мен унинг жуда кўп ғалати, фавқуподда ишларини кўрдим, уни Байрон асарларидағи баҳтсизлик ҳаётида чуқур из қолдирган қаҳрамонларга – аллақандай Манфредга, ёки Парага, ё Вернерга ўшшатаман, отасидан қолган бой меросдан маҳрум этилган бирор қадимий авлоднинг сўнгги қолдик вакили, аммо сўнгра тадбиркорликда оқиллик қилиб яна бойлик орттирган ва бу бойлик уни жамият қонунларидан юқорига кўтариб қўйган зот бўлса керак, деб ўйлайман.

– Сен демоқчисанки...

– Мен демоқчиманки, Монте-Кристо Ўрта денгизда инсон зоти истиқомат қилмайдиган, гарнizonсиз бир орол, бу орол барча милилатлардан чиқсан контрабандистларнинг ва бутун жаҳондан келадиган денгиз қароқчиларининг қочиб яшириниб юрадиган жойи. Ким билсин, бу олғир корчалонлар хўжайинларининг меҳмондўстлигига ҳақ тўларлар.

– Эҳтимол шундайdir, – деди графиня хаёлчан.

– Граф контрабандистми ёки йўқми, билмадим, – давом этди Альбер, – аммо у жуда ажойиб зот. Аминманки, сиз ҳам менинг бу фикримга қўшиласиз, чунки ўзингиз ҳам кўрдингиз уни. Париж меҳмонхоналарида у зўр нуфуз қозонишига асло шубҳам йўқ. Шу бугун эрталабоқ меникига тўпланганларнинг ҳаммасини, ҳатто Шато-Ренони ҳам ҳайратда қолдириди.

– Ёши нечага борган экан унинг? – сўради Мерседес бу саволга зўр зътибор бераётгандаи бўлиб.

– Ўттиз беш-ўттиз олти ёшда бўлса керак.

– Жуда ёш экан-да! Бундай эмасдир! – деди Мерседес бир йўла Альбернинг сўзига ҳам, ўзининг фикрига ҳам жавоб бериб.

– Ҳақиқатан ёши шундан ошган эмас. У бир неча марта менга атайин шундай деди: «У вақтда беш ёшда эдим, унда ўнга боргандим, ўшанда ўн иккига киргандим». Мен қизинксиниб числопарни таққослаб кўрдим, ҳар гал рақамлар бирбирига тўғри чиқди. Ёшини белгилаш қийин, бу ажиб зот ростдан ҳам ўттиз беш ёшга кирган бўлса керак. Бунинг устига унинг ёниб турган кўзларини ва қол-қора соchlарини ўзингиз ҳам кўрдингиз. У рангпар, бироқ пешанасида битта ҳам ажин йўқ, у бақувват бўлибгина қолмай, ёш ҳам.

Графиня гүё қайғу-ҳасратга тұла ўйлар оғирлик қылған-дек, бошини қүйи солди.

– Бу одам сенга ҳам жуда дұстона муносабатда бұляптыми, Альбер, – сұради ҳаяжонланиб Мерседес.

– Менимча, шундай.

– Сен-чи... Сен ҳам унга меҳр қўйдингми?

– Уни Франц д'Эпине, нариги дунёдан келиб чиққан иблизис, деб роса ишонтироқчи бўлса-да, граф менга жуда ёқиб қолди.

Шу пайт графиня сесканиб кетди.

– Альбер, – деди графиня ўзгариб кетган овози билан, – мен ҳамиша сенга янги танишлар орттиришда эҳтиёт бўлгин деб маслаҳат берардим. Энди катта бўлиб қолдинг, менга маслаҳат беришинг мумкин, бироқ тақрор айтаман: эҳтиёт бўл.

– Онажон, маслаҳатингиз фойдали бўлиши учун, ҳар ҳопда, мен нимадан эҳтиёт бўлишим кераклигини билсан яхши бўлур эди. Граф қарта ўйнамайди, фақат испан виноси томизилган сув ичади, кўриниб турибдикি, жуда бой одам, борди-ю у мендан қарз сўрагудек бўлса, башарасига қараб қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборардим. Хўш, нимасидан кўрқишим керак мен унинг?

– Гапинг тўғри, – жавоб қилди графиня, – мен беҳудага ваҳима қилипман, ахир у сени ўлимдан қутқариб қолди-ку. Айтмоқчи, Альбер отанг уни яхшилаб кутиб олдими? Биз графга жуда зўр иззат-хурмат билан қарашимиз лозим. Отанг кўпинча банд бўлади, бутун фикр-хаёли ишда, шу сабабдан у беихтиёр қўполлик қилиб қўйиши мумкин...

– У ниҳоятда зўр хурмат кўрсатди графга, графнинг унга нисбатан айтган мақтovлари жуда ёқиб кетди, – деди Альбер, – оқибат-натижада иккаласи жуда иноқ бўлиб дўст бўлиб хайрлашди. Отам ҳатто менинг нутқимни эшитсин, деб графни Палата мажлисига олиб бормоқчи бўлди.

Ўғлининг бу гапларига графиня ҳеч нима демади, у жуда чукӯр ўйга ботиб кўзларини юниб олган эди. Альбер ёш ва гўзал онасига ўғиллик меҳрига тұла кўзларини тикиб олган эди, онасининг кўзларини юниб, текис нафас олаётганини кўриб, ухлаб қолши шекилли деб ўйлади-да, оёқ учнда юриб чиқиб кетди.

– У одам эмас, – шивирлади Альбер бошини чайқаб, – Римдаёқ бу зот жамиятда ҳаммани ҳаяжонга солади, деб ўйлагандим. Мана энди бехато термометр унинг таъсир дарражаси қанчалигини кўрсатаетир. Онам унга шунчалик эътибор бердими, демак, у шубҳасиз ажойиб зот.

Альбер отхонасиға йўл олди, граф жимжилогини ҳам қимирлатмай шундай извошга эга бўлиб олдики, бу соҳанинг билагонларининг кўзи олдида Альбернинг жийронлари иккинчи ўринга сурилиб қолди.

– Рост, одамлар орасида тенглик йўқ, – деди у, – бу фикри ни олий Палатада ривожлантириши отамдан иштимос қилмоғим керак.

IV. ЖАНОБ БЕРТУЧЧО

Бу орада граф уйга етиб келди, фақат олти дақиқа йўл юришиди. Шу олти қисқа вақт бу извошни сотиб олишга қурби етмаган йигитлардан йигирмага яқинининг кўзини ўйнатишга кифоя қилди. Йигитлар ҳар отга шартта ўн минг франқдан нақд тўлаган бу ажойиб тўранинг дийдорига бир кўз қирини ташлаш ниятида отларини чоптиридилар.

Монте-Кристонинг шаҳарда туриши учун Али танлаб топган уй тепа томондан боргандা Елисей майдонининг ўнг томонида, ҳовли билан боф ўртасига жойлашган эди. Ҳовлининг ўртасида кўкка бўй чўзган бир тўп дараҳт пештоқни тўсиб қўйган. Ана шу дараҳтларнинг ўнг ва сўл томонида икки хиёбон узаниб ётиди, извошлар дарвозага кириб ана шу икки хиёбон орқали тўғри қўш зинага келиб тўхтарди. Иккала зинанинг бурчакларида гулларга лиқ тўла чинни вазалар ўрнатилган. Уй кенг майдон ўртасида қад кўтарган. Ундан Понтье кўчасига чиқадиган эшик ҳам бор.

Извошли дарвозабонни чақириб улгурмасданоқ оғир эшиклар қанот ёзib очилиб кетди. Графни узоқдан қўриб туришган эди. Парижда ҳам Римдаги каби (умуман ҳамма ерда ҳам) графга ниҳоятда зўр чаққонлик билан хизмат қилишарди, хуллас, извошли отларнинг жиловини тортмай ҳовлига кириб извошни зинага тақаб борди-да, шартта буриб тўхтатди, дарвоза аллақачон бекилган эди. Извош зи-

нанинг чап томонида тұхтаган эди, унинг эшиклари олди-да икки одам пайдо бўлди: булардан бири Али эди, у хўжа-йинини чин юракдан қувониб қарши олди. Монте-Кристо эса унга кўз қирини ташлаб кўя қолди. Иккинчиси ҳурмат билан таъзим қилди-да, гўё извошдан тушишга ёрдам қилмоқчи бўлиб, қўлини узатди.

– Раҳмат, сизга Бертуччо, – деди граф зинадан иргиб тушиб. – Нотариус қани?

– Кичик меҳмонхонада кутиб турибди, жаноби олийлари, – жавоб қилди Бертуччо.

– Ташриф карточкалар-чи? Уй номерини билибоқ буютиришингиз керак эди-ку?

– Жаноби олийлари, карточкалар тайёр, мен Пале-Рояпдаги энг моҳир наққошникига бордим, у карточкаларни менинг олдимда ясаб берди, биринчи карточкани буйруғингизга биноан, дарҳол Шоссе д'Антен кўчасидаги еттинчи номерли уйда яшовчи депутат, барон Данглар жанобларига етказиб берилди. Қолғанлари жаноби олийларининг ётоқхонасидаги печь устида турибди.

– Яхши. Соат неча?

– Тўрт.

Монте-Кристо қўлқопини, шляпасини ва ҳассасини боя граф де Морсернинг даҳлизидан извошни чақириш учун отилиб чиқиб кетган қаролга узатди-да, Бертуччо кетидан кичик меҳмонхонага йўл олди.

– Бу даҳлизидаги ҳайкаллар жудаям расво экан-да. – деди Монте-Кристо. – Буларни гумдон этишсин бу ердан.

Бертуччо ун чиқармай таъзим қилди.

Иш бошқарувчи айтганидек, нотариус кичик меҳмонхонада кутиб ўтирганди.

Уст боши башанг бу киши шаҳарлик идора хизматчисига ўхшар, шаҳар чеккасида нотариус лавозимидек соз ўринга кўтарилиб олган эди.

– Шаҳар ташқарисидан мен сотиб олмоқчи бўлган уй тўғрисида музокара юритиш сизга топширилганми?

– Шундай, жаноб граф, – жавоб берди нотариус.

– Сотиш ҳужжати тайёрми?

– Тайёр, жаноб граф.

– Сиздами?

- Мана.
- Жуда соз. Мен сотиб оладиган уй қаерда? – сүради бепарволик билан Монте-Кристо. У бу сүзни Бертуччога айтдими, нотариусгами – билиб бўлмади.
- Иш бошқарувчи имо билан, билмайман, деди. Нотариус эса ҳанг-манг бўлиб Монте-Кристога қаради.
- Ия, қандай бўлди? – деди у, – сотиб олаётган уй қаердалигини жаноб графнинг ўзлари билмайдиларми?
- Тўғрисини айтсам, билмайман, – жавоб берди граф.
- Граф уни кўргани йўқми?
- Қандай қилиб кўришим мумкин? Қадиксдан шу бугун эрталаб келдим, Парижда илгари ҳеч бўлмаганман, умуман Францияга биринчи келишим.
- Шундай денг, – деди нотариус. – Граф сотиб олмоқчи бўлган уй Отейлда.
- Бу сўзни эшитиб Бертучонинг ранги учиб кетди.
- Отейль деганингиз қаерда ўзи? – сўради граф.
- Бу ердан сал нарида, граф, – жавоб қилди нотариус. – Пассининг шундайгина орқасида. Булон ўрмонининг ўртасида, жуда гўзал жой.
- Жуда яқин экан-да? – деди Монте-Кристо. – Буни шаҳардан ташқаридаги уй деб бўладими? Бертучко, сиз нега менга заставанинг ёнгинасидан уй танладингиз?
- Мен? – деди Бертучко хитоб-ла шошилиб. – Кечирсинлар мени! Жаноби олийлари, шаҳар ташқарисидан уй топишни менга топширганлари йўқ, жаноби олийлари кимга топширганларини эсга олсалар яхши бўлур эди.
- Ҳа, тўғри, энди эсимга тушди, – деди Монте-Кристо, – газетада эълон ўқигандим, «Шаҳар ташқарисидаги уй» деган ёлғон сўзга учибман-да.
- Ҳали вақт бор, – деди сўзни илиб олиб Бертучко, – жаноби олийлари истак билдирисалар менга топширсинлар, мен бошқа ердан Ангенданми, Фонтенэ-Роздами ёки Бельвюданми, соз уй топаман.
- Бўлганча бўлди, ҳечқиси йўқ, – деди эътиroz билдириб Монте-Кристо, – шу уй танланган экан, бўпти, олаверамиз.
- Жаноби олийлари жуда ҳақ гапни айтдилар, – деди сўз қотиб хизмат ҳақидан қуруқ қолишидан қўрқиб турган но-

тариус, – бу жуда ажойиб ҳовли, ичидан ўтадиган ариқдан ҳамиша сув оқиб туралди. Қалин ўрмон ичида, күпдан ташландик бўлиб ётган бўлса-да, жуда қулай – шинам хоналар, эски бўлсаям қимматбаҳо мунк, эски буюмлар модага айланниб, тансиқ бўлиб қолган бизнинг замонамизда бунақа уйларнинг нарх-навоси жуда ошиб кетди. Кечиринг мени, чамамда жаноби олийлари ҳам замонамиз дидига мояил бўлсалар керак.

– Тортинмай гапираверинг, – деди Монте-Кристо, – демак, сизнингча бу дуруст уйми?

– Граф, дурустгина эмас, жуда соз, шинам уй.

– Ундей бўлса, уни қўлдан чиқармаслик керак, – деди Монте-Кристо, – жаноб нотариус, қани васиқани бу ёқка келтиринг.

Граф шундай деди-да, дарров қоғозга кўп қўйди, уи турган жойнинг номи ва уй эгасининг фамилияларига бир на зар ташлаб қўйди.

– Бертуччо, – деди у, – жаноб нотариусга эллик беш минг франк келтириб беринг.

Иш бошқарувчи аста қадам ташлаб чиқди-да, бир боғлам қоғоз пул олиб кирди, ўзининг гонорари ҳам шу суммага қўшилганини билган нотариус пулларни битта-битталаб санаб чиқди.

– Энди ҳамма расмий ишларимиз тугадими? – суради граф.

– Ҳаммасини тугатдик, жаноб граф.

– Калитлар сиздами?

– Калитлар уйни кўриқлаб турган дарвозабонда, мана бу буйруққа биноан у сизни уйингизга олиб киради.

– Жуда соз.

Сўнг Монте-Кристо нотариусга: «Менинг сизда бошқа ишим йўқ, кетаверишингиз мумкин», дегандек боши билан имо қилди.

– Аммо, менимча, – деди журъат этиб виждонли нотариус. – жаноб граф адашдилар, менга, ҳамма харажатларни қўшганда эллик минг берсангиз кифоя.

– Хизмат ҳақингиз-чи?

– Мана шу суммага киради, жаноб граф.

– Сиз бу ерга Отейлдан келдингизми?

– Худди шундай.

– Кўп ташвиш чекдингиз, унинг ҳақини ҳам тупаш керак-да, – деди граф.

Шундай деди-да, қўли билан имо қилиб, нотариусга жавоб берди.

Нотариус эса икки букилиб орқаси билан чиқиб кетди. Нотариуслар рўйхатига тиркалтанидан бери убиринчи марта бундай зотни кўриши эди.

– Жаноб нотариусни кузатиб қўйинг, – деди граф иш бошқарувчига.

Бертуччо ташқарига чиқди.

Бир ўзи қолган граф чўнтағидан қулфланадиган карманини олиб, калит билан очди (бу калитни у ҳеч ташламай бўйнига осиб юрарди).

Кармонни титкилаб, аллақандай хатлар ёзилган варақни олиб, стол устидаги уй ҳужжатига солиштириб кўрди.

– Отейль, Фонтен кўчаси, йигирма саккизинчи номер, худди ўзи, – деди у. – Энди бир савол туғилди: дин таъсири остида Худодан ёки ўлимдан қўрқиб айтилган сўзларга қанчалик ишонса бўларкан? Ҳа, сабр қиласпик, бир соат ўтар-утмай ҳаммасини билиб оламан.

– Бертуччо! – қичқирди у қўнғироқни кичкина тўқмоқча билан уриб. – Бертуччо!

Остонада Бертуччо пайдо бўлди.

– Жаноб Бертуччо, – деди граф, – сиз менга бир вақтлар Францияда бўлганман, деган эдингизми?

– Тўғри, жаноби олийлари, баъзи жойларда бўлганман.

– Парижнинг атроф жойларини ҳам билсангиз керак?

– Йўқ, билмайман, жаноби олийлари, билмайман, – жавоб қилди иш бошқарувчи асабланиб. Бундай нарсаларга жуда зийрак Монте-Кристо бу – ички ҳаяжоннинг белгиси эканини сезди.

– Афсуски, Парижнинг атроф жойларини кўрмаган экансиз, – деди граф, – мен шу бугун кечқуреноқ янги уйимни кўриб чиқмоқчиман, сиз кузатиб бориб менга кўп нарсаларни кўрсатиб берардингиз.

– Отейлга! – деди Бертуччо, унинг қораҷадан келган юзи бўзариб кетган эди. – Мен Отейлга бораманми?

– Отейлга борсангиз борибсиз-да, унда ажабланадиган бирор нарса борми ўзи, айтинг-чи? Мен Отейлда яшар эканман, сиз ҳам бориб туришингиз керак-ку ахир!

Монте-Кристо унга кўзларини ўқдай тикиб олди, Бертуч-чо эса фик эмай турарди.

– Бу иимаси? Бир гап бўлдими сизга? Икки марта қўнғироқ чалиб, менга извош чақиришларини буюрасиз? – деди Монте-Кристо Людовик XIV машҳур «Нақ бўлмаса кутиб қолардим» иборасини изҳор этган оҳангда.

Бертуччо меҳмонхонадан отилиб даҳлизга чиқди-да:

– Жаноби олийларига извош келтирилсин! – деди.

Монте-Кристо бир неча хат ёзди, охирги хатни конвертга солиб ёпишираётганда эшик олдида иш бошқарувчи пайдо бўлди.

– Жаноби олийларининг извоши зина олдида кутиб туребди, – деди у.

– Яхши! Шляпа ва қўлқопни олинг, – деди Монте-Кристо.

– Жаноби олий, мен ҳам сиз билан бораманми? – деди Бертуччо хитоб қилиб.

– Албатта, ўша ерда мен турадиган бўлсам, сиз баъзи бир фармойишларни беришингиз керак-да.

Шу пайтгача графнинг сўзини ҳеч ким қайтармаган, шу сабабли иш бошқарувчи итоат этиб унинг изидан борди. Граф извошга ўтириди-да, имо билан Бертуччони ўтиришга таклиф қилди.

Иш бошқарувчи одоб билан олдинги ўриндиққа чўкди.

V. ОТЕЙЛДАГИ УЙ

Бертуччо зинадан тушаётib бошмалдоғини баланд кўтариб корсикаласига чўқинди, извошга ўтираётганида шивирлаб қисқадуо ҳам ўқиб олди. Буни Монте-Кристо кўриб турган эди. Хурматли иш бошқарувчи графнинг шаҳар ташқарисига қилаётган бу саёҳатидан нечундир ижирғанаётганини, ваҳимага тушаётганини, синчков бўлмаган бошқа бир одам кўрса раҳми келиб уни қолдиради. Аммо Монте-Кристо жуда қизиқувчан одам, шунинг учун Бертуччони бу саёҳатдан озод этмади.

Йигирма дақықа ичидә Отейлга етиб бориши. Иш бошқарувчының ваҳимаси тобора зўрайиб бораверди. Қишлоққа кирганда Бертуччо извошнинг бурчагига сүқилиб олди ва титроқ босиб уйлардан кўзини узмади.

– Фонтен кўчасидаги йигирма саккизинчи номерли уй олдида тўхтасин, айтинг, – буйруқ берди граф иш бошқарувчидан кўзини узмай.

Бертуччодан қора тер чиқиб кетди, бироқ у итоат этиб извошдан бошини чиқарди-да, извошчига қичқирди.

– Фонтен кўчаси, йигирма саккизинчи номер.

Бу уй қишлоқнинг энг чеккасида эди. Улар этиб боргунча қоронғи тушиб, осмонни қоп-қора булат қоплаб олган эди.

Извош тўхтади, қарол иргиб тушиб извош эшигини очди.

– Хўш, Бертуччо, нега тушмаяпсиз? Ёки извошда қолмоқчимисиз? Сизга бугун бир гап бўлдими?

Бертуччо извошдан тушди-да, графга елкасини тутди, граф унинг елкасига суюниб аста-секин пастга тушди.

– Тақиллатинг эшикни, – деди граф, – менинг келганимни айтинг.

Бертуччо тақиллатди, эшик очилди ва дарвозабон чиқди.

– Нима керак? – сўради у.

– Янги хўжайнингиз келди, – деди қарол.

Шундай деди-ю, дарвозабонга нотариус берган гувоҳномани кўрсатди.

– Уй сотилдими? – сўради у. – Бу жаноб шу уйда яшайдими?

– Худди шундай, дўстим, – жавоб қилиди граф, – мен илгариги хўжайнингизга ачинмаслигингиз учун ҳаракат қиламан.

– Жанобларига очигини айтсан, унга ачинишга асосим йўқ, – чунки биз уни ҳеч кўрмадик десак ҳам бўлади. Беш йилдирки, у бу ерга қадам босгани йўқ, сотиб жуда тўғри қилибди, чунки бу уй унга бир тийин ҳам фойда келтирмасди.

– Хўжайнингизни номлари нима эди? – сўради Монте-Кристо.

— Маркиз де Сен-Меран. Аминманки, уйни у ўзи олган нархга сотмагандир.

— Маркиз де Сен-Меран, — такрорлади Монте-Кристо. — Бу ном танишга ўшайли. Маркиз де Сен-Меран...

Граф гүё эсга олаётгандек ўйга ботди.

— Эски дворянин, — давом этди дарвозабон, — Бурбон-ларнинг содиқ хизматкори. Унинг битта-ю битта қизи бор эди, уни жаноб Вильфорга берди. Бу киши дастлаб Нимда, сўнг Версалда қироллик прокурори бўлиб ишлади.

Монте-Кристо Бертуччога қаради: иш бошқарувчининг ранги қув ўчган, зўрга деворга суюниб турардн.

— Қизи вафот этди шекилли? — деди Монте-Кристо. — Мен шундай деб эшигтгандим.

— Шундай, жаноб, бунга йигирма бир йил бўлди, лекин шу вақт ичида шўрлик маркизни ақалли уч марта ҳам кўрганимиз йўқ.

— Раҳмат сизга, — деди Монте-Кристо, у мадори қуриб бораётган Бертуччони қўриб: «Гапни чўзсан фалокат юз бериши мумкин», деб суҳбатни бас қилди. — Раҳмат сизга. Энди чироқ беринг бизга.

— Кузатиб боришни буюарсиз?

— Йўқ, зарурати йўқ. Бертуччо чироқни тутиб боради.

Монте-Кристо шундай деди-да, икки типла чиқариб унга узатди, дарвозабон граф ҳақига дуо ўқиб, минг-минг раҳматлар айтди.

— Жаноб, — деди ҳамма ёқни титиб-тинтиб дарвозабон, — бирортаям шам тополмаяпман.

— Бертуччо, извошдан фонусни олиб келинг, хоналарни қўриб чиқайлик, — деди граф.

Иш бошқарувчи фиқ этмай чиқиб фонус келтирди, бироқ фонуснинг титраб туришидан бу вазифани адо этиш унинг учун нақадар машаққатли бўлганини сезиш мумкин эди.

Улар кенг пастки қаватни айланиб чиқишли, сўнг иккинчи қаватга кўтарилиши. Иккинчи қават меҳмонхона, ванна ва икки ётоқхонадан иборат эди. Бу хоналардан бирига боққа олиб чиқадиган бурама зина қурилган эди.

— Қаранг, бу ерда ташқарига чиқадиган апоҳида йўл бор экан, — деди граф — бу жуда қупай. Бертуччо, чироқни бу

әкқа тутинг. Олдинга ўтинг, бу зина қаёққа олиб борар-кин, күрайлик-чи.

– Бокқа олиб чиқади, жаноби олийлари, – деди Бертуччо.

– Сиз қаёқдан биласиз буни?

– Бокқа олиб чиқса керак, демоқчи эдим.

– Қани, текшириб күрайлик-чи.

Бертуччо оғир нафас олди-да, олға юрди. Зина Бертуччо айтганидек тұғри бокқа олиб чиқарди.

Иш бошқарувчи ташқары эшик олдида тұхтади.

– Хүш, нега тұхтадингиз? – деди граф.

Довдираб, кути ўчиб кетған Бертуччо турған жойида донг котиб қолған эди. У күзларининг пахтасини чиқарып даҳшатлы воқеаларнинг изларини ахтарар, титроқ босған құллари эса аллақандай ваҳимали хотираларни гүё улоқтириб ташларди.

– Хүш? – тақрорлади граф.

– Йўқ, йўқ, – хитоб қилди Бертуччо ва фонусли қўпини осилтириб деворга суюнди, – йўқ, жаноби олийлари, мен бундан нарига ўтмайман! Ўтмайман! Бунинг иложи йўқ!

– Ўзи нима гаң? – деди қатъий оҳангда Монте-Кристо.

– Жаноби олийлари, бу ерда қандайдир балойи азим борлигини ўзингиз фаҳмлаб турибсиз-ку, ахир! Парижда жой олишга қарор қилиб, уни Отейлдан топдингиз, Отейлдан Фонтен кўчасидаги йигирма саккизинчи номерли уйни сотиб олдингиз. Эҳ, бу гапларни уйдаёқ айтиб қўя қолсам бўлмасмиди сизга! Унда сиз мени бу ерга олиб келмасдингиз. Аммо сиз сотиб олган уй бу бўлмаса керак деб ўлаган эдим. Отейлда бу уйдан бўлак – одам ўлдирилган мана шу хосиятсиз жойдан бўлак уй қуриб қолганмиди?

– Бу бемаъни гапларни қаёқдан ўйлаб топдингиз? – деди Монте-Кристо бирдан тұхтаб. – Галати одам экан-ку бу! Ҳақиқий корсикаликомиши тағин! Ҳамиша аллақандай сир ва бидъатларни толиб юради! Қани, фонусни олинг, бофни кўриб чиқамиз. Мен бор, ҳеч нарсадан кўрқмассангиз ҳам бўлади.

Бертуччо фонусни олди-да, олға қадам ташлади. Эшик очилди, қоронғи осмонда, ой булутлар денгизи исканжасидан қутулиш учун зўр бериб курашмоқда.

Иш бошқарувчи чалға бурилмоқчи бўлди.

– Йўқ, йўқ, – деди Монте-Кристо, – хиёбонда юриб нима қиласмиш? Мана ажойиб майсазор бор экан, тўғри шундан бораверайлик.

Бертучко юзидан мунчоқ-мунчоқ бўлиб оқаётган терни артиб олди, сўнг графнинг буйруғига итоат этди, шундай бўлса-да, чап томондан борди.

Монте-Кристо, аксинча, ўнг томондан борди-да, бир тўда дараҳатлар олдида тухтади.

Иш бошқарувчи ортиқ ўзини тутолмади.

– Жаноби олийлари, қочинг бу ердан! Қочинг! – хитоб қилди у, – қочинг, илтимос қиласман, ўша машъум жойнинг худди ўзида турибсиз.

– Қанақа машъум жой?

– У ағдарилиб тушган жой.

– Азизим Бертучко, – деди граф кулиб, – эс-хушингизни йигиб олинг, ахир бу жой Сартен ёки Корт эмас-ку. Бу ер чакалакзор эмас, инглизлар боғи, жуда ҳароб бўлиб қолган бўлса-да, ҳар ҳолда боғ. Шунинг учун буни жуда ёмонлашга асос йўқ.

– У ерда турманг, жаноб, илтимос қиласман, қочинг у ердан!

– Ақлдан озганга ўхшайсиз, чамамда, маэстро Бертучко, – деди совук оҳангда граф. – Шундай бўлса, айтинг, касалхонага жўнатай сизни, тағин бирор баҳтсизлик юз бермасин.

– Эҳ, жаноби олийлари, – деди Бертучко бошини силкитиб. У ўзини тамоман йўқотиб, қўлларини силтарди, граф бошка муҳим ўй билан банд бўлмаганида, Бертучонинг ҳолига роса қулган бўлар эди, – баҳтсизлик юз бериб бўлди...

– Бертучко, – деди граф, – сизни огоҳлантириб қўйишни бурчим деб ҳисоблаб, айтаманки, қўлларингизни силтабгина қолмай, уларни худди жин жойлашиб олган сирли нарсадек жони-жаҳдингиз билан бураяпсиз ва қайирияпсиз, жинларнинг энг қайсари – сир эканини аллақачон билиб олганман. Сизнинг корсикалик эканингизни ҳам, ҳамиша ғамгин ва қандайдир хун қасоси ҳақида ўйга ботиб юрганингизни ҳам билардим. Италияда мен бунга эътибор бермадим, чунки бу одат бўлиб қолган, Францияда эса одам

үлдиришни жуда хунук иш ҳисоблашади, бу ерда бундаи қабиҳ ишлар билан қизиқадиган жандарм бор, суд қилалиган судьялар бор, қасос оладиган жаллод кундаси бор.

Бертуччо кўлларини ковуштириб, илтижо қилди, кўлида ҳамон ушлаб турган фонус ёғдусида унинг ваҳимадан буришиб, ўзгариб кетган юзлари барапла кўриниб турарди.

Монте-Кристо Римда Андреанинг қатлинини қандаи ҳислар билан кузатган бўлса, ҳозир Бертуччони ҳам худди шундай кузатиб турарди. Сўнг у шивирлаб қуийдаги сўзларни айтганда, шўрлик иш бошқарувчини яна титроқ босди.

– Демак, аббат Бузони минг саккиз юз иигирма тўқкизинчи йили Франция бўйлаб саёҳатидан сўнг роса мақтаб ёзилган тавсия билан сизни ҳузуримга юборганда мени алдаган экан-да? Шундай экан, аббатга хат ёзиб юбораман. у ўз тавсияномаси учун жавоб бермоғи керак, ўшанда у бу ерда ким ва қандай қилиб үлдирилганини билиб олурман. Аммо, Бертуччо, шуни билиб қўйингки, мен бирор мамлакатга бориб яшаганда унинг қонун-қондаларига итоат килишга одатланганман, шу сабабдан сизнинг касрингизга Франция одип суди билан жанжаллашиб ўтиришни истамайман.

– Жаноби олийлари, бундай қилманг, – деди қайфи учеб Бертуччо. – Ахир сизга сидқидилдан хизмат қиляпман-ку! Мен умр бўйи виждон билан, ҳалоп яшаб келдим, одамларга қўлимдан келгунча яхшилик қилдим.

– Бунга эътирозим йўқ менинг, – жавоб қилди граф, – шундай экан, ахир сиз неча бунчалик ҳаяжонга тушяпсиз? Бу яхшилик эмас, ёмонлик белгиси, виждони пок одамнинг ранги бунақа бўзариб кетмайди ва қўллари бундай титрамайди...

– Жаноби олийлари, – деди хавотир-ла, эътиroz билдириб Бертуччо, – ахир сиз менга аббат Бузони, Бертуччо оғир гуноҳ қилган одам, деб айтди деган эдингиз-ку! Ним турмасида унга мен тавба-тазарру қилган эдим.

– Ҳа, тўғри, шундай деган эди, аммо у сизни жуда ажойиб, моҳир иш бошқарувчи, деб тавсия этган эди, шунинг учун мен, гуноҳингиз тунги бир ўғриликдан иборат булса керак, деб ўйлагандим.

– Күйинг-э, жаноби олийлари! – хитоб қилди Бертуччо нафрят билан.

– Ёки корсикаликларнинг одатини қилиб, ўзингизни тусломай, жойи растонига жўнатдингизми?

– Худди шундай, жаноби олийлари, шундай бўлган эди!

– қичқириб юборди Бертуччо граф оёғи остига ўзини ташлаб, – бу ўч эди, онт ичаманки, шунчаки ўч олиш эди.

– Мен буни тушуниб турибман, лекин нега мана шу ўй сизни бундай ахволга солаётганини тушунмаяпман.

– Бу табиий бир ҳол, жаноби олийлари, – жавоб қилди Бертуччо, – чунки ҳамма воқеа мана шу ўйда юз берган.

– Нима? Менинг ўйимда-я?

– У вақтда бу ўй сизники эмасди, – деди эътиroz билдириб Бертуччо.

– Кимники эди? Қоровул бу ўй маркиз де Сен-Меранники, деганди шекилли, шундайми? Ахир сиз маркиз де Сен-Мерандан қандай гуноҳи учун ўч олдингиз?

– Жаноби олийлари, мен қасдимни ундан олганим йўқ, бошқа кишидан олдим.

– Ажабо, тўғри келганини қаранг-а, – деди Монте-Кристо, афтидан мулоҳазага бориб, – тавба, сизни укубатли тавба-тазарруга соладиган воқеалар юз берган ўйга тасодифан келиб қолганингизни қаранг-а!

– Жаноби олийлари, – деди иш бошқарувчи, – биламан, бу тақдир тақозоси. Гап шундаки, Отейлдан сиз сотиб олган ўй тасодифан мен одам ўлдирган ўй бўлиб чиқди, сиз ўша зот қадам босган зинадан юриб боқقا чиқдингиз, мен унга пичноқ урган жойнинг худди ўзида тўхтадингиз, бу ердан икки қадам нарида чинор тагидаги ўрага у чақалокни кўмган эди. Йўқ, буларни фавқулодда ҳол деб бўлмайди, атайин қилингган иш бу.

– Яхши, корсикалик жаноб, буни атайин қилингган иш деб фараз қиласлиқ, мен нимаики қулай келса уни табиий ҳол дейишга розиман, ахир ақли ожизларга ён бериш керак-ку! Энди эс-хушингизни йиғиб олиб, ҳамма воқеани айтиб беринг.

– Мен буни ҳаётимда фақат бир марта аббат Бузонига айтиб бергандим. Бундай воқеаларни фақат тавба-тазарру қилган киши айтиб бериши мумкин.

– Үндай бўлса, азизим, – деди граф, – мен сизни ўзингиз-нинг ўша авлиё домлангизга юбораман, сиз унга ўхшаб картизиан ёки бернадер бўлиб оласиз ва улар билан яширин ишлар ҳақида суҳбат қиласиз. Менга келтандар, мен уй бошқарувчидан хавотирланялман, кечкурунлари боғда юришдан кўрқадиган хизматчи менга ёқмайди. Бунинг устига, уйимга полициянинг ташриф буюришини истамайман. Жаноб Бертуччо, шуни унумтангки, Италияда судьялар бекор, пашша қўриб ўтиргани учун ҳам пул олишаверади, Францияда бунинг акси: фақат ишласа ҳақ олади. Мен сизни қисман корсикалик, қисман контрабандист, аммо жуда мөҳир иш бошқарувчи деб ҳисоблардим, ҳозир қўриб турибманки, жаноб Бертуччо, сиз кўп нарсаларга қобилиятли киши экансиз. Энди менга керагингиз йўқ.

– Жаноби олийлари, жаноби олийлари! – қичқириб юборди иш бошқарувчи бу пўписадан кайфи учиб. – Сиз мени фақат шунинг учун ишдан бўшатмоқчи бўлсангиз, мен ҳаммасини айтиб бераман, ҳаммасига иқрор бўламан. Сиздан ажралтандан кўра калламни жаллод кундасига қўйганим яхши.

– Мана бу азаматнинг гапи, – деди Монте-Кристо, – бироқ огоҳ бўлинг, ёлғон тўқийдиган бўлсангиз, яхшиси, гапирмай қўя қолинг.

– Қасамёд қиламан, бўлган воқеларнинг ҳаммасини оқизмай-томизмай айтиб бераман. Аббат Бузони ҳам сирларимнинг фақат бир қисмини биларди. Бироқ, аввал, чинордан нари туринг, илтимос қиламан. Ана ой булувларни ёриб чиқди, сиз эса плашга ўралиб шу ерда турибсиз, жуссангизни ўраб турган ана шу плаш жаноб де Вильфорнинг плашига ўхшайди...

– Ия, – деди хитоб қилиб Монте-Кристо, – у Вильформиди...

– Жаноби олийлари уни танийдипарми?

– У Нимда қироллик прокурори эдими?

– Шундай.

– Маркиз де Сен-Мераннинг қизига ўйланганмиди?

– Шундай.

– Энг одил, энг қаттиққўл, ҳеч кимни юзхотир қилмайдиган судья деб ҳисобланармиди?

– Жаноби олийлари, – деди Бертуччо, – бенуқсон ҳисобланиб келган ана шу зот... аблак эди.

– Ростдан-а? Бунга ишониб бўлмайди.

– Бироқ бу ҳакиқат.

– Наҳотки? – деди граф. – Бертуччо, қани ҳикоя қилиб беринг буни менга, чиндан ҳам жуда ажойиб воқеа экан.

Граф шундай деди-да, «Лючия»дан бир кўйни мингиллаб бориб скамейкага ўтирди. Бертуччо унинг кетидан борар экан, воқеани тўла эсига кептиришга уринди.

У граф қаршисида тик турарди.

VI. ҚАСОС

– Қани, айтинг жаноби олийлари, ҳикояни нимадан бошлайн? – сўради Бертуччо.

– Истаган нарсангиздан, – деди Монте-Кристо. – Мен бу воқеадан мутлақо хабарсизман-ку.

– Аббат Бузони сизга айтиб берган бўлса керак, деб ўйлаб юргандим...

– Тўғри, баъзи тафсилотларни айтган, бироқ ўшандан бўён етти ёки саккиз йил ўтиб кетди, ҳаммасини унутиб юбордим.

– Демак, сизни зериктириб қўймасам бўлгани жаноби олийлари...

– Ҳикоя қиласверинг, Бертуччо, ҳикоя қиласверинг, кечки газета ўрнини босар ҳикоянгиз.

– Воқеа минг саккиз юз ўн бешинчи йилда бошланган эди.

– Ўҳ-ҳў! – деди Монте-Кристо, – демак, жуда эски гап экан-да.

– Шундай, жаноби олийлари, лекин воқеанинг ҳамма тафсилотлари худди қечагина юз бергандай кўз олдимда туриди. Акам бор эди, у император армиясида хизмат қиласди, шу армиядаги полқда у поручик унвонига кўтарилиди, полковник бутун таркиби корсикаликлардан иборат эди. Ана шу акам менинг ягона меҳрибоним эди, у ўн саккизга, мен бешга кирганда етим қолдик. Акам мени бошимни силаб тарбиялади. Минг саккиз юз ўн тўртгинчи йили, Бурбонлар даврида у уйланди. Эльба оролидан император қай-

тиши билан акам яна армияга кетди. Ватерлоода енгил ярадор бўлиб, армия билан бирга Лаурага чекинди.

– Сиз жуда узоқдан келяпсиз-ку, Бергуччо, сўзини бўлди граф, – бу воқеалар аллақачон ҳаммага маълум.

– Кечиринг, жаноби олийлари, тафсилотлар ҳикоянинг кириш қисми учун албатта зарур, сиз сабр-тоқат билан қулоқ солишга ваъда берган эдингиз-ку, ахир.

– Бўлти-бўлти, гапираверинг, ваъдамнинг устидан чиқаман, қулогим сизда.

– Кунлардан бир кун биз бир хат олдик (биз Корс бўғозининг охиридаги кичкина Рольяно қишлоғида яшардик). Хат акамдан экан. У хатида армиянинг тарқатиб юборилганини, ўзи эса Шатора, Клермон-Ферран, Пюх ва Ним орқали қайтиб келаётганини ёзган эди, мендан, иложи бўлса Нимдаги таниш қовоқхоначига бир оз пул юборишни сўраган эди, қовоқхоначи билан алоқам бор эди.

– Контрабанда бўйичадир-да, – сўз қотди Монте-Кристо.

– Жаноби олийлари, тирикчилик-да.

– Албатта, қани, давом этинг.

– Акамни жонимдан яхши кўришимни айтгандим. Мен унга пулни юбормай ўзим олиб бориб беришга аҳд қилдим. Бир минг франкка яқин ақчам бор эди, ундан беш юзини қаллиғим Ассунтега қолдирдим-да, қолган пулни олиб Нимга йўл олдим. Бу кийин эмасди менга: қайигим бор эди, денгизда юк ортиб боришим зарур эди, ҳамма ишларим ўнгидан келаверди. Аммо юкни қабул қилиб олганимда шамол ўзгариб, тўрт кун Ронага чиқолмай ўтиридик, охири Ронага чиқишга муваффақ бўлдик-да, ундан Арлга бордик. Қайигимни Бельгард билан Бокэр ўртасида қолдириб, ўзим Нимга жўнадим.

– Асосий воқеага яқинлашдик шекилли, тўғрими?

– Тўғри, жаноби олийлари, кечиринг мени, мен энг зарур жойларини айтиб беряпман, буни ўзингиз ҳам фаҳмлаб турибсиз-ку, ўша вақт Франциянинг жанубида қирғин бўлаётган эди. У томонда учта қароқчи бор эди, уларнинг номлари: Трестальон, Трюфеми ва Граффан бўлиб, упар кимни бонапартизм тарафдори деб шубҳаланса ўшани қўчада чаваклаб кетишаверарди. Жаноби олийлари буни эшитган бўлсалар керак?

– Унча-мунча эшитган эдим, у вақтда мен Франциядан анча йироқда эдим.

– Нимда қон кечиб юришга тұғри келди. Ҳар қадамда мурда, қотиллар туда-тұда бұлыб санғиб юришарди, одам-парни чавақшаб, талаб, уйларига үт күйншарди. Бу қирғинни күриб мени титроқ босди, үзимдан күркіб эмас, акамдан күркіб, корсикалик баликчи – мен учун бу қирғиннинг ҳеч күркәдиган жойи йўқ эди, аксиича биз контрабандистлар учун бу олтин давр эди. Акамдан хавотир олгайимининг сабаби шуки, у император солдати эди. Гуар армиясидан ҳарбий кийимда ва эполетларда қайтаётган эди, хуллас катта хавф остида қолганди.

Мен таниш қовоқхоначиникига югурдим. Үйлаганим тұғри чиқди. Акам бир кун олдин Нимга келиб, құнмоқчи бұлған уйнинг бусағасыда ўлдирилган экан.

Мен ҳамма воситаларни ишіга солиб акамни ўлдирган-парни билишга ҳаракат қилдім, бирок ҳеч ким күркәнни дар уларнинг номини тилга олмади. Ушанда ҳеч нарсадан күркәмайдиган, довруғи кетган қироллик прокурори эсімга тушиб қолди-да, унинг ҳузурига йўл олдим.

– Қироллик прокурорининг номи Вильфор эдими? – суради менсімагансимон Монте-Кристо.

– Шундай, жаноби олийлари, у Марселдан келган эди, у ерда қироллик прокурорининг ёрдамчиси бұлыб ишлар экан. Үзини хизматда күрсатиб, юкори күтарылди. Наполеоннинг қирғоққа тушганини биринчи булыб Бурбонларга хабар этгандардан бири экан.

– Хўш, сиз олдига борлингиз, – Бертучлонинг сўзини кесиб Монте-Кристо.

«Жаноб прокурор, – дедим мен унга, – кеча акамни Ним күчасыда ўлдиришибди, қотил ким экан, билмаиман, бирок қотилини топиш сизнинг бурчингиз. Бу ерда сиз адолат суди тепасида турибсиз. Бу суд кимни ҳимоя қилолмаган булса унинг учун қасос оғимоги зарур!»

«Акангиз ким эди?» – суради қироллик прокурори.

«Корсика батальонининг поручиги».

«Демак, узурпаторнинг солдати экан-да!»

«Франция армиясиинг солдати».

«Хўш нима бўпти? – эътироz билдирий у. – Бирорга қилич кўтариб қиличдан ҳалок бўпти».

«Жаноб, адашдингиз, у ҳанжардан ҳалок бўлди».

«Менда нима талабингиз бор?» – сўради прокурор.

«Талабимни айтдим-ку: унинг учун сиз қасос олишингиз керак, деб».

«Кимдан?»

«Қотиллардан».

«Мен уларни қаердан билай?»

«Буйруқ беринг, ахтариб топсинлар».

«Нима учун? Акангиз эҳтимол бирор киши билан «санманга» бориб дуэлда олишгандир. Бу уришқоқ кекса солдатлар тўполончи бўлади. Император даврида уларнинг бу киликларига унча эътибор беришмасди, эндиликда бунга бошқача қаралади, чунки бизнинг жанубликлар уришқоқларни ҳам, жанжалчиларни ҳам ёқтирумайдилар».

Жаноб прокурор, – дедим, – мен ўзим хақимда гапираётганим йўқ. Мен қайғу-аламда куйиб юрарман ёки қасос оларман. Мабодо мен ҳам ана шундай мусибатга учрагудек бўлсам, шўрлик аёлим очдан ўлади, чунки у фақат эрининг топганига яшайди. Унга озгина бўлса-да, нафақа белгилаб беринг».

«Ҳеч бир инкилоб қурбонсиз бўлмайди, – жавоб қилди Вильфор. – Акангиз кейинги тўнтаришнинг қурбони бўпти, албатта бу оила учун оғир мусибат, аммо бунинг учун ҳукумат оиласигизга нафака тўлаш мажбуриятини гарданига ололмайди. Агар биз узурпаторга тарафдор бўлган ва роялистлардан қасос олганларнинг ҳаммасини суд жазосига тортганимизда, эҳтимол сизнинг акангиз ҳам ўлим жазосига ҳукм қилинган бўлур эди. Акангизнинг ўлдирилиши тажжубланадиган воқеа эмас, бу табиии бир ҳол, қасос қонуни шундай».

«Ву нима деганингиз? – хитоб қилдим мен, – сиз одил суд вакили бўла туриб, шундай десангиз, энди додимизни кимга айтамиз?..»

Ажабо, бу корсикаликларнинг ҳаммаси тентак бўлади шекилли, улар ҳануз императорни ватандошимиз деб хаёл қилишади, – деди Вильфор. – Азизим, у вактлар ўтиб кетди. Сиз мен билан бундан икки ой олдин бу тариқада гап-

лашсангиз жоиз бўлур эди. Энди жуда кечикиб қолдингиз. Қани туёғингизни шиқиллатинг бу ердан, акс ҳолда, айтаман, олиб чиқиб ташлайдилар».

Мен унга тикилиб турдим-да, умиднини узмай яна илтимос қилдим.

Аммо у бағри тош эди. Яқинроқ бориб:

«Майли, – дедим секин, – сиз корсикаликларни яхши биларкансиз, демак, улар ўз сўзидан қайтмайдиган одамлар эканини ҳам билиб қўйишингиз керак. Сизнингча, сиз роялист бўлганингиз, акам бонапартчи бўлгани учун уни ўлдирган қотиллар ҳақ экан-да. Жуда соз-ку! Мен ҳам бонапартчиман, огоҳ бўлинг, мен ҳам сизни ўлдирараман, шу дамдан бошлаб мен, сизда қасдим бор деб эълон қиласман, шунинг учун эҳтиёт бўлинг, бундан кейин биринчи учрашувдаёк дунёдан ўтдим деяверинг».

У эс-ҳушини йиғиб олишга улгурмай мен эшикни шартта очиб, чиқиб кетдим.

– Шундай денг, Бертуччо, – деди Монте-Кристо. – Шундай виждони пок одам бўла туриб қироллик прокурорига шунаقا гапларни айтишингиз яхши эмас, албатта! У қасос олиш нималигини фаҳмлармикин?

– Жуда яхши фаҳмларкан, чунки шу кундан бошлаб, эшигини ичидан қулфлаб олиб, ташқарига мутлақо чиқмай қўйди. Мени ахтариб топилсин, деб буйруқ берди. Хайриятки, мен жуда ишончли жойга яшириниб олгандим, то-полмади. Шундан сўнг уни ваҳима босди. Нимда қолищдан кўрқди, бошқа жойга кўчиришларини илтимос қилди, ну-фузли одам бўлгани сабабли Версалга кўчиришди. Бироқ сиз яхши биласизки, душмандан қасос олишга онт ичган корсикаликка масофа ҳеч гап эмас. У қанча шошилмасин узоққа кетолмади. Мен гарчанд пиёда бўлсам-да, унинг извоши мендан ярим кунлик йўлдан нари кетолмади.

Уни шунчаки ўлдирмай (буни бажо этиш учун менда жуда кўп имкониятлар бўлган эди) шундай ўлдириш керак эди-ки, токи мени кўролмай қолсинлар ва тутопмасинлар, ахир мен энди ўзим ҳақимда эмас, қаллиғим ҳақида, уни боқиш ҳақида ўйлашим керак эди. Уч ой Вильфорни пойлаб юрдим. Шу уч ой мобайнида у бир зум ҳам менинг назаримдан четда бўлмади. Ахири унинг яширин равища Отейлга ке-

либ туришини эшитдим. Бир гап кузатиб бориб мана шу иккимиз турган уйга келганини күрдим. Фақат у ҳамма сингари катта дарвозадан кирмас экан. Отда ё извошда келиб, отини ёки извошни мәхмонхонада қолдирапканда, ҳув анави эшикдан кирапкан. Күрдингизми?

Монте-Кристо эшикни күриб турибман деб бошини қимирлатиб қўйди.

– Версалда ҳеч қанақа ишим қолмагач, Отейлга кўчиб ўтдим-да, маълумотлар тўплай бошладим. Уни тузоққа илинтириш учун шу ер қулай деб қарор қилдим.

Бу ўзингизга маълум, Вильфор қайнатаси Маркизде Сен-Мераннинг уйи эди. Маркиз Марселда яшарди, бу уй унга керак эмасди. Миш-мишларга қараганда, маркиз уйни ёш бева баронессага берган экан.

Бир куни оқшом пайти тўсиқ ортидан аёл кишининг якка ўзи сайр қилиб юрганини ва тез-тез ҳалиги маҳфий эшикка қараб кўяётганини кўриб қолдим. Шу кеча у Вильфорни кутаётганини фаҳмладим. У жуда яқинлашиб келганда юзини аниқ кўриб олдим, у ўн саккизга борган, қомати расо, ёш ва гўзал нозанин экан. У оддий этик, кенг кўйлак киниб олган, ой-куни яқинлашиб қолган ҳомиладор экани сезилиб турарди.

Хийла вақтдан сўнг эшик очилиб, бир эркак кириб келди, улар қучоқлашиб ўпишишди-да, уйга кириб кетишди.

Эркак Вильфор эди. Мен, у қайтаётиб албатта боғдан ўтади, деб ўйладим.

– Сиз сўнг аёлнинг номини билиб олдингизми? – сўради граф.

– Йўқ, билолмадим, жаноби олийлари, – жавоб қилиди Бертурчко, – унга вақтим бўлмаганини ҳозир фаҳмлаб оласиз.

– Давом этинг.

– Шу оқшом қироплик прокурорини ўлдиришим мумкин эди, аммо боғни муфассал ўрганиб чиқмаган эдим. Бир уришда тил тортишмай қўя олмасам унинг қичқирганини эшитиб бирор келиб қолса қочиб кетолмай қоламан деб кўрқдим. Шунинг учун бу ишни иккинчи учрашувга қолдирам. Ҳамма нарсаларни яхши кузатиб бориш учун деразаси шу боғ томондаги кўчага қараган бир хонани ижарага олдим.

Уч кундан сүнг. кечқурун соат еттиларда уйдан хизмат-чи чиқди-да, Севр йўли томон от чоптириб кетди. У Версалга кетаётган бўлса керак, деб ўйладим, ўйлаганим тўғри чиқди. Уч соатдан сүнг у топшириқни бажариб, чангга ботиб қайтди. Яна ўн дақиқа ўттач, плашга ўралиб олган бу одам пиёда боққа кирди-да, эшикни ичидан қулфлаб олди.

Мен уйимдан югуриб чиқдим. Вильфорнинг юзини кўрмадим, аммо плашга ўралиб кирган одам ўша эканини юрагим сезиб турарди. Кўчадан ўтиб боғ девори бурчагидаги устун опдига бордим, дастлаб боғни мана шу устунга чиқиб кўздан кечиргандим.

Бу гап кўздан кечириш билан кифояланиб қолмай, пи-чоғимни чўнтағимдан олдим-да, ўтқирмикан деб тигини текшириб кўрдим, сўнг девордан ошиб тушдим.

Дастлаб яширин эшик опдига югуриб бордим, у қалитни қулфда қолдирган экан, фақат эҳтиёт қилиб, қалитни икки марта бураб қўйибди.

Шундай қилиб, ишимни битириб шу йўлкадан қочиб кетсам, ҳеч ким халақит бермайди. Атрофга назар ташлаб чиқдим. Боғнинг ўртасида кичкина майсазор, унинг тўрт бургачида сербарг дарахтлар қад кўтарган, гуллар ўтқазилган. Уйдан эшикка ёки эшикдан уйга Вильфор ана шу дарахтлар олдилан ўтиб бормоғи керак эди.

Сентябрнинг сўнгги кунлари, қаттиқ шамол уриб туриди. Осмонда сўзиб юрган қоп-қора булутлар ҳадеб хира ойнинг юзини тўсаради. Ой фақат уйга борадиган йўлкадаги қумни ёритарди, дарахтлар ости зимистон, яшириниб олган кишини ҳар қандай ўтқир кўз ҳам кўролмасди.

Мен Вильфор жуда яқинлашиб ўтадиган жойга бекиниб олдим. Яшириниб улгурмаган ҳам эдим, дарахтларни эгиб-букаётган шамол ғувурида қулоғимга кимнингдир инграған товуши чалинди. Лекин жаноби олийлари, сиз биласизки (яхшиси, сиз билмайсиз деганим ўринли бўлар) одам ўлдиришга тайёр бўлиб турган кишининг қулоғига ҳар хил бўғиқ овозлар эшитилаётгандек туюлаверади. Икки соат ўтди. Шу орада бир неча марта инграш чалинди қулоғимга, вақт ярим кечага бориб қолди.

Гамгин овознингакс-садоси ҳали ўчиб битмаган эди, бирдан ҳозир иккимиз тушиб келган яширин зина деразасидағира-шира ёғду пайдо бўлди.

Эшик очилди-да, бояги плашга ўралган шахс чиқди.

Даҳшатли дақиқа келди, аммо кўндан тайёрланиб юрганимдан бўлса керак, заррача ҳам сесканмай пичоқни олдим-да, шайланиб туравердим...

Плашга ўралган одам тўғри менга қараб келаверди, очик майдондан ўтаётгандан унинг ўнг қўлида қандайдир қурол борга ўхшаб кўринди. Мен жангдан эмас, ишим чапла кетишидан қўрқдим, бироқ у яқинроқ келганда кўрдим: қўлидаги қурол эмас, белкурак экан.

Мен, нега бу одам белкурак олиб юрибди экан, деб ўйлаб ўйимга етолмасимдан, Вильфор четга ўтиб, атрофга аланг-лаб олди-да, чуқур қазишга киришди. Ана шунда, халақит бермасин деб майсазорга қўйган плаши остида ниманидир яшириб қўйганини кўриб қолдим.

Тұғрисини айтсам, унга бўлган нафратимга шу пайт қизиқувчаник ҳисси қўшилиб кетди, нима қилмоқчи эканини билмоқчи бўлдим, мен нафасимни ичимга ютиб қимир этмай кутиб туравердим.

Сўнг хаёлимғабир фикр келди, қироллик прокурори плаши остидан узунлиги икки фут ва кенглиги етти дюм кичкина яшикни олганида ҳалиги фикрим тўғрилигига ишончим комил бўлди.

У яшикни чуқурга ташлаб, устига тупроқ тортди, сўнг изни хас-пўлаш учун нам тупроқни депсиниб текислай бошлиди. Ана шу пайт отилиб бориб кўрагига пичоқ урдим ва: «Мен Жованни Бертуччоман! Ақам учун сендан қасос олдим, сен яширган олтинлар унинг бевасиники бўлади энди. Мана кўрдингми, менинг қасосим ўйлаганимдан ҳам соз бўлди», – дедим.

Билмадим, менинг сўзларимни эшитолдимикин у, эшиتا олмаган бўлса керак. У ғиқ этмай йиқилди. Иссик қони қўлларимга ва юзимга сачраганини сездим, бироқ кўзимга қон тўлган, ақлдан озган эдим, бу қон танимни қайдирмади, аксинча худди муздек сув сепилгандек ҳушёр этди, белкуракни олдим-да, кўз очиб юмгунча тупроқни очиб яшикни олдим. Сўнгра қазиб олганимни билиб қолмасинлар та-

ғин, деб чуқурни қайта күмдим, белкүракни деворнинг нар-
ёғига улоқтириб юбордим, ташқари чиқиб эшикни қулф-
ладим-да, қалитни олиб кетдим.

– Эҳ-хе, иш бундай экан-ку, – деди Монте-Кристо, – бу
шунчаки ўғирликка боғлиқ ўлдириш экан-да.

– Йўқ, жаноби олийлари, ундан эмас, – эътиroz билдири-
ди Бертуччо, – бу бурчни адо этиш, яъни ўч олиш эди.

– Ҳар ҳолда яшиқдаги пул беҳисоб бўлгандир.

– У пул эмас экан.

– Э-э, ҳа, – деди Монте-Кристо, – сиз чақалоқ тўғрисида
галирган эдингиз.

– Худди шундай, жаноби олийлари. Мен дарё томонга
югурдим, қирғоқда ўтириб олиб, яшиқни шошилиб пичо-
ғим билан очдим.

Яшиқда юпқа батисга ўралган, ҳозиргина дунёга келган
чақалоқ ётарди, юзлари сарғайнib, қўплари кўкариб кет-
ган, киндиги бўйнига ўралиб қолиб бўғиб қўйган бўлса ке-
рак. Бироқ танаси ҳали илиқ эди, шу сабабли уни шундай-
гина оёғим остида оқиб турган дарёга ташлаб юборишга
кўяглим бўлмади. Бир лакиқа ўтар-ўтмай юраги аста ураёт-
гандай тутолди менга, бўйини ўраб олган киндигидан бўшат-
дим, бир вактлар Бастилиядаги ҳарбийлар касалхонасида
санитар бўлиб ишлаб хийла тажриба орттирган эдим, бун-
дай ҳолларда врач қиладиган ишни қилдим: ўпкасига пуф-
лаб ҳаво киргиздим, чорак соатдан сўнг бола нафас ола
бошлади ва қичқирди. Мен ҳам қувониб қичқириб юбор-
дим. «Худо бирининг жонини олиб, иккинчисига жон ки-
ритишимга йўл қўйиб берди, демак, мендан ғазабланмаган
екан», дедим ўз-ўзимга.

– Болани нима қилдингиз? – сўради Монте-Кристо, – тез
қочиши зарур кишига бу юк нокулай-ку.

– Шунинг учун ҳам мен уни уйда бир зум ҳам қолдирмас-
ликка қарор қилдим. Парижда шунақа баҳтсиз болаларни
қабул қилиб оладиган Тарбия уйи борлигини эшигтан эдим.
Заславада, йўлдан гўдак топиб олдим, деб эълон қилдим
ва Тарбия уйи қаердалигини сўраб олдим. Яшиқ сўзтарим-
нинг далили эди, батисдан ясалган йўргак боланинг бой
оиласдан эканини кўрсатиб турарди. Менга сачраган қонни
боланинг қони деб фараз қилишлари турган гап эди. Гап-

ларимга ҳеч ким эътиroz билдиrmади. Анфер кўчасининг охирида жойлашган Тарбия уйини кўрсатиб бериши. Йўргакни кесиб иккига бўлдим, шундай қилиб бўлдимки, белгидағи икки ҳарфдан бириси боланинг устида, иккинчиси менда қолди, сўнг уни оstonага қўйдим-да, қўнғироқни босиб, қочдим. Икки ҳафтадан сўнг мен Рольянога етиб бориб Ассунтага:

«Хафа бўлма, Израэле ҳалок бўлди, аммо мен унинг учун қасос опдим», – дедим.

У, бу нима деганингиз, деб сўради, сўнг ҳамма воқеани унга айтиб бердим.

– Жованни, – деди Ассунта, – болани бу ёққа келтириш керак эди, уота-онадан маҳрум этилган экан, биз улар ўрнига ота-она бўлиб, бағримизга босардик, унга Бенедетто деб ном берган бўлардик, бунинг учун тангримининг меҳр-шафқатига сазовор бўлардик».

Жавоб ўрнига бояги йўргакнинг ярмини узатдим, бойиб олгач, истаган вақтда буни кўрсатиб, болани қайтариб олиш мумкин эди.

– Йўргакка қанақа ҳарфлардан белги қўйилган эди, – сўради Монте-Кристо.

– Барон тожи остига Н ва Н ҳарфлари ёзилган эди.

– Бертуччо, сиз геральдикадан ҳам хабардормисиз? Герб-шуносликдан қаерда таълим олгансиз?

– Сизда хизмат қилаётганимда, жаноби олийлари, сизнинг даргоҳингизда ҳамма нарсани урганиш мумкин.

– Ҳикоянгизни давом эттиринг, мен икки нарсани билмоқчиман.

– Нималарни, жаноби олийлари?

– Бола нима бўлди? Ҳали ўғил бола девдингиз шекипли уни.

– Жаноби олийлари, бундай деганим йўқ, агар ёдимдан кўтарилимаган бўлса.

– Эҳтимол, менга шундай эшилгандир. Адашибман-да.

– Адашганингиз йўқ, ҳақиқатан ҳам у ўғил бола эди.

Бироқ жаноби олийлари икки нарсани билмоқчи эдилар. Ҳўш, иккинчиси нима эди?

– Мен яна сиз кашиш чақиришни сўраганингизда ва Нимтурмасида ҳузурингизга аббат Бузони келганда нимада айбдор этганларини билмоқчи эдим.

– Бунинг ҳикояси жуда узундан-узок, жаноби олийлари.
– Нима бўпти? Соат энди тўқизга бонг урди. Жуда кам ухлашимни ўзингиз биласиз-ку. Менимча сизга ҳам ҳозир уйқунинг унчалик зарурати бўлмаса керак.

Бертучко таъзим қилди-да, ҳикоясини давом эттириди.

– Бу даҳшатли қилмишларимни ёдимдан кўтариш ва шўрлик беванинг тириклиги учун пул ишлаш ниятида мен яна контрабанда билан шуғулландим. Ҳар революциядан кейин қонунлар юмшагани сабабли контрабанда ҳам енгиллашди. Гоҳ Авињонда, гоҳ Нимда, гоҳо Юзесда ғалаён кўтарилиб тургани туфайли жанубий қирғоқлар яхши муҳофаза қилинмасди. Ҳукумат берган бу тинчликдан фойдаланиб бутун қирғоқ аҳолиси билан алоқа боғладик. Акамни ўлдирғанларидан кейин мен Ним шаҳрига мутлақо қадам босмай қўйдим. Шу важдан биз билан иш олиб борган қовоқхоначи алоқа қилмай қўйганимизни сезиб ўзи бизнекига келди-да, қовоқхонасининг бўлнимини очди (Бельгардендан Бокэрга борадиган йўл устида «Гар кўприги» деган лавҳа билан). Эт Морт Мартиг ва Бук йўлларида ўнлаб омборларимиз бор эди, молларни ўша омборларга яшириб қўярдик, зарур бўлиб қолган тақдирда божхона назоратчилари ва жандармлардан бекинадиган жойларни ҳам топардик. Ақл юритиб, ғайрат билан иш олиб борсанг контрабандистлик жуда фойдали ҳунар. Мен тоғларда яшардим, чунки эндиликда жандармлар ва божхона назоратчиларидан илгаригига қараганда яна ҳам пухтароқ бекиниб юришим керак эди, зоро мени тутиб олишса баҳтсизлик юз берган бўларди, ҳар қандай терговда ўтмишингни албатта сўрабсуриштиришади. Менинг ўтмишими тинтиб қолишса четдан божсиз келтирилган сигаралардан ёки контрабанда йўли билан олиб келинган бочка-бочка спиртлардан муҳимроқ нарсалар топиб олишлари мумкин. Шу важдан қамоқдан кўра ўлим минг карра афзал, деб дадил ҳаракат қиласадим, ахир ўйчи ўйлагунча таваккалчи ишини битказади деганлар-ку. Дарҳақиқат, жонингни аямай ҳаракат қилишга аҳд қилсанг, бошқаларга ўхшамай қоласан ёки бошқача килиб айтганда, бошқалар сенга ўхшамай қолади, кимки шунга аҳд қилса, у кучига куч қўшилаётганини ва уфқ доираси кенгайиб бораётганини шу заҳотиёқ сезади.

– Жуда фалсафага ўтиб кетдингиз-ку. Бертуччо! – деди унинг сўзини бўлиб граф. – Ҳаётингизда ҳамма соҳалар билан озмоздан шугуллангансиз шекилли.

– Кечиринг мени, жаноби олийлари.

– Марҳамат, марҳамат, бироқ тунги ўн яримда фалсафабозлик вакти эмас, менинг бундан бўлак эътирозим йўқ, чунки фалсафангиз жуда ҳаққоний фалсафа, бошқа фалсафий системалар ҳақида бундай дейиш жоиз эмас.

– Мен жуда узоқ сафарларга бориб, кўп фойда орттира бошладим. Ассоunta мохир бека эди, шу йўсинда мол-мулкимиз кўпаяверди. Бир гал сафарга отланаётганимда у менга: «Оқ йўл, мен қайтишингга ажойиб совға тайёрлаб қўяман», – деди.

Ялинниб-ёлвордим, нималигини айтмади, мен жўнаб кетдим.

Бир ярим ойдан зиёдроқ сафарда бўлдим. Луккадан мой, Ливорнодан инглиз чит газмоли олдик. Юкларни жуда ўнғайлик билан туширдик, катта фойдага сотдик ва хушнуд бўлиб уйимизга қайтдик.

Уйга киришим билан Ассоuntaнинг хонасидаги гўдакка кўзим тушди. Бола чамамда саккиз ойлик бўлиб, жуда ҳашаматли беланчакда ётганди. Қувонганимдан қичкириб юбордим. Қироллик прокурорини ўлдирганимдан буён ташлаб келган болани ўйлаб виждан азобига тушиб юрадим. Шуни ҳам айтишим керакки, прокурорни ўлдирганимдан асло афсулланмадим.

Шўрлик Ассоunta ҳаммасига фахми етибди, менинг йўқлигимдан фойдаланиб, ярим йўргакни олибди-да, Тарбия уйи остонасида бола қолдирилган кун ва соатни аниқ ёзиб олиб Парижга борибди. Ҳеч қаршилик қўрсатмай болани олиб чиқиб беришибди.

Жаноби олийлари, очигини айтсан, беланчакда ётган шўрпешона гўдакни кўриб кўзимдан ёш чиқиб кетди.

«Ассоunta, – дедим, – сен ажойиб аёл экансан, тангрим тилагингга етказади сени».

– Мана бунингиз фалсафангиздагидек ҳаққоний эмас, – деди Монте-Кристо. – Тўғри, бу эътиқодга боғлик.

– Ҳақ гапни айтдингиз жаноби олийлари, – деди оғир тин олиб Бертуччо. – Тангрим ана шу гўдакни менга қасос

олиш қуроли қилиб берди, уни яхши тарбияладик, Ассунта меҳр билан ардоклади, ғамхўрлик қилди. Бола кўк кўз, оқ бадан, барно эди, фақат олтин ранг ялтироқ сочи юзиға монанд эмасдай туюларди, бу у кулганда айниқса яққол сезиларди. Малла соч одамлар ё жуда яхши ёки тентак бўлали деган мақол бор. Бахтга қарши бу мақол Бенедетто тимсолида тўғри бўлиб чиқди, у болалик чоғидан бошлабоқ фақат тентакликка мойил бўлиб ўсди, тутинган онанинг ювошлиги, мулойимлиги ҳам унинг характерига таъсир этди. Ассунта болани жуда эрка қилиб ўстирди, бозорларга қатнаб янги чиққан сархил мевалар билан боқди.

Бенедеттонинг ёши эндиғина олтига етган кунларнинг бирида қўшнимиз Василио ҳамёнимдан битта олтин тангамни йўқотдим, деб шикоят қилди. Бизнинг корсиқаликлар ҳамённи ҳам, қимматбаҳо буюмларини ҳам яшириб қўйишмайди, бу одат бўлиб қолган, жаноби олийлари, ўзингизга маълумки, Корсиқада ўғри йўқ. Биз, яхши санаб чиқмагандирсиз, дедик, бироқ у ҳеч адашмай санаб чиқдим, деди. Ўша куни Бенедетто эрталаб уйдан чиқиб кетганича дараксиз кетди, биз хавотирланиб ўтирган эдик, кечқурун бир маймунни етаклаб кириб келди, маймун дарахтга боғлаб қўйилган экан, ечиб олиб кела-вердим, деди. Бу ғалати қилиқлар чиқараётган тантик бола бир ойдан буён маймун олиб бер деб хархаша қиларди. Рольянога бир нечта маймунлар етаклаб келган найрангбозни кўриб қизиқиб қолган бўлса керак бола бечора. Найрангбознинг маймунлари жуда ажойиб номерлар кўрсатган эди. Бенедетто улардан ўзида йўқ хушнуд бўлиб, завқланиб қайтган эди.

«Бизнинг ўрмонларимизда маймунлар йўқ, – дедим унга мен, – айниқса, бунақалари сираям бўлган эмас. Айт тўғрисини, буни қаердан олиб келдинг?»

Бенедетто бояги гапни қайтариб, шу гапда туриб олди ва ҳақиқатдан кўра уйдирмаси кўп бир талай тафсилотларни ҳикоя қилиб берди, жаҳлим чиқди, у эса қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди, мен таъзирини берай деб дўқ урсам, тисланди.

«Мени уришга ҳаққинг йўқ, – деди у, – ҳаққинг йўқ; сен менинг отам эмассан».

Биз бу сирни жуда яширин сақлар эдик, унга ким ошкора қылганини ҳали-ҳали билолмай гарангмиз. Нима бўлишидан қатъи назар боланинг характерини бутунлай очиб берган бу сўзлардан кўркиб кетдим. Уришга кўтарган қўлим беихтиёр шалвираб осилиб тушди. У эса ғолибона герда-йиб турарди, бу ғалаба унга дапда берди, далиллик багишлади. Шу ондан бошлаб унга ортиқ даражада меҳр қўйган Ассунтанинг ҳамма пуллари боланинг бемаъни орзу-тилаклари, талабларини бажаришга сарфланадиган бўлиб қолди. Ассунта унинг сўзларини рад этолмасди. Мен Рольянода яшаётган чоғларда уни анча босиб турардим, аммо у ердан кетишим билан Бенедетто дарҳол уйнинг хўжайнини бўлиб олибди, ҳамма нарса расво бўлибди. У ўн икки ёшга кирганда ўн саккиз ёшлиқ йигитлар орасидан Бастия ва Кортанинг учига чиққан саёқлари билан иноқ бўлиб олди. Унинг бир неча хунук кирдикорлари учун ҳукумат идораларидан гал эшилдик.

Мен вахимага тушиб қолдим, чунки ҳар қандай тергов мени ҳалокатта олиб бориши ҳеч гап эмас эди. Мухим бир сафарга чиқадиган бўлиб тургандим, узоқ ўйлаб, Бенедеттони ҳам бирга олиб кетсам катта фалокатдан қутуларман, деган қарорга келдим. Контрабандистларнинг оғир ва ҳамиша иш билан банд ҳаёти, кемадаги қаттиқ интизом боланинг хулқ-атворига ижобий таъсир кўрсатар деб умид қилдим.

Мен Бенедеттони чақириб, бирга боришни таклиф этдим ва ўн икки ёшлиқ болани қизиқтира оладиган турли нарсалар ваъда қилдим.

У менинг сўзларимни қунт билан тинглаб турди-да, сўзим тугаши билан ҳаҳолаб кулиб юборди ва: «Ақлдан озибсиз, амаки, – деди. Кайфи чоғлигида у мени шундай деб атарди. – Мен ҳозирги ҳаётимдан – ажойиб, бемеҳнат, тараппабедод ҳаётимдан воз кечиб, сизнинг ўша қабиҳ ишингизга бориб жинни бўлманими? Арзимайдиган пул ишлайман деб кечаси совуқда қотиб, кундузи офтобда жizzга бўлиб, ҳамма вақт писиб юришга тоқатим борми? Қолаверса, битта ўқ билан ер тишлатишлариям мумкин! Пулим етиб ортади, Ассунта сўраганимни бериб турибди. Мана ўзингиз кўриб турибсизки, сиз билан бирга борсам аҳмоқона иш қилган бўламан».

Унинг бу қадар сурбетлигини кўриб ҳайратда қолдим. Бенедетто қайтиб ўртоқлари ёнига борди-да, уларга мени кўрсатиб масхара қилди.

– Жуда ажойиб бола экан-да, – шивирлади Монте-Кристо.

– Оҳ, қани энди у менинг ўз болам ёки ақалли туғишган жияним бўлса, – деди сўзини давом эттириб Бертуччо, – хуқуқимдан фойдаланиб уни тўғри йўлга солиб олган бўлур эдим. Аммо ўз қўлим билан ўлдирган кишининг боласини калтаклайманми деган фикр кўнглимдан ўтди-ю, уни тарбиялашдан воз кечишга мажбур бўлдим. Бола тўғрисида баҳслашганда ҳамиша унинг тарафини олиб келаётган хотинимга яхши маслаҳатлар бердим, сўнг у бир неча бор менга, анча-мунча пуллари йўқолиб қолаётганини айтганди, пулларимизни яширадиган жойни кўрсатиб бердим. Бенедетто яхши ўқирди, ёзарди, хисобларди, агарда ҳафсаласи келиб қолгудек бўлса, бошқалар бир ҳафтада ўргана-диган нарсани бир кунда ўрганиб оларди. Шунинг учун уни узоқ сафарларда юрадиган бирор кемага котиблик вазифасига жойлаштириб кўйишга аҳд қилдим. Буни унга билдирамай саҳармардонда шартта тутаману, кемалардан бирiga олиб бориб капитанга топшираман деб ўйлагандим. Ана шунда унинг истиқболи бутунлайнин ўзига боғлиқ бўлиб қолади.

Шу қарорга келдим-да, Францияга йўл олдим.

Бу гал барча операцияларимиз Лион кўрфазида бажаритиши керак эди. Бу операциялар ниҳоятда оғирлашди, чунки минг саккиз юз йигирма тўққизинчи йил бошланиб қолган эди. Ҳамма жойда тинчлик, осойишталик тикланган, қирғоқларда илгариги вақтларга қараганда назорат жуда қаттиқ қилиб қўйилган эди. Бокэрда ярмарка очилиши муносабати билан бу назорат янада кучайтирилди.

Бошда ҳамма ишларимиз яхши борди. Таги икки қаватли (бу молларни яшириб қўядиган жой) қайиғимизни Бокэр билан Арль ўртасида Рона дарёсининг икки қирғоғида тұхтаган бошқа кўп қайиқлар орасига қўйдик. Кечалари контрабанда молларини тушириб, уларни алоқадор кишилардан ёки қовоқхоначилардан шаҳарга омборларимизга жүннатавердик. Ғалабага маҳлиё бўлиб эҳтиёткорликни уну-

тиб қўйганимизданми ёки бирор киши сотқинлик қилдими, кечқурун соат бешларда эндиғина кечки овқатга ўтироқчи бўлаётган эдик, кичкина матросимиз – шогирд бола ваҳимадан қути ўчиб югуриб келиб, бир туда божхона назоратчилари биз томонга келаётганини айтди. Биз назоратчилар тудасидан қўрқмадик, чунки айниқса, ўша кунлар туда-туда назоратчилар Рона қирғоқларида санғиб юришарди. Боланинг галига қараганда ҳалиги назоратчилар тудаси ҳеч кимга сездирмасликка уриниб, эҳтиёткорлик билан келаётган эди. Мана шундан ваҳимага тушик. Биз дарҳол оёққа турдик, бироқ вақт ўтган эди. Тинтувга қўзланган бизнинг қайиғимиз аллақачон тўрт томондан ўраб олинган эди. Божхона назоратчилари орасида жандармларни кўриб қолдим. Уларни кўрганда мен танг аҳволда қолардим, қўшинларни кўрганда бунчалик қўрқиб қапалагим учмасди, шунинг учун бир зумда кема тагхонасига тушдим-да, юқ соладиган тешикдан ирғиб дарёга тушдим. Фақат сув тагида сўзиб борар ва аҳён-аҳёнда ҳаво олиш учун оғзимни сув бетига чиқариб олардим, шу аснода Ронани канал билан боғлаш учун қазилган зовурга етиб олдим, бу канал Бокэрдан Эг-Мортгача чўзилганди. Шу ерга етганда, энди кутулдим деб кўнглим тинчиди, чунки энди қўзга кўринмайдиган жойдан зовур бўйлаб сўзиб кетаверишм мумкин эди, шу йўсинда ҳеч хавф-хатарсиз каналга етиб олдим. Бу йўлдан юришга қарор қилишимнинг сабаби бор эди. Мен жаноби олийларига ҳали Бельгардан Бокэрга борадиган йўл устида меҳмонхона очган нимлик қовоқхоначи танишим борлигини айтгандим.

– Ҳа, ҳа, эсимда, – деди Монте-Кристо. – Бу ҳурматли зот, адашмасам сизни шеригингиз ҳам бўлган эди шекилли.

– Ҳа, худди ўзи! Бундан етти йил илгари у ўзининг меҳмонхонасини ишлари юришмай, касод бўлган марселлик бир машиначига ўтказиб кетди. Албатта илгариги хўжайин билан бўлган алоқани янгиси билан ҳам давом эттиравердим. Ана шу одамницида бошпана топмоқчи бўлдим.

– Унинг номи нима эди? – сўради Бертуччонинг ҳикоясининг шу жойига жуда қизиқсинган граф.

– Гаспар Кадрусс, у Карконта қишлоғидан уйланган, ҳаммамиз хотинига шу қишлоқнинг номини қўйиб олгандик,

шўрлик хотин безгак касалига мубтало бўлиб, мадори қуриб аста-секин адойи тамом бўлаётган эди. Кадрусснинг ўзи эса бақувват, энди қирқ бешга кирганди. Бир неча марта оғир аҳволга тушиб қолган дамларимизда у жуда топағонлик билан жасорат кўрсатиб ёрдам қилган эди.

– Қачон юз берган эди бу воқеа? – сўради Монте-Кристо.

– Жаноби олийлари, бу воқеа минг саккиз юз йигирма тўққизинчи йили.

– Қайси ойда?

– Июнда.

– Ойнинг бошидами, охиридами?

– Учинчи июнь куни кечқурун.

– Шундай денг! – деди Монте-Кристо, – минг саккиз юз йигирма тўққизинчи йил учинчи июнь... Давом эттиринг ҳикоянгизни.

– Шундай қилиб, ана шу Кадруссдан бошпана сўрамоқчи бўлдим. Одатда тинч шароитда ҳам биз уникига йўл томондаги эшиқдан кирмасдик, мен бу гал ҳам ўша қоидамизни бузмадим, боф деворидан ошиб тушдим-да, бирор йўловчи бўлиши мумкин деган хаёлдан пастак дараҳтлар тагидан ўрмалаб бориб ёндош хонага етиб олдим, бу хонада бир неча марта маза қилиб тунагандим.

Бу хона билан пастки қаватдаги хона ўртасида тахта девор бўлиб, унда келганимизни билдириш учун тирқишлар ясад қўйилганди. Агар Кадруссникида ҳеч ким бўлмаса, келганимни ана шу тирқишдан хабар қилиб, божхона назоратчилари келиб қолгач, тўхтатилган кечки овқатни уникида тугалламоқчи ва яқинлашиб келаётган момақалдироқдан фойдаланиб Ронага қайтиб бориб қайиқ ва ундагиларнинг ҳолидан хабар олмоқчи эдим. Шу хаёл билан аста ёнлош хонага бордим, бу жуда жойида бўлди, чунки худди шу дақиқада Кадрусс уйга бир нотаниш кишини бошлаб қайтди.

Мен қовоқхоначининг сирли сўзларини эшитиш учун эмас, ноиложлиқдан ун чиқармай кутиб туравердим. Бу ўзи одат бўлиб қолган ҳам эди.

Кадруссникига келган киши шубҳасиз жанубий франциялик эмас эди, у қимматбаҳо буюмлар сотиш учун Бокэр

ярмаркасига келиб турадиган негоциантлардан эди. Бундай кишилар бир ойлик ярмарка вақтида (ярмаркага Европанинг ҳамма шаҳар, районларидан савдогарлар ва харидорлар келар эди) баъзан юз ва ҳатто минг франкка битим тузишарди.

Биринчи бўлиб жадал қадамлар билан Кадрусс кирди. Сўнг пастки хона бўш эканини ва одатдагидек уни кучук қўриқлаб ётганини кўриб, хотинини чақирди.

Ҳой, Карконта, кашиш бизни алдамаган экан, бу ҳақиқий олмос экан».

Қувончли овоз эшигиди ва зинаюлар мадорсиз қадамлар остида аста фирчиллади.

«Нима дединг?» – сўради Карконта.

«Олмос ҳақиқий олмос экан деяпман, мана бу жаноб Парижнинг энг моҳир заргарларидан, эллик минг франкка олмоқчи. Аммо у бу олмос чиндан ҳам ўзимизники эканига қатъий ишонч ҳосил қилишим керак дейди. Кел, сен ҳам мен сингари бу олмос бизнинг қўлимизга қандай қилиб тушганини айтиб бер. Жаноб, сиз марҳамат қилиб ўтириб туринг. Ҳаво иссиқ, дим бўлиб кетди, мен сизга бирор муздек ичимлик келтирай».

Заргар қовоқхонани синчковлик билан қўздан кечириб чиқди. Бек-хонлар сандиқчасига муносиб олмосни сотиб олишни таклиф этаётган хотининг камбағаллиги бу ердаги асбоб-анжомлардан ҳам кўриниб турарди.

Заргар, Кадрусс хотинига таъсир этиши мумкин, шунинг учун у йўқлигига хотинининг ҳикоясини эшишиб олиб, уни-ки билан таққослаб кўраман деган ниятда: «Қани, бека, бошланг ҳикоянгизни», деди.

«Биз бунақа, нарсани ҳеч кутмаган эдик. Худойимнинг ўзи етказди. Эрим минг саккиз юз ўн тўртинчи йилдами ёки минг саккиз юз ўн бешинчи йилдами, Эдмон Дантес деган денгизчи билан оғайнини бўлган экан, эримнинг эсидан чиқиб кетган ўша шўрпешона йигит буни унутмаган экан ва ўлаётуб, ўзингиз кўрган олмосни қолдириб кетибди».

«Бу олмос унинг қўлига қандай қилиб тушиб қолибди? – сўради заргар. – Ёки Дантес турмага тушгунига қадар ҳам бу олмос унда бўлганмикин?»

«Йўқ, жаноб, ундан эмас. – деди аёл, – турмада у бир бой инглиз билан танишибди, инглиз хасталанибди. Дантес унинг атрофида худди ўз акасидек гирдикапалак бўлибди, шунинг эвазига инглиз озодликка чиқаётганда мана шу олмосни ҳади қилибди. Бечора Дантес баҳтига эришолмай турмада қазо қилибди, олмосни эса жон берәётганда бизга мерос қолдириб, ҳурматли аббатдан бериб юборибди, у бугун эрталаб келтириб берди».

«Кардусс ҳам худди шундай деган эди, – шивирлади заргар. – Дастлаб қулоққа ёлғон гапдай эшигилса-да, лекин ким билади, эҳтимол тўғридир бу ҳангома, – сўнг у товушини чиқариб: – ундан бўлса, энди нархига келайлик, бу масалада ҳам келишиб олганимиз йўқ» – деди.

«Ия, нега энди келишиб олганимиз йўқ деяпсиз? – хитоб қилди кириб келган Кадрусс. – Мен айтган нархга рози бўлдингиз деб ишонгандим».

«Мен сизга қирқ минг франк бераман дедим», – деди эътиroz билдириб заргар.

«Қирқ минг! – деди жаҳлга миниб Кадрусс. – Бу баҳога сирайм сотмаймиз. Аббат, гардишидан ташқари, эллик минг франк туради, деган эди».

«Аббатнинг номи нима эди?

«Аббат Бузони».

«У чет элликми?»

«У итальян, Мантуюнинг атрофидан бўлса керак».

«Олмосни кўрсатинг, – деди заргар. – Мен уни яна бир марта кўрмоқчиман, баъзан қимматбаҳо тошларни бир кўришда яхши билиб ололмай хато ҳам қилиб қўяди киши».

Кадрусс чўнтағидан шагрен терисидан ясалган қоп-қора қутичани олиб очди-да, заргарга узатди. Катталиги ёнгоқдай олмосни (у ҳали-ҳали кўз опдимда товланиб туради) кўриб, Карконтанинг оч кўзлари олайиб кетди.

– Хўш, жаноблари, бу гапларни эшитиб, нима фикрга келдилар ўzlари? – сўради Монте-Кристо. – Ўша чўпчакка ишондингизми?

– Ҳа, жаноби олийлари, ишондим. Мен Кадруссни дуруст одам деб билардим, шу сабабдан жиноят қилмайди ёки бирорнинг игнасини ҳам ўғирламайди, деб ўйлардим.

– Жаноб Бертуччо, тирикчилик борасидаги тажрибакорликка қараганда мана бу ишингиз шаънингизга монанд. Ўша ерда тилга олинган Эдмон Дантесининг кимлигини билиб олдингизми?

– Йўқ, жаноби олийлари, билиб олғаним йўқ, илгарила-ри ҳам, сўнгги вақтларда ҳам мен унинг ҳақида ҳеч нарса эшитганим йўқ, фақат бир марта турмада Бузонидан эшит-дим.

– Яхши, давом этинг.

– Заргар олмосни олди-да, чўнтағидан кичкина пўлат, мўйчинак ва жиндан мис тарози чиқарди, сўнг олмосни нигинхонадан олиб секин тарозига қўйди.

– Қирқ беш минг франк бераман, – деди у. – Бир чақа ошиғига олмайман. Бунинг устига бу олмоснинг юқори ба-ҳоси бўлганидан ортиқ пул ҳам келтирганим йўқ».

– Ҳечқиси йўқ, – деди Кадрусс, – сиз билан бирга Бокэр-га ўзим бераман, қолган беш минг франкни ўша ерда бера қоласиз.

Заргар узук билан олмосни Кадруссга узатиб:

– Йўқ, – деди, – энг баланд нарх шу. Мен шунга баҳо қўйга-нимга ҳам пушаймон еб ўтирибман, олмоснинг кемтик жойи бор экан, мен илгари буни кўрмаган эканман. Энди ило-жим йўқ, сўзимдан қайтмайман. Қирқ беш минг франк бе-раман дедим – бераман».

– Ҳеч бўлмаса олмосни жойига ўрнатиб қўйинг», – деди жаҳл билан Карконта.

– Гапингиз ҳақ», – деди заргар ва олмосни жойига ўрна-тиб қўйди.

– Майли, олмасангиз олманг. – деди Кадрусс қутичани чўнтағига солаётиб, – бошқа оладиган топармиз».

Топасиз, албатта, – жавоб қилди заргар, – аммо бош-қа харидор менчалик сахийлик қилмайди ва менга берган маълумотлардан қаноат ҳосил қилмайди. Сиз каби паст мартабадаги киши эллик минг франк турадиган узукнинг ҳақиқий эгаси эканига ишонмайди ҳам, у ҳукумат идора-ларига хабар қиласи, аббат Бузонини ахтариб топиш ке-рак бўлади, икки минг луидор турадиган олмосларни тар-қатиб юрадиган аббатларни ахтариб топиш жуда мушкул иш. Одип суддастлаб уни кўлга тушириб, сизларни қамоқقا

олади, борди-ю, бегуноҳ эканлигингиз аниқланса, уч ёки тўрт ойдан сўнг сизни озод қилиб юборишганда ҳам бу узук биронта кишида қолиб кетиши ёки ўрнига бир чақага ҳам арзимайдиган сохта тошни сизга тутқизишлари ҳеч гап эмас. Яна шуни ҳам айтиб қўяйки, эллик минг, борингки, эллик беш минг турадиган олмосни сотиб олиш ҳам хавфли.

Кадрусс ва хотини бир-бирига қараб олишди.

«Ахир биз, – деди Кадрусс, – беш минг франкни назар-писанда килмайдиган бойлардан эмасмиз-да».

«Азизим, ихтиёрингиз, – деди заргар, – мен нақд пул олиб келган эдим».

Заргар чўнтағидан бир ҳовуч олтин танга ва иккинчи чўнтағидан бир даста қоғоз пул чиқарди, қовоқхоначининг кўзлари олайиб кетди.

Кадрусс иккиланиб қолди: қўлида ўйнатиб турган шатрен тери қутига жойлашган тош унинг кўзи олдида турган катта пулга арзимайдиган бир нарсага ўхшаб кўринди.

У хотинига қаради.

•Хўш, сен нима дейсан? – сўради секин.

•Бер, бера қол, – деди аёл, – агар биз унга сотмасак Бокерга бориб устимиздан маълумот беради бу одам, у ҳақ гапни айтяпти: аббат Бузонини қачон, қаердан топардик».

«Келинг, айтганингиз бўла қолсин, – деди Кадрусс. – Олинг қирқ беш минг франкка, аммо хотиним олтин занжир тақмокчи, менга эса бир жуфт тўқа керак».

Заргар чўнтағидан узун япалоқ қутича олди, унинг ичидаги Кадрусс айтган нарсаларнинг бир неча хиллари бор эди.

•Мана, олинг, – деди у, – иш битиришда мен бунақа майдачўйда нарсаларга эътибор бериб ўтирмайман».

Хотини беш луидор турадиган занжир, эри эса ўн беш франк турадиган бир жуфт тўқа олди.

«Энди мамнун бўлгандирсиз? – деди заргар.

«Аббат олмоснинг баҳоси эллик минг франк деган эдидага», – пингиллади Кадрусс.

•Э-э, ношукур банда экан-ку, бу, – деди заргар унинг қўлидан узукни олаётуб, – қирқ беш минг франк, яъни икки ярим минг ливр йиллик даромадни беряпману шунга ҳам рози эмас-а!»

«Қани қирқ беш минг франк?» – сұради Кадрусс бүғік овозда, – қани у пулнингиз?

«Мана, марҳамат қилиб олинг», – деди заргар ва ўн беш минг франк олттын пулни ва ўттис минг қоғоз пулни санаб стол устига қўйди.

«Тўхтанг, чироқни ёқайин, – деди Кадрусс, – қоронғи тушиб қолди, адашиб кетмайлик тағин».

Чиндан ҳам упар талашиб-тортишиб, вақтни ўтказиб юбо-ришган эди. Қоронғи тушиши билан ҳаво айниб момақалдироқ бошланди. Узокда момақалдироқ гумбурлади, аммо мол-дунё орттиришга муккасидан кетган заргарнинг ҳам, Кадрусснинг ҳам қулоги кар эди шу пайт.

Менинг ўзим ҳам бу олттинларни ва қоғоз пулларни кўриб мафтун бўлиб қолганимни сезмабман. Буларни тушим деб фараз қилиб турган жойимда ҳанг-манг бўлиб қотиб қолгандим.

Кадрусс пулларни қайта-қайта санаб чиқди, сўнг уларни хотинига узатди, хотини ҳам икки-уч марта санади.

Шу орада заргар олмосни чироққа тутиб айлантирас, олмос минг хил товланиб, атрофга найза-найза нур отарди, у дераза орқасида момақалдироқдан дарак бериб, ловиллаб ялт-юлт этаётган чақмоқдан бехабар эди.

«Хўш, тўғри санабманми?» – сұради заргар.

«Тўғри, – деди Кадрусс, – Карконта, ҳамённи келтир, бирорта халтacha ҳам топ».

Карконта шкафдан эски чарм ҳамённи олиб келди, ундан бир нечта эски сарғайиб кетган хатларни олиб, ўрнига қоғоз пулларни солишиди, Карконта халтacha ҳам келтириди, унда олти ливрлик бир неча танга бор экан, афтидан, эр хотиннинг бутун дунёси шу бўлса керак.

«Мана иш битди, – деди Кадрусс, – биздан ўн минг франк уриб қолган бўлсангиз ҳам бирга овқатланайлик. Чин кўнгилдан таклиф қиласпиман».

«Раҳмат, – деди заргар, – кеч бўлиб қолди, Бокэрга тезроқ жўнайин, хотиним хавотир олади. – У соатига қаради. – Ўҳ-ҳў, соат тўқиз бўлай деб қолибди-ку, уйга энди ярим кечада кириб борарканман-да. Хайр дўстларим, аббат Бузонига ўхшаганлардан яна сангиб келиб қолгудек бўлса, мени эсланг».

«Сиз бир ҳафтадан кейин Бокэрдан жұнаб кетсанғыз ке-
рак, – деди Кадрусс, – келаси ҳафта ярмарка бекіләди-ку».

«Тұғри, бекіләди, аммо бунинг аҳамияти йүқ, хатни Па-
рижга қүйидаги адресга ёзверинг; жаноб Жоаннесга, Пале-
Рояль, галерея Пьер, кирк бешинчи номер; зарурат туғил-
са атайлаб келаман».

Момақалдироқ гүмбурлаб, яшин жуда зүр күч билан яр-
қираб, ҳатто чироқ ёғдусини қоронғипатиб юборди.

«Үх-хұй, – деди Кадрусс, – шундай даҳшатлы тунги ҳавода
қандай қилиб борасиз?»

«Мен момақалдироқдан құрқмайман», – деди заргар.

«Босқинчилардан-чи? Улардан ҳам құрқмайсизми? – сұра-
ди Карконта. – Улар ярмарка күнларыда йұлларда дайдиб
юришади».

«Босқинчиларга келсак, – деди Жоаннес, – уларнинг ада-
бини бериб құймок учун мен баъзи керакли нарсаларни
тхат қилиб құйғанман».

Заргар шундай деди-да, чұнтагидан бир жуфт тұла ўқлан-
ған иккита кичкина тұппончасини чиқарди.

«Мана, – деди у, – бу «Кучукчалар» ҳам вовиллайди, ҳам
тишлайди; бу олмосингизга құз олайтирган дастлабки ик-
киси учун, Кадрусс амаки».

Кадрусс билан хотини маъюс ҳолда бир-бирига қараб
олишиди. Иkkисининг дилидан бир йұла қандайдыр мудхиш
бир фикр үтгандай бўлди.

«Үндай бўлса, оқ йўл сизга!» – деди Кадрусс.

«Ташаккур!» – жавоб қилди заргар ва катта қутига суюб
қўйған қўл таёғини олди-да, эшик томонга юрди. У эшик-
ни очиши билан уйга шамол кириб, сал бўлмаса чироқни
ўчириб қўяёзди.

«Ҳаво жуда айниб кетибди-да, – деди у, – мен икки пъе
пиёда юришим керак!»

«Қола қолинг бизницида, – деди Кадрусс, – тунаб, эрта-
га жұнайсиз».

«Қолаверинг, – деди қалтироқ овоз билан Карконта. –
Қулай шароит туғдириб берамиз, тинч тунаб, эртага йўлга
чиқарсиз».

«Асло иложим йўқ. Тунда Бокэрда бўлишим керак. Хайр!»

Кадрусс аста оstonага яқинлашиди.

«Хеч нимани кўриб бўлмайди, – деди заргар эшик ташқарисида. – Қайси томонга бурилади, ўнгами ё чапгами?»

«Ўнгга, – деди Кадрусс, – адашмайсиз, йўлнинг икки томонига дарахтлар ўтқазилган».

«Кўриб турибман», – деган овоз келди узоқдан.

«Бекит эшикни! – деди Карконта. – Момақалдироқ гумбурлаб турганида эшик очиқ турса мени ваҳима босади».

«Айниқса уйда пул бўлганда, тўғрими?» – деди Кадрусс калитни икки марта бураб.

У шкаф олдига келиб, халтачани ва ҳамённи олди, иккиси яна олтинни ва қоғоз пулларини санай бошлишди.

Хира ёниб турган лампа чироқ ёғдусида иккаласининг юзидан ўлгудек хасис маҳлуқлар экани кўриниб турарди. Мен умримда бунақа очқўзларни кўрмаган эдим. Айниқса, хотиннинг важоҳати жирканчли бўлиб кетган эди: шу он уни ҳамиша исканжага олиб юрган безгак титроби авжга минди. Унинг ҳамиша қонсиз юзи мурданинг юзига айланди, ич-ичига кириб кетган кўзлари ёнди.

«Нима мақсадда сен унга ётиб қолишни таклиф этдинг?» – сўради хотин бўғиқ овозда.

«Ҳа... уни Бокерга борадиган оғир йўл азобидан қутқариш учун», – деди сесканиб Кадрусс.

«Э-э, шундай дегин, – деди хотин англаб бўлмайдиган оҳангда, – мен эса бошқа мақсадда деб ўйлабман».

«Эҳ, хотин, хотин! – Хитоб қилди Кадрусс. – Бунақа фикрлар қаердан келди каллангга?»

«Нима десанг деявер, – тўнгиллади Карконта, – аммо ҳақиқий эркак киши эмассан-да».

«Хўш, нима учун эркак киши бўлмай қолдим?» – сўради Кадрусс.

«Агар ҳақиқий эркак бўлсайдинг, у бу ердан кетмасди».

«Хотин!»

«Ёки Бокерга етиб боролмасди».

«Хотин!»

– Йўл бурилиб кетади, у бошқа йўлни кўрган эмас, канал бўйлаб сўқмоқ бор, бу ёлғизоёқ йўл катта йўлни кесиб ўтади».

«Хотин, Худонинг ғазабини келтирияпсан! Ана, эшитяпсанми?»

Шу он яшин бутун хонани сутдай ёритиб юборди, мома-қалдироқ оламга даҳшат солди. Сўнг гумбурлаган овозлар бу балога дучор этадиган лаънати уйдан бехоҳиш аста-секин узоқлашиб кетди.

«Э худойим!» – деди чўқиниб Карконта.

Ҳамма ёкни қўрқинчли оғир сукунат босган бир вақтда эшик тақиллади.

Кадрусс билан Карконта чўчиб тушди-ю, калалаги учиб бир-бирига қаради.

· Ким? · – қичқирди ўрнидан тураётib Кадрусс ва стол устида сочилиб ётган олтинлар ва қоғоз пулларни шошиб йигди-да, иккала қўли билан ёпди.

«Мен!» – деди кимдир.

«Кимсиз?»

«Мен-мен! Заргар Жоаннесман!»

«Мана қўрдингми! Яна мени худо ғазабга оляпти дейсан!.. – деди Карконта разилона илжайиб. – Худонинг ўзи уни бизга қайтариб юборди».

Ранги девор бўлиб қолган Кадрусс стулга йиқилди.

Карконта эса, аксинча, дадил қадам ташлаб бориб эшикни очди.

«Марҳамат, қадрли жаноб Жоаннес, – деди у.

Дарҳақиқат, – деди ёмғирда ҳамма уст-боши ивиб кетган заргар. – Худди иблиснинг ўзи менинг Бокэрга боришимга халақит берәётир деб ўйлаш мумкин. Икки оғатдан бирини танлаб олмоқ керак, жаноб Кадрусс, сиз меҳмон бўлишни таклиф этган эдингиз, мен уни қабул қилиб, сизникида тунаш учун қайтиб келдим».

Кадрусс пешана терини артиб алланарса деб минғирлади.

Карконта заргарни киритиб, калитни икки марта буради.

VII. ҚОНЛИ ЁМҒИР

Заргар кирди-да, хонага синовчан назар ташлаб чиқди, аммо уни шубҳага соладиган ёки илгари шубҳаланган бўлса, ўша шубҳани тасдиқлайдиган ҳеч нарса кўрмади.

Кадрусс ҳамон олтин ва қоғоз пулларни иккала қўли билан бекитганича қотиб турарди. Карконта эса меҳмонни мумкин қадар хушнуд кутиб олишга уринарди.

«Эх-э, – деди заргар, – мен кетгач пулни яна санашга түшибсиз-да, демак, ишончингиз комил бўлмаган экан-да?»

«Йўр-э, – деди Кадрусс, – бу пул худди осмондан тушган-дай бўлди бизга, шу сабабли тушимизми ёки ўнгимизми, деб ишонмай турибмиз ҳалиям, пулнинг ўзи дадил бўлиб кўзимиз олдида турмаса, туш экан деб қўя қолардик-да». Заргар илжайиб қўйди.

«Уйингизда тунайдиганлар бўладими?» – сўради у.

«Йўқ, – жавоб берди Кадрусс, – бизда бундай одат йўқ, шаҳар яқин, ҳеч ким тунамайди».

«Демак, мен сизга ўнгайсизлик тугдиарканман-да?»

«Йўқ, жаноб, bemalop, – деди илтифот билан Карконта.

– Заррача ўнгайсизлик бўлмайди, амин бўлинг».

«Мени қаерга ётқизасиз?»

«Юқоридаги хонага».

«У сизнинг хонангиз-ку?»

«Аҳамияти йўқ, ёндош хонада яна бир каравотимиз бор».

Кадрусс ажабланиб хотинига қаради.

Заргар печкага қўлини тутиб аллақандай кўйда қўшиқ айта бошлади. Карконта, меҳмон кийимларини қуритиб олсин, деб печга бир тутам шох ташлади.

Шу орада Карконта столнинг бир четига сочиқ ёзди-да, сарқит овқат ва тухум қўймоқ келтириб қўйди.

Кадрусс яна қоғоз пулларни ҳамёнга, олтинни халтачага солди-да, шкафга қулфлаб қўйди. У ғамгин ҳолда уйнинг у бошидан-бу бошига бориб кепар, дам-бадам заргарга қараб қўярди. Заргар эса кийимларидан кўтарилаётган буғ орасида печга гоҳ чап биқинини, гоҳ ўнг биқинини тутиб турарди.

«Мана, тайёр! – деди Карконта столга бир шиша вино қўйиб. – Хоҳишлари бўлса, кечки овқатга ўтиришлари мумкин».

«Сизлар-чи?» – сўради Жоаннес.

«Мен кечки овқатни емайман», – деди Кадрусс.

«Биз тушликни жуда кеч еган эдик», – шошиб сўз қотди Карконта.

«Кечки овқатни бир ўзим ейманми?» – сўради заргар.

«Биз хизматингизда бўламиз», – деди Карконта. У ҳақ тўлайдиган кишиларга ҳам бундай хушмуомалада бўлмасди.

Кадрусс хотинига тез-тез хўмрайиб қараб қўярди.

Момақалдироқ ҳануз давом этарди.

«Эшитяпсизми гумбурлаётганини? – деди Каркonta. – Қайтиб, жуда яхши қилдингиз-да».

«Овқатни еб бўлганимча бўрон тўхтаса, нима бўлсаям, кетаман», – деди заргар.

«Бу Рона водийсининг изгирин шамоли, эрталабгача давом этади», – деди бошини чайқаб Кадрусс ва ҳўрсиниб қўйди.

Заргар столга ўтириди-да: «Иложим қанча, – деди, – бироқ йўлдагиларга қийин-да».

«Ҳақ гапни айтяпсиз, – деди Каркonta, – йўлдагилар тунни азоб билан ўтказишида».

Заргар овқатни ея бошлади. Каркonta эса мезбондан шундай пайтларда нимаики талаб қилинса, ҳаммасини бажо келтириарди. Ҳамиша мижғов ва ўжар бу хотин ҳозир ниҳоятда назокатли ва сертакаллуф бўлиб қолди. Заргар Каркonta билан илгаридан таниш бўлганда эди, унинг айни вақтда бу қадар ўзгариб қолганини кўриб таажжубланган бўлар эди. Кадруссга келсак, у ҳануз фиқ этмас, меҳмонга қарашга ботинолмай, хонани гир айланиб юарди.

Меҳмон овқатланиб бўлгач, Кадрусс бориб эшикни очди ва:

«Момақалдироқ ниҳоясига етди шекипли», – деди.

Бироқ у сўзини тугатиши билан, гўё сен ёлғонни айтяпсан дегандай, момақалдироқ чунон гумбурладики, ҳамма ёқ ларзага келиб, бутун уй титраб кетди, эшикдан ичкарига ғувиллаб ёмғир аралаш шамол уриб кирди-да, чироқни ўчириди. Кадрусс эшикни яна қулфлаб қўйди, хотини печдан ўт олиб шамни ёқди ва заргарга:

«Жуда чарчадингиз шекипли, – деди, – тоза тўшак солиб қўйдим, юқорига чиқиб баҳузур ухланг».

Жоаннес бўрон тўхтамасмикин, деб яна бир оз ўтириди, сўнг момақалдироқ ва ёмғир тобора кучайиб бораётганини кўриб, ўрнидан турди-да, хўжайниларга хайрли кеч тилаб, юқориги қаватга йўл олди.

У менинг устимдаги зинадан чиқиб борарди, унинг оёқлари остида зинапоялар ғижирлаганини мен барадла эшитдим.

Карконта заргар кетидан ҳарис қўзларини тикиб турарди, Кадрусс эса, аксинча, орқасини ўтириб олиб, унга қарамади ҳам.

Сўнг эсга олган бу тафсилотларнинг барчаси қўз опдимда юз бериб турар ва мени жиндек бўлса-да, ажаблантириласди, умуман бўлаётган ишлар табиий ҳол бўлиб, бир-бира гиб беғтиқ эди (Фақат олмос воқеаси мени шубҳага соларди).

Мен ниҳоятда чарчадим, мадорим қуриди, ёмғир ва бўрон тўхташи билан ётиб, бир неча соат ухлаб олиб, тундаёқ бу ердан жуфтакни ростламоқчи бўлдим.

Юқорида заргар боплаб уйқуни уриш ниятида тўшакка яхшилаб ўринлашиб олаётганини, сўнгра каравотнинг ғижирлаганини эшитдим.

Қўзларим юмилиб борарди, ҳеч нарсадан ҳеч қандай шубҳам йўқлиги, хавотирланишга ҳеч қандай сабаб бўлмагани учун ухлашга қарор қилдим-да, қўшни хонага охириги марта назар ташладим. Кадрусс стол ёнидаги скамейкада (қишлоқ жойлардаги қовоқхонага стул ўрнига скамейкалар қўйиларди) менга орқасини ўтириб ўтиради, шунинг учун унинг юзини кўролмадим, бари бир, менга қараб ўтирганда ҳам кўролмасдим юзини, чунки бошини қўйи солиб ўтиради.

Карконта бир оз вақт унга тикилиб турди, сўнг елкаси ни қисди-да, рўпарасига ўтириб опди.

Шу пайт ўчиб бораётган аланга қуруқ шохини ёндириб юборди, ним қоронғи уй бир оз ёришли. Карконта эридан кўзини узмай тикилиб турарди, эри боягидек қимир этмай ўтирганидан энсаси қотган Карконта бармоқлари билан унинг пешанасидан оҳиста туртди.

Кадрусс чўчиб кетди. Лаблари қимирлаётгандай туюлди менга, у жуда секин гапирдими ёки уйқу босиб карахт бўлиб қондимми, ҳар ҳолда унинг овозини эшитолмадим. Қўзларим ҳам хиралашди, бу нарсалар тушимдами ёки ўнгимда содир бўлаётганининг фарқига бормай қола бошладим. Пировардида киприкларим жипслашди-да, уйқуга кетдим.

Мен қаттиқ уйқуда эдим, тўсатдан отилған ўқ ва унинг кетидан қичқириқ уйғотиб юборди мени. Тепамда аста-аста

юраётган кишининг қадами эшитилди, нак бошим устида-
ги зинага нимадир гурсиллаб тушди.

Ҳануз ўзимга келолганим йўқ. Фифонли овоз эшитилди,
сўнг қаердадир муштлашаётгандек, қичкириқлар қулоғим-
га чалинди.

Илгаригиларидан чўзиқроқ сўнгти қичкириқ нола-фифон-
га айланди, шундан кейин ҳушимга келдим-да, тирсагимга
тиралиб, кўзимни очдим, бироқ ҳеч нарсани аниқ кўролма-
дим, пешонамга илиқ ёмғир томчилари томаётгандай ту-
юлди, кўлимни теккизиб кўрдим.

Мени уйқудан маҳрум этган ғала-ғовурдан сўнг бутун уйга
оғир сукунат чўқди. Теламда эркак кишининг қадами эши-
тилди, зина ғижирлади. Эркак пастки хонага тушди-да,
печь олдига бориб шамни ёқди.

Бу Кадрусс эди, унинг юзи օппок деворга айланган,
кўйлаклари қип-қизил қонга бўялган эди.

У шамни ёндириб қўйди-да, зинадан югуриб чиқди, мен
унинг шошилинч қадамларини эшитдим яна.

Бир зум ўтар-ўтмас у яна пастга тушди, қўлида бояги қути-
ча, олмос қути ичиде эканига имони комил бўлгач ҳовли-
қиб қутичани дам бир чўнтағига, дам бошқа чўнтағига сола
бошлади. Сўнг, афтидан, чўнтақ унга ишонадиган жои эмас-
лигига имони комил бўлди шекилли, қизил рўмолчасига ўраб
бўйнига боғлаб олди.

Сўнг югуриб бориб шкафдан олтинни ва қофоз пулларни
олди-да, бўлиб-бўлиб шимининг чўнтақларига, камзулининг
киссаларига солди, икки-учта қўилак олиб, эшиқдан отилиб
чиқиб кетди. Ана шундан сўнг менга ҳамма сир аён бўлди,
гўё юз берган воқеаларга айбдордек ўзимни койий бошла-
дим. Инграган товуш эшитилгандай бўлди. Шўрлик заргар ти-
рикмикан ҳали, деб ўйладим. Эхтимол унга кўмак берсам, ўзим
қилмаган ва лекин бошқаларнинг қилишига йўл қўйиб бер-
ган жиноятни анча енгиллаштирган бўларман, дедим ўз-ўзим-
га. Пастки хона билан мен ётган хона ўртасига омонатгина
ўрнатиб, биритириб қўйилган тахталарни елкам билан итар-
дим, тахталар икки томонга айрилди, ичкари кирдим.

Дарров шамни олдим-да, зинадан югурудим, зинапояда
кимнингдир тани кўндаланг тушиб ётарди. Бу Карконта-
нинг жасади эди.

Мен эшигтан ўқ шунга отилган экай. Ўқ Карконтанинг бўйнидан тешиб ўтибди, икки томондаги ярадан қон оқяпти, оғзидан ҳам қон келяпти.

Хотин дунёдан ўтган эди.

Ўлик устидан иргиб ўтиб, юқорига чиқдим. Ётоқхона тўс-тўполон бўлиб ётибди. Баъзи мебеллар ағдар-тўнтар қилиб ташланган. Шўрпешана заргар жон талвасасида маҳкам чангллаган чойшаблар уйнинг ҳар томонига улоқтириб ташланган, заргар бошини деворга тираганча, кўкрагидаги уч ярадан оқаётган қонга бўялиб ётарди. Тўртинчи ярага ошпичоқ суқилганича осилиб турибди, унинг фақат сопи кўринарди.

Оёғим остида, дориси намланиб қолганидан бўлса керак, отилмаган тўппонча ётар эди.

Заргар олдига бордим, ҳали унинг жони бор эди, қадамимдан, айниқса, полнинг силкинишидан у хиралашиб қолган кўзларини очди-да, менга тикилди, лабларини қимирлатиб бирор нарса демоқчи бўлди, сўнг жон берди.

Будаҳшатли манзарадан нақ ақлдан озай дедим, ҳеч кимга ёрдам беролмадимми, демак тезроқ бу ердан қочиб гумдон бўлиш керак, дедим ўзимга-ўзим.

Капламни иккала қўлим билан маҳкам сиқдиму, қичқириб зинага отдим ўзимни.

Пастки хонада божхонанинг олтига назоратчиси ва икки-учта жандарм турган экан.

Мени тутиб олишди, мен жиндак ҳам қаршилик кўрсатмадим, эс-хушимни йўқотиб қўйган эдим. Гапирмоқчи бўлдим, бироқ гўлдираган овоз чиқди томоғимдан.

Божхона назоратчилари ва жандармлар бармоқлари билан мени кўрсатишгаётганини кўрдим. Ўзимга карадим, кийимларим қип-қизил қонга бўялган эди. Зинадан устимга томган илик ёмғир Карконтанинг қони экан.

Бармоқларим билан яшириниб ётган жойни кўрсатдим.

«Нима демоқчи у?» – сўради жандармлардан бири.

Божхона ходимларидан бири мен кўрсатган томонга борди.

«Ўша ердан кириб келдим демоқчи», – деди у ва мен кирган тешикни кўрсатди.

Шунда мен, улар мени қотил деб ўйлашаётганини тушундим. Шу пайт тилем калимага келиб, куч пайдо бўлди менда, мени тутиб турган кишилар қўлидан юлқиниб чиқиб олдим-да, қичқирдим:

«Мен эмас! Йўқ, йўқ! Мен эмас!»

Жандармлардан иккиси милтигини ўқтади.

«Қимир этсанг, – асфаласофилинга кетасан».

«Ахир сизга тўғрисини айтяпман-ку, – дедим чинқириб, – мен эмас!»

«Бу гапларингнинг ҳаммасини Нимда судъяга айтасан, – жавоб қилишди улар. – Ҳозир кетимиздан юр, насиҳатимизга қулоқ солгин-да, ҳеч қаршилик қилмай юравер».

Мен қаршилик кўрсатишни хаёлимга ҳам келтирмаган эдим, ваҳима ва ҳаяжон остида руҳим тушиб, эзилиб кетган эдим. Қўлимга киshan солишиди, от думига боғлаштида, Нимга олиб кетишиди.

Маълум бўлишича, божхона назоратчиларидан бири мени таъкиб қилиб келган экан, ковоқхона олдида кўздан қочириб қўйиб шу ерда тунайди бу, деб ўртоқларига хабар бергани кетган ва ўқ отилган вақтда етиб келишган экан. Мени шу пайтда тутиб олишдик, энди ўзимнинг бегуноҳлигимни исботлашим мушкуп. деб ўйладим.

Мен бутун ақл-идрокимни бир нарсага қаратдим: дастлаб терговчидан худди шу куни «Гар кўприги» қовоқхонасига келиб кетган аббат Бузонини ахтариб топтиришни илтимос қилдим. Мабодо Кадрусснинг айтгандари уйдирма гаплардан иборат бўлса, мабодо бунақангি аббатнинг ўзи йўқ бўлса, мен ҳалок бўламан. Кадруссни топишса-ю, у ўз қилмишларига иқрор бўлса, унда бошқа гап.

Икки ой ўтди, терговчим аббатни топиб келиш учун қўлидан келган ҳамма чораларни кўрди, аммо натижа чиқмади. Мен умидимни батамом узиб қўя қолдим. Мени яқинда бўладиган сессиялардан бирида суд қилишлари керак эди. Бироқ тўсатдан саккизинчи сентябрда (қотиллик юз берганидан роса уч ойу беш кун ўтганида) турмага келмайди, деб умидимни узиб қўйган аббат Бузони кириб келди ва маҳбуслардан бири мен билан гаплашмоқчи экан, деди. Сўзига қараганда, у буни Марселда эшишиб келибди.

Мен унинг келишидан ўзимда йўқ хурсанд эдим. Кўрган, эшитган, билганларимнинг ҳаммасини оқизмай-томизмай унга айтиб бердим, сўнг ҳаяжонга тушиб, олмос воқеасини ҳикоя кила бошладим. Кадрусснинг ҳикояси ҳақиқат экан, аббат ҳам менинг гапларимга тамоман ишонди, мен ишонмас, деб ўйлагандим.

Мен унинг меҳр-шафқатига мафтун бўлиб қолдим, ватаниннинг урф-одатлари билан унинг жуда яхши таниш эканини кўриб турардим, шу сабабли бу меҳрибон зот гуноҳимни кечар, деб Отейлда юз берган воқеани ҳам бутун тафсилоти билан айтиб бердим. Очиқ айтганим яхши бўлди. У гапларимга ишонди, иккинчи ўлдиришда қатнашмаганимга ишончи комил бўлди, шунинг учун ҳам у, сизнинг айбингиз йўқигига судъяни инонтириш учун қўлимдан келган ҳамма чораларни кўраман, деб умидвор қилиб кетди.

Турма тартиблари менга нисбатан тобора енгиллаштирилаётганини кўриб, аббат менинг ишим билан шуғулланаштаганини фаҳмладим, ишим келаси сессияга қолдирилганини эшитдим.

Шу орада тақдир тақозоси билан чет элда Кадруссни тутиб олишиб, Францияга келтиришибди. У ҳамма қилмишларини бўйнига олди, айбни хотинига ағдарди. Кадруссни умрбод қамоққа ҳукм қилишди, мени эса озод этишди.

– Сиз шундан кейин аббат Бузонининг тавсия хати билан менинг хузуримга келдингиз.

– Шундай, жаноби олийлари, у менга ёрдам қилди.

– Контрабандистлик касб-корингиз сизни ҳалокатта дучор этади, – деди у. – Бу ердан чиққач ташланг бу ишингизни.

– Аммо, отахоним, – дедим мен, – мен тирикчиликни қандай ўтказаман. Шўрлик қаллиғимни қандай боқаман?

– Менинг муридларимдан бири мени ўз отасидек ҳурмат қиласди. У мендан ишончли одам топиб беришни илтимос қилган эди. Агар ўшанинг хизматида бўлишни истасангиз, тавсия хати ёзиб бераман..

«Отахоним! – хитоб қилдим мен. – Сиздай меҳр-шафқатли зоти-шарифга жонни фидо қилсан ҳам камлик қиласди!»

«Аммо, мени уялтириб, афсуслантириб қўймасликка ваъда берасизми?»

Қасамәд қилиш учун құлларимни баланд күттардим.

·Бунинг кераги йўқ, – деди у, – мен корсикаликларни биламан ва яхши құраман, мана сизга тавсия хати».

У бир парча қоғозга хат ёзиб берди. хатни мен сизга келтириб бердим, шу асосда жаноби олийлари мени хизматга олдилар. Энди мен журъат этиб, бирор ишимдан норози бўлғанмисиз, деб сўрасам бўлур.

– Йўқ, – жавоб қилди граф, – сиз менга унча ишонмасан гиз-да, мен сиздан жуда хурсандман, Бертуччо, хизматин-гиздан мамнунман.

– Мен-а? Мен сизга – жаноби олийларига ишонмас эканманми?

– Ҳа, сиз. Ахир қаллиғингиз ва асранди ўғлингиз бор экану, шу вақтгача менга айтмай келдингиз.

– Э-э, жаноби олий, мен ҳали ҳаётимнинг энг қайгули жойини сизга айтганим йўқ. Мана эшигининг: ўшандан кеинин Корсикага жўнадим, тезроқ келинни кўриб, тасалли бермоқчи бўлдим, аммо Рольянода баҳтсизликка дуч келдим, менинг уйимда шундай даҳшатли воқеа юз берганки, қўшниларим ҳали-ҳали эсга олганда сесканиб кетишади. Шўрлик келин менинг маслаҳатларимга амал қилиб, Бенедеттога пул бермай қўйган экан! Бир кун эрталаб у дўқ уриб, кун бўйи йўқ бўлиб кетибди. У нобакорни ўз ўғлидай севиб қолган шўрлик Ассунта қон қақшаб йиғлабди. Кеч кирибди. У мижжа қоқмай болани кутибди. Соат ўн бирда у икки ҳамтовоқ жўрасини эргаштириб келибди. Ассунта ўғини бағрига босмоқчи бўлибди, аммо улар аёлни қўлидан маҳкам тутиб олибди, сўнг бириси: «Қани, келинг, бир қийноққа солиш ўйини қилайлик, ана шунда пулларини қаёқча қўйганини айтиб беради», – дебди. Буни ҳойнаҳой ўша нонкўр, ярамас бола айтган.

Қўшнимиз Василио ҳам шу куни йўқ экан – Бастияга кетган экан, уйила фақат хотини қолган экан. Келиннинг ўйинда бўлган воқеани ундан бўлак ҳеч ким кўрмабди ва эшифтмабди. Иккиси Ассунтани маҳкам тутиб турибди. Бечора аёл бу болалардан бирор жиноий иш чиқиши мумкинлигини тасаввур қилолмай, меҳрибон кўзларини мўлтиратиб, бўлгуси қотилларига тикилиб кулиб тураверибди. Болалардан учинчиси эшик ва деразани маҳкам бекитибида, қай-

тиб ҳалиги иккисининг олдига келибди. Бу қабиҳ тайёр гарликни кўрган Ассунта қичқириб юборибди, оёғидан судраб, ёниб турган ўчоқقا олиб боришибди. Улар энди пул қаерга яширилганини айтиб беради, деб ўйлашган бўлса керак, бироқ Ассунта уларнинг қўлидан қутулишга ҳаракат қилаёттанида кўйлаги повиллаб ёниб кетибди, улар ўзлари хам ёниб кетишидан кўркиб, баҳтсиз келинни ўз ҳолига ташлаб қочишибди. Уст-боши ёниб бораётган Ассунта ташқарига чиқишга ҳаракат қилибди, бироқ эшик қулфланган, дераза қоқиб ташланган экан.

Қўшни аёл дод-фарёд овозини эшитибди. Бу Ассунта бўлиб, ёрдамга чақираёттан экан. Унинг овози борган сари бўғилиб, пасайиб инграшга айланибди. Вахимали ҳодисалар билан ўтган шу кечадан сўнг, эртаси Василионинг хотини уйдан чиқиб, ҳукумат органларига маълум қилган, суд органларининг ходимлари келиб, эшикни синдириб очганирада Ассунта куйиб, жизгинак бўлиб ётган экан, аммо ҳали тирик экан, болалар шкафларни бузиб, пулларни олиб кетишибди. Бенедетто Рольянодан гумдон бўлиб кетди, ўшандан буён мен уни кўрганим, унинг тўғрисида бирор хабар эшитганим йўқ.

Вертуччо сўзини давом эттириб деди:

– Бу қайгули воқеани эшитиб, мен сиз – жаноби олийлари ҳузурига йўл олдим. Сизга дом-дараксиз кетган Бенедетто билан ўтган қаллиғим тўғрисида гапнрнб ўтиришнинг ҳожати йўқ, деб ҳисобладим.

– Бу воқеа тўғрисида ўзингиз қандай фикрласиз? – сўради Монте-Кристо.

– Ўз жиноятим учун Худоннинг ғазабига учрадим, – деди Вертуччо. – Оҳ, бу лаънати Вильфорлар авлоди!

– Мен ҳам шундай деб ўйлайман, – деди Гамгин оҳангда граф.

– Мана энди, – давом этди Вертуччо. – ўшандан бери қадам босмаганим бу уй, ўшанда фавқулодда кириб қолганим бу боғ, мен ўлдирган бу жой мени ҳаяжонга солиб, руҳий азоб берәёттанинг сабаблари сизга маълум бўлган бўлса керак. Очигини айтсам, мана шу ерда оёғим остида, ўз фарзанди учун қазилган қабрда жаноб де Вильфорнинг ўтганига ишонмайман.

– Шундай бўлиши ҳам мумкин, – деди ўрнидан тураётib Монте-Кристо, – қирол прокурори тирикдир балки. Аббат Бузони сизни менга юбориб жуда яхши қилган экан. Сиз менга ҳамма воқеаларни муфассал айтиб бериб яхши қилдингиз, энди сизнинг ҳақингизда мен ёмон фикр айтолмайман. Беўхшов ном берилган Бенедетто нима бўлди? Сиз унинг изига тушмадингизми? Унинг тақдири билан қизиқмадингизми?

– Ҳеч қизиқмадим. Унинг қаердалигини билган тақидирда ҳам, уни кўришга интилмасдим... Ундан худди вабодан қочгандек қочардим. Худога шукурки, ҳеч қачон, ҳеч кимдан унинг дарагини эшилмадим, аминман, у дунёдан ўтган.

– Амин бўлманг, Бертуччо, – деди граф, – ёвуз маҳлуқлар осонлик билан жон бермайди. Ҳудонинг ўзи ҳам ўзининг қасос қурули қилиб олиш учун уларни ўз паноҳида асрайди.

– Асраса асрайверсин, – деди Бертуччо, – мен энди унинг башарасини асло кўрмайин, тангридан тилагим шу. Мана эндиликда, – деди иш бошқарувчи бошини қуий солиб, – жаноби олийлари ҳаммасидан ҳабардор бўлдилар. Осмонда эгамнинг ўзи-ю, ерда сиз, менинг пуштипаноҳимсиз, мен шўрликка тасалли берадиган, юпатадиган бирор гап айтмасмикинлар?

– Бу гапингиз тўғри, мен фақат аббат Бузони айтган гапларини такрорлашим мумкин. Вильфор сизга ва яна бошқа бирорларга қилган ёмонлиги учун қасос жазосига мубтало бўлиши керак, албатта. Бенедеттога келсак, у тирик бўлса, ҳали айтганимдек, тангри қаҳрининг қурули бўлиб хизмат қиласида, сўнгра ўзи ҳам жазога маҳкум этилади. Сиз фақат бир нарсада, яъни гўдакни ўлимдан қутқариб қолдиму, лекин уни онасига олиб бориб бермадим, деб ўзингизга таъна қилишингиз мумкин. Сиз, Бертуччо, мана шу борада гуноҳкорсиз.

– Ҳақ гапни айтдингиз, жаноби олийлари, мен бунда айборман, кўрқоқлик қилдим. Болани ўлимдан қутқарган заҳотим, сиз айтгандек, уни онасига бермоғим керак эди. Аммо бунинг учун баъзи маълумотларни тўплашим, бошқаларнинг эътиборини ўзимга жалб қилишим, эҳтимол сирпаримни очиб беришим керак эди. Мен эса ўлишни иста-

мадим, қаллиғим ҳам мени яшашга мажбур этарди, бунинг устига корсиқаликларнинг қонига сингиб кетган одат голибона, охиригача қасос олиш одати ҳам бу ерда ўз таъсирини ўтказди, қолаверса, мен яшашни, ҳаётни севаман. Ахир, мен акамчалик довюрак эмасман-да.

Бертуччо құллари билан юзини яширди, Монте-Кристо эса унга узок, ўйчан күз тикиб қолди.

Бир сониялик сукунатдан сұнг граф ўз одатига мос бўлмаган ғамгин оҳангда деди:

– Суҳбатимизни маромига етказиш учун, Бертуччо, аббат Бузонидан бир неча бор эшилган қуйидаги сўзларимни эсга олинг: «Ҳар қандай балодан қутулиш учун иккита дори бор – вакту сукут». Энди боғни айланиб чиқмоқчиман. Даҳшатли воқеаларда қатнашган, сиз учун бу ерда оғир туюлаёттани нарсаларнинг ҳаммаси менда ёқимли, хушнуд туйғу ўйғотади ва бу жойнинг қадр-қимматини икки карра ошириб юборади. Бертуччо, шуни англаб олингки, дараҳтлар соя бергани учун азиз, соянинг ўзи эса ширин хаёллар, умидорзулар ўйғотгани учунгина аизидир. Мана мен шу боққа эга бўлиб олдим, мен буни фақат атрофи ўраб олинган бир қароргоҳ, деб ўйлагандим, аммо бу қароргоҳ шартномада кўрсатилмаган, арвоҳлар дайдиб юрадиган боғ бўлиб чиқди. Мен арвоҳларга жуда ҳирс қўйганман, тириклар бир кунда қиласидиган ёвузликларни ўликлар олти минг йилда ҳам қилолтмайдилар: ҳар қалай бу тўғрида ҳеч қачон ҳеч нарса эшилганим йўқ. Бертуччо, энди сиз ўйга қайтинг, тунлари хотиржам ухланг. Мабодо сўнгги соатларда руҳий йўлдошингиз аббат Бузонидек мурувват қилмай қўйса, мени чақиринг, тирик бўлсан бақолик деб атападиган оғир йўлга чиқиш олдидан жонингиз ором опадиган, тасалли берадиган сўзлар топиб айтаман.

Бертуччо иззат-икром билан графга таъзим қилиди-да, бир уҳ тортиб чиқиб кетди.

Монте-Кристо якка ўзи қолди, бир неча қадам ташлади.

– Мана шу ерда, чинор тагида гур бўлиб, унга боланинг тани қўйилган, – деди шивирлаб у, – ана у ерда маҳфий эшик, боққа шу эшикдан киришган, ана бурчакда ётоқхонага чиқадиган хуфия зина. Буларни қўйин дафтаримга ёзиб ўтиришга ҳожат йўқ, чунки ҳаммаси кўз опдимда.

Граф шундай деди-да, боғни яна бир айланиб чиқиб из-вош томонга юрди. Бертучко графни ўйчан ҳолда кўриб, сукут сақлаб, извошчи ёнига ўтириди.

Извош Париж томонга ғизиллаганча кетди.

Шу куниёқ граф Монте-Кристо Елисей майдонидаги қароргоҳига қайтди-да, бутун бунони худди кўп йиллардан бери билган кишидек, айланиб, кўздан кечириб чиқди. У, ҳаммадан олдинда бориб, эшикларни ҳеч адашмай очар, қайси зина қаерга олиб боришини билиб қадам ташларди. Али ҳам у билан бирга эди. Граф хоналарни безаш ёки так-симлаш тўғрисида бир неча фармойиш берди-да, соатига қараб, қулоғини динг қилиб турган нубияликка:

– Соат ўн бир ярим бўлиб қолибди, – деди, – ҳали замон Гайде келиши керак. Француз оқсоchlари огоҳлантирилганими?

Али албан жононига ажратиб қўйилган жойни кўрсатди, бу хуфия жой бўлиб, мабодо эшиги устига гилам осиб қўйилса, бутун бинони айланиб чиқкан киши, унинг орқасида яна бир меҳмонхона ва иккита хона борлигини пайқаб олопмасди. Али қўли билан ўша эшикни кўрсатди-да, чап қўлининг уч бармоғини кўтарди ва бошини шу қўлига қўйиб, кўзини юмди-да, ўзини ухлаганга солди.

– Тушундим, – деди шу усулда гаплашишга одатланиб қолган Монте-Кристо, – жононни учаласи ётоқхонада кутиб турибди демоқчисиз, шундайми?

– Ҳа, шундай, – боши билан имо қилди Али.

– Бека бугун жуда ҳориб келади, – деди давом этиб Монте-Кристо, – дарров ётишни истар, уни ҳеч гапга солмаслик керак, оқсоч-французлар янги бекасини қарши олиб таъзим этишсин-да, дарҳол чиқиб кетишсин, каниз-гречанка француз аёллар билан апоқада бўлмасин, қараб тур.

Али таъзим қилди.

Кўп ўтмай, кимдир дарвозабонни чақирди, дарвоза очилди, бир извош хиёбондан юриб келиб остонаяда тўхтади.

Граф пастта тушди, извошнинг эшикчалари дарров очилди. У бошидан оёғигача зарҳал либосга ўралиб олган ёш қизга қўлини узатди.

Қиз унинг қўлини олиб меҳр билан ўпди-да, бир неча ёқимли сўзлар айтди, граф жиддий табассум билан жавоб

қайтарди, шу пайт унинг сўзлари кекса Гомер асарларида-ги худолар образлариники каби оҳангдор эди.

Сўнг қиз қўлида қизил шам қўтариб кетаётган Али кетидан ўз ётоқхонасига кириб кетди. Бу қиз Италияда Монте-Кристога ҳамроҳ бўлиб юрган ўша гўзал албанка эди. Граф ҳам ўз хонасига кириб кетди.

Тунги соат ўн икки яримда уйнинг барча хоналарида чироқ ўчирилди, энди ҳамма уйқуга кетди, деб фараз қилса бўлар эди.

VIII. ЧЕКСИЗ ҚАРЗ

Эртаси кундузи соат иккига яқин иккита инглиз дулдули қўшилган извош келиб Монте-Кристо дарвозаси олдида тўхтади. Кўк ипак тугмали кўк камзул, зарҳал жиякли оқ нимча, зангори чалвор кийган, эплик бешни уриб қўйган бўлса-да, ўзини қирқ ёшдаги қирчиллама ёигит қилиб кўрсатишга уриниб юрган эркак киши извош дарчасидан бошини чиқариб қаради. Унинг пешанасини батамом қоплаб, кўзларигача осилиб тушган тўсдек қора сочларини кўрган киши бу сочлар ўзиники эканлигига шубҳаланмаслиги мумкин эмасди. Извош эшикларига барон тожининг сурати солинганди. У жиловбардор болага қоровулдан граф Монте-Кристо уйдалигини сўраб келишни буюрди.

Бола қайтгунча уйнинг ташқи кўринишини, боғнинг кўз илғайдиган ерини ва девор орқасида ивирсиб юрган хизматкорларнинг кийимларини диққат билан кўздан кечириб чиқди. Унинг кўзлари кўпроқ ақлдан эмас, қувлиқдан дарак бериб, жовдираб турарди. Нихоятда юпқа лаблари ташқарига эмас, ичкарига қайрилиб кетганди, кенг ва бўртиқ ёноқ суяклари маккорлигидан дарак берар, тор пешанаси, шишиб чиқсан бесунақай гардани, оқсуякларнига ўҳшамаган чўзик қулоқлари ҳар қандай физиономистни, бу зотнинг хулқ-атвори жирканчли бўлса керак, деб ўйлашга мажбур этарди. Аммо унинг ҳашаматли извоши, кўкрагидаги йирик бриллиант орденларнинг узун қизил лентаси содда одамларни ҳайратга соларди.

Жиловбардор бўла қоровулнинг эшигини тақиллатиб сўради:

- Граф Монте-Кристо шу ерда турадими?
- Ҳа, жаноби олийлари шу ерда яшайдилар, – деди қоровул, – бирок...
- У Алига, нима дейин, деб имо қилди.
- Али йўқ деб юбор дегандек имо қилди.
- Хўш?.. – сўради бола.
- Бирок жаноби олийлари қабул қилмайдилар, – деди қоровул.

– Ундей бўлса, мана хўжайиним барон Дангларнинг ташриф карточкаси. Буни граф Монте-Кристога беринг. Менинг хўжайиним Палатага бораётуб графни кўриб ўтай, деб келган эдилар, шундай деб айтинг унга.

– Мен жаноби олийлари билан гаплашиш ҳуқуқидан маҳрумман, – деди қоровул, – топшириғингизни камердинер бажо келтиради.

Жиловбардор бола извош ёнига қайтди.

– Хўш, бор эканми? – сўради Данглар.

Таъна-таъзир еб келган бола хўжайинига қоровулнинг жавобини етказди.

– Ўҳ-ҳў, – деди барон, – уни жаноби олийлари деб атасалар ва у билан фақат камердинер гаплашиш ҳуқуқига эга бўлса, у жуда баобрў зотга ўхшайди, лекин менинг банкам билан алоқа боғлаб, пул қўйган экан, унга пул керак бўлиб қолганда албатта учрашмоғим керак.

Данглар шундай деди-да, ҳаммага эшилтириб, извошчига:

– Депутатлар Палатасига! – деб қичқирди.

Вақтида огоҳлантириб қўйилган Монте-Кристо дераза чий пардаси тирқишлиаридан қараб баронни кўрди ва ажойиб дурбин билан баронга синчиклаб назар ташлаб чиқди.

– Бир қарашдаёқ бу зот, – деди у жирканч оҳангда дурбинини филофига солиб, – мурдор бир маҳлуқ. Япалоқ пешанасидан илоннинг, дўмбоқ калиаси-ю, қийғир бурнидан калхатнинг ўзи!

– Али! – қичқирди граф, сўнг мис қўнғироқни бир урди.

Али кирди. – Бертуччони чақир.

Шу заҳоти Бертуччо кирди.

– Жаноби олийлари, мени чақиртирдингизми? – деди у.

– Ҳа, – деди граф, – дарвозам олдида ҳозир келиб кетган отларни кўрдингизми?

– Күрдим, жаноби олийлари, жуда ажойиб отлар экан.

– Сиздан менга Парижнинг энг яхши отларини сотиб олинг деб талаб қилган эдим-ку, – деди Монте-Кристо, – қандай қилиб яна иккита яхши дулдуп пайдо бўлиб қолди шаҳарда? Нега бу отлар менинг отхонамда эмас?

Графнинг чимирилган қошларини кўриб ва зардали овзини эшигтган Али бошини қутилди.

– Азизим Али, бу ишда сен аспо гуноҳкор эмассан, – деди меҳрибонлик билан араб тилида граф кутилмаганда, – сен инглиз отларини билмайсан-ку.

Алининг чехраси яна очилиб кетди.

– Жаноби олийлари, – деди Бертуччо, – сиз кўрган бу дулдуллар сотилмайди.

Монте-Кристо елкасини қисди.

– Биласизми, жаноб иш бошқарувчи, агар яхши баҳо қўйилса, сотилмайдиган нарса йўқ.

– Жаноби олийлари, у отларни жаноб Данглар ўн оғти минг франк тўлаб олди.

– Ундаи бўлса, сиз ўттиз икки минг бераман денг, у банка хўжайнини, бундай кишилар ўз капиталини икки бара-вар оширадиган саводдан аспо қайтмайди.

– Ҳазиллашаётганингиз йўқми, жаноби олийлари? – сўра-ди Бертуччо.

Монте-Кристо, бу одам менга бундай савол беришга қандай журъат этди дегандек, ажабланиб қараб қўиди.

– Мен бугун кечқурун, – деди у, – мукаллифман, ҳалиги отлар менинг извошимга қўшиб қўйилишини истайман.

Бертуччо таъзим қилди-да, орқасига тисарилди, эшик олдида тўхтаб:

– Жаноби олийлари, соат нечада жўнайдилар, – деди.

– Соат бешда, – жавоб қилди Монте-Кристо.

– Кечиринг мени, жаноби олийлари, ҳозир соат икки бўлиб қолди-ку, – деди мужмал қилиб иш бошқарувчи.

– Биламан соат иккилигини, – деди Монте-Кристо гапни қисқа қилиб.

Сўнг Али томонга ўгирилди:

– Ҳамма отларни хонимга рўпара қилинг, ёққанини қўшдирсинг ўз извошига, сўрагинчи, мен билан бирга ов-

қатланишни истармикин, хұп деса, хұп деса, овқатни унинг хонасига олиб боришин. Бор, камердинерни чақир...

Али кетишидан бир зум ўтмай камердинер кирди.

– Батистен, – деди граф, – менда хизмат қилаётганингизга бир йил бұт қолди, мен хизматкорларимни синамоқ учун бир йил муддат құяман. Сиз синовдан ўтдингиз, менда хизмат қилишга лойиқсиз.

Батистен таъзим қилди.

– Энди фақат бир нарсани билишим керак: мен сизга лойиқманми?

– О, жаноби олийлари, бұлмаса-чи!

– Гапимга охирігача қулоқ солинг, – давом этди граф. – Сиз йилига бир ярим минг франк оласыз, бу ҳар куни ҳаётини таұліка остига құядыган жасур офицернинг маошы, ҳамма ҳавас қиладыған овқат билан таъмин этилгансиз. Сиз хизматкор бұлсангиз-да, нхтиәрингизда усти бошнингизни тайёрлаб турадыған хизматкорингиз бор. Бир ярим минг франк маошдан ташқари, менга кийим-бош олганингизда йилига тахминан бир ярим мингнін ўмарасиз.

– Аспо, жаноби олийлари, аспо қилмайман бундай ишни!

– Мен койинаётганим йүқ, Батистен. Бу унча күп эмас, бирок бу суммадан ошириб юборманғ, мен фақат шуни истайман. Күриб турибсизки, ҳеч ердан бундақа жойни тоғолмайсиз. Мен хизматчиларимни қалтакламайман, ҳақорат қилмайман, улардан ғазабланмайман, ҳамма вакт ҳатоларини кечираман, аммо беларволик ёки паришонлик қылса, кечирмайман. Менинг фармойишларим аниқ ва қисқа. Фармойишларимни тушунмаёттандарини күргандан күра, уларни икки ва ҳатто уч карра тақрорлаш яхши менга. Истаган нарсамни билиб олишга құрбым етадыған даражада бойман, огоҳ бўлингки, жуда қизиқувчанман. Шу важдан, меним ҳақимда, яхшилабми, ёмонлабми гапирганингизни, ҳатти-ҳаракатимни муҳокама қилганингизни, юриш-туришимга назар ташлаб, пойлаб юрганингизни сезиб қолсам, ўша заҳоти ишдан бўшатиласиз. Мен хизматчиларимни фақат бир марта огоҳлантираман. Сиз огоҳлантирилдингиз, бўлди, боринг!

Батистен таъзим қилди-да, эшик томонга бир неча қадам ташлади.

—Дарвоқе, —деди граф, —бир нарсани унугибман. Ҳар йили хизматчиларим номига банкага маңым маблағ құйман. Кимники бұшатиб юборсам, бу пулдан маҳрум бұлади, унинг пүпини мен үлгач, бошқа хизматчилар олади. Менга бир йилдан буён хизмат қиляпсиз, демек, сизге сармоя қойила бошлади. Уни күпайтириш үзингизга боғлиқ.

Бу сүзлар француз тилидан бехабар Алига ҳеч таъсир қылмаган бўлса-да, Батистенга жуда ёқиб тушди. Француз хизматкорларининг психологиясини билган кишига бу та-ажжубландиган ҳол эмас.

—Мен ҳамма ишни сиз истагандек қилиб бажо келтиришга ҳаракат қиласман, —деди Батистен, —боз устига ишни үринлатишда жаноб Алидан ибрат оламан.

—Аспо ундей қилманг, —дели совуқ овоз билан граф. —Яхши фазилатлари билан бирга, унинг кўп камчиликлари ҳам бор: ундан намуна олманг, чунки Али —ўзига хос одам. У маош олмайди, бу хизматкор эмас, менинг құлым, кучугим, агар у ўз бурчини адо этмаса, мен уни ҳайламайман, ўлдираман.

Батистенниг кўзлари олайиб кетди.

—Сиз, афтидан, ишонмаяпсиз шекилли? —сўради Монте-Кристо.

Сўйг ҳозиргина француз тилида Батистенга айтган гапларини Алига арабча тақрорлади.

Али унинг гапини эшлитиб, илжанди, сўнг хўжасининг олдига бориб, бир тиззаси билан чўқди-да, иззат-ҳурмат билан қўлини ўпди.

Буни кўрган Батистен ҳанг-манг бўлиб қолди. Граф, имо билан боравер энди, деди унга. Али хўжаси изидан борди. Улар кабинетга кириб узоқ суҳбат қилишди.

Соат бешда граф уч марта қўнғироқ урди. Биринчиси Алига, иккинчиси Батистенга, учинчиси Бертуччога эди.

Иш бошқарувчи кирди.

—Отларни тайёр қилинг! —деди Монте-Кристо.

—Отлар қўшилган, жаноби олийларига маҳтал! —деди Бертуччо. —Жаноби олийлари билан мен ҳам бораманми?

—Йўқ, фақат извошли, Батистен ва Али боради.

Граф зинага чиқди, Дангар келган извошдаги отлар унинг извошига қўшиғлик турган эди.

Граф отлар ёнидан ўтгаётіб, упарга разм солди.

– Чиндан ҳам ажойиб отлар экан, – деди у, – бир оз ке-чикиб бўлса-да, сотиб олиб яхши қилдингиз.

– Жаноби олийлари – деди Бертуччо, – менга буларни олиш жуда қийин бўлди. Ниҳонтда қимматга тушди бу отлар.

Граф елкасиии қисди.

– Ахир, бундан отларнинг фазилати камайиб қолгани йўқ-ку.

– Жаноби олийлари мамнун экан, – деди Бертуччо, – демак, ҳамма ишни дўндирибмиз-да. Қаёққа буюрадилар?

– Шоссе д’Антен кўчасига, барон Дангарникига. Ҳа, айтмоқчи Бертуччо, – деб илова қилди граф, – менга денгиз бўйидан масалан Нормандиядан, Гавр билан Булонь ўртасидан бир участка керак. Мен, биласизки, танлашда сизнинг шаштингизни ҳеч қайтараётганим йўқ. Сиз оладиган участкада менинг кемам турадиган кичкина гавань, кўрфаз ёки қўлтиқ бўлсин. У кун ва туннинг истаган вақтида кема дарҳол сўзиб чиқадиган бўлмоги керак. Мана шу шартларга жавоб бера оладиган участка тўғрисида ҳамма нотарийслардан справкалар олинг. Маълумотларни тўплаб олганингиздан кейин, бориб кўрасиз, мабодо бирорта участка ёқса ўз номингизга сотиб оласиз. Кема Фекан йўлида бўлса керак, шундайми?

– Биз Марселдан жўнаган кун кечқурун мен унинг денгизга чиққанини кўргандим.

– Яхта-чи?

– Яхта Мартигда турсин, деб фармон берганмиз.

– Жуда соз! Сиз аҳён-аҳёнда иккала капитан билан учрашиб турасиз, тағин ухлаб қолмасин улар зарур вақтда.

– Пароходни нима қилайлик?

– Шалонда турганинми?

– Ҳа.

– Уларга ҳам иккала елканли кемага берилган фармойишни беринг!

– Хўп бўлади.

– Участкани сотиб олиш биланоқ шимол ва жануб томондаги йўлларда ҳар ўн пъеда отлар тайёр қилиб қўйилишини таъмин этинг.

– Ҳаммасини бажо көлтираман жаноби олийлари, хотиржам бўлинг.

Граф мамнун бўлганинни билдириб бошини қимирлатди. иргиб извошга минли, дулдуллар шамолдек елиб, банкир уйи олдида тўхтади.

Дангларга граф Монте-Кристо ташриф буюрганини айтганларида у темир йўл комиссиясининг мажлисида раислик қилаётган эди. Мажлис охирлай деб қолган эди.

Графнинг номини эшишиб, Дангалар ўрнидан турди-да, ҳамкаслариға мурожаат қилди (баъзилари юқори ёки қуий Палатанинг фахрий аъзолари эди):

– Жаноблар, кечиринг мени, мажлисни ташлаб кетишга мажбурман. Римдаги Томсон ва Френч фирмалари граф Монте-Кристо деган бир шахсга чексиз қарз очибди. Ўша фирма уни менга юборибди, ҳозир ана шу номаълум граф ташриф буюрибди ҳузуримга. Мен билан муомалада бўлганинни ҳали-ҳозиргача учратганим йўқ эди. Мен бунга қизиқиб қолдим-да, бугун эрталаб ана шу сохта графни кўриб ўтай деб бордим. Сизга аёнки, мабодо у ҳақиқий граф бўлса бунчалик бой бўлмасди. У жаноблари мени қабул қилмадилар. Бу қилиғи янайам ортиб тушди! Қаранг-а! Жуда олий мансабдор ёки нозанин бундай муомала қипса ўринли бўларди. Елисей майдонидаги қароргоҳи чиндан унинг ўзинники экан, дурустгина уй. Аммо жаноб Монте-Кристо шуни билиб қўйисинки, чексиз қарз, – давом этди Дангалар разилона илжайиб, – шу қарз очилган банк хўжайинининг талабчанинг бойси ҳам мана шунда, жаноблар. Чамамда менга Фириб бериб, довдиратишяпти чоги. Бироқ улар кимга ишлари тушганини билмай, чучварани хом санаб юришибди. Қани, қўрайлик-чи ким кимни бопларкан!

Жаноб барон бу сўзларни зўр кибр-ҳаво билан изхор этди-да, меҳмонларини қолдириб, зар бўёқли оқ меҳмонхонага ўтди. Бу меҳмонхона Шоссе д'Антенда машхур эди. Дангалар графни биринчи дақиқалардаёқ ҳайратда қолдириш ниятида шу хонага олиб киришни буюрди.

Граф кирди-да, Банкирга асл нусха деб сотилган Альбани ва Фатори суратпарининг нусхаларини кўздан кечириб

чиқди. Бу күчирма нусхалар шифтдаги беүшшов, жимжи-
ма, заррин нақыларга аспа мос келмасди.

Дангларнинг қадамини эшишиб, граф орқасига ўгирил-
ди.

Данглар бошини билинар-билинмас қимирлатди-да, имо
билан графни олтин суви юритилган, заргул оқ атлас қоп-
ланган курсига ўтиришни таклиф этди. Граф ўтирди.

– Адашмасам, исм-шарифларн жаноб де Монте-Кристо
бўлса керак?

– Мен ҳам, янглишмасам, – деди жавобан граф, – ўзлари
Фахрий легион кавалери депутатлар Палатасининг аъзоси
жаноб барон Данглар бўлсалар керак?

Монте-Кристо бароннинг ташриф карточкасидаги
ҳамма унвонларни тилга олди.

Данглар масхара қилинаётганини фаҳмлаб лабини тиш-
лади.

– Узр, узр, – деди у, – исм-шарифларини тилга олганда
ҳамма унвонларингизни санаб чиқолмаган бўлсам, буни маъ-
зур тутсинлар, бироқ ўзларига маълумки, биз ҳозир демок-
ратик ҳукумат даврида яшаб турибмиз, мен эса халқ ман-
фаатларини ҳимоя қилувчи вакилларданман.

– Демак, ўзингизни барон деб аташ одатини сақлаб қолиб-
сизу, бошқаларни граф деб аташни унутиб қўйибсизда, –
жавоб қилди Монте-Кристо.

– Бироқ бунга ўзимнинг ҳам унчалик ҳушим йўқ, – деди
илтифотсизлик билан Данглар, – баъзи хизматларимни эъти-
борга олиб барон унвони беришди ва Фахрий легион кава-
лери қилишди, бироқ...

– Бироқ сиз бир вақтлар Монморансе ва Лафайет воз
кечгани сингари, бу унвонлардан воз кечдингизми? Бу жуда
ибратли иш.

– Бутунлайн воз кечганим йўқ, албатта, – эътиroz бил-
дирди ўнғайсизланиб Данглар, – биласизми бу хизматкор-
ларим учун...

– Тўғри, хизматкорларингиз сизни «жаноби опий» деб
аташади. Журналистлар учун «муҳтарам жаноб»сиз, сайлов-
чиларингиз учун эса гражданин. Конституцион тузумда ун-
вонлардаги бу жузъий фарқларнинг бозори жуда чаққон
бўлади. Мен сизни жуда яхши тушуниб турибман.

Данглар тилини тишлаб қолди, бу борада Монте-Кристоға бас кеполмаслигини англады да, сұхбатни ўзига яқин, оддий масалаларга буришга аҳд қилди.

– Граф, – деди у бош эгіб, – мен банкчи Томсон ва Френч хонадонидан хат олдим.

– Жуда соз, барон, рухсат этинг, хизматкорларингиз сизни қандай унвон билан атаб мурожаат қылса, мен ҳам ўша унвон билан атай. Бу янгисини тополмагани учун ҳалиям барон унвонини сақлаб келаётган мамлакатларнинг бемаъни одати. Яна такрор айтаманки, мен учун бу жуда қулай, ўзим ҳам бирөвга ўзимни таништирганда унвонларни айтиб ўнғайсизланиб юрадым, энди бундан қутуламан. Шундай қилиб, сиз хат олдингизми?

– Ҳа, – деди Данглар, – очигини айтсам, уннинг мазмунига ақылм бовар этмаяпти.

– Ҳали шундай денг?

– Шу сабабли сиздан баъзи жойларини аниқлаб олай, деб уйларига борган эдим.

– Марҳамат, сўранг, қупогим сизда.

– Биңдириш хати ёнимда бўлса керак, ҳозир, – деди Данглар чўнтагини тинтиб. – Мана бу ҳужжатда граф Монте-Кристоға менинг банкимда чексиз қарз очилади, деб ёзилган.

– Хўш, барон, шундай ёзилган бўлса, нима бўпти? Бунинг нимаси тушунарли эмас, сизга?

– Ҳаммаси тушунарли, факат манови «чексиз» сўзи бир оз...

– Нима, бу сўзда бирор ноаниқлик борми? Буни инглизлар ёзганини биласиз-ку ўзингиз...

– Гап ундумас, имлосида хато йўқ, аммо бухгалтерия масаласига келганда, бу осон эмас.

– Ҳали, Томсон ва Френч банкчи хонадонлари, сизнинг фикрингизча, унча ишончли банклардан эмасми? – сўради Монте-Кристо. – Оббо, ундей бўлса жуда хижолатга қолмиз-ку, ахир уларнинг банкида бир оз пулим ҳам бор.

– Йўқ, ундей эмас, у хонадонларнинг ишончли эканига шубҳам йўқ, – жавоб қилди бир оз кулгига олиб Данглар, – бироқ «чексиз» сўзи молиявий тилда жуда дудмол ибора...

– Яъни охири йўқ, шунинг учун тушунарли эмасми? – деди Монте-Кристо.

– Ҳа, балли, шуниси бир оз ўйлантириб қўйяпти мени. Ноаниқлик шубҳа туғдиради, сабр қилингани билан бир дошишманд.

– Бундан шу келиб чиқадики, – деди давом этиб Монте-Кристо. – Томсон ва Френч банкирлар хонадони енгилтаклиқ қиляпган бўлса, Дангарлар фирмаси унга тақлид қилишни истамайди.

– Яъни?

– Яъни жаноб Томсон ва жаноб Френч учун сумманинг ҳажми миқдори аҳамиятга эга эмас. Дангарлар жаноблари учун эса сумманинг миқдори чегараланиб қўйилган. Ўзи ҳозиргина айтгани қаби у ақли расо зот.

– Жаноб граф, – деди гердайиб банкир, – ҳали ҳозиргача ҳеч ким менинг кассамдаги пулларимни санаб чиқсан эмас.

– Ундай бўлса, – деди совуқ оҳангда Монте-Кристо, – афтидан, биринчи бўлиб мен санаб чиқарканман да.

– Нечун шундай деб ўйлайсиз?

– Шунинг учунки, аниқлаб беришни талаб қилиш – иккиланишнинг бир тури.

Дангарлар қовоғини солди, бу граф иккинчи марта уни мот қиляпти, тагин ўзи биладиган соҳада-я. У улуғ банкирни маҳз қиляпти, беадаблик кўрсатяпти. Монте-Кристо беадаблик эмас, сиртдан жилмайиб, гўё зўр илтифот изҳор қилаётгандай бўлиб, ўзини солдадил қилиб кўрсатишга уринарди.

– Қисқаси, жаноб, – деди Дангарлар, – менинг гапим шуки, мендан олмоқчи бўлган суммани айтинг, илтимос қиласман.

Бу баҳсада жиндек ҳам бўш келмасликка қарор қилган Монте-Кристо:

– Жаноб, – деди, – ахир менга қанча пул керак бўлишини билмаганим учун ҳам чексиз қарз сўраганман.

Банкир, боплайдиган пайт келди, деб ўйлади-да, такаббурона ҳолатда курсига талтайиб ўтириб опди.

– Дадил айтаверинг керагини, – деди у, – Дангарлар фирмаси нақд сармояси чекланган бўлса-да, энг катта сўровларни, ҳатто миллион бўлса-да... қондиришга қодир, бунга имонингиз комил бўлсин.

– Кечирадилар, қанча дедилар, янгиши эшитмадимми-кин? – деди Монте-Кристо.

– Миллион бўлсаям, дедим, – тақрорлади Данглар аҳмо-
кона кеккайиб.

– Нима бўларди миллионингиз менга? – деди граф. – Тав-
ба! Менга бир миллионгина етарли бўлганда, шу арзимай-
диган пул учун қарз сўраб юармидим? Миллион эмиш! Бу-
нақа миллионни мен ҳамиша ҳамёнимда ёки сафар қути-
чамда олиб юраман.

Монте-Кристо шундай деди-да, ташриф карточкиси ту-
радиган кичкина дафтарчасидан ҳар қайсиниси беш юз
минг франкли иккита олтин заём олиб кўрсатди.

Данглар сингари шахсларнинг жигига тегиш камлик
қилади, бундайларни шундай боплаш керакки, худди бо-
шига гурзи урилгандай бўлсин. Монте-Кристо худди шун-
дай қилди, гурзи дарров таъсир этди: банкир гандираклаб
қолди, боши айланди, у кўзларининг пахтаси чиқиб Монте-
Кристога тикилди.

– Менга қаранг, – деди Монте-Кристо, – чамамда сиз Том-
сон ва Френч банкирлар хонадонига ишонмаяпсиз, иқор
бўла қолинг, ишонмаяпсиз. Мен буни илгариёқ фаҳмлаган
эдим ва бу борадаги ишлар билан унча таниш бўлмасам-да,
баъзи эҳтиёт чораларини кўриб қўйган эдим. Мана, менда
сизнинг адресингизга юборилган билдириш хатига ўхса-
ган яна иккита хат бор, биттаси венгер Арштейн ва Эско-
лес банкирлар хонадонидан барон Ротшильдга, биттаси
Лондондаги Беринг банкир хонадонидан жаноб Лаффит-
га. Бир оғиз сўзингиз билан сизни ташвишлардан халос
этишим ва мана шу банклардан бирига мурожаат қилишим
мумкин.

Масала шубилан ҳал бўлди-кўйди: Данглар мағлубиятта уч-
ради. У сезилар-сезилмас ваҳимада граф жирканиб узатган
Лондон билдириш хатларини очди, имзоларнинг ҳақиқийли-
гини дикқат билан текшириб чиқди. Монте-Кристо банкир-
нинг ўзини йўқотиб қўйганини кўриб турмагандা, бу текши-
ришни ўзи учун ҳақорат деб ҳисоблаган бўлур эди.

Данглар рўпарасида ўтирган кишида ўз инъикосини топ-
ган олтиннинг қудрати олдида таъзим қигимоқчи бўлгандек
ўрнидан турди-да:

– Қойил, – деди, – бу учала имзонинг қиммати кўпдан-
кўп миллионга тенг учта чегарасиз қарзга ҳужжат. Кечи-

ринг мени, граф, шубҳам қолмади энди, аммо ҳамон ҳайратда қоляпман.

– Асло, – деди граф мүмкін қадар илтифотли оқангда, – сиздек банк хұжайинини бунақа суммалар билан ҳайратда қолдириб бўлармиди? Демак, ишимиз маромига етди, сиз менга бир оз пул юбора оласизми?

– Бажону дил, граф, қанча юборай?

– Энди, битимга келган эканмиз, – деди Монте-Кристо, – шундайми барон, келишдикми энди?

Данглар «ҳа» дегандек бошини қимирлатди.

– Энди шубҳаланмай қўйдингизми? – яна сўради Монте-Кристо.

– Асло, граф, асло! – хитоб қилди банкир, – мен ҳеч вақт шубҳа қилганим йўқ.

– Ҳа, сиз фақат далиллар олмоқчи бўлдингиз, тўғри. Хуллас, – такрорлади граф, – бир битимга келган эканмиз, эндиликда ҳеч қандай шубҳа қолмаган экан, келинг, биринчи йил учун умумий суммани белгилаб қўяйлик, яъни олти миллион.

– Олти миллион? Жуда соз! – деди оғир нафас олиб Данглар.

– Мабодо менга бундан кўпроқ пул керак бўлиб қолса, – деди менсимай Монте-Кристо, – кўпроқ белгилармиз, бироқ Францияда бир йилдан ортиқ турмоқчи эмасман, шу бир йил мобайнида бу рақамдан кўп пул олмасман... кейин кўрармиз бу ёғини... Биринчи марта, эртага менга беш юз минг франк юборишингизни илтимос қиласман, туш пайтигача уйда бўламан. Мабодо ўзим бўлмасам, тилхатни ишбошқарувчимга қолдириб кетаман.

– Пулни эрталаб соат ўнда олиб бориб беришади сизга, граф, – жавоб қилди Данглар. – Пулнинг қанақасини истайсиз, олтинми, қофоз пулми ёки кумушми?

– Ярми олтин, ярми қофоз пул бўлсин.

Шундай деди-да граф ўрнидан турди.

– Очигини айтсам, граф, – деди Данглар, – мен ўзимни Европадаги ҳамма бойликлардан хабардор, билағон деб юрадим, бироқ сизнинг улкан бойлигингиздан мутлақо бехабар эканман, бу бойликни яқинда ортирган бўлсалар керак?

– Үндай эмас, жаноб, – эътиroz билдирил Монте-Кристо, – эскидан қолган бойлик, бу оилавий жамғарма бўлиб, тегиш тақиқланиб қўйилган, бора-бора миқдори кўпайиб, капитал уч баробар ошиб кетган, васиятчи белгилаган муддат бундан атиги бир неча йил илгари тугади мен бундан яқиндагина фойдалана бошладим. Васиятчини сиз билмаслигингиз табиий бир ҳол, айтмоқчи, сиз у билан яқин орада танишиб оласиз. Шу пайт граф бир вақтлар Франц д'Эпиненинг кайфини учирив юборган хилда илжайиб қўйди.

– Бу дидингиз ва ниятларингиз билан, – деди Данглар, – пойтахтимиз бекиёс зеби зиёнатларга эга бўлиб олиб, биз бояқиш миллионерларни соянгизда қолдириб кетасиз. Бироқ сиз, чамамда, санъат мухлиси бўлсангиз керак (буни меникига қадам ранжида қилганларидан, уйимдаги суратларни диққат билан кўздан кечирганингизда фаҳмлаган эдим), рухсат этинг, галереймни кўрсатай жанобларига, ҳаммаси машҳур рассомларининг қадимий асл нусхалари, янгиларини хуш кўрмайман.

– Жуда ҳақ гапни айтяпсиз, уларнинг ҳаммасида битта катта камчилик бор: улар ҳали эскиришга ултургани йўқ.

– Мен сизга Торвальдсеннинг, Бартолони ва Канованинг бир неча ҳайкалларини кўрсатаман, ҳаммаси чет эл ҳайкалтарошлари. Мен Француз мастерларининг мухлиси эмаслигимни шуларданоқ билиб тургандирсиз.

– Сиз Француз мастерларига адопатсизлик қилибсиз-да, ахир улар ватандош-ку сизга.

– Яқинроқ таниш бўлиб олгач, бу гапларга ўтамиш, бугун мен сизни, агар рухсат этсалар, фақат баронесса Данглар билан таништираман, шошилаётганим учун узр сўрайман, аммо сиз каби мижоз оипа аъзосидай бўлиб қолади бизда.

Монте-Кристо банкирнинг хушомадомуз таклифини қабул қилганини билдириб, таъзим этди.

Данглар қўнгироқ чалди, башанг кийинглан қарол кирди.

– Баронесса ўз хонасидами? – сўради Данглар.

– Ҳа, жаноб барон.

– Якка ўзими?

– Йўқ, меҳмонлар бор.

– Граф, мәхмөнлар ҳузурида таништирсам айбга буюрмаслар? Исл-шарифингизни махфий тутмоқчи эмасмисиз?

– Йўқ, барон, – деди илжайиб Монте-Кристо, – бундай қилишга ҳаққим йўқ.

– Баронесса олдидағи мәхмөн ким ўзи? Жаноб Дебрэми? – сўради соддадиллик билан Данглар. Барон оиласи ҳаётидаги сирлардан хабардор Монте-Кристо ичидан кулиб қўйди.

– Шундай, жаноб барон.

Данглар бошини қимирилатиб қўйди. Сўнг Монте-Кристога мурожаат қилди:

– Жаноб Люсьен Дебрэ, – деди у, – бизнинг кўпдан буён қадрдан дўстимиз, ички ишлар министрининг шахсий секретари, хотиним масаласига келсак, нотенг никоҳга рози бўлиб менга эрга чиқди, чунки у жуда қадимги қавмлардан, қизлиқдаги фамилияси де Сервъер, биринчи никоҳи бўйича маркиза де Наргон.

– Мен баронесса Данглар билан ҳали танишишга муяс-сар бўлганимча йўқ, аммо жаноб Люсьен Дебрэни учратган эдим.

– Шундайми? – деди Данглар, – қаерда?

– Жаноб де Морсерникида.

– Сиз виконт билан танишмисиз?

– У қиши билан Римда, карнавал вақтида кўришган эдик.

– Э, ҳа, – деди Данглар, – қандайдир қарокчилар ва бос-қинчилар билан аллақандай горда бўлган фавқуподда ҳодисалар тўғрисида баъзи гапларни эшиштан эдим. Жаноб де Морсер фавқуподда бир ҳолда қутулиб чиқкан экан. У Италиядан қайтганда хотиним ва қизимга бу воқеани ҳикоя қилиб берган.

– Баронесса марҳамат қилишларини сўраяпти, – деди қарол.

– Мен олдинда йўл кўрсатиб борай, – деди таъзим қилиб Данглар.

– Мен кетингиздан боравераман, – жавоб қилди Монте-Кристо.

IX. БИР ЖУФТ АРГУМОҚ

Барон графни эргаштириб хунук, дағал усулда, дидсизлик билан нақшланган узун даҳлиздан ўтди-да, Данглар хонимнинг меҳмонхонасига келди, саккиз бурчакли бу кичкина хонанинг деворлари пушти ранг атлас билан қопланган ва деразаларига ҳинд докасидан ясалган пардалар осилган, қадимги замоннинг кимхоб жилдли зархал қурсилари кўйилган. Эшик тепасига Буше услубидаги чўпонлар сурати солинган, медальон шаклидаги икки гўзал пастель бошқа жиҳозларга жуда мос тушган ва бутун хонада ягона ҳисобланган бу хонага кўрк бағишлаган, хайриятки, бу хона Данглар ва унинг Империяда машҳур архитектори тузиб чиққан умумий план кирмай қолган, бу хонанинг зеб-зийнати, ҳашами билан баронесса билан Люсьен Дебрэ шуғулланаарди. Эскилик мухлиси (уни Директория вақтида шундай деб аташган) Дангларнинг бу олифта хонага хуши йўқлигининг боиси ҳам шунда эди. Очиги, Дангларни фақат бирор сабаб бўлса, яъни у битта-яримтани олиб келсагина, бу хонада қабул қилишарди. У олиб келган меҳмоннинг ташқи кўриниши баронессага ёқиши-ёқмаслигига қараб, уни ё илтифот билан, ёхуд илтифотсиз қабул қилишарди.

Ёши ўттиз оптика бориб қолса-да, ҳалиям гўзапликда оғизларда достон бўла оладиган Данглар хоним санъатнинг кичкина мўъжизаси маркетри рояли олдида. Люсьен Дебрэ эса иш столи олдида альбом варақлаб ўтиради.

Граф келмасиданоқ Люсьен уни баронессага муфассал таърифлаб берган эди. Альберникидаги нонушта вақтида Монте-Кристо меҳмонлар орасида катта таассурот қолдиргани китобхонга маълум. Умуман Дебрэни бирор нарсада ҳайратда қолдириш жуда қийин, бироқ шунга қарамай, ўшандаги таассурот ҳануз унинг ёдидан кўтарилгани йўқ эди, бу боронессага қилган таъриф-тавсифида сезилиб турарди. Морсернинг илгариги ҳикояси ва Люсьендан эшилган сўнгги тафсилоти Данглар хонимнинг бу меҳмонга бўлган қизиқишини жуда ошириб юборган эди. Рояль ҳам, альбом ҳам иккисига юрагидаги ҳаяжонни сездирмасликка хизмат қилиши керак эди. Шу маҳалгача бирор марта Дангларни хушнуд кутиб олмаган баронесса бу

гал уни табассум билан қарши олди. Графнинг саломига эса тантанавор равища таннозлик билан таъзим бажо этди баронесса.

Люсьен эса граф билан яқинда танишган киши сифатида салом-алик қилди, Данглар билан эса дўстона сўраши.

– Баронесса, – деди Данглар, – Римдаги мухбирларим зўр бериб тавсия этган граф Монте-Кристони таниширишга руҳсат этинг. Мен шахсан фақат бир нарсани илова қилишим мумкин, лекин бу бир зумда тўзал ойимчаларимизни мафтун этиб қўйиши мумкин. Граф Парижга бир йил ўйнаб-кулгани, шу давр ичидаги олти миллионни сарф этгани келибди. Бу бир неча баллар деган гап, тушки ва кечки зиёфатларда роса хузур қиласиз, граф бу борада бизни унтиб қўймас, деб умид қиласан, бизнинг ўйимизда бирор кичик тантана қилингудек бўлса, биз ҳам графни албатта таклиф этамиз.

Бу гаплардан соҳта хушомадгўйликнинг ҳиди келиб турарди, аммо Парижда бир йил туриб, бутун бир князъ мулкини сарф қилмоқчи бўлган зотлар жуда камдан-кам учрайди, шу сабабдан Данглар хоним графга анча қизиқиб, сукланиб тикилди ва сўз қотди:

– Граф, бу ерга сиз...

– Кеча эрталаб келдим, баронесса.

– Одатингизга кўра опис бир ўлқадан келгандирсиз, тўғрими, буни эшитгандим.

– Бу гал фақат Кадиксдан.

– Йилнинг энг ёмон вақтида ташриф буюрибсиз. Ёзда Париж жуда зерикарли бўлиб кетади: на бал, на кўнгил очиш кечалари, на байрам бўлади. Италия операси Лондонга кетди, француз операси ҳар ёқларда дайдиб юрибди, француз театри эса, ўзингизга маълум, йўқ бўлиб кетди. Хурсандчилик учун бизда фақат бир нарса: Сарс Майдони билан Саторида бўладиган пойга қолди, холос. Граф, сизнинг отларингиз пойгада қатнашадими?

– Француз урф-одатларидан менга зарур сабоқлар берадиган бирорта зотни учратишга мұяссар бўлсам, – деди Монте-Кристо. – Парижда нима қабул этилган бўлса, ҳам масини бажо келтираман.

– Сиз отларга жуда ишқибозсиз шекилли?

– Умримнинг ярмини шарқда ўтказдим, баронесса, шарқ халқлари эса дунёда фақат икки нарсани қадрлашади: отларнинг садоқатини-ю, хотинларнинг гўзаллигини.

– Илтифот юзасидан, хотинларни олдин айтишингиз позим.

– Мана кўрдингизми, баронесса, француз одатларини ўргатиб қўядиган бирорта мураббий керак менга деганим ҳақ бўлиб чиқди.

Шу пайт баронесса Дангларнинг канизи кирди-да, бекаси ёнига келиб, қулогига нималарнидир шиварлади.

Данглар беканинг қути ўчди.

– Йўғ-э!

– Бу, бекам, ҳақиқатнинг худди ўзи, – эътиroz билдирид каниз.

Данглар хоним эрига қаради.

– Наҳотки бу тўғри бўлса?

– Нима гап ўзи? – сўради афтидан ташвишга тушган Данглар.

– Каниз айтган гап...

– У нима деди сизга?

– Извошчим отларни извошга қўшиш учун отхонага бора, у ерда отлардан нишон ҳам йўқ эмиш. Нима гап ўзи, айтинг-чи?

– Бекам, – деди Данглар, – қулоқ солинг менга.

– Қулогим сизда, жаноб, қани, нима дер экансиз? Бу мени жуда қизиқтиради. мен эса ҳамма гапни бир чеккадан айтиб берай, хулосасини мана шу ерда ўтирган жанобларга ҳавола қиламиш. Жаноблар, – давом этди баронесса, – барон Дангларнинг оғилхонада ўнта оти бор, булардан иккита дупдули меники, бу иккаласидан зўр от Парижда топилмайди. Сиз, Дебрэ, менинг тўриқларимни яхши биласиз. Ана ўша икки дупдулимни Бильфор хоним эртага Булон ўрмонида сайр қилиш учун сўраган эди ва мен унга хўл деб ваъда берган эдим, шундай нозик пайтда отлар гумдон бўгти! Жаноб Данглар, афтидан, бир неча минг франк бойлик орттириб олиш учун отларимни сотиб юборган кўринади. Э, парвардигор, бунча жирканч бўлади-а, бу савдо-гарлар.

– Бекам, – жавоб қилди Данглар, – отларингиз жуда ўйноқи, ўта чолқыр, әндигина түрт ёшга кирған отлар эди, мен ҳамма вакт сиздан хавотирланиб юрадим.

– Ахир, – деди баронесса, – бир ойдан буён Парижнинг энг моҳир извошчиси менга хизмат қилаётганидан хабардорсиз-ку, ёки униям отларга қўшиб сотиб юбордингизми?

– Азизим, мен иложи борича, булардан яхши от бераман сизга, бироқ улар мени хавотирга солмайдиган ювош отлар бўлади.

Баронесса нафрат билан елкасини қисди.

Данглар, хотинининг ғазаб тўла ишорасини гўё сезмагандек, Монте-Кристога юзланди.

– Граф, сиз билан илгарироқ танишиб олмаганимдан афсусланяпман. – деди у, – сиз ҳозир жойлашиб олиш билан бандсиз, шундайми?

– Шундай, – деди граф.

– Бурунроқ танишганимда сизга сотардим. Буни қаранг-а, мен уларни жуда арzon сотдим. Аммо шундай бўлса-да, улардан қутулганимга минг бор шукур қилдим. Бундай отларни фақат ёшларга чиқарган, улар кўрқмайди бунақасидан.

– Мен сиздан жуда миннатдорман, – деди эътиroz билдириб граф, – мен бугун бир жуфт дурусттина от сотиб олдим. Унча қиммат эмас. Жаноб Дебрэ, сиз ҳам ишқибозлардан бўлсангиз керак. Мана, отлар шу ерда, бир қаранг-чи.

Дебрэ дераза томонга юрганда Данглар хотинининг олдига борди-да, шивирлади:

– Биласизми, бу қўш отга ҳеч ақлга сифмайдиган пул тўлашди. Пулни бу каби осмонга совурадиган ким экан, билмадим, у бугун ишбоқарувчини юборган эди, мен ўн олти минг франк фойда қилдим, ғазабланманг, сизга тўрт мингини, Женига икки мингини ҳадя қиласман.

Данглар хоним эрига дарғазаб кўз ташлади.

– Ё тавба! – хитоб қилди Дебрэ.

– Нима гап? – сўради баронесса.

– Йўқ, йўқ адашмайман, мана сизнинг отларингиз, улар графикнинг извошига қўшиб қўйилибди.

– Менинг тулпорларим-а! – хитоб қилди Данглар хоним ва дераза томон юурди.

– Ростданам менинг түлпөрларим, – деди у.

Дангалар ҳанг-манг бўлиб қолди.

– Наҳотки! – деди ясама таажжуб билан Монте-Кристо.

– Ё тавба! Бу қандай гап! – пингиллади банкир.

Баронесса шивирлаб Дебрэга иккى оғиз сўз айтган эди, у Монте-Кристо олдига келди.

– Баронесса бу отларни эри қанчага сотганини сўраяпти.

– Очигини айтсан, билмайман, – деди граф, – буларни ишбошқарувчим топиб келди... адашмасам, ўттиз минг франкка тушди шекилли.

Дебрэ графнинг жавобини бориб баронессага секин айтди.

Дангаларнинг рангида қон қолмаган эди, граф ачингандай бўлди унга.

– Мана кўрдингизми, – деди граф унга, – хотин зоти мана шунақа ношукур бўлади. Сиз шунча жонкуярлик қиласиз, у пинагини бузмайди. Буни ношукурлик дейиш кам, бу тентаклик. Иложимиз қанча? Ҳамма хавфли нарсалар жозибали бўлади. Мухтарам барон, яхшиси, уларни ўз ихтиёрига қўйиб бериш керак, истаганини қилсин, мабодо калласи деворга тақ этиб урилса ўзидан кўрсин.

Дангалар ҳеч нима демади, у ҳадемай балога қолишини фаҳмлаган эди, баронессанинг қошлари чимирилиб, ғазаб ўтида ёниб боряпти. Галва яқинлашаётганини сезган Дебрэ ишини баҳона қилиб, жуфтакни уриб қолди. Монте-Кристо мавқеига путур етказмаслик учун Дангалар хонимга таъзим қилди-да, баронни хотинининг ғазабига дуч қилиб, жўнаб қолди.

– Жуда соз бўлди? – деб ўйлади кетаётib Монте-Кристо. – Мен нимани истаган бўлсан, ҳаммаси рўёбга чиқди, энди онлада тотувликни тиклаш ва бир йўла Эрининг ҳам, хотинининг ҳам дилини забт этиш менинг ихтиёrimda. Ишим жуда ўнгидан келди! Бироқ мени мадмуазель Жени Дангалар билан таништирмадилар, мен у жононнинг жамолига муштоқ эдим. Ҳечқиси йўқ, – давом этди граф ўзига хос тусда илжайиб, – Париждамиз-ку, ҳали вақт бор... У биздан қочиб қаёққа борарди!..».

Граф шу фикрларни дилидан ўтказди-да, извошга ўтириб уйинга жўнади.

Икки соатдан сўнг Данлар хоним граф Монте-Кристо-дан ажойиб бир хат олди. У хатида, Париждаги ҳаётининг биринчи кунида гўзал хонимни хафа қилишни асло истама-яжагини айтган ва баронессадан отларни қайтиб олишини илтимос қилган эди.

Отлар кундузи қандай бўлса, худди шундай ясатилган эди, фақат қулоқларидағи безакларига биттадан олмос та-қиб қўйилганди.

Данлар ҳам хат олди. Граф ундан баронессага милли-онернинг илтимосини қондиришга рухсат этишни ва унинг шарқ одатига амал қилиб, отларни қайтариб юборгани учун афв этишни илтимос қилган эди.

Кечқурун граф Алини эргаштириб Отейлга кетди.

Эртаси, кундуз соат учларда граф Алини кабинетига ча-қнрди.

— Али, — деди граф, — сен менга бир неча бор лассо ирги-тишга жўда моҳирман деб мақтанган эдинг.

Али бошини иргитиб, гердайиб қўйди.

— Жуда соз!.. Демак, лассо билан буқани тутиб олиш қўпингдан келади, тўғрими?

Али яна бошини иргитди.

— Йўлбарсни-чи?

Али бошини қимирлатди.

— Арслонниям-а?

Али лассо иргитган кишини ва сиртмоққа тушиб бўки-раётган ҳайвоннинг ҳаракатларини қилиб кўрсатди.

— Тушундим, — деди Монте-Кристо, — арслон овлаган экан-сан.

Али гердайиб бош иргатди.

— Асов отларни тўхтата оласанми?

Али жилмайиб қўйди.

— Ундей бўлса қулоқ сол, — деди Монте-Кристо, — бир оздан сўнг кеча мен миниб юрган учқур отлар қўшиқлик извош бизнинг ёнимиздан ўқдай учиб ўтади. Сен янчидан ташлашига ҳам қарамай ўша извошни дарвозам олдида тўхта-тасан.

Али кўчага чиқди-да, дарвоза олдидан кўчанинг нариги томонига тикка чизик тортиди, сўнг қайтиб уйга кирди ва уни кузатиб турган графга чизикни кўрсатди.

Граф Алиниң елкасига аста қоқиб қўйди. У Алидан миннатдор бўлганида шундай қиларди. Шундан сўнг Али яна ташқарига чиқди-да, бурчакдаги тумбага ўтириб, тамаки трубкасини торта бошлади, Монте-Кристо хотиржам бўлиб ўз хонасига кириб кетди.

Аммо соат бешга яқин, извош келишини кутаётган пайтда графнинг хатти-ҳаракатида сабрсизлик, бетоқатлик аломатлари кўрина бошлади. У деразаси кўчага қараган уйнинг у бошидан-бу бошига юрар, гоҳ-гоҳ қулокўларини динг қилиб, кўчага кўз тикар, Али эса кўчада трубкасидан тутун бурқиратиб ўтиради, унинг бутун ўй-хаёли фақат шу тамаки тортишга қаратилгандек туяларди.

Тўсадан ғиддиракларнинг тарақлаши эшигиди, у яшиндай яқинлашиб, зум ўтмай извош кўринди, извошчи гижинглаб келаётган учқур отларни зўр бериб тўхтатишга ҳаракат қиларди.

Извошда ёш жувон билан етти ёшларга бориб қолган бола ўтиради. Иккиси бир-бирининг пинжига кириб кетган, ваҳимага тушиб, қичқириш у ёқда турсин, тили калимага ҳам келмай қолган эди. Извош гумбурлаб келяпти, агар фалокат босиб, ғиддирак тошга тегиб кетса ёки дарахтга урилса борми, извош чилпарчин бўлиб кетиши ҳеч гап эмас. У тош йўлнинг ўртасидан борар, ҳар томондан ваҳимага тушгандарнинг қичқириқлари эшитиларди.

Али трубкасини бир чеккага кўйди-да, чўнтағидан лассони олиб улоқтирди ва чап томондаги отнинг олдинги оёқларига уч сиртмоқ солиб тортиди, от уни бир неча қадам судраб борди, сўнг гурс этиб йиқилди-ю, извошнинг шотисини синдириб юборди, тик турган от эса юролмай тўхтаб қолди. Извошчи бундан фойдаланиб, ўзини ерга отди, Али эса отнинг бурни парракларини темирдай бармоқлари билан қаттиқ сиқди, от оғриққа чидамай кишинаб шериги ёнига гурсиплаб йиқилди.

Буларнинг ҳаммаси кўз очиб юмгунча содир бўлди

Аммо шу озгина вақт ичida бу воқеаларни кузатиб турган киши бир неча хизматчилари билан югуриб чиқсан эди. Извошчи файтоннинг эшигини очиши ҳамоно у бир қўли билан ёстиқни маҳкам тутиб турган, иккинчи қўли билан хушидан кетиб қолган ўғлини бағрига босиб олган хотин-

ни кўтариб меҳмонхонасига олиб кирди-да, диванга ётқизиб кўйди.

– Энди кўрқмасангиз ҳам бўлади, бекам, – деди Монте-Кристо, – қутқарилдингиз.

Аёл ўзига келиб, жавоб ўрнига кўзи билан ўғлини кўрсатди. Бола ҳамон беҳуш эди.

– Бекам, билиб турибман, – деди граф болани кўздан кечириб, – бироқ хотиржам бўлинг, болага ҳеч гап бўлгани йўқ, қўрқибди холос.

– Худо ҳаққи, – деди она, – ростми ёки мени юпатиш учун шундай деяпсизми? Уни қаранг, рангида қон қолмабди-ку! Кўзичофим! Эдуар! Кўзингни оч, дўмбогим! Дарҳол доктор чақиринг, ўғилчамни қутқариб қолса бас, ҳеч нарсамни аямайман.

Монте-Кристо хонимни тинчтишига уриниб қўли билан имо қилди, сўнг бир яшикни очди-да, аъло нав биллур идишдаги қип-қизил суюқликдан боланинг лабига томизди.

Ранги девор бўлиб ётган бола дарров қўзини очди.

Буни кўрган она ўзида йўқ қувониб кетди.

– Бу қаер ўзи, ахир айтинг? – хитоб қилди у. – Бу фалокатдан мени қутқазган ва баҳтиёр этган ким? Мени миннатдор қилган ким?

– Сизни фалокатдан ҳалос эта олгани учун ўзини баҳтиёр ҳисоблаган кишининг уйидасиз, бекам, – жавоб қилди Монте-Кристо.

– Ҳавас қилмай ўлай мен! – деди аёл. – Бутун Париж Данлар хонимнинг ажойиб тулпорларини мақтагани мақтаган, мен ҳам эсимни еб, бир сайд қилай деб чиқувдим.

– Ия? – деди хитоб билан граф гўё таажжулангандай. – Ҳали булар баронессанинг отларими?

– Ҳа, баронессанинг отлари, сиз уни танийсизми?

– Данлар хонимними?.. Ҳа, танийман у кишини, энди яна беҳад хурсандман, сизни бу фалокатдан қутқарганимдан, чунки баҳтсизлик юз берганда сиз айни менинг бўйнимга қўяр эдингиз, бу отларни кеча мен барондан сотиб олган эдим, бироқ баронесса жуда қаттиқ хафа бўлди, шундан кейин кечанинг ўзидаёқ мендан қабул қилишларини илтимос қилиб қайтариб юборгандим.

- Эрмина роса мақтаган граф Монте-Кристо сизми ҳали?
- Мен, бека, - деди граф.
- Мен Элоиза де Вильформан.

Граф гүё тамом нотаниш кишининг номини эшитает-гандек таъзим қилди.

- Жаноб де Вильфор сизга беҳад миннатдорчилик билдиради буни эшитиб! - деди Элоиза. - Ахир сиз иккимизни ҳам бир ўлимдан ҳалос этдингиз, сиз унинг ҳам хотинини, ҳам ўғлини қутқариб қолдингиз. Агар жасур қаролингиз бўлмаганда иккимиз ҳалок бўлардик.

- Векам сиз йўлиққан бу даҳшатли хавф мени ҳам анча ваҳимага солди.

- Ўша фидокор кишини мукофотлашга рухсат берарсиз?

- Ундай қилманг, - жавоб қилди Монте-Кристо, - мақтаб, мукофот бериб, менинг Алимни йўлдан оздирив қўйманг, ўтинаман. Уни бунаقا нарсаларга ўргатишни истамайман, Али менинг қулум, у сизни қутқариб менга хизмат қилди, менга хизмат қилиш эса унинг бурчи.

- Ахир у ўз ҳаётини хавфга солди-ку, - деди эътиroz билдириб Вильфор хоним.

- Унинг ҳаётини мен сақлаб қолганман, - жавоб қилди Монте-Кристо, - демак, ҳаётига мен хўжайинман.

Вильфор бека жим бўлиб қолди, эҳтимол, у нега бу одам биринчи қараашдаёқ кишиларда жуда кучли таассурот қолдиаркан, деб ўйлаяпкандир.

Ана шу қисқа сукунат пайтида граф онаси тинмай чўлпиллатиб ўпаётган болани кўздан кечириб чиқди. Бола кичкина, нозик, бадани малла соч болаларники сингари оппоқ, сочи, аксинча қалин сочи қоп-қора бўлиб, дўнг пешанасини қоплаб, юзи ва елкасига осилиб тушган эди, кўзларида айёрлик ва ғазаб аломатлари кўриниб турарди, оғзи катта, юпқа лаблари сал қизарган. Бу саккиз ёшли боланинг чехрасига разм соглан киши ўн икки ёш бериши мумкин. Бола ҳушига келибоқ онасининг қучоғидан бир силтаниб чиқди-да, ҳали граф дори олган яшик олдига югуриб борди, сўнг ҳеч кимдан сўрамай шишаларни оча бошлади.

- Тегма унга, азизим, - деди шошиб граф, - бу суюқ дориларнинг айримларини ичиш у ёқда турсин, ҳидлаш ҳам жуда хавфли.

Вильфор хоним күркіб кетди ва ўғлини құлдан тортиб бағрига олди, сұнг күнгли тинчигач, яшикка ялт этиб қаради, граф буни күриб қолди.

Шу пайт Али кирди.

Де Вильфор хоним меҳрибонлик, миннатдорлик билан Алига қаради ва боласини янада қаттиқроқ бағрига босди.

– Эдуар, – деди хоним, – мана бу ҳурматта сазовор хизматчини күриб қўй, ўғлим, бу жуда жасоратли одам экан, ўз жонидан кечиб қутурған отпаримизга ўзиниташлаб, уларни тұхтатди, бизни ҳалокатдан қутқариб қолди. Раҳмат айтунга. Агар у бўлмаганды, эҳтимол, тирик қолмасдик.

Бола лабинни чўччайтириб тумшайди-да, жирканиб орқасини ўтириди.

– Жудаям бадбуруш экан! – деди у.

Граф, бола худди унинг ўйлаганини қилгандек, илжайиб қўйди. Де Вильфор хоним эса ўғлини бир оз койиб қўйди.

– Кўрдингми, – деди граф Алига араб типида, – хоним боласидан иккисини ўлимдан ҳолос эттанинг учун сенга раҳмат айтишни сўрайапти. Бола эса сени жуда бадбуруш экан деяпти.

Али оқил чеҳрасини ўгириб болага тикилди. Аммо арабнинг күнгли сиёҳ бўлганини Монте-Кристо фаҳмлаб турган эди.

– Граф, – деди де Вильфор хоним ўрнидан туралтиб, – сиз бу уйда кўпдан бери турасизми?

– Йўқ, бека, – деди граф, – бу ерга аҳён-аҳёнда келиб тураман. Елисей майдонида, ўттизинчи уйда тураман. Чамамда, сиз энди ўзингизга келдингиз, кетмоқчи бўлиб турибсиз шекилли. Ўша отлар менинг извошимга қўшилсин, деб фармойиш бердим, Али – мана шу бадбуруш, – деди болага қараб илжайиб граф, – сизларни олиб бориб қўяди, сизнинг извошчингиз эса файтонни ремонтига қараб туради. Ремонт тугаган замон менинг отларимдан бир жуфтини қўшиб, Данглар хонимга олиб бориб беришади.

– Мен бу отларда кетишга энди күнглим чопмаяпти, – деди де Вильфор хоним.

– Алиниң қўлида бу отлар қўйдай ювош бўлиб қолади, аспло хавотир олманг, – жавоб қилди Монте-Кристо.

Шу орада Али зўр-базўр оёққа турғизилган ҳалиги отлар олдига борди. Құлида хүшбўй сиркага ботириб олинган губка билан отларнинг бурун тешикларини ва тер босган чаккаларини артди, отлар шу он пишқира бошлади, асло хавотир олманг, – жавоб қилди Монте-Кристо ва ўрнидан турди.

Сўнгра Али извош ва отлар воқеасини эшишиб, тўплантан одамларнинг кўз олдида отларни графнинг извошига қўштириди, тизгинни қўлига олди ва иргиб извошчининг жойига ўтириб олди. Ҳали тўфондек ҳайқириб учиб келган отларни Али энди қамчилаб-қамчилаб зўрға юргизди, буни кўрган халойиқ ҳанг-манг бўлиб қолди. Бўшашиб, ҳолдан тойган отлар тўёқларини зўрға кўтариб босарди. Де Вильфор хоним Сент-Оноредаги уйига икки соатда етиб борди.

Уйига кириб, оипанинг ҳаяжони босилиши билан Элонза Данглар бекага қўйидаги хатни ёзиб жўнатди:

«Азизим Эрмина!

Мени ва ўғлимни кечка кечқурун иккимиз роса «ИФВО» қилган граф Монте-Кристо мўъжизакорлик билан ўлимдан қуткарди (Мен уни бугун учратишни хаёлимга ҳам келтирмаган эдим). Сиз кечка уни жуда мақтаб гапирганингизда, мен масхара қилиб кулган эдим, бироқ бугун сизнинг ўша мақтовларингиз бу зотнинг фазилатларини тавсиф этишга ожиз, жуда кам дейишга мажбурман. Ранелагда отлар жилов бермай олиб қочди бизни, шубҳасиз йўлда дуч келган биринчи дараҳтга ёки қишлоқдаги биринчи устунга урилиб мажақ-мажақ бўлиб кетардик. Бироқ шу пайт нубиялик бир ҳабаш хуллас, қандайдир қора бадан, яъни графнинг хизматчиси, унинг буйруги билан ўз ҳаётини таҳликага қўйиб, учиб бораётган отларни тўхтатди, ўзи ҳам қандайдир бир мўъжиза билан тирик қолди, шу заҳоти граф етиб келди да, бизни уйига олиб кирди ва мурда бўлиб қолган ўғлимни тирилтириди. Бизни графнинг извошида келтириб қўйиши, сизнинг извошингизни эртага келтириб беришади. Шубҳасиз ходисадан сўнг отларингиз ҳолдан тоийиб, эс-хүшини йўқотиб қўйди. Гўё отлар одамга бўй бергани учун ўкингандек эди. Граф, отлар оғилхонада икки кун фақат арпа бериб боқилса, яна сағриси ялтираб, кечаги ҳолинга келади, деди.

Хайр! Сайр учун раҳмат, отларингизнинг асовлиги учун сиздан хафа бўлиш мен томонимдан ношукурлик бўлур эди, чунки отларнинг бу қилмиши натижасида мен граф Монте-Кристо билан танишиб олдим. Чамамда, бу чет эллик зот, миллионлаб бойникка эга бўлибгина қолмай, жуда ажойиб, сирли хислатларга эгаки, мен унинг бу сирларини. қандай бўлтасин, билиб олишга ҳаракат қиласан.

Эдуар бу ҳодиса пайтида ҳайратда қолдирадиган дараҷада матонат кўрсатди. Пировардида у ҳушидан кетиб қолса-да, бирок охирги дакиқагача бирор марта қичқирмади, бир қатра ҳам кўз ёши тўкмади. Сиз яна оналик меҳри кўзингизни мой бостириб қўйғандир, дейишингиз мумкин, бироқ бу нозик, заиф танда темир ирова мавжуд.

Валентина латофатли Эженига самимий салом йўллади, мен эса сизни бутун қалбим билан қучоққа олиб ўпаман.

Элоиза де Вильфор.

Р. S. Ўша граф Монте-Кристо билан сизникида учрашишга менга имкон туғдириб беринг, мен уни яна кўриш иштиёқи билан ёнмоқдаман. Айтганча, жаноб де Вильфорни ҳам ташриф буюришга кўндириб қўйдим. У бу илтимосими ни бажо келтиришига имоним комил».

Кечқурун Отейлда юз берган воқеа ҳамманинг оғзида эди: буни Альбер ўз онасига, Шато-Рено Жокей-клубдагиларга, Дебрэ министр хонасидагиларга ҳикоя қиласди. Ҳатто Бошан ҳам графга ўз газетасининг ҳодисалар бўлимидан ўрин бериб, бу воқеага бир неча сатр бағишилаган эди, бу олий табақа хотинлари орасида Монте-Кристонинг нуфузини жуда кўтариб юборди. Кўп одамлар бу фавқулодда воқеа тўғрисидаги ҳикояни яна бир карра эшлиш учун ташриф карточкасини де Вильфор хонимниги қолдириб кетди.

Жаноб де Вильфорга келсак, Элоизанинг ёзишича, қора камзул, оқ қўлқопини кийиб, қаролларини ҳам ясантириб, тантанали байрам кунлари қўшиладиган извошига миниб, шу оқшомоқ Елисей Майдонидаги ўттизинчи уйга равона булиби.

Х. ФАЛСАФА

Граф Монте-Кристо Париж жамоатчилигига күпроқ ара-лашиб юрганда жаноб де Вильфорнинг хатти-ҳаракатига муносиб баҳо берган бўлар эди... Саройда жаноб де Вильфорни – қирол қайси хеш-ақраболардан бўлмасин, бирин-чи министр қайси партиядан бўлмасин, барибир, қучоқ очиб қабул қилишарди, уни жуда уста-уддабурон, деб би-лишарди, чунки у одатда сиёсатда сира мувваффакиятсизликка учрамайдиган, кўплар ёмон кўрса-да. баъзи зотлар паноҳида гердайиб ўз ишларини битириб юрадиган киши-лардан эди. Вильфор адлия бобида юқори мансабга ми-ниб олган ва шу олий мансабнинг жиловини XVII аср Париж парламентининг раислари Арлэ ёки Моле каби маҳ-кам ушлаб турар эди. Унинг меҳмонхонасида тўпланади-ган зотлар давраси гарчи ёш рафиқаси ва биринчи хоти-нидан бўлган ўн саккиз ёшлик қизининг иштироки туфай-ли завқ-шавқли тус олиб турса-да, Парижнинг энг жиддий анъаналар ва диний одоб тартиб-қондалари ҳукмрон дав-ра ҳисобланарди. Совуқ мулозаматлар, ҳукумат принцип-ларига тўла содиқлик, ҳамма назариялар ва назариётчи-ларга, ҳар қандай фалсафачиларга нафрат – жаноб де Виль-фор шахсий ва ижтимоий ҳаётининг мазмуни шулардан ибо-рат эди. Вильфор адлия арбоби бўлибгина қолмай, ҳатто деярли дипломат ҳам эди. Илгариги сарой аъёнларини у ҳамиша ҳурмат билан тилга олар, шу сабабли ҳозирги аъён-ларди, шунинг учун унинг билан ҳисоблашибгина қолмай, ундан баъзида маслаҳат олишарди. Вильфордан қутулиш-нинг иложи топилса, эҳтимол аҳвол тамом ўзгариб бошқа-ча бўлиб кетармиди, бироқ у образли қилиб айтганда, вас-саллар бошлиғига бўйсунмайдиган феодал ҳокимлари син-гари, забт этиб бўлмайдиган қалъя ичига яшириниб ол-ган эди. У эгаллаб олган қироллик прокурори лавозими ана шу қалъя бўлиб, унинг имтиёзлари, устунликларидан Вильфор жуда моҳирлик билан фойдаланаарди. Бу лаво-зимни у фақат депутат курсисига алмаштириши мумкин, у вактда бетарафликдан оппозицияга ўтиш имконияти ту-ғилади.

Одатда Вильфор борди-келдиларга жуда кам қатнашарди. Бу вазифани у хотинининг зиммасига юклаб кўйган эди. Жамоатчилик бунга кўникиб қолган ва буни мухим суд ишлари билан бандликка йўяр эди. Аслида Вильфор кибрҳаво билан атайлаб: «Ўз қадрингни ўзинг билишилгингни кўрсата олсанг, ўзгалар ҳам сени қадрлайди», деган гапга амал қилар, бу билан ўзини юқори даражада аристократ қилиб кўрсатмоқчи бўлар эди. Бизнинг замонда бу гап грекларнинг «ўз қадрингта ўзинг ет» деган ҳикматига қараганда кўпроқ фойда келтиради. Вильфор ўз дўст-ёронларининг кудратли ҳомийси, ғанимларининг маҳфий ва раҳм-шафқатсиз душмани эди, бетараф бефарқуар учун жонли киши эмас, шунчаки қонунни тасвир этадиган ҳайкалнинг ўзи эди. Такаббур, башараси тунд, қарашлари мўлтони, лекин маккор – мана шунаقا нусхалардан эди Вильфор. Бири устига бири босиб келган тўрт революция бу нусхага аввал баланд мартаба курсисини тайёрлаб берди, сўнг маҳкам уtkазиб кўиди.

Вильфорни Францияда ҳар нарсага қизиқавермайдиган камсухан зотлардан деб билишарди. У ҳар йили уйида катта зиёфат, бал берар, лекин ўзи чорак соатча кўриниш берарди-ю, ғойиб бўларди, сарой балларида қирол бундан қирқ беш минут кўпроқ бўларди. У театрларда, концертларда, умуман жамоат тўпланадиган жойларда кўринмасди. Онда-сонда карта ўйнар ва шунда ҳам муносиб кишини – бирор элчини, архиепископни, князни, президент ёки бева герцогиняни танлаб ўйнарди.

Граф Монте-Кристонинг эшиги олдида извоши тўхтаган зот ана шунаقا нусха эди.

Камердинер жаноб де Вильфор ташриф буюрганини кириб айтганда, граф Санкт-Петербургдан Хитойга борадиган йўлни харитадан ўрганиб ўтирган эди.

Қирол прокурори суд залига кираётгандек вазмин, салмоқли қадам ташлаб кирди. Бу одам бир вақтлар биз Марселда учратган прокурор ёрдамчисининг худди ўзи. Ҳамиша изчил табиат бу зотга нисбатан ҳам ўз ҳукмини утказган эди. Унинг ингичка қомати қоқ суякка айланган, қонсиз оппроқ ранги сарғайиб, заҳил бўлиб кетган, чуқур кўзлари ич-ичига кириб, оптин гардишли кўзойнаги кўзларининг

косасига тушиб, гүё юзининг бир бўлагига ўхшаб қолганди, оқ галстуидан бошқа бутун кийими қопқора, бу мотам либосига петлииасидаги кўза зўрға ташланадиган қизил лентагина халақит бериб турарди.

Монте-Кристо ўзини тутишга қанчалик уринмасин, бўлмади. У саломлашаётуб прокурорга очиқдан-очик таажжуб билан қизиқсиниб қараб қолди. Вильфор эса одамларга ишонмайдиган, ҳаётда юз берадиган мўъжизалардан завқланмайдиган одам, шу сабабдан у кишилар олижаноб деб атаган бу хорижий зотта папа тож-тахтининг князи, ёки «Минг бир кечадаги султон эмас, балки касбини ўзгартиб, ниқобланиб олган авантюрист, фирибгар ёки қочоқ жиноятчи деб қарашга мойил эди. Прокурор одатда судларда нутқ сўзлаганда ишлатадиган ва оддий суҳбатларда ҳам қўймайдиган чийилдоқ овози билан:

– Мұхтарам жаноб, – деди, – кеча хотиним ва ўғлимга берган бекиёс ёрдамингиз учун миннатдорчиллик билдириш менинг бурчим. Мен ана шу бурчимни адо этиш ва сизга миннатдорчиллик изҳор этиш учун ҳузурингизга келдим.

Шу сўзларни айтаётганда ҳам Вильфор ўз одатича хўмрайиб, гердайиб туришини, ҳайкалга ўхшаб ғўддайишини, бош прокурорга хос талаффуз оҳангини қўймади.

– Мұхтарам жаноб, – деди граф ҳам ўшандек совуқ оҳангда, – она учун боласининг ҳаётини сақлаб қолганимдан ғоятда баҳтиёрман. Чунки оналик меҳри энг муқаддас туйфу хисобланади. Менга шундай баҳт насиб қилдики, сизни атайин келиб, ҳали ўзингиз бурч деб атаган нарсани бажо этиш заруратидан халос қилди, айни чоқда сиз учун фақат бурч саналган виждан амри, номус ишидир, шу боис уни беҳад қадрлайман, боз устига яна шундан ҳам хабарим борки, жаноб де Вильфор бурчини ўташ учун ҳамманикига ҳам қадам ранжида қиласермайди, шундай бўлса-да, мен бу илтифотни қанча юкори қўймай, барибир у менинг назаримда қаноат ҳиссидан паст туради.

Ўзи учун кутилмаган бу ҳамладан де Вильфор ҳайрон бўлиб, совутига тўқмоқ теккан жангчидек сесканиб тушди, унинг лаблари четида нафрат ажинлари пайдо бўлди, бу билан мен сизни граф Монте-Кристо, одоб, назокат қондаларига риоя қиласермайдиганлар қаторига ҳеч маҳал қўшган

эмасман, демоқчи эди. Вильфор сұхбатни давом эттириш ниятида гапни бошқа ёққа буриш учун атрофға аланағла-ди. Унинг кўзи, хонага кирганида Монте-Кристо ўрганиб ўтирган харитага тушди-да, беихтиёр сўз қотди:

– География билан шуғулланасизми? Ву, айниқса, сиз учун жуда кенг соҳа, айтишларига қараганда сиз бормаган мамлакат қолмаган бўлса керак?

– Ҳа, – жавоб қилди граф, – сиз ҳар куни айрим кишилар устида олиб борадиган тадқиқотни мен бутун инсониятга татбиқ қилмоқни, яъни физиологик тадқиқот ўтказмоқни ўз олдимга мақсад қилиб қўйганман. Алгебра аксиомаси маълумдан номаълумни, сўнг номаълумдан маълумни топиб олишни талаб қиласди... Қани, марҳамат қилиб, ўтирсинлар.

Монте-Кристо қироллик прокурорига юмшоқ курси кўрсатди. Вильфор курсини ўз кўли билан стол ёнига суриб ўтиришга мажбур бўлди. Монте-Кристо эса Вильфор кирганда тиззасини тираб турган курсига чўқди, хуллас, граф меҳмонига ярим бурилган ҳолда, деразага орқасини қилиб, ҳозиргина тилга олинган географик харитага тирсакларини тираганча ўтиради. Сұхбат Морсер ва Дангларникидаги каби муҳитга қараб эмас, қатнашчиларнинг нуфузига мос характерда борди.

– Сиз фалсафа тўқишига уста экансиз, – деди Вильфор бир оз сукунатдан сўнг сўз бошлаб. Шу пайт у хавфли душманга дуч келиб қолган ва бутун кучини тўплаётган полвонга ўҳшарди. – Тўғрисини айтсан, мен ҳам сиз каби қиласиган ишим бўлмаганида эди, зерикарлироқ ҳунар билан шуғулланган бўлур эдим.

– Ҳақ гапни айтяпсиз, – жавоб қилди Монте-Кристо, – киши табиатини қуёш нурига солиб текширсанг у жуда қабих, разил кўринади. Аммо сиз мени қиласиган иши йўқ одамга чиқариб қўйдингиз шекилли? Қани, айтинг-чи, ўзингиз бирор иш қиласиман деб ўйлайсизми? Соддароқ тилда айтганда, сиз қиласиган юмушни иш деса бўладими ўзи?

Бу ғалати душманинг дағаллик билан қилган янги ҳамласи Вильфорни донг қотириб қўйди. Прокурор қўпдан бери бунақа дадил даккини эшитмаган эди, тўғриси, биринчи эшитиши эди.

Қирол прокурори жавоб беришга қарор қилди.

– Сиз чет элликсиз, – деди у, – сұнг, адашмасам, ҳәтимнинг бир қисми Шарқда ўтди, деган экансиз, демак, ўша ваҳшийлар мамлакатларида шиддат билан ҳаракат қиласидиган инсоний одил суд биңда қанчалик әхтиёткорлик билан тартиб жорий қилаётганини билмайсиз, билишингиз мүмкін ҳам эмас.

– Нега энди билмас эканман, бу *pede claudio*³⁴ қадимий халқулар қонуни. Буларнинг ҳаммасини биламан, чунки ҳар бир мамлакатга борганда күпроқ ана шу одил суд қандай жорий қилинганини ўргандим ва ҳар бир миллатнинг жиноят суд ишларини табиий одил суд билан солишириб күрдим. Шуни айтишим керакки, ибтидои ҳалқларнинг қасос олиши, жазолаш қонуни тангрининг хохиши, унинг амр-фармонига жуда мувофиқ.

– Агар шу қонун жорий этилса, – деди қироллик прокурори, – жазо беришда бизнинг ахволимизни жуда содда-лаштириб, ишларимизни осонлаштириб юборган бўлур эди, бундай шароитда сиз айттанингиздек, бизнинг судьяларимизнинг қиласидиган иши қолмасди.

– Эҳтимол шундай шароит туғилар бора-бора, – деди Монте-Кристо, – кишилар мураккаб ихтиродан оддий ихтирога ўтажагини сиз яхши биласиз, оддийлик ҳамиша мукаммаллик демакдир, буни сиз яхши биласиз.

– Ҳозирча, – деди прокурор, – бир-бирига қарама-қарши боблар билан тұла қонунлар амалда, бу бобда гаппь одатларидан, Рим ҳукуқ-қонунларидан, Франк анъаналаридан териб олингган. Сиз эътироф этмоғингиз керакки, ана шу қонунларнинг ҳаммасини билиш осон эмас, бунинг учун жуда зўр заковат керак.

– Мен ҳам худди шундай фикрдаман, аммо сиз француз қонунлари борасида қанчалик билимга эга бўлсангиз, мен ҳам инглиз, турк, япон, ҳинд қонунлари борасида – барча миллатлар қонунлари борасида шунчалик билимга эгаман. Шу важдан, сиз менинг қилганимга нисбатан (дунёда ҳамма

³⁴ *Pede Poena claudio* – нўноқ (яъни аста-аста) жазо бериш қонуни.

нарса нисбатли эканини яхши биласиз) жуда кам иш қилгансиз, менинг ўрганиб чиққанимга нисбатан сиз ҳам жуда күп нарса ўрганиб чиқишиңгиз зарур.

– Ахир, сиз буларнинг ҳаммасини қандай мақсадни кўзлаб ўрганиб чиқдингиз? – сўради Вильфор.

Монте-Кристо илжайиб қўйди.

– Биласизми, – деди у, – маълум бўлиб турибдики, сиз тенги йўқ одам деб ном чиқарганингизга қарамай, воқеаларга инсон билан бошланиб, инсон билан тугалланадиган ижтимоий нуқтаи назар билан, яъни жуда тор ва ниҳоятда чегараланган нуқтаи назар билан қарап экансиз.

– Бу билан нима демоқчисиз? – эътиroz билдириди Вильфор янада таажжубланиб. – Мен сизга... тушунолмаяпман.

– Мен шуни демоқчиманки, халқуларнинг социал ташкилотига назар ташлаганда, сиз машина механизмини ҳаракатга келтирадиган мастерни кўрмайсиз, фақат машинанинг ўзини кўрасиз, сиз фақат министр ёки кирол томонидан мансабга қўнқайтириб қўйилган ва атрофингизда ўралашиб юрадиган мансабдор тўраларнигина кўрасиз, аммо худонинг ўзи ўша тўралар, министрлар ва кироллардан юксакка қўйиб мансабни эмас, муқаддас бурчни адо этиш вазифасини топшириб қўйган ҳақиқий инсонларни кўрмайсиз, уларни назар-писанд қилмайсиз. Бу заиф кишининг хислати. Товий кўр кўзини очиш учун келган фариштани оддий ўсмир деб қабул қилган экан. Халқ, ҳаммани йўқ қилиш учун келган Атиллани ҳам, бошқа истилочилар каби, босқинчи деб билган экан. Ана шу иккиси бизни халойиқ таниб олсин деб, худонинг вакили эканини очиқ айтиб беришга, яъни бириси: «Мен худонинг тўқмоғи» дейишга, иккинчиси эса: «мен худонинг фариштаси» дейишга мажбур бўлган экан. Шундай қилиб илоҳийлик сири очиб ташланган.

Вильфор, бу ё мутаассиб ё телба бўлса керак, деб ўйлаб, таажжубланган ҳолда гап қотди:

– Сиз ҳам ўзингизни ана шу ўзингиз тилга олган фавқуладда одамлар зотидан ҳисоблайсизми?

– Ҳа, нима бўгти шундай деб ҳисобласам? – сўради совук оҳангда Монте-Кристо.

– Кечиринг мени, – деди эътиroz билдириб калаванинг учини йўқотиб қўйган Вильфор, – мен сизникига ташриф

буюрганда, ақли, заковати, билими оддий инсоннинг билими ва ақлидан ниҳоятда баланд киши билан танишаман, деб ўйламаган эдим аспо. Цивилизация бузиб қўйган биз баҳти қаролар орасида сизга ўшаган машҳур давлатманд зотлар (шундай деб мени ишонтирмоқдалар: мана, кўриб турибсизки, мен ҳеч нарса тўғрисида савол бермаяпман, фақат айтганинги такрорлаяпман) қимматли вақтлари ни социал масалаларга, бу дунёнинг ҳузур-ҳаловатларидан маҳрум этилганинг учун яратилган фалсафий ақидаларга сарфлаши расм эмас.

– Айтинг-чи, – деди граф, наҳотки сиз истисно бўлиши мумкинлиги ҳақида ҳеч ўйламай ва истиснога учрамай ҳозирги мансабга миниб олган бўлсангиз, наҳотки ўткир, бир қараашда кишининг дилидагини билиб олиши керак бўлган шу кўзларингиз инсоннинг моҳиятини билиб олопмаган бўлса? Ахир судья фақат қонунни жуда боплаб ижро қилибгина қолмай, қонун бобларини уддабуронлик билан изоҳлабгина қолмай, киши юрагини, дилини текширадиган моҳир психолог бўлиши керак эмасми?

– Очиги, сиз мени жуда гангитиб, боши берк кўчага киритиб қўйдингиз, – деди Вильфор, – мен шу вақтгача ҳеч кимдан бунақангич гапларни эшишмаган эдим.

– Бу шунинг учунки, сиз оддий турмуш шароитлари доирасидан ҳеч маҳал четта чиқмагансиз ва тангirim кўзга кўринмайдиган одамларни ва фавқулодда маҳлуқларни чиқариб қўйган юқори муҳитга парвоз қилмоқча журъят этмагансиз.

– Сиз шундай муҳит борлигига ва бизни фавқулодда кўринмас маҳлуқлар ўраб олганига ишонаси ёзи?

– Нега ишонмаслигим керак экан? Ахир ўзингиз нафас олаётган ва шунисиз яшай олмайдиган ҳавони кўра оласизми?

– Демак, сиз айтган маҳлуқларни биз кўрмас эканмизда?

– Йўқ, худо хоҳиш билдириб, улар муйян шаклга киргандага сиз уларни кўрасиз, сиз уларга тегасиз, улар билан тўқнашасиз, галлашасиз, улар ҳам сизга гап қотади.

– Очигини айтсан, – деди илжайиб Вильфор, – ўша маҳлуқлардан бири менга тўқнаш келганда мени огоҳлантириб қўйишларини жуда истардим.

— Истагингиз бажо көлтирилгән: сизни аллақачон огохлантириб қўйишган, мен сизни тақроран огоҳлантираман.

— Демак, ўзингиз...

— Ҳа, ўша фавқулодда зотлардан бири ўзим, шу вақтга ча дунёда ҳеч ким ҳозир мен эришган чўққига чиқолмаган бўлса керак. Шоҳлар ҳокимияти ё тоғлар, ёки дарёлар билан, ё бўлмаса урф-одатлар, ёки чет тиллар билан чегара-ланган. Менинг ҳокимиятим эса жаҳон каби бепоён, чунки итальян ҳам эмасман, француз ҳам эмасман, ҳинд ҳам, америкалик ҳам эмасман, испан ҳам эмасман, мен космополитман – яъни беватанман. Ҳеч бир мамлакат мени фарзандим дея олмайди, қайси мамлакатда дунёдан ўтишимни фақат олло-таолонинг ўзи билади. Мен барча урф-одатларни қабул қиласман, ҳамма тилларда гаплашавераман. Сиз мени француз деб фараз қиласиз, чунки мен француз тилида сиз каби эркин ва равон гапираётиман, тўғрими? Али эса мени араб, ишбошқарувчим – Бертуччо эса римлиқ деб билади. Тутқиним Гайда мени грек дейди. Аслида мен бу мамлакатларнинг ҳеч қайсисига мансуб эмасман, ҳукуматларнинг бирортасидан мадад сўрамайман, ҳеч кимни акам-укам деб ҳисобламайман. Шунинг учун ҳам кучлиларни қийноққа соладиган шак-шубҳалардан ва ҳадик-гумонлардан биронтаси, ожизларнинг йўлини тўсадиган ғовлардан ҳеч қайсиси мени тўхтатолмайди, қийноққа соломайди. Менинг фақат иккита душманим (мен уларни ғолиблар деёлмайман, чунки сабот-матонат туфайли улар устидан ҳам ғолиб чиқаман) бор, бу – вақт ва масофа. Учинчи ва энг даҳшатли душманим – ўлим, ўлимга маҳкумлигим. Мени мақсадимга эришиш йўлида фақат ўлим тўхтата олади, ана шу ўлимгина мақсадимга етмасдан илгарироқ олиб кета олади, бошқа ишларимнинг ҳаммаси боплаб режалаб қўйилган. Одамлар тақдир тақозоси деб атайдиган нарсларнинг ҳаммасини – хонавайронлик, ўзгаришлар, тасодифларни мен олдиндан кўриб, мўлжаллаб қўйганман, булардан баъзилари мени туртиб ўтиши мумкин, бироқ ҳеч бири ағдариб ташлай олмайди. То ажалим етгунча ҳозиргидек яшайвераман, сизга қиролдан ҳам эшитмаган гапларни айтатётганимнинг боиси ҳам шунда, чунки қироллар сиздек зотларга муҳтоҷ, бошқалар эса сиздан ҳайиқали. Ахир кул-

гили суратда тузилган бизнинг бу жамиятимиизда ўз-ўзига: «Эҳтимол бу қироплик прокурорига менинг ҳам ишим тушиб қолар!» демайдиган мард бормикин?!

— Хўш, бу сизнинг ўзингизга ҳам таалуқли эмасми? Сиз Францияла яшаётган экансиз, Франция қонунларига бўйсунишингиз табиий-ку!

— Бу менга аён, — жавоб қилди Монте-Кристо, — лекин шунни айтиб қўяйки, мен бирор мамлакатга боришга отлангудек бўлсан, ўзимгагина маътум йўллар билан бирор нарсада менга ёрдами тегадиган ёки хавф солиши мумкин бўлган одамларни ўргана бошлайман, пировард-натижада мен уларни ўзларидан ҳам яхшироқ билиб оламан. Бу шунга олиб келадики, менинг ишим тушадиган қироллик прокурори, у қандай зот бўлмасин, менга қараганда қийинрок аҳволга тушиб қолади.

— Бу билан сиз, инсон табиатан заниф, шу сабабли ҳаётидар... хато қилмаган киши йўқ демоқчисизми? — эътиroz билдириди Вильфор бир оз иккиланиб.

— Хато... ёки жиноят қилмаган киши йўқ, — жавоб қилди беларво Монте-Кристо.

— Демак, сиз, бирортасини ҳам укам-акам демайдиган ҳамма кишилардан ўзингизни тўқис деб биларкансиз-да?

— Тўқис эмас, — жавоб қилди граф, — фақат сир-асрорли кишиман холос. Бу гаплар сизга хуш келмаяпти шекилли, келинг, туттатайлик. Сизнинг одил судингиз мени унчалик хавф остига сололмайди, аммо менинг зийраклигим сизни анча гангитиб қўйиши мумкин.

— Йўқ, йўқ, — деди шошиб Вильфор, граф бу мавзудан мени кочяпти деб ўйламасин деб хавфсираб, — нега? Нега энди? Ажойиб ва илҳомбахш сұхбатингиз менга кўтариинки руҳ бағишлади, савиямни ошириди, биз энди сўзлашаётганимиз йўқ, фикр юритяпмиз. Ақоидчилар сорбон кафедрасида ёки файласуфлар мунозараларида бир-бирларига аччиқ ҳақиқатларни айтишади, биз ҳам социал ақоидлар ёки ақоид фалсафаси билан шуғулланяпмиз, деб фараз қилайлик. Мен сизга қўйидаги ҳақиқатни, у қанчалик аччиқ бўлмасин, айтиб берайин: «Биродарим, сизни ғурур-кибр асир этибди, сиз бошқалардан юқоридасиз, аммо тепангизда худо бор».

— Ҳаммадан юқорида, — деди Монте-Кристо, у бу сўзни шундай таъсирли қилиб айтдики, Вильфор беихтиёр сес-каниб кетди, — мен ўзидан юқорида турганларни ва бош-қаларни оёқ ости қилмайдиган кишиларга қарши ҳамла қилишга ҳамиша тайёр одамлар олдида — ана шу разил маҳлуқлар олдида фуурланиб, кибрға миниб оламан. Аммо мени ночорликдан ҳозирги мавқега кўтарган худо олдида фууримни улоқтириб ташлаб сажда қиласман.

— Ундей бўлса, граф, мен қойилман сизга, — деди Вильфор бутун сухбат давомида биринчи марта Монте-Кристо-нинг унвонини тилга олиб, — ростдан ҳам сиз шундай кучга эга бўлсангиз, ростдан ҳам ҳаммадан юқорида турган зот бўлсангиз, чиндан ҳам вали ёки сеҳрли зот бўлсангиз, фуурланишга, кибрға миниб олишга ҳақлисиз, бутушнарли ҳол, чунки ҳукмронлик шунга асосланади, ана шунга суюнади. Сизнинг булардан бошқа яна етишолмай юрган бирорта орзингиз борми?

— Бор эди.

— Қандай орзу эди у?

— Ҳамманинг ҳаётida бир марта бўладиганидек, менинг ҳаётимда ҳам шундай ҳодиса юз берди, иблис жаҳоннинг энг баланд тоғига олиб чиқди-да, ўша ердан дунёни кўрсатди ва бир гап Христосга айтганидек, қўйидагиларни айтди: «Қани инсон боласи, айт-чи, менга сажда қилмоқ учун нимани тилайсан мендан?» Шунда мен узоқ ҳаёлга ботдим, чунки даҳшатли бир орзу кўлдан буён юрагимни ўртаб юради. Охири унга шундай деб жавоб бердим: «Менга қара, ҳамма вақт, бутун дунёнинг жиловини тутиб турадиган қандайдир илоҳий куч борлигини айтишади, бироқ мен уни ва унга ўхшаш бирор нарсани кўрганим йўқ, шу важдан бу йўқ нарса, деб ўйлай бошладим, мен ўшанақа илоҳий куч бўлишини истайман, чунки дунёда кишиларни мукофотлаш жазолашдан ҳам юксак, гўзл ва мукаммал нарса борлигини билмайман». Аммо иблис бошини қуи солди-да, уҳ тортиди. «Хато гапни айтяпсан, — деди у, — илоҳий куч бор, фақат сен уни кўрмайсан, чунки у худонинг кашфиёти бўлгани учун ўзи кўзга кўринмайди. Сен унга ўхшаш бирор нарсани кўрмаганингнинг боиси шуки, у сирли ҳаракат қиласади. Менинг қўлимдан фақат бир нарса, яъни сени ана шу

илохий күчнинг қуролларидан бирига айлантириб қўйиши гина келади». Витим туздик, эҳтимол, жонимга жабр қилгандирман. Аммо барибир, – давом этди Монте-Кристо, – агар яна битим тузишга тўғри келса, яна тузардим.

Вильфор Монте-Кристога анқайиб қараб қолди.

– Граф, ота-онангиз борми? – сўради у.

– Йўқ, дунёда якка-ю ягонаман.

– Вуниси яна ёмон!

– Нега? – сўради Монте-Кристо.

– Чунки, эҳтимол попугингизни пасайтириб, гарданингизни эгиб қўядиган ҳодисанинг гувоҳи бўлармидингиз? Сиз, фақат ўлимдан қўрқаман дедингизми?

– Мен ўлимдан қўрқаман деялганим йўқ, фақат ўлим ха-лақит берали менга деяпман.

– Қариллик-чи?

– Қариллик етиб келгунча бурчимни адо этиб бўламан.

– Ақлдан озиш-чи?

– Мен бир карра ақлдан озаёзган эдим, сиз non bis in idem³⁵ деган қонидани биласиз, бу жиноят қонуни қонида-си, демак, сизнинг ишингизга тааллуқли қонда.

– Фақат ўлимгина, қариллик ёки ақлдан озишгина даҳ-шатли эмас, – деди Вильфор, – даҳшатли нарсалардан яна апоплексия, бу момақалдироқ каби зарба бериб сизни йўқ этмайди, аммо ишдан чиқариб, фалаж қилиб ташлайди, ундан кейин тамом-вассалом! Сиз ўзлигингизча қолдинги-зу, лекин айни чоғда ўзингиз эмассиз. Сиз деярли Ариелдек фаришта эдингиз, бу зарбадан сўнг эса Калибандек ҳайвонга ўхшаб қоласиз, одам тили билан айтганда, буни шунчаки апоплексия дейишади. Граф, мабодо сизни анг-лайдиган ва сизни рад этиш қобилиятига эга душман билан учрашишни истагудек бўлсангиз, бизникига келинг, у ерда бу суҳбатни давом эттирамиз, мен сизга отамни – жаноб Нуартъе де Вильфорни қўрсатаман, у биринчи рево-люция давридаги ашаддий якобинчилардан, ботир ва за-бардаст одам. У сизга ўхшаб дунёдаги барча мамлакатларни кўрмаган бўлса-да, бироқ ана шу мамлакатлардан бири-

³⁵ Бир гуноҳ учун икки марта жавоб бермайдилар.

даги, энг құдратлы давлатлардан бирини ағдариб ташлашда қатнашган. У сиз сингари, ўзини худонинг элчиси деб билмаса-да, олий мавжудотнинг вакили, тақдирнинг қули деб биларди. Эндилекта қарабсизки, миясига қон қүйилди-ю, бир зумдаёқ уларнинг ҳаммасини барбод этди қўйди. Кечаги якобинчи, собиқ сенатор, гильотина пичогини ҳам, замбаракни ҳам, ханжарни ҳам назар-писанд қилмайдиган собиқ карбонарий Нуартъе, революцияларни эрмак қилиб юрган Нуартъе, Францияни фақат бир улкан шахмат тахтаси-ю, ундаги пиёдаларни ҳам, руҳларни ҳам, отпарни ҳам, фарзинни ҳам йўқ этиб, шоҳни мот қилиш керак деб юрган ана шу даҳшатли Нуартъе иккинчи куни «бахти қаро Нуартъе»га, оиланинг энг заиф аъзоси – ўз невараиси Валентинанинг измига тушиб қолган тилсиз, мажолисиз жасадга – модданинг аста-секин чириб тугашини кутаётган муздек жасадга айланиб қолди.

– Афсуски, – деди Монте-Кристо, – бу манзарада кўзимга ҳам, ақлимга ҳам ҳеч қандай янгилик йўқ. Менинг врачлиқдан жиндек хабарим бор, бинобарин, мен ва менинг ҳамкорларим тирик моддадан ёки ўлик моддадан бир неча марта жон ахтардик, бироқ, у арвоҳ каби менга кўриниш бермади. Сократдан, Сенекадан сўнг, авлиё Августин ёки Галлендан кейин юзлаб муаллифлар шеърларида ва қиссаларида сиз айттан муқоясаларни тилга олганлар. Аммо, мен ота азоби ўғилнинг фикрлаш усулини қучли даражада ўзгартиб юбориши мумкинлигини тушунаман. Модомики, сиз мени ҳурмат қилиб таклиф этаркансиз, мен бораман, оилангизни оғир қайғуга солиб қўйган ўша хунук манзарадан ибрат олиб итоаттўйликни ўрганиш учун бораман.

– Тангрим менга олиҳимматлик билан мадад бериб, ота ўрнини босадиган икки фарзанд ҳадя этди. Бир оёғи гурда турган ана шу чол ёнида эндиғина ҳаётга қадам қўяётган икки болам – биринчи хотиним мадмуазель Рене де Сен-Мерандан бўлган қизим Валентина ва сиз ўлимдан қутқариб қолган ўғлим Эдуар югуриб юрибди.

– Худонинг бу ҳадисидан сиз қандай хулосага келяпсиз?
– сўради Монте-Кристо.

– Хулоса шуки, – жавоб қилди Вильфор, – отам ҳирс ўйлида изтироб чекиб шундай бир хатога йўл қўйдики, бун-

дай хатолар инсоний одил суддан қочиб қутылса-да, илохий суддан қочиб қутуполмайды!.. Худо биргина кишига жазо беришни истаб, фақат унинг бир ўзини қаҳрига дұчор этди.

Хамон илжайиб турған Монте-Кристо ичида юрагининг эңг түридан чунонам ҳайқирдики, буни мабодо Вильфор эшитиб қолгудек бўлса, орқасига қарамай қочарди.

— Хайр энди, жаноб, — давом этди қирол прокурори, у аллақачон ўрнидан туриб олган эди, — сизга жуда хурматим ошган ҳолда чиқиб кетяпман, мен билан янада яқинроқ танишгач, сийқа сурбет одам эмаслигимни яхши билиб оласиз. Жаноб де Вильфор билан ажралмас дўст бўлиб қолдингиз энди.

Граф таъзим қилди ва Вильфорни фақат кабинет эшигигача кузатиб кўйди. Қирол прокурори извоши олдига борди-да, икки қаролга имо қилди, улар шошилиб извош эшигини очишиди.

Қирол прокурори кўздан ғойиб бўлгач, Монте-Кристо зўрга нафасини ростлаб олди-да, илжайди.

— Бас, — деди у, — етар шунча заҳар-заққум, юрагим қонга тўлди бу паънати заҳардан, энди бунга қарши малҳам тошиш зарур.

У қўнғироқни чалди.

— Мен малика ҳузурида бўламан, — деди у кириб келган Алига, — ярим соатдан сўнг извошни таҳт қилишсин.

XI. ГАЙДЕ

Китобхон граф Монте-Кристонинг Меле кўчасида яшаган янги, тўғрироги, эски танишлари – Максимилиан, Жюли ва Эмманюелни эсидан чиқармагандир, албатта.

Ана шу қўнгилли учрашув иштиёқида ёнаётган Монте-Кристонинг, Вильфор даф бўлгач, чиройи очилиб кетган эди. Қўнғироқни эшитиб югуриб келган Али бекиёс кувончла ёниб турған чеҳрани кўрди-да, худди завқли фикрларни қочириб юборишдан қўрққандек оёқ учидан аста юриб чиқиб кетди.

Туш пайти эди, граф Гайде билан бирга бўлиш учун бир соат вақт ажратган эди, ҳар қандай дип кучли туйғулар,

ҳиссиётларга тайёрланмоги зарур бўлгани каби, азият чекиб қон ютган дил ҳам ширин, лаззатли ҳиссиётларга ҳозирланмоги керак эди, аммо бундай дилни қувонч дарҳол қамраб ополмайди.

Ёш гречанка, боя айтганимиздек, граф хоналаридан тамом ажралиб туралиган хоналарда яшарди. Бу хоналарнинг ҳаммаси шарқча жиҳозланди: паркетта қалин турк гилами тўшалди, деворларга кимхоблар осилди, ҳамма хоналарнинг деворлари остига диванлар ўрнатилди, улар устига болишлар бетартиб ташлаб қўйилди.

Гайденинг учта француз ва битта грек канизи бор эди. Учала француз аёли биринчи хонада олтин қўнгироқчанинг овозини кутиб ўтирас ва француз тилини жуда яхши эгаллаб олган канизак-гречанканинг буйргуини бажо келтириш учун тахт бўлиб турарди. Граф хизматкор аёлларга Гайдени худди қиролича каби ҳурмат қилишни буюрганди.

Ёш гречанка энг тўрдаги хонасида эди, бу хонага кундузи фақат юқоридаги рангдор ойнадан ёруғ тушарди. У диванга суннганча ерга солинган зарҳал каштали қўқ атлас болишлар устида ёнбошлаб ётарди. Ўнг қўлини бошига қўйган, чап қўли билан чилимнинг узун трубкасига ўрнатилган муштукни оғзиға олиб келмоқда.

Унинг саҳт-сумбати шу пайт шундай эдик, агар унинг ўрнида француз аёли бўлганида шарқ аёллари учун табиий бу ҳолатни ноз-карашмага йўйишлари мумкин эди.

Устида грек тоғлик аёлларининг оддий энгил-боши, қизил каштали оқ атлас чоловори болаларники сингари ноzik оёқларининг тўлиғига тушиб турибди, оёғида зар ва марварид гуллар тикилган шиппак, оқ ва ҳаво ранг йўл-йўл кўйлагининг енглари кенг, тугмалари кумуш ва марварид эди, кўйлаги устидан учта бриллиант тугмаси солиқлик нимча. Нимчанинг уч бурчакли ўмизидан бўйни ва кўкси кўриниб турарди. Хипча белида узун шойи шокилали гулдор камар. Париж модапарастлари бунақа камар деса жонини беришга тайёр.

Гайде гавҳарлар билан безангандаррин қалпоқчасини чеккасига босиқроқ кийиб, қоп-қора сочиға қирмизи атиргул тақиб олган.

Юзи грек аёлларига хос зеболикнинг энг мукаммал на-
мунаси эди: хумор қора кўз, тик бурун, қип-қизил лаблар,
садафдай тишлар. Мана бу беқиёс гўзалликни ёшлик баҳо-
ри ўзининг бутун латофати билан порлатиб турарди: Гайде
эндигина ўн тўқиз ёки йигирма баҳорни кўрган эди.

Монте-Кристо оқсоч гречанкани чақириб Гайдедан ҳузу-
рига кириш учун рухсат сўрашни буюрди.

Гайде жавоб ўрнига имо билан оқсочга эшик пардаси-
ни кўтаришни буюрди, шу он ажойиб сурат каби, ёнбош-
лаб ётган ёш қиз пайдо бўлди.

Монте-Кристо хонага кирди.

Гайде чилим трубкасини тутган ҳолда қаддини бир оз
кўтарди-да жилмайиб, графга бўш қўлини узатди.

– Нечун, – деди у Спарта ва Афина аёлларига хос қўнғи-
роқ овозда, – нега мендан киришга рухсат сўрайсиз? Нима
бўлди? Энди сиз менинг хўжайиним эмассизу мен сизнинг
асирангиз – қулингиз эмасманми?

– Гайде, – деб гап бошлади граф, – биласизми...

– Нега мени «сенлаб» гапирмаяпсиз? – деди ёш гречан-
ка графнинг сўзини кесиб. – Ёки мен бирор айб қилиб
кўйдимми? Агар шундай бўлса мени «сиз»лаб ўтирмай, дар-
ҳол жазолаш керак.

– Гайде, – давом этди граф, – биласанки, биз ҳозир Фран-
циядамиз, шундай бўлгач, сен озодсан.

– Нимадан озодман? – сўради қиз.

– Мени ташлаб кетаверишинг мумкин, демак, мендан
озодсан.

– Сизни ташлаб-а?.. Нега энди сизни ташлаб кетишим
керак?..

– Билмадим? Биз одамлар ўртасида бўлишимиз керак.

– Мен ҳеч кимни кўришни истамайман.

– Агар сен учрашувинг лозим бўлган ёш, чиройли йигит-
пардан бирортаси сенга ёкиб қолса мен унчалик ғазаблан-
майман.

– Мен сиздан чиройли кишини кўрганим йўқ, дунёга ке-
либ, отаму сизни севдим.

– Э, қўзичогим, – деди Монте-Кристо, – ахир шу маҳалга-
ча мени ва отангни мустасно қилганда ҳеч ким билан, ҳеч
қаерда гаплашганинг йўқ-ку.

— Хүш, нима бўпти! Мен сизлардан бўлак ҳеч ким билан гаплашишни истамайман. Отам мени «қувончим» дерди, сиз «севгилим» дейсиз, иккалангиз мени яна «қўзичоғим» деб атайсизлар.

— Отанг ҳамон ёдингдами, Гайде?

Ёш қиз жилмайди.

— У мана бу ерда, мана бу ерда, — деди у қўлини қўзига ва кўксига қўйиб.

— Мен қаердаман? — сўради илжайиб Монте-Кристо.

— Сиз, — деди қиз, — бутун вужудимдасиз.

Монте-Кристо Гайденинг қўлини олиб ўлмоқчи бўлди, аммо соддацил қиз қўлини силтаб тортиб олди-да, пешансини тутди.

— Биласанми, Гайде, — деди Монте-Кристо, — энди сен озодсан, энди сен бекасан, маликасан, энди илгаригидек ўз кийимларингни кийиб юраверишинг ёки ташлаб қўйишинг мумкин, бу ўз ихтиёрингда, истасанг уйда қол, кетгинг келса кетавер, сенинг учун ҳамиша извош тайёр. Али ва Мирто ҳамма ерда сенга ҳамроҳ бўлади ва фармонларингни бажаради, менинг сендан фақат биргина илтимосим бор...

— Қулғим сизда.

— Қаерда туғилганингни сир тут, ўтмишнинг тўғрисида ҳеч кимга ҳеч нима дема, машҳур отангни ва баҳти қаро онангнинг номини асло тилга олма.

— Ахир сизга, ҳеч ким билан учрашувни истамайман дедим-ку.

— Гайде, менга қара, шарққа хос зоҳидлик, яъни жамиятдан ажralиб яшашга эҳтимол Парижда имкон бўлmas; Римда, Флоренцияда, Миланда ва Мадридда қилганингдек, шимолий мамлакатларнинг урф-одатларини ўрган, бунинг ҳамма ерда. Шарққа қайтганингда ҳам сенга нафи тегади.

Ёш қиз катта-катта кўзларини графга тикиб турди-да, жавоб берди.

— Ёки шарққа қайтамиз, демоқчимисиз, бегим?

— Ҳа, қўзичоғим, — деди Монте-Кристо, — биласанки, мен сендан асло ажраполмайман. Аслида, дарахт гулдан эмас, гул дарахтдан ажрапади.

— Мен сизни ҳечам ташлаб кетмайман, бегим, — деди Гайде, — биламанки, сизсиз яшай олмайман.

— Құзичогим! Үн йилдан сұнг мен қариб қоламан, сен эса үн йилдан сұнг ҳам яшариб, гулдек очилиб тураверасан.

— Отамнинг узун, оппоқ соқоли бор эди. Шундай бұлсада, мен уни севардим, отам олтмишга кирған эди, лекин барибир, у мен учратган ҳамма ёшпардан гүзап күринарди.

— Бирок, айт-чи, бу мамлакатта күникиб кета оласанми?

— Мен сизни күриб тураманми?

— Ҳар куни.

— Үнда, тағин нега мендан буни сұраяпсиз?

— Зерикиб қоласанми, деб күркяпман.

— Йүқ, зерикмайман, чунки әртапаб сизнинг келишин-гизни ўйлаб ўтираман, кечқурунлари эса келиб кетганин-гизни эслаб, овунаман. Сұнг якка үзим қолганимда күз ол-димда улкан маңзаралар ва уфқлар гавдаланади, уларни эсга оламан, юрагимдан уч түйғу ҳеч аримайды. Бу ғам-андуҳ, муҳаббат ва миннатдорлик түйғулари.

— Гайде, сен Эпир ўлкасининг гүзап, назокатлы муносиб қызисан, афтидан сен она еринг яратған фаришталардан бири бұлсанг керак, хотиржам бұл, құзичогим, гулдек ёшли-гинг беҳуда ўтmasлиги учун нима керак бўлса ҳаммасини бажо келтираман, сен мени отанг каби севар экансан, мен сени ўз фарзандимдек севаман.

— Бегим, янгилишапсиз, отамга бўлган муҳаббатим сизга бўлган муҳаббатимга аспо ўхшамайди. Менинг сизга қўйган муҳаббатим ўзгача. Отам ўлди, мен тирик қолдим, аммо сиз ўлсангиз, мен ҳам ўламан.

Граф меҳр тўла табассум-ла қизга қўлинини узатди, қиз, одатдагидек, графнинг қўлига лабини теккизди.

Граф шу йўсинда Моррель оиласи билан учрашувга тай-ёрланиб, Пиндарнинг қўйидаги шеърини шивирлаб ўқиб чиқиб кетди:

— «Ёшлик — гул, муҳаббат эса унинг маҳсули... Узуми ети-либ пишган боғбон — баҳтиёр!

Извош унинг фармонига мувофиқ кутиб турған эди. У чиқиб ўтириши билан отлар елдек учиб кетди.

XII. МОРРЕЛЬ ОИЛАСИ

Бир неча дақиқадан сүнг граф Меле күчасидаги 7-үйга етиб келди. Бу күзни қувонтирадиган оқ үй. Үй олдида гулхоналар бор. Дарвозаны очган қоровул ўша Коклес эди. Уни граф таниди. Бироқ бир күзи ғилай, иккинчи соғлом күзи ҳам ўтган түққиз йил ичида анча хираплашиб қолган Коклес графни танимади.

Извош дарвоза ёнига кепмоқ учун четларига чиғаноқ ва тошлар терилгандан остилиб турған кичик фонтанни айланиб келиши позим. Бу фонтан ортиқча дабдаба бўлиб, қўшниларда анча ҳасад туйғулари қўзғаттган ва бу уйнинг Кичкина Версал деб ном олишига сабаб бўлган эди. Ҳовузда кўплаб қизил ва сариқ балиқчалар сўзиб юради.

Ошхона ва ертўладан иборат пастки қаватни ҳисобга олганда, үй уч қават эди. Йигитлар бу уйни улкан ишхона ва икки айвонли боғ билан қўшиб олган эдилар. Бинонинг бундай тузилишидан унча-мунча фойда кўриш мумкинлигини Эмманюель дарҳол фаҳмлаб олган эди. У уйни ва боғнинг ярминидевор билан ажратиб олди-да, ишхонани, ҳалиги айвонларни ҳамда боғнинг ярмини ижарага қўйди. Шу зайлда, Сен-Жермен даҳасининг энг инжик фуқаросидан сирайм қолишмайдиган даражада арzonгина алоҳида уйга жойлашиб олди.

Ошхона бутунлайн эмандан, меҳмонхона қизил қарайдан ясалган, меҳмонхона деворларига духоба қопланган, ётоқхона эса лимон дараҳтидан тикланиб, деворларига зангори мато қоқилган. Булардан бўлак Эмманюель ҳеч қандай иш билан шуғулланмаса-да, ўзига бир хонани кабинет қилиб қўйган, яна ҳеч қанақа мусиқа асбобини чалмайдиган Жюлиниг мусиқа хонаси ҳам бор.

Учинчи қават бутунлай Максимилианнинг ихтиёрида эди, бу синглисининг хонасига ўхшарди, фақат овқатхона жўралари келиб турадиган бильярдхонага қаратиб курилган эди. Максимилиан отини шахсан ўзи қашлаб тозаларди, графнинг извоши дарвоза олдида тўхтаганда, боғ эшиги олдида сигарета чекиб турған эди.

Ҳали айтганимиздек, Коклес дарвозани очди, Батистен иргиб извошдан тушди-да, Граф Монте-Кристо жаноб Эрбо

билин Эрбо хонимни ва жаноб Максимилиан Моррелни күргани келди», – деди.

– Граф Монте-Кристо! – деди қичқириб Моррель ва сигаретани улоқтириди да, меҳмон истиқболига югурди. – Бу зотни күриш бизга қувонч бағишлайды. Раҳмат граф, мингминиг раҳмат, ваъдангизга вафо қилганингиз учун раҳмат.

Ёш офицер графнинг кўлинин маҳкам сикқиб сўрашники, бу меҳмон келишини жуда интизорлик билан кутганларидан ва унинг келишидан ниҳоятда қувонганларидан далолат бериб турарди.

– Юринг, Юринг, – деди Максимилиан, – сизни ўзим таништираман. Сиз каби қадрли меҳмонни хизматкорлар эмас, ўзим таништиришим керак. Синглум боғда гулнинг қариганларини қирқяпти, куёв ундан олти қадам нарида ўзининг «Пресса» ва «Мунозара» номли газеталарини ўқиб ўтирибди. Зоро, Эрбо хоним қаерда бўлмасин, унинг ёнида Эмманюельни учратишингиз табиий.

Оқ кўйлак кийиб, сарик атири гулларнинг сўлғин баргларини қирқиб юрган ёш аёл буларнинг қадамини эшитиб, бошини кўтарди.

Бу бизга таниш кичкина Жюли. Томсон ва Френч фирмасининг вакили унинг ўзига башорат қилиб айтганидек. Жюли эндилиқда Эмманюель Эрбо хоним бўлиб қолган. Ёт кишини кўриб, у қичқириб юборди. Максимилиан кулди.

– Кўрқма, синглум, кўрқма, – деди у, – граф Парижга келганига эндигина уч-тўрт кун бўлганига қарамай марэлик судхўр қанақалигини аллақачон билиб оғіандир, йўқса сени кўргач билиб олади.

– Оҳо жаноб, кечиринг мени, – деди Жюли, – шундай аҳволда юрганимда сизни тўғри олиб кирганини қаранг, бу акамда уят йўқда. Пенелон!.. Пенелон!..

Бенгал атири гулларининг тагини кавлаб юрган чоп белкурагини ерга санчди да, улар олдига келди, то оғзидағи сақичини билдири масликка уриниб, жағининг тўрига суриб олди. Чолнинг сочларига эндигина оқ тушган эди. Сарғиш юзи ва тик қарashi экватор офтобида кўйиб пишган ва тўфонлардан хабардор денигизчи эканидан дарак бериб турарди.

– Мадмуазель Жюли, мени чақирдингизми?.. – сўради у.
– Хизмат?

Пенелон хұжайинининг қызини Эрбо хоним деб аташга тили келмай, ҳамон эскиласига мадмуазель Жюли, деб атарди.

– Пенелой, – деди Жюли, – жаноб Эмманюэлга азиз мемон келганини хабар килинг, графни меҳмонхонага Максимилиан бошлаб боради.

Сўнгра у Монте-Кристога:

– Мени кечиринг, – деди, – ҳозир чиқаман.

Шундай деди-да, у гулзорни гир айланиб, ёнбошдаги йўлкадан югуриб уйга кириб кетди.

– Қадрли жаноб Моррель, – деди Монте-Кристо, – оилангизни ташвишга солиб, беҳуда иш қилдим шекилли.

– Уни қаранг, уни қаранг, – деди Максимилиан кулиб, – эриям ясаниб чиқай деб югуриб кетди! Ахир сизни бу Меле кўчасидагилар билишади, интизорлик билан кутишади-ю, сиз бунақа дейсиз.

– Чамамда, оилангиз баҳтиёр, – деди граф худди ўз фикрини тасдиқлаёттандек.

– Шубҳасиз, граф, шубҳасиз. Баҳтиёр бўлиш учун нимаинки керак бўлса, ҳаммаси буларда муҳайё: улар ёш, қувноқ, бир-бирларини севишади, гарчи катта бойликни кўрган бўлсалар-да, йигирма беш минг франк даромадлари билан ҳам ўзларини Ротшильд каби бой деб ҳисоблашади.

– Тўғриси, йигирма беш минг франк унчалик кўп даромад эмас, – деди Монте-Кристо. У бу сўзларни шундай меҳрибонлик билан айтдики. Максимилиан худди севимли отасининг овозини эшитгандек қувониб кетди, – бироқ бу ёш келин-куёвимиз учун охирги чегара эмас, улар ҳам, шубҳасиз, миллионер бўлиб қолишади. Куёв адвокатми ёки докторми?

– У, граф, йирик савдогар эди, марҳум отамнинг ишини давом эттирди. Жаноб Моррель қазо қилганда ундан эллик минг франк капитал қолган эди, бунинг ярми синглимга, ярми менга тегди, чунки биз иккита меросхўр эдик. Синглимга уйланганда куёвнинг софдиллиги, ақллилиги ва ҳалоллигидан бошқа ҳеч нимаси йўқ эди. Хотини қанча бойликка эга бўлишни хоҳлаган бўлса, у ҳам шунга қаноат қилди. У то икки юз эллик минг франк тўплагунча ишлади, бунга олти йил кетди. Буларнинг хатти-ҳаракатини кўрган одам завқланарди: меҳнатсевар, инокликда буларга тенг

Келадиганлар кам топилади! Ажойиб қобилияти билан бу иккиси анча бойлик орттиришлари мүмкін әди, бироқ ота фирмаси ишидаги одатдаги тартибларни ўзгартыришни истамацылар, шунинг учун ҳам ҳозирғи замон кишилари иккі ёки уч йилда бажарадиган ишга олти йил вақт кетказышди, иккисининг жасорати, фидокорлигини күрган бутун Марсель қойил қоларди. Кунларнинг бирида Эмманюель мажбуриятлар бўйича қарзларни тўлаб тугатаётган хотини олдига келиб деди: «Жюли, мана охирги юз франк, буни менга Коклес берди, бу иккимиз охирги чегара деб ҳисобланган иккі юз эллик минг франкка қўшимча. Эндилиқда сен шу билан қаноатланасанми ёки йўқми? Фирмамиз йилига бир миллион оборот қилади ва Қирқ минг франк фойда бера олади. Агар биз истасак клиентуранизни уч юз минг франкка сотишимиз мүмкін: мана жаноб Делоненинг хати, у фирмамизни ана шу суммага сотиб олиб, ўзиникига қўшмоқчи. Ихтиёр сенда, ўзинг ҳал қил бу масалани».

«Азизим, – деди жавобан синглим, – Моррель фирмасини фақат Моррель идора қилиши мүмкін. Ахир отамизнинг номини пок саклаб қолиш учун ана шу уч юз минг франкдан воз кечганимиз афзал эмасми?»

«Менинг фикрим ҳам худди шундай, – деди Эмманюель, – бироқ сенинг фикрингни ҳам билмоқчи эдим».

«Фикрим шу. Биз ўзимизга тегишлисини тўла олдик, ҳамма қарзларимизни тўладик, эндилиқда кассани бекитишимиз мүмкін, кел якун ясалик-да, кассани ёлайлик».

Дарҳол шундай қилишди ҳам. Шунда соат уч әди, учдан чорак ўтганда иккى кемани суурта қилиш учун мижоз кириб келди, бу ўн бўш минг франк соф фойда әди.

«Марҳамат қилинг, – деди Эмманюель унга, – бу суурта масаласида бизнинг шеригимиз жаноб Делонега мурожаат қилинг. Бизга келганда, биз ишимизни тугатдик».

«Қачон? – сўради ажабланган мижоз.

«Бундан чорак соат муқаддам».

– Шу тариқа, – деди Максимилиан илжайиб, сўзини давом эттирар экан, – синглим билан кўёвимнинг йиллик даромади йигирма беш минг франк бўлиб қолди.

Максимилиан графни тобора қувонтираётган ҳикояси ни эндиғина тамом қилиши билан Эмманюель ясаниб чиқ-

ди. У меҳмонни ҳурмат қиласидиган кишилардан эканлигини намойиш қилиб, эгилиб таъзим қилди-да, графни боғидан айлантириб, уйга олиб кирди.

Меҳмонхонада улкан япон вазасидаги гулларнинг ҳиди анқиб турарди. Ясаниб, сатанг бўлиб олган Жюли графни эшик олдида кутиб олди. Қафасда қушлар чириллаяпти. Акас ва толбутанинг шохлари кўк баҳмал пардали деразадан эшилиб турибди, хуллас, бу ажойиб хонадонда қушларнинг хониши-ю, хонадондагиларнинг кулгиси, иноқлик, тотувликдан дарак бериб турарди.

Граф уйга кириши билан бу зотларнинг баҳти ўзига ҳам тааллуқли эканини сезди. У ўн чиқармас, хаёлга чўмган, биринчи салом-алиқдан сўнг бошланган суҳбатни давом эттиришни ҳам унтиб қўйган эди.

Тўсатдан у юз берган ўнғайсиз вазиятни сезиб қолди-да, зўр-базур ўй-хаёлларини улоқтириб ташлади.

– Малика, – деди ниҳоят, – ҳаяжонга тушиб қолганим учун сиздан узр сўрайман. Бу сизга ғалати туюлган бўлса керак, чунки сиз бу баҳтиёр, осойишта турмушига ўрганиб қолгансиз, аммо мен учун бундай хотиржам, тотувлик, осо-йиштапик шундай бир янгиликки, сиздан ва завжангиздан кўзимни ҳеч узолмаётиман.

– Чиндан ҳам биз жуда баҳтлимиз, – деди Жюли, – бироқ биз жуда кўп вақтлар жафо чекиб келдик ва бундай баҳтли, қувноқ ҳаётга етиш йўлида кўп кулфатлар чекканмиз.

Графнинг юзида қизиқувчаник аломатлари пайдо бўлди.

– Бу узундан-узоқ оипавий тарих. Буни Шато-Рено ҳам сизга айтган эди, – деди Максимилиан. – Граф, сиз фалокатларнинг катталарини, баҳт-саодатнинг улканларини кўришга одатлангансиз, шу сабабли бу оипавий ташвиш сизни унча қизиқтирумайди. Аммо Жюли ҳақ гапни айтди: тор оипавий доирада бўлса-да, биз кўп мусибатларни кечирдик бошимиздан...

– Худо ҳамишагидек, сизга мадад берган бўлса керак? – сўради Монте-Кристо.

– Ҳа, граф, – жавоб қиласи Жюли, – биз бунга иқорор бўлишимиз керак, чунки, у бизга ўзининг азиз бандалари каби раҳм-шафқат қилиб фариштасини йўллади.

Граф қизариб кетди, юраги санчиб кетаётганини билдирмаслик учун йұтапди-да, рұмолчасини лабига босди.

– Арзанда, тантық кишиларғина турмушнинг паззатини билмайди, – деди Эмманюель, – унинг қадрига ҳам етолмайди.

Монте-Кристо, овози ҳаяжонини ошкора қилиб қўйишидан қўрқиб ҳеч нима демай ўрнидан турди, меҳмонхонанинг у бошидан бу бошига вазмин қадам ташлай бошлади.

Монте-Кристодан кўзини узмай турган Максимилиан:

– Бизнинг ҳашаматларимиздан кулаётгандирсиз? – деди.

– Йўқ, нега куларканман, – жавоб қилди Монте-Кристо. Унинг ранги ўчган, бир қўли билан гупиллаб ураётган юрагини маҳкам босиб олган, иккинчи қўли билан эса биллур қалпок остида эҳтиёт қилиб қўйилган шойи ҳамённи кўрсатиб турарди. – Мен анови ҳамёнга қизиқиб қолдим: унинг бир томонида қандайдир қоғоз, иккинчи ёғида нодир олмос турибди шекилли.

– Бу ерда, – деди у, – оилавий хазинамизнинг энг қимматбаҳо буюми сақланади.

– Ҳақиқатан ҳам жуда соз олмос экан у, – деди Монте-Кристо.

– Гап олмосда эмас, бу қимматбаҳо тошнинг нархи юз минг франк бўлса-да, Максимилиан бу ҳақда гап юритаётгани йўқ, у ҳамёндаги буюм сизга айтган ўша фариштадан қолган ёдгорлик, демоқчи.

– Сўзингизга тушунмадим, бекам, шундай бўлса-да, тушунтириб беришни сўрашга журъат этолмайман, – деди таъзим қилиб Монте-Кристо. – Қўйполлик, беодоблик қилиб қўймайин деган мулоҳазага боряпман.

– Беодоблик дедингизми, граф? Йўқ, биз, аксинча, ўзимиз жон деб ҳикоя қилиб берамиз сизга бу олмоснинг воқеасини. Бу ҳамён эслатадиган ўша зотнинг олижаноб мурувватини сир сакламоқчи бўлганимизда уни бундайин кўз-кўз қилиб қўймасдик. Аксинча, бу ҳақда бутун дунёга жарсолиб, ўша халоскорни ҳамма билсин, деган умиддамиз.

– Ўҳу, ҳали шундай дент! – деди Монте-Кристо бўғик овозда.

– Граф, – деди Максимилиан ва биллур қопқоқни кутариб ҳамённи меҳр билан ўпиб қўйди. – Бу мўъжизакор

ҳамённи менинг отамни ҳалокатдан қутқариб қолган, бизни хонавайрон бўлишдан халос этган, Морреллар номини шарманда-ю шармисорликдан асраган киши ўзининг табаррук қўлларида ушлаган, ўша азиз одамнинг меҳри-муруввати туфайли ғам-апамга, қашшоқликка маҳкум этилган баҳти қаро биз болалар баҳтиёр бўлдик, бизнинг қувончларга тўла ҳаётимизга эндиликда ҳамманинг ҳаваси келади. Бу хатни, – Максимилиан ҳамёндан хатни олиб графга узатди, – бу хатни у киши менинг отам ўз жонидан кечишга қарор қилган куни ёзган, бу олмосни эса олижаноб нотаниш зот синглимга тўёна қилган.

Монте-Кристо хатни очди-да, зўр қувонч билан ўқиб чиқди, бу Синдбод-Денгиз сайёҳи имзо чеккан ва Жюлига ёзилган, ўқувчиликдигизга аён хат эди.

– Нотаниш дедингизми? Демак, сизга шундай мурувват кўрсатган одамни ҳали танимайсизми?

– Худди шундай, граф, биз зотнинг табаррук қўлларини сиқиши шарафига мусассар бўлолмадик, – жавоб қилди Максимилиан, – биз худодан минг карра тиласак ҳам бўлмади. Бу воқеада сирли нарсалар шу қадар кўпки, биз ҳали-ҳозиргача тушунолмай гарантгиз, аллақандай бир қудратли мўъжизакор қўл бор бу ишларнинг ҳаммасида.

– Аммо мен мана шу ҳамённи ўпаётганим каби у мўътабар қўлни ҳам ўпишига мусассар бўлурман, деган умиддаман, – деди Жюли. – Бундан тўрт йил муқаддам Пенелон Триестда бўлган эди. Граф, сиз қўлида белкурак ушлаб турган ҳолда кўрганингиз кексаденгизчи, боцманлик касбини ташлаб, боғбон бўлиб олган. Триестда Пенелон яхтага тушиб жўнаётган бир инглизни учратибди, уни Пенелон танибди: у бир минг саккиз юз йигирма тўққизинчи йилнинг бешинчи июлида отам ҳузурига келган ва бешинчи сентябрда менга мана шу хатни ўйллаган ўша зот экан. Пенелоннинг бу гапи тўғри, нотаниш киши ўша, бироқ Пенелон у билан гаплашишга журъят этолмабди.

– Инглиз! – деди ўичан Монте-Кристо, Жюлининг қарашлари уни анча ташвишга солаётган эди. – Инглиз деяпсизми?

– Ҳа, – деди Максимилиан, – Томсон ва Френч Рим фирмасининг вакили бўлиб бизникига келган инглиз. Сиз Мор-

серниқида Томсон ва Френч менинг банкирларим, деганингизда сесканиб кетганимнинг боиси ҳам шунда. Ҳали айтганимиздек, бу воқеа бир минг саккиз юз йигирма тўқкизинчи йилда содир бўлган эди, граф, сиз ўша инглизни танимайсизми?

– Бироқ сиз Томсон ва Френч фирмаси бизга ёрдам қилганини гарданига олмади, дедингиз-ку, тўғрими?

– Тўғри.

– Ундаи бўлса, ўша инглиз отангиздан бирон нарсада жуда миннатдор бўлганидан ёрдам қилгандир?

– Бу ерда минг хил мулоҳазаларга бориш мумкин, ҳатто буни мўъжиза дейиш ҳам мумкин.

– Унинг оти нима эди? – сўради Монте-Кристо.

– У исми шариfinи айтмаган. Синѓбод-Денгиз сайдёхи деб хатта имзо чеккан, – деди Жюли диққат билан графга тикилиб.

– Бу исми шарифи эмас, тахаллуси бўлса керак.

Граф унга Жюли қаттиқ тикилиб қолганини ва овозига синчилаб қупоқ осаётганини сезиб, қўшимча қилди:

– Менга қаранг, унинг бўйи тахминан менинг бўйимдек ёки бир оз баландроқ, қотмароқ эмасмиди? Ёқаси тикка, галстугини қисиб боғлаган, камзулининг ҳамма тугмасини солиб, кўлида ҳамиша қалам ушлаб турадиган зот эмасмиди?

– Демак, сиз уни таниркансиз-да? – деди қувончдан кўзлари чақнаб кетган Жюли.

– Йўқ, – деди Монте-Кристо, – танимайман, фақат шунчаки тахмин килляпман. Мана шунаقا нарсаларда жуда қўли очиқ бир порд Уилмор деган кишини биламан.

– Ким эди у зот?

– У кишилар томонидан изҳор этиладиган миннатдорчиликка ишонмайдиган ғалати одам эди.

– Э, тангрим, – хитоб қилди Жюли, – у бечора нимага ишонаркан?

– Ҳар қалай мен билан учрашган вақтида, бунга ишонмасди, – деди Монте-Кристо ўз оғзидан отилиб чиқсан бу сўзлардан чексиз ҳаяжонланиб. – Эҳтимол шунча вақт ўтиб, эндилиқда миннатдорчилик бор нарса эканига ишонч ҳосил қилгандир.

– Граф, сиз ўша киши билан танишмисиз? – сұради Эмманюель.

– Мабодо сиз у билан таниш бўлсангиз, – деди Жюли, – уни бизга кўрсата опасизми, қаердалигини айтиб бера опасизми? Максимилиан, Эмманюель менга қаранглар, агар вақт-соати келиб учрашиб қолсак, у юрагимиз хотирасига ишонмаслиги мумкин эмас.

Монте-Кристо кўзларига ёш тўлиб келаётганини сездида, уйни айланади бошлади.

– Граф, худо ҳақ, – деди Максимилиан, – агар сиз у одам тўгрисида бирор нарса билсангиз, ҳаммасини айтиб беринг бизга!

– Ҳайҳот, – жавоб қилди Монте-Кристо овозидаги ҳаяжонни сездирмасликка уриниб, – сизнинг ҳалоскорингиз чиндан ҳам порд Уилмор бўлса, у билан мутлақо учрашолмассиз деб қўрқаман. Мен Уилмор билан бундан уч йип муқалдам Палермода хайрлашгандим, у эса жуда ажойиб бир мамлакатга жўнаётган эди, шу сабабли унинг қачондир қайтиб келиши мумкинлигига ишонмайман.

– Сизларнинг бу гапларингиз биз учун жуда оғир, – деди қайгуриб Жюли, унинг кўзлари жиққа ёшга тўлган эди.

– Агар мен ҳозир шу ерда кўриб турганларимни порд Уилмор кўрганда, – деди таъсирили оҳангда Монте-Кристо, – кўзини Жюлиниң юзларидан оқиб тушаётган марварид ёшлардан узмай, – ҳаётга яна ошиқ бўлур эди, чунки, сиз тўкаётган бу ёшлар уни инсоният билан муроса қилишга мажбур этган бўлур эди.

У Жюлига қўлини узатди, графнинг қараши ва овозига мафтун бўлиб қолган Жюли унга қўлини берди.

– Ахир, порд Уилморнинг ватани, оиласи, қавм-қариндоши бўлгандир? – деди Жюли ҳамон умидини узмай, – уни таниган одам бордир? Наҳотки биз уни...

– Уни ахтариб овора бўлманг, – деди граф, – менинг оғзимдан чиқиб кетган сўзлардан ширин хаёлга бориб, сизларни умидвор бўлмай қўя қолинг. Сиз ахтариб юрган киши порд Уилмор экани ҳам даргумон. Биз жуда иноқ эдик, мен унинг ҳамма сирларини билардим, у сизга мурувват қилган зот бўлганида, менга буни айтиб берган бўлур эди.

– У сизга бу ҳақда ҳеч нима демаганмиди? – сўради Жюли.

– Ҳеч нима.

– Ҳатто бунга ишора қилиб бирор сўз ҳам айтмаганмиди?..

– Ҳеч маҳал.

– Бироқ боя ҳамён тарихи ҳақида гап кетаётганда сиз дарров унинг номини тилга олдингиз-ку.

– Биласизми... баъзан каллага турли фикрлар келади.

– Синглим, – деди Максимилиан графга ёрдам беришни истаб, – меҳмонимиз ҳақ гапни айтяпти. Отамнинг қайта-қайта «бу бахтни бизга келтирган инглиз эмас» деганини эсла.

Монте-Кристо сесканиб кетди.

– Отангиз, жаноб Моррель шундай деганмиди? – деди қизиқсиниб граф.

– Отам бу воқеани бир мўъжиза, каромат дерди. Отам, халоскоримиз гўрдан чиқиб келган фаришта эканига ишонарди. Бу ишонч шу қадар кучли, таъсири эдики, бунга ишонмасам-да, отамнинг азиз дилига озор беришни асло эп кўрмасдим ўзимга! У кўпинча узоқ ўйга ботиб, ҳалок бўлган дўстини тилга оларди! Ўлими олдидан бу тахмини бутунлайн ишончга айланди, сўнгги дақиқада у қуйидагиларни айтди: «Максимилиан, у Эдмон Дантес эди!»

Графнинг тобора бўзариб бораётган юзи даҳшатли тус олди, юраги қонга тўлди, у чурқ этолмай қолди, гўё вақт эсига тушгандек, соатига қаради-да, шляласини олиб Эрбо хоним билан тўсатдан ва хижолатомуз хайрлашди-да, Эмманюель ва Максимилияннинг қўйини сиқди.

– Хоним, – деди у, – баъзан ҳузурингизга ташриф этиб туришга рухсат этинг. Сизнинг оилангиз гурунгида бўлиш менга ҳамиша қувонч бағишлайди, бу гал мени иззат-икром билан қарши олганингиз учун миннатдорман, сиз билан марокли сұхбатга берилиб кетиб, вақт ўтиб кетганини сезмай қолибман.

Граф шундай деди-ю, югуриб чиқиб кетди.

– Бу граф Монте-Кристо жуда ғалати, тушуниб бўлмайдиган одам экан-да, – деди Эмманюель.

– Тұғри, – деди Максимилиан, – аммо, менимча, у юраги пок одам, биз ҳам унга ёқиб қолдик, бунга имоним комил.

– Унинг овозлари юрагимни жизиплатди, – деди Жюли, – бу овозни илгари ҳам эшитгандекман.

XIII. ПИРАМ ВА ФИСБА

Шаҳар чеккасидаги Сент-ОНоре даҳасининг учдан иккى қисмини босиб ўтсангиз, данғиллама ажойиб уй орқасида саҳни кенг боғга кўзингиз тушади. Бу боғ шу бой-бойваччалар кварталидаги дабдабали кошоналар орасида ҳам кўзга яққол ташланиб туради, унинг баландлеворлари узра қад кўтарган қалин каштан дараҳтлари ҳар баҳор Людовик XIII замонининг темир панжараси ўрнатилган тўрт қиррали устунлардаги иккита тош гулдонга оқ ва пушти ранг гулларни тўқади.

Гулдонлардаги ажойиб ярон гуллар шабада эсланда қирмизи баргларини ҳилпиллатиб атрофга хушбўй ҳид сочиб турса-да, кошона эгалари ўзларига фақат дараҳтлар билан уралган уйни, даҳага ва атрофига панжара тутилган боқقا чиқадиган ҳовлинингина олиб қолишган бурунги вақтдан бери бу дабдабали дарвозадан ҳеч ким кирмасди. Бурунги вақтларда боғ орқасида шу ҳовлига қарашли жуда соз полиз бўларди.

Нима бўлди-ю, бир шайтон чайқовчи пайдо бўлди-да, полиз ёнида Парижнинг Сент-ОНоре номли улкан кўчаси билан рақобат қила оладиган кўча очишга аҳд этди. Бу янги кўчанинг икки томонига иморат қурилиши муқаррарлигини сезган хўжайинлар полизни сотиб юборишиди.

Бироқ иш чайқовчиликка тақалиб боргандা, киши ўйини ўйлагунча, капитал ишини битириб қўя қолади. Эндигине ном берилган кўча «йўргагида» ёқ гўрга кўмилди. Полизни нақд пулга сотиб олган чайқовчи уни мўлжаллаган нархга пуллай олмади, сўнг нархларнинг ошувини хўп кутди, бўлмади, охири участкани полизчиларга йилига без юз франкка ижарага бериш билан қаноатланди.

Шундай қилиб, у ўз ақчаси эвазига фақат ярим процент олади, холос. Кўплар беш процент фойдани ҳам жуда кам ҳисоблаётган бу замонда бундай қиймат жуда оз.

Хулласи қалом, бөғнинг бир вақтлар полизга чиқадиган эшиклари бекилиб, ҳалқалари занглаб кетган. Бу ҳам камлик қилгандек, манфур полизчилар аристократик боқقا сүк назарларини ташламасин, деб дарвозаларга узунлиги оғти фут тахта қоқиб ташлашган. Тұғри, тахталар сира күз ташланмайдыган қилиб зич қоқилмаган, аммо бу муҳташам кошона ёт назарлардан құрқмайды.

Ұша полизда қарам, сабзи, редиска нұхат ва қовун ўрнида энди бүйдор беда үсіб ётибди, бу бүм-бүш майдонни кимдир ҳалиям унұтмаганидан далолат беріб турарди. Атроғи дөвор билан ўраб олинған ана шу участканиң пастак күча эшиги бор эди. Ҳосип бермагани туфайли яқында ижарачилар бу участкани ташлаб кетиши. Хуллас, бир ҳафтадан бери участка илгариги ярим процент у ёқда турсин, бир тийин ҳам фойда бермай құйди.

Кошона томондан бояғи қаштанлар дөвор устига эгиптіб турибли, бундан фойдаланыб серавж бошқа дараҳттар ҳам ҳавога интиляпты. Фовлаб кетган шохлар орасидан зұрға күзға чалинаёттан бурчакда тош скамейка ва бир нечта бөг курсилари құйилған, афтидан бу учрашувлар ёки ёт күзлардан қочиш жойи бұлса керак. Бу жазирама иссиқ тушмайдыган уй ва күча ташвишлари-ю, шовқин-суронлардан анча йироқ, ҳамиша құшлар сайраб турадыган оромбахш, соя-салқын жой эди.

Баҳорнинг парижлиklарга тұхфа этган энг иссиқ күнларидан бирининг оқшом пайтида ана шу тош скамейкада битта китоб, соябон, иш савати ва ҳали қаштаси тутатылмаган батист рұмопча ётарди. Сал нарироқда, тахта қоқиб ташланған дарвоза олдидә ёш қызы әнкайиб тирқишдан ҳалиги ташландик полизга қарайапты.

Худди шу дақиқаның ўзіда полиз эшиги очилди-да, дағал сурпдан тикилған узун дұхоба шапка кийған новча, заңдардаст жигит кириб келди. Уннинг бу оддий ҳалқ кийими ялтираб турған қоп-қора сочлары, мүйлови ва соқолига мос тушмас эди, у биров күриб қолмасин тағин деб атроға алланглади-да, эшикни беркитди-ю, дарвоза томонға чаққон қадам ташлади.

Күтган кишини бундай кийимда күрган қызы құрқиб ўзини орқага оғызи.

Бирок йигит девор тирқишидан оппок күйлак ва узун зангори камарни күриб қолди, югуриб дарвозага бордида, тирқишига лабларини күйиб:

– Күркманг, Валентина, мен – деди.

Қызы яқынроқ келди.

– Намунча кечикдингиз бугун? – сұради қызы, – овқат вакти яқынлашиб қолғанини биласыз-ку, ахир ҳар бир қадаммимни текшириб турадиган ўгай оиам, айғоқчи оқсочдан ва безор этадиган укамдан қутулиб, бу ерга иш күтариб келиш учун минг хил ҳийла ишлатишга мажбур бўламан ҳар гал, ишимни ҳали-вери тугатолмасман деган хавотирдаман. Нега кечикканингизни тушунтирганингизда нега мана бу кийимни кийиб келганингизни ҳам айтиб берасиз, бу либосда сизни бошда танимай қолдим.

– Севимли Валентина, – деди жавоб қилиб йигит, – мен дек ошиқу беқарор шайдо учун сиз шундай бир фалак юлдузисизки, бу ҳақда сўз очишга ожизман, лекин сизни кўрганда ўзимни тутолмай, сизга мафтунман дейишга мажбурман. Ана шу сўзларимнинг акс-садоси ҳижрон пайтларида ҳам дапда бериб туради менга. Танбеҳингиз учун куплук, бу ёқимли танбеҳ, бу шуни кўрсатадики, сиз мени (кутибсиз дейишга тилим бормайди) эслабсиз. Нечун кечикканимнинг ва нега бунақа либосда келганимнинг сабабини билмоқчисиз шекилли? Ҳозир айтиб бераман ва мени афв этарсиз дебумил қиласман: мен бир касб таңладим ўзимга.

– Касб!.. Бу билан нима демоқчисиз, Максимилиан? Иккимиз учун мўътабар нарсани ҳазил-мутойибага оладиган даражада баҳтиёрмизми иккимиз?

– Худо сақласин, жонимдан ҳам азиз нарса устида ҳазил қилишдан худо сақласин! – деди йигит, – аммо шуни очиқ айтайки, чалдиворларда чангийвериб ва деворлардан ошавериб, чарчадим, бунинг устига, отангиз бир эмас бирда мени ўғри деб судга бериб юборади, деб ваҳимага тушиб юраман, борди-ю, шундай бўлса бутун француз армиясининг шармандаси чиққан бўлур эди! Айни бир вақтда куршовда қолган бирорта қўргон ва ҳимоя қилиш зарур бирорта қалъя бўлмаган бу жойларда армия капитанининг доим санғиб юрганини кўрганлар шубҳаланиши мумкин.

Ана шу сабабларга биноан мен полизчи бўлиб олиб, шунга муносиб либос кийиб олдим.

– Бу тентаклик-ку!

Аксинча, мен буни ҳаётимда энг оқилона қилиғим деб ҳисоблайман, чунки бу билан мен ўзимнинг хавфсизлигими ни таъминлаб олдим.

– Ўзи нима гап, тушунтириб беринг.

– Марҳамат! Мен бу полиз хўжайнининг ҳузурида бўлдим, илгариги ижараби билан тузилган шартноманинг муддати тугабди, энди уни мен ижарага олдим. Мана беданинг ҳаммаси эндиликда менини бўлиб қолди, мана шу ўтларнинг ўртасига битта чайла қуриб олиб, сиздан атиги икки-уч қадам берида яшайвераман, ҳеч ким ҳеч нима дея олмайди! Бахтиёрман, бошим осмонда! Ўзингиз бир ўйлаб кўринг, Валентина, буларнинг ҳаммасини пулга сотиб олиш мумкин бўлса-да, кишининг ақли бовар қилмайдиган ҳол-ку, тўғрими! Аслида бу ўн йиллик ҳаётимни ҳадя қилсан ҳам арзийдиган роҳат, бахт, қувонч менга қанчага тушди деб ўйлайсиз-а? Бор-йўғи йилига беш юз франкка, яна ҳаммасини бирдан эмас, учга бўлиб тўлаш шарти билан-а! Мана кўриб турибсизки, энди кўрқадиган жойим қолмади. Мен ўз еримдаман, деворга шоти қўйиб олиб боянгизни бемалол томоша қилавераман, ҳеч қанақа ёт назарлардан кўрқмай сизга ишқимни, муҳаббатимни изҳор этавераман, фақат ишчи либосидаги камбағал мардикордан сиз ҳазар қилмасангиз бўлгани.

Қувончдан ҳаяжонга тушган Валентина нозик овоз-ла қичқириб юборди. Сўнг, гўё ҳасадчи қора булут унинг юрагида ёнган қуёш нурини тўсиб қўйгандек бўлди-ю, қиз қайгули оҳангда деди:

– Энди биз, Максимилиан, ортиқ даражада эркин бўлиб оларканмиз-да. Иккимизнинг баҳтимиз шунчаки ҳавас йўлидаги вассваса эмасмикин деб қўрқаман, мабодо биз хавфсиз эркинликни сунистеъмол қилсак ҳалокатта маҳкум бўлишимиз ҳеч гап эмас.

– Шундай дейишга қандай журъат қилдингиз-а! Сизни таниган кундан буён мен ҳар куни ўй-хаёлларим ва ҳаётимни сизнинг ҳаётингиз ва ўй-хаёлларингизга тобе эканини исботлаб келяпман. Сизнинг ишончингизга мени

муяссар этган нарса нима ўзи, биласизми? Менинг виж-
доним. Шундай эмасми? Сиз менга, қандайдир хавф таҳ-
дид солаётганини айтдингиз, мен эса сиздан хизматин-
гизда бўлиш баҳтига мушарраф бўлишдан бошқа ҳеч нар-
са таъма қилмай ёрдам қўлимни чўзdim. Ўшандан бери
сизга бўлган чексиз садоқатимга шубҳа туғдирадиган би-
рор сўз, бирор имо-ишора қилдимми? Сиз менга жаноб
д Эпине билан унашиб қўйилганингизни, буни отангиз ҳал
этганини, бу никоҳ муқаррарлигини айтдингиз, чунки жа-
ноб де Вильфорнинг қарори қатъий бўлади. Шу зайлда
мен чеккада қолдим, бутун орзу-умидимни ўз иродамга
эмас, сизнинг иродангизга ҳам эмас, вақтга, тақдирга.
Худога ҳавола қилдим... Аммо биламан, Валентина, сиз
мени севасиз, менга ачинасиз, ўзингиз шундай дегансиз,
бу бебаҳо сўзларингиз учун минг-минг раҳмат сизга, фа-
кат бир илтимосим бор: аҳён-аҳёнда бўлса ҳам, шу сўзлар-
ни такрорлаб туринг, шуниси етади, дунёнинг бошқа
ҳамма ташвишларини хаёлимдан кўтариб ташлаш учун
куч бағишлайди бу азиз сўзлар!

– Сизни дадил этиб қўйган ҳам ана шу, Максимилиан,
мени баҳтиёр этган ҳам шу, баҳтсиз этган ҳам ана шу. Мен
ўзимга-ўзим тез-тез шундай савол бераман: менга нима яхши
– ўгай онамнинг дағаллиги ва ўғлига чексиз мухаббати ту-
файли чекаётган ғам-ғуссами ёки сиз билан бирга бўлган-
да хавф-хатарларга тўла баҳтиёрлигимми?

– Хавф-хатар! – деди қичқириб Максимилиан. – Бундай
даҳшатли, адопатсиз сўзларни айтишга қандай журъат эт-
дингиз. Наҳотки мен ҳамма итоатгўй қулларнинг энг итоат-
лиси бўлмасам? Сиз менга, Валентина, баъзида сўзлашиш-
га ижозат бердингиз, аммо учрашишнинг пайига тушишни
ман этдингиз, бунгаям итоат қилдим. Мана шу полизга ки-
риш ва сиз билан дарвоза тиркишидан гаплашиш, хуллас.
Жамолингизни кўролмай факат овозингизни эшишиб турish
йўлини топганимдан буён жипла бўлмаганда қўйлагингиз-
нинг этагига кўл теккизишга рухсат сўрадимми? Бирор
марта ёш ва кучга тўла йигит учун заррача тўсик булолмай-
диган мана шу девордан ошиб тушишга уриндимми? Би-
рор марта сизга бераҳм деб таъна қилдимми? Уз истакла-
римни изҳор этдимми? Эртаклардаги баҳодирлар сингари

сүзимда қаттиқ турдим. Ҳеч бұлмаса мана шуни эътироф этинг, токи мен сизни адолатсиз деб ўйлайман.

– Бу ҳақ гап, – деди Валентина икки тахта орасидаги тешикдан бармоқларининг учини чиқариб Максимилианнинг лабларига теккизар экан: – Бу ҳақ гап, сиз чиндан ҳам виждони пок дұстсиз. Бироқ сиз ўз шахсий манфаатингиз учун шундай қилдингиз. Максимилиан, чунки құл ҳаддидан ошган куни ҳамма нарсадан маҳрум бұлажагини жуда яхши биласиз. Сиз менга – бирорта дұст-ғамхұрига эга бўлмаган, ўз отаси ҳам унугиб қўйган, ўғай онаси эса минг-минг мусибатларга дучор қилаёттани мен шўрликка – жигарбанد ақаларча дұст-ғамхұр бўлишга ваъда қилган эдингиз. Мен бечоранинг ягона овунчогим – қимир этмай ётган, тип-забонсиз, муздек қотиб қолтан бобомдир. У ҳатто менга қўлини узатишдан ҳам ожиз, фақат кўзлари билангина имо-ишора қиласи, демак унинг юрагида оз бўлса-да, менга меҳр-шафқат сақланиб қолган. Иложим қанча, тақдирнинг амри шу экан! Мен шўрликка дұст ва мададкор қилиб ягона мурданни ҳадя этган ҳам ана шу тақдир! Мен, Максимилиан, ҳақиқатан ҳам баҳти қароман, сиз менга муҳаббат бағишлаб, ўзингизни ўйламай, менга ғамхұрлик қиляпсиз, бу жуда соз, азизим, жуда соз.

– Валентина, – деди Максимилиан ҳаяжонга тұлиб, – мен дунёда фақат биргина сизни севаман дея олмайман, чунки синглимни ҳам, күёвимни ҳам севаман, аммо бу уларга бўлган муҳаббатимга сира ўхшамайди. Сизни ўйлаганда қоним кўпириси, бутун вужудим ёниб кетади, юрагим типирчилаб, нафас ололмай қоламан, ана шу куч, ғайрат, ички туғённи, беқиёс қудратнинг ҳаммасини сизга бўлган муҳаббатимга берганман. Қайси кун айтсангиз, ўша куни ҳаммасини сизга бағишлиашга тайёрман. Айтишларига қараганда, Франц яна бир йил бўлмас экан бу ерда, бир йилда қанчадан-қанча қувончли воқеалар, қулай фурсатлар келиши мумкин! Умидвор бўлайлик, яхши ният қилайлик, «яхши ният – ярим давлат» дейдилар! Сиз, Валентина, мени худбинликда айблаб, таъна қиляпсиз, сиз ким эдингиз мен учун, ким? Иффатли Венеранинг гўзали ва совуқ ҳайкални! Садоқатим, итоатим, сиполигим эвазига менга бирор нарса ваъда қилдингизми? Йўқ. Нима

ҳадя қилдингиз менга? Деярли ҳеч нарса. Менга қайлиғингиз жаноб д'Эпине ҳақида гапирасиз-да, бир күн эмас, бир күн унинг измида бўлиш хаёлингизга келиб, уҳ тортасиз. Менга қаранг, Валентина, наҳотки қалбингизда шундан бошқа ҳеч нима бўлмаса? Бу қандай ҳол! Мен сизга ўз ҳаётимни, жонимни бағишиласам, юрагим ҳам фақат сизни деб урса, сиздан ажраш менга ўлим деб юрсаму сиз пинагингизни бузмайсиз, бошқага тегиш тўғрисидаги фикр жиллагина ҳаяжонга солмайди сизни! Йўқ, агар мен сизнинг ўрнингизда бўлсайдим, сизни мен севганим каби севгандарини билсайдим, мана шу тешиклар орқали юз марта шўрлик Максимилианнинг қўлини сиқиб: «Мен, Максимилиан, сизникиман, фақат сизники бўламан, бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам сизникиман», деб такрор-такрор айтган бўлур эдим.

Валентина ҳеч нима демади, бироқ Максимилиан унинг хўрсишиб йиглаётганини эшишиб турарди. У дарҳол эс-хушини йигиб хитоб қилди:

– Валентина, Валентина! Менинг сўзларим сизни ранжитган бўлса, худо ҳаки, унугинг уларни, илтимос қиласман, унугинг?

– Йўқ, – деди қиз, – айтган ҳамма гапларингиз ҳақиқат, аммо кўриб турибсизки, кимсасиз бир баҳти қаро муштипарман, ёт бир кишининг уйида тураман, чунки отам ҳам менга етти ёт кишидек, мана ўн йилдирки ўгай онам ҳар күн, ҳар соат, ҳар минут менга ўз ҳукмини ўтказиб, чурқ, эткизмай эзиб келади, мен чекаётган азоб-уқубатларни ҳеч ким билмайди, фақат сизга айтдим уларни. Юзаки қараганда ҳамма менга раҳмидипек, ҳамма мени севгандек кўринади, ҳақиқатда эса ҳаммаси менинг душманим. Одамлар: Жаноб де Вильфор қаттиққўл ва жиддий одам, шу сабабли у қизини эркалатиб қўймайди, аммо де Вильфор хонимдек ўгай она қўлида Валентина баҳтиёр бўлса керак дейиншади. Лекин одамларнинг бу гаплари нотўғри. Отам менга аслпо эътибор бермайди, ўгай онамнинг эса кўрмоққа кўзи йўқ мени, илжайиб турса-да, ич-ичидан нафратланади мендан, ёмон кўради мени.

– Сизни? Сизни қандай қилиб ёмон кўриш мумкин, Валентина?

– Азизим, – деди Валентина, – бу табиий бир ҳол, у ўз ўғини, укам Эдуарни жонидан ҳам яхши кўради.

– Яхши кўрса нима бўлти?

– Бу масалага пулни аралаштириш ғалати туюлиши мумкин, аммо, ҳар қалай унинг менга нафрати ана шундан келиб чиқади. Унинг ҳеч қанча бойлиги йўқ, мен эса онам қазо этгандан сўнг катта мерос олдим, бунинг устига бир кун бориб жаноб де Сен-Меран ва малика де Сен-Мерандан ҳам бой мерос қолади менга, унда ҳалиги бойлик икки баробар кўпаяди. Менимча, ана шунга онамнинг ҳасади келяпти. Қани энди ўша бойликнинг ярмини беролсаму отамнинг уйида ўзимни чин туғишган қиз ҳис этсам, минг-минг шукур қилардим худога!

– Эҳ, менинг шўрлик Валентинам!

– Ҳа, мен ўзимни оёқ-қўлига кишан урилгандек ҳис эта-ман, аммо шу қадар заниф, шу қадар беҳолманки, кишан мени суюб турибди-ю, уни ташлаб юборсам йиқилиб туша-манмикин деб қўрқаман. Бунинг устига отам галига қулоқ осмаганларни жазосиз қуядиганилардан эмас. У менга ҳоким, сизни ҳам, ҳатто қиролни ҳам ўз амр-фармони остида тута опади, чунки пок утмиши, нуфуз билан беқиёс кучли. Сизга, Максимилиан, онт ичиб айтаманки, ўзим билан сизни ҳалок этиб қўймайин тағин, деб уларга қарши курашмаяпман.

– Валентина, ахир, – деди эътиroz билдириб Максимилиан, – нега бунчалик умидсизланасиз, нечун истиқболдан умид узасиз?

– Азизим, ўтмишга қараб шундай хулосага келаман.

– Менга қаранг, аристократик нуқтаи назардан жуда бол келмасам-да, ҳар ҳолда кўп жиҳатдан мен ҳам ўша сиз яшаб келаётган жамоатга мансуб кишиларданман. Францияда бир вақтлар икки Франция бўларди: монархия даврининг аслзодалари Францияси ва Империя аслзодаларининг Францияси. У замонлар ўтиб кетди. Монархия аслзодалари империя аслзодаларига туташиб, бирлашиб кетди, қилич аристократияси замбарак аристократияси билан қавм-қарин дош бўлиб қолди... Мен эса сўнгисига мансубман: менинг порлоқ истиқболим армияда, оз бўлса-да, фактат ўзимга тегишли бойлигим – мулким бор, ниҳоят бизнинг ўлкамиизда

отамни ҳурмат билан эсга олишади ва энг олижаноб сав-
догарлардан деб улуғлашади. -Бизнинг ўлкамизда деганим-
нинг боиси шуки, Валентина, сиз ҳам деярли Марселдан-
сиз.

- Меним ҳузуримда, Максимилиан, Марселни асло тилга
олманг, бу ном менга онажонимни – ҳамманинг кўз ёшини
тўкиб дунёдан ўтган, ерда қизини озгина вақт қўриқлай
олган (аминманкн, у ҳозир ҳам мени қўриқлаб, ҳимоя қилиб
турибди) фариштамни эслатади. Эҳ, Максимилиан, қани
энди шўрлик онам тирик бўлсайди, ҳеч нарсадан қўрқма-
ган, хавотирланмаган бўлур эдим. Мен унга, мана шу йигит-
ни – Максимилианни севаман, деб айтиб қўя қолардим, у
бизнинг иккимизнн ҳимоя қиласарди.

- У тирик бўлганида, – деди эътироz билдириб Макси-
милиан, – мен сизни билмаган бўлур эдим, ахир ўзингиз,
унда мен баҳтиёр бўлур эдим дедингиз, баҳтиёр Баленти-
на эса менга қайрилиб боқмас ҳам эди.

- Азизим, – хитоб қиласи Валентина, – мана энди сиз менга
адолатсизлик қиласиз... бироқ айтинг-чи...

- Хўш, сиз нима дейишимни истайсиз? – сўради Макси-
милиан қизнинг иккиланиб турганини сезиб.

- Битта саволим бор, шунга жавоб беринг, – деди қиз, –
Марсельда ўша вақтда сизнинг отангиз билан менинг отам
ўртасида бирор кўнгилпизиз воқеа ўтганмиди?

- Билмадим, бундан хабарим йўқ, – деди Максимилиан,
– фақат шуниси аёнки, сизнинг отангиз кўпроқ Бурбонлар-
га тарафдор эди, менинг отам эса императорга содик эди.
Менимча, иккиси шу масалада бир-бири билан келиша оп-
мас эди. Сиз нега буни суриштириб қолдингиз?

- Ҳозир тушунтириб бераман, – деди қиз, – сиз ҳаммаси-
ни билишингиз керак. Бу сизга Фахрий легион кавалери
унвони берилгани газеталарда эълон қилинган куни юз бер-
ган эди. Биз ҳаммамиз бувам Нуартъеникода эдик, Данглар
ҳам ўша ерда эди. Уни танисангиз керак, ўзи банкир, унинг
отлари бундан уч кун олдин ўғай онамни ва укамни нақ
бўлмаса ўйдираётган эди. Ўшанда мен бувамга газета ўқиб
бераётган эдим, бошқалар мадмуазель Дангларнинг никоҳи
ҳақида гап сотишаётган эди. Газетанинг сизга тааллуқли
ерига келганимда (мен бу ёқимли хабарни бир кун аввал

эрталаб ўзингиздан эшитган эдим) ўзимни ниҳоятда баҳти-
ёр ҳис этдим, чунки сизнинг номингизни тилга олиш мени
ҳаяжонга солди, агар турли бемаъни гап қилишларидан
кўркмаганимда номингизни айтмай ўтиб кетардим, лекин
бўлмади, иродамга куч бердим-да, ўқиб юбордим.

– Ох, азизим Валентина!

– Шундай қилиб, номингизни тилга олишим билан отам
ялт этиб менга қаради. Сизнинг номингиз ҳаммага яшин
ургандек таъсир этишига имоним комил эди (қаранг, мен
қанақа тентакман), отам худди сесканиб кетгандай туюл-
ди, жаноб Дангарнинг вужудида ҳам худди шундай ҳол юз
берганини сездим.

– Моррель, – деди отам, – тўхтанг! (У қовоғини солди.) Бу
ӯша бир минг саккиз юз ўн бешинчи йилда бизни кўп ово-
ра қилган Марселдаги ашадий бонапартчи Морреллардан
эмасми?

Худди ўшалардан, – жавоб қилди Дангар, – менимча
бу ўша арматорнинг ўғли бўлса керак.

– Эҳ-э, шундай денг ҳали! – деди Максимилиан. – Отан-
гиз нима деди ўшанда?

– Шундай даҳшатли сўз айтдики, уни тақорлашга ти-
лим бормаяпти.

– Майли, айтаверинг, – деди илжайиб Максимилиан.

«Уларнинг императори, – деди у қошларини чимириб, –
мутаассибларнинг ҳаммасини боплаб таъзирини берганди.
У муҳлисларини замбаракка гўшт деб ҳақ гапни айтган эди.
Янги ҳукумат яна ўша нажотбахш принципни қўллаётгани-
дан жуда шодман. У Жазоирни, бизга қимматга тушаётган
бўлса-да, факат шунинг учун сақлаётган бўлса, мен ҳуку-
матни олқишлийман».

– Бу чиндан ҳам жуда кўпол сиёsat, – деди Максимилиан.

– Қўйинг, жаноб де Вильфорнинг сўзларидан хижолат торт-
манг, менинг отам бу масалада сизнинг отангиздан ҳеч
қолишмасди ва доим: «Ҳеч тушунолмайман, нега император
судлар ва адвокатлардан бир полк тузиб, ҳар гап жанг май-
донининг оғдиниги позицияларига юбормайди?» деган сўзлар-
ни тақорларди. Мана, азизам, кўриб турибсизки, сўзамол-
ликда икки томон ҳам бир-биридан қолишмайди. Қироллик
прокурорининг ҳукумига Дангар нима деб жавоб берди?

– У одатдагича ўзига хос заҳарханда қилиб қўя қолди. Бир дақнқа ўтар-ўтмас улар туриб чиқиб кетиши. Фақат шунда мен бувам ниҳоятда ҳаяжонга тушиб қолганини кўрдим. Сизга, Максимилиан, шуни айтишим зарурки, бечора фалажнинг ҳаяжонланнуб, оғир қайғуга тушганини биргина мен кўраман. Умуман бу сўзлар унга оғир таъсир этишини дарров англаган эдим. Ахир шўрлик бувамга ҳеч ким эътибор бермай қўйган, унинг императорини айблаб, қоралаб ташладилар, у эса, афтидан императорга жуда содик бўлган экан.

– Империя даврида, – деди Максимилиан, – у жуда машҳур зотлардан эди, сенатор эди, буни эҳтимол билсангиз керак, Валентина, Реставрация давридаги бонапартчиларнинг ҳамма фитналарида қатнашган эди.

– Тўғри, баъзан шу ҳақда шивирлашинб гапираётганларини эшишиб қоламан, бу менга жуда ғалати туюлади: бувам – бонапартчи, отам – роялист, чиндан ҳам таажжубланадиган ҳол, тўғрими?.. Шундай қилиб, бувам менга ялт этиб қаради-да, газетага имо қилди.

– Бува сизга нима бўлди? – сўрадим мен. – Сиз бундан мамнунмисиз?»

У кўзи билан «ҳа» деб ишора қилди.

«Отамнинг айтганлариданми?» – сўрадим.

Имо билан «йўқ» деди.

«Жаноб Дангарнинг сўзлариданми?»

У яна «йўқ», деб ишора қилди.

«Демак, жаноб Моррель (мен Максимилиан дея олмади-м)нинг Фахрий легион кавалери унвони олганидан хурсанд экансиз-да?»

У «ҳа» деди имо билан.

– Ўзингиз ўйлаб кўринг, Максимилиан, у сизни танимасаям, Фахрий легион кавалери бўлганингиздан мамнун. Эҳтимол у ақлдан озиб алжигандир, чунки чол нижиқ болага ўхшаб қолади дейишади, бироқ у ана шу «ҳа» ибораси билан мени бахтиёр этди.

– Қизиқ, – деди ўйга чўмиб Максимилиан, – отангиз мени ўлгудек ёмон кўради, бувангиз эса... Бу сиёсатдаги тараф-ма-тарафлик жуда ғалати экан-да!

– Жим! – деди ҳаяжонланиб Валентина. – Яширининг, қочинг! Кимдир келяпти бу ёққа!

Максимилиан белкуракни олди-да, зүр бериб бедазорни ўя бошлади.

– Мадмуазель! Мадмуазель! – деб қичқирди аллаким да-рахтлар орқасидан, – де Вильфор хоним сизни чақиряпти-лар, меҳмон кутиб ўтирибди.

– Меҳмон? – деди ташвишга тушган Валентина. – Ким экан у?

– Номдор меҳмон? Граф Монте-Кристо эмиш.

– Ҳозир, ҳозир бораман, – деди овозини баланд кўтариб Валентина.

Дарвозанинг нариги томонидаги зот учун «ҳозир, ҳозир» сўзлари хайр азизим, дегани эди. У буни эшишиб бадани титраб кетди.

«Ана холос! – ўй сурисиб кетди белкурака суюниб турган Максимилиан, – граф Монте-Кристо Вильфорни қаердан та-ниркин?»

XIV. ТОКСИКОЛОГИЯ⁵⁶

Бу ростдан ҳам граф Монте-Кристо эди. У Вильфор хоним ҳузурига қироллик прокурориникига ташриф буюриш мақсадида келган эди, табиийки, унинг номини эшишиб ўйдагиларнинг барчаси довдираб қолди.

Меҳмон келганини хабар қилғанларида де Вильфор хоним меҳмонхонада эди, у дарров, графга яна миннатдорлик билдирысин, деб ўғлини чақиртириди. Ўтган икки кун мобайнида донгдор киши ҳақида жуда кўп гаплар эшиштан Эдуар, она-сининг гапига қулоқ солиш ёки графга миннатдорлик изҳор этиш учун эмас, қизиқсингани учун, бирор сўзни илиб олиб луқма ташлаш ва она бечорани: «Э-эҳ, жуда жонга тегди бу бола! Аммо жуда ақлли-да, уни ғазабга сололмаганимнинг боиси ҳам шу!» деб жавратиш учун шу онда югуриб келди.

Одатдаги салом-алиқдан сўнг граф жаноб де Вильфорни сўради.

– Эрим юстиция министриникида меҳмонда, – деди ёш жувон, – у ҳозиргина кетди, аминманки, сиз билан бу ерда

⁵⁶ Заҳарлар ҳақидаги илм.

бўлиш шарафига мұяссар бўлолмаганидан жуда ачиниб қолади.

Граф кирганда меҳмонхонада икки киши ўтирган эди. Улар бир оз графга тикилиб ўтиришди-да, сўнг чиқиб кетишиди.

– Айтганча, опанг Валентина нима қилиб юрибди? – сўради де Вильфор хоним Эдуардан. – Бор. айт, уни чакириб келишсин, графга таништириб қўяй.

– Малика, қизингиз борми? – сўради граф. – У жуда ёш бўлса керак?

– Жаноб де Бильфорнинг биринчи хотинидан, бўйи етиб қолган гўзал қиз.

– Лекин жуда ҳазин, дикқинафас. – сўз қотди Эдуар чиройли тўтиқушни чирқиратганча патини юлиб, шляпасига тақиб оларкан.

Вильфор хоним:

– Овозингни ўчир, Эдуар! – деб қўя қолди. Сўнг у қўшимча қилди: – Боланинг гапида жон бор, бу тирмизак, мен кўп маҳал қайғуриб айтган гапларимни қайтарди, мадмуазель де Вильфор жуда одамови, индамас, «ичимдагини топ»-лардан. Биз унинг кўнглини очиш учун кўп уриндик, аммо бўлмади. Унинг бу хислати кишини мафтун этадиган ҳуснига доғ бўлиб тушяпти. Нечунаир келмаяпти у, Эдуар, нима гап ўзи, бор, билиб кел.

– Уни йўқ жойдан ахтариб юришибди-да.

– Қаердан ахтаришяпти?

– Нуартъе буваникидан.

– Сенингча, у ерда йўқми мадмуазель?

– Йўқ, йўқ, йўқ, у ерда йўқ, – деди қироат билан Эдуар.

– Йўқса, қаерда у? Билсанг айт.

– Катта каштанлар олдида, – деди тажанг бола онасининг қичқириғини ҳам назар-писанд қилмай, тўтиқушнинг тумшуғига пашша тутиб.

Вильфор хоним оқсочга Валентинанинг қаердалигини айтмоқчи бўлиб қўнғироққа қўл узатаётганда унинг ўзи хонага кириб келди.

Қиз ҳақиқатан ҳам жуда ғамгин эди, дикқат билан қараган киши яқиндагина кўз ёши тўkkанини фаҳмлаб оларди.

Ҳали биз Валентинанингташқи қиёфасини шошиб бир оз тасвирлаб берган эдик китобхонларимизга. Ана шу нозанин қиз сарвиқомат, бўйдор, ўн тўққиз баҳорни эндиғина кўрган қиз эди, сочлари қўнғир, кўзлари қуралай, юриши ҳам онасиники каби чиройли, қўллари оппоқ, бўйни марвариддек оқ, юзига озгина қизил юргурган, биринчи кўришда ҳамма уни шишадек сувга қараб пардоз қилаётган оққушга ўхшатадиган гўзал англичанка деб ўйлаши мумкин.

Қиз киргач, ўгай онаси ёнида ўтирган хорижий кишига кўзи тушди, кибру ҳаво қилмай, кўзини узмай туриб назоқат билан таъзим этди, бундан фойдаланган граф қизни дикқат билан кўздан кечириб олди.

Граф ўрнидан турди.

Вильфор хоним дивандаги ёстиққа суюниб.

– Ўгай қизим мадмуазель де Вильфор, – деб қўли билан графга қизни кўрсатди.

– Бу киши эса граф Монте-Кристо, Хитой қироли, Кохинхан императори, – деди бидирлаб ер остидан опасига разм солиб турган жинқарча.

Бу гал ўғлининг беадаблигидан де Вильфор хонимнинг жаҳли чиқиб, бўзариб кетди, бебошни ғазабига олмоқчи ҳам бўлди, бирок кутилмаган ҳолда граф илжайиб болага меҳр билан қаради, буни кўриб она беҳад шод бўлиб кетди.

– Малика, – деди граф сухбатни давом эттириб, угоҳ Вильфор хонимга, гоҳ Валентинага қаарди. – Чамамда, мен сизни ва мадмуазель де Вильфорни қаердадир кўргандекман? Мен эслаб ўтирган эдим, мадмуазель кириб келгач, бутахминим равшанлаша бошлади.

– Бундай бўлиши маҳоп, мадмуазель де Вильфор кўпчилик гурунгини ёқтирмайди, биз эса сафарларда жуда камдан-кам бўламиз, – деди ёш аёл.

– Мадмуазель де Вильфорни ҳам; сизни ва мана бу ажо-йиб жинқарчани ҳам кўпчилик гурунгида – жамоат орасида кўрганим йўқ. Бунинг устига Париж жамоатчилиги билан мен мутлақо таниш эмасман, чунки Парижга келганимга беш-олти кун бўлди, холос. Рухсат этсангиз, эсига солай қаерда учрашганимни...

Граф учала бармоғини пешанасига қўйиб ўйлаб қолди.

– Бу очиқ ҳавода... бөг-роғли жойда... бүлгап эди... билмадим... негадир буни ўйласам офтоб ярқираб турган күн, қандайдир диний байрам эсига тушади. Мадмуазель де Вильфорнинг қўлида бир тутам гул бор эди ўшанда, бола эса боғда қип-қизил товусни қувиб юрганди, сиз эса ток таралган шиййонда ўтирган эдингиз... Ёрдам қилсангиз-чи, маликам! Наҳотки менинг бу галиларим ҳеч нарсани эслатмаса сизга?

– Чиндан эслаёлмаяпман, – жавоб қилди де Вильфор хоним, – агарда мен сизни бирор ерда кўрганимда, сиздек зотнинг қиёфаси асло ёдимдан кўтарилемасди.

– Эҳтимол граф бизни Италияда учратгандир, – деди аста Валентина.

– Ростдан ҳам Италияда... бўлиши мумкин, – деди Монте-Кристо, – сиз Италияда бўлганимисиз, мадмуазель?

– Бундан икки йил муқаддам биз малика де Вильфор билан у ерда бўлган эдик. Докторлар ўткамдан ҳавотирланниб, Неаполда яшаши маслаҳат беришган эди. Йўл-йўпакай Болонъеда, Перуджада ва Римда тўхтаган эдик.

– Энди эсимга тушди! – деди хитоб қилиб Монте-Кристо, бу ишора гўё хотирасини равшанлаштиргандек. Перуджада вожибал вужуд байрами куни Почта меҳмонхонаси-нинг боғида, мен тасодифан сизни, мадмуазель де Вильфорни ва ўғлингизни учратиб қолгандим, ана ўша ерда сизни кўриш шарафига мұяссар бўлган эдим.

– Перуджа, Почта меҳмонхонаси, у ерда бўлган байрам – ҳаммаси худди кечагидек эсимда, граф, – деди де Вильфор хоним, – бироқ шунча ўйласам-да сизни кўрганимни ҳеч эслаёлмаяпман.

– Ажабо, мен ҳам шундай, – деди Валентина мафтункор кўзларини Монте-Кристога тикиб.

– Мен жуда яхши эслаб турибман, – деди Эдуар.

– Ҳозир эсингизга соламан, – давом этди граф. – Ўшанда офтоб жазиллатиб турган эди, сиз извош кутаёттандингиз, сайил куни эди, ҳадеганда извош келавермади. Мадмуазель боғнинг тўрига ўтиб кетди, ўғлингиз эса товусни қувиб, кўздан ғойиб бўлди.

– Ойи, эсингиздами, мен ўшанда товусни тутиб, – деди Эдуар, – думидан учта патини юлиб олгандим.

– Сиз, малика, ток таралган шиййончада ўтириб қолдингиз, қизингиз ва ўғлингиз келгунча аллаким билан узоқ сұхбатлашдигиз, эсингиздами?

– Эсимда, тұғри, – деди де Вильфор хоним қизариб, – эсимда, у узун плаш кийган киши эди... чамамда доктор бұлса керак.

– Худди шундай. Ўша одам мен әдим, меҳмонхонада икки ҳафтадан буён турардим. Камердинеримни безгакдан даволадим, меҳмонхона хұжайнини сарық касалидан қутқардим. Мени машұр докторга чиқарып құйғанларининг боиси ҳам шунда. Иккимиз турлы темаларда: Перуджино тұғрисида, Рафаэл тұғрисида, урф-одатлар, костюмлар, аква тоған тұғрисида (бунинг сирини биладиганлар Перуджада ҳалиям бор дейишады) узоқ сұзлашдык.

– Тұғри, тұғри, – деди шошиб ва бир оз ташвишланиб Вильфор хоним, – эсимга тушяпты.

– Сизнинг сұзларингизни батағсил эсләәлмаяпман, – да вом этди вазмин оңанға бамайлихотир граф, – бироқ мадмуазель де Вильфорнинг соғлиғи масаласида мендан маслаҳат сұраганингиз ёдимда.

– Сиз бир неча касалларни даволаган бұлсанғиз, демек, чиндан ҳам доктор экансиз-да.

– Мольер ва Бомарше бұлганида бу доктор бұлмагани учун шундай бұлди, деб жавоб берарди сизга. Касалларни мен соғайтирганим йўқ, ўzlари тузалиб кетищди. Мен сизга фақат шуни баён этишим мумкини, химия ва табииёт билан жуда чуқур шуғулланғанман, бироқ бир ҳаваскор сиғатида, албатта...

Шу пайт соат олтига занг урди.

– Соат олти бұлибди, – деди афтидан жуда қаттық ҳаяжонға түшганде Вильфор хоним, – Валентина, буванғиз овқатланмокчидир, бориб билинг-чи.

Валентина ўрнидан турди-да, графға таъзим қилиб, индамай чиқиб кетди.

– Тавба, наҳотки, хоним мени деб мадмуазелни чиқарып юборған бұлсанғиз? – сұрады граф Валентина чиқиб кетгач.

– Аспо ундаі әмас, граф, – деди шошиб ёш жувон. – Айни шу пайтда жаноб Нуартъєни овқатлантирамиз, зигир-

дак овқат адойи-тамом бўлиб қолган чопга бир оз мадад бериб туради. Эримнинг отаси қандай ночор аҳволда эканни сизга маълумдир?

– Жаноб де Вильфор айтганди, уни фалаж йиқитган шекилли, тўғрими?

– Ҳа, фалаж йиқитди. Шўрлик чол қимир этолмай ётибди. Фақат юраги сўниб бораётган чироқ пилиги каби титраб турибди холос. Оиламиздаги бахтсизлик тўғрисида эзмалик қилганим учун кечиринг мени, граф. Моҳир химикман деяётганингизда сўзингизни бўлиб қўйган эдим.

– Мен бундай деганим йўқ, – деди жавобан жилмайиб граф. – Мен химияни, кўпроқ шарқда яшамоқчи бўлганим сабабли, шоҳ Митридатдан ўрнак олиш ниятида ўрганган эдим.

– Mithridates, rex Ponticus, – деди тирмизак бола рангдор альбомдан суратларни қирқаётib, – у одам ҳар кун наҳорга бир пиёла заҳарга қаймоқ қўшиб ичаркан.

– Эдуар, беодоблик қилма! – деди де Вильфор хоним ўғлининг қўлидан дабдаласи чиққан альбомни тортиб олиб, – жуда жонга тегдинг-да. Йўқол бу ердан, опангнинг олдига – буванг Нуартъенинг хонасига, бор.

– Альбом... – деди Эдуар.

– Нима альбом?

– Альбомни беринг...

– Hera суратларини қирқиб ташладинг?

– Қирқим келди, қирқдим-да, нима бўпти.

– Йўқол кўзимдан, йўқол.

– Альбомни олмагунча кетмайман, – деди бола ва қайсараги тутиб, чукур курсига ўтириб олди.

– Ол альбомни, тинч қўй бизни, – деди де Вильфор хоним ва Эдуарга альбомни узатди-да, болани эшиккача узатиб қўйди.

Граф де Вильфор хонимдан кўзини сира узмай ўтиради.

– Қани кўрамиз, хоним ўғлини чиқариб юбориб эшикни бекитиб қўярмикин, – деди минғиллаб граф.

Вильфор хоним ўғли чиқиб кетгач, эшикни маҳкам бекитиб қўйди, граф эса ўзини кўрмаганга солди.

Сўнгра ёш жувон яна атрофни кўздан кечириб чиқдида, қайтиб ўрнига ўтиреди.

– Кечирасиз, аммо айтишга мажбурман: сиз болани жуда қаттиқ ушларкансиз, – деди граф ўзини соддапикка солиб.

– Шундай қилмаса бўлмайди, – эътиroz билдири де Вильфор хоним.

– Эдуар шоҳ Митридат ҳақида галирганда Корнелий Непотдан далил келтираётганди, – деди граф, – сиз уни энг ўткир жойда сўзини кесиб қўйдингиз, қўриниб турибдики, ўқитувчи вақтни беҳуда ўтказмабди, ўғлинигиз ёшига қарамай жуда зеҳни бола.

– Тўғри айтасиз, граф, – жавоб қилди мақтовга маҳлиё бўлган она, – жуда иқтидорли бола, истаган нарсасини эсида жуда маҳкам саклаб қолади. Унинг фақат битта камчилиги бор: жуда талтайиб кетган... бироқ унинг айтганига қайтайлик; – Граф, сиз Митридат эҳтиёти шарт ҳалигидай чора кўрганига ишонасизми? Чиндан ҳам ўша қаймоққа қўшиб ичилган дори яхши таъсир қиласдими?

– Мен бунга батамом ишонаман, чунки бу усулни ўзим ҳам Неаполда, Палермода ва Смирнада қўплаб, шу дорини ичиб уч марта ўлимдан қолдим.

– Ёрдам қиласдими?

– Жуда яхши ёрдам берди.

– Тўғри, эсимга тушди; Перуджада ҳам менга шунга яқин бир нарса айтган эдингиз.

– Ростданми? – деди граф ўзини жуда усталик билан ажабланган кишига ўҳшатиб, – нима деганим эсимда йўқ.

– Мен сиздан заҳар шимолликларга ҳам, жануб кишиларига ҳам бир хилда таъсир қиласдими, деб сўраган эдим, сиз совукқон шимолликларга заҳар, қизиққон ва серфайрат жанубликларга қараганда камроқ таъсир этади, деб жавоб берган эдингиз.

– Бу гапингиз тўғри, – деди Монте-Кристо, – руслар гиёхлардан ясалган турли нарсаларни, соғлиққа ҳеч зарар етказмай еб юрганларини кўрган эдим, мабодо ўша нарсаларни неаполитанли киши ёки араб еса тип тортмай ўлиши ҳеч гап эмас.

– Сиз, бу борада Шарққа қараганда бизда яхши натижаларга эришиш мумкин, туман ва ёмғирлар куршовида яшовчи кишига, иссиқ ҳавода яшовчига қараганда заҳар ютишни ўрганиш осон, деб ўйлайсизми?

– Шубҳасиз, бироқ шуны унутмаслық керакки, киши ўз танини қандай заҳарга ўргатган бўлса ўша заҳар унга фойда беради, ўлимдан сақтайди.

– Тушунарли, сиз ўзингизни бунга қандай қилиб ўргатган бўлур эдингиз? Тўғриси, қандай қилиб ўргатдингиз?

– Бу жуда осон. Аввал сизга қанақа заҳар бермоқчи эканларини фараз қилинг... сизга масалан, бруцин деган заҳар бермоқчилар, деб чамаланг...

– Вруцинни ясама ангустур қобигидан оладилар шекилли, – деди де Вильфор хоним.

– Худди шундай, – жавоб қилди Монте-Кристо, – бироқ бу борада сизга менинг ўргатиб ўтиришимнинг ҳеч ҳожати йўқ экан, бу соҳадаги билимингиз билан сизни табриклайман, хоним. Бундай билимга эга кишилар хотинлар орасида камдан-кам топилади.

– Эътироф этишим керакки, – деди де Вильфор хоним, – оккульт фанларни жуда яхши қўраман, бу фанлар, худди поэзия каби фикр-хаёлларни жўшқинлаштириб юборади ва алгебрадаги тенгламалар сингари рақамлар билан ечилади, илтимос қиламан ҳикоянгизни давом эттиринг, гапларингизга жуда қизиқиб қолдим.

– Шундай қилиб, – деди сўзини давом эттириб Монте-Кристо, – сизга бериладиган заҳарни бруцин деб фараз қилинг, биринчи куни ундан бир миллиграмм, иккинчи куни икки миллиграмм қабул қилдингиз, шу зайдада ўн кунда бир центиграммга етасиз. Йигирма кундан кейин, кунига яна бир миллиграммдан қўшиб бориб уч центиграммгача қабул қиласиз, яъни ҳеч зарар-заҳматсиз, заҳарни кўпроқ ейдиган бўлиб оласиз. Эҳтиёт чораларини кўрмаган бошқа бинорор киши бунчалик ичса ҳаётини таҳликага солиб қўйган бўлади. Охирида бир ойдан кейин бу шунгача бориб етадики, сиз билан бирга графиндан бир стакан сув ичган киши шу заҳоти тил тортмай ўлади, сиз эса фақат сал тобингиз қочганидан сувга заҳар қўшилганини ҳис қиласиз.

– Бунга қарши яна қанақа чора бор, биласизми?

– Йўқ, билмайман.

– Митридат тўғрисидаги ўша ҳикояни мен қайта-қайта ўқиб чиққан эдим, – деди хаёл сўрган ҳолда де Вильфор хоним, – лекин мен уни эртак деб билардим.

– Йўқ, эртак эмас, тарихчиларнинг одатлариға қарши улароқ, у ҳикоя чин ҳақиқат. Кўриб турибманки, сұхбатимизнинг мавзуси сиз учун куттилмаган нарса эмас экан. Бундан иккى йил муқаддам сиз менга худди ҳозирги каби саволлар бергандингиз, ўзингиз ҳам Митридат ҳақидаги ҳикоя кўпдан буён мени қизиқтириб келади, дедингиз.

– Граф, ҳақиқатан ҳам шундай, ёшлигимда мен кўпроқ ботаника ва минерология билан қизиқардим. Шафобахш гиёҳлардан ясаладиган дорилар билан даволаниш тарихини ўрганишим шарқ ҳалқларининг тарихини, шарқликларнинг турмушини ўрганишнинг қалити эканини билгач, Фламел, Фонтана ёки Кабаницга ўхшаган одам бўлиш учун эрек бўлиб туғилмаганимга ачиндим.

– Яна шуниси ҳам борки, малика, – деди Монте-Кристо. – Шарқда кишилар заҳардан ўзларига Митридат сингари қалқонгина эмас, ҳатто ханжар қилиб ҳам фойдаланишади, фан уларнинг қўлида муҳофаза қуроли бўлибгина қолмай, ҳужум қуроли бўлиб қолаётир, биринчиси билан таназобидан сақланишса, иккинчиси билан ўз душманларига қарши курашяптилар. Афюн, белладонна (заҳарли ўсимлик), пжеангустура, таффон дарахти уларга қўзларини очиб қўймоқчи бўлғанларни ухлатишинга ёрдам беряпти. Бу ерда сиз кўнгли очик деб атаганингиз Миср, Турк ёки Грек аёллари орасида химия соҳасидаги билими билан ҳар қандай врачни ҳайратда қолдирмайдигани йўқ, психология соҳасидаги илми билан ҳар қандай диндорни даҳшатга солади шарқ аёллари.

– Шундайми ҳали! – деди де Вильфор хоним. Шу сўзлар айтилган пайтда унинг қўзлари ғалати чақнаб кетди.

– Шундай, – давом этди Монте-Кристо, – Шарқнинг барча сирти драмалари ишқ-муҳаббат борасида чигаллашадида, ажак гиёҳи ёки шаробда тамоматнга етади. Инсон табиатида қанчаки жисмоний ва маънавий қилиқ-одатлар бўлса, бу борада ҳам шунчалик хилма-хилликлар мавжуд. Яна қўшимча қилиб шуни ҳам айтиш керакки, бу моҳир химиклар касал ва унинг дори-дармони масаласини ўзларининг муҳаббат йўлидаги саргузаштларига ва қасос олиш истакларига жуда боллаб боғлаб юборишади.

– Бироқ, граф, – эътироуз билдириди ёш жувон, – сиз ҳаётингизнинг ярмини ўтказган ўша шарқ жамияти, меним-

ча, у ажойиб мамлакатларнинг эртакларицек, афсонафий жамият бўлса керак, тўғрими? У ерларда одам ўлдиргани жазога тортмасалар керак, шундайми? Демак, Галлан³⁷ асарида тасвир этган Бағдод ва Бассора ҳақиқатан ҳам бор экан-да? Демак, ўша жамиятни идора қилаётган ва Франшияда ҳукумат деб аталадиган юқори маҳкамани бошқарадиган сultonлар ва вазирлар чиндан ҳам ўша Хорун-ар-Рашид ва Жаъфарлар экан-да. Улар заҳарловчининг гуноҳини кечиш билан киғояланиб қолмай, жуда қувлиқ, усталик ва маккорлик билан жиноят қилган бўлса, зериккан вактларида кўнгил очиш учун уни биринчى министр қилиб қўйишади ва бу жиноятни тарих саҳифасига олтин ҳарфлар билан ёзиб қўйиш ҳақида Фармон беришади, тўғрими?

– Йўқ, малика, фавқуподда ҳодисалар замони Шарқда ҳам ўтиб кетди, у ерларда бошқача номда ва бошқача либосда полиция комиссарлари, терговчилар, қироллик прокурорлари ва эксперtlар мавжуд, у ерларда ҳам жиноятчини жуда боплаб осадилар, калласини танасидан жудо қиладилар, қозиққа ўтқазадилар, бироқ у ердаги абжир фирибгар жиноятчилар жазодан жуда усталик билан қутулиб олиб ўз режаларининг муваффақият билан амалга ошишини таъминлайдилар. Бизда эса нафрат ва очкўзликка муккасидан кетган тентак душманининг кунини калта қилиш учун ёки кексайиб қолган қариндошини ўлдириш учун аптекачига мурожаат қилишади (шу вақт у ўзига уйдирма ном қўйиб ҳам олади) ва «каламушлар уйқу бермаяпти» деган баҳона билан беш-олти грамм маргимуш сотиб олади. Борди-ю, у жуда қув бўлса, бирин-кетини бир неча аптекачининг олдига боради, бироқ бу билан тентак, тутиб олишларини беш-олти марта енгиллаштириб қўяди. Ясама ном билан борганда ҳам уни тутиб олиш осонлашади. Зарур дори – маргимушни олиб бориб, ҳатто филни жойида қотириб қўядиган миқдорда душманига ёки кекса қариндошига единради, бечоралар оғриққа чидолмай ер-кўкни бошларига кўтариб дод-фарёд соладилар, бутун маҳалла парзага келади, шундан кейин полицайлар ва жандармлар ёпирилиб

³⁷ Антуан Галлан (1646–1715) – француз шарқшуноси, – Минг бир кечанинг таржимони.

келиб, доктор чақиришади, у мурдани ёриб, қорнидан ва ичагидан қошиқ-қошиқ маргимуш олишади. Эртанисига бу воқеа ҳақида юзта газетада хабар босилади, қурбон бўлғанлар ва қотилларнинг номлари санаб чиқилади. Кеч-қурун битта ёки бир неча аптекачи келиб маргимушни у мендан сотиб олган эди деб хабар беришади. Заҳар сотиб олган тентак жиноятчини тутиб олишади-да, турмага тиқишади, сўроқ қилишади, гувоҳларни чақириб юзма-юз гапнртиришади, гуноҳини бўйнига қўйиб, жазога тортишади ва жаллод кундасига босишади, мабодо у зодагонлар оиласидан бўлса, умрбод қамоққа ҳукм қилишади. Мана, кўрдингизми, сизнинг шимолликларингиз химияга ана шундай муносабатда бўлишади. Бироқ Дерю³⁸ анча ақулли бўлган эди.

– Иложи қанча, – деди кулиб де Вильфор хоним, – одамлар қўлидан келганини қилади. Медичи ва Борджаиа билган сирларни камдан-кам киши билади.

– Энди, – деди граф елкасини қисиб, – бу бемаъниликлар нимадан келиб чиқишини айтиб берай истасангиз? Шундан келиб чиқадики, сизнинг театрларингиздаги қўйила-диган пьесаларда (мен уларни ўқиб чиқиб, шундай деялман) кишилар тез-тез шишаҷаларда дориларни бир ҳўплаб ичиб юборишади ёки узукка жойлаштирилган заҳарни ютишади-да, тил тортмай қолишади, беш дақиқадан сўнг парда тушади, томошабинлар уй-уйига жўнаб кетади. Қотилликнинг оқибати сир бўлиб қолади: сиз ҳеч вақт полиция комиссарини ҳам, тўрт солдатни етаклаб келган капрални ҳам кўрмайсиз, шу сабабли бефаҳм кишилар ҳаётда шунақа бўларкан-да, деб юраверади. Лекин Франциядан ташқарига чиқсангиз, Ҳалабга, Қоҳирага ёки, жилла бўлмаса, Неаполга, ё Римга борсангиз, кўчаларда сайр этиб юрган юзлари қирмиз, қадди расо кишиларни кўрасиз, мабодо бехосдан тўқнашиб қолсангиз: «Бу жанобнинг заҳарланганига уч ҳафта бўлди, бир ойдан сўнг муздек мурдага айланаб қолади», дейишади.

³⁸ Антуан-Франсуа Дерю – заҳарловчи, 1777 йилда Парижда қатл этилган.

— Хуллас, — деди де Вильфор хоним, — улар машхур акватоффанинг сирини топишибди-да? Перуджада буни йўқ бўлиб кетган деган эдилар-ку?

— Дунёда бирор нарса батамом йўқ бўлиб кетармиди, хоним? Санъат бутун жаҳонни кезади, буюмлар бошқа ном касб этиб олади холос, бунга фақат жоҳил кишиларгина тушунмаслиги мумкин, бироқ оқибат битта: заҳар таннинг аъзоларидан бирини ишдан чиқаради — бир хили ошқозонга, бошқаси мияга, учинчиси ичакка зарар етказади. Заҳар йўтаптиради, йўтадан сўнг ўпка жароҳатланади ёки бошқа бир ажал ёқасига олиб борадиган касал пайдо бўлали. Мабодо бу касал беморни гўрга тиққудек кучга эга бўлмаса, химия билими кўчасининг бир чеккасидан ўтиб қўя қолган нодон докторларимиз берадиган дорилардан бечора бемор ёруғ жаҳон билан хайрлашишга мажбур бўлади. Шундай қилиб, ҳунарни ишга солишади-да, кишини у дунёга жўнатишади. Қонун эса, менинг энг қадрдан дўстларимдан бири — Сицилиянинг моҳир химиги таорминалик олихиммат Адельмонте айтганидек, бу борада заниф.

— Бу ҳам даҳшатли, ҳам қизиқ, — деди графнинг сўзларидан донг қотиб қолган де Вильфор хоним. — Икror бўлаинники, мен шу маҳалгача бу можаролар ўрта асрдагиларнинг уйдирмаси, деб юрадим.

— Ҳа, шубҳасиз, бироқ бизнинг замонамиизда булар яна мураккаблашиб кетди. Вақт оқими, турли хил рафбатлантириш чора-тадбирлари, медаллар, орденлар, Монтино мукофотлари ҳам фақат жамиятни камолотнинг энг юқори босқичига кўтариш учун хизмат қилади. Инсон, тангрига таассуб қилиб, истаган нарсасини яратувчи ва барбод қилувчи бўлиб олгандағнна камолотга ета олади. Инсон бу вазифадан бирини — яъни барбод этишни ўрганиб олди. Демак, камолот чўққисига етиш йўлининг ярми босиб ўтилди.

— Шундай қилиб, — деди де Вильфор хоним яна ўз ниятига қайтиб, — Борджиа, Медичи, Рене, Руджьери, сўнгроқ барон Тренкнинг ҳозирги замон драмаларида ва романларида ҳаддан ташқари тасвир этилаётган заҳарлари...

— Санъат маҳсули эди, — жавоб қилди граф. — Наҳотки ҳақиқий олим ўзига зарур кишини шунчаки жўнгина тутиб

олади, деб ўйласангиз? Асло ундаң қилмайди. Фан оғишпарга, ҳийла-найрангга, фантазияларга ўч бұлади. Мана, ҳалиги айтганим – азизимиз аббат Адельмонтени олайлик: у бу борада жуда ажайиб тажрибалар ўтказди.

– Ростдан-а?

– Ростдан, сизге бир мисол келтирай. Унинг гулға, мева-га, сабзавотта тұла ғұзал бояи бор эди, ана шу сабзавотлар ичидан бир оддийгинасини, айтайлиқ, биттә карамни тан-ларди. Ана шу карамга уч күн суюқ кучапа қуярди, учинчи куни карам зақарланиб, сарғайиб қоларди. Уни энди кесиб олса бұларди, уни күрганлар пишиб қолибди, деб ўйларди, лекин бу карамнинг зақарланғанини фақат аббат биларди. Шундан сұнгу карамни уйига келтириб қуёнга (аббат Адель-монтенинг үйида қуёнлар, мушуклар, денгиз тұнғизлары күп эди) егизарди, қуён бирпасда қотиб қоларди. Қайси тер-говчи бундан бирор жиноятнинг изини топа олади? Айтинг-чи! Қуёнларни, мушукларни ва денгиз тұнғизларини ўлдирғани учун Мажендининг ёки Флуранснинг³⁹ устидан иш құзғаш керак деган фикр қайси қироплик прокурори-нинг хаёлиға келиши мүмкін? Ҳеч қайсисининг хаёлиға кел-майди бу фикр. Шу зайлда қуён одил суднинг назар-эътибо-ридан четда дунёдан ўтиб кетаверади. Сұнг аббат Адель-монте хизматчи аёлиға ўпик қуённи сўйиб, ичак-чавоғини ахлатлар уюмиға ташлатади. Ахлат уюмини товуқ титки-лаб юрган бұлади, у ҳалиги қуён ичак-чавоғини чүқилаб-чүқилаб ейди-да, оғриб қолади ва эртаниси тиришиб ўлади. Товуқ ўпим талвасасида типирчилаб ётганда тепадан қир-ғий учиб ўтиб қолади (аббат Адельмонте ўлкасида қирғий-лар күп), у товуқни күриб отилиб тушиб чанғалиға олади-да, тепага олиб чиқиб ейди. Шүрлик қирғий уч кеча-уч кун-дуз хасталаниб, азоб чекади, бирдан боши гир айланиб, булуғлар орасидан шалоб этиб бөгингиздаги күлға йиқиля-ди. Мәйлумки, балиқлар жуда баднафс, улар қирғийға гув этиб ёпишиб, түрт томонға торта бошлайди. Мана энди Фараз қилинг: тұрттынчи жонивордан зақарланған балиқ-лардан бирини пишириб дастурхонингизға келтириб құяди-лар, мәхмонаңыз ҳам зақарланади-да саккиз ёки үн кун-

■ Француз физиологлари.

дан сүнг ич оғриқ, юрак сиқилиш, ошқозон яллиғтаниши каби касалындан үлади. Мурдани доктор ёриб күриб «жигары шишиб ёки тиф билан оғриб үлибди» деб құя қолади.

– Аммо, – деди де Бильфор хоним, – зарур үша пайтда қиргий учынб үтмаса ёки күлдан юз қадам нарига тушса бу гапларингизнинг ҳаммаси беҳуда васваса бўлиб қолиши ҳеч гап эмас.

– Ҳамма гап шунда-да, үша химикларнинг санъатида, Шарқда улуғ химик бўлмоқ учун тасодифларни бошқара билмоқ керак, у ерда бунга қобилиятни кишилар оз эмас.

Вильфор хоним графнинг сўзларини хаёл сурib, тингларди.

– Бироқ, – деди у, – қучаланинг изн йўқолмайди. У киши танига қандай йўл билан киритилмасин, уни топнб олишади, бунинг учун у кишини үлдира оладиган миқдорда едирилиши керак албатта.

– Худди шундай, – деди Монте-Кристо, – мен ҳам азиз Адельмонтега шундай деган эдим.

У бир оз ўйлаб турди-да, илжайиб сицилияликларнинг қуйидаги мақоли билан жавоб қилди (бу мақол французларда бўлса керак): «Ўғлим, дунё бир кунда яратилган эмас, етти кунда яратилган: якшанба куни келинг».

Якшанба куни бордим унинг ҳузурига, карамга суюлтирилган кучала ўрнига, намакоб қуяётган экан. Бу гал карам ҳеч касалланганга ўхшамасди, уни еган қуён ҳам соғлом кўринарди, бироқ беш дақиқа ўтмай қуён үлди, қуённи чўқиган товуқ иккинчи куни тарашадек қотди. Шунда ўзимиз товуқни олиб бориб, қорнини ёриб ичак-чавоғини ағдардик. Унинг бирор аъзосидан ҳеч қанақа белги тополмадик: асаблар ишдан чиққан ва мияга қон қуйилган, вассалом. Товуқ заҳардан эмас, қон қуйилишидан ўлган экан. Товуқларда бундай ҳоллар жуда камдан-кам учрайди, одамларда эса, бу оддий воқеа бўлиб қолган.

Вильфор хоним тобора ўйга чўмиб борарди.

– Бундай дориларни фақат химикларгина тайёрлай олиши биз учун бир баҳт, акс ҳолда кишилик жамиятининг ярми иккинчи ярмiga заҳар бериб үлдиради.

– Химикларгина эмас, химия билан қизиқадиганлар ҳам, – деди қўпол оҳангда Монте-Кристо.

– Вундан ташқари, – деди де Вильфор хоним ўй-хаёлларидан зўрга ажралиб, – жиноят қанча усталик билан қилинмасин, барибир жиноятлигича қолади ва инсоний одил судга чап бериб қутулгани билан тангрининг жазосидан қочиб қутуполмайди. Шарқ халқлари бизга ўхшаб ҳиссиётга муккасидан кетадиган халқ эмас, шунинг учун ҳам улар ақыллик қилиб, дўзахни йўқ этишди, ҳамма гап ана шунда.

– Сизники каби пок дилда бундай шубҳаларнинг пайдо бўлиши табиий, бироқ чуқурроқ ўйласангиз бу шубҳаларингизни ўзингиз улоқтириб ташлайсиз. Киши фикрининг қоронги томонлари Жан-Жак Руссонинг «Мандаринни беш минг миль узоқдан туриб бир чертишда ўлдирадилар», деган маълум иборасида тўла ифода этилган. Кишининг бутун ҳаёти мана шунақа қилмишларга тўла, унинг ақли ҳам шу борадаги истакларини рўёбга чиқариш билан банд ўзига яқин кишининг кўксига бамайлихотир пичоқ санчадиган ёки ёруғ дунёдан бадарга қилиш учун ҳали сиз билан иккимиз айтган миқдорда кучала берадиган киши кам. Бу чиндан ғалати ва тентаклик бўлур эди. Ўз яқин кишисига пичоқ уриш ёки заҳар бериш учун кишининг қони қайнаб, юраги ҳаяжон билан уриши ва бутун тан-жони ларзага келиши керак. Бироқ, филологияда қилғанлари сингари бу даҳшатли сўзларни юмшоқ синоним билан алмаштирангиз, оддийгина «йўқотиш» деган ибора яратилали, разилона ўлдириш ўрнига сизга халақит бераётган шахсни йўлингиздан олиб ташлайсиз ва бу ишни аста-секин, зўрлик ишлатмай, қийноққа солмай, душманингизга одамлар азият чеккан шўрлик деб ачинмайдиган, сизни эса одамлар қонхўр, йиртқич ҳайвон деб ғазабга ололмайдиган қилиб бажо келтирасиз. Қон тўкилмаса, дод-фарёд қилинмаса, жон талвасасига тушилмаса, энг муҳими, охирги даҳшатли дақиқа шубҳа туғдирмаса, унда сиз «Жамоатчилик тинчлигини бузма!» деб хитоб қиласидиган инсоний ўч олиш қонунларини четлаб ўтиб кетасиз. Мана, одамлари жиддий, совуқон, гап муҳим воқеа тўгрисида бораётганда вақтини аямайдиган Шарқда ана шу йўсинда иш кўришади ва ниятларига етишади.

– Виждон-чи? – сўради ҳаяжон-ла де Вильфор хоним энтикиб.

– Ҳа, – деди жавобан Монте-Кристо, – баҳтимизга виж-
дон бор, акс ҳолда бизнинг шўримизга шўрва тўкилган
бўлур эди. Газаб устида қилинганд ҳатти-ҳаракатдан сўнг
ҳар гал бизни виждонимиз шайтонга ҳай беришга, минг-
минг бор узр сўрашга чақиради. Бунда судъя ўзимиз-ку. Бу
далиллар тинч уйқумизга қалқон бўлгани билан, жиноят
судининг ҳукмидан бизнинг ҳаётимизни муҳофаза қила
олмаган бўлур эди. Эдуард IV нинг иккала ўғли ўлдирил-
гандан кейин виждон Ричард III ни жуда боплаб хотир-
жам қилиб қўйган бўлса ажаб эмас. Дарҳақиқат, у ўз-ўзига:
«Бераҳм, қувғинчи қиропнинг бу фарзандлари отасининг
иплатларини мерос қилиб олганлар, улар ёш чоғларида-
ноқ жоҳиллик, шафқатсизликка майл қўйганларини мен-
дан бошқа ҳеч ким билмасди, бу болалар менга инглиз
халқига хос яхшилик, меҳр-шафқат муҳити ўрнатишга
халақит берди, улар бу халқни баҳтсизликка олиб бори-
ши турган гап эди». Шекспирнинг нима дейишидан қатъи
назар леди Макбет вижоннига тасалли бериб, таҳтга эрини
эмас, ўғлини ўтқазмоқчи бўлганди. Она меҳри шундай улуғ
нарсаки, у шундай қудратли ҳаракатлантирувчи кучга эга-
ки, кўп гуноҳларни кечиб юборади. Леди Макбет виждон-
сиз бўлганда Дунканнинг ўпимидан кейин катта баҳтсиз-
ликка учраган бўлур эди.

Граф киноя остида айтиётган бу даҳшатли хулосаларни
де Вильфор хоним чурқ этмай эшишиб ўтиради.

Бир зумгина давом этган сукунатдан сўнг хоним сўз
қотди:

– Биласизми граф, сизнинг далилларингиз жуда ваҳима-
ли, афтидан, бутун дунё кўзингизга зимиston бўлиб кўри-
наркан! Ёки инсониятга колба ва реторталар орқали қара-
ганингизданми, кишилик жамияти ҳақида бу қадар ёмон
фикрдасиз? Ахир сиз ҳақиқатан ҳам улуғ химиксиз-ку! Сиз
берган дори ўғлимни биргасда тирилтириб қўйди...

– У дорига ортиқча ишонаверманг, малика, – деди Мон-
те-Кристо, – ўлиб бораётган болани тирик қолдириш учун
бу доридан бир томчиси кифоя, бироқ уч томчиси юракка
қон қуйилишини жуда тезлаштириб юбориб, юракка за-
рар етказиши мумкин, олти томчи унинг нафасини бўғиб,
илгаригисидан кучлироқ даражада шайтонлатиб қўяди, ўн

томчиси турган жойида қотириб күя қолади. Ўғлингиз дори солинган шишачага қўп урмоқчи бўлганда мен шошиб уни тортганим эсингиздами?

– У жуда кучли заҳарми?

– Асло ундан эмас! Аввало шуни билиб олингки, заҳарнинг ўзи йўқ нарса: медицина энг кучли заҳарлардан фойдаланади, фақат моҳирлик билан татбиқ қилинса кишини даволайдиган, ўлимдан сақлаб қоладиган дорига айланади.

– Бўлмасам нима эди у?

– У азиз дўстим аббат Адельмонте ихтиро этган дори эди, буни қандай қилишни ҳам менга унинг ўзи ўргатган эди.

– У тутқаноқقا қарши жуда ўтқир дори бўлса керак-да?

– деди де Вильфор хоним.

– Ҳа, жуда ажойиб дори эканини ўз кўзингиз билан кўриб ишондингиз, – жавоб қилиди граф, – ўзим ҳам кўпинча шу доридан фойдаланаман, ниҳоятда эҳтиёткорлик билан, албатта, – деди кўшимча қилиб Монте-Кристо.

– Эҳтиёт бўлмай бўладими, – деди де Вильфор хоним. – Менга ўхшаш асабий ва ҳар нарсага ҳушидан кетиб қолаверадиганларга ўша Адельмонте каби доктор жуда асқотарди-да. Эркин нафас олиб юришга имкон берадиган ва нафас бўғилиб, ўлиб қолиш хавфидан халос этадиган бирорта дори ихтиро қилиб берган бўлур эди у. Бироқ бунақа докторни Франшиядан топиш амримаҳот, сизнинг аббатингиз эса Парижга саёҳат қилишга унчалик қизиқадиган зотлардан бўлмаса керак, шу сабабдан мен жаноб Планшнинг дорилари билан қаноатланишга мажбурман. Мен одатда эзилган ва гофман дориларини томизиб ичаман. Мана бу хапдориларни қаранг, буларни менга маҳсус тайёрлашади: буларда икки меъёр бор.

Монте-Кристо ёш жувон узатган тошбақа косасидан ясалган қутичани очди ва бунақа дориларни биладиган ҳаваскор сингари ҳидлаб кўрди.

– Вулар жуда соз дорилар экан, – деди у, – бироқ буларни ҳар қандай ҳолатда ютиш мумкин, лекин киши ҳушидан кетиб қолганда ютиш қийин бўлади. Мен ўзимнинг дориларимни булардан афзал деб биламан.

– Шубҳасиз, мен ҳам сизникини афзап деб биламан, унинг таъсири қанчалик кучли эканини ўз қўзим билан кўрдим, бироқ сиз уни сир сақлайсиз шекилли, сўраш ноқулайми деб ўйлаяпман.

– Мен, марҳамат қилиб сизга айтиб беришим мумкин, – деди Монте-Кристо ўрнидан тураётib.

– Қани энди, граф, марҳамат қилиб айтиб берсангиз.

– Аммо шуни аспло унумтангки, бу оз миқдордагина – дори, кўп миқдорда – заҳар. Бир томчиси ўлимдан қутқаради, буни ўзингиз кўрдингиз, беш ёки опти томчиси ўлдиради, ўлдирганда ҳам бехосдан, бирдан ўлдиради. Бир шиша винога қўшилса, винонинг таъми ҳеч ўзгармайди. Тағин мени маслаҳат беряпти деб ўйламанг, малика, яхшиси индамай қўя қолай.

Соат оптидан ўттиз минут ўтганини билдириб занг урганда де Вильфор хонимнинг дугонаси келганини айтишибди, у бугун Вильфор хонимницида тушки овқатни бирга баҳам кўриши керак эди.

– Агар мен сизни иккинчи марта эмас, учинчи ёки тўртингчи марта кўришгамуяссар бўлганимда эди, – деди де Вильфор хоним, – сиздан миннатдор бўлибгина қолмай, дўстингиз ҳам бўлганимда, ўзимни баҳтиёр санаб сизни ҳеч қўймай меницида овқатланишга мажбур этган бўлур эдим.

– Жуда миннатдорман, – деди Монте-Кристо, – аммо бир кишига сўз берган эдим, сўзимнинг устидан чиқишим керак. Бир таниш грек бекани театрга кузатиб боришга вавда берганман, у ҳали ҳозирча операни кўрмаган экан, мен билан бориб кўриш умидида, кутиб ўтирибди.

– Ундаи бўлса, хайр граф, менинг доримни унутиб қўйманг, тағин.

– Ҳечам унумтайман, малика, шийпончада сиз ёипан ўтказган ўша ажойиб роҳатбахш соатларни унутиб бўлмагани каби, буни ҳам унутиб бўлмайди.

Монте-Кристо таъзим қилиб чиқиб кетди.

Де Вильфор хоним ўйга чўмди.

– Бу жуда ғалати одам экан, – деди у ўз-ўзига – менимча Адельмонтенинг ўзи шу бўлса керак.

Монте-Кристога келганда, сұхбатнинг натижаси унинг кутганидан ўтиб кетди. «Пекин, – деди кетаётib, – ўзимга

боп замин тайёрладим, унга сочилган уруғ зое кетмаслигига ишончим комил».

Эртаниси усүзининг устидан чиқиб, ваъда қилган дорини юборди.

XV. РОБЕРТ – ИБЛИС

Монте-Кристонинг операни баҳона қилиши асосли эди, ҳақиқатан ҳам шу куни кечқурун қироллик Мусиқа академия театрида катта тантана бўладиган эди: кўп вақт қасал ётган Левассер илк бор Берtram ролидаги чиқади. Довруғи кетган композиторнинг асари Париж жамоатчилигининг энг танланган зотларини жалб этган эди.

Аксари бойваччаларда бўлганидек, Альбернинг оркестрда маҳсус жойи бор. Бундан ташқари яқин дўстларининг ўнлаб пожаларида ҳам унга жой ҳамиша тайёр. Зодагонларнинг арзандалари пожасидан жой олишга ҳақи бор Альбернинг.

Қўшни пожа Шато-Реноники эди.

Бошан эса, журналист, бутун залда ўзига хон ўзига бек – у истаган жойда ўтира олади.

Шу кеча министр пожасини ихтиёрига олган Люсьен Дебрэ уни граф де Морсерга таклиф қилди, бироқ Мерседес рад қилгач, у ложани Дангарга бериб, агар хонимлар қаршилик кўрсатмаса, кейинроқ келиб баронесса ва қизи билан ҳол-аҳвол сўраб кетажагини айтди, хонимлар қаршилик кўрсатишмади. Ҳеч ким миллионерлардек текин поҗага ўч бўлмаса керак.

Дангарга келганда, у: «Менинг сиёсат борасидаги принципларим ва оппозиция депутати лавозимим министр поҗасида ўтиришимга монелик қиласи», деди. Шу сабабли баронесса: «Мени ўзингиз билан бирга олиб кетинг, опера га Эжени билан боролмайман», деб Люсьенга хат ёзиб юборди.

Ҳақиқатан, иккала хоним поҗада ўтириб олишса айбситишлари мумкин, лекин мадмуазель Дангар театрга онаси ва унинг маҳбуби билан борса, бунга, ҳеч ким монелик кўрсатолмайди. Жамоатчиликнинг урф-одатларига бўйсунишга мажбур-да киши.

Парда одатдагиң зал деярли бүш вақтида ёк күтарили-ди. Мана бу ҳам олий табақамиз одатининг оқибати – улар, албатта, томоша бошланғандан сўнг залга кириб келишиша-ди, натижада вақтида етиб келганлар спектаклни бамай-лихотир кўролмай, келганларни кўздан кечириш ва эшик-ларнинг тарак-туругини эшлиши билан банд бўладилар.

– Ана холос! – деди Альбер ёнбошдаги пастки ложапар-дан бирининг эшиги очилаётганини кўриб. – Ана холос! Графиня Г.

– Ким у, графиня Г, деганинг? – сўради Шато-Рено.

– Ия, барон, шуям саволми? Уят-ку, наҳотки графиня Г.ни танимасангиз?

– Ҳа, эсимга тушди, – деди Шато-Рено, – бу ўша нозанин венецианка бўлса керак-да?

– Худди ўшанинг ўзи.

Шу пайт графиня Г. Альберни кўриб қолди ва унинг са-ломига жилмайиб жавоб берди.

– Уни танийсизми? – сўради Шато-Рено.

– Ҳа, – жавоб берди Альбер, – менга уни Римда Франц таништирган эди...

– Францга ўхшаб мени у билан таништириб қўёлмайсиз-ми?

– Жоним билан.

– Жим! – деди томошибинлар орасидан кимдир.

Йигитлар партерда ўтирганларнинг мусиқани эшлиши типагида билдирган эътирозини назар-писанд қилмай сух-батни давом эттираверди.

– Бу жонон Марс майдонида бўлган пойгала қатнашди.

– деди Шато-Рено.

– Бугунми?

– Ҳа, шу бугун.

– Айтганча, бугун пойга бўлган эди. Сиз ҳам пул тикдин-гизми?

– Ҳа, тикдим, атиги эллик луидор.

– Ким ютди?

– «Наутилус». Мен ўшанга тиккандим.

– Ахир, учта пойга бўлиши керак эди-ку?

– Ҳа, учта эди. Жокей-клубнинг мукофоти, оптин кубок бор эди. Ҳатто жуда ғалати бир ҳодиса юз берди.

- Қанақа ҳодиса?
- Ҳой, жим бўлсаларинг-чи? – яна қичқиришди уларга қараб.
- Қанақа ҳодиса? – такрорлади Альбер.
- Бу пойгода тамоман нотаниш чавандоз миниб чиқсан номаълум от ютиб чиқди.
- Қандай қилиб?
- Шундай бўлди: рўйхатда номи Вампа деб ёзиб қўйилган отга ва рўйхатда номи Иова деб ёзилган чавандозга ҳеч ким эътибор бермаган эди, бироқ тўсатдан ажойиб дулдулни ва кичкина чавандозни кўриб ҳамма ҳанг-манг бўлиб қолди, унинг чўнтағига йигирма фунтча қўргошин солиб қўйсалар ҳам бўлмади, у «Ариель» ва «Барбаро»дан анча ўтиб кетди.
- Шундай қилиб у кимнинг оти эканини билишолмадими?
- Билишолмади.
- Унинг номи рўйхатда Вампа деб ёзилган дедингизми?
- Ҳа, Вампа.
- Ундей бўлса, – деди Альбер, – мен сизга қараганда, кўпроқ хабардорман бундан, у кимнинг оти эканини била-ман.
- Овозларингни ўчирсаларинг-чи, ахир! – учинчи карра қичқирди кимдир партердан қаттиқ ғазабланиб. Йигитлар бу сўзлар уларга қаратиб айтилаётганини англаб, шаддодлик қилаётган ким экан ўзи деб залга қайрилишди, бироқ ҳеч ким бояги сўзни такрорламагач, йигитлар саҳна томонга ўгирилишди.
- Шу пайт министр ложасининг эшиги очилди-да, Дангарлар хоним, қизи ва Люсьен Дебрэ ўринларига жойлашиб олдилар.
- Ана, виконт, танишларингиз ҳам келишди, – деди Шато-Рено. – Нега ўнг томонга қараб қолдингиз? Сизни қидиришляпти.
- Альбер ўгирилиб, баронесса Дангарнинг кўзига кўзи тушибди, баронесса еллигични кўтариб саломпашди. Мадмуазель Эженига келганда, хушёқмаслик билан катта-катта қора кўзларини оркестр курсиларига бир қур югуртириди холос.

– Азизим, тұғрисини айтганда, – деди Шато-Рено, – мезальянсни¹⁰ истисно қылсақ (бундай ҳол сизни аспа ташвишга солмас деб үйлайман) нечун мадмуазель Данглар сизга ёқмай қолди: ахир у жуда гүзап-ку!

– Ҳақ ғап, жуда гүзап, – деди Альбер, – мен бундан нозикроқ, мупойимроқ, қисқаси, латофатлироғини гүзап деб хисоблардим.

– Ҳозирги замоннинг ёшлари мана шунақа-да, – деди эътиroz биқидириб Шато-Рено. – уларга бирор нарсанни матькул қилиш жуда қийин. Бундоғ үйлаб кўрсангиз-чи: ахир овчи Диана шакли-шамойилида яратилган ажойиб гүзап ноззанинни қўйнингизга солиб қўймоқчилару сиз яна ноз қиласиз-а?

– Ҳудди шундай, мен Венера Милосская ёки Калуанская каби гүзалини афзал кўраман. Ҳамиша нимфалари курсовидаги овчи Диана эса мени бир оз ваҳимага солади. Бошимга Актеонанинг куни келмасин тағин деб қўрқаман.

Чиндан ҳам бу қизни кўрган киши Альбернинг юрак сўзларига тасанно айтиши шубҳасиз эди. Мадмуазель Данглар соҳибжамол эди, лекин унинг турқи-тароватида Альбер айтгандек дағаллик бор эди, сочлари қоп-кора тўсдек эди. Қулф уриб турувчи шу сочларнинг жингаласида уларни силамоқчи бўлган қўлга бўй бермаслик нишоналари бордек туюларди: қўзлари ҳам сочларидек тим қора, қошлари қайрилма эди. Лекин шу қошлар баъзан чимирилиб аёлларнинг нигоҳига хос бўлмаган мустаҳкам иродани ифода этарди, бурни ҳайкалтарош қўли билан ясалган Юнонанинг бурнидек бежирим эди: фақат оғзи бир оз катта, тишлари садафдай, қирмизи лаблари ранглар чехрасида яна-да кўзга ташланар, табиат бу жононнинг лаби бурчига ҳол ўрнатиб қўйган, қизнинг характери қатъий эканини ана шу ҳол ҳам таъкидлаб турарди. Альберни бир оз чўчитган нарса ҳам ана шу.

Эженининг қотати ҳам унинг биз қўлимиздан келгунча тасвир этган чехрасига мос эди. Шато-Рено айтганидек, унинг қадди-қомати овчи Диананинг сарви қоматини эслап-

¹⁰ Буржуа жамиятида пастки табақа оиласидан уйланиш.

тиб турарди, бирок қизнинг гўзап ҳусн-қоматида қатъийлик ва куч янада кучлироқ акс этиб турарди.

Қиз билимда эркаклардан қолишмасди. Моҳир рассом эди. Бир неча типларни биларди, шеър ёзиб, куй басталарди. Санъатнинг бу турига у айниқса ҳавас қўйган, уни ажойиб табиий овозга эга бир кабагал мактабдош дугонаси билан ўрганаарди. Айтишларига қараганда, қандайдир композитор Эженининг ўша дугонасига мусиқа санъатини оталарча ғамхўрлик билан ўргатар ва бу қизнинг овози қачондир унга бойлик, шон-шуҳрат келтиради деб умид боғланган эмиш. Луиза д’Армилы (ҳалиги қизнинг номи) бора-бора саҳна артисти бўлиб кетиш эҳтимолидан холи эмас эди, шу сабаб мадмуазель Данглар дугонасини уйида қабул қиласада у билан жамоатчилик гурунгида бўлишдан ўзини тортарди. Луиза эса дугонасининг хонадонида мустақил мавқедан фойдаланмаса-да, жуда соддадил ўқитувчилардан эмасди.

Данглар хоним ложада пайдо бўлганидан кейин бир неча секунд ўтгач, парда ёлипди, ярим соатлик танаффус лайтида даҳлизда сайр этиш ёки ложалардаги таниш-билишлар билан сұрашиб-саломлашиш учун шошилиб келяпти деб ўйлади-да, қизини огоҳлантириш учун унга ўгирилди, бироқ қизи бошини чайқаб, илжайиб қўйди, шу пайт худди Эженининг шубҳасини тасдиқлаётгандай, Альбер биринчи яруснинг ёнбошидаги ложада пайдо бўлди. Бу графиня Г.нинг ложаси эди.

– Ана, ана, ўзлари ҳам келиб қолдилар, жаноб сайёҳ! – деди графиня эски қалдрон дўстлардек Альберга қўлинни узатиб. – Узоқдан мени таниб олганингиз ва айниқса, ҳаммадан олдин менинг олдимга келганингиз учун жуда миннатдорман сиздан.

– Графиня шунга имонингиз комил бўлсинки, агар Парижга келганингизни билганимда ва адресингиз маълум бўлганда, бунчалик узоқ кутиб ўтирмаған бўлур эдим. Дастрраб рухсат этинг, дўстимни таништирай сизга: барон Шато-

Рено, Францияда камдан-кам сақланиб қолтан аристократтардан. У ҳозиргина менга сизнинг Марс Майдонида пойгада қатнашганингизни айтди.

Шато-Рено таъзим қилди.

– Сиз ҳам пойгада бормидингиз? – сўради қизиқиб графиня.

– Шундай, хоним.

– Ундей бўлса бир саволимга жавоб бера оласизми: Жокей-клуб мукофотини ютган от кимники?

– Билмайман, – жавоб қилди Шато-Рено, – ўзим ҳам худди шундай саволни ҳозиргина Альберга бергандим.

– Буни билиш жуда зарурми сизга? – сўради Альбер.

– Нимани?

– От эгасининг номини?..

– Албатта. Фараз қилингки... Бироқ сиз уни танирсиз, виконт?

– Графиня, сиз бирор нарсани айтиб бермоқчи эдингиз шекилли. «Фараз қилингки...» деб тўхтаб қолдингиз.

– Ҳа, фараз қилингки, ўша ажойиб дулдул ва барно ёш чавандоз биринчи қаращаёқ мени мафтун этиб опди, мен унга, худди бойлигимнинг ярмини тиккандек, чин кўнгилдан ютиб чиқишини тиладим, сўнг маррага биринчи бўлиб келганини кўргач, жоним борича чалак чалиб олқишиладим. Яна шуниси кишини ҳайратда қолдирадики, уйга қайтиб келтанимда ҳалиги кичкина чавандоз зинада турибди! Мен аввалига ғолиб йигитча ҳам мен билан бирга шу уйда туаркан-да деб ўйладим, бироқ меҳмонхонамга кирсам нотаниш от ва нотаниш чавандоз ютиб олган олтин кубокка: «Графиня Г. га порд Рутвен» деган хат солиб қўйилган эди.

– Ўшанинг худди ўзи, – деди Альбер.

– Хўш, нима демоқчисиз бу билан?

– Худди ўша порд Рутвеннинг ўзи демоқчиман.

– Қайси порд Рутвен?

– Аржентина театрида кўрганимиз Вампир-да.

– Наҳотки ўша бўлса? – деди хитоб қилиб графиня. – У ҳам шу ердами?

– Ҳа, шу ерда.

– Сиз у билан учрашиб турасизми? Сизнида бўладими? Сиз уникига бориб турасизми?

– У менинг яқын дұстим, ҳатто жаноб де Шато-Рено ҳам уни танийди.

– Нега энди совринни олган ўша деб ўйлајапсиз?

– Чунки унинг оти Вампа номи билан рүйхатта тушган эди.

– Тушган бұлса нима бўпти?

– Ахир мени асир қилиб олган машхур қароқчининг номини унугиб қўйдингизми, ҳали?

– Ҳа, тўғри.

– Унинг қўлидан мени граф жуда усталик билан қутқариб олган эди-ку, эсингиздами?

– Ҳа, ҳа.

– Унинг номи Вампа эди. Мана энди бу ўша Вампа эканини фаҳмлабандирсиз.

– Бироқ нега у кубокни менга юборади?

– Виринчидан, шунинг учундирки, мен унга сизнинг тўғрингизда, графиня, кўп гапиргандим, иккинчидан, у ватандошини учратганидан ва ватандоши унга жуда қизиқиб қолганидан шундай қилган.

– Аминманки, унинг ҳақида иккимиз вайсаган бемаъни гапларни унга айтиб бермагандирсиз.

– Очиғини айтсам, у гаплар ҳақида бирор нарса дедими-йўқми, эсимда эмас. Аммо бу кубокни у сизга порд Рутвен номидан тақдим этиши...

– Ву даҳшат! У мени ёмон қўриб қолади-ку!

– Унинг бу иши душманликдан дарак берадими?

– Очигини айтсам, ундаи эмас.

– Мана, кўрдингизми, беҳуда ташвишланиб ўтирибсиз.

– Демак, у Парижда экан-да!

– Ҳа, Парижда.

– У кишиларда қандай таассурот қолдиряпти?

– Унинг таъриф-тавсифи, – деди Альбер, – роса бир ҳафта оғиздан-оғизга ўтиб юрди, сўнг инглиз қироличасини таҳтта кўтариш маросими ва мадмуазель Марснинг брилиантлари ўғирланиши воқеалари ўртага тушиб, ҳамма шу ҳақда гапира бошлади.

– Эҳ, азизим, – деди Шато-Рено, – бунақа муомалангиздан графга дўст эканингиз кўриниб турибди-да. Графиня, ишонманг бунга, Парижда ҳамманинг оғзида фақат граф

Монте-Кристо. У Парижга келгандын күниң ҳаммани ҳайратта қолдирди, ўттис минг франк туралын иккى отини Данглар хонимга тортиқ қилди, сүнг де Бильфор хонимни ўлимдан сақлаб қолди. Мана энди, чамамда, Жокей-клуб мукофотини ҳам шу олди. Морсер нима деса деяверсинг, менимча, ҳозир граф ҳаммани мафтун этиб олди, яна у шунака ишларни қиласкерса ойлаб жамоатчиликнинг оғзидан тушмайды. Бунаңын ишлар, афтидан, унга одат бўлиб қолган шекилли.

– Эҳтимол шундайдир, – деди Альбер, – Айтмоқчи собиқ рус элчisinинг ложасини ким банд қилиб олди?

– У қайси ложа эди? – сўради графиня.

– Биринчи ярусда, стүнлар ўртасидаги ложа. Уни тамоман янгидан безашди, шекилли.

– Худди шундай, – деди Шато-Рено. – Биринчи бўлим ўйналаётгандада ҳеч ким бормиди?

– Қаерда?

– Ўша ложада.

– Йўқ эди, – жавоб қилди графиня, – мен ҳеч кимни кўрмадим у ерда, демак сизнингча, – деди графиня илгариги мавзуга ўтиб, – мукофотни граф Монте-Кристо олдими?

– Бунга имоним комил.

– Кубокни менга юборган ҳам ўша деб ўйлайсизми?

– Шубҳасиз.

– Бироқ мен у билан таниш эмасман-ку, – деди графиня, – кубокни тезроқ қайтариб берсан яхши бўларди.

– Ундей қилманг асло, унда сизга у бутун бир ёқутдан ясалганини юборади. У ҳамиша шундай қиласиз.

Шу пайт қўнғироқ чалиниб, иккинчи бўлим бошланишидан дарак берли. Альбер ўрнидан турди.

– Мен сизни яна кўра оламанми? – сўради графиня.

– Агар рухсат этсангиз, танаффус вактида келаман, ўшанда Парижда бирор ёрдам керак бўлса айтасиз.

– Жаноблар, – дели графиня – шанба кунлари кечқурун дўстларни қабул қилишга тайёрман. Риволи кўчаси, йигира-ма икки. Марҳамат қилинг.

Йигитлар таъзим қилиб, чиқиб кетишди.

Улар партерга кирганды, томошибинларнинг ҳаммаси залнинг бир нуқтасига қараб тик турган эди. Йигитлар ҳам

ұша ёққа қараб, собиқ рус элчисининг пожасига тикилиб қолишиди. У пожага ҳозирғина қора лиbos кийган үттіз беш-қирк ўшпардаги жаноб шарқ кийимидаги ёш қызы билан кириб келган зди. Қыз ниҳоятда гүзап, кийимлари шу қадар башанг здики, бу ҳали айтганимиздек, ҳамманинг диққатини ўзига тортган зди.

– Бу ұша Монте-Кристо, ёнидаги албан нозанини, – деди Альбер.

Ростданам пожага кирған граф билан Гайде зди.

Бир зум үтар-ўтмас партердагиларгина эмас, бутун зап-дагилар Гайдедан күз узолмай қолишиди, аёллар пожаларда бошини чиқариб, құшчироқлар ёғдусида күзларни қамаштириб ялтираёттган олмосларга тикилишарди.

Иккинчи акт гув-гув овозлар остида үтди, бу эса олоннинг ҳаяжонда эканидан далопат беріб турарди. Ҳеч ким тинчликни тикалашни хаёлига ҳам келтирмай қўйди. Гўзал қызы ҳаммани мафтун этиб олганди.

Данглар хоним имо билан иккинчи танаффусда ўз пожасида Альберни кўришни истаганини билдириди.

Бундай нарсаларда яхши таълим олган Альбер куттириб ўтирмай, спектаклнинг иккинчи бўлими тугаши биланоқ югуриб питерли пожага чиқди.

Иккала хонимга таъзим қилди-да, Дебрэ билан қўл беріб сўрашди.

Баронесса уни хушрўй жилмайиб кутиб олди, Эжени эса ўз одатича совуққина боқиб қўя қолди.

– Азизим, – деди унга Дебрэ, – мен жуда ташвишга тушиб ўтирибман, ёрдамингизга муҳтоҗман. Баронесса граф тўгрисидаги саволлари билан мени кўмиб ташлади. Мендан графнинг ким эканини, қаердан келганини ва қаёққа кетаётганини билиб берасиз, деб кекирдагимдан хиппа бўғиб ўтирибди. Очиги, Калиостро эмасман, лекин бу ташвишдан бир амаллаб қутулиб чиқиши учун: «Морсердан сўраб қўя қолинг, Монте-Кристони беш бармоғидай билади» дедим. Сизни шунинг учун чақиришди.

– Бу ақл бовар қилмайдиган ҳол, – деди баронесса, – ярим миллион махфий фонднинг эгаси бўлса-ю, шу каби мухим ҳодисадан бехабар қолса!

– Баронесса, амин бўлингки, – жавоб қилди Люсьен, – агар менинг ярим миллионим бўлганда уни граф тўғрисида маълумот тўплашга эмас, бошқа бирор нарсага сарф қилардим. Монте-Кристонинг ҳаммани ҳайратда қолдираётган хусусияти шундаки, у ҳар қандай набобдан ҳам бадавлат. Бу ёғини энди дўстим Морсердан сўрай беринг, у ҳаммасини билади.

– Набоб менга баҳоси ўттиз минг франкли, қупоқларига ҳар бири беш минг франк туралиган тўртта бриллиант тақилган бир жуфт дулдуғни ўлса ҳам юбормас эди.

– У бриллиантга жуда ҳирс қўйганга ўхшайди, – деди кулиб Альбер. – Чамамда, Потемкин сингари, унинг чўнтағи ҳамиша бриллиантга тўла, у, худди ёш болалар тош ўйнашганидек, бриллиантларни ҳамма ерда сочиб юради.

– У қаердадир, олмос кони топиб олган, – деди Данглар хоним. – Бароннинг банкида унинг ҳисобсиз пули бор, билласизми шуни?

– Йўқ, билмайман, – жавоб қилди Альбер, – бироқ мен бундан ажабланмайман.

– У жаноб Дангларга, Парижда бир йил туражагини ва опти миллион франк сарфлаяжагини айтибди.

– Бу маҳфий суратда саёҳат қилиб юрган Эрон шаҳаншоҳи бўлса керак.

– Унинг ёнидаги хотиннинг гўзаплигини айтмайсизми? – деди Эжени. – Сиз уни кўрдингизми?

– Аёллар ўртасида бошқа аёлнинг ҳусн-жамолига тан берадиган фақат сизсиз, қойил!

Люсьен дурбинни кўзига тутди.

– Жуда гўзал жонон, – деди у.

– Бу аёлнинг кимлигини биладиларми, жаноб де Морсер?

– Сирли шахсларни бошқалар қанчалик билсалар, мен ҳам шунчалик биламан, – деди Альбер. – Чамамда у албан аёли бўлса керак.

– Бу, сиз айтмасангиз ҳам либосидан маълум бўлиб турибди.

– Бундан менинг ўзим ҳам ачиниб, афсусланиб юрибман, – деди Альбер, – мен бундан ортиқ ҳеч нарса билмайман, деб иқрор бўлишга мажбурман. Яна, фақат шуни биламан-

ки, у жонон мусиқачи-созанда, кунларнинг бирида графни-
кида нонушта қилиб ўтирганимда уд овозини эшигдим, буни
шу қиз чалаётган эди.

– Демак, граф уйнда меҳмон қабул қиларкан-да? – сўра-
ди Данлар хоним.

– Қабул қилганда ҳам ҳамма нарсанн тўкиб қўйиб қабул
қиласди.

– Данларни унинг шарафига тушки овқат ёки бал таш-
кил қилишга мажбур этмоқ керак, сўнг у бизни ўзиникига
таклиф қиласди.

– Сиз, у таклиф қилса борасизми? – деди кулиб Дебрэ.

– Нега бормас эканман? Эрим билан бирга, албатта!

– Бироқ сирли граф бўйдок-ку!

– Бўйдок эмаслигини кўриб турибсиз-ку! – деди баронес-
саям кулиб, гўзал албан қизини кўрсатиб.

– Бу асира қиз, Морсер эсингиздами, сизникида нонуш-
та пайтида ўзи шундай деган эди.

– Азизим Люсьен, зътироф этингки, – деди баронесса. –
кўринишида у кўпроқ маликанинг ўзгинаси.

– «Минг бир кечадаги маликалардан, – сўз қотди Альбер.

– Тўғри, бироқ, азизим, маликаларни нима бор қиласди?
Бриллиантлар, бу жонон эса ана шу бриллиантларга кўми-
либ юради.

– Бриллиантларни жуда ортиқ даражада тақиб олибди,

– деди Эжени, – қайтага, уларсиз қиз янада чиройлироқ
кўринган бўлур эди, чунки безаклар бўлмаса унинг гўзал
бўйни ва қўллари кўриниб турарди.

– Бу рассомларнинг кўзлари жуда ўткир бўлади-да, – деди
Данлар хоним, – қаранг, дарров кўзлари порлаб кетди-я
буниг!

– Мен гўзал нарсаларнинг ҳаммасини севаман, – жавоб
қиласди Эжени.

– Ундаи бўлса, граф ҳакида қандай фикрдасиз? Уям анча
келишган йигит менимча.

– Графми? – деди Эжени, худди шу маҳалгача унга наза-
ри тушмаган кишидек. – Граф ўта рангпар.

– Ҳа, ҳакиқатан ҳам унинг рангида қон йўқ, бизни қизиқ-
тирган нарса ҳам ана шу. Биласизми уни графиня Г. қон
сўради, қонхўр дейди.

- Графиня Г. қайтиб келибдими? – сўради баронесса.
- Ойи, у ёнбошдаги ложада ўтирибди, – деди Эжени, – рўпарамизда. Хув ана, ажойиб олтин сочли аёл.
- Ҳа, кўрдим, – деди Дангпар хоним. – Морсер, биласизми, сиз нима қилишингиз керак?
- Буюринг, баронесса.
- Граф Монте-Кристо хузурига ташриф буюриб, сўнг уни бизнинг олдимизга олиб келишингиз керак.
- Нега энди? – сўради Эжени.
- Шунчаки сўзлашиб ўтириш учун, сен уни қўришга қизиқмаясанми?
- Ҳечам.
- Галати қиз-да бу! – деди пинғиллаб баронесса.
- Менимча, ўзи келади, – деди Альбер. – Ана, қаранг баронесса, у сизни кўриб таъзим қиляпти.
- Баронесса ҳам илжайиб жавоб қилди.
- Майли, – деди Альбер, – оғирликни ўз бўйнимга олиб, бораман, иложини топсам гаплашаман.
- Ложасига борасиз қўясиз-да.
- Бироқ мени таништирганлари йўқ,
- Ким билан?
- Гўзал албанка билан.
- У асира, деб ўзингиз айтдингиз-ку.
- Бироқ сиз уни малика деяпсиз-ку... Келинг, боравераман, мени кўриб ўзи чиқар.
- Шундай бўлиши ҳам мумкин. Бораверинг.
- Кетдим.
- Альбер таъзим қилди-да, чиқди. Чиндан ҳам у граф ложаси ёнидан ўтиб бораётганда эшик очилиб, Монте-Кристо чиқди. У даҳлизда турган Алига бир неча сўз айтди-да, Альбернинг қўлтиғидан олди. Али эшикни бекитиб остона олдида тик туриб қолди. Арабнинг атрофини одамлар ўраб олганди.
- Ҳақиқатан ҳам Парижингиз жуда ғалати шаҳарда, – деди Монте-Кристо, – ҳамشاҳарларингиз ҳам қизиқ одамлар. Улар ҳабашни гўё биринчи марта қўраёттандек шўрлик Алини ўраб олишди, уни қаранг. Али эса нима гап эканига тушунолмай гаранг бўлиб қолди. Сизга шуни айтишим керакки, парижликлардан бирортаси Тунисга, Константино-

полга, Бағдодға ёки Қоҳираға бориб қолгудек бўлса, ҳеч қаерда унинг атрофида оломон тўпланмайди.

– Шунинг учунки, Шарқда кишилар идрокли бўлади ва фақат арзийдиган нарсагагина қўз тикишади, аммо амин бўлингки, Али сизнинг одамингиз бўлгани сабабдангина шунчалик назар-эътиборга сазовор, сиз эса ҳозир Парижда ҳаммани мафтун қилиб олган бир зотсиз.

– Ростданми? Бунга сабаб нима экан?

– Ўзингиз сабаб. Бир қарасалар баҳоси минглуидор икки отлик извошни ҳадя қилиб юборяпсиз, бир қарасалар қироллик прокурорининг хотинини ўлимдан қутқариб қоляпсиз, майор Блэк номи остида дулдулингизни ва жин-қарча чавандозингизни пойгага жўнатиб, оптин кубокни ютиб оласиз ва яна бу кубокни нозанин хонимларга юборяпсиз...

– Бу чўпчакларни сизга ким айтди?

– Биринчисини Данглар хоним, усизни бир кўрсам, деб ҳув анови ложада интизор бўлиб ўтириби (кўпроқ усизни ўз ложасида бўлганингизни ҳамма кўрсин деган ниятда бўлса керак). Иккинчисини Бошан газетасидан билдим, учинчисини эса ўзим фаҳмлаб олдим. Сир сакламоқчи эканси, нега отингизга Бампа деб ном қўясиз?

– Ҳа, ростданам, – деди граф, – мен эҳтиётсизлик қилим. Граф де Морсер операда бўлмайдими? Мен ҳамма ёқни қараб чиқдим, бироқ у кўринмади.

– Бугун бўлади.

– Қаерда?

– Менинчча баронессанинг ложасида.

– Баронессанинг ёнидаги гўзал жонон – қизими?

– Ҳа.

– Сизни табрик этишга рухсат этинг.

Альбер жилмайиб қўйди.

– Бу ҳақда бошқа вақт муфассал гаплашиб оламиз. Қалай, мусиқа ёқдими сизга?

– Қанақа мусиқа?

– Ҳозир эшитганимиз.

– Марҳум Диоген типи билан айтганда, мусиқани одам ёзган, уни икки оёқли ва қанотсиз қушлар ижро этаётгани эътиборга олинса, жуда ажойиб мусиқа.

– Ўхў, ҳали шундайми, азиз граф? Етти фаришта хорига қўшиқ айттириб, эшитишга қодирсиз шекилли?

– Шундай, виконт. Ажойиб мусиқани, яъни инсон боласи эшитмаган мусиқани тинглаганда, уйқу босади мени.

– Ундей бўлса жуда боп жойни топиб олибсиз, қадрли граф, роҳат қилиб ухлайверинг, опера шунинг учун яратилган-да.

– Йўқ, очиғини айтганда, сизнинг оркестрингиз жуда кўп шовқин солади. Сизга айтганимдек, уйқуга кетиш учун менга осойишталик ва тинчлик бўлиши лозим, ундан кейин баъзи тадбир-чораларни ҳам кўриб қўйиш керак...

– Машҳур тарёкми?

– Худди шундай. Виконт, мабодо мусиқа тинглашни истаб қолсангиз, кечқурун меникига овқатлангани келинг.

– Мен, сизницида нонушта қилганда эшитган эдим.

– Римдами?

– Шундай.

– Ҳа. У кўйни Гайде уdda чалган эди. Ватанидан қувғин қилинган шўрлик мазлума баъзан менга ўз халқининг қўшиқларини чалиб беради.

Альбер сўраб-суриншириб ўтирмади, граф ҳам жимиб қолди.

Шу пайт қўнғироқ чалинди.

– Кечиринг мени, – деди граф ўз ложасига йўл олиб.

– Марҳамат Қилинг.

– Илтимос қиласман, графиня Г.га унинг Вамперидан салом айтинг.

– Баронессага-чи?

– У кишига айтинг: агар рухсат қилсалар шу оқшом ҳузурларида бўлиш шарафига мұяссар бўлурман.

Учинчи бўлим бошланди. Графе де Морсер, ваъдасига вафо қилиб, Данглар хоним ложасига кирди.

Граф замдагиларни изтиробга соладиганлардан эмас эди, шу сабабли ложадагилардан бошқа ҳеч ким унинг келганини кўрмади.

Аммо Монте-Кристо уни кўрди ва оҳистагина илжайиб қўйди.

Гайде эса парда очилиши билан атрофдаги ҳеч нарсага қарамай, саҳнага тикилди қолди.

Учинчи бўлим одатдагича ўтди, ракқосалардан Нобле, Жюлиа ва Перу ҳар вақтдагидек оёқларини кўтариб, хўп дикиллашди. Роберт-Марио принц Гренадскийни дуэлга чақирди. Пировардида улуғвор қирол, кимхоб камзулини кўз-кўз қилиш учун қизини етаклаб чиқди, шундан кейин парда тушди-да, томошибинлар тарқалиб кетди.

Граф ўз пожасидан чиқди-да, хийла вақтдан сўнг баронесса Данглар пожасида пайдо бўлди.

Баронесса шодлиқдан ўзини тутолмай хитоб қилди:

– Оҳ, граф, сизни кўриб бошим осмонга етди! Сизга йўллаган хатимга қўшимча, тезроқ ўз оғзимдан ҳам миннатдорчиллик билдириш истаги билан ёниб юргандим.

– Баронесса, наҳотки ўша арзимас нарсани ҳамон эсингизда сақлаб юрган бўлсангиз? Мен аллақачон унутиб юбордим уни.

– Аммо ўша куннинг эртаниси ана шу отлар соглан даҳшатли хавфдан менинг қадрдон дугонам де Вильфор хонимни қутқариб қолганингизни унутиб бўладими ахир.

– Бунинг учун ҳам, малика, сизнинг миннатдорчиллигинизга сазовор бўлишга менинг ҳақим йўқ, де Вильфор хонимга бундай ёрдамни беришга мусассар бўлган менинг қулим Али эди.

– Рим қароқчиларининг чангалидан ҳам ўғлимни Али қутқариб олганми? – сўради граф де Морсер.

– Йўқ, граф, – деди Монте-Кристо генералнинг узатган қўлинини қисиб. – Йўқ, бу гал миннатдорчилликни ўзим қабул қиласман, бироқ буни бир марта эшитган эдим, иккинчиси ортиқча, мени ўнғайсиз ҳолга солиб қўйялти. Баронесса, мени қизингиз билан таниширишингизни илтимос қиласман.

– У сизни билади, номингизни эшитган, чунки бир неча кундирки, исми-шарифлари оғзимиздан тушмайди. Эжени, – давом эттирди сўзини баронесса қизига мурожаат қилиб, – бу киши граф Монте-Кристо!

Граф таъзим қилди, маъмуазель Данглар оҳистагина бoshини қимирлатди.

– Граф, пожада сиз билан ажойиб гўзал қиз ўтирибди, – деди у, – қизингиз бўлса керак?

– Йўқ, мадмуазель, қизим эмас. – деди Монте-Кристо манманлик билан берилган саволдан ажабланиб, – у шунчаки шўрлик бир албанка. Мен унга фақат васий.

– Унинг оти нима?

– Гайде, – жавоб қилди Монте-Кристо.

– Албанка! – деди тўнғиллаб граф де Морсер.

– Шунақа ленг, – деди Данглар хоним, – хўш, айтинг-чи, граф, шараф билан хизмат қилганингиз Али-Тебелин саройида сиз қачон бўлмасин, шу Гайде устидаги каби ҳайратга соладиган кийим-бош кўрганмидингиз?

– Граф, сиз Янинда хизмат қилган экансиз-да? – сўради Монте-Кристо.

– Мен шоҳ қўшинларининг генерал-инспектори эдим, – жавоб қилди Морсер, – очиғини айтсам, ҳозирги унча кўп бўлмаган бойликка ҳам, ўша машҳур албан ҳокими ёрдамида эга бўлдим.

– Бир қарасангиз-чи у қизга, – деб қистади Данглар хоним.

– Қаерда у? – тўнғиллади Морсер.

– Ана, – деб Монте-Кристо қўлини графнинг елкасига қўйди, сўнг икковтон ложадан пастга қараши.

Шу он Гайде аланглаб графни ахтариб турган эди, уни Морсерни қучоқлаб турган ҳолла кўрди-ю. кайфи учиб, бехосдан қичқириб юборди. Буни атрофдагилар ва Али эшилтиди. Али дарров эшикни очди.

– Унга қаранг, – деди Эжени, – қизчангизга бир гап бўлди шекилли, граф?

– Ҳа, тўғри айтяпсиз, – деди граф ўз ложасига қараб, – бироқ ҳавотир олманг. Гайде жуда асабийлашиб қолган, ўзига ёқмаган ҳар қандай ҳиддан кўнгли беҳузур бўлаверади, ҳатто ҳушидан ҳам кетиб қолади, бироқ менда, – давом этди граф чўнтагидан шишача чиқариб, – унинг давоси бор, мана.

Шундай деди-да, граф баронесса билан қизига таъзим этди ва Дебрэнинг қўлини қисди-да, Данглар хоним ложасидан чиқиб кетди.

У ўз ложасига қайтганда Гайденинг юзида қондан асар ҳам йўқ эди. У киришга ултурмасданоқ Гайде қўлидан маҳкам тутиб опди.

Ёш қизнинг қўли нам ва муз бўлиб қолганини Монте-Кристо сезди.

– Ким билан гаплашдингиз, жаноб? – сўради Гайде.

– Граф де Морсер билан, – деди жавобан Монте-Кристо, – у сенинг жасур отанг қўлида хизмат қилган экан, бойликни отангнинг кўмаги билан ортирган экан.

– Муттаҳам! – хитоб қилиди Гайде. – Отамни туркларга сотган шу абллаҳ-да. У сотқинлик қилиб бойлик ортирган. Наҳотки, бундан хабарингиз бўлмаса, азиз ҳимоячим?

– Мен бу ҳақда Элирда баъзи галларни эшигандек бўлгандим. Бироқ бу воқеанинг ҳамма тафсилотларини билмайман. Юр, қизалогим, сен менга ҳамма воказни тўла-тўкис айтиб берасан, бу жуда қизиқ бўлса керак.

– Ҳа, кетдик, бу одамга яқинроқ жойда яна бир оз қолсам юрагим ёрилиб, ўладиганга ўхшайман.

Гайде ўрнидан тез турди-да, марварид шодаси ва маржонлардан гул тикилган оппоқ кашмир либосига ўралиб ложадан чиқди. Шу маҳал парда кўтарилган эди.

– Ановини қаранг, – деди графиня Г. унинг олдига қайтиб келган Альберга, – у одам ҳеч ким қилмаган қилиқлар қиласди! «Роберт»нинг учинчи бўлимини ихлос билан томоша қиласди-да, нақ тўртинчи бўлим бошланган аснода жўнаб қолди.

XVI. БИРЖА НАЙРАНГИ

Шу учрашувдан бир неча кун ўтгач, Альбер де Морсер граф Монте-Кристонинг Елисей Майдонидаги уйига ташриф буюрди. Бу данғиллама ҳовли-жойни беҳисоб бойлик эгаси граф шоҳона саройга айлантириб юборган эди. Альбер иккинчи марта Дангар хоним номидан миннатдорчиллик изҳор этгани келган эди. (Биринчи марта қизлиқдаги фамилияси Эрмини де Сервьеर бўлган баронесса Дангар хатда миннатдорчиллик билдирган эди.)

Альбер билан бирга келган Люсьен Дебрэ ҳам дўстига қўшимча қилиб лутфан бир неча сўз айтиди: унинг бу сўзлари расмият учун айтилмаган бўлса-да, ўтқир зеҳнли граф косанинг тагида ким коса борлигини фаҳмлаган эди. Ҳатто граф Люсьен ўзини қизиқтирган икки нарсани билиб олиш-

га келган ва бунда Шоссе д'Антен күчасида истиқомат қилувчиларнинг қули бўлса керак деб ўйлади. Ҳақиқатан ҳам граф, баҳоси ўттиз минг франкли от-извошини тёкинга ҳадя қилган ва сонсаноқсиз бриллиантлар таққан асира билан театрга борган зот қандай яшашини ўз кўзи билан кўриш имкониятидан маҳрум Данглар хоним бу вазифани бошқа ишончли кўзларга топширган бўлса керак, деб тахмин қилса, адашмаган бўлади.

Бироқ граф, Люсьен ана шу мақсадни кўзлаб ташриф буюрганини фаҳмлаганини билдирамади.

– Сиз барон Данглар билан тез-тез учрашиб турасизми? – сўради у Альбердан.

– Албатта, граф, сизга айтган эдим-ку, эсингизда бўлса керак.

– Демак, ҳамма гап ўша сиз айтганча, ҳеч ўзгариш йўқми?

– Илгаригисидан ҳам ошиб кетди, – деди сўз қотиб Люсьен, – бу масала энди ҳал этилган.

Люсьен сухбатга шунчалик аралашганим етар деб ўйлади шекилли, моноклини тақди-да, қўл таёғининг олтин сопини тишлаб, хонадаги яроғ-аслаҳалар ва суратларни томоша қила бошлади.

– Бироқ сизнинг сўзингиздан ҳали қатъий қарорга келишга анча вақт бор шекилли, деб ўйлаб юрган эдим, – деди Монте-Кристо Альберга.

– Иложим қанча? Иш шунчалик тезлашиб кетдик, нима бўлаётганига ақлим бовар қилмаяпти, ўйлашга фурсат бўлмаяпти: сенинг учун ҳам уларнинг ўзлари ўйлашяпти, мундоқ қарасанг, ўху, ишни пишириб қўйишибди-ю, деб ҳайратда қоласан. Менинг отам ва жаноб Данглар Испанияда бирга хизмат қилишган, отам қўшинларда, жаноб Данглар эса озиқ-овқат қисмларида. Революция даврида хонавайрон этилган отам ана ўша ерда дурустгина сиёсий ва ҳарбий мансабларга эга бўла бошлади, жиндак ҳам давлатга эга бўлмаган жаноб Данглар эса сиёсат ва молия бора-сида ҳайратда қоларли даражада тез кўтарила бошлади.

– Дарҳақиқат, – деди Монте-Кристо, – жаноб Данглар ҳузурида бўлганимда, бу ҳақда ҳикоя қилиб берган эди. – Граф альбомни варақлаётган Альберга бир қараб олди-да, кўшимча қилди: – Ҳақиқатан ҳам, мадмуазель Эжени жуда

нозанин қиз! Адашмасам, унинг номи Эжени бўлса керак, тўғрими?

– Жуда яхши қиз ёки жуда гўзал қиз, – деди жавобан Альбер. – Бироқ мен бунақангї тўзапларга ишқибоз эмасман. Бунга лойик эмасман!

– Худди Эжени аллақачон сизнинг хотинингиз бўлиб қолгандек гапирасиз-а!

– Оббо, – деди хўрсишиб Альбер ва ўз навбатида Люсъеннинг нима билан шуғулданаётганини назаридан ўтказиб.

– Менимча, – деди Монте-Кристо овозинн пасайтириб, – сиз бу никоҳдан унчалик мамнун эмассиз.

– Назаримда, мадмуазель Данглар жуда бой, мени ана шу ваҳимага соляпти.

– Топган баҳонасини қаранг-а! – жавоб қилди Монте-Кристо, – ахир сизнинг ўзингиз ҳам бой эмасмисиз?

– Отамнинг йиллик даромади эллик минг ливрга борса керак: мен уйлансам, у менга ўн ёки ўн икки минг ажратиши мумкин.

– Буни унча кўп деб бўлмайди, албатта, – деди граф, – айниқса Парижда яшаш учун етарли эмас, аммо ҳамма гап пулда эмас. Жамиятда донг, шуҳрат, нуфуз ҳам анча роль ўйнайди. Сизнинг номингиз машҳур, жамиятда ажойиб нуфузга, мансабга ҳам эгасиз, бунингустига граф де Морсер – солдат, бунда Байярнинг садоқати билан Дюгескленнинг қашшоқлиги мужассам бўлганини кўриб қойил қоласан киши. Беғаразлик – кескир шамширни ярқиратиб турадиган қуёш нури. Мен аксинча бу никоҳни жуда ўринли, муносиб деб ҳисоблайман, мадмуазель Данглар сизга бойлик ато этади, сиз эса уни шонли исмга мусассар этасиз!

Альбер хаёл сурган ҳолда бошини чайқаб қўйди.

– Яна бир жиҳати бор бу никоҳнинг, – деди у.

– Очигини айтсан, – деди граф, – бу бой ва нозанин қиздан нечун жирканәётганингизга хеч тушунолмаяпман.

– Биласизми, – деди Морсер, – мабодо буни жирканиш деб аташ жоиз бўлса, жирканәётган биргина мен эмас.

– Яна ким? Ўзингиз, отам бу никоҳга тарафдор, деган эдингиз-ку!

– Онам ҳоҳламаяпти. У жуда зеҳнли аёл, унга бу никоҳ ёқмаяпти. Унда Данглар оиласига нисбатан қандайдир хотүгри фикр туғилган.

– Ҳа, тушунарлы, – деди граф овозини сал чүзіб, – зодагонникка хос урф-одатларни ўзида мужассам эттан, назоқат ва нозик дид, ўткір зеҳнли графиня де Морсерни плембейнинг паст табақа оғир ва дағал құли чұчитаётган экан, бу табий ҳол.

– Билмадим, шундаймikan, – деди жавобан Альбер, – аммо аминманки, бу никоҳ амалға ошса, баҳт эмас, баҳтсизлик келтиради. Бу масаланинг амалий томонини ҳал этиш учун маслаҳат қилиш тұғрисида бундан бир ой бурун қарор қабул қилинган эди, ўшандан сұнг менда хеч чидаб бўлмайдиган мигрен¹¹ бошланди.

– Ростданам мигренми? – сұради илжайиб граф.

– Ҳақиқи мигрен, бу ваҳимадан бўлса керак... шу туғайли маслаҳат йиғилишини икки ойга кечикитиришди. Биласизми, бунда шошилишга асос ҳам йўқ: мен эндигина ёигирма бир ёшга кириб боряпман. Эжени эса үн етти ёшда, икки ойлик муҳлат ҳам келаси ҳафта тугайди. Такдирга тан беришга тұғри келади. Бу мени шундай хижолатга соляптики, асти құյверинг... Мана сиз уйланмай ажаб қилгансиз-да! Сиз озод кишиисиз!

– Озод юришга бирор халақит беряптими сизга?

– Агар мен мадмуазель Дангларга уйланмасам, отам ҳамма нарсадан умидини ўзиб құя қолади.

– Э-э, уйланаверинг-да унга, сиздан нима кетди, – деди граф аллақандай маънода кифтини учирив.

– Лекин менинг уйланишим онамни қайғуга құмиб құяди, – деди эътироуз билдириб Альбер.

– Үндай бўлса, уйланманг, – деди граф.

– Бир ўйлаб, уриниб кўраман, сиз ҳам маслаҳат берасизда, шундайми? Эҳтимол қўплаб юборасиз. Онамни қайғуга дучор этмаслик учун отам билан жанжал қўзғайман.

Монте-Кристо орқага ўгирилди, у ҳаяжонга тушгандек кўринарди.

¹¹ Мигрен – қаттиқ бош оғриғи ва кўнгил айнишга олиб борадиган асабий касал.

– Нима қиляпсиз? – деди граф Дебрэга мурожаат қипиб. Дебрэ эса меҳмонхонанинг нариги ёғида ўнг қўлида қалам, чап қўлида ён дафтар тутиб ўтирганди. – Пуссен суратидан кўчирма оляпсизми?

– Кўчирма оляпсизми, деяпсизми? Ҳеч-да! Ҳеч-да! – деди хотиржам Дебрэ. – Мен бу тасвирий санъатнинг шайдоси бўла туриб, кўчирмачилик қиласармидим?! Йўқ, мен унинг аксини қиляпман, яъни ҳисоблаяпман.

– Ҳисоблаяпман?

– Ҳа, ҳисоблаб чиқяпман, бунинг, виконт, сизга ҳам дахли бор. Гаитининг нархи сўнгги марта ошганда Дангларнинг банки қанча фойда олганини ҳисоблаяпман. Акциялар уч кун мобайнида икки юз олтидан тўрт юз тўққизга кўтарилиб кетди, эҳтиёткор банкир акцияларнинг кўпини икки юз олтидан сотиб олган эди. Менинг ҳисобимда уч юз минг фойда олди.

– Бугина эмас, бундан бошқа у яна испан заёмларида ҳам шу йил бир миллионни ўмарди, – деди Альбер.

– Азизим, менга қарант, – деди Люсьен, – граф Монте-Кристо итальянлар билан биргалашиб шундай жавоб берган бўлур эди:

*Danaro e santita –
Mela della meta.*⁴²

Бу ҳам жуда кўп, менга шунга ўхшаш воқеани ҳикоя қилганиларида елкамни қисиб қўя қоламан.

– Гаити ҳақидаги ҳикояни ўзингиз айтиб бердингиз-ку, – деди Монте-Кристо.

– Гаити бошқа гап; Гаити – бу биржа экартеси. Бульотни севиш мумкин, карта ўйинига берилиб кетиш мумкин, бостонга маҳлиё бўлиб қолиш мумкину бироқ бориб-бориб кўнгил булардан совуши мумкин, аммо экарте ўз жозибадорлигини аспо йўқотмайди. Демак, шундай қилиб, Данглар кеча тўрт юз олтидан сотиб, уч юз минг франкни ўмариди-да, агар у бугунгача тўхтаб турганида акциялар яна

⁴² Пул ва авлиёлик – яримнинг ярми (итал.)

икки юз бешга тушиб қоларди, у ҳолда банкир уч юз минг франк фойда ўрнига йигирма-йигирма беш минг зарар кўрган бўлур эди.

– Нега улар тўрт юз тўққиздан икки юз бешга тушиб кетди экан? – сўради Монте-Кристо, – узр, мен бунақа биржা найранглари борасида фирт саводсизмай.

– Тушиб кетганининг сабаби шуки, ахборот навбатмаввабат эълон қилинади ва бир-бирига тўғри келмай қолади, – жавоб қилди Альбер кулиб.

– Оббо! – хитоб қилди граф. – Демак, Дангар жаноблари бир куннинг ўзида уч юз минг франк ютиб чиқиши ҳам ёки ютқизиб қўйиши ҳам мумкин экан-да? Демак, унинг бойлиги сон-саноқсиз экан-да?

– Бу ўйинни у эмас, Дангар хоним олиб борадилар, – деди Люсьен, – бу аёлдаги жасорат, дадиллик кишини ҳайратда қолдиради.

– Бироқ сиз, Люсьен фаросатли, оқил кишистиз, бош манбада туриб, ахборотларнинг қийматини, тўғри-нотўғрилигини биласиз; Дангар хонимнинг ҳовуруни босиб туришингиз зарур эди, – эътиroz билдириди илжайиб Альбер.

– Эрининг қўлидан келмаган иш менинг қўлимдан кепармиди? – деди Люсьен. – Сиз баронессанинг характеристики биласиз-ку. Унга ҳеч кимнинг гапи таъсир қилмайди, фақат истаганини қиласди.

– Э-э, агар мен сизнинг ўрнингизда бўлсайдим... – деди Альбер.

– Хўш, нима қилардингиз?

– Мен унинг дардига даво топар эдим, бу бўлғуси куёвнинг катта хизмати бўлур эди.

– Қандай қилиб?

– Бу жуда осон. Мен унга сабоқ бериб қўярдим.

– Сабоқ?

– Сиз министрнинг шахсий секретари сифатида ҳар қандай янгиликлар борасида жуда катта обрўга эгасиз: оғзингизни очишингиз билан ҳамма сўзларингизни биржачилар дарҳол стенография қилиб ёзиб олишади, бирор марта баронессани юз минг франк ютқазишга мажбур этинг, у дарров ҳовридан тушиб, эҳтиёткор бўлиб қолади.

– Мен тушунмадым гапингизга, – деди Люсьен.

– Лекин бу жуда равшан гап, – деди Альбер чин күнгилдан, – күнларнинг бирида, эрталаб бир дабдабали хабарни – телеграмма келганини айтинг, масалан Габриэлнинг хузурида Генрих IV ни кўрибдилар, бу биржада акцияларнинг баҳосини кўтаради: баронесса бундан фойдаланишга ҳарат қипади, бироқ Бошан эртанисига ўз газетасида қўйидаги хабарни босиб чиққач, ютқазади:

Хабардор кишиларнинг қирол Генрих IV ни ўтган куни Габриэлницида кўрибдилар, деган хабари ҳақиқатта хилофидир. Бундай факт бўлгани йўқ. Қирол Генрих IV янги жойидан ҳеч қаёққа жилгани йўқ».

Люсьен ноxуш кулимсираб қўйди. Бу сўзларга ўзини эътибор бермаётганга солиб ўтирган Монте-Кристо ҳамма гапни, бирор сўзни қолдирмай тинглаб ўтирганди, ҳатто шахсий секретарнинг сирли суратда ичдан хижолат тортганини ҳам сезиб олган эди.

Альбер сезолмаган бу хижолат натижасида Люсьен тезроқ жўнаб қолишнинг пайига тушиб қолди. У жуда ўнғайиз ҳолга тушиб қолганди. Граф уни кузата бориб, оҳистагина бир неча сўз айтганди, Люсьен:

– Жоним билан граф, бўпти, – деб жавоб қилди.

Граф ёш Морсер олдига қайтди.

– Жаноб Дебрэ олдида қайнанангиз ҳақида бундай гапларни айтиш жоиз эмаслигига ўзингиз ҳам иқрор бўлсангиз керак, шундайми?

– Граф, илтимос қиласман, – деди Морсер, – қайнана сўзини тилга олишга шошилманг.

– Наҳотки графикя бу никоҳга шунчалик қарши бўлса? Бу муболага эмасми?

– Унинг қаршилиги чексизлигини шундан ҳам билса бўладики, баронесса бизникига камдан-кам келади, онам эса менимча, ҳаётида Данглар хонимникига бир-икки марта борганми йўқми, худо билади.

– Шундай экан, – деди граф, – мен журъят қилиб сиз билан очиқчасига гаплашай: жаноб Данглар менинг бандири, жаноб де Вильфор эса унга кўрсатган ёрдамим эвазига раҳматларга кўмиб юборди мени. Шунинг учун ҳам қатор-қатор мөхмондўстликлар ва тантанали хурсан-

дчилик кечалари бўлишини кутяпман. Менсимаяпти, кибрланяпти демасликлари учун мен Отейлдаги ҳовлимга жаноб Дангларни ва Данглар хонимни, жаноб де Вильфор билан Вильфор хонимни таклиф қиласман. Мабодо ана шу меҳмондорчиликка граф ва малика де Морсерлар қаторида сизни ҳам таклиф қиласам, бу тўй олдидан бўладиган учрашувлардан бирортасига ўхшаб қолмасмикин? Айниқса, барон Данглар, марҳамат қилиб, қизини ҳам бирга олиб келса, графиня де Морсер ҳалигидай фикрга келмасмикин? Унда графиня мени жуда ёмон кўриб қолади, мен эса буни асло истамайман; аксинча, мен сиздан менинг у кишига бўлган ҳурматимни ўрни келганда айтиб қўйишингизни илтимос қиласман, у кишининг меним тўғримдаги яхши фикрлари мен учун жуда азиздир.

– Граф, ишонинг менга, – жавоб қилди Морсер, – очик гапирганингиз учун миннатдорман сиздан ва сизнинг меҳмондорчилигингида қатнашмасликка розиман. Онангизнинг фикри мен учун жуда азиз дедингиз, лекин шуни билib қўйингки. онам сизни жуда ҳурмат қиласди.

– Сиз шундай деб ўйлайсизми? – сўради қизиқсиниб Монте-Кристо.

– Бунга имоним комил. Сиз бизникида бўлганингиздан сўнг биз бир соат сизнинг ҳақингизда суҳбатлашдик. Асосий гапга қайтайлик. Шундай қилиб, менинг онам, сизнинг унга эътибор берәётганингизни билса (мен буни унга етказишни ўз гарданимга оламан), аминманки у сиздан ниҳоятда миннатдор бўлади. Тўғри, бундан отам ғазабга минади.

Граф кулиб юборди.

– Мана энди, – деди у Альберга, – ҳамма гап сизга аён. Шуниси ҳам борки, бундан фақат отангизгина ғазабланиб қолмай, жаноб Данглар билан Данглар хоним ҳам мени, жуда беҳаёни киши экан деб, айблашлари турган гап. Улар иккимиз тез-тез учрашиб турганимизни, Парижда сиз менинг жуда эски танишим эканингизни биладилар, шундай бўла туриб менинидаги меҳмонлар ичидага сиз бўлмассангиз, жуда ғалати туюлиши мумкин. Улар мендан, нега Альберни таклиф қиласмадингиз, деб сўрайдилар. Шунда ноқулай аҳволга тушиб қолмаслигим учун

ўзингиз ёрдам беришингиз керак: бошқа бирор ерга таклиф этилганингизни баҳона қилиб ишонарли хат ёзасиз. Биласизки, банкирлар учун фақат ёзма далил аҳамиятга молик.

– Граф, мен бундан ҳам яхшироқ йўл топдим, – деди Альбер. – Онам денгиз ҳавосида ҳордиқ чиқариш учун қаергадир бормоқчи. Сиз меҳмонларни қайси кунга чақирдингиз?

– Шанба кунига...

– Жуда соз. Бугун сесланба. Биз эртага кечқурун кетамиз, индинга Трепорда бўламиз. Биласизми, граф, сиз одамларнинг тортинимай бемалол муомала қилишларига йўл қўйиб берасиз, бу мени ғоят даражада шод этди.

– Сиз мени жуда ортиқча мақтаб юборяпсиз, мен факат сизнинг вақтингизни чоғ этмоқчиман.

– Таклифномаларингизни қачон юборган эдингиз?

– Шу бугун.

– Жуда соз! Мен ҳозир Дангарнинг олдига бориб, онам билан бирга эртага Париждан жўнаб кетамиз, деб эълон қиламан. Мен сизни кўрганим йўқ, меҳмон чақирганингизни эшигтганим ҳам йўқ.

– Эсингизни йигинг! Сизни ҳозиргина меникода кўрган Дебрэчи?

– Ҳа, айтгандай.

– Аксинча, мен сизни кўрдим, мана шу ерда, расмиятни йиғишириб қўйиб, таклиф этдим, сиз эса чин юракдан ташаккур билдириб, келолмаслигингизни, Трепорга кетажагингизни айтиб, узр сўрадингиз.

– Жуда тўғри, шундай қилишга аҳд этдик. Онам кетгунча уни бир қўриб келарсиз?

– Кетгунларингача боришим қийин: бунинг устига, борсам кетишга тайёрлик қўришингизга халақит бераман.

– Йўқса, бундан ҳам яхшироқ бир иш қилинг! Ҳозиргача сиз биз учун фақат ўқтам одам эдингиз, энди мафтун этиб ҳам олинг.

– Бундай камолотга етмоқ учун нима қилмоғим зарур?

– Нима қилмоғим керак, дедингизми?

– Ҳа, мен билмоқчиман.

– Сиз бугун эркин қүшсиз, тушки овқатни бизницида еймиз. Фақат учаламиз – сиз, онам ва мен бўламан. Сиз графиняни бир марта кўрган эдингиз холос. Энди яқинроқ танишиб оласиз. У жуда ажойиб аёл, мен дунёда ёши йигирмаларда бўлган яна шундай бир аёл йўқлигидан афсуланиб юраман, қасамёд қиласманки, агар шундай жонон учраганда, кўп ўтмай графиня де Морсердан бошқа яна виконтесса де Морсер майдонга келган бўлур эди. Отамни кўролмайсиз: у бугун комиссия мажлисида, тушликни ҳам ўша ёқда ейди. Юринг, бориб саёҳат ҳақида гаплашамиз. Сиз бутун дунёни кезиб чиқсан жаҳонгаштасиз, ўз саргузаштапарингизни ҳикоя қилиб берасиз, тенги йўқ гўзап албанканинг тарихини, операда сиз билан бирга бўлган ва сиз асирам деб атаб, маликадай муомала қиласдиган нозаниннинг ҳаёт дафтарини ўқиб берасиз. Биз итальян тилида, испан тилида гаплашамиз. Хўп, деяверинг! Графиня сиздан миннатдор бўлади.

– Раҳмат, миннаторман сиздан, – жавоб қилди граф. – Таклифингиз менга жуда ёқиб тушди; шу сабабли қабул этишга иложим йўқлигидан афсуланаман. Сиз мени бўш деб бекор айтдингиз, аксинча, жуда бандман: бугун муҳим учрашувим бор.

– Энди ўзингиз қўлга тушдингиз: ҳозиргина менга нохуш тушликдан қандай қилиб кутулиш йўлини ўргатган эдингиз. Менга далил керак. Яхшиямки, мен Дангарга ўхшаб банкир эмасман: аммо огоҳ бўлиб қўйинг, мен унга ўхшаган қуруқ гапга ишонавермайман.

– Ҳа, хўп, далил кўрсатаман, – деди граф ва қўнғироқ чалди.

– Аммо шуни айтиб қўяйки, сиз шу билан иккинчи марта онам ҳузурида тушликни баҳам кўриш тўғрисидаги таклифни рад этяпсиз, – деди Морсер, – Афтидан сиз бормасликка қатъий қарор қилганга ўхшайсиз.

Монте-Кристо сесканиб кетди.

– Аминманки, сиз бундай фикрда эмассиз, – деди граф, – мана менинг далилим келаётир.

Батистен кириб эшик опдида тўхтади.

– Мен сизнинг ташриф буюришингиз ҳақида олдиндан хабардор этилганим йўқ-ку, тўғрими?

– Ким билсін! Сиз шундай ажойиб зотсизки, бунга калып бўлишим қийин.

– Ҳар қалай, мени тушликка таклиф этишингизни олдиндан билолмаган эдим.

– Ҳа, бу гапингиз тўғри.

– Жуда соз. Менга қаранг Батистен, бугун эрталаб каби нетга чақирганда сизга нима дегандим?

– Жаноби олийларининг ҳузурига соат бешдан кейин ким келса ҳам қабул қилинмасин деган эдингиз.

– Сўнг?

– Э-э, граф... – сўз қотмоқчи бўлди Альбер.

– Йўқ, сабр қилинг, сиз томондан менга тўнкалган ўта сирти обрўдан ўзимни соқит этиб олмоқчиман, виконт. Ҳамиша Манфреднинг акси бўлиб юриш ниҳоятда оғир, кишига малол қелади. Мен ҳамманинг назарида, кўз олдида яашни истайман. Батистен, давом эттириңг: сўнг нима дегандим?

– Фақат жаноб майор Бартоломео Кавальканти ўғли билан қабул қилинсин дедингиз.

– Ана, эшитдингизми? Италиядаги энг қадимий уруғлардан қолган насллардан майор Бартоломео Кавальканти, бу уруғнинг насабномасини ёзиш вазифасини Дантелинг ўзи гарданига олган эди: эсингиздами (эҳтимол унугандирсиз) «Дўзах»нинг ўнинчи қўшиғида, унинг виконт, ёши сиз билан тенг юрадиган ўғли, отасининг унвони билан падари бузрукворининг миллионларига таяниб Париж жамоатчилиги орасига кириб олади. Майор бугун меникига ўғлини бирга олиб қелади-да, менга топширади. Агар у лойик бўлса, мен уни кўтараман. Сиз менга кўмаклашасиз, яхшими?

– Албатта! Майор Кавальканти сизнинг эски дўстингиз экан-да? – сўради Альбер.

– Йўқ, аммо у жуда хурматга сазовор, ниҳоятда хушмуомала, камтар, одобли одам. Бунақаларнинг Италияда сонсаноги йўқ, булар ном-нишони йўқолиб бораётган қадимги қавмларнинг авлоди. Мен у билан Флоренцияда ва Болоньеда, Луккада бир неча марта учрашганман, бу ерга келганидан мени ўзи хабардор этди. Сафарда танишганлар жуда талабчан бўладилар, бир гал тасодифан дўстона муносабатда бўлдингизми, бас, балога қопласиз, у ҳамма жойда сиз-

дан худди шундай иззат-хүрмат билан кутиб олишни талаб қиласы. Олижаноб Кавальканти Парижни йўл-йўлакай, Империя даврида музлаш учун Москвага ўтиб кетаётганида кўрган экан, мана энди яна ташриф буюряпти. Мен уни ажойиб ноз-неъматлар билан меҳмон қиласман: у ўғлини менга топширади, унга истаганича ўйнаб-кулиб юриш учун имкон туғлириб бераман, шундай қилиб, иккимизнинг орамиз очик бўлади.

– Жуда соз! – деди Альбер. Кўриниб турибдики, сиз тенги йўқ мураббий экансиз. Хайр, йўқса, биз якшанба куни қайтамиз. Айтганча, мен Францдан хат олшим.

– Шундайми? – деди Монте-Кристо. – Унга Италия жуда ёқиб қолди шекилли?

– Шундайга ўхшайди, бироқ сизнинг йўқлигинизга ачиниб юрибди экан... У сизни Римнинг қуёши эди ва кетиши билан ҳамма ёқ зимиштон бўлди-қолди, деб ёзибди. У, Италияда ёмғир қуяётибди дейишдан ҳам тап тортмайдими, деб ўйлаб қолдим.

– Демак, дўстингиз менинг ҳақимдаги илгариги фикридан қайтибди-да?

– Йўқ, қайтмабди, у сизни ҳалиям ғайри табиий, афсонавий одам дейди, кетиб қолганингизга ачинаётганининг боиси ҳам шунда.

– Жуда ёқимтой одам! – деди Монте-Кристо. – Биринчи учрашувимизда, кечки овқат тарааддуидиа юрганида ва маҳамат қилиб, мен билан овқатланишга розилик билдирганидаёқ менга ёқиб қолганди. Адашмасам, у генерал д'Эпиненинг ўғли бўлса керак, тўғрими?

– Жуда тўғри.

– Бир минг саккиз юз ўн бешинчи йили разилона ўлдирилган генералнинг-а?

– Ҳа, бонапартчилар ўлдириди уни.

– Ҳа, худди ўша. Франц менга жуда ёқиб қолган. Уни ҳам уйлантироқчи эмасмикинлар?

– Ҳа, уйлантиришади, мадмуазель де Вильфорга.

– Бу ҳал бўлганми?

– Менинг мадмуазель Дангарга уйланишим қандай ҳал қилинган бўлса, уники ҳам шундай ҳал қилинган.

– Ҳазил қипляксизми?

– Ҳа.

– Нечун?

– Шунинг учунки, мадмуазель Данглар билан иккимизнинг ошиқ-маъшуқлигимиз ҳай даражада бўлса, уларнинг бир-бирига муҳаббати ҳам шу даражада. Бироқ, граф, эркаклар ҳақида хотинлар қандай вайсасалар, иккимиз ҳам хотинлар ҳақида худди шундай вайсангмиз. Бу уят!

Альбер ўрнидан турди.

– Кетяпсизми?

– Шунча вактингизни олдим, етар, ҳимматингизга балли! Яна «кетяпсизми» деб сўраганингизни қаранг-а! Граф, сиз ҳақиқатан ҳам дунёда энг назокатли, хушфеъл одамсиз! Хизматкорларингиздаги одобни қаранг-а! Айниқса Батистен. Мен ҳеч бунақаларини тополмайман. Менинг хизматкорларим ҳамиша француз театрларидағи малайларга тақлид қилаётганга ўхшаб юришади. Мабодо Батистендан ажралмоқчи бўлиб қолсангиз, менга беринг уни.

– Бу, виконт, ҳал бўлган.

– Тўхтанг, ҳали гапим тамом бўлгани йўқ. Йуккадан келадиган камтарин меҳмонингиз синьор Кавальканти деи Кавалькантига мендан салом айтинг, илтимос қиласман, мабодо у ўғлини уйлантиришга аҳд қилгудек бўлса, унга жуда бадавлат бойвучча, ҳеч деганда хотини томондан асиљзода, ота томондан баронессани топиб беринг. Мен сизга кўмаклашаман.

– Бироқ, – деди хитоб қилиб Монте-Кристо, – наҳотки иш шундай бўлса?

– Ҳа, шундай.

– Аммо сиз шундай деб сўз бераверманг, нима бўлишини ким билиб ўтирибди ҳали.

– Эҳ, граф, – деди Морсер, – агар шундай қилсангиз менга беҳад ёрдам берган бўлур эдингиз! Сизнинг кўмагингиз билан ҳеч бўлмаса яна ўн йил бўйдоқ бўлиб юрадим, сизни бундан юз карра ортиқроқ севган бўлардим!..

– Эҳтимол, шундай бўлиши ҳам мумкин, – деди Монте-Кристо жиддий оҳангда.

Граф Альбер билан хайрлашди-да, хонасига қайтиб, уч марта қўнғироқ чалди. Бертуччо кирди.

– Бертуччо, – деди граф, унутмангки, шанба куни мен
Отейлдаги ҳовлимда меҳмонлар қабул қиласан.

Бертуччо билинар-билинмас сесканиб тушди.

– Қулоғим сизда, жаноби олийлари, – деди у.

– Ҳамма нарсани боплаб ташкип қилиш сизнинг гарданнингизга юкланди, – деди граф. – У жуда гўзал даргоҳ ёки гўзал даргоҳ бўлмоғи зарур.

– Жаноби олийлари, бунинг учун уни тамоман янгила-моқ керак, деворларини янгидан қоплаш зарур.

– Ундей бўлса ҳаммасини бошқатдан ишлатинг, фақат қизил газлама билан қопланган ётоққа тегманг – уни шундайлигича қолдиринг.

Бертуччо таъзим қилди.

– Богдаям ҳеч нарсага тегманг, ҳовлида истаганингизни қилинг, қани энди ҳовлини таниб бўлмайдиган даражада ўзгартиб юборсангиз, жуда хурсанд қилардингиз мени.

– Ҳаммасини сизнинг кўнгленингизга ёқадиган қилиб бажо келтириш учун қўллимдан келган ҳамма ишни қиласан. Бироқ жаноби олийлари овқат тайёрлаш тўғрисида фармон берсалар, кўнглум тинчирди!

– Азизим Бертуччо, – деди граф, – ҳақиқатан ҳам Парижга келганимиздан буён кайфингиз ночоғ, қандайдир шубҳаларга чўмиб юрасиз, наҳотки менга тушунолмай қолган бўлсангиз!

– Жаноби олийлари, кимни меҳмонга чакираётганингизни, эҳтимол айтарсиз менга?

– Ҳали ўзим ҳам билмайман, сизнинг ҳам билишингиз шарт эмас.

Бертуччо таъзим қилиб, чиқиб кетди.

XVII. МАЙОР КАВАЛЬКАНТИ

Луккалик майорнинг ташрифи тўғрисида графнинг ҳам, Батистеннинг ҳам Альберга айтганлари тўғри эди. Тушликка таклифни Монте-Кристо шунинг учун ҳам рад этди.

Соат еттига занг урганида ва Бертуччо графнинг фармонини бажармоқ учун Отейлга кеттанига икки соат бўлганда дарвоза олдида извош тўхтади ва худди хижолат торғандек, эплик икки ўшлардаги бир кишини тушириди да дар-

ров жұнаб кетди. У Европада абадий мода бўлиб қолган қора боғичли кўк либосга ўралиб олган эди, бундан ташқари кўк мовут чалвор, тагчарми жуда қалин, узун қўнжли этик, замша қўлқоп, жандармнигиға ўхшаш шляпа кийганди. Бўйиндаги оқ ҳошияли қора ёқани уўз ихтиёри билан тақмаганди, уни темир бўйинбоғ деб ўйлаш мумкин эди. Ана шундай ранго-ранг кийимдаги шахс эшик қўнғироғини чалиб, Елисей Майдонидаги зангори номерли уйда граф Монте-Кристо яшайдими, деб сўради-да, дарвозабоннинг тасдиғидан сўнг ичкарига кирди.

Меҳмоннинг ташқи қиёфаси тўгрисида олдиндан хабардор этиб қўйилган ва уни даҳлизда кутиб турган Батистен уни гувала бошидан, оқ тушган сочидан, оппоқ қалин мўйловидан таниб олди: меҳмон номини чаққон камердинерга айтиб улгурмасданоқ, унинг келганини Монте-Кристога хабар қилган эдилар.

Хорижий зотни энг оддий меҳмонхоналардан бирига олиб киришди. Граф уни ўша хонада кутиб турганди, у илжайиб меҳмоннинг истиқболига чиқди.

– Марҳамат, азизим майор, марҳамат, – деди граф, – сизни кутиб ўтирган эдим.

– Ростданми? – сўради Луккадан келган зот. – Жаноби олийлари мени кутганимидилар?

– Ҳа, сизни бугун соат еттида келади, деб огоҳлантириб қўйган эдилар мени.

– Мени сизникига келади, деб-а?

– Ҳа, шундай деб.

– Жуда соз: очиғини айтганда, бу эҳтиёткорликни унуби қўймасмикинлар деб хавотирланган эдим.

– Қанақа эҳтиёткорликни?

– Сизни огоҳлантириб қўйишни.

– Буни унутиб бўладими?

– Адашмаганингизга аминмисиз?

– Аминман.

– Жаноби олийлари, бугун соат еттида чиндан ҳам менинг келишимни кутганимидингиз?

– Ҳа-да. Яна текшириб қўришимиз ҳам мумкин.

– Ростданам мени кутган бўлсангиз, – деди меҳмон, – текширишга ҳожат йўқ.

- Нега энди? – эътиroz билдири Монте-Кристо.
Луккалик меҳмоннинг бир оз ташвишлангани сезилди.
- Менга қаранг, – деди Монте-Кристо, – ахир сиз маркиз Бартоломео Кавальканти эмасмисиз?
- Худди ўзи, – деди қувониб Луккадан келган меҳмон, – Бартоломео Кавальканти.
- Австрия армиясининг истеъфога чиққан майорида?
- Мен майор бўлганмидим? – деди хавотирланиб кекса жангчи.
- Ҳа, сиз майор эдингиз, – деди Монте-Кристо. – Сизнинг Италиядаги унвонингизни Францияда майор деб аташади.
- Дуруст, – жавоб қилди Луккадан келган меҳмон, – биласизми, менинг учун бунинг аҳамияти йўқ.
- Бироқ, сиз бу ерга ўз ихтиёрингиз билан келмаган бўлсангиз керак? – давом этди Монте-Кристо.
- Албатта.
- Менингига юбордиларми сизни?
- Тўғри.
- Олижаноб аббат Бузони...
- Ҳа, ўша киши. – деди қувониб майор.
- Ҳат олиб келдингизми?
- Мана.
- Ана кўрдингизми! Беринг бу ёққа хатни.
- Монте-Кристо хатни очиб ўқиди. Майор таажжубланган ҳолда бақрайиб тикилиб турарди, у қизиқсиниб бир хонани кўздан кечирад, бир уйнинг эгасига тикиларди.
- Худди айтганим бўлиб чиқди... аббат ёзибди...
- «Майор Кавальканти Лукканинг атоқли зодагони, Флоренциядаги Кавалькантипар авлодидан, – ўқишни давом эттирди Монте-Кристо, – йилига ярим миллион даромад қиласди...» – хат устида кўзларини югуртиб Монте-Кристо бошини кўтарди-да, таъзим қилди.
- Ярим миллион! – деди у. – Қадрли Кавальканти, ярим миллион-а.
- Ростданам ярим миллион деб ёзилганми? – сўради Луккадан келган одам.
- Оқ қоғозга қора сиёҳ билан худди шундай деб боплаб ёзиб қўйибди: бу ҳақиқат, албатта. Европадаги иирик бойликлардан аббат Бузони яхши хабардор.

— Хұп, ярим миллион деган бұлса ярим миллионда, — деди луккалик, — бироқ тұғриси, мен рақам бунақа катта бўлади деб ўйламаган эдим.

— Чунки, ишбошқарувчиларингиз сизнинг пулларингизни ўғирлашади, иачора, қадрли жаноб Қавальканти, бу ҳаммамизнинг бошимизга битган бало!

— Сиз менинг кўзимни очиб қўйдингиз, абраҳмининг думини туғиш керак, — деди луккалик жиддий оҳангда.

Монте-Кристо давом этди:

— «Бутунлайнин баҳтиёр бўлиш учун унга бир нарса камлик қилипти».

— Ё тавба! Фақат биргина нарса-я! — деди хўрсиниб луккалик.

— Яъни севимли қўзичогини — ўғлини топиб олиш».

— Севимли қўзичогини!

— «Олижаноб оиланинг душмани ёки лўпилар ўғлини болалик чоғида ўғирлаб кетган эди».

— Беш ёшлиқ чоғида! — деди оғир хўрсинган ҳолда осмонга кўз тикиб луккалик.

— Эй, шўрлик ота! — деди Монте-Кристо. Сўнг ўқишини давом эттириди.

— Сиз ўн беш йилдан буён ахтариб тополмай юрган ўғлингизни топишга граф ёрдам бера олали деб ишонтиридим, ҳаётта қайтардим уни».

Луккалик ташвиши ҳолда Монте-Кристога қаради.

— Бу иш менинг қўлимдан келади, — деди Монте-Кристо. Майор қаддини ростлаб олди.

— Ия, — деди у, — хатдаги гаплар рост экан-да?

— Ишонмаяпсизми, қадрли жаноб Бартоломео?

— Йўқ, йўқ, ишондим! Динимиз арбоби аббат Бузонидек зоти-шариф ноҳақ гапни айтармидн. бироқ, жаноби олийлари, ҳали хатнинг ҳаммасини ўқиб бўлганлари йўқ.

— Ҳа, — деди Монте-Кристо, — иловаси ҳам бор.

— Ҳа... — такрорлади луккалик, — иловаси бор...

— «Майор Қавальканти бир банкдан иккинчи банкка пул ўтказиб қийналиб юрмасин, деб мен унга йўл харажатлари учун икки минг франкка чек юбордим ва яна сиз қарз бўлиб қолган қирқ саккиз минг франкни ҳам унинг номига ўтказдим».

Майор хавотирланиб қараб турарди.

– Хүш, – деди граф.

– У менга, – деди минғилаб луккалик, – иловани...
граф...

– Иловани. Хүш? – сұради Монте-Кристо.

– Яъни иловани ҳам, граф жуда яхши қабул қипади, де-
ган эди.

– Тұғри. Аббат билан иккимизнинг ҳисоб-китобимиз
бошқача; унга ростданам қирқ саккыз минг ливр қарз
эканим ёдимдан күтарилиби, аммо ортиқча бир неча
ассигнация биримиздан-биримизга ўтиб қолиши мүмкин,
биз бундан аспо ташвишланмаймыз. Хатнинг иловасига
сиз, қадрли жаноб Кавальканти, катта эътибор берган-
мидингиз?

– Сизга очигини айтсам, – жавоб қылды луккалик, – аб-
бат Бузонининг имзосига ишониб, мен бошқа пул олғаним
йўқ, эди, шунинг учун мен умид қилған ана шу сумма бўлмай
қолса, Парижда жуда қийин аҳволга тушиб қолган бўлур
эдим.

– Қўйинг бу гапингизни, сиздек зот бирор жойда қийин
аҳволга тушармиди, – деди Монте-Кристо.

– Агар бирор кишини танимасангиз... – деди луккалик.

– Сиз танимайсизу, аммо сизни ҳамма танийди.

– Ҳа, мени танишади... демак...

– Гапираверинг, жаноб Кавальканти.

– Демак, сиз менга ана шу қирқ саккыз минг ливрни бера-
верасизми?

– Талаб қилишингиз билан тутқизаман қўлингизга.

Майор ҳанг-манг бўлиб, бақрайғанча қолди.

– Келинг, ўтириңг, марҳамат, – деди Монте-Кристо, – мен-
га нима бўлди ўзи... чорак соатдан буён сизни тик турғи-
знб қўйибман-а.

– Зарари йўқ! – деди да, меҳмон курсини олдига тортиб
ўтириди.

– Рұксат этинг, бирор нарса келтирай сизга, – деди граф,
– хересми, портвейнми, аликантеми?

– Мумкин бўлса, аликанте, мен шу винони ёқтираман.

– Менда бу винонинг жуда зўри топиллади, хотиржам
бўлинг. Бир бўлак бисквит ҳам келтирай, майлимим?

– Ҳа, майли.

Монте-Кристо құнғироқ чалди. Батистен кирди.

Граф унинг ёнига борди.

– Ҳүш?.. – секин сўради у.

– Ёш йигит шу ерда, – жавоб қилди камердинер, оҳиста.

– Жуда соз, уни қаерга олиб кириб қўйдингиз?

– Фармонингизга мувофиқ кўк меҳмонхонага.

– Жуда боплабсиз. Бир шиша аликанте виноси ва бисквит келтиринг.

Батистен чиқиб кетди.

– Жаноб, – деди луккалик, – сизни жуда ташвишга солиб қўйдим, узр сўрайман.

– Нега энди, ҳеч ундаи эмас-да! – деди Монте-Кристо.

Батистен вино, қадаҳлар ва бисквит келтириди.

Граф биринчи қадаҳни тўлдирди, иккинчисига эса қўпйиллик винодан фақат бир неча томчи томизди.

Майор тўла қадаҳни ва бисквитни олди.

Граф Батистенга патнисни меҳмоннинг олдига қўйишни буюрди, меҳмон аввал винони татиб кўрди-да, сўнг маъқул деб қадаҳга аста бисквитни ботириб олди.

– Шундай қилиб жаноблари, – деди Монте-Кристо. – Луккада яшаган бадавлат асилзодалардан эканлар-да, ҳамманинг ҳурматига сазовор бўлиб, баҳтиёр ҳаёт учун нимаики зарур бўлса – барнаси сизга муҳайё бўлган эканда, шундайми?

– Ҳаммаси муҳайё эди, – деди майор бисквитни ютиб, – ҳаммаси.

– Мукаммал баҳтга эришиш учун фақат биргина нарса етишмасди, шундайми?

– Ҳа, фақат биргина нарса.

– У ҳам бўлса ўғилни топиш-да?

– Оҳ, – деди майор иккинчи бисквитни олиб, – энг катта камчилик ана шу эди.

У осмонга қаради-да, зўрма-зўраки хўрсинмоқчи бўлди.

– Эиди, азизим Кавальканти, – деди Монте-Кристо, – айтингчи, соғиниб қолган ўша ўғлингиз ким эди ўзи? Ахир менга сизни бўйдоқ деган эдилар-ку.

– Ҳамма шундай деб ўйларди, – жавоб қилди майор, – ўзим ҳам...

– Ҳа, ўзингиз ҳам бу миш-мишларни рад этмай юравердингиз, – деди сўзини давом эттириб Монте-Кристо. – Сиз ёшлиқдаги айни бекитмоқчи бўлдингиз.

Луккалик ўтирган курсисида қаддини ростлади-да, гердайиб олди: сўнг ўзини дадил тутиш учунми ёки тасаввурини аниқлаш учунми – кўзларини ерга тикди: айни пайтда у зимдан графга қараб қўйди.

– Тўгри, жаноби олийлари, – деди у, – бу хатойимни яширмоқчи эдим.

– Ўзингиз учун эмас, – деди Монте-Кристо, – буни эркақлар учун айб санамайдилар.

– Тўгри, ўзим учун эмас, албатта, – деди майор илжайган ҳолда бошини чайқаб.

– Онаси учун, – деди граф.

– Ҳа, онаси учун! – хитоб қилди луккалик учинчи бисквитни олиб, – унинг бечора онаси учун!

– Қани, марҳамат қилиб ичинг, қадрли жаноб Кавальканти, – деди Монте-Кристо, мөҳмоннинг қадаҳини яна тўлдириб, – ҳаяжон нафасингизни бўғяпти.

– Унинг бечора онаси учун! – деди пичирлаб луккалик, кўзидан ёлғондан ёш чиқаришга зўр бериб уринар экан.

– У она адашмасам, Италиядаги бир оқсуяклар оиласидан бўлса керак, шундайми?

– Граф, у Фъезопдаги зодагонлар оиласидан!

– Унинг номи нима эди?

– Номини билмоқчимисиз?

– Тавба, – деди Монте-Кристо, – майли, айтмай қўяқолинг, менга маълум унинг номи.

– Жаноби олийлари ҳамма нарсадан хабардорлар, – деди таъзим қилиб луккалик.

– Олива Корсинари, тўғрими?

– Ҳа, Олива Корсинари!

– Маркизами?

– Ҳа, маркиза.

– Оиладагиларнинг зўр бериб қаршилик кўрсатишларига қарамай, сиз унга уйланиб олдингиз.

– Ахири бориб уйланиб олишга муваффақ бўлдим.

– Сиз зарур ҳужжатларнинг ҳаммасини олиб келдингизми? – давом этди Монте-Кристо.

- Қанақа ҳужжатларни? – сўради луккалик.
 - Никоҳ ҳақидаги ҳужжат ва ўғлиңгизнинг метрикасини.
 - Ўғлиминг метрикаси?
 - Ҳа, ўғлиңгиз Андреа Кавалькантининг метрикаси, унинг номи Андреа бўлса керак, шундайми?
 - Ҳа, шундай бўлса керак. – деди луккалик.
 - Нега шундай бўлса керак, деяпсиз?
 - Мен буни тасдиқлашга журъат этолмайман, у аллақачонлар йўқ бўлиб кетган.
 - Ҳақ гапни айтдингиз, – деди Монте-Кристо. – Бироқ ҳужжатлар ёнингиздами?
 - Граф, афсуски, огоҳлантирилмаганим сабабли ўша ҳужжатларни олиб келишни хаёлимга келтирмабман.
 - Оббо! Иш чатоқ бўптида! – деди Монте-Кристо.
 - Улар жуда зарурмили?
 - Жуда зарур-да!
- Луккалик пешанасини қашлаб қолди.
- Ана холос, наҳотки шунчалик зарур бўлса?!
 - Шубҳасиз, ахир бу ерда никоҳнинг ва боланинг туғилиши қонунийми, деган шубҳа туғилиб қолса-чи?
 - Тўғри айтасиз, шубҳа туғилиши мумкин.
 - Бу ўғлиңгизни ёмон хижолатга солиб қўяди-я.
 - Буни эшитса у ўлимга ҳам рози бўлади-да.
 - Ажойиб қайлиқдан ҳам ажралиб қолади.
 - Э, аттанг!
 - Францияда бу масалага жуда жиддий эътибор беришади, бу ерда Италиядаги каби тўғри домланинг олдига бориб: «Бизга никоҳ ўқиб юборинг», деб бўлмайди, Францияда граждан никоҳи жорий этилган, граждан никоҳидан ўтиш учун шахснинг кимлигини тасдиқлайдиган ҳужжат керак.
 - Оббо, иш расво-ку, менда унақа ҳужжат йўқ.
 - Яхшиямки менда бор, – деди Монте-Кристо.
 - Сизда?
 - Ҳа, менда.
 - Бу ҳужжатлар сизда борми?
 - Бор.
- Луккалик бу ҳужжатларнинг йўқлиги унинг бу сафардан кутган мақсадларини пучга чиқараётганини ва қирқ сак-

кыз минг масаласини ҳам оғирлаштириб құяжагини сезиб, құрқиб кетди.

– Мана бу чиндан ҳам, – деди у, – мен учун баҳт, ахир мен буни ҳеч әсімга келтирмаган әдим.

– Албатта, сүзингизга ишонаман, ҳақиқатан ҳамма нарсаны ўйлаб, ултуриб бұлармиди. Лекин баҳтингизга аббат Бузони бунинг ҳам чорасини күриб қўйган.

– Аббат ниҳоятда олижаноб экан-да!

– Жуда тадбирли одам.

– Олтин одам экан, – деди луккалик, – у сизга ҳужжаттарни ҳам жұнатиб юборибдими?

– Ҳа, мана.

Луккалик қойил қолиб құлларини құксига босди.

– Сиз Олива Корсинари билан Монте-Каттиңдаги муқаддас Павел черковида никох қилингансиз, мана кашиш берган шаҳодатнома.

– Қаранг-а, ростданам унинг шаҳодатномаси, – деди майор таажжуб-ла қофозга қараб.

– Мана бу Андреа Кавалькантиның чүқинтирилгани тұғрисида Саравецщада кашиш берган гувохнома.

– Ҳаммаси жойида, – деди майор.

– Шундай экан, манг, олинг бу қофозларни, улар менга керак әмас, ўғлнгизга олиб бориб беринг, унда бұлса йұқолмайди.

– Бұлмасам-чи!.. Агар у ҳужжаттарни йұқотиб қўйганда...

– А? Агар у йұқотиб қўйганда? – сұрады Монте-Кристо.

– Унда у ёққа хат ёзишга тұғри келарди, – деди луккалик, – янгиларини олиш учун күп вақт керак бўларди-да.

– Ростданам бу жуда қийин бўларди, – деди Монте-Кристо.

– Олиб бўлмасди ҳам, – деди луккалик.

– Бу ҳужжатларнинг қадрига етолганингиздан бениҳоя мамнунман.

– Мен уларни бебаҳо деб биламан.

– Энди, йигитчанинг онаси масаласига келганда... – деди Монте-Кристо.

– Йигитчанинг онасига келганда... – тақрорлады ташвишланган ҳолда майор.

– Маркиза Корсинарга келганда...

– Э, тангрим! – деди луккалик, ғов устига ғов пайдо бўлаётганини кўриб, – у ҳам керак бўлармикин бизга?

– Йўқ, – деди Монте-Кристо. – Айтганча ахир у...

– Ҳа, ҳа... у...

– Дунёдан ўтган-ку...

– Ҳа, шундай, – деди луккалик.

– Мен унинг бундан ўн йил бурун ўлганини эшиштган эдим.

– Мен эса ҳануз аза тутиб, кўз ёши тўкаман, – деди луккалик ва чўнтағидан рангдор рўмолчасини олиб, аввал чап кўзини, сўнг ўнг кўзини артди.

– Иложимиз қанча, – деди Монте-Кристо, – ўлим ҳаммизнинг бошимизда бор. Ўғлимни ўн беш йилдан буён кўрмадим деб Францияда нолиб ўтиришингизнинг ҳеч ҳожати йўқ эканини энди тушунган бўлсангиз керак, қадрли жабоб Кавальканти. Болаларни ўғирлаб кетадиган лўлилар ҳақидаги афсоналарга бизда эътибор беришмайди, ўғлингиз провинциядаги коллежда тарбия олган эди, эндиликда сиз унинг Париж жамоаси орасида камолотга етишини истаяпсиз. Хотинингизнинг вафотидан сўнг яшаб турганингиз Виа-Режони ташлаб чиқиб кетишингизнинг боиси ҳам шу. Мана шунинг ўзи етарли.

– Сиз шундай деб ўйлайсизми?

– Албатта.

– Унда ҳамма ишимиз соз бўлти.

– Мабодо бу ҳижрон ҳақида аллақаёқдан миш-миш гаплар тарқалгудек бўлса...

– У вақтда мен нима деб жавоб бераман?

– Унда сиз, оиласингизнинг душманларига сотилган мураббий...

– Яъни Корсинариларгами?

– Албатта... насл-насабингизни йўқ қилиб юбориш ниятида болангизни ўғирлаб кетди.

– Жуда тўғри, ахир у якка-ю, ягона ўғил-ку.

– Мана биз сиз билан ҳамма масалаларда келишиб, тип бириктириб олдик, ҳаммасини хотирингизга яна бир солиб олдингиз, эндиликда бу гаплар эсингиздан чиқмайди. Энди сизга бир ҳадя тайёрлаб қўйганимни фаҳмлаб турган бўлсангиз керак?

– Қувонтирадиганими? – сўради луккалик.

– Отанинг кўзи ва дилини алдаш мумкин эмаслигини кўриб турибман, – деди Монте-Кристо.

– Ҳм! – деди мингиллаб майор.

– Сизга бирортаси айтиб қўйганмиди ёки ўзингиз унинг шу ердалигини пайқаб қолдингизми?

– Ким шу ерда?

– Ўғлингиз, фарзандингиз Андреа.

– Фаҳмлаган эдим, – деди бепарволик билан пуккалик, – у шу ердами?

– Мана шу ернинг ўзида, – деди Монте-Кристо. – Ҳали камердинерим кирганда айтди буни менга.

– Жуда соз! Жуда соз! – деди майор петлицасини тузата туриб.

– Қадрли жаноб Кавальканти, – деди Монте-Кристо, – сиз ҳаяжонга тушаяпсиз, сезиб турибман, ўзингизни босиб олиш учун сизга вақт бериш керак. Бундан ташқари, кувончи учрашувга йигитчани ҳам тайёрламоқчиман, у ҳам буни сабрсизлик билан кутяпти.

– Шубҳасиз, – деди Кавальканти.

– Мана энди, чорак соат ўтар-ўтмас ҳузурингизда ҳозир бўламиз.

– Демак, уни менинг олдимга олиб келасизми? Уни, марҳамат қилиб, ўзингиз таниширасизми менга?

– Йўқ, мен ота билан ўғил ўртасида бўлишни истамайман, аммо хотиржам бўлинг, у мана бу эшикдан кириб келади, адашмай ўғлингизнинг худди ўзини қарши оласиз. У малла ранг, истараиси иссиқ, гўзап йигитча, мана, ўзингиз кўриб қойил бўласиз.

– Айтгандек, – деди майор, – биласизми, мен фақат икки минг франк пул билан келгандим (уни ҳам олихиммат аббат Бузони орқали олдим), унинг бир қисмини йўлдаёқ сарфладим, эндиликда...

– Яъни, сизга пул керак... бу табиий ҳол, қадрли жаноб Кавальканти. Мана тўппа-тўғри ҳисоб-китоб учун саккиз минг франкли билетлар.

Майорнинг кўzlари чақнаб кетди.

– Менда яна қирқ минг франк қолди, – деди Монте-Кристо.

– Эҳтимол, жаноби олийлари тилхат олишни истарлар? – сўради майор пулни камзулининг ички чўнтағига яшириб.

- Тилхатнинг нима кераги бор? – деди граф.
- Аббат Бузони билан ҳисоб-китоб қилганда керак бўлиб қолар.
- Қолган қирқ минг франкни олганингиздан кейин бира тўла тилхат берарсиз. Ҳалол, вижданни пок одамлар ўртасида бу каби эҳтиёткорлик ортиқча.
- Ҳа, тўғри, ҳалол кишилар орасида бундай бўлмаслиги лозим, – деди майор.
- Яна бир илтимос бор, маркиз.
- Хизматларига ҳозирман.
- Битта маслаҳат берсам мумкинми?
- Нега мумкин бўлмас экан! Марҳамат қилинг!
- Шу устингиздаги камзул билан хайр-маъзур қилсангиз соз бўларди-да.
- Ростданми? – деди майор гуур-ла либосини қўздан кечириб.
- Бунака кийимларни Виа-Режода ҳануз киядилар, аммо Парижда бу аллақачон модадан чиқиб кетган.
- Аттанг, – деди луккалик.
- Агар бу сизга жуда ёқиб қолган бўлса, қайтганда кийиб кетарсиз.
- Хўш, нима кияман?
- Чамадонингизда нима бўлса, ўшани.
- Қанақа чамадоним бор экан мени? Фақат сафар ҳалтаси билан келгандим-ку.
- Тўғри. Ортиқча юқ кўтариб юришни ким истарди, бунинг устига тажрибали жангчи, қушдек енгил бўлиб, сафар қилишни яхши кўради.
- Ҳа, ана шундай экан, менда чамадон нима қиласди.
- Бироқ эҳтиёткор одамсиз, шунинг учун буюмларингизни илгарироқ жўнатиб юборгансиз. Буюмларингиз кеча Ришелье кўчасидаги шаҳзодалар меҳмонхонасига келиб тушибди.
- Демак, чамадонда экан-да буюмлар?
- Мен камердинерингизга чамадонга зарур нарсаларнинг ҳаммасини: граждан оддий кийимларини, мундирларни жойлаштиринглар деб фармойиш бергансиз, деб фараз қиласман. Махсус тантанали ҳолларда мундирлар кийими зўр салобат бағишлийди. Орденларни тақиб олишни унугиб

қўйманг тагин. Францияда улардан кулишади, лекин тақиб юришади.

– Жуда соз? Жуда соз! – деди майор борган сари ажабланиб.

– Мана, – деди Монте-Кристо, – юрагингиз чуқур ҳаяжонга бардош берадиган даражада чиниқди, энди, жаноб Кавальканти, ўғлингиз Андреани кўришга тайёр туринг.

Монте-Кристо шундай деди-ю, қойил қолиб турган майорга жозибали жилмайиб чиқиб кетди.

XVIII. АНДРЕА КАВАЛЬКАНТИ

Граф Монте-Кристо ҳали Батистен айтган кўк меҳмонхонага кирди. У ерда башанг кийинган ёш йигит уни кутиб ўтирас, уни ярим соат илгари ёлланган арава келтириб ташлаган эди.

Батистен уни дарров таниб олди. Бу хўжайнини Батистенга ташки қиёфасини тасвирлаб берган ўша новча, малла соч, соқоли сарғиш, қора кўз, оқ бадан ёш йигитча эди. Граф меҳмонхонага кирганда у кенг диванда талтайиб ётиб олиб, ҳассасининг олтин сопи билан кавушини паришонхотир тўқиплатиб ўтирган эди.

Монте-Кристони кўрди-да, йигит иргиб турди.

– Граф Монте-Кристомисиз? – сўради у.

– Ҳа, – жавоб қилди граф. – Мен виконт Андреа Кавальканти билан гаплашаётган бўлсам керак?

– Ҳа, виконт Андреа Кавальканти билан, – такрорлади йигитча бир оз эгилиб.

– Сиз менга хат келтирган бўлсангиз керак?

– Мен буни айтмаётганимнинг сабаби шуки, унга жуда ғалати имзо чекилган.

– Синдбод-Денгиз сайёхи, дебми?

– Худди шундай. Мен «Минг бир кечадаги Синдбод-Денгиз сайёхидан бошқа номни эшиитмаганман-да...

– Бу ўша «Минг бир кечадагининг авлодларидан бири, менинг оғайним жуда бадавлат одам, ўзи инглиз, жуда ғалати, тентак, ҳақиқий номи порд Уилмор.

– Мана энди менга ҳаммаси равшан бўлди, – деди Андреа. – Демак, ҳаммаси жойида экан. Бу ўша мен... ҳалиги...

ерда танишган... жуда соз... Граф, мана энди хизматингиз-га тайёрман.

— Мабодо бу гапингиз рост бўлса, — деди граф илжайиб, — энди ўзингиз ва ота-онангиз ҳақида менга бальзи тафсилотларни айтиб беринг.

— Жоним билан, граф, — деди дархол ёш йигит. — Мен ўзингиз айтгандек, майор Бартоломео Кавалькантининг ўғли, Флоренциянинг олтин китобига ёзиб қўйилган ўша Кавалькантилар авлоди виконт Андреа Кавалькантиман. Оиламиз ҳануз беҳад бой, чунки отамнинг йиллик даромади ярим миллион, бироқ оиламиз бошига кўп мушкул ишлар тушган, менинг ўзимни беш ёки опти ёшимда сотқин мураббий ўғирлаб кетган, мана ўн беш йилдирки, отамни кўролмайман. Ёшим улгайиб эсимни таниб, эрким ўз қўлимда бўлгандан буён уни ахтараман, лекин натижা чикмаяпти. Эндиликда дўстингиз Синдбоднинг хатида у Парижда экани билдирилган ва бу масалада сизга мурожаат этиш тавсия қилинган.

— Ҳақиқатан ҳам жуда ажойиб гапларни айтяпсиз, — деди граф сурбет йигитчага тикилиб. — Дўстимнинг маслаҳатига кириб жуда яхши қилибсиз, ростданам отангиз шу ерда, сизни ахтариб юрибди.

Граф меҳмонхонага кирган вақтидан буен йигитчадан кўз узмас эди. У йигитнинг қарашларидағи дадиллик, овозларидаги қатъиятта қойил бўлиб турганди, бироқ йигитча «отангиз шу ерда, сизни ахтариб юрибди» деган оддий сўзларни эшитиши биланоқ у ўрнидан сапчиб турди да қичкириб юборди:

— Менинг отам! Менинг отам шу ердами?

— Ҳа, шу ерда, — жавоб қилди Монте-Кристо. — Отангиз майор Бартоломео Кавальканти.

Ёш йигитнинг юзидағи ваҳима бир зумда йўқ бўлди.

— Ҳа, туғри. — деди у, — майор Бартоломео Кавальканти. Демак, гапингизга қараганда, граф, менинг азиз отам шу ерда экан-да.

— Ҳа, шу ерда. Мен ҳозиргина у билан гаплашдим, аллақачонлар йўқотиб қўйган фарзанди тўғрисида унинг ёниб-куйиб айтган гаплари мени беҳад ҳаяжонга солди. Дарҳақиқат, унинг қайғу-аламлари, хавотирлари, умид-орзулари

таъсирли достон бўла олади. Кунларнинг бирида ўғлини ўғирлаб, катта пул тўласангиз фарзандингизни қайтариб берамиз ёки қаердалигини хабар қиласмиш, дебдилар. Мехрибон ота ҳеч нарсага қарамай ана шу пунти Пьемонт чеграсига юборибди, пул билан бирга Италияга бориш учун паспорт ҳам жўнатибди. Сиз ўша вақтда Франциянинг жанубида Эдингиз шекилли?

– Ҳа, граф, – деди бир оз хижолат тортган Андреа, – тўғри, мен у вақтда Францияда эдим.

– Сизни Ниццада извош кутиб турган-а?

– Жуда тўғри, ўша извош мени Ниццадан Генуяга олиб келди, Генуядан Туринга, Туриндан Шамберига, Шамберидан Понде Бовуазенга, Пон-де-Бовуазендан Парижга кептириди.

– Жуда соз бўлти-да! Отангиз сизни йўлда учратаман, деб кўп умид қилди, чунки у ҳам ўша сиз юрган йўлдан келди, сизга ўша маршрутни танланишининг боиси ҳам шунда эди-да.

– Аммо, – деди Андреа, – қадрдон отам мени йўлда учратганида, барибир таний олмасди, мен бир-биrimиздан ажралганимиздан буён анча ўзгариб кетдим.

– Турқтароватдаги ўхашлик-чи! – деди Монте-Кристо.

– Ҳа, айтганча, – деди йигитча, – буни ўйламабман!

– Маркиз Кавалькантини, – деб гапида давом этди Монте-Кристо, – мендан ажратилгач, ўғлим шунча вақт нима билан шугулланди экан? Уни ўғирлаб кетган золимлар унга қандай муомала қилди экан? Насл-насабига муносиб муоммалада бўлишдимикин? Жисмоний азобдан минг карра оғир руҳий азоб-уқубатлар унинг ажойиб зеҳнига шикаст етказмадимикин? Ҳозир ҳам у ҳак-хуқуқига лойиқ юксак мавқени эгаллай олишга ўзини қодир деб билармикан? – деган ташвишлар безовта қилияпти.

– Аминманки, жаноб, – деди саросимага тушиб қолган йигитча, – ҳар қандай ёлғон-яшиқ маълумотлар...

– Қўйинг, ундей деб ўйламанг! Мен сизнинг ҳақингизда биринчи марта саҳий дўстим Уилмордан эшитдим. У менга сизни оғир аҳволга тушиб қолган пайтда учратган экан, аммо қанақа оғир аҳволлигини айтмади, мен ҳам сўраб ўтирамадим, ҳамма нарсага қизиқсиналиган одатим йўқ. У сизга ҳамдард бўлган экан, демак, сиз ҳурматта сазовор киши-

сиз. Уилмор, сизни яна илгариғи мавқега қайтараман, отасини топиб берамай деган эди. У афтидан отанғизни ахтарып топибди, чунки отанғиз мана шу ерда, никоят кече у сизнинг келишингизни айтди ва буюмларингиз тұғрисида баъзи бир топширикелер берди. Мана, ҳамма гап шу. Дұстим Уилмор жуда қызық, ғалати одамлығи менга аён. Шу билан бир вактда у ростгүй, беҳад давлат әгаси бұлғани сабабли, ҳеч нарсадан құрқмай дадил туриб, одамни ҳайратта соладиган ажыб ишлар қылаверади, уннинг фармойишларига амал қилаётганимнинг боиси ҳам шунда. Энди, афандим, мен бир савол бераман, күнглингизга олманғ, мен сизга ҳомиийлик қилишим керак экан, олдиндан шуни билиб олишым керак: ўз айбингиз билан эмас, бошқаларнинг хиёнати билан бошингизга тушган баҳтсизлик давлатингиз ва насл-насабингизга муносиб жамиятдан сизни йироқлаштириб қўймадимикин?

– Бу масалада, жаноблари, мутлақо хотиржам бұлавер-синлар, – деди йигитча яна кеккайиб, – ўғрилар, афтидан, сұнгроқ бориб мени унга сотиш ниятида әдилар, шундай қипдилар ҳам. Мендан күпроқ фойда олиш учун нархимни камайтиришга эмас, мүмкін қадар оширишга ҳаракат қилишта уриндилар. Шунинг учун мен дурустгина билим олдым, болалар ўғрилари ҳам мен билан худди Кичик Осиё құлдорларига ўхшаб мұомала қилишди, маълумки, Кичик Осиё құлдорлари ўз құлларини қимматроқ сотиш учун упарни ўқитиб типшунос олимлар, файласуфлар, врачлар килиб тайёрлашарди.

Монте-Кристо мамнун бўлиб илжайиб қўйди, афтидан у Андреа Кавалькантидан бунчалик оқилона гаплар чиқади деб ўйламаган эди.

– Лекин, – деди Андреа, – менинг тарбиямда, хулқимда бирор нұқсон кўрингудек бўлса, болалик ва ўсмирлик чөларимда қисматимга тушган баҳтсизликни ҳисобга олиб, кечираплар дейман.

– Нима ҳам дердим, – деди бепарволик билан Монте-Кристо, – истаганингизни қилинг, бу сизнинг шахсий ишингиз ва фақат ўзингизга тааллуқли. Бироқ мен сизнинг ўрнингизда бўлганимда саргузашлар ҳақида лом-мим демасдим, чунки сизни ҳаёт йўлингиз романга ўхшайди, сарик муқовали

романларга мафтун жамият сизга ўшаган онгли кишилар ҳәётига, гарчи у зархал муқовали бўлса-да, шубҳа билан қарайди, инонмайди. Мен сизнинг эътиборингизни мана шу қийин томонга жалб этишга журъат қиласпман, виконт, ҳәётингиздаги бирорта таъсирли воқеани бирор кишига айтиб улгурмасингизданоқ бир зумда Парижга тарқалади кетади, тарқалгандаям астари ағдарилиб бузилиб тарқалади. Сиз Антони қиёфасига кириб олишга мажбур бўласиз, бунақанги Антониларнинг даври аллақачон ўтиб кетган. Эҳтимол сиз ҳаммани қизиқтириб, мафтун этиб оларсиз, бу сизга айрим ютуқларни қўлга киритишга имкон берар, аммо гийбат манбаи бўлишга кимнинг тоби бор. Бу сизга тинкани қуритадиган нарсага ўшаб кўриниши мумкин.

– Менимча, граф, сиз ҳақ гапни айтяпсиз, – деди Андреа ўқрайиб қараб турган Монте-Кристо олдида ранги ўчиб, – бу ортиқча даҳмаза-ку.

– Аммо, маҳоват қилиш ҳам ярамайди, – деди Монте-Кристо, – хатодан қочаман деб бемаънилик қилиб қўйиш мумкин. Фақат ҳар бир қадамни ўлчаб босиш керак, сиз-дек оқил киши учун бу ҳеч гап эмас, қайтага бу ўзингизга фойда. Ўтмишингизда қораланадиган нима бўлса, сиз оқлашга урининг, далиллар билан, содиқ дўстларингиз шоҳидлигига оқлашга уринаверинг.

Андреа, афтидан, хижолат бўлди.

– Мен сизга кафил бўлишим мумкин эди, – деди сўзини давом эттириб Монте-Кристо, – бироқ мен энг яхши дўстларимдан шубҳаланишга ва бошқаларда ҳам шубҳа туғдиришга одатланганман. Шунинг учун сизга кафил бўлишим қийин, жуда ўнгайсиз ҳолга тушиб, масхара бўламан, холос.

– Бироқ, граф, – деди Андреа эътиroz билдиришга журъат этиб, – порд Уилморнинг ҳурмати учун.... ахир мени ўша зот тавсия қилган эди-ку...

– Тўғри, – деди Монте-Кристо, – бироқ порд Уилмор сиз ёшлиқда анча шўхлик, бебошлиқ қилганингизни мендан сир сақлагани йўқ. Йўқ, йўқ – деди граф Андреанинг қимирлаётганини кўриб, – мен сиздан тавба қилишни талаб этаётганим йўқ. Айтганча, отангизни Луккадан сиз бу ерда бошқа ҳеч кимга муҳтож бўлиб қолманг, деб чақиртиридик.

Ҳозир уни күрасиз, у бир оз дағал, ғұдайғанроқ, аммо бунга парво қылған, бу унвоннинг таъсири, Австрия армиясида ўн саккиз йил хизмат қылғанини билгач, уннинг бу қилиқтарини айбга буюрмайсиз: биз умуман австрияларларга нисбатан талабчан эмасмиз. Амин бўлнинг, ҳар ҳолда отангиз одамшаванда, дуруст зотпардан.

– Граф, сиз мени тинчлантиряпсиз, мен у билан ажрашиб кетганимга кўп вақт бўлди, кўрсам танимасман.

– Биласизми, одатда давлатманд кишилар кўп нарсаларга тақаббурлик билан қарайди.

– Отам чиндан ҳам бойми?

– У миллионер... йиллик даромади беш юз минг ливр.

– Демак, менинг ишларим жойида бўлар экан-да?

– Жуда жойида бўлади, азизим. Парижда турадиган вақтингизга сиз учун йилига эллик минг ливр ажратиб қўйди.

– Ундей бўлса мен бу ердан ҳеч қаёққа кетмай яшайвеман.

– Ҳм! Азиз виконт, келажакда нима бўлишини ким билб ўтирибди? Банданинг айтгани эмас, худонинг айтгани бўлади.

Андреа хўрсиниб қўйди.

– Аммо, ҳар ҳолда, – деди у. – Мен Парижда бўлсан... ва бирор сабаб билан кетишга мажбур бўлмасам сиз айтган ҳалиги пул чўнтағимда бўладими?

– Албатта.

– Отам берадими уни?

– Ҳа, лекин порд Уилмор кафиллик берса, отангизнинг илтимосига мувофиқ Уилмор Парижнинг энг улкан банкирларидан бири – жаноб Дангарнинг банкасидан сизга ойига беш минг франқдан кредит очиб қўйди.

– Отам Парижда кўп туармикин?

– Фақат бир неча кун. – жавоб қилиб Монте-Кристо. – у икки, уч ҳафтадан ошиқ туролмайди. Хизматга қайтиши керак.

– Оҳ, отажоним! – деди Андреа, отасининг тез қайтишидан шодланиб.

– Шу сабабдан, – деди Монте-Кристо, ўзини бу гапларнинг оҳангига тушунмаганга солиб, – иккингизнинг учрашувингизни бир зум ҳам кечиктиришни истамайман. Ҳўш,

хурматли жаноб Кавальканти билан қучоқ очиб күришиш-
га тайёрмисиз?

– Бунга шубҳа қилмассиз деган умиддаман.

– Үндай бўлса, қани меҳмонхонага киринг, отангиз ўша
ерда сизни кутиб турибди.

Андреа графга таъзим қилди-да, меҳмонхонага кетди.

Граф унинг кетидан назар ташлаб турди, у чиқиб кет-
гач, суратлардан бирига яширинган пружинани босди, су-
рат ромидан олдинга сурилиб чиқди-да, бир туйнук пайдо
бўлди, бу туйнукдан меҳмонхонада нима бўлаётгани барал-
ла кўриниб турарди.

Андреа меҳмонхонага кириб эшикни бекитиб қўйди-да,
майор томонга қадам ташлади. Майор эса оёқ овозини эши-
тибоқ ўрнидан туган эди.

– Оҳ, отажоним! – деди овозини баланд қилиб Андреа,
буни граф ҳам эшик нарёғидаги хонада аниқ эшишиб тур-
ди, – наҳотки сиз менинг отам бўлсангиз? Ўнгимми ёки ту-
шимми?

– Салом қўзичоғим, салом ўғлим, – деди жиҳдий оҳанг-
да майор.

– Узоқ йиллар давом этган ҳижрондан сўнг мана баҳти-
мизга яна топишиб олдик, – деди Андреа, эшикка бир
қараб қўйиб.

– Ҳақиқатан ҳам жуда узоқ ҳижрон азобини чекдик.

– Қучоқлашиб кўришамизми?

– Ҳа, келинг, ўғлим, қучоқлашайлик.

Сўнг улар, француз театрларидағига ўҳшатиб, яъни бет-
ларини бир-бирига қўйиб, ўпишишди.

– Мана энди биз яна топишиб олдик! – деди Андреа.

– Яна биргамиз, – такрорлади майор.

– Энди бундан кейин ҳеч ажрашмаймиз-а, тўғрими?

– Аксинча, қадрдан ўғлим: менимча, Франция энди сиз-
нинг иккинчи ватанингиз бўлиб қолди, шундайми?

– Очик иқрор бўлайки, – деди ёш йигит, – Париждан
кетиш менга ўлимдан ҳам оғир бўлур эди.

– Мен эса Луккадан узоқ яшай олмасам керак, қулай фур-
сат келиши биланоқ Италияга қайтаман.

– Бироқ, отажон, кетишдан олдин сиз ўғлингиз эканим-
ни тасдиқлайдиган, ҳужжатларни менга берасиз-да?

– Бутабиий: ахир шу ҳужжатларни сизга бериб қўйиш ниятида мен сизни роса ахтардим, кўп мاشаққат чекдим, яна қайтадан ахтаришга, ҳаётимнинг охирги кунларини сарф қилишга тоқатим йўқ.

– Ўша ҳужжатлар...

– Мана.

Андреа отасининг никоҳ шаҳодатномасини ва ўзининг метрикасини шартта олди-да, фарзандга хос тоқатсизлик билан очиб, тез кўз югуртириб чиқди.

Ўқиб тугатганда унинг юзлари шодликдан ловиллаб ёниб кетган эди, у ғалати илжайди-да, майорга қаради.

– Ана холос! – деди у ҳақиқий тоскан шевасида. – Жуда қизиқ-ку! Италияда энди каторгага юбориш йўқ қилинганми?

Майор қаддини ростлади.

– Бу нима деганингиз?

– Яъни Италияда мана шунағанги сохта ҳужжатлар ясаб юравериш мумкин бўлиб қолибди-да, демоқчиман. Францияда мана шу каби ёлғондан тўқилган ҳужжатларнинг ярми учун беш йилга Тулонга тоза ҳаво олиш учун жўнатишар эди-да, отажон.

– Нима, нима? – сўради майор гердайиб.

– Қадрли жаноб Кавальканти, – деди Андреа майорни тирсагидан тутиб, – меним отам бўлганингиз учун сизга қанча тўлашяпти?

Майор жавоб бермоқчи бўлди.

– Жимм, – деди Андреа овозини пасайтириб, – мен сизга ишониб сирни очиб қўя қолай: ўзимни сизнинг ўғлингиз қилиб кўрсатганим учун менга бир йилга эллик минг франк беряпти, шунинг учун сизни отам эмас деб инкор этишни асло истамайман.

Майор ташвишланиб атрофга қараб қўйди.

– Хавотирланманг, бу ерда иккимиздан бўлак ҳеч ким йўқ, – деди Андреа, – бунинг устига иккимиз итальянча гаплашяпмиз.

– Менга эса, – деди луккалик, – бир йўла эллик минг франк беришяпти.

– Жаноб Кавальканти, сиз сеҳрли эртакларга ишонасизми? – сўради Андреа.

– Илгари ишонмасдим, энди ишонишга тўғри келади.

– Ия, нима бўлди, уларга ишониш учун бирор далил то-
полдингизми?

Майор чўнтағидан бир сиқим луидор олди.

– Мана, кўрдингизми буни?

– Демак, сизнингча, мен берилган ваъдага ишонсам бўла-
верадими?

– Менимча ишонча бўлади.

– Бу олиҳиммат граф буни бажаармикин?

– Албатта, бажаради, бироқ бунга эришмоқ учун икки-
миз ролимизни жуда боплаб ўйнашимиз керак.

– Ўйнаганда қандоқ!

– Мен меҳрибон ота ролини...

– Мен эса, одобли ўғил ролини...

– «Улар»ингиз ким?

– Ўша сизга ёзганлар-да; ахир, сиз хат олдингизми?

– Олдим.

– Кимдан?

– Аббат Бузони деган бир кишидан.

– Уни танийсизми?

– Мутлақо кўрган эмасман.

– У хатда нима дейилган эди?

– Сиз мени айтди, демайсизми?

– Бунинг менга нима кераги бор? Иккимизнинг манфаа-
тимиз бир.

– Ундай бўлса, мана ўқинг, – деди-да, майор йигитчага
хатни узатди.

Андреа овозини салгина чиқариб ўқиди:

«Сиз камбағалсиз, баҳтсиз қарилликка дучор бўласиз. Бой
бўлмасангиз ҳам, ҳеч кимга муҳтоҷ бўлмайдиган киши
булишни истайсизми?»

Истасангиз дарров Парижга, граф Монте-Кристо ҳузури-
га боринг, адреси: Елисей Майдони, № 30. Сиз ундан мар-
киза Корсинаридан туғилган ва беш ёшидан ўтиранган
ўғлингизни сўранг.

Ўғилнинг номи Андреа Кавальканти.

Хатга имзо чеккан кишидан шубҳаланиб юрманг тағин
деб қуйидагиларни илова қилдим:

1. Флоренциядаги Гоцца шаҳри банкига ёзилган икки
минг тўрт юз тоскан ливрига чек.

2. Граф Монте-Кристо номига тавсиянома, у киши менинг кафиллигимда, сизга қирк саккиз минг франк тұлайди.

Граф ҳузурига 26 май, кеч соат 7 да борасиз.

Аббат Бузони».

– Худди ўзи.

– «Худди ўзи» деганингиз нимаси? Бу билан нима демоқчисиз? – сұради майор.

– Мен ҳам худди шундай хат олдим.

– Сизми?

– Ҳа, мен.

– Аббат Бузониданми?

– Йұқ.

– Бұлмаса кимдан?

– Лорд Уилмор деган инглиздан, у ўзини Синдбод-Денгиз сайёхи деб атабди.

– Мен аббат Бузонини танимаганимдек, сиз ҳам уни танимайсиз, шундайми?

– Йұқ, мен сиздан күпроқ хабардор эканман.

– Сиз уни күрганмидингиз.

– Бир марта.

– Қаерда?

– Буни сизга айтолмайман, агар айтиб қўйсам, у вақтда мен билғанни сиз ҳам билиб оласиз, бу ортиқча бўлади.

– У хатда нима деб ёзилганди?..

– Мана, ўқинг.

«Сиз камбағалсиз, истиқболингиз аянчли. Донгдор номга, озодликка, бойликка эга бўлишни истайсизми?»

– Тавба, – деди Андреа, – шуниям сўраб ўтирибди-я.

«Ниццадан чиқаверишда Генуя дарвозаси олдида сизни кутиб турган извошга тушинг-да, Турин, Шамбери ва Понде-Бовуазен орқали жўнанг. Йигирма олтинчи майда, кечқурун соат еттида Елисей Майдонидаги 30-уйга – граф Монте-Кристо ҳузурига бориб, ундан отангизни сўранг.

Сиз маркиз Бартоломео Кавальканти ва маркиза Олива Корсинарининг ўғлисиз, сизга маркиз берадиган ҳужжатлар буни тасдиқлайди ва шу ном билан Париж оқсуяклари жамиятига бемалоп қўшилиб юришингизга имкон беради.

Хар йилги эллик минг ливр даромадингиз баланд нуфузингизда суюнчик бўла олади.

Хатга Ниццадаги Ферреа шаҳри банкига ёзилган беш минг ливрлик чек ва граф Монте-Кристо тавсиянома кўшимча қилинди. Графга сизнинг эҳтиёжларингизни таъминлаб туришни топширдим.

Синдбод-Денгиз сайёхи

– Жуда соз-ку! – деди майор.

– Ростданама-а?

– Сиз графни кўрдингизми?

– Ҳозир унинг олдидан чиқдим.

– Хатдагиларни у тасдиқладими?

– Ҳаммасини тасдиқлади.

– Сиз бирор нарса тушундингизми бу гаплардан?

– Очигини айтсан, йўқ,

– Бу ерда кимгадир фириб беришяпти.

– Ҳар ҳолда сиз билан менга бўлмаса керак?

– Йўқ, албатта.

– Ундан бўлса...

– Бизга барибир эмасми, тўғрими?

– Мен ҳам шу фикрдаман: ролимизни охиригача иноклик билан ўйнай берайлик-чи.

– Бўпти, мен сизга жуда содик жўра эканимни амалда кўрасиз.

– Қадрли ота, мен бунга шубҳа қилмайман.

– Қадрдон ўғлим, сиз менга чексиз мурувват изҳор этяп-сиз, миннатдорман.

Монте-Кристо меҳмонхонага кириш учун пайтни кутиб турган эди. Унинг қадамларини эшишиб ҳамсухбатлар бир-бирини қучоқлай кетишди, граф худди ана шу вазиятда улар олдига кирган эди.

– Хўш, маркиз, қалай? – деди Монте-Кристо. – қўриниб турибдики, ўғлингиздан мамнун бўлибсиз, шундайми?

– Оҳ граф, шодликдан энтикиб кетяпман.

– Сиз-чи йигитча?

– Оҳ, граф, хурсандликдан ўзимни йўқотиб қўйдим, ганглиб қолдим.

– Бахтиёр ота! Бахтиёр фарзанд! – деди граф...

– Фақат бир нарса мени қайғуга солялти, у ҳам бўлса Париждан тез чиқиб кетиш зарурияти.

– Аммо, қалрдон жаноб Кавалькантি, – деди Монте-Кристо, – баъзи бир дўстларим билан таништирмагунимча кетмайсиз деб умид қиласман!

– Хизматингизга ҳамиша тайёрман, жаноби олийлари! – жавоб қилди майор.

– Энди, йигитча аҳволингизни очиқ айтиб иқрор бўлинг.

– Кимга?

– Отангизга, чўнтағингиз қандай аҳволда эканини унга айтинг.

– Оббо, – деди Андреа, – сиз ярамга туз сепаяпсиз-да.

– Эшилдингизми, майор? – деди Монте-Кристо.

– Ҳа, эшитиб турибман.

– Нима деяёттанига тушундингизми?

– Жуда яхши тушундим.

– Бу йигитча пулга муҳтоҷман, деяпти.

– Мен нима қилишим керак?

– Пул беринг.

– Мен-а?

– Ҳа, сиз.

Монте-Кристо иккисининг ўртасида туриб олди.

– Мана олинг, – деди у Андреанинг қўлига бир даста пул бериб.

– Бу нима?

– Отангиздан.

– Отамдан?

– Ҳа. Ахир, унга сиз, менга пул керак, деб ишора қилдингиз-ку, ҳозир.

– Ҳа, ишора қилсан нима бўлти?

– У буни сизга беришни менга топширди.

– Менинг даромадларим ҳисобигами?

– Йўқ, майда-чуйда харажатлар учун.

– Отажоним!

– Секинроқ!.. – деди Монте-Кристо, – Ахир бу пулни у берялти дейишимни истамаёттанини кўриб турибсиз-ку.

– Пазокат борасида унга тенг келалиган одам йўқ, – деди Андреа пулни чўнтағига сопиб.

– Яхши, – деди граф, – энди рухсат сизларга.

– Сиз жаноби олийлари билан яна қачон учрашамиз? – сўради Кавальканти.

– Ҳа, айтганча, – деди Андреа, – қачон учрашувга мушарраф бўламиз?

– Истасангиз мана шу шанбада... Ҳа, жуда соз, худди шу шанба куни, менинг Отейлда, Фонтен кўчасидаги ҳовлимда. Тушликка мәҳмонлар келади, улар орасида сизнинг банкирингиз жаноб Данглар ҳам бўлади. У билан сизни таништириб қўяман: сизга пул берадиган киши иккингизни таниб олиши позим-да.

– Парад либосларида келайликми? – сўради овозини пасайтириб майор.

– Парад либосида: мундир, орденлар, калта шим...

– Мен-чи? – сўради Андреа.

– Сиз оддийгина кийиниб олинг: қора чопвор, амиркон кавуш, оқ нимча, қора ёки кўк фрак, узун галстук, либосни Бленга ёки Вероникка буюртиринг. Уларнинг адресини билмасангиз Батистен айтиб беради. Сиз давлатингизга қараб қанчаки таманно билан олифта кийинсангиз, шунча яхши бўлади. От сотиб олишда Деведёга мурожаат қилинг, файтунни Батистенга заказ қилинг.

– Биз соат нечада ҳузурингизга келайлик? – сўради Андреа.

– Соат олти яримларда.

– Бўпти, – деди майор шляпасини ола туриб.

Иккала Кавальканти бош эгиб хайрлашди-да, чиқиб кетди.

Граф дераза олдига борди ва иккисининг қўлтиқлашиб ҳовлидан ўтиб бораётганига тикилиб турди.

– Иккиси чиндан ҳам муттаҳам! – деди граф. – Буларнинг ростданам ота ва ўғил бўлмаганига аттанг дейсан киши!

У пича оғир хаёлга чўмиб турди-да:

– Моррельпарникига бораман, – деди. – Мени нафратдан кўра жирканиш туйғуси виждан азобига соляпти.

XIX. БЕДАЗОР

Хозир биз жаноб де Вильфор ховлисига туташ бедазорга бориб, каштан дарахтлари шохларига күмилиб ёттан панжара олдида яна дұстларимиз билан учрашамиз.

Ву гал ҳаммалан олдин Максимилиан келди. У юзларини девор тахталарига қўйиб, боғ тўрида ўша таниш кўланка кўриниб қолмасмикин, хиёбоннинг қумлари атлас кавушлар остида ғижирлаб товуш чиқармасмикин, деб, интизор турибди. Ахири оёқ товушлари эшигилди, аммо бир эмас. икки кўланка пайдо бўлди, Данлар хоним ва мадмуазель Эжени келиб қолди, Валентина белгиланган соатда учрашувга кеполмай қолган эди. Вунда ўзи айбор эмаслигини Максимилианга кўрсатиб қўйишучун Валентина мадмуазель Эжени Данларга боғда бир оз саир этишни таклиф қилди.

Моррель ошиқларга хос фаҳм-фаросат билан буни тушунди ва кўнгли тиичиди. Бунинг устига Валентина яқинлашиб келмаса-да, факат Максимилиан кўриб турадиган жойдан юриб, яқинидан ўтаётганда ер тагидан қараб. «азизим, сабр қилинг, мана кўриб турибсиз-ку, айб менда эмас», дегандек бўларди.

Максимилиан ҳам сабр этишга аҳд қилди. У иккала қизнинг бир-бирига сира ўхшамай яратилганига қойил қоларди: бири нозик қомат, хумор кўз, малла соч, иккинчиси сарвиқомат, кўзлари ғурур билан боқали, қорамагиз, қора соч. Албатта, Моррелнинг кўзига Валентинанинг ҳусн-жамоли бекиёс кўринарди.

Қизлар ярим соатча саир қилиб, узоқлашиб кетишли. Максимилиан Данлар хоним уйига қайтадиган вақт келган бўлса керак деб тахмин қилди.

Ҳақиқатан ҳам бир зум ўтар-ўтмас Валентина якка ўзи чиқди. У бирор кетимдан қараб турмасин тағин деб секинаста қадам ташлаб келарди, қиз тўғри дарвоза томонга бормай, скамейкага ўтириди-да, теварак-атрофга аста кўз ташлаб чиқди. Ана шу эҳтиёткорликни бажо келтиргачгина, у дарвоза томонга югурди.

— Валентина, — овоз эшигилди девор орқасидан.

— Салом, Максимилиан. Мен сизни анча кутдириб қўйдим, бироқ нега шундай бўлганини ўзингиз кўрдингиз.

– Тұғри, мен мадмуазель Дангларни танидим, сизлар бунчалик дұст әканингизни билмасдым.

– Визни дұст деб ким айтди?

– Ҳеч ким, фақат үзім, иккінгиз құлтиқлашиб саир қилганингизни, мактабдаги дугоналар сингари сирдош сұхбатлашганингизни күриб шундай деб ўйладим.

– Ҳақиқатан ҳам иккимиз очық, сирдошпардек гаплашдик, – деди Валентина, – у жаноб де Морсерга әрга чиқиши га хоҳиши йўқлигини менга очық айтди, мен эса жаноб д’Элинега тегиш баҳтимни қаро этади дедим.

– Оҳ, дилбарим Валентина!

– Сизга иккимизнинг жуда иноқ бўлиб кўринганимизнинг боиси ҳам шунда, – сўзини давом эттириди қиз. – Ахир севмаган киши ҳақида гапираётганимда севган кишим қалбимда эди.

– Валентина, сиз шундай гўзал, оқипасизки, сиздаги ажойиб фазилатлар – латофат, мафтункорлик мадмуазель Дангларда йўқ ва асло бўлмайди ҳам.

– Сиз менга ошиқсиз, шунинг учун шундай гўзал кўринаман кўзингизга.

– Йўқ, Валентина, онт ичиб айтаманки, гўзапликда сизга тенг келадиган қиз йўқ. Ҳозиргина иккингизга разм солиб чиқдим ва онт ичиб айтаманки, мадмуазель Дангларнинг гўзаллигини эътироф қиласам-да, бироқ уни қандай қилиб севиш мумкин, бунга ақлим бовар этмайди.

– Унинг ёнида мен турғандан кейин, албатта, шундай деб ўйлайсиз-да.

– Үндай эмас... бироқ менга шуни айтиб беринг-чи... мен мадмуазель Данглар ҳақида Фикрим туфайли, шунчаки қизиқиб қолганимдан бу саволни беряпман...

– Гап нима устида боряпти, тушунмадим, аммо мадмуазель Данглар ҳақида Фикрингиз нотұғри бўлса керак. Сиз, эркаклар, биз шўрлик хотинлар ҳақида ҳукм чиқарганингизда адолат, раҳм-шафқат кутопмаймиз.

– Иккингиз үзаро сұхбатлашганингизни кўрган киши, булар бир-бирига жуда холис муносабатда экан, деб ўйлаши мумкин!..

– Чунки, бизнинг сұхбатимизде ярлы ҳамма вақт жуда қизғин, шавқли бўлади. Ҳа, айтганча, нима сўрамоқчи эдингиз?

– Мадмуазель Дангар жаноб де Морсерга тегмоқчи эмас экан, бундан чиқди, бирор бошқа кишини севса керак-да?

– Эжени менинг дугонам эмас, дедим-ку ахир сизга.

– Аммо қызтар дугона бўлмаса-да, бир-бирига ўз сирини айтишаверадн-ку, – деди Моррел. – Сиз ундан кимни севганини сўраб-суршистирган бўлсангиз керак албатта. Ана, юзингизда пайдо бўлган жилмайиш буни тасдиқлаб турибди!..

– Афтидан бу тахта девор сизга ҳеч халақит бермаяпти шекилли.

– Ҳўш, Эжени нима деди сизга?

– Ҳеч кимни севмайман, эрни ўйласам ваҳима босади мени, деди, эркнн ва мустақил яшашни истайман деди. Кошки отам тезрок хонавайрон бўлса-ю, дугонам Луиза д'Армильни каби артистка бўлиб олсан дейди.

– Ана кўрдингизми!

– Бу нимадан далолат беради? – сўради Валентина.

– Ҳеч нарсадан. – деди илжайиб Максимилиан.

– Бўлмаса нега куляпсиз?

– Ана кўрдингизми, – деди Максимилиан, – сиз ҳам бу ёкка қарайапсиз-ку.

– Нарироқ турай бўлмаса?

– Йўқ, йўқ! Сизнинг ҳақингизда гаплашайлик.

– Тўғри айтдингиз, ўн дақиқача вактимиз қолди.

– Бу даҳшат! – деди қайгули оҳангда Максимилиан.

– Ҳақ гапни айтдингиз, мендан яхши дўст чиқмайди, – деди Валентина қайгули оҳангда, – мени деб сиз бечора қанчадан-қанча азият чекяпсиз, ахир сиз баҳтиёр ҳаёт учун яратилгансиз-ку! Бунинг учун жуда пушаймонман, билсангиз!

– Валентина, барибир-ку: менинг баҳтим ана шунда-ку!

– Сизнинг ёнингизда бир лаҳза турсам, икки оғиз сўзингизни эшитсам, бу интизорлик азоблари бир зумда ёдимдан кўтарилади, кетади! Аминманки, худойим бир-бирига шу қадар ҳамоҳанг бу икки дилни ҳижрон ўтида ёндириб юбориш учун яратмаган.

– Раҳмат, Максимилиан. Иккимиз учун умидвор бўлаверинг, бу менга озми-кўпми баҳт-саодат бағишлиайди.

– Уйингизда бирор гап бўлдими Валентина, мунча тез кетяпсиз?

– Ўзимам билмайман, де Вильфор хоним бирров кириб ўтсин деб илтимос қилибди, у менга ниманидир айтмоқчи экан, бойлигимнинг бир қисми шунга боғлиқ эмиш. Э, тангрим, ўзинг раҳм қил менга! Бутун бойликдан кечдим, ким олса олаверсин, фақат осойишта турмуш бўлса бас менга! Ахир, сиз мени камбағал бўлсан ҳам севасизку, шундайми, Максимилиан?

– Мен сизни бир умрга севаман! Менга камбағаллик нима-ю, бойлик нима – барибир, Балентина бўлса бас! Аминманки, уни мендан ҳеч ким тортиб оло/майди, ҳеч ким! Бироқ, айтинг-чи, бу хабар сизнинг эрга чиқишингиз ҳақида эмасмикин?

– Бу ҳақда бўлмаса керак.

– Менга қаранг, Балентина, қўрқманг, мен борман, танимда жоним бор экан, мен асло бошқани демайман.

– Бу билан сиз менинг қўнглимга тасалли бердим деб ўйлајпсизми, Максимилиан.

– Кечириңг мени! Рост айтасиз, бу гапим ўринсиз бўлди. Ҳа, айтгандек, яқинда мен Морсерни кўрдим.

– Ростдан-а?

– Франц унинг дўсти эканини биласизми?

– Ҳа, нима бўпти?

– Францдан хат олибди, яқинда қайтиб келар экан у.

Балентинанинг ранги ўчди, у дарвозага суяниб қолди.

– Э, тангрим, – деди у. – Ростданмикин-а? Де Вильфор хоним менга шуни хабар қиласмикин? Йўқ, мумкин эмас.

– Нега?..

– Негалигини ўзим ҳам билмайман... Бироқ, де Вильфор хоним бу никоҳга очиқ қаршилик кўрсатмаса-да, дилида унга рози эмас.

– Биласизми, Валентина, де Вильфор хоним мени мафтун эта бошлайпти!

– Максимилиан, шошманг, сабр қилинг, – деди Валентина жилмайиб.

– Бу никоҳ унга ёқмаётган экан, буни йўққа чиқариш учун бошқа бирорта таклифга рози бўлар, у?

– Умидвор бўлмай қўя қолинг, Максимилиан, де Вильфор хоним эрларни эмас, умуман эрга чиқишини рад этяпти.

– Эрга чиқиши? Үндай бўлса нега ўзи эрга чиқди?

– Сиз, Максимилиан, тушунмаяпсиз. Мен бундан бир йил муқаддам монастирга кетаман деганимда, де Вильфор хоним, расмият юзасидан қаршилик кўрсатиш зарур деб ҳисобласа-да, менинг фикримни қувонч билан қабул қилиди, бунга ҳатто отамни ҳам кўндиради, фақат шўрлик бувамни деб, кетмадим. Дунёда мендан бошқа ҳеч кимни севмайдиган бу чоғининг мўлтиллаб туришини кўрган кишининг юраги эзилади, уни ҳам фақат мен яхши кўраман. Менинг монастирга кетишга қарор қилганимни эшитганда у таъна-таъзирга тўла кўзлари билан менга шундай тикилдики, сал бўлмаса ўзимни йўқотиб қўйяй дедим, товушсиз, оҳ-воҳсиз фифон ёшларини кўриб чидолмадим. Ўзимни оёқлари остига ташлаб қичқирдим: «Кечириңг мени! Буважоним, кечириңг! Бошимга осмон қулаб тушса-да, сиздан ажралмайман! Ана шунда у кўзларини осмонга кўтарди... Максимилиан, эҳтимол мен беҳад азоб-уқубатларга дучор бўлурман. бироқ ҳамма ғам-ғуссаларим бобомнинг ана шу меҳрга тўла бир қараши билан кўнглимдан кўтарилиб кетади.

– Азизим, Валентина, сиз фариштасиз, ростини айтганда, бадавийларни қирғинга согланимни худойимнинг ўзи иnobatga олганмиди, билмадим, қаёқдандир бошимга баҳт қуши кўнди-ю, сизни учратиб қолдим, беҳад баҳтиёр бўлдим. Аммо мен бир нарсага тушунолмаяпман: нега энди де Вильфор хоним сизнинг эрга чиқишингизни истамаяпти?

– Эшитмадингизми ахир, ҳозиргина, мен бойман, жуда катта бойликка эгаман дедим-ку! Онам дунёдан ўтганидан сўнг менга ҳар йили эллик минг ливр даромад мерос бўлиб қолди, бувам ва бувим маркиз де Сен-Меран ва маркиза де Сен-Меран ҳам менга шунча мерос қолдиришади. Жаноб Нуартъе ҳам мени ўзининг ягона меросхўри қилиб тайинлади. Демак, иним Эдуар менга қараганда камбағал, де Вильфор хонимдан унга ҳеч нарса тегмайди. Хоним ўғлини жонидан ҳам яхши кўради. Борди-ю, мен монастирга кетгудек бўлсан бутун бойлигим отамга қолади, демак, у маркизнинг, маркизанинг ва менинг меросхўрим бўлиб қолади, сўнг бориб бутун мерос унинг ўғлига ўтади.

– Ажабо, шундай гўзал ёш аёлда тамагирлик қаёқдан пайдо бўлиб қолди экан?

— Лекин билиб қўйингки, у ўзини эмас, ўғлини ўйлайди, ўғлининг ғамини ейди, буни сиз айбга йўйяпсиз, лекин бу оналик меҳрилан келиб чиқаётган жонкуярликдир.

— Валентина, менга қаранг, — деди Моррель, — сиз унинг ўғлига мулкингиздан бир қисмини бериб қўяқолсангиз нима бўларкин?

— Ҳамиша ўзини тамагир эмасман деб юрган бу аёлга буни қандай қилиб таклиф этиш мумкин?

— Валентина, менинг муҳаббатим менга бир умр муқаллас бўлиб қолади, мен уни қалбим тўрида сир сақлаб келяпман, дунёда ҳеч ким ҳатто синглим ҳам, бундан бехабар, ҳеч кимга юрагимни очганим йўқ ҳалигача. Валентина, бундан дўстимни хабардор қилсам майлими? Рухсат этасизми?

Валентина сесканиб кетди.

— Дўстимга? — деди Балентина, — Максимилиан, бу гапни эшитиб, аъзори баданим титраб кетди. Ким у дўстингиз?

— Валентина, сиз бирор кишини биринчи кўришдаёқ уни қаерда, қачон кўрганингизни эслолмасангиз-да, уни ёқтириб, худди кўп вақтдан буён танишдек яқин тутганимисиз ўзингизга?

— Ҳа.

— Менда ҳам ўша ажойиб одамни кўрганда худди мана шундай ҳиссиёт пайдо бўлди.

— Ажойиб одам дедингизми?

— Ҳа.

— Сиз у билан кўпдан буён танишмисиз?

— Бир ҳафта ёки ўн кундан буён.

— Бир ҳафталик танишни дўстим деяпсизми? Максимилиан, мен сизни дўст деган ажойиб сифатни беришда бунчалик сахийлик қилмайдиган киши деб ўйлагандим.

— Майтиқ юзасидан қараганда, сиз ҳақ гапни айтдингиз, бироқ нима десангиз деяверинг, мен бу ихтиёrsиз ҳиссиётдан воз кечмайман. Бу одам келажакда менинг ҳамма яхши кунларимнинг сабабчиларидан бўлишига аминман, баъзан, бу одам ана шу келажакка теран назар ташлаб ўзининг ҳукмрон қўллари билан уни йўналтираётгандек туопади менга.

— Демак, у каромат қилувчи «авлиё» экан-да? — сўради илжайиб Балентина.

– Тўгрисини айтганда, – деди Максимилиан, – баъзан бу зот фақат яхшиликни каромат қилувчи, деб ишонгим келади.

– Мени у билан таништиринг, шунча мусибатлар эвазига мен шўрлик муҳаббатда баҳтимни топаманми-йўқми, айтиб берсин!

– Эҳ, соддадил, дўстим! Ахир сиз у кишини танийсиз-ку.

– Мен-а?

– Ҳа, сиз.

– Ўгай онангиз ва унинг ўғлини ўлимдан ҳалос этган киши-да.

– Граф Монте-Кристоми?

– Ҳа, ўша.

– Йўқ, – деди хитоб қилиб Валентина, – у ҳеч маҳал менга дўст бўлолмайди, чунки у ўгай онам билан иноқ.

– Валентина, граф ўгай онам билан иноқ, дедингизми? Йўқ, ундаи бўлмаса керак. Сиз адашяпсиз.

– Эҳ, Максимилиан, шундай воқеалар бўляптиki, ҳеч кўяверасиз! Энди бизнинг уйимизда Эдуар эмас, граф ҳукмрон. Ўгай онам унга сажда қилади ва уни инсон ақл-идро-ки, заковатининг чўқиси деб кўкка кўтаряпти. Отам ҳам унга қойил қоляпти, эшитдингизми, ажойиб фикрлар ҳақида бунчалик бурро сўзлаган кишини ҳеч кўрмаганман, дейди. Эдуар унга бутунлайн мафтун ва унинг катта-катта қора кўзларидан кўркса-да, у пайдо бўлиши билан истиқболига учиб боради ва ҳар сафар унинг қўлидан ҳайратга соладиган қўғирчоқ совға олади. Уйимизда граф Монте-Кристо энди отамнинг ёки де Вильфор хонимнинг меҳмони эмас, мезбон ҳам. У ўзини бизникида ҳудди ўз уйидаги-дек ҳис қилади.

– Агар ҳаммаси сиз айтгандек бўлса, демак, сиз аллақачон унинг сеҳрли таъсирига берилиб кетган бўлишингиз керак, ёки тезда бериласиз. У Италияда Альбер де Морсер билан танишади ва уни қароқчилик кўпидан қутқариб олади. У Данглар хоним билан танишиб, шоҳона тухфа этади, ўгай онангиз ва укангизни ўлимдан қутқаради. У одам атрофдагиларга таъсир қилиш қобилиятига эга. У кишидаги оддий дид билан улкан зеболикнинг бу қадар ажойиб уйғунлигини ҳеч кимда кўрганим йўқ. У менга қараб жилмай-

гандың көзүнде назокат баркұрып туралы, бошқа баъзилар буны заңархандага йүйишиларига асполо тушунолмайман. Айттинг-чи, Валентина, сизге ҳам у шундай жилмайиб қараганмиди? Агар шундай қылған бўлса, сиз баҳтиёр бўласиз.

— Мен! — деди хитоб қилиб қыз, — Максимилиан, менга у қиё ҳам бокмайди, очиқроғи, ёнидан ўтиб қолгудек бўлсан тескари қараб олади. Йўқ, у олиҳиммат эмас, унда сиз айтгандек кучли зеҳн, идрок йўқ ва кишиларнинг дилидагини билиб оладиган қобилиятта эга ҳам эмас. Агар у олиҳиммат бўлганда бу оиласда яккаланиб қўйилган мен шўрликни ғамгин ҳолда кўриб, мадақ қўлинни чўзган ва ўз таъсири, обруйига таяниб мени ҳимоя қилған, ўз паноҳига олган бўлур эди, у сиз айтгандек чиндан ҳам қуёш ролини ўйнаётган бўлса, нурлари билан қалбимни иллитган бўлур эди. Максимилиан, сиз, у мени севади деяпсиз, хўш, буни сиз қаёқдан била қолдингиз? Вўйи беш фут ва отти дюйм келадиган, шоп мўйлов, улкан шамиширли офицерга иззат билан илжайиб таъзим қилишади-ю, қон қақшаб юрган шўрлик қизни, ўйлаб-нетиб ўтирмай, оёқ остига олиб янчиб ташлашади.

— Валентина, онт ичиб айтаманки, янгишаپсиз!

— Ўзингиз ўйлаб кўринг, Максимилиан, агар мен айтгандек бўлмаса, агар у оиласизга кириб олиш учунгина мен билан дипломатик муносабатда бўлаётган бўлса, ўша сиз айтган ажойиб мафтункор жилмайишни менга бир марта ҳам раво кўрмади-ку. У эса менинг баҳти қаро шўрлик қиз эканимни кўриб мендан заррача наф ололмаслигини билиб менга эътибор ҳам бермайди, кўриб туриб, ўзини кўрмаганга солади. Ким билади, эҳтимол отамга ва Вильфор хотимга ёки укамга яхши кўриниш учун у ҳам кўлидан келса мени таъқиб қила бошлар? Келинг, очиқчасига гаплашайлик: мен беваж, шундайгина нафрат остига олса бўлавера-диган аёллар тоифасидан эмасман, ўзингиз ҳам шундай деган эдингиз. Кечиринг мени, — деди Валентина сўзлари Максимилианга қандай таъсир этаётганини кўриб, — мен тентак, сизга ўзим ҳам ҳозиргача ўйлаб кўрмаган фикрларни айтиб ўтирибман. У киши, сиз айтгандек кучга эга эканимни инкор қилмайман, бу куч ҳатто менга ҳам таъсир этяпти, бироқ ёмон таъсир этаётиди, лекин яхши, олижаноб туйғуларни маҳв этяпти.

– Манли, – деди хұрсинаң Моррель, – бу ҳақда гапирмаймиз. Мен унга бир сұз ҳам айтмайман.

– Мен сизни, азизим, хафа қилиб құйдым шекилли, – деди Валентина, – нега энди құлнингизни сиқиб узр сұролмас эканман, нега? Аммо сиз граф Монте-Кристо сизга қандай яхшилик қылғанини айтиб берсангиз, әхтимол мен ҳам хүрсанд бұлардим?

– Очигини айтсам, бу саволни бериб менн жуда қийин ахволга солиб құйдингиз, граф мен учун маълум бир муруват қылғанини үзим ҳам билмайман. Менинг унга бұлған түйгүларим бейхтиёр, уларнинг тагида бирор оқилюна асос йўқ. Ахир қуёш менга бирор ёрдам бердими? Йўқ. У менга нур сочади, ана шу нур ёғдусида мен сизни күриб турибман, мана бұлған-турғани шу. Ёки хушбүй ҳидни олайлик, ундан менга қандай наф бор? Ҳеч қандай. У фақат ёқимли. Мабодо мендан нега бу ҳидни яхши құрасан, деб сұрасалар, «ёқимли бұлғани учун», дейишидан бұлак сұз айтпайман. Графга бұлған дұстона түйғуларимда ва унинг менга муносабатларида аллақандай англаб бўлмайдиган сир бор. Дилдан сезиб турибманки, бу кутилмаган инокликнинг бирор сабаби бўлса керак. Унинг баъзи қилиғи, энг сирли фикрлари билан менинг қиликларим ва фикрларим ўртасида қандайдир боғланиш борлигини сезиб тураман. Валентина, сиз мени күлгига олишингиз мумкин, аммо у билан танишганимдан буён, менда юз берадиган ҳар бир яхшилик ўша кишидан келяпти деган бемаънн фикр миямга маҳкам жойлашиб олди. Ахир мен бундай ҳомийликкә ҳеч эҳтиёж сезмай ўттис йип яшадим, бу фоний дунёда тұғрими? Мана сизга бир мисол: у мени шанба куни тушликка таклиф этди, бу бизнинг үзаро алоқаларимизда табиин бир нарса, тұғрими? Бироқ сұнг нима маълум бўлди денг? Шу тушликка сизнинг отангиз ва ўғай онангиз ҳам таклиф қилинган экан. Демак, мен улар билан учрашаман, албатта, аммо бу учрашув нималарга олиб келишини ким билиб ўтирибди дейсиз? Бу одий бир воқеа деб ўйлаш мумкин, бироқ мен бунда ажиб бир нарса борлигини сезиб турибман, бу менга аллақандай умид, ишонч бағишлиялти. Мен, ҳамма нарсадан хабардор, ҳамма нарсани биладиган бу ўхашаши йўқ зот жаноб де Вильфор ва Вильфор хонимни

мен билан учраштириш учун шундай қипляпти, дедим ўз-үзимга. Мени кечириң, Валентина, баъзан ҳатто у менинг муҳаббатимни фаҳмлаб қолмаганмикин, деб кузларига ти-китламан.

– Азизим, – деди Валентина, – агар сиздан фақатгина шундай гапларни эшигтганимда, сизни авлие экан бу одам деб, ваҳимага тушган бўлур эдим. Бу шунчаки тасодифий учрашув эмасмикин? Яхшилаб ўйлаб куринг яна. Хеч каерга бормайдиган отам ўгай онамни, ўн марта бўлса керак, графникига боришдан воз кечишта ундан, кўндиражимали, аммо хоним у ажид набобникига бориш иштиёқи билан ёниб юрибди, охири мақсадига етиб эрини кўндириди. Йук, йўқ, Максимилиан, ишонинг менга: бу дунёда менинг сиздан бўлак мадалкорим йук!

– Чиндан ҳам ҳақсиз, Валентина, гапларингизда мантиқ бор, – деди Максимилиан, – аммо ҳамиша мени ром этадиган нозик овозингиз, баъмани мулоҳазаларингиз бугун мени ишонтира олмаяпти.

– Очигини айтсан, агар бошқа мисолингиз бўлмаса, сиз ҳам мени ишонтиролмаяпсиз?.. – деди Валентина.

– Менда яна бир мисол бор, – деди Максимилиан журъатсизгина, – лекин буниси биринчисидан бемаънироқ эканни ўзим ҳам сезиб турибман.

– Унда янайм чатоқ, – деди илжайиб Валентина.

– Ҳар қалай, – деди сўзини давом эттириб Моррель, – мен бунисига ишонаман, чунки ҳис-туйғута берилган кишиман, армияда ўн йиллик хизмат давримда мени қандайдир ички бир туйғу бир неча бор ўлимдан кутқарди; ажал уки келаётганидан дарак бериб, ўнгта ёки чапга бурилишга ундан турди.

– Азизим, Максимилиан, нега сиз, ана шу ўқлар менинг дуо-ибодатларим натижасида мўлжалдан четга бурилиб кетганини тан олмайсиз? Сиз у ёқда бўлган кунларда ўзимни эмас, сизни деб худога сиғинаман.

– Тўғри, бир-биримизни танигач, шундай қила бошлигиз. – деди кулиб Моррел, – илгари-чи? Мен сизни Валентина, танимаган вақтларда-чи?

– Бўпти, бўпти, сиз бағритошсиз, мабодо менга миннатдорлик билдириш кўнглингизда бўлмаса, гапни чўзмаи, ҳалиги таъбирингиз бўйича бемаъни мисолга ўтайлик.

– Ҳа, ўтдик мисолга: тирқишдан ҳуванави ёкка қаранг, дараҳт тагидаги отни күрдингизми? Мен уша отни миниб келдим.

– Жудаям ажойиб от экан-да! Уни нега бу ёкқа олиб келмадингиз?.. Мен у билан гаплашардим.

– Күриб турибсизки, бу жуда қимматбаҳо от, – деди Максимилиан, – Валентина, сиз менинг пулдор эмаслигимни биласиз, мен табиркор одамман. Кунларнинг бирида бу ажойиб Медеани (отга мен шундай ном бердим) бир савдогарда куриб қолдим. Нархини сўрадим. У тўрт ярим минг франк деди. Уз-ўзидан маълумки, дамим ичимга тушиб кетди-ю, туёғимни шиқиплатиб қолдим, лекин кўнглим чўқди, чунки от мени кўриб эркаланиб сўйқалди, минганимда гижинглади... Уша куни кечқурун жўрапарим Шато-Рено, Дебрэ ва бошқалар уйимга келиб қарта ўйнаймиз дейишиди, ютқазадиган бекорчи пули бор бой киши ҳам эмасман, ютиб олишни ният қиладиган камбағал ҳам эмасман, шу сабабли бу ўйинга қизиқмайман. Бироқ ўйин менинг уйимда бўлаётгани сабабли, уни ташкил этишга мажбур бўлдим.

Ўинини бошлаганимизда граф Монте-Кристо кириб келди. У столга ўтири-да, ўйнай бошлади, мен беш минг франк ютиб олдим. Мехмонлар ярим кечада тарқалишди. Мен чираб туролмай, халиги савдогарникига жўнадим. Ҳаяжон-ла кўнғироқ ипини тортдим, эшикни очган киши мени жинни деб ўйлаган бўлса керак, чунки мен учиб отхонага бордиму, оғилга қарадим. Кувончимдан теримга сифмадим. Медеа оҳистагина пичан кавшаб турарди. Эгарни шартта олиб отни ўзим эгарладим, юган урдим. Медеа гиқ этмай тураверди. Сўнг донг қотиб қолган савдогарнинг қўлига тўрт ярим минг франкни тутқиздим-да, қайтдим, тун бўйи Елисей Майдонининг у бошидан бу бошига от йўрттирдим. Биласизми? Графнинг уйила чироқ ёниб турарди, дарларда унинг сояси кўрингандек туюлди менга. Демак, англадимки, мен шу отга жуда ишқивоз бўлиб қолганимни граф билиб қолган ва шу отни сотиб олсин деб менга бояги пулни ёлғондан ютқизган экан.

– Азиз, Максимилиан, – деди Валентина, – сиз жудаям хаёлпараст экансиз... Сизнинг менга бўлган муҳаббатингиз узоқка чўзилмайди, чунки сизга ўҳшаган кишилар ширин

хаёлларга чўмиб юрадилар ва иккимизники сингари шавқ-сиз муҳаббат мушкилотларига узоқ бардош беролмайдилар... Шўрим қуриди, мени чақиришялти... ана, эшитяпсизми?

— Валентина, — деди Максимилиан — илтимос, жимжилогнгизни тешикдан ўтказинг, бир ўпид олай...

— Максимилиан, ахир бир-биримиз учун фақат икки овоз, икки кўланка бўлиб қоламиз деб шартлашганимиз-ку!

— Майли, айтганингиз бўлсин, Валентина.

— Истагингизни бажарсам хурсанд бўласизми?

— Бўлмасам-чи!

Валентина скамейкага чиқиб олди-да, девор устидан жимжилогини эмас, бутун қўтини узатди.

Максимилиан оҳ уриб иргиб ғўлага чиқди-да, севимли қўлни маҳкам ушлаб олиб, унга ёниб турган лабларини босди, бироқ жажжи қўл шу заҳотиёқ унинг қўлидан чиқиб кетди. Моррел илк бор туйган туйғудан қўрқиб, қочиб бораётган Валентинанинг оёқ товушларини эшитиб турди, холос.

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ ҚИСМ

I. МАРСЕЛЬ. ТАШРИФ	4
II. ОТА ВА ЎҒИЛ	14
III. КАТАЛАНИПЛЮЛАР	21
IV. ФИТНА	33
V. НИКОҲ	41
VI. ҚИРОЛЛИК ПРОКУРОРИНИНГ ЁРДАМЧИСИ	55
VII. СҮРОҚ	67
VIII. ИФ ҚАЛЪАСИ	79
IX. НИКОҲ КУНИНИНГ ОҚШОМИ	92
X. ТЮИЛЬРИДАГИ МУЪЖАЗ ОРОМГОҲ	98
XI. КОРСИКА ОДАМХӮРИ	108
XII. ОТА ВА ЎГИЛ	117
XIII. ЮЗ КУН	125
XVI. ТЕЛБА МАҲБУС БИЛАН ДАРГАЗАБ МАҲБУС	136
XV. 34-НОМЕР БИЛАН 27-НОМЕР	149
XVI. ИТАЛИЯ ОЛИМИ	167
XVII. АББАТНИНГ ХОНАСИ	178
XVIII. АББАТ ФАРИАНИНГ ҲАЗИНАСИ	199
XIX. УЧИНЧИ ТУТҚАНОҚ	213
XX. ИФ ҚАЛЪАСИНИНГ ГҮРИСТОНИ	224
XXI. ТИБУЛЕН ОРОЛИ	229

ИККИНЧИ ҚИСМ

I. КОНТРАБАНДИСТЛАР	244
II. МОНТЕ-КРИСТО ОРОЛИ	251
III. СЕҲРЛИ ЖИЛВА	259
IV. НОТАНИШ ОДАМ	269
V. ГАР КҮПРИГИ-ҶОВОҚХОНАСИ	275
VI. КАДРУССНИНГ ҲИКОЯСИ	289
VII. ТУРМА РЎЙХАТИ	305
VIII. МОРРЕЛЬ САВДО ХОНАДОНИ	312
IX. БЕШИНЧИ СЕНТЯБРЬ	327
X. ИТАЛИЯ. СИНДБОД-ДЕНГИЗ САЙЁХИ	344
XI. УЙГОНИШ	370

XII. РИМ ҚАРОҚЧИЛАРИ	376
XIII. УЧРАШУВ	409
XIV. MAZZOLATA	433
XV. РИМДА КАРНАВАЛ	449
XVI. САН-СЕБАСТИЯНО ФОРЛАРИ	470
XVII. ПИСАНДА	488

УЧИНЧИ ҚИСМ

I. АЛЬБЕРНИНГ МЕҲМОНЛАРИ	498
II. ИОНУШТА	520
III. БИРИНЧИ УЧРАШУВ	534
IV. ЖАНОБ БЕРТУЧЧО	548
V. ОТЕЙЛДАГИ ҮЙ	553
VI. ҚАСОС	561
VII. ҚОИЛИ ЁМФИР	585
VIII. ЧЕКСИЗ ҚАРЗ	598
IX. БИР ЖУФТ АРГУМОҚ	612
X. ФАЛСАФА	624
XI. ГАЙДЕ	636
XII. МОРРЕЛЬ ОИЛАСИ	641
XIII. ПИРАМ ВА ФИСБА	651
XIV. ТОКСИКОЛОГИЯ	662
XV. РОБЕРТ – ИБЛИС	680
XVI. БИРЖА НАЙРАНГИ	696
XVII. МАЙОР КАВАЛЬКАНТИ	709
XVIII. АНДРЕА КАВАЛЬКАНТИ	721
XIX. ВЕДАЗОР	734

Адабий-бадний нашр

АЛЕКСАНДР ДЮМА

ГРАФ МОНТЕ-КРИСТО

Мұхаррір
Мағмұра ҚУТЛІЕВА

Техник мұхаррір
Вера ДЕМЧЕНКО

Мусақхіх
Наврұз БЕКМУРОДОВ

Бадий мұхаррір
Үйгүн СОЛИХОВ

Саҳифаловчи
Феруза БОТИРОВА

Босншга 18.01.2011 й.да рухсат этилди.

Бичими 84x108 1\32.

Босма тобоги 25,375. Шартлы босма тобоги 38,03.

Гарнитура «Benguiat Сур+Uzb». Газета қофоз.

Адади 2000 нұсха. Буюртма № 26.

Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» нашриётида тайёрланған.

«Ёшлар матбуоти» босмахонасида босилған.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол күчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 278-36-89; Маркетинг бўлими – 128-78-43
факс — 273-00-14; e-mail: yangiasr@inbox.ru

Граф Аббате Кристо

КНИГИ АСР АВЛЮДИ

Из французской
литературы

Хасадгүй душманлар томонидан иохақ
қамоққа олиниб, узоқ шиллар кимсасиз
қалъада ҳибседа сақлауган Эдмон
Дантесиниң Аббат Фариадан жуда күп
шылмаларни ўрганиши, қочиши ва үз
шахрига қайтиб хиёнаткорлардаи жуда
моҳирлик билан ўч олиши ҳақидаги ушбу
китобни фақат ўқиб тугатгандан
сүнгина құлдан құйши мүмкін..

ISBN 978-9943-08-667-8

9 789943 086678